ANALELE
ACADEMIEI ROMÂNE

MEMORIILE SECŢIUNII ISTORICE

SERIA III. TOM. XXIX

1946—1947

MONITORUL OFICIAL ŞI IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAŢIONALĂ. BUCUREŞTI, 1948

ANALELE
ACADEMIEI ROMÂNE

MEMORIILE SECŢIUNII ISTORICE

SERIA III. TOM. XXIX

1946—1947

MONITORUL OFICIAL ŞI IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAŢIONALĂ. BUCUREŞTI, 1948

UN TRATAT DE TOPOMETRIE DIN SECOLUL AL XVIII-LEA

DE

ION I. NISTOR
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în ședința publică din 14 Iunie 1946

Cu 15 figuri în text

CUPRINSUL: 1. *Configurația moșiilor și aplicarea regulilor topometrice pe teren.* — 2. *Planuri de moșii până la Gheorghe Lazăr.* — 3. *Școala de inginerie hotarnică a lui Gheorghe Lazăr.* — 4. *Unitățile topometrice.* — 5. *Limba tratatului.* — 6. *Concluzii.*

1. CONFIGURAȚIA MOȘIILOR ȘI APLICAREA REGULILOR TOPOMETRICE PE TEREN

In condica miscelanee Nr. 3.682 din colecția de manuscrise românești dela Academia Română s'a păstrat un *tratat de topometrie sau de inginerie a câmpului*, adică de *inginerie hotarnică*, al cărui autor este postelnicul Șerban Andronescu, cunoscut prin însemnările sale privitoare la istoria Țării-Românești dela finele secolului al XVIII-lea. Tratatul cuprinde *regulele principale* ale artei topometrice, ilustrate prin *figuri geometrice* în text și exemplificate prin date concrete pe teren. După moartea autorului, întâmplată la 22 Februarie 1799, tratatul a fost revăzut și completat de fiul său, serdarul Grigore Andronescu, precum se vede aceasta din forma deosebită a manuscrisului original. Acesta supraviețui tatălui său cu mai bine de 40 de ani.

Din constatările acestea rezultă că, până la descoperiri nouă, avem în fața noastră *cel mai vechiu tratat de topometrie în limba română*, care întrece în vechime cu mai bine de două

decenii « *Trigonometria cu ridicarea de planuri topografice* » a lui Gheorghe Lazăr din 1821, al cărei manuscris, caligrafiat frumos de autor, se păstrează la Academie sub cota 2.788, manuscris editat la 1919 de Traian Lalescu [1]).

Postelnicul Șerban trece fără nicio introducere doctrinară direct la aplicarea pe teren a regulelor topometrice, zicând:

« Cizvârte una, adică a patra parte dăn pogon dă porumb, cum obicinuesc țăranii își fac prajina za palme 18 și urmează pă răzor, măsurând în lung prăjini 6, care fac stânjeni 13 pol, apoi măsura și în curmeziș alte prăjini 6, ce sânt iar stânjeni 13 pol, pe carii poliplasiasindu-i 13 pol cu 13 pol să cuprindă înăuntru cizvârtei stânjeni tetrigoni $182^1/_4$ i al patrulea parte dântr'un stânjăn, adică palme doao și pentru lungimea plugului îi așterne înainte alte trei asemenea cizvârți spre împlinirea unui pogon » (fig. 1).

La expunerea tatălui său, fiul Grigore adaugă, după promulgarea Regulamentului Organic, următoarele:

« Iar astăzi, după regulament, prajina este de trei stânjeni și să adună în o cezvârte st. 324, iar într'un pogon st. 1296 ».

In adevăr, Regulamentul Organic al Valahiei, prevede la art. 139, următoarele:

« Obicinuita măsură în țară este pogonul, care are 24 prăjini în lung și șase în lat și fiește care prăjină este de trei stânjeni domnești, socotindu-se de măsură statornică stânjenul lui Șărban Vodă ». Editorul Regulamentului din 1832 notează că « pogonul este măsura obicinuită cu care în Țara Rumânească se măsoară aria sau fața pământului. Această măsură prin urmare, este asemenea o față ce coprinde în sine 1296 stânjeni pătrati » [2]).

Regulamentul Organic al Moldovei prevede și el la art. 122 următoarele:

« Pământurile ce se dau de către proprietari sătenilor lăcuitori... s'au chibzuit asupra *fălcii* care este măsura pătrată obicinuită în țară. Falcea este o față de pământ în lung de

---

[1]) Traian Lalescu, *Trigonometria de Gheorghe Lazăr, transcris după slovele cirilice*. București, 1919, p. 74.

[2]) *Regulamentele Organice ale Valahiei și Moldovei*, ed. Paul Negulescu și George Alexianu, I, p. 38. București, 1944.

optzeci prăjini și de patru în lat; prăjina este de trei stânjeni, fieștecare de 8 palme domnești, așa dar falcea este o față de loc în măsură de stânjeni pătrați 2.880» [1]).

Serdarul Grigore mai arată «modosul» în care se măsura o pădure, zicând:

«A să măsura o pădure, ca să să știe cât loc are într'însa și câți copaci, măsori un cap în lat, apoi o coastă în lung și poliplasiesești capul cu coasta și adunați stânjenii tetragoni îi împarți cu suma stânjănilor unui pogon și suma ce-ți va arăta sunt pogoane. Numeri apoi copacii dintr'un pogon și poliplăsișești cu celelalte pogoane cum se vede împotrivă».

Șerban Andronescu, continuând tratatul său, zice:

«Orice pământ va fi *tetragon*, adică cu câte patru coastele deopotrivă, cum s'au închipuit mai sus să poliplasiasiești numai două coaste, adică 10 cu 10 care fac stânjeni 100» (fig. 2).

«Orice pământ va fi *rotund*, măsoară-l jur împrejur și să zicem că i-au eșât lung stânj. 30, apoi măsoră-l dăn mijloc până în marginea cercului, cum vezi slova *a* deasupra *țefului* până la *b*, și iar să zicem că au eșât stânj 12, apoi fă-i poliplasiazmos, însă numai cu jumătate dăn suma țefului, adică *dăn pământ rotund, spre a-l face tetragon, nici să te ispitești că iaste peste putință* » (fig. 3).

«Vericari pământ va fi *trigonon* cum s'au închipuit mai sus, măsurându-i lungul coastei cu jumătatea sumei fundului, adecă 12 lungul 5 dăn fund și să facă stânj 60, înțelegând că sânt masa lungă za stânj. 12, iar lată za stânj 5» (fig. 4).

«Verice pământ va fi, cum s'au închipuit mai sus, adecă *pol cerc*, asemenea să urmează, atât cu măsurătoarea cât și cu socoteala și amândouă, atât cel întreg cerc, cât și jumătatea își au măsurătoarea și socoteala chiar a *trigonului*, ce s'au arătat înapoi, că iaste pă acel loc prin măsurătoarea dăscolăcindu-l și puindu-i țeful fund, l-am încheiat ca să te îndăstulezi că iaste chiar trigon» (fig. 5).

«Bine ar fi când s'ar afla toate moșăile *drepte și pline* ca să să potrivească și pre pământ cu încheierea mesii, dar să întâmplă dă sunt unele *strâmbe*, *sucite* iproci» (fig. 6).

[1]) *Ibid.*, p. 122.

« Să zicem că cel cot ce-l vezi cu slova *a*, iaste al vecinului răzaş, iar cel cot ce-l vezi cu slova *b*, iaste al dumnialui, iar slova ce iaste *g*, iaste al dumnialui şi cel cu slova *d* iaste al celuilalt *vecin răzaş*, iar facerea mesei, după temeiul fundurilor moşăi priveşte *cum să întinde ca o urzeală chiar şi pă de-asupra acelor străine coturi* ».

« Vei zice dar când vor fi la mijloc mai înguste decât fundurile sau lăţimea ori îngustimea nu vor cădea tocmai la mijlocu moşăii, ci vor curge cu apropierea mai mult spre partea unui fund, aibi ştiinţa ca acestea să sforăsc şi să lămuresc la facerea mesii, cu alt methodos, cum vom arăta înainte prin chipuire dă izvoade ».

« Moşiia ce-i va fi starea cum s'au închipuit împotrivă, adecă cu *un fund mai lat decât mijlocul*, iar celălalt fund *va fi mai îngust şi decât mijlocul*, acestora li să încheie masa prin două sau trei trăsuri cum arătăm mai jos » (fig. 7).

« Să zicem că fundul cel mai lat ce-l vezi dăspre Apus (după pilda celor 15 linii i cinci picături) sânt stânj. 300, pe carii făcându-i în doao rămân masă stânj. 150. Numără-i la mijloc după pilda liniilor că sânt tocmai 150 ».

« Moşâia ce-i va fi *mijlocul mai îngust*, decât fundurile cum vezi din izvodul din potrivă » (fig. 8).

« Ipac moşie iar *lată la mijloc*, numai să aştern cu oare care osebiri în sume cum să văd în izvodul dimpotrivă » (fig. 9).

« Moşia ce-i va fi *lăţimea nu tocmai la mijloc* ci va curge cu apropiere mai mult spre partea unui fund, cum vezi din izvodul dimpotrivă (fig. 10). Moşia ce-i va fi *mijlocul mai îngust decât fundurile*, cum vezi izvodul dimpotrivă » (fig. 11).

« Moşia ce va fi având vre *un cot*, cum s'au închipuit împotrivă, mai întâi vei sforâ moşia cea dreaptă, apoi coastele deosebit » (fig. 12).

« Oricare moşie va fi la *lungul coastelor nepotrivită*, cum s'au închipuit dimpotrivă » (fig. 13).

« Dă ţi să va călca moşia *la coaste* de cătră vecinul răzaş, şi-i va fi starea precum ş'a închipuit în potrivă, mai întâi cuvântăm pentru obicinuitele trăsuri din curmezişul moşiei » (fig. 14).

« Moșie cum vezi izvodul împotrivă, după ce îi este un *fund mai lat decât celălalt* și după ce are într'însa *lățime mai mare decât fundurile* și iar după ce are *2 trigoane înăuntru are* și *alte două trigoane pă la fundu-i* unul sus la răsărit și altul dănspre apus, ci fiind chisnovată să lămurește cum arătăm mai jos » (fig. 15).

Regulele măsurătoarei sunt exemplificate cu date concrete și cu socoteli amănunțite pentru a înlesni practica hotărniciei. Aceasta dovedește că avem în fața noastră un adevărat manual de inginerie hotarnică, după concepțiile vremii, cum aceste concepții se aplicau practic pe teren la măsurarea moșiilor.

2. PLANURI DE MOȘII PÂNĂ LA GHEORGHE LAZĂR

Până la descoperirea manuscrisului Androneștilor s'a putut crede că arta ingineriei hotarnice ar fi fost aplicată în Țara-Românească numai prin Gheorghe Lazăr. Din manuscrisul lui Șerban Andronescu, completat de fiul său Grigore, se vede însă că măsurătoarea moșiilor în Țara-Românească se făcea *din vechime de indigeni* și că ea fusese doar perfecționată de *ingineri străini*, care lucrau împreună cu măsurătorii români.

Banul Constantin Bălăceanu spunea la 1816 lui Gheorghe Lazăr, care dorea să deschidă *școala Sf. Sava* din București, făcând și lecții de inginerie hotarnică, ispitindu-l zicând: « Auzi-mă, dascăle, dacă e adevărat că D.Ta ai știința de care ni vorbești, iată eu am o grădină aici în oraș și voi să cumpăr un loc alăturea ca să o măresc. A măsurat-o un *inginer neamț* și aș vrea să mă încredințez dacă locul e de întinderea ce el mi-a arătat-o pe planul său. Măsoară și D.Ta acel loc, voi vedea dacă se potrivește blanul D-Tale cu al Neamțului ».

Numele inginerului neamț de care făcea mențiune banul Brâncoveanu nu-l cunoaștem, avem însă numeroase planuri de moșii cu explicații în românește și cu arătarea scării în « *palme domnești* » și în « *stânjeni domnești* », ridicate cu *mulți ani înainte* de deschiderea școalei de topometrie a lui Gheorghe Lazăr. Astfel se păstrează în colecțiunile de hărți ale Aca-

demiei Române numeroase planuri şi schiţe de moşii, dintre care cea mai veche din 1799 este « Harta de pe moşia Vlădeni de inginerul Iosif Braun »[1]). Din 1802 ni s'a păstrat harta moşiilor Borzeşti şi Eţcani[2]). Din 1805 avem planurile moşiilor Lieşti şi Dragomireşti, precum şi harta de stările locurilor de case din oraşul Eşi din mahalaua Mustenii-de-Mijloc[3]). Din anul 1806 avem planul moşiei Plaviţii-de-Jos[4]). Din 1808 ni s'a păstrat planul moşiei Tăbăneşti[5]). Din 1809 avem planul moşiilor Negreşti şi Şerbăneşti şi planul moşiei împărţită între jitnicerul Ienachi Dănuc şi medelnicerul Constantin Venea[6]).

Din anul 1810 avem harta Vlădenilor de logofătul Dimitrie Sturdza; planul moşiei Dolniceni şi Brăteni a dumisale Costache Jora; planul Bajeşti, Balileşti, Goleştii Vulparului şi Rumâneşti de Andrei Kovats precum şi « plan du domaine de Bachescht dans le district de Mouschtzel » de acelaşi inginer Kovats[7]). Din anul 1811 avem mai multe planuri şi anume: planul Mitocului ce s'au numit din vechi Voroveţiĭ, de Aga Andronachi Donici; planul schitului Săneşti; harta moşiei Prundul şi planul moşiilor Muncel, Ruşii, Poienele, Negustani etc. de Kühnel[8]). Din anul următor 1812 avem planul moşiei târgului Bârlad în planul moşiilor Drăguşeni, Căzăneşti, etc.[9]). Din anul 1814 avem planuri a două locuri de casă Greceanu şi Negel şi planul moşiilor Mogoşeşti, Dumbrăveni etc., de Leon Aslan[10]). Din 1815 avem planul moşiilor Condrateşti, Hărceşti etc., şi planul moşiilor Covasna, Corupcani, Poiana Cârnului de Vasile Popovici[11]). Din 1817 avem mai multe planuri dintre care două

[1]) Ms. 2349, D. LXXIII, 38.
[2]) Ms. 2367, D. LXXV, 1.
[3]) Ms. 2344, C. LXXIII, 33; 2345, C. LXXIII, 34; 2369, D. LXXV, 3.
[4]) Ms. 2240, D. LXXVI, 3.
[5]) Ms. 2335, C. LXXIII, 24.
[6]) Ms. 2334, C. LXX, 23; 2407, D. LXXV, 36.
[7]) Ms. 2321, C. LXXIII, 10; 2420, D. LXXVI, 18; 4247, D. LXXVI, 24; 2432, D. LXXVI, 29.
[8]) Ms. 2322, C. LXXIII, 11; 2339, C. LXXIII, 18; 2428, D. LXXVI, 25; 2438, D. LXXVI, 35.
[9]) Ms. 3397, D. LXXV. 31, 2435. D. L. XXVI. 32.
[10]) Ms. 3399, D. LXXV, 33; 2416, D. LXXVI, 13.
[11]) Ms. 2358, D. LXXVI 8, 2419, D, LXXVI. 16.

de inginerul Iosif Braun[1]). Din 1819 avem *planul topograficesc* de moșia Fărtănești dela ținutul Covurlui executat de Mihail Mavrodin[2]). Iar din 1820 avem planul moșiilor Dolniceni, Brătieni etc. [3]). Planuri din primele decenii ale veacului al XIX-lea se află de bună seamă și la Arhivele Statului dar și la particulari. Pletora aceasta de planuri denotă că arta topometriei se găsea în floare în țările noastre, fiind reprezentată prin personalități ca logofătul Dim. Sturdza, aga Andronachi Donici sau prin geometri de profesiune ca Leon Aslan, Vasile Popovici, Mihail Mavrodin, Iosif Braun, Kühnel, Andrei Kovats și alții al căror nume n'au ieșit încă la iveală.

Până la 1832 când se puseră în aplicare regulamentele organice pentru Muntenia și Moldova ni s'au mai păstrat planuri dela topometrii G. Mălinescu: (1824), Petre Asachi (1826), Dimitrie Pastiec (1825), Anton Zilletz (1825), Ott Moritz (1826), Carl Oswath (1827) ș. a.

După promulgarea Regulamentelor Organice ridicarea planurilor de moșii devenise *obligatorie*. Regulamentul Organic pentru Țara-Românească cuprinde un capitol special *pentru hotărnicia tuturor moșiilor din Valahia*. Art. 343 prevede că «spre a se da sfârșit la o mulțime de judecăți ce să ivesc neîncetat din pricina călcărilor hotarălor de moșii, să va orândui într'adins în fieștecare județ o *comisie* ca să hotărască toate moșiile de acolo». In art. 344 următor se spune:

«Aceste comisii să vor întocmi fieștecare de *trei boieri* dintre care niciunul să nu fie stăpân de moșie în județul unde se va orândui și de *un inginer* ca să rădice hartă». Articolele următoare 345—348 cuprind dispoziții amănunțite cu privire la executarea lucrărilor pe teren [4]).

---

[1]) Ms. 2420, D. LXXVI, 17; 2452, D. LXXVII, 11; 2455, D. LXXVII, 14; 2459, D. LXXVII, 18.

[2]) Ms. 2433, D. LXXVI, 30.

[3]) Ms. 2401, D. LXXV, 25.

[4]) *Regulamentul Organic al Valahiei*, ed. P. Negulescu și G. Alexianu, I, p. 124.

Hotărnicia moșiilor reclamă lucrări de lungă durată, care cereau timp și un număr corespunzător de ingineri hotarnici sau topometri. La numărul topometrilor amintiți mai sus se adaugă și alții ca Askudinski, Baiardi, Alexandru Popescu, G. Stravolca, Scarlat Osvat, K. N. Râmniceanu, *inginer triangulator din Colegiul Național* (1844) care ridicase planul *Bălții Cișmigiului*, G. Ghețu, Teodul Paladi, F. Cazaban, N. Ciuntuleac, A. Ciungulescu ș. a. ale căror planuri se păstrează în colecțiile Academiei Române.

3. ȘCOALA DE INGINERIE HOTARNICĂ A LUI GHEORGHE LAZĂR

Dar să ne întoarcem la școala de inginerie a lui Gheorghe Lazăr. Acesta primi cu bucurie ocaziunea ce i se oferise de banul Constantin Bălăceanu de a proba știința sa în matematici, dar nu se gândi că-i lipseau instrumentele ce-i trebuiau, instrumente care nu se găseau în București, decât pe la ingineri străini, iar aceștia nu voiau să i le împrumute pentrucă se temeau probabil de concurența lui.

« In această strâmtoare aflându-se, Gheorghe Lazăr își frământă mintea cum ar putea ca să-și întâmpine trebuința, ajutându-se doar cu știința de mecanică aplicată la ingineria ce poseda, și află mijlocul de a-și fabrica instrumentele cele mai de urgență, conducând el însuși confecționarea lor prin meșterii ce-i putu găsi în oraș », cum arată P. Poenariu în discursul său de recepțiune la Academia din 1871, tratând despre Gheorghe Lazăr și școala sa.

« Astfel aprovizionându-se cu uneltele necesare iscusitul topograf se grăbi să măsoare terenul grădinii cu locul alăturat, și să prezentă boierului planul cerut cu toate amănuntele ».

« Atunci Băleanu chemă pe ginerele său G. Golescu, care avea oarecare noțiuni de știința matematicii, și-i dete planul ce-l făcu Lazăr ca să-l confrunte cu cel ridicat de inginerul neamț » [1]).

---

[1]) Petru Poenariu, *Georgiu Lazaru și Școala Română*, Discurs de recepțiune în Soc. Acad. Rom. din 8 Sept. 1871, p. 20 urm.

Numai după prestarea acestei lecții practice, Gheorghe Lazăr putu primí autorizația de a deschide cursul său de «*gheodezie sau inginerie a câmpului*». La școala dela Sf. Sava el «*paradoxi aritmetica cu gheografia istoricească pe harte și apoi gheometria practică*» [1]).

E l i a d e R ă d u l e s c u arată că părinții cereau lui Gheorghe Lazăr zicând: « Ingineri vrem noi, dascăle, ca să ne măsoare moșiile și de inginerie apucă-te să-i înveți, că socoteala învață ei în toate băcăniile ». Tot Eliade mai spunea că « era o bucurie să vadă cineva copiii, unii îndreptând linia cu mâna, scoțând pălăria și făcând semn strigând: la dreapta, la stânga, alții îndreptând și scuturând lanțul ce șerpuia prin iarbă, alții așezând și nivelând masa ». Eliade mai spune că epitropii de mănăstiri și egumenii veneau cu mulțumire la școala dela Sf. Sava, ca să le scoată còpii de pe hărțile moșiilor mănăstirești, pentrucă acești școlari lucrau ieftin. Epitropului dela Colțea i s'au făcut trei còpii [2]). Una din aceste hotărnicii și anume «*Planul Fântânelor*», *ridicat și lucrat în Școala dela Sf. Sava, în 1820, cu iscălitura lui Gheorghe Lazăr, ca profesor supraveghetor, se păstrează la Arhivele Statului din București sub Nr. 59.*

4. UNITĂȚILE TOPOMETRICE

Ridicarea de planuri topografice asupra moșiilor era foarte frecventă în țările românești după cum s'a arătat mai sus.

Tratatul de topometrie al Androneștilor arată că arta topometrică se practica în Țara-Românească din vechime și că ea se aplica într'o limbă frumoasă românească.

Unitatea pentru măsurarea lungimii era *latul de mână* sau *palma*, lat. *palma*, care în Muntenia se compunea din 10 degete — lat. digitus — iar în Moldova numai de 8 degete sau palmace — turcește parmac. *Palma* arăta distanța dintre degetul cel mare și cel mic, câtă vreme distanța dintre de-

[1]) T. L a l e s c u , *Trigonometria de Gheorghe Lazăr*. București, 1919, p. 19; P. P o e n a r i u, *op. cit.*, p. 27 urm.
[2]) I. E l i a d, *George Lazăr*, în *Curierul Romănesc*, 1839, Nr. 66, p. 262 și 263.

getul cel mare şi arătător se numea *schioapă*. Aplicată la sistemul metric palma munteană făcea 24,58 cm., iar palma moldovenească, fiind mai mare, avea 27,875 cm. De aci zicala: *nici o palmă de pământ*.

Şerban Andronescu arată că în vechime ţăranii socoteau prăjina la 18 palme; şase prăjini făceau 13½ stânjeni iar o prăjină = 2,25 stânjeni à 8 palme. După această socoteală în Ţara-Românească stânjenul avea o lungime de 1,96 m., iar în Moldova de 2,23 m. fiindcă palma moldovenească era mai mare decât cea munteană.

Grigore Andronescu completează arătarea părintelui său, spunând că după Regulamentul Organic, prăjina a fost mărită dela 1,96 m. respectiv 2,25 la 3 stânjeni, simplificându-se în felul acesta socotelile la măsurarea ogoarelor. Prăjina de trei stânjeni avea în Ţara-Românească o lungime de 5,89 m. iar în Moldova de 6,69 m. Grigore Andronescu crede că prăjina era identică cu *funia* — lat. funis — susţinând că « funia ce se pomeneşte prin hrisoave şi hotărnicii eu o zic că este prăjina de 18 palme, adică stânjeni 2, palme 2 ». Funia în înţelesul de curea sau lanţ de măsurat se numea şi *sfoară* — greceşte σφόρα — de unde zicala de *sfoară sau sforicică de moşie*. După indicaţiunile acestea termenii *prăjină*, *sfoară* şi *funie*, care se întâlnesc în documente, ar reprezenta noţiuni identice în agrometria românească, reminiscenţe istorice din influenţa grecească şi slavonă care s'au suprapus influenţei oborigene romane [1]).

Originea latină a termenilor tehnici din măsurătoarele de ogoare, întrebuinţaţi de *agrimensori* sau *gromatici*, după cum se mai numeau inginerii hotarnici după instrumentul de măsurătoare *groma*, este foarte explicabilă prin faptul că la *Romani* măsurarea ogoarelor era una din preocupările principale ale administraţiei. Cel mai celebru agrimensor al antichităţii romane, cu numele *Balbus*, însoţise pe Traian în campaniile sale contra Dacilor. El a fost primul care a organizat serviciul topometric în Dacia, clasificând terenurile productive după bonitatea lor în vederea alcătuirii rolurilor

[1]) Hasdeu, *Cuvinte din Bătrâni*, I, p. 61 şi I, p. 66.

de impunere [1]). Dela Balbus ni s'a păstrat un studiu asupra măsurării ogoarelor sub titlul: «*Balbi ad Celsum expositio et ratio omnium formarum mensurarum*» [2]). Moșiile se *răzoreau* cu pietre de hotar sau *borne*, lat. maceria.

Numele instrumentului pentru determinarea lungimii s'a contopit cu noțiunea de suprafață, care reprezintă elementul principal la măsurarea ogoarelor. Noțiunile de palmă și chiar de stânjen, reprezentând suprafețe minime, nu puteau cădea în cumpănă la determinarea suprafețelor agricole. In schimb rămâne *funia*, *sfoara* sau *prăjina* ca unitate minimă la socotirea suprafețelor de teren.

Prin înmulțirea lungimii cu lățimea se ajungea la extinderea suprafeței, adică la *prăjina* sau *funia pătrată*.

Șerban Andronescu arată că măsurând în lung șase prăjini, care fac stânjeni 13 pol, apoi măsurând în curmeziș alte prăjini șase ce sunt iar stânjeni 13 pol, pe care poliplăsiindu-i adică multiplicându-i, 13 pol cu 13 pol, ajungi la stânjeni 182¼, care fac o cizvârtă sau un sfert dintr'un pogon. Fiul său Grigore adaugă însă că după Regulamentul Organic prăjina, fiind de 3 stânjeni, se adună într'o cizvârtă 324 stânjeni, iar într'un pogon de patru ori pe atâta, adică 1.296 stânjeni, precum s'a amintit mai sus.

In Moldova servea ca unitate *falcea*, dela latinescul *falx*, coasă sau secere, adică suprafața cosită de un om într'o zi — quantum unus sector per diem falcare potest de prato — cum arăta Ducange. Falcea avea 80 de prăjini. Pogonul moldovenesc cuprindea o jumătate de falce.

Moșiile era despărțite unele de altele prin hotare, haturi sau răzoare. Androneștii amintesc în însemnările lor de *vecini răzași*, adică proprietari megieși cu moșiile. Aceștia, fiind foarte numeroși, formau tagma moșnenilor, adică a vecinilor răzași sau simplu a *răzeșilor* proprietari de pământuri sau ogoare care se megieșeau în același hotar sau răzor, devenind astfel *răzorași*. De aci derivă și termenul *răzășie*, adică moșie care

[1]) Th. Mommsen, *Roemische Feldmesser*, I, pp. 93, 71 și II, p. 147; Cantor, *Roemische Argimensores*, p. 101 urm.
[2]) Th. Mommsen, *op. cit.*, pp. 91—108.

prin o fărâmițire continuă ajunsese mică de tot, precum arată și cântecul popular care zice:

Ard'o focul răzășie!
Eu credeam că-i boierie
Și-i numai o sărăcie [1]).

Termenul răzor, care, aduce aminte de rază — radius — în sens de raion, se întâlnește și la popoarele vecine, așa la *Sârbi*, sub forma de *razor*, la *Cehi rozor sau rozora*, la *Unguri* sub forma de *részes*, în înțeles de răzeș, etc. La noi termenul de răzor este frecvent în folklor, ca de pildă:

Câte flori îs pe răzor
Toate-mi strigă să mă'nsor [2]).

Dela răzor derivă termenul a *răzori*, adică a fixa linia unde se ating hotarele de moșie [3]).

5. LIMBA TRATATULUI

Tratatul de topometrie al Androneștilor este redactat într'o prea frumoasă limbă românească, vârstată doară pe ici pe colea ca termeni tehnici grecești și slavoni, împrumutați din limba oficială a cancelariilor domnești.

Termenii tehnici din tratatul Androneștilor sunt cei întrebuințați în vremea aceea sub *influența grecească* precum:
tetrigon în loc de triunghiu;
poliplasiiasi = a înmulți, a multiplica;
poliplasiazmos = înmulțire;
tetragon = patrat pe câte patru coastele deopotrivă;
țef = cap;
methodos = metodă;
sindemie, *sindromie* = serie, la rând;
analogon = asemănare;
diiastima = lățimea;
condeiu a trece un condeiu în catastih = post, articol.

1) V. Alecsandri, *Cântece populare*, p. 227.
2) S. Fl. Marian, *Nunta la Români*, p. 363.
3) A. Vlahuță, *România Pitorescă*, p. 189.

Termenii slavoni sunt mai rari ca de pildă:
cizvârtă = sau *cezvârtă* = sfert;
pol = jumătate;
slovă = literă;
izvod = figură;
poftori = a repeta;
ipac = acelaşi, idem;
iproci = aşa mai departe, etc.

Dar pe lângă acestea găsim şi termeni *neaoşi româneşti* ca:

coastă = lature;
fund = bază;
dăscolăcı = a desfăşura;
cot = unghiu;
mijloc = centru;
picătură = puncte;
curmeziş = diagonal;
a sfori = a măsura cu sfoara;
trăsură = linie;
a îmbrăca cu analogon = a face asemănare;
a creşte, a împuţina;
arcuit = în cerc;
brâu = circumferinţă, ş. a.

Androneştii menţin termenii *Apus*, *Răsărit*, *Miazăzi* şi *Miazănoapte*, în loc de *Nord*, *Sud*, *Est*, *Vest*.

In trigonometria lui Gheorghe Lazăr se întrebuinţează termeni ca *triunghiu*, *vârful unghiului*, *sinul unghiului*, *cheantru* pentru *centru*, *ipotenuză* sau *baeră*, *unghiu teşit* pentru *obtuz*, *câtimea* pentru *mărime*, *atingătoare* pentru *tangentă*, *coatingătoare* pentru *cotangentă*, *tăietoare* pentru *secantă*, *cotăietoare* pentru cosecantă etc., etc.

6. CONCLUZII

Din examinarea tratatului de topometrie al Androneştilor reţinem că măsurarea şi hotărnicia moşiilor constituia una dintre preocupările cele mai importante ale generaţiilor trecute. Şerban Andronescu avuse fericita inspiraţie de a în-

semna în *condica* sa regulele principale ale artei topometrice ale timpului său, ilustrându-le prin figuri în text în limba țării cunoscută și vorbită de pământeni. De aci rezultă că limba română era întrebuințată în planurile topometrice cu mult mai înainte de sosirea lui Gheorghe Lazăr la București și de deschiderea cursului său de «gheomesie practică» la Sf. Sava. In colecțiunile Academiei precum și în cele ale Arhivelor Statului se păstrează numeroase schițe, planuri și hărți de moșii întocmite în limba română din primele două decenii ale secolului al XIX-lea, deci cu mult înainte de deschiderea școalei lui Gheorghe Lazăr.

Prin Regulamentul Organic s'au introdus anumite reforme în topometria românească. Inainte de toate s'a stabilit lungimea prăjinei la trei stânjeni, înlesnindu-se prin aceasta foarte mult măsurarea pe teren. Diferența între prăjina munteană și cea moldoveană s'a menținut și după aplicarea Regulamentului Organic. In Muntenia s'a introdus măsurarea obligatorie a moșiilor, care întâmpină însă serioase dificultăți la aplicarea pe teren din cauza lipsei de geometri calificați. Sătenii aveau elemente din mijlocul lor care măsurau și hotărniceau pământurile după obiceiurile vechi și după regulele pe care ni le înfățișează Șerban Andronescu în tratatul său practic de topometrie.

Pentru a înlesni consultarea acestui tratat, îl reproducem în întregime în litere latine, după originalul scris cu slove cirilice, așa cum ni s'a păstrat în Condica Androneștilor.

TRATAT DE TOPOMETRIE

alcătuit de

STOLNICUL ŞERBAN ANDRONESCU

şi

întregit de fiul său

SERDARUL GRIGORE ANDRONESCU

Reprodus din

CONDICA ANDRONEŞTILOR

ce se păstrează

în Colecţia de Manuscrise Româneşti

dela Academia Română

la cota 3682

Text inedit

Cizvârte una, adecă a patra parte dăn pogon dă porumb, cum obicinuesc ţăranii îşi fac prăjână za palme 18 şi urmează pă răzor măsurând în lung prăjâni 6, cari fac stânjăni 13 pol, apoi măsoară şi în curmeziş alte prăjâni 6, ce sânt iar stânjeni 13 pol, pe carii poliplasiasindu-i 13 pol cu 13 pol să coprinde înăuntru cizvârtei stânjăni tetrigoni $182^{1}/_{4}$ şi al patrulea parte dăntr'un stânjăn adecă palme doao şi pentru lungimea plugului îi aşterne înainte alte trei asemenea cizvârţi spre împlinirea iunu pogon (fig. 1). (Şerban Andronescu)

Iar astăzi, după regulament, prăjina este de trei stânjăni şi să adună în o cezvârte st. 324, iar într'un pogon st. 1296.

A să măsura o pădure ca să să știe cât loc are într'însa și câți copaci, măsori un cap în lat apoi o coastă în lung și poliplasiiasești capul cu coasta și adunații stânjeni tetragoni îi

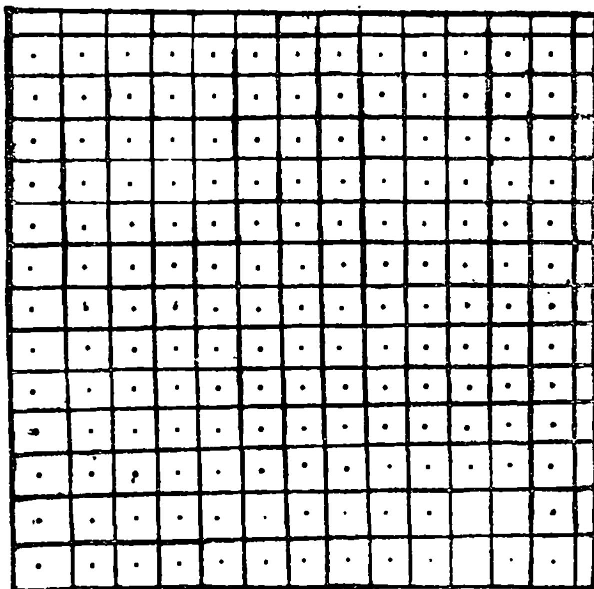

Fig. 1

împarți cu suma stânjănilor unui pogon ce-ți va arăta sânt pogoane.

Numeri apoi copacii dintr'un stânjăn sau dintr'un pogon și poliplasiisești cu celelalte pogoane, cum să vede înpotrivă (fig. 2). (Grigore Andronescu)

Stânjăni tetragoni

5000: lungu unii păduri

0100: capul păduri în lat, carii să poliplasiiasesc cu lungu

0000

0000

5000

500000: acești stânjăni să împart cu stânjănii tetragoni 729, ce are un pogon

4374 / 6260 — (729) 68: să aleg pogoane și pentru cercarea adevărului îi înmulțești cu stânjănii pogonului.

5834 / 428 — 729: 612:

136
476
49572
428: cei neîmpărțiți
50000: carii să potrivește cu suma cea de sus și să cunoaște măsurătoarea dreaptă.

Funiia ce să pomenește prin hrisoave și hotărnii eu o zic că este prăjină de pogon za palme 18, adică stânjăni 2, palme 2, și fiindcă într'un pogon sânt stânjăni tetragoni 729 coprinși în 24 prăjâni, vine funia de stânj. 3, palme 3, tetragoni. (Grigore Andronescu)

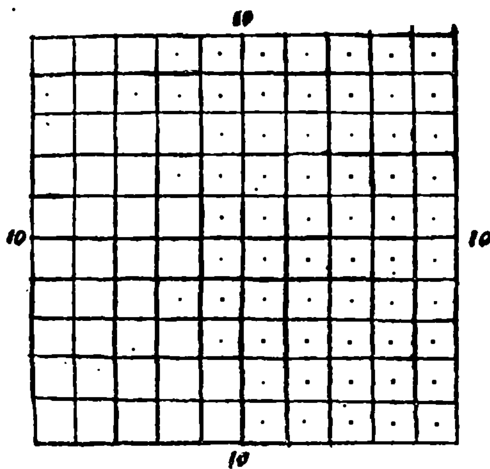

Fig. 2

Ori ce pământ va fi tetragon, adecă pe câte patru coastele dăopotrivă, cum s'au închipuit mai sus, să poliplasiasește numai 2 coaste, adecă 10 cu 10, care fac stânjăni 100. (Șerban).

Orice pământ va fi rătund, cum s'au închipuit mai sus, măsoară-l jur împrejur și să zicem că i-au eșât lung stânj. 30, apoi măsoară-l dăn mijloc până în marginea cercului cum vezi slova 1 deasupra țefului până la 2 și iar să zicem că au eșât stânj. 12, apoi fă-i poliplasiazmos însă numai cu

jumătate dăn suma țefului adecă stânj. 6 cu tot lungu cercului 30 și vei afla că sânt stânj. 180, pe care sumă înpărțind-o cu stânj. 6, iar dă'n pământ rătund spre a-l face tetragon nici să te ispitești că iaste peste putință (fig. 3). (Șerban).

Vericari pământ va fi trigonon, cum s'au închipuit mai sus, măsurându-i lungul coastii i fundul să poliplasiasește lungul cu jumătatea sumei fundului adecă 12 lungul 5 dăn fund și să fac stânj. 60, înțelegând că sânt masă lungă za stânj. 12, iar lată za stânj. 5 (fig. 4). (Șerban).

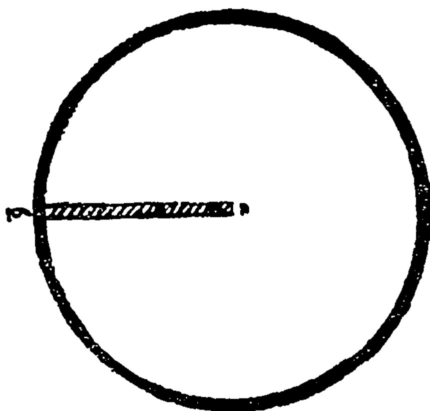

Fig. 3

Verice pământ va fi, cum s'au închipuit mai sus, adecă pol cerc, asemenea să urmează atât cu măsurătoarea cât și cu socoteala și amândoao atât cel întreg cerc cât și jumătate își au măsurătoarea și socoteala chiar a trigonului, ce s'au arătat în apoi, că iată pă acel pol prin măsurătoare dăscolăsindu-l și puindu-i țeful fund l-am încheiat ca să-i îndăstulezi că iaste chiar trigon (fig. 5). (Șerban).

Dă trebuință socotiiu a face arătare ce iaste sfârșâtu faceri dă masa între starea moșâi, cum vezi izvodu dă'n potrivă (fig. 6).

Masă să face prin socoteală, care să înțelege a fi numai pentru știința sumei câți ai câți dai câți îți rămân iproci. Iar oblăduirea moșâi îți va fi după coprinsul și ținerea răzoarilor iei. Bine ar fi când s'ar afla toate moșâile drepte și pline ca să să potrivească și pre pământ cu încheierea mesi, dar să întâmplă dă sânt unile strâmbe, sucite iproci.

Să zicem că cel cot, ce-l vezi cu slova 1, iaste al vecinului răzaș, iar cel cot, ce-l vezi cu slova 2, iaste al dumnialui, iar slova ce iaste trei iaste al dumnialui și cel cu slova patru

iaste al celuilalt vecin răzaş, iar facerea mesei după temeiul fundurilor moşii priveşte cum să întinde ca o urzeală chiar şi pă de-asupra acelor streine coturi.

Vei zice dar când vor fi la mijloc mai înguste decât fundurile, ori la va fi mijlocu mai lat decât fundurile sau lăţimea ori îngustarea nu vor cădea tocmai la mijlocu moşâi ci vor curge cu apropierea mai mult spre partea unui fund, aibi ştiinţă ca acelea să sforăsc şi să lămuresč la facerea mesi, cu alt methodos, cum vom arăta înainte prin chipuire dă izvoade. (Şerban).

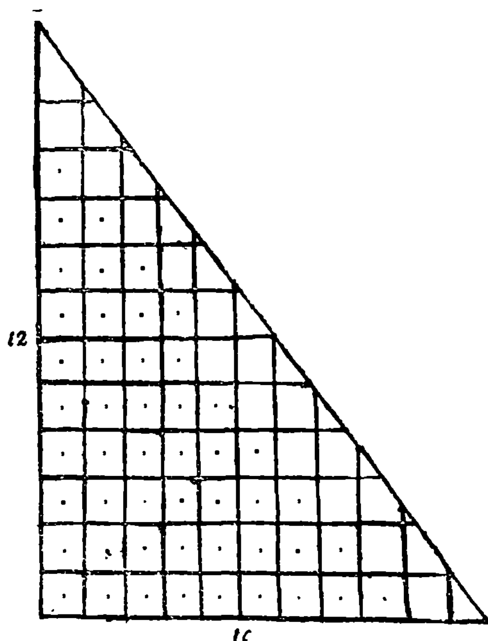

Fig. 4

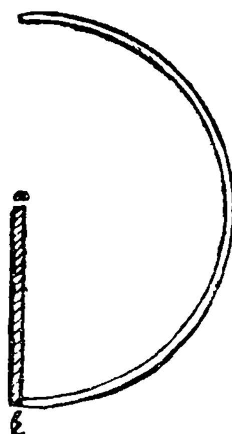

Fig. 5

Moşiia ce-i va fi starea, cum s'au închipuit înpotrivă, adecă cu un fund mai lat decât mijlocul, iar celălalt fund va fi mai îngust şi dăcât mijlocu, acestora li să închie masa prin doao trei trăsuri, cum arătăm mai jos.

Să zicem că fundul cel mai lat ce-l vezi dăspre Apus (după pilda celor 15 linii i 5 picături) sânt stânj. 200, iar fundul cel dăspre Răsărit (după pilda celor 10 linii) sânt stânj. 100, care fac stânj. 300, pe carii făcându-i în doao rămân masă stânj. 150. Numără-i la mijloc după pilda liniilor că sânt tocmai 150.

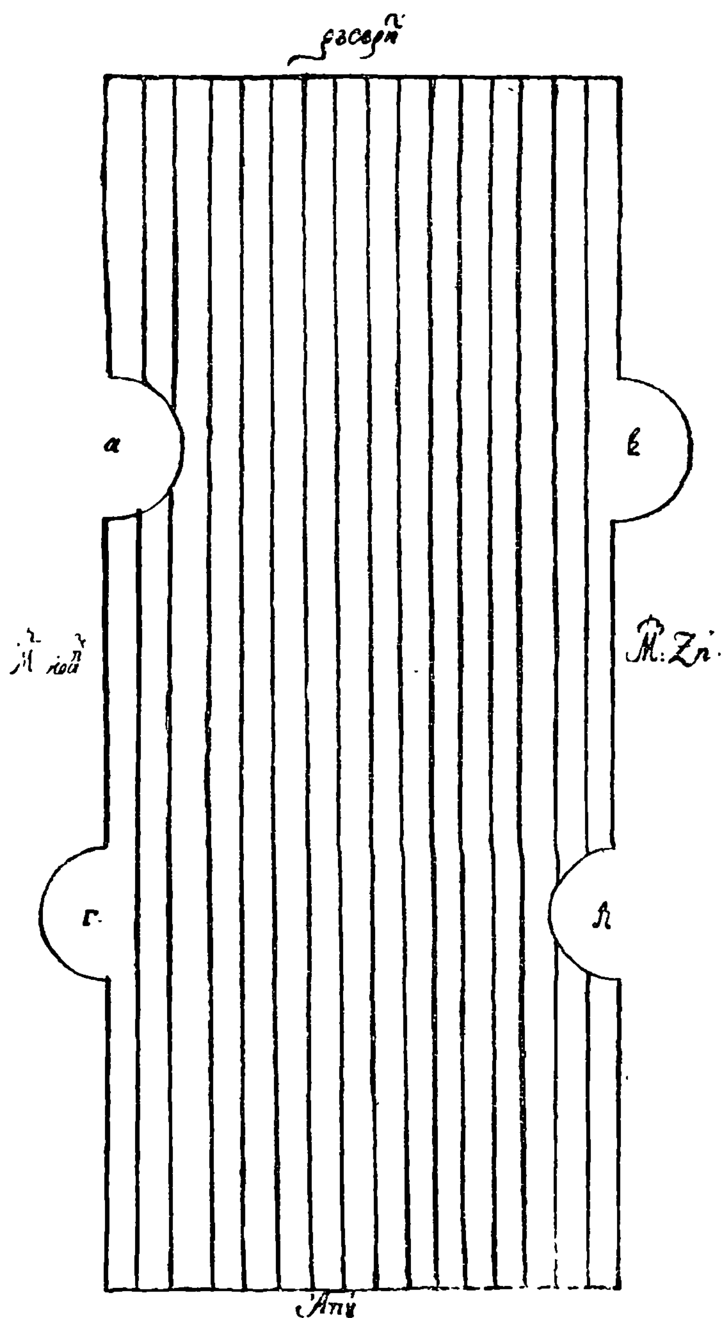

Fig. 6

Să-i punem şi pre obiceiul ţării un zis fund 200, mijlocul 150, celălalt fund 100, care să adună stânj. 450, dăn care lepădând 2 părţi rămân masă iar stânj. 150. Cu toate acestea mai bine s'au obicinuit prin trei trăsuri, fiind cea dăn mijloc trebuincioasă mai ales pentru întărirea şi cunoştinţa lungului costelor prin punerea pietrelor şi aşezarea altor semne, iar cele 5 scurte linii ce le vezi peste răzor dăspre Răsărit s'au aşternut spre a le îndăstula cum curge dreapta masă, iar acel clin iaste pă moşâia vecinului iar al dumnialui iaste cestălalt clin ce stă alb dăspre Apus.

Peste toate acestea să ştii că numai la acest fel dă moşâi armărui (?) aceste trei trăsuri, iar cele ce vor fi cu alte stări cum am mai zis, acelea să lămuresc cu alt mijloc (fig. 7). (Şerban).

Moşia ceia ce după ce-i va fi mijlocu mai lat îi va fi şi un fund mai lat decât celălalt fund, cum să vede închipuită înpotrivă (fig. 8).

Să-i zicem fundul cel dăspre Răsărit după pilda a trei linii stânj.	300
mijlocul după pilda a 9 picături, ce le vezi prin mijloc	900
fundul dăspre Apus după pilda a 6 linii, ce să văd jos	600
s'au pus şi lungul moşâi cum vezi dăspre Miazănoapte	1000

Lămurirea aceştii fel dă măşi

Lungul moşâi . . . . stânj.	1000	300.000
să poliplasiesc cu latul celor dăpline linii	300	
iar pentru pol. linii 3, ce merg până la jumătatea punem dăn lungu moşâi stânj. . . .	500	150.000
şi să poliplasiasăsc cu latu lor iar stânjăni .	300	
	150.000	

Acum priveşte că moşia mai rămâne dăşchisă ca să face doao trigoni, unul mai mare şi altul mai mic şi spre a le cunoaşte fundurile facem arătare *stânj.*

900 iaste latul moşâii la mijloc după pilda celor 9 picături
300 să scade că sânt făcuţi masă, după pilda celor 3 linii ot Răsărit

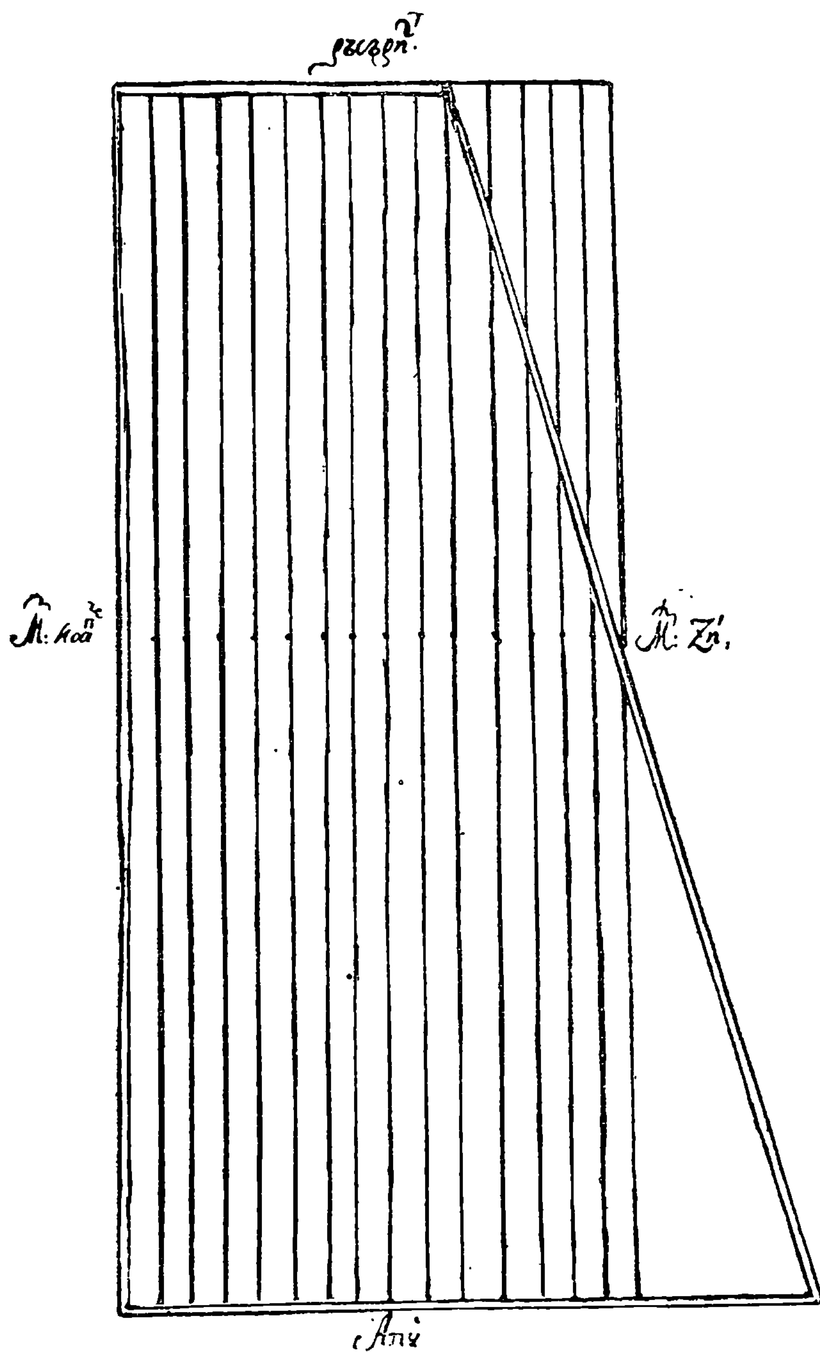

Fig. 7

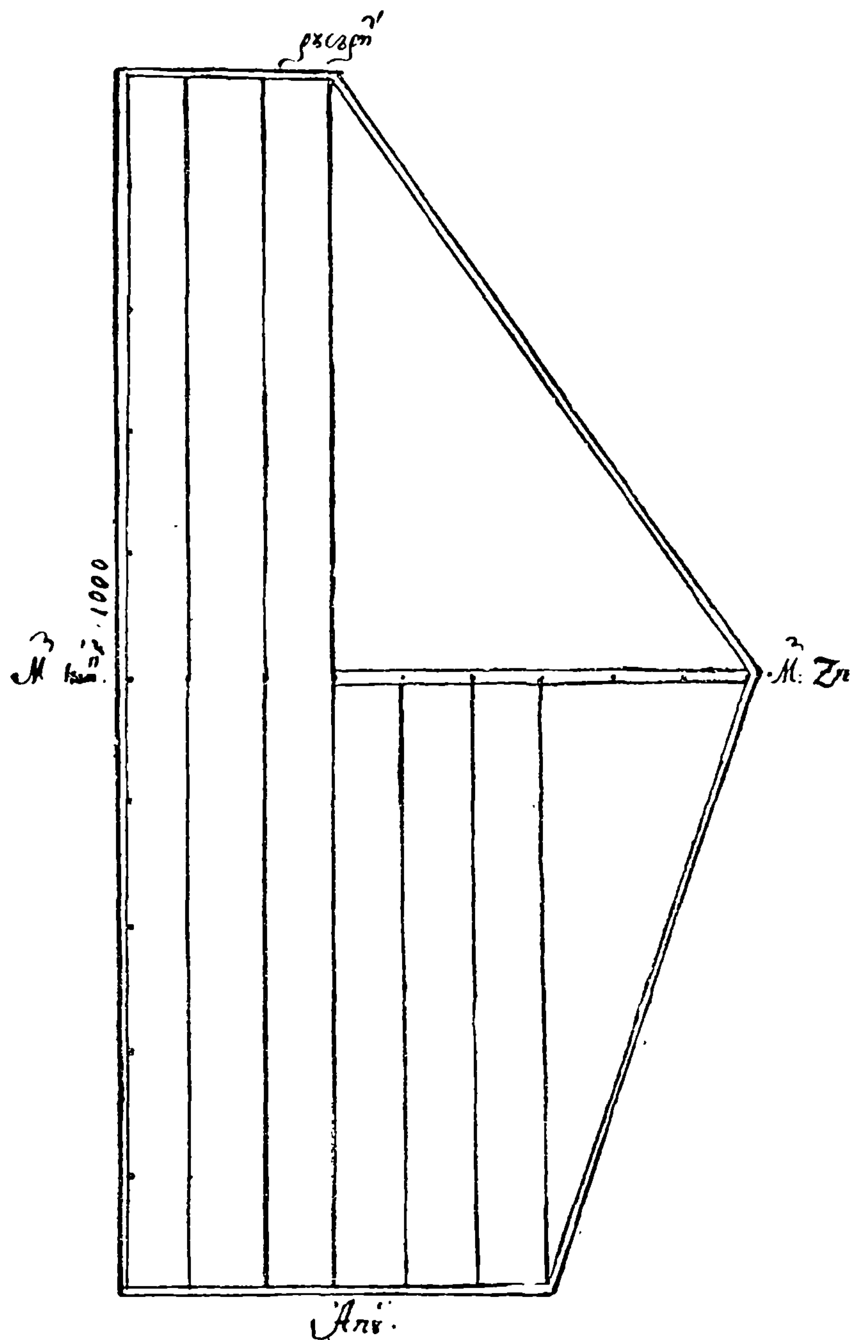

Fig. 8

600 rămân la fundul trigonului celui mare din care ținem pă jumătate st. 300.
900 ipac punem latul moșâi pentru trigonul cel mic.
600 să scade că sânt făcuți masă, după pilda celor 6 linii ot Apus.
300 rămân la fundul trigonului celui mic dăn care ținem pă jumătate stânj. 150
450

Această sumă 450 să poliplasiasește cu lungul unui trigon. Lungul unui trigon iaste jumătate dăn sumă a tot lungul moșâi.

Cum vezi că dăn stânj. 1000 punem . 500
și poliplasiasim cu cei stânj. 450

	25.000	22.500
	2.000	
	225.000	67.500

Această suma za stânj. 675.000 spre facerea mesi să împarte cu tot lungul moșâi

675000
100000 Masă 675
1000
10

Ipac moșie iar lată la mijloc, numai să aștern cu oarecare osebiri în sume, cum să văd în izvodul dimpotrivă, cà să aibi și pentru acestea știință (fig. 9).

Fundul dăspre Răsărit după pilda liniilor (3 pol stânj. 100, iar cea îngustă za stânj. 25) . . . . stânj	325	tetragon stânj. palme
Fundul dăspre Apus, după pilda a 5 linii pol stânj. 100, iar cea dă margine îngustă stânj. 50 . . . . stânj.	550	
Mijlocul după pilda celor 8 picături .	800	
Să punem și lungul moșâi, cum vezi dăspre Miazănoapte	1000	

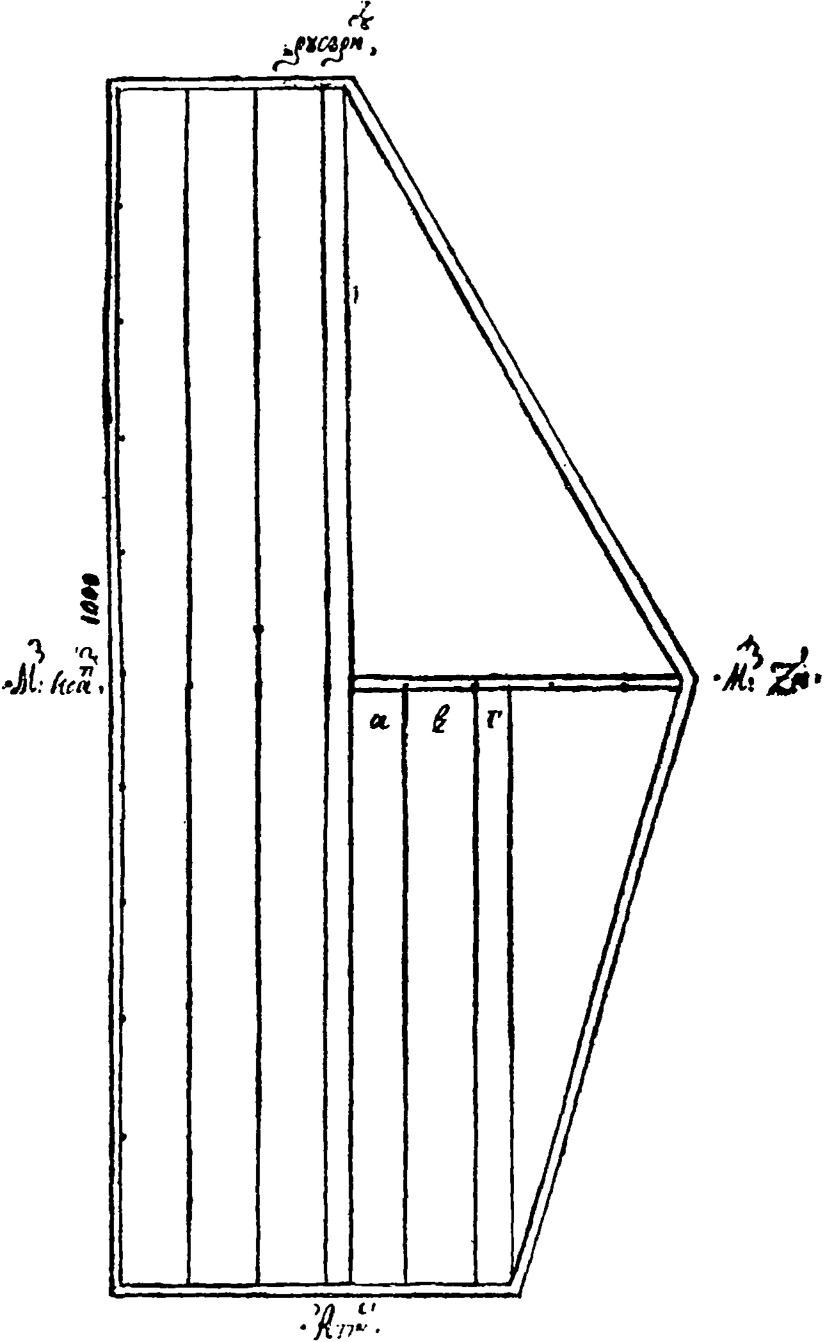

Fig.)

Lămurirea

Lungul moşâi . . . . stânj. 1000
Să poliplasiasesc cu latu liniilor ce merge
dăn fund până în fund. . . . . . . .st. 325 325.000

5000
2000
3000
325.000

Iar linile ot Apus ce merg până la mijlocu moşâii sânt însă dăn cea cu slova 1 fiind stânj. 25 făcuţi masă
rămâne drept 75
cea cu slova 2 100
cea cu slova 3 . . . . 50 112.500
225

Pe aceştia îi poliplasiasim cu jumătatea
lungului moşâi 500
112500

Priveşte pentru câtă moşie rămâne dăschisă ca să face 2 trigoni, unul mai mare, altul mai mic, dăn care întâiu cuvântăm pentru cel mai mare

Stânj.
800 iaste latul moşâii la mijloc
325 să scade că sânt făcuţi masă, cum vezi dăspre Răsărit
475 rămân la fundul trigonului cel mare dăn care pă jumătate sânt stânj. 237 palme 4,
800 ipac punem latul moşâii pentru trigonul cel mic,
500 să scade făcuţi masă, cum vezi dăspre Apus linii 5 pol,
250 rămân la fundul trigonului cel mic, dăn care pă jumătate sânt stânj. . . . . 125 —
362 4

Această lămurită sumă a fundurilor să poliplasiasesc lungul unui trigon, care iaste jumătate dăn suma
lungului moşâi, adecă cu stânj. 500

	181.000	181.250
i pentru 4 palme	250	618.750
	181.250	

Această sumă za stânj. 618750 spre facerea mesei să împarte cu totul lungul moșâii

	618750		
	100000		618
	1000 masă		
	10		
rămăsese neîmpărțiti stânj.	750		
și poliplasiasim cu palme .	8		
	6000 le împărțim	6000	6
	cu	1000	
			618 6
		Tetragoni stânjeni	palme

Moșâia ce-i va fi lățimea nu tocmai la mijloc, ci va curge cu apropiere mai mult spre partea unui fund, cum vezi la izvodul din potrivă dăspre Apus (fig. 10).

Să-i zicem fundul dăspre Răsărit stânj.	400
La mijloc după pilda a 12 picături .	1200
la fundul dăspre Apus	800
să puse și lungul cum vezi dăspre Miazănoapte	1800

Lămurirea

Lungul moșâii . . . . stânj.	1800	
să poliplasiiasesc cu latul celor 4 linii . .		420.000
ce merg din fund până în fund . . stânj.	400	
	420.000	
iar celelalte 4 mai scurte linii li să puse latul . . . . stânj.	400	
dar să poliplasiasesc cu anologon din		240.000
lungimea moșâii . . . . stânj.	600	
	240.000	

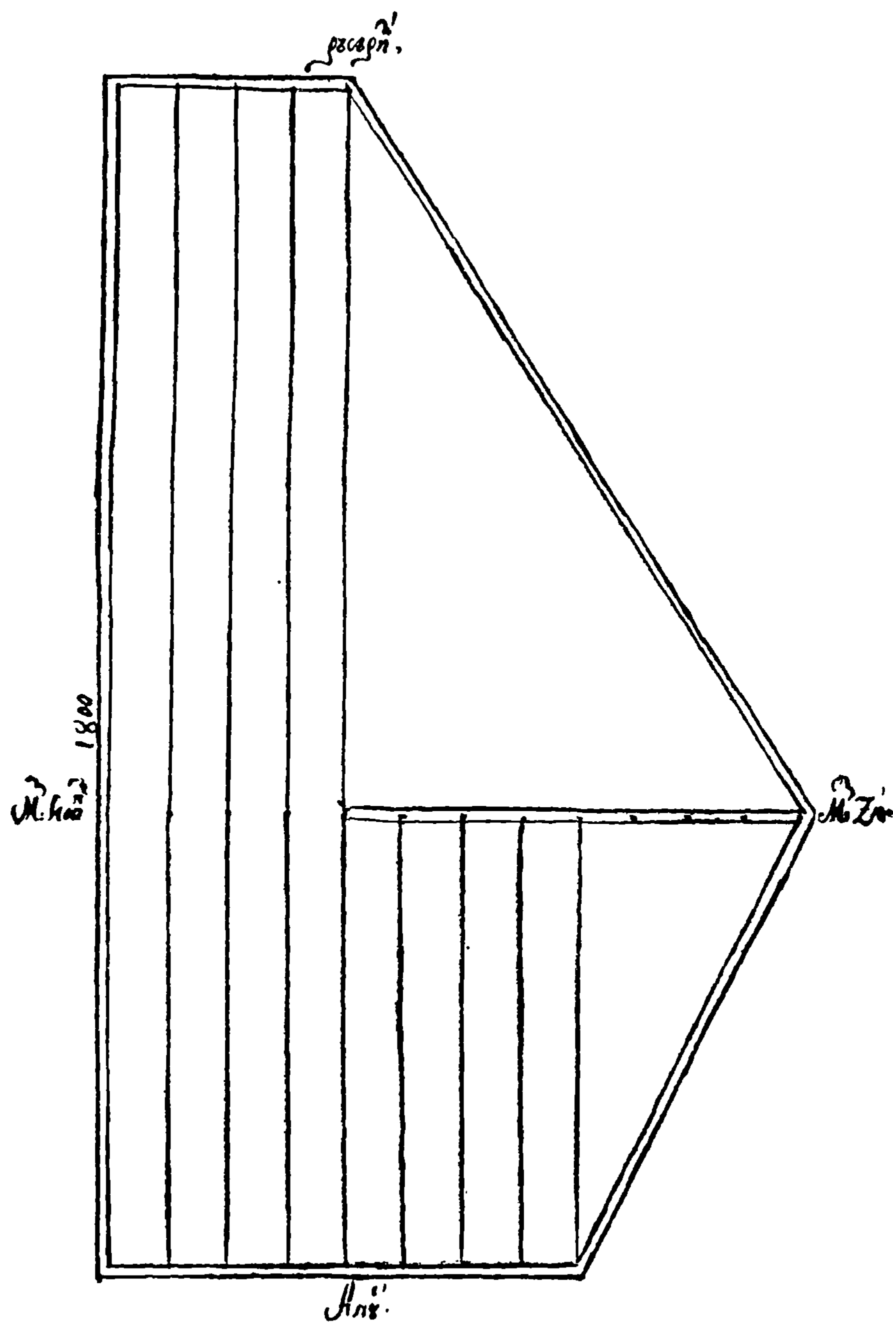

Fig. 10

Privește pentru câtă moșie au rămas slobodă că să face doao trigone, unul mai mare și mai lung iar altul mai mici și mai scurt, din care întâiu cuvântăm pentru cel mare
Stânj.
1200 iaste latul moșâii după pilda celor 12 picături cele vezi în brâul lățimei,
400 să scade că s'au făcut masă, fundul ot Răsărit,
800 rămân la fundul trigonului cel mare, din care pe jumătate sânt stânj. 400
Aceștea să poliplasiasesc cu analogon
din 1800 cu 1200 480.000
80.000
400
480.000

1200 ipac mijlocul pentru trigonul cel mic
800 să scade că s'au făcut masă la fundul dăspre Apus
400 rămân fundul trigonului cel mic, din care ținem pă jumătate: stânj. 200
Aceștea din lung fiind cu cel mare 120.000
s'au socotit cu 1200, rămâne cu . 600 1.560.000
120.000

Această sumă 1.560.000 spre facerea mesii să împarte cu tot lungul moșii

11
166
4222
1560000
180000 Masă 866
1800
18

Rămăsesă neîmpărțiți stânj. 1200
și poliplasiasim cu palme . 8 4
9600 le împărțim 9600 — —
1800 . . .

Mai rămăsesă neîmpărțite palme *600*, fă-le degite și le împarte însă 8665
Iar cu lungul moșâii 1800
Tetragoni *stânj.*

Moșiia ce-i va fi mijlocul mai îngust decât fundurile, cum vezi izvodul din potrivă. (Fig. 11)

Să zicem fundul. dăspre Răsărit după pilda a 12 linii, fieștecare în lat pol stânj. 100, 200

Mijlocul 600
Fundul dăspre Apus 1200
Să puse și lungul moșii, cum vezi dăspre Miazănoapte 2000

Această moșie iar nu să face masă prin trei stvăsuri, ci cu alte măsurători, cum arătăm mai jos.

Moșie dreaptă să cheamă cele 6 linii, ce merg dăplin dăn fund până în fund și cu un cuvânt îi putem zice masă stânj. 600, dar pre mai buna îndăstulare îi așternem și pre acestea prin socoteală însă

Lungul moșiei sânt . . . . stânj. 2000 1.200.000
Să poliplasiasesc cu latul 600
1.200.000

Privește cum rămân în 4 colțuri 4 trigone pă dăn afara liniilor 2 ce sânt îngrădite cu picături, deci măcar că am mai grăit înapoi dă socoteala trigonurilor, dar și aicea iar facem arătare

Stânj.
1200 sânt la un fund al moșii
600 să scade că sânt făcuți masă după pilda celor 6 linii
600 rămân în doao funduri la doao trigoane,
din care după zaconul lor ținem pă jumătate stânj. 300
Punem și pentru celelalte doao trigoane din celălalt fund iar 300
600

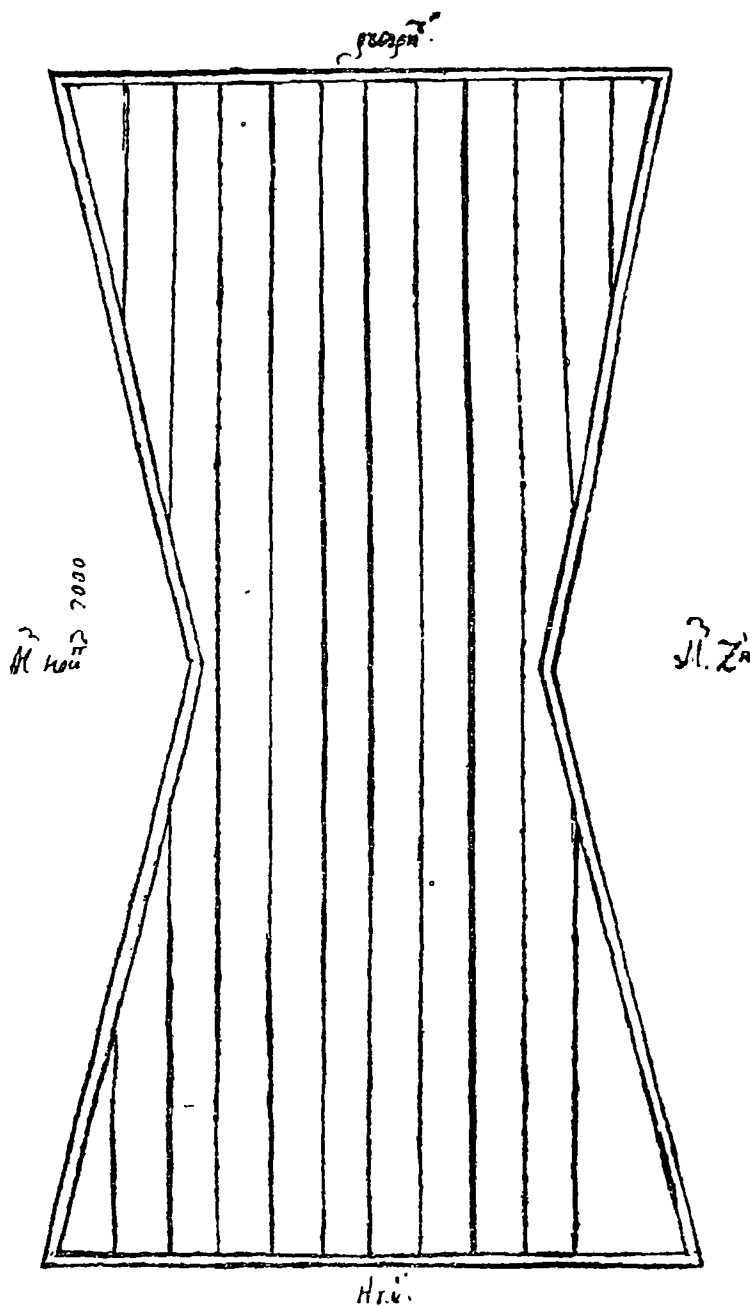

Fig. 11

Această sumă să poliplasiasește cu lungul unui trigon, care iaste jumătatea sumei a tot lungului moșii, ...600000
cum vezi că din 2000 punem 1000
600.000 1800000

Acest cin spre facerea mesii să împarte cu tot lungul moșii
1.800.000
2000 . . . . . . masă 900

Cu toate acestea și când va fi îngustarea moșii nu tocmai în mijlocul moșii, ci va curge cu apropiere mai mult spre partea unui fund, face trebuință sà cunoști lungul coastii a fieștecăruia trigon ca să-i faci socoteala după starea lui, iar cunoștința iaste aceasta: trăgând amândoao coastile moșii peste tot lungul cum și în curmezișul moșii brâul lățimei sau al îngustării pă unde vor cădea, atunci cunoști și coasta a fieștecăruia trigon câtă iaste dă lungă.

Tetragoni *stânj.*
palme

Moșiia ce va fi având vre un cot, cum s'au închipuit în potriva, mai întâiu vei sforâ moșiia cea dreaptă, apoi coastele deosebit (Fig. 12).

Să zicem pentru moșiia cea dreaptă, la fundul dăspre Răsărit . . . . .stânj 300
la mijloc . . . . 300 masă 300
fundul dăspre Apus 300
900
.... 300000

Să poliplasiasește masa cu lungul moșii cum vezi dăspre Miazănoapte stânj. . . 1000
300.000

Apoi trage și costele în curmeziș, cum vezi dela slova 1 până la 2 și sà zicem că au eșit . . . . stânj . . 120
mijlocul dela slova 3 până la 4 . . . . . 80 masă 90
celălalt fund dela slova 5 până la 6 40
240

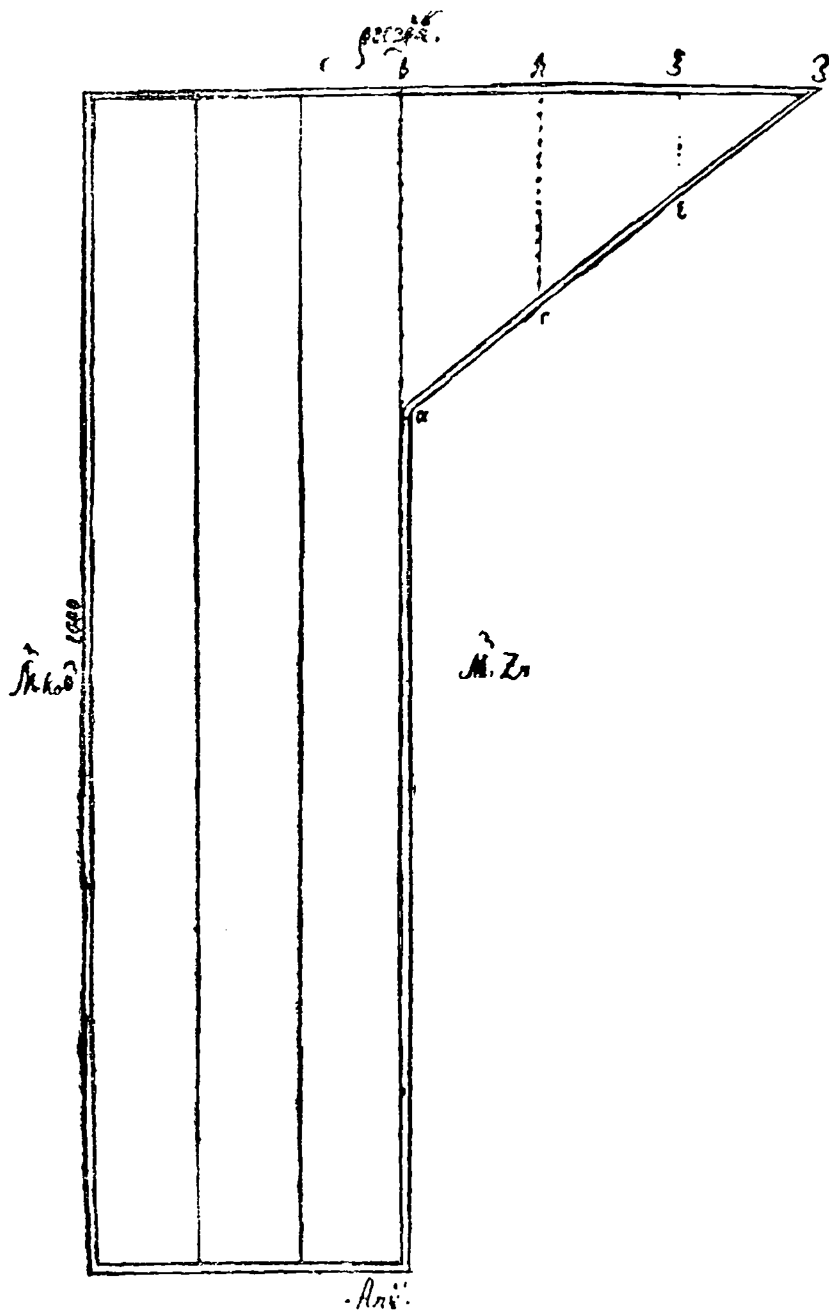

Fig. 12

Iar cel clin ce rămâne în cot, afară din trăsură măcar că este trigon, dar pentru sindomie arătăm alt methodos, adică tragem amândoao coastile cotului, cum am zice că cele de de-asupra dăn slova 2 până la 7 au eșit stânj. 150 făcându-i iar celălalt dela una până la . . . . 5.130 în doao

pentru o dreaptă coastă 280

rămân de poliplasiasit cu masa cotului stânj. . . . . 140 —

3000 312600

90

12600

Acest cin 312600 să împarte cu tot lungul moșii

312600

cu 100000 . . . . . masă 312

1000

10

Rămăseseră neîmpărțiți stânj. 600

și-i polipliasiasim cu palme . . 8

4800 le împărțim

lungul moșii 4800 4

1000

Mai rămăseseră palme 800, fă-le jumătăți i degite

și le împarte iar cu lungul moșii 312 4

Tetragoni, stânj.

Oricare moșie va fi la lungul coastelor nepotrivită, cum s'au închipuit înpotrivă (Fig. 13) vei lua aminte la facerea trăsurilor din lat ca să cumpănești urmând cu fieștecare măsură drept în curmeziș, iar să nu te lași după întinderea trigonurilor, ce le vezi că stau afară din trăsuri că așa să va chema că mergi pă lungul moșii și vei înmulți (fără a nu fi) suma la facerea mesii. Și pentru ca să nu faci osebită osteneală cu socoteala trigonurilor, iată și alt methodos care iaste iar drept și deplin, adică trage-i amândoao coastile și le potrivește

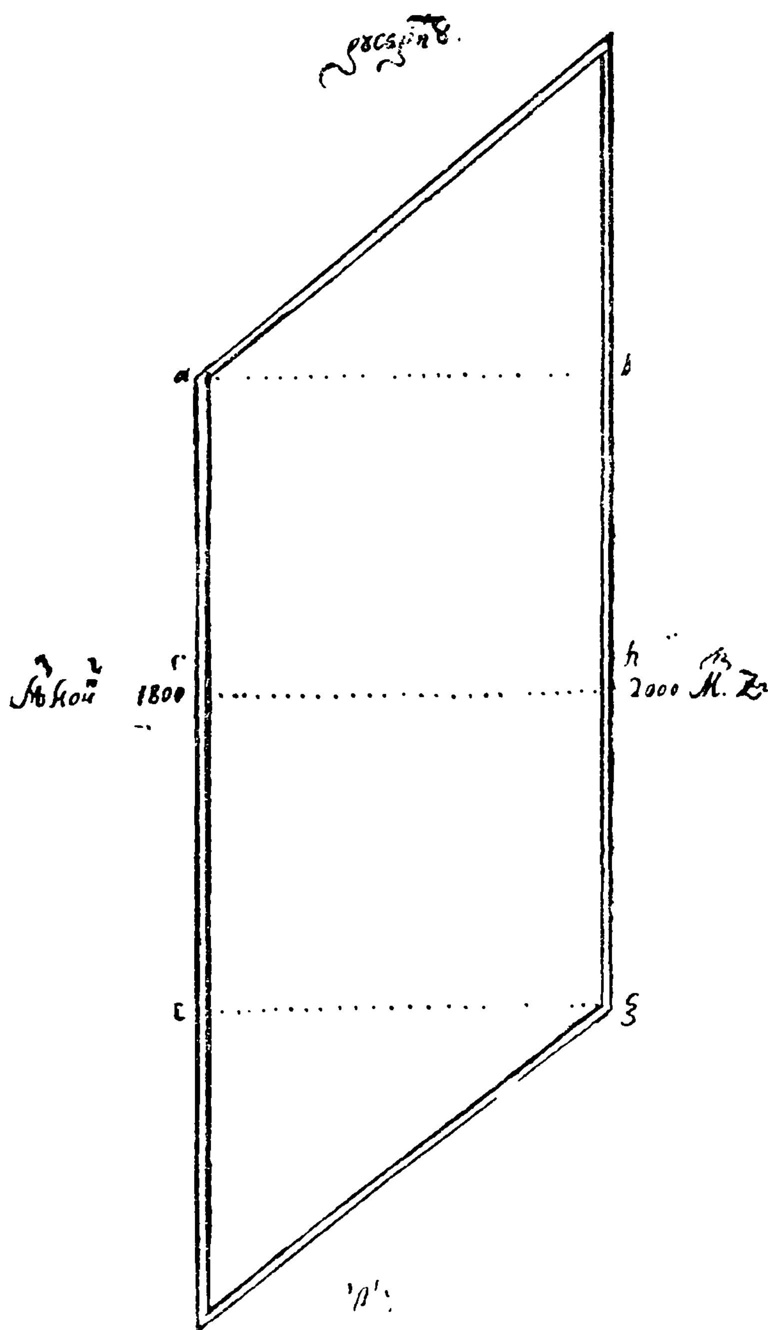

Fig. 13

din condeiu suma ce-ți vor da ca să faci în doao fiind trebuincioasă pentru poliplasiiasmos.

Să zicem pentru coasta ce o vezi dăspre Miazănoapte stânj. 1800
iar cea dăspre Miazăzi . . . . . . 2000 iar pă jumătate:
3800 1900

Să cuvântăm și pentru latul moșii la fundul cel dăspre Răsărit, cum vezi dela slova 1 până la 2 că au ieșit
stânj. 200
In mijlocul dela slova 3 până la 4 . 200 masă 200
La fund dăspre Apus dela slova 5 până la 6 200
600

Acum aducem spre poliplasiiasmos cea una dreaptă coastă stânj. 1900
cu latul masa moșii 200 380000
380000

Această sumă să împarte iar cu lungul însă

380000
1900 masă 200

Dă ți se va călca moșiia la coaste de către vecinul răzaș și-i va fi starea cum s'au închipuit în potrivă, mai întâiu cuvântăm pentru obicinuitele trăsuri din curmezișul moșii (Fig. 14).

Să zicem că cea mai lată trăsură (cum vezi dăspre Răsărit dela slova 1 până la 2, iaste za stânj. 800, iar cea mai îngustă (privește jos la Apus) iaste za stânj. 400, și vei scădea sumă această mică din cea mare, ca să cunoști ce-ți rămâne, cum vezi că puseiu mai jos:

800 suma trăsurii cei mai late
400 să scade trăsura cea mică
400 rămân ca să-i îmbraci cu analogon, după diiastima lățimei ori în susul moșii ci mergănd să-i crești, sau în jos scoborându-te să-i împuținezi după îngustarea moșiiei.

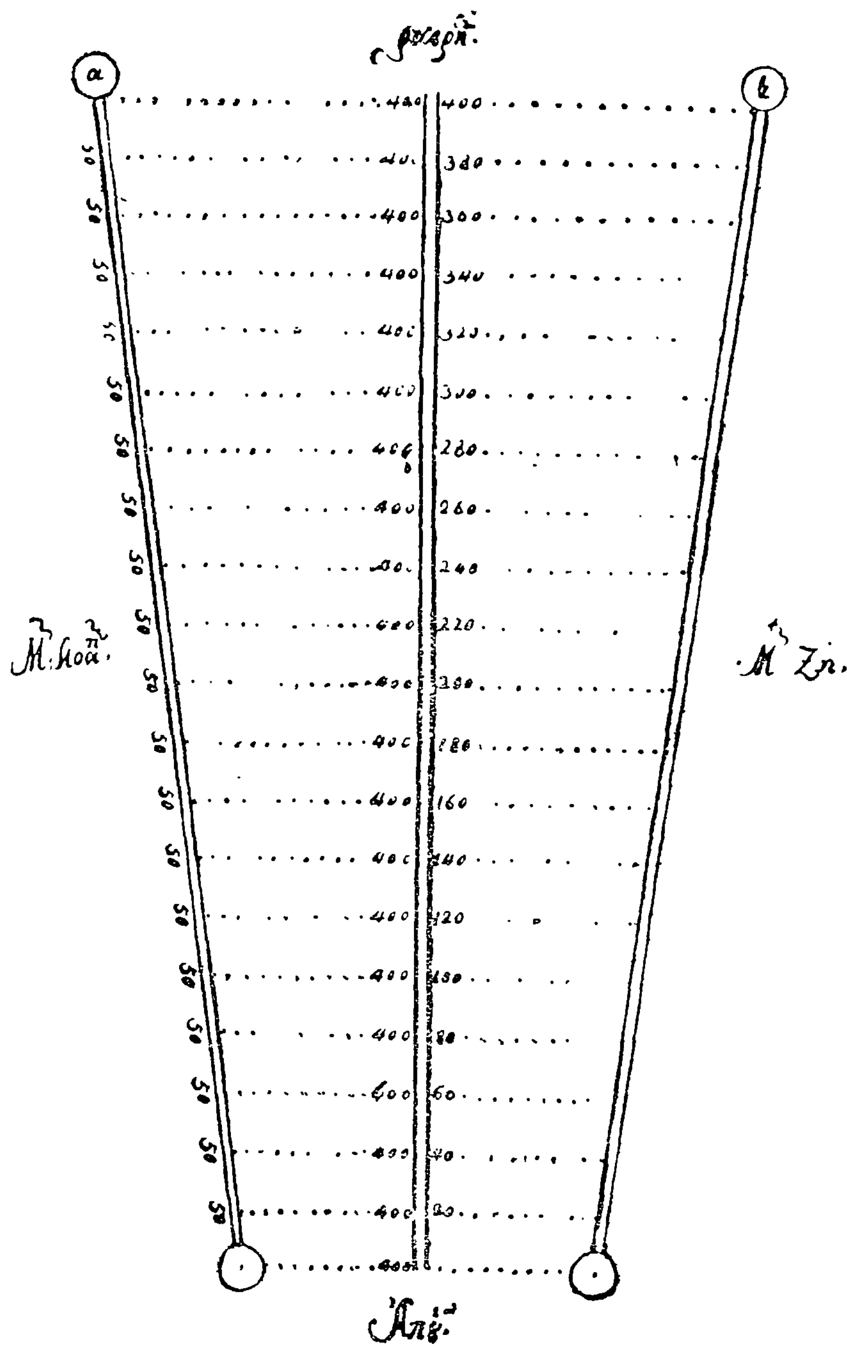

Fig. 14

Din doao coaste ale lungului moșii, când nu va fi nici una lămurită, atunci face trebuință să-i sforăști lungul drept prin mijloc, cum vezi în izvodul închipuit, lungul za stânj. 1000 pe cari-i vei lua seama că iaste despărțit prin 20 deosebiri (caută pă lungul coastii dăspre Miazănoapte) pe stânj. 50 și spre mai buna îndăstulare îți vor fi pildă de înțeles ceale din curmeziș 20 linii cu picături și iar să zicem:

400 sânt să se îmbrace cum vezi 400
cu linii 20 să împart pol 20 . . .20 acești stânj.
să cuvine din linie în linie să-i crești cu lățime, mergând în sus către Răsărit, sau pogorând în jos către Apus cu asemenea sumă po stânj. 20 să-i împuținezi.

Ia aminte jos unde sânt stânj. *400* că acea linie nu are nici adaos, căci ea însăși iaste za stânj. *400*, iar după dânsa în sus pășând în lung stânj. 50 cresc în curmeziș stânj. 20 iproci, mergând sumele adaosului tot în cin până sus la cea dă al 20 linie și vezi cum să face plinirea acelor stânj. *800*, sau coborând în jos la cea dă al 20 linie rămân iar pă stânj. 400.

Poftorim vorba și pentru sume, adică din linie în linie pășând acei pol stânj. 50. Acele alăturate sume (capetalul *400* i adaosul cât va fi, strângându-i amândoao condeile întru una sumă) o vei împărți jumătate în dreapta către Miazăzi și jumătate în stânga către Miazănoapte.

Iar când va fi o coastă lămurită, atunci vei osteni mai puțin că vei urma pă răzor măsurând întâiu în lung stânj. atâția, apoi în curmeziș stânj. atâția până-ți îți va arăta socoteala, după starea moșii.

Măcar și de va fi moșiia arcuită, dar de o avea o coastă lămurită, iarăși să îndreptează urmând cu trăsurile, atât cele din lung pă răzorul moșii, cât și cu cele din curmeziș, după methodos ce am arătat mai sus.

Moșie atactii (?) cum vezi izvodul în potrivă (Fig. 15) după ce îi este un fund mai lat decât celălalt și după ce are într'însa lățime mai mare decât fundurile și iar după ce are 2 trigoane înăuntru are și alte doao trigoane pă la fundu-i, unul sus la Răsărit și altul dăspre Apus, ci fiind chisnovată să lămurește cum arătăm mai jos:

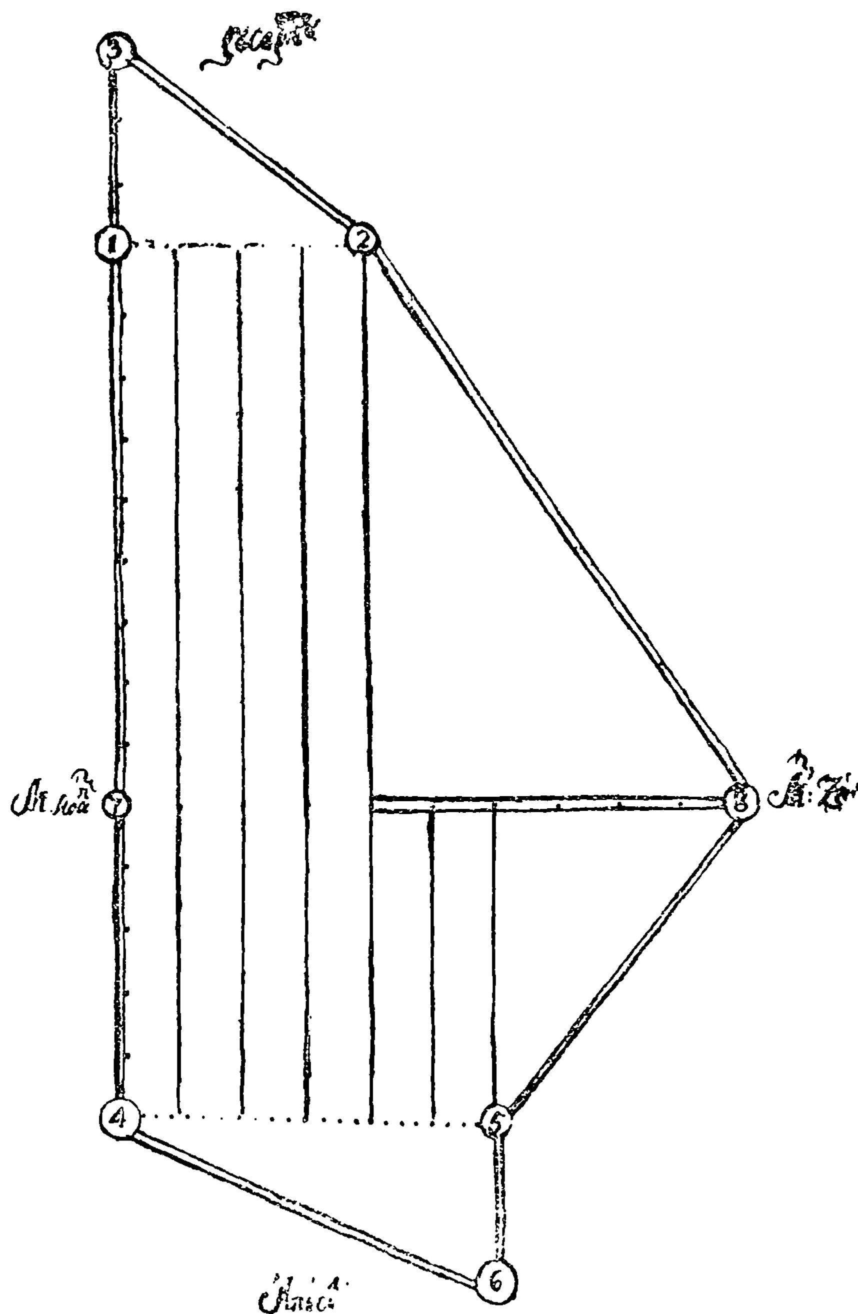

Fig. 15

		Tetragoni *stânj.-palme*
Coasta trigonului dăspre Răsărit de la număru 1 până la 2	stânj. 400	
Fundul său dă la numărul 1 până sus la trei, stânj. 300, din care ținem spre poliplasiiasmos pe jumătate	stânj. 150	60.000
	20000	
	400	
	60000	
Coasta trigonului dăspre Apus dela număru 4 până la 5	stânj. 600	
Fundul din sus din număru 5 până la 6, stânj. 250, din care ținem spre poliplasiiasmos pe jumătate	stânj. 125	
	3000	
	1200	45.000
	600	
	45000	
Moșiia dreaptă după pilda celor 3 linii ce merg din fund până în fund și sânt în lat	stânj. 400	
Să poliplasiiasesc cu analogon din coastă, cum vezi dă la număru 1 până jos la 4	stânj. 1400	
	160000	560.000
	400	
	560.000	
Cele doao linii ce se începe dăspre Apus și merg numai până în brâul lățimei sânt în lat . .	stânj. 200	
Să poliplasiiasesc cu analogon dăn coastă, cum vezi dela număru 7 până jos la 4	stânj. 500	100.000
	100000	

Așâjderea și pentru trigonurile dinnăuntrul facem arătare.

Stânj.

1000 iaste brâul lățimei cum vezi dela număru 7 și în curmezis până la 8

400 să scade că sânt făcuți masă
600 rămân la fundul cel mare și ținem
spre poliplasiiasmos pe jumătate = stânj 300
Să poliplasiiasesc cu analogon din
coastă cum vezi din număru 7 până jos
la 7 . . . . stânj. 900
270.000
1000 ipac punem brâul lățimei pentru trigonul cel mic
600 să scade că sânt făcuți la masă
400 rămân la fundul trigonului celui
mic și ținem spre poliplasiiasmos
pentru jumătate . . . . stânj. 200
Să poliplasiiasesc cu analogon din 100000
coastă de la număru 4 până la 7 stânj. 500
100.000 1,165.000

Pentru acest cin spre facerea mesii, adunăm suma stânj. a unii drepte coaste, cu care părți am făcut poliplasiiasmos.

Stânj.

150 din stânj. 300 ai fundului trigonului cel dăspre Răsărit.
125 din stânj. 250 ai fundului trigonului cel dăspre Apus.
1400 coasta celor 4 întregi linii, dela numărul 1 până jos la numărul 4, în care sumă intră și coastile celor 2 scurte linii a trigonurilor dinăuntrul, căci acestea au alte deosebite coaste dă socotit.
1675 cu această sumă se face împărțeală
cinului mai rămăseseră stânj. 875 918
și-i facem palme 8 17697
7000 26020
503755
1165000
167555

1677 masă 695
16
30
362
7000

Când vor fi într'un hotar mulți stăpâni și va fi ca să-și împarță moșia a căriia trăsură nu va fi potrivă și ca să să cunoască to analogon a fieștecăruia cât i se cuvine a lua dăn lat și dăn îngust la fieștecare trăsură.

Stănj.

1000 un fund al moșâi
900 mijlocul
800 celălalt fund
2700 dăn care pă dăn 2 părți rămân
masă . . . . 900 și sânt însă
a lui Constandin . . . 500
a lui Gheorghe . . . 400
900

Acum punem suma mesi a fieștecăruia osebit și o poliplasiasim cu suma fieștecăriia trăsuri și suma ce-ți va da împarte-o cu suma mesii a tot hotarul că-ți va arăta cât să cuvine a ținea la fieștecare trăsură, cum vezi mai jos:

	stânj.			stânj.	palme
Masa lui Constandin	500	să împarte	500		
Să poliplasiiasesc cu		cu suma	500000	555	4
fundul	1000	mesii a tot	90000		
		hotarul	900		
	500000		9		
Ipac	500	să împarte st.	450000	500	
Să poliplasiiasesc cu					
mijlocul	900				
	450000				
Ipac	500				

Să poliplasiiasesc cu celălalt fund . . 800

400000

să împart stj. 444

400000	444	4
30000		
900		
9		
	1500	
	fă-i masă	

Asemenea vei urma și cu socoteala celorlalți.

CURTEA PERMANENTĂ DE JUSTIŢIE INTERNAŢIONALĂ

DE

ANDREI RĂDULESCU

PRIM-PREŞEDINTE ONORAR AL INALTEI CURŢI DE CASAŢIE
PROFESOR UNIVERSITAR
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare ţinută în şedinţa publică dela 12 Aprilie 1946

Voiu vorbi despre o instituţie care şi-a încetat lucrările şi care este înlocuită astăzi de alta, a cărei deschidere solemnă se va face în curând.

S'ar putea spune că nu mai este util să ne ocupăm de aceestă Curte. Este — totuşi — interesantă o cercetare — cât de sumară — asupra ei pentrucă reprezintă o etapă foarte importantă în evoluţia Dreptului Internaţional şi pentrucă arătarea anumitor defecte poate fi de folos instanţei care i-a luat locul. De altminteri, potrivit art. 42 din Charta Naţiunilor unite, semnată la San-Francisco, Noua Curte de Justiţie va funcţiona în conformitate cu un Statut, care are la bază tot Statutul Curţii anterioare.

* * *

Ideea unei organizaţii pentru justiţia internaţională a existat de multă vreme. Omenirea, dornică de dreptate, a căutat aproape totdeauna să-i asigure triumful nu numai înăuntrul diferitelor grupări sociale ci şi în raporturile externe ale acestor grupări. Iar gânditorii s'au străduit să

găsească mijloacele pentru înfăptuirea acelei dorinţe. S'au făurit atâtea proiecte, s'a visat de atâtea ori domnia păcii; atâţia cugetători au crezut cu toată puterea minţii lor în realizarea acestui ideal. Şi cu cât dezastrele prin care trecea omenirea au fost mai mari, cu atât strădaniile pentru organizarea păcii deveneau mai puternice. Mijlocul cel mai vechiu prin care s'a încercat împăciuirea între oameni a fost de sigur acela de a ruga pe un al treilea să rezolve neînţelegerea, să-i judece, adică *arbitrajul*. Şi de sigur a trecut mult timp până să se organizeze în interiorul Statelor o justiţie, care să înlocuiască — aproape cu totul — acest mijloc de judecată.

A trebuit să treacă şi mai multă vreme până când a început să se întrebuinţeze arbitrajul şi în dreptul care cârmueşte raporturile dintre popoare şi State, în Dreptul internaţional. Dar aici adoptarea lui a mers şi mai greoiu. Totuşi din vechime a fost folosit. In special, însă, în sec. al XIX-lea începe a căpăta mai multă întrebuinţare. Iar când un Stat ca Anglia a primit arbitrajul în celebra chestiune Alabama — care turbura grav de câţiva ani raporturile sale cu Statele-Unite — şi s'a supus hotărîrii dată de arbitri, a fost un fel de surpriză îmbucurătoare şi aducătoare de frumoase speranţe pentru viitor.

De atunci progresul a fost mare. S'au înmulţit arbitrajele, s'a ajuns la arbitraj obligator, permanent, iar pentru a înlesni şi mai mult folosirea acestei proceduri s'a instituit Curtea permanentă de arbitraj dela Haga. Cu toată titulatura sa, această instituţie nu este permanentă şi — afară de biroul şi organizaţiile anexe — ea nu reprezintă decât un tablou cu numele persoanelor desemnate de Statele respective şi care puteau fi alese de părţi ca arbitri. Era un progres faţă de trecut, care a dat bune rezultate, dar dorinţa mare era să fie o instanţă permanentă şi care să judece litigiile. Se încercase în timpul Conferinţei dela Haga din 1907 dar nu s'a ajuns la rezultat. Ideea însă pătrundea din ce în ce mai mult în sufletul popoarelor.

* * *

In urma discuţiilor din Conferinţa de pace dela Haga din 1907 s'a întocmit un proiect pentru crearea unei *Curţi internaţionale de prize maritime* şi a fost supus Statelor pentru semnare. Această Curte avea să fie formată din 15 judecători iar numărul necesar pentru a putea lucra era de cel puţin 9. Ea avea şi judecători supleanţi. Toţi erau numiţi pe 6 ani de către Puterile contractante. Ei trebuiau să fie dintre «jurisconsulţii de o competenţă recunoscută în chestiunile de drept internaţional maritim şi care să se bucure de cea mai înaltă consideraţiune morală». Judecătorii numiţi de Marile Puteri: Germania, Statele Unite, Austro-Ungaria, Franţa, Marea-Britanie, Italia, Japonia şi Rusia erau chemaţi totdeauna să judece, iar judecătorii, titulari sau supleanţi numiţi de celelalte Puteri, aveau să fie chemaţi să judece, pe rând, după un tablou format pentru fiecare perioadă de 6 ani. Se justifica acest mod de constituire pe consideraţiunea că — deşi Statele sunt egale — trebue totuşi să se ţină seamă de diferenţa numerică între flotele şi vasele comerciale ale diverselor State.

Curtea avea să rezolve litigiile numai dacă justiţia internă a fiecărei ţări nu s'ar pronunţa în termen de 2 ani dela captura vaselor.

Ea avea să judece după convenţiunile dintre părţi şi în lipsă să aplice regulile de Drept internaţional iar când n'ar exista asemenea reguli general recunoscute, va hotărî « după principiile generale de justiţie şi de echitate ».

Proiectul a fost semnat de 33 State dar ratificările au mers greu, iar Statele-Unite au obiectat că motive de ordin constituţional nu îngădue, ca hotărîrile Curţii lor Supreme să fie supuse altei jurisdicţii.

Neobţinându-se ratificarea, Convenţia a rămas în stare de proiect, iar această instanţă n'a putut lua fiinţă.

Sub influenţa ideilor tot mai răspândite şi de sigur şi a celor discutate în Conferinţa din 1907 dela Haga s'a ajuns la un început mai bun într'un colţ de lume, mai depărtat de Europa, în care se pare că anumite prejudecăţi sunt prea puternice.

Nu mult după închiderea acestei conferințe s'a pășit la un început de înfăptuire, foarte interesant pentru contribuția adusă — deseori ignorată — la ceea ce s'a făcut mai târziu. Republicile: Guatemala, Honduras, Salvador, Nicaragua și Costa-Rica, au încheiat la 20 Decemvrie 1907, între altele, un tratat general de pace și o convenție pentru instituirea unei *Curți de justiție a Americei centrale*. Această Curte se compunea din 5 judecători titulari și 10 judecători supleanți. Ei aveau să fie aleși — un titular și 2 supleanți — de Puterea legiuitoare a fiecăreia din cele 5 republici. Numirea lor se făcea de Statul respectiv pe 5 ani. Pentru a fi aleși trebuiau să întrunească condițiile cerute de legea fiecărei țări pentru a putea fi numit în înalta magistratură. Totodată trebuiau să se bucure de cea mai înaltă considerațiune, atât din punct de vedere al calităților morale, cât și al competenței profesionale. In timpul cât ocupau această funcțiune nu mai puteau exercita vreo profesiune sau altă însărcinare publică. Numărul necesar pentru a putea lucra era de 5 membri titulari și în lipsă supleanți. In prima ședință anuală alegeau un Președinte și un Vice-președinte.

Judecătorii erau socotiți funcționari ai Statului de care depindeau și dela care unii primeau direct salariul. Ei se bucurau — când erau în țara lor — de aceeași situație ca și magistrații dela Curtea superioară de justiție iar când erau în celelalte 4 țări de imunitățile agenților diplomatici.

Curtea avea o competență destul de întinsă. Ea avea dreptul să rezolve diferende de orice natură și să-și facă regulamentele necesare.

Era socotită că reprezintă « conștiința națională a Americei centrale »; ca atare un magistrat putea judeca chiar într'o afacere, în care era parte republica de care fusese numit.

Sediul i-a fost în orașul Cartago (Costa-Rica). Pentru local li s'a dăruit de Carnegie 100.000 dolari, dar până să fie terminată clădirea a fost dărâmată de cutremur în 1910. Atunci și-a mutat sediul la San-José, unde s'a început o nouă clădire tot cu ajutorul lui Carnegie — care le-a mai dat 100.000 dolari — clădire terminată în 1917 dar tot fără mult noroc.

Această instanță a funcționat cu greutăți, inerente începuturilor și provocate de neînțelegeri. In genere a căutat să aplice tratatele și principiile Dreptului internațional. I-au fost supuse însă puține afaceri, în total 10 din care s'au judecat 5. Inaintea ei se puteau adresa nu numai Statele ci și particularii, ceea ce a dat naștere la dificultăți.

Competența fiindu-i prea largă și neprecizată, a intervenit și în chestiuni politice, chiar pentru concilieri, mediații, pentru a înlătura un războiu sau a potoli revoluții interne, intervenții în care n'a reușit, ceea ce a adus o scădere a autorității sale.

De altă parte, alegerea de către Parlamente nu le asigura destulă independență.

Rezultatele n'au mulțumit. De aceea încercările de a reînnoi convenția și vieața acestei Curți peste termenul de 10 ani n'au izbutit. Ea a încetat să funcționeze în 1917 tocmai când se termina clădirea respectivă.

* * *

Interesantele încercări arătate mai sus și înfăptuirea americană centrală arată stăruințe serioase pentru a găsi formula de realizare a unei instanțe internaționale și în același timp idei care s'au admis mai târziu. Ele dovedesc legătura cu trecutul a ceea ce s'a făcut în urmă și evoluția gândirii omenești.

Cu toată dorința de a crea o asemenea instanță, lumea rămăsese tot numai cu Curtea permanentă de arbitraj, care a dat rezultate destul de bune dar departe de năzuințe și cu o dispoziție — mai mult o recomandație — în Actul final al Conferenței de pace din 1907 — pentru a se adopta un proiect de convențiune în vederea înființării unei Curți de Justiție internațională.

Stăruințele pentru o astfel de Curte n'au încetat. O Comisiune a Uniunei interparlamentare, în 1913, Institutul american de Drept internațional în 1917, și alte instituții precum și publiciștii au continuat să pună în evidență însemnătatea și foloasele unei asemenea instanțe.

Primul războiu mondial a sguduit, a îngrozit omenirea şi a făcut-o să se gândească mai profund la realizări pentru a-i împiedeca repetarea.

In prima parte a lucrărilor pentru tratatele de pace nu se văd preocupări asupra acestei probleme. Se ivesc totuşi propuneri — care se precizează treptat, treptat. Se vorbeşte la 20 Ianuarie 1919 în proiectul britanic pentru Societatea Naţiunilor de « crearea unei Curţi permanente de justiţie internaţională » dar fără multe preciziuni.

S'a depus şi un proiect italian, care prevedea expres crearea unei Curţi internaţionale de Justiţie, compusă din judecători numiţi de toate părţile contractante.

După multe discuţiuni, s'a înscris în *Pactul Societăţii Naţiunilor art. 14* prin care Consiliul este însărcinat să prepare un proiect de Curte permanentă de justiţie internaţională şi să-l supună membrilor Societăţii. Consiliul a trecut această sarcină unui comitet de 12 jurisconsulţi. Acest comitet a cercetat diversele proiecte şi propuneri, între 16 Iunie şi 24 Iulie 1920 şi a întocmit un anteproiect de 62 articole, adoptat cu unanimitate şi care a fost însoţit de un interesant raport al profesorului Lapradelle. Supus Consiliului — în urma rapoartelor lui Léon Bourgeois şi a câtorva modificări — a fost acceptat la 27 Octomvrie. In urmă — iarăşi cu puţine modificări — a fost votat la 13 Decemvrie 1920, cu unanimitate de Adunarea Societăţii Naţiunilor. Aceesta constitue *Statutul Curţii de Justiţie*, fundamentul ei juridic.

Curtea n'a putut fi socotită constituită decât în August 1921 când s'a obţinut ratificarea din partea numărului necesar de State. Ea şi-a început lucările în Ianuarie 1922.

In virtutea Statutului său (art. 30) Curtea şi-a alcătuit un *Regulament*, în care s'au precizat unele părţi referitoare la organizare, competenţă şi în care s'au înscris mai cu seamă norme procedurale. Ea a avut astfel şi un fel de rol legislativ; a fost un început de Parlament mondial. Pe lângă acestea s'au mai adăugat unele dispoziţii luate de Consiliul Societăţii Naţiunilor sau de Adunare şi prin care s'au completat părţi din Statut,

Pentru competenţa ei au mai intervenit convenţiuni internaţionale care-i recunosc o competenţă complementară.

Temeiurile organizaţiei sale sunt cuprinse însă în cele două acte, *Statutul şi apoi Regulamentul*. Acestea au suferit unele modificări. De menţionat aceea a Regulamentului în 1926 şi a Statutului — făcută la 13 Septemvrie 1930 — prin care Consiliul a mărit numărul judecătorilor. Deoarece la constituirea Curţii nu participaseră Statele-Unite, s'a hotărît printr'un protocol din Septemvrie 1928 revizuirea Statutului în sensul de a se admite şi participarea Statelor-Unite, dar totuşi protocolul n'a fost ratificat, aşa că revizuirea a rămas fără efect.

Astfel s'a ajuns la *crearea acestei Supreme instanţe*[1]).

* * *

Curtea era compusă — la început din 11 judecători şi 4 supleanţi. In urma modificării Statutului din 1930 a fost mărit numărul judecătorilor la 15 iar al supleanţilor a rămas acelaşi.

Judecătorii — titulari şi supleanţi — erau aleşi pe termen de 9 ani şi puteau fi realeşi; în caz de vacanţă se făceau alegeri parţiale.

Pentru a fi aleşi, trebuiau să se bucure de cea mai înaltă consideraţie morală şi să întrunească condiţiunile cerute — în ţările lor — ca să poată exercita cele mai înalte funcţiuni judecătoreşti sau să fie jurisconsulţi, care să aibă o competenţă notorie în materie de Drept internaţional.

S'a propus ca la alegere să se facă un fel de repartizare pe principalele continente: Europa, America şi Asia.

Nu s'au admis aceste propuneri dar în art. 9 din Statut s'a prevăzut că la alegeri trebue să se aibă în vedere ca judecătorii, afară de condiţiunile pe care trebue să le întrunească, individual, *să asigure în totalitatea lor reprezentarea «marilor forme de civilizaţie şi a principalelor sisteme juridice ale lumii»*.

---

[1]) Pentru desvoltări a se vedea în special M. A. Hudson, *La Cour permanente de justice internationale*, Paris, 1936. Cfr. P. Fauchille, *Traité de Droit international public*, I, III no. 970[80]

Alegerea se făcea prin două organe, care lucrau separat: Adunarea Societății Națiunilor, în care se știe că majoritatea o aveau Statele mici și Consiliul, în care predominau Statele mari. S'a căutat — prin acest procedeu — să se stabilească, pe cât posibil, o măsură dreaptă între cele două categorii de State și să se facă alegeri cât mai bune.

Erau declarați aleși, acei care întruneau majoritatea absolută în Adunare și în Consiliu. Din fiecare Stat, membru al Societății Națiunilor nu putea fi ales decât unul; iar dacă erau aleși 2 sau mai mulți era primit cel mai în vârstă.

Cele două corpuri alegeau, însă, numai din listele făcute de *grupurile naționale* de pe lângă Curtea arbitrală dela Haga. Fiecare din acestea avea dreptul să prezinte cel mult 4 persoane, dintre care 2 dintre naționalii lui. In niciun caz nu se putea prezenta un număr mai mare decât îndoitul locurilor vacante.

S'a căutat, însă, ca prezentarea să nu fie lăsată numai la aprecierea acestor grupări care sunt numite și ar putea fi influențate de Guverne. De aceea s'a recomandat — nu s'a impus — grupurilor naționale ca — înainte de întocmirea listelor — să consulte cea mai înaltă Curte de justiție, Facultățile și școalele de Drept, Academiile naționale și secțiunile naționale ale Academiilor internaționale, destinate studiilor de Drept.

Așa s'a procedat și la noi când au avut loc asemenea alegeri. De relevat însă, că Academia Română n'a fost niciodată consultată, poate sub influența unei idei greșite că ea n'ar avea nicio legătură cu studiile de Drept.

Dacă după prima ședință de alegere rămâneau locuri vacante, se ținea a doua sau a treia ședință. Dacă nici după a treia ședință nu se completau locurile, se putea forma — fie după cererea Consiliului, fie a Adunării — o Comisiune de 6 membri, numiți 3 de Consiliu, 3 de Adunare, care avea să desemneze un nume, acesta era prezentat pentru fi adoptat separat de cele două corpuri. Comisiunea putea propune și alte persoane decât acelea care erau prezentate de grupurile naționale, după procedeul obișnuit.

Dacă nici prin acest procedeu nu se izbutea să se facă alegerea, însăși Curtea alegea dintre cei care au obținut voturi

în Adunare sau în Consiliu; în caz de paritate de voturi decidea votul judecătorului mai în vârstă.

Unele State făceau parte din Societatea Națiunilor dar nu erau reprezentate la Curtea Permanentă de arbitraj. In acest caz ele urmau să alcătuiască grupuri naționale, după normele obișnuite prevăzute în Convenția dela Haga din 1907 pentru Statele, membre ale Curții de arbitraj. Grupurile desemnate în acest mod aveau să prezinte liste așa cum s'a arătat.

Supleanții erau aleși după aceleași reguli.

Potrivit acestor norme au fost alese — cum se știe — personalități din cele mai distinse. Noi am avut un compatriot, d-l Profesor D. Negulescu, ales mai întâi ca supleant și apoi judecător titular, ales de două ori.

Afară de judecători, titulari ori supleanți, Curtea putea cuprinde în sânul ei și alții, desemnați cu titlul de *judecători ad-hoc*. Aceasta are loc când una din părți are în completul Curții un judecător național. Atunci cealaltă parte poate să desemneze un judecător supleant dacă are unul dintre naționalii săi; dacă n'are, poate desemna unul de preferință dintre persoanele care au fost prezentate pentru a fi ales între membri Curții. Dacă niciuna din părți n'are în Curte un judecător național, are dreptul să desemneze câte un jude ad-hoc; când sunt mai multe părți care au o cauză comună, toate au dreptul numai la un judecător; în caz de îndoială, zice textul — de sigur și când nu se înțeleg părțile — hotărăște Curtea.

Statutul prevedea și rânduieli pentru *situația membrilor Curții*.

La intrarea în funcțiune erau datori ca — în ședință publică — să-și ia *angajamentul solem* că vor exercita atribuțiunile lor cu deplină nepărtinire și în toată conștiința.

Ei se bucurau în exercițiul funcțiunii lor *de privilegiile și imunitățile diplomatice*. S'a pus chestiunea care le este rangul; s'a opinat de unele State — între care și România — că trebue să li se recunoască rangul de ambasadori.

Ei aveau dreptul la o indemnitate anuală, fixată de Adunarea Societății Națiunilor, după propunerea Consiliului, indemnitate care nu putea să fie micșorată în timpul cât dura funcțiunea. Acei, care n'aveau reședința la sediul Curții, aveau dreptul și la cheltueli de transport.

Se prevedea și posibilitatea acordării de pensii.

In schimb, li se impuneau unele *obligațiuni*. Astfel, între altele, nu puteau exercita nicio funcțiune politică sau administrativă, nici funcțiunea de agent, consilier sau avocat în nicio afacere de ordin internațional.

De altă parte li se garanta siguranța înaltei lor funcțiuni pentrucă nu puteau fi îndepărtați decât dacă printr'o hotărîre unanimă a celorlalți membri ai Curții ei nu mai răspundeau condițiilor cerute pentru această funcțiune.

Dintre membrii săi, Curtea alegea pentru 3 ani un Președinte și un Vicepreședinte, care puteau fi realeși.

Tot Curtea numea pe grefierul său; mai târziu a fost numit și un grefier-ajutor.

In ceea ce privește judecarea problemelor și hotărîrea lor, *competența* Curții nu este obligatorie totdeauna, cum ne-am aştepta, ci în regulă generală este *numai facultativă*. După Pact ea judeca toate diferendele de caracter internațional pe care i le vor supune părțile iar după Statut (art. 36) toate afacerile, pe care i le supun părțile precum și toate cazurile prevăzute în tratatele și convențiunile în vigoare.

Prin diferend Curtea a stabilit că se înțelege: « un désacord sur des points ou de droits, une contradiction, une opposition des thèses juridiques ou d'intérêts entre deux États ».

Textul din Statut e mai larg: « afaceri », dar în genere se înțelege că sunt cuprinse în prim rând *chestiuni de ordin juridic* și care trebue să fie *chestiuni cu caracter internațional.*

Potrivit art. 36 alin. 2 din Statut, Statele menționate acolo pot să declare că recunosc *obligatorie* de plin drept și fără convențiune specială, *jurisdicția Curții* asupra tuturor sau unora din deferendele de ordin juridic enumerate. Acestea sunt: *a)* interpretarea unui tratat, *b)* orice punct de drept internațional, *c)* realitatea oricărui fapt, care dacă ar fi stabilit, ar constitui o violare a unui angajament internațional, *d)* natura sau întinderea reparațiunii datorită pentru ruperea unui angajament internațional.

Sunt însă unele chestiuni care sunt socotite că intră în competența exclusivă a Statelor (art. 15 alin. 8) și ca atare

nu sunt de resortul Curţii, iar Consiliul Societăţii Naţiunilor nu face decât să le constate într'un raport, fără să recomande vreo soluţiune (art. 15 alin. 8). Aici intră chestiunile privitoare la onoarea Statelor şi la indeendenţa lor; cadrul şi limitele acestora sunt însă foarte greu de precizat.

Pentru deslegarea chestiunilor care-i sunt supuse, Curtea *se serveşte de următoarele izvoare*:

1. Convenţiunile internaţionale, fie generale, fie speciale prin care se stabilesc reguli expres recunoscute de către Statele în litigiu.

2. Cutuma internaţională, dovedită că reprezintă o practică generală primită ca normă de drept.

3. Principiile generale de Drept recunoscute de naţiunile civilizate.

4. Deciziunile judiciare şi doctrina publiciştilor cei mai calificaţi. Acestea ca mijloc auxiliar pentru determinarea regulilor de Drept. Din textul art. 59 pare a rezulta că nu trebue să se ţină seamă de ceea ce s'a hotărît în altă speţă. Dispoziţia din citatul articol nu trebue însă înţeleasă decât — aşa cum se înţelege şi în dreptul intern — adică hotărîrea dată într'o speţă nu este obligatorie în alte speţe identice sau similare dar— de sigur că fără o puternică justificare — va fi greu instanţei să dea altă soluţie.

Această enumerare este şi o consacrare a izvoarelor Dreptului internaţional. Dintre ele locul prim îl ocupă convenţiunile. Asupra acestora nu mai poate fi discuţie pentrucă reprezintă legea părţilor, îmbrăcată mai totdeauna în urma ratificării şi în forma obişnuită a legilor interne. Ele reprezintă o codificare a Dreptului internaţional.

Cutuma însă — după cum se ştie — prezintă multe dificultăţi şi nu este uşor să se probeze că ea reprezintă o practică generală, primită ca normă de Drept. Aci rolul Curţii era foarte important, în constatarea cutumelor.

Dar mai însemnat era rolul ei în privinţa principiilor generale de Drept recunoscute de naţiunile civilizate. Este adevărat că multe din aceste principii sunt admise unanim, totuşi sunt destule asupra cărora sunt discuţii; asupra existenţei şi aplicării acestora avea să hotărască instanţa. In

asemenea situații Curtea avea un rol, care se apropie oarecum de al pretorului roman și care e recunoscut — în genere — judecătorului în unele coduri, cum este cel elvețian. In special, cu ajutorul acestor principii ea *nu numai recunoștea sau atribuia Dreptul ci putea să-l creeze.*

Afară de acestea însă s'a recunoscut expres Curții și *dreptul de a judeca după echitate* — ex aequo et bono — dacă părțile sunt de acord.

Astfel această instanță avea la — îndemână — recunoscute formal — mijloace oarecum mai bogate decât instanțele interne pentru rezolvirea litigiilor și înlăturarea conflictelor internaționale.

* * *

Inaintea Curții se puteau adresa numai Statele care erau membre ale Societății Națiunilor sau acelea, care erau menționate în anexa Pactului.

Se puteau adresa și alte State dar numai după ce rezolva această chestiune Consiliul și în niciun caz nu trebuia să rezulte pentru părți nicio inegalitate înaintea Curții (art. 35).

Particularii nu se puteau adresa decât dacă Statul respectiv își însușea reclamația.

Afară de hotărîri, Curtea era chemată să dea și *avize* consultative asupra oricărui diferend sau punct de care ar fi fost sezisată de Consiliu sau de Adunare. S'a pus și aci chestiunea dacă la darea acestor avize vor putea participa și părțile; în primii ani s'a hotărît negativ, dar în urmă s'a stabilit că părțile au acest drept.

In ceea ce privește *modul de a lucra al Curții și procedura* ce trebue urmată înaintea ei s'au înscris în Statut și mai cu seamă în Regulament o serie de dispoziții.

Deși intitulată permanentă, Curtea lucra cu întreruperi, în sesiuni; în primii ani lucra dela 15 Iunie, mai târziu la 15 Ianuarie și data putea fi schimbată.

Regula generală era — pentru judecăți — ședința publică. Numărul minim de judecători era 11 și în caz extrem 9, afară de judecătorii ad-hoc,

Pentru expedierea promptă a afacerilor și dacă părțile cereau, Curtea avea dreptul să compună, în fiecare an, o secție (cameră) din 3 judecători, care să statueze în mod sumar asupra chestiunilor. Mai târziu s'a propus să fie 5 judecători, plus alți 2, care să înlocuiască pe unii din cei 5, când n'ar putea lucra. Aceasta constituia un fel de *Cameră de consiliu* și servea mai ales în cazuri urgente, ca de ex. măsuri de asigurare și conservare.

Curtea putea să constitue, pentru o perioadă de 3 ani, o *secție specială* pentru afacerile referitoare la muncă și în special pentru cele vizate în partea XIII privitoare la muncă în Tratatul dela Versailles și în celelalte tratate.

Această secțiune era compusă din 5 judecători și alți 2 pentru a-i înlocui eventual. In asemenea cazuri judecătorii erau asistați de 4 asesori tehnici cu vot consultativ și cari aveau să asigure o justă reprezentare a intereselor respective.

O asemenea secțiune specială — cu aceeași compunere — era constituită tot pe 3 ani, pentru afacerile privitoare la transit și comunicații — și în special pentru cele vizate în partea XII (porturi, căi navigabile, căi ferate) din Tratatul dela Versailles și celelalte.

Statutul prevedea și norme pentru alegerea acelor asesori.

Aceste secțiuni speciale aveau dreptul să rezolve chestiunile numai dacă părțile cereau. Altminteri Curtea trebuia să fie constituită după regula generală. Cu consimțimântul părților, aceste secțiuni puteau să lucreze și altundeva decât la Haga.

* * *

Afacerile erau deduse Curții, fie prin notificarea compromisului, fie printr'o cerere, adresate grefei. Aceasta le comunica părților și membrilor Societății Națiunilor.

Procedura avea două faze: *Una scrisă*, care consta în comunicarea către judecători și părți, a memoriilor, contra-memoriilor, replici și toate actele.

După aceasta urma *faza orală*, în care se făceau probe și se expunea cauza.

In anumite împrejurări Curtea putea să indice, comunicând Consiliului, măsurile de conservare, care trebuesc luate — cu titlul provizoriu — pentru a asigura drepturile părților.

Ea poate ordona — oricând — o anchetă sau o expertiză la orice persoană, corpuri, birou, comisiune sau orice organ.

Părțile se pot folosi pentru susținerea pretențiilor lor de *agenți*, *consilieri*, *advocați*.

Agenții sunt reprezentanții părților iar ceilalți sfătuitorii și susținătorii lor.

Limbile oficiale sunt franceza și engleză. După cererea părților, Curtea putea autoriza și întrebuințarea altei limbi.

In desfășurarea litigiilor Curtea încheia procese-verbale în fiecare ședință, și dădea și *Ordonanțe* pentru luarea unor măsuri, un fel de jurnale sau încheieri ca și la alte instanțe.

Inaintea ei se puteau adresa și intervenții ca în orice proces, din partea altor State, care justificau un interes.

După închiderea desbaterilor urma deliberarea în secret.

Hotărîrile trebuiau luate cu majoritatea judecătorilor prezenți. In caz de paritate decidea votul Președintelui.

La *motivarea* hotărîrii, judecătorii din minoritate aveau dreptul să-și formuleze opinia separată. In multe țări la instanța supremă nu există acest drept pentru minoritate; ea este datoare să semneze hotărîrea majorității. Drept justificare se susține că prin acest procedeu decizia are mai multă autoritate. Cea mai înaltă instanță din lume n'are acest sistem; judecătorii din minoritate au dreptul să-și spună părerea și s'o motiveze; și sistemul nu este rău.

Aici, însă, aflăm o dispoziție și mai puțin obișnuită. Se întâmplă ca judecătorii să fie în majoritate de acord asupra soluției dar nu și asupra motivelor. Intr'o asemenea ipoteză, *fiecare are dreptul să-și formuleze motivarea sa*. Nu trebue, deci, să surprindă când se găsesc opinii separate ca motivare în sânul majorității. Și au fost asemenea motivări interesante, care au servit mai ales specialiștilor în Dreptul internațional.

Hotărîrea este semnată numai de Președinte și de grefier. Ea este pronunțată în ședință publică. De ziua pronunțării sunt înștiințați și agenții părților. Și avizele se pronunță tot în ședință publică.

Este înscrisă şi aci regula cunoscută că hotărîrea nu este obligatorie decât pentru părţile litigante şi în cazul asupra căruia s'a hotărît.

Dispozitivul deciziei trebue interpretat şi cu ajutorul considerentelor.

Curtea are *dreptul de a-şi interpreta* hotărîrile, în caz de contestaţii asupra sensului şi întinderii sale; aceasta însă numai după cererea unei părţi.

In contra hotărîrilor *nu există recurs*. S'a făcut cândva o propunere de a se admite recurs înaintea unui alt for, dar s'a renunţat. Greu a fost să se creeze această Curte; şi mai greu ar fi fost să se creeze încă alt organ de judecată. E adevărat că sistemul a două grade de jurisdicţii are avantaje, dar nu totdeauna poate fi înfăptuit. S'a admis totuşi *revizuirea* hotărîrilor, revizuire care se face de către Curte. Aceasta are loc numai dacă se descopere un fapt care este de natură să aibă o influenţă decisivă în cauză şi care nu fusese cunoscut Curţii şi părţii, reclamantă în această cerere, când nu era vinovată că l-a ignorat.

Curtea dacă a constatat că sunt întrunite aceste condiţii, declară că revizuirea poate fi primită — am zice — o admite în principiu, după care va urma judecata. Ea poate să ceară însă ca înainte de a se proceda la judecata cererii de revizuire, să aibă loc executarea prealabilă a acelei hotărîri.

Revizuirea nu poate fi cerută decât în cel mult 6 luni de când a fost descoperit faptul cel nou.

In niciun caz, însă, nu mai este admisă o asemenea cerere de revizuire dacă au trecut 10 ani dela data hotărîrii.

* * *

Organizată — în acest chip — Curtea a desvoltat o *activitate* — relativ — bogată şi mai ales deosebit de interesantă, prin varietatea şi greutatea problemelor, care i-au fost supuse şi care merită cercetări speciale.

N'avem datele necesare până în ultimii ani dinaintea celui de-al doilea războiu mondial, dar din cele ce avem putem

aprecia această activitate. Până în anul 1939 pronunțase un însemnat număr de hotărîri și avize.

Amintim că a dat un aviz și într'o chestiune care interesează Statul român; în chestiunea Dunării, așa de importantă pentru noi. In urma tratatelor de pace încheiate, la sfârșitul trecutului războiu mondial s'a ivit discuție până unde se întinde competența acestei Comisiuni, până la Galați — cum susțineam noi — sau până la Brăila, cum susțineau Franța, Anglia și Italia. După ample desbateri, Curtea a avizat că arătata Comisiune are competența până la Brăila. Cred că nu s'a dat soluția justă și că dacă s'ar fi cercetat cu mai multă atenție nu numai textele ci situația de fapt și trecutul chestiunii s'ar fi ajuns la alt aviz. Tot ce este omenesc poate greși.

Nu mă gândesc să enumerăm aci hotărîrile și avizele Curții necum să le cercetăm, să le judecăm și criticăm. O examinare a lor — cât de scurtă — dovedește însemnatul ei rol și că a căutat să realizeze tot mai mult din scopul pentru care a fost creată. Ea a reprezentat, neîndoios, o însemnată contribuție pentru înlăturarea conflictelor.

* * *

Afară de marele ei rol și folos pentru omenire, *Curtea a creat o jurisprudență*, ceea ce este foarte important. S'a spus că n'ar putea fi vorba de o jurisprudență, întru cât potrivit art. 59 deciziile date n'ar avea efect decât între părțile litigante și — ca atare — ea n'ar putea să se întemeieze pe deciziile sale în soluționarea diferendelor ce i s'ar prezenta ulterior. Obiecțiunea nu este serioasă. Mai întâi textul care îndreptățește Curtea să se întemeieze pe decizii judiciare este general și nu e niciun motiv de a impune vreo restricțiune; ca atare Curtea va putea ținea seamă de orice decizii judiciare, chiar din Dreptul intern, cu atât mai mult de cele date de instanțe internaționale și deci și de ale sale.

Afară de această considerație este știut că judecătorul — afară de excepții — nu este ținut prin vreun text de hotărîrile sale anterioare dar le va respecta în aceleași situații de

fapt şi de drept, pentrucă nu este admisibil să-şi schimbe — fără motive puternice — părerea dela o speţă la alta. Asemenea repetare de soluţii conduce la stabilirea unui anumit fel de interpretare şi aceasta constitue jurisprudenţa.

Cu toată discuţia ce se face, jurisprudenţa este aproape unanim recunoscută ca izvor de Drept; iar în ţările unde cutuma are un mai mare rol, discuţie în această privinţă nu mai este.

Cum în Dreptul internaţional, cutuma are un însemnat rol, se înţelege că jurisprudenţa nu poate fi înlăturată dintre izvoarele de Drept.

Curtea nu numai că are o jurisprudenţă dar şi o practică, o *metodă de lucru*, care reprezintă un incontestabil progres pentru Dreptul internaţional şi asupra lor, în special a jurisprudenţei, s'au şi făcut studii remarcabile.

Oricum ar fi judecată opera Curţii, prin ea s'a făcut dovada — chiar pentru cei neîncrezători — că este posibilă o instanţă şi pentru litigiile dintre popoare şi că se poate înlătura critica aspră adusă Dreptului internaţional că n'are mijlocul să rezolve conflictele, că n'are judecători.

Totodată, prin ea, s'a răspândit mai multă încredere faţă de organismele internaţionale şi a crescut speranţa în sufletele acelora care cred în rezolvirea neînţelegerilor dintre popoare şi pe alte căi decât războiul şi că este posibilă o convieţuire paşnică între seminţiile omeneşti.

* * *

Dacă aruncăm *o privire asupra modului cum a fost organizată şi cum a lucrat* această Curte, constatăm o pronunţată năzuinţă de a adopta norme din Dreptul intern al Statelor; aceasta mai vârtos în materie de procedură. Şi nu trebue să ne surprindă; în Dreptul intern există norme mult mai bine stabilite, rezultatul experienţei de veacuri; în cel extern, cutumele, izvorul cel mai vechiu şi cel mai folosit, şi chiar convenţiile, sunt mult mai sărace.

Cu privire la această Curte, Statutul prevăzuse câteva dispoziţii şi pentru procedură dar puţine, încât se simţea nevoia de desvoltări ceea ce s'a făcut prin Regulament.

După cum aţi ascultat, s'a precizat cum trebue compusă instanţa pentru a rezolvi diversele probleme, s'au întrebuinţat denumiri dela instanţele interne, s'au format — cum se zice în Dreptul intern — complete mai reduse, complete speciale, de care nu se prea auzea nici în Dreptul intern până în ultimii ani. Avem, apoi, un fel de Cameră de consiliu pentru anumite chestiuni, procedură scrisă — cam în genul legii accelerării — intervenţii, hotărîri cu opinii separate, contestaţii privitoare la înţelesul şi întinderea hotărîrii, şi chiar revizuire, pe unul din motivele dreptului intern.

Uneori s'au folosit chiar normele acelui Drept, fără a avea un text.

Asemănarea e mare în multe privinţe. Şi am convingerea că va creşte, ceea ce nu este rău, căci oricât s'ar crede că sunt posibile alte principii, alte reguli în Dreptul extern, vremea va dovedi că Dreptul nu poate fi decât acelaşi şi mai ales Dreptatea. Numai că Dreptul intern are în favoarea lui — ceea ce am spus — o vieaţă foarte îndelungată.

De altminteri în genere nu se mai poate tăgădui că *Dreptul internaţional merge tot mai mult pe căile celui intern*; şi cu cât se va asemăna mai mult cu acesta cu atât i se va realiza scopul.

Asupra organizării Curţii şi activităţii ei se pot face — ca asupra oricărei opere omeneşti — diverse observaţiuni, dintre care vom menţiona câteva.

De relevat, în prim rând, că în regulă generală, competenţa ei nu este obligatorie ci facultativă. Din acest punct de vedere a rămas mai mult cu caracter de instanţă de arbitraj. E adevărat că prin convenţii speciale, multe State au declarat că primesc competenţa obligatorie, dar sunt încă destule care au rămas la cea facultativă. E un progres, dar nu este ceea ce doreşte lumea şi ceea ce crede despre Curtea de justiţie.

Ea este o Curte de justiţie dar şi o Curte de arbitraj. Acest al doilea caracter îi dă putinţa să aibă un câmp mai larg de activitate întru cât rezolvă şi alte chestiuni decât cele pur juridice, dar îi modifică caracterul. Deci cu tot frumosul titlu şi cu toate că a crescut numărul Statelor care au primit competenţa obligatorie, *nu este încă o adevărată Curte de Justiţie.*

Una din greutăţile mari ale Curţii şi pe care le va avea de sigur şi cea nouă este că — după cum se ştie — Dreptul internaţional are multe imperfecţiuni. Intre altele nu sunt bine stabilite şi mai ales precizate normele lui. S'au depus stăruinţe pentru *codificare* dar nu s'a reuşit şi nu se ştie când se va reuşi. Este drept că din alt punct de vedere lipsa unor norme codificate lasă mai multă libertate în aplicarea cutumelor şi principiilor, în folosirea doctrinei care are aici deseori mai multă importanţă decât în Dreptul intern.

Totuşi nestabilitatea şi impreciziunea multor norme creează dificultăţi.

Independent de aceasta, sunt dificultăţi mari şi pentru a stabili care sunt problemele rezervate Statelor şi care nu intră în competenţa Curţii. Onoarea, independenţa, interesele vitale ale Statului, care formează această rezervă sunt noţiuni foarte susceptibile de diverse interpretări. Care le e cuprinsul, până unde se poate merge, fără de a nu provoca nemulţumiri şi proteste?

Din alt punct de vedere, este de relevat că deşi are titlul de permanentă nu lucrează în continuu, ca instanţele interne, ci are sesiuni. Poate că ar fi prea obositoare o activitate continuă. Se pot găsi însă mijloace pentru a înlătura obiecţia oboselii. Pentru a o înlătura s'ar putea mări, cum vom arăta mai departe, numărul judecătorilor, ceea ce nu este un lux faţă de rolul instituţiei.

Alegerea judecătorilor în deosebi a fost expusă criticelor. S'a spus că ea s'a resimţit prea mult de influenţa guvernelor, care sunt călăuzite deseori de consideraţiuni politice. Această influenţă s'ar exercita nu numai prin faptul că membrii Adunării şi ai Consiliului Societăţii Naţiunilor sunt delegaţi de guverne şi lucrează deseori după indicaţiile acestora ci şi prin aceea că persoanele propuse pentru alegere sunt desemnate de grupurile naţionale, care sunt formate de guverne. Deşi li se recomandă să ia părerea unor înalte instituţii judiciare totuşi aceasta este o simplă recomandare, şi — apoi — chiar dintre cei recomandaţi e probabil că se ţine seamă de dorinţa guvernului.

De altă parte nu este asigurată suficient *independența judecătorilor*. Mai întâi, oricât ar părea de curios față de cele ce se crede, salariile care se plăteau nu erau îndestulătoare, necum atrăgătoare, mai cu seamă pentru judecătorii, care aveau profesiuni mai rentabile și pe care — potrivit Statutului Curții — nu le mai pot exercita. Nu este ușor să-și lase cineva profesiunea, de advocat, de profesor consultant, întreprinderea, să-și lase casa, interesele, să-și mute familia din cine știe ce ținut al pământului, la Haga, oricât de înalt este postul de judecător al celei mai înalte instanțe din lume.

Dar mai este și altceva. In genere lumea nu-și schimbă ușor felul de a gândi și așteaptă ca judecătorul să judece potrivit intereselor țării sale, și să nu facă abstracție de acestea. S'a întâmplat — după câte îmi aduc aminte — că în cauza zonelor libere dintre Franța și Elveția, unul din judecătorii Curții — care era belgian — să voteze contra Franței, care era așa de strâns legată politicește de Belgia. Din această cauză au avut loc manifestații în Belgia și judecătorul a fost nevoit să dea explicații. In aceste condiții nu oricine este dispus să mai primească a fi judecător.

Prin forța împrejurărilor un judecător are în suflet sentimentele, concepțiile și interesele naționale, pe care nu le poate alunga. Oricât s'ar strădui să uite că este membru al unei națiuni, nu se poate desprinde cu totul din acele legături. Cu atât mai greu va putea învinge aceste predispoziții firești și să se ridice cât mai mult spre noțiunea de om abstract sau internațional, când va ști că hotărîrea sa îi poate cauza neplăceri din partea compatrioților.

Altă observație este că nu este asigurată *continuitatea în activitatea Curții* deoarece după 9 ani se poate schimba cu totul compunerea ei. Dacă în orice autoritate și instituție, continuitatea e folositoare, ea este foarte necesară în activitatea judecătorească. Afară de chestiunile de administrație, de anumite practice, jurisprudența — a cărei existență și valoare nu mai poate fi contestată — ar putea fi schimbată. S'ar putea ajunge la cicluri jurisprudențiale, variind după compoziția Curții, în loc de o jurisprudență constantă. Nu e timpul să stăruesc asupra însemnătății unei jurisprudențe

neschimbătoare. Cu atât mai necesară este statornicia, constanța ei, în acest domeniu, unde totul e la început și în formație.

Cităm încă o observație privitoare la compunerea Curții. Admiterea de *judecători ad-hoc* pentru Statele care n'au judecători titulari este bună, căci dă posibilitatea unei mai bune apărări și judecăți, cu ajutorul unora care cunosc mai exact situațiile părților. Se pune însă întrebarea dacă nu se modifică prea mult compoziția instanței în ipoteza când ar fi în cauză mai multe State cu interese diferite. Nu se întâlnește — de sigur — prea des această ipoteză; totuși este posibilă.

Supleanții sunt chemați să judece în ordinea fixată într'un tablou. N'ar fi mai bine să fie desemnați prin tragere la sorți?

In ceea ce privește *modul de judecată* este stabilit că hotărîrea se dă cu majoritate de voturi, iar în caz de paritate decide votul Președintelui. Nu se prevede — cum se va proceda — în caz când se împart părerile și nu se poate întruni majoritate, nici paritate. In dreptul intern, mai peste tot, e admis că judecătorii în număr mai mic sunt datori să se unească cu părerea grupului mai numeros.

Dar — afară de aceasta — interesele și drepturile în discuție sunt, de obiceiu, de o importanță foarte mare. Este bine să hotărască asupra lor o simplă majoritate sau în caz de paritate votul unui singur om?

Se află apoi un procedeu neobișnuit în lumea juridică: să fie chemat să judece un judecător care nu mai are această funcțiune, dar care judecase mai înainte în acea cauză.

S'a mai zis că mulți judecători aveau o vârstă prea înaintată, 70—75 ani și că ar fi de dorit să fie mai tineri. Bătrânețea este un neajuns, mai ales pentru puterea de muncă; ea are însă avantajul că — afară de multe cunoștințe adunate — are o bogată experiență și mai totdeauna mult calm și stăpânire de sine. Și sunt ocupațiuni în care acestea prețuesc mai mult decât învățătura și chiar puterea de muncă, între aceste ocupațiuni locul prim îl are împărțirea justiției.

S'a mai obiectat că a fost prea mult în dependență de Consiliu și Adunarea Societății Națiunilor și că — afară de alegere — Curtea trebue să rămână cu totul independentă.

Cerința ca judecătorii să fie aleși dintre persoanele care ar putea ocupa cele mai înalte funcțiuni judecătorești ca și competența notorie, în materie de Drept internațional, prevăzută de art. 2 din Statut, are nevoie de mai multă precizare.

De altă parte Statutul, temelia acestei supreme instanțe trebue cât mai rar modificat.

S'a observat apoi că în genere cauzele sunt rezolvite cu oarecare *încetineală* și ar apărea uneori *ezitări* în darea soluțiilor. S'a citat de ex. chestiunea zonelor libere dintre Franța și Elveția, care a stat pe rol câțiva ani, s'au dat ordonanțe, s'a trimis chestiunea pentru nouă tratative între părți, în fine a durat prea mult.

E adevărat că justiția nu trebue să meargă prea repede, spre a evita greşelile, dar nici prea încet. De câte ori nu sunt învinovățiți magistrații că judecă prea încet, că dau multe termene, că amână pronunțările, fără să se țină seamă că au cu zecile de procese pe fiecare zi. Curtea de justiție nu are atâtea cauze şi totuşi rezolvirea merge încet.

S'a mai observat că întocmirea și *redactarea hotărîrilor și avizelor* nu este totdeauna cea mai reușită, cel puțin din punct de vedere formal și că nu sunt în genul instanțelor judecătoreşti, mai ales superioare, care au o metodă, o tehnică, un stil special.

S'a spus că atât întârzierea în lucrări, ezitările, felul de redactare s'ar explica prin aceea că în compunerea Curții au intrat *puţini magistraţi* și că majoritatea au fost profesori, doctrinari, uneori advocați. Este — de sigur — ceva adevărat; unele hotărîri și avize apar mai mult ca lucrări de doctrină. Magistratura pregătește mai mult pentru arta de a aplica dreptul și de a-l expune, din punct de vedere formal.

Dintre chestiunile mai mărunte referitoare la *întocmirea lucrărilor* este de menționat că procesele-verbale sunt semnate numai de Președinte și grefier, în loc de a fi semnate de toți judecătorii care au participat, procedeu mult mai bun, care asigură mai bine autenticitatea și împiedecă eventuale greșeli.

Au fost, apoi, înscrise — în special în regulament — dispoziții care ar fi socotite, poate, inutile întru cât sunt prea cunoscute de jurişti. Explicaţia este că aici nu erau

prevăzute nicăieri asemenea reguli şi se putea pune problema: după care norme se lucrează și pe ce temeiu.

Cea mai importantă problemă, care s'a pus pentru această Curte este aceea a *executării hotărîrilor* ei. Avizele n'au atâta importanță dacă nu sunt primite, cu toate că și aci prestigiul Curții nu câştigă dacă alte organe nu-i ascultă sfatul.

Pentru hotărîri situația e însă grea. Ce rost are Curtea dacă hotărîrile nu se execută? Pactul Societății Națiunilor prevăzuse anumite mijloace: referire la Consiliu, eventuale sancțiuni, care însă — în anumite împrejurări — s'au dovedit ineficace.

E adevărat că hotărîrile date de Curte au fost mai toate executate; lumea începe a înțelege că trebue să-i respecte deciziile, în interesul păcii; totuși problema a rămas una din cele mai delicate. *De ea atârnă și viitorul oricărei jurisdicții internaționale.*

* * *

După aceste puține observațiuni asupra ceea ce a fost, voiu expune câteva *păreri privitoare la viitorul acestei instituțiuni*, nu cu pretenția de a schimba cu totul ceea ce s'a făcut până acum sau de a da lecții conducătorilor Statelor ci pur și simplu *cu dorința de a contribui, cât de puțin, pentru întărirea și îmbunătățirea ei.* Aceasta mai ales că și noua Curte are la bază tot Statutul celei de până acum.

1. De sigur că, în prim rând, este de dorit ca să aibă *competență obligatorie pentru toate diferendele de ordin juridic și pentru toate Statele;* în orice caz pentru Statele care au intrat sau vor intra în noua organizație a națiunilor unite.

Este de asemenea de dorit ca și Omul să poată fi primit să i se adreseze în cât mai largă măsură posibilă. Nu e uşor pe cale directă— din cauza marelui număr de afaceri ce i s'ar prezenta — ci prin intermediul Statului respectiv; va trebui, însă, a se găsi mijloace lesnicioase așa încât acest drept să nu rămână o declarație, ci să fie o realitate.

Ar fi bine să nu mai existe acele *chestiuni rezervate*: onoare națională, independență, interese vitale ci toate diferendele și de acest fel să fie supuse Curții. Va fi însă greu — în stadiul

actual al concepțiilor — să se admită aceasta. Totuși ar trebui căutat să se precizeze — cât mai mult posibil — chestiunile care pot fi socotite că intră în acele excepții. Ar fi un mare pas pe drumul înlăturării conflictelor.

Ceea ce ar trebui, însă, neapărat să intre în competența acestei Curți este *judecarea crimelor de războiu*, așa cum s'a propus încă din 1907.

Toate infracțiunile contra legilor de războiu, consacrate de Dreptul internațional să fie judecate aci; iar într'o convenție să se prevadă și pedepsele. S'ar înlătura astfel orice obiecțiuni cu privire la judecarea atâtor barbarii și s'ar îndrepta, poate, multe din pornirile sălbatice ale acelora care își închipue că războiul permite orice.

Nu este rău ca această Curte să aibă libertatea de a lucra și ca *instanță de arbitraj* când părțile cer; poate că n'ar mai fi utilă vechea Curte de arbitraj. Uneori prin acest procedeu se poate ajunge la rezultat mai ușor decât prin cel judecătoresc propriu zis, unde normele de Drept mai rigide lasă mai puțină libertate.

2. Să se depună cât mai multă stăruință pentru *stabilirea și precizarea normelor de Drept internațional*. Dreptul intern poate servi de călăuză în multe privințe. Cu mai multă bunăvoință și înțelegere a foloaselor pentru omenire am convingerea că se poate face mult. Facultățile de Drept, Institutele, organizațiile culturale în genere au datoria să-și mărească strădaniile în această direcție. Iar cei ce conduc popoarele să înțeleagă că *fără stabilirea precisă și respectarea rânduielilor de Drept nu pot fi înlăturate diferendele și nu poate fi pace și progres*.

3. La temelia acestei instituții — mai mult ca la oricare — trebue să stea principiul *egalității între State*. *Acesta trebue să fie un principiu fundamental al lumii viitoare*. Este vorba de *egalitate înaintea Dreptului* — nu înaintea legii, căci n'avem legi în felul celor din Dreptul intern. Statele ca și indivizii nu sunt egale, din atâtea puncte de vedere; unele mai mari ca populație, teritoriu, mai bogate, mai puternice. Acestea nu sunt motive, care să îndreptățească o inegalitate în fața Dreptății.

4. Admis acest principiu, el trebue respectat. Ca urmare în organismul menit să constate şi să distribue Dreptatea ar trebui ca *fiecare Stat să-şi aibă un judecător*; pentru bunul mers este util să aibă şi un supleant, poate chiar doi. In acest fel nu mai e nevoie de judecători ad-hoc.

Se va obiecta că ar fi prea mulţi judecători. In atâtea instanţe superioare ale multor ţări găsim un număr destul de mare. Casaţia franceză are 45 consilieri afară de Prezidenţi şi membrii Parchetului. Casaţia italiană are peste 70; a noastră a avut, acum câţiva ani, 84.

S'ar putea încă obiecta că nu vor avea ce judeca. Dacă se măreşte competenţa obligatorie cum am mai spus vor avea. Dar chiar dacă s'ar întâmpla să nu fie prea multe cauze de cercetat, iar cheltuelile cu organizaţia Curţii, vor fi mai mari, acestea n'au mare importanţă când la ele vor contribui toate Statele, dacă se preţuesc în deajuns imensele avantaje ce va oferi pentru pacea lumii o justiţie bine organizată.

Cu acest număr de magistraţi *se va putea schimba şi compunerea Curţii*. Se pot face *secţiuni*, de pildă cu câte 15 judecători, un preşedinte şi un prim-preşedinte. Impărţirea în secţiuni se va face prin tragere la sorţi; se va putea, totuşi, fixa câte un număr pentru diferitele părţi ale globului, ca să se aplice principiul de a se ţinea seamă de diversele sisteme juridice ale omenirii.

Quorumul de judecată să fie de cel puţin 11 iar hotărîrea să fie dată cel puţin cu 7 voturi. Dacă nu se întruneşte această majoritate se va declara divergenţă; în acest caz se va judeca de 15 judecători şi hotărîrea va fi pronunţată cu cel puţin 12 voturi.

S'ar putea să nu se formeze această majoritate. N'ar rămânea decât să se judece de Curte în secţiuni-unite. Acestea ar trebui să cuprindă dacă nu toată Curtea, cel puţin trei pătrimi din numărul judecătorilor, şi care să fie traşi la sorţi. Hotărîrea se va da cu majoritate.

Este un sistem care se întrebuinţează la Curţile Supreme, din multe ţări şi care a dat bune rezultate. Dela acestea s'ar putea lua şi sistemul de a nu se schimba jurisprudenţa decât tot în secţiuni-unite.

S'ar putea spune că e prea complicat. Chiar dacă ar fi ceva mai greoiu, dar când se ia în considerare că sunt deseori în joc interese şi drepturi enorme, care privesc popoare şi State, se va recunoaşte că nu se poate lăsa hotărîrea la votul unui număr prea mic de judecători.

Trebue o organizaţie, care să inspire deplină încredere, să prezinte toate garanţiile şi care să convingă lumea că s'a făcut tot ce mintea omenească a putut concepe mai bun; iar dacă uneori nu se va ajunge la rezultatul dorit, aceasta se datoreşte imperfecţiunii omului.

Dacă vor fi mai multe secţiuni, chestiunile de rezolvit vor fi repartizate de şeful instanţei prin tragere la sorţi în şedinţa publică a unei secţiuni.

Se poate propune şi *alt sistem.* Dacă se păstrează numai numărui de 15 judecători, ar fi bine să se mărească numărul supleanţilor, eventual, până la 15. Quorumul de judecată să fie 15 şi în niciun caz mai mic de 13. Hotărîrea să se dea cu 9 voturi. Rămâne neajunsul de a nu se putea forma această majoritate, iar divergenţa n'ar avea cine s'o judece, dacă vor fi intrat în completul de judecată 15 judecători.

Menţionăm încă un *sistem.* Toate Statele să aibă judecători, câte 1 titular şi 1 supleant, chiar dacă nu se formează mai multe secţiuni ci se păstrează numai numărul de 15 pentru compunerea forului de judecată. In acest caz, cum se vor alege aceşti 15? Cel mai bun mijloc ar fi tragerea la sorţi pentru fiecare cauză. Neajunsul ar fi, însă, că nu s'ar putea stabili uşor o jurisprudenţă şi că variaţiile în soluţii ar putea fi mari şi dese.

De aceea, faţă de imperfecţiunile acestor două din urmă sisteme, cred că trebue reflectat asupra primului sistem.

5. *Asigurarea deplină a independenţei magistraţilor*, atât din punct de vedere material, cât şi moral.

Salarii mai mari decât ale judecătorilor cei mai bine plătiţi din lume, nu sunt o risipă. Să li se asigure toate imunităţile şi privilegiile diplomatice, în toate ţările, iar în protocol să ocupe loc, chiar înaintea ambasadorilor. Chestiile de preseanţe, de amor propriu, trebuesc lăsate de o parte, faţă de cei care sunt chemaţi să îndeplinească o misiune aşa de înaltă, pe care

lumea n'a cunoscut-o până acum şi cărora trebue să li se dea cel mai mare prestigiu.

De altă parte să se înceteze cu presiunile naţionale şi să se părăsească ideea că judecătorul trebue să judece aşa cum pretinde guvernul sau chiar opinia publică a ţării sale.

Să se înţeleagă că *judecătorul nu mai e al ţării lui, ci al omenirii*. Prin consecinţă trebue să i se asigure cea mai mare libertate în gândirea şi judecata lui.

6. In privinţa *termenului de funcţionare* şi a recrutării judecătorilor, se poate păstra acela de 9 ani dacă aşa cere lumea, deşi s'ar putea să fie până la o vârstă. Poate că n'ar fi rău să se pună o limită de vârstă, de ex. 75 ani, chiar dacă se păstrează termenul de 9 ani. Ar trebui — totuşi — introdusă în orice caz, o modificare fundamentală.

După sistemul de azi, încetând pentru toţi judecătorii funcţiunea la termenul de 9 ani, se întrerupe continuitatea care e aşa de necesară pentru activitatea Curţii. Posibilitatea realegerii nu e suficientă pentru a se înlătura neajunsul. Jurisprudenţa — în special — poate să fie schimbată cu totul, ceea ce am arătat că este dăunător.

Se poate concepe alt sistem care ar păstra continuitatea într'o largă măsură dacă nu în totul. După 3 ani dela alegerea judecătorilor să fie scoşi prin tragere la sorţi 3 dintre ei iar după alţi 3 ani, alţi 3; în locul acestora vor fi aleşi alţii pentru 9 ani. Cei 3 rămaşi din prima alegere vor înceta la expirarea celor 9 ani şi vor fi aleşi alţii. In chipul acesta din 3 în 3 ani Curtea ar putea fi reînnoită pentru o treime, deşi s'ar putea ca vechii să fie realeşi; continuitatea şi jurisprudenţa ar fi la adăpost de schimbări radicale [1]).

7. Este de mult folos ca în rândul judecătorilor să fie mai mulţi care să fi profesat practic Dreptul, advocaţi şi de preferinţă magistraţi. In tot cazul este de recomandat ca grefierul sau grefierii şi comitetul pentru redactare să fie compus cel puţin în majoritate din magistraţi.

[1]) Prin Statutul nouei Curţi — care nu'mi era cunoscut când a fost făcută această comunicare — s'a introdus un sistem apropiat de cel ce am propus. Dintre judecătorii votaţi la prima alegere cinci primesc mandatul numai pe 3 ani iar alţi cinci pe 6 ani, după desemnarea de către Consiliul de Securitate.

Să se caute ca activitatea să fie *permanentă* spre a corespunde titlului. Nu poate fi vorba de ședințe în toate zilele dar două sau cel puțin una pe săptămână sunt necesare.

Ca mod de lucru, în redactare este bine să se folosească tot mai mult procedeele din Dreptul intern, bine înțeles adaptându-le și simplificându-le.

Este, poate, de prisos să menționăm că aci se impune și cea mai bună *metodă de interpretare* și judecare. Dacă în genere este de criticat interpretarea îngustă, rece, fără o verificare a consecințelor hotărîrii în raport cu simțimântul de Dreptate, cu atât mai mult nu este permis un asemenea procedeu la Curtea de Justiție internațională.

Ar trebui să predomine un spirit de profundă înțelegere a împrejurărilor și a sbuciumului dintre neamurile pământului, vederi largi în care un cuvânt sau altul dintr'o convenție sau alt act n'au multă importanță, concepții înalte, din care să se desprindă orizonturi nouă pentru binele lumii, ținta supremă.

8. Reamintim, apoi, o problemă grea, de care atârnă valoarea acestei Curți, a *executării hotărîrilor*. Problemă grea pentru tot Dreptul internațional. Cum am arătat, mijloacele de până azi nu reprezintă sancțiuni serioase. In noua organizație s'au prevăzut mijloace mai severe și chiar forță, așa că sunt speranțe că hotărîrile Curții vor putea fi aduse la îndeplinire. Forța însă trebue bine organizată și rapidă.

9. Problema delicată pentru existența Curții — și care i-a împiedecat înființarea dela 1907 din cauza neînțelegerii dintre State — este *alegerea judecătorilor*.

Problema s'ar simplifica mult dacă s'ar admite propunerea ca fiecare Stat să aibă un judecător.

In sistemul actual alegerile s'au făcut cu destulă greutate; s'a mers chiar până la 13 scrutine.

Independent însă de alegerea dela Societatea Națiunilor, este criticabilă și propunerea de către grupurile naționale, din cauza influenței guvernelor.

Criticabil este și sistemul alegerii de către Parlament, unde deseori alte considerațiuni primează.

In căutarea unui sistem cât mai bun s'ar putea admite următorul: Facultățile și școalele de Drept să aleagă, prin vot secret, câte cel mult 5 personalități, care să întrunească condițiile arătate. Dintre acestea cea mai înaltă instanță judecătorească a țării și cea mai înaltă instituție culturală să aleagă fiecare — tot prin vot secret cel puțin 3 și cel mult 5. Cei recomandați în acest chip să fie propuși Organizației Națiunilor-Unite spre a alege 1 titular și 2 supleanți — în sistemul expus mai sus — sau să-i aibă în vedere la alegerea judecătorilor în sistemul de până acum sau în alt sistem care s'ar adopta.

Trebue găsit *mijlocul de a face o alegere*, prin care *să intre în această Curte elementele cele mai pricepute, cele mai înțelepte și care să se fi dovedit cât mai independente*. Acolo să se înfăptuiască — în măsura omenească posibilă — domnia înțelepciunii, luată în cel mai larg înțeles. *Este interesul întregii omeniri ca acolo să fie cei mai aleși dintre aleși, căci misiunea lor este de o importanță neasemănată și de o frumusețe pe care nu mulți o bănuesc:* să faci Dreptate nu numai între câțiva oameni ci între popoare. *Este însă și foarte grea*, cea mai grea poate din câte se cunosc. Ei trebue să facă abstracțiune aproape de tot ceea ce-i leagă de națiunea lor, și să se înalțe cât mai mult spre acel ideal, pe care-l urmărește omul de când există, de Dreptate, și să se trudească spre a-l apropia de pământ, pentru a asigura pacea lumii. *Ei trebue să întrupeze conștiința superioară a omenirii* și înțelegerea intereselor ei supreme. Spuneam — acum vreo 27 de ani — despre judecătorii obișnuiți că — după concepția generală foarte pretențioasă a multora — judecătorii parcă ar trebui să trăiască în planeta Marte, să se coboare pentru a judeca și apoi să se urce iarăși în spațiile cerești, pentru a fi cât mai nepărtinitori. Cu atât mai mult se pretinde judecătorilor dela *Tribunalul întregii lumi* această desfacere de legăturile omenești. Extravagantă pretenție dar așa vrea mulțimea, care uită că și *judecătorul este om*.

Fără îndoială că el trebue să se ridice mai mult decât toți deasupra atâtor interese individuale, naționale, deasupra atâtor micimi omenești dar — în același timp — oricare jude-

cător nu trebue să piardă legătura cu pământul, cu realitățile vieții, pe care are datoria să le cunoască deplin și exact. Stăpânind bine sub toate aspectele aceste realități și cu sufletul îndreptat tot spre mai sus, judecătorii își vor putea îndeplini măreața lor misiune.

10. Pentru a se realiza măcar în parte cele propuse și a se înlesni misiunea acestei instanțe, este nevoie — mai presus de orice — să se înțeleagă mai exact și noțiunea *Suveranității Statelor*. S'a făcut un apreciabil progres în această privință; totuși nu e destul. Nu e vorba de a face dintr'un organism internațional un Supra-Stat — orice denumire i s'ar da — însă nici concepția suveranității absolute nu mai poate fi admisă. Trebue să se înțeleagă că este o realitate *comunitatea internațională* și că aceasta reclamă anumite renunțări la concepțiile rigide de altădată, la anumite prejudecăți, chestiuni de amor propriu precum și anumite adaptări necesare pentru întărirea și progresul acelei comunități în folosul omenirii. Dacă orice popor are dreptul să se conducă așa cum crede din punct de vedere intern și extern, adică își are suveranitatea sa, de aci nu rezultă că acest drept este fără limite, este absolut. Fără să intru în desvoltarea acestei probleme, dar niciun drept nu există decât în limita în care se acordă cu ale altora și că toate trebue să aibă ca scop armonia socială. Dreptul intern cu toate imperfecțiunile lui — și are destule — arată cu suficiență cum trebue înțeles și cum își poate îndeplini rolul său social. Ceea ce s'a putut realiza în interiorul Statelor trebue, mai curând sau mai târziu, să se realizeze și în comunitatea internațională. Va fi greu, se cere timp, de sigur, dar ceea ce s'a făcut înăuntrul Statelor este, fără îndoială, posibil, trebue să fie posibil și pentru raporturile internaționale.

Lumea trebue să ajungă la concepția clară, a unității sale și a nevoii imperioase de organizare, întemeiată pe ordine și pe dreptate.

In această organizare Justiția are un rol covârșitor. S'a spus de Societatea Națiunilor că n'a dat roadele așteptate, din diferite cauze. Una și foarte importantă cred că a fost și împrejurarea că nu s'a putut organiza o mai bună justiție internațională. S'a așteptat și se așteaptă mult dela înțele-

gerea între naţiuni. Cât de grea este însă această înţelegere? Şi oricâte studii, cercetări, oficii, instituţii se vor face în acest scop nu se va obţinea prea mult şi repede. Cel mai bun mijloc rămâne organizarea unei justiţii, care să rezolve neînţelegerile dintre naţiuni ca şi dintre indivizi. Este ştiut că şi cel mai rău om se poartă altfel când ştie că poate fi chemat înaintea unei instanţe, judecat, condamnat, executat. *Simpla temere de justiţie domoleşte multe porniri antisociale.*

Justiţia asigură astfel drumul păcii şi al înţelegerii între popoare.

Ea este nu numai «fundamentum regnorum» ci trebue să fie fundamentul organizării comunităţii mondiale.

Nu trebue, totuşi, să avem, deocamdată, pretenţii sau iluzii prea mari. Spre a ne apropia de ceea ce dorim se cere muncă, înţelegere şi răbdare ca în puţine alte domenii.

Se impun, între altele, multe silinţe pentru a se schimba mentalitatea generală, în care să pătrundă tot mai mult ideea *că nu este un popor mai ales şi cu mai multe drepturi decât altul, că toate sunt egale, că omenirea este unitară, că este destul loc pe această planetă pentru toţi şi chiar dacă nu se vor iubi, trebue să-şi respecte drepturile.* Şi în acest scop, o mai răspândită cunoaştere a Dreptului ginţilor n'ar fi de prisos când învăţământul cuprinde în programele sale atâtea lucruri, a căror utilitate este foarte discutabilă.

In tot cazul împărţirea unei justiţii între naţiuni este unul din mijloacele, dela care se aşteaptă înlăturarea cataclismelor care duc la pieirea lumii.

* * *

Ceea ce s'a făcut până astăzi — şi a format obiectul acestei comunicări — este un început destul de promiţător.

Exprimând omagiul cuvenit Curţii permanente de justiţie internaţională, al cărei rol şi activitate reprezintă una din cele mai interesante străduinţe spre pace, dorim ca noua Curte, care şi-a început activitatea la 3 Aprilie şi va fi deschisă — după câte aflăm — cu deosebită solemnitate la 18 ale acestei luni, să poarte şi mai departe şi cu tot mai multă strălucire făclia Justiţiei, după care este însetoşată Omenirea.

CUPRINSUL

	Pag.
I. *Introducere*	1
Curtea de prize maritime	3
Curtea de Justiţie a Americei Centrale	4
II. *Infiinţarea Curţii Permanente de justiţie internaţională*	5
Organizarea	6—10
Competinţa	10
Izvoare	11
Procedura. Afaceri urgente, secţii speciale	12
Modul de judecată	13—15
Jurisprudenţa	16
III. *Observaţiuni critice*	
Asemănări cu Dreptu intern. Curte de justiţie şi de arbitraj. Imperfecţiunile Dreptului internaţional. Chestii rezervate. Nu e permanentă	17—19
Alegerea judecătorilor. Independenţă. Schimbarea lor după 9 ani. Judecători ad-hoc	19—21
Note asupra procedurii	22
IV. *Propuneri*	
1. Competenţă obligatorie. Chestiunile rezervate. Crime de război. Arbitraj	23
2. Precizarea normelor de Drept internaţional	24
3. Egalitatea între State	24
4. Compunerea Curţii; secţiuni	25
5. Asigurarea independenţei judecătorilor	26
6. Limita de vârstă. Schimbarea după 3 ani	26
7. Practicienii Dreptului. Activitate permanentă. Interpretare	27—28
8. Executarea hotărîrilor	28
9. Alegerea judecătorilor. Misiunea lor	29
10. Incheiere	30—31

CORESPONDENȚA MAIORULUI D. GIURESCU
MORT IN LUPTA DELA RAHOVA, 7 NOEMVRIE 1877

DE

GENERALUL RADU ROSETTI
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în ședința publică dela 10 Octomvrie 1946

In ultima mea comunicare aci, am arătat că se află la noi multe corespondențe nedate încă la iveală. Chiar atunci un domn coleg mi-a atras atenția asupra existenței unei asemenea corespondențe și mi-a arătat că deținătoarea ei ar dori ca să se publice.

Prin d-l Victor Slăvescu am făcut astfel cunoștința d-nei Zoe Teohari, profesoară și fostă inspectoare generală a învățământului secundar. D-na Teohari este nepoata de fiică a maiorului D. Giurescu și posedă scrisorile acestuia către nevasta sa precum câteva și către sora sa, până în preziua morții lui vitejești pe câmpul de luptă dela Rahova, la 7 Noemvrie 1877 [1]).

Cum se va vedea, scrisorile acestea sunt interesante nu numai pentru istoricul războiului de neatârnare, dar și pentru anii anteriori, îngăduind priviri asupra lumii românești din al treilea sfert al veacului al XIX-lea.

* * *

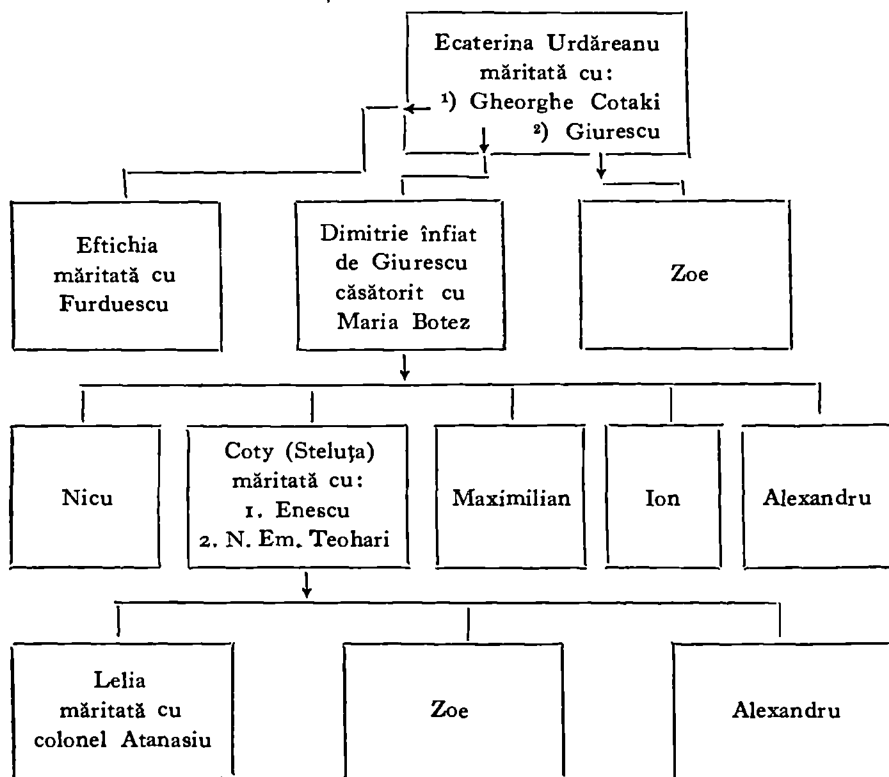
[1]) Un anume număr de scrisori ale lui Giurescu se află în posesiunea profesorului C. C. Giurescu și a fratelui d-sale. Nu le-am putut vedea.

Din căsătoria Ecaterinei Urdăreanu [1]), cu Gheorghe Cotaki [2]) s'au născut o fiică Eftichia [3]) și apoi un băiat, Dimitrie, care a fost ulterior adoptat de al doilea soț al mamei sale. . . . . Giurescu și i-a luat numele [4]). Din această a doua căsătorie s'a mai născut o fiică Zoe [5]), întâlnită des în corespondența lui G i u r e s c u.

Inafară de faptul că s'a născut la 27 Iulie 1835 în București [6]) și că, în anul 1846, deci la vârsta de 11 ani, a fost

[1]) Extract Nr. 40 din registrul de morți al Batalionului II din Regimentul 4 Dorobanți din 7 Noemvrie 1877, în colecția d-nei Zoe Teohari.

[2]) Același extract. Cotaki a scris versuri, printre care: poezia *Gândul meu la tine sboară,* pusă în muzică de Th. Georgescu. (R a d u D. R o s e t t i, *Eri,* p. 241).

[3]) Cultă, poetă, a fost măritată cu un Furduescu (informație dată de d-na Zoe Teohari).

[4]) Aceeași declarație a d-nei Zoe Teohari.

[5]) A rămas nemăritată (d-na Zoe Teohari).

[6]) *Anuarul Armatei Române pe anul 1877*; Ziarul *Răsboiul,* 4 Decemvrie 1877; Ziarul *Dorobanțul,* 14 Decemvrie 1877.

trimes de un unchiu bogat [1]) să-şi facă studiile în Rusia [2]), de unde s'a întors în 1851 [3]), nu se ştie nimic asupra copilăriei şi primei tinereţi a lui Giurescu.

La întoarcerea din Rusia a vrut să intre în oştire dar părinţii săi s'au opus, probabil din cauza vârstei sale (16 ani) [4]). Tenace cum se va arăta şi mai târziu, el a intrat, la 3 Septemvrie 1852, ca scriitor la Ştabul Oştirei [5]), fiind înaintat subsecretar, la 1 Ianuarie 1853 [6]). Intre hârtiile păstrate de familia sa, se găsesc chitanţele, frumos caligrafiate, cu alfabetul de transiţie folosit atunci, prin care subsecretarul D. Giurescu, confirmă primirea lefei lunare de 100 de lei (vechi) pe lunile Ianuarie, Februarie, Martie, August, Septemvrie şi Octomvrie 1853 dela d-l «Comandir porucic pitar Ene».

Trimes în serviciul graniţei [7]), demisionează la 6 Noemvrie 1856 [8]) şi ocupă o slujbă civilă [9]); care? nu se ştie. Suferind de reumatisme face în vara 1858 băi la Balta Albă, vindecându-se[10]). Nu renunţă însă la cariera militară şi la 16 Decemvrie 1858, intră ca soldat voluntar în Regimentul 1 Lăncieri[11]), fiind înaintat la 23 Septemvrie 1859 sergent[12]); la 15 Octomvrie 1860 este trecut în Regimentul 3 Infanterie de Linie[13]).

Se distinge cu prilejul inspecţiei ce face Domnitorul Cuza acestui din urmă corp de trupă, la 15 Aprilie 1861 şi este înaintat la gradul de sublocotenent[14]).

---

1) O înaltă faţă bisericească, crede d-na Zoe Teohari (după tradiţia din familie).

2) La Kiev, se pare (acelaşi izvor).

3) Ziarele sus citate, la datele arătate.

4) *Ibidem.*

5) *Ibidem* şi *Anuarul Armatei Române pe anul 1877.*

6) *Anuarul Armatei Române pe anul 1877.*

7) Ziarele sus citate.

8) *Anuarul* pe 1877.

9) Aceleaşi ziare.

10) Scrisoarea sa din Balta-Albă din 23 Iunie 1870, către nevasta sa, arătând că făcuse băi acolo şi în 1858.

11) *Anuarul* pe 1877; ziarele suscitate.

12) *Ibidem.*

13) Ziarul *Răsboiul*, 4 Decemvrie 1877.

14) Inalt ordin de zi Nr. 99 din 15 Aprilie 1861, publicat în *Monitorul Oastei* din 29 Aprilie 1861, p. 367.

In 1863 se afla cu regimentul său în Ismail și ia parte la lupta dela Costangalia (3—5 Iulie) contra Polonilor. Este citat de generalul Ion Em. Florescu în raportul său către Domn [1]) printre cei ce s'au deosebit cu acel prilej prin acte de energie și de bravură. Ca urmare a fost înaintat locotenent pe ziua de 16 Iulie 1863 [2]).

Recunoscător față de Cuza, nu a aprobat de sigur acțiunea armatei din noaptea de 11 Februarie 1866 și a păstrat, după cum se va vedea din corespondența sa, o hotărîtă rezervă față de noul Domnitor, atitudine comună unei mari părți din corpul ofițeresc, ceea ce nu l-a împiedecat însă, tot cum vom vedea, să-și îndeplinească datoria cu lealitate.

La 2 Octomvrie 1867 este înaintat, în urma unui strălucit examen căpitan [3]), tot în Regimentul 3 Linie, în care servea dela 15 Octomvrie 1860.

Inființându-se în București, în 1867 [4]), un batalion model, Giurescu este detașat comandant de companie în acel batalion [5]) și, la transformarea lui, pe ziua de 1 Aprilie 1868, în Batalionul 4 Vânători, Giurescu e mutat în acest corp [6]) în care servește până la înaintarea în gradul de maior, urmându-l bine înțeles în diferitele garnizoane: București, Ploești, Pitești.

Doi ani după înaintarea sa la gradul de căpitan a sosit și pentru dânsul sorocul întemeierii unui cămin. Aleasa inimei sale, tovarășa mult iubită a celor opt ani de fericită căsnicie ce i-a rezervat soarta, era d-ra Maria Botez, fiica unui proprietar din Cristești (Tutova) Mogâldea Botez și a soției acestuia Caliopi. Impreună cu surorile sale și cu alte fete tinere moldovence își făcuse studiile în pensionul Notre Dame de Sion din Lemberg.

Influența creșterii în această instituție se vede și din faptul că corespondența păstrată dintre cei doi logodnici este în limba franceză și dacă redacțiunea ei nu este prea greșită

[1]) Nr. 3434 din 15 Iulie 1863 (*Monitorul Oastei* din 18 Iulie 1863, p. 624).
[2]) I. D. Nr. 672 din 16 Iulie 1863 (*Monitorul Oastei* din 18 Iulie 1863, p. 627).
[3]) *Anuarul Armatei* pe anul 1877, p. 140; *Dorobanțul*, 14 Decemvrie 1877.
[4]) Inalt Decret din 19 Aprilie 1867; *Anuarul Armatei Române* pe anul 1870, p. 53.
[5]) *Anuarul Armatei Române* pe anul 1868, p. 94.
[6]) *Anuarul* pe anul 1870, p. 54.

în schimb ortografia folosită de ambii ar fi nemulțumit de sigur atât pe bunele maici dela Lemberg cât și pe profesorul sau profesorii de franceză pe care i-a avut Giurescu în Rusia.

Scrisorile păstrate — una dela Maria Botez și patru dela Giurescu — sunt scrise între 11 și 28 Septemvrie 1869 și, cum e firesc, cuprind multe declarațiuni de dragoste, arătări ale formalităților de îndeplinit în vederea căsătoriei, cum și de grija viitoarei așezări în București.

Tot în vederea formalităților pentru căsătorie, Giurescu scrie, la 23 August 1869, din tabăra Furceni, socrului său și-i descrie o manevră având drept temă un atac asupra Tecuciului. Corespondența cu socrul său continuă și după căsătoria ce s'a săvârșit la 16 Octomvrie 1869 [1]), dar a devenit din ce în ce mai mult o corespondență de afaceri, socrul neputând achita la vreme venitul zestrei fiicei sale și nici a o depune.

Scrisorile, ca și toate celelalte până la războiu, ne arată nu numai vieața lui Giurescu, gândurile și aprecierile unui bun militar dar ne mai îngădùesc să întrezărim ici și colo anumite aspecte din vieața de atunci cum și să cunoaștem unele fapte prin alte prisme ca cele oficiale.

Așa, la 14 Noemvrie 1869, el scrie din București socrului său că s'au așezat în locuința lor (închiriată) dar au cheltuit cu așezarea lor tot ce aveau, luând ca acont și solda lui până la finele anului; cere a trimite 50 de galbeni în contul venitului zestrei Mariei. Spune apoi că au privit sosirea în București a Domnitorului și a tinerei sale neveste și adaugă: « Primirea princesei a fost splendidă, dar fără cel mai mic entuziasm, nici flori, nici aclamații ca altădată în drumul Domnitorului, parcă era o înmormântare ».

Că Principesa n'a fost primită cu entuziasm este lucru știut, nici Regele Carol nu vorbește de entuziasm în memoriile sale [2]) și El nu a lipsit niciodată să noteze asemenea manifestațiuni la adresa Sa sau a soției Sale, dar că primirea

[1]) Scrisoarea lui Giurescu din Grojdibod, 15 Octomvrie 1877.

[2]) *Memoriile Regelui Carol I*, 12/24 și 13/25 Noemvrie 1869, vorbesc de mulțimi mari, dar nu de entusiasm.

arăta mai mult a cortegiu funebru este de sigur o exagerare datorită răcelii sentimentelor lui Giurescu pentru Domnitor.

Scrisoarea următoare, tot din Bucureşti, din 15 Martie 1870, începe printr'o critică, des repetată în toată corespondenţa lui, a mersului încet al postei; e adevărat că scrisorile soseau la destinaţie cu întârziere, uneori mare, dar, cel puţin din examinarea acestei corespondenţe, soseau.

Scrisoarea continuă apoi astfel:

«Pe aici lucrurile merg tare slut; Camera votează mereu impozite şi (la) reţineri din soldă; după ce ne-a tăiat 3 napoleoni pe lună, despăgubirea de locuinţă, apoi sub cuvânt să rotunjească ţifrele, ne-a mai micşorat solda cu vreo 6 sau 7 lei pe lună şi în fine ne loveşte acum încă cu o reţinere de 10 la sută peste cealaltă reţinere aşa încât căpitanul dela solda de 300 galbeni pe an, l-a scăzut la ceva mai puţin de 200 galbeni. Vezi D-ta că ne pune în poziţie să n'avem cu ce trăi. Părerea mea este că onorabilii coconi *(sic)* dela Cameră şi Minister au să-şi muşte mâinele într'o zi; toate astea nu pot avea sfârşituri bune».

Nemulţumirea lui Giurescu din pricina reducerii lefei este explicabilă căci mijloacele sale sunt reduse şi chiar aceeaşi scrisoare se încheie prin cererea ca socrul să depună banii ce se cuvin soţiei sale. Situaţiunea financiară a Statului era însă aşa de rea încât, cu toate reducerile făcute, bugetul nou votat se încheia cu un deficit de 17.000.000 de lei [1]). Dar nu numai acestea erau pricinile pesimismului lui Giurescu, ci nemulţumirea generală ce domnea în ţară a cărei manifestaţie mai de seamă a fost alegerea fostului Domnitor Alexandru I. Cuza ca deputat de Mehedinţi [2]).

[1]) *Memoriile Regelui Carol I*, 7/19 Martie 1870.

[2]) Sturdza socoteşte excepţional de gravă situaţia din România: «partidele luptă cu prea multă înverşunare unele contra altora şi nu dau destulă atenţie stării financiare a ţării» (*Memoriile Regelui Carol I*, 10/22 Februarie 1870).

Prinţul D. Ghica scrie prinţului Carol: «Spune că socoate de datoria sa să comunice prinţului părerea sa asupra actualului minister care e prea slab şi încurajează prin urmare toate elementele îndoelnice ca să ridice capul.

Conjuraţia contra actualei stări de lucruri s'ar fi întins şi ar fi ajuns atât de departe încât explozia ar fi apropiată. N'ar exista mai ales o politie a Capitalei vrednică de acest nume, iar puţinii funcţionari destoinici ar fi partizani personali ai lui Kogălniceanu sau ai opoziţiei roşii: garda naţională ar fi toată în mâinile urzitorilor de turburări. Administraţia oraşului Bucureşti ar fi paralizată; toţi funcţionarii prefecturii de Ilfov ar conspira pe faţă şi n'ar aştepta decât ca stindardul răscoalei să fie ridicat de alte judeţe. Moldova ar fi minată de mult timp». (*Memoriile Regelui Carol I*, 18 Februarie/2 Martie 1870).

Dela 15 Iunie la 16 Iulie 1870, Giurescu se află la Balta Albă, unde face băi de nomol şi de unde scrie nevestei sale care e dusă la părinţii ei [1]).

Staţiunea e foarte primitivă şi pare a nu fi deosebită de acea văzută de V. Alecsandri în 1847 [2]). Giurescu socoteşte apa şi nomolul mai puţin eficace ca în 1858 « căci s'a lăsat să se astupe isvoarele ». Totuşi citează cazul unui sublocotenent care nu putea umbla de loc când venise acolo şi « acuma » era mult mai bine. El stă într'un cort pe malul lacului şi are de tovarăş pe câinele său Cezar ce « s'a făcut voinic ». Alţii locuesc în coşare. E o mizerie generală; de ale mâncării se găsesc greu şi el trebue să se mulţumească mereu cu aceleaşi feluri: pilaf, lapte cu orez şi mămăligă cu brânză. Nefiind în localitate birou de postă primeşte corespondenţa cu mari întârzieri — o perpetuă nemulţumire a lui Giurescu.

Se întreabă ce se vor face ai săi dacă în urma izbucnirii războiului franco-german s'ar concentra şi armata română şi insistă ca socrul său să reguleze chestiunea banilor zestrei.

In August 1870 are loc mişcarea revoluţionară dela Ploeşti. Batalionul 4 Vânători e trimis acolo.

Iată ce scrie Giurescu în această privinţă:

Ploeşti 1870, August 20.

Dragă Mamicicule,

Sper că vei fi primit depeşa prin care te-am anunţat că sânt sănătos şi că am intrat în Ploeşti fără luptă, deşi nu ne aşteptam la aceasta. Mă grăbesc acum a-ţi da câteva amănunte despre călătoria noastră.

Dela Bucureşti am pornit cu un tren al drumului de fier până la Ialomiţa peste care nu puteam trece cu trenul din cauza că podul nu este terminat.

De aci am luat-o pe jos; renunţ să-ţi mai spun ce am suferit mergând noaptea pe ploaie prin săpăturile drumului de fier până la Ploeşti.

La 11 ore noaptea eram la bariera oraşului, ne aşteptam la o luptă şi o rezistenţă sângeroasă din partea unor oameni care avusese curajul

« El (D. A. Sturdza) socoteşte situaţia ca foarte gravă şi crede că partizanii lui Cuza, printre cari se numără Balş preşedintele Camerei, ridică în chip îngrijitor capul ». (*Memoriile Regelui Carol I*, 27 Fevruarie/11 Martie 1870).

[1]) Scrisori din 15, 23, 30 Iunie şi 12 şi 26 Iulie.

[2]) Vasile Alecsandri, *Balta Albă* (1847).

să proclame căderea Domnitorului. — Segărceanu a fost trimis cu un detașament să aresteze pe toți câți va găsi la telegraf. A găsit acolo câțiva vagabonți beți care au făcut mină a voi să reziste dar îndată ce unul a fost puțin înțepat de baionetă au sărit peste ferestre. Dacă ca creștin și om îmi pare bine că nu s'a vărsat sânge, îmi este rușine gândindu-mă că mișeii sunt în stare a purta la noi lumea de nas cu vorbe late. Candiano și toți ceilalți care fugise de când au aflat că noi venim, nici nu au așteptat să ne vază măcar; pe Candiano l-au arestat tocmai lângă Buzău, astăzi se așteaptă aici; orașul este terifiat *(sic)* s'au arestat vreo 160 de oameni din toate clasele societății, fericiți acei care sânt arestați în cazarma armatei, cei ce sânt arestați la dorobanți au suferit prea mult.

Oștirea este în cuartire ca execuție la locuitori, soldații însă se poartă foarte omenește.

Cred că o să mai stăm câteva zile aici, cel puțin atâta până se vor porni undeva arestații.

Fiți liniștite căci nu este nicio șansă să se mai întâmple vre o turburare.

Poți să-mi scrii, căci punând numele meu și numirea batalionului mă vor găsi dela poștă.

La revedere Mamicicule, vă îmbrățișez pe toate al tău

(ss) D. Giurescu

O scrisoare ulterioară tot din Ploești, dar datată greșit, arată că acolo e liniște.

In toamna 1872, în urma unei nenorociri de familie, a pierdut aproape totalitatea averii, rămânându-i numai câteva mii de lei. A avut naivitatea să împrumute acești bani unui camarad ce se găsea, din propria-i vină, într'o situație grea; împrumutătorul însă nu a început să restitue banii decât numai după mai mulți ani, după ce a fost reclamat șefilor ierarhici și atunci prin mici sume lunare.

Corespondența anilor 1872—1875 îl arată ca schimbând mereu garnizoana: Turnu-Severin, Ocnele Mari, Pitești. Familia îi crescuse căci avea trei copii și starea materială nu se îmbunătățise.

La 17 Septemvrie 1875 e înaintat maior în Regimentul 5 Dorobanți, în care comandă, foarte scurtă vreme, Batalionul 4 Bolgrad [1]), fiind mutat curând în Regimentul 4 Dorobanți [2])

[1]) *Anuarul Armatei Române* pe anul 1876, p. 51; Scrisoarea lui Giurescu din Bolgrad din 28 Decemvrie 1875, către maiorul Burilleanu, în colecția d-nei Zoe Teohari.

[2]) *Anuarul Armatei Române* pe anul 1877, p. 140.

și dându-i-se comanda batalionului din Muscel în capul căruia era să rămână până la moartea sa pe câmpul de bătălie dela Rahova.

Din luna Mai 1875 până în Octomvrie 1876 nu mai sunt scrisori. Corespondența reîncepe în luna Octomvrie 1876 când, din cauza situațiunii generale, armata se concentrează pe divizii. Regimentul 4 Dorobanți se află dintâi în Ploești și apoi în București. Din aceste localități scrie nevestei sale scrisori pe care le redau mai jos, fie întregi, fie numai în extrase. Nu este scrisoare din Octomvrie 1876 și până în Noemvrie 1877 în care Giurescu să nu arate dorul fierbinte de ai săi; am suprimat majoritatea acestor repetiții care ar umplea zadarnic paginele acestui memoriu. De asemenea scrisorile sunt pline de arătarea stării sale financiare și de recomandații ca soția să fie grijulie în cheltueli; nici acestea nu le-am reprodus pe toate.

Cum se va vedea din cuprinsul acestor scrisori știrile ce le dă Giurescu ca și svonurile ce le repetă sunt aceleași ce se găsesc în ziarele vremei.

Ploești 1876, Octom. 6

Nevestică Dragă,

A venit și colonelul dela București; a trecut și Vodă cu Doamna eri la București și cu toate acestea nici astăzi nu știm mai mult decât înainte; am fost ofițerii superiori de l'am primit la gară, a vorbit câteva vorbe cu fiecare din noi și urcându-se în tren ne-a zis: «Spre revedere» eram cât p'aci să'i respund «foarte mulțumim». Să vorbesc prin lume și prin ziare multe lucruri, dar nu știm cât crezământ poate să li se dea; se zice spre exemplu că s'a dat ordin să se cheme trei zeci și trei mii milițieni și restul dorobanților, ceeace ar urca puterile noastre la mai mult de opt zeci de mii de oameni; se zice că ne vor trimite să ocupăm Bulgaria și câte altele.

Pozitiv nimic.

. . . .

Adresează-mi scrisorile la Regimentul al 4-lea Dorobanți în Ploești; te voi vesti eu îndată când se vor forma marile unități ale armatei, unde să'mi adresezi scrisorile. Ași dori să ne ducă unde-va de aci, căci ne prăpădește cu cheltuelile într'un oraș mare ca acesta; poți să'ți închipuești ce ne costă șederea și hrana prin oteluri în Ploești.

Righiloiu [1]) m'a scos din răbdare cu obrăznicia sa și reaua voință ce pune, l'am trimis la front și am luat pe toboșarul Pepenel care suferă de ochi.

Tiras și Sultan [2]) sunt bine.

Am uitat să'ți spun că Doamna s'a îngrășat așa încât poți să-i dai și un certificat că nu mai poate face copii; de va progresa așa are să ajungă pe Niculeasca.

Vă îmbrățișez pe tine Băbulițo și copilași, Dumnezeu să vă țină în sănătate; al tău

D. Giurescu

Ploești 1876, Octom. 8

Dragă Mari!

Astăzi am primit scrisoarea ta care deși nu conține nimica de trist mi-a făcut însă o impresie grozavă; eram în cancelaria regimentului când am primit'o și m'am temut câteva minute să nu-mi vie afurisita mea de amețeală, —copii, dorul de copii, mă usucă.

Dumnezeu să vă îngrijească! Noi stăm până acum tot la Ploești, se zice, dar știm numai (se zice) că ne va porni spre Dunăre la Jilava, pe unde am fost în manevrele de la 1872.

Sunt puține șanse de pace, Rusia nu vrea să se mulțumească cu condițiile de pace ale Turciei, și odată Rusia nemulțumită, răsboiul este sigur mai cu seamă că nu avem nimic mai bun de făcut decât să-i însoțim.

. . . .

Ași dori să ne pornească undeva căci ne-am prăpădit aici în cheltueli.

Vă sărut pe toți! Ferice de tine că poți să'ți îmbrățișezi copii.

Al tău

(ss) D. Giurescu.

Ploești 1876, Oct. 19

. . . .

Nu-mi fac idei negre chiar de ași ști pozitiv că ași fi să fiu omorât tot mă gândesc că sunt dator a lăsa copiilor un nume nepătat și'mi voiu face datoria, dar asta nu mă împiedecă să-mi fie dor.

. . . .

Dorința aceasta, des repetată în scrisori, de a-și păstra, și la caz de moarte, de a lăsa copiilor un nume nepătat, au

[1]) Ordonanța lui Giurescu.

[2]) Tiras era câinele prepelicar al lui Giurescu, iar Sultan, calul (*Istoricul Regimentului Argeș Nr. 4, scris cu ocazia jubileului de 50 de ani dela 1877—1927*, p. 13).

făcut ca Giurescu să refuze folosirea lui ca ofiţer interpret sau ofiţer de legătură pe lângă Ruşi [1]) şi să nu-şi părăsească unitatea, dorinţa-i constantă fiind ca să intre în foc cu dânsa.

Bucureşti 1876 Octom. 28

. . . .

Alaltă-seară, în ziua de St. Dimitrie, am intrat în Bucureşti, unde sântem daţi la cuartire tocmai pe strada Moşilor şi stradele învecinate, adică, dacă îţi mai aduci aminte pe unde şade Scărlătescu. Eri am fost de am văzut pe Mama care şade acum pe o ulicioară numită acum strada Numa-Pompilie Nr. 8, într'o casă aşa de mizerabilă şi într'o nevoie aşa de grea că ţi-se strânge inima s'o vezi. Zoe [2]) este slabă de îngrozit;

. . . .

In ceea ce priveşte politica, până acum nu pot înţelege mai nimic. Pe când în toate părţile se vorbeşte de pace, noi acum armăm din răsputeri....

Astăzi sau mâine o să mă duc pe la Minister şi dacă oi vedea că avem să stăm aşa mai mult şi că nu este nimic grabnic, contez să-mi cer voie să viu să te văd pentru vre-o patru zile.

Bucureşti 1876 Noem. 17

. . . .

Aseară am fost la teatru pentru prima oară, fiindcă s'a dat Faust, opera mea favorită; acum însă îmi pare rău căci nu se mai găseşte nimeni să joace pe Margareta ca Angelica.

Acolo am întâlnit pe un domn din Cânpu-Lung al cărui nume nu-mi aduc aminte, şi care a avut extrema oblijenţă *(sic)* să-ţi aducă pălăria şi bonetul Biţului [3]).

. . . .

Se zice că Ministerul aseară a demisionat. — Nu se ştie ce se va urma.

Conferinţa la Constantinopole se adună peste vreo câteva zile şi prin urmare foarte curând vom şti dacă avem pace sau răsboiu.

Cum o vrea Dumnezeu!

---

[1]) Informaţie dată de d-na Zoe Teohari.
[2]) Sora lui.
[3]) *Nicolae, fiul lui Giurescu.*

București 1876 Noem.

. . . .

Până acum nu este nimica nou, în toate zilele jurnalele au nuvele când pentru pace când pentru rezbel; ast-fel că nu este lucru greu să vezi în acelaşi jurnal şi speranţe de pace şi vuete de luptă; însă de ceea ce se vorbeşte prin lume renunţ a-ţi mai vorbi, căci minciunile nu se mai isprăvesc. Până nu se va aduna conferinţa, ceeace are să fie peste câteva zile, nu se poate spune nimic cu siguranţă.

Astăzi sunt rânduit de rond şi fiindcă este un timp de spaimă o să fiu silit să'l fac în trăsură, ceeace are să mă coste vreo zece franci şi pe care a trebuit să'i împrumut, fiindcă de leafă nici nu se vorbeşte încă.

. . . .

Pe Mama şi pe Zoe le'am văzut eri, sânt bine, dar într'o nevoie care nu se poate descrie, neputând nici un pensionar să capete măcar un gologan din vistierie; —Dumnezeu să ne miluiască că pe mine m'a speriat sărăcia asta a Ţării decât toate celelalte.

București 1876, Dechem. 18

. . . .

Eu am început a suferi rău de inimă şi m'am apucat să mă caut cu Draş [1]. —Nici nu-ţi mai spun că sunt cu desăvârşire gol.

. . . .

Ştirile din Constantinopole sânt mai a pace, dar se vede că Turcii au înebunit de tot, când isprăvesc una se apucă de alta.

Acum s'a ivit un conflict d'a-dreptul între noi şi Turci; ne numeşte în constituţia lor ca provincie turcească.

Ministerul a ţinut eri un lung consiliu şi probabil că va fi protestat. Nu ştiu ce se va alege şi din aceasta, să sperăm încă că'i va pune la rezon Europa.

Dacă se vor isprăvi cu bine celelalte chestiuni mai grave apoi este de crezut că nu va permite nimeni să se mai turbure liniştea lumii din cauză că Sultanului i-a venit gust să ne numească provincie turcească.

Intr'un cuvânt fără a putea afirma că o să avem pacea dar totuşi a început a fi mai multe speranţe.

București 1876, Dechem. 21

. . . .

Astăzi de dimineaţă îţi dădusem o telegramă prin care te anunţam că mâine plecăm spre Câmpu-Lung şi că de Sărbători o să fim împreună,

[1]) Aloysio Drasch, medic cu reputaţie de medic empiric (Dr. V. Gomoiu, *Repertor de medici, farmacişti, veterinari din ţinuturile româneşti*, I, p. 117; G. I. Ionescu-Gion, *Doftoricescul meşteşug în trecutul ţărilor române*, p. 49; *Minunele Doctorului Drasch*, de un amic, *passim*).

fiindcă eri în urma unor manevre să și dăduse ordin de desconcentrare și plecare a trupelor.

Astăzi însă ducându-mă la canțelarie ca să regulăm de plecare, aflu că a venit alt ordin ca să rămânem, și că s'ar fi dat ordin să vie și Călărașii și celelalte regimente de dorobanți; —abia am avut vreme să opresc soldatul care plecase la telegraf cu depeșa pentru tine.

Toată ziua am fost cu toții în nedumerire, că ce să fie cauza unei așa grabnice prefaceri în politică, când toate depeșele sosite dela Constantinopol ne arătau că lucrurile merg bine.

Abia astă seară citind *Românul* am înțeles că guvernul nostru făcând pe supăratul, fiindcă guvernul turcesc ne-a atins demnitatea în constituția lor, s'a hotărât să'i ceară socoteală sau mai bine zicând să'i caute pricină de gâlceavă și astfel suntem în ajunul d'a reîncepe noi poate. (Lipsește restul scrisorii).

București 1876 *(sic)*, Ianuarie 7

. . . .

Am primit aseară scrisoarea ta, pe când mă găteam să mă duc la palat, unde eram invitat la masă (cu) toți ofițerii superiori din garnizoană.

După masă, intrând în salon, Vodă are obiceiul să schimbe câteva vorbe cu fiecare din invitați. Venind la maiorul Capșa, a zis « Marți ai bucurie, mergi acasă la Prahova ».

Iți scriu aceste cuvinte ale lui Vodă, fără să te angajez a te bucura căci ordin până acum nu s'a dat, și știrile venite până astăzi în jurnale sunt destul de rele.

Astfel eu nu știu ce să cred, sau că Vodă știe lucruri pe care nu le știm noi, sau a zis și el așa o vorbă știind că n'o să ne ducem noi să-l apucăm la socoteală. In tot cazul până Luni trebue să se limpezească lucrurile.

. . . .

După declararea de războiu a Rusiei armata română e concentrată în Oltenia. — In drum Giurescu scrie nevestei sale.

Pitești 1877 Aprile 7

. . . .

Mâine plecăm cu trenul spre Craiova, îți voi scrie și de acolo. Duminică vine Impăratul Alexandru la Chișinef și Vodă se duce să-l întâmpine. — Sorți sunt aruncați cum vezi ! Acum soarta tutulor este în mâna Domnului ! Fii bărbată, Dumnezeu este mare și bun ! Solda pe Ianuarie n'am primit-o, am luat-o astăzi pe Martie, îți trimit 300 franci; fă față nevoilor cu mare iconomie, nu știm ce zile om apuca.

. . . .

Plecarea a întârziat căci două zile mai târziu Giurescu scrie, tot din Pitești:

Pitești 1877 Aprile 9

. . . .

Dupe promisiunea ce mi'au dat telegrafiștii, tu trebue se fi primit două note telegrafice până acum astfel că știi cum suntem tot în Pitești dar n'am primit dela tine nici o știință.

. . . .

Noi așteptăm în tot momentul ordine de plecare, dar nu știm nimic pozitiv. — Mâine vine Impăratul Alexandru la Chișinef unde se duce Kogălniceanu; Dumnezeu știe ce va eși. — Negreșit că ar fi nebun cineva să vorbească acum de pace, dar nici războiul nu s'a declarat încă și nu știm ce parte vom lua noi în astă furtună.

Fii cuminte și bărbată; sunt mii de femei în poziția ta. — Dumnezeu îngrijește de toți, vă sărut pe tine și copilași.

In ziua de 11 Aprilie sosesc la Craiova, de unde scrie a doua zi:

. . . .

Aseară am sosit cu trenul la Craiova și mâine plec eu cu batalionul într'un sat, al cărui nume nu'mi este iertat a'ți-l spune, se găsește mi se pare la vreo două poște dela Craiova spre Dunăre.

Noi, despre noi nu știm nimic; alaltăeri trupele noastre au golit Calafatul din ordin fără să fie atacate de Turci.

Am primit această știre ca o lovitură de trăsnet neașteptată; Turcii n'au intrat încă în Calafat, dar sigur că au să intre auzind de apropierea Rușilor și după ce'l vor întări cine are să-i mai scoată de acolo? — Trupele noastre au ocupat niște sate dincoace de Calafat.

Vezi dragă Nevastă! că chiar de acum fără să avem războiu nu știm când voiu putea să-ți scriu și dacă scrisorile îți vor veni precum și ale tale mie, prin urmare nu te îngriji când întârzii d'a primi vre'o scrisoare dela mine și nu asculta toate minciunile câte se zic în asemenea vremuri. — Viața oamenilor este în mâna lui Dumnezeu, nimeni nu putem schimba decretele sale; roagă-te lui Dumnezeu tu și copii.

. . . .

Revolta lui Giurescu că trupele au fost retrase de pe malul Dunării e firească din partea unui militar. El nu cunoștea rațiunea politică a acestei măsuri justificată de guvern prin nevoia de a se arăta că România își păstra neutralitatea și nu voia a da loc la incidente neplăcute cu Turcii de pe celălalt mal al Dunării.

(Poiana [1]) 1877 Aprile 18

. . . .

In privința politică nu știu nimic iar cât pentru mișcările armatei înțelegi că nu pot să-ți dau deslușiri amănunte. Tot ce pociu să-ți spun este că facem marșuri și serviciu aproape peste puterile omenești. Alaltăeri abia sosit cu batalionul dela Craiova la satul Băilești, a doua zi pornim la Calafat, și când ajunsesem cale de un sfert de poștă de Calafat, ne pomenim că ne schimbă marșul și mergem toată noaptea fără întrerupere până a doua zi la 7 ceasuri dimineața într'un sat departe de Calafat. Eri am fost cu batalionul în avan-posturi unde m'a plouat fără nici un adăpost 20 de ore și pe mine și pe soldați, încât mă mir și eu cum de n'am crăpat cu toți.

In tot momentul ne așteptăm să bată alarma ca să plecăm, Dumnezeu știe unde, ast-fel că mă căiesc din suflet că am luat atâtea bagaje, care este un risc să rămâie cine știe unde. Dacă ași avea vre'un mijloc ași trimite lucrurile înapoi oprind numai strict necesarul.

Tabăra la Calafat 1877 Aprile 24

. . . .

Dacă nu mă înșel ți-am scris una zilele trecute dela satul Poiana pe care am uitat să însemn locul de unde ți-am trimis'o.

. . . .

Zilele astea într'o noapte, ne a pornit din satele ce ocupam și ne-au adus cu marș grabnic la Calafat, ast-fel că, când s'a luminat de ziuă, Turcii s'au pomenit cu tunurile noastre așezate în baterie vis-à-vis de dânșii și de atunci ne uităm peste Dunăre unii la alții, fără să știm dacă o să urmăm așa până la finele războiului sau dacă într'una din zile n'om căuta să ne gâtuim unii pe alții.

Eri din cauza unui călăraș, probabil beat, care venea în fuga calului despre Dunăre s'a dat alarma în tabără; vro jumătate de ceas toți am fost siguri că Turcii se prepară de trecut și că trânteală are să fie, deja tunarii deschideau chesoanele pentru a umplea tunurile.

Mâine plec cu batalionul meu în avan-posturi pe malul Dunării pentru 24 ore, ca să asigur liniștea taberii, am să mă uit mai de aproape la frații turci din malul Dunării.

Calafatul este de tot pustiu; toți locuitorii au fugit de groaza războiului; nu poți să'ți imaginezi ceva mai trist și mai înfiorător ca un oraș pustiu.

Calafat 1877 Aprile 27

. . . .

Eri m'a schimbat Ivanovici din avanposturi abia venisem din malul Dunării că ne am pomenit cu Turcii trăgând cu tunurile în noi.

[1]) Scris de altă mână.

Tunurile noastre au început îndată a le răspunde, tun pentru tun şi nu s'a încetat până n'au încetat mai întâiu Turcii. Nu ne au făcut stricăciuni, noi le am făcut mai mult rău [1]).

De atunci lupta n'a mai început până astăzi. Am intrat în horă, acum cu Dumnezeu înainte, roagă-te! La revedere.

Calafat 1877 Aprile 28 [2])

. . . .

Iţi scriu din Bateria Ştefan-cel-Mare, adică de acolo de unde s'a început lupta alaltăeri. Fiind în avan-posturi şi inspectând linia cu ochii la Vidin, căci de! un maior merită o lovitură de tun, m'am abătut pe la bateria unde am amici ca să'i văd.

Lupta alaltăeri s'a început de aci, Turcii trăgând în lucrătorii noştri dela baterie şi bateriile noastre răspunzând tun pentru tun.

Turcii au tras foarte prost, n'au lovit nici o baterie; prin oraş au lovit numai câteva case. Un obuz cât o căpăţină de zahăr a venit tocmai lângă batalionul nostru, dar n'a plesnit.

. . . .

Calafat 1877 Mai 3

. . . .

Incă una proaspătă, nu ştiu dacă vei fi primit scrisoarea mea dela 28 Aprile pe care spuneam că ţi am scris'o din bateria numită Ştefan-cel-Mare; ştii că eram iar în avanposturi cu batalionul meu înaintea Calafatului. Deja de două zile generalul era anunţat că vin dela deal două vapoare cu voluntari unguri pentru armata turcească şi se luase toate măsurile ca să-i primim cum se cuvine.

Aveam la dreapta mea pe Blas [3]) cu o jumătate de companie de Câmpulung, mai la vale pe Bălănescu [4]) cu altă jumătate; în fort eram eu cu compania Rucărului şi la vale cele lalte două.

Pe la 10½ seara mă dusesem într'o cafenea aproape de port să beau o cafea, când vine un sergent dela Bălănescu să mă anunţe că se aude pe Dunăre roatele vaporului. Am dat fuga şi abia ajuns aud sentinelele lui Blas dând focuri şi îndată salve de focuri dela dânsul şi Bălănescu care au tras trei focuri pe rând cu compania în vaporul ce trecea ca fulgerul de iute. Imediat s'au auzit şi vocea teribilă a tunurilor dela Bateria Carol şi în fine l-am salutat şi eu cu o grindă de gloanţe cu Rucărenii, cu toate acestea, lovit şi stâlcit, a scăpat de noi,

---

[1]) Confirmat de W. V. Herbert, *The defence of Plevna*, pp. 106—108.

[2]) Data originală 30 a fost schimbată cu un creion albastru în 28, ceea ce corespunde cu conţinutul scrisorii acesteia şi a celei următoare.

[3]) Sublocotenent în compania Câmpulung *(Anuarul Armatei)*.

[4]) Căpitanul Bălănescu, comandantul acelei companii.

dar a dat la vale peste Regimentul 1 și 2 tunuri ale lui Priboianu care l'au silit a se preda.

Drama însă nu era isprăvită, bateriile noastre din stânga auzind focul la dreapta au crezut că ne am încăerat cu Turcii și îndată au început a trimite obuzuri în Vidin, ast-fel că peste câteva minute Turcii deșteptați din somn în astă diavolească muzică a ghiulelelor au început a riposta. Cerul era în flăcări și vâjâitul obuzurilor care treceau din fericire peste capetele noastre îți sfâșiau auzul. Sultan tremura parcă'l prinsese frigurile, două obuzuri cât căpățînile de zahăr dela Chitila au trecut chiar pe lângă noi la adrèsa Bateriei Carol. Insă dintr'o adèvărată protecțiune Dumnezeiască la amândouă bombardamentèle dèla 26 și 30 Aprilie n'am avut Românii nici o pierdere în oamèni pè când știm în mod pozitiv că Turcii au avut pierderi grave și dintr'o jalnică împrejurare că Turcii nu se temeau de noi și nu golise orașul de locuitori s'au omorât și rănit sumă de copii și femei care de și turci, dar mi'se strânge inima când mă gândesc.

Vezi dar că viața și moartea nu mai atârnă de noi ci de voia lui Dumnezeu.

Calafat 1877 Mai 16

. . . .

Eri a venit Vodă ca să inspecteze armata de aici, s'a plimbat pe la toate bateriile, a ieșit pe urmă în câmp, a vizitat magaziile de praf și pe la 7 s'a coborât iar în oraș.

Noi credeam că se duce să prânzească și ne-am pus și noi la masă. Nu știu dacă'ți-am scris că regimentul nostru în lipsă de corturi este băgat în casele și bordeele din marginea târgului despre lagăr.

Pe când noi credeam că Vodă este la masă, el s'a dus la bateria care poartă numele lui, a țintit singur un tun și a comandat foc. In câteva minute un foc îngrozitor s'a încins între bateriile noastre și Vidin. Bombardamentele dela 26 și 30 Aprilie au fost jucării de copii în comparație cu cel de aseară. Turcii au tras mult mai corect și rar din obuzurile lor care n'au plesnit.

Renunț să'ți mai descriu ploaia de obuzuri care ne a curs până noaptea când s'a dat încetarea focului dela Vodă. Numai înaintea casei mele au plesnit patru dintre care unul era cât p'aci să'mi ia pe Spiroiu [1]) și câțiva soldați.

Aveți dreptate să nu credeți pe acolo că nu ni s'a omorât nimeni după atâtea focuri, cu toate acestea adevărul așa este și dacă va ține tot așa apoi nu se poate alt-fel zice decât că protecția lui Dumnezeu este asupra noastră. După încetarea focului toată noaptea grupe de ofițeri am mers dela unii la alții ca să ne încredințăm despre pierderi și este constatat (că) și de astă dată n'avem nici morți nici răniți.

[1]) Sublocotenentul Spiroiu din compania 7-a.

Calafat 1877 Mai 20

. . . .

Odată cu cele 10 lire ce ți-le trimit acum îți trimit și țăndăra întâiului obuz turcesc venit în lagărul nostru, este din cele mici de tunuri de câmp; dacă vrei să vezi mai mari cere dela Spiroiu să'ți arate astfel de cadouri ce ne trimit Turcii. Țin însă foarte mult la această bucată fiind dela începutul ostilităților și vroiesc să rămâie o suvenire în familie, n'o da la copii, n'o șterge și n'o încredința nimănui. Eri noapte am lucrat pe întuneric cu batalionul meu și alte două batalioane dela Olt, o mare baterie chiar pe malul Dunărei în fața Vidinului [1]). Dacă ne simțeau Turcii într'adevăr că ne prăpădeau; 1800 de oameni lucrau pe întuneric fără să scoată unul o vorbă. Noroc că dumnealor dormeau și astfel am putut să ne retragem până în ziuă, teferi, sănătoși. Imi închipuesc năcazul lor când or fi văzut a doua zi bateria pe mal.

Calafat 1877 Mai 24

. . . .

De când s'a început campania asta nici odată n'am fost așa în pericol de moarte ca alaltăeri la 22 Mai [2]) — dar cu ajutorul lui Dumnezeu scăpai și acum ca prin urechile acului.

Eram cu batalionul la avanposturi și mai de vreme vizitasem linia santinelelor în dreapta orașului iar pela 5 ceasuri, călare pe Sultan și însoțit numai de Tiras, plecasem să vizitez și santinelele și gardele spre stânga și contam ca pe la 6½ să fiu întors ca să mă duc la masă. Trecusem de bateria noastră din stânga Ștefan-cel-Mare și mergeam la pas spre bateria cea nouă, pe care o începusem cu trei zile mai înainte pe malul Dunărei și unde acum lucra batalionul de vânători al lui Ivanovici. Pe când mă aflam la vreo 150 de pași de baterie, mergând cum spusei la pas, deodată mă pomenesc cu un trăsnet îngrozitor. Sultan îngrozit se scoală deodată în două picioare și o tulește cu mine nebun de groază. Când mi-arunc ochii la baterie era toată învelită în fum și țărină, nu mai distingeai nimic decât vîjîitul spărturilor de obuz în toate părțile; câți-va pași mai încolo și ași fi fost sdrobit.

Turcii ne pândiseră ca tâlharul de 3 zile și când nu se mai aștepta nimeni deodată au tras cu 4 tunuri din cele mari de cetate asupra lucrătorilor. Un obuz cu gloanțe șrapnel a plesnit în aer între baterie și mine, unul a trecut pe la spatele meu, tras cam sus dar două au lovit și plesnit în plină baterie. Lucru de necrezut și adevărată minune Dumnezeiască, dacă n'ași fi fost față n'ași crede nici eu, numai un soldat

[1]) Bateria Independența.

[2]) Herbert (*op. cit.*, pp. 112, 113), arată că răspunsul artileriei române din acea zi a pricinuit numeroase focuri in Vidin, unde aproape fiecare stradă are câte o casă stricată și că în oraș nu mai este niciun geam la ferestre.

din compania lui Roşca a fost foarte uşor lovit la cap de o ţandără de obuz, în colo n'am avut nici o pierdere.

Un căpitan de artilerie sta în acel moment sus pe parapet şi se uita spre Vidin. Când zări fumul tunurilor, şi la minut sărind după parapet, a strigat «jos soldaţi» care culcându-se îndată pe pământ au scăpat neloviţi. Pe míne Sultan în două minute m'a scos pe deal în dosul Bateriei Ştefan şi de acolo m'am uitat cum întorceau bateriile noastre cadouri Turcilor. După câteva lovituri s'a liniştit iar totul.

Pentru zilele dela începutul lunii Iunie, avem o coroborare a celor arătate de Giurescu în următoarea scrisoare a căpitanului de artilerie Horezeanu [1]), comandant al Bateriei Independenţa.

Calafat 3 Iunie 1877

P. S. Ne dit pas à ta mère, ou à tout le monde, tout ce que je t'ai écrit. Sois plus ou moins-secrète.

Dulcea şi mult iubita mea Helena!

Nu pot se'ţi descriu bucuria ce'mi a produs ultima ta scrisoare de 30 Maiu cu portretul frumosului nostru îngeraş Emilienne.

Eram tocmai sus pe parapetul Bateriei mele Independenţa, pe care o construim cu mari sacrificii subt focul tunurilor turceşti, fiind *necontenit* expuşi a fi loviţi prin sfărâmăturile bombelor lor. Am fi terminat deja lucrările, însă din cauza lipsei de material (lemne groase, nuele etc.) s'a prelungit lucrul şi soliditatea este puţină în faţa marilor calibre ale inamicului. Toate acestea sunt foarte neplăcute, precum şi nedibacea dirijare a lucrărilor în genere, prin care se văd oamenii noştri mai expuşi decât ar trebui. Din norocire Turcii având şi ei oare-cari lucrări — văzute de ai noştri — de executat, s'au mai abţinut cât-va în zilele din urmă. Dar nu putem şti ce ne va aduce momentul viitor. Este ştiut că uraganul este precedat tot d'auna de o linişte completă a atmosferei. Moralul armatei este altfel foarte bine. Boale foarte puţine cu toată căldura cea mare, şi cu toată osteneala. Detailiuri nu ţi comunic fiindcă suntem opriţi cu cea mai mare asprime; aceasta se înţelege dela sine Eu am slăbit ca un ţâr. Dacă m'ai vedea, nu m'ai mai cunoaşte. Sufer de stomah, din cauza nemâncărei zile întregi la timp, căci timpul îmi lipseşte cu desăvârşire. Mai jos îţi fac un foarte mic croquis despre

[1]) Născut la 21 Mai 1839, soldat 1 Aprilie 1859, sergent 1 Noemvrie 1859, sublocotenent 24 Ianuarie 1861, locotenent 30 August 1864, căpitan 2 Octomvrie 1867. (*Anuarul Armatei* pe anul 1877, p. 260.

Scrisoarea lui Horezeanu a fost donată Academiei Române de colonelul magistrat Al. Mădârjac.

bateria mea în faţa Vidinului; aşi putea să-ţi fac ceva frumos, dar nu pot, neavând mai nici un minut de perdut. Eram dar pe parapet eri când primii prin furierul meu scrisoarea şi portretul Emilichii —l'am sărutat imediat transportat de bucurie, precum şi buna ta scrisoare. Iţi sunt mult recunoscător pentru această frumoasă surpriză ce'mi ai făcut.

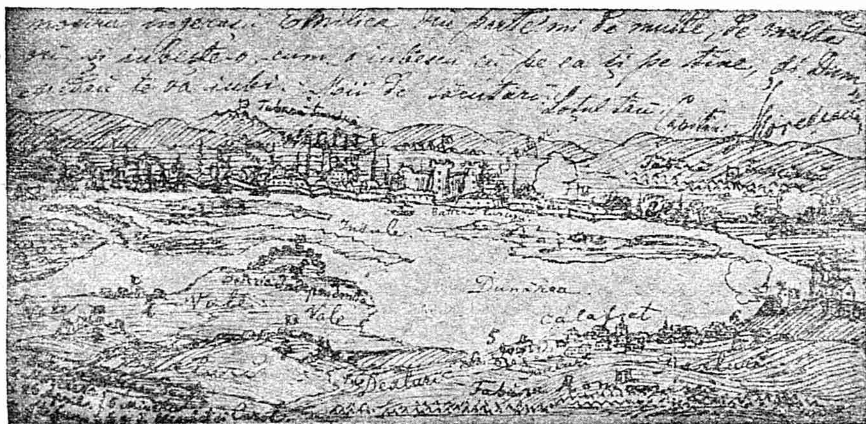
. . . .

De câte ori găsesc un moment numai, puţin mai liber, mă uit la portretele voastre cu lacrămi de tandreţă *(sic)* şi de durere, dar mă ascund, căci soldaţii nu trebue să vază astfel de lucru.

. . . .

Mii de sărutări, soţul tău

Căpitan Orezeanu.

Calafat 1877 Iunie 4

. . . .

Brătianu face bani de hârtie ca să plătească creditorii Statului, pe funcţionari şi pe militari, şi când vei avea 100 franci în hârtie în realitate o să aibi abia 60. Nouă ni se plăteşte drepturile noastre după lege, dar nici adaosul de soldă nici raţiile de campanie şi deja se simte greu lipsa banilor, aşa dar este foarte cuminte să strângă cineva gologanul în zece petece.

Aseară am intrat cu batalionul în avan-posturi şi mergând noaptea în inspecţie am căzut şi mi am sucit o lecuţă piciorul stâng ast-fel că a fost necesitatea să fiu schimbat şi am să stau vro 3 zile la odihnă. Să nu fi închietată *(sic)* că nu este adevărată scrântitură de picior ci numa vâna s'a cam sucit, îmi trebue numai puţină odihnă, ast-fel nici nu ţi-aş fi scris.

Auzii acuma, de va fi adevărat, că artileria noastră la satul Ciuperceni mai la vale de Calafat, ar fi tras în nişte batalioane turceşti, care treceau pe dincolo şi că le-ar fi împrăştiat.

. . . .

Scrisoarea aceasta este încă o dovadă a greutăților financiare cum și neîncrederea cu care a fost primită emisiunea de bilete ipotecare care n'au avut însă devalorizarea pe care o prevedea Giurescu.

Calafat 1877 Iunie 10

. . . .

Eri s'a început iar danțul infernal între Calafat şi Vidin.

La 1½ s'a dat prin telegraf ordin bateriilor noastre se înceapă a bombarda Vidinul. Se zice că Turcii ar fi bombardat zilele astea Giurgiu şi că aceasta era represalii din parte-ne.

Oricum ar fi. Turcii din Vidin nu remarcaseră, lucru de mirare, pregătirile ce se făceau la noi, căci ordinul era cunoscut de dimineaţă astfel că la 1½ când s'a telegrafiat la baterie, peste 1000 de lucrători soldaţi lucrau la dânșii, vis-à-vis de bateria noastră Carol, care în acel moment le a trimis o salvă de 6 tunuri drept în mijlocul lor.

Nu pot să-ţi spun efectul care a fi avut acest uragan de foc căci nu mă găseam în partea acea, dar spun ofițerii că a fost ceva îngrozitor; toate obuzele noastre au eclatat în mijlocul acelor nenorociţi.

Indată toate bateriile noastre au început un foc viu pe toată linia care, dacă s'ar fi urmat tot aşa de des câteva ore probabil că Vidinul ar fi fost astăzi numai o ruină, dar peste vr'o jumătate de oră s'a dat ordin să se tragă mai rar.

Nu pot critica căci nu știu dacă cel care a dat ordin a rări focul n'a avut și dânsul alt ordin superior.

Turcii au fost aşa de surprinşi încât peste 7 sau 8 minute au început a răspunde dar deja ai noștri le luase văzul, cum zice Românul, căci au tras într'adevăr în mod ridicol.

De desubtul Bateriei Carol, este o altă baterie care se numește Elisabeta, înarmată cu 5 tunuri de cele mari şi comandată de un locotenent de marină State, un băiat de inimă pe care nu s'a gândit nimeni să-l decoreze de și s'au decorat mulţi alţii care n'au făcut altceva decât a privi. Vis-à-vis de bateria lui State ceva mai la vale în dreptul şi alăturea, în vechea citadelă a Vidinului este o baterie turcească, această baterie n'a avut parte să tragă decât două focuri.

Locotenentul State s'a pus pe dânsa cu durdele lui şi i-a trimis coup-sur-coup *(sic)* vr'o trei, patru obuzuri îndreptate aşa încât în tot cursul luptei acea baterie n'a mai dat nici un semn de vieaţă se vede că pe artileriştii turci i-a găsit vr'o greaţă tare grea.

Ar trebui să umplu multe coale de hârtie ca să-ţi racontez *(sic)* toate sunetele acestui bombardament care a ţinut dela 1½ până la 5 şi 3 sferturi. Rămâne însă dacă o vrea Dumnezeu să mă întorc acasă sănătos să-ţi le recontez eu însumi.

Am avut şi de astă dată fericirea nemai pomenită şi de necrezut că nu ne-a omorât nici un soldat; o biată nenorocită de femeie care face pe spălătoreasa a plătit pentru toţi, un obuz au lovit lângă dânsa un lemn din care rupându-se mai multe ţăndări i-a sdrobit şalele. Doctorii dau foarte puţină speranţe de scăpare.

Un obuz a căzut în mijlocul Bateriei Mircea, obuz din cele mari. Printr'un hazard providenţial n'a eclatat *(sic)* însă şi ast-fel au scăpat toţi cu bine.

Astăzi pela 6 dimineaţa m'am plimbat pe jos încetinel prin oraş şi pela bateriile cele mai apropiate ca să văd stricăciunile întâmplate (uitasem să-ţi spun că m'am îndreptat aproape cu desăvârşire la picior deşi nu es încă la exerciţii).

La noi sânt numai vr'o 7 case lovite de obuzuri dintre care una aproape dărâmată de tot, la baterii mai nici o stricăciune. Este de jale să vezi acest orăşel aşa de frumuşel acum devastat şi ar trebui că acei care de departe strigă «rezboi» să vie să vadă de aproape mizeria şi pustiirea ce lasă în urmă rezbelul şi pe urmă se vorbească. Lanuri de grâu de toată frumuseţea împrejurul Calafatului, şi noi săpăm în mijlocul lor ca să ridicăm baterii. Oraşul pustiit, casele fără ferestre şi uşi locuinţe pentru ciori, până şi cârtiţile au început a scoate muşuroaie prin mijlocul stradelor, toate astea îţi strânge inima de jale.

Dar să lăsăm aceasta să mai vorbim de noi. Acum ai bani du-te a fotograf cu copii.

. . . .

Calafat 1877 Iunie 13

. . . .

Aceia care ţi-au spus că doamna cutare şi cutare ar fi venit la bărbaţii lor în Calafat se vede că cred ca şi tine că toată oştirea românească este grămădită în Calafat. In Calafat nu se găseşte decât părticică a oştirii care are *marea fericire* a săpa toată ziua la baterii şi a le apăra ziua şi noaptea de două luni deja. Restul pe unde s'a dus acele cocoane, şade de li-se urăşte de şedere în satele din'napoi şi pe lături, pline de entusiasm căci cea mai mare parte n'au auzit încă şuerătura obuzului.

Noi de ne punem la masă, de ne plimbăm, de eşim la ecserciţiu sau lucrul bateriilor, suntem tot d'auna cu ideia ficsă că din moment poţi auzi şueratul sinistru al ghiulelelor. Este adevărat că mulţumită protecţiei Dumnezeieşti obuzurile Turcilor n'au făcut până acum vr'o mare ispravă, dar cu toate astea când le vezi plesnind şi retezând copaci şi desfundând pereţii caselor nu se poate să-ţi facă mare plăcere să le

tot aștepți; această vecinică așteptare obosește nervii omului celui mai tare. Te culci noaptea să-ți mai recapeți puterile și te trezești în sunetul împușcăturilor pe linia Dunărei la avan-posturi. Astă noapte sublocotenentul Spiroiu, copil care la vârsta lui natural nu are decât pofta să să capete vr'o decorație, trecuse Dunărea în luntre cu 12 oameni, cei mai voinici din compania de Câmpulung, cu scop să calce un pichet turcesc, a dat însă peste forțe mai mari și după o vie împușcătură care a ținut vr'o ½ oară, abia a putut trece înapoi mulțumită spaimii Turcilor care se vede că nu puteau crede că Români sînt așa de puțini. După ce ne culcăm din nou, căci toată tabăra se pusese în picioare, pe la 2½ despre ziuă ne trezim în alte împușcături și mai repezi; alți Români făcuseră mai la deal tot o asemenea cercare și fiind mai numeroși lupta a fost și mai vie; știu că au putut să se întoarcă și aceia, dar n'am putut încă afla dacă au avut sau nu pierderi.

In ultima mea scrisoare pe care cred că ai primit'o deja, îți povesteam canonada începută de noi în ziua de 9 Iunie asupra Vidinului. Turcii nu voiau să rămâie fără revanșă; ziua de 10 s'a petrecut în liniște dar la 11 Iunie hoții ne pândeau.

Aveam din regimentul nostru două sute de oameni lucrători la Bateria Independența, iar la port se scăldau vr'o două compănii din Regimentul al 4-a de Infanterie pe când în apropiere înaintea cazinoului se găseau șezând vr'o treizeci de ofițeri din diferite regimente. Artileriștii turci îndreptară binișor două tunuri în lucrători și 2 la port și d'odată ne trezim într'o împătrită salvă și cu ji! ji! al obuzelor. Din norocire frații fezlii, ca tot d'auna, le trimiseră unele prea sus altele prea jos. Un obuz a trecut așa de aproape de grupa ofițerilor încât vr'o câți-va s'au rostogolit pe sub mese. Apoi ține-te efendi! au început și ale noastre tunuri a grăi și conversația a ținut până pe seară.

Ei apoi ce fel de om ar trebui să fiu eu ca să te expun pe tine la asemenea surprize numai pentru plăcerea de a te vede câteva ore. Imprejurul Calafatului nu sânt sate mai aproape de 10 chilometri adică o bună jumătate de poștă.

. . . .

Scrisoarea repetă ceea ce spun și alte izvoare că zilnic, când nu erau în avanposturi sau nu săpau tranșee sau baterii, trupele făceau exerciții. Este știut că aceste exerciții au contribuit mult la desăvârșirea pregătirii de războiu mai ales a trupelor cu schimbul.

Tot din această scrisoare se vede că s'a îngăduit soțiilor ofițerilor a veni să-și vadă bărbații în Oltenia dar că Giurescu, bărbat cu multă socoteală, a fost de părere ca nevasta sa să rămână cu copiii la Câmpulung, cum era și firesc.

Cu un cuprins aproape identic este o scrisoare din 14 Iunie către sora sa Zoe. Adaugă însă că a auzit că de când trupele rusești cheltuesc mult în țară, în satul unde se află ea este « un lux și o blestemăție nemărginită, colosală » și termină întrebând: « așa să fie? ».

Calafat 1877 Iunie 18

. . . .

Cine ți-a spus că la 15 Iunie trecem Dunărea, a spus minciuni cu știință sau fără știință. De câte ori ți-am recomandat eu să nu crezi toate vorbele câte le auzi. Eu nu zic că nu vom trece dar ceea-ce cred pozitiv este că nu s'a putut lua până acum nici o hotărîre. Nu sîntem cei mai tari în Europa și nu putem face tot ce am dori.

In rezbelul acesta care a venit satara-belea pe capul Țării se petrec mai multe lupte de condeiu între State decât lovituri de pușcă între armate dar să lăsăm căci nu cred pe cei din București destul de idioți ca să arunce oastea peste Dunăre, fără să fie asigurați de alianțe solide, când au de exemplu ce au pățit Sârbii.

Acum câte-va zile Turcii au bombardat Giurgiu, drept represalii s'au primit ordin la noi să deschidem focul asupra Vidinului. In ziua de 14 Iunie la 12 ore fics s'a deschis focul de către toate bateriile noastre și s'au urmat fără întrerupere până la 5½ după prânz. Turcii au răspuns cam moale. Dela noi era ordin să se strice o moară cu abur, zidire mare unde măcina făină pentru oastea turcească; s'a tras într'ânsa peste 40 de obuze mari, ast-fel că acum este numai rămășițele unei ruini; paguba trebue să fie foarte simțitoare.

Pe o movilă deasupra Bateriei Ștefan se adunase la noi o sumă de ofițeri să privească la bombardare; Turcii zărindu'i a trimis într'acolo vreo patru obuzuri. La al 4-lea obuz un sergent de artilerie a fost retezat în două. Ca o nelușe de obuz care a plesnit lovindu-l și cu sburăturile sale a mai rupt piciorul căpitanului Botez din Geniu și a rănit însă nu greu pe un alt soldat din artilerie.

La 15 Iunie, a doua zi, s'a început focul tot dela noi la 7 ceasuri dimineața și s'a urmat până la 4 după prânz. Cu mult mai mare violență asemenea și din partea Turcilor. Dela noi se trăgea mai cu seamă ½ asupra portului unde s'a înecat vro 3 caice turcești și s'a dărâmat mai multe case.

O coloană de cavalerie turcă eșind din oraș a fost văzută de artileria călărață dela Ciuperceni, care venind la galop pe malul Dunărei le a tras mai multe obuzuri, trebuie să le fi omorât oameni căci toate obuzurile eclatau *(sic)* pe la dânșii.

Noi n'am avut în acea zi decât un soldat din al 3-lea Regiment Dorobanți ușor lovit la mână de o spărtură de obuz.

La 16 seara trebuind să protejăm trecerea unui vapor rusesc (Ada) la vale am deschis focul asupra bateriilor din Vidin la 10 ore noaptea, dar Turcii fiind preveniţi de venirea vaporului n'au răspuns până ce n'au zărit vaporul care era condus pe lângă echipajul rusesc de doi marinari d'ai noștri cunoscători de cursul Dunării. Atunci au început un foc teribil din toate bateriile lor de se sguduia pământul, din norocire vaporul a scăpat nelovit, fiind condus printre ostroave de ai noștri și după trecerea lui bombardarea ne mai având nici un scop a încetat.

N'am avut nici o pierdere în acea noapte.

. . . .

Calafat 1877 Iunie 26

. . . .

Nu'ţi-am scris cam de mult, m'am lenevit; avem pe aici nişte călduri așa de mari că scăpând dela avanposturi sau dela ecserciţii zău nu-ţi mai vine nici să mişci un deget măcar.

. . . .

Pe aici dela 16 Iunie nu s'a mai petrecut nimic între noi și prieteni de peste Dunăre. Ce minune o mai fi și asta nu știm! Vidinul parcă este mort, dacă nu s'ar vedea sentinelele pe ziduri și gura tunurilor în ambrazure ai crede că este pustiu. Mai alaltăeri s'a rănit greu doi soldaţi jucându-se cu un obuz plin turcesc găsit pe maul Dunării. S'a aprins obuzul și'i a rănit foarte greu, soldații nu sânt din regimentul nostru. Am auzit că călărașii Căpitanului Ștefănescu [1]) ar fi prins la Desa zece soldaţi turci, pe care 'i-a surprins într'un ostrov d'ale Dunării.

. . . .

Calafat 1877 Iulie 7

. . . .

Alaltăeri eram la avan-posturi cu batalionul meu și s'a tras dela noi cu un tun din cele mari în lucrătorii turci la Vidin; lovitura a fost grozav de bine dată; ne așteptam se răspundă și dânșii dar n'au tras deloc. Mai pe seară era să se întâmple o nenorocire grozavă din cauza unui dobitoc de ofiţer din regimentul lui Gorjan, care venea la Dunăre pentru scăldat c'un batalion întreg, drept în fața bateriei turcești dela Castel.

Norocire că Turcii au fost mai nătărăi decât ofiţerul lui Gorjan, erau cu tunurile goale neîncărcate și trase din ambrazură și până să le pue în poziție am sărit din șanțuri și înjurând cum înjur eu când sunt supărat 'i-am băgat pe fugă pe ei în șanțurile noastre; Turcii credeau că au să iese iar grămadă și mă uitam cu binoclu cum așteptau cu patru tunuri în baterie ca să tragă.

---

[1]) Escadronul de Muscel.

Eu însă i-am scos câte zece câte zece împrăştiaţi şi abia până seara i-am trimes pe toţi în lagăr.

. . . .

Calafat 1877 Iulie 18

. . . .

Am auzit cum că câte-va regimente din Divizia a 4-a au trecut Dunărea şi au ocupat Nicopoli [1]), fiind Ruşii siliţi a trece înainte.

Pela noi este încă linişte chiar în cazul d'a trece Dunărea, se poate ca brigada noastră să rămâe pentru paza Calafatului. O asemenea piaţă militară ca Calafatul unde se află sute de mii de oca de praf de puşcă şi atâtea alte muniţii nu poate rămânea nepăzită şi nimeni nu poate să-l apere mai bine ca noi care 'l-am fortificat şi care'i cunoaştem toate colţurile.

. . . .

Calafat 1877 Iulie 21

. . . .

Eri am avut cel mai grozav bombardament din câte a fost până acum între Vidin şi Calafat. Focul tunurilor a fost d'o violenţă estremă, pagubele a fost enorme din amândouă părţile. Case mari s'au dărâmat ca şi cum ar fi fost de cărţi.

Altfel n'am avut decât un soldat din Regimentul 1 Dorobanţi căruia un obuz 'i-a sdrobit capul ca şi cum ai sdrobi un ou când 'l-ai da de perete. Eu cu Căpitanovici şi cu Spiroiu ne am strecurat d'asupra Vidinului într'o baterie nearmată de unde am avut o privelişte magnifică. Tirul artileriei noastre a fost superb; la fiecare lovitură bine îndreptată râcneam ca nişte nebuni d'acolo: «Ei bre banabac-osman cum îţi place!». Până ce în sfârşit zărind chipiurile noastre albe peste parapet, ne a omorât şi pe noi cu trei lovituri de tun, unul după altul, dar ne alesesem noi bine culcuşul şi sburăturile au trecut peste noi în cunoscuta lor voce răguşită în hohotele de râs ale noastre.

. . . .

Maglavit 1877 Iulie 25

. . . .

De vr'o două zile s'a făcut mişcări mari în armată... Divizia generalului Manu a şi trecut la Nicopole şi astăzi a plecat mai toată oştirea cu Vodă, probabil tot cam pentru aceiaşi destinaţie. Pentru noi s'a întâmplat acea ce prevăzusem, Calafatul şi împrejurimile sale nu puteau

[1]) Trecerea detaşamentului colonel G. Rosetti-Roznovanu.

să rămâie nepăzite, câte-va regimente din cele care cunosc localitatea mai bine au rămas pentru pază sub numele Corpul de Observație; între acestea este și regimentul nostru cu deosebire că pe mine m'a detașat și am ocupat cu batalionul meu satele Golenți și Maglavit o jumătate poștă mai sus de Calafat, eu stau chiar în Maglavit, tu însă adresează scrisorile tot la Calafat, fiind că trimet eu la câte două, trei zile un sergent la poștă, adaugă însă dupe numirea regimentului și cuvintele « Corpul de Observație » la Calafat.

Mi este foarte urât; mă deprinsesem la Calafat cu atâta oștire și acum mă găsesc isolat numai cu două companii și negreșit cu o responsabilitate mult mai mare căci aici eu mă găsesc șeful superior.

. . . .

Dela 25 Iulie până la 11 August nu mai este nicio scrisoare. Soția lui Giurescu trebue să-i fi scris și să-i fi propus să vină să-l vadă, căci la ultima dată el îi scrie să nu vină.

La 19 August pare a se fi înduplecat deoarece telegrafiază de astădată soției:

« Calculează mijloacele disponibile, greutățile drumului și dacă ai destul curagiu pentru toate evenimentele vino însă vino (cu) toți copiii (lăsând) mama acasă. Trage Craiova hotel Paris, depeșează la Calafat ziua venirei în Calafat ».

Nu este nicio indicație că d-na Giurescu să fi venit să-și vadă soțul.

Din Maglavit scrie la 20 August sorei sale Zoe că nu crede că Turcii vor ataca în Oltenia și adaugă:

« De când lumea nu cred că o oștire tânără ca a noastră să fi intrat pentru prima oară în luptă în condițiuni mai grele și mai desavantagioase. După ce că întâia sa luptă este o luptă gigantică pe un teren fortificat până la extremitate de Turci...

...Dacă vom ieși victorioși, cum sper, negreșit mulțimea va ridica în triumf pe cel care a urzit această campanie; nici o dată însă oamenii serioși nici nu vor ierta sângele și milioanele vărsate acolo unde nu era interes național. Sârbii și Grecii care au în adevăr interese în Peninsula Balcanică și cu toate astea nu se grăbesc până ce n'or vedea cum o scot Rușii la capăt. Numai noi facem « Donchișonade ». Dar dacă ar fi o nenorocire... Noi nu mai avem nimic organizat în urmă; tot capitalul nostru l'am pus d'odată: va banque ! Cred că Dumnezeu ne va scăpa ca și altă dată, cred că oastea își va face mai mult decât datoria. Acum vinul s'a scos !

Este apoi din nou o lacună în corespondență până la 12 Septemvrie când Giurescu scrie nevestei făcându-i socoteala banilor ce a încasat și a celor ce a trimes. Adaugă că de 8 zile plouă și că, în batalionul său, s'au îmbolnăvit 3 ofițeri și peste 80 oameni de trupă.

La 18 Septemvrie 1877 Giurescu primește următorul ordin pentru plecarea batalionului său spre Turnu-Măgurele.

ROMÂNIA
CORPUL DE OBSERVAȚIE
Divizia I-a
No. 552

Anul 1877, luna Septemvrie 18

Urgente.

Domnule Maior,

Veți porni mâine 19 Septemvrie ora 6 dimineață cu batalionul D-voastră la Orășani pe Jiu. Marșul îl veți regula astfel ca să ajungă în patru zile la Orășani (sat lângă Ostroveni, unde veți cantona).

Luați toate măsurile astfel ca în timpul marșului cât și în cantonamente să nu fie văzut de inamic după malul drept.

Ajungând la Orășani veți aștepta ordinele comandantului Corpului de Observație sau ale Domnului Ministru Brătianu pentru a vă dirija spre Corabia sau spre Turnu-Măgurele.

Din ordinul Comandantului Diviziei.
Șef de stat major,

(ss) Maior Carcalețeanu.

Domniei-Sale

Domnului Maior Giurescu Comand. Bat. din Reg. 4 Dorobanți.

Scrie imediat nevestei sale:

...Astăzi primii ordin să plecăm mâine dimineață la Turnu-Măgurele; acum nu știu dacă rămânem acolo în rezervă sau ne trece în Turcia.

Fii cuminte, nu toți câți se duc pier. Dumnezeu care m'a scăpat la atâtea bombardări poate să mă scape și de acolo; roagă-te lui Dumnezeu și îngrijește-ți sănătatea și de hatârul meu și de al copiilor. Te rog fii cuminte.

. . . .

La revedere dragă Nevastă, Dumnezeu cu noi.

. . . .

Sosit la Orășani scrie imediat soției și sorei:

Satul Orășani 1877 Septem. 23

. . . .

Cred că ai primit scrisoarea mea din Calafat, prin care te am anunțat de plecarea mea la vale. Aseară am sosit aici cu batalionul meu, un batalion din I-l Regiment de Dorobanți și o baterie de tunuri. La vr'o 4 kilometri la vale de satul acesta este orășelul Bechet și vis-à-vis peste Dunăre, orașul turcesc Rahova.

Pe cât se simte, rolul nostru este să atacăm și să luăm Rahova. Pentru asta trebue să trecem în bărci, căci pe aici nu este pod militar pe Dunăre. De sigur batalionul meu va trece cel dintâi, fiind că am arme mai bune și negreșit trebue sau să biruim și să luăm Rahova sau să trecem până la cel din urmă în Impărăția Cerului, fiind că a te mai retrage peste Dunăre în bărci sub focurile Turcilor este ceva mai mult ca imposibil. Dacă va fi să-mi las pielea pe aici tu să te duci în Moldova, am rugat mult pe Iancu Iamandi la Calafat să stăruie să ți se facă pensia cuvenită și să te ajute, în caz când mi s'ar întâmpla nenorocirea, și'mi a făcut multe promisiuni.

Conservă-te pentru copii, caută să-i faci oameni serioși și să învețe câte o meserie oare-care să nu le atârne viața dela bugetul Statului. Eu destul m'am săturat de pâinea stăpânirii.

Dacă îți scriu de astea moșule Dragă! să nu socotești că cred că am să mor, din contra cu cât mă apropii mai mult de ziua măcelărirei cu atât am mai multă încredere că am să dau o bună trânteală vecinilor. Nu am de loc presimțământul morții și eu cred în presimțăminte; îmi fac și eu datoria de creștin atâta tot!

Să ai speranță în Maica Domnului. Să nu prea te aștepți la corespondențe regulate. Dacă vom lua Rahova și ne va lăsa acolo în garnizoană, apoi pot lesne să-ți scriu fiind orașul Bechet peste Dunăre, dar se poate să ne pornească înainte după aceasta sau chiar să se schimbe planul. In rezbel se pot schimba dintr'o zi într'alta planurile.

Tu scrie-mi în toată întâmplarea cu adresa la Bechet.

Nu prea vorbi însă politică în scrisori.

. . . .

Satul Orășani 1877 Sept. 23

Dragă Zoe!

Aseară am sosit cu batalionul meu în satul ăsta și încă c'un batalion din Regimentul I-iu de Dorobanți și bateria lui Calenderoglu. La vr'o 4 kilometri mai la vale este orașul Bechet și vis-à-vis orașul turcesc Rahova, pe care dupe cum se simte, avem să'l atacăm pentru a'l lua.

Trebue să trecem Dunărea în pontoane (niște bărci mari) și sigur batalionul meu va trece cel dintâiu, având arme mai bune; înțelegi tu

că în asemenea caz trebue sau să biruim sau să trecem cu toții în împărăţia cerului, căci să te mai reîmbarci sub focul Turcului, este ceva mai mult decât imposibil. Dacă mă voiu prăpădi (ceiace nu cred) împacă şi tu pe Mama cum te vei pricepe.

Eu n'am presimțământul de moarte de loc, de ce mă apropii mai mult de zona trântelii de atât mă simt mai liniştit.

Să nu te aştepţi la corespondenţe regulate, dacă vom lua Rahova şi mă va lăsa în garnizoană acolo, pot să scriu lesne, fiind Bechetul vis-à-vis dar se poate să ne ducă înainte, sau chiar să schimbe ideia; la tot se poate aştepta cineva în rezbel. In tot cazul scrie-mi o scrisoare cu adresa la Bechet.

Aici mă aflu în bună societate: Căpitanul N. Boränescu are frumoasele sale piese vis-à-vis de Rahova, astăzi ne-am strâns mâna, pe urmă Calenderoglu, şi vine şi Izescu cu bateria lui. Pe urmă pescarii (marinarii) noştri adică Marinescu care au să ne treacă sub comanda caraghiosului de căpitan Drăghicescu [1]. Până una alta nu mi se urăşte, dat (că) timpul ne persecută cu ploile.

Dacă o vrea Domnul.
La revedere!

Cum se vede această scrisoare nu e decât o copie a celei către nevasta sa.

Satul Orăşani 1877 Sept. 28

. . . .

Suntem tot pe pământul nostru şi profit de plecarea diligenţii ca să-ţi scriu.

Nu ştiu ce planuri vor fi făcând marii noştri strategişti căci văd că tot zorul cu care ne a adus aici, acum a amorţit.

Era vorba să surprindem pe Turci la Rahova, acum nu mai poate fi vorba de surpriză după ce stăm de 5 zile în bordeele satului Orăşani; trebue să ne fi remarcat dânşii deja. Bărcile care trebuiau să ne treacă Dunărea au sosit abia aseară iar şalupa de războiu «Rândunica» nu s'a adus încă pe Jiu. Se detaşează parte din marinari pentru o altă afacere [2]) aşa că noi nu ştim când o să întreprindem planul primitiv. De 6 zile plouă necontenit, pământul s'a desfundat că nu te mai poţi mişca pe jos, ne cum să mai transportezi tunurile şi trăsurile. Locul pe aici este foarte băltos şi frigurile galopează printre noi.

Din 11 ofiţeri care suntem în batalionul nostru pe 6 ne a lovit frigurile, de soldaţi nici nu mai vorbesc. Am avut un acces de friguri îngrozitor m'am îndopat cu chinină încât le am tăiat, dar tot mă simt cu dureri de cap şi călduri.

---

[1]) Cunoscutul ofiţer de marină, autorul cărţii despre Dunăre.
[2]) Instalarea barajului de mine dela Nedeia.

Aici diligenţa vine numai de 3 ori pe săptămână, dacă am mai sta îţi scriu cu expediţia următoare.

. . . .

Sultan şi Tiras sânt bine, Sultan însă este mai voinic decât noi toţi, s'a făcut cât un bivol de cei mari.

N. B. Nu arăta scrisorile mele la nimeni.

Urmează o nouă întrerupere a corespondenţei sau o lipsă a scrisorilor în timpul căreia Giurescu, cu batalionul, se duc la Grojdibod, de unde scrie nevestei sale, la 15 Octomvrie, că vor trece în Bulgaria şi amintindu-i că a doua zi se împlineau opt ani dela căsătoria lor. Scrisoarea se isprăveşte astfel:

N'am presimţirea morţii... voiu grămădi pe Turcheţi ca să aibe copiii mei nume bun; Dumnezeu să-i binecuvânteze cum îi binecuvântez eu, iar pentru dacă voiu muri (ceeace nu cred) să ştii că nu voiu uita nici pe lumea cealaltă zilele bune şi fericirea ce 'mi-ai dat-o în timpul căsătoriei noastre; fii bărbată şi îngrijeşte de copii.

Peste două zile trece Dunărea şi cantonează în satul Breast, de unde scrie nevestei sale, la 20 Octomvrie:

In ziua de 17 şi 18 s'au urmat trecerea peste Dunăre a coloanei noastre; eram două batalioane de dorobanţi, Burileanu şi eu, 2 baterii de tunuri.

Toţi au trecut cu două şalupe mici cu vapor ruseşti sub comanda unui ofiţer rus, foarte de treabă, băiat numit Iwanovschy, care ne'a suetat (souhaiter —*sic)* toate fericirile posibile.

Pe când treceam Dunărea s'a făcut un atac asupra unei redute turceşti la satul Vadin de către o companie din Regimentul 10 Dorobanţi [1]), escadronul de călăraşi dela Gorj şi 2 tunuri; s'au omorât vr'o 12 Turci şi s'au luat 5 prizonieri; ceilalţi au scăpat prin vii. Dela noi 2 călăraşi morţi, 1 ofiţer rănit şi 2 soldaţi călăraşi răniţi. Am găsit pe colonelul Slăniceanu foarte vesel, m'a asiguiat că Osman Paşa la Plevna trebue să se predea peste câteva zile, fiind cu desăvârşire înconjurat şi ne mai având ce mânca [2]). Batalionul meu ocupă drumul dela Plevna la Vidin la satul bulgăresc Breast, o mizerie de sat cum nu poţi să-ţi faci ideie, bordee în fundul pământului în care oamenii stau împreună cu vitele la un loc, sate care din depărtare le crezi o adunătură de morminte. Inaintea noastră se aflä corpuri din armata noastră şi înapoi asemenea, ast-fel că mă găsesc în toate părţile între Români.

[1]) Greşit, compania era din Regimentul 6 Dorobanţi.

[2]) Iluzie.

Ast-fel ne găsim într'o mizerie complectă, trimit astăzi pe Spiroiu la Turnu-Măgurele, poate să mi aducă ceva vite pentru hrana soldaţi(lor).

Breast 1877 Oct. 24

. . . .

Profit de ocazia întoarcerii unui ţăran dela Stoeneşti, care venise se vază pe frate-său pentru a-ţi scrie câte-va rânduri.

Noi sântem tot la Breast, de vr'o 3 zile nu-se mai auzise tunurile la Plevna, astăzi însă a reînceput a tuna, se aud tare de aici, nefiind departe. Ast-fel deocamdată cel puţin sântem mai în siguranţă aici în Turcia de cât la Calafat sau Maglavit, fiind că până la Plevna toate satele sânt pline de Ruşi şi Români iar spre Rahova am 2 ½ regimente de dorobanţi, 2 de călăraşi şi 4 baterii de tunuri ast-fel că batalionul meu se găseşte la mijloc.

Se zice că zilele astea o să mergem să luăm Rahova ca să avem cuartire de iarnă bune, am auzit dar nu sânt sigur, că garnizoana turcească ar fi fugit la Vidin, după atacul trupelor noastre despre care îţi spuneam în trecuta mea scrisoare.

Dacă ne am stabili la Rahova ar fi bine, căci am avea corespondenţă regulată pela Bechet.

. . . .

Dela Breast batalionul a înaintat la Ghighen, de unde sunt scrise ultimele două scrisori:

Ghighen 1877 Octom. 27

Marico Dragă!

Alaltăeri m'au adus cu batalionul dela Breast la Ghighen, unde mi-s'a adus scrisoarea ta dela 19 Octomvrie de către femeia lui Moiceanu. Batalionul l'am aşezat: două compănii cu mine la Ghighen şi două la Ghighen-Mahala, un sătuleţ vecin. Sântem cu toţii sănătoşi afară de...

In satul Ghighen suntem multă oaste cu colonelul Slăniceanu, care comandă corpul nostru, numit de Vid şi Ischer fiind că închidem drumul lui Osman, între aceste două râuri.

Aici se găseşte şi Ştefănescu cu escadronul de Muşcel; l'au adus şi pe dânsul de curând de la Muselim-Selo.

Spune lui Mme Ştefănescu că fiu-său este bine şi voinic.

Astăzi s'a făcut o recunoaştere de către două escadroane de călăraşi pe drumul Rahovei, pe care este deja de mult vorba să mergem s'o luăm; dar gelozia între şefii noştri a făcut să întârzie prea mult această operaţie ast-fel că astăzi s'a lăţit vorba în sat că Muscalii ne au luat înainte, că s'ar fi văzut cavaleria şi artileria Rusească înaintând să ia Rahova sub nasul nostru.

In ceea ce priveşte decoraţiile, au ajuns un fel de comedie cine poate, face a-i-se decora toţi favoriţii, cine nu, nici carne moale. S'a mai împărţit astăzi prin sat şi alte ştiri, dar nu-mi vine să ţi-le scriu căci sânt foarte mari şi vesele, şi fiind că nu sânt încă confirmate oficial şi n'aşi dori să pui temeiu pe dânsele, să te bucuri prea mult şi pe urmă să nu fie adevărate.

In fine iată-le: se zice că Plevna s'ar fi luat astă noapte şi un ofiţer de un mare grad care a venit ieri dela Poradim zice că Vodă 'i-ar fi spus că peste trei săptămâni ne întoarcem acasă.

Este adevărat că noaptea trecută se auzeau nişte salve grozave de tunuri la Plevna, încât se cutremura bordeele noastre în Ghighen. Toate astea însă nu-mi dă siguranţa că lucrurile stau aşa, mai cu seamă că şi astăzi s'au auzit tunul bubuind până pe la 3 ore după amiază. In fine cum o fi tot în voia Domnului.

. . . .

Ghighen în Bulgaria 1877 Noem. 4

Dragă Marico! [1])

Mâine plecăm spre Rahova, fii însă pe pace că sântem mulţi pentru acest oraş. Cred că Turcii după câte-va lovituri de tun au să fugă sau au să se predea căci avem o bună şi numeroasă artilerie şi ast-fel este foarte puţină probabilitate că o să fie trebuinţă a ataca cu infanteria.

Nu te închieta *(sic)* dacă nu vei primi curând scrisoare, ştii şi vezi cum merge poştele noastre improvizate. Odată Rahova luată ne vom stabili acolo, ca să acoperim spatele Ruşilor, care înaintează spre Sofia şi atunci vom avea corespondenţă regulată, având orăşelul Bechet peste Dunăre.

. . . .

N'am timp să-ţi mai scriu fiind-că mă chiamă colonelul Slăniceanu.

La revedere

al tău (ss) D. Giurescu

Batalionul lui Giurescu plecând la 5 Noemvrie din Ghighen, s'a întrunit cu restul detaşamentului Slăniceanu (din care face parte din momentul când a sosit pe dreapta Dunării), la Selanovcea. Din această localitate trupele pleacă în dimineaţa de 7 Noemvrie spre a ataca Rahova. Batalionul de dorobanţi Muscel este (împreună cu o companie din Re-

[1]) Intr'o scrisoare din 5 Decemvrie 1877 a Mariei Giurescu către cumnata sa Zoe, se adevereşte şi reproduce primul paragraf al acestei scrisori (colectia d-nei Zoe Teohari).

gimentul 6 Dorobanți), după cererea lui G i u r e s c u [1]), în prima linie a formației de luptă.

Poziția ce urma să fie atacată era constituită dintr'o redută înaintată, pe drumul dela Selanovcea la Rahova, și dintr'o a doua poziție (principală) alcătuită din trei redute formând un semicerc la Sud de Rahova.

Sosit în vâlceaua din fața poziției turcești, batalionul de Mușcel și compania din Regimentul 6 Dorobanți își lăsară ranițele acolo. Giurescu își dispune unitățile astfel: trei companii în trăgători și o companie din batalionul de Muscel și compania din 6 Dorobanți în susținere.

Fără a aștepta ca artileria să aibă un efect apreciabil, G i u r e s c u repede companiile sale la atac asupra redutei înaintate, la ora 10,30. Turcii o părăsesc și ai noștri o ocupă. Se încinge o vie luptă prin focuri cu Turcii de pe principala lor linie de rezistență, în timp ce artileria schimbă de poziție, apropiindu-se de obiectivele de bătut. După punerea ei în baterie, G i u r e s c u, ale cărui unități fuseseră întărite cu o companie din Regimentul 1 Dorobanți, repede cele șase companii ce comanda acum, asupra redutei din spre răsărit a liniei turcești. Imbărbătați de pilda comandantului lor, dorobanții pornesc cu mare avânt dar, când ajung la mică distanță de ținta lor, sunt opriți de focul turcesc și se culcă la pământ.

G i u r e s c u, deși un glonț îi rupsese lama săbiei iar altul trecuse prin pantaloni fără a-l răni, rămâne în picioare. O spărtură de obuz îl lovește însă în ceafă și-l omoară [2]).

* * *

Lângă trupul lui G i u r e s c u s'a găsit și acel al câinelui lui străpuns și el de gloanțe turcești [3]).

---

1) *Istoricul* . . . de mai mulți ofițeri, p. 670; G e n e r a l R. R o s e t t i, *Partea luată de armata română în răsboiul din 1877—1878*, p. 79. Se adeverește și de scrisoarea Mariei Giurescu din 5 Decemvrie, sus citată, căreia i s'a comunicat aceasta de ofițerii din batalion.

2) G e n e r a l R. R o s e t t i, *loc. cit.*, unde se indică și izvoarele; A l. O d o b e s c u, *Curcanii*, pp. 16, 19, 24 (ediția Cartea Românească); scrisoarea Mariei Giurescu; *Istoricul Regimentului Argeș No. 4 scris cu ocazia jubileului de 50 de ani, 1877—1878*, pp. 13, 15, 17.

3) Istoricul sus menționat, p. 18; Lt. Colonel C ă p l e s c u, *Amintiri din războiu*, p. 34.

Giurescu a fost înmormântat în fața bisericii din Ghighen. Acolo a venit Domnitorul la 7/19 Mai 1878 să-i aducă omagiul său [1]).

Alte omagii i s'au adus de scriitori [2]) cum și de foști camarazi care au ridicat un monument (bustul lui) în curtea cazărmii Regimentului Muscel Nr. 30, urmașul batalionului comandat de Giurescu.

De asemenea marina militară a dat numele său uneia dintre vedetele torpiloare de Dunăre.

Cu timpul s'a plantat la mormântul din Ghighen un liliac, care se găsea încă acolo în luna Decemvrie 1905, după o cartă postală, din acea lună, scrisă de un locuitor profesorului N. Giurescu, fiul eroului nostru [3]).

---

[1]) *Memoriile Regelui Carol I*, la acea dată; Maior C. Merișescu, *Amintire de la Rahova*, p. 8.

[2]) Al. Odobescu, *Curcanii* (Nr. 172 din *Pagini alese din scriitori români*, ediția Cartea Românească), pp. 16, 19, 24; Em. Gârleanu, *Inelele* (*Universul*, 19 Octomvrie 1910); *Istoricul* . . . de mai mulți ofițeri, pp. 670—672; Colonel Ștefan Fălcoianu, *Istoricul războiului din 1877—1878*, p. 187; Scheletti, *Adevărul istoric asupra Plevnei*, pp. 245, 345.

De asemenea Maiorul C. Merișescu, care a luat parte cu atâta vrednicie la bătălia dela Rahova, apărând podul dela Hârlec, scrie în a sa: *Amintire de Rahova-Stan Florea Dorobanțul din Batalionul Mehedinți* (București, 1878):

« Un șanț luat cu sila, cu multă bărbăție
De Musceleni pe cari Maiorul i-a 'nvățat
Cum trebue să lupte, Românul, ca să fie
De chiar dușmanii Țării iubit și respectat.
Acel Maior, Părinte, Giurescu se numește,
Soldații lui și-acuma, îl plâng nemângâiați,
Viteaz, cinstit și dulce, acum se odihnește
Pe câmpul de bătaie, alături cu-ai săi frați.
Pe-al său mormânt veghează steluța României
Și îngerii pe dânsul presară scumpe flori,
Flori albe-a Libertății, ce-arată Tiraniei
Cum sunt cinstiți vitejii, ai săi apărători!
Această groapă-i sfântă, ca sfintele altare
De când căzu pe dânsa, în opt a lunei Mai *)
O lacrimă, din ochiul Viteazului cel mare,
Stăpânitorul Țărei, urmașul lui Mihai. »

*) La 8 Mai 1878, A. S. R. Domnitorul Carol mergând să viziteze câmpul de luptă dela Rahova, a depus o cunună de flori pe mormântul maiorului Giurescu, mort în lupta dela 7 Noemvrie 1877.

[3]) In colecția d-nei Zoe Teohari.

In timpul primului războiu mondial osemintele lui Giurescu au fost desgropate și puse în groapa comună [1]).

* * *

Corespondența lui Giurescu, prezintă amănunte ce întregesc cunoștințele noastre despre vieața ofițerilor dintre anii 1869—1877.

Ea ne înfățișează mai cu seamă, cum este firesc, personalitatea scriitorului acelor pagini.

Două sunt caracteristicile de seamă ale lui Giurescu: una, este dragostea nemărginită ce o are de ai săi. Grija de copiii săi, de nevasta sa, de mamă și de soră, e constantă și atotstăpânitoare. In iubirea sa de copii el merge până acolo că primește cu anticipație sacrificiul ființei sale numai ca acestora să le lase un nume.

A doua este conștiinciozitatea cu care își îndeplinește serviciul. Și aceasta este cu atât mai de lăudat cu cât el nu era convins de nevoia participării armatei române la războiul din 1877—1878.

Se cuvine să ne închinăm amintirii acestui destoinic și vrednic ostaș nu numai pentrucă a dat pilda cea bună refuzând a se adăposti la vreun serviciu și cerând a fi pus în prima linie a atacului, sacrificându-și astfel fără șovăire vieața, dar și pentrucă prin scrisorile sale, păstrate cu pietate de descendenții săi, ne-a pus la îndemână un izvor ce ne îngădue să cunoaștem mai bine un om întreg și vremea în care a trăit și faptele la care a luat parte.

---

[1]) Copie de pe scrisoarea d-lui Hrisicu, atașat de presă pe lângă legația României la Sofia, în aceeași colecție.

METODA GEOGRAFICĂ ÎN ŞTIINŢELE NATURALE ŞI SOCIALE[1])

DE

S. MEHEDINŢI
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în şedinţa publică dela 5 Octomvrie 1946

In timp de epidemie, cuvântul cel dintâi este al igienei şi al medicinei. După cutremurul războiului mondial, care a fărâmat atâtea granițe și a lovit adânc ființa atâtor popoare, geografia și etnografia sunt datoare să-și spună și ele cuvântul lor, când e vorba de vindecarea rănilor societății omenești. Am simțit deci îndemnul de a înșira aici câteva fapte, din care să se vadă cum ar putea fi *România Viitoare*, după judecata geografilor și a etnografilor.

S'au ivit însă din capul locului două întrebări: poate cel legat de aceste discipline științifice să facă pronosticuri? Apoi, mai are un profesor ajuns în seara târzie a vieții cuvenita agerime spre a mânui metoda unor științe atât de complexe?

Prin urmare, înainte de comunicarea despre « România Viitoare », e firesc să examinăm:

[1]) Ne mai având la îndemână biblioteca sa personală, autorul n'a putut da comunicării de față desvoltarea cuvenită. A scris după amintiri mai vechi și note întâmplătoare, aducând în sprijin o singură lucrare: *Aristide Caradja* — entomolog și filosof — de Prof. Tr. Săvulescu, membru al Academiei Române, București, 1945. Ar fi o faptă de mare însemnătate și pentru cultura românească, și pentru știință în genere, dacă comunicarea dela 20 Aprilie 1945 a protagonistului biogeografiei în România, ar ajunge nu numai la cunoștința tuturor naturaliștilor din țară, dar și din străinătate.

Intâi, *Metoda geografică* în științele naturale și sociale; al doilea, să spunem câteva cuvinte despre *Bătrânețe* în cadrul muncii pentru cultură; abia în al treilea rând va fi vorba despre *România viitoare;* iar a patra și ultima comunicare cu titlul *Caracterizarea lumii carpatice* va fi o sinteză geografică, etnografică și istorică asupra tuturor ținuturilor locuite de Români.

Astfel, un vechiu membru al Academiei, care nu mai vede în această incintă pe nimeni dintre cei de acuma 31 de ani, va avea cugetul împăcat că și-a împlinit și el, după măsura puterilor sale, datoria față de urmași.

I

Să începem cu *Metoda geografică.* — In 1941, înfățișând aici « Academia ca *instituție etnopedagogică* » (un fel de Senat al intelectualității românești), afirmam că acest așezământ cultural este cel mai răspunzător de îndrumarea istorică a întregului neam. Azi, când tot sub auspiciile Academiei Române, lucrează și un « *Consiliu național de cercetări* », răspunderea instituției noastre e și mai vădită, deoarece nicăiri nu se întâlnesc colaboratori din atâtea ramuri ale științei spre a înlesni progresul, verificând faptele și ideile din cât mai multe puncte de vedere.

Foarte grea sarcina, dar absolut necesară și inevitabilă. Pe la jumătatea secolului trecut, un englez excepțional de erudit (citea un volum pe zi) făcea următoarea observare:

« Nimeni nu poate cunoaște cu adevărat o știință, dacă se mărginește la specialitatea sa, fiindcă atunci e lipsit de luminile analogiei. El va putea studia amănuntele obiectului său; va putea aduce unele servicii, adăugându-i câteva fapte nouă, dar nu va fi în stare să lărgească în chip filosofic orizontul cercetărilor, deoarece filosofia unei științe atârnă de raporturile ei cu celelalte și prin urmare trebue să fie căutată la punctele de atingere cu științele vecine . . . Filosofia nu stă în centrul fiecărei științe, ci la marginile ei », afirma Buckle, discipolul filosofului pozitivist Aug. Comte.

Personal, nu împărtăşesc în totul această părere [1]), dar am pomenit-o în treacăt, fiindcă lămureşte dintr'odată în ce stă superioritatea instituţiei noastre: nicăiri aiurea, colaborarea nu poate fi mai variată şi sugestiunile mai numeroase; nicăiri nu se vede mai lesne în ce fel progresul unei ramuri a ştiinţelor atârnă de progresele realizate în ştiinţele învecinate. Câteva exemple din sfera geografiei:

Până în secolul al XVIII-lea, nu erau două termometre care să arate la fel temperatura. Cum să studieze geograful clima, când măsurarea temperaturii era atât de imperfectă în fizică! Iar după ce termometrele s'au perfecfionat, la ce serveau miile de date meteorologice, până ce Humboldt n'a avut ingenioasa idee de a le reprezenta prin linii isoterme, inaugurând astfel cartografia atmosferei, fapt capital pentru constituirea geografiei ca ştiinţă [2]).

Dar mai ales în lucrurile de tot simple, ca *forma* şi *dimensiunea* planetei, se vede şi mai lămurit în ce fel progresul geografiei a fost posibil numai după anume descoperiri realizate în cosmografie, geometrie şi cartografie. Dela sfera lui Pitagora (o ipoteză metafizică şi aceea) până la sferoidul lui Newton şi la geoidul de azi, câtă colaborare n'a fost necesară între diferitele ramuri ale ştiinţei! După măsurătoarea indirectă a lui Eratostene, care s'a servit de catastrul egiptean spre a determina lungimea unui arc din meridianul Alexandriei; şi dela hărţile cu sfragide (un fel de poligoane ajutătoare, ale căror laturi erau calculate după zilele de călătorie) a trebuit să treacă un mileniu şi jumătate, până să ajungem la măsurători directe prin triangulare, apoi la verificări ajutate de pendul şi, în sfârşit, la hărţi topografice, completate acuma cu relieful submarin — sondat cu ajutorul stetoscopului — şi cu relieful culmilor celor mai înalte, acoperite de zăpezi necălcate încă de picioarul omului, (totuşi măsurate exact şi cartografiate după metoda fotogrametrică, înlesnită de avion). Dar studiul biosferei, de câte fapte adu-

[1]) Un specialist, care nu e numai un simplu cercetător sau erudit, ci un cugetător autonom, ocupându-se de unele probleme mai generale şi de sistematizarea materialului ştiinţei sale, întâlneşte filosofia nu numai la periferia specialităţii, unde începe domeniul ştiinţelor vecine, dar chiar şi în cadrul propriei sale specialităţi.

[2]) Terra, II, p. 527.

nate din alte ramuri ale științei n'avusese nevoie, începând cu botanica pentru vegetație, și sfârșind cu antropologia și preistoria pentru furnicarul omenesc, împărțit în atâtea rase, subrase și grupări etnice! Au fost necesare nenumărate cercetări în alte domenii, până să dobândim o imagină completă despre învelișul organic al planetei, numit biosferă. Iar ceea ce este cu deosebire impresionant e criza de stagnare într'o știință, când lipsește progresul cercetărilor în altă ramură a altei științe [1]).

Să ne oprim pentru exemplificare la o problemă care a preocupat în gradul cel mai înalt pe toți naturaliștii secolului trecut. E vorba de originea speciilor și de legăturile acestei probleme biologice și geografice.

*

Concepția despre biosferă, adică învelișul organic al planetei, a fost până nu de mult de o simplitate aproape copilărească. Se credea că plantele și animalele sunt distribuite după latitudine și înșirate ca mărgelele pe ață. Cu cât stau mai aproape de poli, vietățile trebuiau să fie mai mici, ca să se ascundă mai lesne de ger. Cât privește geneza speciilor, lucrul era simplu de tot: formele specifice au fost create odată pentru totdeauna, păstrând mereu tiparul lor primitiv. După cronologia mosaică, actul creației se petrecuse acuma vreo 7000 de ani, iar credința în fixitatea speciilor a durat până la L i n n e u, naturalistul suedez, care s'a încumetat să facă inventarul tuturor formelor organice.

Dar într'o bună zi, alt naturalist, B u f f o n, s'a apucat să verifice experimental cronologia Vechiului Testament. Plecând dela ideea că pământul a fost la început un glob in-

[1]) Putem da un exemplu recent chiar în legătură cu pământul și poporul român. In 1940, când s'au prăbușit granițele României, apăruse în ajunul catastrofei o lucrare: *Ce este Transilvania?* Un cititor, care cunoștea de aproape cele petrecute la Versailles în 1919, a exprimat această părere: « Dacă lucrarea de față ar fi fost cunoscută de cei care au încheiat pacea după războiul european, altfel ar fi ieșit hotarele României ». — Criticul însă pierduse din vedere un lucru esențial: Lucrarea tipărită în 1940 n'ar fi putut apărea în 1919, nefiind atunci destul de înaintată munca pentru *Atlasul limbii române*, opera științifică realizată prin silința filologilor din Academie și a colaboratorilor lor. Metoda geografică presupune condițiuni, a căror prealabilă împlinire este numaidecât necesară (vezi p. 21).

candescent, a căutat să vadă în cât timp se răceşte un glob metalic. *Terra* fiind de atâtea ori mai mare, socoteala era foarte uşoară. In loc de 7000, B u f f o n a găsit vreo 76.000 de ani. — Experienţele lui ne fac azi să zâmbim, atât de departe erau de complexitatea problemei. Sorbona însă a luat lucrurile tragic de tot. L-a chemat la răspundere pentru atingerea adusă Bibliei, iar naturalistul a trebuit să-şi ceară iertare... Dar nu s'a astâmpărat, ci a pus în circulaţie o idee şi mai turburătoare. Tot descriind animalele şi observând asemănările dintre unele specii, B u f f o n a ajuns la concluzia ca formele specifice nu-s eterne, ci variază. Cine nu vede, zicea dânsul, că măgarul e un soiu de cal degenerat... Totuşi, ca să scape de censura Sorbonei, mai adăuga aceste împăciuitoare cuvinte: «După revelaţie, este sigur că fiecare specie a fost creată printr'un *fiat* separat». Cu alte cuvinte, lăsăm la o parte actul creaţiei, dar odată vieţuitoarele născute, forma lor n'a mai rămas aceeaşi, ci a putut varia.

Revoluţionară idee! Până atunci, cugetarea oamenilor de ştiinţă era dominată de concepţia statică a naturii, după care totul fusese creat odată pentru totdeauna; iar acuma şi plantele şi animalele erau socotite în veşnică schimbare. Creaţia — în necurmată desfăşurare! Cum bulgărele de zăpadă, rostogolindu-se sporeşte, până ce jos avalanşa umple toată valea, aşa ideea variabilităţii speciilor s'a răspândit între naturalişti [1]), iar în pragul secolului al XIX-lea, L a m a r c k, prin vestita

[1]) Intre cei care au clătinat credinţa în fixitatea speciilor putem număra şi pe Gœthe. Mărturisirea sa sună astfel: «Putem afirma fără îndoieli că toate făpturile organice mai perfecte, cum sunt peştii, amfibiile, pasările şi mamiferele, cu omul în frunte, au fost formate mai întâi după un tipar original care se schimbă şi se modifică încă zilnic prin propagare». Dar se impune o rezervă. Prin felul său intuitiv, poetul nu se oprea la analiză; simţea chiar un fel de antipatie faţă de metoda aceasta, care destramă obiectul cercetărilor. Când părţile unei flori sunt înşirate pe masă, unde mai e floarea? Adevărata cunoaştere presupune *intuiţia organică* a obiectului întreg; numai ea ne poate revela fenomenul originar *(Urphaenomen)*. Abia după ce afli că frunza, modificându-se — aci lăţindu-se, aci strângându-se — a născut toate părţile plantei: rădăcină, trunchiu, frunză, petale, sepale, peţiol, stamine, pistil, etc., abia atunci ştii ce e planta *(Urpflanze)* şi înţelegi că formele se schimbă, urmând *legea polarităţii* (dilatare — contractare) plecând dela un arhetip.

Dar concepţia aceasta, după care planta s'a născut din frunză, scheletul din vertebră, colorile din combinaţia dintre alb şi negru... e o simplă imagină poetică, ea nu poate fi confundată cu lamarckismul sau darwinismul. O amintim numai spre a se vedea că în pragul secolului al XIX-lea, concepţia statică a fixităţii speciilor fusese totuşi depăşită.

sa operă *Philosophie zoologique* dădu transformismului creditul unei teorii rezemată pe fapte concrete. Nimeni n'ar fi fost mai potrivit să încerce o astfel de operă. Botanist eminent (scrisese *Flore française*), zoolog tot atât de eminent, meteorolog care făcea singur observări și publica un Anuar însoțit de păreri originale, climatolog, geograf — preocupat în deosebi de hidrografie . . ., L a m a r c k parcă fusese predestinat să arunce o lumină nouă peste tot orizontul științelor naturale. (Poate că chiar la el se va fi gândit B u c k l e, când afirma că lărgirea orizontului unei științe în chip filosofic n'o poate face decât cel care își aruncă ochii și spre științele învecinate). Cât de vastă era informația naturalistului francez se poate judeca și din următoarea împrejurare: fiind vorba de împărțirea unui curs de zoologie, sectorul cel mai puțin cercetat, adică animalitatea inferioară, a fost lăsată toată pe seama lui L a m a r c k, care a și botezat-o cu epitetul negativ *Ne*-vertebrate. Cine ar fi fost mai capabil să devină protagonistul transformismului!

Dar nu numai în Franța, ci și aiurea începuse a miji ideea variației formelor organice. E r a s m D a r w i n, străbunul celui care va scrie *Originea speciilor*, publicase și el o *Zoonomie*. Tot observând porumbeii și iepurii de casă, el se apropiase de concepția trarsformistă, ba încă unele expresii par o îndrumare spre mendelism. « Se zice, afirma el, că produsul unui animal este o ființă *nouă;* în realitate e numai o ramură, adică o prelungire a producătorului, deoarece animalul-embrion este un fragment din părintele lui și păstrează așa dar unele predispoziții din sistemul părinților ». Așa explica el de ce indivizii care au 6 degete la mână pot avea copii tot cu 6 degete, iar pasările cu 6 ghiare au pui tot cu 6 ghiare. Trebue deci să fie ceva *durabil*, care trece dela părinți la urmașii lor [1]).

Pentru a impune deplin concepția transformistă era nevoie de un mare prestigiu, deoarece în contra ei se ridicase un naturalist de real merit — C u v i e r, întemeietorul anatomiei

[1]) Fericită intuiție, care va apărea mai târziu în ceea ce s'a numit «plasme ancestrale », dar autorul Zoonomiei scria și versuri slabe, așa că n'a fost luat în seamă ca om de știință.

comparate şi vestit paleontolog. In celebrul său *Discours sur les révolutions du globe*, el afirma că pământul a fost teatrul unor repetate cataclisme (ceva la fel cu potopul lui Noe), sprijinind astfel concepţia mosaică despre creaţiune.

Intrebarea era: cine va birui: transformismul ori catastrofismul? Problema căpătase un aspect mai larg. Dacă lumea n'a fost creată numai în 6 zile, ci întregul sistem solar s'a născut cu încetul dintr'o masă nebuloasă, cum afirma Kant (profesor nu numai de filosofie, ci şi de geografie) şi cum demonstra în chip matematic Laplace, un fel de Newton francez, atunci Transformismul trebue să îmbrăţişeze toate fenomenele naturii. Nu numai botaniştii şi zoologii, dar şi geologii şi geografii sunt datori să explice cum s'au format pe încetul continentele, munţii, văile, podişurile, dealurile, colinele, câmpiile, deltele, insulele şi toate formele orografice, iar la urmă, toţi naturaliştii, urmând succesiunea oceanelor, mărilor şi continentelor, să ne explice *cum* a apărut vieaţa pe pământ şi în ce chip s'au ivit rând pe rând speciile vegetale şi animale, până ce au format învelişul atât de pestriţ al biosferei care îmbracă scoarţa de azi a planetei.

Cine va deslega problema aceasta atât de încâlcită? Ce dovedise Lamarck în Philosophie zoologique şi ce mai rămânea de dovedit? Iată de pildă cum rezuma Darwin opera naturalistului francez:

«Lamarck a fost împins spre concluziile sale despre modificarea progresivă a speciilor mai întâi din cauza greutăţii de a despărţi speciile de varietăţi; apoi de gradaţia aproape perfectă a formelor în anume grupe de animale; în sfârşit, de analogia produselor domesticirii. In ce priveşte cauza schimbărilor, el o atribuia parte influenţelor directe ale *condiţiilor fizice* asupra vieţii, parte *încrucişărilor* între formele existente, iar altă parte — foarte însemnată — o atribuia *uzului* sau *lipsei de uz*, adică efectelor obişnuinţei. (Acestei cauze îi atribuia el toate formele de *adaptare* a naturii, de pildă lungirea gâtului girafei, care îi slujeşte să ciugulească frunza de pe ramurile înalte ale copacilor). In orice caz, Lamarck este cel dintâi, care a făcut ştiinţelor naturale marele serviciu de a le deştepta atenţia asupra probabilităţii transfor-

mărilor în lumea organică și cea neorganică, înfățișând schimbările ca rezultatul unor *legi*, iar nu al unei interveniri miraculoase ».

Problema se punea acum așa: erau oare de ajuns cele trei cauze înșirate de Lamarck spre a explica originea speciilor și distribuirea lor în biosfera actuală? Și, mai întâi de toate, dacă mediul geografic a provocat și provoacă transformarea caracterelor specifice, unde sunt formele de tranziție, când trecem dintr'un mediu în altul? Cuvier nu găsea astfel de forme, ci numai catastrofe care stingeau o creațiune spre a o înlocui cu alta. Cine avea dreptate?

Cei dintâi care s'au arătat gata să primească teoria transformărilor fără cataclisme au fost geografii. Privind agenții care modelează scoarța pământului, dovezile transformărilor prin cauzele actuale sunt accesibile oricui. Văile se adâncesc văzând cu ochii în timpul ploilor, marea își schimbă țărmul după fiecare furtună, deltele sporesc în fiecare an, torentele de lavă înaintează, conurile vulcanice cresc ori se surpă, etc., etc. Cine are la îndemână *timp* destul, poate ajunge la transformări cât de mari, adăugând în milioane și milioane de ani efectele « cauzelor actuale ». De aceea, sub influența lui Lyell, concepția evoluției formelor a devenit din ce în ce mai familiară geografilor. — Mult mai complicat se prezentau lucrurile în studiul biosferei.

* *

Aceasta era starea problemei când apare pe scenă Darwin. Norocul lui cel mare a fost o călătorie de explorare, care a durat nu mai puțin de 5 ani. In loc să observe speciile în muzeu, în ierbar sau în vreo grădină zoologică, tânărul naturalist porni cu vasul *Beagle* peste mări și peste oceane. Nici nu ajunsese la întâiul popas, în Insulele Capului Verde, și iată un document revelator. In pulberea adusă de vânt pe puntea vasului, el numără nu mai puțin de 67 de forme organice, dintre care 2 aparțineau Americii de Sud. Asta era o dovadă pipăită că sporii, semințele și insectele mărunte pot fi purtate de vânt peste țări și peste mări — o

observare pe care n'ar fi putut-o face între păreţii laboratorului ori în bibliotecă.

Ajungând după aceea în insula vulcanică Sf. Paul, aproape de ecuator, el constată că cele dintâi vietăţi, care pot popula astfel de insule târziu eşite de sub valurile oceanului, sunt pasările şi insectele, — ceea ce întărea tocmai concluzia sugerată de analiza pulberii de pe puntea vasului. Coborîndu-se apoi în marea pădure a Brasiliei, îşi dă seama că regiunea aceasta veşnic caldă şi umedă, amintind tinereţea planetei, se cuvine să aibă unele forme ceva mai arhaice, faţă de speciile din zona temperată ori rece, cu organisme născute mai târziu, într'o climă mai diferenţiată. Şi lucrul s'a adeverit. Dând cu ochii de neajutoratul leneş şi de furnicarul uriaş, se gândeşte la megatherium, iar transformarea speciilor i se impune şi mai mult, luând seama la taxodon, un mamifer dispărut, cu caractere foarte amestecate (cu dinţi ca la rumegătoare, cu urechi ca ale cetaceelor, având şi unele asemănări cu pahidermele).

Cum s'au putut despărţi cu timpul aceste caractere, spre a naşte forme organice de un tip nou?

Un lucru începea să fie tot mai evident: marea influenţă a *izolării în spaţiul geografic*. Continentele nordice, fiind apropiate, au în regiunea cercului polar o floră şi o faună destul de omogenă; din contra, cele sudice, fiind resfirate, au vieţuitoare tot mai diferenţiate. Australia are şi azi animale de modă veche — marsupiale; marile mamifere carnivore din Asia n'au putut pătrunde până în acest continent răsleţ, aşa că rolul carnivorelor a trebuit să fie împlinit aici tot de marsupiale. Africa are o faună deosebită atât de cea australiană, cât şi de cea asiatică; America de Sud se deosebeşte la rândul ei de Africa (în Sahara aflăm cămila, iar pe podişurile Cordilierei andine lama, alpaca, vicuña). Ba încă America australă se deosebeşte şi de cea boreală, măcar că e legată azi de ea prin lunga punte a Americei centrale. Spre pildă, în râurile Argentinei nu găsim castori ca în Canada, ci coypu şi capybara, rudele unor rozătoare din pampas. Insă şi mai clar şi-a dat seama D a r w i n de influenţa izolării în spaţiu, când a constatat că Noua Zelandă, un arhipelag de mărimea

celui englez, n'avusese până în momentul descoperirii niciun mamifer; pădurile ei păreau pustii... Cauza? Arhipelagul acesta este cel mai izolat de pe glob — un fel de *ultima Thule* a emisferei australe, în fața pustietăților antarctice. In schimb, trăia acolo *moa*, o pasăre fără aripi, lipsită adică tocmai de caracterul dominant — sborul. Izolarea scăpase această pasăre neajutorată de concurența care aiurea ar fi nimicit-o. *Spațiul geografic* așa dar execută el singur un fel de selecțiune!

Ideea aceasta i s'a lămurit și mai bine lui Darwin, citind cartea lui Malthus despre Populație. Observarea pastorului englez că numărul indivizilor crește în progresiune geometrică, pe când mijloacele de hrană sporesc numai în progresiune aritmetică, l-a făcut pe naturalist să-și dea seama că, într'un spațiu dat: continent, insulă, peninsulă, pustietate, podiș înalt, munte, pădure, tundră, etc., lupta între specii se desfășoară pe două fronturi. Pe frontul extern, specia puternică învinge pe alta sau altele mai slabe și-i ia locul, iar pe frontul intern, adică în sânul fiecărei specii, indivizii slabi pier în concurență cu cei puternici. Se face, cu alte cuvinte, o cernere sau o «selecțiune naturală», rămânând biruitori cei mai apți. Prin urmare, dacă un caracter specific asigură speciei oarecare superioritate, indivizii care n'au acea însușire destul de desvoltată dispar, iar la cei care rămân, acel caracter favorabil sporește prin adaptare și moștenire, până ce varietatea respectivă ajunge o specie nouă.

Această luminoasă explicare a originii speciilor prin influența mediului geografic, ajutată și de selecțiunea naturală, pricinuită de lupta pentru existență, i s'a impus și mai mult lui Darwin, după ce a ajuns în insulele Galapagos, vulcanice și fără nicio legătură cu uscatul. N'a găsit acolo niciun mamifer, afară de șoarece (adus cine știe cum pe vreo corabie) și nici insecte, afară de câteva coleoptere (scarabei) purtate de curenți pe niscaiva lemne plutitoare; dintre reptile, a găsit două specii de șarpe și patru de șopârlă. In schimb, pasările erau reprezentate prin 40 de specii. Mirat de originalitatea acestui arhipelag, Darwin notează în jurnalul său de călătorie următoarele:

« Rămâi surprins de mulţimea speciilor aborigene şi de *spaţiul îngust* pe care trăiesc. Fiecare insulă e încununată de un crater; marginile torentului de lavă se cunosc încă foarte desluşit; suntem siliţi să admitem că aceste insule s'au ridicat din ocean într'o epocă geologică recentă. Aşa dar ne apropiem aici de marele eveniment — misterul tuturor misterelor — ivirea pentru întâia oară a unor fiinţe nouă pe faţa pământului . . . Multe din aceste vietăţi sunt *creaţii autohtone*, care nu se mai află nicăiri . . . e vădit însă că ele se aseamănă cu speciile americane, măcar că unele insule se găsesc la 5—600 mile departe de ţărmul continentului ».

Aşa dar, la cele trei cauze indicate de Lamarck, Darwin mai adaugă şi selecţiunea naturală, în urma luptei pentru existenţă, legată de *mărimea* şi *poziţia* unităţilor de uscat (continente, insule, peninsule, podişuri, etc.) ori de apă (oceane, mări, lacuri, sisteme fluviale, etc.) variabile în fiecare epocă geologică. Cu acest preţios adaus, el prelucrează pe îndelete vastul material adunat în călătoria de explorare, iar în 1859, când apare în sfârşit *Originea speciilor*, bătălia transformismului era aproape deplin câştigată. (Chiar adversari, ca Lyell, care negau catastrofismul lui Cuvier în latura fenomenelor fizice, dar nu şi pentru cele biologice, au primit noua teorie a variabilităţii formelor organice sub influenţa domoală a « cauzelor actuale »). Se cuvine să relevăm însă că lupta fusese câştigată cu ajutorul metodei geografice, urmărind concurenţa dintre specii pe toată întinderea globului. Norocul cel mare al lui Darwin fusese lunga sa călătorie de explorare. Dar trebue să facem şi o rezervă: câţi nu călătoriseră înainte de dânsul! *Voyage autour du monde* ajunsese între marinari aproape o modă, după ce tehnica navigaţiei sporise, însă concepţia statică a naturii, adică credinţa în fixitatea speciilor îi făcuse să vadă faptele, fără să le observe, necum să-şi dea osteneală a le înţelege. Adevăratul noroc al lui Darwin fusese deci ideea transformismului, împrumutată din opera lui Lamarck. In privinţa asta, avem chiar în ţara noastră un exemplu nu se poate mai bătător la ochi. In pragul acestui secol, un geograf francez, printr'o fericită împrejurare, a poposit în Carpaţi şi a scris

o monografie cu titlul *La Valachie*, destul de nepotrivit pentru noi, care ne-am numit și ne numim Români, nu Valahi. Partea cea mai însemnată a lucrării au format-o Carpații, înfățișați de autor după ideile timpului, ca un lanț de munți născut prin încrețirea scoarței pământului, în chip de anticlinali și sinclinali. S'a întâmplat însă că același autor, d-l De Martonne, după vreo șase ani, a venit în aceeași regiune și a colindat aceleași ținuturi, dar, condus de ideea americanului Davis despre «ciclurile de eroziune», a descris fizionomia Carpaților cu totul altfel. In loc de câțiva anticlinali și sinclinali, a văzut trei platforme de eroziune, provocate de ridicarea întregii regiunii carpatice în trei epoce diferite, având ca rezultat morfologic trei etaje de forme cu caractere bine deosebite. Vorba lui Kant: «ideea este arhitectonică, ea creează știința». La fel și în cazul lui Darwin: Ideea lamarckiană a transformismului l-a ajutat să vadă ceea ce nu văzuse alți exploratori înainte de dânsul.

Să facem acum suma faptelor: fusese deslegată problema originii speciilor («misterul tuturor misterelor», cum se exprima Darwin) ori nu?

Cu tot respectul ce se cuvine operei marelui naturalist și înaltei sale probități științifice, răspunsul nu poate fi afirmativ. In deosebi formula cu «biruința celui mai apt» e departe de a fi mulțămitoare. Când găsim în Australia marsupialele, adică niște forme arhaice, însemnează oare ca acest tip animal este cel mai apt pentru continentul australian? Când întâlnim în Noua Zelandă pasărea *moa* (un fel de *apterix* uriaș) lipsită tocmai de sbor, însemnează aceasta o superioritate ca «aptitudine», față de alte specii de pasări? Adevărul e că, neajutorata specie scăpase de pieire tocmai prin izolarea arhipelagului, după cum într'un naufragiu, pe un rest al vasului se întâmplă să scape de înnec cel mai bicisnic dintre marinari, în loc de cel mai ager înnotător. A învinge, adică a supraviețui nu e numaidecât un semn de superioritate, începând cu animalele inferioare și sfârșind cu omul. Dacă gloatele lui Xerxes ar fi nimicit micul popor din Elada, operele rămase până azi dela vechii Elini tot pe

ei i-ar fi pus deaşupra Perşilor şi a sateliţilor lor asiatici, împinşi de mediocrul Xerses asupra unei mici peninsule din Sudul Europei. Una e capacitatea de distrugere şi alta putinţa de creare. Oarba selecţiune a naturii poate aşa dar păstra o specie bicisnică şi nimici altele foarte evoluate. Cu alte continente, de altă întindere şi altă poziţie pe glob, numărul şi însuşirile speciilor vegetale şi animale ar fi fost altele. La loteria spaţiului geografic, atât de variabil atât în sens orizontal (continente care au pierit, însule care scad, iar altele sporesc sub ochii noştri, cum sunt cele coraligene şi unele vulcanice), cât şi în sens vertical, nu e de loc sigur că au supravieţuit cei mai apţi. Fauna care s'a coborît în peşteri are specii cu stigmate de regresiune, constituind un fel de paria faţă de vieţuitoarele ce se bucură încă de lumina soarelui. Formula cu « biruinţa celui mai apt » nu implică numaidecât ideea de superioritate pe scara evoluţiei.

In genere însă, darwinismul însemna o întărire a concepţiei transformiste. Se ivise apoi şi o nouă împrejurare favorabilă. Tocmai când entuziasmul pentru transformism era la apogeu, Mendel dă la lumină interesantele sale observări asupra încrucişărilor, adică un spor în ce privea punctul al doilea din programa moştenită de Lamark. Rezultatele precise la care ajunsese călugărul dela Brünn, în ce priveşte moştenirea caracterelor dela părinţi la urmaşii lor, părea că va muta problema originii speciilor în cadrul pur biologic al eredităţii. Ar fi trebuit deci să simtă o imensă bucurie toţi naturaliştii, iar descoperirile lui Mendel să provoace o nouă ofensivă din partea transformismului. Din nefericire, munca clericului din Boemia a rămas neobservată, aşa că a trebuit să treacă o jumătate de secol, până să afle alţii încăodată ceea ce fusese descoperit de Mendel. (Una din numeroasele absurdităţi în loteria istoriei, care dovedeşte cât de neexactă e teoria lui Leibniz, filosoful curtean, care afirma că lumea aceasta este cea mai bună dintre toate câte puteau să fie . . . Dacă el ar fi fost martorul celor întâmplate pe faţa pământului numai între 1914 şi 1944, timp de patru decenii, cel ce se rătăcise în paginele istoriei ar fi ajuns de bună seamă la alte concluzii).

Deocamdată, trecând peste aceste parenteze, un lucru ni se pare câştigat: însemnătatea factorului geografic. Dela 1800, când apare *Philosophie zoologique*, până la opera capitală a lui Darwin, naturaliştii au recunoscut în chip tot mai lămurit că naşterea şi stingerea speciilor şi distribuirea lor actuală pe faţa pământului nu poate fi înţeleasă, decât urmărind vicisitudinile formelor organice în legătura lor cu variaţiile spaţiului teluric, atât în sens orizontal, cât şi în sens vertical: înălţare de continente şi de insule, sau cufundarea lor, ridicare de munţi şi de podişuri sau tocirea şi nivelarea lor, provocând schimbări sincronice în biosferă.

* * *

Se cuvine să arătăm acuma, cel puţin în treacăt, cât de rodnică a fost aplicarea metodei geografice şi în opera unui naturalist român, pe care colegul nostru d-l Săvulescu l-a înfăţişat anul trecut Academiei Române cu titlul de «entomologul filosof»[1]), un calificativ deplin justificat, deoarece e vorba nu numai de un cercetător sau erudit copleşit de masa faptelor, ci şi de un ager mânuitor de idei şi creator de metode.

Pentru a ne da seamă din capul locului de munca entomologului, e destul să amintim că numai din China, d-l Caradja a determinat peste 400.000 de lepidoptere; că a organizat o colecţie «unică în lume» şi că micul sat Grumăzeşti a devenit «un centru pe glob» în ce priveşte orientarea biologilor, cum mărturiseşte d-l Săvulescu, afirmând despre acest modest Fabre român cele ce urmează:

« Ca orice sistematician şi biogeograf conştiinţios, entomologul român nu s'a mulţumit cu cercetarea materialului sporadic, recoltat necomplet — cum, din nefericire, se obişnueşte uneori — ci şi-a îmbogăţit cunoştinţele, şi-a ascuţit observaţia, şi-a întărit intuiţia prin studiul faunistic, ceea ce ar putea trece drept un capriciu, manie sau diletantism, dacă nu este încoronat cu consideraţiuni asupra genezei formelor, a *desvoltării şi răspândirii lor în spaţiu* ».

[1]) Tr. Săvulescu, *Aristide Caradja*, entomolog şi filosof, în *Analele Acad. Române, Memoriile Secţ. ştiinţifice*, Bucureşti, 1945.

Să relevăm pe scurt ceva din rezultatele la care a ajuns autorul, în legătură cu problema ce ne interesează.

Mai întâi, rezemat pe răspândirea lepidopterelor, el a găsit că China formează o regiune de transiţie între fauna palaearctică şi cea palaeotropicală (indo-chineză).

Al doilea, a constatat că epoca glaciară din Europa nu s'a simţit şi în răsăritul Asiei, aşa că în China elementele subtropicale înaintează mai departe spre pol (tigrul de ex. ajunge şi azi până în Siberia).

A treia concluzie e că marile lanţuri de munţi dintre Tibet şi Siam s'au ridicat abia în pleistocen.

In sfârşit, că « speciile endemice se nasc prin *mutaţii*. . ., iar speciile cu areale dislocate şi întrerupte sunt vechi, senile, în diferite grade de specializare şi în faze deosebite de dispariţie ». De altă parte, « mutaţiile nu *sunt apariţii spontane*, fără niciun raport cu factorii externi, ci sunt determinate de *condiţiile spaţiului* în care ele apar. Spaţiul lucrează asupra fiinţelor vii prin *linii de energie*, de origine cosmică, şi telurică. Mediul fizic (geografic) alterează deci, întreaga *organizaţie internă* şi *constituţia organelor*, iar cu timpul, din aceste cauze, în toţi indivizii unei specii se pronunţă tendinţa spre o variaţie în aceeaşi direcţie. Ceea ce apare aşa dar ca o variaţie bruscă-explosivă, este în realitate o *lungă adaptare*, pregătită de natură în chip nesimţit, adică este o *pre*-mutaţie stabilită ereditar ». Şi asta nu e numai o ipoteză. Cercetările mai nouă au justificat afirmările entomologului român, deoarece prin influenţa diferitelor radiaţii, putem provoca pe cale experimentală cele mai felurite mutaţii.

Ce rezultă de aici? Un fapt de o însemnătate capitală: dacă mutaţiile, adică apariţia unor varietăţi care deschid calea spre fixarea unor specii nouă, sunt un efect al mediului fizic, asta însemnează că avea deplină dreptate L a m a r c k, să pună în planul întâiu influenţa mediului geografic. De aceea, C a r a d j a — în loc să-şi îndrepte întâi ochii spre mediul palaeogeografic, greu de reconstituit şi spre formele arhaice (paleontologice), şi-a îndreptat privirile către mediul actual, şi spre speciile actuale pentru a surprinde mai lesne forme de transiţie şi deci legătura între mediu şi geneza acestor forme.

De pildă, studiind lepidopterele din munții dela apus de Pekin, « cu văi înguste — adevărate chei adânci — unele umede și umbroase, altele pietroase și aride, el a descoperit forme alpine (de mare altitudine) unele trăitoare în Turkestan, Pamir, Himalaia apuseană, Tibetul răsăritean, Mongolia și Sudul Siberiei ». Și ce observă? Că unele specii au caractere subtropicale, dar aproape de nerecunoscut, în *urma lungii lor adaptări la climatul alpin*. Asta dovedește că China e în adevăr un ținut de transiție, cum am zis, între fauna palaearctică și cea palaeotropicală, și că « Asia centrală a fost punctul de plecare nu numai pentru răspândirea lepidopterelor în continentul eurasiatic, dar și *în lumea întreagă*, — ceea ce ulterior a fost admis și pentru alte grupe de animale, precum și de numeroși geobotaniști pentru plante ». (Dacă un Chinez ar fi scris cartea Genezei, mutând raiul la răsărit de marea Cocoașă a Tibetului, acel teolog al rasei galbene ar fi fost mai aproape de părerile biologilor de azi). Trecând însă dela teologie la geologie, geografie și biogeografie, Asia centrală amintește, după entomologul C a r a d j a, vechiul continent Angara, care cuprindea întreaga regiune sibiro-mongolo-sinică sau chineză. Marginea lui din spre miazănoapte era ocupată de o floră și o faună subtropicală foarte bogată, un adevărat Paradis pentru omul primitiv și strămoșii săi, aparținând genului *Sinanthropus*. Când cocoașa Asiei centrale a început a se ridica, . . . condițiile de vieață s'au înăsprit pentru plante și animale; unele au pierit . . . altele au rămas locului și s'au adaptat condițiilor de stepă înaltă (rece și uscată). Aceste *relicte*, în deosebi fluturii, sunt dovezile cele mai pipăite ale schimbărilor ce s'au produs dela sfârșitul cretacicului până în cuaternar ». Astfel, aflăm aici anume *forme de transiție*, de ex.: « fluturi care, în loc de trompă pentru supt nectarul, au mandibule pentru mestecarea polenului, adică *proto*-lepidoptere, un fel de *fosile vii* ». Cu alte cuvinte, în loc de a pune accentul pe cauzele interne (fisiologice), entomologul român dă precădere climatului și altor particularități ale spațiului geografic pe cale de necurmată schimbare, atât în sens orizontal, cât și în sens vertical. De unde urmează că impulsul spre modificarea formelor organice este și el per-

manent, sporind în unele regiuni până la rolul unor adevărate centre de creaţie, cum e în China (mai ales în provincia Seciuan) şi în Armenia.

In aceste două ţinuturi se observă, zice C a r a d j a, « o criză de *evoluţie grăbită*, manifestată printr'o excesivă variabilitate a formelor şi prin apariţia mutaţiilor. . .; în *toţi indivizii unei specii* se pronunţă tendinţa de *variaţie în aceeaşi direcţie* ». Geografii, cu disciplina lor specială, simt aici îndată o lege mai generală: antiteza dintre influenţa spaţiului larg şi a celui îngust. Acest din urmă (o insulă de exemplu) este în genere conservativ; el poate păstra chiar forme arhaice (de ex. *moa* de care am pomenit); cel larg, din contra, prezintă o interferenţă a mai multor agenţi, adică este mai dinamic, sporeşte în anume momente vitalitatea unei specii şi, printr'un fel de scurt circuit al energiei acumulate prin ereditate, dă putinţa să apară o formă nouă sau o *mutaţie*. Creaţia în genere, după calculul probabilităţilor, nu poate fi opera unui spaţiu îngust şi a unui timp scurt, ci e mai înlesnită într'un spaţiu şi un timp de mare dimensiune. In privinţa aceasta, apropierea dintre concepţia entomologului român şi teoria mai nouă a ologenezei este destul de aparentă.

Pentru noi, terminând scurta expunere a părerilor entomologului român cu privire la geneza speciilor, ca şi în cazul lui D a r w i n, avem de relevat acelaşi lucru: strânsa legătură cu mediul geografic. După ce la 1900 au venit iarăşi la suprafaţă descoperirile lui M e n d e l, ar fi fost de aşteptat ca problema mutaţiilor — un fapt capital pentru originea speciilor — să fi fost atrasă aproape exclusiv în cadrul pur biologic, al colaborării factorilor ereditari. Dar contra tuturor aşteptărilor, constatăm că naturalistul român leagă fenomenul mutaţiei de anume « linii de forţă », localizate în anume regiuni ale mediului geografic. Cu alte cuvinte, ne întoarcem cu faţa către prima serie de cauze pe care o pusese înainte L a m a r c k.

Totuşi, ca să nu fie bănuială că ne-am arătat cumva părtinitori faţă de metoda geografică, lăsăm să urmeze chiar

aprecierea naturalistului care a înfățișat în chip atât de admirativ în fața Academiei opera entomologului filosof:

După o muncă de mai multe decenii, « sistematicianul desăvârșit a dat măsura puterii sale ca biogeograf cu larg orizont și ca biolog cu gândire originală, în stare să descifreze nu numai problemele actuale ale genezei și răspândirii formelor studiate, ci și pe ale trecutului geologic, privit dela înălțimea la care se ridicase prin cercetarea fluturilor ce trăiesc acuma pe glob... El a propus astfel o serie de probleme generale, interesante nu numai pentru zoologi, ci și pentru botaniști, geologi, geografi, paleogeografi, paleontologi, etc., desbătând teme privitoare la *mutații*, la *schimbarea polilor* planetei, potrivit cu teoria pendulării, cu *influența mediului* asupra *formării speciilor*, cu existența *liniilor de forță*, care înrâuresc modificarea formelor și cu *punțile de trecere* prin care s'a putut face schimbul (între continente) și înrudirea filogenetică a speciilor ».— Cine ar fi bănuit, înainte de cercetările entomologului român, că însuși fenomenul atât de misterios al mutației, înainte de a fi un fapt biologic, este un fapt biogeografic, adică legat tot de mediul teluric și prin urmare trebuind să fie cercetat după metoda obișnuită în geografie.

Rămâne acuma, după ce am înșirat destule fapte, unde se vede colaborarea dintre geografie și științele naturale, să formulăm cât mai scurt în ce stă anume metoda geografică:

1. Intâi de toate, în *determinarea spațiului* în care e răspândit fenomenul de studiat, adică exacta lui cartografiare. (Orice oscilare a conturului pe hartă presupune o cauză care a provocat întinderea sau îngustarea fenomenului respectiv, așa că harta însăși pune probleme [1]) și adesea tot ea sugerează și deslegarea lor).

2. *Determinarea categoriilor*, adică a punctelor de vedere din care specialistul trebue să privească acel fenomen. (Studiind de ex. plantele, geograful urmărește gruparea lor în formații: pădure, stepă, tundră, etc., ținând seamă de anume categorii statice și dinamice [2]), care lămuresc distribuirea ma-

[1]) *Anuarul de geografie și antropogeografie*, An. I.
[2]) *Terra*, vol. I, p. 121, 133, 198, 337, 382 ș. u.

selor vegetale, pe când botanistul studiază nu vegetaţia, ci flora, începând cu anatomia şi fisiologia plantelor şi sfârşind cu taxonomia).

3. Aflarea *firului cauzalităţii* în explicarea formelor şi funcţiunilor în masa fenomenului de care e vorba.

4. Găsirea unor *formule de convergenţă*, care să lege pe cât e cu putinţă suma efectelor, de suma cauzelor, deoarece în natură agenţii nu lucrează izolat, sub formă de serii unilineare, cum ni-i înfăţişăm adesea *in abstracto*, în timpul analizei, ci înmănunchiaţi în spaţiu şi sincronic (adică înmănunchiaţi şi în timp).

Ceea ce înfăţişăm aici rezumativ, a fost arătat aiurea mai pe larg, ca aplicare la studiul planetei Terra.

II

Să vedem acuma în puţine cuvinte, dacă metoda geografică se poate aplica şi la ştiinţele sociale. — Cel dintâi cugetător, care şi-a dat seama că vieaţa omenească e strâns legată de mediul geografic, a fost genialul medic Hipocrate. Dela el, până la Herder, care zicea că « istoria este geografie în mişcare », ideea influenţei mediului a căpătat o bază tot mai largă şi mai solidă. Nu putem schiţa toată evoluţia antropogeografiei, dar va fi destul să amintim un singur fapt mai cunoscut: H. Taine, unul dintre spiritele cele mai lucide ale secolului al XIX-lea, a căutat să dovedească amănunţit că chiar fenomenele artistice, atât de subtile, sunt şi ele condiţionate de împrejurimea lor fizică, de substratul antropologic (rasă şi naţiune), apoi de personalitatea artistului şi de atmosfera intelectuală a epocei în care a lucrat. « Fiecare zonă, zice el, are nu numai vegetaţia, dar şi cultura sa proprie . . ., iar produsele spiritului, ca şi ale naturii vii, nu se explică decât prin mediul lor ; estetica prin urmare întrebuinţează aceeaşi metodă, ca şi botanica, fiind « un fel de botanică[1]) aplicată, nu la plante, ci la operele omeneşti, între care se numără şi cele

[1]) Dacă memoria nu ne înşeală, şi Sainte-Beuve întrebuinţează undeva expresia *la botanique des esprits*; gândul lui fusese să scrie l'*histoire naturelle littéraire*, ajungând astfel un *naturaliste des esprits*.

artistice »[1]). De altfel, scrierile filosofului, psihologului, istoricului și criticului Taine sunt prea cunoscute, ca să mai fie nevoie de a stărui asupra concepției sale, mai sus amintite. — Se înțelege, un geograf nu-și ia asupră-și de a face proorociri asupra viitorului teoriei celui ce a scris *Philosophie de l'art.*

Cunoaștem obiecțiunile ce i s'au adus, dar deocamdată constatăm că felul său de a vedea capătă adeziuni tot mai numeroase. La două decenii după moartea filosofului, un geograf vienez a început a plănui o geografie a artelor[2]) *(Kunstgeographie)*, iar în ajunul războiului mondial, a apărut chiar o lucrare specială cu acest titlu [3]), având scopul de a prezenta legătura dintre factorul *teritorial* și istoria artelor atât de clar, încât omul de știință, în fața unui tablou, statui sau altă operă de artă, să le și poată rubrica într'un *stil spațial*, adică într'o matrice geografică. — După ce Fr. Ratzel, renovatorul antropogeografiei a pus în circulație la 1900 noțiunea de « spațiu vital » *(Lebensraum)*, s'au ivit o sumă de variante, am putea zice o proliferare de termeni prin imitație: Spațiu etnic, spațiu istoric, economic, etc., ba chiar și expresii locale, ca spațiu dacic, mioritic, oltean, moldovean și altele. Astfel, pe deasupra veacurilor, vechea idee a lui Hipocrate, pornită dela mediul teluric a înaintat până la mediul antropologic, etnografic și istoric, care împrumută azi operelor de artă și un *stil temporal*, imprimându-le pecetea unor epoci și a unor personalități. Secolul lui Pericle, al lui August, al lui Ludovic al XIV-lea, al lui Voltaire sau al lui Humboldt (cum era vorba să fie numit al 19-lea, după autorul vestitei opere *Cosmos*) sunt noțiuni cu înțeles cultural recunoscut. Inclinarea spre pozitivism sporește într'o măsură neașteptată. Cine ar fi bănuit — nu mai departe decât în secolul trecut — că vom ajunge să vedem lucrări științifice, purtând titluri ca acestea: geografie linguistică, geografie psihologică, geografia artelor, geopolitică, geojurisprudență, etnojurispru-

[1]) H. Taine, *Philosophie de l'art*, Paris, 1901, p. 9 ș. u.
[2]) Hugo Hassinger, *Aufgaben der Städtekünde*, în *Petermanns Mitteilungen*, 1910, II și în *Kunsthist. Atlas*, Wien (*Oest.-Kunstgeographie*, Bd. 15, Wien, 1916).
[3]) P. Pieper, *Kunstgeographie*, Berlin, 1936.

dență și altele [1]), care privesc problemele lor cu harta și atlasul de specialitate în față. Pentru generația trecută, o expresie ca « Atlasul limbii române » ar fi fost total lipsită de înțeles, iar azi opera aceasta există, și filologii urmăresc cuvintele pe hartă, după cum naturaliștii urmăresc distribuirea plantelor și a animalelor, punându-și probleme uimitor de

Aria cuvântului « PĂCURAR ».

interesante, la care nimeni nu se gândise înainte de a vedea ariile cuvintelor în atlasul filologic. — Ca să luăm un exemplu simplu de tot, iată schița care arată răspândirea cuvântului, păstor. E destul să privească cineva ținutul, unde se zice *păcurar* (dela vechiul *pecorarius)*, păstrat numai în mijlocul și apusul spațiului daco-roman spre a vedea care a fost substratul populației carpatice actuale și să-și dea seama că

[1]) Gilliéron, *La géographie linguistique*; G. Hardy, *La géographie psychologique*, Paris, 1939; Hellpach, *Geopsyche*, Leipzig, 1935 (ed. IV); Manfred Langhans-Ratzeburg, *Begriff und Aufgabe der Rechtswissenschaft* (Geojurisprudenz), Berlin, 1928. Dr. Alex. Kästner, *Das Problem einer Geo- und Ethnojurisprudenz*, Leipzig, 1931, etc. etc.

termenul *cioban* este un venetic sosit din zona stepelor asiatice. Dacă am pune alături harta cuvântului *păcură*, legat de cele mai vechi puţuri de păcură din munţii Moldovei, s'ar înţelege numai decât pentru ce numele străin « cioban » a putut birui în răsăritul ţării termenul autohton născut din *pecorarius*, privighetorul vitelor şi în deosebi al oilor, nu al puţurilor de păcură. In Transilvania, unde lipsa petrolului nu producea nicio confuzie de înţeles şi-a putut păstra « spaţiul său vital ». — Aşa dar, luptă între cuvinte, ca şi lupta între plante ori între animale, urmărită pe hartă şi explicată pe temeiul hărţii. Iar cine va răsfoi o comunicare mai veche: *Coordonatele etnografice*: civilizaţie şi cultură, îşi va da seama îndată ce vastă aplicare poate căpăta metoda geografică în foarte numeroase ramuri ale ştiinţelor sociale [1]).

Terminând să ne fie permis a trage şi o concluzie de interes actual. Mai mult decât oricând, problemele sociale trebue să fie tratate pe cât e posibil după metoda geografică. « Fazele geografice ale istoriei » ne impun aceasta în mod afirmativ, nu facultativ. Din faza continentală, când unele popoare trăiau într'un orizont închis, fără a bănui că mai sunt şi alte continente, cu altfel de oameni, faza oceanică a întregit vieaţa omenirii, iar faza circulaţiei atmosferice ne face să simţim unele evenimente, sincronic, după cum corpul simte bătăile inimei, ca motor unic al întregului organism. Astfel, din *regională*, cum fusese la început, în faza orizontului închis, istoria ajunsese *planetară*, cu ajutorul oceanului, iar acuma, sub regimul relaţiilor prin atmosferă, istoria a devenit *unitară*. (In treacăt fie zis, atributul « universală » dat istoriei este nu numai impropriu, dar aproape copilăresc. Ce legătură poate fi între milioanele de astre risipite în nemărginirea Universului şi efemerul furnicar omenesc de pe faţa planetei *Terra*, microscopică ea însăşi în raport cu spaţiul şi timpul cosmic).

Se înţelege, faţă de minunatele descoperiri la care am fost martori în deceniile din urmă, când ne gândim că mutaţiile atârnă de anume radiaţii telurice şi cosmice niciun om cu

[1]) Ş. Mehedinţi, *Cordonate etnografice*. Civilisaţia şi Cultura, p. 45 — 52. (Mem. Acad. Române) 1930.

destul spirit ştiinţific nu se va incumeta să facă profeţii despre viitorul omenirii. Un lucru însă e vădit pentru oricine: Pe faţa micii noastre planete, vieaţa s'a integrat în aşa măsură, în cât vrând nevrând dela vechea concepţie de autarkie regională, cu lozinca economiştilor romantici « prin noi înşine », trebue să trecem la concepţia realistă a planificării globale sau planetare, alături de planificarea naţională (regională). Când chiar Laponii nu mai pot trăi fără cafeaua şi ceaiul regiunilor tropicale, iar unele mărfuri ca petrolul, cauciucul, bumbacul şi altele nu mai sunt lăsate la voia întâmplării, ci încep a fi privite şi administrate hologeic, cum zic geografii, adică în producerea şi distribuirea lor planetară, a stărui orbeşte în idealul exclusivist de a realiza tot mecanismul vieţii materiale şi culturale numai « prin noi înşine » însemnează a ne abate din drumul cel larg al progresului omenirii şi a contrazice legile evoluţiei care implică nu numai diferenţiarea organelor, dar şi integrarea funcţiunilor. De o sută şi mai bine de ani, de când sistemul metric a înlocuit aproape toate măsurile regionale printr'una legată de dimensiunile globului pamântesc, planificarea planetei este în continuă creştere. Nici nu ne vine să credem că ieri-alaltăieri, veştile nu puteau trece dintr'o ţară în alta decât prin curieri speciali şi în chip ascuns. Azi, Uniunea postală internaţională ne permite să trimitem şi să primim ştiri din orice colţ al pământului, după taxe unitare. Dar înlesnirea de a telegrafia fără fir pe calea undelor atmosferice, ba încă şi uşurinţa de a vorbi şi de a putea fi auziţi imediat până în largul oceanelor şi chiar în pustietatea zăpezilor polare!

Hotărît, omenirea a ajuns în multe priviri o *unitate* chiar din punct de vedere al vieţii de toate zilele. Radio e în anume momente, vocea omenirii întregi. Radar va fi mâne un fel de ochiu care va vedea toată planeta ... Şi câte descoperiri nebănuite azi, vor fi mâne o realitate care va înlesni mai mult integrarea vieţii planetare.

E vădit că omenirea a ajuns, concret vorbind, o unitate organică şi dacă nu-i putem ghici viitorul, un lucru este cel puţin sigur: Cea dintâi condiţie spre a ne apropia de adevăr, atât în latura teoriilor sociale, cât şi în latura vieţii practice

e să privim această formație biogeografică după metoda hologeică de care a fost vorba.

Apoi mai e tot așa de vădit și altceva: Niciun mediu intelectual nu poate fi mai propriu decât Academia ca « instituție etnopedgogică » spre a înlesni colaborarea între specialiști cât mai deosebiți, cu preocupări cât mai felurite, pentru ca măsurile care privesc omenirea în genere, să capete cea mai nimerită soluționare științifică și în sfera națiunii din care facem parte.

5 Octomvrie, « Anul începutului păcii ».

APENDICE. Am ales pentru exemplificare originea speciilor, fiindcă este o problemă nu numai biologică, ci și esențial geografică. *Unde* s'au ivit cele dintâi vietăți: în atmosferă, în hidrosferă sau pe fața litosferei? Și *cum* s'a făcut trecerea dintr'un mediu în celelalte? Apoi, în formele de transiție (specii amfibii, respirare dublă etc.) care a fost ordinea filogenetică? In sfârșit, la trecerea dintr'o regiune în alta, fost-a numai influența mediului geografic, care a determinat variabilitatea speciilor? Nu cumva, *însăși mișcarea în spațiul geografic* a putut provoca modificări până și în structura internă a animalelor? — Răspunsul e afirmativ. Calul, un produs al stepelor Asiei centrale, a căpătat modificări interne, din nevoia de a străbate în fugă *spații întinse* (*Travaux d'anatomie* à la mémoire de Fr. I. Rainer, 1946, p. 33 ș. u.). Studiile d-lor V. Gheție și I. Th. Riga: *Interprétation fonctionnelle du cartilage de prolongement du scapulum des mammifères, Mécanostructure de la Symphyse mandibulaire, Migration philogénétique de la clavicule* dovedesc încă odată că « funcția creează organul », iar omologiile « funcționale » ale geografilor, spre deosebire de cele cartografice (S. M., *Opere complete*, I, p. 232) arată și ele superioritatea observărilor în natura vie, față de cele urmărite numai în « natura moartă » (disecarea cadavrelor, hartă, etc.).

MOARTEA VITEAZĂ A UNOR OFIŢERI
1877—1878

DE

GENERALUL R. ROSETTI
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în şedinţa publică dela 13 Decemvrie 1946

După cetirea, în şedinţa dela 7 Decemvrie 1945, a comunicării mele *Făuritorii de seamă ai neatârnării României*, colegul preot Nicolae Popescu, mi-a spus că a fost frumoasă dar că dânsul ar fi fost mai mulţumit dacă aş fi vorbit despre eroii ale căror nume erau asociate pentru Sfinţia sa, din copilărie, operaţiunilor de acum 69 de ani de pe câmpiile Bulgariei: Valter Mărăcineanu, Şonţu, Ene şi ceilalţi căzuţi odată cu dânşii. I-am făgăduit că-i voiu îndeplini dorinţa şi o fac azi, cu prilejul celei de a unsprezecea comunicare comemorativă ce cetesc în faţa d-voastre pentru a nu se trece cu uitarea însemnătatea pentru noi a luptelor din anii 1877 şi 1878, lupte încoronate prin căderea Plevnei şi a Vidinului.

Indatorirea ce mi-am luat am adus-o cu greu la îndeplinire şi cauza a fost neputinţa de a găsi toată documentarea necesară, documentare care în multe cazuri e mărginită la datele ce se găsesc în anuarele armatei şi în câteva notiţe necrologice publicate în ziarele vremii.

Pentru câţiva din acei morţi norocul m'a ajutat să pot dispune de o documentare mai completă, cum a fost cazul pentru maiorul D. Giurescu, despre care v'am vorbit într'o

ședință precedentă așa că nu voiu mai repeta acum cele spuse atunci.

Inegalitatea izvoarelor este pricina inegalității de prezentare a vieții ofițerilor morți în luptele pentru neatârnare și nicidecum meritele mai mici sau mai mari ale fiecăruia dintre ei. Toți suntem egali în fața morții și mai ales sunt egali toți acei morți pe câmpul de onoare. Regret mult prezentarea nedesăvârșită ce o fac azi și urez din inimă ca alți cercetători mai norocoși decât mine să poată completa lipsurile acestei comunicări.

Pentru a putea prețui la dreapta lor măsură faptele celor despre care voiu vorbi este trebuincios să reamintesc că armata română era în 1877 o armată foarte tânără, fără tradițiuni mai apropiate și că burghezia din care se recruta majoritatea ofițerilor era atunci o clasă ce se născuse de curând, mulți din membrii ei fiind din prima generație.

Armata română era o armată căreia îi lipsea nu numai practica războiului de mai bine de două veacuri ci și una ale cărei cadre nu posedau tradiția și obișnuința artei de a conduce și de a comanda. Nu era deci cu totul neîntemeiată lipsa de încredere ce s'a arătat atunci atât în țară cât și în străinătate în posibilitățile ei.

Prima și poate și cea mai de seamă acțiune la care a fost menită să ia parte acum 69 de ani ostășimea românească, a fost acea zi « de sânge udă » pe care a slăvit-o V. Alecsandri, dar. și zi morocănoasă în care o ploaie măruntă ar fi fost firesc, nu numai să ude, cum a făcut, pe ostași până la piele, dar să moaie moralul trupei. Insă cu comandanții în frunte, unitățile noastre nu numai se aruncă cu avânt la atac, dar când sunt respinse, unele dintre ele se reped de mai multe ori din nou până ce seara târziu unul din obiectivele indicate este luat, cu ajutorul unor elemente rusești.

In atacurile date și redate cu atât avânt, în luptele dârze ce au loc, cad, odată cu ostașii cărora le sunt pildă, în împrejurările arătate la fiecare din ei, mulți ofițeri.

Armata română a aruncat în acea zi la atacul a ce se credea că era o singură mare redută pe dealul deasupra Griviței două coloane, ce trebuiau să năvălească asupra întăriturii turcești, una din spre miazănoapte și cealaltă din spre răsărit.

La dreapta, Divizia III-a, atacă din spre Nord cu o coloană alcătuită din regimentele 10 Dorobanți și 8 Linie, având în linia I-a batalionul de dorobanți din Putna al maiorului Ș o n ț u urmat de batalionul Valter Mărăcineanu din regimentul 8 Linie.

La înaintarea sa, această coloană dă de o vâlcea adâncă ce nu-i fusese semnalată și vede că obiectivul ce-i fusese dat era pe cealaltă coastă. Fără a sta o clipă la îndoială, batalioanele din cap se reped în vale și apoi încep să urce povârnișul foarte repede al coastei opuse. Un foc năstrușnic le seceră din față, pe când din dreapta unități turcești de pe dealul Bucovei le iau în răspăr prin focuri de artilerie și infanterie. Batalioanele din cap pierd în câteva clipe 50% din efectivul trupei lor în morți și răniți și 90% din acel al ofițerilor [1]). Atacul nesusținut este respins.

Au murit în acest atac sau pe urma rănilor primite cu acest prilej, următorii ofițeri:

Maiorul Gheorghe Șonțu [2]), comandantul batalionului I-iu din Regimentul 10 Dorobanți. Născut la 5 Octomvrie 1841, în Focșani [3]), dintr'o familie cu oare care dare de

[1]) Un străin, martor ocular, scrie: C'est à ce moment que j'ai pu juger du courage dont est capable le soldat roumain. Ils se sont jetés en avant avec une irrésistible furie. Le feu des Turcs devenait de plus en plus intense. Très braves de leurs côté, ils montaient sur le parapet pour tirer plus sûrement. La contre escarpe, le long de la partie inférieure vomissait des miliers de balles. Eh bien, ces pauvres paysans roumains avec leurs capotes usées et leur bonnet orné de plumes de dindons sur la tête, eux qu'on a tant raillés, ils ont prouvé qu'ils savaient mourir, sinon vaincre, et que c'est le sang des anciens Daces qui coule dans leurs veines. Avec un acharnement incroyable ils se sont précipités dans ce ravin de la mort, repoussées, écrasés, décimés par le feu meurtrier d'un ennemi couvert, mais ne reculant pas d'un pouce, n'hésitant pas un instant, avançant toujours, revenant sans casse à la charge pour laisser, hélas! derrière, comme un long sillage de morts et de mourants. (Kohn-Abrest *Zig-zags en Bulgarie*, pp. 279, 280).

[2]) *Monitorul Oastei*, 1878 p. 70; *Anuarul Armatei române* 1878 p. 57; Același pe anul 1879 p. 101.

[3]) Ziarul *Resboiul* 21 Septemvrie 1877 și informațiile căpătate din acel oraș. E greșită arătarea ziarului *Dorobanțul* din 16 Martie 1878, cum că ar fi fost născut în Cerneți (Mehedinți).

mână, Șonțu a intrat în Școala militară la 10 Iulie 1859 și a înaintat destul de repede până la gradul de maior [1]).

Un contemporan scrie despre dânsul că avea o instrucție superioară câștigată printr'o stăruință exemplară și că era de o rară inteligență. Nu era căsătorit și spunea autorului acelei notițe biografice: « Copiii mei sunt mari ca și mine, am un batalion de flăcăi — (comanda cum am spus batalionul I-iu din Regimentul 10 Dorobanți alcătuit din Vrânceni, Soveјeni, Adjudeni și Focșăneni); cât despre nevastă — iat-o » arătându-și sabia [2]). Și același contemporan mai spune că, mergând la spitalul Brâncovenesc din București ca să vadă pe un rănit din batalionul lui Șonțu, acesta i-a spus că, înainte de atac, maiorul le-a vorbit astfel: « Băeți, să aveți curagiu! Cu Dumnezeu înainte! Cine va fi să moară, va muri și aici, cum moare și acasă! Și apoi dacă zilele ne vor fi numărate, mai bine să murim aci luptând ca vitejii pentru patrie! Cine moare pentru țară e fericit pe lumea cealaltă! Dumnezeu ne va ajuta! Inainte copii! » [3]).

Dimineața, înainte de atac, aștepta, călare pe un cal mare bălan darea ordinelor și glumea cu alți ofițeri ce așteptau și ei ordine [4]).

Iar despre purtarea sa în timpul atacului, un alt rănit, tot din batalionul său, spune d-rului Sabin că maiorul Șonțu cade în clipa când era să ajungă la reduta turcească, iar altul adaugă:

« Dar îmi pare rău de bietul domnul maior Șonțu. Ce bun era și cum ne îmbărbăta! A mers cu noi în frunte până a căzut străpuns de gloanțele turcești! » [5]).

Focșanii i-au ridicat o statue și au numit o stradă cu cumele acestui viteaz, iar Marina Militară a dat numele său unei vedete torpiloare.

---

[1]) Iată datele carierei sale după *Anuarul Armatei Române* pe anul 1877: născut la 5 Octomvrie 1841; elev în școala militară 10 Iulie 1859; locotenent 24 Ianuarie 1864; căpitan 2 Octomvrie 1867; în neactivitate 3 Decemvrie 1870; rechemat în activitate 1 Mai 1871; maior 15 Iunie 1874.

[2]) *Resboiul l. c.*

[3]) *Idem.*

[4]) Lt. colonel Căplescu, *Amintiri din războiu 1877—78*, p. 23.

[5]) Dr. Gh. Sabin, *Amintiri din războiul Independenței*, pp. 94, 95.

Din batalionul lui Şonţu mai mor: căpitanul L. Cracalia şi locotenenţii: Chivu Stănescu şi Grigore Gheorghevici.

Cel dintâi născut în Botoşani [1]) la 6 Iunie 1838, îşi începe cariera ca soldat la 1 Decemvrie 1855 şi înaintează încet până la gradul de căpitan [2]).

Tot un rănit spune d-rului Sabin că văzând pe Şonţu ucis, Cracalia a luat puşca unui soldat mort şi « îşi face adăpost de cadavre şi trage în inimic, omorînd doi ofiţeri turci, care se urcase pe parapete şi încurajau la rezistenţă pe soldaţii lor şi eu îl ajutam, dându-i gloanţe, dar bietul domn căpitan e lovit în piept şi cade mort peste mine. Când am ieşit de sub el, am fost şi eu rănit la picior » [3]).

Locotenentul Chivu Stănescu, este fiu de plugari [4]) şi-şi începe cariera ca soldat sorţar [5]).

Rănit la picior în timpul înaintării la atac, se descalţă şi se pansează singur, apoi îşi reia locul în frontul ce îşi urma înaintarea. Aproape de redută e lovit de două gloanţe şi omorît [6]).

Locotenentul Grigore Gheorghevici era un ofiţer ieşit din Şcoala Militară [7]).

In preziua atacului scria surorilor sale:

1877, August 29, Luni
Tabăra de pe lângă câmpul de bătae
dela Plevna

Iubitele mele surori,

« Iată-ne în fine în faţă cu inamicul vă scriu chiar din tabără; astăzi suntem în ajunul unei mari bătălii; bătălie decisivă dela care depinde soarta

---

1) *Dorobanţul* 21 Aprilie 1878.

2) E înaintat caporal la 17 Octomvrie 1857; sergent la 8 Decemvrie 1858; sublocotenent la 30 August 1863; locotenent la 10 Mai 1866; căpitan la 10 Martie 1871 (*Anuarul Armatei Române* pe anul 1877).

3) Dr. G h. S a b i n *o. c.*, p. 94. Moartea e oficial confirmată de *Monitorul Oastei* 1878, p. 70, şi de anuarele armatei pe anii 1878 şi 1879, respectiv la paginele 57 şi 101.

4) *Resboiul* 22 Noemvrie 1877.

5) *Idem.* Născut 14 Noemvrie 1834; soldat 16 Februarie 1851; sergent 4 Decemvrie 1854; sublocotenent 7 Mai 1866; locotenent 6 Iulie 1872 (*Anuarul Armatei Române*, pe anul 1877).

6) *Resboiul* l. *c.*, Necrolog în *Monitorul Oastei* 1878 p. 70 şi în anuarele Armatei Române pe anii 1878 şi 1879, respectiv la paginele 57, 101; Dr. G h S a b i n *o. c.*, p. 95.

7) Născut 31 Ma 1850; elev în şcoala militară 1 Iulie 1869 sublocotenent 1 Iulie 1871; locotenent 8 Aprilie 1876 (*Anuarul Armatei Române*, 1877).

ţerii întregi; sau ieşim învingători sau toţi rămânem aci. De trei zile tunurile bombardează forturile turceşti semănate înaintea Plevnei (ce expresie plastică!; ieri [1]) a intrat în luptă divizia IV-a; mâine vom intra cu toţii avem multă speranţă în Dumnezeu — rugaţi-vă pentru reuşita noastră.

. . . .

Primiţi dar sărutările mele, mamii îi sărut mâna, la prietini complimente, vă doresc pe toţi, îmbrăţişaţi asemenea toţi copiii.

Fiţi cu curaj, cum sunt şi eu, nu vă întristaţi pentru mine căci luptăm cu toţii pentru ţară; Dumnezeu este mare şi puternic. Cu el dar înainte şi vom învinge desigur » [2]).

Rănit grav în timpul atacului, moare la 21 Septemvrie 1877 în spitalul Independenţa din Turnu-Măgurele [3]).

Regimentul 8 Linie a avut pierderi mai mari în acest atac; toţi ofiţerii batalionului lui Walter Mărăcineanu aflaţi prezenţi în luptă, afară de unul singur (sublocotenentul Cugler) au căzut morţi sau răniţi. Iată numele morţilor:

, Mărăcineanu se trăgea, după părintele Nicolae Popescu [4]), din neamul boierilor Mărăcineni, numiţi astfel după satul Mărăcinenii din judeţul Buzău. Ei ar fi făcut parte din breasla militară a Roşilor. Se cunosc strămoşii eroului nostru, ctitori ai bisericii Brezoianu din Bucureşti, dar nu i se cunoaşte bunicul. Tatăl său, Walter Mărăcineanu, avea de soţie pe Natalia, care a supravieţuit aproape 20 de ani fiului său, încetând din vieaţă în 1895. Ea susţinea că acest fiu se numea Nicolae Walter Mărăcineanu [5]). De fapt în anuarele armatei e trecut până în 1871 (inclusiv) sub numele de Nicolae Walter. In 1870 Domnitorul [6]) îl autorizase să se numească Nicolae Walter Mărăcineanu.

Căpitanul Walter Mărăcineanu, născut la 30 Mai 1840, a fost coleg de şcoală cu Teodor Văcărescu. Acesta în lucrarea sa *Luptele Românilor* [7]) îl înfăţişează astfel: « de ofiţerul modest şi laborios, de căpitanul Walter Mără-

[1]) Greşeală, alaltăieri 27 August.
[2]) *Resboiul*, 5 Decemvrie 1877.
[3]) *Idem*. Anuarele Armatei Române pe anii 1878 şi 1879 la paginile 57, 101.
[4]) Articol în *Neamul Românesc* din 31 August 1927.
[5]) *Idem, ib.*
[6]) *Monitorul Oastei*, 1870, p. 696.
[7]) Vol. II, p. 117.

cineanu care, de mic-arăta nobilele și vitezele lui înclinări, punctual şi exemplar în îndeplinirea datoriilor sale militărești și, ca toți eroii, cu înduioșată inimă și fierbinte iubire fiească pentru bătrâna lui mamă care n'avea decât p'acest copil».

Şi-a început cariera înrolându-se la 16 Octomvrie 1856 cu gradul de cadet în cavalerie. Inaintat sublocotenent a trecut în arma infanteriei la 24 Ianuarie 1861, fiind înaintat locotenent la 30 August 1863 și căpitan la 26 Septemvrie 1868 [1]).

La pornirea atacului, batalionul lui Walter Mărăcineanu urma batalionul lui Şonțu, ca susținere, dar, după ajungerea la prima creastă și în timpul coborîrii în Valea Lacrimelor, acest batalion, probabil sub imboldul comandantului său, s'a întrunit cu batalionul Şonțu, continuând înaintarea împreună [2]).

Imbărbătându-și trupa cu strigătul: «Inainte băieți! Veniți după mine!», Mărăcineanu ajunge până aproape de redută unde-și găsește moartea [3]), regretat adânc de batalionul său [4]).

Şi numele acestui viteaz l-a purtat un vas al marinei noastre militare, precum îl poartă piața din fața Ministerului Apărării Naționale.

Despre căpitanul N i c o l a e V a s i l e P a n ă [5]), locotenentul M i h a i Ş u r c ă [6]) și sublocotenentul V. H o r-

---

[1]) *Anuarul Armatei Române pe anul 1877*; *Resboiul*, 16 Septemvrie 1877; *Dorobanțul* 29 Mai 1878.

[2]) Istoricul Regimentului 8 Linie (ms), p. 10; Istoricul Regimentului 10 Dorobanţi (ms., fila 2; raport confidenţial al locotenentului-colonel C. Poenaru, Nr. 562 din 1 Septemvrie 1877.

[3]) *Resboiul*, 16 Septemvrie 1877. Moartea sa pe câmpul de luptă este arătată de *Monitorul Oastei* (1878, p. 70) şi de anuarele pe 1878 si 1879. Părintele Nicolae Popescu a avut un frate cu mama sa, soldat în batalionul lui Mărăcineanu, care i-a povestit des despre acest regret.

[4]) Declaraţia unui sergent din batalion, rănit în trei locuri. (Dr. G h. S a b i n, *o. c.*, p. 94) şi a altor răniţi (*idem*).

[5]) Născut la 20 Iulie 1844, în Galaţi; sergent 15 Februarie 1862, sublocotenent 30 August 1864; locotenent 10 Noemvrie 1868; căpitan 6 Iulie 1872. (*Anuarul* pe 1877; *Resboiul*, 4 Noemvrie 1877).

[6]) Născut 29 August 1827 în Bălţeni (Mehedinţi); soldat în Regimentul 2 Infanterie la 16 Ianuarie 1846; caporal la pompierii din Bucureşti 24 Ianuarie 1849; sergent 19 Septemvrie 1852; sergent major 1 Octomvrie 1865; sublocotenent 7 Mai 1866; locotenent 1 Ianuarie 1872; semnul onorific pentru 25 ani de serviciu militar 5 Septemvrie 1872 (*Anuar* pe 1877; *Resboiul* 23 Octomvrie 1877).

c e a [1]), n'am putut găsi decât datele seci ale anuarului armatei și arătările că au murit în acel atac [2]).

Sublocotenentul N i c o l a e N a n c o v i c i [3]) scria familiei sale câteva zile înainte de bătălie: « Se vorbește de pace și, cu toată bucuria ce această știre trebue să facă tuturor, simț o adâncă părere de rău că ea vine tocmai în momentul când, pentru prima oară, era să dau și eu piept cu dușmanul » [4]).

Sublocotenentul C o n s t a n t i n U l e s c u, frate mai mic al maiorilor Grigore și Eftimie Ulescu, dintre care cel dintâi era să se distingă ulterior prin vitejia și priceperea sa în atacul asupra Smârdanului, s'a născut la Vălenii de Munte la 7 Aprilie 1846. Intrat ca voluntar în Regimentul 7 Linie la 1 Aprilie 1864, a fost înaintat caporal la 4 Decemvrie 1864 și sublocotenent la 1 Ianuarie 1872 [5]). A fost grav rănit în apropierea redutei turcești. Ordonanța sa a vrut să-l ridice, dar neputând din cauza focului celor din redută, a stat lângă dânsul până ce Ulescu a murit după o lungă și dureroasă agonie. După moartea ofițerului său, ordonanța i-a luat ceasul și banii și (probabil pe întunerec) le-a adus maiorului Grigore Ulescu [6]).

Trec acum la coloana din stânga, acea a Diviziei a IV-a atacând și ea, dar din spre răsărit, ceea ce se credea a fi același obiectiv ca cel al Diviziei a III-a. Coloana de atac a acestei divizii era alcătuită din Batalionul 2 Vânători în cap, urmat, ca susținere, de batalionul I-iu din Regimentul 16 Dorobanți și având în urmă batalioanele 2 din regimentele

---

[1]) Născut 12 Aprilie 1844 în județul Neamț; soldat 12 Mai 1863; caporal 25 August 1865; sergent 1 Iunie 1866; elev al școalei divizionare; sublocotenent 1 Ianuarie 1872 (*Anuar* 1877, *Resboiul* 27 Octomvrie 1877).

[2]) *Monitorul Oastei* 1878, p. 70; Anuarele pe anii 1878 și 1879 la paginele 31 și 55.

[3]) Născut 18 Mai 1852 în București; soldat în corpul uvrierilor 1869; caporal 1 Decemvrie 1869; sergent 5 Iunie 1870; trece în Regimentul 6 Linie în anul 1872; elev în școala divizionară 1874; sublocotenent în Regimentul 8 Linie 16 Iulie 1876; (*Anuarul* 1877; *Dorobanțul* 30 Decemvrie 1877).

[4]) *Dorobanțul* 30 Decemvrie 1877. Moartea sa e arătată de *Monitorul Oastei* (1878, p. 70) și de anuarele pe anii 1878 (p. 31) și 1879 (p. 55).

[5]) *Anuarul* pe 1877; *Resboiul*, 20 Octomvrie 1877.

[6]) General I. C o t r u ț, *Memoriu pentru a servi la istoria răsboiului Independenței* p. 25; *Resboiul* 20 Octomvrie 1877. Moartea lui înregistrată ca la nota 5, de mai sus.

5 Linie şi 14 Dorobanţi. Respinsă o primă oară, coloana aceasta condusă cu mult avânt de locotenentul-colonel S. Voinescu şi de căpitanul M. Groza, îmbărbătată de Domnitor în persoană, îşi reînnoeşte atacurile încă de trei ori până ce seara târziu, cu concursul a două batalioane ruseşti, ocupă, după o luptă înverşunată, reduta, numită apoi Griviţa Nr. 1, unde găseşte trei tunuri şi un steag turcesc.

Şi pierderile acestei divizii au fost mari: 8 ofiţeri morţi şi 20 răniţi.

Morţi au fost:

Locotenentul D. Nicolescu, din Batalionul 2 Vânători. Acesta avea un frate mai mare, care soldat voluntar luase parte, la 13 Septemvrie 1848, la lupta contra Turcilor în Dealul Spirei şi fusese decorat pentru destoinicia arătată cu acel prilej. Acest frate mai mare l-a înrolat, în 1862, ca soldat în Regimentul 1 Linie. S'a distins în diferite şcoale [1]).

Autorul unei notiţe din ziarul *Resboiul* (14 Septemvrie 1877) care l-a cunoscut, spune că era militar cu trup şi suflet, devotat, simpatic, amabil şi foarte cinstit. Ajuta pe mama sa. In preziua atacului, la 29 August a scris sorei sale arătând ce să se facă după moartea sa.

A fost ucis într'unul din cele patru atacuri dat de Batalionul 2 Vânători în aceea zi [2]).

Din acelaşi batalion a mai murit şi sublocotenentul Vasile Mihăescu [3]), nu se ştie în care din cele patru atacuri [4]).

Din regimentul 5 de Linie au murit sublocotenenţii George Botescu [5]) care scrisese mamei sale la 24 August 1877 şi

[1]) Se distinge printre elevii şcoalei de scrimă şi gimnastică; în 1866 este I-iul pe divizie la examenul de sublocotenent; în 1868 este menţionat în *Monitorul Oastei* pentru progresul făcut în şcoala de tir sub direcţia căpitanului Lamy; în 1872 termină şcoala de aplicaţie (*Resboiul* 23 Septemvrie 1877).

[2]) *Monitorul Oastei*, 1878, p. 70; *Anuare pe 1878* (p. 15); şi *1879* (p. 37).

[3]) Născut în Bucureşti la 8 Octomvrie 1854; orfan, fu crescut de un unchiu; soldat voluntar la 2 Decemvrie 1870; caporal 25 August 1871; sergent 16 Aprilie 1872; sergent major 1874; elev al şcoalei divizionare; sublocotenent 2 Iulie 1875 (*Anuarul* 1877; *Resboiul* 11 Noemvrie 1877).

[4]) *Monitorul Oastei* 1878, p. 70; anuarele pe 1878 (p. 15) şi 1879 (p. 37).

[5]) Născut Focşani (unde strada în care a crescut îi poartă numele) la 19 Mai 1852; soldat voluntar la 1 Noemvrie 1868; caporal 16 Mai 1869; sergent 12 Aprilie 1870; trecut rezervă 1 Noemvrie 1872; reangajat 2 Ianuarie 1875; sublocotenent 16 Iulie 1876 (*Anuarul* 1877; *Resboiul* 1 Februarie 1878; *Monitorul Castei* 1878, p. 70).

Iustin D. Handoca [1]), rănit grav la 30 August și mort în ambulanța Crucii Roșii, din Turnu-Măgurele, la 10 Septemvrie 1877 [2]). De asemenea a mai murit vitejește și căpitanul Mihail Romano [3]), prea bine cunoscut prin poezia ce-i dedică bardul dela Mircești [4]). Decât lucrurile nu-s'au petrecut exact așa cum le povestește acesta, Alecsandri potrivind faptele pentru nevoile cauzei. Și faptele nu sunt nici așa cum le povestește ziarul *Resboiul* (21 Noemvrie 1877), adică: « In urma atacului dela 30 August (greșit, 27 August) un intim camarad (al lui Romano) voind să glumească îi zise că ar fi întors capul la dreapta spre a nu vedea un obuz ce isbucnise în apropierea sa. Această glumă a fost destul pentru ca la asaltul dat a doua zi 31 August (inexact, nu s'a dat vreun alt asalt la 31 August ci s'a dat la 30 August), căpitanul Romano, cu o armă în mână să se pună în fruntea companiei sale și să se arunce în foc până ce trei gloanțe i-au curmat zilele ca un erou ».

Adevărul este acela ce-l arată colonelul Gh. Lupașcu în ale sale amintiri [5]). Am cunoscut pe Lupașcu. Arătările sale controlate cu alte izvoare sunt în deobște exacte. Iată ce spune el despre Romano și împrejurările morții sale:

« In acest timp (în seara de 27 August) ne pomenim că sosesc la noi (bateria de la Movilă) mai mulți soldați din Regimentul 5 de Infanterie și căpitanul Romano, mai în urmă. Maiorul (Al.) Fălcoianu, comandantul divizionului, întrebă pe căpitan ce căuta aici și de ce a părăsit pozițiunea ce i s'a încredințat a păzi; ordonându-i a se înapoia pe linia ce părăsise. Căpitanul îi răspunse că este bolnav, că nu se mai poate înapoia și că se duce în bivuac. Cazul acesta s'a adus la cunoștința Comandamentului Diviziei a IV-a și căpitanul Romano a fost chemat și dojenit aspru de comandantul diviziei (colonelul A. Anghelescu), pentru faptul că a părăsit postul în fața inimicului. La această grea acuzațiune, căpitanul

---

[1]) Născut la 23 Aprilie 1856 la Vaslui, unde își face cursul primar; elev în liceul din Iași; soldat voluntar 1 Septemvrie 1871; caporal 16 Mai 1872; sergent 1 Ianuarie 1873; sublocotenent 16 Iulie 1876 (*Anuar 1877*; *Resboiul*, 30 Noemvrie 1877).

[2]) *Monitorul Oastei* 1878, p. 400; *Resboiul*, 30 Noemvrie 1877; anuarele pe 1878 (p. 26) și 1879 (p. 49).

[3]) Născut Botoșani 5 Decemvrie 1842; voluntar 1860; caporal 15 Septemvrie 1861; sergent 16 Mai 1862; sublocotenent 30 August 1864; locotenent 2 Octomvrie 1867; căpitan 1 Ianuarie 1872 (*Anuar* 1877; *Resboiul* 21 Noemvrie 1877; *Dorobanțul* 9 Aprilie 1878).

[4]) Căpitanul Romano.

[5] Colonel Gh. Em. Lupașcu, *Amintiri din războiul Independenței*, pp. 33—35.

Romano a căutat să se scuze, nu laşitatea l-a împins la acest act ci sleirea desăvârşită a tuturor forţelor fizice, după mai multe zile şi nopţi lipsite absolut de repaus, omeneşte i-a fost imposibil de a mai fi la înălţimea misiunei ce i s'a încredinţat şi a crezut că e mai demn de a se lăsa înlocuit, decât din cauza boalei survenite în împrejurările arătate, să expue vieaţa oamenilor de sub comanda sa. Şi ca să probeze acest adevăr a cerut comandantului diviziei, ca îndată ce-şi va restabili puterile, să fie trimes la cel dintâi atac, unde va dovedi că ştie să moară pentru ţară.

Şi, în adevăr, la 30 August, în ziua atacului dat redutei Griviţa N-rul 1, căpitanul Romano, în fruntea companiei lui, străbate zona câmpului de luptă şi pe când suia parapetul redutei cade lovit de moarte de proiectilele inimicului, împreună cu cea mai mare parte din oamenii companiei lui, spulberând astfel acuzaţiunea ce i se adusese că îi lipsea curajul.

Fapta lui din noaptea de 27 August şi care se răspândise îndată printre toţi şefii şi camarazii, surprindea pe toţi, căci toţi îl cunoşteau om de caracter şi cavaler în toată puterea cuvântului. Căpitanul Romano poseda calităţi ce-l făceau iubit; era admirat atât în vieaţa privată cât şi în cea militară; era afabil, vesel; vorba lui era fermecătoare; era înzestrat cu darul cuvântărei, aşa că-ţi făcea mare plăcere să-l asculţi povestind vreun fapt adevărat sau chiar vreo snoavă. Era deci natural ca fiecare să se întrebe care să fi fost cauza care a produs nesocotitul fapt din noaptea de 27 August? Numai după ce s'a aflat despre eroica lui moarte, s'a putut deslega enigma: că fatalitatea a fost cauza ce l-a împins şi urmărit. Căpitanul Romano n'a fost un laş, însă, după cum singur a mărturisit, el a avut o clipă de rătăcire. In urma unei oboseli supraomeneşti de trei zile şi trei nopţi el a primit ordin de a merge în avanposturi şi a ocupa linia de sentinele de 200 metri departe de duşman. In această stare oboseala l-a prididit fără a mai avea puterea de a i se împotrivi. Prin moartea sa eroică a spălat, cum am spus, orice bănuială de lipsă de cavalerism; şefii şi camarazii lui au rămas convinşi că el a fost un devotat ostaş al ţării» [1]). O vedetă torpiloară a fost botezată cu numele său.

Tot în acel atac a murit căpitanul D. Buşilă din Regimentul 14 Dorobanţi [2]). Fiul său avea corespondenţa sa de pe câmpul de luptă, dar, răvăşită cu prilejul evenimentelor din ultimii ani, nu a putut-o regăsi, aşa că nu am avut elementele necesare spre a-i înfăţişa personalitatea şi aceasta

[1]) *Monitorul Oastei 1878*, p. 70; anuarele pe anul 1878 (p. 26) şi 1879 (p. 49); *Dorobanţul*, 9 Aprilie 1878; *Resboiul*, 21 Noemvrie 1877.

[2]) Născut la 15 Februarie 1836 în Valea-Racovei (Vaslui); soldat 10 Aprilie 1858; caporal 1 Martie 1861; sergent 1 Aprilie 1862; sublocotenent 30 August 1864; locotenent 10 Noemvrie 1868; căpitan 8 Aprilie 1875 (*Anuar* 1877; *Resboiul* 1 Noemvrie 1877).

cu atât mai mult cu cât nici în presa vremii nu s'a scris nimic despre dânsul [1]).

Despre moartea la 30 August a sublocotenentului I. V. Elefterescu [2]) sunt două versiuni: acea mai poetică a D-rului Gh. Sabin [3]) coleg cu dânsul în clasa 6-a a liceului din Botoșani în anul școlar 1873—1874, arătându-l ca fiu de văduvă cu puține mijloace, învățând bine și având o fire blândă, totdeauna vesel, râzând mereu și foarte bun camarad. Despre moartea lui Elefterescu, Sabin spune că ochia singur tunurile sale și că a fost omorît pe parapet când se uita spre a vedea efectul tragerii. Colonelul Lupașcu însă, care comanda faimoasa baterie dela Movilă pe care Elefterescu fusese trimis s'o întărească cu secțiunea sa, spune [4]) că acesta a fost ucis de un glonț în inimă pe când, imediat ce sosise, își punea tunurile în baterie. Tânăr vlăstar secerat la vârsta de 20 de ani! [5]).

Cu prilejul contra-atacului turcesc de a doua zi, a fost ucis [6]) căpitanul Nicolae I. Măcărescu [7]) din Regimentul 7 Linie, aflat în susținerea trupelor din reduta Grivița Nr. 1, despre care iașăși nu am găsit nimic.

La 2 Septemvrie e rănit în tranșeele din fața redutei Grivița Nr. 2 locotenentul I. Bădulescu, din Regimentul 1 Linie, care moare apoi, la 20 Septemvrie 1877, în spital la Turnu-Măgurele [8]).

In ziua de 6 Septemvrie, Divizia IV-a atacă din nou. In capul coloanei de atac îndreptată asupra redutei Grivița Nr. 2

[1]) D-rul Sabin (*o. c.*, p. 107) spune însă că ar fi avut presimțirea morței, a cărei dată și împrejurări le arăta altele ca cele din toate scrierile și actele oficiale.

[2]) Născut 24 Iulie 1857; elev 24 Aprilie 1875; sublocotenent (clasificat al treilea din 26) 24 Aprilie 1877 (*Anuarul* pe anul 1877).

[3]) *O. c.*, p. 113.

[4]) *O. c.*, p. 39.

[5]) Scheletti, *Adevărul istoric asupra Plevnei*, p. 136, nota 3; *Monitorul Oastei* 1878, p. 70; *Anuarul* pe anul 1878 (p. 83) și pe anul 1879 (p. 61).

[6]) *Monitorul Oastei*, 1878, p. 70; *Anuarul* pe 1878 (p. 29) și pe 1879 (p. 53).

[7]) Născut în Iași la 15 Mai 1837; sergent 3 Martie 1857; liberat 19 Mai 1857; reprimit 23 Februarie 1858; sublocotenent 20 August 1858; locotenent 9 Februarie 1861; căpitan 2 Octomvrie 1867; (*Anuarul* 1877; *Resboiul*, 12 Octomvrie 1877).

[8]) Născut în județul Prahova la 24 Iunie 1846; soldat la 16 Iulie 1862; caporal la 1 Mai 1863; sergent la 1 Iunie 1864; sublocotenent la 9 August 1868; locotenent la 1 Ianuarie 1874 (*Anuarul* pe anul 1877; anuarele pe 1878 (p. 19) și pe 1879 (p. 41); *Monitorul Oastei*, 1878, p. 128; *Resboiul* 28 Octomvrie 1877).

este batalionul din Regimentul 15 Dorobanți. Cu comandantul său, maiorul Neculai I o a n, în cap, dorobanții de Neamț se reped la atac și ajung — după ce iau șanțurile înaintate — la șanțul redutei unde se dă o luptă disperată. Nesusținut de batalioanele din linia doua și a treia, batalionul lui Neculai Ioan pierde toți ofițerii săi, morți sau răniți, afară de unul și 2/3 din efectivul trupei; prea puțini reușesc să se strecoare înapoi în tranșeele de unde porniseră. Pentru purtarea sa vitejească batalionul e citat prin ordin de zi [1]) pe armată.

In capul listei morților săi este însuși maiorul Neculai I o a n. Modest, afabil, îndatoritor, studiind mult și având o purtare excelentă în toată cariera sa, el este fiul unor negustori din Galați, anume Ioan B a l o t ă și Balașa născută Caracudă. S'a născut la 6 Decemvrie 1827 și a intrat în infanteria moldovenească la 25 Martie 1850. Sergent la 2 Iunie 1851, este înaintat pe rând, sublocotenent la 24 Iulie 1858, locotenent la 30 August 1860 și căpitan la 24 Ianuarie 1863. In acest grad ia parte la lupta dela Costangalia și este ulterior (10 Noemvrie 1868) înaintat Maior [2]). El este ucis în timpul atacului, fiind mereu în fruntea unităților sale [3]).

Tot din Regimentul 15 Dorobanți mai mor: căpitanul Ion Gr. N ă s t a s e [4]) și sublocotenenții Al. D ă n e s c u (prin act de donațiune din 15 Mai 1877 dă lucrurile aflate în camera sa sergentului major Roban [5]), Gheorghe N i c o l e s c u, rănit în acea zi și mort la 13 Noemvrie în Spitalul Doamnelor din

---

1) N-rul 60.

2) *Anuarul armatei* pe anul 1877; *Resboiul* 5 Octomvrie 1877; *Dorobanțul*, 11 Ianuarie 1878.

3) Anuarele pe 1878 (p. 71) și 1879 (p. 109), *Monitorul Oastei*, 1878, p. 70; *Resboiul* și *Dorobanțul l. c.*

4) Născut 6 Ianuarie 1842, soldat scriitor în Ministerul de Războiu 25 Martie 1857; sergent 29 Aprilie 1860; sublocotenent 30 August 1864; locotenent 10 Noemvrie 1868; căpitan 1 Ianuarie 1873; instructor la școala subofițerilor 1875; comanda compania 7-a (*Anuar* 1877); *Resboiul* 19 Octomvrie 1877; *Dorobanțul* 18 Ianuarie 1878; *Monitorul Oastei* 1878, p. 70; anuarele pe 1878 și 1879 ca mai sus.

Intr'o scrisoare din 2 Octomvrie 1877, către fratele său Petre, maiorul C. Ene, care era să cadă curând la Rahova, spune că pe urma lui Năstase au rămas o văduvă și trei copii mici. (Colecția avocat Gh. Herțanu, Bacău).

5) Născut la Ploești la 5 Ianuarie 1864; soldat 1 Iunie 1864; caporal 31 Martie 1865; sergent 23 Aprilie 1867; sublocotenent 1 Ianuarie 1871; (*Anuarul* pe 1877. *Resboiul* 30 Octomvrie 1877; *Corespondența provincială* (Piatra-Neamț) 13 Noemvrie 1877; *Monitorul Oastei* 1878, p. 70; *Anuarul* pe 1878 (p. 71) și pe 1878 (p. 109).

Iași, aflat la Turnu-Măgurele [1]), și Gheorghe Valentineanu.

Cel din urmă era fiu de preot și, rămas orfan, a fost crescut de fratele său. A făcut liceul în Iași [2]). Rănit și rămas pe câmpul de luptă, a fost adus înapoi în șanțurile românești, în noaptea următoare, de sergentul major Marin Giurcă din Regimentul 6 de Linie care, în acea noapte, târându-se până la ei a adus înapoi în total 20 de răniți [3]). Ce vitejească și omenească purtare la acest sergent major [4]). Spre cinstea ostașului român, nu a fost singurul care să-și îndeplinească astfel datoria de creștin și de Român. Din nefericire numele celorlalți nu se mai cunosc. Transportat apoi în spital la Turnu-Măgurele, sublocotenentul Valentineanu moare acolo la 2 Octomvrie 1877 [5]).

Inafară de ofițerii batalionului care a atacat și-au mai găsit moartea și următorii:

Căpitanul Neculai Lascăr Bogdan din Batalionul 3 Vânători atașat la marele Cartier General, locotenentul D. Călinescu din Batalionul 1 Vânători atașat tot la Marele Cartier General și sublocotenentul Al. C. Florescu din Regimentul 7 Dorobanți.

Neculai Bogdan era fiul mai mare al lui Lascăr Bogdan, unul din primii polcovnici ai miliției moldovenești înființate prin Regulamentul Organic. Despre acest polcovnic (colonel) improvizat se găsesc oarecari amănunte în amintirile tatălui meu [6]). El a fost căsătorit de două ori [7]).

---

[1]) Născut 9 Martie 1852; soldat voluntar 21 Aprilie 1870; caporal 1 Noemvrie 1870; sergent 1 6Mai 1872, intră în Școala divizionară; sublocotenent 1 Octomvrie 1874; (*Anuar*, 1877; *Dorobanțul* 10 Ianuarie 1878; *Resboiul* 8 Februarie 1878; *Monitorul Oastei* 1878, p. 70; Anuare 1878 (p. 71), 1879, (p. 109).

[2]) Născut la 8 Martie 1840; soldat 15 Octomvrie 1864; caporal 5 Iulie 1866; sergent 31 August 1867; sublocotenent 8 Aprilie 1870; (*Anuar* 1877; *Resboiul* 17 Noemvrie 1877).

[3]) General I. Cotruț, *Memoriu pentru a servi la istoria Războiului Independenței* p. 37.

[4]) Prin Inaltul Decret N-rul 2292 din 20 Decemvrie 1877 s'a acordat dreptul de a purta Virtutea Militară sergentului major Giurcă din Regimentul 8 de Dorobanți *(sic)* care s'a distins în noaptea de 8 spre 9 Octomvrie în căutarea răniților în spațiul ce desparte reduta inamicului de tranșeurile noastre, dând ajutor în același timp la doi dintre ei a putea scăpa (*Monitorul Oastei*, N-rul 1, 1878, p. 26).

[5]) *Monitorul Oastei*, 1878, p. 488; *Anuarul* 1879 (p. 10).

[6]) *Amintiri*, I. *(Ce am auzit dela alții)*, pp. 220 și următoarele.

[7]) *Idem.*

Din întâia căsătorie a avut un fiu Lascăr, (bunicul meu de pe mamă) cadet, împreună cu cel ce era să devină generalul Herkt, în prima baterie de artilerie moldovenească [1]). Din a doua căsătorie a polcovnicului Bogdan cu Eufrosina Ghica din Bucureşti, care a murit în cu totul ultimii ani ai secolului al XIX-lea şi pe care am cunoscut-o bine, s'au născut doi fii: Neculai despre care e vorba acum şi Gheorghe, supranumit Jacqui, soldat voluntar în Regimentul 1 Roşiori în Războiul de Neatârnare şi general comandant al Diviziei de Roşiori care a luat prizonieră în 1913, o întreagă brigadă mixtă bulgară la Ferdinandovo. Aceste două generaţii de Bogdani au slujit deci în armata română optzeci de ani dela reîntemeierea ei şi până în preziua Războiului de Intregire. Nu a mai rămas niciun urmaş care să continue o tradiţie astfel începută.

Dar să ne întoarcem la Neculai. Născut la 9 Septemvrie 1849, şi-a petrecut copilăria la Grozeşti pe valea Oituzului, care aparţinea tatălui său. Relaţiunile de vecinătate au făcut ca el, deşi mai mare ca tatăl meu cu patru ani, să se împrietenească cu dânsul şi posed, dar n'am putut să dispun de dânsele acum, scrisorile tânărului Neculai Bogdan către Tata, scrisori ale unui idealist vibrând de iubirea de ţară şi de neam. Trimes la studii în Franţa în 1863 îşi trece cu succes bacalaureatul în litere în 1866, la vârsta de 17 ani, iar la vârsta de 19 ani intră în şcoala militară din Saint-Cyr de unde iese clasificat fiind printre cei dântâi. Este înscris în matricolele armatei noastre ca soldat la 10 Februarie 1869 şi înaintat caporal la 16 Ianuarie 1870, sergent la 16 Iulie 1870, sublocotenent la 16 August 1870, locotenent la 1 Aprilie 1874 şi căpitan la 11 August 1876. Dela 1872 şi până la izbucnirea războiului este folosit mereu ca instructor, ca repetitor şi ca profesor în şcoalele militare [2]).

Ofiţer de o rară conştiinciozitate, cu mult farmec personal, era stimat de şefii săi şi iubit de cei ce veneau în contact cu dânsul. Nu numai maica sa, nu numai părinţii mei, ceea ce era firesc, vorbeau, 15—20 ani după moartea sa, cu veneraţiune şi cu adâncă emoţiune despre dânsul, dar multe doamne

[1]) Herkt, *Câteva pagini din Istoricul Armatei noastre*, p. 6.
[2]) *Anuarul Armatei* 1877; *Resboiul* 22 Septemvrie 1877.

şi domni din Iaşii anilor 1893—1895, comtemporani sau mai vrâstnici ca dânsul, îi păstrau o caldă şi aş putea spune respectuoasă amintire, impresionând anii mei de licean.

Dela începutul războiului a fost ataşat la Marele Cartier General şi găsim numele său menţionat întâi în memoriile Regelui Carol I cu prilejul recunoaşterilor executate peste Dunăre, în zilele de 3/15 şi 4/16 Iulie spre Florentin.

La 1/13 Septemvrie se afla, cu colonelul Slăniceanu la Caracal, de unde a plecat a doua zi la Turnu Măgurele şi de acolo la Plevna, unde a sosit la 4/16 Septemvrie [1]).

In ziua de 6/18 Septemvrie, Domnitorul hotărî ca doi ofiţeri de ordonanţă să meargă în paralelele de unde erau să pornească trupele la atac spre a aduce ştiri despre mersul luptei. Adjutanţii şi ofiţerii de ordonanţă ai Domnitorului erau 13 la masă şi superstiţioşi, spune Th. Văcărescu, martor ocular [2]). Căpitanul Bogdan e unul dintre ofiţerii desemnaţi. El pleacă în transee.

Şi acum dau cuvântul d-rului Sabin, a cărui arătare mi-a fost confirmată acum 20 de ani aproape cuvânt cu cuvânt de regretatul general (atunci căpitan) C. Cica, care se afla ca spectator în transee şi a întovărăşit pe Bogdan când a fost dus la ambulanţă [3]). Corespunde de asemenea cu ceea ce am auzit dela Eufrosina Bogdan, dela părinţii mei şi dela mulţi contemporani ai lui Neculai Bogdan. Iată ce spune Sabin:

« Din şanţurile turceşti unde sărise batalionul din al 15 Dorobanţi, se auzea strigăte sfâşietoare: *Veniţi fraţilor că ne omoară Turcii*, şi nimeni nu mişca . . .

In această clipă un ofiţer de vânători, i-am aflat numele la ambulanţă, bine făcut, frumos, cu o barbă mare blondă, anume căpitanul Bogdan Nicolae din al 3-lea batalion de vânători, cari se afla ca ofiţer de ordonanţă la Cartierul Domnesc, un brav ofiţer fără pereche în mijlocul acelora între care se găsea atunci, strigă cu putere:

« Auziţi soldaţi cum ne chiamă fraţii noştri, care sunt omorîţi în şanţurile turceşti. Vă va lăsa pe voi inima să-i părăsiţi pradă păgânilor, fără să le veniţi în ajutor? Ei ca şi voi au părinţi, fraţi, poate soţii şi copii,

[1]) Muzeul Militar Naţional, dos. 9951, notiţe zilnice, filele 4 şi 5; J. Lahovary, *Souvenirs d'un volontaire de l'armée roumaine (Plevna 1877)*, p. 186.

[2]) Th. C. Văcărescu, *Luptele Românilor*, II, p. 176.

[3]) J. Lahovary, *o. c.*, p. 192.

care îi aşteaptă acasă! Nu are să vă fie vouă ruşine să spuneţi când vă veţi întoarce în ţară, căi i-aţi lăsat să fie omorîţi, fără a le veni în ajutor? ».

Apoi adresându-se colonelului Sachelarie, îi cere voie să meargă înainte cu cine va voi să-l urmeze!

Când îi s'a dat această permisie, parcă-l văd şi acum că se îndreaptă ca un brad: « Era tot omul mai înalt faţă de moartea crudă », cum zicea Alecsandri, şi în adevăr, căpitanul Bogdan în acea clipă parcă era un uriaş. Işi aruncă capul pe spate, barba lui stufoasă iese înainte şi trăgând sabia din teacă, strigă:

« Soldaţi şi ofiţeri. Cine e Român să mă urmeze ! ». Şi, ca ridicat de o putere supraomenească sare afară din şanţ.

« O droaie de soldaţi şi ofiţeri sar ca electrizaţi după el cu scop de a merge la fraţii noştri care strigau încă ajutor, având cu toţii privirea ţintită la el şi alţii se pregăteau să sară după cei dintâi, când un strigăt de durere ese din pieptul tuturor. Căpitanul Bogdan Nicolae cade pe spate rănit de un glonte în piept [1]). Câţiva soldaţi de lângă el îl iau şi-l târăsc în şanţ, unde un medic vrea să-l desbrace ca să-l panseze dar nu a fost lăsat de ofiţeri şi, sanitarii mei, punând-ul pe o targă, l-au dus la trăsura de ambulanţă şi de acolo la ambulanţa Cartierului General, după ordinele generalului Davila, unde a mai trăit două zile într'o lungă agonie şi unde a venit pictorul Domnitorului [2]) de l-a fotografiat şi i-a luat cu ipsos figura după ce a murit [3]).

A venit şi Domnitorul să-l vadă şi să-l decoreze cu Steaua României [4]).

« Bogdan îşi păstră simţirile până în ultima clipă fără a-şi face iluzii despre apropiatul său sfârşit » [5]). Numele său a fost purtat de una dintre vedetele flotei noastre de Dunăre.

După moarte [6]), corpul a fost adus în ţară spre a fi înmormântat cu ai săi [7]).

Un alt ofiţer dela Marele Cartier General, locotenentul D. Călinescu, a fost, cum a spus, printre cei morţi în acea zi de 6 Septemvrie 1877. In chip excepţional Anuarul

[1]) I. Lahovary (*o. c.*, p. 192) şi Th. C. Văcărescu, (*o. c.*, II, p. 176) arată că Bogdan a avut pântecele sfâşiat de un proectil de artilerie.

[2]) Un tablou reprezentând pe Domnitorul Carol la Plevna, făcut de acest pictor, Kaiser, a fost dăruit Academiei de Banca Naţională a României (şedinţa dela 22 Februarie 1946).

[3]) Dr. Sabin, *o. c.*, pp. 110—112.

[4]) Memoriile Regelui Carol I 7/19 Septemvrie 1877.

[5]) Th. C. Văcărescu, *l. c.*

[6]) Văcărescu, *l. c.*,; *Monitorul Oastei* 1878, p. 70; *Anuar* 1878 p. 11; *Anuar* 1879, p. 13; *Resboiul* 22 Septemvrie 1877; *Romanulu* 13 şi 16 Septemvrie 1877; *Telegraphulu* 13 Septemvrie 1877.

[7]) *L'Orient* 10/22 Septemvrie 1877.

Armatei nu dă data naşterii sale dar dă data înrolării sale în armată 1 Septemvrie 1856. Sergent la 8 Februarie 1861, e înaintat sublocotenent la 30 August 1863 şi locotenent la 10 Mai 1866. A demisionat la 7 Aprilie 1869, din pricină, zice un ziar [1]), că a fost cuprins de remuşcare pentru faptul că a luat parte, în noaptea de 11 Februarie 1866, la călcarea palatului domnesc. A fost apoi poliţaiu la Galaţi. La mobilizarea armatei a cerut, şi a obţinut, abia la 10 Iunie 1877, reprimirea în cadrele armatei. Deşi împovărat de o familie numeroasă şi bolnav de piept, trece Dunărea [2]).

In ziua de 6 Septemvrie e foarte bine dispus [3]); trimis că să vadă cum se desfăşoară atacul, e ucis de un glonţ în frunte [4]). Şi Călinescu a dat numele său unei vedete torpiloare.

Sublocotenentul Al. C. Florescu, născut la 16 Iulie 1849, era fiul adoptiv al lui C. G. Florescu, care a luat parte la luptele politice din 1848, şi a fost exilat din această cauză [5]). A intrat ca voluntar în armată la 27 August 1866 [6]).

Fratele său, aflat şi el în faţa Plevnei, a scris maicii lor că Alexandru, fiind în reduta Griviţa Nr. 1, trăgea în Turcii din reduta Nr. 2 dar că, ridicându-se prea sus pentru a vedea mai bine, a fost omorît de un glonţ turcesc care a nimerit tocmai în nasturele chipiului [7]).

Dr. Sabin confirmă cu o oarecare variaţie chipul cum a murit Florescu [8]).

---

1) *Resboiul* 23 Septemvrie 1877.

2) *Anuarul* pe anul 1877; *Resboiul l. c.*

3) J. Lahovary, *o. c.*, p. 187.

4) J. Lahovary, *o. c.*, p. 192; *Resboiul l. c.*; *Monitorul Oastei* 1878, p. 70; *Anuarul Armatei* 1878, (p. 14); *Idem* 1879 (p. 36).

5) *Resboiul* 11 Octomvrie 1877.

6) Caporal la 11 Octomvrie 1867; Sergent la 15 August 1868; Sublocotenent la 1 Ianuarie 1871 (*Anuarul* pe 1877; *Resboiul l. c.*).

7) *Resboiul l. c.*, care dă ca dată a morţii 31 August; tot aşa G. Sabin, *o. c.*, pp. 106 107; dar în actele oficiale (*Monitorul Oastei* 1878, p. 70; *Anuarul* pe 1878, p. 50; *Anuarul* pe 1879, p. 95) se arată că a murit la 6 Septemvrie.

8) « Mai la vale, în dosul unui dâmb am găsit pe sublocotenentul Florescu Alexandru din al 7 Dorobanţi, lovit în frunte cu două degete deasupra ochilor drept la mijloc.

Fiind cu trupa în şanţ a observat un punct slab la reduta Griviţei Nr. II pe unde se vedea pe unde treceau Turcii.

Şi-a ales un loc bun, a aşezat doi saci plini cu pământ, unul lângă altul, lăsând între ei numai atâta loc, cât să vâre ţeava puştei şi să poată ochi, iar peste ei a pus un al treilea sac, plin cu pământ.

A luat puşca unui soldat şi cum era bun trăgător, s'a pus la observaţie. Cum apărea un turc în punctul vizibil dela reduta Nr. II îl ochia şi-l omora. Soldaţii şi sergenţii,

Pentru paza flancului drept al trupelor ce atacau Plevna s'a constituit între Vid și Isker, un detașament comandat de colonelul Slăniceanu, căruia i se dă ordin să treacă la apus de Isker, trimițând și recunoașteri spre Rahova. Satul Vadin, aflat pe direcția de înaintare, fiind ocupat de Turci, Slăniceanu trimite un mic detașament compus dintr'o companie din Regimentul 6 Dorobanți, două tunuri și trei escadroane spre a ataca și respinge pe Turci. Detașamentul acesta, comandat de maiorul C. Ene, atacă și ia satul Vadin, la 18/30 Septemvrie. In încăerările ce au loc cu acest prilej locotenentul Nicolae Caloian Cătănescu din Regimentul 8 Călărași, e rănit la braț. Transportat cu întârziere la Turnu Măgurele, rana i se infectează și el moare la 30 Noemvrie [1]).

Cătănescu [2]) era fiul unui luptător politic din 1848, care, prin testamentul său din 1862, recomandă fiilor săi să fie buni Români. Atât ca grad inferior cât și ca ofițer s'a distins, servind în Călărași — jandarmeria rurală de atunci — în urmărirea și prinderea hoților [3]).

In această vreme trupele diviziilor III și IV se apropiaseră mult, prin lucrări de sapă, de reduta Grivița Nr. 2, așa că se crezu că aceasta ar fi putut fi luată. Se hotărăște atacul pentru ziua de 7 Octomvrie. Un prim atac dat după amiază fiind respins, se dă un al doilea de Regimentul 7 Linie pe înserate. Și acesta e respins și din rândurile ofițerilor acestei unități sunt uciși:

---

observau de câte ori trăgea sublocotenentul și numai ziceau: « L-ai luat Domnule sublocotenent», sau « L-ai dat gata și pe acesta». Se spune că a omorît astfel 18 turci. Dar, fie întâmplare, fie că Turcii au văzut de unde pleacă focul omorîtor, pe când ochia pe al 19 turc, un glonte îi vine pe deasupra țevei lui și îi intră în cap prin frunte dându-l grămadă jos ».

« A stat bietul ofițer 8 ore în agonie ! » (Dr. Sabin, *Amintiri din Războiul Independenței*, pp. 106, 107).

[1]) *Resboiul* 18 Decemvrie 1877; *Monitorul Oastei* 1878, p. 71; *Anuarul* 1878, p. 108; *Idem* 1879, p. 127; lt-col. Căp l e s c u, *Amintiri din Războiu 1877—1878*, p. 89.

[2]) Născut în Buzău la 20 Martie 1840; soldat voluntar în călărași 1861; sergent la 19 Noemvrie 1862; sublocotenent la 9 August 1868; locotenent la 1 Ianuarie 1863 (*Anuarul* pe 1877; *Resboiul* 18 Decemvrie 1877).

[3]) *Resboiul l. c.*

12*

Căpitanul Dimitrie Gănescu [1]) și sublocotenentul Dimitrie Lemnea [2]), iar sublocotenentul Constantin Paragene [3]), rănit, moare în spital, la 3 Noemvrie [4]).

In demonstrația dela 12/24 Octomvrie moare locotenentul Ion Rosetti din Batalionul 3 Vânători, care se afla în susținerea atacului [5]).

Acest Rosetti face parte din ramura botoșăneană a familiei și era fiul postelnicului Iacovache și al Mariei, născută Scufa.

Asupra datei nașterii sale este contrazicere între actele Stării Civile mitrice (20 Noemvrie 1845 la Iași) și controalele armatei (25 Aprilie 1845) [6]).

Intrat în armată ca soldat voluntar în Divizionul de Tren la 14 Septemvrie 1860 el e înaintat locotenent la 8 Aprilie 1873 [7]).

Cu o lună înainte de a muri pe câmpul de luptă, scria surorii sale, Smaranda Macri: « Am intrat în luptă convins că-mi fac datoria către patrie. Dacă voiu muri să nu te întristezi » [8]). Trupul său a fost readus în țară de cumnatul său maiorul D. Macri și înmormântat la Turnu-Măgurele [9]).

---

[1]) Născut 14 Octomvrie 1834; soldat voluntar în Regimentul 3 Linie la 8 Decemvrie 1854; trecut apoi ca furier în birourile Ministerului de Războiu, înaintat sublocotenent la 24 Ianuarie 1864, e trimis pe graniță; în 1865 trece în justiția militară; 10 Noemvrie 1868 înaintat și trecut în compania de disciplină; 1 Ianuarie 1875 înaintat căpitan în Regimentul 7 Linie (*Anuarul* 1877; *Resboiul* 9 Noemvrie 1877; *Dorobanțul* 21 Decemvrie 1877; *Anuar* 1878, p. 29; *Anuar* 1879, p. 53).

[2]) Născut 20 Octomvrie 1850 la Ianceniţa (Dorohoi); voluntar 5 Mai 1870; caporal 6 Ianuarie 1871; sergent 6 Iunie 1871; sublocotenent 2 Iulie 1875 (*Anuarul* pe 1877; *Resboiul* 6 Ianuarie 1878; *Anuar*, 1878, p. 29; *Idem*, 1879, p. 53).

[3]) Născut în Iaşi la 13 Octomvrie 1847; soldat voluntar la 21 Februarie 1865; sergent la 7 Apriilie 1867; sublocotenent la 16 Iulie 1876 (*Anuarul* pe anul 1877; *Resboiul*, 4 Februarie 1878).

[4]) *Monitorul Oastei*, 1878, p. 256; *Resboiul l. c.*, *Anuarul* pe 1878, p. 29: *Anuarul* pe 1879, p. 53.

[5]) Deşi anuarele armatei pe anii 1878 şi 1879 (pp. 16 şi 38) spun că acest ofiţer a murit la 12 Octomvrie în urma rănilor căpătate în ziua de 7 Octomvrie la atacul redutei Griviţa Nr. 11, am adoptat versiunea generalului Scheletti, (*Adevărul Istoric asupra Plevnei*), p. 320 nota 1, pentrucă Batalionul 3 Vânători nu a luat parte la atacul din 7 Octomvrie şi pentrucă Scheletti era comandantul Batalionului 3 Vânători.

[6]) Anuarul pe 1877 şi adresa Ministerului Apărărei Naţionale, Direcţiunea Personalului Nr. 19.642 din 30 August 1933. General R. Rosetti, *Familia Rosetti*, II, p. 107.

[7]) *Anuarul Armatei* pe anul 1877.

[8]) *Resboiul l. c.*

[9]) *Resboiul l. c.*; *Monitorul Oastei* 1878, p. 400; *Anuar* 1878, p. 16; *Idem*, 1879, p. 38.

Detașamentul Slăniceanu pe care l-am lăsat la Vadin, a înaintat după aceea și a atacat Rahova la 9/21 Noemvrie. Am arătat recent [1]), din nou preliminările și începutul acelei lupte, cum am înfățișat și acțiunea maiorului D. Giurescu și moartea sa în fruntea Dorobanților din Muscel, Ilfov și Mehedinți. Reiau descrierea luptei după căderea acestuia.

Maiorul C. Ene, comandant al liniei a doua ia locul lui Giurescu, împinge linia puțin înainte, dar este rănit mortal și cade [2]).

Constantin Ene era fiul lui Mihai și a Zoei Ene (născută Stanciu) și s'a născut la Bacău, într'o casă de pe strada numită azi Bacău-Ocna, la 20 Decemvrie 1837 [3]). Era cel mai mare dintre 8 copii.

După studii făcute la Bacău, a intrat în Școala Militară din Iași, fiind încorporat cu gradul de cadet în Regimentul de Muschetari la 19 Martie 1857. Inaintat sublocotenent la 24 Iulie 1858 și locotenent la 9 Februarie 1861, a fost pe rând instructor și casier la Școala Militară din Iași. Căpitan la 30 August 1863, maior la 23 August 1869. Ofițer model care nu a fost niciodată pedepsit. Căsătorit cu d-ra Maria Romano din Tecuci, nu a avut copii [4]).

La declararea războiului și-a dus familia la Bacău și a plecat apoi cu batalionul său pe zona de concentrare unde a luat comanda Regimentului 6 Dorobanți din care făcea parte. La 11 Mai scrie fratelui său Petrache, cerând mai ales vești dela ai săi [5]).

In August regimentul său a ajutat la facerea podului dela Siliștioara, la protecția lui, la mutarea la Turnu-Măgurele

---

[1]) Comunicarea mea din 11 Octomvrie 1946.

[2]) Istoricul . . . de mai mulți ofițeri, p. 673; Ștef. Fălcoianu, *Istoria Războiului din 1877—1878*, p. 188; *Istoricul Regimentului Argeș Nr. 4*, scris cu ocazia Jubileului de 50 de ani 1877—1927, p. 17; lt-colonel Căplescu, *o. c.*, p. 34.

[3]) Asupra datei nașterei este contrazicere: *Anuarul Armatei* pe 1877, arată că s'a născut la 20 Decemvrie 1831; Ziarul *Dorobanțul* (20 Noemvrie 1877) la 20 Decemvrie 1837; Ziarul *Resboiul* (3 Decemvrie 1877) în anul 1838; actul de înmormântare (Primăria Comunei Bacău, 17 Noemvrie 1877) arată că la moartea sa maiorul Ene era în vârstă de 40 de ani, probabil că data din anuar e greșită.

[4]) Actul de înmormântare suscitat; *Anuarul* pe anul 1877; *Dorobanțul* 29 Noemvrie 1877; *Resboiul* 3 Decemvrie 1877; scrisoarea d-lui Avocat Gh. Herțanu, Bacău, 16 Iulie 1946.

[5]) Copia fotografică în colecția d-lui Avocat Gh. Herțanu.

şi 'apoi la refacerea lui acolo [1]). Din Turnu-Măgurele scrie la 11 Septemvrie părinţilor şi le spune că va trece acum Dunărea mergând la Găureni pentru a păzi podul de acolo. Adaugă că nevasta sa să nu vină la Turnu-Măgurele căci nu ar avea unde locui [2]). Din Găureni, scrie, la 2 Octomvrie, fratelui său Petrache că vremea e rea şi că misiunea sa e de a păzi podul de acolo ca şi spatele trupelor dela Plevna. A fost la Plevna să vadă companiile din regimentul său ce se aflau la Verbiţa şi la Riben. Această împrăştiere a regimentului său, fireşte îi displace; adaugă « aş fi fost mulţumit a fi la Plevna cu toţii. Laurii sau înfrângerea (să) o suportăm cu toţi ai mei. Dar n'am ce face, ordinele trebue a fi execucutate cu tot desavantajul meu » [3]).

La 3 Noemvrie primeşte dela colonelul Slăniceanu ordin să ia comanda infanteriei detaşamentului şi să înainteze prin Vadin (pe care tot Ene îl luase la 18/30 Septemvrie) şi Ostrovo, misiunea detaşamentului fiind să atace şi să ocupe Rahova [4]). La 7 Noemvrie s'a atacat Rahova; am arătat că, luând comanda liniei întâi după căderea lui Giurescu, a fost rănit mortal [5]), ridicat de pe câmpul de luptă a murit la

[1]) Colonel C. N. Hârjău, *Istoria Armatei geniului*, pp. 50, 53, 58.
[2]) Copie fotografică în colecţia Herţanu. Colonel C. N. Hârjău, *o. c.*, p. 100.
[3]) Copie fotografică în colecţia Herţanu.
[4]) Corpul de pe Vid şi Isker, Ghigheni 3 Noemvrie 1877, Nr. 152.

Domnule Maior, *Confidenţial*

Batalionul din al 15 Dorobanţi va sosi mâine 4 Noemvrie la Ghigheni, cu cel mai mare efectiv posibil.

Sâmbătă 5 Noemvrie infanteria îmbrigadată sub ordinele d-voastră va porni la *Vadin* prin *Kruşeven*. Veţi lua toţi oamenii făcându-vă responsabil pentru orice absenţă sau toleranţă care ar micşora efectivul ce urmează să aveţi prezent. Seara veţi sta în *Vadin*. A doua zi veţi merge la ***Ostrovo*** unde voiu veni însumi spre a vă comunica dispoziţiile ulterioare. Vă previu că mergem pentru a ataca Rahova şi a ne instala (acolo). Asiguraţi-vă aşa dar subsistenţa pentru 4 sau 5 zile.

Mâine Vineri veţi veni la Quarterul General la 9 ore dimineaţa prevenind pe ofiţerii superiori din brigada d-voastră, prevenind şi pe maiorul Mateescu.

Comand. Corpului,
Colonel (ss) Slăniceanu

D-lui Maior Ene.

[5]) Al. Odobescu, (*Curcanii*, ed. Cartea Românească, p. 19) povesteşte altfel rănirea lui Ene — fără a indica izvorul. El spune că Ene s'a urcat pe un parapet făcut în grabă pentru a îndrepta focul a lor săi. Un sergent îl trage înapoi dar el îşi reia locul de observare. Un glonţ îl străbate de-a-curmezişul în piept şi în umăr. Cade şi strigă: « Inainte băieţi! Daţi de tot ».

Selanovcea [1]). Inmormântat provizoriu la Ghighen, trupul său a fost desgropat şi dus la Corabia [2]). De acolo fratele său Petre l-a dus la Bacău, unde a fost înmormântat, cu onoruri militare, la 17/29 Noemvrie [3]).

Numele maiorului C. Ene a fost dat unei vedete torpiloare.

Tot în atacul asupra Rahovei au căzut locotenentul Neculai Radovici din Regimentul I Dorobanţi [4]) şi locotenentul Paul Bordeanu din Regimentul 4 Dorobanţi [5]). Inafară de obişnuitele date din anuare asupra carierelor lor nu avem altă informaţie decât că cel din urmă scria nevestei sale, în momentul trecerii Dunării:

« Patria ne cheamă, dragă soţie, trebuie să alergăm cu toţi la strigarea ei. De va voi Dumnezeu să scap, va fi o zi de sărbătoare pentru mine, ziua în care te voi revedea; de va trebui să mor îmi va fi dulce credinţa că mor pentru ţară, şi că tu, fiică a neamului care a dat pe mama lui Ştefan cel Mare, vei ridica cu mândrie fruntea ta în doliu, în ziua când fraţii noştri vor reveni biruitori » [6]).

In ultima bătălie, dată la Vidin, pe o ceaţă deasă, în ziua de 12/24 Ianuarie 1878, trupele Diviziei a doua au avut ca pierderi pe următorii ofiţeri:

Regimentul 4 Linie, pe sublocotenentul I. Frunzetti, despre care nu avem amănunte alte ca cele date de anuare [7]).

Din Batalionul II al Regimentului 6 Linie, au căzut locotenentul Lache Elefterescu şi sublocotenentul Dimitrie Şerbănescu.

---

[1]) Actul de înmormântare suscitat.

[2]) *Dorobanţul* 29 Noemvrie 1877.

[3]) Acelaşi act de înmormântare. *Dorobanţul l. c.*

[4]) Nascut Olteneşti (Fălciu) la 30 Iunie 1840; soldat la 8 Aprilie 1861; caporal la 16 Octomvrie 1862; sergent la 16 Iunie 1863; subloconent 23 August 1869; locotenent 1 Ianuarie 1877 (*Anuarul* pe anul 1877; pe anul 1878, p. 34; pe anul 1879, p. 83; *Resboiul* 11 Ianuarie 1878; *Dorobanţul* 6 Decemvrie 1877).

[5]) Fiu de ţăran, născut la Fălticeni, la 16 Iunie 1848 soldat la 28 Ianuarie 1861; caporal la 9 Ianuarie 1863; sergent la 16 Noemvrie 1863; sublocotenent la 7 Mai 1866; în neactivitate la 5 Aprilie 1867; reactivat 14 Iulie 1867; locotenent 1 Ianuarie 1873 (*Anuare*), 1887—1878, (p. 42) 1879 (p. 89); *Dorobanţul* 2 Decemvrie 1877; *Resboiul*, 9 Decemvrie 1877).

[6]) *Dorobanţul*, 2 Decemvrie 1877.

[7]) Născut 8 Iunie 1852; soldat 15 Iunie 1870; caporal 1 Aprilie 1872; sergent 8 Noemvrie 1873; trecut rezervă 19 Decemvrie 1875; reangajat 8 Martie 1876; sublocotenent 16 Iulie 1876; (*Anuar* 1877; *Monitorul Oastei* 1878, p. 400; *Anuare* 1878 (p. 24), 1879 (p. 47).

Cel dintâi, fiu al lui Costache și al Ecaterinei Elefterescu, s'a născut la 1 Ianuerie 1841. De dragoste pentru fratele său gemen, Vasile Elefterescu (căpitan în 1877) s'a înrolat, la 23 Martie 1863, ca voluntar în Regimentul 6 de Linie, în care a servit toată cariera [1]), era frate și cu sublocotenentul M. Elefterescu din Regimentul 10 Dorobanți, rănit la 30 August la atacul Griviței.

Rănit în capul companiei sale, e dus la un spital în care moare la 18 Ianuarie [2]). La înmormântarea sa comandantul său de regiment, scumpul la vorbe colonel I. Cotruț, care luptase cu pricepere și cu deosebită vitejie în rând cu soldații la cucerirea Smârdanului, a glăsuit astfel: «Declar, eu capul regimentului, că locotenentul Lache Elefterescu s'a condus în luptă ca un erou» [3]).

Ca și locotenentul Elefterescu, sublocotenentul Dimitrie Șerbănescu, a fost grav rănit în aceeași luptă — la ambele picioare și la mâna dreaptă — și a murit în spitalul dela Arcer-Palanca, la 23 Ianuarie 1878 [4]).

Din Regimentul 9 Dorobanți au căzut în atacul asupra Inovei: căpitanul Ioan Bîjgoiu, fiu de țăran, născut la Ocina (Prahova) [5]). Rănit, a fost transportat în spitalul de etapă din Vidbol, unde a încetat din vieață la 16 Ianuarie 1878.

Sublocotenentul Vasile Verbiceanu, om bun, inimă deschisă, ucis în timpul luptei [6]).

* * *

[1]) Născut 1 Ianuarie 1841; soldat 23 Martie 1863; caporal 16 Noemvrie 1863; sergent 1 Iunie 1864; sublocotenent 9 August 1870; locotenent 1 Ianuarie 1875 (*Anuarul* pe anul 1877; *Dorobanțul* 24 Ianuarie 1878; *Resboiul* 6 Februarie 1878).

[2]) *Monitorul Oastei* 1878, p. 71; *Dorobanțul l. c.*

[3]) *Resboiul l. c.*

[4]) Născut la 20 Iulie 1849, în Ismail; soldat 14 Iulie 1866; caporal 11 Aprilie 1867; sergent 11 Octomvrie 1867; trecut în rezervă 14 Iulie 1872; reangajat 24 August 1872; sublocotenent 1 Octomvrie 1874 (*Anuarul* pe 1877; *Resboiul* 19 Martie 1878; *Monitorul Oastei* 1878, p. 71).

[5]) Născut 23 Aprilie 1836; soldat grănicer, în compania Predeal, 1 Ianuarie 1856; sergent 1 Ianuarie 1857; sublocotenent 30 August 1864; locotenent 10 Martie 1871; căpitan 1 Ianuarie 1868 (*Anuar* pe 1877; *Monitorul Oastei* 1878, p. 400; *Dorobanțul* 2 Aprilie 1878; *Anuar* 1879 (p. 93).

[6]) Născut la 16 Octomvrie 1847 în Corneți (Mehedinți); 20 Iunie 1864 soldat voluntar în Regimentul 7 Linie; caporal 16 Octomvrie 1865; sergent în Batalionul de Geniu 8 Aprilie 1867; sublocotenent 1 Ianuarie 1871 (*Anuarele* pe anii 1877 și 1878; *Monitorul Oastei* 1878, p. 400; *Dorobanțul* 21 Februarie 1878).

Dar nu numai armele au cosit rândurile ofițerilor. O altă pricină pe care era s'o cunoaștem pe o scară mult mai mare în războiul din 1916—1919, era să curme viețile a unor ofițeri și a multor oameni de trupă: tifosul exantematic. Se cuvine, cred, să însemnăm aci numele celor ce am putut afla. Iată-le:

Locotenentul C. Dimitrescu, îmbolnăvit în Bulgaria, mort la Roșiorii de Vede, la 27 Februarie 1878 [1]).

Administratorul clasa III-a C. Băjescu [2]), casier al Regimentului I Artilerie în Craiova, cere a merge cu trupele operative. Administrator al spitalului din Lom-Palanca, se îmbolnăvește de tifos exantematic la 8 Februarie 1878 și moare la 25 Februarie [3]).

Medicul de regiment cl. I D. Stoian [4]), mort la 15 Februarie 1878, la Poiana [5]).

Medicul de batalion Ion Surpățeanu [6]), ce fusese decorat cu « Virtutea Militară » pentru devotamentul cu care îngrijise răniții pe câmpul de luptă [7]), moare de tifos exantematic la Râmnicul Vâlcei, la 14 Martie 1878 [8]).

Medicul de batalion Ion Corvin, el servise și cu ambulanța Crucii Roșii Române în Serbia în anul 1876 [9]), moare la 16 Ianuarie 1878 în spital la Turnu-Măgurele, unde este înmormântat, vorbind la mormântul său d-rul Felix, fostul său profesor [10]).

Medicul de batalion D. Ivănuși, din Regimentul 2 Dorobanți, mort la 24 Aprilie 1878.

---

[1]) *Monitorul Oastei*, 1878, p. 128; *Resboiul l. c.*

[2]) Născut la 8 Octomvrie 1850 la București; soldat voluntar în Geniu 6 Iulie 1865; caporal 1 Octomvrie 1867; sergent 23 Martie 1869; liberat 24 Noemvrie 1869; reprimit 19 Aprilie 1870 ca elev de administrație; administrator cl. III la 30 Decemvrie 1871 (*Anuar* 1877; *Resboiul* 21 Martie 1878).

[3]) *Monitorul Oastei*, 1878, p. 128; *Resboiul* 21 Martie 1878.

[4]) Biografia lui la Drul. V. Gomoiu. *Repertor* . . . I, pp. 414, 416.

[5]) *Idem*; *Monitorul Oastei* 1878, p. 71.

[6]) Dr. V. Gomoiu, *o. c.*, I, p. 419; *Anuatul* pe 1877.

[7]) *Dorobanțul* 21 Aprilie 1878.

[8]) Dr. V. Gomoiu, *l. c.*, *Dorobanțul, l. c.*

[9]) Născut în Iași la 25 Noemvrie 1851; școala primară la Iași, liceul Sf. Sava București; bacalaureat 1871; 1 Aprilie 1873 subchirurg în armată; 4 Septemvrie 1875 medic de batalion prin concurs, citat prin ordin de zi (*Anuar* pe 1876 și 1877; *Resboiul* 25 Februarie 1878).

[10]) *Monitorul Oastei* 1878, p. 71; *Resboiul l. c.*; Dr. G. Sabin *o. c.*, p. 147.

Medicul de batalion M. Stăncescu, din Batalionul de Miliție București. Se îmbolnăvește de tifos exantematic la Rahova. Delirând încearcă să fugă; sare pe fereastră în prăpastie și moare la 21 Februarie [1]).

Unele izvoare mai arată alte nume de ofițeri morți, dar niciun act sau publicație oficială, nu confirmă aceasta. Așa este cazul locotenentului Ioan Țuiculescu [2]) și al sublocotenentului Gh. Țintilă [3]). Le dau numele în speranța că cercetători viitori vor putea stabili cazurile lor cu preciziune.

* * *

Ajuns la capătul expunerii mele cred că, cu toate că datele pe care am sprijinit-o sunt departe de a fi complete și sunt mai ales inegale, se poate afirma că ofițerii care au murit pe câmpul de luptă sau în urma rănirilor și a boalelor căpătate la Sud de Dunăre, au dovedit:

convingere că de câștigarea războiului depindea viitorul țării,

sentiment al datoriei și nesovăire de a intra în foc sau a înfrunta (medicii) primejdiile boalelor contagioase,

dragoste nemărginită pentru ai lor și mai ales duioșie pentru mamele lor,

---

1) *Monitorul Oastei* 1878, p. 256; Dr. V. Gomoiu, *o. c.*, p. 219.

2) *Anuarul Armatei* pe anul 1877 (p. 182) dă următoarele date; născut 29 Ianuarie 1848; elev 29 Iunie 1866; sublocotenent 29 Iunie 1868; locotenent 1 Ianuarie 1872 și arată că era în Regimentul 5 Linie, dar Regimentul 5 Linie nu-l arată printre ofițerii acelui regiment. Nu este arătat ca mort în războiu nici de *Monitorul Oastei* nici de anuarele pe anii 1878 și 1879. Ziarele *Românulu* și *România Liberă* din 16 Octomvrie 1877 anunță moartea lui în București la 14 Octomvrie și cel dintâi mai spune că era absolvent al Școalei Politehnice și al Școalei de Aplicație din Paris.
Figurează în albumul *Eroii Independenței României* morți pe câmpul de onoare 1877—1878, editura și proprietatea Iosef Șandrovitz, cu mențiunea: « Mort la Plevna ».

3) Despre el ziarul *Resboiul*, din 25 Noemvrie 1877 scrie că s'a născut în Iași în anul 1851; intrat ca voluntar în 1866 a servit în armată până în anul 1873. A făcut trei cereri Ministerului de Războiu până ce a fost primit din nou în armată, în 1877. Sergent major în Regimentul 13 Dorobanți a comandat o recunoaștere contra redutei Grivița Nr. 2 la 5 Septemvrie. Rănit a fost dus la ambulanță de unde a fost evacuat la 11 Septemvrie la spitalul Turnul-Măgurele, murind la 20 Septemvrie. Intre timp ar fi fost înaintat ofițer și decorat.
Nu figurează în anuarele pe 1877—1879, dar figurează în albumul din nota precedentă cu mențiunea: « Mort la 5 Septemvrie cu ocazia unei recunoașteri către marele fort Grivița ».

destoinicie în a duce unitățile în luptă,
pilduire personală.

Am afirmat însă, la începutul acestei comunicări, că armata română era o armată nouă, căreia îi lipsea practica războiului de mai bine de două secole și ale cărei cadre nu posedau nici tradiția, nici obișnuința artei de a conduce și de a comanda.

Cum se poate explica atunci făptuirile acestor ofițeri?

Trei sunt, după părerea mea, factorii dând naștere stării sufletești a ofițerimii din 1877.

Deșteptarea sentimentului de naționalism și de românism integral, datorită acelei minunate generațiuni dela 1848 și isprăvilor sale.

Scrierile unui N. Bălcescu, unui B. P. Hasdeu, unui Dimitrie Bolintineanu, unui Vasile Alecsandri, ca și publicarea de M. Kogălniceanu a Letopisețelor, scrieri cetite atunci cu patimă și deșteptând amintirea vechii destoinicii ostășești.

In fine păstrarea în substratul firii Românului a acelor însușiri străvechi care au îngăduit ca acesta, supus la proba luptei, să se transforme lesne din cetățean al zilelor de pace în ostaș care să uimească pe martorii străini ai vitejiei lui pe câmpul de luptă.

Prin purtarea lor pe câmpiile Bulgariei, ostașii români au adăugat un nou capitol la tradiția strămoșească, mărind astfel temelia sufletească a ostășimii române chemate a făptui încă două grele războaie.

Pentru această mărire a prestigiului trecutului, tot atât ca pentru căpătarea neatârnării, rămânem în veci îndatorați celor ce și-au jertfit viețile acum 69 de ani.

Veșnică fie-le amintirea!

SFATUL DOMNESC ŞI ADUNAREA STĂRILOR

III

ADUNĂRILE DE STĂRI ÎN ŢĂRILE EUROPEI CENTRALE

DE

GHEORGHE I. BRĂTIANU
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 12 Iulie 1946

S'a observat că Stările generale din Franţa pot fi studiate în desvoltare paralelă cu evoluţia constituţională a Angliei, pe când cele provinciale prezintă unele asemănări cu adunările reprezentative din diferitele stăpâniri teritoriale din cuprinsul Imperiului, « diete » germane sau « parlamente » italiene [1]). De fapt, la acestea se adaugă Stările Bohemiei sau ale Ţărilor de Jos, care fac parte, cu toate particularităţile lor locale, din acelaşi sistem politic al întregii Europe Centrale în Evul Mediu. Problema regimului Stărilor şi a reprezentării lor politice în Imperiul, mai întâi bisericesc universal, roman, şi tinzând a se identifica pe urmă tot mai mult cu regalitatea germană, este însă mai complexă şi comportă examinarea a două chestiuni distincte, ca şi instituţiile ce sunt obiectul cercetării noastre. Acest regim, ca şi în Franţa până la un oarecare punct, dar mult mai accentuat decât acolo, ni se înfăţişează ca o clădire cu etaj: deasupra,

---

[1]) C. H. Mc.Ilwain, *Medieval Estates*, în *Cambridge Mediev. Hist.*, VII, p. 695. Cf. Ch. Johnson, *Royal Power and Administration*, în *The Legacy of the Middle Ages*, Oxford, 1927, pp. 483—484.

adunarea care reprezintă interesele generale ale Impărăției, *Reichstagul* alcătuit din veacul al XIII-lea din principii bisericești și laici, din seniori ca și din delegații orașelor; participarea altor categorii sociale prezente în Adunările regionale, cum sunt de pildă cavalerii, lipsește aci; iar în ultimele veacuri ale Evului Mediu și prelungindu-și existența în epoca modernă, se ridică Stările *(Stände)* și Adunările de Stări ale diferitelor țări, ce nu sunt numai provincii cu autonomii locale, ca în regatul francez al dinastiei de Valois, ci devin adevărate suveranități, cu toate caracterele unor state aproape independente. Unele din ele se desfac de altfel cu totul din alcătuirea teritorială și politică a Imperiului ce le cuprinsese odată, în epoca celei mai mari întinderi ale sale. Astfel țările italiene, dela sfârșitul Hohenstaufenilor, își pierd legătura cu teritoriile germane, cu care nu le mai unesc decât drepturi formale, înnoite de revendicarea trecătoare a vreunui împărat; Elveția își câștigă prin luptă independența absolută, iar Țările de Jos, intrate în sistemul politic al Burgundiei la sfârșitul Veacului de Mijloc, își urmează destinul propriu. Toate aceste regiuni trebuesc considerate deosebit și în funcție de alte influențe, decât acele ce se manifestă în desvoltarea Stărilor și adunărilor lor din Imperiu, cât și a țărilor *(Länder)* din dependința sa. Nu mai puțin izbitoare sunt contrastele, atunci când considerăm desvoltarea problemei în timp. In Franța, după cum s'a văzut, Revoluția trage o linie precisă de despărțire între vechiul regim al Adunărilor de Stări și nouăle instituții parlamentare. Chiar și Restaurația, după 1814, n'a mai putut reveni la trecut și a adoptat prin cele două Camere, sistemul reprezentativ consacrat de tradiția britanică; revoluțiile succesive ale secolului al XIX-lea vor accentua tot mai puternic trecerea dela regimul censitar la sufragiul universal.

In țările germane, rămase sub oblăduirea Imperiului, data hotărîtoare, care înseamnă o întoarcere a vremurilor, este de sigur 1806, când ia sfârșit vechiul Reich, sub loviturile victorioase ale cuceririi napoleoniene. Dar în statele mijlocii care au rămas și s'au întărit, prin încorporarea atâtor principate și stătulețe mediatizate, vechiul regim al Stărilor a continuat

să fiinţeze, opunându-se într'o măsură oarecare formelor nouă ale vieţii administrative şi politice, de inspiraţie raţionalistă şi franceză. Mai mult încă, în urma reacţiunii ce a urmat războaielor de eliberare şi congresului dela Viena, regimul Stărilor a fost restabilit, cu prerogativele şi adunările sale, în statele din sânul Confederaţiunii care înlocuia Imperiul: mai atenuat în Sudul Germaniei, dar aproape în deplinătatea sa în Nordul ei. Urmele sale se prelungesc astfel până la mişcările revoluţionare din 1848 şi reformele ce au rezultat din ele, în unele cazuri chiar şi dincolo de aceste împrejurări; influenţa vechilor « Stări » se face astfel simţită în alcătuirea Camerii Seniorilor din Prusia, aşa cum a existat până la întâiul războiu mondial [1]). Pentru un Francez din al doilea deceniu al veacului al XIX-lea, sistemul Stărilor şi adunările sale erau doar evocarea unui trecut, apus odată cu monarhia vechiului regim şi aşezămintele ei; pentru un German din aceeaşi vreme, această problemă reprezenta o realitate contemporană. Din acest punct de vedere, o scriere ca acea a lui Friedrich Gentz, informatorul lui Metternich, supusă în 1820 conferinţei dela Karlsbad, despre « deosebirea dintre constituţiile de Stări şi acele reprezentative » [2]) este deosebit de instructivă. Se înţelege în acelaşi timp mai bine, pentru ce concepţia şi teoria corporatistă a regimului Stărilor au fost multă vreme o particularitate a şcoalei istorice germane. Sunt deci atâtea elemente ce deosebesc acest capitol al istoriei generale şi de care va trebui în mod necesar să ţinem seama. Ele ne lămuresc în acelaşi timp, faţă de sistemul închegat de Stări, şi de logica evoluţiei istorice franceze, caracterul multiplu şi nedefinit al acelorași instituţii în ţările germane; e încă un aspect al contrastului între destinele acestor două mari popoare, care s'ar putea aproape rezuma la deosebirea esenţială între două categorii de noţiuni: « existenţă » şi « devenire » — *sein und werden.*

[1]) F. Hartung, *Deutsche Verfassungsgeschichte vom 15. Jahrhundert bis zur Gegenwart*, *Grundriss der Geschichtswissenschaft*, hg. v. A. Meister, II, 4, Leipzig, 1914, p. 156.

[2]) *Ibid.*, p. 151: *Über den Unterschied zwischen den landständischen und repräsentativen Verfassungen.*

I. STĂRI ŞI DIETE ALE IMPERIULUI

La originea regimului Stărilor în Imperiul medieval, şi în deosebi în ţările germane, sunt aceleaşi elemente derivate din sistemul feudal — cu particularitatea totuşi că desvoltarea acestuia a fost aci mai înceată deçât în Europa de apus, oarecum întârziată cu câteva secole [1]). Perioada anarhiei feudale depline în Franţa, din veacurile X—XI, află pe teritoriul Imperiului, în timpul dinastiilor saxone şi franconiene, o ordine mai bine asigurată şi o putere a regelui încă impunătoare. Dimpotrivă, epoca unei întăriri a monarhiei în detrimentul senioriilor, care înseamnă în Franţa trecerea dela veacul al XIII-lea la al XIV-lea, coincide în Germania cu haosul politic al Interregnului şi fărâmiţarea puterii imperiale în faţa creşterii aceleia a stăpânitorilor teritoriali (*Landesherren*) care în fapt a înlocuit-o.

De altă parte, o caracteristică a istoriei germane în Evul Mediu ne apare constituirea unei structuri sociale cu toate treptele ei, şi a unei « conştiinţe de Stâre » pentru fiecare din ele, înainte de-a se ajunge la o formulare precisă a dreptului lor de reprezentare şi a rosturilor lor în cârmuire. De asemenea, fără a exagera de sigur asemenea tendinţe, nu se poate tăgădui supravieţuirea, din vremuri străvechi, a unor obiceiuri de drept specifice fiecărei regiuni, care vor constitui la sfârşitul perioadei medievale, « ţările » alcătuitoare ale Imperiului. In modul acesta, va exista în fiecare din aceste « ţări » un drept comun, un « obiceiu al pământului », superior atât persoanei suveranului, cât şi categoriilor sociale ce iau parte la cârmuire, prin sfatul, asentimentul sau opunerea lor, alcătuind deasupra celor doi factori — Principele şi Stările — o comunitate care le întruneşte într'un singur corp politic, unitar în fond, deşi dualist în aparenţă [2]). Dar aceste împrejurări sunt caracteristice regimului diferitelor « ţări » în limitele lor distincte, iar noi avem mai întâi de examinat problema, aşa cum s'a înfăţişat Imperiului, în totalitatea sa.

---

[1]) M. Bloch, *La Société Féodale*, I, p. 314 şi urm.

[2]) Cf. H. Mitteis, *Land und Herrschaft*, în *Hist. Zeitschrift*, 163, 1940, p. 486. V. şi aci mai departe, p. 27.

Din cele mai vechi timpuri s'au putut deosebi la popoarele germane unele categorii sociale, despărţite printr'o anumită ordine de drept, din care decurgeau rosturile lor politice, militare sau economice. Cea superioară era acea a oamenilor liberi *(Freie)* din care foarte de vreme s'a desprins pătura nobililor *(Adelige)*; sub ei veneau aşa-zişii *Liten* şi servii, *Knechte* [1]).

Ordinea feudală cu îndatoririle ei militare a introdus însă o clasificare mai complexă, denumită a «scuturilor», după împărţirea creată de necesităţile războiului şi organizarea armatelor de cavaleri. Două izvoare de drept, «oglinzi» de obiceiuri ale vremii: *Sachsenspiegel* şi *Schwabenspiegel* ne-au păstrat asemenea însemnări ale unei «*Heerschildordnung*», ordine a scuturilor oştirii. Cea dintâi e cea mai cunoscută, şi nu se deosebeşte prea mult de altfel, de a doua; iată ordinea ei:

1. Regele,
2. Principii bisericeşti,
3. Principii laici,
4. Seniori liberi *(Freie Herren)*,
5. *Schöffenbarfreien* şi *Ministeriales* (proprietari liberi sau servi, slujind călări),
6. Oameni în dependenţa acestora *(bargelden)*, fără serviciu călare,
7. Nenumit — poate *Landsassen* (oameni fără proprietate) [2]).

Această enumerare pare a oglindi realităţile sociale şi obiceiurile militare ale veacului al XII-lea; ea se întemeiază pe raporturile feudale şi determină locul fiecăruia pe scara lor, după ierarhia relaţiilor dintre suzeran şi vasal. Astfel oricine primea o feudă şi intra prin aceasta în legături de vasalitate

---

[1]) H. Brunner, *Grundzüge der deutschen Rechtsgeschichte*[2], pp. 8—9.

[2]) *Id.*, *ibid.*, pp. 86-87; cf. A. Meister, *Deutsche Verfassungsgeschichte von den Anfängen bis im 14. Jahrhundert*, p. 105. Pentru diferitele categorii sociale în epoca mai veche, cf. Dieffenbacher, *Deutsches Leben im 12. u. 13. Jahrh.*, I (Göschen, 93), 1919. Noţiunea de *Stand* în înţeles de profesiune sau simplă categorie socială, putea fi extinsă la infinit. O scriere din veacul al XV-lea număra 98, dela regi şi episcopi la... prostituate! Cf. O. Brunner, *Land u. Herrschaft*, p. 459.

față de cineva din același « scut », decădea din poziția sa și cobora în categoria inferioară. Incă din veacul al XII-lea există o solidaritate de clasă, un spirit de « Stare » în deajuns de desvoltat ca să ducă în secolul următor la « închiderea » tot mai strânsă a categoriilor sociale. Avem astfel cazul atestat de cronica lui Otto de Freisingen, al unui simplu slujitor *(Strator*, Knecht) pe care împăratul Frideric I însuși l-a distins pentru vitejia ce o arătase la asediul Tortonei și a voit să-l înalțe la demnitatea de cavaler, conferindu-i brâul distinctiv al acestui ordin. « Dar acela, zicând că este poporan, voia să rămână în același ordin » *(At ille, cum plebeium se diceret, in eodem ordine velle remanere)* [1]. Dela această vreme începe deci a se deosebi tot mai limpede un ordin sau o Stare a cavalerilor *(Ritterstand)*, printr'un fenomen cu totul specific feudalității germane, care nu-și găsește echivalentul aiurea: fuziunea în această categorie a oamenilor liberi și a servilor din slujba seniorilor *(Ministeriales)*, uniți prin aceleași obligațiuni ale serviciului militar călare, dela un timp printr'un gen asemănător de vieață, care prin reședința în castele, participarea la « turnire » (întreceri cavalerești) organizate cu un tot mai mare fast, le impun o pecete seniorială, ce nu o aveau la început. De aceea se consideră că veacul al XIII-lea înseamnă în țările germane, ca și în Franța sau în regatele spaniole, o închidere în jos a ordinului cavalerilor, în care nu mai intră de acum înainte, afară de cazuri excepționale, datorite doar inițiativei regale, decât fii de cavaleri; în curând se va cere atestarea a patru strămoși pentru a face parte din « *Stand* »-ul respectiv [2]). Este epoca în care o nouă stratificare socială ia ființă, mult mai strictă și formalistă în limitările și diviziunile ei, din care decurg în mod necesar Stările care vor dobândi, în virtutea privilegiilor, caracterul lor corporativ: Principii *(Fürsten)*, Seniorii *(Herren)* și Cavalerii *(Ritter)*. Micii proprietari liberi, țărani, câți au rămas, vor avea delegați în adunările de Stări ale țărilor —, cel puțin în unele din ele — dar reintră în masa comună a

[1]) *Gesta Friderici*, II, 23. Cf. Eberhard Otto, *Von der Abschliessung des Ritterstandes*, în *Hist. Zeitschrift*, 162, 1940, p. 24.
[2]) Eberhard Otto, *ibid.*, în *Hist. Zeitschrift*, 162.

locuitorilor «şesului» *(plattes Land)* în ce priveşte participarea în adunările imperiale.

In schimb, apare o nouă categorie socială, o nouă Stare a cărei însemnătate va spori în vremea următoare: acea a oraşelor. Ea nu figura în *Heerschildordnung* şi acelaşi Otto de Freisingen înseamnă în alt loc contrastul, ce-l oferă din acest punct de vedere Italia, unde împăratul mergea să se încoroneze, ţară de o vieaţă orăşenească intensă — cu Germania, în care populaţia urbană nu ajunsese încă la deplina ei desvoltare [1]). De altfel, cum a observat încă Heinrich Brunner, în oraşe procesul de formaţiune a Stării se face într'un sens opus aceluia dela ţară. Acolo, după cum s'a văzut, evoluţia tinde spre diferenţiere, spre deosebirea tot mai categorică între păturile sociale; aci dimpotrivă, conform principiului «*Stadtluft macht frei*», aerul dela oraş aduce libertate, tendinţa e nivelatoare în primele vremuri, confundând diferitele elemente, aflate în dependinţa Bisericii sau a seniorilor, în noua comunitate burgheză [2]). Mai târziu se vor face şi înlăuntrul acesteia deosebiri, între patricienii negoţului şi plebea meseriilor, fără însă ca acest nou proces de diviziune să exercite o influenţă prea sensibilă asupra regimului reprezentativ al Stărilor. Nu e mai puţin adevărat că în veacul al XII-lea, totul e încă embrionar. Dar ceea ce se potriveşte pentru epoca lui Frideric I nu mai are acelaşi temei în secolul următor: în special perioada Interregnului (1254—1273) va face din oraşele de pe Rin, unite într'o ligă puternică, un factor politic în deajuns de însemnat pentru a revendica şi a obţinea reprezentarea în *Reichstag*.

* * *

Este acum locul să amintim rolul şi evoluţia acestei instituţii reprezentative în istoria Imperiului. Temeiul ei principal se află în sistemul electiv care rămâne strâns legat de demnitatea regală, la început într'un oarecare amestec cu acel ereditar. După cum l-a definit un cercetător recent, e mai

[1]) *Gesta Friderici*, II, 13.
[2]) H. Brunner, *op. cit.*, p. 87

de grabă vorba în primele vremuri, de o ratificare solemnă, prin reprezentanți calificați ai puterilor regionale și ai principalelor interese ale țării, a desemnării moștenitorului, făcută de suveranul existent, din propria sa familie [1]). Sub împărații caselor franconiană și de Staufen, s'a recurs adesea, ca măsură de siguranță, la alegerea moștenitorului ca « Rege al « Germaniei și al Romanilor » încă din timpul domniei părintelui și predecesorului său; se știe că fără a conferi titlul imperial, pe care numai încoronarea săvârșită de Papa îl consacra, această alegere era totuși o desemnare la scaunul Impărăției. Asocierea la domnie a succesorului era de altfel o veche tradiție bizantină și a fost practicată în Franța primilor Capețieni până la Filip August; dacă ar fi urmat și în Germania o succesiune neîntreruptă în linie directă a unei case domnitoare, cum a fost aceea a regilor francezi, este probabil că principiul ereditar ar fi rămas statornic și ar fi înlocuit pe acel al alegerii. Dar destinul a hotărît altfel și întreruperea în fiecare secol, a succesiunii la domnie a determinat menținerea regimului electiv.

In ce chip și de cine trebuia făcută alegerea, a rămas până într'o epocă târzie o chestiune nelămurită și nestatornică. In teorie, ea trebuia efectuată de întregul popor, adică, după tradiția îndepărtată a adunărilor carolingiene, de toți oamenii liberi. Cum însă o astfel de procedură era nerealizabilă, s'a ajuns destul de curând ca rolul mulțimii să se mărginească la aclamarea alesului, așa cum se făcea de altfel la Bizanț sau la Veneția. Adunarea — *dietă*, cum a fost pe urmă denumită oficial — se alcătuia, ca pretutindeni în Evul Mediu feudal, din prelați și seniori, în fruntea cărora se aflau principii eclesiastici și laici. S'a crezut cândva — și marele Ranke însuși a împărtășit această părere — că la stingerea dinastiei saxone a Otonilor, concesiunile fiscale ce le-a făcut Henric al II-lea pentru a fi ales, la 1002, Turingienilor și Saxonilor, ar fi însemnat în Germania o limitare statornică a prerogativelor monarhiei, asemănătoare cu *Magna Charta* engleză; în realitate nu a fost mai mult decât o soluție de

[1]) F. Rörig, *Mittelalterliches Kaisertum und die Wende der europäischen Ordnung*, în *Das Reich und Europa*, p. 28.

moment şi de oportunitate. S'a remarcat însă că faptul înseamnă ca o prevestire a « aranjamentelor în vederea alegerii » *(Wahlkapitulationen)* de mai târziu [1]). După ceva mai mult de un veac, alegerea lui Lotar de Supplinburg, la stingerea dinastiei Henricilor franconieni, se face după deliberările unui colegiu mai restrâns de patruzeci de delegaţi ai dietei, câte zece principi din principalele patru « triburi » *(Stämme)*: Francii, Suabii, Bavarezii şi Saxonii [2]). Arhiepiscopul Adalbert de Maienţa conduce desbaterea şi elimină prin întrebările sale insidioase, pe cel mai periculos rival al candidatului său. De atunci se vede însă lămurit cât de mult ţin marii feudatari la menţinerea sistemului electiv, care le îngădue să-şi valorifice votul prin transacţiuni favorabile. La începuturile epocii moderne, alegerea lui Carol Quintul va fi în toată puterea cuvântului o afacere, în care poliţele marilor case financiare, Fugger şi Welser, luptă cu eficacitate şi succes, pentru convingerea electorilor, împotriva tezaurului monetar al regelui Franţei [3]). Dar la acea dată, problema alegerii regale şi imperiale nu mai este de competinţa dietei, ci a unui colegiu restrâns şi invariabil de Mari Electori.

Din veacul al XIII-lea mai ales, a început să se desemneze acest proces de transformare, care desparte actul alegerii de celelalte chestiuni care cer, aci şi aiurea, « sfatul şi ajutorul » prevăzut de ordinea feudală. A intervenit mai întâi restrângerea treptată a categoriei « principilor Imperiului » *(Reichsfürsten)*, care numără în rândurile ei numai pe episcopii şi abaţii ctitoriilor regale, de o parte — iar de alta pe urmaşii înalţilor slujbaşi, deveniţi acum vasali ereditari: duci, markgrafi, comiţi palatini şi comiţi; cam dela 1180 înainte titlul de principe e rezervat, în noua nobilime feudală *(Lehnsadel)* care a înlocuit acea a funcţiunilor *(Amtsadel)*, acelor seniori care se află în dependenţă directă de vasalitate faţă de rege. Astfel numărul demnitarilor bisericeşti a rămas cam acelaşi,

---

[1]) Cf. Gebhardt, *Handbuch der deutschen Geschichte*, I[6] (ed. Al. Meyster), p. 329 şi Brandt-Meyer-Ullmann, *Handbuch der deutschen Geschichte*, I, p. 162.

[2]) Alois Meister, *Deutsche Verfassungsgeschichte*, p. 90.

[3]) H. Hauser, în *Les débuts de l'Age Moderne*, col. *Peuples et Civilisations*, VIII, pp. 96—97.

episcopii aflându-se mai toți în această situație; cei laici însă au fost reduși la șasesprezece, reprezentând comitatul palatin al Rinului *(Pfalzgrafschaft)*, ducatele Suabiei, Bavariei, Saxoniei, Bohemiei — regat dela Otokar I (1198) — Austriei, Stiriei, Carintiei, Lorenei și Brabantului, markgraviatele Brandenburgului, Misniei, Lusaciei, comitatul palatin al Saxoniei, landgraviatul Turingiei și comitatul de Anhalt [1]. Această limitare nu excludea la început dela alegeri pe ceilalți mari seniori (magnații), care au mai avut un rol însemnat în proclamarea simultană dela 1198 a lui Filip de Suabia și a lui Otto de Braunschweig. Dar tot mai mult se desemna tendința să li se lase rolul de confirmare prin aclamații a celui ales, căderea de a alege fiind rezervată principilor. La alegerea de rege a tânărului Henric (VII) [2], fiul lui Frideric al II-lea, la 1220, se menționează că el primise *vota tam electorum quam principum et nobilium Teutonie*. Apare deci o nouă categorie superioară de « electori ». După Eike von Repgow, în *Sachsenspiegel*, aceștia se disting din rândul principilor, prin marile demnități onorifice ale curții imperiale pe care le dețin: ar fi astfel îndreptățiți arhiepiscopii de Maiența, Colonia și Trier, iar dintre laici: comitele palatin al Rinului, seneșal al Imperiului, ducele Saxoniei, mareșal, markgraful de Brandenburg, *camerarius*. Păharnicul, regele Bohemiei, nu are drept de vot, nefiind german. Dar această din urmă teorie nu s'a menținut. In alegerile Interregnului, după stingerea casei de Staufen, dar mai ales dela proclamarea lui Rudolf de Habsburg în 1273, se înrădăcinează sistemul unei prealabile consultări între cei *șapte* Mari Electori, (arhiepiscopii de Maiența și Colonia reluând vechile lor titluri de cancelari ai Germaniei și Italiei), urmată de aducerea la cunoștința obștească a rezultatului, de către unul singur, în numele colegiului. In sfârșit, peste aproape un secol, la 1356, vestita Bulă de Aur a împăratului Carol al IV-lea încheie evoluția, stabilind o ordine a Principilor Electori *(Kurfürsten)* și a operațiunii efective de alegere care va rămânea definitivă,

[1]) Pentru tot acest paragraf cf. E. Jordan, *L'Allemagne et l'Italie au XII-e et III-e siècles*, în *Hist. du Moyen Age* (col. Glotz), IV, 1, pp. 300—304.

[2]) Astfel desemnat pentru a-l distinge de împăratul Henric VII de Luxemburg.

cu unele modificări de amănunt, până la sfârşitul vechiului Reich. Işi dau astfel votul succesiv, după principiul majoritar, arhiepiscopii de Trier şi Colonia, regele Bohemiei, comitele Palatin (al Rinului), ducele Saxoniei, markgraful de Brandenburg, iar la urmă arhiepiscopul de Maienţa [1]). Investit cu acest privilegiu, colegiul Electorilor a încercat de mai multe ori să-şi extindă atribuţiile şi la politica generală a Imperiului, constituind « reuniuni de Electori » *(Kurvereine)*, dintre care cel mai însemnat a fost acel dela Rense în 1338, în timpul lui Ludovic de Bavaria. Dar cu rari excepţii, obiceiul nu s'a statornicit, şi această latură a consultării în chestiunile importante de Stat a rămas în sarcina Dietei, ca şi aprobarea subsidiilor cerute de nevoile generale.

Alcătuirea şi rosturile acestei Adunări trec de asemenea printr'o evoluţie înceată şi schimbătoare. Ea asistă pe suveran în legiferare, interpretând obiceiul şi ratificând constituţiunile imperiale. La început, marginile ei sunt deopotrivă de neprecise în ce priveşte compunerea şi convocarea, ca odinioară în cazul alegerii regale. « Această dietă, mai numeroasă decât va deveni mai târziu, cuprinde, aşezaţi încă printre « principii Imperiului », pe vechii slujbaşi, deveniţi de altfel: palatini, comiţi şi burggrafi sau castelani. Mica nobilime nu vine decât însoţind pe principii Imperiului şi spre a spori mulţimea. Nu e vorba de a convoca pe delegaţii oraşelor... organizările lor municipale nu se vor desvolta decât în veacul al XII-lea şi numai în al XIII-lea începe marele lor rol politic. De fapt, dieta e mai mult sau mai puţin numeroasă după împrejurări şi prestigiul Suveranului care o chiamă. Alcătuirea ei variază după loc; ea trebue pusă la îndemâna acelor ce sunt invitaţi. Ea n'are nicio competinţă bine delimitată, niciun drept bine determinat; în ce măsură părerile ei obligă pe suveran, aceasta e o chestiune de fapt. Nici procedură bine precizată, nici scrutin adevărat, nici reprezentare; principiul majoritar nu e lege. Sunt lu-

[1]) A. Meister, *Deutsche Verfassungsgeschichte*, p. 145 şi urm. Ea a fost promulgată în două diete ţinute respectiv la Nürnberg şi Metz, la 10 Ianuarie şi 25 Decemvrie 1356. Cf. H. Heimpel, în Brandt-Meyer-Ullmann, *Handbuch der deutschen Geschichte*, I, p. 322 şi urm.

cruri care nu trebuesc pierdute din vedere, pentru a aprecia unele acte ce par enorme neregularități, dar care izbesc mult mai puțin într'o vreme în care era în deobște admis, că minoritatea nu era constrânsă să se închine în fața majorității, că absenții nu erau legați de hotărîrile celor de față și că fiecare nu era ținut decât de făgăduiala sa personală » [1]).

Una din principalele atribuțiuni ale acestor adunări, în afară de obișnuitele rosturi feudale, pare a fi fost de timpuriu proclamarea și consfințirea solemnă a acelor instituții de pace, caracteristice epocii turburate a Evului Mediu. Introdusă mai de mult în Franța, din inițiativa bisericii, *treugua Dei* (armistițiul impus operațiunilor de războiu între creștini, în anumite zile ale săptămânii sau perioade de sărbători) este proclamată la 1077 la Liége de episcopul Henric [2]), și repede adoptată de împăratul Henric al IV-lea, aflat atunci în plină ceartă a Investiturilor cu papalitatea. Proclamarea solemnă a păcii pentru întregul regat în 1085, la Maiența, era astfel o bună propagandă pentru cauza imperială printre elementele nevoiașe ale populației, pentru care războaiele feudale însemnau o nesfârșită pacoste; în același timp însemna o lovitură iscusită adusă adversarului bisericesc, care nu se putea în niciun caz împotrivi unui îndemn de împăciuire [3]). Această grijă a păcii țării *(Landfrieden)* rămâne caracteristică dietelor convocate de împărați, fie dincoace, fie dincolo de Alpi. Ea constitue una din preocupările vestitei diete întrunite la Roncaglia de Frideric I Barbarosa în 1158, când s'au restabilit drepturile monarhiei, *regalia* încălcate în ultima vreme, mai ales de comunele italiene, în plină frământare a mișcării lor de emancipare politică. Poate de aci a luat naștere și ideea unui rol mai activ al orașelor în vieața Imperiului, nu numai în Italia unde era în plină desvoltare, dar la miazănoapte de Alpi [4]). După cum e sigur că la aceeași dietă consultarea a patru doctori învățați ai Universității din Bologna, pentru restabilirea drepturilor Cesarului, înviate din legile romane,

[1]) E. Jordan, *op. cit.*, pp. 6—7.
[2]) H. Pirenne, *Les anciennes démocraties des Pays-Bas*, p. 77.
[3]) W. Schultze, în Gebhardt's *Handbuch der deutschen Geschichte*, I[6] p. 379.
[4]) E. Jordan, *ibid.*, pp. 67—68.

a avut însemnate consecinţe pentru întreaga concepţie a suveranităţii la sfârşitul Veacului de Mijloc.

Perioada Interregnului din secolul al XIII-lea, care, după cum se va vedea mai jos, desparte în mod definitiv evoluţia instituţiilor politice din Italia de acea a Germaniei, aduce în alcătuirea dietei o însemnată transformare. Este momentul în care oraşele din Vest, în special acelea de pe valea Rinului, îmbogăţite de negoţ şi crescute în spiritul proaspetei libertăţi comunale, se unesc într'o ligă puternică, care (spre deosebire de acele anterioare din Italia) rămâne deschisă seniorilor laici şi eclesiastici din vecinătate. La Worms în Februarie 1255, au luat parte pentru întâia oară la dietă delegaţi burghezi ai oraşelor de pe Rin, mai jos de Basel. E de asemenea caracteristică atitudinea adoptată de liga oraşelor puţin mai târziu, după moartea regelui Wilhelm de Olanda, şi în prevederea desbinării, ce era să urmeze, între candidaturile opuse ale unor principi străini:

« Cum nu mai avem rege, spune textul acestei deliberări, hotărîm ca fiecare oraş să se înarmeze cât mai bine, şi să tocmim lefegii şi arcaşi, spre a ne putea apăra de îndată unele pe altele. Vom apăra cu toate puterile noastre domeniile regale, câtă vreme tronul va fi vacant. Pentru mântuirea poporului şi a ţării, hotărîm şi ne legăm cu jurământ că de vor alege principii, cărora li se cade să aleagă pe rege, mai mult decât unul singur, nu vom ajuta nici cu cuvântul, nici cu fapta sau altă slujbă, pe niciunul din aleşi, nici făţiş, nici în taină; nu-l vom primi în niciunul din oraşe; nu-i vom jura credinţă... Iar dacă principii aleg unul singur ca să fie rege, îi vom împlini de îndată toate datoriile şi cinstea ce i se datoresc. Pe lângă acestea, vom păzi să rămână neatinse toate aşezămintele noastre de pace » [1]). Această hotărîre a oraşelor renane din Martie 1256 este un document remarcabil, nu numai pentru politica prudentă şi prevăzătoare a ligii, dar ea arată deopotrivă de limpede mărginirea rosturilor dietei. Alegerea regală e de acum înainte o chestiune ce priveşte numai pe principii electori; iar rezultatul

[1]) Cf. E. Jordan, *op. cit.*, p. 299.

votului lor, dacă e unanim, nu poate întâmpina împotrivire; rezerva privește numai cazul unei îndoite desemnări și a unei lupte pentru scaun, ceea ce de altfel a fost cazul între facțiunile rivale ale lui Alfons de Castilia și Richard de Cornwall. Rolul dietei Imperiului e astfel net limitat la tot ce nu privește actul alegerii.

* * *

Dar înafară de această precizare, consacrată în cursul vremii de Bula de Aur, atribuțiile Reichstagului rămân tot atât de nelămurite și în perioada următoare. Un istoric al constituției germane a putut scrie acum trei decenii aceste rânduri, de al căror înțeles cercetarea mai recentă nu pare a se fi depărtat prea mult: « Reichstagul veacului al XV-lea este caracteristic, prin alcătuirea sa șubredă, pentru nesiguranța împrejurărilor constituționale germane în general. El s'a constituit cu vremea ca o organizare a nouălor puteri teritoriale în Imperiu; dar drepturile și datoriile sale, alcătuirea, competența și procedura sa n'au fost niciodată ferm definite. Astfel nu putem răspunde întrebărilor, pe care în mod firesc un spirit sistematizator le-ar pune cu privire la un asemenea organism. Nu știm limpede, nici cine era îndreptățit în veacul al XV-lea să apară, nici dacă pe lângă dreptul de a veni mai era și o datorie de-a lua parte, dacă regele era obligat să convoace pe toți îndreptățiții, sau dacă era liber să invite numai pe acei, a căror participare o socotea de dorit, în fine dacă Reichstagul se putea aduna și fără convocare regală; de asemenea nu suntem în deajuns de informați în privința procedurii, mai ales în ce privește votarea și obligativitatea hotărîrilor Reichstagului pentru Stările care nu erau de față, teză susținută de Rege, fără a putea însă de obicei să o impună » [1]. Problema nu era simplificată prin existența simultană a unor « adunări ale Curții » de drept feudal *(Hoftage)*, la care regele-împărat chema cele mai însemnate personagii care figurau și în ordinea de convocare

[1] F. Hartung, *Deutsche Verfassungsgeschichte*, p. 6. Cf. mai sus părerea lui E. Jordan pentru perioada anterioară.

a dietei Imperiului, şi în care de asemenea se puteau lua însemnate hotărîri. La un asemenea « Hoftag » ţinut la Koblenz la 31 August 1338, a fost recunoscut regele Eduard al III-lea al Angliei de Ludovic de Bavaria, ca îndreptăţit la tronul Franţei şi învestit cu vicariatul imperial în teritoriile Imperiului de pe ţărmul stâng al Rinului. Puţin înainte, în Iulie, Principii Electori se întruniseră deosebit la Oberlahnstein şi Rense *(Kurverein)*, pentru a afirma dreptul lor de alegere şi deplinătatea drepturilor de suveranitate conferite regelui ales, independent de încoronarea ce urma să o săvârşească Papa. Iar între cele două manifestări fusese ţinut la Frankfurt, la 6 August, un *Reichstag*, care ratificase hotărîrea Electorilor ca lege a Imperiului [1]). Este acesta un exemplu tipic al aparatului complex de cârmuire feudală, ce îl constituiau diferitele adunări folosite în vieaţa politică a Reichului. E de altfel de asemenea caracteristic pentru această perioadă că la Frankfurt, în dietă, împăratul se găseşte în mijlocul « cavalerilor, burghezilor şi Minoriţilor », care dau hotărîrii de principiu a Electorilor un accent războinic împotriva Papei [2]). Este epocă în care, în conflictul său cu Sf. Scaun, Ludovic de Bavaria se sprijine pe curentul de reformă bisericească ce-l reprezintă Spiritualii franciscani, din mijlocul cărora răsar atunci gânditori ca William de Ockham, ale cărui vederi se întregesc ca acele ale învăţatului Marsilio de Padova. Atât în tendinţa lor de a supune marile probleme ale Bisericii hotărîrii Conciliului, ca singur reprezentant calificat al creştinătăţii catolice, cât şi în acea de-a întemeia autoritatea Impăratului pe principiul delegaţiunii puterilor de către popor, conform tradiţiei romane, străbate o suflare democratică ce ar fi putut poate, în alte împrejurări, aduce o adevărată revoluţie în structura aşezămintelor imperiale [3]). Dar toată această mişcare era mai mult o proclamare solemnă de teorii şi un joc strălucit de aparenţe, decât

[1]) Cf. L. Schmitz-Kallenberg, în Gebhardt *Handbuch der deutschen Gesch.*, I[6], p. 590 şi I. Haller, *Von den Staufern zu den Habsburgern* (col. Göschen, 1077), p. 42.

[2]) H. Heimpel, în Brandt-Meyer-Ullmann, *Handbuch*, I, 308.

[3]) Cf. G. de Lagarde, *La naissance de l'esprit laïque au déclin du Moyen Age*, II, p. 190 şi urm. şi F. Battaglia, art. *Marsilio di Padova*, în *Enciclopedia Italiana*.

o reformă temeinică a ordinei politice [1]). Realitatea puterii o reprezentau, încă mai de mult, în Imperiu, stăpânirile teritoriale ale Principilor, cărora li se deschidea viitorul. Până și instituțiile de pace, proclamate în repetate rânduri în adunările dietei imperiale, nu deveneau efective decât atunci, când erau întărite de hotărîri speciale ale puterilor locale, orașe sau seniorii, prin înțelegeri directe care priveau anumite regiuni [2]), primind în urmă confirmarea Impăratului. Aceasta cel puțin pare a fi fost o politică statornică a suveranilor din casa de Luxemburg, atât sub domnia lui Carol al IV-lea cât și sub aceea a lui Sigismund.

* * *

Marea mișcare din veacul al XV-lea, pentru a pune capăt schizmei care despărțise atunci Biserica în tabere opuse, căutând leacul în Conciliul general ce urma să înfăptuiască reforma așezămintelor eclesiastice, și-a avut repercusiunea și asupra instituțiilor Reichului. De altfel două din aceste Sinoade aveau loc pe teritoriul Imperiului, la Constanța și la Basel. In scrierile lui Nicolae de Cues (Cusanus), grija pentru reforma politică se manifestă deopotrivă cu acea pentru reforma Bisericii [3]). Se cereau convocări anuale ale dietei, și instituirea unui colegiu mai restrâns, alcătuit din Electori și reprezentanți ai Stărilor. De asemenea se cerea cu stăruință, pentru judecarea litigiilor, o instanță superioară a Stărilor cu sediul statornic, investită cu toată autoritatea necesară pentru a-și aduce hotărîrile la îndeplinire. La sfârșitul domniei lui Sigismund și la începutul acelei a urmașului său, Frideric al III-lea de Habsburg, revendicările capătă forme concrete în dietele ținute între anii 1434 și 1438, cu deosebire la acele dela Eger (1437) și Nürnberg (1438). Dar la aceasta din urmă a triumfat punctul de vedere al Electorilor, care căutau să îndrumeze reforma în sensul dorit de

[1]) V. în această privință H. I. Laski, ***Political theory in the later Middle Ages***, în ***Cambridge Medieval Hist.*** VIII, p. 631 și urm., care a accentuat caracterul abstract al acestor teorii.

[2]) Cf. Gebhardt, *Handbuch*, I[6], pp. 626—627, n. 6.

[3]) O. Hintze, *Repräsentativverfassung*, în *Hist. Zeitschr.*, 143, p. 20. Cf. H. J. Laski, ***ibid.*** p. 636 și urm. pentru consecințele mai îndepărtate ale mișcării.

ei, adică de împărţire a Imperiului în «cercuri» pentru împărţirea dreptăţii şi păstrarea păcii, puse sub autoritatea marilor stăpâniri teritoriale. Cum o asemenea organizare nu convenea nici Stărilor mai mici ale Reichului, nici regelui, ea nu a căpătat consfinţire legală; legea pentru «pacea ţării» *(Landfriedensgesetz)* edictată la 1442 sub titlul falnic de *Reformatio Friderici Regis*, a rămas mult în urma proiectelor ce fuseseră publicate.

Contrastul între situaţia anarhică din Reich în deceniile următoare, şi organizarea unei puteri monarhice centralizatoare în ţările apusene — în special Franţa şi Savoia — trebuia să ducă totuşi la o întărire şi înnoire a mişcării de reformă constituţională a Imperiului. Aceasta cu atât mai mult, cu cât suveranii teritoriali şi cu deosebire Habsburgii, luau adesea drept model al administraţiei în stăpânirile lor directe, aşezămintele din Franţa sau din Burgundia [1]). Lunga domnie de peste jumătate de veac a lui Frideric al III-lea (1440—1493) nu însemnase niciun progres real pentru năzuinţele de reformă politică; sub el, Reichstagul n'a mai fost convocat ani de zile, iar când totuşi era întrunit, lucrările sale erau zădărnicite de intervenţia personală a Impăratului, care asista la şedinţe. In timpul acesta politica Habsburgului suferise grave înfrângeri: în Bohemia se ridicase regalitatea naţională a lui Gheorghe de Podiebrad, pe urmă aceea a Iaghelonilor poloni, pe când Matei Corvin, regele Ungariei, ocupase ţinuturile ereditare ale Austriei, împreună cu Viena. In aceste condiţii, cererile adresate dietei pentru subsidii, care deveneau tot mai dese, pe măsură ce ameninţarea turcească se îndrepta împotriva Europei Centrale, întâmpinau o împotrivire tot mai hotărîtă a Stărilor, care le condiţionau şi aci de îndeplinirea reformelor necesare. Conducătorul mişcării a fost acum Electorul de Maienţa, Berthold de Henneberg: între anii 1486 şi 1497 s'a ajuns în sfârşit la o reglementare precisă a convocării şi activităţii dietei. Impăratul a fost constrâns să cheme toate Stările calificate şi să nu asiste la deliberări. S'au constituit pentru aceasta trei

[1]) Pentru discuţia asupra acestei chestiuni în istoriografia germană, v. F. Hartung, *op. cit.*, p. 44 şi urm.

« consilii » deosebite, a Electorilor, a principilor și a orașelor; după cum se vede, mica nobilime a cavalerilor, deși în multe regiuni rămăsese «*reichsständisch*», adică în dependență directă de Imperiu, nu lua parte la desbaterile Reichstagului. Ceea ce a rămas până la urmă nelămurit, a fost adoptarea principiului majoritar: el nu a fost recunoscut nici în perioada luptelor religioase ale Reformei din secolul al XVI-lea, când minoritatea protestantă din Reichstag nu a primit cu niciun chip să se supună hotărîrilor unei majorități catolice [1]). Nu este imposibil ca mișcarea Stărilor Generale franceze și tendințele lor de reformă politică, manifestate în Adunarea dela 1484, să fi avut unele influențe și dincolo de Rin.

Faptul este că problema nu a fost rezolvită prin aceste măsuri preliminare și că sub domnia lui Maximilian I s'a făcut un pas mai departe, și încă unul însemnat. Obligațiunea convocării dietei în fiecare an, timp de cel puțin o lună, era grea de îndeplinit, atât pentru suveran cât și pentru Stările ce luau parte la adunare: se simțea nevoia unei delegațiuni mai restrânse, dar statornice, pentru care existau de altfel modele și precedente spaniole. Astfel s'a ajuns, după o primă încercare la 1495, la constituirea în Iulie 1500 a unui « Guvernământ al Imperiului » *(Reichsregiment)* alcătuit din douăzeci de reprezentanți, sub președinția Impăratului sau a unui delegat al său. In numărul lor trebuia să figureze, schimbându-se prin rotație, câte un Elector în persoană, ceilalți fiind reprezentați prin consilieri, câte un principe laic și unul bisericesc, câte un deputat al țărilor austriace și burgunde [2]), al prelaților, al comiților, doi ai orașelor imperiale și câte un reprezentant al fiecăruia din cele șase « cercuri », în care se împărțea întregul teritoriu al Imperiului, care nu era în posesiunea directă a Electorilor sau în stăpânirea habsburgică. « Regimentul » hotăra în toate chestiunile de politică internă sau externă, ceea ce instituia de fapt o conducere a Impe-

[1]) Cf. F. Hartung, *Deutsche Verfassungsgeschichte*, p. 9 și urm. V. și L Konopczynsky, *Le Liberum Veto*, p. 86 și urm.
[2]) Sub acest din urmă nume se înțelegeau Franche-Comté și Țările-de-Jos, moștenire a Casei de Burgundia. Cf. și A. Huber, *Geschichte Österreichs*, III, p. 331 și urm.

riului printr'o reprezentare permanentă a Stărilor [1]). Dar îi lipseau mijloacele reale de-a îndeplini ceea ce fusese plănuit: nu avea bani, nici funcţionari cărora să le încredinţeze perceperea contribuţiilor generale ce le instituia, *(Reichspfennig)* sau păstrarea legăturilor de pace decretate înlăuntrul întregului cuprins al Reichului. Rău văzut de Maximilian, căruia nu-i convenea această tutelă, « Regimentul » s'a disolvat dela sine în 1502, fără a fi izbutit.

Incercarea a fost însă repetată la începutul domniei lui Carol Quintul, prin hotărîrile Reichstagului dela Worms din 1521. Lipsa din Imperiu a suveranului, care întrunea sub el atâtea stăpâniri, ar fi îngăduit celui de-al doilea « Regiment al Imperiului » să-l înlocuiască şi să ia măsurile necesare stabilirii ordinei în Reich. Proiectele n'au lipsit nici atunci, dar aceeaşi slăbiciune organică a lipsit instituţia de orice posibilitate de desvoltare sau de intervenţie mai activă. In marile frământări ale vremii — ridicarea cavalerilor sub Sickingen, răscoalele ţăranilor şi în sfârşit Reforma luterană, rolul « Regimentului » a fost cu totul şters, iar întoarcerea în Germania a Impăratului, la 1530, a pus capăt în mod logic existenţei sale.

De atunci influenţa Reformei religioase se face simţită în constituţia Imperiului. Chestiunea protestantă nu căpătase nicio deslegare definitivă la dietele ţinute la Speyer; secularizarea averilor bisericeşti şi aşezarea credinţei reformate sub scutul principilor trebuia să convină Electorilor şi, în general, stăpânirilor teritoriale, care aflau în aceste împrejurări nouă un temeiu puternic de extindere a influenţei lor. In această luptă, Stările s'au împărţit: o parte din ele au aderat la liga smalkaldică, celelalte însă, rămânând credincioase catolicismului, au susţinut politica Impăratului. Când acesta însă, victorios asupra protestanţilor în bătălia dela Mühlberg, a căutat să folosească dietele dela Augsburg din 1547 şi 1548, spre a-şi afirma mai hotărît conducerea în Imperiu, el a găsit din nou în faţa sa unirea tuturor Stărilor, indiferent de confesiune, spre a împiedeca o cârmuire autoritară. In

[1]) Cf. F. Hartung, *Berthold von Henneberg, Kurfürst von Mainz*, în *Hist. Zeitschrift*, 103, 1909, p. 543 şi urm.

complicațiile ce au urmat, Carol Quintul a rămas într'o izolare ce era să ducă în curând la abdicarea sa, iar *recesul* (hotărîrea) Reichstagului dela Augsburg din 25 Septemvrie 1555 era să stabilizeze, pentru o nouă perioadă, ordinea constituțională a Imperiului.

* * *

Acest reces constitue într'adevăr temeiul constituțional, și în același timp moștenirea pe care încercarea neizbutită a lui Carol Quintul a lăsat-o epocii moderne a istoriei Reichului [1]. Instituția de pace se întinde la domeniul religios, împărțind definitiv Imperiul între catolici și protestanți, a căror existență legală e acum consfințită, recunoscându-se și achizițiile făcute până atunci de principi în domeniul bisericesc. O nouă ordine executivă instituia zece cercuri cu câte un « *Reichsoberst* », însărcinat să adune și să comande contingentele recrutate de Stări în cuprinsul fiecărui cerc. Ca legi fundamentale *(Grundgesetze)* se consideră capitularea de alegere a lui Carol Quintul, întemeiată ea însăși pe Bula de Aur, și instituțiile de pace. Aceste trăsături au rămas statornice până la sfârșitul vechiului Reich, progrese putându-se însemna doar în domeniul unei oarecari unificări a dreptului, prin instanțele generale din *Reichshofrat* sau *Kammergericht* și introducerea treptată a principiilor dreptului roman. Cum s'a observat mai de mult, Reichstagul ajunge mai puțin o adunare reprezentativă a unui singur stat, cât un congres periodic de state, prin delegații lor [2]. In Imperiul devenit acum cu adevărat « de națiune germanică », după pierderea unora din teritorii și despărțirea politică a altora, dar mai ales prin renunțarea la încoronarea imperială săvârșită de Papă (ultima fiind acea a lui Carol Quintul), lupta se dă însă mai departe între principiul de autoritate, revendicat de casa de Habsburg, și acel de autonomie deplină a țărilor, susținut de Stări și reprezentanții lor. Războiul de Treizeci de Ani a fost astfel prilejul unei nouă încercări de-a reduce

[1] Pentru cele următoare, v. F. Hartung, *op. cit.*, p. 95 și urm.

[2] Cf. N. Kareev, *Statul-seniorie și monarhia reprezentativă în Evul Mediu* (în l. rusă), St. Petersburg, 1913, p. 284 și urm.

libertățile asigurate la Augsburg, care vor ajunge mai târziu să îngăduiască până și împărțirea dietei, în chestiunile religioase, într'un *Corpus Catholicorum* și un *Corpus Evangelicorum*. S'au repetat într'o oarecare măsură împrejurările din timpul lui Carol Quintul, firește însă, de rândul acesta, cu un mult mai mare amestec al puterilor străine în politica Reichului. Ferdinand al II-lea, îndemnat de succesele armatelor sale, după înfrângerea protestanților, a voit să ajungă încă din prima fază a războiului, la o mai strânsă unitate a Reichului sub comanda imperială și habsburgică. Recrutări de contingente și ridicări de impozite au început a se efectua, fără consultarea dietei sau aprobarea Stărilor. Indată se reface însă opoziția generală împotriva acestor tendințe de «sclăvie», manifestată în dietele dela Regensburg din 1630 și 1640—41. Pacea Vestfalică, încheiată sub înrâurirea franco-suedeză împotriva tendințelor habsburgice centralizatoare, așează pentru un secol și jumătate organizarea Reichului pe temeiul șubred al vechilor libertăți și privilegii, sporindu-se numărul Electorilor și «dreptul de suveranitate» deplină, recunoscut principilor teritoriali. A rezultat astfel acest corp greoiu și frământat de contraziceri, adevărat «monstru politic» al vremii, pe care ironia unui Samuel Pufendorf refuza să-l așeze în categoriile aristotelice ale monarhiei, aristocrației sau democrației. Dietele Imperiului au continuat să se adune, fără ca activitatea lor formală să însemne vreo modificare esențială a legiuirilor existente și a procedurii lor complicate. E ușor de înțeles, de ce interesul istoriografiei germane moderne s'a manifestat mai de grabă pentru puterile vii ale Statelor teritoriale, care vor culmina în conflictul pentru egemonie între Austria și Prusia, decât pentru aceste forme perimate ale trecutului. Incercările unui Leibniz de a cerceta «în ce mod *securitas publica interna et externa* și *status praesens* în Reich pot fi așezate în împrejurările de față pe un picior temeinic» (1670) au cuprins de sigur vederi interesante și sănătoase, dar fără putință de aplicare.

Se desprinde totuși tendința, în momentul în care o parte din dinastiile statelor alcătuitoare ale Imperiului se depărtează de el, prin posesiuni și interese exterioare (Austria în

Ungaria și Italia, Hanovra în Anglia, Saxonia în Polonia, Brandenburgul în Prusia), să se întărească organizarea în « cercuri » a teritoriilor rămase, denumite în secolul al XVIII-lea « Imperiul », în înțeles mai restrâns. S'au constituit aci « adunări cercuale » *(Kreistage)*, în care Stările fiecărui cerc puneau la dispoziție comandantului regional, devenit *Kreisgeneralfeldmarschall*», pentru sporirea prestigiului său militar, contribuțiile și contingentele lor. Impărțirea era însă atât de ciudată, încât în cercul Suabiei se întâlneau contingente cuprinzând ... 1 infanterist și $^1/_3$! Această « armată a cercurilor » este acea pe care Frideric cel Mare a spulberat-o, alături de Francezii lui Soubise, în bătălia dela Rossbach.

In astfel de împrejurări nu e de mirare că vechea clădire a Reichului n'a putut rezista zdruncinării provocate de Revoluția franceză și războaiele napoleoniene. Incă dela 1803, cedându-se prin pacea dela Lunéville teritoriile de pe țărmul stâng al Rinului, au dispărut vechile electorate renane (Trier și Colonia) și prin compensațiile prevăzute pentru principii teritoriali, au fost « mediatizate » cele mai multe din micile stăpâniri, cavalerii ce depindeau de Imperiu și cea mai mare parte a orașelor imperiale, dintre care nu mai rămâneau decât șase: Bremen, Hamburg și Lübeck în Nord, Augsburg, Nürnberg și Frankfurt în Sud. Zădarnice erau acum eforturile de a menținea și de a întregi vechiul colegiu de Electori și vechea constituție a Reichului: puterile teritoriale ale nouălor regate erau sub influența Imperiului celui nou, al lui Napoleon, și se desfăceau din vechile lor legături. Victoria dela Austerlitz a cuceritorului și marile transformări care au urmat, au desăvârșit procesul și au grăbit concluzia firească. Prin declarația dela 1 August 1806, noii regi și mari duci își depuneau titlurile de Electori sau Landgrafi ai unui Imperiu, ajuns « cuvânt fără răsunet » și « aparență a unei constituții stinse », iar la 6 August împăratul Francisc al II-lea depunea coroana Reichului roman de națiune germană [1]), după ce încă din 1804 se intitula Francisc I, împărat al Austriei. Cu actul

[1]) Cf. A. Huber, *Österreichische Reichsgeschichte*², (ed. A. Dopsch), Wien, 1901, pp. 296—297.

de deces al vechiului Imperiu se încheie şi acest capitol în istoria regimului reprezentativ de Stări. Cu toată lunga sa durată în timp, el e totuşi mai puţin însemnat decât acel ce îl înfăţişează desvoltarea paralelă a « ţărilor » deosebite, cuprinse în marginile Imperiului.

II. STĂRI ŞI DIETE ALE ŢĂRILOR DIN IMPERIU

Inceputurile stăpânirilor teritoriale, bucurându-se de o tot mai largă autonomie politică în cuprinsul Imperiului, sunt şi ele strâns legate de desvoltarea ordinei feudale, cu corolarul ei necesar: slăbirea puterii centrale a monarhiei. După dispariţia vechilor ducate din perioada carolingiană, teritoriul se împarte între senioriile ereditare, peste care legăturile de vasalitate clădesc o nouă ierarhie a celor mai puternice. Dar în deobşte se consideră ca dată oficială de naştere a noului regim, domnia împăratului Frideric al II-lea, a cărui politică, stăpânită de interesele regatului său din Sicilia şi în general de împrejurările italiene, duce la o despărţire aproape totală între părţile de miazănoapte ale Imperiului şi cele de miazăzi; despărţire nu numai de interese politice, dar c iar de regim, întrucât adânceşte contrastul între stăpânirea sa autocratică din Apulia şi Sicilia, în forme aproape bizantine sau arabe, şi părăsirea prerogativelor monarhice, ce se îndeplineşte în acelaşi timp în Germania. Două etape se pot deosebi în această privinţă: privilegiul hărăzit principilor bisericeşti la 26 Aprilie 1220, şi constituţia «*in favorem principum*», promulgată în 1231 la dieta din Worms şi confirmată de împărat în Mai 1232. Cel dintâi din aceste acte cedează principilor bisericeşti o parte din drepturile imperiale, în materie de vămi şi de monetă, de prăzi şi de feude ale vasalilor rebeli. El coincide de altfel cu alegerea tânărului Henric ca rege, în dieta dela Frankfurt « în lipsa şi fără ştirea împăratului ». Această din urmă afirmare e de sigur grea de crezut, căci privilegiul însuşi aduce o dovadă direct opusă [1]).

---

[1]) E. Jordan, *op. cit.*, p. 200.

A doua Constituție are însă consecințe mult mai însemnate. Insăși expresiunea *domini terrae* pe care o folosește [1]), presupune o quasi-suveranitate a teritoriului pe care îl stăpânesc. Pe lângă concesiunile făcute acestor stăpânitori în dauna orașelor imperiale, ale căror inițiative comerciale erau mărginite și reduse, sau părăsirea unor drepturi importante de a întări cetăți și de a bate monetă, lăsate de asemenea în seama acelorași principi teritoriali, documentul cuprinde și această clauză, care înseamnă un punct de întoarcere în evoluția regimului Stărilor: *ut neque principes, neque alii quilibet constitutiones et nova jura acere possint, nisi meliorum et majorum terrae consensus primitus habeatur*. După cum acțiunea regelui e limitată de puterile dietei, iar mai târziu de acele ale Electorilor, tot astfel și aceștia din urmă, ca și ceilalți principi, trebue să țină seamă de « sfatul prealabil » al celor mai buni și mai mari ai teritoriului lor. Cât privește *nova ura*, o discuție îndelungată s'a făcut în jurul acestui termen, căruia unii îi atribue înțelesul de dări sau sarcini militare, *constitutiones* fiind mai de grabă aci instituțiile regionale de pace *(Landfriedensgesetze)* [2]). Se poate însă considera că textul acestui privilegiu, hărăzit de Henric (VII) și întărit de Impăratul Frideric al II-lea, consfințește o mai lungă evoluție, ce se poate constata încă din secolul al XII-lea, evoluție în care de sigur luptele lăuntrice din Imperiu, după moartea lui Henric al VI-lea și îndoita alegere a lui Filip de Suabia și Otto de Braunschweig, au avut un rost însemnat. In mod firesc, marele Interregn va grăbi procesul, dând un rol mai activ orașelor, ca o Stare nouă, atât în dietele Imperiului, cât și în adunările țărilor autonome *(terrae)* din cuprinsul său.

Cercetători de seamă ai istoriei acestor țări consideră de asemenea că ideea de Stat, de care Evul Mediu german nu a fost niciodată cu totul lipsit, a suferit de sigur, din punct de vedere al Reichului, prin procesul de desintegrare al autorității imperiale în favoarea principilor teritoriali. Dar nu

[1]) Vom folosi termenii de « domnitor » și « putere domnească » care îi corespund în limba română.

[2]) G. von Below, *System und Bedeutung der landständischen Verfassung*, în *Territorium und Stadt*, p. 171.

e mai puţin adevărat că în sfera mai restrânsă a stăpânirilor respective, în care aceştia îşi exercită atribuţiunile de suveranitate, ea a căpătat o nouă întărire. Incă dela 1209, un document austriac aminteşte că dreptul de apărare şi epitropie al mănăstirilor trebue rezervat principelui, *qui caput est terrae* [1]). Sunt caracteristice în această privinţă observaţiile lui Alfons Dopsch: «De sigur feudalismul a avut în Germania o acţiune disolvantă asupra Constituţiei Imperiului. Dar tocmai ceea ce s'a considerat cu deosebire ca un efect rău, desvoltarea domniei teritoriale *(Landeshoheit)* dela sfârşitul veacului al XII-lea, a determinat o puternică înnoire a ideii de Stat, în aceste teritorii, care se desfăceau tot mai mult din Imperiu. Imperiul german nu a fost niciodată deplin feudalizat. Dacă transformarea vechilor funcţiuni imperiale în feude a dat un puternic impuls stăpânirii teritoriale, principii teritoriali au constituit în teritoriile lor o putere suverană unitară, aducând în dependenţa ei, şi pe acei locuitori ai ţării, care erau străini sau neatârnaţi de ei. Astfel s'a ajuns din nou la o subordonare directă faţă de purtătorul puterii publice şi s'a instalat pentru justiţia publică un judecător al ţării, numit de domnitorul ţării . . .

De sigur, adaugă istoricul austriac, s'au alcătuit în aceste teritorii şi Stările — odată cu suveranitatea ţării, Stările ţării *(Landstände)*. Se formează un dualism al constituţiei; căci şi aceste Stări sunt învestite cu drepturi publice. Ele îşi adaugă sfatul şi hotărîrea la cârmuirea şi gospodăria ţării. Ele colaborează în special la legiuirile ţării. Ridicarea dărilor nu se poate face decât cu consimţimântul lor, ele exercită un control asupra întregii administraţii financiare şi cu deosebire în înţelesul ca veniturile ţării să nu fie folosite decât pentru nevoile obşteşti ale ţării» [2]).

Tocmai asupra acestei origini şi caracterizări a regimului Stărilor în diferitele ţări germane, istoriografia mai veche şi mai nouă a ajuns la puncte de vedere deosebite. Părerea lui Dopsch coincide în linii generale, cu definiţia clasică

[1]) A. Dopsch, *Die Landesherrlichkeit in Österreich*, în *Beiträge zur Sozial u. Wirtschaftsgeschichte*, II, Wien, 1938, p. 242.
[2]) *Id.*, *Der deutsche Staat des Mittelalters*, *ibid.*, pp. 199—200.

a lui G. von Below: « Stările provinciale *(Landstände)* ale Evului Mediu german erau anumite clase privilegiate de pe un teritoriu, în uniune corporativă, care reprezintă țara față de domnitorul țării *(Landesherr)* » [1]; definiția reproduce, într'o formă mai concisă și mai modernă, acea a vechiului cercetător al dreptului, Justus Moser: « Stări provinciale sunt și se cheamă acel corp de supuși, care în virtutea libertăților țării și a obiceiului trebue să fie consultați de domnitor în ce privește sfatul și asentimentul lor în unele treburi ale țării, și înafară de aceasta au de îndrumat și de potrivit multe lucruri spre binele țării, sau măcar de dat o părere cu privire la acestea » [2]. E de altfel definiția unui contemporan al fazei din urmă a regimului, din jumătatea a doua a veacului al XVIII-lea.

In general, acei care au considerat cu deosebire perioada mai recentă a regimului de Stări, au aflat de sigur o mai mare dependență a acestora față de puterea domnească, și au fost ispitiți să privească raporturile cu aceasta din urmă ca derivând din situații de fapt, domnitorul având în realitate deplinătatea dreptului, iar Stările numai în marginea privilegiilor, înnoite la fiecare schimbare de domnie, și deci revocabile. Cel care a formulat mai precis această teorie, a « precarității » poziției Stărilor în statele germane, a fost un alt Austriac, Friedrich Tezner [3], ale cărui vederi sunt interesante, mai ales cu privire la regimul « constituțional » al Ungariei, asupra căruia avem intenția să revenim. Dar s'a observat mai de mult că el se lăsa prea influențat de împrejurările din perioada târzie a sistemului de Stări, când acesta cedează tot mai mult tendințelor absolutiste ale principilor germani, cari își luau drept model metodele de cârmuire ale Regelui Soare dela Versailles, după principiul: *princeps legibus solutus*, domnitorul deslegat de legi, deasupra legii.

[1] *Landständische Verfassung von Jülich und Berg*, I, p. 4 apud O. Brunner, *Land und Herrschaft*, p. 475. Cf. și G. v. Below, *System u. Bedeutung der landständischen Verfassung*, în *Territorium und Stadt*, p. 173 și urm.

[2] J. J. Moser, *Von der teutschen Reichsstände Landen*, 1769, apud. O. Brunner, *op. cit.*, p. 476.

[3] V. în special *Technik und Geist des ständisch-monarchischen Staatsrechts*, Leipzig, 1901, (*Staats u. Socialwissenschaftl. Forschungen*, hg. v. G. Schmoller, XIX, 3) p. 49 și urm.

Prin reacţiune, alţii au stăruit asupra caracterului constituţional al Sărilor care, faţă de Principe, nu numai reprezintă (după terminologia modernă) ci, după spusa documentelor vremii, «-sunt» însăşi ţara [1]). Dar şi această interpretare nu face în deajuns deosebirea între înţelesul modern al aşezămintelor constituţionale şi acel pe care îl pot avea izvoarele. Şi-a făcut astfel drum un nou mod de a vedea, care aşează întreaga chestiune pe alte temeiuri: anume, înainte de a defini puterile domnitorului şi acele ale Stărilor, şi de a considera raporturile lor respective, e vorba de-a preciza mai întâi înţelesul însuşi al cuvântului «ţară» *(Land)*, şi în ce măsură acest înţeles se acopere sau nu cu acel de «domnie», de stăpânire *(Herrschaft)*. Este într'o largă măsură meritul profesorului Otto Brunner de-a fi contribuit prin lucrarea sa, al cărei titlu chiar cuprinde ambii termeni, la precizarea şi adâncirea cunoştinţelor în acest domeniu.

Cu această lucrare a sa, ne întoarcem într'adevăr la lămuririle pe care le-a dat în privinţa originelor Stărilor medievale d-l Mc. Ilwain [2]), când a accentuat atât de categoric elementul judecăţii după obiceiul pământului, printre rosturile cele mai de seamă ale lor. Pentru d-l Brunner de asemenea, «ţara», care se desface cu încetul, ca o suveranitate deosebită, din unitatea mai mare a Imperiului, e înainte de toate o *comunitate de drept*, o regiune în care un anumit obiceiu local îndrumează judecăţile şi determină împărţirea dreptăţii. In conformitate cu principiile feudale, această dreptate nu o poate pronunţa principele singur; el are în mod necesar trebuinţă de «sfatul şi ajutorul» categoriilor sociale care trăesc pe teritoriul stăpânirii sale, şi alcătuesc, prin solidaritatea lor în uniuni corporative, «Stările ţării» *(Landstände)*, adunarea lor constituind «dieta ţării» *(Landtag)*. Astfel stările nu sunt nici create de puterea domnească a principilor, trăgându-şi rosturile în stat numai dela privilegii, pe care aceasta le-a hărăzit, dar nici nu se ridică în faţa ei ca o expresiune a unei suveranităţi populare, despre

---

[1]) Cf. polemica Tezner-Rachfahl, *Der dualistische Ständestaat*, (în *Schmollers Jahrbuch*, 26, 1902), apud O. Brunner, *op. cit.*, p. 480 şi urm.

[2]) In *Cambridge Medieval History*, VII, cap. XXIII.

care nu poate fi încă vorba la acea dată. Principele și Stările sunt de fapt elementele aceleiași unități, care îi cuprinde la olaltă: deasupra lor e o noțiune superioară, *legea țării* sau *obiceiul pământului*, cum i se spune în limba cronicelor noastre [1]), din respectarea căruia derivă, pentru unii ca și pentru ceilalți, rosturile lor de sfat și hotărîre în conducerea trebu-rilor publice. De aceea privilegiul din 1231 numește în același timp și deopotrivă pe *domini terrae*, principii, și pe *meliores et majores terrae*, de al căror *consensus* depind nouăle legiuiri. Se vede numaidecât ce concluzii se pot trage din aceste constatări, cu privire la « țările » care încep să apară cam în aceeași vreme, ca mici unități autonome și regionale, în istoria Românilor. Noțiunea unui « obicei al pământului » va fi și aci un factor de însemnătate hotărîtoare. In această materie a dreptului, cei doi factori rămân nedespărțiți și nu pot încheia nimic valabil, cel puțin în perioada mai veche a regimului Stărilor, unul fără celălalt.

Aceasta nu înseamnă că principele nu dispune, pe teritoriul stăpânirii sale, de anumite drepturi ce n'au nevoie de altă confirmare, și de posesiuni care alcătuesc un domeniu propriu al « domniei », distinct de acel al țării, în care îl mărginesc privilegiile Stărilor. Sunt așa zisele bunuri ale « Camerii » *(Kammergut)*, ale căror venituri alimentează direct cassa domnească, fără a avea nevoie de consimțimântul sau de controlul Stărilor [2]).

De altă parte, în Evul Mediu, regimul feudal creează întotdeauna o suprapunere de drepturi, care e prin definiție nefavorabilă unității de stăpânire pe un anumit teritoriu. Cu deosebire în țările germane, acest sistem duce la înmulțirea nemăsurată a « insulelor » sau enclavelor, care izolează într'o regiune un număr de cetăți sau de orașe, aflate în dependența feudală a altor seniori, sau în legătură directă cu Imperiul, fără a mai trece prin suzeranitățile intermediare ale principilor. De aceea harta politică a Germaniei și a celorlaltor țări din cuprinsul Reichului medieval, e de o atât de infinită complexitate, fiecare teritoriu cuprinzând înlăuntrul perime-

[1]) Corespunde exact lui *consuetudo terrae* al constituției imperiale dela 1231.
[2]) Otto Brunner, *Land und Herrschaft*, p. 433 și urm.

trului neregulat al granițelor sale, încă un număr variabil de pete de altă coloare, care înseamnă localități cu alte legături de dependență, decât acele ale « țării » respective și ale domnitorului ei [1]. Istoria tuturor domniilor teritoriale germane, în ultimele secole ale Evului Mediu, este deci acea a unei îndoite tendințe: de o parte de-a spori cât mai mult posesiunile lor directe și de-a întinde competența administrației « camerale », în subordonare imediată a puterii domnești, iar de alta să reducă, pe cât posibil în totalitatea lor, senioriile în dependență străină — fie a Reichului, fie a altor principi — care întrerup, prin ființa lor deosebită, unitatea politică a « țării » respective. In procesul acesta de unificare regională, care la începuturile erei moderne urmează pilda mai veche a marilor monarhii apusene, elementul de împotrivire și de întârziere îl vor constitui Stările, a căror rațiune de existență este tocmai apărarea și menținerea privilegiilor și imunităților, întemeiate pe vechile tradiții ale ordinei feudale. In unele locuri, ele vor învinge: biruința cantoanelor elvețiene asupra Habsburgilor este de fapt acea a unor comunități de Stări locale, care vor să rămână « *reichsständisch* », în dependență directă de Imperiu, împotriva încălcărilor domniei teritoriale a casei de Habsburg, care nu înțelege să lase trecătorile însemnate ale Alpilor în altă dependență decât a sa, dar nu izbutește în străduințele ei. De asemenea la finele secolului al XV-lea, orașele suabe, sprijinite de alte Stări și de Eberhard de Wurtemberg, se apără împotriva încercărilor de expansiune ale casei de Wittelsbach. Aiurea însă, și mai ales în epoca târzie, în cuprinsul stăpânirilor casei de Hohenzollern, sau mult mai devreme, în acel al țărilor austriace și boheme, procesul se desfășoară în favoarea puterii domnești, a suveranului și a autorității sale în stat [2].

* * *

[1]) Orice hartă politică a Imperiului german la sfârşitul Evului Mediu ilustrează în deajuns aceste particularităţi.

[2]) Cf. H. Wopfner, *Landeshoheit und landesherrliche Verwaltung in Branden-, burg und Österreich,* în *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* XXXII, 1911, p. 561 şi urm.; O. Hintze, *Die Hohenzollern un der Adel,* în *Hist. Zeitschrift,* 112, 1914, p. 494 şi urm.

Avem de examinat acum alcătuirea și însemnătatea variabilă a Stărilor în țările Imperiului. Cea dintâi, după tradiție, este acea a *Clerului*, deși în fapt însemnătatea ei nu e totdeauna în desăvârșită potrivire cu această ordine ierarhică. In Adunări ființează, în cele mai multe regiuni, o « curie a prelaților », care cuprinde în deobște pe abații și priorii mănăstirilor sau pe împuterniciții lor (mai ales când e vorba de mănăstiri de călugărițe sau de ordine religioase cavalerești, Teutonici sau Ioaniți), uneori și câțiva preoți parohi, când de parohia lor se leagă un drept seniorial [1]). O deosebire fundamentală se poate totuși face între teritoriile electorilor și principilor eclesiastici și acele ale principilor laici. In cele dintâi, capitulul catedralei care desemnează pe arhiepiscop sau episcop, are un rost covârșitor față de celelalte Stări: la Trier se confundă chiar cu « domnia », ieșind astfel cu totul din rândul Ordinelor sau Stărilor, unde locul său e ținut de delegații mănăstirilor. La Hildesheim, capitulul catedralei e socotit drept Starea cea dintâi; la Colonia și Münster, drept singurul reprezentant al Clerului în Adunarea Stărilor [2]).

In schimb, în teritoriile laice, se întâmplă ca episcopii să nu figureze în curia bisericească, ei preferind să ia loc în acea a seniorilor, în calitatea lor de feudatari, ceea ce se întâmplă, pare-se, mai ales la răsărit de Elba. Uneori clerul în dependență mai strânsă de domnitor, nu mai ia parte la Adunarea Stărilor, ci își tratează interesele prin înțelegeri directe cu acesta. Dar și o situație intermediară nu este exclusă: în Austria, clerul și unele orașe fac parte din domeniul lărgit al Camerei *(Kammergut)* în atârnare directă de puterea suverană, dar își păstrează totuși în parte atribuțiile în Adunarea Stărilor sau dietă *(Landtag)* [3]). In Bohemia, ordinul Clerului a ieșit însă din rândul Stărilor, în dietă, în urma luptelor dezlănțuite de reforma husită. Sub Ferdinand al II-lea însă, Contra-reforma habsburgică a reîntrodus « curia prelaților », încă din prima fază a războiului de Treizeci de Ani [4]).

[1]) O. Brunner, *Land und Herrschaft*, p. 469.
[2]) G. v. Below, *Territorium und Stadt*, pp. 185—186.
[3]) O. Brunner, *op. cit.*, p. 429 și urm.
[4]) G. von Below, *op. cit.*, p: 190.

Dar marea reformă protestantă din veacul al XVI-lea, chiar în ţările germane în care a izbutit să-şi impună primatul, nu a desfiinţat curia bisericească pretutindeni. Ba au fost cazuri — în Saxonia electoratului, de pildă — unde universităţile şi-au trimis reprezentanţii pentru a înlocui pe acei ai mănăstirilor secularizate. In ţările catolice, dimpotrivă, universităţile n'au luat parte la Adunarea Stărilor, dar în acea din Bavaria şi-a făcut loc ordinul cel nou al Iezuiţilor [1]. Este însă vădit că Starea Clerului, cu deosebire în ţările de stăpânire laică, pierde din însemnătatea ei, pe măsură ce înaintăm în perioada modernă a istoriei. Rolul cel mai de seamă în Adunările de Stări revine în mod firesc curiilor care reprezintă nobilimea şi oraşele.

Otto Hintze, în unul din studiile sale atât de bogate în sugestii, a deosebit şi din acest punct de vedere teritoriile dela răsărit de Elba de acele dela apusul fluviului. Peste tot se observă tendinţa, ca şi în alcătuirea Stărilor engleze, la o diferenţiere între *seniorii*, mari feudatari *(Herrenstand)* şi *mica nobilime* a cavalerilor *(Ritterstand)*. Fără a se ajunge ca în regiunile de margine ale Imperiului, Polonia, Ungaria, Statele scandinave, la o împărţire definitivă în două « case », adunarea magnaţilor şi acea a micii nobilimi — şleahtă sau « tabulă de jos » — această diviziune în două categorii a ordinului nobiliar devine temeiul cel mai de seamă al Adunărilor de Stări din regiunile de Est ale Germaniei: prelaţii se alătură de seniori şi cavaleri; reprezentanţii oraşelor (fără a alcătui o Cameră a Comunelor ca în Anglia) rămân însă despărţiţi de acei ai micii nobilimi. La apus de Elba, diviziunea clasică în trei ordine sau curii — cler, nobilime, oraşe, ca în Franţa — e mai constantă [2].

In unele ţări din această regiune geografică, problema se simplifică prin faptul că mica nobilime a cavalerilor, care la început ia parte la Adunarea Stărilor, pretinde mai târziu să se desfacă din această unire cu celelalte corpuri constituite, pentru a deveni « liberă în Imperiu » *(reichsfrei)*, adică

[1] *Ibid.*
[2] *Typologie der ständischen Verfassungen des Abendlandes*, în *Hist. Zeitschr.* 141, 1929, p. 233 şi urm.

independentă de organizarea țării respective și în atârnare directă de Impărăție. Situația prezintă unele avantagii, deoarece o scutea de contribuțiunile bănești ale celorlalte Stări ale țării, dar în schimb o lipsea cu totul de reprezentare, deoarece în acest mod ieșea din dieta regională, fără a căpăta însă dreptul de a trimite deputați în dieta Imperiului *(Reichstag)*. Turburările la care iau parte cavalerii din Sud-Vestul Germaniei, la începutul veacului al XVI-lea și asociațiunile de « cavaleri prădători » *(Raubritter)*, una din pacostele vremii, își au într'o largă măsură originea în situația neclară a acestei categorii sociale, rămasă astfel fără rosturi politice definite ca și fără stăpân [1]). Exemple se pot găsi destule: ajunge să amintim că la 1514, când Stările, folosind greutățile financiare ale ducelui de Wurtemberg, îi impun în schimbul contribuției lor un adevărat pact constituțional, cavalerii lipsesc din rândurile lor. Aci lipsește de altfel cu totul curia nobilimii, alcătuită din comiți și seniori. La Trier, tendința de despărțire a cavalerilor a dus la un proces, ce le-a fost intentat de Elector și de celelalte Stări la 1577 și care de abia la 1729, după un secol și jumătate, a ajuns la recunoașterea calității lor « imediate » față de Imperiu [2]).

In Mecklemburg dimpotrivă, dieta țării era alcătuită cu precădere din cavaleri. Uneori la obârșie, deosebirea nu e prea mare între cele două ramuri ale Stării nobiliare. In țările austriace de pildă, e vorba în epoca veche doar de două categorii de cavaleri, cari nu sunt măcar de origine liberă, ci servi, supuși însă îndatoririlor militare. Unii din ei îndeplinesc diferite slujbe, fiind calificați *ministeriales*, ceilalți sunt simpli ostași — *milites*. Cu timpul însă, din înseși rosturile lor deosebite, despărțirea se adâncește, echivalentul german al lui *ministeriales* — *Dienstmannen*, slujbași, devenind *Dienstherren* (seniori în slujbă) pentru a lepăda în veacul al XV-lea orice aluzie la serviciu și a constitui, în deplinătatea cuvântului Starea seniorilor — *Grafen und Herren* sau *Herrenstand*. Această evoluție a parcurs-o, între altele, o familie din pri-

[1]) Aloys Meister, în *Gebhardts Handbuch der deutschen Geschichte*[6], p. 330.
[2]) G. v. Below, *op. cit.*, p. 199.

mele rânduri ale aristocraţiei austriace, cum e acea a principilor de Starhemberg [1]). Cavalerii obişnuiţi *(milites)* au ajuns însă mult mai târziu decât seniorii să ia parte la dieta ţării *(Landtag)*.

In Bavaria în schimb, ordinul nobiliar a rămas unitar, intitulându-se la început al « Comiţilor, Liberilor, oamenilor slujbaşi, cavalerilor şi servilor » [2]), pentru a se numi mai târziu Starea nobilimii şi a cavalerilor. Aiurea, cum este cazul în Brandenburg, ordinul nobiliar cuprinde dinaşti locali, cari au recunoscut suzeranitatea Comitelui Mărcii *(Markgraf)*, dar şi unii comiţi cari îşi au de fapt reşedinţa şi proprietăţile în afară de hotarul ţării, dar posedă pe teritoriul ei vreun bun rural, chiar numai un simplu « Rittersitz », conac cavaleresc cu câteva pogoane de pământ. Căci de fapt ca şi de drept, condiţia esenţială pentru a face parte din Starea nobililor, sau, acolo unde e despărţită, din acea a cavalerilor, este tocmai posesiunea unei atari reşedinţe, care la origine trebue să fi fost neapărat un loc întărit, un castel cât de mic, dar în poziţie de apărare. Această posesiune imobiliară pe teritoriu; « în ţară », dă dreptul de-a fi înscris în matricolele Stării şi de-a obţine « apartenenţa » *(Landstandschaft)*. Problema e de sigur mai complexă, când se întâmplă să fie mai mulţi proprietari în indiviziune pe un asemenea castel; aci obiceiul variază, uneori dreptul la Stare fiind al tuturor, alteori numai al unuia [3]). Mai târziu s'a pus chestiunea elementelor burgheze care devin proprietari de reşedinţe cavalereşti. Ea se rezolva adesea prin ridicarea lor la rangul nobililor, dar nu întotdeauna, şi în acest caz li se refuza locul în Starea nobiliară: la Bremen şi Verden, s'a ajuns la 1772, ca din 260 de proprietăţi cavalereşti, numai 63 să dea drept la locul în dietă [4]). In fine mai trebue menţionată o caracteristică ce ne întâmpină în Saxonia şi în ducatul Prusiei: spre deosebire de regula în deobşte admisă, ca toţi membrii Stării nobiliare să ia parte în persoană la Adunare, există aci, ca

[1]) *Ibid.*, p. 192.
[2]) *Grafen, Freie, Dienstmannen, Ritter und Knechte.*
[3]) G. von Below, *op. cit.*, p. 211.
[4]) *Ibid.*, pp. 205—206, n. 2.

în Anglia, deosebirea între acei convocați individual, prin scrisoare *(Schriftsässige)* și cavalerii convocați de căpetenia administrativă a districtului *(Amtssassen)*, pentru a desemna în deobște doi deputați de circumscripție. In Prusia, împrejurarea se lămurește și prin întinderea mai mare a teritoriului, care îngreuia în oarecare măsură, prezența efectivă a unui prea mare număr de nobili convocați individual. Din aceste câteva trăsături mai de seamă, ale organizării Stărilor nobiliare în țările germane, se poate vedea infinita diversitate a regimului, după împrejurările specifice fiecărei țări. In general însă, după nevoile de « sfat » și mai ales de « ajutor », Starea cavalerilor — acolo unde nu s'a desfăcut din Ordinele țării — are mai mare importanță, prin contribuția militară a membrilor ei la războaiele domniei, după cum acea a orașelor cântărește mai mult prin mijloacele financiare de care dispune. Acești doi factori constitue temeiul principal al Adunărilor de Stări ale țărilor.

Orașele n'au avut însă peste tot aceleași rosturi și aceeași însemnătate. Nici reprezentarea lor nu a fost uniformă. Uneori era de drept primarul, altădată doi sau trei consilieri din sfatul orășenesc, câteodată « *principaliter* der Bürgermeister, *eventualiter* Ratsfreunde ». Alegeri de deputați ca acei ai Stării a treia franceze, la care să ia parte breslele, au loc în unele cazuri, dar nu ca o regulă generală [1]).

Nu mai puțin variabilă este situația orașelor alcătuitoare ale Stării. Nu toate orașele de pe teritoriul unei țări aveau dreptul să-și trimită delegații în dietă: dacă intrau în compunerea domeniului « Camerei », în dependență directă de puterea domnească, impozitele lor erau — cel puțin în unele cazuri — stabilite de administrația domanială, și nu mai luau atunci parte la adunările Dietei; aceasta era în Austria poziția unor centre urbane importante, ca Wiener-Neustadt și St. Pölten [2]). In Brandenburg, se deosebeau orașe « mediate » din dependența Principelui sau a seniorilor, de cele « imediate » care își aveau delegații în dietă. De asemenea se deosebește, după regiuni, locul pe care îl dețin orașele în Adunarea Stă-

[1]) *Ibid.*, p. 218.
[2]) O. Brunner, *op. cit.*, pp. 470—471.

rilor. Sunt câteva cazuri în care situaţia lor e dominantă. Aceasta a fost dela început caracteristica Flandrei; *leden van Vlaenderen* « membrii » care înlocuiau dieta, erau numai reprezentanţii celor trei oraşe mari [1]). Pentru cine cunoaşte desvoltarea timpurie şi înflorirea vieţii orăşeneşti în această regiune, prin excelenţă industrială şi comercială, faptul nu poate părea surprinzător. De altfel în general, în Ţările de Jos, ale căror diete provinciale cuprindeau şi reprezentanţi ai clerului şi ai cavalerilor, tot deputaţii oraşelor aveau cuvântul hotărîtor. Este o prevestire a Stărilor Generale şi provinciale olandeze ale epocii moderne, expresiune clasică a unei structuri sociale burgheze şi capitaliste.

Mai era însă o ţară pur germană, în care dieta a ajuns să fie compusă aproape exclusiv din reprezentanţi ai Stării orăşeneşti. Când cavalerii din Wurtemberg au dobândit recunoaşterea calităţii lor de dependenţă imediată de Imperiu, dieta ţării nu a mai cuprins decât superiorii a patrusprezece mănăstiri şi deputaţii a şasezeci de oraşe sau districte. Din punct de vedere social, aparţineau însă toţi Stării burgheze, prelaţii fiind în general fii de burghezi, iar deputaţii districtelor, funcţionari din aceeaşi clasă socială. Această particularitate a dat dietei din Wurtemberg o mai mare coheziune şi i-a asigurat o mai lungă durată în rosturile ei, decât în cele mai multe ţări germane. Doar omul de stat britanic Fox spunea, la sfârşitul veacului al XVIII-lea, că nu cunoştea în Europa decât două constituţii vrednice de acest nume: acea din Anglia şi acea din Wurtemberg [2]). Dar acesta este de sigur un caz excepţional. E de observat că la oraşe se adăugau în multe locuri şi « târgurile » semirurale, fără însă să putem interpreta prezenţa deputaţilor lor în dietă ca o reprezentare directă a *ţărănimii*.

Dar şi această « a patra Stare » îşi avea deputaţii în unele Adunări, deşi în general particularitatea ce o constituia prezenţa lor nu a depăşit limitele epocii medievale. Elveţia este fireşte cazul caracteristic, ţărănimea liberă a primelor can-

[1]) G. v. Below, *op. cit.*, p. 212. Cf. H. Pirenne, *Histoire de Belgique*, II² p. 163.
[2]) *Ibid.*, p. 214.

toane alcătuind un factor de hotărîtoare însemnătate — deși nu singurul — în adunările locale. Influența acestor împrejurări deosebite pare a se fi întins asupra unora din regiunile vecine: în Tirol a existat din vechime în dietă o reprezentare a « văilor și judecătoriilor », care cuprindea țărănimea din munți. E de notat — și aceasta e o nouă confirmare a teoriilor pe care le-am amintit, că și aci originea Stării e de natură judiciară, derivând din dreptul de judecată al Principelui asupra unui mai mare număr de locuitori ai satelor, care asistându-l în împărțirea dreptății, pot fi îndemnați la « sfat și ajutor » și alcătuesc astfel o Stare în aceleași condiții ca celelalte [1]). Nu e vorba însă de o reprezentare a întregii țărănimi a țării, ci numai de aceea care se bucură de situația privilegiată a judecății domnești. Aceeași situație o au și deputații țărani de pe posesiunile abației din Kempten. La celălalt capăt al Germaniei, unele ținuturi ale Frisiei și ale Holsteinului de pe coasta Mării de Nord, unde țărănimea liberă s'a putut menținea înafară de legăturile de iobăgie ale sistemului feudal, numără de asemenea o Stare țărănească deosebită. In deobște însă, se considera populația « câmpiei », *(plattes Land* corespunde exact termenului francez *plat pays)* ca reprezentată « implicit » de seniorii de care depindea, concepție specific feudală, pe care o regăsim și aiurea. Acestea ar fi deci, în linii foarte sumare, principalele elemente care alcătuesc sistemul Stărilor, în țările germane, boheme, flamande sau neerlandeze, care se desfac la sfârșitul Evului Mediu, din unitatea mai mare a vechiului Reich. Pe lângă originea și compunerea lor, interesează însă în aceeași măsură rostul lor în diete și în special relațiile lor cu puterea domnească cu care, laolaltă — și împreună, — « sunt » țara însăși [2]).

* * *

Această concepție era într'adevăr atât de înrădăcinată și de răspândită, ca temeiul cel mai de seamă al regimului, încât la Liége de pildă, Stările și adunarea lor purtau fru-

[1]) Cf. O. Brunner, *op. cit.*, pp. 471—472.
[2]) *Ibid.*, p. 474 și urm.

mosul nume de «*sens du pays*»[1]. Faţă de Principe, ele îşi precizau dela început rosturile prin actul de omagiu moştenit *(Erbhuldigung)* care avea loc în primele zile ale domniei. O asemenea solemnitate a mai fost săvârşită la 1835 de către Adunarea Stărilor din Austria de Jos *(Niederösterreich)* faţă de împăratul Ferdinand. La jurământul de credinţă ce i se face, noul suveran răspunde după formula consacrată, că întăreşte « toate libertăţile, privilegiile, lăudatele şi vechile tradiţii şi bunele obiceiuri » şi că va păzi şi ocroti « toate cele patru stări şi locuitorii ţării în libertăţile, onorurile, demnităţile şi dreptăţile lor »[2]. Iată cum se prelungeşte, până în secolul clasic al parlamentarismului democratic, ecoul vechilor aşezări ale ordinei unui alt regim.

Această reciprocitate contractuală de obligaţiuni, care defineşte poziţia ambilor factori în stat *(Statusvertrag* în terminologia istoriografiei germane) a accentuat aspectul *dualist* al regimului de Stări, acestea înfăţişându-se ca « Ţara » propriu zisă faţă de Domnitor. Este adevărat că în perioada mai târzie, deosebirea s'a adâncit, până a trage o linie de despărţire între instituţiile «Ţării» cârmuite de Stări, şi acele ale « Curţii » orânduite de puterea domnească a Principelui. Dar cercetările mai recente au avut meritul de-a scoate în evidenţă că această situaţie este rezultatul unei destul de lungi evoluţii şi că, la început cel puţin, a fost vorba mai degrabă de o *colaborare* între Domnitor şi Stări, pentru aplicarea regulelor prescrise de ordinea feudală. dintre cari cele mai de seamă, cuprinse în formula *consilium et auxilium*, determină participarea în comun la judecăţile prezidate de Principe, pentru o mai bună păstrare a obiceiului, şi la organizarea de asemenea în comun, a puterii armate în caz de războiu. Această fază a fost definită a «acţiunii comune» *(gemeinsames Handeln)*[3], iar la obârşia ei se poate aduce ca dovadă chiar textul constituţiei imperiale din 1231, în care un *consensus* al « celor mai mari şi mai buni » este necesar oricărei iniţiative în domeniul legislativ a « domnului ţării ». De sigur se sta-

---

[1]) H. Pirenne, *Hist. de Belgique* II², p. 146.
[2]) V. Otto Brunner, *Land und Herrschaft*, p. 486.
[3]) *Ibid.*, p. 488 şi urm.

bilește de atunci noțiunea de contract, de altfel inerentă relațiilor feudale, « dar este cu totul greșit, de-a vedea numai această natură a contractului și de-a așeza pe Domnitorul țării și Stările țării, unul alături de celelalte, ca două subiecte de drept fără nicio legătură între ele »[1]).

Această poziție inițială a fost însă modificată în decursul vremii, de desvoltarea însăși a împrejurărilor. S'a ajuns repede și aci la concluzia la care ajunseseră mai devreme monarhiile feudale ale Europei Apusene, că resursele proprii ale « domeniului » erau cu totul insuficiente pentru a face față nevoilor mereu sporite, ale administrației unui teritoriu mai întins, și mai ales cerințelor atât de dese, la acea vreme, ale războiului. Contribuții extraordinare erau și aci de neînlăturat, dar ele nu se puteau obține decât prin consimțimântul Stărilor care urmau să le plătească. Este adevărat că în țările germane mai stăruia o veche dare obștească, denumită cerere *(Bede)* care putea fi considerată drept o obligațiune de impozit permanent, dar nici aceasta nu putea fi hotărîtă fără consimțimântul Stărilor, care îi fixau cifra, și nu ajungea pentru nevoile nouă ale statului și ale armatei. De aci deci, ca și în Apus, nevoia convocării, mai mult sau mai puțin periodice a unor Adunări de Stări, care să consimtă la ajutorul cerut, fie în bani, fie în oameni. Dar era firească și din partea acestora din urmă o folosire a acestor momente, în care cuvântul lor atârna mai greu în cumpănă, pentru a-și întări rosturile în conducerea țării și uneori chiar a-și face simțită mai limpede și mai lămurit voința. De aci decurge nu numai confirmarea privilegiilor existente, în temeiul cărora se disting categoriile sociale ale lumii medievale, dar și afirmarea mai precisă de drepturi nouă, ale căror consecințe puteau fi considerabile. In 1393, Stările Bavariei obțin astfel recunoașterea obligațiunii, din partea domnitorului, de-a nu întreprinde « nicio acțiune de războiu mai însemnată » *(namhafter Krieg)* fără consultarea și avizul lor[2]). Aiurea se formează « dreptul de împotrivire », rezultând și el din jocul normal al relațiilor dintre suzeran și vasal. El putea fi individual,

[1]) O. Brunner, *op. cit.*, p. 490.
[2]) *Ibid.*, p. 491.

mergând până la dreptul de război privat *(Fehde)*, care putea fi legitim chiar împotriva suveranului ţării, atunci când acesta călcase dreptul. Cazuri de această natură se mai repetă în veacul al XV-lea şi chiar al XVI-lea, şi constituie una din particularităţile cele mai grele de înţeles, pentru spirite cu o cultură juridică modernă, ale vieţii politice şi sociale a Evului Mediu [1]). Dar dreptul de împotrivire putea fi colectiv, aşa cum îl cunoşteau regatele spaniole. Una din cele mai vechi formulări în ţările imperiului este acea din privilegiul dela Cortenberg (1312) din Brabant, întărit la 1356 de *joyeuse entrée* sau *blijde incomst* [2]). In mod firesc, sub imperiul acestor împrejurări nouă, în care Stările sunt în măsură să câştige, ca şi aiurea, la orice schimbare de domnie, dar mai ales în cazurile în care dinastia se schimbă, sau intervine perioada turbure a unei minorităţi sau regenţe, — ele se ridică tot mai mult în faţa puterii domneşti ca un corp aparte, cu o structură şi o organizare deosebită. Se intră astfel în faza a doua, în care accentul nu mai cade pe « acţiunea comună », ci pe « tratative » dela putere la putere *(Miteinanderverhandeln)* [3]), între Domnitor şi Stări.

Această situaţie se precizează după ţări, la epoci diferite. In general secolul al XIII-lea rămâne mai de grabă sub semnul unei creşteri a puterii domneşti, care se consolidează şi câştigă chiar, în unele regiuni, poziţii pe care nu le va mai părăsi: este în special cazul ţărilor austriace, unde stăpânirea nouă a casei de Habsburg află terenul pregătit, de regimul autoritar al predecesorilor ei, dinastia de Babenberg şi regele Otokar al II-lea al Bohemiei [4]). In veacul al XIV-lea însă, şi pe alocuri în cel următor, tendinţa este spre o întărire a influenţei Stărilor, rezultând tocmai din nevoile sporite ale vieţii de Stat, şi din prilejul ce li se oferă de a-şi condiţiona în atâtea împrejurări « sfatul şi ajutorul ». Ele devin astfel asociate la actele principale ale domniei, mai ales când e

---

[1]) O. Brunner, *op. cit.*, p. 22 şi urm.

[2]) G. v. Below, *op. cit.*, p. 250, n. 1; H. Pirenne, *Hist. de Belgique*, II[2], p. 155—159.

[3]) O. Brunner, *ibid.*, p. 489 şi urm.

[4]) H. Wopfner *Landeshoheit u. landesherrliche Verwaltung*, în *Mitt. d. Inst. f. österr. Geschichtsforschung*, XXXII, 1, p. 575.

vorba de stabilirea unei succesiuni sau unei alianțe prin căsătorie. Reprezentanții Stărilor austriace își atârnă astfel pecețile de contractul de căsătorie a lui Frideric cel Frumos cu Elisabeta de Aragon (1313), sau de documentele privind ordinea de moștenire a casei domnitoare din 1364[1]). Obiceiul a pătruns până și în țările românești: în unele documente moldovenești din veacul al XV-lea, omagiul domnitorului către regele Poloniei va fi de asemenea întărit de Stări[2]) (стадла).

Mai lămurită însă, ca și în Apus, este influența Stărilor în domeniul financiar. Nu numai stabilirea ajutorului sau *cererii*, sub formă de dare, e hotărîtă de reprezentanții lor, dar încasarea și chiar repartizarea sumelor rezultate din strângerea birului, mai ales când e vorba de plata unor datorii domnești. Se ridică astfel în fața venitului domnesc și a administrației sale, o altă administrație fiscală, gospodărită de delegați ai Stărilor, care în unele țări germane a dăinuit până într'o epocă foarte recentă: în Prusia « creditul Stărilor » *(ständisches Kreditwerk)* s'a menținut până la 1820, iar în Mecklenburg administrația lor deosebită a stăruit până în pragul veacului nostru, în vremea Germaniei bismarckiene[3]). O altă înrâurire considerabilă o au împrumuturile pe care domnitorul, în nevoile sale financiare, e adesea adus să le ceară în condiții mai totdeauna grele, fie unor bancheri creștini sau evrei, — cum e cazul în Germania de Miazăzi, încă din veacul al XIV-lea, — fie direct Stărilor, cum se întâmplă în Marca de Brandenburg, ceea ce sporește de sigur acolo autoritatea și exigențele orașelor și ale cavalerilor[4]). Și aci se poate găsi o paralelă cu unele aspecte ale istoriei Principatelor românești, ce e drept dintr'o epocă mai târzie, dar cu efecte asemănătoare[5]).

---

1) O. Brunner, *op. cit.*, p. 491.
2) V. de pildă actul din 19 Sept. 1436 al lui Ilie Vodă, în Costăchescu, *Doc. Moldovenești*, II, nr. 201, p. 699.
3) G. v. Below, *op. cit.*, pp. 257—258.
4) H. Wopfner, *op. cit.*, în *Mitt. des Inst. f. österr. Geschichtsforsch.*, XXXII, 1, p. 572.
5) Cf. G. I. Brătianu, *O carte de judecată a lui Vasile Vodă Lupu*, *Rev. Istorică*, V, 1919, p. 1 și urm.

Adunările sau dietele aveau însă o structură greoaie şi complicată. Ele se împărţeau în *curii* deosebite pentru delegaţii fiecărei stări: două, trei sau patru, după organizare şi necesităţi. Ca şi în Spania sau în Franţa, aceste subdiviziuni ale Adunării lucrau deosebit, întrunindu-se doar la deschiderea solemnă şi la închiderea dietei. Un « director » comun, care putea fi şi preşedintele uneia din curii, ţinea legătura între ele; uneori comitete de delegaţi « tratau » dela Stare la Stare, problemele la ordinea zilei. O delegaţiune mai restrânsă înlocuia în unele cazuri dieta; ea putea ajunge, ca în Brandenburg, mai mult în dependinţa Principelui, sau dimpotrivă, ca în Wurtemberg, să statornicească spiritul de rezistenţă la încălcările autorităţii domneşti [1]).

Dietele se întruneau de altfel după împrejurări — mai des sau la lungi intervale de timp, după cum principele avea nevoie de concursul lor, sau se putea lipsi de ele. In perioada mai târzie, ele au tins spre o mai mare regularitate a sesiunilor, dreptul de convocare rămânând însă — cu unele excepţii — o iniţiativă domnească. Lucrările erau însă mult îngreuiate de necesitatea de a revizui şi reînnoi mereu mandatele deputaţilor, cari trebuiau, la orice chestiune nouă sau neprevăzută, să capete alte instrucţiuni dela mandanţii respectivi. Principiul majorităţii în deliberări era aplicat doar înlăuntrul fiecărei curii, dar nu era valabil pentru dietă în întregimea ei. Faptul că două curii din trei erau de o anumită părere, încă nu determina, o hotărîre. Trebuiau întotdeauna tratative, pentru a se găsi compromisul, între interesele lor, de cele mai multe ori diferite ca şi punctele de vedere. O altă caracteristică era secretul desbaterilor, care nu putea fi desvăluit. S'au păstrat urmele în unele părţi, ale unui adevărat angajament al membrilor dietei, cari depuneau un *iuramentum taciturnitatis* [2]). Este încă o deosebire pe lângă atâtea altele, de sistemele şi practicele parlamentarismului modern.

S'a scris mult despre spiritul strâmt al Stărilor din ţările germane, rezultat firesc al organizării lor corporative, care

---

1) F. Hartung, *Deutsche Verfassungsgeschichte*, p. 52.
2) G. v. Below, *op. cit.*, p. 241.

punea accentul pe interesele de clasă. S'a putut constata că unele Stări, în deosebi cele nobiliare, se simțeau mai apropiate de categoriile sociale similare ale țărilor vecine, decât de celelalte ordine ale țării proprii. Astfel se poate lămuri de pildă formularea nu numai asemănătoare, dar chiar identică a unor revendicări din dietele Saxoniei și Brandeburgului, în anii 1539—1540 [1]).

Egoismul corpurilor privilegiate s'a făcut adesea simțit în manifestările lor: aristocrația își apără cu îndârjire « libertățile » consacrate, renunțând cu greu în folosul « păcii țării » la dreptul războiului privat, care o deosebea de obște. Este de pildă caracteristic protestul Stărilor din Moravia, care revendică (la 1790!) dreptul de a aplica pedeapsa cu bătaia oamenilor aflați în legături de dependență, și dovediți neascultători [2]). Orașele urmăreau cu aceeași stăruință menținerea integrală a privilegiilor din vechime, și întărirea monopolului industrial sau comercial ce le fusese hărăzit. Particularismul lor înrădăcinat lupta împotriva măsurilor de unificare fiscală, monetară sau vamală, pe care încerca să le impună autoritatea de Stat. Astfel în epoca modernă a istoriei, Stările se ridică adesea ca o piedecă în calea inițiativelor reformatoare ale principilor; un exemplu clasic este de sigur tragedia pe care a însemnat-o sfârșitul domniei lui Iosif al II-lea, împăratul al cărui « despotism luminat » și centralizator s'a izbit pretutindeni în statele habsburgice — dar mai ales în Țările de Jos și în Ungaria — de vechile ordine care își apărau privilegiile consfințite de tradiție. De asemenea, ca pretutindeni de altfel, Stările țineau la « indigenat » care rezerva localnicilor, oamenilor « de țară », slujbele și răspunderile cârmuirii. Cele din Brandenburg nu admiteau funcționari saxoni, cele din Tirol urau pe slujbașii bohemi [3]).

Dar este și un aspect mai puțin restrictiv al acestor împrejurări, din care se poate deduce și o contribuție pozitivă a

---

[1]) F. Hartung, *op. cit.*, p. 53.

[2]) Fr. Tezner, *Technik und Geist des ständisch-monarchischen Staates*, p. 84, n. 2: « măcar să li se îngăduie un anumit număr de lovituri »!

[3]) O. Hintze, *Die Hohenzollern und der Adel*, în *Hist. Zeitschr.*, 112, p. 501, 2, și H. Heimpel, în *Handbuch der deutschen Geschichte*, hg. v. Dr. A. O. Meyer p. 365.

regimului Stărilor, în ţările în care se afla în vigoare. Prin faptul că se considerau « ţara », în totalitatea ei, ele se găseau adesea chemate să intervină în favoarea unităţii teritoriului pe care fiinţau, împotriva încercărilor de a-l împărţi, ca o moştenire patrimonială, între membrii diferiţi ai aceleiaşi dinastii, sau de a înstrăina porţiuni ale lui, ca zestre sau ca urmare a unor alte înţelegeri între familiile domnitoare[1]). Grija aceasta se întindea câteodată şi asupra « domeniului », proprietatea domnească dinlăuntrul ţării, la a cărei vânzare sau dăruire Stările de asemenea ştiau să se opună.

Nu se poate trece cu vederea nici faptul că prin apărarea intereselor şi privilegiilor lor, Stările constituiau totuşi o frână împotriva abuzurilor săvârşite de funcţionarii provinciali, şi că plângerile înfăţişate în dietă erau o ameninţare împotriva acestora, de care nu puteau să nu ţie seamă; e o calitate, ce o are de altfel orice regim reprezentativ, în care se pot formula, într'un fel sau altul, întrebări sau interpelări la adresa autorităţilor.

Toate aceste împrejurări trebuesc avute în vedere şi amintirea lor să atârne în cumpăna unei judecăţi obiective, spre a ne putea înfăţişa regimul Stărilor şi al dietelor în ţările Imperiului, cu toate aspectele şi particularităţile sale.

III. REGIMUL STĂRILOR IN PRUSIA ŞI IN BOHEMIA

Evoluţia regimului de Stări în ţările germane şi boheme, care au rămas în epoca modernă în marginile Imperiului, după secesiunea Elveţiei şi a Ţărilor de Jos, nu se poate desprinde însă mai bine decât din cercetarea cazurilor concrete, ce ni le înfăţişează. Din mulţimea aproape nenumărată de Stări şi diete ce au fiinţat aci dela sfârşitul Evului Mediu, vom desprinde două exemple, nu numai pentrucă ne-a fost mai uşor în împrejurările prezente, de-a aduna informaţii asupra lor decât în privinţa altora, dar mai ales fiindcă reprezintă două elemente importante în studiul « statului corporativ » —

[1]) G. v. Below, *op. cit.*, pp. 264—265.

dacă vom traduce astfel cu d-l L o u s s e cuvântul german *Ständestaat* [1]) (în înțeles literal: « Stat de Stări »): e vorba de statul compozit al Brandenburgului și al Prusiei, și de complexul statelor boheme și morave.

Statul prin care a început ascensiunea politică a casei de Hohenzollern în veacul al XV-lea, s'a alcătuit din regiuni deosebite, împrăștiate dela un capăt la celălalt al țărilor germane. Dintre ele, în istoria regimului de Stări, Prusia înfățișează un caz cu totul deosebit. Țara cucerită asupra Slavilor păgâni de Ordinul Teutonic, în decursul veacului al XIII-lea, a fost deschisă de el colonizării cu elemente din toate categoriile sociale, imigrate din celelalte țări germane, dar a păstrat multă vreme o fizionomie proprie prin sistemul ei de cârmuire. Ordinul era de drept și în fapt stăpânul țării, pe care o administra prin « comturii » mănăstirilor sale, prin oficiile sale bine organizate de monopoluri și de negoț. In această organizare — caz aproape unic în Evul Mediu apusean — n u era loc pentru privilegii de Stare; cum s'a spus foarte potrivit « statul feudal al Evului Mediu este un stat al drepturilor; statul Ordinului era un stat al datoriilor » [2]). Anumite trăsături caracteristice ale mentalității prusiene de mai târziu își au poate aci o îndepărtată obârșie, în orice caz o anticipare. Orașele erau afiliate Hansei, dar în dependența Ordinului care le măsura creditul și le îndruma negoțul, constituind la Marienburg și Königsberg oficii speciale pentru acel al grâului și al chihlimbarului. Iar coloniștii, care se gospodăreau după obiceiul din Kulm sau Magdeburg, trebuiau să respecte monopolul morăritului sau al pescuitului, reținut de Ordin, și să răspundă chemării mareșalului său în caz de războiu, proprietarii mai mari pe un *dextrarius copertus*, cal acoperit cu platoșe, ca și călărețul său, iar cei mai mărunți cu arme mai ușoare. Ordinul de altfel era și propriul său bancher și negustor, exportând în concurență cu orașele produsele întinselor sale domenii, până în Anglia, Scoția, Franța

[1]) E. L o u s s e, *Les caractères essentiels de l'Etat corporatif médiéval*, în *Bullet. of the Internat. Committe of hist. Sciences* IX nr. 37 p. 453.

[2]) H. H e i m p e l în *Handbuch der deutschen Geschichte ibid.* p. 381. Urmăm aci această expunere.

sau chiar Portugalia. Sub Marii Maeştri din secolul al XIV-lea: Siegfried von Feuchtwangen, Dietrich von Altenburg şi cu deosebire sub Winrich von Kniprode, această stranie comunitate de călugări ostaşi a atins în ţările baltice pe care le cucerise, apogeul stăpânirii sale.

Dezastrul dela Tannenberg în 1410, în care Ordinul Teutonic a fost răpus de puterile aliate ale Poloniei şi Lituaniei. unite de Iagheloni, a adus însă, odată cu decăderea stăpânirii sale, şi înfiinţarea regimului de Stări. Datorii grele trebuiau plătite învingătorului, iar pentru a putea percepe birurile necesare, o dietă în care figurau cele trei ordine — bisericesc, al cavalerilor şi al oraşelor — a luat fiinţă. A urmat atunci, de-a-lungul veacului al XV-lea, lupta Ordinului împotriva Stărilor, pe care mai de mult regimul său sever şi exclusivist le ridicase împotriva sa; încă dela 1397 cavalerii laici se uniseră într'o « ligă a şopârlei » *(Eidechsenbund)* iar oraşele, în frunte cu Danzig, refuzau plata impozitelor extraordinare. La rândul său, Ordinul împiedeca ţinerea dietei şi constituirea unei curţi de judecată a Stărilor.

53 de nobili şi 19 oraşe au constituit atunci, la 13 Martie 1440, la Marienwerder, « Liga prusiană », care şi-a ales la 1453 consiliul ei, hotărînd şi încasând propriile ei biruri. Prin aceasta, « dualismul » din alte state germane a luat fiinţă şi în Prusia, neputându-se menţinea în raporturi de durată cu Ordinul, a cărui concepţie de cârmuire nu putea primi situaţia ce i se crease. Războiul început la 1454 a dat Ordinului ultima lovitură. La 21 Februarie din acel an, căpetenia ligii, Hans von Baysen, oferea regelui Poloniei, Casimir al II-lea, inimicul Ordinului, suzeranitatea asupra Prusiei. Propunerea a fost primită, teritoriul împărţit în patru voivodate, după sistemul polon, întărindu-se privilegiile Stărilor şi cu deosebire ale nobilimii. La 1466 noua aşezare era desăvârşită prin deschiderea « coridorului » de-a-curmezişul teritoriilor ce aparţinuseră odinioară Ordinului; secularizarea din 1523, care a făcut din Prusia un ducat vasal al Poloniei, nu mai era decât consacrarea formală a biruinţei Stărilor, care au rămas până într'o epocă târzie sub influenţa directă şi nemijlocită a împrejurărilor din regatul suzeran şi vecin.

In Brandenburg, evenimentele au luat un curs deosebit, dând acestei țări o structură politică și socială echilibrată. In veacul al XIII-lea, Ascanienii, care alcătuiau casa domnitoare a Mărcii, ajunseseră să așeze pe temelii solide statul lor teritorial. Orașele și puterile feudale fuseseră nevoite să le recunoască, într'o largă măsură, drepturile suverane. Dar odată cu stingerea acestei dinastii și trecerea Mărcii în stăpânirea unor principi străini, ai caselor de Bavaria sau de Luxemburg, reacțiunea Stărilor se face simțită. Orașele își revendică autonomia deplină, comercială și monetară, intrând în legături directe cu Hansa, iar feudalii, sub formă de imunități sau privilegii, lipsesc autoritatea domnească de cea mai mare parte a înțelesului și a conținutului ei. Incă dela 1281 se impusese o mărginire a dării *(Bede)* consimțită ca o contribuție extraordinară numai în unele cazuri [1]). Drepturile de judecată erau reduse în fiecare zi mai mult: la 1375, o însemnare făcută pentru împăratul Carol al IV-lea stabilea că Markgraful nu mai păstra dreptul său, decât în 31 comunități, din 460 ale Mărcii de mijloc [2]). In aceeași proporție se reduseseră drepturile de patronat, și alte *servicia*. La 1369, o parte însemnată a orașelor câștigau pentru ele și privilegii monetare, turburând unitatea de măsură și de monetă ce ființase până atunci. Veniturile principelui scăzuseră în proporție catastrofală [3]); cât privește obligațiunile militare, fundațiunile bisericești obținuseră tot mai multe scutiri, iar cavalerii dobândiseră o deplină libertate în a-și oferi serviciile altor seniori, mergând până la a lua parte la acțiuni de războiu împotriva stăpânitorului legiuit al Mărcii. Astfel la 1355, Markgraful Ludovic («Romanul»), Markgraful Ioan de Moravia și împăratul Carol, ca rege al Bohemiei, încheiau un tratat de reasigurare, obligându-se că niciunul nu va lua în serviciul său sau va primi sub suzeranitatea sa, oameni sau

[1]) F. Israel, *Brandenburgisch-preuszische Geschichte*, I, pp. 23—24.
[2]) H. Spangenberg, *Landesherrliche Verwaltung, Feudalismus und Ständetum in den deutschen Territorien des 13. bis 15. Jahrhunderts* în *Hist. Zeitschr.*, 103, 1909, p. 509.
[3]) Cf. *Id.*, *op. cit.*, p. 510: dela cca. 50.000 mărci de argint în sec. XIII, la 6.500 în 1375; pentru echivalența unui «schock» de groși cu marca, v. Huber, *Geschichte Österreichs*, II, p. 254 în n.

cetăţi ale celorlalţi. In clipa în care regele Sigismund a învestit la 1411 pe Frideric de Hohenzollern cu Marca Brandenburgului, conferindu-i câţiva ani mai târziu şi Electoratul, anarhia era la culme şi autoritatea principelui redusă la ultima ei expresiune.

A urmat atunci lupta îndârjită a nouei case domnitoare împotriva Stărilor, pentru a-şi recâştiga poziţiile pierdute. Incă dela 1414, «pacea ţării» oprea războaiele private ale nobilimii, iar în anii următori cavalerii erau readuşi la stricta împlinire a obligaţiunilor lor. Nu fără lupte însă; în special familia Quitzow a opus o împotrivire îndârjită, care în cele din urmă a fost răpusă. Urmaşul întemeietorului dinastiei, Frideric al II-lea «Dinte de fer», a aplicat acelaşi procedeu oraşelor, silindu-le să renunţe la legăturile lor cu Hansa şi sdrobind la 1442 rezistenţa cea mai înverşunată, acea a oraşelor unite Berlin şi Köln de pe Spree. Şi privilegiile episcopatului au fost restrânse, cu ajutorul Sf. Scaun, care se opunea mişcării reformatoare a Conciliilor, şi căuta sprijin în principii teritoriali. De abia însă sub Joachim I, la începutul veacului al XVI-lea, s'a ajuns şi aci la rezultate mai complete. Totuşi împotrivirea din partea nobilimii nu încetase, şi s'a păstrat amintirea unor versuri de ameninţare, scrise chiar pe uşa Markgrafului:

Jochimke, Jochimke höde dy;
Fange wy dy so hange wy dy [1]).

(Joachime, Joachime, păzeşte-te; dacă te prindem te spânzurăm). Cavalerii în deosebi nu se împăcau cu regulele de pace, introduse dela 1495 în întregul cuprins al Imperiului şi aplicate cu severitate în Brandenburg.

Trebuia să se ajungă, în urma turburărilor aduse de Reformă, la un echilibru mai statornic în relaţiile dintre Stări şi Markgraf. La 1540, Joachim al II-lea ca şi vecinul său, de asemenea reformat, din Saxonia, se obliga ca în toate chestiunile «din care putea rezulta pentru ţară un folos sau pagubă («*daran der Lande Gedeih und Verderb gelegen*») să consulte pe «sfetnicii obşteşti ai ţării» *(gemeine Landräte)*.

[1]) O. Hintze, *Die Hohenzollern und der Adel*, în *Hist. Zeitschr.*, 112, p. 498.

Aceştia erau de fapt delegaţi ai Stării Cavalerilor, care se ridica astfel la o însemnătate deosebită şi precumpănitoare în vieaţa statului, Ei apărau cu toate prilejurile privilegiile Stărilor, obţinând nu numai dreptul de a hotărî dările, dar şi acel de a încasa sumele rezultate din ele şi de a le mânui, sprijinind totdeodată în dietă plângerile micii nobilimi, pentru apărarea dreptului ei de indigenat, împotriva « străinilor » (în speţă: Saxoni!) numiţi în slujbe de Elector [1]).

In primele decenii ale veacului al XVII-lea jocul moştenirilor a întregit stăpânirea Hohenzollernilor din Brandenburg, la 1614 cu micile ţinuturi renane, Cleve, Mark şi Ravensberg, iar la 1618 cu Prusia Orientală, prin stingerea acelei ramuri a familiei care domnea acolo dela secularizarea Ordinului Teutonic, cu un secol în urmă. S'a constituit astfel un exemplu tipic de stat complex, tripartit, cu trei teritorii deosebite, împrăştiate la sute de kilometri, fiecare cu dreptul, privilegiile şi Stările sale. Regimul din Brandenburg se menţinea în marginile atinse în secolul precedent, curia prelaţilor unită cu a nobilimii alcătuind « Stările superioare » *(Oberstände)*, spre deosebire de oraşe. In Cleve şi Mark, Stările se bucurau de o reală autonomie, influenţată fără îndoială de împrejurările din Olanda vecină. Iar în Prusia Orientală luase fiinţă, mai ales în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, o adevărată republică aristocratică, în care oligarhia câtorva familii luterane (Tettau, Ostau, Wallenrodt, Kreitzen, Schlieben, etc.) conducea totul, desemnând pe cei patru « consilieri superiori » ai guvernului, ca şi pe « căpitanii de plăşi » *(Amtshauptleute)* care se îndrumau în activitatea lor, după pilda şi asemănarea « staroştilor » din Polonia vecină şi suzerană.

Războiul de Treizeci de Ani şi-a întins efectele pustiitoare mai ales asupra vechii Mărci, regiune de trecere a armatelor imperiale şi suedeze. Egoismul Stărilor împiedeca însă orice solidaritate între provincii, persoana Electorului fiind singura legătură recunoscută între « ţările » stăpânirii sale. Marele Elector, Frideric Wilhelm, a încercat încă dela începutul domniei sale, din ultimii ani ai războiului, să închege mai te-

[1]) *Ibid.*, p. 500.

meinic unitatea statului şi să-i dea mijloacele de a se apăra împotriva presiunilor şi năvălirilor dinafară. Instrumentul cel mai potrivit i se părea nucleul de armată permanentă ce şi-l constituise, care în oricare din provincii asculta numai de ordinele sale şi se ţinea înafară de hotărîrile dietelor locale. Impotriva acestui *miles perpetuus*, în care vedeau o ameninţare a rosturilor lor de conducere, Stările au dus atunci o împotrivire înverşunată, care se aseamănă în mod straniu cu rezistenţa opusă de parlamentul liberal al Prusiei, două secole mai târziu, reformei militare plănuite de regele Wilhelm I, cu sprijinul lui Roon şi al lui Bismarck. Marele Elector a întâmpinat pretutindeni piedeci şi greutăţi, pe care le-a ocolit, după nevoi şi împrejurări, prin înţelegeri, sau le-a înlăturat prin adevărate lovituri de stat [1]). Cu Stările Mărcii de Brandenburg a putut în cele din urmă afla calea compromisului: recesul dietei din 26 Iulie 1653 nu aproba subsidiile pentru armată decât pe şase ani, şi obliga pe Elector la confirmarea angajamentului său de-a consulta pe consilierii Stărilor (adică ai nobilimii), în toate chestiunile importante.

Şi în ţinuturile renane, Cleve şi comitatul Mark, el a fost adus să încerce întâi calea concesiunilor. La închiderea dietei din 9 Octomvrie 1649, el trebuia să confirme dreptul de indigenat şi obligaţiunea funcţionarilor de a respecta privilegiile Stărilor. Dar acestea, îndemnate de exemplul Stărilor olandeze, nu s'au mulţumit cu atâta şi au trecut de-a-dreptul la o acţiune politică, potrivnică acelei a Electorului, mergând până a-şi aduce revendicările în faţa Reichstagului imperial din 1653—54. Această adunare nu era însă favorabilă Stărilor provinciale, căutând să-şi atragă mai mult bunăvoinţa principilor, fapt de care Marele Elector s'a folosit în vremea războiului nordic, ce izbucnise atunci; el a intervenit cu forţa în Cleve şi Mark, arestând pe capul opoziţiei, Von Wilich, şi recrutând peste voia dietelor locale. Printr'o hotărîre a sa, el anula acea a dietei din 1649, păstrând doar indigenatul şi anulând, printr'un reces al său, orice amestec al Stărilor în stabilirea dărilor şi numirea guvernatorului. La 3 Noemvrie

[1]) V. pentru toată această chestiune F. H a r t u n g, *Deutsche Verfassungsgeschichte*, p. 57 şi urm.

1660, Stările din Cleve și Mark erau nevoite să ratifice hotărîrea domnească. Electorul însă, om de experiență și practică politică, nu voia să împingă lucrurile prea departe, și le restitui la 19 Martie 1661, dreptul de a vota impozitul și de a se aduna în dietă, după aviz prealabil.

In Prusia Orientală, lupta a fost cea mai grea, situația în care se găseau Stările provinciei, în echilibru între Electorat și Polonia suzerană, fiindu-le deosebit de favorabilă pentru păstrarea privilegiilor îndătinate; în aceste împrejurări, nobilimea se făcuse stăpână a întregii administrații, chiar și a acelei a domeniului, iar câteva orașe se bucurau încă de autonomii medievale.

Pacea dela Oliva dela 1660 a pus capăt suzeranității polone, nu însă privilegiilor Stărilor, care nu recunoșteau un « *absolutum dominium* » al Electorului decât în politica externă. Și aci Frideric Wilhelm a trebuit să procedeze cu forța. Dieta care se prelungise, din 1661 până la 1663, nedându-i satisfacțiile dorite, el apăru cu armata sa la Königsberg în 1662, arestă și aci pe capul opozanților, Hieronymus Roth, și încercă să « octroaieze » o Constituție autoritară. Dar împotrivirea nobilimii îl sili în cele din urmă la compromisul declarației din 23 Martie 1663, prin care îi recunoaște dreptul periodic de a ținea dieta. In schimb, Stările prusiene se mărgineau la apărarea privilegiilor lor și consimțeau la impozitul pentru armată.

In formă deci, privilegiile Stărilor și drepturile lor politice au fost pretutindeni menținute, fără a le mai îngădui însă să depășească marginile intereselor locale. In fapt însă, politica autoritară și centralizatoare a Marelui Elector s'a făcut tot mai mult simțită, așezând astfel temeliile puterii prusiene de mai târziu. Numai ținutul mai depărtat din Cleve și Mark a continuat să se bucure de privilegiile de Stare și de convocarea regulată a dietelor; în Brandenburg acestea n'au mai fost întrunite dela 1653, iar în Prusia dela 1671. Impozitul devenise permanent, prin instituirea « contribuției » și accizei, nobilimea rămânând însă scutită, afară de acea din Prusia orientală, care nu căpătase niciodată scutirea totală de dări.

Din acest punct de vedere, această perioadă a istoriei statului, cârmuit de Hohenzollerni, este un exemplu deosebit de interesant al rostului politic al Stărilor în ţările germane, şi al luptei lor pentru întâietate cu puterea domnească. Şi epoca următoare e de altfel caracteristică: ea înseamnă o fază nouă, în care regii Prusiei, care au luat locul Electorilor, duc o politică de încadrare a nobilimii în ordinea nouă a statului, lipsind-o de privilegii politice, dar înzestrând-o în schimb cu avantagii de ordin material şi social. Creşterea marii proprietăţi şi sporul de obligaţiuni ale ţărănimii de pe moşii către proprietate, rezultat al procesului de transformare economică ce se desfăşoară atunci în întreaga Europă de miazănoapte şi răsărit [1]), se desvoltă paralel cu restrângerea tot mai accentuată a rolului politic al Stărilor şi în principal al nobilimii, în vieaţa statului. De sigur nici acest proces istoric nu s'a desfăşurat fără întârzieri şi împotriviri, care au determinat cândva pe Regele sergent, Frideric Wilhelm I, să rostească la adresa Junkerilor din Prusia, care se opuneau plăţii unui nou impozit funciar, faimoasa ameninţare: « *Ich ruiniere die Junkers ihre Autorität und stabiliere die Souverainité wie einen Rocher von Bronce* ».

Sunt de sigur interesante observaţiile pe care Regele le făcea la 1722 în testamentul politic, destinat urmaşului său. In termeni drastici, amestecaţi cu franţuzisme care învie întreaga atmosferă a « colegiului de tutun » în care îşi discuta hotărîrile, Suveranul se rosteşte asupra Stării nobile, singura de altfel cu care mai are de împărţit ceva din diferitele sale posesiuni [2]). Cea din Cleve şi Mark nu are drept la nicio indulgenţă: vasalii îi apar « tâmpiţi ca boii dar răutăcioşi ca dracul » *(Dumme Ochsen aber maliziös wie der Deuffel)*. « Naţiunea e pe deasupra intrigantă şi falsă, şi se îmbată ca porcii » *(saufen wie die Beester)*. Cea din Prusia Orientală e încă suspectă de a păstra în inimă «vechile privilegii polono-prusiene ». Nobilii din ţinuturile vestfalice sunt « proşti şi încăpăţinaţi » *(dumm und opiniatre)* şi prea « commode » pentru a servi cu

[1]) V. în această privinţă G. I. Brătianu, *Servage de la glèbe et régime fiscal*, în *Annales d'Histoire Economique et Sociale*, V, 1933, p. 445 şi urm.
[2]) Cf. O. Hintze, *Die Hohenzollern u. der Adel*, *ibid.*

folos. Cei din Pomerania și din Marca Nouă se bucură însă de toată simpatia regală, fiind « credincioși ca aurul », doar că se apucă uneori «*zu raisonniren*», ceea ce poate însă fi trecut cu vederea, prin câteva vorbe bune. In general, cu puține «*accueil und Miene*» ale Suveranului, se pot câștiga ușor bunăvoințele. Dar nobilii din Marca Veche sunt oameni răi și neascultători; printre ei, mânia regelui se revarsă cu deosebire asupra neamurilor Schulenburg, Alvensleben și . . . Bismarck! De sigur nu putea prevedea ce sprijin era să aducă dinastiei, peste un secol, tocmai coborîtorul acestei din urmă familii. « Succesorul » căruia i se adresau aceste sfaturi și îndrumări era al doilea Frideric, cel Mare. Sub el, tendința urmărită de tatăl său s'a accentuat: nobilimea, singura Stare rămasă ca o putere efectivă, a fost definitiv integrată în aparatul de Stat prusian și cu deosebire în armată, constituind corpul ofițeresc și îmbrăcând « haina albastră » a Regelui. Din vechiul regim al Stărilor nu mai rămân decât unele instituții perimate, lipsite de conținutul și semnificația lor politică de odinioară. Monarhia prusiană se desvoltă sub semnul despotismului luminat, impus de puternica personalitate a regelui, care așează ideea și rațiunea de Stat deasupra tuturor tradițiilor și privilegiilor [1]). Odată cu acestea tind să dispară și particularismele: funcționarii sunt numiți de preferință înafară de regiunea din care sunt originari. Structura socială și economică a țării se modifică în aceeași măsură: elemente străine, imigrate — în special refugiații francezi, după revocarea edictului dela Nantes de către Ludovic al XIV-lea — aduc în statele protestante ale regelui Prusiei întregul aport al muncii și spiritului lor de întreprindere. Toată grija regelui și a administrației se concentrează asupra desvoltării industriale și creării de manufacturi: industria textilă ia un mare avânt în Brandenburg și în noua provincie a Sileziei. Vechiul regim al Stărilor, fără revoluție ca în Franța, se depărtează ca o umbră a trecutului în fața nouălor realități ale statului autoritar și suveran.

---

[1]) F. Hartung, *Die geschichtliche Bedeutung des aufgeklärten Despotismus in Preussen*. . ., în *Bullet. Internat. Committee of Hist. Sciences*, IX, 1, 1937, p. 7 și urm.

Este însă de un deosebit interes de a urmări mai departe această evoluţie, deşi capitolul regimului de Stări în regatul Prusiei s'ar putea încheia şi aci. Noul regim constituia un progres, cât timp îl ducea impulsiunea viguroasă ce i-o imprimase acţiunea marelui rege care era Frideric al II-lea; sub urmaşii acestuia, figuri mai şterse, fără concepţiile sale de organizare şi ideile sale de reformă, aparatul birocratic şi militar înţepeneşte în forme rigide, lipsite de suflul vieţii. Statul lui Frideric cel Mare s'a prăbuşit treizeci de ani după moartea sa, pe câmpul de bătălie dela Iena şi Auerstädt, iar judecata istoriografiei germane asupra acestor împrejurări constitue totodată un învăţământ de o deosebită valoare, pentru o apreciere obiectivă a desavantajelor ce le înfăţişează regimul personal faţă de cel reprezentativ.

« Aceste înfrângeri, scrie în această privinţă Fritz Hartung, au putut fi atât de distrugătoare, prin faptul că despotismul luminat renunţase principial la o participare vie şi liberă a supuşilor la vieaţa statului, că întreprinsese să hotărască totul de sus, prescriind fiecăruia cercul de activitate şi menţinându-l înlăuntrul său, că stabilise îndeplinirea datoriei către Stat după principiul diviziunii muncii, favorizând un rol activ doar din partea funcţionărimii şi a armatei, pe când masele largi se mărgineau să plătească dările, principala lor datorie cetăţenească fiind, chiar în caz de războiu, să păstreze linişte. Dar şi funcţionărimea şi autorităţile militare aşteptau orice iniţiativă dela conducere şi căzură pradă fără împotrivire cuceritorului, atunci când această conducere a încetat de a mai acţiona, sub efectul paralizant al înfrângerii. Cetăţile au capitulat, autorităţile civile au lucrat în modul obişnuit pentru noua putere centrală, organizată de Napoleon. Se poate spune că populaţia, în timpul războiului, de abia dacă a împărtăşit destinul statului; până la urmă fusese un războiu al vechiului stat, în care burghezul paşnic nici nu trebuia să-şi dea seama că soldatul se bătea » [1]).

Este de înţeles în aceste condiţii că reformele, iniţiate de noii sfetnici ai lui Frideric-Wilhelm al III-lea, Stein şi

[1]) *Deutsche Verfassungsgeschichte*, p. 143; v. şi paragrafele următoare, pp. 148—161.

Hardenberg, să fi însemnat o reacțiune împotriva unui regim care dăduse greș. Lozinca lui Hardenberg în special, moștenită la noi de Kogălniceanu: « instituții democratice într'un regim monarhic » însemna o evoluție spre principiile liberale ale timpului. Dacă s'au putut însemna prefaceri adânci, atât prin instituirea serviciului militar obștesc și desființarea privilegiilor ofițerilor nobili, cât și prin eliberarea țărănimii de obligațiunile feudale, în ce privește sistemul reprezentativ nu s'a putut ajunge la rezultate pozitive. Adunarea pregătitoare de « notabili » dela 1811 s'a dovedit încă pătrunsă de vechiul spirit al Stărilor, și făgăduiala unei Constituții n'a putut fi realizată. Regimul prusian, după sfârșitul războaielor de eliberare, a continuat să fie acel al unor adunări provinciale « în spiritul vechilor constituții germane », adică în înțelesul corporatist al Stărilor, printre care nobilimea se dovedea factorul conservator prin excelență. Regele Frideric Wilhelm al IV-lea, suflet romantic, legat de vechile tradiții, era și el stăpânit de mentalitatea « veche de Stare » *(altständisch)* a acestor cercuri politice și sociale.

De abia mișcările revoluționare din 1848 și constituția « octroaiată » dela sfârșitul acelui an, revăzută de Camerele alese și promulgată în forma ei definitivă la 31 Ianuarie 1850, a pus capăt și acestor rămășițe ale vechiului regim; Camera Seniorilor a mai păstrat totuși, până în era bismarckiană și wilhelmină, în alcătuirea ei, unele urme ale tradițiilor și mentalității de « Stare ». Se vede din această lungă evoluție ce factor de primă importanță au constituit Stările și dietele lor în istoria veche a țărilor prusiene, și cu câte greutăți s'au putut impune împotriva lor, concepția și organizarea statului unitar și modern [1]).

* * *

Celălalt exemplu la care ne-am oprit, cu nu mai puțin răsunet, în vieața Imperiului sau în istoria universală, este acel al regimului de Stări în țările boheme și morave. El arată deosebit de limpede avantajele și desavantajele ce

[1]) V. din punct de vedere general H. Christern, *Deutscher Ständstaat und englischer Parlamentarismus*, în *Hist. Zeitschr.*, 162, 1940, p. 96 și urm.

puteau decurge, din faptul că Stările şi dietele ţării urmau să-şi apere interesele faţă de un domnitor străin, care pe lângă stăpânirile ce i le confereau titlurile de rege al Bohemiei sau de duce al ţinuturilor dependente, mai avea şi alte teritorii de cârmuit, şi de împlinit alte sarcini.

Cazul nu s'a produs însă dela început. Sub dinastia naţională a Premyslizilor, a cărei desvoltare îşi atinge apogeul sub domnia lui Otokar al II-lea, în a doua jumătate a veacului al XIII-lea, Bohemia nu se deosebeşte, în evoluţia ei socială şi politică, de celelalte regiuni ale Europei cârmuite de sistemul feudal[1]). In mod firesc, clerul catolic şi nobilimea şi-au câştigat şi în această ţară slavă, dar de cultură apuseană, locul pe care l-au dobândit pretutindeni unde s'au făcut simţite înrâurirea legăturilor feudale şi nevoile de « sfat şi ajutor » ale principelui. Nici oraşele nu au lipsit, deşi, spre deosebire de ţările apusene, germane sau italiene, ele reprezintă aci într'o largă măsură, ca şi aiurea de altfel în Răsăritul Europei, un element străin, produsul imigraţiei germane încurajate şi determinate chiar de regii Premyslizi. Incă din timpul marelui Otokar, în mod sigur dela 1280, reprezentanţii lor iau parte la dietă: o cronică bohemă, acea a continuatorului lui Cosmas, îi arată luând parte la o consfătuire împreună cu episcopul de Praga, nobilii, cavalerii şi baronii, în vremea minorităţii regelui Venceslav (Vaclav) al II-lea[2]).

Odată cu stingerea Premyslizilor, la 1306, ne mai rămânând urmaşi în linie bărbătească, rostul Stărilor şi al dietei a sporit deodată simţitor, alegerea între diferiţii candidaţi la tron fiind în cele din urmă în mâinile lor. După diferite vicisitudini, care erau să aducă încă de atunci un Habsburg pe scaunul Bohemiei, şi încercarea nereuşită a lui Henric de Carintia, căsătoria lui Ioan de Luxemburg, fiul regelui Romanilor (viitorul împărat Henric al VII-lea) cu Elisabeta, ultima fiică rămasă a lui Venceslav al II-lea, a determinat în favoarea sa preferinţele nobilimii, şi casa de Luxemburg a început să domnească în Bohemia; nu fără a fi trebuit să consimtă la o adevărată « chartă » de privilegii, în favoarea în special a nobililor,

[1]) Cf. N. Kareev, *op. cit.*, p. 293 şi urm.
[2]) Apud Huber, *Geschichte Österreichs*, I, p. 576.

privilegii printre care obligațiunea de a desemna pe slujbașii principali ai monarhiei printre oamenii « de țară », ocupa un loc însemnat[1]). Erau de asemenea scutiți de darea obștească (*«berna»)*, care nu putea fi cerută decât în anumite cazuri. Această înțelegere dela 1310, cu un caracter aproape constituțional, nu a fost însă aplicată dela început, ceea ce a dus la lupte îndârjite între Rege, Regină și opoziția marilor feudatari, a căror căpetenie era Henric de Lipa. De abia dela 1319 se ajunge la un nou echilibru, în care însă cumpăna înclină tot mai mult în avantajul nobilimii boheme și a dietelor, în care tot ea reprezenta elementul cel mai însemnat, regele Ioan fiind mereu atras peste hotare de isprăvile sale cavalerești, și aventurile războinice care îl mânau spre Tirol sau în nordul Italiei. Aceste expediții se dovedeau însă costisitoare, iar mijloacele pentru a le susținea trebuiau în cea mai mare parte strânse dela Stările Bohemiei, care găseau în aceste împrejurări cel mai bun prilej de a-și spori rosturile în cârmuirea țării. Se desprindeau încă de atunci două particularități: împărțirea nobilimii în două ramuri, ca în cele mai multe regiuni în care stăpânea obiceiul feudal german: un ordin al Seniorilor și altul al Cavalerilor, denumit aci în graiul local: *Vladici*; deosebirea între dietele locale ale diferitelor ținuturi și dietele generale ale regatului, convocate în deobște la Praga. Mai târziu se vor adăuga dietele distincte ale Moraviei și ale Sileziei, după ce aceste țări au fost reunite la coroana Bohemiei, fără a mai pomeni și de micile adunări provinciale.

Acțiunea de expansiune și consolidare a stăpânirii boheme, începută de regele Ioan, a fost desăvârșită de fiul său Carol, care a adăugat la titlul său regal și demnitatea imperială. Dacă însă a putut fi considerat de unii din succesorii săi — și măcar în parte, pe nedrept — ca un « tată vitreg » al Imperiului, nimeni nu i-a contestat numele pe deplin meritat, de părinte al Bohemiei. Prin el se poate spune că dinastia străină de Luxemburg s'a împământenit în această țară,

[1]) Cf. K. Krofta, *Bohemia in the fourteenth Century*, în *Cambridge Mediev. Hist.*, VII, p. 156 și urm. și A. Huber, *Gesch. Österreichs*, II, p. 110.

care îi datorește cea mai frumoasă perioadă de înflorire politică, economică și culturală a istoriei sale în Evul Mediu.

Incă din 1341, principele Carol, care mai reprezintase pe tatăl său ca markgraf al Moraviei, a fost recunoscut de Dieta generală a țărilor Coroanei boheme dela Domažlice, ca urmaș la tron; el obținuse la intervenția sa personală în 1344, înălțarea episcopiei de Praga la arhiepiscopat, ceea ce scutea de aci înainte pe regii Bohemiei să recurgă, pentru consacrarea lor, la arhiepiscopul de Mainz. Succesiunea, deschisă prin moartea regelui Ioan pe câmpul de bătălie dela Crecy, nu a întâmpinat deci nicio dificultate. Totuși noul rege, care după moartea lui Ludovic de Bavaria nu mai avea nici rival la Imperiu, a socotit necesar, cu spiritul său organizator și legalist, să statornicească așezările țării în forme precise, așa cum era să o facă de altfel mai târziu și în Imperiu, prin Bula de Aur. O dietă generală întrunită la Praga, în Aprilie 1348, a confirmat privilegiile anterioare, care hotărau poziția Bohemiei în Imperiu și a determinat în același timp acea a feudelor Coroanei Sf. Venceslav, Moravia, Silezia și Lusacia superioară, de acum înainte nedespărțite de Bohemia. Totodată, cu asentimentul Stărilor, a fost statornicit la 1355 și dreptul la succesiune, atât în linie bărbătească cât și în acea femeiască a casei domnitoare. Cum fratele regelui fusese învestit de el cu markgraviatul Moraviei, o înțelegere reciprocă de succesiune asigura fiecărei ramuri moștenirea celeilalte, în caz de s'ar fi stins fără urmași. In anul următor, Bula de Aur stabilea autonomia deplină a Bohemiei în cuprinsul Imperiului, stăpânirea ei neputând fi atribuită nimănui de împărat, deoarece depindea de propriul ei drept de moștenire și de voința Stărilor.

Acestea erau astfel chemate la rosturi de cea mai mare însemnătate în cârmuirea țării, în înțelegere, sau uneori chiar în opoziție cu voința Suveranului. Când Carol al IV-lea a voit să dea Bohemiei o codificare scrisă a dreptului, intitulată *Majestas Carolina*, ele s'au opus cu destulă hotărîre, ca să-l constrângă să renunțe la proiectul său [1]); și aci ființa însăși

[1]) K. Krofta, *op. cit.*, p. 169.

a Stărilor, și cu deosebire a celor nobile, era legată de drepturile lor de judecată și de interpretare a obiceiului local. Această situație este astfel exemplul tipic al unității constituționale, pe care o aflăm la temeliile regimului Stărilor, regele sau principele *și* Stările alcătuind o adevărată comunitate, de drept și de cârmuire, iar Coroana Sf. Venceslav tinzând să ocupe, în vieața de Stat, locul Coroanei Sf. Ștefan în acea a regatului vecin al Ungariei.

Un asemenea regim a însemnat fără îndoială un moment fericit în desvoltarea țării, căreia întemeierea Universității din Praga îi adusese strălucirea unui mare centru de cultură internațională. Dar cu domnia sbuciumată a lui Venceslav al IV-lea, care a urmat la 1378 tatălui său, a început lunecarea spre declin, care se va face mai simțită în secolul următor. Nu însă în ce privește regimul Stărilor și al drepturilor lor; ele au tins dimpotrivă la un spor neîncetat de însemnătate în vieața statului, folosind slăbiciunile regelui și încercând a-i îngrădi tot mai mult prerogativele. De fapt însă, e vorba mai de grabă de o acțiune a marilor seniori, întruniți la 1394 într'o ligă îndreptată împotriva regelui, pe care numeroasele sale conflicte cu biserica și nobilimea, și temperamentul său violent, îl înstrăinaseră de reprezentanții puterilor locale. Cu deosebire însă, adversarii săi urmăreau înlăturarea din posturile de conducere, a oamenilor de rând: « grăjdari și bucătari, berari și cismari », printre cari regele aflase pe câțiva din sfetnicii săi [1]).

Luptele care au urmat, cu alternativele lor dramatice, regele Venceslav fiind ținut în prinsoare de vrăjmașii săi, și cedând rudelor sale, când lui Iodok de Moravia, când lui Sigismund, devenit între timp rege al Ungariei, rosturile cârmuirii în Bohemia, au avut drept consecință o slăbire vădită a prestigiului Coroanei și a drepturilor ei. Paralel cu desvoltarea Stărilor în Austria, unde ele ajung arbitri ai certurilor între Habsburgi, la începutul veacului al XV-lea [2]), în Bohemia de asemenea un consiliu permanent de nobili și episcopi se alătură regelui, făcând să depindă orice hotărîre

[1]) A. Huber, *op. cit.*, II, p. 375.
[2]) *Ibid.*, p. 409 și urm.

mai însemnată de asentimentul lor. Incercările lui Venceslav de a-şi recâştiga dreptul şi iniţiativele, şi împotrivirile ce i s'au opus, au fost însă în curând întunecate de o mişcare de proporţii mult mai însemnate, care ocupă fără îndoială locul de frunte în istoria ţărilor boheme şi morave în veacul al XV-lea. Rivalitatea monarhiei şi a Stărilor intră într'o nouă fază: se întăreşte poziţia acestora din urmă şi dietele apar ca factori determinanţi în guvernarea ţării. E vorba de Reforma husită şi de consecinţele ei atât de hotărîtoare, nu numai în ordinea religioasă, dar şi în acea politică şi socială. Pornită ca afirmare a unei tendinţe de reformă a Bisericii, ea a căpătat prin martiriul lui Ioan Hus şi răspândirea slujbei religioase în limba vorbită, un pronunţat caracter naţional. Prin decretul său dela Kutna-Hora, regele Venceslav dăduse încă dela 1409 precădere în Universitatea din Praga « naţiunii » boheme, atribuindu-i majoritatea voturilor faţă de celelalte trei şi provocând astfel o primă emigrare a maeştrilor şi studenţilor germani. După arderea lui Hus, mişcarea a luat proporţii tot mai însemnate, căpătând o coloare pronunţat anti-germană, şi putând fi astfel socotită drept una din cele dintâi manifestări precise ale sentimentului naţional, odată cu împrejurările cunoscute din Franţa dela sfârşitul războiului de O sută de ani. In ultimii ani ai domniei lui Venceslav, Bohemia şi Moravia se împart în două tabere pe care le desparte războiul religios; iar precumpănirea Husiţilor şi ridicarea tuturor vecinilor împotriva lor, la chemarea Bisericii catolice, duce la un adevărat războiu al Cehilor — defensiv şi ofensiv — împotriva ţărilor înconjurătoare. In aceste împrejurări revoluţionare, Adunarea Stărilor boheme ia atitudine împotriva regelui Sigismund; dietele generale şi provinciale sunt acele care desemnează consiliile însărcinate cu răspunderile cârmuirii [1]); una din Stări, cea bisericească, dispare, bunurile ei fiind preluate în mare parte de nobili, şi preoţii husiţi fiind lipsiţi de ierarhia prelaţilor. Cea a oraşelor, cu toată însemnătatea ce o câştigă în mişcarea husită Praga şi Tabor, noul centru al radicalilor, decade până la urmă, odată cu plecarea masivă a bur-

[1]) K. Krofta, ***Bohemia in the fifteensth Century*** în ***Cambridge Medieval Hist.*** VIII p. 70—71.

ghezilor de origine germană, astfel că în realitate cele două Stări nobile, Seniorii și Cavalerii, rămân să reprezinte mai departe tendința de îngrădire a regalității. Se poate însă spune că lupta a fost dusă împotriva Cruciatelor proclamate de Biserică, împotriva regelui Sigismund care luase acum și coroana Bohemiei, odată cu acea a Romanilor, și a aliaților săi din Imperiu, de către marea majoritate a națiunii cehe, strânsă, fără deosebire de clase sau categorii sociale în armatele lui Zižka, ale lui Procop Holy și ale locotenenților lor. Dar când luptele se încheie în sfârșit prin faimoasele « Compactate » dela Iihlava (Iglau) din 1436, prin care împăratul Sigismund a consfințit Utraquiștilor moderați, cari eliminaseră între timp pe Taboriții radicali și extremiști, dreptul de a-și oficia cultul după credința lor, fiind în schimb recunoscut de nobili și cele mai multe orașe ca rege legiuit al Bohemiei, n'au mai rămas în țara pustiită de războiu, decât cele două Stări nobiliare, ca puteri reale. Ințelegerea la care au ajuns atunci Seniorii și Cavalerii, prin locul ce li s'a făcut acestora din urmă în organele de cârmuire și chiar în Consiliul de Judecată, forul suprem al Dreptății (8 din 20), a ridicat în fața regalității un zăgaz puternic. Mai ales după moartea lui Sigismund (1437), când îi urmează Habsburgii Albert al II-lea și Ladislau Postumul, regi mai mult cu numele în Bohemia, deoarece erau chemați în altă parte de interesele și posesiunile lor din Austria și din Ungaria, Stările nobiliare (în special Seniorii, al căror număr nu depășește acel de cincizeci de familii cu stăpâniri întinse) [1]), sunt adevărații cârmuitori ai regatului. Regele e într'adevăr redus la rolul de « președinte onorar al unei republici oligarhice » [2]), după chipul și asemănarea dogelui venețian. Din sbuciumul războaielor husite și distrugerile lor, marea feudalitate a ieșit singura biruitoare în Bohemia; în țările anexe, Moravia și Silezia, echilibrul dintre Stări s'a păstrat mai bine și a asigurat în același timp acestor ținuturi de margine o desvoltare mai liniștită, în cadrul autonomiei lor.

---

1) E. Denis, *Georges de Podiebrad. Les Jagellons*, ed. 2-a, Paris, 1930, p. 131.
2) *Id.*, *Huss et la guerre des Hussites*, p. 470.

Un oarecare echilibru îl restabileşte totuşi în Bohemia reprezentantul însuşi al acestei nobilimi. Ales de dieta din 1452 guvernator al regatului, în numele regelui Ladislau, Gheorghe de Podiebrad a înviat în Bohemia regalitatea naţională. După moartea lui Ladislau şi curând după alegerea lui Matei Corvin ca rege al Ungariei, dieta dela Praga din 2 Martie 1458 a făcut din guvernatorul de până atunci un rege al Bohemiei. Noul suveran era menit să redea ţării sale, timp de un deceniu, ceva din însemnătatea internaţională pe care o pierduse; politica sa, în mod fatal, trebuia însă să înfrunte şi să mărginească puterile Seniorilor, din rândurile cărora ieşise [1]). Cu toate greutăţile ce-l împresurau din toate părţile, şi războaiele ce le purta, domnia acestui rege energic şi conştient de răspunderile sale ar fi putut răsturna procesul de desvoltare în favoarea Coroanei; moartea lui prematură din 1471 a adus Bohemiei, ca stat independent, cea mai grea dintre lovituri.

Intr'adevăr dieta, alegând pe Iaghelonul Vladislav, fiul regelui Casimir al Poloniei, revenea la regimul dinastiei străine. Pacea dela Olmütz din 1479 cu Matei Corvinul însemna de altfel desmembrarea stăpânirilor, întrunite cu atâta trudă de casa de Luxemburg: Moravia, Silezia şi Lusaciile treceau sub autoritatea regelui ungur, care mai păstra şi titlul de rege al Bohemiei, ce şi-l luase în timpul războiului dus împotriva lui Gheorghe de Podiebrad. Această despărţire n'a durat însă. La 1490, moartea lui Matei Corvinul, şi alegerea lui Vladislav şi ca rege al Ungariei, a readus provinciile cedate, Coroanei boheme. Dar Iaghelonul, chemat la Pesta de apărarea Ungariei împotriva Turcilor, era la Praga doar un rege absent. In aceste condiţii dietele, şi Seniorii care le dominau, îşi recâştigă întreaga însemnătate. Dualismul administrativ, care lăsase una în faţa alteia, ca şi în ţările germane din aceeaşi vreme, o fiscalitate regală a domeniului şi a drepturilor rezervate, şi alta « a ţării » gospodărită de Stări şi dietă, tinde aproape să se unifice în folosul acesteia din urmă. Cele două Stări nobile încearcă acum să realizeze şi exclusivitatea dreptului lor de reprezentare în dietă: după teoria cavalerului

[1]) Cf. O. Odložilik, *Problems of the Reign of George of Podebrady*, în *The Slavonic Year-Book*, I, 1941, pp. 214—215.

Rendl de Uchova, orașele, fiind ctitorii regale, nu au ce căuta în dieta care reprezintă țara. Aceste vederi au fost introduse în Constituția dela 1500, dar puterea financiară pe care o reprezenta burghezia a constrâns totuși, peste câțiva ani, pe nobili să renunțe la eliminarea orașelor și să admită existența unei curii deosebite, orășenești [1]). Nu e mai puțin adevărat că sub domnia lui Vladislav ca și sub acea a urmașului său Ludovic, sortit unui sfârșit tragic la 1526 în mlaștinile dela Mohaci, abdicarea monarhiei în fața Stărilor e aproape totală. In Bohemia, adevăratul stăpân al dietei și prin aceasta, al țării, era puternicul senior Lev de Rozmital; în Moravia, cererile de ajutor pentru războiul împotriva Turcilor, care amenințau Ungaria vecină, și prin ea, tot centrul Europei, primeau din partea Stărilor răspunsuri de natura aceluia, pe care l-a publicat de curând d-l Mihail P. Dan: «... De aceea, cât timp nu știm ce pregătiri fac Ungurii și cum vor să ia asupra lor acest lucru, și ce ajutor se va da Majestății Sale din alte țări, nici noi, înafară de primul nostru răspuns, nu socotim de trebuință să dăm ajutor Majestății Sale» [2]). Dubla monarhie iagheloană a Bohemiei și Ungariei ajunsese o dublă anarhie, care prevestea, după dezastrul unguresc dela Mohaci, și alte prăbușiri în fața năvălitorului otoman.

Din această desagregare aproape deplină a ideii de stat, Europa Centrală a fost salvată atunci de către Habsburgi. Nu puțin a contribuit la aceasta alegerea lui Ferdinand, fratele lui Carol Quintul, ca rege al Bohemiei. Izvoarele timpului au reprodus pe larg amănuntele acestei alegeri și concepțiile opuse care se înfruntau. In Moravia și Silezia, candidatul habsburgic, ca soț al principesei Ana și cumnat al fostului rege, era de drept moștenitorul tronului. Dieta din Praga, însă, sub inspirația lui Lev de Rozmital, ținea la principiul libertății de alegere, spre a putea impune noului rege condițiile ei. Imputerniciții lui Ferdinand au manevrat însă cu destulă abilitate în culise, pentru a obține din partea Comitetului de delegați ai dietei, în număr de douăzeci și patru, unanimitatea pentru

---

[1]) E. Denis, *Georges de Podiebrad. Les Jagellons*, p. 237 și urm.

[2]) M. P. Dan, *Cehi, Slovaci și Români în veacurile XIII—XVI*, Univ. din Cluj, în *Bibl. Inst. de Ist. Națională*, XIII, Sibiu, 1944, pp. 361—362.

stăpânul lor, iar dieta a primit această propunere. O altă delegaţie de optsprezece — câte şase din fiecare Stare: seniori, cavaleri, oraşe — a plecat pe urmă la Viena să prezinte lui Ferdinand rezultatul alegerii şi condiţiile puse de dietă, printre care acea de a nu folosi în Bohemia decât slujbaşi « ai ţării », constituia primul punct. De asemenea se întărea dreptul dietei de a alege pe noul rege şi de a desemna pe principalii demnitari ai regatului [1]). Sistemul ce era să se statornicească mai târziu în Polonia era să se înstăpânească de atunci şi în Bohemia. Din acest punct de vedere, această ţară e un element de transiţie între regimul de stări din Europa Centrală şi apuseană, şi cel din ţările Răsăritului. Noul rege rezerva însă surprize dietei şi nobilimii cehe. El se opuse dela început pretenţiei de a nu folosi decât Bohemi în administraţie, obiectând că unele interese, comune tuturor stăpânirilor sale, nu puteau fi încredinţate decât unor « tehnicieni » străini. Dela 1528, aduse sub dependenţa sa convocarea nu numai a dietei centrale, dar şi a adunărilor provinciale *(sjezdy)* care alcătuiau atâtea centre de agitaţie şi rezistenţă, şi le îngădui tot mai rar. In 1541, folosind un incendiu care distrusese o parte însemnată a arhivelor, el impunea dietei să renunţe la libertatea de a alege pe suveran, şi să recunoască dreptul său ereditar de moştenire, prin soţia sa. In fine, o armată statornică de mercenari, şi o *Cameră regală* a fiscului pentru alimentarea ei regulată cu impozite, au dat Bohemiei, în decursul acestei domnii lungi şi ferme în hotărîrile ei, structura unei monarhii moderne, asemănătoare acelor supuse celeilalte ramuri a casei domnitoare [2]).

Evoluţia ar fi putut continua fără sguduiri, chiar sub urmaşii bolnăvicioşi ai lui Ferdinand, Rudolf al II-lea şi Matei, dacă n'ar fi intervenit din nou complicaţiile chestiunilor religioase. Sub impulsiunea Contra-Reformei şi a Iezuiţilor, învrăjbirea între Protestanţi şi Catolici sporeşte în Bohemia, cu atât mai mult, cu cât în această vreme curtea imperială îşi stabilise reşedinţa la Praga. Se ştie doar că aci a venit Mihai Viteazul la curtea împăratului Rudolf, să ceară drep-

[1]) A. Huber, *op. cit.*, III, p. 543 şi urm.
[2]) E. Denis, *Les premiers Habsbourg. La défénestration de Prague*, p. 34 şi urm.

tate și ajutor pentru lupta sa în folosul creștinătății. Ni s'a păstrat de altfel corespondența domnului român cu Stările Bohemiei și Sileziei, care răspundeau cererilor sale, la 1600, prin făgăduieli de sprijin bănesc, ce nu erau să se împlinească [1]). Aceasta era de altfel a doua lature a conflictului ce se pregătea: în războaiele Habsburgilor, țările boheme și morave alcătuiau o însemnată rezervă financiară, pe care dietele respective nu voiau să o risipească cu ușurință. Aceste tendințe contrazicătoare lămuresc într'o mare măsură criza ce se apropia, și era să izbucnească în vestita răscoală dela 1618, prin aruncarea din ferestrele Hradcinului, a guvernatorilor imperiali, Martinitz și Slavata.

Cu înfrângerea răsculaților la Bila Hora în 1620, și izgonirea Principelui Palatin Frideric, ales rege al Bohemiei de o dietă protestantă, un nou capitol începe în istoria Bohemiei și a Stărilor ei. Intreaga structură a nobilimii a fost adânc și radical modificată, prin execuțiile și confiscările sălbatice săvârșite de învingători. Domnia lui Ferdinand al II-lea, Impărat și rege al Bohemiei, a început prin una din cele mai grozave persecuții cunoscute de istorie, în urma căreia proprietarii marilor domenii și seniorii dietei au fost în mare parte de obârșie străină. Charta promulgată în Mai 1627 a rămas în vigoare, cu ușoare modificări, până la 1848. Cu toate tendințele absolutiste ale Habsburgilor, dietele, în care curia clerului catolic și-a reluat locul, au putut păstra atribuțiunile lor financiare, votarea impozitelor ce erau de resortul lor și dreptul de a-și spune cuvântul în materie legislativă; orașele au fost reduse ca reprezentare, la deputații celor patru, zise «privilegiate»: Praga, Budweis, Plžen și Kutna Hora. Centralizarea s'a făcut mai simțită în ordinea judecătorească. Ca corpuri constituite, Stările și adunările lor, întrunite regulat, își păstrează unele rosturi în gospodăria țării, autonomia administrativă a Bohemiei menținându-se încă vreme îndelungată [2]). Dar nervul rezistenței și al vechii libertăți cehe fusese ucis pentru mult timp, și istoria Stărilor, în aceste țări, în secolul al XVII-lea și al XVIII-lea păstrează

[1]) M. P. Dan, *op. cit.*, pp. 305—306.
[2]) Cf. E. Denis, *La Bohême depuis la Montagne-Blanche*, I, p. 107.

un caracter hotărît de monotonie şi de subordonare, în toate problemele importante, la directivele atotputernicei birocraţii imperiale. E de asemenea caracteristic că adunările diferitelor ţinuturi au rămas despărţite, pentru Bohemia, Moravia, Silezia, sau chiar teritorii mici ca Eger sau Glatz; diete generale, după sfârşitul perioadei revoluţionare dela 1620, nu s'au ţinut decât foarte rar, la încoronarea Regelui sau pentru vreo împărţire a sarcinilor fiscale între deosebitele ţări [1]).

Dar aşa slăbite şi decăzute cum erau, ele puteau încă fi privite ca o piedecă la reformele centralizatoare ale despotismului luminat, cum îl concepea la sfârşitul veacului al XVIII-lea, spiritul reformator al lui Iosif al II-lea. Din programul său făceau parte suprimarea Stărilor şi a dietelor, unificarea administrativă a monarhiei şi împărţirea ei în cercuri sau delimitări geografice, fără tradiţie istorică. Rege ereditar în Bohemia, el aflase la Viena venerabila Coroană a Sf. Vinceslav, adusă acolo de Maria Tereza, cum era să o aducă el însuşi pe acea a Sf. Ştefan. Totdeodată, prin legiuirile sale asupra restrângerii clăcii şi uşurării soartei iobagilor, lovea de-a-dreptul în interesele economice ale aristocraţiei, ridicând astfel împotriva sa opoziţia claselor conducătoare [2]). Ea n'a avut timpul să ia în Bohemia şi Moravia formele violente ce le-a căpătat în Ungaria sau în Ţările de Jos, dar rezultatul a fost asemănător. Urmaşul lui Iosif, împăratul Leopold, a restabilit la 1790 Stările şi dietele în privilegiile şi drepturile lor, în Bohemia şi Moravia ca pretutindeni, mărginind reformele sociale ale predecesorului său. El nu a lăsat însă dietele să depăşească limitele statornicite prin aşezările constituţionale dela 1627 [3]), iar deslănţuirea Revoluţiei franceze a speriat în deajuns Starea nobilimii din ţările Imperiului habsburgic, pentru a nu mai ridica vreo opoziţie din partea ei. Impăratul Francisc, ultimul al vechiului Reich, şi cel dintâi al Austriei ieşite din războaiele napoleoniene, era un spirit mult mai

[1]) A. Huber, *Österreich. Reichsgeschichte*², pp. 221—222.

[2]) Cf. O. Peterka, *Das Zeitalter des aufgeklärten Absolutismus als rechtsgeschichtliche Epoche Böhmens*, în *Bullet. Internat. Committee Hist. Sciences*, IX, 2, 1937, p. 143 şi urm.

[3]) De fapt s'a avut în vedere situaţia din 1764; cf. A. Huber, *op. cit.*, p. 287.

conservator decât însuși Leopold, iar urmașul său Ferdinand nu era mai puțin legat de ideile de autoritate și de tradiție. Stările din Bohemia și Moravia și-au putut astfel împlini rosturile constituționale, în atmosfera schimbată a veacului al XIX-lea, până ce sguduirile anului 1848 și evoluția ulterioară a monarhiei habsburgice au adus și aci o înnoire a concepțiilor și metodelor de reprezentare. Dar în dietele provinciale, noțiunea de « curii » deosebite, după profesiuni și categorii sociale, s'a păstrat și mai aproape de noi.

Vieața îndelungată a regimului de Stări în aceste regiuni este astfel o mărturie izbitoare a puterii de stabilitate și de continuitate pe care acestea o reprezintă, în desvoltarea așezămintelor politice și sociale ale Europei. Este interesant de observat că în criza ce a pus capăt în 1938 întâii republici ceho-slovace, și a deschis astfel drumul sângeros al celui de-al doilea războiu mondial, reformele plănuite în timpul misiunii mediatoare a lordului Runciman, aveau în vedere restabilirea unor adunări provinciale, în care *curii* deosebite (cuvântul însuși era reactualizat) ar fi reprezentat acum, nu Stări sau categorii sociale, ci minoritățile naționale. Totul a rămas firește în stare de proiect, dar nu e mai puțin semnificativ de a înregistra până și în secolul nostru, această amintire depărtată a vechii structuri administrative și politice din țările boheme și morave.

* * *

Din aceste exemple se poate constata linia generală, pe care a urmat-o evoluția regimului în țările germane și boheme. Aspectul pe care îl oferă, și impresiunea ce rezultă dintr'o expunere, cât de sumară, a istoriei Stărilor și dietelor, nu sunt de sigur din cele mai favorabile. Judecata aspră, pe care în cartea sa cunoscută despre « epocile istoriei germane », istoricul Ioan Haller o formulează asupra mentalității mărunte a vremii, în care Imperiul se fărâmițase în zeci și sute de state și stătulețe, nu cruță nici Stările, nici pe reprezentanții lor: « Cât de strâmt și de meschin nu arată lucrurile, când privim înlăuntrul teritoriilor. Vedem acolo pe domnii din Stări — Cler, Cavaleri, orașe — nu prea prieteni unii cu

alții, fiecare preocupat înainte de toate de propriile sale privilegii, și toți uniți numai asupra chestiunii de a face Domnitorului cârmuirea cât mai grea, și de a se împotrivi la plata dărilor. Dacă principele nu-și înfățișează decât obiective mărunte, Stările n'au în vedere niciunul. Clerul se gândește la veniturile sale, Cavalerii la rentele moșiilor, orășenii la negoțul lor — un scop comun, care să-i unească și să-i înalțe deasupra lor înșiși, nu are nimeni. Ele își sunt propria lor țintă și rațiune »[1]).

O asemenea mentalitate era cu atât mai grea de înțeles, cu cât apărea mai întârziată față de desfășurarea evenimentelor. Dacă spiritul corporatist și particularist de Stare era în pasul vremii, la sfârșitul Evului Mediu, — în epoca de concentrare a autorității, pe care o înseamnă perioada modernă a istoriei, el nu putea apare decât ca o rămășiță anacronică a unui trecut venerabil, dar depășit. Privilegiile și curiile, Stările și dietele apar atunci ca vechi monumente ale istoriei, al căror pitoresc nu scuză nepotrivirea cu nevoile nouă ale vieții de stat, așa cum o concep imitatorii absolutiști ai Habsburgilor sau ai lui Ludovic al XIV-lea, sau mai ales adepții convinși ai despotismului luminat din secolul rațiunii. S'a uitat atunci înțelesul originar al Stărilor și rostul lor, ca expresiune a unității, ce o constituiau împreună « Domnitorul » și « țara » — *Land und Herrschaft*. Nu se mai vede în alcătuirea lor decât « un *corps intermédiaire* înzestrat cu privilegii, așezat între Domnul țării și supușii săi »; astfel le definește la 1765 contele Ludovic de Zinzendor, fun bărbat de stat austriac al epocii tereziene [2]). Acest mod de a vedea este în spiritul scrierii contemporane a lui Montesquieu, care vede în « puterile intermediare » o lature caracteristică a guvernământului monarhic: « *Les pouvoirs intermédiaires, subordonnés et dépendants, constituent la nature du gouvernement monarchique, c'est à dire de celui où un seul gouverne par des lois fondamentales* » [3]). Lipsa acestor legi fundamentale și a puterilor intermediare, subordonate și dependinte care le păzesc, transformă, în

[1]) *Die Epochen der deutschen Geschichte*, Stuttgart, 1942, pp. 116—117.
[2]) Apud O. Brunner, *op. cit.*, p. 477.
[3]) *L'Esprit des Lois*, II, cap. IV Cf. H. Pirenne, *Hist. de Belgique*, V, p. 418.

concepția marelui jurist și filosof francez, monarhia în despotism. Dar poate existența îndelungată a acestor corpuri constituite, care n'au dispărut, ca în Franța, sub sguduirile Revoluției, lămurește într'o mare măsură și ritmul deosebit al evoluției istorice germane.

Mai este însă o latură a acestor împrejurări care trebue măcar amintită, spre a nu încheia această expunere cu o vedere unilaterală și poate nedreaptă. Dacă în special nobilimea ținea la vechiul ei drept de împotrivire, chiar cu armele, ca să-și apere drepturile, nu se poate totuși contesta că Stările, privite în întregimea lor, au împiedecat adesea războaiele, ce le porneau cu ușurință principii dornici de câștiguri teritoriale sau de glorie militară. Ele au reprezentat astfel un corp ponderator, care a contribuit să dea multor state germane, în epoca modernă, trăsătura lor caracteristică de țări iubitoare de pace, călăuzite de un ideal de bună gospodărie și omenie, lipsite de veleități de cucerire în dauna altora [1]). Din nefericire, experiențele istoriei recente au arătat că depășirea acestui stadiu, spre năzuința de altfel legitimă, la unitatea națională germană, a dus la înlăturarea mentalității pașnice și la revărsarea unui curent militarist și războinic, nu numai ca o apărare împotriva ingerințelor dinafară — ceea ce ar fi natural — dar cu tendința unei expansiuni imperialiste împotriva popoarelor vecine. Exemplele sunt încă vii în amintirea tuturor.

In măsura deci, în care vechiul particularism al țărilor germane, organizat într'un sistem federativ, poate fi socotit ca o garanție a păcii în Europa, istoria regimului de Stări în aceste state e un capitol plin de învățăminte, ce nu s'ar putea nesocoti.

IV. STĂRI PROVINCIALE ȘI GENERALE IN ȚĂRILE DE JOS

Dacă din exemplele de mai sus, s'a putut desprinde un rost mai însemnat al nobilimii în regimul de Stări al țărilor din cuprinsul Imperiului, e totuși o regiune în care locul

---

[1]) Cf. Hartung, *Deutsche Verfassungsgeschichte*, p. 56.

de frunte aparţine oraşelor şi reprezentanţilor lor; fără a nesocoti faptul că în acele oraşe ce au ajuns puteri de sine stătătoare, « libere » în dependinţa mai mult teoretică a Impărăţiei, nu se mai poate vorbi de regimul de Stări, care presupune întotdeauna colaborarea mai multor categorii sociale de pe un teritoriu dat, ci doar de o organizare municipală a unei republici orăşeneşti. Acesta a fost cazul oraşelor conducătoare ale Hansei, sau al unor centre de mare însemnătate economică din sudul Germaniei; ele nu aparţin regimului de Stări decât prin reprezintarea lor în dietele imperiale. Mai radical se afirmă procesul în Italia, unde « statul oraş » (*stato-città*) se desface cu totul din legătura cu suveranitatea teritorială şi iese prin aceasta cu desăvârşire din sfera intereselor de Stare şi a reprezentării lor; vom vedea ce factori determină acolo această evoluţie deosebită.

Rămâne însă ca un caz tipic, acel al Ţărilor de Jos, care s'au oprit la un stadiu intermediar: deşi oraşele prin precumpănirea lor economică, prin avântul negoţului şi al industriilor, au ajuns să însemne şi pe planul politic factorul cel mai de seamă, ele rămân totuşi în cadrul Adunărilor de Stări, care manifestă în faţa puterii domneşti voinţa şi « înţelesul ţării », prin mijlocirea corpurilor ei constituite şi privilegiate. De altfel acest capitol nu aparţine decât într'o măsură destul de restrânsă istoriei Imperiului şi ţărilor aflate în dependinţa sa. Incă din vremea mai depărtată în care aveau rosturi deosebite, cele şaptesprezece provincii care vor alcătui Ţările de Jos, la revărsarea în Marea Nordului a marilor fluvii din Nord-Vestul Europei, se aflau tot mai puţin legate de stăpânirea şi hotarele Imperiului. In Flandra, suzeranitatea franceză i-a ridicat din vreme o concurenţă puternică; mai târziu ducatul Burgundiei, unind aceste ţări sub cârmuirea centralizatoare a unei dinastii ambiţioase, le-a dat o orientare ce le va izola în cele din urmă, ca un corp separat între Franţa şi Germania, naţiuni în devenire. Dacă legătura cu imperiul se restabileşte, după sfârşitul casei de Burgundia, prin moştenirea habsburgică a domeniilor ei, aceleaşi vicisitudini de succesiune le aduc în veacul al XVI-lea în dependinţa Spaniei: mişcarea de revoltă religioasă a Provinciilor Unite

duce la secesiunea Olandei și constituirea ei într'un stat deosebit, pe când teritoriul Belgiei moderne trece dela regimul spaniol la cel austriac. Singur episcopatul de Liége a rămas în acest timp țară a Imperiului, până ce acțiunea nivelatoare a Revoluției franceze și a expansiunii ei va rupe definitiv legăturile tradiționale și va da Țărilor de Jos, în secolul al XIX-lea, o nouă orientare națională. Dar în această fază, așa cum se întâmplă în Apusul Europei și spre deosebire de vechile țări imperiale, regimul de Stări în Țările de jos nu va mai fi decât o amintire.

De fapt, cu toate mărginirile ce i s'a adus, puterea Domnitorului a rămas în Țările de Jos o realitate peste care nu s'a putut trece. La începutul veacului al XIV-lea, în mijlocul frământărilor sociale care au cuprins orașele Flandrei și ale ținutului Liége, comunele aflate sub stăpânirea radicală a breslașilor au încercat să ajungă la neatârnarea deplină, dar n'au izbutit. « După bătălia dela Cassel, scrie istoricul național al Belgiei, Henri Pirenne, drepturile suverane ale comitelui de Flandra, după bătălia dela Hoesselt[1]) drepturile suverane ale episcopului de Liége au fost restabilite în deplinătatea lor. Și, s'o spunem de îndată, așa trebuia să fie și în viitor. Liége n'a reușit mai mult decât Bruges sau Gand, să se transforme în republică independentă. Nici unul nici celelalte nu au reușit, cum s'a întâmplat atât de des în Germania, să cucerească titlul de oraș liber. Cu toate eforturile lor seculare, ele n'au putut scutura autoritatea princiară de care căutau să se libereze. Ele nu deveniră state în stat; rămaseră cuprinse în aceste principate teritoriale, din care voiau să scape; iar dacă au fost « membrii » lor cei mai activi și mai puternici, dacă și-au câștigat locul lor dintâiu și o influență precumpănitoare, dacă autonomia și libertatea lor de atitudine contrastează cu subordonarea mereu crescândă a orașelor franceze de coroană, ele n'au mers mai departe. Au rămas într'o situație intermediară între *freie Reichsstädte* ale Germaniei și comunele Franței, de aproape supraveghiate de prepoziți și bailivi »[2]).

[1]) 23 August și 25 Septemvrie 1328.
[2]) H. Pirenne, *Hist. de Belgique*, II[3], p. 41.

Acest rol deosebit al oraşelor a determinat însă, mai de vreme decât aiurea, statornicirea obiceiului în hrisoave care au rămas, până la sfârşitul vechiului regim, temeiul constant al vieţii constituţionale. La Liége, raporturile între episcop, de o parte, reprezentând puterea suverană, capitulul său în numele clerului, nobilimea şi oraşele au fost hotărîte de pacea încheiată la Fexhe, la 17 Iunie 1316. Mai târziu, la 1343 şi 1373, regimul Stărilor şi-a căpătat expresiunea permanentă în consiliul celor XXII, patru canonici şi optsprezece laici, dintre cari 14 burghezi [1]).

In Brabant, charta dela Cortenberg din 27 Septemvrie 1312, institue un consiliu de patrusprezece, expresiune a nobilimii şi a oraşelor, ale cărui hotărîri se impun şi princípelui. La schimbarea de dinastie, ce a adus însă ca duce pe Venceslav de Luxemburg în 1355, Stările nu s'au mai mulţumit cu prevederile chartei şi au obţinut, ca un fel de capitulare de alegere din partea noului domnitor, faimosul document denumit *Joyeuse Entrée (blijde incomst)*, pe care Venceslav a depus jurământul la 3 Ianuarie 1356. Stipulaţiile sale principale hotărau indivizibilitatea statului, admiterea numai a Brabansonilor în toate slujbele, obligaţiunea pentru duce de a nu încheia alianţe, de a nu porni războiu, de a nu bate monetă fără consimţimântul obştei ţării *(gemeen land)* [2]). Mai târziu acest termen este înlocuit cu acel de *Staeten* care corespunde în totul francezului *États* şi cuprinde cele trei ordine sau Stări clasice: prelaţii, baronii şi cavalerii, oraşele. In realitate însă, aceste din urmă stăpânesc Adunările de Stări şi le îndreaptă după voinţa lor.

In Flandra s'a ajuns mai departe, şi egemonia celor trei oraşe mari, de o însemnătate excepţională în Evul Mediu: Gand, Bruges şi Ypres a sfârşit prin a înlătura orice altă reprezentare: « în cursul veacului al XIV-lea, vechea expresiune tradiţională: « cele trei oraşe ale Flandrei » *(de drie steden van Vlaenderen)* face loc unei expresiuni nouă care va străbate veacurile: « cei trei membri ai Flandrei » *(de drie*

[1]) *Op. cit.*, p. 147 şi urm.
[2]) *Ibid.*, p. 159.

leden van Vlaenderen) [1]. Dar exclusivismul acestor orașe care n'au văzut niciodată dincolo de monopolurile și privilegiile lor, va asigura puterii domnești posibilitatea de a pune frână acestei supremații și de a restabili echilibrul.

In acest stadiu al desvoltării lor istorice, Țările de Jos au fost deci exemple tipice ale unor autonomii de Stări locale, fiecare cu tradițiile și hrisoavele ei, în care singura trăsătură comună este această superioritate a elementului orășenesc, ușoară de lămurit de altfel, prin structura socială deosebită a unei regiuni stăpânite de interesele negoțului și ale industriei, care își au centrele în orașe.

Peste aceste autonomii locale se întinde însă, din a doua jumătate a veacului al XIV-lea, acțiunea de unificare a casei de Burgundia, a cărei politică răbdătoare de căsătorii și moșteniri îi aduce în cele din urmă stăpânirea unui vast domeniu, cuprinzând cele mai bogate regiuni ale Europei occidentale. Dar vieața locală a fost respectată, « căci, trecând sub puterea unei dinastii nouă, niciun teritoriu nu și-a pierdut autonomia, constituția și privilegiile. In fiecare din ele, principele domnește cu titlu deosebit. El nu e decât comite de Flandra pentru Flamanzi ... duce de Brabant pentru Brabansoni, etc. Astfel statul burgund e în realitate o aglomerare de state, o juxtapunere de teritorii cărora le lipsește acel centru comun de raliere și acel principiu de unitate, pe care puterea superioară a Coroanei îl dă monarhiilor » [2].

Nu e mai puțin adevărat însă că necesitățile cârmuirii și activitatea unui personal de guvernământ din cele mai bine pregătite în Europa, la acea vreme, au dus spre o întărire treptată a acțiunii centralizatoare. Organele de sfat ale ducelui se suprapun, mai ales sub domnia lungă și rodnică a lui Filip cel Bun (1419—1463), autonomiilor provinciale, care păstrează totuși dreptul lor de a consimți sau de a refuza dările. Tot sub el s'au întrunit și Stările Generale ale tuturor provinciilor, măsură evident inspirată de modelul Stărilor din Franța, mai mult însă ca o înlesnire pentru cerințele principelui și nevoia de a menținea contactul cu reprezentanții

[1]) *Ibid.*, p. 163.
[2]) *Ibid.*, p. 371.

Stărilor, decât dintr'o înclinare deosebită spre instituţii parlamentare. Numai împrejurările extraordinare ce au urmat la 1477, morţii lui Carol Temerarul, au dat acestei Adunări rosturi extraordinare, recunoscute de marele Privilegiu impus de ea Mariei de Burgundia, moştenitoarea ducatului, şi care e de fapt, prima chartă comună tuturor provinciilor din Ţările de Jos [1]).

In perioada următoare, care deschide perspective de o excepţională înflorire într'un regim de pace, sub noua domnie a Habsburgilor, se poate constata una din cele mai armonioase împreunări ale vechiului regim de Stări, cu nouăle organe de guvernământ ale monarhiei ce i se suprapun. « Ca şi sub ducii de Burgundia, instituţiile monarhice n'au absorbit autonomiile provinciale. Ele li se suprapun fără a le desfiinţa, şi în constituţia Statului, sloboziile Evului Mediu se păstrează cu denumiri moderne, după cum stilul gotic se alătură de acel al Renaşterii într'un mare număr de monumente » [2]). Consilierii distinşi cu ordinul Lânei de Aur *(Toison d'Or)* capătă un fel de naturalizare în toate provinciile: e mai mult decât un simbol că pe blazonul ducatului, colanul Ordinului strânge în cercul său stemele tuturor celor şaptesprezece provincii [3]). Dar Stările generale care continuă să se adune şi să funcţioneze în tot acest timp, rămân totuşi fundamental deosebite de cele ale Franţei — mai ales în forma pe care acestea au căpătat-o după 1484 [4]). In Ţările de Jos ele n'au fost niciodată o adunare rezultând din alegeri generale, ci « un congres de state deosebite », semănând astfel mai mult cu Reichstagul imperial. Nu se poate însă contesta că acest regim răspundea atât de bine nevoilor ţării şi ale principalelor categorii sociale, că prosperitatea fără precedent care făcuse din Anvers întâiul port al Europei, a dat întâii jumătăţi a veacului al XVI-lea toate caracterele unei vârste de aur. Mişcările sociale dela Gand şi represiunea lor energică de către Carol Quintul la 1540, au rămas un epizod izolat;

[1]) Cf. *ibid.*, p. 404 şi urm., şi III[2], p. 10.
[2]) H. Pirenne, *op. cit.*, III[2], p. 184.
[3]) *Ibid.*, p. 194.
[4]) Cf. memoriul meu precedent, *Consiliul feudal şi Adunarea Stărilor în ţările Europei Apusene.*

în general, purtarea de un tact deosebit a Impăratului și a «guvernantelor» numite de el — Margareta de Savoia sau Maria de Ungaria — a contribuit la păstrarea liniștii și a echilibrului în vieața locală.

Dar aceste împrejurări fericite erau să fie adânc modificate de mișcările religioase ale Reformei și de răsunetul lor în Țările de Jos. Mai ales după abdicarea lui Carol Quintul și înscăunarea lui Filip al II-lea, în a cărui moștenire au ajuns vechile provincii burgunde, lucrurile iau altă înfățișare. Cum a relevat însă cu drept cuvânt Henri Pirenne, mai mult încă decât necruțătoarea persecuțiune religioasă a ducelui de Alba, trimis cu depline puteri de regele spaniol, care lovea cu egală cruzime în nobili și burghezi, a împins la revoltă sistemul de impozite permanente, «sutimi» și «zecimi» inspirate de *alcabala* spaniolă, sarcină insuportabilă pentru economia Țărilor de Jos[1]). Nu e locul de a stărui aci asupra vicisitudinilor unei lupte care constitue un însemnat capitol al istoriei moderne. Ajunge să amintim că după ce s'a încercat, prin pacificarea dela Gand (1576), unirea tuturor provinciilor împotriva asuprirei, recunoscându-se totuși puterea suverană a regelui rău sfătuit, deosebirile adânci dintre catolicii din Sud și calviniștii din Nord au dus la cele două «uniuni» contradictorii dela Arras și Utrecht (1579), în urma cărora Țările de Jos se despart în cele două formațiuni politice deosebite, care vor fi Belgia și Olanda.

Regimul de Stări a continuat însă să ființeze de o parte ca și de cealaltă a graniței celei nouă. In Olanda, Republica Provinciilor Unite s'a întemeiat pe Adunările provinciale, a căror alcătuire nu s'a modificat: «ca și înainte de răscoală, aceste Stări se alcătuiau din nobilime și reprezentanții orașelor principale; Frisia și Groninga erau singurele provincii în care și țăranii își aveau deputații. In Olanda și Zelanda deputații orașelor precumpăneau asupra nobilimii: în celelalte provincii numărul de voturi al orașelor și a nobilimii era cam același; în Frisia, țăranii și nobilii constituiau majoritatea. Un mare neajuns al sistemului era că în aceste adunări,

[1]) H. Pirenne, *op. cit.*, IV, p. 21 și urm.

nu se putea constrânge minoritatea la supunere, şi că înainte de a lua o hotărîre, deputaţii oraşelor trebuiau să consulte autorităţile municipale » [1]). Niciuna din aceste particularităţi nu constitue vreo trăsătură deosebită, care să nu se întâlnească aiurea. Stările generale, alcătuite din delegaţi a şapte provincii, se adunau pentru a delibera în special asupra politicii externe, şi a efectivelor armatei şi ale flotei; în aceste adunări se vota pe provincii şi trebuia obţinută unanimitatea. Ca o rămăşiţă a puterii suverane, acum desfiinţate, rămânea totuşi demnitatea de *Stathouder* (locţiitor) deţinută de membrii casei de Orange — Nassau, dintre cari Wilhelm şi Ludovic fuseseră adevăraţii ctitori ai Republicii. Ereditară în fapt, funcţiunea rămânea în principiu electivă în fiecare provincie şi cuprindea dreptul la comanda armatei şi numirea magistraţilor. Intr'un echilibru nestabil faţă de ea, se aşeza funcţiunea principalului jurisconsult al Provinciilor, denumit « Marele Pensionar » *(Raadpensionaris)*, dintre cari acel al Olandei se bucura de cea mai mare consideraţiune. Oameni ca Oldenbarnevelt sau Ioan de Witt i-au dat o strălucire deosebită. In general, se poate spune însă că în aceste *Neederlanden* (Ţări de Jos) mai restrânse, al căror nume se menţine şi acum ca denumire oficială a statului, Olanda domina cu oraşele ei, cârmuite până în pragul secolului al XIX-lea de una din cele mai puternice oligarhii capitaliste ale lumii.

De cealaltă parte a hotarului, provinciile catolice rămăseseră sub stăpânirea regelui Spaniei, reprezentat la Bruxelles, dela 1600, de Arhiducii Albert şi Isabela. Stările generale întrunite cu acest prilej, manifestau veleităţi tradiţionale de independenţă, repede înnăbuşite de hotărîrea că li se « acceptase » subsidiul, fără a-l fi consimţit. De fapt adunarea lor nu era bine văzută de Regele Prea catolic şi de delegaţii săi: « Stările generale sunt pernicioase în orice vreme şi în toate ţările monarhice fără excepţie », va declara mai târziu Filip al IV-lea. De fapt s'a procedat aci, în secolul al XVII-lea, la fel ca în Franţa: puterea suverană a monarhiei nu le-a desfiinţat în chip formal, dar a evitat să le întrunească. Ultima

[1]) E. van Gelder, *Histoire des Pays-Bas*, Paris, 1936, p. 39.

întrunire a Stărilor generale din această parte a Ţărilor de Jos, înainte de împrejurările revoluţionare dela finele veacului al XVIII-lea, a fost acea din 1632—34[1]. După această dată n'au mai fiinţat decât adunările provinciale, a căror activitate nu turbura în aceeaşi măsură prevederile şi socotelile cârmuirii. Printr'o acţiune paralelă, episcopul de Liége a reuşit să suspende la 1684 prerogativele îndătinate ale meseriilor şi să restrângă privilegiile lor de Stare[2]. Epoca modernă se înseamnă aci, ca în toată Europa de Apus, printr'o precumpănire a puterii suverane, tinzând spre absolutism, fără însă a-l realiza în deplinătatea lui.

Nici aci nu a intervenit o sguduire mai puternică, atâta vreme cât formele tradiţionale ale Stărilor provinciale au fost respectate. A trebuit acţiunea nivelatoare a aceluiaşi factor de înnoire, premergătorul revoluţiei în era despotismului luminat, care a fost împăratul Iosif al II-lea, ca să provoace criza regimului de Stări şi începuturile unei alte alcătuiri de Stat. După nesfârşitele războaie care pustiiseră Ţările de Jos în vremea periculoasei lor vecinătăţi cu Ludovic al XIV-lea, împărţirea moştenirii spaniole adusese provinciile în dependinţa ramurii rămase a Habsburgilor, acea din Austria. Cu singura întrerupere a războiului de succesiune al Austriei, o nouă eră de pace şi înflorire a însemnat secolul al XVIII-lea, tot atât de important prin progresele economice realizate în cursul său, pe cât de banal în ce priveşte soarta instituţiilor politice, înţepenite în vechile lor forme, cărora li se alătura însă ca factor activ şi real, puterea ministrului plenipotenţiar desemnat de Curtea din Viena.

De fapt, după litera angajamentelor solemne din « Joyeuse Entrée », rămasă teoretic în vigoare după patru veacuri, Stările din Brabant şi adunarea lor nu mai corespundeau desvoltării contemporane a populaţiei şi aspiraţiunilor ei; acelaşi lucru se putea spune despre Flandra. « In fiecare provincie, aşa-zişii mandatari ai clerului se reduceau la prelaţii câtorva abaţii, totdeauna aceiaşi, acei ai nobilimii la căpeteniile câtorva familii, acei ai Stării a treia (burgheziei) la

[1] H. Pirenne, *Hist. de Belgique*, IV, pp. 229—231, 401.
[2] Id., *Les anciennes démocraties des Pays-Bas*, pp. 289—299.

burgmestrii oraşelor principale »[1]). Autonomia lor acoperea o gestiune financiară din cele mai încurcate; se vorbea la Viena, de « misterele tenebroasei lor administraţii ». Dar sub domnia înţeleaptă a Mariei Tereza, se recunoştea în acelaşi timp că nu li se puteau atinge privilegiile fără a « călca credinţa unui jurământ solemn ». De altă parte pe lângă reazemul tradiţiei, existenţa Stărilor se întemeia şi pe unele teorii ale secolului: nu era doar Montesquieu acel care subliniase în *l'Esprit des Lois*, însemnătatea « corpurilor intermediare » pentru o monarhie bine organizată? *Quieta non movere* nu era de sigur o mare filosofie politică, dar putea fi considerat încă un principiu sănătos de guvernământ.

Dar pasiunea reformatoare şi nerăbdarea împăratului Iosif erau să răstoarne toate aceste metode empirice de guvernare. Povestirea încercării sale de reorganizare a întregului sistem administrativ şi politic, sub conducerea directă a unui aparat birocratic centralizat, şi a consecinţelor revoluţionare ale acestei desfiinţări de vechi privilegii, e cuprinsă în paginele scrise cu atât de adâncă pătrundere de Henri Pirenne [2]). Va fi de ajuns să amintim doar fazele esenţiale. Călătorind pentru propria sa informare la 1781, în aceste provincii, împăratul nu vede decât ce voieşte să vadă: poporul e înapoiat, iar cârmuirea absurdă, o adevărată ofensă pentru secolul raţiunii. Dela 1786, ordonanţele pregătite în cabinetul suveranului, la Viena, plouă asupra Ţărilor de Jos, obiect al solicitudinii imperiale. Acele asupra clerului răstoarnă aşezămintele Bisericii, desfiinţează seminarii, ordonă recensământul bunurilor eclesiastice şi disciplinează teologia în serviciul Statului. Libertatea negoţului de grâne sfărâmă vechi monopoluri. Iar la 1 Ianuarie 1787 vechile provincii trebue să facă loc nouălor « Cercuri », independente de orice tradiţie istorică, guvernate de comisari supuşi unui Consiliu general.

De îndată însă se ridică opunerea categorică a vechilor Stări. Ea este deosebit de hotărîtă în Brabant, unde avocatul Van der Noot învie într'un lung memoriu, sfintele drep-

---

[1]) H. Pirenne, *Hist. de Belgique*, V, p. 254.

[2]) *Hist. de Belgique*, V, p. 381 şi urm. şi H. Borel, *La politique de Joseph II aux Pays-Bas*, în *Bullet. Internat. Committee Hist. Sciences*, IX, 1, 1937, p. 43 şi urm.

turi înscrise în « Joyeuse Entrée » din 1356. Impăratul se încăpățânează și amenință să sosească la Bruxelles cu 30.000 de oameni; Stările răspund, refuzând de-a mai plăti impozitele. Frământările din Franța, unde se pregătea întrunirea Stărilor generale, n'au rămas de sigur fără influență în ținutul vecin. Revoluția brabansonă se desvoltă, paralel cu acea din Franța, împărțind țara între «statiști», partizanii restaurării integrale a vechilor privilegii de Stare, și « Vonckiști », prietenii avocatului V o n c k, luptător pentru drepturile Omului. Impăratul, încurcat în războiul împotriva Turcilor, nu poate interveni, și slabele trupe austriace sunt silite să părăsească Belgia. Indată se întrunesc din nou la 1790, după un interval de mai bine de un secol și jumătate, Stările generale, suspendate de fapt dela 1634. Deși numele de Congres, pe care îl adoptă pentru adunarea federativă a « Statelor Unite Belgiene », e de origine americană, structura nouei Constituții nu e decât restaurarea vechii ordine a Stărilor privilegiate. La Bruxelles, statiștii au învins astfel pe Vonckiști. « Constituția americană, dominată de declarația de drepturi, a întemeiat întâia democrație modernă. Acea a Statelor Belgiene, dimpotrivă, orientată spre trecut, nu acordă drepturi decât ordinelor privilegiate. In loc de-a înnoi, ea restaurează, fără a ținea seamă de transformările sociale, de nevoile și ideile timpului: ea nu face decât să îmbrace după moda veacului al XVIII-lea marele Privilegiu al Mariei de Burgundia » [1]. Pentru istoria generală a regimului de Stări, încercarea restauratoare a revoluției din Brabant, care se oprește acolo unde nu s'a mai putut opri mișcarea Stărilor franceze la 1789, prezintă un caz de un interes de sigur anacronic, dar cu totul deosebit. De fapt, aceste împrejurări de un caracter special se lămuresc prin agitația întreținută de cler, dușman al reformelor imperiale și bucurându-se încă de o însemnată înrâurire asupra maselor populare. Dar încercarea de-a căpăta sprijinul unor puteri străine, cu deosebire al Olandei și al Prusiei, împotriva stăpânirii austriace, nu era sortită să izbutească. Moartea neașteptată a lui Iosif al II-lea și politica mai abilă a urmașului său, împăratul Leopold, erau să ușu-

[1]) H. P i r e n n e, *ob. cit.*, V, p. 479.

reze realizarea unui nou compromis între Puterile conservatoare, îngrijorate de desfăşurarea evenimentelor din Franţa. In astfel de condiţii, mişcarea paralelă îndreptată la Liége împotriva episcopului Hoensbroech, cu tot succesul ei iniţial, nu avea mai mari şanse de durată. Trebue totuşi însemnat că spre deosebire de acea din Brabant şi Flandra, ea se arăta stăpânită mai mult de înrâurirea curentelor democratice şi se inspira din exemplele proaspete ale Revoluţiei franceze. La un moment dat, intervenţia Prusiei şi ocuparea teritoriului de către trupele prusiene a deşteptat speranţa unei modificări complete a statutului politic al episcopatului, împotriva căruia se ridicaseră Stările. Dar şi aceste perspective s'au risipit, în urma acordului încheiat de împăratul Leopold cu puterile ce i se opuneau, şi a pasivităţii la care Franţa se vedea redusă de Revoluţie. In desorganizarea generală, o rezistenţă împotriva armatei austriace care se întorcea, se dovedea imposibilă. La 2 Decemvrie 1790, trupele împăratului intrau la Bruxelles, la 12 Ianuarie 1791 la Liége. Vechea ordine era restabilită, în înţelesul că se recunoşteau din nou drepturile Stărilor provinciale şi a adunărilor lor, aşa cum fuseseră sub Maria Tereza. Dar o simplă întoarcere la vechiul regim nu mai era cu putinţă. Refugiaţi în Franţa, patrioţii şi democraţii cu tendinţe revoluţionare îşi pregăteau revanşa, sub acoperirea apropiatei invazii a armatelor Republicii. In cele două decenii următoare, stăpânirea franceză era să înlăture în Ţările de Jos amintirile vechiului regim, iar aşezările nouă ale secolului al XIX-lea erau să înlocuiască adunările de Stări privilegiate prin parlamentarismul modern. Nu e mai puţin adevărat că o înţelegere deplină a regimului Stărilor nu ar fi cu putinţă, fără o cunoaştere cât de sumară a împrejurărilor caracteristice, pe care le oferă cercetarea sa în Ţările de Jos.

V. STĂRI ŞI PARLAMENTE IN ŢĂRILE ITALIENE

Literatura istorică mai recentă şi bogatele publicaţii de documente cu privire la acest subiect, au fost amintite într'un studiu al profesorului P. S. Leicht, în cadrul cer-

cetărilor inițiate de Comitetul Internațional al Studiilor Istorice. Ceea ce izbește dela început este limitarea ce i se impune, la anumite regiuni ale peninsulei, consecință de altfel firească a diversității de regim și de destin a multiplelor stăpâniri, state și stătulețe, între care se împarte, în Evul Mediu, pământul Italiei. « In Italia, Stările sufer, cum este și fireșc, urmările expansiunii autonomiilor municipale. Numai în unele țări—Sicilia, regatul de Neapole, Sardinia, Statele Bisericii, patriarhatul de Aquilea, domeniile casei de Savoia, Marchizatele de Monferrato și Saluzzo—Stările pot rezista. In celelalte teritorii, puterea sporită a orașelor duce la disolvarea unității de stat sau provinciale, și în consecință devine imposibil de-a mai întruni Stările. Numai în teritoriile pe care le-am menționat, se reușește să se evite această disolvare, iar orașele, rămase astfel în cuprinsul statului, intră în Adunarea în care diferitele părți ale țării sunt reprezentate, de către titularii jurisdicțiunii » [1]).

Aceste constatări aduc o lămurire îndestulătoare în privința cauzelor directe ale procesului istoric deosebit, ce îl alcătuește desvoltarea regimului de Stări în țările italiene. La ele se adaugă însă acele derivând din împrejurări mai generale și mai depărtate, printre care evoluția, mai mult sau mai puțin deplină, a instituțiilor feudale își păstrează un rost însemnat, cum e de altfel și acel al factorilor care o stânjenesc. Căci nu se poate de asemenea nesocoti aspectul variat al influențelor și condițiilor deosebite de vieață, care determină Italia medievală, ca odinioară Grecia antică, de-a oferi diferitelor forme de organizare politică sau socială, cel mai bogat câmp de experiențe. Intr'o pagină des citată, istoricul Gioacchino Volpe a descris în termenii cei mai potriviți trăsăturile caracteristice ale acestei infinite diversități:

« Țara noastră nu are pereche în această privință; nici măcar Germania, cu a cărei istorie acea a Italiei are atât de multe atingeri. Se poate spune că la noi n'au fost până

[1]) *L'introduction des villes dans les Assemblées d'Etats en Italie, Bullet. Internat. Committee Hist. Sciences*, IX, nr. 37, p. 419, v. bibliografia, p. 424: E. Mayer, *Italienische Verfassungsgeschichte*; G. Calisse, *Storia dei parlamenti di Sicilia*; G. Ermini, *I parlamenti dello stato della Chiesa*; A. Marongiu, *I parlamenti di Sardegna.*

la sfârşitul veacului al XIV-lea sau al XV-lea, două bucăţi de pământ, fie chiar în imediată vecinătate una de alta, asupra cărora să nu fi acţionat influenţe diferite ale condiţiunilor naturale sau ale evenimentelor istorice: Italie greacă, Italie longobardă, Italie liberă de unii şi de ceilalţi; regiuni omogene din punct de vedere etnic, iar altele, reşedinţă a tuturor neamurilor barbare care trecuseră Alpii din secolul al IV-lea, Sarmaţi, Bulgari, Goţi, Longobarzi, Franci; provincii expuse unei acţiuni continue a regilor italieni sau a împăraţilor germani, şi altele trăind înafară de raza lor de acţiune; cetăţi supuse Conţilor-Episcopi, şi altele legate de organismele mai complexe ale Mărcilor — şi de aceea cârmuite până la urmă, cu mână tare, de Marchizi şi Visconţi, fără dualism între autoritatea laică şi cea bisericească; principate aproape absolute, ca acele longobarde din miazăzi, şi seniorii feudale slăbite, în plină descompunere după anul 1000; ţări de veche şi neîntreruptă cultură, deschise curentelor intelectuale ale Siciliei arabe şi ale Grecilor din răsărit, iar altele recăzute într'o stare de copilărie spirituală. Şi apoi ţări de câmpie şi ţări de munte; des populate sau pe jumătate pustii; cu o producţiune variată sau uniformă, caracterizată doar de cultura extensivă a păşunii şi a pădurii; cu precumpănirea latifundiilor, sau a micii proprietăţi; cu un feudalism riguros, sau de abia atinse de instituţiile feudale; cu o populaţie rurală net împărţită în clase de seniori şi servi, sau cu o bogăţie de gradaţiuni intermediare, etc., etc.» [1]).

Din veacul al X-lea până în al XIII-lea se întinde de altfel de peste Alpii Germaniei umbra Imperiului, cu influenţele şi instituţiile sale. Dietele imperiale constitue un aspect comun al istoriei germane şi italiene în această perioadă, mai caracteristic pronunţat în vremea Hohenstaufenilor, cari desvoltă un interes crescând pentru împrejurările şi teritoriile peninsulei. Regiuni întregi dela răsărit şi miazăzi au rămas însă înafară de această organizare, în care convocarea reprezentanţilor unor Stări sau formaţiuni locale poate avea un rost: Veneţia, la un capăt, şi în general Sudul păstrează pe-

[1]) G. Volpe, *Medio Evo Italiano*², p. 13; cf. J. Luchaire, *Les démocraties italiennes*, p. 21.

cetea stăpânirii bizantine și a legăturilor cu răsăritul care îi alcătuesc moștenirea. De aci necesitatea de-a introduce în expunerea noastră un factor străin, deosebit de unitatea de desvoltare a regimului feudal, care alcătuește pretutindeni, în apusul și centrul Europei, temeiul de căpetenie al organizării Stărilor.

* * *

Și Bizanțul a tins la un moment dat spre o organizare corporatistă de categorii sociale, și la reprezentarea lor — cel puțin în unele împrejurări — ca organe consultative în conducerea statului. E cunoscută supraviețuirea, din Antichitatea greco-romană, a unor subdiviziuni politice orășenești: *demele*, cu un îndoit caracter, care corespund de obiceiu și cu îndeletniciri de breaslă, fiecare profesiune având în această vreme și un anumit grup de locuințe, cu ateliere și prăvălii, pe cât posibil pe aceeași stradă. Aceste deme, în epoca romană și mai ales în acea târzie a Imperiului, se unesc în « facțiuni » sau « colori », al căror înțeles e deopotrivă sportiv, pentru întrecerile Hipodromului, și politic, în manifestațiile la care iau parte « demoții », astfel grupați și organizați [1]). Roma Nouă de pe Bosfor a moștenit în întregime această organizare a Romei vechi, unde de altfel urmele ei stăruesc și după sfârșitul Imperiului de apus; dar nicăieri nu a ajuns la o mai mare desvoltare decât în cuprinsul Impărăției răsăritului, și în marile aglomerații urbane care sunt în această vreme Constantinopolul, Tesalonicul, Antiohia, Apamea, Alexandria, orașele înfloritoare ale Siriei și ale Egiptului bizantin. Se știe că în deosebi în veacurile V și VI, marile partide ale Albaștrilor și Verzilor, cu facțiunile anexe ale Roșilor și Albilor, întemeiate pe « demele » de cartier și de breaslă din orașe, ajung să stăpânească vieața Imperiului, impunându-și adesea voința Impăratului, aproape până a-l răsturna în sedițiunile violente ce iau naștere la serbările Hipodromului, cum era să se întâmple în timpul lui Iustinian. Ele sfârșesc prin a se

[1]) V. pentru această chestiune G. I. Brătianu, *Empire et « démocratie » à Byzance*, în *Byz. Zeitschr.*, XXXVII, 1, p. 86 și urm., și *Etudes byzantines d'hist. économique et sociale*, Paris, 1938, p. 95 și urm.

amesteca şi în controversele religioase, deslănţuind în zilele lui Focas un adevărat războiu civil, între Albaştrii ortodocşi şi Verzii monofisiţi. E de asemenea clasică opunerea între cei dintâi — partid sub influenţa aristocraţiei, şi Verzii, expresiune a «claselor muncitoreşti». De abia marile primejdii ale năvălirii Perşilor şi reorganizarea Imperiului sub Heracliu, în sensul unei dictaturi militare, pun capăt domniei demelor şi facţiunilor în Imperiul bizantin; evoluţia e accentuată şi de pierderea provinciilor orientale, în urma cuceririi musulmane a Siriei şi a Egiptului, care lipseşte Imperiul de marile centre orăşeneşti ale acestor regiuni, şi prin aceasta partidele de fermentul permanent de organizare şi agitaţie, ce îl constituia populaţia urbană. « In rândurile armatei care sprijine pe împărat şi cârmueşte provinciile, elementul ţărănesc şi feudal înlocuieşte democraţia oraşelor »[1]). Totuşi chiar în această vreme, amintirea unei organizări corporative, cu pronunţate tendinţe politice, nu a dispărut cu totul, şi aflăm chiar, în întrunirile solemne convocate de autoritatea imperială în unele împrejurări, elementele unei reprezentări de categorii sociale care seamănă, într'o oarecare măsură, cu acele ce se vor desvolta aiurea, mai târziu, în regimul Stărilor. Astfel ni se înfăţişează adunarea descrisă în scrisoarea lui Iustinian al II-lea către papă, din 11 Februarie 687, cu prilejul revizuirii actelor celui de al VI-lea sinod ecumenic. « Ea era într'adevăr alcătuită din apocrisiarii papei, din patriarhul de Constantinopol, din Senat şi marii demnitari, mitropoliţii şi episcopii aflaţi în capitală, reprezentanţii gardei imperiale (schole, excubitori), ai *demelor orăşeneşti*, ai armatei temelor (Opsikion, Anatolici, Tracesieni, Armeniaci, Italia, Sicilia, Africa) şi chiar ai flotei imperiale (Karabisianoi). Armata şi membrii demelor (vechile facţiuni ale Circului) ţineau locul poporului »[2]). Era deci un fel de reprezentare, măcar formală şi decorativă, a unor corpuri constituite, dar pe alte temeiuri decât acele ale regimului feudal, la o dată la care acesta nu ajunsese nici în Apus la deplina sa desvoltare. *Cu*

[1]) Cf. G. I. Brătianu, *La fin du régime des partis à Byzance*, în *Rev. hist. du Sud-Est Européen*, XVIII, 1941, p. 55.
[2]) L. Bréhier în Fliche-Martin, *Histoire de l'Eglise*, V, p. 192.

alte cuvinte, şi în imperiul de răsărit s'ar fi putut alcătui un sistem de reprezentare semicorporativă al cărui rezultat final, deşi pornit pe baze cu totul diferite, nu s'ar fi deosebit, în liniile sale esenţiale, de acel al Stărilor apusene. Evoluţia a fost însă întreruptă de împrejurările turburi ce au urmat, şi care au accentuat, sub dinastiile isaurice şi macedonene, caracterul autoritar al cârmuirii Imperiului şi absolutismul stăpânitorilor săi. Iar când în vremuri mult mai târzii, s'au făcut simţite în răsărit influenţele feudalităţii apusene, ele n'au putut precumpăni în deajuns pentru a impune, prin formula obişnuită a « sfatului şi ajutorului », constituirea unor Stări ca organe de consiliu şi de guvernământ.

* * *

Acest excurs ar fi de natură a provoca nedumeriri, de n'ar avea menirea de-a lămuri unele particularităţi ale împrejurărilor istorice italiene. E ştiut că organizarea în deme şi facţiuni a fiinţat şi la Roma, şi o găsim în vigoare la începutul veacului al VI-lea, în timpul stăpânirii regelui ostrogot Teodoric, care menţine echilibrul între Albaştrii aristocratici şi Verzii populari, după chipul şi asemănarea împăratului dela Constantinopol [1]). Ce a devenit pe urmă această organizare nu ne mai este cunoscut, nici ce legătură poate fi între ea şi *exercitus romanus*, organizarea militară a populaţiei romane, pe care o aminteşte *Liber Pontificalis* în secolul al VII-lea. Nu am de asemenea intenţia de-a redeschide vechiul proces, de atâtea ori desbătut, al originilor romane sau măcar antice, ale organizării comunale, care a cunoscut în Italia o atât de repede şi timpurie înflorire. Nu ne putem însă opri de-a nu releva în această organizare ulterioară unele trăsături fundamentale, care coincid cu acele ale vechilor instituţii romano-bizantine, şi se deosebesc de structura oraşelor flamande, care sunt, ele, de origine pur medievală [2]).

---

[1]) Cf. E. Condurachi, *Factions et jeux de cirque à Rome au début du VI-e siècle*, în *Rev. hist. du Sud-Est Européen*, XVIII, p. 95 şi urm.
[2]) Cf. H. Pirenne, *Les anciennes démocraties des Pays-Bas*, p. 2 şi urm.

« *Organizarea primitivă a populației orășenești pe cartiere*, ne spune un specialist al acestor chestiuni, *nu va dispărea*. Intemeiată pe obiceiuri religioase (fiecare asociație de cartier își are biserica proprie), pe tradiții simbolizate (scuturi, baniere), pe rivalități locale, ea va dăinui încă veacuri întregi; iar defilarea pitorească a « contradelor » la Palio din Siena, până în zilele noastre, este o exactă supraviețuire. Chiar și marile diviziuni care cuprind mai multe cartiere și împart orașul, la Florența în șase, la Pisa în patru, la Siena în trei — au o valoare care nu e numai administrativă ... Organizarea militară (fiecare mare diviziune teritorială alcătuind un fel de corp de armată, fiecare cartier un batalion) întărește încă aceste « frății » locale.

De sigur, strângerea castelor unele lângă altele sau împotriva altora, în luptele lor, concentrarea mai puternică a *popolanilor* în jurul breslelor cumpănesc însemnătatea Societăților de cartiere. *Republicele italiene șovăesc, de-a-lungul istoriei lor politice, între sistemul circumscripției și acel al grupării profesionale*, cu o preferință, în general, pentru acesta din urmă, fără a putea renunța la cel dintâi »[1]). Mai sunt însă și alți factori, care nu se pot nesocoti, și care suprapun cartierului și breslei, diviziuni, ce și-au imprimat adânc pecetea vieții comunale a orașelor italiene — cu excepția Veneției: *partidele*.

« Existența partidelor politice e de altfel recunoscută în drept de Constituție, încă dela începutul veacului al XII-lea. In cele dintâi statute se găsește termenul *Popor* opus celui de *Nobil*. Dela început, grupurile politice nu corespund întocmai diviziunilor sociale; poți fi din punct de vedere social, membru al nobilimii și să faci parte din partidul Poporului, și invers; un document din 1222 spune: *Milites Placentiae et illi de populo qui ad milites attendunt; et populus Placentiae et illi milites qui ad populum attendunt* »[2]). Mai târziu, rivalitățile și interesele locale vor adopta blazonul Ghelfilor și al Ghibelinilor, întinzând astfel solidarități politice de partid peste hotarele micilor patrii, comunele veșnic în-

[1]) J. Luchaire, *Les démocraties italiennes*, pp. 104—105.
[2]) *Ibid.*, p. 70.

vrăjbite. Sunt deci două elemente în organizarea politică a Italiei, în care orașele își recapătă mai de vreme decât aiurea — dacă și-au pierdut-o vreodată — întreaga însemnătate de factori hotărîtori ai vieții economice și sociale, care precedează așezămintele ordinei feudale, importate dela miazănoapte și apus, și persistă alături de ele: sunt aceste două noțiuni ale cartierului și ale partidului, care nu coincid cu stratificările societății feudale, așa cum le cunoaștem din trecutul istoric al altor țări. Și aceasta este poate explicația pentru ce, acolo unde își face loc organizarea comunei ca stat suveran sau quasi-suveran, nu mai poate prinde rădăcini sistemul de reprezentare a Stărilor.

Mai sunt însă de sigur și alte aspecte care trebuesc avute în vedere, deoarece ele desăvârșesc deosebirile și lămuresc în același timp fenomenul straniu, care exclude regimul de Stări și Adunările sale, tocmai acolo unde s'au ținut, mai de vreme decât oriunde, acele întruniri de cetățeni — *publica concio*, *arrengum*, *consilium generale*, — ce au dat naștere termenului însuși de «parlament», care a căpătat pe urmă alt înțeles și altă răspândire. Trebue să subliniem mai întâi lipsa, în *toate* organizațiile comunale, a unuia din factorii care alcătuesc în mod necesar în Evul Mediu o adunare de Stări: clerul. Preoți au putut fi folosiți uneori de guvernul comunal, pentru rosturi speciale, de trimiși diplomatici sau de scrutatori în alegeri, dar *organizarea de stat a fost și a rămas până la sfârșit laică*. Era prea aproape Sf. Scaun, care aci nu însemna numai o păstorie a creștinătății, ci o putere politică și teritorială în luptă cu alte puteri, pentru ca să nu se ridice împotriva clerului întemeiate bănuieli. Mai era și spiritul de independență al vieții comunale, uneori nu fără atingeri cu vechi curente de erezie, care opunea unui Inocențiu al III-lea împotriviri mai înverșunate, în mici orășele ca Narni, Orvieto sau Viterbo, decât le întâmpina din partea marilor monarhii.

De altă parte diviziunea în categorii sociale a comunelor, deși a ajuns să se sprijine și aci pe principiul nașterii și al eredității, care aiurea întemeiază Starea, nu a dus la echilibrul statornic între ele, și la acțiunea comună față de pu-

terea suverană sau domnească — tocmai prin faptul că aceasta din urmă lipsea, iar acea a Imperiului era doar teoretică. Luptele s'au dat aci între Nobili și Popor, pe urmă, după eliminarea Nobililor, între poporul « gras » și cel « mărunt », între Arte (sau bresle) « majore » și « minore », după bogăția și însemnătatea lor socială, până ce, către sfârșitul veacului al XIV-lea, s'a ajuns în unele locuri — la Florența de pildă — la vremelnice dictaturi ale proletariatului. Iar din aceste frământări a decurs o evoluție generală spre *Senioria* unui singur principe, concepută mai întâi ca un fel de *diarchie* față de vechea organizare comunală [1]), pe care în cele din urmă ajunge să o absoarbă cu totul, înlocuind vechile libertăți cu supunerea tuturor într'o relativă securitate. La această regulă aproape generală, o singură dar remarcabilă excepție: Veneția. Și acolo însă, antagonismele politice și sociale s'au încheiat prin precumpănirea unui singur factor, dar colectiv: grupul de familii nobile care, din ultimii ani ai veacului al XIII-lea, a impus « restrângerea » *(serrata)* Marelui Consiliu și rosturile nouă ale adunărilor ce le domina: Senatul și *Quarantia* [2]).

In comunele italiene nu a putut lua deci ființă regimul unor Stări sociale cu rosturi politice definite, într'o acțiune comună, deoarece lipsea factorul suveran, care ar fi putut determina unirea lor, prin exigențele sale, și a cărui apariție pe scena politică a comunei, sub forma Senioriei, nu s'a produs decât după istovirea celorlalte forțe, și în mare parte ca o consecință a acestei istoviri.

In al doilea loc, printr'o ciudată particularitate, chiar acolo unde la un moment dat, s'au putut cumpăni câtva timp, în cuprinsul aceleiași comune, categorii sociale politicește organizate (Nobili și popor, *popolo grasso* și *popolo minuto*) — a fost cazul la Florența în a doua jumătate a veacului al XIII-lea — ele au alcătuit organizări distincte, cu organele lor deosebite: în fața vechei organizații comunale, conduse de *podesta*, se ridică un Căpitan al poporului, mai târziu

1) Cf. F. Ercole, *Dal comune al principato*, Firenze, 1929, p. 117.
2) V. G. Maranini, *La constituzione di Venezia dalle origini alla serrata del Maggior Consiglio*, Venezia, 1927, p. 346 și urm.

gonfalonierul Justiției, cu o gardă înarmată la ordinele sale [1]). In cadrul restrâns al vieții comunale italiene, chiar extins la un *contado* în jurul zidurilor, nu s'a putut realiza echilibrul de durată care constitue trăsătura fundamentală a regimului de Stări. In acest cadru, istoria procedează mai de grabă prin eliminări succesive, de pături sociale și de regim, și oferă astfel prilej la toate experiențele — în afară tocmai de acea care interesează cercetarea noastră.

Mai trebue amintit, în contrast vădit cu spiritul corporativ ce însuflețește organizarea Stărilor, individualismul caracteristic și timpuriu al vieții italiene, sub îndoita influență a capitalismului comercial și bancar, și a desvoltării spirituale a Renașterii. Din veacul al XIV-lea cu deosebire, atențiunea se întoarce tot mai mult spre modelele Antichității, se descopere trecutul republican al Romei, care va inspira visul « tribunului » Cola di Rienzo. In schimb Coluccio Salutati, cancelar al republicei florentine, va scrie la 1400 tratatul său « De tyranno » pentru a demonstra că ucigașii lui Caesar au fost cu bună dreptate aruncați în Infern, de blestemul lui Dante [2]). Mai repede și mai deplin decât în celelalte țări europene, idealul de *virtù* al Renașterii depărtează pe Italieni de acele forme îndătinate, în care se închid, ca într'o cetățue, privilegiile de Stare.

* * *

După această lămurire oarecum negativă, a lipsei unei organizări politice a Stărilor în Italia comunală, e locul să revenim acum la elementele pozitive pe care celelalte regiuni amintite mai sus, le oferă studiului instituției. Ele nu sunt, față de datele ce le cunoaștem din Europa apuseană sau centrală, nici prea numeroase, nici prea originale.

De altfel caracterul urban al civilizației italiene se face simțit și pe această lature. Inseși dietele imperiale, care adună

[1]) Cf. J. Luchaire, *Les sociétés italiennes du XIII-e au XV-e siècles*, p. 53 și urm.; N. Ottokar, *Il Comune di Firenze alla fine del dugento*, Firenze, 1926, p. 252 și urm.

[2]) Cf. Fr. Ercole, *Dal comune al Principato*, p. 225 și urm. V. și ediția lui: Coluccio Salutati, *Il Trattato « De Tyranno » e lettere scelte*, Bologna, 1942.

în Italia ca şi în Germania în secolul al XII-lea şi al XIII-lea, pe reprezentanţii puterilor locale în jurul Impăratului « descălecat » de peste munţi, ne arată alături de prelaţi şi seniori feudali, pe delegaţii oraşelor, mult mai de vreme decât la Nord de Alpi. Prezenţa lor la o dietă convocată la 1136, de împăratul Lotar al II-lea, e încă îndoielnică, termenii folosiţi fiind nesiguri; dar două decenii mai târziu, curtea ţinută la Cremona de Frideric I Barbarossa cuprinde, pe lângă arhiepiscopii de Ravena şi Milano cu 15 episcopi, şi pe comiţi, *necnon ... consulibus et primis omnium circa iacentium civitatum* [1]. La dieta dela Roncaglia (1158) iau parte, pe lângă principi, « consulii şi judecătorii » oraşelor lombarde. S'ar părea astfel că delegaţii oraşelor italiene au apărut în dietele imperiale, mai de vreme chiar decât acei ai oraşelor spaniole în *Cortes*, şi cu un secol înainte ca trimişii oraşelor germane să pătrundă în *Reichstag* sau ai Comunelor engleze în Parlament.

Aceste adunări au căpătat un timp o mai mare însemnătate, atunci când Frideric al II-lea şi-a stabilit reşedinţa statornică în Sudul Italiei şi a încercat să conducă Imperiul din posesiunile sale peninsulare. Adunări periodice instituise el de altfel şi în Regatul Siciliei. Nu e locul de a stărui aci, aşa cum ar trebui făcut în orice istorie comparată de instituţii, asupra organizării create de acest precursor al monarhiei moderne, în stăpânirile ce le moştenise dela regii normanzi [2]. Este însă cazul să constatăm, dacă undeva poate fi vorba de o înrâurire directă a puterii suverane asupra alcătuirii şi funcţionării Stărilor, că aceasta a avut loc în regatul Siciliei. Ordinea feudală introdusă de cuceritorii normanzi, era temperată şi mărginită aci de moştenirea bizantină, întărită de amintirile stăpânirii arabe. Frideric al II-lea în legiuirea sa, restauratoare a dreptului roman, nu a făcut decât să calce pe urmele înaintaşilor săi, *Assisele* regelui Roger dela 1140 având acelaşi înţeles. Curtea feudală a suveranului s'a împărţit, mai de vreme decât aiurea, în adunări restrânse şi

---

[1]) Cf. P. S. Leicht, *op. cit.*, în *Bulletin Internat. Committee hist. Sciences*, IX, nr. 37, p. 420.

[2]) V. capitolul respectiv la N. Iorga, *Desvoltarea aşezămintelor politice şi sociale ale Europei*, I, p. 172 şi urm.

comisiuni specializate de înalți dregători, al căror titlu de « amiral » sau « logotet » amintește apropierea Islamului și a Bizanțului. O ierarhie administrativă riguroasă de justițiari și mari justițiari s'a întins asupra întregului teritoriu, orașele au fost cârmuite de funcționari regali, doar cu ajutorul unor notabili [1]).

Un secol mai târziu, constituțiile edictate la Melfi în 1231 nu fac decât să desvolte și să întregească aceste temeiuri ale monarhiei administrative, birocratice și centralizatoare — imagine a autocrației bizantine din epoca ei de mărire, transpusă în mediul semifeudal, semiorășenesc al Siciliei și Italiei de miazăzi. In astfel de condiții, adunările instituite de Frideric în Sicilia pentru a satisface unele nevoi locale, nu sunt decât o palidă imagine a regimului de Stări din alte țări: « în Ianuarie 1234, el hotărî ca de două ori pe an, să aibă loc adunări în care orașele și prelații să poată depune plângeri în mâinile unui comisar regal, împotriva justițiarilor sau altor funcționari ... Deci nimic parlamentar; dar cel puțin o garanție împotriva abuzului » [2]). Același sistem de vicari sau căpitani generali, în dependență directă de puterea imperială, a fost întins pe urmă asupra celorlalte regiuni ale Peninsulei, în cursul războaielor purtate împotriva Papei și a ligei orașelor lombarde. Contrastul între aceste metode de cârmuire și ceea ce se petrece la aceeași dată în Germania e prea vădit, pentru a fi nevoie de a mai stărui. De altfel dietele imperiale în Italia au încetat odată cu domnia Hohenstaufenilor.

Fapt este însă că pentru bunul mers al administrației în regatul său al Siciliei, așa cum va socoti mai târziu și regele Angliei [3]), Împăratul reformator invită în două rânduri fiecare castel și oraș să trimită câte doi delegați la Foggia *pro utilitate regni et commodo generali*, la 1232 și 1240 [4]). Am amintit mai sus adunările provinciale ale Siciliei: ele se țineau în fiecare an la 1 Mai și 1 Noemvrie, având aspectul

[1]) E. Jordan, *Hist. du Moyen Âge* (col. Glotz), IV, 1, p. 31—34.
[2]) *Id.*, *op. cit.*, p. 236.
[3]) V. memoriul meu precedent *Consiliul feudal și adunările de Stări în țările Europei apusene*, în *An. Ac. Rom.*, *Mem. Secț. ist.*, S. 3-a, XXVIII, p. 329 și urm.
[4]) A. Pertile, *Storia del diritto italiano*[2], II[1], p. 338.

unor curţi solemne la care luau parte prelaţii şi baronii, câte patru delegaţi ai oraşelor mai mari, şi câte doi ai celor mai mici sau ai castelelor. Se ţineau sesiuni scurte, de opt sau cincisprezece zile, cu unicul scop de a primi plângerile şi de a îndrepta abuzurile administrative.

Acest sistem redus de reprezentare a Stărilor, considerate doar ca simpli auxiliari ai monarhiei, a dăinuit şi după schimbarea dinastiei şi cucerirea regatului de către Carol de Anjou. Ni s'a păstrat corespondenţa între cuceritorul francez şi papa Clement al IV-lea; într'o scrisoare din Mai 1267, acesta sfătueşte pe noul rege al Siciliei să stabilească, de acord cu prelaţii şi baronii, subsidiile de care are nevoie şi modul de a le percepe. Regele Carol şi-a însuşit acest punct de vedere, căci adunările generale au fost menţinute, convocându-se la Neapole şi delegaţi ai oraşelor, afară de acele care ţineau de vreo seniorie feudală — obicei general la acea vreme în funcţionarea regimului de Stări. Şi acum, sub cei dintâi Angevini, al căror regim nu era mai puţin autoritar decât acel al predecesorilor lor, adunările se mărgineau la chestiuni de subsidii şi impozite; prelaţii s'au retras din această cauză, astfel că şi aci singurul element statornic şi activ rămâne Starea nobiliară. « Baronii » erau meniţi să joace un rol mai important în vremea certurilor dinastice din a doua jumătate a veacului al XIV-lea.

Intre timp însă, stăpânirea angevină fusese înlăturată din Sicilia de răscoala « Vesperelor » din 1282 şi războiul cu casa rivală de Aragon. Sub dinastia aragoneză, se introduce în insulă o reproducere exactă a sistemului de Stări din Catalonia: sunt de-acum înainte trei Ordine sau « bracci » (denumite şi *stamenti*): « cel bisericesc alcătuit din episcopi, abaţi şi priori ai bisericilor considerate drept ctitorii regale; cel militar, din vasali imediaţi ai Coroanei, având oameni în dependenţă şi ajunşi la vârsta de 18 ani împliniţi; şi cel domanial, în care luau loc deputaţii oraşelor şi ai domeniilor neinfeudate » [1]. Intocmai ca în Catalonia, parlamentul sicilian avea putere legislativă, putând hotărî « capitole » cu putere

[1]) Pertile, *op. cit.*, II. 1, p. 341.

de lege. El vota și impunerile, hotăra despre pace sau războiu și determina regența în cazul minorității regelui. Modelul catalan a fost copiat până și în modul de a ținea sesiunile: la deschidere, regele avea la dreapta pe prelați, la stânga pe baroni, în față pe deputații comunelor; dar în timpul sesiunii, fiecare « braccio » delibera aparte și comunica cu celelalte prin ambasadori. Hotărîri cu caracter general se luau în comun, dar reprezentanții fiecărui Ordin puteau obliga Starea respectivă. In fine, sub ultimii suverani aragonezi, s'a introdus și obiceiul catalan al adunărilor trienale, cu o comisiune restrânsă — *deputacion general* — care continua să lucreze în intervalele lor. Cu excepția acestui organ intermediar, aceeași organizare a fost extinsă asupra Sardiniei, după ce această insulă a trecut și ea sub stăpânirea Aragonului: în veacul al XV-lea, parlamentul cu trei « bracci » se aduna la Cagliari, din zece în zece ani [1]). Se vede limpede de aci, că în toate aceste regiuni: Sudul Italiei și insulele, regimul de Stări a fost organizat și introdus de stăpâniri străine, după modele străine.

* * *

E mai puțin sigur sub ce influență s'au constituit Stările și adunările lor în *statele pontificale*, dar e probabil că prezența însăși a unei autorități superioare și efective, pe un teritoriu mai întins, a creat aci legături de solidaritate, pe care particularismul vieții comunale le respingea. De altfel ca și în regatul vecin al Siciliei, însăși autoritatea suverană are nevoie de această solidaritate, pentru aplicarea măsurilor ce le edicta, și asigurarea bunului mers al administrației. E vorba însă mai puțin de adunări generale decât de *colloquia* sau *parlamente* regionale: avem astfel, dela 1200, îndemnul Papei Inocențiu al III-lea către orașele Fano, Iesi și Pesaro, de a trimite procuratori *ad parlamentum, ad mandatum nostrum et legatum et nuntiorum per totam marchiam*. La 1207, tot el convoacă la Viterbo clerul, seniorii feudali, precum și *potestates et consules civitatum* spre a da ascultare la ale lor *que-*

[1]) *Ibid.*, p. 345.

relas et petiticiones [1]). Dar mai târziu e deajuns convocarea rectorului provincial; ştim că cel din Romagna şi-a ţinut parlamentul la 1285, 1294 şi 1301, cu episcopi şi prelaţi, baroni şi vasali, deputaţi ai oraşelor şi domeniilor. E interesant de notat că în deliberările despre subsidii, deşi curia pontificală a dat cel dintâi exemplu al aplicării principiului majoritar (*major et sanior pars:* ceea ce nu corespunde întotdeauna cu noţiunea modernă, *sanior* fiind un corectiv de calitate), delegaţii comunelor pretind uneori unanimitatea, pentru ca hotărîrea să fie valabilă [2]). Mutându-se la Avignon, papalitatea pare a fi introdus şi în comitatul de acolo sistemul ei de Stări şi adunări, pe care îl găsim în vigoare încă din 1302 şi 1304 [3]). El nu oferă însă nicio particularitate deosebită, după cum nu se poate reţinea vreuna în privinţa «parlamentelor» de un model asemănător, întrunite la Monferrato [4]).

Un capitol special îl constitue Stările şi dietele (*Stati, Stamenti*), din posesiunile comiţilor, pe urmă ale ducilor de *Savoia.* Aci însă se simte apropierea împrejurărilor din Franţa, cu care desvoltarea instituţiei oferă un desăvârşit paralelism [5]). Şi aci se porneşte, ca sub Capeţieni, dela Consiliul feudal al principelui, alcătuit din nobili şi clerici, la care se adaugă mai târziu reprezentanţi ai comunelor, Dela utilitatea recunoscută de suveran, se ajunge la un drept de convocare în materie de subsidii, considerate şi aci drept contribuţii extraordinare.

Paralelismul cu Stările franceze se înseamnă însă şi prin precăderea ce o au adunările locale; decât convocări generale, se preferă de obiceiu consultarea succesivă a acestor foruri provinciale, care se pot de altfel consulta între ele. Avem astfel acte ale adunărilor din Nizza, valea Aostei sau din ţinutul Vaud, care nu intrase încă în alcătuirea Confederaţiei

---

1) P. S. Leicht, *op. cit.*, în *Bulletin*, IX, 37, p. 421.
2) Pertile, *op. cit.*, II, 1, p. 332.
3) Leicht, *ibid.*, p. 423.
4) Pertile, *ibid.*, p. 330.
5) Cf. pentru amănunte A. Tallone, *Di alcuni rapporti fra le Assemblee di Stato della Monarchia di Savoia e gli Stati generali e provinciali francesi*, în *VIII-e Congrès Internat. des Sciences hist., Communications*, II, pp. 307—311.

elvețiene. Deliberările se desfășoară după formula clasică a Adunărilor de Stări: e vorba în primul rând „*quod franchisiae, libertates, privilegia, capitula, bonae consuetudines, convenciones, pacta patriae et singulorum locorum serventur* (1479) [1], ca în cel mai rău caz, dacă nu se poate refuza subsidiul cerut, concesiunea să nu creeze un precedent. In veacul al XVI-lea se va cere și obținea tipărirea « franchiselor », spre a fi aduse la cunoștința generală. Intocmai ca în Franța, fiecare Ordin delibera și vota deosebit: la 1532, în Vaud, se hotărește « *que les bonnes villes, comme est de coutume, soy retirent pour en adviser et dire leur advis* » [2].

Influențele străine care se fac simțite la ambele capete ale Peninsulei — franceze în Nord-Vest, spaniole în Sud — la începuturile organizării regimului de Stări, determină în aceeași măsură și sfârșitul său. Din veacul al XVII-lea, iarăși într'un desăvârșit paralelism cu evenimentele din Franța sau din Spania, Stările și dietele italiene sunt în decădere; adunările sunt convocate tot mai rar. Tendințele absolutiste ale marilor monarhii se fac simțite și în acest sector, fie prin stăpânirea lor directă, — e cazul Spaniolilor în miazăzi, — fie prin imitație, în Savoia și Piemont. La Neapole nu se mai adună dela o vreme decât nobilimea din oraș *(saggi di Napoli)*; în Piemont și Savoia, ultimul exemplu al unei convocări de delegați pentru a examina chestiuni financiare e din 1623 [3]. Incetul cu încetul obiceiul se pierde, și Stările « adorm », nu mai puțin deplin decât dincolo de Alpi sau de Pirinei.

Paralelismul cu împrejurările din Franța apare însă și în această fază în Nordul Italiei: « Senatul » sau curtea supremă de justiție încearcă a lua locul adunării de Stări, prin opoziția magistraților și dreptul lor de remonstranțe la înregistrarea edictelor. Acel din Milano va fi pentru acest motiv, desființat de Iosif al II-lea. Locul în care vechile Adunări de Stări par a fi stăruit mai mult e însă Sicilia: urma li se

[1] Pertile, *op. cit.*, II, 1, p. 326, n. 40.
[2] *Ibid.*, pp. 327—328.
[3] *Op. cit.*, II, 2, pp. 190—191.

pierde de abia după 1812, încă o dovadă a îndărătnicului particularism al insulei [1]).

Această scurtă şi superficială examinare ajunge totuşi pentru a scoate în evidenţă două trăsături caracteristice ale regimului de Stări în ţările italiene: complexul interesant de împrejurări care îi opresc desvoltarea, acolo unde organizarea comunală îşi manifestă formele originale în materie de cârmuire şi reprezentare; iar acolo unde a luat fiinţă, oglindirea acelor influenţe străine care îşi împart dela o vreme stăpânirea pământului italian, în condiţii cărora desfăşurarea recentului războiu le-a dat o trecătoare, dar stranie actualitate. Şi această concluzie, printre altele, pare vrednică de reţinut.

---

[1]) *Ibid.*, p. 188 şi urm.

VECHIUL STAT BULGAR ŞI ŢĂRILE ROMÂNE

DE

N. BĂNESCU

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în şedinţele publice dela 25 Octomvrie şi 1 Noemvrie 1946

Intinderea imensă a Statului bulgar încă dela întemeierea lui, sau măcar din epoca hanului Krum, la începutul secolului al IX-lea, e azi un fapt în general admis în lumea ştiinţifică. Zlatarski, în recenta sa « Istorie a poporului bulgar în Evul-Mediu », nu pregetă a afirma că acest Stat cuprindea către miază noapte întreaga Românie-Mare de ieri. Frontierele lui mergeau, după dânsul, dela gurile Savei pe Dunăre până la gura Tisei, şi de acolo în sus pe tot cursul acestei ape spre Nord, până la izvoarele Prutului, pentru a coborî pe acest râu la capătul valului nord-basarabean de lângă Leova, care se termină spre Est la Nistru, urmând apoi cursul acestui flúviu până la Mare. Mai mult chiar, distinsul savant e convins că stăpânirea bulgară trecea, în acea epocă, şi dincolo de Nistru, oprindu-se la Dnipru [1]).

Eminentul istoric englez Bury are aceeaşi părere când scrie despre Bulgari, într'unul din volumele sale închinate imperiului bizantin, că, la Răsărit, stăpânirea lor era mărginită de imperiul Kazarilor, dar e imposibil, zice, să definim limita precisă a întinderii celor din urmă. « Nu poate fi îndoială, urmează dânsul, că în secolele al VII-lea şi al VIII-lea Bulgaria cuprindea regiunile cunoscute mai târziu ca Valahia

[1]) Vol. I, p. 248.

și Basarabia, iar autoritatea hanilor poate să fi fost recunoscută chiar dincolo de Nistru » [1]).

Jireček socoate de asemenea că Bulgaria lui Krum se întindea și peste Dunăre, până în Carpați: « Als er (Krum) das Reich übernahm, umfasste es Donau-Bulgarien und die Walachei, reichte also von Haemus bis an die siebenbürger Karpaten » [2]). Krum cuceri de asemenea partea de Răsărit a Ungariei, adaugă învățatul istoric.

Jireček nu face în această privință decât să urmeze pe Šafarik, care, cu mult înainte de dânsul, scria în privința stăpânirii lui Krum următoarele: « « Damals ward der mächtige Krumus oder Kremus Fürst der Bulgaren (um 802?), dessen Herrschaft sich über das östliche Ungarn und die Walachei erstreckte. Die Walachei gehört wahrscheinlich schon seit der Stiftung des bulgarischen Reichs zu demselben; das östliche und südliche Ungarn kam erst nach der Vernichtung des avarischen Chanats durch die Franken (798) an die Bulgaren » [3]).

Lubor Niederle, în opera-i fundamentală asupra Antichității slave, împărtășește aceeași opinie cu privire la înglobarea ținuturilor noastre în Statul bulgar al lui Krum. El schițează împrejurările în care Bulgarii au venit, în veacul al V-lea, dela Volga și Don la Dunăre, trecând, la 679, definitiv acest fluviu, pentru a-și întemeia imperiul, și caracterizează în aceste cuvinte creșterea Statului bulgar creat de Asparuch: « Le mouvement de croissance s'orienta d'abord vers la centre de la péninsule; sous le règne de Krum (de 803 à 814), le pays transdanubien est annexé; sous les règnes de Presiam et de Boris, la Macédoine du Nord jusqu'à Ochrida et jusqu'à l'Ibar est absorbée [4]).

[1]) *History of the Eastern Roman Empire from the Fall of Irene to the Accession of Basil I (802—867)*, London, 1912, p. 337: « Eastward, their lordship was bounded by the empire of the Khazars, but it is impossible to define the precise limit of its extent. There can be no doubt that in the seventh and eighth centuries Bulgaria included the countries known in later times as Walachia and Bessarabia, and the authority of the Khans may have been recognised even beyond the Dniester ».

[2]) *Geschichte der Bulgaren*, Prag, 1876, pp. 143—144.

[3]) *Slavische Alterthümer*, vol. II, Leipzig, 1844, p. 173.

[4]) *Manuel de l'Antiquité slave*, I, Paris, 1923, p. 101.

In altă parte, Niederle îşi precizează astfel ideea anexiunii transdanubiene: « On conçoit, dans ces conditions, que la Valachie, jusqu'au Prut, ait été bulgare et au pouvoir des Bulgares: c'est à elle que se rapporte, au IX-e siècle, l'appellation Βουλγαρία ἐκεῖθεν τοῦ Ἴστρου ποταμοῦ par opposition à „la Bulgarie de l'Ister" (ἐντὸς τοῦ Ἴστρου) »[1].
Meritosul W. Miller, schiţând istoria Statului bulgar, în vol. IV al preţioasei colecţii dela Cambridge a istoriei Evului-Mediu, socoteşte şi dânsul, de sigur sub influenţa lui Bury, citat de mai multe ori la începutul expunerii sale, că Statul lui Krum, la suirea lui pe tron, cuprindea Bulgaria danubiană şi Valahia, pe care o identifică şi el cu « Bulgaria de dincolo de Dunăre » a anonimului Vieţii lui Leon al V-lea[2].
Invăţatul rus F. Uspenskij, pe temeiul inscripţiilor ce ni s'au păstrat dela Omortag, atribuie acestuia întinderea stăpânirii bulgare în părţile de Apus şi la Nordul Dunării. « Inscripţia care vorbeşte despre expediţia dincolo de Tisa, afirmă dânsul, confirmă faptul important al vastei întinderi a stăpânirii bulgare în direcţia vestică. Nu e mai puţin surprinzătoare, dar totuşi confirmată de inscripţia pe coloană, mişcarea Bulgarilor spre Nord de Dunăre. E limpede că în sfera de influenţă a lui Omortag aici intrau Moldova, Valahia şi Rusia meridională, unde a întreprins o mişcare înarmată şi unde, la trecerea Dniprului, s'a înnecat unul dintre eroii săi »[3]. Vom vedea însă că nu e limpede de loc.

Puse în circulaţie de savanţi de mâna întâia, aceste păreri au trecut de atunci în cele mai serioase opere şi manuale de istorie ca adevăruri pe deplin stabilite. Istoricii români şi le-au însuşit, adăugând la vechile argumente altele. De două generaţiuni ei le dau o amploare neobişnuită, ajungând la consecinţe de o uimitoare absurditate în lămurirea desvoltării istorice a poporului român.

---

[1]) *Ibidem*, p. 112.
[2]) *The Cambridge Medieval History*, IV, Cambridge, 1927, p. 230: « Krum whose realm at his accession embraced Danubian Bulgaria and Wallachia, « Bulgaria beyond the Danube », coveted Macedonia — the goal of so many Bulgarian ambitions in all ages ».
[3]) *Istoria imperiului bizantin* (în l. rusă), vol. II, Leningrad, 1927, p. 267.

Dacă lucrul e explicabil pentru istoricii din generația trecută, care au avut să înfrunte cei dintâi ofensiva puternică a adversarilor continuității noastre în Dacia, el rămâne însă o mare scădere a celor din vremea noastră, cari, fără nicio critică, primesc drept adevăruri idei perimate, ignorând resultatele cercetărilor mai nouă și clădind pe simplele lor presumții cea mai absurdă dintre teorii.

Am văzut că învățați cu renume admit întinderea Statului bulgar asupra ținuturilor noastre românești chiar dela începutul întemeierii lui. Această părere a fost adoptată și de marii noștri istorici. A. D. Xenopol găsea conform cu logica istorică « dacă întâlnim o Bulgarie la Nordul Dunării în scriitorii bizantini ». Vom vedea însă mai departe care e adevăratul sens al acestei « Bulgarii dela Nordul Dunării ». « Când vedem că Bulgarii își întindeau spre Sud împărăția lor cu atâta izbândă, putem noi sta un minut la îndoială — se întreabă Xenopol — ca ei să nu fi întins mâna spre a pune stăpânire, aproape fără luptă, pe țările locuite de Români și Slavoni împreună la Nordul Dunării, cu atât mai mult că aceste țări, prin minele lor de aur și de sare, au atras întotdeauna stăpânirile străine? »[1]). El consacră în istoria sa un capitol special acestei chestiuni, întitulat: « Bulgaria nord-dunăreană ». Din nefericire toate argumentele invocate, pe care le aflăm și la alții, nu mai au astăzi nicio valoare.

Și mai categoric este în această privință *Dimitrie Onciul.* După ce Asparuch trecu, în 679, cu hoarda sa peste Dunăre și ocupă țara numită de atunci Bulgaria, afirmă dânsul în « Originile Principatelor Române », « partea Daciei ce cuprinde Țara-Românească și Ardealul se găsește unită, chiar dela început, cu imperiul bulgar din Sudul Dunării » [2]).

In alt loc, ilustrul istoric rezumă astfel convingerea sa în această însemnată problemă: « Ori și cum, așezămintele noastre cu atâtea reminiscențe slavo-bulgare, cu limbă bulgărească în Stat și Biserică până în secolul al XVII-lea, nu putea să se instaleze la noi în timpul influenței Ungariei catolice

---

[1]) *Istoria Românilor în Dacia Traiană*, ed. III, îngrijită de I. Vlădescu, vol. II, p. 79.

[2]) București, 1899, p. 16.

cu limbă oficială latină. Ele sunt de dată mai veche, din timpul supremaţiei imperiului bulgar asupra ţărilor noastre. Şi dacă influenţa mai de apoi a Ungariei occidentalizate, dacă mereu înteţita propagandă catolică pentru a introduce la noi ritul latin n'au putut a ne face să ne desbărăm de bulgarismele moştenite, să primim limba latină în locul celei bulgare, atunci această limbă, străină nouă şi totuşi atât de lung timp stăpână la noi, atât dincoace cât şi dincolo de Carpaţi, trebue să fi fost de mult şi adânc înrădăcinată în ţările noastre, în toată organizaţiunea noastră de Stat şi Biserică. Faptul se explică îndată ce ştim că, dela înfiinţarea imperiului bulgar în secolul VII şi până la desfiinţarea lui la începutul secolului al XI-lea, noi am fost în atârnare de acest imperiu, şi că în timpul supremaţiei lui noi am primit organizaţiunea politică şi bisericească care a produs acele efecte » [1]).

Dar logica impecabilă a istoricului porneşte din premise false, şi toată această impresionantă înlănţuire de fapte nu rezistă unei serioase verificări. Adunând « tradiţiile » păstrate în scrieri sau acte dubioase, a căror valoare istorică a fost de atunci complet infirmată, Onciul a putut ajunge la astfel de încheieri, coroborate încă prin fapte a căror semnificaţie, cum vom arăta, e departe de a putea servi cauzei pe care o susţine.

Singur între istoricii care ne-au precedat, Nicolae Iorga s'a pronunţat hotărît împotriva unei dominaţii politice a Bulgarilor asupra ţărilor noastre. « Tout établissement des Bulgares comme nation, — afirmă dânsul în ultima-i lucrare — toute expansion des mêmes comme État sur la rive gauche doit être rejetée, ceci d'autant plus que dans cette théorie *il n'est pas question d'une avance, d'une pénétration ultérieure, d'une conquête, mais d'une ancienne patrie, d'un emplacement de base* » [2]).

Părerea istoricilor a trecut şi la filologi. Regretatul Ovid Densusianu o împărtăşeşte întocmai. Intre alte argumente, Rösler invoca şi caracterul bulgar al vechilor elemente slave din limba română, particularitate inexplicabilă

---

[1]) *Op. cit.*, pp. 18—19.

[2]) *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*, vol. II, Bucarest, 1937, p. 389.

pentru dânsul dacă Românii n'ar fi trăit împreună cu Bulgarii pe țărmul drept al Dunării. Spre a-l combate, Densusianu îi opune pretinsa stăpânire bulgară dela Nordul Dunării: « Cet argument n'a plus aucune valeur aujourd'hui, — afirmă distinsul filolog. Il est définitivement prouvé que la domination des Bulgares s'est étendue aussi au Nord du Danube » [1]).

Savantul nostru coleg, d-l Sextil Pușcariu, merge încă și mai departe. Domnia sa nu-și poate explica influența slavă din limba română decât prin absurda teorie de dată recentă, după care Românii « au fost stăpâniți de Slavii cuceritori » [2]). Această teorie iese din cadrul comunicărilor noastre. Dar ne vom opri odată asupra ei, spre arăta, după mărturiile autentice ale Bizantinilor, ce însemnau, în epoca născocitei cuceriri, barbarele seminții ale Slavilor, vânturate câteva secole prin ținuturile noastre.

Argumentele pe care toți acești mari savanți își întemeiază ideea extensiunii cu adevărat « monstruoase », cum o numește, cu atâta dreptate, N. Iorga [3]), a Statului bulgar al lui Krum, sunt în genere aceleași:

1. Mai întâi expresia anonimului Vieții lui Leon V: εἰς Βουλγαρίαν ἐκεῖθεν τοῦ Ἴστρου ποταμοῦ [4]), — expresie care a încurcat adesea pe atâția erudiți.

2. Cunoscutele *Valuri* din Basarabia, în special cel principal, dela jumătatea acestei provincii românești, valuri socotite ca *vechi bulgare*.

3. Inscripția în onoarea lui Okorses, care a pierit în timpul lui Omortag în valurile Dniprului.

4. O frază a *Analelor de Fulda*, cu privire la sarea adusă din Bulgaria la Moravi.

5. Un document din 1231, referitor la o proprietate din țara Făgărașului și care amintește de epoca stăpânirii bulgare în aceste părți.

[1]) *Histoire de la langue roumaine*, t. I, Bucarest, 1929, p. 291.
[2]) V. lucrarea recentă: *Limba română*, Fund. pentru lit. și artă « Regele Carol II », vol. I, București, 1940, p. 299 sq.
[3]) *Histoire des Roumains*, etc., t. II, Bucarest, 1937, p. 388.
Ed. Bonn, 345, 23.

6. Confuziile geografului R a v e n n a t, pe care unii îl amestecă, fără niciun succes, în discuţie.

7. In sfârşit, celebrul geograf bavarez, care a trăit şi a scris, cum a stabilit Š a f a r i k, în a doua jumătate a secolului al IX-lea.

Vom arăta cât de nefundate sunt părerile care, pornind dela aceste izvoare, dau Statului iniţial al Bulgarilor această vastă întindere dela Pesta la Dnipru şi din Moravia până în Balcani.

Ceea ce ne face, dela început, să acceptăm cu neîncredere această bizară teorie, e *tăcerea absolută a izvoarelor bizantine*, atât de numeroase totuşi pentru epoca în discuţie. In adevăr, nicăeri, în toată istoriografia Bizanţului, nu se află cea mai mică indicaţie cu privire la întinsul imperiu bulgar încă dela constituirea lui.

Dar să trecem la examinarea izvoarelor.

I

1. Primul argument este menţiunea unei « Bulgarii dincolo de Dunăre », în care Krum a deportat populaţia smulsă din Adrianopole, după cucerirea acestui oraş, în 813. Autorul bizantin anonim (Scriptor incertus) al Vieţii împăratului Leon al V-lea afirmă că ea a fost dusă εἰς Βουλγαρίαν ἐκεῖθεν τοῦ Ἴστρου ποταμοῦ. Unii au văzut în această expresie dovada întinderii stăpânirii bulgare asupra Valahiei, alţii şi a Moldovei, în vechiul ei cuprins. Š a f a r i k îi dă o altă interpretare. El crede că populaţia bizantină a fost transportată în captivitate în Ungaria: « namentlich in die Gegenden an der Theiss bis nach Pesth, Erlau, Marmarosch hin » [1]), precizează dânsul în notă, trimiţând la alt loc al operei, unde găsim această afirmaţie: « Zu Anfange des IX. Jahrhunderts kam nun noch Ostungarn bis gegen Pesth hin unter bulgarische Herrschaft. Diese nördlichen Theile des Bulgarenreiches nennen die Byzantiner: Bulgarien jenseits der Donau » [2]).

[1]) *Op. cit.*, p. 174.
[2]) *Op. cit.*, pp. 201—202.

Dar aceste interpretări sunt de o potrivă de greșite.

In realitate, captivii din Adrianopole au fost strămutați la Nordul Gurilor Dunării, în colțul format de Nistru, Dunăre și Pont, vechiul Ὄγγλος al cronicarului Theophanes, locuința hordei lui Asparuch, de unde el a trecut în 679 Dunărea, pentru a se stabili lângă Balcani, în jurul Varnei. Ținutul acesta de unde Bulgarii coborîseră în imperiu, Bugeacul basarabean, pe care zadarnic încearcă unii a-l muta la Sudul gurilor Dunării sau măcar în Deltă, păstrase încă legătura cu stăpânirea bulgară în epoca lui Krum. Faptul e sigur, garantat de izvoare bizantine. Georgios Monachos și Leo Grammatikos, care, se știe, a utilizat pe cel dintâi ca izvor [1]), ne povestesc în toate amănuntele episodul repatrierii acestor captivi, în timpul domniei împăratului Theophilos (836—837). Ei ne probează că *totul se petrece în vechiul habitat al hordei lui Asparuch.* Am relevat acest episod aproape uitat, acum douăzeci de ani, într'o comunicare la Congresul internațional de studii bizantine din Belgrad [2]). Inainte de noi, I. Marquart l-a expus pe larg în opera-i de masivă erudiție, publicată acum mai bine de patruzeci de ani [3]). Curând după dânsul, Hunfalvy situa în aceleași părți această Bulgarie transdanubiană, și atâția învățați străini tot așa au înțeles mult discutata expresie a anonimului bizantin. In anii din urmă, într'un articol plin de constatări neașteptate, d-l Henri Grégoire a dat aceeași interpretare expresiei [4]).

Ea nu mai poate fi prin urmare argument în sprijinul dominațiunii Statului bulgar asupra Valahiei și Basarabiei de mai târziu.

2. Se invoacă de asemenea în favoarea întinderii exorbitante a Statului bulgar din veacul al IX-lea un argument de caracter arheologic: *valurile* din Basarabia actuală, în special cel mai important, dela Leova la Tighina, pe la mijlocul

[1]) V. F. Hirsch, *Byzantinische Studien*, Leipzig, 1876, p. 89 sq.

[2]) *La domination byzantine sur les régions du Bas-Danube* Acad. Roumaine, *Bulletin de la Sect. historique*, XIII (1927).

[3]) *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge*, Leipzig, 1903, pp. 493—495.

[4]) *L'habitat «primitif» des Magyars et les Σαβαρτοιάσφαλοι Byzantion,* III (1938).

provinciei. Zlatarski socoteşte toate aceste valuri, ca şi pe cele din Dobrogea, de origine veche bulgară. El urmează în această privinţă părerea lui Škorpil, pe care şi alţii au admis-o [1]).

Dar părerea aceasta nu se mai poate susţinea astăzi. Cercetările mai nouă au constatat că valurile din Basarabia, ca şi cele din Dobrogea, sunt mai toate de origine romană. Lăsând la o parte rezultatele arheologilor noştri, care pot fi bănuite de parţialitate, semnalăm numai pe ale învăţaţilor străini. Istoricul francez Léon Homo, cunoscut prin atâtea solide lucrări din ultimii ani, caracterizând, într'una din aceste lucrări, *Le Haut-Empire*, politica externă a împăratului Hadrian (117—138), arată că acesta n'a mai continuat politica lui Traian. El renunţă la marile războaie şi caută securitatea Statului roman exclusiv în organizarea raţională a defensivei. Diplomaţia, întărirea armatei şi desvoltarea sistemului acoperirii sub forma *limes*-ului au fost mijloacele întrebuinţate în această privinţă [2]). In Britania, Hadrian construi un nou *limes* bine întărit, pe Rhin completă *limes*-ul germano-rhetic, şi în regiunea de Est a Dunării pe cel dacic, pe care Traian îl lăsase neterminat: « O serie de linii fortificate legară apărarea platoului din Transilvania cu aceea a Dunării. . . La Est de Carpaţi, dela munte până la Tyras (Nistru), o linie fortificată, compusă dintr'un zid şi un şanţ, ale căror resturi se păstrează dela Leova, pe Prut, până la Sud de Bender, pe Nistru, completa apărarea dacică şi constituia, înaintea Dunării de Jos, o primă linie de protecţie împotriva barbarilor Nordului ». Se poate cu probabilitate să atribuim înfăptuirea acestei linii, conchide Homo, împăratului Hadrian [3]).

Principalul val din Dobrogea, dela Nord de Cernavodă la Constanţa, întăritură puternică, lungă de cincizeci şi opt de kilometri şi dublată de două şanţuri, e atribuit de acelaşi învătat împăratului Domiţian [4]).

[1]) Bury o împărtăşeşte şi el.
[2]) *Histoire ancienne, troisième partie. Histoire romaine, t. III-e. Le Haut-Empire* (Histoire générale G. Glotz). Paris, 1933, p. 488.
[3]) *Ibidem*, pp. 503—504.
[4]) *Ibidem*, p. 396.

Dar originea romană a valurilor basarabene e constatată chiar de un recent cercetător bulgar, d-l Krandjalov, profesor la Universitatea din Sofia. Intr'o lucrare specială, *Les Vallums de Dobroudja et de Bessarabie et la théorie prabulgare*, (1943) [1]), în urma unei explorări pe teren, punând la contribuție întreaga literatură a chestiunii și cercetările numeroase efectuate de arheologii români în acea regiune, d-sa respinge în bloc teoria originii prebulgare a tuturor acestor valuri.

D-l Krandjalov arată că această teorie, formulată de Škorpil și adoptată de toți savanții bulgari afară de B. Filov, se întemeia pe trei argumente principale: 1. argumentul topografic; 2. argumentul scos din izvoare literare; 3. cel de ordin tehnic. Autorul demonstrează caracterul fictiv al primului argument, după care vechii Bulgari ar fi întărit prin valuri toate teritoriile pe care le supuneau. Informațiile precise ale lui Ibn-Rusta și ale Phorphyrogenetului probează că astfel de întărituri trebue să fie raportate la Kazari. Autorul dovedește de asemenea că toate argumentele scoase din izvoarele literare sunt de domeniul legendei și, după o examinare minuțioasă a tehnicei acestor lucrări, în toate epocile, declară argumentul tehnic tot atât de nefundat ca și celelalte.

Pentru valurile din Dobrogea, constatările sale nu se deosebesc de ale învățatului german C. Schuchhardt, care de mai multe ori a întreprins cercetări pe teren, ultima dată în timpul ocupației germane din celălalt războiu mondial (1917). El a stabilit că marele *vallum* de piatră aparține domniei lui Domițian, ceea ce admite și d-l Krandjalov. Zidul de piatră e datat de Schuchhardt dela finele secolului al IV-lea [2]), iar învățatul bulgar îl atribue domniei lui Constantin cel Mare. Micul *vallum* de pământ ar fi, după părerea amândurora, anterior epocii romane. Cât despre marele *vallum* Leova-Tighina, din mijlocul Basarabiei, d-l Krandjalov stabilește că a fost construit între anii 57 și 67 înainte de Hristos.

---

[1]) In *Annuaire de l'Université Saint-Clément d'Ohrida à Sofia*, Faculté historico-philologique, XXXIX, 1942—1943.

[2]) V. Pârvan îl atribuia de asemenea epocii lui Valens.

In lumina acestor cercetări, nu mai poate fi vorba de originea veche bulgară a valurilor din regiunile unde stăpânirea romană s'a afirmat stăruitor până la Tyras.

3. Ceea ce îndeamnă încă pe unii savanți să admită că Statul bulgar își dusese, pe timpul lui Krum și Omortag, frontiera de Est până la Dnipru, este cunoscuta inscripție în piatră a lui Okorses (Ὠκορσῆς ὁ κοπανός), care, în vremea domniei lui Omortag, a pierit în valurile Dniprului. Bury trage din acest fapt concluzia că armatele lui Omortag erau deci active și la Est [1]). Invățatul englez afirmă că situația în părțile pontice, « unde stăpânirea Bulgarilor se întâlnea cu a Kazarilor », e învăluită pe acea vreme de întunerec. Maghiarii, adaugă dânsul, se întindeau între Don și Dnipru, și regiunea dela Vest era expusă incursiunilor lor: moartea lui Okorses este prin urmare în legătură cu operațiunile în contra Maghiarilor. Jireček crede însă că șeful bulgar a căzut în luptă cu Kazarii.

Firește toate aceste considerațiuni încă nu probează că Bulgarii erau la dânșii acasă până la țărmurile Dniprului. Dar Bury are și un alt argument pentru a socoti verosimilă această extensiune către Est a Statului bulgar, și încă chiar dela începuturile sale. El afirmă anume că *până în secolul al IX-lea*, n'a existat nicio putere afară de a Kazarilor care să limiteze pe Bulgari la frontiera lor de Est și nu e nicio probabilitate ca să fi exercitat vreodată Kazarii autoritatea lor mai departe de Nistru [2]).

Dar, în afară de imposibilitatea numerică a hordei de a îmbrățișa un spațiu atât de vast [3]), un studiu recent al d-lui Grégoire a pus mai multă ordine în pasagiile confuze

---

[1]) « A similar memorial, in honour of Okorses, who in proceeding to a scene of war was drowned in the Dnieper, shows that the arms of Omurtag were also active in the East ». *Op. cit.*, p. 336.

[2]) « Till the ninth century there was no power but that of the Khazars to limit the Bulgarians on their eastern frontier, and there is no probability that the Khazars ever exerted authority further than the Dniester, if as far ». *Op. cit.*, p. 337, nota 2.

[3]) Iată ce spune Niederle în această privință: « Michel le Syrien a évalué la suite d'Asparuch à 10.000 hommes (Marquart, *Osteurop. Streifzüge*, 484); Zlatarski, récemment, à 20.000 ou 25.000 hommes au plus . . . Ce ne sont là sans doute que des hypothèses incertaines, mais la réalité, à coup sûr, ne les dépasse guère: les Bulgares ne s'étaient établis que dans la région du Deli-Orman ». *Op. cit.*, t. I, p. 102, nota 2.

ale Porphyrogenetului privitoare la Maghiari, dovedind de fapt că acest popor *resida de câteva veacuri* în regiunea pe care eruditul împărat o numeşte cu terminul de *Atelkuzu* şi în care se crezuse că Maghiarii imigraseră de curând împinşi din ţinutul dintre Dnipru şi Don de către Pecenegi [1]).

Mai întâi, savantul belgian a semnalat o falsă lectură în textul Porphyrogenetului acolo unde spune că Maghiarii au locuit împreună cu Kazarii, în Lebedia, timp de «trei ani» (συνῴκησαν δὲ μετὰ τῶν Χαζάρων ἐνιαυτοὺς τρεῖς), în loc de «trei sute de ani». Eroarea, datorită vreunui copist, e evidentă, căci fraza care în textul grec urmează imediat: συμμαχοῦντες τοῖς Χαζάροις ἐν πᾶσι αὐτῶν πολέμοις [2]) ar fi o mare absurditate pentru o conlocuire de trei ani. D-l Grégoire semnalează apoi o falsă lectură şi în textul lui Gardīzī, unde acesta vorbeşte despre cele două fluvii ce curg în ţara locuită de Maghiari: unul *Atel*, care e Donul, celălalt *Dūbā*, care trebue cetit, după dânsul, Dūnā (= Dunărea). Acesta din urmă nu trebue prin urmare identificat, cum s'a făcut până acum, cu fluviul Kuban din Caucas.

Argumentele d-lui Grégoire în spijinul emendaţiei sale sunt foarte serioase. Rezultă deci că Maghiarii au locuit între Don şi Dunăre, regiune în care Porphyrogenetul situează ţinutul lor *Lebedia* (πλησίον τῆς Χαζαρίας τὸ παλαιὸν τὴν κατοίκησιν ἐποιεῖτο εἰς τὸν τόπον τὸν ἐπονομαζόμενον Λεβεδία) şi unde curge fluviul Χιγγυλούς (ἐν τούτῳ οὖν τῷ τόπῳ τῷ προρρηθέντι Λεβεδία ποταμός ἐστι ῥέων Χιδμάς, ὁ καὶ Χιγγυλοὺς ἐπονομαζόμενος) [3]).

D-l Grégoire reuşeşte a identifica şi aceste nume, care au dat atâta de lucru mai înainte învăţaţilor: Χιγγυλούς e actualul *Ingul* sau *Inguletz*, între Dnipru şi Bug, iar *Lebedia* se recunoaşte azi în oraşul *Lebedin*, relevat de savantul nostru în aceeaşi regiune.

[1]) *L'habitat «primitif» des Magyars et les Σάβαρτοιάσφαλοι*, *Byzantion*, XIII (1938), p. 267 sq. Cf. articolul aceluiaşi din *Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft*, Bd. 91 (1937), Heft 3, pp. 630—641.

[2]) *De adm. imp.*, p. 168, ed. Bonn.

[3]) *De adm. imp.*, Κεφ. λη'.

D-sa conchide prin urmare cu toată dreptatea « qu'on a eu le tort grave de s'imaginer que tous ces noms ou quelques uns d'entre eux s'appliquaient à des habitats successifs des Magyars, alors qu'ils proviennent de traditions différentes relatives à la même contrée, celle qu'occupèrent les Magyars avant la *Landnahme*, non pendant quelques années, mais pendant quelques siècles ».

Marele erudit a deslegat, cu această ocazie, o altă enigmă a istoriei din această întunecată epocă, identificând populația creștină desemnată în izvoarele orientale prin terminii de *Valandar* (versiunea Masudi), sau *Nandar*, *Nandarin* (versiunea Gardīzī), cu captivii dela Adrianopole *(Al-Andar)*, târîți în 813 de Krum dincolo de gurile Dunării. E un fapt care întărește și el constatarea făcută cu privire la vechiul habitat al Maghiarilor în Atelkuzu.

Prin urmare, aceasta fiind situația de fapt la Nordul gurilor Dunării și Pontului Euxin, părerea lui Bury, după care Bulgarii s'au putut întinde până la Dnipru fiindcă niciun alt popor nu se afla în secolul al IX-lea în regiunile acelea până la granița Kazarilor, se dovedește fără fundament.

De altminteri, nu vedem cum o întindere a Bulgarilor chiar în aceste depărtate ținuturi de Est ar implica numaidecât stăpânirea lor în toată câmpia Valahiei, în Moldova și dincolo de Carpați.

Cât e de nesigură o astfel de stăpânire ne-o arată și atitudinea în această chestiune a învățatului englez St. Runciman, cel mai recent istoric al primului imperiu bulgar. Cu toate că toți marii cercetători înainte de dânsul repetă, cu mici variații, aceeași părere, el nu șovăește a afirma, vorbind despre Asparuch: « The exact extent of Asperuch's new kingdom is impossible to discover »[1]). Puțin mai departe, recurge în această privință la o simplă hipoteză, când spune că din vremea lui Asparuch hanul dela Pliska « a controlat câmpiile Valahiei și Moldovei », și că Bulgarii pannonici în Transilvania nu erau prea departe: numai Carpații îi des-

[1]) *A History of the First Bulgarian Empire*, London, 1930, p. 27.

părțeau [1]. Dar învățatul nostru nu produce nici cea mai mică dovadă a acestui pretins « control » în țările noastre.

Aceeași îndoială îl face să caute o formulă vagă și cu privire la întinderea Bulgariei lui Krum. El declară că, în urma strălucitei sale victorii asupra Avarilor [2], i-a fost ușor lui Krum, șeful Bulgarilor pannonici, să se transfere pe un tron mai mare, la Pliska, « unind astfel cele două regate bulgare într'un mare imperiu, dela Tisa și Sava la țărmurile Mării Negre ». Când ajunge apoi la domnia lui Omortag, nu poate determina întinderea stăpânirii lui dincoace de Dunăre decât închipuindu-și « un sistem de posturi înaintate » prin care hanul controla jur împrejur ținuturile. Iată propriile sale cuvinte: « Asupra situației lucrurilor dincolo de Dunăre știm chiar mai puțin. Aici nu era aceeași solidă bază slavă. Pe câmpiile Valahiei și Basarabiei și în munții Transilvaniei, se afla un conglomerat de triburi corcite (a conglomeration of mongrel tribes) — Slavi, Avari și Vlahi — acățându-se în locuri de limbă și cultură latină, lăsate după ei de coloniștii daci ai lui Traian, dar sălbatece și desorganizate. Asupra acestor popoare hanul stăpânea, se pare, printr'un sistem de avantposturi militare, care controlau ținuturile dimprejur, și când era posibil, ca în Basarabia, o mare împrejmuire păzea frontiera (Over these peoples the Khan ruled, it seems, by a system of military outposts, that controlled the districts around; and where possible, as in Bessarabia, a Great Fence guarded the frontier).

Așa dar, aceleași presupuneri ca și pentru epoca lui Asparuch: închipuitul « control », pe care autorul nu încearcă a-l dovedi cu nimic, și valul basarabean, dar care *nu* e bulgar.

Contra unei stăpâniri chiar a țarului Symeon asupra Transilvaniei, deci cu aproape un secol mai în urmă, P. Hunfalvy face o obiecție foarte justă: « Wenn der mächtige Bulgarenfürst Symeon (893—927) wirklich Herrscher über Siebenbürgen gewesen wäre: da würden wir wohl daselbst

[1]) « Since Asperuch's day the Khan of Pliska had controlled the plains of Wallachia and Moldavia; and the Pannonian Bulgars in Transylvania were not far off; only the Carpathian mountains divided them ». *Ibidem*, p. 51.

[2]) In această privință s'au citat adesea cuvintele lui Suidas: ὅτι τοὺς Ἀβάρεις κατακράτος ἄρδην ἠφάνισαν οἱ αὐτοὶ Βούλγαροι (Ed. Adler, I, 483, s. v. Βούλγαροι.

von einem Zusammenprall der Magyaren, Petschenegen und Bulgaren hören. Wir hören aber nur davon, dass die Magyaren keine Lust verspürten, aus ihren neuen Sitzen die Petschenegen anzugreifen [1]). Zwischen ihnen und den letztern befand sich also keine Bulgarenherrschaft im heutigen Siebenbürgen» [2]).

4. Un argument mai serios, pe care mulţi savanţi s'au întemeiat până azi pentru a întinde stăpânirea Bulgarilor şi asupra Transilvaniei, este cel privitor la transportul sărei dela Bulgari la Moravi, în secolul al IX-lea. Ştirea e dată de *Annales Fuldenses*, care povestesc că, în 892, regele german Arnulf, în duşmănie cu regele Moraviei Swatopluk, căuta împotriva acestuia alianţa cu ţarul Vladimir al Bulgariei şi-i cerea să nu permită ca Moravii să se aprovizioneze cu sare din ţara lui [3]). Dar ţinutul din care Moravia lui Swatopluk, ca şi mai târziu Cehii, se aprovizionau cu sare, era regiunea Tisei superioare, ţara *Slavilor bulgari*, cum îi numesc, de obiceiu, istoricii.

Se ştie din izvoarele occidentale că în părţile de Vest Bulgarii s'au întins în secolul al IX-lea în susul Tisei până la Nordul Transilvaniei. In timpul domniei lui Omortag (a. 824) începură certurile între Bulgari şi Franci, ale căror state se atingeau la Dunărea pannonică. Trei seminţii slave din acea regiune, Abodriţii, Kucianii şi Timocianii, neputând suferi jugul apăsător al Bulgarilor, s'au desfăcut de dânşii, alăturându-se la Franci (818). Bulgarii căutară să-i aducă din nou la supunere. Slavii rebeli se adresară în 822 şi 824 împăratului german Ludovic pentru ajutor. Dar în 824 veniră la împărat şi soli bulgari pentru pace, şi un ambasador fu trimes de Ludovic în Bulgaria, spre a lua informaţii exacte. In 825 şi 826 alţi soli bulgari sosiră la împărat, cerând, cu ameninţări, o regulare a hotarelor. Neprimind răspunsul aşteptat, Bulgarii năvăliră în 827 cu o flotă pe Drava în Pannonia, o devastară şi alungară

---

[1]) Autorul trimete la Porphyrogenetul, *De adm. imp.*, cap. 8.

[2]) *Die Rumänen und ihre Ansprüche*, Wien u. Teschen, 1883, p. 33.

[3]) « Rex . . . missos suos inde ad Bulgaros et regem eorum Laodomir ad renovendam pristinam pacem . . . transmissit et, ne coemptio salis inde Maravanis daretur exposcit ».

guvernatorii franci, punând în loc pe ai lor (et expulsis eorum ducibus, Bulgaricos super eos rectores constituerunt [1]).

Inregistrând toate aceste întâmplări după analiștii occidentali, Šafarik conchide că din cele ce se petrec în urmă rezultă că stăpânirea bulgară în Pannonia n'a fost de durată: numai mica fâșie dintre gurile Savei și Dravei sau Syrmia, Ungaria de Est dela Pesta și munții Matra până la izvoarele Tisei, și țara dintre Morava sârbească și Timoc rămaseră și mai târziu în puterea lor, până la venirea Maghiarilor [2]).

In ce privește sarea adusă la Moravi în 892, despre care ne vorbesc *Analele de Fulda*, ea venea, după socotința lui Šafarik, din Maramureș: « Die Salzthäler in Marmarosch waren im Jahre 892 in der Gewalt der Bulgaren, wie dies ersichtlich ist aus Ann. Fuldens. ad a. 892 » [3]).

Această localizare precisă a ținutului sărei, făcută de Šafarik acum o sută de ani, nu împiedecă totuși pe atâția savanți — și nu numai Bulgari—de a pretinde și astăzi că Transilvania făcea parte, în secolul al IX-lea, din Statul bulgar.

Toate aceste constatări ale lui Šafarik sunt confirmate acum de lucrarea specială atât de erudită a lui Vaclav Chaloupecký: *Dvě studie k dějinám podkarpatska*, Bratislava 1925 (Deux études historiques concernant le pays slave subcarpatique) [4]). Cel dintâi din aceste studii e consacrat tocmai sărei din Bulgaria.

Autorul arată, cu un mare lux de documente, că Moravia ca și Slovacia și Cehia, se alimentau cu sare în Evul-Mediu din regiunea subcarpatică, țara Slavilor Bulgari. Invățatul ceh îi determină exact limitele: era teritoriul cuprins între Pannonia ungară, principatul lui Achtum, Transilvania și vechea Slovacie [5]). Acolo erau cele două drumuri vechi ale sărei, și amândouă porneau dela Tisa: cel dintâi trecea printre munții Sloveniei și vechea frontieră, pe lângă Dunăre, urmând cursul râului *Zad'va* până la vărsarea sa în Tisa. Aici era

---

1) *Einhardi Annales*, s. an. 827.
2) *Op. cit.*, pp. 175—176.
3) *Ibid.*, p. 201, nota.
4) In *Annales de la Faculté de Philosophie de l'Université Komenský-Bratislava*, III-e année, No. 30 (4).
5) *Op. cit.*, p. 18.

vechea cetate *Solnik* (ung. Szolnok), staţiune de transbordare la frontiera moravo-bulgară de altădată, unde sarea se încărca de pe bărci în care sau pe animale de povară, pentru a fi dusă din regiunile Tisei în ale Dunării şi mai departe. Al doilea drum pornea de lângă Ostřihom, pe valea râului Ipla, pentru a trece în valea râului Slana, şi astfel să ajungă tot la Tisa, ceva mai la Nord [1]). La gurile Iplei se afla o localitate *Salka*, unde se percepea vama pentru sare. Puţin mai departe, pe acelaşi râu, se afla o altă aşezare, *Sah-út*, adecă « drumul sărei », unde în 1138 sunt atestaţi « cărăuşii sărei », *allatores salis*. Drumul de pe Ipla trecea în valea râului Slana, al cărui nume chiar, observă Chaloupecký, e o amintire neîndoelnică a comerţului cu sare. La vărsarea Slanei era « portul sărei ». Aceste vechi drumuri duceau din teritoriul Moraviei mari spre Răsărit în regiunea Tisei, la ţinutul Slavilor bulgari. Solnik şi gurile Slanei au fost, socoate autorul, staţiuni ale sărei şi în timpul lui Swatopluk al Moraviei şi Vladimir al Bulgariei. Sarea se aducea acolo pe Tisa din depozitele de sare dela graniţele Transilvaniei.

Toate aceste fapte, riguros stabilite de învăţatul ceh, arată clar că numai în această regiune a Tisei superioare, ţara Slavilor bulgari, putea opri hanul importul sărei la Moravi. Stăpânirea lui, ce urcase dela Dunăre până aici, încingea astfel de două părţi, din spre apus şi miază-noapte, Transilvania, unde niciodată ea n'a existat.

5. S'a invocat adesea, ca un argument principal, şi pretinsul document din 1231, privitor la moşia unui Român din ţara Făgăraşului, şi în care se spune că acea moşie era în posesiunea familiei respective din moşi strămoşi, « încă din timpul când acea ţară a Românilor se zice că era ţara Bulgarilor » (a temporibus iam quibus ipsa terra Blacorum terra Bulgarorum extitisse fertur) [2]). Dim. Onciul la noi, Zlatarski, la Bulgari, îl iau drept mărturie a amintirii păstrate încă a vechii stăpâniri bulgare în Transilvania. Din nefericire

---

[1]) *Ibid.*, p. 6.

[2]) Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria Românilor*, I, p. 120, doc. XCIII.

însă, un învăţat ungur, Dr. I. Karácsonyi, a dovedit încă din 1902 că documentul e un simplu falsificat [1]).

6. Regretatul Onciul aduce în sprijinul ideii pe care o susţine şi pe geograful Ravennat, care scrie la sfârşitul secolului al VII-lea. Acesta menţionează, spune Onciul, în afară de « Mysia inferioară », « în care locuesc acum Bulgarii», şi « Mysia inferioară dincolo de Dunăre » (dar expresia nu există la Ravennat), în care el aşează o serie de cetăţi romane din care unele se află în Transilvania, până la Porolissum. Terminul de « Mysia dincolo de Dunăre » nu apare în niciunul din izvoare până la dânsul, observă Onciul; « acest nume e întrebuinţat de autor, învederat, cu raport la timpul său », adaogă dânsul, dar denumirea, repetăm, nu se află în textul original: printr'o greşită înţelegere, istoricul o scoate dintr'o frază a Ravennatului, produs al unei confuzii, care nu e singura la acest autor.

Ceea ce este însă mai curios, confuzia mai mare e a lui Onciul, căci, de fapt, geograful spune aşa: « *In qua Mysia plurimas fuisse civitates legimus, ex quibus aliquantas designare volumus, id est* ... » (urmează numele lor) [2]). Mai departe, zice: « *Item trans fluvium Danubium sunt civitates Mysiae inferioris, id est* » (urmează iarăşi numele) [3]).

Ravennatul vorbeşte deci de Moesia romană, « în care locuesc acum Bulgarii », şi, după izvoarele ce avea dinaintea sa, arată care au fost cetăţile acestei provincii. Adaugă apoi că şi *dincolo de Dunăre* — trans fluvium Danubium — *sunt oraşe ale Moesiei inferioare*, — sunt civitates Mysiae inferioris — şi le enumără. In ciudata lui descriere plină de erori şi de confuzii, geograful avea o idee greşită asupra hotarelor Moesiei romane, despre care anume ne vorbeşte, nu despre ale Bulgarilor, de care nu se ocupă şi pe care îi pomeneşte numai spre a preciza mai bine ideea, cum o face şi pentru Dacia, « Datia prima et secunda », în care spune că « acum (de

[1]) *A hamis, hiláskeltü és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig*, Budapest, 1902, p. 15. Cf. *Századok*, 1908, 847—849.

[2]) *Ravennatis anonymi Cosmographia et Guidonis geographica*, ed. M. Pinder et G. Parthey, Berolini, 1860, p. 186 (IV, 7).

[3]) *Ibidem*, p. 188.

curând) locuiesc Avarii » (ubi modo Uni qui et Avari inhabitant) [1]). Dar O n c i u l, căutând aici stăpânirea Bulgarilor, se întreabă, şi după dânsul Xenopol: « Cum vine geograful să schimbe astfel charta Daciei vechi şi să pună Ardealul cu Valachia la Mysia inferioară, ţara Bulgarilor? Nu aflăm altă cauză, răspunde îndată, decât pentrucă aceste ţări se ţineau pe timpul lui de asemenea de ţara Bulgarilor, numită de el Mysia inferioară », ceea ce nu cuprinde textul. E evident pentru oricine că nu pentru aceasta aflăm la Ravennat cetăţile din Transilvania aşezate în Moesia inferior, ci pentrucă el, cu inexactitatea ce-l caracterizează, confundă hotarele Moesiei, cum le confundă şi pe ale Daciei.

Ceea ce l-a făcut încă pe O n c i u l să înţeleagă greşit tot acest pasaj al geografului, a fost obsesiunea « Bulgariei de dincolo de Dunăre » a anonimului bizantin: Βουλγαρία ἐκεῖθεν τοῦ Ἴστρου ποταμοῦ. Ne-o probează cuvintele cu care-şi încheie argumentaţia: « *Mysia transdunăreană* a geografului R a v e n n a t dela sfârşitul secolului al VII-lea este deci identică cu *Bulgaria transdunăreană* dela începutul secolului al IX-lea a scriitorilor bizantini » [2]). Dar am văzut unde trebue situată cu adevărat « Bulgaria transdunăreană », care face din expresia Ravennatului o simplă ficţiune.

De altminteri, inexactităţile geografului din Ravenna au fost semnalate de multă vreme. Insuşi editorul, învăţatul G. P a r t h e y, ne face în privinţa Ravennatului această mărturisire « In die dadurch gebildeten Sektoren vertheilt er die verschiedenen Länder des Erdkreises in so abenteuerlicher Weise, dass man leicht sieht, er habe die Karten des von ihm öfter citirten Ptolemaeus gar nicht gekannt » [3]). Iar E. S c h w e d e r, vorbind despre interesanta hartă a Benedictinului Beatus (secolul al VIII-lea) şi precizând raporturile dintre dânsa, Tabula Peutingeriana şi Geograful din Ravenna, subliniază în multe locuri lacunele celui din urmă [4]).

[1]) IV, 44 (p. 202).
[2]) *Teoria lui Rösler*, în *Convorbiri Literare*, XIX, p. 331. Cf. *Originile Principatelor*, nota 19.
[3]) *Geographus Ravennas beim Riccobaldus Ferrariensis*, în *Hermes*, IV, Berlin, 1870, p. 134.
[4]) *Über eine Weltkarte des achten Jahrhunderts*, în *Hermes*, XXIV, Berlin, 1889, p. 602.

In ce privește descrierea Germaniei și Galiei, el reproduce următoarea părere a marelui M o m m s e n (Berichte über d. Verh. d. Sächs. Gesellschaft d. Wiss. — Leipzig 1851): « Bei der Schilderung von Kärnthen, Alemannien, Thüringen, Sachsen, Friesland, Franken, der Bretagne, Aquitanien und der Gascogne hat der Kosmograph die Karte so gut wie ganz bei Seite gelegt und nach eigentümlichen, sehr merkwürdigen und in sich ziemlich zusammenhängenden Angaben diese Länder geschildert ».

Autorul relevează un exemplu de tot caracteristic pentru fantaziile geografului nostru. Müllenhoff a arătat, cu privire la Aquitania și Gascogne, că Ravennatul se folosise de *Notitia Galliarum*, și S c h w e d e r probează că a omis multe nume care figurau în aceasta din urmă. Ceva mai mult, cele două regiuni distincte: « Septimania » și « Provincia » apar la dânsul sub o singură denumire: « Provincia Septimana ». M o m m s e n bănuise că, dacă Ravennatul întrebuințase pentru aceste regiuni o hartă, acest fapt ar explica bine că el a unit cele două nume « Septimania » și « Provincia » într'unul singur: « Provincia Septimana ». Schweder ne încredințează că o privire aruncată asupra hărții probează în adevăr cât de întemeiată e presupunerea lui M o m m s e n: « Auf der Karte fehlt der Name Narbonensis, die Bezeichnungen « Provincia » und « Septimania » stehen aber so neben einander, dass sie sehr leicht mit einander vereinigt als Provincia Septimania aufgefasst werden könnten » [1]).

Pentru toate cele expuse, Ravennatul trebue exclus dintre izvoarele istorice invocate în sprijinul unei dominații a Bulgarilor în stânga Dunării.

7. Cât despre *geograful bavarez*, invocat de asemenea în sprijinul teoriei în discuție, el nu cuprinde nicio indicație care să permită o astfel de concluzie. « Descriptio ciuitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii » [2]) e de fapt o enumerare seacă a regiunilor locuite de numeroasele seminții slave, dar și de unele ne slave (căci se pomenesc Pecenegii, Kazarii, Finii, Ugrii), ce se întâlnesc în spațiul dela Nordul

[1]) Art. citat, p. 603.
[2]) Textul la Š a f a r i k, *Slavische Alterthümer*, vol. II, Leipzig, 1844, p. 673 sq.

Dunării, începând cu cele din Vest, dela hotarele Danezilor (qui propinquiores resident finibus Danaorum), din Germania, din părţile Balticei, Galiţia şi Polonia. Geograful menţionează mai întâi seminţiile învecinate cu ţara lui: Bodrizii de miazănoapte, Weletii (Wlci), Glinjanii, Wjetnicii, Smeldingii, Moracianii, Cehii, Moravii de sus, apoi Bulgarii, despre cari spune: « Vulgarii, regio est immensa et populus multus ». El conchide, pentru a lămuri mai bine lucrurile: « iste sunt regiones que terminant in finibus nostris ». In secolul al IX-lea, când trăieşte geograful, Bulgarii, am văzut, în urma distrugerii imperiului Avarilor, se întinseseră spre Nord, între Dunăre şi Tisa, şi au putut fi însemnaţi de autor ca vecini ai Francilor. Geograful bavarez nu e prin urmare o mărturie pentru stăpânirea Bulgarilor în ţinuturile actuale româneşti.

II

Statul bulgar dispare în anul 1018, distrus de Bulgaroctonul. Stăpânirea bizantină se instalează de acum pentru vreo două sute de ani în Balcani, frontiera de Nord a imperiului ajunge iarăşi la Dunăre. In locul vechii Bulgarii danubiene, se organizează, încă dela victoria lui Tzimiskes, în 971, ducatul bizantin de Paristrion (Paradunavon), în fruntea căruia a stat necontenit, până la revolta Asăneştilor, un guvernator imperial [1]). Dacă ţinuturile noastre din stânga Dunării ar fi fost, cum pretind atâţia, parte integrantă a Bulgariei, ele ar fi căzut neapărat în stăpânirea imperiului. Dar autoritatea ducelui de Silistra se opreşte întotdeauna la malurile Dunării. Dincolo de fluviu, ţinuturile au fost ocupate de barbari, Pecenegi şi Cumani, pe care armatele imperiului se sileau necontenit a-i opri de a pătrunde în Balcani, sau a-i alunga înapoi de câteori izbuteau a trece fluviul.

Revolta Vlahilor şi Bulgarilor cu Petru şi Asan a creat, în 1185—6, al doilea imperiu bulgar. Istoria întemeierii şi desvoltării acestui Stat, de creaţie şi dinastie românească, e

[1]) N. Bănescu, *Les duchés byzantins de Paristrion (Paradounavon) et de Bulgarie*, Bucarest, 1946.

bine cunoscută. In contrast cu epoca primului imperiu bulgar, izvoare contemporane destul de numeroase ne stau azi la îndemână spre a ne informa asupra noului ţarat. Ele nu mai pot lăsa loc pentru păreri riscate şi simple combinaţii ale imaginaţiei. Din câte ne relatează aceste izvoare, se vede participarea populaţiei din stânga Dunării, Cumani şi Români, la luptele purtate de Asăneşti cu imperiul. O influenţă culturală şi religioasă s'a putut atunci exercita asupra Românilor din Nordul fluviului, pe urma acestei colaborări la acţiunea comună. Statul bulgar ajunge, în prima jumătate a secolului al XIII-lea, la o mare prosperitate, care face posibilă o asemenea influenţă; dar o stăpânire politică asupra ţărilor noastre n'a existat niciodată, nici în această epocă. Izvoarele ar fi înregistrat-o, ele însă păstrează în această privinţă un mutism absolut.

Cu toate acestea, Dimitrie Onciul susţine că Statul Asăneştilor se întindea şi asupra Ţării-Româneşti.

Pentru dânsul « Negru-Vodă, ca personificare a întemeierii Statului, reprezintă în tradiţie, din toate punctele de vedere, domnia Asăneştilor în Ţara-Românească, imediat precedentă voevozilor constataţi în urmă, domnie care, din scurta ei durată de abia jumătate de secol, n'a lăsat altă amintire în memoria poporului » [1]).

Imperiul româno-bulgar al Asăneştilor era chiar compus, după Onciul, din *Bulgaria* şi *Valahia*, ca două ţări distincte. Dar argumentele sale nu resistă unui examen critic serios.

Prima dovadă este pentru eminentul istoric faptul că urmaşii lui Petru şi Asan poartă titlurile de « împăraţi ai Bulgarilor şi Românilor », sau ai « Bulgariei şi Vlahiei », iar arhiepiscopul de Târnova se intitulează « primat a toată Bulgaria şi Vlachia ». In titlurile lui Ioaniţă, aceste două denumiri apar de asemenea. Din această titulatură, conchide istoricul nostru, reiese că imperiul româno-bulgar al Asăneştilor se compunea din două ţări deosebite după naţionalitate: Bulgaria şi Vlahia. El mai scoate un argument în sprijinul tezei

[1]) *Originile Principatelor române,* pp. 33—34.

sale din corespondenţa lui Ioaniţă cu Papa, privitoare la neînţelegerile cu Ungurii, pentru confiniile « Bulgariei şi Vlahiei cu Ungaria » [1]). Invoacă apoi şi « tradiţia bulgărească », o istorie a ţarilor bulgari, scrisă în 1762 de Paisie dela Chilandar, lucrare de o valoare istorică foarte contestabilă, cum vom vedea mai departe.

Dar imperiul al doilea bulgar a fost creat prin revolta Vlahilor numeroşi din Haemus, la care s'au alăturat şi Bulgarii; iniţiatorii mişcării, care au dat imperiului noua dinastie, au fost de asemenea Vlahi. Nu era prin urmare decât firesc ca ei să se intituleze ca împăraţi ai « Bulgarilor şi Vlahilor », sau, pentru a indica teritoriul stăpânirii lor, ai « Bulgariei şi Vlahiei ».

Istoriografii francezi ai imperiului latin de Constantinopole vorbesc obişnuit de *Blaquie* pentru tot imperiul Asanilor, — o recunoaşte însuşi Onciul. Villehardouin numeşte adesea pe Ioaniţă simplu « roi de Blaquie », nu numai « roi de Blaquie et de Bougrie ». In corespondenţa acestui ţar cu Papa, pentru neînţelegerile cu Ungurii, nu poate fi vorba de confiniile Ungariei cu Bulgaria de o parte şi Vlahia de alta. Terminii merg împreună şi nu se pot separa.

« Vlahia » înseamnă în toate aceste menţiuni ţara de unde pornise mişcarea, în Haemus, şi ea se confundă chiar cu « Bulgaria », deoarece cronicarul numeşte uneori pe Ioaniţă numai « roi de Blaquie » şi întrebuinţează alteori pentru Statul său numele de « Bulgaria ». In această privinţă, un pasaj din Villehardouin e foarte semnificativ: « Alors Iohannisse sortit de Blaquie avec ses armées et avec une grande armée de Comains qui lui étaient venus, et il entra en Romanie » [2]). Aceste cuvinte ne arată, fără putinţă de îndoială, că Ioaniţă a ieşit cu forţele ce avea, din ţara sa, care aici e numită, printr'o brevilocvenţă, Blaquie (Vlahia), dar avea cu dânsul şi o mare armată de Cumani, care tocmai *îi sosise*. Cumanii nu putuseră veni decât din Ţara-Românească pe atunci ocupată de dânşii. Numele de Blaquie nu se poate deci raporta

---

[1]) *Op. cit.*, nota 42, p. 151.
[2]) Ediţia Edmond Faral, *Les classiques de l'histoire de France au moyen-âge*, coll. Budé, Paris, t. II-e, § 461 (p. 277).

decât la Bulgaria propriu zisă dintre Dunăre și Haemus; căci, dacă el s'ar raporta la țara din stânga Dunării, expresia istoricului « qui lui étaient venus » n'ar avea sens, deoarece Cumanii erau în stânga Dunării la ei acasă.

Avem însă și alte indicații în același sens tot atât de categorice. Aflăm la scriitorii cruciați de două ori definiția precisă a « Vlàhiei » din titulatura țarilor bulgari. N. Iorga le-a semnalat întâia oară, în marea sa operă dela sfârșitul vieții. Odată Robert de Clari, vorbind despre Ioaniță, « Jehans li Blakis », îi caracterizează astfel țara: « Si est Blakie une moult fort tere, qui toute est enclose d'unes montaingnes, si que on n'i puet entrer nė issir, fors par un destroit » (Vlahia e o țară foarte tare, care e închisă toată de niște munți, încât nu se poate acolo intra, nici ieși decât printr'o strâmtoare) [1]. In paragraful următor el arată cum Ioaniță a câștigat pe mai marii Vlahiei, « les haus homes de Blakie », devenind seniorul lor, și cum a tratat cu vecinii Cumani, care îi veniră în ajutor. Cu acest prilej, cronicarul caracterizează Cumania ca o țară *în marginea Vlahiei*: « Or est Commaine une tere qui marchist a Blakie » [2]. Cumania, se știe, era Țara-Românească. Ea nu mai putea fi în același timp și « Vlahia », în granița căreia se afla și care pentru cronicar e-însăși Bulgaria dintre Dunăre și Haemus.

A doua precizare a « Vlahiei » o aflăm la împăratul Henric. In scrisoarea sa către papa Inocențiu III (1205), explicând împrejurările în care fratele său, împăratul Balduin, căzuse captiv, spune că ieșise din capitală cu o mică suită și se îndreptase împotriva Adrianopolei rebele: « contra caput rebellionis, Adrianopolim videlicet, quae est civitas Greciae munitissima et montibus tantum interpositis Blanchorum affinis populis » [3]. Și această caracterizare trimite tot la ținutul dintre Haemus și Dunăre.

---

[1]) *La prise de Constantinople*, LXIV, apud. Ch. Hopf, *Chroniques gréco-romanes inédites ou peu connues*, Berlin, 1873, p. 51.

[2]) *La prise de Constantinople*, LXV. Dela v. fr. *marche* (germ. *marka*), pays de frontière. V. Hatzfeld-Darmesteter, *Dictionnaire général de la langue francaise*, s. v.

[3]) La Migne, *Patr. lat.*, CCXVII, col. 292—294. In original greșit: affinibus.

Altă dovadă e pentru Onciul cunoscuta expresie a lui Ruysbroek: « Valachia, quae est terra Assani », care, după dânsul, ar indica de asemenea Ţara-Românească; dar ea nu se poate raporta decât la Dobrogea, întru cât călătorul enumără, pornind dela Don, ţările de dincolo de Dunăre către Constantinopole (etiam ultra Danubium versus Constantinopolim).

Invăţatul istoric mai află un argument, astăzi perimat, în sprijinul părerii sale: « Ca urmaşi ai Asăneştilor, afirmă dânsul, Domnii Ţării-Româneşti şi după ei cei ai Moldovei, voind să exprime suveranitatea lor, se numeau toţi *Ioan*, prescurtat *Io*. Acest nume domnesc, pus înaintea numelui personal, este moştenit dela primul Ioan al imperiului româno-bulgar, numit şi Ioaniţă sau Caloioan, care cel dintâi a fost recunoscut de Statele europene ca suveran al Românilor şi Bulgarilor. Tot aşa şi urmaşii Asăneştilor în Bulgaria se numeau *Ioan*, întocmai ca şi domnii noştri » [1]).

Dar sensul acestui termin, care e, paleografic, simpla abreviaţie a numelui bizantin 'Ιωάννης, a preocupat pe mulţi învăţaţi, şi el a fost pus nu numai de Onciul în legătură cu numele ţarului Ioaniţă [2]).

Nimeni până la tânărul nostru slavist, d-l Damian Bogdan, n'a căutat o apropiere a acestei abreviaţii de cea din subscripţia împăraţilor bizantini cu numele de Ioan, pentru simplul motiv că, până la lucrările recente ale lui Franz Dölger: *Der Kodikellos des Christodulos in Palermo* (Archiv für Urkundenforschung, XI, 1929) şi *Faksimiles byzantinischer Kaiserurkunden*, München, 1931, nu exista o expunere a diplomaticei bizantine. Astăzi, datorită acestor excelente publicaţii ale învăţatului german şi în urma studiilor d-lui Damian Bogdan [3]), precum şi precizărilor aduse apoi de d-l D. Ciurea [4]), nu mai poate fi îndoială

[1]) *Originile Principatelor*, p. 38.

[2]) Venelin a scos din acest fapt concluzia absurdă că Valahia a fost o provincie bulgară, Domnii noştri nişte simpli funcţionari sau locţiitori ai ţarilor bulgari, şi ei arătau prin acel *Io* dela cine au obţinut stăpânirea Valahiei (!).

[3]) Vezi în special recensia asupra lucrării lui Dölger, în *Rev. Ist. rom.*, III (1933), p. 290 şi *Diplomatica slavo-română din secolele XIV şi XV*, Bucureşti, 1938 p. 86.

[4]) *Problema originii şi sensului lui Io în intitulaţia şi subscripţia documentelor româneşti*, în *An. Ac. Rom.*, *Mem. Secţiei Ist.*, s. III, t. XXVI, mem. 4, Bucureşti, 1943.

că acel Iῶ din diplomele Domnilor români e împrumutat, pe la jumătatea veacului al XIV-lea, din cancelaria bulgară, unde el apare întâia oară în timpul țarului Alexandru (1342), care, la rândul său, nu făcuse decât să adopte în cancelaria sa întreg formularul bizantin contemporan. Impăratul Ioan V Paleologul, ca și alți basileis cu numele de Ioan (Comneni și Paleologi), subscria în adevăr documentele, cum arată facsimilele publicate de Dölger, cu această abreviație a numelui, care apare și pe monetele sale.

Ea n'are deci nimic a face cu țarul Ioaniță, și mai puțin cu presupusa stăpânire bulgară în țările noastre.

Rezumând, după cum s'a putut vedea din această lungă expunere, *niciunul din argumentele invocate pentru a dovedi înglobarea țărilor române la vechiul Stat bulgar nu resistă criticei obiective.*

Expansiunea bulgară a avut, în tot cursul istoriei sale, un alt țel: acela de a cuprinde ținuturile din Peninsulă, care au putut atrage prin bogăția lor și în care Bulgarii aflau un sprijin în numeroasele insule slave, alcătuite în atâtea locuri acolo pe urma lungei și stăruitoarei imigrații dela Nordul Dunării. Toată istoria bizantină înregistrează efortul acesta bulgar către Sud și Vest și, în cazul unui șef energic, cum au fost Krum și Symeon, tendința spre Bizanț. Niciodată nu s'a înregistrat un asemenea efort dincolo de Dunăre, afară de regiunea de Vest și de cea dela gurile fluviului, drumul de trecere al barbarilor. Nu numai Krum sau Asparuch, dar nici chiar marele țar Symeon n'au stăpânit niciodată în Valahia și Moldova, cu atât mai mult în Transilvania.

Acesta e adevărul pe care istoria nu-l mai poate ignora de acum înainte.

III

De pretinsa dominație a Bulgarilor la Nordul Dunărei se leagă o problemă complexă și obscură a trecutului nostru istoric: *introducerea limbii slavone în Biserica noastră.*

A. D. Xenopol pune răspândirea creștinismului slavon la Nordul Dunărei în epoca lui Boris-Mihail, la sfârșitul seco-

lului al IX-lea. El socoteşte că, îndată ce se creştinară, Bulgarii începură « o propagandă foarte activă pentru lăţirea acestei credinţe în tot cuprinsul împărăţiei lor, care se întindea la Nordul Dunărei asupra Valahiei şi a Transilvaniei ». Slavii « au fost întotdeauna un popor netolerant, care a căutat să impună celorlalte popoare religia lor », afirmă istoricul, fără a produce altă dovadă decât execuţia boierilor dela Curtea lui Boris, duşmani ai nouei credinţe [1]).

Dimitrie Onciul împărtăşeşte acelaşi mod de a vedea, pornind dela aceeaşi premisă: « Dependenţa politică de imperiul bulgar, afirmă dânsul, a avut de urmare, bine-înţeles, şi dependenţa Românilor din Nordul Dunărei de biserica bulgară ». [2]). Creştinarea Bulgarilor sub Boris (864) « a hotărît soarta Bisericii române ». Arătând împrejurările în care discipolii celor doi Apostoli ai Slavilor au venit în Bulgaria, aducând cu dânşii ritul slav, Onciul încheie: « Pe atunci toată Dacia, afară de Moldova, era dependentă de imperiul bulgar. In această dependenţă, Românii din Dacia au primit şi ei ritul slav, păstrat în biserica bulgară şi după restabilirea legăturilor cu Roma de Simeon. Legăturile noastre cu biserica bulgară continuând şi după desfiinţarea imperiului bulgar (1018), ritul slav a prins rădăcini atât de adânci la noi, încât el se menţinu în biserica noastră până în secolul al XVII-lea » [3]).

Izvoarele pe care amândoi istoricii îşi întemeiază părerea sunt aceleaşi.

1. In ziarul « Traian » din 1869 [4]) Hasdeu începuse a publica o serie de articole, sub titlul: « Limba slavică la Români până la anul 1400 ». El arată într'un paragraf [5]) că introducerea limbii slave la noi prezintă două momente principale: « apostolatul sfinţilor Ciril şi Metodiu, ca punctul primordial al faptului, şi strânsa alianţă posterioară cu Bulgarii sub dinastia Asanilor, ca veriga transitorie prin care se trece apoi de-a-dreptul în istoria celor două principate dunărene ».

[1]) V. capitolul: « Creştinismul bulgăresc la Români », vol. II, ed. III, pp. 115-116.
[2]) *Originile Principatelor Române*, nota 24, p. 136.
[3]) *Ibidem*, p. 140.
[4]) Nr. 42 din 3 August.
[5]) Cap. I, § II: « Epoca şi causele introducerii limbei slave la Români ».

După ce explică introducerea creştinismului la Bulgari şi crearea limbii « slavo-eclesiastice », H a s d e u afirmă că, prin situaţia geografică, această limbă era în imposibilitate « de a trece din Bulgaria la Muscali sau la Moravi fără a păşi şi a se poticni necesarmente peste întinsele regiuni române dintre Nistru şi Tisa, încât începutul cunoştinţii străbunilor noştri cu graiul slavon trebue căutat tocmai pe la finitul secolului al IX-lea ».

« Această probă generală — urmează marele învăţat — nimic însă nu ne împiedecă a o întări prin un testimoniu de tot special, scăpat nu ştim cum din vederea tuturor istoricilor şi filologilor noştri, şi care se cuprinde în cuvintele unui antic manuscript boem, cum că sânţii Ciril şi Metodiu predicând în Moravia, ucenicii lor făceau totodată o zeloasă propagandă în toate provinciile mai mult sau mai puţin apropiate, şi anume Besrad în Ungaria, Wiznog în Polonia, Nawrok în Rusia, Oslaw în Silezia, iar Moznopon printre Românii din Carpaţi: in Alpibus Valachicis Moznopon » [1])

Xenopol adoptă în opera sa izvorul semnalat de H a s d e u, pe care-l prezintă drept « o cronică aproape contemporană » [2]). Dar Ioan Bogdan, în critica-i atât de pătrunzătoare [3]), a arătat că propovăduirea lui Moznopon în munţii Românilor e o curată născocire; documentul ce i-a servit de izvor lui S t r e d o w s k i este cu şapte sau opt veacuri mai târziu decât epoca lui Ciril şi Metodiu, nu are prin urmare nicio valoare istorică. Toate numele din pasajul respectiv sunt scorniturii ale călugărilor moravi de mai târziu, de oarece ele nu se află în niciuna din « Vieţile » autentice şi vechi ale Apostolilor slavi. Aceasta n'a împiedecat, fireşte, ca argumentul să treacă şi la O n c i u l şi alţii.

2. Xenopol se opreşte şi asupra tradiţiei păstrate la Dimitrie Cantemir, cu privire la înlocuirea, sub Alexandru cel Bun, a literelor latine din scrieri prin cele slavone, şi crede că această tradiţie ni s'a păstrat, în altă formă, în « *Istoria*

[1]) H a s d e u trimite, în notă, la *Mss. Welehrad. apud Stredowski, Moravia Sacra*, II, 8, p. 231.

[2]) Ed. III, t. II, p. 116.

[3]) *Analiza critică a câtorva notiţe despre introducerea liturgiei slave la Români*, în *Conv. Liter.*, XXIII (1889), pp. 314—315.

slavo-bulgară» a lui Paisie, cunoscută şi sub numele de « *Carstvennik* », în care se schiţează biografiile ţarilor bulgari. In această compilaţie se află şi un episod despre cucerirea Valahiilor şi introducerea la noi a liturgiei bulgare în locul celei latine. Il redăm în traducerea exactă a lui I. Bogdan din articolul citat:

« Se spune în vechile manuscrise despre acest Asan cel Bătrân că el, după sfatul Sf. Ioan Patriarhul, ar fi chemat din Ochrida pe sf. părinte Teofilact şi l-ar fi pus patriarh în Târnova. Acest prea înţelept şi al întregei lumi învăţător lumină şi curăţi Bulgaria de feluritele eresuri; tot aşa curăţi de eresuri şi Valahia, de oarece Valahii primiseră eresul latin. Sfântul Teofilact îndemnă pe Asan să meargă contra Valahilor. El supuse Valahia şi opri pe Valahi să cetească în limba latină şi să se ţină de limba romană, şi le porunci să cetească pe slavoneşte şi să se ţină de legea pravoslavnică ».

Ceva mai departe, călugărul afirmă că « Asan supuse puterii sale ambele Valahii », şi astfel fu slăvit pe pământ şi numit împărat al lumii întregi.

« Paralela bulgară a legendei române e mai raţională », declară Xenopol; ea spune că Asan a scos *limba* latină, nu literele, din Biserica noastră. Invăţatul istoric acordă acestei poveşti o importanţă deosebită, văzând o concordanţă deplină între cele două legende păstrate la Români şi Bulgari: « Potriveala cea neaşteptată a două izvoare atât de deosebite, dar cari puteau fi atât de bine informate, de oarece se raportau la fapte petrecute între ambele popoare, dă acestor legende valoarea unor mărturii istorice care nu pot fi trecute cu vederea » [1]). Ceea ce rămâne, pretinde Xenopol, ca miez al legendei, e faptul că « înainte de creştinismul bulgar era la Români creştinismul roman, care tocmai fusese scos cu violenţă de către un împărat bulgar, ceea ce însă se petrecu mult înaintea lui Asan, pe timpul tocmai al regelui Bogor (Boris) sau al urmaşului său Simeon » [2]).

Onciul invoacă de asemenea, « tradiţia bulgărească » din lucrarea lui Paisie. Amândouă Valahiile supuse de Asan

[1]) *Op. cit.*, p. 118.
[2]) *Ibidem*, p. 119.

« concordă perfect, zice dânsul, cu Oltenia Basarabilor ce se închinau lui Negru-Vodă și cu Vlahia-Neagră, întemeiată de Negru-Vodă al tradiției noastre », personificație a Asăneștilor înșiși, ei fiind în partea răsăriteană a Țării-Românești întemeietorii Statului [1]).

Dar toate aceste imaginare construcții au fost risipite de critica luminoasă a lui Ioan Bogdan, încă din 1889.

Paisie, un călugăr bulgar care a trăit mult timp la Athos, indignat de batjocurile aruncate de Greci și Sârbi asupra celor de nația sa, a vrut să reînvie trecutul de glorie al Bulgarilor, căzuți atunci atât de rău, și a compus, în 1762, « Istorija slaveno-bolgarska », numită, după întâia ediție, și « Carstvennik ». Lucrarea era, cum dovedește Bogdan, mai presus de puterile lui Paisie, și el a trebuit să se mulțumească a face o compilație din izvoare de mâna a doua și a treia. Lipsit de o cultură superioară, călugărul a întrebuințat aceste izvoare fără nicio critică, și distinsul slavist socoate că povestirea lui n'are nicio valoare științifică, aducând în sprijinul afirmației sale și părerea lui Jireček. Acesta mărturisește, în adevăr, că pentru cercetarea critică a trecutului Bulgariei lucrarea lui Paisie n'are o valoare mai mare decât Firdusi pentru vechea istorie persană și Kačić pentru a Dalmației [2]).

Bogdan probează că un pasaj din Mauro Orbini [3]), întrebuințat de Paisie în traducere rusească, l-a făcut să creadă că Valahia exista în timpul lui Asan, ca Stat deosebit, întocmai cum era pe vremea sa. El vorbește de « principii români » cari ajută lui Asan, neștiind că la 1186 nu exista încă nici Principatul Valahiei, nici al Moldovei. Odată admis acest lucru, adaugă criticul, nu i-a fost greu lui Paisie să meargă mai departe în combinațiile sale. De oarece gospodarii români i-au dat lui Asan ajutor, ei au trebuit să se afle într'un raport de vasalitate cu împărăția bulgărească. In ce privește

[1]) *Originile Principatelor*, pp. 36—37.

[2]) « Für die kritische Erforschung der Vergangenheit Bulgariens hat Paysij's Arbeit keinen grösseren Werth, als etwa Firdusi für die altpersische und Kačić für die dalmatinische Geschichte. Dagegen hat dieselbe eine unschätzbare Bedeutung für die moderne Entwickelung des Bulgarenvolkes ». *Gesch. der Bulgaren*, p. 519.

[3]) *Il regno degli Slavi*, Pesaro, 1601.

introducerea pravoslaviei, P a i s i e se provoacă la nişte manuscrise vechi, dar nu ne spune care: « In izvoarele bulgăreşti cunoscute până acum, afirmă B o g d a n, versiunea lui P a i s i e nu se află nicăieri ». Ea este aşa de « fabuloasă », încât pare mai mult o combinaţie proprie decât un împrumut din manuscrise. O vieaţă a lui Ioan, patriarhul de Târnova, n'a putut avea dinaintea ochilor, adaugă învăţatul nostru, căci un astfel de patriarh nu e cunoscut în Târnova. Teofilact, care îndemnă la supunerea Vlahilor, n'a trăit în timpul lui Asan, ci cu mult înaintea lui, şi n'a fost de neam bulgar, ci grec.

Compilaţia lui P a i s i e trebue deci înlăturată dintre izvoarele invocate în chestiunea liturgiei slavone.

3. Un argument mai serios al celor ce susţin introducerea liturgiei slavone la noi, încă dela sfârşitul secolului al IX-lea, este şi *atârnarea Bisericii noastre de Arhiepiscopia de Ochrida.*

Xenopol afirmă că « ţările române nu atârnau canoniceşte de nici una din episcopiile bulgare de pe malul Dunărei, ci erau în supunere directă către Scaunul patriarhal bulgar », strămutat în cele din urmă la Ochrida. Dacia era sub eparhia specială a patriahului bulgar, susţine dânsul, « tocmai ca ţară adusă în chip silit la creştinismul bulgar, şi asupra căreia trebuia deci pusă în lucrare o supraveghere mai de aproape ». Ceea ce intăreşte această părere, spune mai departe, este « că din timpurile cele mai vechi găsim biserica ţărilor române, de îndată ce ea se constitue, supusă patriarhiei bulgăreşti din Ochrida » [1]).

Tot aşa crede şi D i m i t r i e O n c i u l. Când Bulgaroctonul întinde, prin edictul său din 1019, jurisdicţia arhiepiscopului de Ochrida şi asupra « Vlahilor din întreaga Bulgarie » (καὶ τῶν ἀνὰ πᾶσαν Βουλγαρίαν Βλάχων), O n c i u l socoate că e vorba de Vlahii dela Nordul Dunărei: « Iată de ce, conchide dânsul, când mai în urmă se organizează biserica română din Principate, noi o găsim la început în dependenţă de arhiepiscopatul de Ochrida. Această dependenţă datează din timpul imperiului bulgar » [2]).

[1]) *Op. cit.*, pp. 120—121.
[2]) *Originile Principatelor*, p. 142.

N. Dobrescu nu se deosebeşte mult de cei doi istorici, în această privinţă. După a sa părere, dependenţa bisericească a Românilor din Nordul Dunărei de arhiepiscopia de Ochrida a ţinut până către finele secolului al XII-lea [1]. De altminterea, aşa au crezut şi cei mai mulţi învăţaţi străini, pe temeiul unor date care nu mai au astăzi valoare.

Xenopol, între altele, afirmă că, până la 1359, data întemeierii mitropoliei Ţării-Româneşti, « biserica munteană atârnă de alte patriarhii decât cea constantinopolitană », căci, în acel an, cerând Alexandru Basarab dela aceesta din urmă să-i sfinţească un mitropolit, « patriarhul consimte numai sub condiţia expresă ca pe viitor să nu mai ceară ţara mitropolit de aiurea decât dela Constantinopole ». Ceea ce arată că această *altă patriarhie* de care atârnase până atunci Muntenia nu era decât Ochrida, precizează istoricul nostru, se vede din aceea că ceva mai târziu, în 1390, « patriarhul grecesc, adresându-se lui Mircea, voivodul Munteniei, îi vorbeşte de « Arhiepiscopul *vostru* dela Ochrida » (ὁ ἀρχιεπίσκοπος ὑμῶν ὁ Ἀχριδῶν » [2]. Şi ar mai fi o dovadă: « Tot pe atunci, adaugă Xenopol, găsim şi pe Iuga-Vodă, domnul Moldovei, că trimete la Ochrida, spre a lua blagoslovenie, ca să aşeze în Moldova un mitropolit [3].

Dar toate aceste argumente, în aparenţă serioase, sunt azi perimate.

Cel dintâi, privitor la condiţia pusă de patriarh lui Alexandru Basarab « ca pe viitor să nu mai ceară ţara mitropolit de aiurea decât dela Constantinopole », e datorit unei greşite interpretări a textului grec, în care zadarnic am căuta această idee. Răspunzând la cererea Domnului, patriarhul nu făcea decât să-şi impună dreptul de a trimite însuşi pe mitropolit, prin alegerea sinodului (ψήφῳ συνοδικῇ zice textul), cum era legal, şi o spune clar: ἵνα δηλονότι μετὰ θάνατον τοῦ τοιούτου ἀρχιερέως ὑμῶν εὑρίσκηται ἡ πᾶσα ἀρχὴ καὶ ἐπικράτεια τῆς Οὐγγροβλαχίας ὑπὸ τὴν καθ' ἡμᾶς ἁγιωτάτης τοῦ θεοῦ μεγάλην ἐκκλησίαν, καὶ χειροτονῆται ψήφῳ

[1] *Intemeierea mitropoliilor şi a celor dintâi mănăstiri din ţară*, Bucureşti, 1906, p. 8.
[2] Miklosich - Müller, *Acta Patriarchatus*, II, 230.
[3] *Op. cit.*, p. 121.

συνοδικῇ παρ'αὐτῆς, ὡς εἴθισται καὶ νενόμισται, ἀρχιερεὺς etc [1]). (Ca anume, după moartea acestui arhiereu al vostru, să se afle toate stăpânirea Ungrovlahiei sub prea sfânta noastră mare Biserică a lui Dumnezeu [2]) şi să se hirotonească de dânsa, prin vot sinodal, arhiereu, cum s'a obişnuit şi s'a observat). Lucru firesc, când ştim că Iachint al Vicinei fusese chemat de-a-dreptul de Domn pe lângă sine, şi patriarhul trebuise să consacre o stare de fapt.

In lucrarea sa privitoare la întemeierea Bisericilor noastre [3]), Nicolae Iorga a dat actului patriarhal adevărata lui interpretare. Consimţind la cererea Domnului, zice marele istoric, patriarhul recunoştea o stare de lucruri pe care o creaseră şi nevoile ţării, şi dorinţa de mai mare siguranţă şi prestigiu a episcopului grec dela Dunăre, şi tendinţa lui Alexandru însuşi de a se înfăţişa ca un stăpânitor deplin şi legitim. « Ordinea cea nouă, adaugă Iorga, era să înceapă de fapt numai după moartea bătrânului Iachint, tolerat mai mult în noua sa calitate, când Scaunul patriarhal îşi rezerva formal, cu insistenţă, ca o condiţie neapărată a toleranţei sale, dreptul de a trimete de-a-dreptul, lui Alexandru însuşi sau urmaşului său, mitropolitul — evident grec, din Curtea patriarhală, din « chiliile » Ecumenicului ».

Cât pentru celelalte două argumente invocate de Xenopol, ca şi de alţii, învăţatul grec M. Lascaris, colegul nostru corespondent, care are meritul de a fi înlăturat definitiv această stăruitoare greşală a istoricilor în chestiunea primatului Arhiepiscopiei de Ochrida, le-a infirmat pe amândouă [4]).

Mircea, căruia se adresează patriarhul de Ochrida cu expresia: ὁ ἀρχιεπίσκοπος ὑμῶν ὁ 'Αχριδῶν, şi pe care Xenopol şi atâţia alţi savanţi l-au identificat cu Mircea cel

[1]) Miklosich-Müller, *Acta Patriarchatus*, I, p. 387.

[2]) Ceea ce nu e tot una cu traducerea lui Xenopol: « *ca pe viitor să nu mai ceară ţara mitropolit de aiurea decât dela Constantinopole* ».

[3]) *Condiţiile de politică generală în care s'au întemeiat Bisericile româneşti în veacurile XIV—XV*, în *An. Ac. Rom.*, s. II, t. XXXV, Mem. secţ. ist., Bucureşti, 1913, pp. 388—389.

[4]) *Joachim, métropolite de Moldavie et les relations de l'église moldave avec le patriarcat de Peć et l'archevêché d'Achris au XV-e siècle*, în Ac. Roum., *Bulletin de la section hist.*, t. XIII (1927), p. 129 sq.

Bătrân al Țării-Românești, este în realitate, cum a dovedit Jireček, alt Mircea (Μύρξας), senior de Valona, Chimara și Berat [1]).

D. Lascaris a mai stabilit că pasajul din cronica lui Ureche privitor la Iuga Vodă, care și-ar fi luat mitropolit dela Ochrida, e o interpolație fără nicio valoare. D-sa a probat de asemenea că hirotonirea de mitropolit a lui Teoctist (în 1451 sau 1452) a fost săvârșită de Nicodem, arhiepiscopul de Peć, iar nu, cum s'a crezut în deobște, de un arhiepiscop de Ochrida.

In ce privește înțelesul frazei din edictul Bulgaroctonului referitor la « Vlahii din toată Bulgaria », învățatul grec precizează cu multă dreptate că nu ne putem gândi decât la Vlahii numeroși și împrăștiați ai Peninsulei Balcanice.

Un argument invocat de asemenea de cei ce susțin atârnarea Bisericii noastre de Arhiepiscopia de Ochrida e și corespondența lui Dorothei de Ochrida cu Ștefan cel Mare al Moldovei. Ioan Bogdan a dovedit însă definitiv că această corespondență e un fals [2]).

Din toate cele expuse mai sus rezultă că *o jurisdicție a Arhiepiscopiei de Ochrida asupra Românilor dela Nordul Dunărei n'a existat niciodată.* N'o recunoaște nici H. Gelzer, care a consacrat Patriarhiei de Ochrida excelenta-i lucrare specială.

Am văzut însă că pentru mulți cercetători această dependență religioasă a țărilor noastre era un argument din cele mai serioase în sprijinul părerii lor privitoare la introducerea liturgiei slavone la noi încă de pe timpul lui Boris, sau al urmașului său Symeon. Din nefericire, ei nu pot invoca un singur izvor care să dea o cât de slabă confirmare părerii ce susțin.

Organizarea bisericii bulgare sub Boris — Mihail era abia la începuturile ei, incapabilă a exercita vreo influență asupra altora în afară, în ciuda afirmației gratuite a lui Xenopol

[1]) *Ibidem*, p. 140.

[2]) *Documente false atribuite lui Ștefan cel Mare*, în *Buletinul comisiei istorice a României*, vol. I, București, 1915, p. 103 sq.

cu privire la «propaganda foarte activă» a Bulgarilor chiar dela creştinarea lor. Jireček mărturiseşte că nu se ştie data exactă când s'au adus în Bulgaria liturghia slavă şi cărţile bisericeşti slavone; atâta se ştie: că erau în uz în ultimii ani ai lui Boris [1]).

Domnia lui Symeon, cu toată relativa ei strălucire, împrumutată dela Bizanţ, era tot atât de improprie a exercita peste hotare o operă de proselitism sau de radiere culturală; iar o cucerire politică, o impunere prin violenţă a ritului slav la noi, cum cred cu atâta uşurinţă unii, e cea mai îndrăsneaţă din absurdităţi.

In domnia marelui ţar Symeon s'a desfăşurat, e adevărat, o vie activitate literară pe teren religios, operă de traduceri înainte de toate, modelele fiind bizantine; dar, cum constată cel mai bun istoric al acestei domnii, învăţatul englez Runciman, literatura bulgară de atunci a ajuns la o creştere firească numai un veac mai târziu, când creştinismul şi literele au avut timp s'o pătrundă[2]). Jireček recunoaşte de asemenea că în Bulgaria de atunci, faţă de numeroasele eresii, creştinismul însuşi nu era în afară de orice primejdie [3]).

Problema introducerii liturgiei slavone la Români rămâne deci încă deschisă. Istoria n'are niciun element sigur pentru a-i determina cu certitudine epoca; iar filologia nu-i pune până acum la îndemână decât rezultate lipsite de orice precizie cronologică.

Ţinând seamă de împrejurările istorice, care în mod logic pot explica astfel de fapte, credem că data ce de obiceiu se atribue introducerii limbii slavone la noi trebue coborîtă cu câteva secole.

---

[1]) «Der genaue Zeitpunkt, wann slavische Liturgie und slavische Kirchenbücher nach Bulgarien gebracht wurden, ist unbekannt; nur so viel ist ausser Zweifel gestellt, das sie in den letzten Jahren des Boris dort bereits heimisch waren». *Op. cit.*, p. 158.

[2]) «A heathen illiterate empire, however great, will not at once turn into a vigorous bed of flowering culture. Bulgarian litterature only became a natural growth a century later, when Christianity and letters had had time to permeate through». *A history of the first Bulgarian empire*, pp. 137—138.

[3]) «Und dass das Christenthum in Bulgarien damals noch nicht ausser aller Gefahr war, leuchtet aus den Worten Konstantin des Pannoniers hervor, der in einer Predigt (894) sagt: «Beten wir zu Gott, auf dass wir seine Befehle vollführen, etc.». *Op. cit.*, p. 165.

Cu intuiția-i adesea verificată, Nicolae Iorga a exprimat în această chestiune, încă din 1908, o părere pe care o socotim cea mai apropiată de adevăr. Iată cum o formulează:

« O nouă eră pentru Biserica noastră începe, în sfârșit, cu întemeierea celui de al doilea Stat bulgăresc, al Asăneștilor. Nu e nicio dovadă că el ar fi cuprins în sine și părți de dincoace de Dunăre; luarea aminte a împăraților era îndreptată, de altminterea, nu asupra smârcurilor și pădurilor de sălcii de pe malul stâng al Dunărei, ci asupra bogățiilor și strălucirii Bizanțului. Totuși de episcopii bulgari dela Dunăre din această nouă epocă, numiți de patriarhul din Târnova, care a fost recunoscut, o clipă, de Papa, au fost mai strâns legate județele românești din apropierea râului și, prin ele, Românii din ținuturile celelalte. Acum mai ales a pătruns la noi influența slavonă în Biserică, precum în aceeași epocă s'a întins o influență bizantino-slavă asupra Statului.

« Ca punct prin care s'a făcut în cea mai mare parte înrâurirea trebue să se însemne Țaratul bulgăresc separatist care se întemeiază în părțile Vidinului la sfârșitul veacului al XIII-lea, după ce se încheie șirul marilor împărați și începe, odată cu decadența, și sfărâmarea împărăției » [1].

Când cunoaștem participarea însemnată a elementului românesc din Balcani la crearea noului stat bulgar, cu o dinastie românească în fruntea lui; când colaborarea populației din stânga Dunărei, Cumani și Români, la luptele purtate de Asănești în contra Bizanțului grec și al celui latin, nu mai este o simplă hipotesă; când știm că patriarhul grec de Constantinopole dispăru odată cu prăbușirea imperiului din 1204 și un nou patriarh se ridică la Târnova, în apropiere; când este notoriu că nicio legătură nu mai era posibilă între ținuturile dela Dunăre și Patriarhia de Niceea, — când știm toate aceste lucruri, nu putem să nu recunoaștem părerii lui Iorga o temeinicie mai mare decât părerii comune care nu se întemeiază pe nimic.

In această direcție trebue îndreptate silințele viitorilor cercetători.

---

[1] *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a Românilor*, vol. I, Vălenii-de-Munte, 1908, p. 13.

AUSTRIA ȘI REFORMA AGRARĂ DIN 1864

DE

ALEX. LAPEDATU
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în ședința publică dela 8 Noemvrie 1946

Intr'o comunicare precedentă — *Austria și lovitura de Stat dela 2/14 Mai 1864*[1] — am avut onoarea să arăt că ceea ce a alarmat și agitat Poarta Otomană și Puterile garante pe urma actului de autoritate al lui Alexandru Ioan I, n'a fost reforma agrară, pentru a cărei realizare Domnul român a trebuit să recurgă la lovitura de Stat, ci faptul că, fără autorizațiunea prealabilă a Curții suzerane și Statelor protectoare, el a modificat, cu dela sine putere, regimul constituțional și electoral dat Principatelor noastre prin Convenția dela Paris din 1858. Căci, prin articolul 46 al acestei Convenții, Puterile garante, considerând reforma agrară ca o chestiune internă a Țărilor Române, impuseseră rezolvirea ei în folosul sătenilor. Când deci rezolvirea se înfăptui, potrivit acestui deziderat, chestiunea nu le mai putea preocupa, decât, cel mult, sub raportul intereselor politice sau particulare ale fiecărei din ele, — interese ce se vădiră de altfel de îndată ce problema reformei agrare moldo-valahe ajunse pentru întâia oară în discuția lor, a Puterilor, în conferențele din Februarie 1856 ale Ambasadorilor din Constantinopol ai Austriei, Franței și Angliei, conferințe preliminare Congresului de Pace dela Paris, din Martie același an.

I.

E știut, în adevăr, că, după căderea Sevastopolului, războiul Crimeei fiind virtual încheiat, Austria luă inițiativa întrunirii la Viena, în Martie 1855, a plenipotențiarilor Statelor beligerante, spre a examina condițiunile de pace oferite noului țar al Rusiei, Alexandru II [2]. Și cum prima din aceste condițiuni se referea la poziția internațională viitoare a Principatelor dunărene și la reorganizarea lor, delegați ai acestora fură trimiși în Capitala Imperiului habsburgic, spre a fi consultați asupra dorințelor țărilor lor.

In instrucțiile cu care ei se prezentară atunci acolo, erau și acele privitoare la problema agrară română, adică la stabilirea raporturilor dintre stăpânii de moșii (proprietari) și cultivatorii de pământ (săteni) [3]. Pentrucă însă aceste instrucțiuni reprezentau numai punctul de vedere al celor dintâi, al Boierimii proprietare, și pentrucă plenipotențiarii trebuiau să cunoască și pe acel al clasei țărănești, spre a nu-și prelungi, în așteptare, lucrările, ei hotărîră să lase ca chestiunea să fie examinată, împreună cu aceea a întregii reorganizări a Principatelor, de Curtea suzerană și reprezentanții Statelor aliate Turciei în războiul Crimeei [4]. In acest scop, la începutul lui Februarie 1856, Baronul Prokesch-Osten, Internunțiul Austriei, d-l Thouvenel, Ambasadroul Franței și Lordul Stradfort, Ambasadorul Angliei pe lângă Poarta Otomană, se întruniră în conferență cu Marele Vizir Fuad Pașa și cu Ministrul de Externe al Turciei Aali Pașa [5].

Patru proiecte fură prezentate acestei conferențe.

Primul, acel al lui Prokesch-Osten, proiect datorit, după informațiile lui Thouvenel, lui Bach, fratele Ministrului de Interne al Austriei și în care, în legătură cu chestiunea reformei agrare, se scotea, în chip stăruitor, la lumină, «cu o mare și onestă energie» — raportează Ambasadorul francez — « scăderile, viciile clasei proprietarilor, ale Boierilor și mizerabila condiție a clasei țărănești ». Iar în ce privește pe aceasta din urmă, scrie mai departe același, instrucțiunile trimise dela Viena Baronului Prokesch-Osten prescriau formal necesitatea unei reforme sociale asemenea acelora înfăptuite de Guvernul

austriac, într'un mediu analog, în Galiţia, în Transilvania şi în Ungaria, reforme, se ştie, favorabile ţărănimii ... [6].

Al doilea proiect, acel al d-lui Thouvenel, Ambasadorul Franţei, întocmit cu cea mai scrupuloasă grijă, după sursele pe care le avu la îndemână, trata, în 26 puncte, toate chestiunile privitoare la noua organizare a Principatelor Române. Punctul 25, penultimul, se referea la problema agrară. El prevedea că raporturile dintre ţărani şi proprietari vor fi regulate de bună voie, prin contracte încheiate înaintea autorităţilor cu cădere şi că serviciile ca şi servituţile personale, încă existente, sub orice denumire ar fi, vor fi declarate răscumpărabile, prin o lege specială, ce va trebui alcătuită şi executată cel mai târziu într'un an, — aşa dar o reformă echitabilă, cu recunoaşterea şi respectarea drepturilor şi intereselor ambelor clase sociale [7].

Al treilea proiect fu acel al Lordului Stradfort, Ambasadorul Marei Britanii. Comentariile pe care Thouvenel le face asupra acestui proiect nu sunt de fel măgulitoare pentru autorul lui. Inform şi incoherent, scrie Ambasadorul francez, el apăra cu tărie privilegiile Boierimii, fără a propune o soluţie cu privire la reforma agrară. Totuşi, din delicateţă, pentru a nu jigni amorul propriu al colegului său, d-l Thouvenel conveni ca acest proiect să fie remaniat şi completat după al său, spre a se ajunge la un proiect comun al celor trei Ambasadori [8].

In fine, al patrulea proiect, acela al Porţii, prezentat de Fuad Paşa şi Aali Paşa, se ocupa mai ales de chestiunile politice privitoare la reorganizarea Principatelor şi prea puţin sau aproape de loc de problema socială. Căci, în această privinţă, proiectul prevedea numai — citez — «salvgardarea intereselor proprietarilor, spre a se asigura bună starea cultivatorilor» — aşa dar ceva foarte puţin precis [9]. Dar, ca şi Prokesch-Osten, reprezentanţii Guvernului turcesc declarară că îşi însuşesc şi ei proiectului d-lui Thouvenel, care, în forma dată de Lord Stradfort fu acceptat ca proiect al Conferenţei, având deci a fi înaintat Congresului de Pace ce urma să se întrunească peste câteva săptămâni la Paris [10].

Articolul 17 al acestui proiect prevedea, cu privire la reforma agrară română, următoarele dispoziţii, înscrise, doi ani în urmă,

în Convenția dela Paris din 1858 și care nu sunt altceva decât reproducerea — cuvânt de cuvânt — a art. 25 din proiectul de care fu vorba mai înainte, al Ambasadorului francez din Constantinopol. Și anume[11]:

« Raporturile dintre proprietari și țărani vor fi regulate în mod echitabil și, pe cât posibil, prin bună învoială. Corvezile și servituțile personale încă existente, sub orice denumire ar fi, vor fi declarate răscumpărabile prin o lege specială ce va trebui făcută și executată cel mai târziu într'un an de zile, astfel ca ele să înceteze pe de-a'ntregul la o epocă apropiată ».

2.

Am stăruit asupra acestor proiecte, spre a pune în evidență atitudinea principială, pe chestia reformei agrare române, a celor trei mari puteri europene de care ne ocupăm și a Porții Otomane.

Aceasta din urmă preconiza, ca soluție, cum am văzut, « salvgardarea intereselor proprietarilor, pentru asigurarea bunei stări a cultivatorilor », de sigur ca să menajeze clasa conducătoare, pe al cărei singur sprijin se putea rezima suzeranitatea turcească în Țările Române.

La fel Anglia susținea cu tărie privileigile Boierimii. Motivele sunt lesne de presupus: să nu arunce această clasă socială, așa de importantă și hotărîtoare în rosturile Statului, în brațele Rusiei, pe care interesele din acel timp ale Marii Britanii tindea să o izoleze cât mai mult, depărtând-o dela Gurile Dunării și Marea Neagră . . .

Franța, susținând și ea, din acèleași motive, pe proprietari, propunea totuși o reformă echitabilă, prin învoieli benevole cu cultivatorii de pământ și prin liberarea acestora, cu despăgubiri, de sub regimul servituților și al clăcii.

Singură Austria, prin memoriul lui Bach și instrucțiunile trimise lui Prokesch-Osten, susținea necesitatea unei cât mai radicale reforme rurale în favorul țărănimii, prin scoaterea acestei clase sociale din mizerabila situațiune în care era ținută, reformă, se preciza, la fel cu cele înfăptuite de Guvernul

austriac în Galiţia, Transilvania şi Ungaria, adică în medii de structură socială mai mult sau mai puţin asemenea cu acea din Ţările Române.

Atitudinea aceasta a Monarhiei habsburgice nu era însă determinată de vreo sinceră şi generoasă preocupare a ei faţă de ţărănimea din Moldo-Vlahia, cum continuau să numească Cancelariile austriace Principatele noastre, chiar şi după unirea lor deplină şi definitivă, la 1862, într'o singură Românie, ci tot din un interes politic, din un mare interes politic, am putea spune chiar. Şi anume, Austria vedea în clasa Boierilor proprietari pe cei mai fervenţi exponenţi şi luptători ai Statului naţional român în formaţiune, Stat a cărui consolidare şi propăşire marea Impărăţie vecină căuta s'o împiedece ori de câte ori îi stătea în putinţă.

Ea voia deci o reformă rurală care să slăbească şi să reducă influenţa şi puterea politică a clasei conducătoare, iar exproprierea moşiilor boiereşti constituia o grea lovitură, nu numai sub raport material şi social, dar şi sub raport moral şi politic, dată Boierimii proprietare. Pe de altă parte o împroprietărire cât mai largă a ţărănimii constituia o întărire a acestei clase sociale, a cărei simpatie Austria ar fi voit să şi-o câştige, în vederea scopului pe care-l urmărea în acea vreme: anexarea Principatelor. Căci, cu un deceniu înainte încă, Monarhia austriacă sprijinea agitaţiile clăcaşilor pentru împroprietărire. O atestă Vasile Boerescu, în scrierea sa *La Roumanie après le traité de Paris*[12], în care ne relatează că inginerii austriaci, însărcinaţi în timpul ocupaţiei dela 1853 la 1856, cu întocmirea hărţii topografice a Ţării-Româneşti (Munteniei), spuneau sătenilor că măsurătorile pe care le făceau aveau în vedere împărţirea moşiilor boiereşti la ţărani.

Iată motivele pentru care Austria avea un punct de vedere şi o atitudine alta decât a celorlalte puteri pe chestiunea reformei agrare din Ţările Române. Când deci calea unei asemenea reforme fu deschisă prin lovitura de Stat, ea nu avea să se ridice împotriva reformei înseşi, ci a mijloacelor prin care se modifica, pe cale plebiscitară, Convenţia dela 1858 şi regimul electoral inclus acestei Convenţii. Căci pe acest plan se purtă, cum am arătat în memoriul la început

menţionat, înverşunata acţiune diplomatică împotriva autorului actului revoluţionar dela 2/14 Mai 1864. Reforma rurală ca atare rămânea a fi urmărită numai sub raportul intereselor particulare pe care Monarhia dunăreană le avea în Principate.

*

Cum şi ce fel reiese mai bine şi mai clar decât din orice acte şi documente din rapoartele Consulilor generali austriaci din Iaşi şi Bucureşti, păstrate în Arhivele de Stat dela Viena ale fostei Impărăţii habsburgice [13]. Căci aceste rapoarte, ale tuturor Consulilor Puterilor europene, nu numai ale celor ai Austriei, constituesc un izvor capital pentru cunoaşterea stărilor de lucruri din fostele Principate. R i k e r, de sigur cel mai bun cunoscător străin al istoriei noastre contemporane din vremea Protectoratului Puterilor garante (1856—1866), spune, în meritoasa sa publicaţie, că ele au constituit pentru sine lupa prin care a fost cercetată această chestiune. Şi adaugă: « Aceşti agenţi (Consuli), dela Bucureşti şi Iaşi erau, într'o privinţă, stâlpii Protectoratului european şi de bună seamă că nu existau nicăieri observatori mai atenţi ai unei naţiuni în formaţiune » [14].

Am relevat aceste aprecieri ale eminentului istoric american, ca să sprijin constatarea, identică, pe care toţi cei ce au avut a întreprinde cercetări pe baza acestor rapoarte, au făcut-o. Intre ei şi cel care vă vorbeşte şi care a avut ocazia în o serie de comunicări rostite în această incintă şi publicate în Analele noastre, să constate, în deosebi, superioritatea rapoartelor austriace, care se remarcă prin calităţile unei cancelarii unice, putem zice, în felul său, ca şi prin însuşirile personale ale celor trimişi să reprezinte şi să susţină interesele politice şi economice ale Austriei în capitalele celor două Principate.

Aceste interese — politice şi economice — aveau pentru Monarhia habsburgică o însemnătate mai mare decât pentru orice altă putere europeană din acea vreme. In adevăr, desvoltarea şi organizarea în sens modern şi în spirit naţional a Ţărilor Române, după tratatul dela Paris din 1856, era urmă-

rită, cum am accentuat, cu cea mai mare atenţiune de conducătorii Imperiului austriac, ca unele ce puteau influenţa, în chip direct şi puternic, tendinţele spre iredentă ale Românimii de peste Carpaţi. Pe de altă parte, jumătate din întregul import de fabricate industriale în Principatele Române se făcea atunci din Austria [15]. In fine, zeci de mii de sudiţi ai acesteia, de toate clasele şi categoriile, îşi câştigau pâinea dincoace de munţi, în « ţară », în agricultură şi păstorit, în negoţ şi meserii, în instituţiuni culturale şi cariere profesionale.

E de sine înţeles deci că pentru susţinerea unor aşa de importante interese şi pentru proteguirea unui aşa de mare număr de supuşi, într'o vreme când regimul capitulaţiilor era încă în vigoare, Austria avea să pună cel mai mare preţ pe capacitatea şi abilitatea celor trimişi să reprezinte interesele ei, — Consulii generali, Viceconsulii şi Canceliştii din Bucureşti şi Iaşi, ca şi pe Staroştii din principalele târguri ale ţării.

Aşa se face că în fruntea Consulatelor generale găsim oameni de mâna întâia, cum a fost, în epoca Protectoratului european şi mai târziu, acel Baron Carol Eder, Decanul Corpului consular bucureştean, care, prin întinsele şi preţioasele legături ce-şi făcuse în mijlocul clasei conducătoare române şi ale lumii economice, ca şi prin spiritul său ager şi pătrunzător, ajunsese a fi unul din cei mai bine şi repede informaţi asupra lucrurilor şi oamenilor dela noi, bucurându-se în această privinţă, de o necontestată autoritate în vieaţa politică a Capitalei române.

Iată de ce rapoartele sale capătă o valoare deosebită şi trebuesc privite ca izvoare de particulară importanţă — motiv pentru care le-am şi luat, de bază, în toate cercetările mele cu privire la anumite evenimente şi episoade politice din timpul domniei lui Cuza-Vodă, aşa dar şi la aceea pe care am onoarea a o rosti astăzi în faţa Domniilor-Voastre. Prin aceasta nu vreau să zic că rapoartele Consulilor celorlalte Puteri nu au şi ele o însemnată valoare informativă şi documentară. Din nefericire însă depozitele de unde ar fi putut fi copiate nu ne-au fost, în cei 6—7 ani din urmă, şi nu ne sunt nici astăzi încă, deschise.

3.

Să vedem aşa dar cum e înfăţişată în aceste rapoarte reforma agrară dela 1864 menită a schimba structura şi aspectul social şi politic al României moderne? Ele, rapoartele de care vorbesc, ne dau, în primul rând, informaţiuni precise, complete şi prompte asupra actelor de guvern şi evenimentelor politice în legătură şi ca urmare a loviturii de Stat dela 2/14 Mai 1864.

Tot ce s'a petrecut în vieaţa de Stat şi în cea politică a ţării, dela prezentarea proiectului de lege rurală în Adunarea legislativă (Aprilie) până la promulgarea lui (August) şi, după aceea, până la întrunirea Adunării legislative aleasă pe baza noului regim electoral plebiscitar, este înregistrat în aceste rapoarte [16]:

Prorogarea Adunării până la 2/14 Mai, — programul, limitat, al acestei sesiuni parlamentare extraordinare — conflictul constituţional dintre puterea legislativă (Adunare) şi cea executivă (Guvern), — disolvarea Adunării prin actul de autoritate al Domnului, — proclamaţiile acestuia către ţară şi armată şi ale Guvernului către autorităţile constituite ale Statului, — enunţarea marilor reforme: Statutul desvoltător Convenţiei dela 1858 şi noul regim electoral, — modul cum s'a organizat şi a decurs plebiscitul pentru aprobarea acestor reforme, — proclamarea rezultatului consultării populare, — călătoria Domnului la Constantinopol, — aprobarea reformelor de către Curtea suzerană şi reprezentanţii marilor Puteri, — succesul lui Cuza-Vodă şi întoarcerea lui cu deplină izbândă acasă, — sporirea autorităţii şi prestigiului său personal şi acel al Guvernului pentru succesul obţinut pe lângă Poarta Otomană, — instituirea Consiliului de Stat pentru întocmirea nouălor legiuiri ale ţării, — promulgarea legii rurale a lui Mihail Kogălniceanu şi aplicarea ei, — pregătirea alegerilor pe baza nouei legi electorale şi rezultatul lor, — convocarea şi deschiderea Adunării legislative şi a Corpului ponderator (Senatul).

Toate aceste acte de Stat şi evenimente politice sunt înregistrate şi prezentate în rapoartele Consulilor austriaci din Bucureşti şi Iaşi către Guvernul imperial din Viena, aşa cum am spus, adecă în ştiri şi date precise, complete şi prompte, din care acest Guvern să poată cunoaşte adevărata şi reala situaţie politică din Principatele Române.

E surprinzător chiar până unde merg, în aceste rapoarte, amănuntul şi precizia informaţiei şi cu câtă pătrundere şi discernănământ se deosebeşte şi alege, esenţialul de accesoriu. La fel seriozitatea şi obiectivitatea comentariilor. Aşa bunăoară, şedinţa Adunării legislative din 2/14 Mai e relatată în chipul cel mai fidel, cu amănuntele şi incidentele pe care le găsim în procesul-verbal — publicat ulterior — al Biroului Adunării şi în ziarele oficiale ale timpului [17]. Căci altele nu mai existau, toate ale opoziţiei fiind, după practica dictaturilor, suspendate sau suprimate [18]. Modul cum, apoi, a fost organizat plebiscitul şi cum s'a efectuat el, cu mijloacele de presiune şi conrupere bine cunoscute ţărilor şi popoarelor fără nivelul moral şi cultural necesar unor atari referendum-uri populare, sunt expuse în rapoartele foarte amănunţite ale Staroştilor austriaci din Botoşani, Bârlad şi Galaţi, către şeful lor ierarhic, Consulului general din Iaşi [19].

Amestecul şi presiunea administrativă au fost aşa de mari la Botoşani că până şi marii proprietari fură nevoiţi — la intervenţia faimosului curtezan Pisoschi — să voteze reformele revoluţionare ale lui Cuza-Vodă. Numai un ofiţer de jandarmi şi un magistrat au avut curajul să voteze contra, ambii fiind siliţi, însă, în urmă, sub ameninţarea de a fi excluşi din tagmele respective, să-şi retragă votul [20]. Şi la Galaţi proprietarii au fost nevoiţi, de presiunea populară, să voteze reformele [21]. Tot din aceste rapoarte aflăm — ca parte anecdotică — de procesul intentat de un comerciant din Bucureşti unui expeditor din Galaţi pentrucă nu i s'ar fi trimis marfa în termenul fixat prin contract. Motivul întârzierii, după arătarea inculpatului: căruţaşul cu marfa fusese oprit şi silit, în drumul său spre Bucureşti, în toate satele prin care trecuse — 17 la număr — să voteze [22].

4.

In al doilea rând, rapoartele austriace relevă nemulțumirea proprietarilor — a « Boierilor », cum sunt consecvent numiți ei chiar și în aceste rapoarte — pentru exproprierea, pe cale extralegală a bunurilor lor agricole, dar şi pasivitatea, neputința lor de a reacționa. Căci, înafară de încercări neizbutite de a interesa pe reprezentanții din București și Iași ai Puterilor protectoare pentru cauza lor [23], de memorii, fără rezultat, înaintate Guvernului francez, pe care-l priveau însă ca complice al acțiunii lui Cuza-Vodă [24], de timide reuniuni, în cercuri foarte restrânse, de protest împotriva legii rurale [25] și de o călătorie a Principelui Alex. Moruzi dela Galați, la Viena, spre a vedea dacă Guvernul austriac n'ar fi dispus să susțină cauza proprietarilor deposedați, care, în caz că ar fi abandonați, spune Ștarostele austriac din portul dunărean, s'ar vedea nevoiți să caute o împăcare cu Domnul, supunându-i-se, — ei nu mai putură face nimic altceva pentru salvarea situației lor [26]. In tot cazul rapoartele noastre nu ne mai dau, în aceste privințe, nicio altă informație. Trebuiră deci — cum spun ele — să se resigneze și să accepte reforma agrară, așa cum fusese întocmită prin lege și cum se aplica pe teren.

Cauza acestei neputințe, pasivități, a proprietarilor era intimidarea lor. Căci țara întreagă, respectiv toate clasele și categoriile sociale și profesionale — clerul, armata, funcționărimea, negustorimea și, bine înțeles țărănimea — erau pentru reformă și contra lor [27]. Autoritatea și prestigiul Domnului și Guvernului său crescuseră apoi foarte mult pe urma împrejurării că înfăptuiseră lovitura de Stat și proclamaseră reformele considerate revoluționare, fără ca Poarta Otomană, în calitatea ei de suzerană, și Puterile protectoare să le fi putut împiedeca [28]. Mai mult. Puse în fața faptului împlinit, ele ratificară aceste reforme, care, prin efectul lor, aveau să compromită, să distrugă chiar, nu numai poziția materială, ci și egemonia politică a Oligarhiei proprietare, boierești.

In fața unei astfel de situații și a unor atari perspective, e de sine înțeles că starea de spirit a Boierimii nu putea fi decât descurajantă și timorată. Așa se explică de ce ea n'a

luptat la alegerile pentru Adunarea legislativă pe temeiul noului regim electoral plebiscitar, — regim mult mai larg şi mai democratic decât acel al Convenţiei dela 1858, cu 1700 alegători censitari în Moldova şi 2500 în Ţara-Românească (Muntenia)[29]. Căci, având la bază sufragiul universal (exprimat, e drept, indirect, prin delegaţi) şi o procedură de alegeri prin care se puteau influenţa rezultatele, — legea electorală a lui Cuza-Vodă nu le mai garanta şi asigura, proprietarilor, majorităţile parlamentare pe care le avuseseră permanent în Adunările legislative de până atunci şi cu care respinseră, consecvent, reforma agrară[30].

Aşa se face că mai toţi candidaţii Guvernului au fost aleşi — după cum atestă rapoartele austriace — fără contra-candidaţi. Numiţi, nu aleşi, zic aceste rapoarte, prezentând acele alegeri ca un simulacru, o adevărată parodie. De altminteri, cu excepţia câtorva devotaţi personali ai Domnului sau rude apropiate ale sale, fură aleşi numai oameni noi, cu totul obscuri[31]. Alex. D. Xenopol face, în opera sa *Domnia lui Cuza-Vodă*, o sugestivă paralelă între numele, mai toate de rezonanţă istorică, ale membrilor fostelor Adunări şi numele, absolut necunoscute, ale celor aleşi în toamna anului 1864, în noua Adunare legislativă, ca să scoată în evidenţă inferioritatea, sub toate raporturile, a celor din urmă. « Fizionomia nouei Adunări, scrie el, este cu totul stranie, dacă o asemănăm cu cea de mai înainte. Numele mari au dispărut, spre a face loc unor oameni care niciodată nu s'ar fi putut întâlni cu deputaţii sub vechea lege electorală »[32].

Şi citează: Toma Furduescu, Diicu Erbaciu, Stan Teodorescu, Vasile Niculescu, Neculai Gazanacli, Toader Bordaşu, Ioan Anus, Coman Chiţoiu, Const. Zătreanu, Ion Zoiade, Tănase Popescu, Dim. Rădulescu, Dim. Frumuşanu. Apoi: Crăciun, Cozmescu, Bilciurescu, Caramanlâu, Depărăţianu, Baciu, Poplica, Trandafir, Simigiu, Moraitu, Nanaescu, Paraschiv, Droc, Zugrăvescu, Ipceanu, Rufu, Sâmboteanu, Roşca, Titorov, Iliescu, Crăsnaru, Băzăşanu, Roibu, Gaiţă, etc., adăugând: « niciun singur membru al fostei opoziţii nu fusese ales. Era o săritură ne mai pomenită. Dela clasa privilegiată, organul legiferării trecuse deodată la acele care până atunci

suferise numai măsurile, fără a desbate niciuna din ele. Lovitura dată clasei boierești era o lovitură de moarte » [33].

Același lucru reiese și din rapoartele austriace, fără, bine înțeles, ca ele să-l comenteze așa de liber ca ilustrul nostru istoric, dar constatând, ca și dânsul, completa lipsă de independență politică a noilor aleși, docili și servili cu toții Domnului și Guvernului său, care, ca sub orice regim de dictatură, înțelegeau să-și pună și să aibă Parlamentul la dispoziție, ca un simplu organ de înregistrare al legilor, alcătuite, în cazul nostru, de Consiliul de Stat, după dorința Domnului și interesele Guvernului.

Iată ce raportează, în această privință, Consulul general din București Ministrului său la Viena, Contelui Mensdorf: după cum Adunarea legiuitoare este compusă din oameni complet supuși regimului, cu totul necunoscuți și fără niciun trecut politic, la fel Senatul — Corpul ponderator cum i se zicea atunci — e format din elemente analoage. Senatorii numiți de Principe ca și cei aleși de Consiliile generale județene sunt personalități asupra cărora nu poate plana nici umbră de veleități opoziționiste [34]. Iar Haas, Consulul general din Iași, raporta aceluiași, cu privire la alegerile din Moldova: Alegerea consiliilor județene au reușit cu totul în favoarea Guvernului, fiind aleși fie oameni ce stau în fruntea Guvernului, fie personalități prietene regimului, fie rude ale Domnului. Și el citează pe cei mai de seamă, dând pentru fiecare și câteva informații personale: Principele Nicolae Suțu, Nicolae Mavrocordat, Nicolae Bălănescu, Mihail Kogălniceanu, Vasile Alecsandri și Vasile Romalo (cumnat al Domnului) [35].

Dar obediența politică a noilor aleși în Adunarea legislativă nu s'a manifestat numai față de Guvernul care le-a dat ființă, ci și față de cel următor, Guvernul provizoriu, constituit după răsturnarea lui Cuza-Vodă. Căci nimeni din această Adunare n'a avut un cuvânt de spus în favoarea sa la 11 Februarie 1866 și cu toții, în unanimitate — ierte-mi-se tautologia — au votat alegerea, în locu-i, a Contelui Filip de Flandra. Faptul caracterizează mai bine ca orice criza politică și morală ce se produsese în vieața de Stat a României prin scurtul episod dic-

tatorial al Domnitorului Unirii, criză, căreia, din norocire, i se puse curând capăt, prin reîndrumarea ţării pe ogaşele vieţii sale constituţionale . . .

*

A fost necesar, cred, Domnilor Colegi, să insist puţin asupra acestei chestiuni, de care rapoartele noastre se ocupă de aproape, pentru două motive. Intâiul, să se vadă cum îndârjita şi irezonabila rezistenţă a Boierimii proprietare împotriva unei reforme agrare mai drepte şi mai generoase pentru săteni a avut de urmare, nu numai impunerea reformei pe cale extra-legală, revoluţionară, ci, în acelaşi timp, şi pierderea situaţiei privilegiate, egemoniei politice, pe care această Boierime o avusese până atunci în conducerea ţării. Al doilea, să se vadă că rezultatul scontat de Austria pe urma reformei agrare favorabile ţărănimii — aşa cum o cerea ea — era deplin întemeiat şi că scopul pe care-l urmărea Viena complet ajuns: Boierimea, în care Monarhia vecină vedea pe agenţii primejdioşi ai iredentismului valah, era acum la pământ, fără ca însă ţărănimea, a cărei simpatie o urmărea, să fi fost câştigată de partea sa. Dimpotrivă. Din rândurile acestei ţărănimi vor porni generaţiile de luptători ce vor continua şi duce la izbândă idealul naţional de care erau călăuziţi conducătorii ţării din epoca Unirii — Boierii a căror desfiinţare politică o dorea Austria.

5.

In al treilea rând, rapoartele cercetate cuprind observaţii juste şi critici obiective asupra anumitor dispoziţii ale legii. Aşa ele observă că legea dispune ca 2/3 din moşiile particulare să fie cedate sătenilor, în întinderi variind după posibilitatea lor de a le lucra — cu 4 boi, cu 2 boi şi numai cu braţele (pălmaşi). Ea nu prevedea însă nimic cu privire la calitatea pământului cedat, astfel că cel mai bun putea fi reţinut de proprietar, iar cele mai puţin productive date sătenilor sau dimpotrivă [36]. Aceasta a şi fost cauza pentru care nu s'au

putut face aranjamente directe între proprietari și cultivatori și pentru care mai pretutindeni atribuirea ogoarelor a trebuit să fie făcută prin mijlocirea autorităților. Și tot aceasta cauza care a întârziat executarea împroprietăririlor și deci a lucrărilor de cultură a pământului, cum foarte natural conchid rapoartele noastre [37].

La fel ce privește prețul pământului expropriat. Legea prevedea unul și același preț de 4 ducați și câteva parale pe ha — fie că era mai aproape sau mai departe ori chiar izolat de sat, fie că era pământ propriu pentru cultură sau numai pentru pășune ori chiar neproductiv [38]. Sub acest raport, al prețului, de sine înțeles că valoarea reală a pământurilor expropriate putea fi echivalată, în sus sau în jos, pe o scară destul de întinsă, fiind regiuni în care valoarea unui ha se ridica până la 20 ducați, iar altele în care această valoare se cobora până la 1 ducat. In cele dintâi proprietarii aveau să fie păgubiți, în cele din urmă sătenii [39]. Evident că și această chestiune — prin nelămurire și neprecizare — a trebuit să dea loc nu numai la multe litigii, dar și la mari nemulțumiri.

Vin apoi critice de ordin general, la fel de întemeiate. Părțile de moșii rămase proprietarilor — teoretic a treia parte — nu vor mai putea fi lucrate în condițiunile de mai înainte, din cauza lipsei de brațe pentru învoieli în natură, întru cât sătenii vor fi absorbiți cu propriile lor lucrări [40]. Iar credite pentru exploatare în regie, cu plată, nu se vor găsi ușor. Ce privește pe săteni, ei nu vor avea inventarul necesar lucrării pământului obținut și nici mijloace pentru procurarea acestui inventar. Mai mult — după agenții austriaci — ei nu sunt încă pregătiți, capabili, de o cultură mai rațională și mai productivă [41]. De aci reducerea întinderii pământului cultivat și deci o scădere — cantitativă și calitativă — a producției lor, ceea ce va aduce pe de o parte o scumpire a produselor agricole, iar pe de alta o scădere a exportului de cereale și deci a devizelor — cum zicem azi — necesare importului, cu un cuvânt o pauperizare, evident trecătoare, a ambelor clase, proprietari și săteni [42].

*

Acestea și altele mai mărunte erau observații juste și critice obiective, pe care autorii lor le făceau, cum am zis, principiar, teoretic, pentru informațiunea Guvernului dela Viena. Altele erau chestiunile ce interesau direct și concret Austria și pe supușii ei în legătură cu reforma agrară română. Cea mai importantă, după cum reiese din rapoartele noastre, era chestiunea hipotecilor ce grevau moșiile expropriate. Căci prin legea rurală aceste hipoteci urmau a se plăti cu obligații de Stat, acordate proprietarilor, drept despăgubire, cu o dobândă de 5% și conversibile după 20 de ani. Lăsând la o parte convingerea că obligațiile acestea nu vor fi primite pe piețele străine, din pricina lipsei de credit a Principatelor și că, în tot cazul, vor fi expuse fluctuațiilor de curs, creditorii hipotecari obiectau: că hipotecile lor apasă pe întreaga proprietate a debitorilor, câtă vreme aceștia mai posedau numai o treime din ele; că dobânda obligațiilor era de 5%, câtă vreme acea a hipotecilor de 10% legal; că cele dintâi nu se puteau lichida decât după 20 de ani, câtă vreme cele din urmă aveau termene mult mai scurte [43]. Și cum cei mai mulți dintre creditorii hipotecari erau supuși străini, în deosebi supuși austriaci, — ei cerură intervenția Consulilor generali pentru apărarea drepturilor și intereselor lor.

Rezultatul fu o declarație, un comunicat al Guvernului că articolul respectiv din lege nu are, nici prin sens, nici prin formă, gravitatea ce i se atribue și că creditorii hipotecari urmează să rămână, până la achitarea creanțelor lor, în proprietatea hipotecilor, iar debitorii respectivi trebue să le predea obligații primite ca despăgubire până la acoperirea cuantumului datoriei. Explicația nu putea, evident, mulțumi, satisface. Chestiunea rămase în litigiu, până se ajunse, în cele din urmă, la dobânda legală de 10% și la plata obligațiilor în 15 anuități [44].

A doua chestiune pe care rapoartele noastre o semnalează Guvernului dela Viena, socotind-o de mare interes pentru vieața economică a Imperiului, este acea a consecințelor defavorabile pe care reforma agrară le va avea asupra exportului austriac în Principate. Căci, țări agricole, cu slabe începuturi de industrie proprie, ele importau cea mai mare parte a fabri-

catelor industriale — rapoartele spun: mai bine de jumătate din importul total al țării — din Austria, cumpărătorii, achizitorii acestor fabricate fiind în deosebi proprietari funciari. Dar reducerea veniturilor acestora, pe urma exproprierii moșiilor lor, aducea cu sine, fatal, o scădere a desfacerii produselor industriale austriace, ceea ce pentru negutătorii acestor produse și din o parte și din alta constituia o însemnată pagubă [45].

Căci, observă foarte just aceleași rapoarte, țăranii, sătenii, în stăpânirea cărora au intrat 2/3 din marea proprietate, nu aveau trebuință de fabricatele importate dinafară, ca unii ce utilizau produsele primitivei lor industrii casnice, chiar și pentru uneltele agricole de care aveau trebuință și trăiau pe baza unui standard de vieață infim de redus. De altfel nici situația materială a acestora, cu toată împroprietărirea la care fuseseră părtași, nu era nădejde a se îmbunătăți curând, observe agenții austriaci. Cu un cuvânt perspective destul de neliniștitoare pentru cei chemați să susțină și să apere interesele economice ale Austriei și supușilor ei, atât din Principate și cât și de acasă — din Monarhie [46].

6.

Acestea sunt singurele chestiuni ce priveau direct și de aproape interese reale ale Austriei în legătură cu legea rurală dela 1864. Tot ceea ce Consulii ei generali din Iași și București mai dau în rapoartele lor în această privință sunt, cum am văzut, relațiuni pe care le datorau Guvernului dela Viena pentru o cât mai bună și mai veridică cunoaștere a situațiunii din Principate. Ele nu sunt nici în favoarea proprietarilor și nici în acea a sătenilor, ci se mențin într'un cadru de strictă și obiectivă informațiune. Aceasta pentrucă reforma agrară română era pentru Austria o problemă socială la fel cu acele pe care ea însăși le rezolvise în provinciile sale orientale — Galiția, Transilvania și Ungaria — și prin care se urmărea desființarea regimului feudal agrar din aceste regiuni, prin liberarea de șerbie, de iobăgie, a sătenilor și prin împroprietărirea lor pe pământurile muncite de veacuri ale foștilor

stăpâni. Mai mult decât atât — o reformă reclamată de spiritul liberal şi progresist al vremii, ce pătrunsese până şi în autocratica şi despotica Rusie şi a cărei înfăptuire în ţările unde se mai impunea era în sarcina Guvernelor respective.

Intru cât deci în Principatele noastre, ea se realizase în acelaşi spirit şi potrivit deziderului formulat de Puterile protectoare prin Convenţia dela 1858, adecă cu totul în favoarea ţărănimii, Austria, care, în chestiunea loviturii de Stat purtase, se ştie, o acerbă acţiune diplomatică împotriva lui Cuza-Vodă, acţiune, care, două luni de zile ţinu sub presiune Cancelariile europene, — Austria aceasta, faţă de legea rurală dela 1864, avu, trebue s'o recunoaştem şi s'o mărturisim fără înconjur, o atitudine mai mult decât corectă, lăsând Guvernului român toată libertatea şi răspunderea întocmirii şi aplicării ei şi neintervenind, prin reprezentanţii săi din Bucureşti şi Iaşi, decât pentru interese justificate ale sale proprii. Ba, se pare chiar a fi fost satisfăcută, atât de spiritul cât şi de efectele reformei. Căci iată ce scria Internunţiul austriac dela Constantinopol, Baronul Prokesch-Osten, Ministrului său la Viena, Contelui Rechberg, la 12 Septemvrie (31 August st. v.) — două săptămâni după ce legea rurală dela 1864 fusese promulgată:

Două dispoziţiuni legislative luate în Principatele-Unite vor schimba întreaga organizaţiune socială a acestor provincii: Legea rurală (publicată la 26 August) şi decretul (dela 1 Septemvrie) care acordă străinilor aparţinând oricărei confesiuni creştine dreptul de a poseda imobile. Prin legea rurală, claca, dijma şi toate servituţile gratuite se desfiinţează (dispar). In schimbul unei răscumpărări regulate şi asigurate prin Guvern, plătibile în 15 anuităţi, cu dobânda legală de 10%, fiecare ţăran va deveni proprietar. Va rezulta de aci o desvoltare considerabilă a resurselor agricole ale ţării. Clasa foştilor proprictari — lovită şi prin desfiinţarea monopolurilor — va pierde o mare parte din influenţa ei (politică). Guvernul va câştiga deci îndoit în consolidare: pe de o parte prin ameliorarea evidentă a clasei agricole (ţărăneşti), iar pe de alta prin slăbirea importanţei şi mijloacelor clasei boiereşti [47].

Apoi adaugă: Poarta aprobă aceste dispozițiuni legislative pe care le consideră ca fiind de competența autonomiei administrative a țării. In ochii săi, focarul agitațiilor subversive îl constitue Boierimea, iar devoltarea materială a provinciei ca și consolidarea Guvernului îi apar ca garanții contra acestor agitații. La fel priveau chestiunea și celelalte Puteri, chiar și acele care, ca Marea Britanie, nu aprobară în principiu reforma, considerând-o ca o spoliere a Boierimii [48].

Așa se face că greutățile în aplicarea legii rurale, nu cele tehnice, ci cele politice, nu veniră dinafară, dela străini, ci dinlăuntru, dela rivalii personali ai lui Kogălniceanu, care se găseau în rândurile favoriților, curtizanilor Domnului și în deosebi dela acela care ținea să-i ia locul și care în cele din urmă i-l și luă, dela Nic. Kretzulescu. Intr'o comunicare mai veche, *Omul dela 2 Mai — învinsul dela 11 Februarie* [49], m'am ocupat în mod mai larg de această acțiune a camarilei lui Alexandru Ioan I împotriva marelui său Sfetnic, iar într'un articol publicat în « Arhiva Românească »: *In chestiunea disgrațierii lui Mihail Kogălniceanu de către Cuza-Vodă* [50], am tratat special cazul lui Kretzulescu « a cărui casă — se plângea Kogălniceanu Domnului — devenise centru de tânguire a proprietarilor, pe care-i încuraja, făgăduindu-le îndreptare », adecă modificarea legii.

Un ecou al acestei lupte oculte împotriva Primului-ministru de atunci, pe chestiunea reformei agrare se afla și într'un raport al Baronului Eder către Contele Rechberg din 14 Iulie (așa dar înainte de promulgarea legii) și în care se spune, cu privire la viitoarea Adunare legislativă ce urma a fi aleasă pe baza noului regim electoral, că acestei Adunări i se va da un alt Minister, probabil al d-lui Kretzulescu, în care caz proiectul de lege rurală va suna cu totul altfel, deoarece părerile d-lui Kretzulescu privitor la această problemă sunt cu totul deosebite de ale d-lui Kogălniceanu [51].

Dar energia și voința fermă a lui Mihail Kogălniceanu de a duce reforma agrară până la capăt, învinse toate greutățile ce i se puneau în cale. Căci iată ce mai raporta în această privință Eder lui Rechberg: Observând d-lui Kogălniceanu că Guvernul procedase cu prea multă asprime și într'o oarecare

măsură chiar fără menajament, dânsul mi-a spus că aceste sunt condiţiile existenţei înseşi a Guvernului său. El nu are voie să rămână la jumătatea drumului. Orice slăbiciune din parte-i ar stimula la reacţiune pe adversari şi ar pune în joc, în primejdie, opera înfăptuită [52].

Şi într'adevăr, Kogălniceanu n'a rămas la drumul jumătate în ceea ce priveşte aplicarea legii rurale.

Căci — după ce conflictul cu Poarta otomană şi Puterile garante pe chestiunea loviturii de Stat fusese aplanat — lucrările pentru aplicarea legii se îndepliniră, în mod aşa de satisfăcător, încât un sfert de veac în urmă, autorul şi realizatorul legii, putea spune în această incintă, cu legitimă mândrie, în memorabila sa cuvântare, rostită la jubileul de 25 de ani ai Academiei Române:

« Aplicarea legii rurale a dat loc pe alocurea şi mai ales în Ţara-Românească la dureroase nedreptăţi. Şi cu toate acestea, pe toată întinderea României, o singură strigare de nemulţumire n'a izbucnit din gura ţăranilor, un singur braţ nu s'a ridicat pentru silnice fapte sau răsbunări. In Austria şi Rusia aplicarea legii rurale a dat loc la mii de acte de crude represalii. Mii de case ale proprietarilor au fost date pradă flacărilor, şi sute de proprietari au căzut victime ale topoarelor ţăranilor, transformaţi în fiare sălbatice. In România linişte perfectă: Intr'o sărbătoare, aplicarea legii emancipatrice s'a făcut, fără a preface în cenuşă o singură casă din ale foştilor stăpâni, fără să se smulgă un singur fir de păr din al marilor proprietari » [53].

7.

Dar dacă pentru Austria şi pentru celelalte Puteri reforma agrară din Principate era o chestiune socială absolut necesară a fi fost rezolvită, pentru noul Stat român în formaţiune era mai mult decât atâta: o chestiune politică de un inexorabil interes naţional. Căci nu se poate întemeia un Stat, o naţiune, spunea atunci Mihail Kogălniceanu, cu două mii de boieri, adecă de mari proprietari şi nici să se asigure desvoltarea lui

firească și trainică — adăugăm noi — cu o țărănime de câteva milioane de clăcași iloți și cu o economie națională, în cea mai de seamă sursă a ei de producțiune, agricultura, întemeiată pe robotă.

Din nefericire acest înalt comandament național n'a fost înțeles de marii proprietari, cum n'a fost pe deplin înțeles nici celălalt — de ordin social. Stând deci pe baza dreptului sfânt de proprietate și a intangibilității acestui drept, — ei se opuseră dela început până la sfârșit, mai întâi prin autoritarul și temutul lor exponent, nereficitul Barbu Catargiu, apoi prin ceilalți conducători ai lor, cu nesdruncinată îndârjire, reformei agrare cerute de spiritele liberale și progresiste ale țării, în fruntea cărora era Mihail Kogălniceanu.

Neputând fi așa dar rezolvită pe cale normală, prin Adunarea legislativă, reforma fu impusă prin forța majoră, prin lovitura de Stat, peste capetele și împotriva voinței proprietarilor. Rezultatul fu, cum am văzut, că, înafară de cele 2/3 din proprietățile lor, pe care au trebuit să le cedeze sătenilor, ei pierdură și situațiunea politică dominantă pe care o aveau în conducerea afacerilor publice ale țării. Pe lângă aceasta, din punct de vedere moral, se puseră, cel puțin pentru moment, alăturea de interesele naționale și numai prefacerile ulterioare în vieața socială și politică a Statului repărară greșeala lor.

*

Dar, Domnilor Colegi, învățămintele istoriei nu sunt nesocotite de cei ce le cunosc și vor să le cunoască. Constatăm aceasta cincizeci de ani mai târziu, când o nouă reformă agrară s'a impus Statului român și când ea s'a făcut, nu contra, ci cu concursul proprietarilor și pe calea normală, constituțională, a Parlamentului — a unui Parlament alcătuit în mare parte din proprietari funciari și ales pe baza votului censitar. Aci zace înțelepciunea politică și necontestatul merit al celui ce a prezidat aceasta a doua mare reformă agrară a României, al lui Ion I. C. Brătianu.

NOTE

1. *Analele Academiei Române*, Mem. Secţ. Ist., ser. III, t. XXVIII, mem. 5.

2. Actele acestor tratative la D. A. Sturzdza, D. C. Sturdza şi Ghenadie Petrescu, *Acte şi Documente relative la Renaşterea României*, vol. II (Bucureşti 1889), 615 şi urm.

3. Se cunosc, până acum, din aceste instrucţiuni, numai acele ale delegatului Moldovei, C. Negri: *Observaţiuni relativ la obligaţiile reciproce ale proprietarilor şi cultivatorilor Moldovei.* Meritul de a fi dat de ele — nefiind încă publicate — revine acelui pasionat şi neobosit cercetător care a fost Gh. Bogdan-Duică. Cf. Marcel Émerit, *Les paysans roumains depuis le traité d'Andrinople jusqu'à la libération des terres* (1829—1864), Paris 1937, 338—339.

4. *Acte şi Documente relative la Renaşterea României*, II, 627: « Sublima Poartă se va înţelege pe calea cea mai amicală cu Puterile contractante, fie pentru a menţinea legislaţia în vigoare în aceste Principate, fie pentru modificările ce urmează a-i aduce. In acest scop va consulta dorinţa ţării şi va consemna într'un hatişerif solemn toate dispoziţiunile relative la drepturile şi instrucţiunile ziselor Principate ».

5. Actele acestor conferenţe, în *Acte şi Documente*, II, 917 şi urm.

6. *Ibidem*, II, 925—938, iar aprecierile lui Thouvenel, 922.

7. *Ibidem*, II, 938—942.

8. *Ibidem*, II, 945—948, iar aprecierile lui Thouvenel, 923—924.

9. *Ibidem*, II, 942—945, iar aprecierile lui Thouvenel, 923.

10. *Ibidem*, II, 945—948.

11. *Ibidem*, II, 947 şi 919.

12. Paris 1856, 118 nota (retipărită şi în *Acte şi Legiuiri privitoare la chestia ţărănească*, seria I, vol. IV, 223—238).

13. Publicate în anexele acestui memoriu, după copiile ce mi-au fost procurate de d-l M. Auner. S'au tipărit, fireşte, numai acele în directă legătură cu subiectul nostru, eliminându-se şi din acestea pasajele privitoare la alte chestiuni.

14. *The making of Roumania, study of am international problem*, 1856—1866, Oxford-London, 1932. Am utilizat traducerea românească, făcută de Alice L. Bădescu, cu o prefaţă de Gen. R. Rosetti: *Cum s'a înfăptuit România*, Bucureşti, 1944.

15. Anexe. N-rul 33. Eder către Rechberg (27 Septemvrie).

16. Mai toate documentele publicate în Anexe.

17. Anexe. N-rul 12. Montlong către Rechberg (15 Noemvrie).

18. Anexe. N-rul 35. Eder către Mensdorf (5 Noemvrie).

19. Anexe. N-rul 20. starostele austriac din Botoşani (Ludwig Udritzki) către consulul general din Iaşi (27 Mai); N-rul 25. Haas către Rechberg (4 Iunie); N-rele 18 şi 23. Von Kremer, Starostele austriac din Galaţi către Rechberg (25 Mai şi 1 Iunie).

20. Anexe. N-rul 20, citat în nota precedentă.

21. Anexe. N-rele 18 şi 23, citate în nota 19.

22. Anexe. N-rul 19. Montlong către Rechberg (27 Mai).

23. Anexe. N-rul 1. Eder către Rechberg (8 Aprilie).

24. Alex. Lapedatu, *Austria şi lovitura de Stat dela 2/14 Mai 1864*, l. c., 93 (Montlong către Rechberg: 17 Mai).

25. Anexe. N-rul 18. Kremer către Rechberg (25 Mai).

26. Anexe. N-rul 23. Acelaşi către Acelaşi (1 Iunie).

27. Doc. citat la nota precedentă.
28. *Idem.*
29. Alex. Lapedatu, *Vieața politică a Principatelor-Unite sub Alexandru Ioan Cuza* (1859—1866), București 1932, 6.
30. Idem, *ibidem*, 22.
31. Anexe. N-rele 37, 38 și 39. Eder și Haas către Mensdorf (18 Noemvrie și 12 și 24 Decemvrie).
32. A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza-Vodă*, vol. II (Iași 1903), 6—7.
33. Idem, *ibidem*.
34. Anexe. N-rul 38. Eder către Mensdorf (12 Decemvrie). Cf. și N-rul 36. Același către Același (15 Noemvrie).
35. Anexe. N-rul 37. Haas către Mensdorf (18 Noemvrie).
36. Anexe. N-rul 31. Eder către Rechberg (29 August).
37. Anexe. N-rul 35. Eder către Mensdorf (5 Noemvrie).
38. Anexe. N-rul 34. Eder către Rechberg (4 Octomvrie).
39. *Ibidem.*
40. Anexe. N-rul 14. Haas către Rechberg (18 Mai).
41. Anexe. N-rul 33. Eder către Rechberg (27 Septemvrie).
42. Documentele citate în notele precedente (40 și 41).
43. Anexe. N-rul 2. Haas către Rechberg (11 Aprilie) și N-rul 32. Eder către Rechberg (9 Septemvrie)
44. Doc. dela nota precedentă.
45. Anexe. N-rul 33. Eder către Rechberg (27 Septemvrie).
46. Doc. dela nota precedentă.
47. Alex. Lapedatu, *Austria și lovitura de Stat dela 2/14 Mai 1864*, l. c.,141.
48. Paul Henry, *L'abdication du Prince Cuza.* Paris 1930, 122. Raportul lui Ion Alecsandri despre întreținerea sa cu Lord Russell și Lord Palmerston.
49. *Analele Academiei Române*, Mem. Secț. Ist., seria III, t. XXV, mem. 5.
50. Tom. IX, p. I (București 1943) și separat.
51. Anexe. N-rul 26. Eder către Rechberg (11 Iulie).
52. Anexe. N-rul 30. Eder către Rechberg (20 August).
53. *Desrobirea Țiganilor, oborîrea pronomiilor și privilegiilor — Emanciparea țeranilor*, în *An. Acad. Rom.*, seria II, t. XIII, Desbateri 299.

ANEXE

RAPOARTE ŞI TELEGRAME IN LEGĂTURĂ CU REFORMA AGRARĂ (LEGEA AGRARĂ) DELA 1864 ALE CONSULILOR GENERALI AUSTRIACI DIN BUCUREŞTI (BARONUL CAROL EDER ŞI LOCŢIITORUL SĂU MONTLONG) ŞI SAŞI (FERDINAND HAAS) ŞI ALE STAROŞTILOR AUSTRIACI DIN BOTOŞANI (LUDWIG UDRITSKI) ŞI GALAŢI (VON KREMER) CĂTRĂ MINISTRUL AFACERILOR STRĂINE AL AUSTRIEI (CONTELE RECHBERG ŞI, IN URMĂ, CONTELE MENSDORFF-POUILLY)

I.

Eder către Rechberg

Bucarest, 8. April 1864.

Die Regierung hat einen Gesetzentwurf vor die Versammlung gebracht, welcher die Regelung der bäuerlichen Verhältnisse zum Gegenstande hat, nämlich Aufhebung der Frohne und Entschädigung der Grundbesitzer für die an die Bauern abzutretenden Grundstücke.

Diese Gesetzvorlage hat grosse Aufregung unter den Grundbesitzern hervorgerufen, welche die Fortdauer der heute bestehenden Verhältnisse wünschen und in der Verwirklichung der Absichten der Regierung eine Beraubung der besitzenden Klassen erblicken.

Der Gesetzentwurf ist jedoch noch nicht Gesetz, er ist nur ein Gesetzvorschlag, über den sich die Versammlung auszusprechen haben wird. Es steht der Versammlung, die zum grössten Teil aus Grundbesitzern zusammengestellt ist, frei, diesen Vorschlag anzunehmen, ihn zu ändern oder ihn gänzlich zurückzuweisen.

Die ehemalige Bojarie, die heute den grossen Grundbesitz darstellt, ist gewohnt, an der Spitze der vorgeschrittensten Richtungen zu stehen, mit welchen die heute vorhandenen Beziehungen zwischen Bauern und Gutsherrn nicht im Einklang sind. Sie möchte, um nicht mit sich in Widerspruch zu treten und die angenommene Haltung ohne irgend welche Opfer zu bewahren, dass die Regierung diese Vorlage zurücknehme.

Man war beflissen, den Handelsstand zu beunruhigen und einigen Consuln irrtümliche Auffassungen über die Absichten der Regierung beizubringen, um diese zu bestimmen, die Lösung der Frage zu vertagen, sie gelegeneren Zeiten vorzubehalten.

Die Regierung hat ihrerseits den Absichten gänzlicher Befreiung des Bauernstandes die grösste Verbreitung gegeben, sie wurden zur Kenntniss aller Landgemeiden gebracht, man versichert, dass sie von den Seelsorgern in den Kirchen verkündet wurden.

Derartige Mitteilungen mussten einen bedeutenden Eindruck auf die Landbevölkerung äussern und eine Stimmung hervorrufen, welche es der Versammlung unmöglich machen wird, die Regierungsvorlage zurückzuweisen und das heute bestehende Frohnverhältniss ferner aufrecht zu erhalten.

2.

Haas către Rechberg

Jassy, 11. April 1864

Mit Botschaft vom 14/26. März dieses Jahres hat Fürst Couza der moldauwalachischen gesetzgebenden Versammlung ein neues Ruralgesetz zur Beratung vorgelegt, das an die Stelle des von diesem Körper bereits früher beratenen bezüglichen Gesetzentwurfes, dem wegen nicht genügender Berücksichtigung der bäuerlichen Verhältnisse und Interssen die fürstliche Sanction verweigert ward, treten soll. Der zweite Absatz des Artikels 29 dieses neuen Rural-Gesetzprojektes bestimmt, dass die Grundbesitzer und Grundherren die Schulden, die auf ihren Gütern hypothekarisch lasten, mit den 5% igen Grundentlastungsobligationen, welche die Regierung zur Tilgung der Entschädigungsschuld emittieren wird, gänzlich tilgen können. Der Artikel 31 desselben Gesetzes bestimmt ferner, dass die Regierung diese Staatsschuldverschreibungen durch Annuitäten und jährliche Ziehungen längstens im Zeitraume von 20 Jahren einlösen wird.

Da durch diese Bestimmungen die Interessen der betreffenden Hypothekargläubiger bedeutend gefährdet würden, sofern mit Rücksicht auf die hierlands gesetzmässigen Zinsen pr. 10% der Zinsfüss der Grundentlastungsobligationen sich um die Hälfte geringer als der gesetzmässige beziffert und durch die Ziehungen die endgiltige Verfallszeit dieser Obligationen erst nach 20 Jahren vom Tage der Emission eintreten möchte, andererseits aber zu besorgen ist, dass diese Staatspapiere wegen des geringen Credits, den die Fürstentümer im Auslande haben, an den ausländischen Börsen nicht angenommen werden, und wenn diess auch der Fall sein sollte, sie den Schwankungen des Tags-Courses unterworfen wären, hat dieses Ruralgesetz vielseitige Reklamationen hervorgerufen, so dass die Regierung sich zuletzt bestimmt sah, im offiziellem Wege durch ein Telegramm zu erklären, dass der zweite Absatz des Artikels 29 weder dem Wortlaute noch dem Sinne nach die Bedeutung hat, die man demselben geben will, indem nach wie vor die Guts-Hypothekargläubiger bis zur Tilgung des Schuldbetrages im Besitze ihrer Hypotheken bleiben, und dass wegen Entwertung dieser Hypotheken durch die Grundentlastung die betreffenden Schuldner ihren Gläubigern auch die Grundentlastungs-obligationen bis zur Deckung des gesammten Schuldbetrages übergeben müssen.

Wie verlautet, sollen sich die Guts-Hypothekargläubiger mit dieser Erklärung nicht ganz zufrieden stellen, und es dürfte desshalb das oberwähnte Gesetzprojekt keine besondere Aussicht auf eine günstige Kammerabstimmung haben.

Mittlerweile hat die Regierung, die um jeden Preis den fraglichen Gesetzentwurf in der Kammer durchsetzen möchte, durch ihr Hauptorgan, den Ministerpräsidenten M. Cogolniceanu am 20. März d. J. ein Rundschreiben an sämmtliche Kreispräfekte ergehen lassen, worin dieselben aufgefordert werden, die Propagandisten, welche auf den Dörfern wegen des nicht zu Stande kommenden Ruralgesetzes die Bauern gegen die Grundherrn und wegen Annahme des neuen Kalenders gegen die Regierung hetzen, aufzufangen und an die Gerichte zur Bestrafung einzuliefern.

Bei der Stellung, welche die Regierung in Bukarest in der Bauernemancipationsfrage gegen die Bojaren einnimmt, und bei dem Umstande, dass man wegen der projektierten Landesbewaffnung die Bauern derzeit mit Waffen versieht, dürfte dieses Circular wohl nur den Zweck haben, die Grundherren einzuschüchtern, um sie zur Annahme des neuen Ruralgesetzes geneigter zu machen.

3.

Telegrama Ministrului de Externe al României (Nic. Rosetti Bălănescu) către Agenția Principatelor-Unite din Paris

Bucarest, 27 Avril 1864.

La chambre dans la séance du 13 avril a donné un vote de blâme au Ministère à propos de la question rurale. Le prince n'a pas accepté notre démission. Le gouvernement a présenté projet de loi électorale sur base à deux degrés. Chambre prorogée. Convoquée en session extraordinaire pour les deux mai, afin de voter les crédits nécessaires et la loi électorale d'après laquelle sera convoquée la future législative. Détails par courrier.

Balanesco.

4.

Telegramă către Agenția Havas din Paris

Bucarest, 27 Avril 1864.

Gouvernement présente projet loi électorale très libéral et ajourne Chambre, au 14 mai, Hier manifestation publique contre votre blâme. Aujourd'hui lecture message annonçant prorogation, accueilli par acclamations chaleureuses du public pour Prince. Son Altesse part demain Moldavie.

Bernard.

5.

Telegramă către Berardi, Bruxelles

Bucarest, 27 Avril 1864.

Public a accueilli avec enthousiasme message Couza lu aujourd'hui Chambre, présentant loi électorale avec suffrage universel premier degré et suprimant cens pour éligibilité. Hier manifestations contre Chambre au sujet de son vôte blâme. Chambre prorogée 14 mai.

César.

6.

Telegramă către Ganesco, Francfort

Bucarest, 27 Avril 1864.

Message princier présenté aujourd'hui projet loi électorale établissant suffrage universal au premier degré, déclarant tout citoyen éligible. Message ajourne Chambre au 14 mai. Cette communication accueillie par Chambre silencieusement et avec enthousiasme par public tribunes et foule réunie abords Chambre. Hier manifestations contre Chambre, aujourd'hui pour Prince.

Ganesco.

7.

Telegrama Consulului general francez din București către Ministerul Afacerilor Streine din Paris

Bucarest, 27 Avril 1864.

La loi électorale a été présentée et la Chambre prorogée au 2/14 mai et convoquée à cette époque en session extraordinaire pour discuter la nouvelle loi.

Tillos

8.

Eder către Rechberg

Bucarest, 29 Avril 1864.

Wenn auch das Ministerium Cogolnitscheano nicht aus der Majorität der Versammlung hervorgegangen, fand es volle Unterstützung von Seite der letzteren. Sie wollte gewissermassen den vom Fürsten gegen diese Körperschaft erhobenen Vorwurf, als wenn sie Personenfragen allen andern vorausstellte und in sonst ergebnislosen Verhandlungen die ihr in jedem Jahre zugemessene Zeit verbrächte, entkräften.

Es hat auch die Versammlung in diesem Jahre, nach der Zahl der von ihr votierten organischen Gesetze zu schliessen, eine bisher nicht gewohnte Thätigkeit entwickelt. Unter den eingebrachten Vorlagen, befand sich auch der Gestzentwurf wegen Regelung der bäuerlichen Verhältnisse. Die Lösung dieser Frage berührt zu sehr die unmittelbaren Interessen der grossen Mehrzahl der Deputierten, als dass sie — nämlich die Bauernfrage — mit der Leichtfertigkeit und Eile, mit der in diesem Jahre andere organischen Gesetze erledigt wurden, zum Abschluss hätte gebracht werden können. Das Ministerium Cogolnitscheano, namentlich Herr Cogolnitscheano selbst und Fürst Couza, welchen es nicht unbekannt, mit welchem Widerwillen die Majorität eine Frage in Verhandlung nehmen wird, der sie gerne ausweichen möchte, waren beflissen, um einen moralischen Druck auf die Versammlung zu üben, der sich auch in einen materiellen umgestalten könnte, auf die Landbevölkerung zu wirken, und eine Stimmung zu wecken, die eine schleunige Lösung der Bauernfrage als unabweislich und dringend erscheinen liesse. Diese Vorgänge beunruhigten die Majorität der Versammlung. In einer der letzten Sitzungen gab sie dem Ministerium Herrn Cogolnitschanos ein Misstrauensvotum, in welchem sie erkärte, dass sie nicht mit einem Ministerium, welches nicht das Vertrauen der Versammlung besitzt, die Bauernfrage in Verhandlung nehmen könne. Das Ministerium legte hierauf seine Entlassung in die Hände des Fürsten. Es hatte den Anschein als wenn Fürst Couza diesse Entlassung entgegennehmen und ein Ministerium aus der konservativen Partei bilden wollte. Am folgenden Tage erschienen jedoch die Minister Herrn Cogolnitschano an der Spitze in der Versammlung und überraschten dieselbe durch Vorlesung einer fürstlichen Bothschaft in welcher es heisst:

«Ich konnte diese Entlassung nicht engegennehmen, da das Misstrauensvotum abgegeben wurde, ohne dass in die Verhandlung einer sehr wichtigen Frage eingegangen worden wäre, der Frage wegen Aufbesserung der Lage der Landbauern, die der 46 te Artikel der Pariser Convenzion garantiert, die das ganze Land mit berechtigter Ungeduld erwartet und dies im Interesse der Sicherstellung des unbeweglichen Eigenthums».

Aus diesem Grunde, fährt die Botschaft fort, hat Fürst Couza sein Ministerium beauftragt der Versammlung, einen Entwurf wegen der Reform des Wahlgesetzes vorzulegen, «um eine Versammlung zu Wege zu bringen in welcher alle Interessen der Gesellschaft vollständiger vertreten wären». Die Versammlung wird ferner, aus Anlass der bevorstehenden Ostern, bis zum 2/14 Mai vertagt.

Fürst Couza hätte entweder sein Ministerium entlassen oder die Versammlung auflösen sollen. Nach der einem Consul gegenüber gemachten Aeusserung, wollte er nicht das erstere; das letztere konnte er nicht, weil neue Wahlen mit dem gegenwärtigen Wahlgesetze wahrscheinlich eine noch grössere Anzahl konservativer und grosser Grund-

besitzer in die Versammlung gebracht hätten. Er wird demnach vor Allem den Entwurf des neuen Wahlgesetzes in Verhandlung nehmen lassen. Dieser sucht die Grundsätze des suffrage universel hier zur Geltung zu brigen. Es sollen direkte und indirekte Wahlen stattfinden. Urwähler sind die das 25. Jahr überschritten, die lesen und schreiben können, die Personen- und Brücken- und Strassen steuer zahlen. Die Bestimmungen bezüglich der direkten Wähler sind etwas mehr eingeschränkt. Dadurch dass die Städte keine eigenen Wahlbezirke bilden, sondern die Stadtbewohner mit den Landleuten in einem Wahlkollegium vereinigt werden sollten, würden die Wahlen ganz in die Hände der Regierung gegeben.

Fürst Couza verlässt heute Bucarest um die Osterfeiertage in der Moldau, auf einem seiner Güter zu verbringen.

Eder.

9.

Telegramă. Montlong către Rechberg

Bucarest, 14. Mai 1864.

Kammer heute eröffnet. Die Regierung bestand auf Votierung des Wahlgesetzes und des Budget für weitere drei Monate. Die Kammer aber beschloss, bis zu dem vom Fürsten Couza zu vollziehenden Ministerwechsel in Sektionen zu arbeiten. Worauf der Ministerpräsident das Auflösungsreskript verkündigen liess.

10.

Haas cărtă Rechberg

Jassy, 15. Mai 1864.

Im Nachhange zu meinem ganz gehorsamsten Bericht vom 5. Mai d. J. No. 33/res. womit ich beflissen war, Euer Excellenz eine Übersetzung der telegrafischen Regierungsdepesche betreffend die Nichtannahme der Demission des moldo-walachischen Ministeriums durch den regierenden Fürsten und die Vorlage eines neuen Wahlgesetzes zu unterbreiten, habe ich die Ehre, Eurer Excellenz anliegend zwei im hiesigen Amtsblate vom 2/14. Mai No. 58 erschienene telegrafische Regierungsdepeschen d. d. Bukarest, 2 Mai in Übersetzung ganz gehorsamst vorzulegen, wonach die Kammer in Bukarest wegen Nichtvotierung des neuen Wahlgesetzes vom regierenden Fürsten am 2/14. d. M. aufgelöst und von ihm bei diesem Anlasse eine Proklamation erlassen wurde, worin er die Annahme oder Nichtannahme des ge-

dachten Wahlgesetzes sowie eines die Convention entwickelnden Statuts der Nation anheimstellt.

Gleichen Bericht erstatte ich unter Einem an die hohe k. k. Internuntiatur in Constantinopel.

11.

Montlong către Rechberg

Bucarest, 15. Mai 1864.

Ich nehme mir ehrfurchtsvollst die Freiheit Euer Excellenz huldvolle Nachsicht anzurufen, wenn ich erst mit morgiger Post die wortgetreuen Übersetzungen der in der Landessprache zum Theil sehr umfangreichen heute affichierten Proclamationen, deren kurzen Inhalt ich in meinem heutigen chiffrirten Telegramme zu erwähnen mir die Ehre gab, vorzulegen im Stande bin.

Für heute ist mir nur möglich den Tagsbefehl an die Armee und das Zeitungsblatt sammt Anhang zu unterbreiten, welches das octroyirte Wahlgesetz in französischer Sprache enthält. Dessen Wortlaut stimmt mit dem Gesetz-Entwurf überein, welchen die nunmehr aufgelöste Kammer zu votieren eingeladen worden war.

Montlong.

12.

Monlong către Rechberg

Bucarest am 15. Mai 1864

In gehorsamster Bezugnahme auf den chiffrierten Bericht von gestern habe ich die Ehre heute den näheren Verlauf der Kammersitzung vom 14. dieses zu Euer Excellenz hoher Kenntniss zu bringen.

Bei Beginn der Sitzung verlas der Ministerpräsident die fürstliche Botschaft des Inhalts, dass die Kammer sich auf die Discussion des Wahlgesetzes und auf die Bewilligung der Credite zu beschränken habe, welche die fürstliche Regierung bis zum 15. August alten Stils 1864, als dem Tage der Einberufung der neuen Versammlung begehren werde.

Der Gesetzentwurf bezüglich dieser Credite beziffert die nach Veranschlagung der Einkünfte von über 155 Millionen Piaster noch benöthigte Summe auf beiläufig 12½ Millionen, welche durch ein Anlehen aufzubringen wäre.

Die Kammer erklärte sich hierüber für die Dringlichkeit der Berathung dieser Creditforderung, als plötzlich der Abgeordnete Boeresco eine vielseitig unterstützte Mozion einbrachte und verlas.

Die Mozion geht aus von dem Tadelsvotum, welches die Kammer schon vor einem Monat dem Ministerium Cogolniciano gegeben, und nach welchem der Executive nur die Entlassung dieses Ministeriums oder die Auflösung der Kammer erübrigte. Sie weist sodann die Anschuldigung der fürstlichen Vertagungsbotschaft vom 15. April a. St. als habe die Kammer in keine Discussion über das Ruralgestz sich einlassen wollen, zurück, und erklärt was den Wahlgesetzentwurf anbelangt, dessen Berathung nicht in Angriff nehmen zu können, da derselbe erst dann eingebracht wurde, als das Ministerium sich bereits ein Tadelsvotum zugezogen, somit aufgehört hatte als constituzionelles Ministerium zu fungieren. Schliesslich resümirt sich die Mozion in zwei Artikeln: 1. die Kammer wird lediglich in den Sekzionen fortarbeiten insolange der durch das Tadelsvotum geschaffene Conflikt zwischen der exekutiven Gewalt und der Legislative nicht auf constituzionellem Wege gelöst ist. 2. Die Kammer wählt eine Fünfer-Commission, um die Antwort auf die Botschaft vom 15. April zu entwerfen.

Es entspinnt sich eine lebhafte Debatte. Der Ministerpräsident sagt: «Als das Tadelsvotum gegeben wurde, reichten wir unsere Entlassung ein. Der Fürst geruhte, sie nicht anzunehmen. Ihm stand zu, an das Land zu appellieren. Die gegenwärtige Kammer jedoch repräsentiert nicht das Land. Die Kammer selbst hat dies zugegeben und anerkannt, dass ein neues Wahlgesetz eine Nothwendigkeit ist. Bereits hatte sie in Comites den Entwurf desselben begonnen und der Abgeordnete Rosetti mich eingeladen, die Anschauungen der Regierung im Schosse der Commission darzulegen. Ich erklärte damals, dass ich gerne der Kammer die Ehre überlasse, das Land zu organisieren, mit Ausnahme des möglichen Falles, dass ein Conflikt zwischen ihr und der Exekutive ausbräche. Ein Conflikt liegt aber jetzt vor. Wir sind daher bereit an das Land zu appellieren; bewilligen Sie uns nur vorerst die begehrten Credite und votieren Sie das Wahlgesetz. Hiemit allein, mit keinem andern Gegenstand, kann und darf die Kammer sich beschäftigen»

Am Schluss der Debatte angekommen, schickt sich die Kammer an, über die Mozion des Abgeordneten Boeresco abzustimmen. Der Ministerpräsident verlangt das Wort. Man ruft ihm zu, er dürfe nicht sprechen, während die Kammer in der Abstimmung begriffen sei. Er geht auf die Tribüne und will eine fürstliche Botschaft verlesen. Der Tumult auf den Abgeordnetenbänken und auf der Galerie hindert ihn daran. In sichtlicher Aufregung übergibt er noch dem Bureau das fürstliche Schreiben und verlässt hastig den Saal. Die Kammer, ohne regelmässig abzustimmen, nimmt mit der in solchen Fällen üblichen Acclamazion die Motion an, worauf der Kammerpräsident verkündigt, die Kammer sei aufgelöst. Als die Deputirten weggegangen und der Kammerpräsident allein zurückgeblieben, trat Polizei in den Saal und forderte den Präsidenten auf, das Lokal zu verlassen.

Montlong.

13.

Montlong către Rechberg

Bucarest, den 15. Mai 1864.

Fürst Couza proclamiert so eben unter dem gestrigen Datum durch Maueranschlag eine Art Constitution und Wahlgesetz. Über beide Acte findet suffrage universel statt. Im ganzen Lande werden vom 22. bis 26. d. M. zwei Register aufgelegt, worin mit Vor-und Zunamen die Abstimmung über das Plebiscit mit Ja und Nein einzuschreiben ist. Die Constitution theilt Gewalt zwischen Fürst, Kammer und einer Art Senat. Sie hat gesetzliche Kraft vom Tage des publicierten Universalvotums, muss von jedem Beamten beschworen werden. Kammer und Senat versammeln sich im Sinne des Artikels 17 der Convention, welche Fundamentalgesetz zu bleiben erklärt wird. Bis dahin haben die fürstlichen Dekrete Gesetzeskraft. Beamte müssen schriftlich ihre Zustimmung zu Constitution und Wahlgessetz geben. Tagsbefehl an die Armee, deren Patriotismus die Aufrechthaltung der Ordnung anvertraut. Pressgesetz suspendiert. Bukarest ruhig.

14.

Haas către Rechberg

Jassy, 18. Mai 1864.

In Folge eines den hiesigen Polizeikommissären in der verflossenen Nacht auf der Präfektur ertheilten Befehles wurden heute früh 9 Uhr in allen Stadtvierteln unter Assistenz eines Polizeikommissärs bei Trommelschlag folgende Akte der fürstlichen Regierung kundgemacht:

1. Rundschreiben des Ministerpräsidenten und Ministers des Innern an die Kreispräfekten vom 2/14. Mai 1864 No. 11919, betreffend die Auflösung der Kammer,

2. Das hierauf bezügliche fürstliche Dekret vom 2/14. Mai 1864 No. 517.

3. Die fürstliche Proklamation, wodurch die ganze Nation zur Kundgebung ihres Willens aufgefordert wird,

4. Das neue Wahlgesetz,

5. Office des Fürsten sub No. 411, bezüglich der Censur der Presse.

Nach erfolgter Kundmachung dieser Regierungsakte wurde um 11 Uhr in der Metropolitankirche ein Te Deum gehalten, worauf sich die Funktionäre der Lokalautoritäten im Regierungsgebäude versammelten, um ihre Zustimmung zu den bezüglichen Regierungsakten schriftlich abzugeben. Anliegend habe ich die Ehre, Euer Excellenz

eine Übersetzung von dem Eingangsgedachten Rundschreiben des Ministerpräsidenten ehrerbietigst zu unterbreiten.

Von den übrigen Piecen werde ich die Vorlage der Übersetzung zu beschleunigen pflichtschuldigst bedacht sein.

Soviel man schon heute wahrzunehmen vermag, machte die Kundmachung der neuen Regierungsmassnahmen unter allen Schichten der Bevölkerung den tiefsten Eindruck.

Abgesehen von den Bojaren, die sich durch die Regierung in ihrer Stellung und Existenz auf das höchste bedroht sehen, herrscht auch unter der übrigen Bevölkerung wegen der in Rundscreiben des Ministerpräsidenten angedrohten Militär-Massnahmen im Falle von Ruhestörungen ein um so grösseres Missvergnügen, als man im Allgemeinen von der Einführung des Rural-und Wahlgesetzes und des neuen Statuts nur den Ruin von Jassy und des ganzen Landes erwartet. Allem Anscheine nach wird die Bevölkerung die ihr angethane Vergewaltigung ruhig über sich ergehen lassen, da der Regierung alle Mittel zu Gebote stehen, jeden Widerstand im Keime zu ersticken.

Die in ihrem Solde stehenden Satelliten werden als gefügige Werkzeuge alle Mittel der Drohung und Unterredung anwenden, um die Bevölkerung für neue Ordnung der Dinge zu gewinnen.

Unter der Masse der unwissenden Landbewohner dürfte ihnen dies um so leichter gelingen, als man jetzt schon den Bauern vorspiegelt, dass sie von der Regierung unentgeltlich Grund und Boden als Eigentum erhalten und für ihre Grundherren nicht weiter mehr zu arbeiten brauchen. So wird es der Regierung ein leichtes sein, eine allgemeine Kundgebung zu ihren Gunsten zu erzielen und diess Ergebniss als Ausdruck des Landes in ihrem Interesse auszbeuten; wobei die Wohlfahrt des Landes um so mehr leiden müsste, als leicht vorauszusehen ist, dass durch die Einführung des Ruralgesetzes der Lanmann, der noch auf der niedrigsten Stufe der Intelligenz steht, von der freien Benützung des Grund und Bodens, wofür er erhöhte Steuern zu entrichten hätte, keinen Vorteil ziehen, der Grundherr dagegen um so mehr benachteiligt würde, als er sich bei der vorherrschenden Indolenz der moldauischen Landbevölkerung nicht leicht mehr die nötigen Arbeits-kräfte zum Betriebe seiner Landwirtschaft verschaffen könnte und das Land auf diese Weise einer allgemeinen Verarmung entgegen gehen müsste.

Bedenkt man überdiess, dass durch die Errungenschaft eines neuen Wahlgesetzes das Land einer unaufhörlichen Agitation preisgegeben würde, unter deren Einflusse der revolutionären Propaganda Europas alle Mittel geboten wären, ihre verbrecherischen Pläne hierlands unbehindert zu verfolgen, wäre wohl im allgemeinen Interesse zu wünschen, wenn dem Treiben der rumänischen Aktionspartei noch rechtzeitig ein Ziel gesetz würde.

Gleichen Bericht erstatte ich unter Einem an die hohe k. k. Internuntiatur in Constantinopel.

15.

Montlong către Rechberg

Bucarest, 20. Mai 1864.

Der Cultus-Minister hat aus Anlass der aus des Fürsten Iniziative verfügten neuen Organisierung dieser Länder ein Dankgebet verfasst und dem Metropoliten zur Verlesung in allen Kirchen der Fürstenthümer übersandt. Darin wird die durch die neue Organisazion in ganz Rumänien bewerkstelligte Brüderlichkeit und Gleichheit als gerechte Ursache besonderer Danksagung gegen Gott hervorgehoben.

Gleichzeitig hat der Metropolit über Aufforderung des Cultus-Ministers mittelst Circulars den gesammten Clerus aufgefordert, seine Beitritts-Erklärung « zu dem neuen Stande der Dinge » ihm vorzulegen.

Eine gleiche Erklärung wurde dem Lehrstande abgefordert.

Der regierende Fürst hat den bisherigen Minister der öffentlichen Arbeiten Herrn Orbesco zum Justizminister ernannt und das hiedurch erledigte Portefeuille dem Ministerpräsidenten Herrn Cogalniciano ad interim verliehen.

16.

Haas către Rechberg

Jassy, 23. Mai 1864.

Das Rundschreiben des Ministerpräsidenten Cogolniceanu, womit er dem Lande die neuen Regierungsakte unter eventueller Androhung von Gewaltmassnahmen bekannt gibt, hat seine Wirkung nicht verfehlt. Eingeschüchtert und entmuthigt sieht die Bevölkerung der Lösung ihrer Geschicke entgegen und indem sie sich mit Resignation in das Unvermeidliche fügt, setzen die öffentlichen Organe alle Hebel in Bewegung, um mit möglichster Ostentation ein Plebiscit zu Gunsten des neuen Statuts und des modificierten Wahlgesetzes in die Scene zu setzen, während die Regierung sich des Terrorismus als Mittel bedient um jede freie Kundgebung der Bojaren und der intelligenten Staatsbürger zu paralysieren und deren Beteiligung an der allgemeinen Abstimmung unmöglich zu machen.

Inzwischen sind die Behörden bedacht, die Vornahme der allgemeinen Abstimmung zu Gunsten der neuen Regierungsakte zu beschleunigen.

Am 22. d. M. wurden bereits die Abstimmungsprotokolle auf der hiesigen Polizeipräfektur zur Verfügung des Publikums aufgelegt; bis 26. d. M. bleiben diese Protokolle offen und die Polizeikommissäre haben alle Mühe, um die Leute in die Präfektur zur Abstimmung zu zustellen.

Von den höheren Klassen haben sich bis jetzt nur wenige zur Abstimmung eingefunden und man glaubt, dass die Grossgrundbesitzer sich im Ganzen jeder Betheiligung enthalten werden. Nach allem wie die Behörden und deren Organe verfahren, dürfte das Plebiscit um so günstiger für die Regierung ausfallen, da in den Städten die niederen Massen und auf dem Lande die unmündigen Bauern, die des Lesens und Schreibens unkundig sind als die gefügigsten Elemente der behördlichen Umtriebe die für die Annahme der Regierungsakte bestimmten Colonnen der Abstimmungsprotokolle mit ihrem Fingerzeichen und Unterschriften füllen und so der Regierung eine entschiedene Majorität sichern werden, nachdem bereits die Funktionäre sämmtlicher Behörden und die Offiziere und die Mannschaft der verschiedenen Truppenkörper im offiziellen Wege für das neue Statut und Wahlgesetz zu stimmen veranlasst wurden.

17.

Montlong cătră Rechberg

Bucarest, 24. Mai 1864.

Das Regierungsblatt «Buciumul» bringt aus allen Distrikten Glückwünsch-Adressen an den Fürsten ob seiner That vom 2/14. Mai, dann Telegramme gleichfalls aus allen Kreissädten, welche besagen, dass ein ungeheurer Zudrang zu dem Abstimmungsregister «Ja» bestehe, dass das andere Register, welches für die Aufnahme der mit Nein Stimmenden aufliegt, fast unbeschrieben sei. Die Präfekten haben überall für Zigeunermusikbanden gesorgt, welche die Begleitung zu dem Jubelgesang der Volksmassen abgeben sollen.

In der Hauptstadt Bucarest ist die Regierung genöthigt, ihre polizeiliche Einwirkung auf die Abstimmung in discretere Formen zu kleiden. Die Abstimmung selbst will hier nicht recht vorwärts gehen; die Polizei-Organe sehen sich daher bemüssigt, um dem souveränen Volkswillen zum Ausdruck zu verhelfen, von Haus zu Haus zu gehen und die Bewohner zur Einschreibung in die Ja-Register anzuspornen.

Montlong.

18.

Starostele austriac din Galați cătră Rechberg

Galatz, 25. Mai 1864.

Die Abstimmungen über das neue Wahlgesetz und Statut haben hier am 22. d. M. begonnen und enden morgen. Die Regierungsorgane hatten nichts unterlassen, was zu einem günstigen Erfolge beitragen

konnte, und hiebei namentlich auf die grosse Masse der Besitzlosen einzuwirken gesucht. Der Verlauf entspricht bisher den Erwartungen der Regierung, obleich in Galatz, wo der grösste Teil der Bevölkerung fremden Nationalitäten angehört, die Teilnahme an der Abstimmung eine nur sehr geringe ist. Bisher stimmten fast ausschliesslich Leute aus den unteren Volksklassen, von den Besitzenden und Grundeigentümern beteiligten sich vorzüglich solche, die gänzlich verschuldet sind und die bei einem Wechsel der Dinge zu gewinnen hoffen, keinesfalls aber viel zu verlieren haben. Überhaupt stimmen nur jene, welche für die neuen Regierungsmassregeln sind, und liegt auch nur *ein* einziges Register auf, worin die mit «Ja» stimmenden ihre Namen einschreiben.

Zufolge der Nachrichten, welche mir vom Lande zukommen, stimmen die Bauern überall für die Regierung, in der Erwartung, selbstständige Grundbesitzer zu werden. Unter den Bojaren und Grundeigentümern herrscht natürlich grosse Erbitterung; aber es ist kaum zu bezweifeln, dass wenigstens in der Moldau dieselben nicht im Stande sein werden, eine erfolgreiche Opposition gegen die demokratischen Bestrebungen der Central-Regierung zu organisiren. Letztere hat, soweit sich die Verhältnisse von hier aus beurteilen lassen, die Armee, den Beamtenstand, eine beträchtliche Fraktion des niederen Klerus und die grosse Majorität der ländlichen Bevölkerung für sich, sowie das nicht gering anzuschlagende Prestige der bisherigen, trotz der Einsprache der Pforte und der Missbilligung einzelner Schutzmächte durchgesetzten Erfolge.

Gleichlautend berichte ich an Seine Excellenz Freiherrn von Prokesch-Osten.

19.

Montlong către Rechberg

Bucarest, am 27. Mai 1864.

Die Regierung hat den Deputierten Sutzo, Sohn des wegen Hochverraths verhafteten Herrn Sutzo, genöthigt, die Landeswappen zu beseitigen, welche er in allen Grössen an verschiedenen Theilen seines Hauses angebracht hatte. Die Regierungspresse ruft bei diesem Anlasse aus: Wann werden auch die Häupter der Hochverräther fallen, wie jene Wappenschilder? Dieselben Organe der Regierung versichern, dass Fürst und Volk gegenüber den inneren Feinden stark sind, schwach dagegen gegenüber den Armeen der Fremden; hiebei möge man aber ja nicht an die französische Armee mit ihrem Kaiser, dem

uneigennütz'gen Protektor Rumäniens, nicht an die Armee der grossen brittischcn Nazion und nicht an jene brüderlich verbündete Armee, die italienische, denken. Die offiziellen Zeitungsstimmen zählen auch die Beurteilungen auf, welche die österreichischen Blätter dem Staatsstreich zu Theil werden lassen. Ein Auszug aus der Wiener «Presse» wird mit dem Ausruf geschlossen: «weiss das rumänisohen Volk den nicht, dass Osterreich, welches Rumänien ganz von demselben Standpunkt critisiert, von welchem es Frankreich verurtheilt, dass Ostereich, dieser Coloss von verschiedenen Nationalitäten, sich vor uns fürchtet?» — In dieser Aufzählung der österreichischen Blätter wird dagegen der siebenbürgischen Zeitung Telegraful Roman wegen des vom Lobe des Staatsstreichs übervollen Artikels vom 22. dieses die gebührende Anerkennung gezollt.

Um die Unparteilichkeit in Handhabung der Pressordonanz in das hellste Licht zu stellen, hat Herr Cogalniciano nun auch seinem eigenen Zeitungs-Organ die erste Verwarnung ertheilt, weil es behauptete, bei Dr. Lambert sei ein compromittierender Brief des Metropoliten vorgefunden worden. Den massenhaften Glückwünsch-Adressen an Fürst und Minister, welche der «Moniteur» berichtet, haben sich die Adressen der Nonnen von Passere und Ziganesty würdig angereiht. Der «Moniteur» bringt den Wortlaut derselben. Die Nonnen versprechen darin «auf ihr Ehrenwort, der Regierung ihren ganzen Beistand zur Realisierung der durch das Wahlgesetz und das Statut vom 2/14. Mai beabsichtigten Reformen».

Unter solchen Verhältnissen ist ein Gerücht, welches hier circuliert, nicht mehr unwahrscheinlich. Es soll nämlich ein Prozess vor einem hiesigen Gerichte anhängig sein zwischen einem Galatzer Spediteur und einem Bucarester Kaufmann. Letzterer klagt, dass die Waare nicht innerhalb der bedungenen vier Tage hieher befördert worden. Der Spediteur wendet force majeure ein: «der die Waare befördernde Fuhrmann habe, von Gendarmen gezwungen, in jeder der 17 Ortschaften, welche er passirt, — somit siebzehn Male votieren zu müssen».

Durch fürstliche Dekrete wurde die Wardische Eisenbahn Concession für die Walachei sankzioniert und in Ausführung der Proklamazion vom 2/14. Mai die Commission zur Constatierung des Resultats der Abstimmung über Annahme oder Nichtannahme des Plebiszits ernannt. Dieselbe besteht aus dem Metropoliten, dem ersten Präsidenten des Cassazionshofs, zwei Sehzions-Coefs desselben Hofs, dem General en chef des I. Armeekorps, den drei Präsidenten der Appellhöfe von Bucarest, Craiova und Jassi, dem Dekan der juridischen Fakultät von Bucarest, dem Jassier Universitäts-Rektor, fünf Bürgermeistern, und dem Sekretär des Ministerraths als Protokollführer. en Vorsitz führt der Metropolit.

20.

Starostele austriac din Botoşani către Haas

Bottuschan, 27. Mai 1864.

Am vergangenen Samstage, das ist den 21. d. M., liess der hiesige Präfekt die Bewohner von Bottuschan durch Trommelschlag auf den darauffolgenden Tag, Sonntag, zur hiesigen Muncipalität einladen.

Vor dem Gebäude, in welchem nicht nur die Muncipalität, sondern auch die Präfektur, das Tribunal und die Gendarmerie ihre Kanzleien haben, wurde eine Fahne aufgestellt, und ein Altar unterm freien Himmel improvisiert.

In der Früh, Sonntag, versammelte sich eine bedeutende Anhzal von Personen, meist der unteren Klasse angehörig, dann die vom Amtswegen einberufenen Beamten der verschiedenen Branchen und die Geistlichkeit am Bestimmungsorte.

Nach Abhaltung des Te Deum wurden die Geistlichen, die Beamten und Militär zur Unterschrift einer schon vorbereiteten Andresse an den Fürsten Couza, in welcher die Gutheissung der jüngst getroffenen Massregeln ausgesprochen wird, aufgefordert. Für den Fall jedoch, als ein Beamter die Fertigung dieser Adresse verweigern sollte, hatte der Präfekt Nicolai Kanano vom Fürsten für die Districte Bottuschen und Dorohoi eine Ermächtigung, solchen, von welcher Branche er auch sein möge, augenblicklich des Dienstes zu entlassen. Alle Beamte und Militärs fügten sich diesem unbedingten Befehle, nur der Gendarmerie Major Mantokasch und der Tribunal-Procuror Sakara enthielten sich von der Unterschrift. Major Mantakasch ist in Folge dessen zur Abgabe seiner Rechtfertigung telegrafisch nach Bukarest einberufen worden und dahin abgereist. Procoror Sakara hingegen musste sich endlich ergeben, als ihn der Präfekt aufforderte, sogleich dessen Dienstentlassungsgesuch einzureichen.

Unter Musikklang, welche aus Staatsmitteln bezahlt wurde, wurden die anwesenden Civilisten, einstens dem Pöbel angehörig, zur Unterschrfft eingeladen und zur besseren Beschleunigung durch die Polizeicommissäre bei den Händen und Krägen zum Tische, wo die Adresse zur Unterschrift lag, geführt.

Hierauf zerstreuten sich die Commissäre in Begleitung von Musik, teils auch ohne selbe jedoch unter Assistentz eines Tambours und mehrerer Soldaten nach allen Richtungen der Stadt. Kein Gasthaus und kein Wirtshaus wurde übersehen, wer dort angetroffen wurde, musste seine Unterschrift hergeben ohne die Ursache zu wissen, und war einer des Schreibens unkundig, so unterfertigte ihn der Commissär selbst.

In der ganzen Stadt und allen Vorstädten wirbelten die Trommeln, um die Neugierigen aus den Häusern zu locken, wo sie dann die Adresse fertigen mussten. In den öffentlichen Gärten waren Tische mit Ge-

tränken beladen, aufgestellt, aber auch die Liste zur Unterschrift lag darneben. Die Fahne flatterte, die Musik spielte, die Trommel wirbelte und unter diesem Pomp schleppten die Polizeicommisäre die angekommenen Personen, dann die durch die Neugierde dahin gelangten Hausknechte, sonstige Dienstboten, Gesellen etc. etc. bei den Händen und Krägen zur Unterschrift. Auf die Dörfer sind sämmtliche Beamten der subalternen Präfekturen beordert, um auch dorten ein ähnliches Manöver durchzuführen.

Gerüchte sind hier im Umlaufe, dass zwei Dörfer des hiesigen Distrikts die Fertigung der Adresse unbedingt verweigert haben. Die Namen dieser Dörfer sind mir noch nicht bekannt worden. Auch den 23. und 24. d. M. haben die Polizeicommissäre in ihrem Diensteifer nicht nachgelassen, denn man sah sie in allen Gassen unter Begleitung eines Tambours nebst mehreren Soldaten selbst in Häuser eintreten, herumgehen und fortwährend Unterschriften sammeln.

Die Honoratioren, unter welchen eine sehr düstere Stimmung herrscht, enthielten sich anfänglich von jeder Unterschrift oder Theilnahme an der statt gefundenen Demonstration, woraus hervorgeht, dass sie mit den jüngst durch die Landesregierung getroffenen Massregeln nicht einverstanden waren; allein in Folge angestrengten Intervenirung Seitens des fürstlichen Adjutanten Nicolai Pissotzki liessen sich die Meisten übrreden und unterfetigten ebenfalls das verhängnissvolle Papier.

Ich wolte schon früher diese Begebenheiten Euer Hochwohlgeboren zur Kenntniss bringen, aber ich erachtete es für angemessener, damit solange zurückzuhalten, bis ich nicht nähere Daten gesammelt haben werde. Durch den gegenwärtigen Bericht glaube ich Hochdero Auftrage vom 25. d. M. Zahl 139 Res. Genüge geleistet zu haben.

21.

Montlong către Rechberg

Bucarest, 28. Mai 1864.

Der Minister des Innern hat mittelst Telegramms die Präfekten der Distrikte verständigt, dass der regierende Fürst den 21. Mai /2. Juni, den Namenstag seiner Gemalin, dazu bestimmt, aus den Händen der mit der Abzählung der Stimmen beauftragten hohen Commission das Plebiszit entgegen zu nehmen.

Der Herr Minister fügt hinzu, dass dieser Akt im Thronsaal in Gegenwart der Staatskörper erfolgen werde. «Der 21. Mai» —fährt Herr Cogalniciano fort —«ist und wird bleiben ein grosser Tag in der Geschichte unseres Volkes. Ich lade daher Euer etc. ein, im Verein mit den Communen Ihres Distriktes dem Tag allen möglichen Glanz zu verleihen. Der Tag muss begonnen werden mit einem Te Deum

in allen Kirchen ohne Unterschied der Confession. Sorgen Sie hiefür dass die Armen und Hilflosen der Wohlthat dieses Tags sich miterfreuen können ».

Fürst Couza, dem ich heute Besuch abstattete, versicherte, er werde den 3. Juni nach Constantinopel abreisen; er hoffe dass ihm die kurze Luftveränderung gut bekommen werde.

Montlong.

22.

Haas cătră Rechberg

Jassy, 31. Mai 1864.

Am 26. d. M. sind die bei der hiesigen Polizeipräfektur für die Stadtbevölkerung aufgelegten Abstimmungslisten über die Annahme oder Verwerfung des Zusatzstatutes und des neuen Wahlgesetzes geschlossen worden.

Die untern Schichten der Bevölkerung sowie die Handel —und Gewerbetreibenden haben sich in Massen beteiligit, sie wurden durch die Viertelkommissäre zur Abstimmung getrieben, der grösste Teil liess als des Schreibens unkundig sich die Namen unterschreiben.

So viel bekannt ist, beläuft sich die Zahl der zu Gunsten der neuen Regierungsakte abgegebenen Unterschriften auf 3660; dabei sollen bei 2000 Individuen beteiligt sein, welche des Lesens und Schreibens unkundig sind, und viele sich darunter befinden, die nicht wissen, wesshalb sie gezeichnet haben.

Gleichen Bericht erstatte ich an die hohe k. k. Internuntiatur in Constantinopel.

23.

Storostele austriac din Galaţi cătră Rechberg

Galatz, 1. Juni 1864.

Obwohl bisher eine offizielle Kundgebung des Resultates der allgemeinen Volksabstimmung noch nicht erfolgt, ist, so unterliegt es doch keinem Zweifel mehr, dass in der Stadt und im Distrikte von Galatz die Regierungspartei sich in der entschiedensten Majorität befindet. Die Zahl der Stimmberechtigten im Galatzer Distrikt beläuft sich auf ungefähr 15.000 und von diesen stimmten 13.000 mit « Ja », während 2.000 sich der Abstimmung enthielten: unter den Letzteren befinden sich die meisten grösseren Grundbesizer und auch einige Bauern.

Übrigens trieb die Furcht vor Verfolgungen nicht wenige Bojaren zur Abstimmung im Sinne der Regierung.

Fürst Alexander Murusi ging mit dem gestrigen Eildampfer nach Wien ab, mit der ausgesprochenen Absicht, anzufragen, ob man die Opposition gegen Fürsten Cuza unterstützen wolle oder nicht, indem er und seine Gesinnungsgenossen nicht ohne alle Aussicht auf Erfolg die Rache Cuzas und seiner Parteigänger auf sich ziehen wollen. Blieben sie ohne Unterstützung der Mächte, so sei für die Bojaren ohnehin nichts anderes zu thun übrig, als so schnell als möglich und zu den günstigsten Bedingungen mit Cuza Frieden zu schliessen und sich zu unterwerfen.

Gleichlautend berichte ich an Seine Excellenz Freiherrn von Prokesch-Osten.

24.

Montlong către Rechberg

Bucarest, 3. Juni 1864.

Das Resultat der Abstimmung in beiden Fürstentümern ist: von 754.148 Steuerpflichtigen und Stimmberechtigten haben sich 682.621 mit Ja, 1307 mit Nein eingeschrieben, 70.220 der Abstimmung enthalten.

Das Tagblatt Buciumul hat von den vier Motto, welche es an seiner Spitze trägt: Obligatorischer Unterricht, Landesbewaffnung, Allgemeines Stimmrecht, Grundeigentum den Bauern — das vorletze gestrichen, seit es zur Wahrheit geworden und dasselbe durch den Wahlspruch « Erblichkeit des Throns » ersetzt. « Heimit, (sagt das Tagblatt) verlange Rumänien nichts Neues. Die Geschichte der Zeiten vor und nach Radu Negru beweise dies, jene der Pariser Conferenz zeige, dass auf Englands Initiative mit ihm Frankreich und sogar Preussen sich für die Erblichkeit des Throns erklärt haben. Dass die Pforte sich jetzt degegen sträube, sei logisch unmöglich: was sie Agypten zugestanden, das doch unter ganz andern Verhältnissen sich befinde, — was sie in Serbien anerkannt, das geografisch weit tiefer in das Innere des osmanischen Reiches eingekeilt sei, das könne sie, die Pforte, Rumänien nicht vorenthalten. Es koste übrigens nur ein Plebiszit, das die künftige Kammer sanktionieren würde — und die Geltung des Prinzips der Erblichkeit werde eine vollbrachte Thatsache sein ».

Dass Fürst Couza bis jetzt das Vaterglück noch nicht empfunden, ist wie es scheint, dem für Prinzipe streitenden Tagblatt Buciumul unwesentlich.

Der Fürst soll auf seiner Reise von dem Minister des Äussern, Herrn Rosetti-Balanesco, General Floresco, Alexander Cantacuzene, Doktor Davila und Herrn Sekretär Baligot begleitet werden. Herr Balanesco ist ein junger Mann, der sich auf den gewiegten Staatsmann nach französsichem Muster spielt. Er kommt jedoch niemals in dèn Fall, andere Ideen verbergen zu müssen als diejenigen welche er aus Paul de Kock geschöpft, den er auswendig weiss. Der Knes Alexander

Cantacuzene aus der Moldau war vor zwei Jahren Finanzminister, er ist ohne hervorragende Eigenschaften und steht, was unbegründetes von sich Eingenommensein betrifft, mit General Floresco auf gleicher Stufe.

25.

Haas către Rechberg

Jassy, 4. Juni 1864.

In der Anlage habe ich die Ehre, Euer Excellenz Abschrift eines Berichtes des kais. Starosten in Bottuschan dd. 27. Mai d. J., betreffend die Umtriebe, welche die dortigen Behörden bei Vornahme der allgemeinen Volksabstimmung zu Gunsten der neuen Regierungsakte des Fürsten Couza bethätigen, in tiefster Ehrfurcht zu unterbreiten. Dieselben Intriguen fanden, wie verlautet, allenthalben im ganzen Lande statt.

Nach einem Berichte des kais. Starosten in Berlad hat der dortige Präfekt zur Vornahme des Plebiscits verlässliche Regierungs-organe in alle Dörfer seines Jurisdiktionsbezirkes delegiert, um die Bauernklasse und die übrige Landbevölkerung für die neuen Regierungsakte zu gewinnen. In Berlad selbst wurden schon am 8 20 v. M. alle öffentlichen Beamten verhalten, ihre schriftliche Zustimmung zu dem neuen Wahlgesetz und Statut abzugeben. Diese Massnahme hätte jedoch, wie im Starostiebricht bemerkt ist, den übelsten Eindruck hervorgerufen, indem die Bojaren hierüber entrüstet, der Handeltreibende bestürzt und die Bauern zum grössten teil misstrauisch wären.

Gleichen Bericht erstatte ich unter Einem an die hohe k. k. Internuntiatur nach Constantinopel.

26.

Eder către Rechberg

Bucarest, 14. Juli 1864

In gehorsamster Befolgung der hochverehrten Weisung vom 25. Juni, gebe ich mir die Ehre, anliegend ein Exemplar des hier erscheinenden offiziellen Blattes Monitorul Principatelor Unite Romane vom 16/28. März Euer Excellenz zu unterbreiten.

In diesem Blatte ist der Gesetzvorschlag enthalten, welcher die Regelung der bäuerlichen Verhältnisse zum Gegenstande hat, und von dem Seine Excellenz der königliche Hofkanzler von Siebenbürgen Einsicht zu nehmen wünscht.

Ich erlaube mir jedoch hinzuzufügen, dass dieser Gesetz-vorschlag von der moldo-walachischen Versammlung zurückgewiesen wurde, demnach nicht Gesetzeskraft erhalten hat und als solcher nur ein gewissermassen historisches Interesse einflössen könnte.

Der nach den neuen Grundsätzen zu berufenden Versammlung wird wahrscheinlich ein anderes Ministerium als das des Herrn Cogolnitscheano, muthmasslich das des Herrn N. Crezulesco, entgegentreten. Sollte dieses Ministerium auch die Ruralfrage vorbringen, würde der betreffende Gesetzentwurf anders lauten, da die Ansichten Herrn Crezulesco bezüglich der Frage von jenen Herrn Cogolnitscheanos ganz verschieden sind. Auch ist anzunehmen, dass die Versammlung die zu machende Regierungsvorlage nicht einfach sich aneignen würde.

27.

Eder către Rechberg

Bucarest, 8. August 1864.

Am heutigen Tage haben die Munitipalitätswahlen nach dem neuen Gesetz in den beiden Fürstentümern statt gefunden. Deren Ergebniss ist noch nicht bekannt, es ist jedoch anzunehmen, dass sie im Sinne der Regierung ausfallen, das ist, dass jene gewählt werden, deren Wahl die Regierung wünscht.

Eine bedeutungslose Ausnahme könnte die Stadt Bukarest machen. Wenn irgendwo hat die frühere Opposition einigen Einfluss in der Hauptstadt, gegenüber dem Einflusse der Regierung. Allein auch hier ist der Erfolg der ersteren sehr zweifelhaft. Das offiziöse Blatt Buciumul meint, dass falls die Wahlen der Stadt Bukarest nicht im Regierungssinne ausfielen die Regierung diese Wahlen nicht hinnehemn und die Deputierten der Stadt schlechtweg ernennen sollte. Es würde sich dies kaum der Mühe lohnen.

28.

Eder către Rechberg

Bucarest, 12. August 1864.

In meinem gehorsamsten Berichte vom 8. dieses hatte ich die Ehre, zu Euer Excellenz hoher Kenntniss zu bringen, dass an jenem Tage die Munizipalitätswahlen in den beiden Fürstentümern nach dem neuen Gesetze statt gefunden.

Eigentlich hätten auf diese Wahlen die hier vorhandenen politischen Spaltungen keinen Einfluss üben sollen, da die Wirksamkeit der Munizipalitäten eine rein administrative ist. Es schienen jedoch

sowohl die Parteien als auch die Regierung die Munizipalitätswahlen benützen zu wollen, um darzulegen, ob die öffentliche Meinung in den Städten sich für diejenigen ausspricht, die auf Seite der Regierung oder jener ihrer Gegner stehen.

Das Ergebniss der Wahlen konnte nur in Bukarest, wo die Opposition der ehemaligen Versammlung, namentlich die mit der Bojaren Majorität fusionierte extreme Partei Einfluss hat, zweifelhaft sein.

Von den siebzehn Wahlen der Stadt Bukarest sind vierzehn im Sinne der Regierung, drei im Sinne ihrer Gegner ausgefallen.

Das hiesige offiziöse Blatt Buciumul, welches behauptet, der Staatsstreich des Fürsten Couza habe zum Zwecke die Demokratisierung der Moldo-Walachei und die Durchführung in den Füsrtentümern der Prinzipien der ersten französischen Revolution, kündigt diesen Erfolg der Regierung an, indem es sagt, dass vierzehn Wahlen im demokratischen und blos drei im reaktionären Sinne statt gefunden haben.

Die drei von jenem Blatte als Reaktionäre bezeichneten Gewählten sind: Herr Demeter Bratiano, ehemaliges Mitglied des revolutionären Londoner Comités, Herr C. A. Rosetti, gewesener Redakteur des unterdrückten Blattes Romanul und General Nicolaus Golesco, Gesinnungsgenosse der beiden Ersteren, der mit ihnen nach den Ereignissen des Jahres 1848 einige Zeit in der Verbannung im Auslande verlebte. Von der oppositionellen Bojarie ist Niemand gewählt worden, obgleich der Sohn des Fürsten Stirbey kürzlich für die durch die Überschwemmung Verunglückten 32.000 walachische Piaster spendete.

Da das neue Gesetz hinsichtlich der Munizipalitäts-Wahlen eine Art allgemeines Stimmrecht einführt, welches zu handhaben die Organe der Regierung noch nicht die erforderliche Geschicklichkeit zu erwerben Gelegenheit hatten, ergaben sich einige Unzukömmlichkeiten, die wahrscheinlich in Zukunft, nach einiger Übung, sich nicht wiederholen werden.

Es herrschte noch nicht in allen Stadtvierteln jenes sichere Zusammenwirken, jenes schnelle Sichverstehen der Regierungsorgane, welche zu den wesentlichsten Vorbedingungen der Anwendung des allgemeinen Stimmrechtes gehören. So verschwand bei Zählung der Wahlzettel in Folge eines Missverständnisses gerade die Wahlurne, auf welche die Agenten der Regierung ihre Thätigkeit konzentriert hatten, während diejenige, die zum Verschwinden bestimmt war, am Platze blieb. Nachträglich wurde dieses Versehen wierder gut gemacht. In einer andern Urne fanden sich mehr Stimmzettel als Wähler an der Wahl teilgenommen. Im Ganzen hat jedoch die Regierung einen vollständigen Erfolg errungen, da auf siebzehn Wahlen vierzehn in ihrem Sinne ausgefallen. In den Distriktsstädten war dieser Erfolg noch vollständiger.

29.

Eder către Rechberg

Bucarest, 16. August 1864.

Vor den Munizipalitätswahen behaupteten die Regierungsblätter die Regierung habe keine Kandidaten.

Das offiziöse Blatt Buciumul veröffentliche zwar eine Liste von Namen, deren Besitzer es aber blos als Kandidaten des Buciumul bezeichnete. Später stellte es sich heraus, dass dies Kandidaten der Regierung waren.

Zwei Professoren, der eine mit Namen Pana Bujescu, der andere J. Falcojano genant, beteiligten sich mit grossem Eifer an den Gemeindewahlen, allein für Candidaten, die ein anderes Blatt, nämlich Libertatea empfohlen hatte.

Herr Pana Bujescu war Professor der Physik, Herr J. Falcojano Professor der Differenzial-und Integral-Rechnung. Ersterer entwickelte in einem Wahlviertel eine solche Überwachung der Wahloperationen, dass der Vorsitzende in Interesse der Ordnung, wie er sich ausdrückte, richtiger im Interesse der Candidaten der Regierung, ihn mehrmal aufforderte, sich zurückzuziehen. Da die moralische Einwirkung des Vorsitzenden an diesem Professor der Physik spurlos vorüberging, griff man zu physischen Mitteln und Herr Bujescu wurde von den Freunden der Regierung hinausgeworfen.

Ein ähnliches Schicksal traf auch den Arithmetiker Herrn J. Falcojano, der bei Zählung der Stimmzettel nach Grunsdätzen vorging, die mit den der Arithmetik, nicht aber mit jenen der Regierung im Einklange waren.

Diese zwei Vorfälle bestimmten das Ministerium, einen Vortrag an den Fürsten zu erstatten, den das Amtsblatt veröffentlicht.

In diesem Vortrag wird auseinandergesetzt, dass das Feld der Wissenschaften ein unbegrenztes ist. Um den Fortschritten, die auf diesem Felde täglich stattfinden zu folgen, genüge es nicht, dass ein Professor blos regelmässig seine Stunden im Collegium abhalte. Er müsse die übrige Zeit dem Nachsinnen über wissenschaftliche Probleme, dem Studium der Wissenschaften weihen. Zum grossen Leidwesen des Ministers haben aber einige Professoren diese Wahrheit verkannt, sich in politische Kämpfe gestürzt und sind in Dienst von Interessen und Parteien getreten, die das ganze Land verdammet.

Auf diesen Vortrag erliess Fürst Couza zwei Dekrete, nach welchen die Herrn P. Bujescu und J. Falcojano der Stellen als Lehrer entsetzt und aus den Listen der Professoren gestrichen wurden.

30.

Eder către Rechberg

Bucarest, 20. August 1864.

Es fanden hier in letzter Zeit nicht blos Entlassungen von Angeklagten, sondern auch Entlassungen von Richtern statt.

Nach den Bestimmungen der Convention wären die Mitglieder des obersten Cassationshofs unabsetzbar. Dieser oberste Gerichtshorf wurde unter dem Ministerium des Herrn B. Catardschi gebildet. Dieser führte damals die Bojaren-Majorität in der Versammlung. Seine Ergebenheit für den Fürsten Couza war eben so zweifelhaft als die seiner politischen Gesinnungsgenossen. Es gelang Hern Catardschi, einige seiner Freunde in diesen Gerichtshof zu bringen. Die gegenwärtige Regierung hat den Grundsatz aufgestellt, dass, mit Ausnahme der Staatsdiener, es jedem frei steht, die Ansichten der Regierung zu teilen oder ihnen auf legalem Wege entgegenzutreten.

Was aber Beamte belangt, seien sie verpflichtet, entweder die Regierung zu stützen, oder aus dem Verhältniss, in welchem sie zu ihr stehen, sich zu begeben.

Um aus dem Cassationshof die Gegner des Fürsten zu beseitigen machte der Justizminister einen Vortrag an den Fürsten Couza, in welchem er die Auflassung einer Sektion dieses Gerichtshofes im Interesse beschleunigter Rechtspflege und der vom Staate zu erzielenden Ersparnisse anträgt. Eine Sektion besteht aus einem Präsidenten und sieben Richtern. Der entlassene Präsident ist Herr J. Slatineano, der sich gegenwärtig auf Reisen bfindet, und unter den entlassenen Richtern Fürst Scarlat Ghyka. Letzerer erfreut sich in hohem Masse des Wohlwollens Sir Henry Bulwers, leider aber nicht auch des Rufes, der ihn dieses Wohlwollens würdig machen würde. Es bedurfte mehrfacher Verwendung Sir Henrys um den Fürsten zu bestimmen, dass er jenen Schützling zum Mitgliede des Cassationshofs ernenne. Seine Absetzung traf mit der Urlaubsreise des grossbritanischen Botschafters zusammen.

Absetzungen sind jedoch nicht die auschliessliche Beschäftigung des gegenwärtigen Ministeriums. Es arbeitet mit gleichem Nachdruck an Gesetzvorlagen, die für diese Länder von grosser Tragweite sein und bald veröffentlicht werden.

In erster Linie steht das Ruralgesetz, an dieses wird sich ein Gesetz reihen, welches den Fremden das Recht einräumt, Grundeigentum zu erwerben, ferner ein Gesetz, welches die Personalhaft bei Wechselschulden einführt.

Diese Gesetze konnten in der aufgelösten legislativen Versammlung nicht durchgebracht werden und werden jedenfalls einen Fortschritt in den hiesigen Zuständen bezeichnen.

Ich machte letzthin Herrn Cogolnitschearo die Bemerkung, dass die Regierung mit grossem Nachdruck und einiger Rücksichtslosigkeit vorgehe. Nachdruck und Rücksichtslosigkeit, meinte Herr Cogolnitscheanò, seien die Vorbedingungen des Bestandes der gegenwärtigen Regierung. Sie dürfe nicht auf halbem Wege stehen bleiben. Schwäche von ihrer Seite würde ihre Gegner zum Widerstande aufmuntern und das Erreichte in Frage stellen.

31.

Eder către Rechberg

Bucarest, 29. August 1864.

Nach den dem Fürsten durch das neue Gesetz eingeräumten Vollmachten hat er letzter Tage das sogenannte Ruralgesetz erlassen, welches die Frohne aufhebt, den frohnpflichtigen Bauern Grundeigentum verleiht und die Entschädigungsfrage der grossen Grundbesitzer, auf deren Kosten jene Eigentumsverleihung stattfindet, regelt.

Für den Augenblick muss ich mich beschränken, Euer Excellenz die Übersetzungen der vom Fürsten aus diesem Anlass an die Bauern gerichteten Proklamation und des vom Minister des Innern an die Präfekten erlassenen Zirkulars zu unterbreiten. Ich bitte um die Erlaubniss, die Übersetzung des Gesetzes selbst nachträglich vorlegen zu dürfen.

Um mich kurz zu fassen, habe ich die Ehre, hier anzuführen, dass das neue Gesetz drei Kathegorien von Bauern feststellt: solche die mit vier, dann die mit zwei Zugtieren arbeiten, ferner jene, denen keine andere Arbeitskraft zur Verfügung steht als ihre Arme.

Jede dieser Kathegorien erhält aus dem bisherigen Eigentum der grossen Grundbesitzer entsprechende Grundstücke gegen in fünfzehn Jahren zu zahlende Entschädigung. Es können jedoch nur zwei Drittel des Eigentums des grossen Grundbesitzers in jedem Dorfe an die Bauern verteilt werden. In Dörfern, die so bevölkert sind, dass nach den allgemeinen Bestimmungen des Gesetzes eine ausgedehntere Besitzergreifung von Seite der Bauern hätte stattfinden müssen, wird denjenigen, die nach Verteilung von zwei dritteln des grundherrlichen Eigentums besitzlos zurückbleiben, angetragen, sich auf den Staatsgütern niederzulassen und den ihnen zukommenden Teil des Grund und Bodens in Empfang zu nehmen.

Es ist nicht möglich, sich im ersten Augenblicke ein richtiges Urteil hinschtlich der Tragweite dieses Gesetzes zu bilden.

Die grossen Grundeigentümer behaupten, sie wären vollständig zu Grunde gerichtet und ihre Errengung gegen den Fürsten Couza scheint den Höhepunkt erreicht zu haben. Jedenfalls wird die Art

und Weise der Bewirtschaftung der grossen Güter eine bedeutende Veränderung durch Einführung des Ruralgesetzes erleiden müssen.

Herr Cogalnitscheano bereist gegenwärtig die kleine Walachei um die Ovationen, die er für sich dort veranstaltet, entgegenzunehmen.

Das offiziöse Blatt Buciumul erschien am Tage der Veröffentlichung der Proklamation und des Ruraldekretes auf rosenrotem Papier mit goldenen Lettern.

Es führt das vom Fürsten erlassene Gesetz mit einem in bachantischem Tone geschriebenen Artikel ein. Dieses Blatt hatte vier Mottos, nämlich: Allgemeine Bewaffnung, allgemeines Stimmrecht, Erlösung der Bauern und Erblichkeit der Fürstenwürde. Das allgemeine Stimmrecht wurde seit dem Staatssreitche gestrichen. Heute streicht es die Erlösung der Bauern; es bleibt noch die allgemeine Bewaffnung und die Erblichkeit.

32.

Eder către Rechberg.

Bucarest, 9. September 1864.

Die grossen Grundbesitzer behaupten, dass die durch die von dem Fürsten der Ruralfrage gegebene Lösung materiell zu Grunde gerichtet sind. Diese Lösung betrifft jedoch nicht blos die grossen Grundbesitzer, sondern auch ihre Hypothekar Gläubiger. An Orten wo die Bevölkerung dichter, werden zwei Drittel des bisherigen Grundeigentums des grossen Grundbesitzers an die im Dorfe wohnenden Bauern verteilt. Es bleibt demnach dem früheren Eigentümer nur ein Drittel seines einstigen Besitztums, während die Hypothekarschuld auf allen drei Teilen lastete.

Was die Entschädigung betrifft, ist sie fast in allen Fällen nicht im Vergle'ch mit dem Werte des abzutretenden Grund und Bodens, und der Umstand, dass sie durch Vermittlung der Regierung geleistet wird, macht sie, wenn nicht ganz, doch zum Teile zweifelhaft. Schwierigkeiten werden sich bei Verteilung des gutsherrlichen Grund und Bodens ergeben. Soll nämlich nur ertragfähiges Ackerland an die Bauern zur Verteilung kommen, und die unfruchtbaren Strecken dem ehemaligen Eigentümer bleiben? Hierüber spricht sich das Ruralgesetz nicht aus. Was für ein Nutzen würde übrigens dem Bauer erwachsen, wenn er Eigentümer von Morästen oder andern kulturunfähigen Gründen würde?

Ich erlaube mir gehorsamst anzuführen, dass ebensowenig als eine Analogie in Bezug auf die Bauernfrage zwischen der Sachlage in Österreich und den Fürstentümern vorhanden war, ebensowenig auch eine Analogie hinsichtlich der getroffenen Lösungen obwaltet. Es wurden nicht Bauerngründe von den auf ihnen haftenden Leistungen gegen

Entschädigung entlastet und die Bauern Eigentümer der Grundstücke, deren Nutzniesser sie waren, sondern die dem grossen Grundbesitzer gehörenden Gründe kommen bis auf zwei Drittel an die besitzlosen Bauern, gegen unzureichende Entschädigung, zur Verteilung. Das die Frage regelnde Gesetz würde vielleicht richtiger als ein agrarisches denn als ein Ruralgesetz bezeichnet werden können.

33.

Eder către Rechberg

Bucarest, 27. September 1864

Das hiesige Amtsblatt veröffentlicht eine Adresse, welche sechstausend Bauern dem Fürsten Couza in Ruginosa, wo sich dieser Fürst jetzt aufhält, aus Anlass des Ruralgesetzes überreicht. In dieser Adresse wird Fürst Couza als Souverän (Suveranu al Romanilor) begrüsst. Während der Reise des Fürsten sollen überall Bauerndeputationen auf den Fürsten gewartet haben, um ihm den Ausdruck ihrer Dankgefühle darzubringen.

Von den Gegnern des Fürsten wurden hier Gerüchte in Umlauf gebracht, nach welchen die Bauern ihre Unzufriedenheit mit dem neuen Gesetz kundgegeben hätten. Diese Gerüchte sind leere Erfindungen, es ist auch nicht abzusehen, welche Veranlassung die Bauern hätten, mit einem Gesetz unzufrieden zu sein, das ihnen Eigentum von Grund und Boden, auf welche sie bisher kein Recht hatten, verleiht.

Wenn auch durch dieses Gesetz plötzlich eine Menge Grundeigentümer geschaffen werden, wird die Produktion der Fürstentümer durch diese Güterteilung in den ersten Jahren kostspieliger und einen bedeutenden Abbruch erleiden. Die Erzeugnisse dieser Länder sind fast ausschliesslich Agrikulturerzeugnisse und diese wurden bisher durch den grossen Grundbesitz zu Tage gefördert. Das System der Bewirtschaftung der grossen Güter muss in Folge des Ruralgesesetzes eine völlige Umgestaltung erleiden, auf welche die grossen Grundbesitzer nicht vorbereitet waren. Es wird sich eine allgemeine Nachfrage nach Capitalien geltend machen und ihren ohnehin hohen Preis steigern, die Produktion einschränken und verteuern. Mit dem Ruralgesetze führt auch die Regierung den aufgehobenen Ausfuhrzoll von 5% ein, welcher, da er nach dem Werte der Ware bemessen wird, mit ihrem Preise steigt.

Diese Sachlage wird auch einen starken Rückschlag auf die hier so bedeutende österreichsche Einfuhr, die fast die Hälfte der Gesamteinfuhr dieser Länder darstellt, äussern. Denn der hier zahlreichste Stand, nämlich der Bauernstand, bedarf keiner fremden Industrieerzeugnisse. Der moldo-walachische Bauer erzeugt selbst alles, was er

braucht und die primitiven Ackergerätschaften, deren er bedarf, werden nicht aus dem Auslande eingeführt. Die Mittelpunkte des Verbrauchs fremder Erzeugnisse sind einige Städte, in diesen die dort wohnhaften grossen Grundbesitzer und die von ihnen mittelbar oder unmittelbar lebenden Gewerbetreibenden.

34.

Eder către Rechberg

Bucarest, 4. Oktober 1864.

Fürst Couza ist noch immer von seinem Ausfluge nach der Moldau nicht zurückgekehrt. Die allgemeine Aufmerksamkeit ist hier jetzt fast ausschliesslich durch die einleitenden Massregeln in Anspruch genommen, welche die Durchführung des Ruralgesetzes erheischt. Indem die Regierung einen, für das ganze Land gleichförmigen Entschädigungspreis von vier Dukaten und einigen Piastern feststellte, für die von den grossen Grundbesitzern an die Bauern abzutretenden Pogone, muss diese Entschädigung, wenn auch wirklich vier Dukaten den Durchschnittswert eines Pogons darstellen, in den meisten Fällen teils die Interesson der ihren Besitz verlierenden bisherigen Grundeigentümer, teils die Interessen der Grundeigentum erwerbenden Bauern verletzen. In den nämlich bei Bukarest gelegenen Ortschaften ist der Pogon auch über 20 Dukaten wert, in manchen Distrikten hingegen erreicht er nicht den Preis von einem Dukaten. In ersteren erleiden die bisherigen Grundbesitzer grosse Verluste, indem sie bedeutend unter dem wirklichen Werte sich eines Teils ihres Eigentums entschlagen müssen, in letzteren sind es die Bauern, die gezwungen werden, Grund und Boden um das Vierfache des wirklichen Wertes an sich zu bringen.

35.

Eder către Rechberg

Bucarest, 5. November 1864.

Die offiziellen und offiziösen rumänischen Blätter —andere bestehen hier seit dem Staatsstreiche des Fürsten Couza nicht —entrollen das Bild arkadischer Seligkeit und ungetrübten Wohlbehagens, deren sich die Fürstentümer seit dem zweiten Mai erfreuen. Das Ruralgesetz wird überall ohne Störung durchgeführt, die inneren Parteien, welche durch ihre Umtriebe den Bestand der Dinge in Frage stellten, sind entwaffnet und eingeschüchtert, die Regierung begegnet keinen Hindernissen mehr, das Werk der Reorganisation dieser Länder zu verwirklichen und zu vollenden.

Was das Ruralgesetz betrifft, wird es insoferne überall durchgeführt, als auf allen Landgütern. Vermessungen des an die Bauern abzutretenden Grund und Bodens stattfinden, diese Abtretung soll durch eine Verständigung zwischen den grossen Grundbesitzern und den Landbauern zu Wege gebracht werden. Kann eine derartige Verständigung nicht erzielt werden, wird die Teilung durch die Regierung vollzogen werden. In den meisten Dörfern sollen die Bauern der Ansicht sein, dass die besten Grundstücke in dem vom Gesetze bestimmten Ausmass an sie abzutreten zu werden hätten, eine Ansicht, welche die grossen Grundbesitzer nicht teilen. Die Folge hievon ist, dass fast nirgends eine Verständigung Platz gegriffen und es gegenwärtig noch unbekannt, welcher Grund und Boden den Bauern und welcher den grossen Grundbesitzern angehören wird, dass demnach alle Herbstarbeiten unterbleiben. Dieser Stand der Dinge wird auf die Ausfuhr der Fürstentümer, die ohnehin in letzter Zeit durch Wiedereinführung des Ausfuhrzolls belastet wurde, bedeutend einwirken.

36.

Eder către Rechberg

Bucarest, 15. November 1864.

Es ist nämlich nicht zu bezweifeln, dass die legislative Versammlung, wie sie aus dem neuen Statut hervorgeht, ganz ein willenloses Werkzeug in den Händen des Fürsten sein wird. Es wäre diese Versammlung auch ein ganz überflüssiges Institut, wenn nicht Fürst Couza einer Scheinvertretung des Landes bedürfte, um seinen Strebungen dadurch den Mächten gegenüber ein grösseres Gewicht zu geben, dass diese Strebungen nicht bloss von ihm, sondern vom Lande ausgehend dargestellt werden.

Zum Erlassen von Gesetzen bedarf der Fürst der legislativen Versammlung nicht, da ihm auch ohne diese das Recht der Gesetzgebung zusteht, ein Recht, von dem er in den letzten Monaten einen sehr weitläufigen Gebrauch machte; der Fürst hat in kurzer Zeit in Bezug auf Gesetgebung so viel geleistet, dass der legislativen Versammlung kaum etwas noch zu leisten bliebe. Ich erlaube mir nur des Budgets, des Ruralgesetzes, des Gesetzes der persönlichen Haft bei Schulden, des Expropriationsgesetzes, des Gesetzes wegen Erwerb von Grundeigentum seitens fremder Untertanen, des Gesetzbuches in Strafsachen zu erwähnen.

Letzthin haben die Wahlen der Gemeinderäte, aus welchen die Hälfte des Senats hervorgehen soll, stattgefunden. Mit Ausnahme der Minister und Herrn Cesar Boliaks sind lauter obskure Persönlichkeiten aus den Wahlen hervorgegangen. Überrall hat die Regierung den voll-

ständigsten Erfolg gehabt, die den Wählern empfohlenen Persönlichkeiten wurden überall ohne den geringsten Widerspruch gewählt.

Am 25. November alten Stils finden die Wahlen für die legislative Versammlung statt.

37.

Haas către Mensdorff

Jassy, 18. November 1864.

In der Anlage habe ich die Ehre, Euer Excellenz eine fürstliche Verordnung, womit über Antrag des moldowalachischen Ministers des Innern die Kreisräte zu einer ausserordentlichen Session auf den 26. Oktober/7. November l. J. einberufen werden, in deutscher Übersetzung ganz gehorsamst zur Vorlage zu bringen.

Laut der gedachten fürstlichen Verordnung wären die Gegenstände, worüber die einberufenen Kreisräte beraten sollen,

1. Die Beantragung von Kreisräten zur Wahl der Kreisrats-Präsidenten.

2. Der Vorschlag von Candidaten für Abgeordnete zum ponderierenden Körper (Senatoren).

3. Die Erwählung des permanenten Kreisrats-Comités.

4. Die Vorlage und Votierung des Voranschlages für die Einnahmen und Ausgaben des betreffenden Kreises und .

5. Die Anträge über Verbesserungen und Reformen, die in den einzelnen Kreisen einzuführen sind.

Zur Vornahme der Wahl der Kreisräte wurden auf Grundlage des von der moldowalachischen Generalversammlung in der Sitzung vom 10. März l. J. votierten und am 31. desselben Monats promulgierten Gesetzes über die Einführung der Distrikts-Conseils (Kreisräte) und in Gemässheit des am 2. Juli d. J. promulgierten Wahlgesetzes die Collegien der direkten Wähler laut der fürstlichen Verordnung vom 15./27. September l. J. im ganzen Lande auf den 18./30. Oktober einberufen und zu diesem Ende mit Rücksicht auf das obcitierte Wahlgesezt, wonach ein direkter Wahlmann von je 50 Urwählern zu wählen ist, vorerst die Urwahlen am 11./23. v. M. eingeleitet.

Aus allen Berichten, die anlässlich der diesfälligen Wahlen eingingen, lässt sich im Ganzen constatieren, dass die Regierungs-organe alle Triebfedern in Bewegung setzten, um solche Individuen als direkte Wahlmänner durchzusetzen, die ihnen als gefügige Werkzeuge zur Wahl der einberufenen Kreisräte — wie sie die Regierung wünschen mochte — am geeignetesten schienen. So sind in allen Landgemeinden fast durchgehends die der Regierung ergebenen Bauern und niedere Geistliche als direkte Wähler aus der Wahlurne hervorgegangen, von denen nur wenige das nach dem Wahlgesetze für direkte Wähler vorgeschriebene Einkommen von 100# auszuweisen haben. Viele Bauern, deren

Einkommen man nach dem Massstabe, dass sie an Bodenrente 40#, an Fuhrwerkverdienst 50# und an Erlös für den Nachwuchs des Viehstandes 10# jährlich gewinnen könnten, mit 100 Dukaten taxierte, zogen es vor, sich nicht wählen zu lassen, um nicht späterhin auf Grund des ihnen bemessenen fictiven Einkommens mehr Steuern zu entrichten, als sie nicht zu erschwingen im Stande wären.

Was insbesondere den Vorgang bei den Urwahlen in Jassy betrifft, verfehlten auch hier nicht die Behörden, auf die Wahlen der Candidaten zu direkten Wählern den grössten Einfluss zu üben und dahin zu wirken, dass alle zum Proletariat des hiesigen Handels-und Gewerbestandes gehörigen Urwähler sich ohne öffentliche Beratung oder anderweitige Vorbereitung eine von den Regierungspartisanen heimlich gedruckte und unter der Hand verbreitete Candidatenliste aufdringen liessen. Wohl versuchte der übrige Teil der Urwähler Jassys bei dieser Gelegenheit die Durchführung des neuen Wahlgesetzes verfassungsmässig anzustreben, auch versammelten sich mehrere unter ihnen zu einer vorbereitenden Beratung in dem städtischen Naturalien-Cabinete, wo man eine Liste von Candidaten entwarf, die zu direkten Wählern hierorts gewählt werden sollten; allein wiebald der Polizei-Präfekt Gregor Sturdza von dieser Beratung Kunde erhielt, säumte er nicht, selbe als unerlaubt und gesetzwidrig zu erklären und den Conservator des Naturalien Cabinets Dr. Finkelstein, weil er daselbst die Versammlung gestattete, verhaften zu lassen. Man spricht sogar, dass der Polizeipräfekt seine Autorität soweit missbraucht haben soll, dass er einen Wähler ohne besonderen Grund im Wahlsaale georfeigt und obendrein einen Tag verhaftet gehalten hätte.

Die Thätlichkeiten und Einschüchterungen des Polizeipräfekten und die sonstigen Einflüsse der öffentlichen Organe förderten die Absichten der Regierung und hatten zur Folge, dass bei der hiesigen Wahloperation aus lauter ergebenen Männern die direkten Wähler und durch diese die von der Regierung gewünschten Kreisräte gewählt wurden.

Wie weiters berichtet wird, sind die Wahlen der Kreisräte auch in den übrigen Distrikten des Landes durchaus zu Gunsten der Regierung ausgefallen und hiezu teils Männer die an der Spitze der Regierung stehen, teils regierungsfreundliche Persönlichkeiten oder Verwandte des Fürsten gewählt worden.

Indem ich mich beehre, Euer Excellenz eine Liste der in den moldauischen Distrikten gewählten Mitglieder der Kreis Conseils zur hohen Einsicht ehrerbietigst zu unterbreiten, erlaube ich mir unter Einem, einige Notizen über die hervorrangendsten Persönlichkeiten, die in der Liste vorkommen, ganz gehorsamst beizufügen.

Fürst Nicolaus Sutzo, Kreisrats-Mitglied zu Putna, bekleidete vor der Vereinigung der Fürstentümer unter den moldauischen Fürsten Michael Sturdza und Gregor Ghyka mehreremale Ministerstellen; sonst ein intelligenter und wissenschaftlich gebildeter Mann.

Nicolaus Maurocordato, Mitglied des Kreisrates zu Bottuschan, war früher General-Inspektor der moldauischen Miliz und Minister des Aussern in der Moldau;

Nico Balanesco, Mitglied des Kreisrates zu Niamz, gegenwärtiger Minister des Aussern in Bukarest;

Michael Cogalniceanu, Mitglied des Kreisrates zu Falciu (Husch), gegenwärtiger Ministerpräsident in Bukarest;

Wassile Alexandri, Mitglied des Kreisrates zu Roman, ist fürstlich moldowalachischer Agent in Paris und London;

Wassile Romalo, Mitglied des Kreisrates zu Tutowa (Berlad) Schwager des Fürsten Couza;

Stefan Roset, Mitglied des Kreisrates zu Wasslui, Bruder der Fürstin Couza;

Nicolai Dokan, Mitglied des Kreisrates zu Jassy, Cousin des Fürsten Couza;

Ludwig Stéege, Mitglied des Kreisrates zu Jassy, gegenwärtiger Finanzminister in Bukarest.

Gleichen Bericht erstatte ich unter Einem an die hohe k. k. Internuntiatur in Constantinopel.

38.

Eder către Mensdorf

Bucarest, 12. Dezember 1864.

Die Wahlen der Deputierten zur legislativen Versammlung wurden hier in aller Ruhe, man könnte sagen inmitten allgemeiner Gleichgültigkeit vollzogen. Von der oppositionellen Majorität der konventionalen Versammlung ist nicht ein einziges Mitglied in die neue gewählt worden. Die wenigen Deputierten der früheren Versammlung, die auch aus den Neuwahlen als Deputierte hervorgegangen, gehören ganz der Regierungspartei an.

Der Erfolg der Regierung kann als ein vollständiger bezeichnet werden. Die ehemalige Oposition hatte ihre Ohnmacht auf parlamentarischem Gebiete dargelegt, sie hat sich als revolutionäres Element erwiesen. Die Regierung des Fürsten kann sich nun, nicht gehindert durch oppositionelles Wirken, ihren organisatorischen Arbeiten hingeben. Leider steht nicht zu erwarten, dass diese Arbeiten sehr gedeihlich ausfallen.

An Stelle des früheren einfachen, ebenso wohlfeilen als schlechten Administrativsystems hat man ein verwickeltes, kostspieliges und nicht minder schlechtes System gestellt. Die neuen Einrichtungen, die gesteigerten Armeebedürfnisse, verschiedene Unternehmungen der Regierung, wie Brückenbauten, die Conzessionierung von Eisenbahnen mit sehr hoher Zinsengarantie, werden die Ausgaben der Regierung bedeutend erhöhen. Man wird sich auch rücksichtlich der Einnahmen nach neuen Hilfsquellen umsehen müssen. Wie ich höre, will die Re-

gierung Steuersysteme gleich den, die sich in anderen Ländern allmählich entwickelt, hier mit einem Schlage einführen. Es fehlen hier jedoch gänzlich die Voraussetzungen, auf denen diese Steuersysteme in anderen Ländern beruhen. Die Fürstentümer sind industrielose Länder, deren Produktion in einigen Rohstoffen und in Ergebnissen des Ackerbaues besteht. Durch das Ruralgessetz wurde auch auf einige Jahre eine Störung in die agrikolen Verhältnisse gebracht.

Am 18- ten dieses wird die neue Versammlung zusammentreten. Die Regierung — wenn auch nicht das Land — erwartet das Beste von der Wirksamkeit dieser Körperschaft.

Wie die legislative Versammlung aus der Regierung vollständig ergebenen oder vollständig unbekannten Persönlichkeiten, die keine politische Vergangenheit haben, zusammengesetzt, ist auch der Senat aus analogen Elementen gebildet.

Die vom Fürsten ernannten Senatoren gleich den von den General Räten gewählten sind Persönlichkeiten, auf die nicht ein Schatten oppositioneller Velleitäten fallen kann.

39.

Haas către Mendorff

Jassy, 24. December 1864.

Laut fürstlicher Verordnung vom 30. Oktober/11. November wurden die Wahl Collegien in die beiden Fürstentümern auf den 6. und 7. d. M. zur Vornahme der Abgeordneten-Wahlen für dir rumänische Elektiv-Versammlung einberufen. Zu diesem Ende versammelten sich hierlands vom 30. November bis 3. Dezember d. J. auf Anordnung der Distriktspäfekten die Urwähler zur Wahl der direkten Wähler. Die Bildung der Wahl Collegien geschah auf Grundlage der Communal-Wahllisten des Jahres 1864. Nach übereinstimmenden Berichten wählten die Urwähler allerorts unter dem Einflusse der Regierungsorgane. In den Dörfern leiteten gewöhnlich die Unterpräfekten die Wahlen, sie schlugen den Bauern namentlich diejenigen vor, die zu direkten Wählern gewählt werden sollten und gaben sicht nicht einmal Mühe, irgend eine Formalität dabei zu beobachten.

Zur Wahl der Distrikts-Kammer-Deputierten, deren je zwei auf jeden Distrikt entfallen, versammelten sich die in den einzelnen Bezirken gewählten direkten Wähler am 6. Dezember d. J. in der Residenzstadt einer jeden Präfektur. Am 7. Dezember traten die Collegien der direkten städtischen Wähler zusammen, um die für die einzelnen Städte vorgeschriebene Zahl der Kammer-Deputierten zu wählen.

Das betreffende Wahl-Ergebniss fiel im Allgemeinen zu Gunsten der Regierung aus.

Es fanden keine Besprechungen der Wähler statt, die Regierung beschränkte die Zusammenkünfte, welche die Wähler sonşt bei den

früheren Wahlen hielten, um sich über die zu wählenden Abgeordneten zu verständigen. Die gewählten Kammerdeputierten gehören fast durchgehends zur Regierungspartei. Ihre Wahl geschah in den meisten Distriktswahlorten, wie dies bei den direkten Wahlen der Fall war, durch Vermittlung der Unterpräfekten, die vor dem Wahlakte unter die direkten Wähler Wahlzettel verteilten, die die Namen jener Candidaten enthielten, welche die Präfekten zu Kammerdeputierten gewählt haben wünschten. Die grossen Grundbesitzer, die intelligenteren Bürger und die höhern Geistlichen hielten sich ferne vom Wahlakte, es beteiligten sich bei demselben nur unwissende Bauern, Handlanger und niedere Professionisten.

In der Anlage erlaube ich mir, Euer Excellenz eine Liste der in der Moldau für die Elektiv-Versammlung gewählten Distrikts-und städtischen Deputierten ehrerbietiegst vorzulegen.

Da es dem Fürsten gelungen ist, das Abgeordneten-Haus nach seinem Willen zu bestellen, so liesse sich schon in vorhinein annehmen, dass die Regierungs-Vorschläge in der Kammer auf keine Hindernisse stossen werden. Wie man vernimmt, beabsichtige die fürstliche Regierung durch die neugewählten Deputierten alle früheren Regierungsakte sanktionieren und andere noch durchzuführende Regierungssnahmen votieren zu lassen.

Es soll sich dabei besonders darum handeln:

1. dass das Budget seit 1859 und in Hinkunft keiner Controlle seitens der Kammer unterliegen soll,

2. dass alle Regierungsakte vom 1. Mai d. J. bis zur Einberufung der Kammer von letzterer sanktioniert werden;

3. dass die Kammer den Fürsten erblich erkläre;

4. dass die Grundherrn zur Schonung der Finanzen auf alle Entschädigung für die den Bauern abgetretene Gründe verzichten sollen.

Im weiteren Anschlusse erlaube ich mir, die Liste der vom regierenden Fürsten —laut Art. 7 des am 2/14. Juli l. J. promulgicrten Statutes —aus den von jedem Kreisrate zu Mitgliedern des Senats in Vorschlag gebracten 3 Kandidaten gewählten Senatoren; sowie die Liste jener Senatoren vorzulegen, welche vom regierenden Fürsten aus den hervorragendsten Persönlichkeiten statutenmässig ernannt wurden, die früher die höchsten Ämter im Lande bekleidet hatten, oder ein jährliches Einkommen von 800# aufzuweisen im Stande sind.

Da mit der moldo-walachischen Elektiv-Versammlung auch der Senat mit fürstlichem Erlasse vom 27. November/9. Dezember 1864 zur ordentlichen Session des Jahres 1864/65 auf den 6/18. Dezember 1864 einberufen ist, so haben sich die neuernannten Senatoren aus Jassy mittlerweile beeilt, nach Bukarest abzugehen.

Gleichen Bericht erstatte ich an die hohe k. k. Internuntiatur in Constantinopel.

CERCETĂRI ASUPRA CULTULUI LIPOVENESC DIN ROMÂNIA

DE

ION I. NISTOR
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în ședința publică dela 20 Septemvrie 1946

CUPRINSUL: 1. *Origina cultului de rit vechiu creștin sau lipovenesc.* 2. *Răspândirea cultului lipovenesc în Moldova.* 3. *Lipovenismul din Muntenia.* 4. *Lipovenii din Bucovina și Dobrogea.* 5. *Pseudoepiscopi lipovenești în Moldova.* 6. *Larga toleranță față de cultul lipovenesc în țările românești.* 7. *Incercări zadarnice de a readuce pe Lipoveni la matca ortodoxiei.* 8. *Rezistența Lipovenilor față de măsurile guvernamentale și refuzul recunoașterii ierarhiei lor de către domnii principatelor române.* 9. *Recunoașterea de către Austria a episcopatului lipovenesc din Bucovina.* 10. *Primele acte arhipăstorești ale chiriarhului Ambrozie.* 11. *Suspendarea episcopului Ambrozie și surghiunirea lui la Cilly în Stiria.* 12. *Recunoașterea lui Chiril ca svetitel lipovenesc în Bucovina.* 13. *Incercarea zadarnică a Lipovenilor de a muta reședința svetitelului lor în Moldova, Dobrogea sau la Londra.* 14. *Lupte și frământări între sectele lipovenești și soboarele dela Moscova, Botoșani și Iași.* 15. *Lipovenii bezpopovți, molocanii și scopeții.* 16. *Răspândirea Lipovenilor în România și recunoașterea cultului lor.*

1. ORIGINEA CULTULUI DE RIT VECHIU CREȘTIN SAU LIPOVENESC

Poporul român a îmbrățișat creștinismul înaintea tuturor vecinilor săi, a ținut și ține la mântuitoarele lui învățături și n'a rătăcit niciodată pe calea ereziilor religioase. Doctrina husită și cea calvină, care găsiseră aderenți în rândurile concetățenilor săi de altă origine etnică, n'a turburat niciodată conștiința religioasă a Românilor. Cu atâta mai puțin a putut prinde rădăcini în sufletul lor erezia bogomilică, care venea dela Sud, sau cea filipovană care pornise în secolul al XVII-lea din Rusia, de unde adepții ei, izgoniți de acolo, se răspândiră asupra țărilor vecine și în deosebi asupra provinciilor românești, Moldova, Bucovina, și Dobrogea.

Erezia aceasta religioasă luase naştere dintr'o interpretare greşită a textelor din cărţile sfinte. Cu ocazia repetatelor reeditări ale cărţilor bisericeşti se furişaseră în textele autentice, traduse din greceşte în ruseşte, o sumă de adausuri şi răstălmăciri care nu se găseau în textele originale. La digresiunile acestea dela vechile texte autentice mai interveniră între timp şi anumite abateri liturgice şi rituale. Acestea determinară pe patriarhul Rusiei *Nicon* să se gândească serios la revizuirea cărţilor sfinte şi a ritualului bisericesc, pentru a elimina din ele rătăcirile şi abuzurile ce se găseau în desacord cu ortodoxia ecumenică.

In scopul acesta patriarhul Nicon convoacă la 1658 un sinod la Moscova, sub preşedinţia ţarului *Alexei Mihailovici*, la care luară parte 10 arhierei, 11 stareţi şi 13 protoierei. Membrii sinodului, luând cunoştinţă de erorile şi abaterile care din ignoranţă fuseseră introduse în cărţile sfinte, rătăciri constatate şi de patriarhatele ecumenice din Orient şi din Constantinopol, hotărîră îndreptarea lor într'o ediţie nouă şi revăzută a cărţilor sfinte şi rituale.

Hotărîrea sinodului n'a fost luată însă în unanimitate. Se abţinuseră dela vot episcopul Pavel de Colomna împreună cu trei stareţi şi doi protoierei. Abţinerea acestora a fost privită de un grup de credincioşi ruşi ca o desaprobare a operei de revizuire a cărţilor sfinte şi astfel s'a produs *schisma* în biserica rusească, care n'a putut fi împiedecată nici de către sinodul patriarhal din Constantinopol, convocat de patriarhul *Paisie*, la care luaseră parte nu mai puţin de 28 mitropoliţi, episcopi şi arhierei din patriarhiile orientale, Schisma n'a putut fi înlăturată nici de intervenţia directă a patriarhului *Macarie* al Antiohiei şi a mitropoliţilor Gavril al Serbiei, Grigore al Nicheei şi *Ghedeon al Moldovei* care, fiind prezenţi la Moscova, aprobară revizuirea cărţilor sfinte şi mărturisirea în faţa credincioşilor că după străvechile tradiţii ale bisericii ortodoxe semnul sfintei cruci se face cu trei şi nu cu două degete [1]).

[1]) Episcopul Melchisedec, *Lipovenismul, adică Schismaticii sau Răscolnicii şi Ereticii Ruseşti*, Buc., 1871, p. 11 urm.; N. v. Gerbel-Embach, *Russische Sectirer*, Heilbronn, 1883, p. 17 urm.

După eșuarea tuturor încercărilor de a readuce pe cei rătăciți la credința adevărată, s'a recurs la măsuri de constrângere contra lor. Cei ce nu înțelegeau să se supună legiuirilor civile și bisericești, fură siliți să se repatrieze, unii fugind în Siberia [1]), alții la Marea-Albă, iar alții în Polonia, *Moldova* și Turcia. Bine înțeles că pe noi ne interesează în primă linie răscolnicii care se refugiară în Moldova și Dobrogea. Aceștia aparțineau uneia din numeroasele secte în care se desbinaseră așa numiții *vechii credincioși* — starovierți— sau *vechii rituali*— staroobriedți — care iarăși la rândul lor le divizau în *popovți*, adică cu popi, și *bezpopovți*, fără popi.

Sectanții sau răscolnicii ruși care s'au refugiat în țările noastre se conduceau după tâlcuirile unui stareț călugărit la mănăstirea Pomar din gubernia Oloneț cu numele *Filip* care, neizbutind să se aleagă stareț al mănăstirii, trecu în rândurile răscolnicilor și deveni conducătorul lor duhovnicesc. După acest Filip adepții săi s'au numit *Filipovți*, *Filipoveni* sau mai simplu *Lipoveni*. — unde accidente plebe, crevit ingens schisma, cujus asseclae a quodam Philippo antesignato dicti fuere Philippoveni — cum constata încă la 1733 un cercetător polon [2]).

Numele acesta li-a fost impus de oficialitatea țărilor în care trăiau, ei continuând să se numesacă *starovierți* sau staroobriedți [3]).

2. RĂSPÂNDIREA CULTULUI IN MOLDOVA

In Rusia răscolnicii staroverți sau staroabredți erau urmăriți nu numai din motive religioase,ci și din considerațiuni politice, fiindcă unii dintre sectanții aceștia luau parte la agitații și conspirațiuni, cum se dovedise aceasta cu ocazia răscoalelor

---

[1]) Brückner, *Peter der Grosse*, pp. 48 urm., 297 și 538 urm.; I. Eckard, *Russische und Baltische Charakterbilder*, în « *Baltische u. russische Kulturbilder* », p. 98 urm.

[2]) G. Kulczinski, *Specimen ecclesiae Ruthenicae*, Roma, 1733, p. 236; S. Bredecki, *Philippowaner und Mennoniten in Oesterreich*, în *Mahlers Taschenbuch*, ed. F. Sartarius, Viena, 1812, p. 154; A. Ficker, *Hundert Jahre* (1775—1875) în *Stat. Monatsschrift*, I, Viena, 1875, p. 410; Melchisedec, *op. cit.*, p. 176.

[3]) I. Polek. *Die Lippowaner in der Bukowina, I.* în *Jahrbuch des Bukowiner Landesmuseums, IV, p. 9.*

țărănești din timpul împărătesei Ecaterina a II-a în fruntea cărora se găsea faimosul *Emilian Pugaciov*, răcoala care numai cu mari jerfe sângeroase a putut fi potolită [1]). Pentru a se sustrage persecuțiunilor țariste, mulți sectanți lipoveni erau siliți se se expatrieze, căutând refugiu în țările vecine Polonia, Austria, Moldova și Turcia. In timpul lui Petru cel Mare un Lipovean din părțile Chievului se refugiase în Moldova [2]). La Iași se menționează de Lipoveni la 1730 [3]). La Dumasca, (jud. Vaslui) trăiau Lipoveni la 1740 [4]). La Manolea (jud. Baia) se menționează de Lipoveni la 1750. In anii următori găsim Lipoveni în satele Lespezi, Bălășești și Brătești din același județ. Pe la mijlocul secolului al XVIII-lea numeroase familii de Lipoveni sălășluiau în com. Stupca din jud. Suceava (Bucovina), de unde în cursul războiului ruso-turc din 1768—1774, se mutaseră la Hârlău [5]) care, ca și Târgu-Frumos, adăpostea familii lipovenești. In izvodul localităților din Bucovina din 1775 comuna Stupca apare sub numele de Lipoveni [6]). O parte din familiile care fugiseră la Hârlău se reîntoarseră în Bucovina la 1777; ele fură colonizate pe domeniul mănăstirii *Dragomirna*, formând acolo localitatea Lipoveni din jud. Suceava [7]). La 1780 s'au așezat alte familii lipovenești pe domeniul mănăstirii Sf. Onofrei și anume la Climăuți [8]). In anul 1784 se așezară Lipoveni și la *Fântâna Albă* [9]). Originalul actului de locație semnat la 27 Aprilie 1780 de *Ioasaf*, egumenul Putnei, pentru Fântâna Albă se păstra la arhivele din Bucovina [10]). La Vaslui Lipovenii sunt pomeniți numai la 1800, la Botoșani la 1804. La Piatra Neamț la 1830, la Piscu (jud. Brăila) la 1830, la *Izvorani*, (jud. Ilfov), la 1834, la Lucavăț în Bucovina între anii 1836—1843, la Tg.-

[1]) Melchisedec, *op. cit.*, p. 245.
[2]) *Ibid.*, p. 70.
[3]) *Ibid.*, p. 391.
[4]) *Ibid.*, p. 491.
[5]) I. Polek, *Die Lippowaner in der Bukowina*, I, în *Jahrbuch des Bukowiner Landesmuseums*, IV, p. 84 nr. 34 a, 35.
[6]) I. Polek, *Ortschaftsverzeichnis der Bukowina*, în *Jahrb. d. buk. Landesmuseums*, I, p. 13.
[7]) I. Polek, I, *loc. cit.*, p. 65 urm.
[8]) *Ibid.*, IV, p. 66 urm.
[9]) Fasc. 54; I. Polek, *loc. cit*, IV, anexa 1.
[10]) I. Polek, II, *loc. cit.*, IV, Nr. 60—69, pp. 104—107.

Ocna la 1836, la Roman, Galați și Bârlad la 1840; la schitul Tisa din jud. Vaslui la 1852; la Buciumeni (jud. Iași), la București și Burdușani, (jud. Ialomița), numai la 1855, la Bacău la 1863 și la Doamna (jud. Neamț) la 1869 [1]).

Comisarul rus *D. Nadajdin*, trimis la 1845 să studieze situația Lipovenilor din țările românești, arată că *Moldova* adăpostea mulți răscolnici. Ei erau cunoscuți aci sub numele de Lipoveni ca și în Austria, adică în Bucovina. In Moldova Lipovenii erau răspândiți în toată întinderea ei prin orașe și prin sate, trăind amestecați cu indigenii sau separați de ei. Dintre orașele Moldovei se pare că nu era niciunul, în care să nu se afle cel puțin două sau trei familii de Lipoveni. Aceștia se îndeletniceau fie cu vreo meserie, fie cu negoțul. La *Iași*, capitala Moldovei, ei constituiau o *comunitate* însemnată în mahalaua de dincolo de Bahlui, numărând în sânul ei mulți negustori bogați ce dispuneau de capitaluri însemnate. In comunități proprii trăiau Lipovenii și în orașele *Botoșani*, *Târgu-Frumos*, *Hârlău*, *Bacău* și *Vaslui*, bucurându-se de o bună stare materială, mai ales la Botoșani și la Hârlău. Prin sate Lipovenii trăiau cuibăriți mai cu seamă în Țara de Sus, cu deosebire în ținutul Sucevei (Fălticeni-Baia). In schimb însă în Țara de Jos a Moldovei nu erau cunoscute decât două mici săticele și anume în preajma Galaților. Este de remarcat că în orașul Galați, centrul comerțului și industriei indigene, nu se vede niciun Lipovean. Câți Lipoveni trăiau în vremea aceea răspândiți prin Moldova Nadajdin nu o poate constata cu exactitate; el arată că numărul lor ajungea la cel puțin 20.000 de suflete de ambele sexe [2]).

3. LIPOVENISMUL IN MUNTENIA

In *Muntenia* numărul Lipovenilor era după Nadajdin neînsemnat, în total 3000 suflete de ambele sexe. Acolo ei trăiau mai cu seamă la Brăila, oraș la frontiera Moldovei,

[1]) Melchisedec, *op. cit.*, pp. 234—243, 490—492.
[2]) *Ibid.*, p. 177 urm.

unde erau înghesuiți nu atât în interiorul orașului, cât mai mult într'o slobozie dela marginea târgului, așezată la gura Siretului. Ei se ocupau mai ales cu pescuitul. Mai erau încă alte două săticele locuite de dânșii. și anume unul pe gârla Dunărei, între Brăila și Călărași, și altul pe moșia mănăstirii *Snagov*, pe pârâul *Coada Snagovului* ce se varsă în Ialomița, la 20 km dela București. Locuitorii din ambele localități erau din vechime așezați acolo.

Despre Lipovenii din Borcea se spune că ei pe vremuri erau mai numeroși, dar de curând ei să se fi mutat dincolo de Dunăre în Dobrogea. Cât privește pe *Lipovenii brăileni* ei cu toții erau veniți acolo, după ce Brăila fusese reîncorporată Munteniei [1]).

Așezarea lipovenească de pe Coada Snagovului era la *Izvorani*, descălecată la 1883 pe teritoriul comunei Tâncăbești. După 1846 Lipovenii din Izvorani se mutară în altă parte, fiindcă de mult nu se mai pomenea de ei acolo. Arătările statistice din 1930 nu mai arată Lipoveni în județul Brăila, decât la *Piscu*, unde numărul lor atinge cifra de 1769 suflete.

Datele statistice arătate de N a d a j d i n cu privire la Lipovenii din Principate par exagerate. Este greu de admis că la 1846 ar fi sălășluit în *Moldova* 20.000, iar în *Muntenia* 3000 de Lipoveni. Datele statistice speciale din 1865 arată în Muntenia numai 815 suflete lipovenești, iar în Moldova numai 3255 de Lipoveni. Episcopul Melchisedec a îndrumat la acea dată, cu ajutorul organelor eclesiastice, un nou recensământ al Lipovenilor din Principatele Unite. Cu acea ocazie nu s'au găsit în Muntenia decât 3.344, iar în Moldova 4.298 suflete lipovenești [2]). De atunci până la 1930, când s'a făcut recensământul general al Lipovenilor, numărul lor a rămas redus în județele din Muntenia la 2159, iar în cele din Moldova la 2610 suflete [3]).

---

1) M e l c h i s e d e c, *op. cit.*, p. 186.
2) *Ibid.*, p. 488.
3) *Recensământul general al populației Române din 29 Dec. 1930*, II, p. XXXV și pp. 522—780.

4. LIPOVENII DIN BUCOVINA ŞI DOBROGEA

Numărul Lipovenilor din Bucovina era la 1930 de 3216 suflete[1]). Aşezarea lor în satele *Lipoveni*, *Climăuţi*, *Fântâna-Albă* şi *Lucavăţ* a format obiectul unor cercetări amănunţite cu folosirea vastului material arhivistic, care se păstrează în arhivele din Viena şi din Bucovina în legătură cu colonizarea lor acolo. Rezultatele acestor cercetări le găsim în publicaţiile lui Dimitrie Dan, Ioan Polek, Raimund Friedrich Kaindl şi Isidor Worobkiewicz[2])
Aşezări vechi lipoveneşti se găseau în Dobrogea turcească. Acolo Lipovenii erau împărţiţi în două grupuri şi anume în *răscolnici de rând*, fugiţi din Rusia din cauza persecuţiunilor religioase, şi în *Cazacii* care pe timpul împărătesei Ecaterina a II-a părăsiră cuiburile lor dela Don şi Nipru sub hatmanul *Ignat Necrasov* şi care fură colonizaţi de Turci în Dobrogea. Lipovenii de rând alcătuiră satele *Tatariţa* la Sud de Silistra şi *Camen* (Piatra) lângă Măcin. Lipovenii Necrasovi, numiţi şi *Ignat-Cazaci*, se aşezară cu învoirea Turcilor în regiunea dintre Tulcea şi Babadag, constituind satele *Sarichioi* (Seriacova) pe ţărmul lacului Razelem, *Jurilovca* şi *Slava* pe râuleţul cu acelaş nume care se varsă în iazul Galoviţa[3]). In timpul războiului ruso-turc din anii 1806—1812 mulţi dintre Lipovenii-Necrasov s'au retras mai adânc în imperiul otoman, iar locurile părăsite de ei au fost ocupate de alţi Lipoveni dela Nordul Dunărei şi din Rusia. Numărul lor spori foarte mult, întru cât astăzi găsim în judeţul Tulcea încă şi următoarele sate lipoveneşti: *Chilia Veche*, *Mahmudia*, *Ieroprava*, *Sfiatovca*, *Carcaliş* şi *Slava Cercheză* pe lângă vechea *Slavă Rusă*. Ion Ionescu dela Brad, care străbatu Dobrogea la 1850, arată aşezate acolo 1237 de familii sau case de Lipoveni şi anume în ocoalele Tulcea 750 familii, Babadag 364, Mă-

---

[1]) *Recensământul* II, p. XXXV şi pp. 699, 736 şi 738; I. Polek, *op. cit.*, I, în *Jahrbuch des Buk Landesmuseums*, IV, p. 64.

[2]) D. Dan, *Die Lipowaner der Bukowina*, Cernăuţi, 1890; I. Polek, *Die Lipowaner de Bukowina*, I, în *Jahrbuch des Bukowiner Landesmuseums*, IV, pp. 46—130 R Fr. Kaindl, *Die Lipowaner der Bukowina*, în «*Ausland*», XV, 1892; R. Fr. Kaindl, *Das Entstehen und die Entwicklung der Lipowaner-Kolonien in der Bukowina*, în «*Archiv für Oesterreichische Geschichte*», vol. XXXIII, 2; I Worobkiewicz, *Raskol i Lipowanj*, în *Candela*, 1893, Nr. 7—10.

[3]) Melchisedec, *op. cit.*, p. 165 urm.

cin 83 și Hârșova 40 familii sau case[1]). După statistica din 1930, numărul Lipovenilor din județele Constanța și Tulcea se ridică la 17.945 de suflete din care 15.239 sălășluesc în satele susmenționate din județul Tulcea, iar restul în județul Constanța și anume în localitățile Ghindărești, Două Mai, și Navodari [2]).

La 1930 repartiția Lipovenilor pe țară se prezenta deci astfel:

Dobrogea	17.945	Lipoveni
Bucovina	3.218	»
Moldova	2.610	»
Muntenia	2.159	»
Banatul	665	»
Transilvania . . .	652	»
La un loc . . .	27.249	Lipoveni

5. PSEUDOEPISCOPI LIPOVENEȘTI IN MOLDOVA

In exilul lor liber ales *Lipovenii popovți*, venind în atingere cu pravoslavnicii, simțiră nevoia unei ierarhii proprii, care să hirotonească preoți și să povățuiască norodul. S'a arătat mai sus că încă pe timpul țarului Petru cel Mare găsiră refugiu în Moldova mai mulți sectari staroviedți, dintre care un oarecare *Epifanie Iacoblev*, un monah din părțile Kievului, eliminat din mănăstire pentru relele sale purtări, se refugiase în Moldova unde, *prin acte false*, izbutise să înșele buna credință a mitropolitului Gheorghe al Moldovei și să obțină hirotonia în episcop al Ucrainei. Epifanie prezentase mitropolitului Gheorghe două scrisori false una dela mitropolitul Kievului și alta dela credincioșii din Cighirin care cereau mitropolitului Moldovei să hirotonească pe Epifanie episcop al Cighirinului pentru Ucraina. Nebănuind falsul, mitropolitul Gheorghe dădu crezare scrisorilor și hirotoni la 22 Iulie 1722 pe răscălugăritul plastograf în episcop de Cigherin. Inzestrat cu harul arhieresc, Epifanie se reîntoarse

[1]) *Corespondența între Ion Ionescu dela Brad și Ion Ghica*, 1846—1874) publ. de *Victor Slăvescu*, pp. 110, 111 și 113.
[2]) *Recensământul General*, II, p. XXXV, și pp. 592 urm. și 761 urm.

în Ucraina unde începu la rândul său să hirotonească preoţi şi diaconi pentru sectanţi, până ce impostorul fu demascat şi osândit la muncă silnică pe vieaţă pentru excrocheriile sale cu cele sfinte [1]).

Intâmplarea aceasta determină pe mitropolitul Antonie, urmaşul lui Gheorghe în scaunul mitropolitan dela Iaşi, să fie mai precaut faţă de solicitările sectanţilor lipoveni. In 1730 o delegaţie de sectanţi se adresă mitropolitului Antonie cu rugămintea de a hirotonisi un episcop din rândurile lor. In anul următor ei stăruiră pe lângă domnul Moldovei *Grigorie Vodă Ghica*, solicitându-i protecţia. Cum însă tocmai în vremea aceea petrecea în Moldova patriarhul din Constantinopol, mitropolitul Antonie consultă pe înaltul chiriarh în chestia răspunsului ce urma să fie dat solicitanţilor lipoveni care cereau hirotonia în episcop pentru unul din candidaţii lor. Patriarhul găsi însă de cuviinţă să asculte mai întâi glasul sinodului patriarhal din Constantinopol.

După reîntoarcerea la Constantinopol patriarhul, făcând consultările cuvenite, formulă răspunsul la cererea Lipovenilor în 12 puncte pe care le trimise mitropolitului Antonie la Iaşi pentru a fi înmânate delegaţei lipoveneşti. Punctul esenţial al răspunsului patriarhal era că de harul hirotoniei în episcop nu se poate învrednici decât acela, care mărturiseşte dogmele ortodoxiei şi se leagă să le propovăduiască şi altora. Cum însă Lipovenii nu se arătară dispuşi să primească cele 12 puncte, eşuă stăruinţa lor pe lângă domnul Moldovei şi pe lângă mitropolitul Antonie. O nouă încercare a Lipovenilor de a obţinea hirotonia pentru candidatul lor Varlaam rămase zadarnică. Ba mai mult chiar, dovedindu-se chiar că acel Varlaam umbla să ajungă episcop lipovenesc pe căi lăturalnice, el fu arestat la Iaşi şi pedepsit cu raderea bărbii [2]).

Un alt impostor lipovenesc fusese ierodiaconul *Ambrosie* care pretindea că ar fi primit hirotonia de episcop dela mitropolitul Siberiei. El îşi însuşise numele arhieresc de *Antinogen.* Pentru a nu fi bănuit, el se refugiă în Moldova, unde fu recunoscut ca arhiereu de domnul ţării *Constantin Vodă*

[1]) Melchisedec, *op. cit.*, p. 70 urm.
[2]) *Ibid.*, *op. cit.*, p. 90 urm.

Racoviță și de mitropolitul *Iacob Putneanul*. In calitatea aceasta el sfințea preoți și diaconi pentru sectari și hirotoni chiar pe un oarecare *Antim* în episcop lipovenesc. Dară îndată ce impostura sa fu dovedită, Constantin Vodă Racoviță îl condamnă la moarte prin spânzurătoare. Impostorul reuși însă să fugă în Polonia unde, răzându-și barba, se înrolă în oștirea regatului pentru a scăpa dela moarte [1]).

6. LARGA TOLERANȚĂ FAȚĂ DE CULTUL LIPOVENESC IN ȚĂRILE ROMÂNEȘTI

Câtă vreme numărul Lipovenilor refugiați în Moldova era neînsemnat, divanul țării nu dedea chestiunii lipovenești nici o atenție, lăsând pe Lipoveni să se bucure de cea mai largă toleranță în exercitarea cultului lor schismatic. Voivozii *Constantin Mavrocordat* (1782—1785) și *Ioan Mavrocordat* (1787—1792) conferiră Lipovenilor largi *privilegii*, prin care organele civile și eclesiastice ale țării erau oprite de a exercita vreo ingerință asupra cultului lor [2]).

De același larg spirit de toleranță față de sectarii ruși era însuflețit și împăratul *Iosif al II-lea* care, cu ocazia călătoriei sale în Bucovina din vara anului 1783, primi la Suceava o delegație de Lipoveni. Cu ocazia acelei audiențe, împăratul acordă Lipovenilor dreptul de a se bucura de *liberul exercițiu al confesiunii lor*, invitându-i să vie și să se așeze în Bucovina în număr cât de mare [3]). Curând după aceea o delegație de Lipoveni se prezentă împăratului la Viena pentru a obținea autorizație de colonizare în Bucovina. Prin decretul imperial din 9 Octomvrie 1783, Lipovenii care doreau să se așeze în Bucovina primiră pe lângă dreptul de a-și exerciata liber cultul lor religios și scutirea de impozite pe timp de 20 de ani, precum și scutire de serviciul militar pentru ei și urmașii lor [4])

---

[1]) Melchisedec, *op. cit.*, p. 74 urm.
[2]) *Ibid.*, p. 190.
[3]) I. Polek, *op. cit.*, I, în *Jahrbuch des Bukowiner Landesmuseums*, IV, p. 69, Nr. 7, pp. 71—126; Nr. 13, 24, 25, 54, 60, 66—69, 71—79, 86, 90—95.
[4]) I. Polek, *op. cit.*, I, în *Jahrbuch des Bukowiner Landesmuseums*, IV, p. 76 Nr. 25.

Buna primire, pe care Lipovenii o întâmpinaseră în Bucovina din partea guvernului austriac, îi încurajă să facă demersuri similare şi pe lângă guvernul Moldovei. In scopul acesta ei adresară în 1804 principelui *Alexandru Vodă Moruzi* un memoriu pentru a se plânge contra organelor administrative şi eclesiastice din ţară şi a cere confirmarea vechilor lor drepturi şi privilegii politice şi religioase. La memoriul lipovenesc s'a răspuns prin *anaforaua divanului* din 22 Decemvrie 1804, care poartă semnătura mitropolitului *Veniamin* şi a marilor visternici *Lucachi* şi *Iordachi Roset*. Iată cuprinsul anaforalei:

« *Prea înălţate Doamne, pentru Lipovenii din ţară, ce au dat jalbă înălţimii Tale cu arătarea că sunt supăraţi şi ei şi popii şi călugării lor la rânduelile legii de către ispravnici şi de către alţii, şi au făcut rugăminte ca după cărţile gospod ce au, să li se facă întăritură prin hrisovul Inălţimii Tale ca să poată petrece în odihnă şi nesupăraţi, precum trăiesc şi alţii ce sunt de această lege, făcându-le cercetare s'a văzut că ei au două cărţi gospod una dela Măria Sa Alexandru Constantin Vodă şi a doua dela Alexandru Ioan Mavrocordat Vodă, scriind către ispravnici ca pe Lipoveni, popii şi călugării lor ce vor avea pe la biserici şi schituri, să nu se supere nici de către oamenii ispravniceşti, nici de către protopopi şi alţi oameni vlădiceşti la rânduelile legii lor întru nimic* ».

« *Şi de către noi s'a găsit cu cale ca nici acum ei şi bisericile şi schiturile şi popii şi călugării ce vor avea pe la biserici, să nu se supere de către nimeni întru nimic, la rânduelile legii lor, dară să nu fie volnici nici într'un chip a primi nici măcar pe unul dintre provoslavnicii creştini între dânşii, precum ei cer să primească Ruşi, ci numai Lipoveni, ce vor fi drepţi de legea lor să primească.*

Insă protopopii ţinuturilor să aibă voie a le face cercetare ci de vor afla că au tras pe cineva la unirea legii lor din pravoslavnicii creştini, să aibă a arăta la arhiereul eparhiei şi arhiereul să facă o înştiinţare la Domn, ca pe unii ca aceia să se pedepsească straşnic şi pe cel tras la legea lor să-l scoată numaidecât, ori de unde îl vor mistui şi să-l dea de faţă.

Şi fiindcă ei cer să li se facă şi întăritură prin hrisovul Inălţimii Tale, n'au lipsit a înştiinţa, iar cea desăvârşită hotărîrea rămâne la prea Inalta înţelepciune a Inălţimii Tale.

Ai Inălţimii Tale smeriţi rugători: Veniamin, mitropolitul Moldovei, prea plecate slugi Lukaki Vel. Vist. Iordaki Rosetu, Vel. Vist. ».

Luând cunoştinţă de anaforaua divanului principele semnă la 20 Ianuarie 1805 umătorul *decret domnesc*:

« *Noi Alexandru Constantin Moruz VV, cu mila lui Dumnezeu Domn Ţării Moldovei. Inaintea Domniei Mele anaforaua această cetindu-se, s'a văzut cercetarea făcută de Prea Sfinţia Sa Părintele Mitropolitul şi de toţi boierii orânduiţi. Deci hotărîm Domnia Mea ca toţi Lipovenii ce se află cu locuinţa în domneasca noastră ţară, bisericile şi schiturile lor, dimpreună cu popii şi călugării să nu fie supăraţi de către nimeni întru nimic la a legilor orânduieli, însă să nu aibă nicio volnicie a primi la a lor lege şi credinţă pe niciunul din pravoslavnicii creştini, dar nici din orice altă credinţă ar fi, fără numai de cei de o credinţă şi o lege a lor, vor fi primiţi între dânşii; iar când împotrivă vor urma vor fi supuşi vinovăţiei, după cum prin anaforaua aceasta se cuprinde, pentru ca toţi cei de altă lege, care în pământul acesta îşi vor schimba credinţa lor, datori sunt a îmbrăţişa adevărata lege, ce au toţi locuitorii pravoslavnici ai ţării acesteia, iar nicidecum alta. Drept aceea poruncim Domniei Voastre Vel Logofăt ca să li se facă şi hrisovul Domniei Mele cu întăritură, cuprinzând după cum mai sus hotărîm 1805, Genar 20 proci Vel Logof.* [1]) ».

Ingăduinţele religioase, conferite Lipovenilor prin hrisovul domnesc de mai sus, fură reînnoite şi întărite şi de principele *Scarlat Calimachi*, precum se adevereşte aceasta prin raportul agenţiei austriace din Iaşi dela 14 Martie 1830 [2]). Din cuprinsul decretului domnesc de mai sus se vede deci clar că Lipovenii din Moldova se bucurau de libertatea de cult cu singura restricţie că li era aspru oprit de a face prozeliţi între locuitorii ţării dară şi între Ruşii pravoslavnici.

---

[1]) *Uricariul*, IV, pp. 137—139; Episc. Melhisedec, *op. cit.*, pp. 190—192.

[2]) Ion I. Nistor, *Rapoarte consulare*, în col. *Hurmuzaki*, vol. XXI, Nr. CCII, p. 248.

7. INCERCĂRI ZADARNICE DE A READUCE PE LIPOVENI LA MATCA ORTODOXIEI

N'au lipsit însă nici încercări din partea chiriarhiei moldovenești de a readuce pe Lipoveni la matca credinței ortodoxe dela care se abătuseră. Mitropolitul *Veniamin* izbutise să recâștige un grup de Lipoveni din Iași pentru credința pravoslavnică. Aflând însă că noii convertiți țineau în taină la cultul lor, îi invită la masă și le oferi carne, pe care ei însă refuzară să o guste, fiindcă după cultul lor mâncarea de carne era oprită. Atitudinea aceasta a Lipovenilor făcu pe mitropolit să înțeleagă că fusese dus în eroare de răscolnici, care numai de formă semnaseră actul de reîntoarcere în sânul bisericii drept măritoare, dară că de fapt ei rămăseseră adepți fanatici ai eresiei lor. Fiind astfel demascați, Lipovenii din Iași aranjară în seara de 10 Martie 1830 o demonstrație în fața Mitropoliei, cerând să li se restitue actul prin care se legaseră să treacă la ortodoxie. Refuzându-li-se cererea, ei începură să vocifereze și să profere amenințări la adresa chiariarhului, astfel că trebui să intervină poliția pentru potolirea demonstranților dintre care 26 fură arestați și expulsați din Moldova [1].

In cursul vremii, numărul Lipovenilor spori foarte mult, iar atitudinea lor deveni tot mai îndrăsneață. Aceasta determină pe mitropolitul Moldovei *Sofronie* să atragă serioasa luare aminte a divanului domnesc asupra neajunsurilor ce rezultau din sporirea numărului Lipovenilor și purtarea lor tot mai provocătoare față de biserica țării. La 17 Februarie 1858 el reînnoi anaforaua sa din anul precedent către departamentul internelor arătând că « *toleranța religioasă pe care Moldova totdeauna a arătat-o către celelalte recunoscute culturi religioase este netăgăduită. Insă fiindcă în sânul bisericii ortodoxe chiar care este și a patriei noastre domnitoare, s'au ivit încă de mai mult timp niște rău-cugetători sectari, mai mult sau mai puțin antisociali, apoi ei, strâmtorați fiind de legile altor țări creștine, s'au folosit de nestatornicia vremurilor și de ospitali-*

[1]) Ion I. Nistor, *Rapoarte consulare*, în col. *Hurmuzaki*, XXI, Nr. CCCII p. 248.

tatea ce le-au arătat Moldova, spre a se încuiba de mai mult timp în ea ca coloniști.

Până când asemenea sectari se mărgineau la azilul ce țara li dăduse, fără a ataca în public dignitatea bisericii ortodoxe a Moldovei și a altor țări și chiriarhia țării a fost îngăduitoare și suferitoare. Acum însă dela un timp încoace acei primejdioși sectari ai bisericii în loc de a fi recunoscători și cu moderație a-și serba cultul lor, au început a-și ridica capul, a se declara de noua biserică formată, cu o nouă ierarhie bisericească, lucru nerecunoscut prin așezămintele țării. Acești sectatori sunt Lipovenii sau Starovedți, adăpostiți în Moldova.

Acești sectatori nemulțumindu-se cu aceea că chiriarhia țării îi lasă slobozi în cele religioase ale lor și sufletești, au început să-și adune niște mincinoși arhierei, arhimandriți și călugări de prin alte țări care, trecând la graniță cu pasporturi de negu-țători, joacă pe urmă în țară roluri de noua ierarhie ortodoxă, formând prin păduri obscini (comunități) de călugări, statornicind prin ele arhimadriți și monahi. De asemenea liturghisind prin ceasovnele (rogatoriile) lor de prin poletii, fac preoți și diaconi fără nicio formă, așa încât pe nesimțite au început a forma o nouă biserică creștinească».

«Drept acestea luându-se în privire că deși în Moldova sunt libere celelalte culturi, însă este de luat în observație ca acele culturi sunt recunoscute și prin alte țări, sunt formate în niște biserici autorizate și prin constituțiile acelor staturi, își au ierarhiile lor cunoscute de oarecare guvernuri, când Lipovenii din contra, nu sunt alta decât niște eretici ai bisericei ortodoxe, o sectă sau mai bine zis o școală de următori ai oare-căror mincinoși învățători și înșelători cărora îndată ce li s'ar recunoaște de guvern vre-o ierarhie, vre-o biserică, vreun cult legiuit, recunoscut, ar trebui să roadă în viitor chiar măruntaele adevăratei biserici ortodoxe, mai vârtos încă, că asemenea Lipoveni, strâmtorați fiind în Rusia, de unde dela început au năvălit sub felurite chipuri și s'au încuibat în mai multe părți ale Moldovei».

In continuare mitropolitul Sofronie arată că, *pentru a nu se lăți răul și mai mult, încă la 20 Septemvrie 1857 atrăsese atențiunea divanului asupra acestor neajunsuri. Dar, văzând că intervenția sa rămăsese fără niciun rezultat, înaltul chiriarh*

găsi de cuviință să intervină din nou pe lângă caimacamul Vogoride pentru curmarea răului. In scopul acesta el ceru să se oprească intrarea în țară a clericilor lipoveni, să se alcătuiască o statistică a tuturor bisericilor, mănăstirilor, arhireilor, preoților și călugărilor lipovenești de ambele sexe, să se închidă schitul lipovenesc înființat de curând la Tisa în ținutul Vaslui, să se impună Lipovenilor restricțiuni, restabilindu-se în privința lor vechiul status-quo. El mai cerea să se ia cuvenitele măsuri contra scopiților, deferindu-i cei mai vinovați justiției țării. « *Pătruns de sufleteasca datorie* — încheie chiriarhul — *pentru apărarea sfintei biserici de niște asemenea rătăciți sectatori, rog pe Excelența Voastră a încuviința luarea unor asemenea măsuri și de punerea lor în lucrare să se împărtășească cu știința și mitropolia* » [1]).

Divanul domnesc aprobă propunerile mitropolitului și trimise ordinele cuvenite ispravnicilor de județe. Dar numai puțini dintre ispravnici se conformară ordinului privitor la recensământul Lipovenilor care se împotriveau unor asemenea măsuri.

8. REZISTENȚA LIPOVENILOR FAȚĂ DE MĂSURILE GUVERNAMENTALE ȘI REFUZUL RECUNOAȘTERII IERARHIEI LOR DE CĂTRE DOMNII PRINCIPATELOR ROMÂNE

Episcopul Melchisedec, contemporan evenimentelor, constată la 1871 că pe timpul său chestiunea lipovenească era cu totul străină Românilor. Nimeni nu se ocupase a o studia în fond și a o privi cu ochi curat românești. De aceea când ea fu provocată de împrejurări și Românii trebuiau să-și dea sentința lor românească, bărbații noștri de stat aveau despre ea noțiunile cele mai vagi și mai neexacte. Unii se uitau la ea numai din punct de vedere politic; priveau în Lipoveni victime ale cutărei politici străine și privilegiați ai cutărei politici; alții o priveau din punctul de vedere al ideilor cosmopolite și umanitare; ceilalți în fine vedeau numai ocaziunea de a-și face paradă de libertățile acordate statului român în urma tratatului dela Paris. Nimeni nu mai era în

---

[1]) Melchisedec, *op. cit.*, pp. 193—197.

stare să judece și să lucre în această chestiune ca Român și pentru Statul Român. Lipovenii deci favorizați de această stare a spiritelor inteligenței române, cu tactica ghibace, de care nu sunt lipsiți oamenii ce lucră pe ascuns, au izbutit a se constitui în România, fără niciun control, ca stat în stat, folosindu-se de toate drepturile acordate Românilor și susträgându-se dela toate îndatoririle și prescripțiunile, care li se păreau incompatibile cu condițiunea lor de sectanți religioși. In continuare episcopul arată că «*prin convenția dela Paris din anul 1858, despre noua organizare a României, acordându-se drepturi politice tuturor locuitorilor de orice rit creștinesc, Lipovenii, peste așteptările lor, se treziră deodată egali cu Românii în toate privințele. Ei însă, de-și au profitat de drepturi, continuă a se abține dela mai multe îndatoriri impuse de constituțiune și de civilizațiune. Astfel sunt: recrutarea, școala proscrisă de superstițiunile lor, altuirea copiilor, pe care o numesc pecete a lui antihrist și actele civile, dela care se sustrag cu felurite subterfugii, din care cauză în țară niciodată nu s'a știut numărul lor. In statistica d-lui Suțu publicată în anul 1857, nici nu se amintește de ei, ca și cum nu ar fi existat în țară. Chiar în statisticile anilor din urmă numărul lor este foarte neexact*» [1]).

Opoziția contra introducerii actelor stării civile a mers așa de departe, încât Lipovenii recurseseră chiar la protecția sultanului contra domnitorului țării. In localitățile *Brăila*, *Piscu*, *Galați* și *Peatra* s'au produs demonstrațiuni sgomotoase contra condicei lui antihrist [2]). Atunci mulți Lipoveni fugiră în Turcia, iar alții se reîntoarseră chiar în Rusia [3]).

O altă chestiune destul de iritantă era aceea privitoare la pomenirea numelui domnitorului la liturghie. Pe tema aceasta s'a deslănțuit o aprigă discuție între chiriarhii lipovenești, la care luă parte și episcopul *Arcadie Vasluianul*, pronunțându-se contra pomenirii numelui domnitorului la liturghie. *Arcadie Vasluianu* din Dobrogea se pronunță însă pentru pomenirea șefului statului, susținându-și părerea într'o adresă către mi-

[1]) Melchisedec *op. cit.*, p. 499 urm.
[2]) *Ibid.*, p. 200, D. N. Subbotin. Rascol kak orudie vraždebnyh Rossii partij, p. 66.
[3]) D. N. Subbotin, *op. cit.*, p. 94.

tropolitul *Chiril* dela Fântâna Albă [1]). In cele din urmă pare să fi cedat și Arcadie Vasluianul, căci după mărturia episcopului Melchisedec, în catedralele lipovenești se pomeneau la liturghie domnii pravoslavnici [2]).

Pentru aceste considerațiuni era firesc ca guvernul român din Principate să respingă cererea Lipovenilor pentru organizarea ierarhiei lor. Imposturile lui Epifanie, Varlaam, Antinogen și Antim, de care s'a amintit mai sus, fură curând demascate și Lipovenii continuară să rămână și mai departe fără căpetenii spirituale recunoscute de domnitorii și de guvernele țărilor în care se refugiaseră. Anaforaua mitropolitului Sofronie arată în termeni destul de drastici motivele pentru care divanul domnesc din Iași, căci cel din București nu venea în considerare, întru cât numărul Lipovenilor din Muntenia era în vremea aceea disparent, nu-și putea da asentimentul pentru recunoașterea unui arhireu lipovenesc și din considerație față de *Rusia pravoslavnică* care urmărea pe răscolnici în largul cuprins al granițelor sale. De aceea Lipovenilor nu li rămăsese altă cale de a obținea recunoașterea ierarhiei lor, decât adresându-se *guvernului austriac* dela Viena.

9. RECUNOAŞTEREA DE CĂTRE AUSTRIA A EPISCOPATULUI LIPOVENESC DIN BUCOVINA

In scopul acesta starețul lipovenesc *Ironim dela Fântâna Albă* prezentă la 26 Februarie 1840 administrației austriace din Bucovina un *memoriu* în care cerea autorizație de a angaja un arhireu pentru păstorirea credincioșilor lipovenești din acea provincie [3]).

Memoriul Lipovenilor fusese redactat la mănăstirea Dragomirna de ierodiaconul *Victor Cocoreanu*, fost profesor la *institutul teologic* din Bucovina. Din cauza unor defecte morale Cocoreanu pierduse catedra și se retrase la mănăstirea Dragomirna, pe moșia căreia se înjghebase satul Lipoveni. Inainte de a-l înainta guvernatorului din Liov, șeful admi-

[1]) Melchisedec, *op. cit.*, p. 202 urm.; D. N. Subbotin, *op. cit.*, pp. 94—98.
[2]) Melchisedec, *op. cit.*, p. 206.
[3]) I. Polek, *op. cit.*, II, p. 23.

nistrației bucovinene ceru avizul *institutului teologic* de pe lângă episcopia Bucovinei din Cernăuți asupra cuprinsului acestui memoriu. Profesorii dela institut dădură un avis negativ, insistând asupra abaterilor dogmatice și canonice ale răscolnicilor [1]). Ei arătau în întâmpinarea lor că Lipovenii sunt posedați de un spirit de *fanatism* și *intoleranță* religioasă, disprețuind pe cei ce nu împărtășesc credința lor, cărora nici nu voiau să le răspundă la salut. Profesorii mai arătau că Lipovenii fanatici refuză *jurământul* și *serviciul militar*, se opun ordinelor administrative cu privire la *starea civilă* și consideră *statul* ca o creație a lui antihrist. Recunoașterea ierarhiei i-ar întări numai în atitudinea lor antisocială și ostilă statului [2]). Răspunsul poartă data de 1/13 Ianuarie 1842, este redactat în limba germană și a fost publicat de I. Polek [3]). La 22 Iulie 1843 Lipovenii prezentară împăratului la Viena un nou memoriu în care se străduiau să combată acuzațiile care li se aduceau cu privire la intoleranță și la rezistența lor față de ordinele autorităților de stat [4]).

Urmă apoi un lung schimb de corespondență între Cernăuți, Liov și Viena care dăinui mai bine de 4 ani. La 1844 guberniul din Leov ceru oficiului cercual din Cernăuți date asupra numărului Lipovenilor din Bucovina. Din raportul acestui oficiu aflăm că la 1844 trăiau la Fântâna Albă 604 Lipoveni, la Climăuți 840, la Mitocul Dragomirnei 361 și la Lucavăț-Mihodra 161, deci la un loc 1966 suflete, dintre care 1813 erau localnici iar 153 străini de localitățile de mai sus [5]). In baza acestui raport aprobat și de guberniul din Liov, apăru la *18/29 Septemvrie 1844* decretul imperial prin care se aprobă cererea Lipovenilor din Bucovina de a-și alege un arhireu cu reședința la Fântâna Albă. Astfel îndelungata lor stăruință, fu în sfârșit încununată de succes. Guvernul imperial din Viena își dăduse aprobarea pentru crearea unei ierarhii lipovenești în Bucovina.

1) I. Polek, *op. cit.*, II, p. 26.
2) *Ibid.*, II, pp. 64—65.
3) *Ibid.*, II, p. 59, anexa 12.
4) *Ibid.*, II, pp. 66—70.
5) *Ibid.*, II, p. 27 urm.

Decretul imperial îngăduia Lipovenilor bucovineni să-şi aleagă un episcop de oriunde vor voi afară de Rusia. In consecinţă delegaţii din Fântâna Albă, călugării Olimpie Miloradov şi Pavel Vasiliev se adresară tururor Lipovenilor din diaspora pentru desemnarea unui candidat de episcop. Ei călătoriră în Dalmaţia, Muntenegru şi Serbia, dar fără niciun rezultat. Ei străbătură Moldova şi Muntenia fără să găsească persoana potrivită pentru noul scaun episcopal dela Fântâna Albă. Din Principatele Române ei trecură în Turcia ajungând la Constantinopol, unde nimeriră peste şeful emigranţilor poloni Mihail *Czaikowski* care, întrase în serviciul Porţii sub numele de Ahmed iar mai apoi de *Sadik Bei* [1]). Czaikowski se interesa de aproape de soarta răscolnicilor ruşi refugiaţi în Turcia, pentru a-i atrage de partea sa [2]). Intre Cazacii hatmanului *Ignat Necrasov*, care pe timpul împărătesei Ecaterina se refugiaseră în Dobrogea, se găseau şi numeroşi Lipoveni pe care îi întâlnim în legiunea de Cazaci a lui Czaikowski [3]). Aşa se explică interesul lui Czaikowski pentru cauza lipovenească care atrase atenţiunea delegaţiei lipoveneşti asupra fostului mitropolit al Bosniei *Ambrosie Popovici*, recomandându-l pentru noul scaun episcopal dela Fântâna Albă. Exmitropolitul Ambrosie era de origine Grec din Enos, unde se născuse dintr'o veche familie preoţească la 1791. Ambrosie făcuse studii teologice, primise hirotonia de preot, iar după moartea soţiei sale se călugări şi ajunse la 1835 mitropolit al *Bosniei*. In urma unui conflict cu paşa din Bosnia el trebui să părăsească scaunul mitropolitan după 4 ani de arhierie şi să se retragă la Constantinopol unde trăia în cea mai neagră mizerie [4]).

Dar cu toată recomandaţia lui Czaikowski, Lipovenii aveau preferinţă pentru un candidat din secta lor, de aceea ei hotărîră să-l caute pretutindeni în *ostroavele greceşti*, în *Egipt*,

---

1) I. Eckardt, *op. cit.*, p. 104 urm.; I. Polek, *op. cit.*, p. 29; Episcopul Melchisedec, *op. cit.*, p. 169.

2) Ion I. Nistor, *Die Polenlegion im Krimkriege*, în *Codrul Cosminului*, vol IX. p. 69 urm..

3) Ion I. Nistor, *Corespondenţa lui Coronini*, Cernăuţi, 1938, p. 613, Nr. 442.

4) I. Eckardt, *op. cit.*, p. 107; I. Polek, *op. cit.*, p. 29; Episc. Melchisedec, *op. cit.*, p. 101 urm. N. Subbotin, *op. cit.*, p. 225 urm; D. Dan, *op. cit.*, p. 18.

în *Siria* și în *Palestina*. Cum însă osteneala lor rămase zădarnică, delegații Olimpie și Pavel se opriră asupra persoanei lui *Ambrosie* care se declară gata să primească misiunea ce i-se oferea. După ce se convinseră că Ambrosie avea darul de a săvârși serviciul divin într'o biserică ortodoxă, ei semnară la 16 Aprilie 1846 contractul cu Ambrosie, oferindu-i o remunerație anuală de 500 galbeni plus cheltuelile de transport [1]).

Mai rămase încă de rezolvat chestiunea *cetățeniei austriace*. fiindcă guvernul din Viena nu înțelegea să admită la treapta ierarhică în țările coroanei habsburgice pe un supus al sulta nului. Pentru obținerea cetățeniei Ambrosie se îmbarcă la Tulcea, unde fusese primit cu mare alaiu de lipovenimea dobrogeană, pe un vapor austriac și porni la Viena. Acolo fu bine primit de împăratul *Ferdinand*, care îi dădu autorizația provizorie de a ocupa scaunul episcopal dela Fântâna Albă și de a săvârși acolo funcțiunile arhierești până la împlinirea formelor oficiale. In ziua de 28 Octomvrie 1846 Ambrosie fu instalat episcop la Fântâna Albă în fața delegaților din cele 4 comune lipovenești din Bucovina și a reprezentanților lipovenimii de pretutindeni. *In catedrala din Fântâna-Albă episcopul Ambrosie se lepădă de ortodoxie și se făcu lipovan.* La 15 Noemvrie 1846 sosi și decretul imperial prin care Ambrosie primi autorizația de a săvârși funcțiunile de episcop [2]).

10. PRIMELE ACTE ARHIPĂSTOREȘTI ALE CHIRIARHULUI AMBROSIE

Indată după instalarea sa, noul episcop hirotoni mai mulți preoți și diaconi lipovenești pentru credincioșii sectari din Bucovina și din țările vecine. Ambrosie se gândi totodată și la desemnarea vicarului său. Pentru postul acesta fură desemnați de obștea lipovenească trei candidați, doi monahi și un laic, dintre care episcopul urmă să tragă la sorți pe unul dintre ei. Tragerea la sorți s'a făcut la 10/22 Noemvrie.

[1]) I. Eckhardt, *op. cit.*, p. 107.
[2]) I. Polek, *op. cit.*, II, p. 31.

Episcopul Ambrosie scoase din urnă cu mâna sa proprie pe laicul *Ciprian Timofeiov* din Fântâna Albă care primi în călugărie numele de *Chiril*, și care fu hirotonit arhiereu-vicar la 2 Ianuarie 1847 și confirmat de guvernul din Viena la 26 Iunie 1847 [1]). La 23 Martie 1847 Ambrosie primi cetățenia austriacă și prestă jurământul de credință în fața lui *Gheorghe Isăcescu*, șeful administrației bucovinene.

Noul arhiereu lipovenesc Ambrosie dela Fântâna Albă nu se mărgini însă în activitatea sa arhipastorească numai la credincioșii săi din Bucovina, ci el se strădui să-și extindă arhipăstoria asupra lipovenismului întreg. După hirotonia vicarului său *Chiril*, el ridică la treapta de arhiereu pentru Lipovenii din Dobrogea pe monahul *Arcadie*, care se călugărise la mănăstirea Manolea din județul Baia. Noul arhiereu al Lipovenilor și exarh al Necrasovilor își avea reședință în mănăstirea *Slava* după care se intitulă *Slavski*, adică Slăveanul [2]). Sfătuit de Osip *Semenovici Gonciarov*, un lipovan isteț din Comuna Sarichioi, și susținut de Czaikowski, episcopul Arcadie izbuti să obțină recunoașterea episcopatului său din partea sultanului. Prin fermanul împărătesc din 1851, sultanul primi episcopia Necrasovilor sub înalta sa protecție, garantând Lipovenilor din Turcia deplina libertate de cult și de credință, fără niciun amestec din afară și scutindu-i în mod excepțional de orice plată la instalarea arhiereilor. Lipovenii dobrogeni erau liberi de a-și organiza și conduce vieața lor bisericească fără niciun amestec din partea autorităților eclesiatice sau civile. Copii de pe firmanul sultanului fură remise Lipovenilor din Moldova și din Bucovina ca să se ia cunoștință de mărinimositatea sultanului față de ei. Primind copia firmanului, episcopul *Chiril* dela Fântâna Albă se grăbi să ridice eparhia Slavei la rangul de arhiepiscopie, iar pe episcopul *Arcadie* la gradul de arhiepiscop și exarh al Necrasovilor [3]). Al doilea episcop în Dobrogea era *Justin* de Tulcea [4]).

[1]) *Ibid.*, II, p. 32.
[2]) D. N. Subbotin, *op. cit.*, p. 25; Melchisedec, *op. cit.*, p. 169 urm.
[3]) Melchisedec, *op. cit.*, p. 170 urm.; G. Ilioniu, *Cultele în Dobrogea*, în «*Dobrogea*» p. 636.
[4]) Melchisedec, *op. cit.*, p. 149.

Dar episcopul Ambrosie dela Fântâna Albă nu se mulțumi numai cu extinderea razei sale de influență arhierească asupra Principatelor Române și asupra Turciei. El mai hirotoni în taină trei episcopi pentru Lipovenii din *Rusia*, ceea ce trecea evident peste competența sa arhiepiscopească care era îngrădită în granițele imperiului habsburgic și ale celui otoman. Dar și mai mult, împuternicitul său arhimandritul Gherontie dela Fântâna Albă întreprinse cu pașaport fals mai multe călătorii în Rusia, pentru a face în numele chiriarhului Ambrosie o largă propagandă în rândurile Lipovenilor de acolo. In Mai 1847 poliția rusă reuși însă să pună mâna pe agentul de legătură al arhiereului Ambrosie, să-i confiște corespondența și darurile pe care le adunase pentru Fântâna Albă. Ajungând astfel în posesiunea unui material foarte compromițător pentru Ambrosie, guvernul rus interveni energic la Viena și la patriarhia din Constantiniopol, cerând destituirea arhiereului sectar dela Fântâna Albă. In nota rusească de protest se arătă că mânăstirea lipovenească dela Fântâna Albă era populată de fugari din Rusia certați cu morala și urmăriți pentru crime sau desertiune din oștire, că starețul acelei mănăstiri ar fi fost de trei ori în Rusia cu pașaport fals; de asemenea pașapoarte se foloseau și diverși emisari schismatici pentru a se strecura cu scopuri de propagandă în Rusia, unde Lipovenii erau urmăriți ca rebeli și conspiratori contra statului [1].

11. SUSPENDAREA EPISCOPULUI AMBROSIE ȘI EXILAREA LUI LA CILLI IN STIRIA

In urma acestor denunțuri, arhiereul Ambrosie fu chemat în Decemvrie 1847 la Viena pentru a se disculpa de învinuirile ce i se puneau în sarcină. Ambrosie mai era învinuit că ar fi primit în mănăstire supuși ruși fugiți de osândă pentru fapte infamante, că arhimandritul Gerontie ar fi călătorit în Rusia cu pașaport fals și că și-ar fi lărgit jurisdicția și asupra Lipovenilor din Rusia [2].

---

[1] I. Polek, *op. cit.*, II, p. 32.
[2] *Ibid.*, II, p. 32; Melchisedec, *op. cit.*, p. 106 urm.

Concomitent cu interogarea sa, s'a orânduit și o anchetă severă la Fântâna Albă, care dădu rezultate destul de compromițătoare pentru Ambrosie și pentru sfetnicii săi. Concluziile la care ajunseră membrii comisiilor de anchetă avură drept urmare suspendarea lui Ambrosie și închiderea mănăstirii Fântâna Albă prin decretul imperial dela 24 Februarie 1848, tocmai într'o vreme în care Austria se găsea în pragul revoluției.

In zadar încercară Lipovenii bucovineni de a obținea reinstalarea lui Ambrosie, intervenind pe lângă membrii guvernului austriac, pe lângă conducătorii congresului panslavist dela Praga și chiar pe lângă adunarea națională constitutantă dela Kremsir. Stăruințele lor rămaseră fără efect din consideratie față de Rusia, a cărei intervenție armată contra Ungurilor fusese solicitată de Austria. Arhiereul suspendat primi autorizația de a se stabili la *Cilly* unde i se ordonanță o pensie viageră de 600 fl. din tezaurul statului plus 300 fl. pentru cheltuieli de călătorie. Totodată i se interzise de a mai comunica cu coreligionarii săi [1]).

Reședința episcopală dela Fântâna Albă rămase închisă până la 2 Decemvrie 1848, ziua suirii pe Tron a împăratului *Franz Iosef*, când fu redeschisă de comisarul guvernului și cheia ei încredințată episcopului-vicar Chiril. Acesta își începu activitatea pastorală, însușindu-și titlul de arhiepiscop de Fântâna Albă și mitropolit al tuturor creștinilor antico-pravolsavnici. El chirotoni în arhiereu pe ieromonahul *Onufrei Perusov*, care primi confirmarea oficială dela Viena la 23 August 1849. In taină Chiril mai hirotoni numeroși episcopi pentru Rusia. El ridică la rangul de mitropolit pe episcopul Arcadie din Slava. Arcadie muri în 1868, iar în locul lui mitropolitul dela Fântâna Albă hirotoni în episcop pe Irinarh, fost monah la mănăstirea Slava. Pentru Tulcea el hirotoni pe *Alipiu*, iar pentru Lipovenii din Moldova el hirotoni la 1855 în episcop pe *Arcadie* cu titlul de Vasluiski adecă Văsluianul. Pentru Lipovenii din Turcia el hirotoni în episcop pe un oarecare *Onufrei* cu titlul *Brailovski* adecă de Brăila sau Brăileanu.

[1]) I. Polek, *op. cit.*, pp. 32—35; Melchisedec, *op. cit.*, p. 106 urm.

Crearea şi întărirea ierarhiei lipoveneşti nu era privită însă cu ochi buni de secta Lipovenilor fără popi. Curând isbucni un grav conflict între ambele secte. In Februarie 1849 mitropolitul *Chiril* înaintă guvernului un memoriu în care se arătau abuzurile și ilegalitățile Lipovenilor bezpopovți. Dar cum la denunțul său el nu primise niciun răspuns, el repetă acuzațiile în anii următori 1853, 1854 și 1857. In replica lor bezpopovții arătau că ei s'au așezat în Bucovina la 1783 cu autorizația împăratului Iosif al II-lea, că și-au zidit biserici și că funcțiunile cultului lor sunt săvârșite de bătrâni cucernici şi respectați și că adversarii lor și-au angajat mai târziu preoți și chiar arhierei, care s'ar fi făcut vinovați de grave abateri dela îndatoririle lor față de comunitate și față de stat.

Un comisar al guvernului, însoțit de preotul român *Vasile Mandicevski* din Bahrinești, fură delegați cu anchetarea acuzațiilor pe care sectele lipovenești și le aruncau în față. Ancheta a durat dela 19 Septemvrie—12 Octomvrie 1857 și a făcut unele constatări în dauna arhiereilor lipovenești dela Fântâna Albă. Intre altele s'a putut constata că la redeschiderea mănăstirii de călugări s'au reprimit călugări străini din Rusia, iar la nou înființata mănăstire de călugărițe s'au primit de asemenea candidate străine. Actele de stare civilă se găseau în cea mai mare desordine. Nu se ținea condica naşterilor, căsătoriilor și deceselor și multe alte abateri și nereguli întru care și aceea că Lipovenii refuzau să primească *numele de familie* [1]). In urma constatărilor comisiunii de anchetă guvernul dispune la 6 Noemvrie 1857 închiderea mănăstirii de maice, expulsarea călugărilor străini și instalarea unui comisar în încăperile mitropoliei, pentru a sili astfel pe Lipoveni să se conformeze întocmai dispozițiunilor guvernamentale [2]).

O delegație lipovenească porni din nou la Viena cu un memoriu în care Lipovenii răspundeau la punctele de acuzație formulate de comisia de anchetă. In memoriul acesta, cu data de 1 Martie 1858 ei arătau că împăratul Iosif al II-lea le-ar fi garantat deplina libertate religioasă și că vaccinarea copiilor și celelalte formalități care li se cer ar fi în contra-

[1]) I. Polek, *op. cit.*, II, p. 36.
[2]) *Ibid.*, II, p. 38.

dicție frapantă cu ritualul lor bisericesc, dela care ei nu se pot abate. Cuprinsul memoriului a fost publicat de Subobotin și reprodus în traducere de episcopul Melchisedec [1]). Prin memoriul lor Lipovenii declarară că nu pot primi introducerea matricolelor pentru vaccinarea copiiilor; certificatele de deces și jurământul care li se cere din partea autorităților de stat, ar contraveni însă dispozițiunilor privilegiului lor din 9 Octomvrie 1783, prin care li s'a îngăduit liberul exercițiu al confesiunii lor. Din cauza aceasta ei refuzară să primească « *inovațiile* » care li se impuneau din partea guvernului laic. Canoanele bisericii lor nu le-ar permite să depună niciun fel de jurământ [2]).

12. RECUNOAȘTEREA LUI CHIRIL CA SVETITEL LIPOVENENESC IN BUCOVINA

Răspunsul guvernului din Viena în chestia memoriului lipovenesc întârzià până la 1859, când « Prea sfântul ierarh superior al Lipovenilor » Chiril primi înștiințarea că Apostolica Sa Majestate Imperială Regală, prin prea înalta rezoluțiune din 18 August 1859, a îngăduit ca Lipovenii popovți din Bucovina să-și aibă și în viitor un pastor superior care să se numească *svetitel* — ierarh — și care, în vieață încă fiind, să-și hirotonească un vicar. Pentru săvârșirea acestei consacrări svetitelul va primi învoirea dela cârmuirea provincială a Bucovinei, iar după consacrare vicarul va primi confirmarea dela ministerul cultelor din Viena. Svetitelul și vicarul nu vor putea întreprinde călătorii în străinătate fără prealabila învoire a autorității de stat. Nici svetitelul și nici vicarul nu vor putea hirotoni în preot sau arhiereu candidați de cetățenie străină. Hirotoniile în preoți se vor face numai în cadrele necesității comunităților lipovenești locale bucovinene, dară și aceasta numai cu autorizația guvernatorului provinciei. Vicarul consacrat se va abține dela orice acte arhierești, câtă vreme svetitelul este în vieață. Orice abatere dela această dispozițiune se va pedepsi cu rigorile legii. In anumite cazuri guvernul va putea interzice svetitelului și vicarului săvârșirea funcțiunilor arhierești.

[1]) Melchisedec, *op. cit.*, pp. 112—119.
[2]) *Ibid.*, pp. 110—115.

Mănăstirea de călugări și cea de călugărițe vor putea funcționa mai departe la Fântâna Albă, fiindu-le însă strict oprit de a primi în cinul lor călugăresc persoane venite de peste graniță. Orice primire în călugărie va fi comunicată prefecturii județului, care va exercita și controlul cuvenit asupra acestor mănăstiri. Dispozițiunile acestea se aplică și mănăstirilor nepopite [1]). Protestele Lipovenilor cu privire la starea civilă și la măsurile sanitare n'au fost luate în considerare cu toate intervențiile repetate ale svetitelui Chiril [2]).

Măsurile acestea drastice indispuseră însă foarte mult pe Lipoveni. Din nou delegații lor luară drumul Vienei pentru a cere cu insistență revocarea lor. Delegații mai cereau autorizația ca mitropolitul *Ambrosie* să se poată reîntoarce la Fântâna Albă. Dar prin decretul imperial din 18 Aprilie 1862 cererile lipovenești fură respinse ca nefundate, iar măsurile decretate rămaseră în vigoare. Ambrosie putea să-și aleagă alt loc de retragere în cuprinsul Austriei, dar nicidecum în Bucovina [3]).

13. INCERCAREA LIPOVENILOR DE A MUTA REȘEDINȚA SVETITELULUI LOR IN MOLDOVA, DOBROGEA SAU LA LONDRA

Lipovenii, văzându-se strict controlați în acțiunea lor, se hotărîră să mute sediul mitropoliei dela Fântâna Albă în altă țară cu mai mari libertăți. Sondările pe care le făcură la Poartă pentru a muta reședința în *Turcia* eșuară din cauza patriarhului ecumenc din Constantinopol care avea motive serioase de a se opune. Dar nici Poarta nu se gândea să jignească Rusia din cauza Lipovenilor [4]). Respinși de Poartă, Lipovenii cerură intervenția Franței pe lângă *Cuza-Vodă* pentru mutarea reședinței metropolitane în *Principatele Unite*. Dar cu toată libertatea religioasă, garantată prin convenția dela Paris, guvernul

---

1) I. Polek, *op. cit.*, II, p. 40 urm.
2) *Ibid.*, p. 40; Melchisedec, *op. cit.*, p. 131; D. N. Subbotin, *op. cit.*, pp. 65—75.
3) I. Polek, *op. cit.*, p. 40 urm.
4) *Ibid.*, p. 40; Melchisedec, *op. cit.*, p. 131; D. N. Subbotin, *op ct.*, pp. 65—75.

român avea, precum s'a arătat mai sus, motive destul de vajnice pentru a respinge cererea Lipovenilor. N'a lipsit nici gândul de a muta sediul mitropoliei la *Londra*, unde funcționa tipografia rusească liberă a publicistului *Alexandru Herzen*, servită de culegători polonezi. In Noemvrie 1861 un delegat al Lipovenilor fusese chiar la Londra, dar informațiile sale nu erau de natură de a inspira încrederea cuvenită în tipografia lui Herzen și de aceea căzu și acest plan, astfel că Lipovenilor nu le rămase altă ieșire, decât să rămână cu mitropolia lor la Fântâna Albă [1]).

Prin jurnalul consiliului de miniștri din 17 Oct. 1860 s'a hotărît ca Lipovenii din Moldova să-și aibă clerul lor. Decizia guvernului fu comunicată la 6 Noemvrie mitropoliei Moldovei. La 23 Decemvrie 1860 se raporta la Fântâna Albă că problema arhiereului lipovenesc din Moldova a găsit o fericită soluționare și anume că: «*La 17 ale trecutei luni Octomvrie consiliul miniștrilor a refuzat toate clauzele reposatului mitropolit Sofronie Miclescu prin care el nu voia să recunoască de arhiereu pe arhiereul nostru pentru că Lipovenii nu au ierarhie recunoscută de biserică. Dar consiliul de miniștri a decis ca după articolul 46 din Convenție, Lipovenii creștini pot să aibă clerul lor. Această deciziune la 6 Noemvrie, ministrul averilor bisericești a trimis-o locotenentului de mitropolie spre știință și regulă. Locotenentul primind-o a cetit-o și a ordonat a o pune în arhivă. Și așa dușmanii au tăcut și arhiepiscopul nostru rămâne acum fără nici un pericol, căci numele lui este cunoscut ministrului încă din anul 1857*» [2]). La 1866, după retragerea vicarului *Onufrei*, svetitelul Chiril hirotoni, cu aprobarea Vienei, pe călugărul *Antonie* din Fântâna Albă arhireu cu titlul de *Târgu-Frumos* — Formozski — Antonie de Târgu-Frumos muri însă la 1870, iar în locul său fu consacrat vicar popa lipovenesc *Ageu* din Brăila, care în călugărie primi numele de *Atanasie*, cu titlul de *Brăileanu* — Brailovski [3]).

---

[1]) I. Eckhardt, *op. cit.*, pp. 125—129; I. Polek, *op. cit.*, II, p. 41 urm.; Melchisedec, *op. cit.*, p. 121 și 144 urm.
[2]) Melchisedec, *op. cit.*, p. 212.
[3]) *Ibid.*, p. 135 urm.; I. Polek, II, p. 43; D. Dan, p. 27.

14. LUPTE ŞI FRĂMÂNTĂRI INTRE SECTELE LIPOVENEŞTI ŞI SOBOARELE DELA MOSCOVA, BOTOŞANI ŞI IAŞI

Recunoaşterea oficială a *svetitelui bucovinean* de către guvernul austriac, a *episcopului Arcadie Vasluianul* de către guvernul român şi a lui *Arcadie Slăveanul* de către Poartă, făcu o mare impresie asupra arhiereilor lipoveneşti din Rusia, unde confesiunea lor nu era recunoscută de stat, iar cultul lipovenesc nu putea fi exercitat decât în mod clandestin. Situaţia aceasta neclară şi conspirativă începu să jeneze pe mulţi dintre arhireii lipoveneşti din Rusia, care în tabăra lor proprie aveau de susţinut lupte grele de apărare contra nepopiştilor care îi defăimau mereu. De aceea ei se gândiră la o apropiere şi chiar împăcare cu ortodocşii. In scopul acesta ei se întruniră la 24 Februarie 1863 în sinod la Moscova de unde adresară Lipovenilor de pretutindeni o «*scrisoare circulară*» prin care se propovăduia o apropiere de biserica rusă oficială. Dar circulara soborului lipovenesc dela Moscova, semnat de mai mulţi arhierei în frunte cu Onufrei, vicarul mitropolitului Chiril dela Fântâna Albă, nu găsi aprobarea tuturor chiriarhilor lipoveneşti. Ea fu desaprobată de însuşi Chiril care călătorise anume la Moscova pentru combaterea ei, retrăgând vicarului Onufrei însărcinarea de reprezentant al său la Moscova şi provocându-l să se reîntoarcă la Fântâna Albă, ordin căruia vicarul nu-i dădu ascultare, ci dimpotrivă el rămase la Moscova pentru a griji de răspândirea circularei.

Indată după întoarcerea sa dela Moscova, Chiril convocă la Fântâna Albă un sobor în care s'a pronunţat anatema asupra epistolei circulare şi asupra celor ce au răspândit-o şi primit-o. Pentru a da hotărîrilor soborului autoritatea cuvenită, delegaţii lui Chiril obţinură şi asentimentul exmitropolitului Ambrosie, care trăia la Cilly în exil [1]). Curând după aceasta se prezentară lui Ambrosie şi delegaţii partidei adverse a scrujnicilor, care îl siliră pe patul de moarte să-şi retragă aprobarea, ceea ce chiriarhul mazilit o şi făcu cu trei zile înainte de moartea sa întâmplată la 11 Noemvrie 1863.

---

[1]) Melchisedec, *op. cit.*, p. 139; I. Polek, II, p. 42 urm.

Coincidenţa aceasta determină pe Chiril să conteste autenticitatea actului de desaprobare şi să continue cu îndârjire lupta contra adversarilor săi dela Moscova [1]). Osămintele lui Ambrosie fură înmormântate în cimitirul grecesc dela Triest. Cererea Lipovenilor de a le strămuta la Fântâna Albă fu respinsă de guvernul austriac la 1897 [2]).

Astfel se produse ruptura în tabăra lipovenească între *circularnici* — okrujniki — şi *desbinatori* — rasdorniki — care desaprobau circulara [3]). « Desbinătorii » cu Chiril în frunte reuşiră să-şi asigure majoritatea în epitropia catedralei lipoveneşti din Moscova şi a instituţiilor lor religioase şi de binefacere de unde primeau ajutoare Lipovenii de pretutindeni [4]). Dară nici ocrujnicii nu se lăsară mai prejos, aducând grave acuzaţii lui Chiril şi convocând în toamna anului 1866 un *sobor la Iaşi*, la care luară parte episcopul *Arcadie Văsluianul*, *Arcadie*, episcopul Necrasovilor dela Slava dobrogeană, *Justin*, episcopul Tulcei şi mai mulţi stareţi între care *Eufrosin* dela mănăstirea Tisa din jud. Vaslui şi delegaţi ai comunităţilor ocrujnice din *Târgu-Frumos*, din *Botoşani* şi din alte localităţi din Moldova. Soborul hotărî să ceară lui Chiril demisia pentru grave nereguli în arhipăstorie şi abateri dela canoane. După încheierea desbaterilor membrii soborului porniră în corpore la Fântâna Albă pentru a prezenta mitropolitului hotărîrile lor, propunându-i să se facă schimnic şi să se retragă din scaunul arhiepiscopal. Hotărîrile soborului lipovenesc dela Iaşi impresionară adânc pe bătrânul chiriarh care, în primul moment, se arătă dispus să cedeze. Dar atitudinea sa şovăelnică îndârji şi mai mult pe sfetnicii săi în frunte cu *Achint Vasiliev*, un Lipovean din Fântâna Albă foarte energic şi isteţ. Acesta chemă pe Lipovenii bucovineni la lupta făţişă pentru apărarea svetitelului lor. Achint reclamă totodată la prefectura din Siretiu pe adversarii lor cerând să fie expulsaţi din Bucovina [5]). In faţa măsurilor administrative şi a

[1]) Melchisedec, *op. cit.*, p. 140 urm.
[2]) I. Polek, II, pp. 44 şi 83—84.
[3]) *Hersonskaia eparh. Vedomosti*, anul 1844; Melchisedec, *op. cit.*, p. 135 şi 137; I. Eckhardt, pp. 129—133.
[4]) F. Knie, *Die russisch-schismatische Kirche*, Graz, 1894, p. 61.
[5]) Melchisedec, *op. cit.*, pp. 148—151.

amenințărilor din partea Lipovenilor locali, membrii soborului se grăbiră să se reîntoarcă la Iași fără nicio ispravă. Ajungând acolo ei deciseră să continue ședințele soborului la *Botoșani*. La ședința dela 28 Noemvrie participa și Chiril însoțit de Achint și de tovarășii săi. In cursul desbaterilor însă Chiril se retrase cu ai săi și se reîntoarse la Fântâna Albă. In absența lui soborul continuă desbaterile la Iași, persistând la demiterea lui Chiril. Adversarii săi se abținură însă dela acte de violență contra acestuia, căutând dimpotrivă să-l atragă de partea lor, adresându-i în formă de suplică 10 întrebări de ordin canonic, la care Chiril preferi să nu dea niciun răspuns. In schimb Chiril adresă în 1869 comunității lipovenești din Târgu-Frumos o gramată, prin care desaprobă ereziile ce se furișaseră în doctrina lipovenească și chemă pe toți Lipovenii la unire și bună înțelegere [1]).

Dar gramata lui Chiril nu avu darul de a liniști spiritele agitate ale Lipovenilor. Dimpotrivă, ea ațâță și mai mult agitația contra mitropolitului din Fântâna Albă. Din cauza aceasta chiriarhul bucovinean se văzu silit să lanseze la 8 Iunie 1870 o nouă enciclică pastorală către mitropolitul Antonie din Moscova și către chiriarhii lipovenești de pretutindeni, prin care smeritul mitropolit Chiril cu umilință, plecând prea bătrânul său cap, îi ruga și implora pe toți cei ce se țin de adevărata învățătură, pe prea iubitorii de Dumnezeu arhiepiscopi și episcopi, împreună și pre tot sfânțitul sobor, orice a greșit cu știință și cu neștiință în turburatele împrejurări contra lor și a sfintelor canoane, să-l ierte și să-l deslege de oprire și să nu aibă asupra să nicio mânie, ci mai vârtos să roage pe Dumnezeu pentru sănătate și mântuirea sa. Iar ei înșiși să primească iertare și milă dela Domnul în veacul acesta și în cel viitor [2]). Pentru a înlătura și ultimele nedumeriri, Chiril mai adresă în Mai 1871 Lipovenilor o ultimă scrisoare pastorală, prin care lămurea unele puncte de controversă canonică, restabilind astfel pacea în biserica lipovenească [3]). Svetitelul Chiril muri la 1876 și fu înmor-

[1]) Melchisedec, *op. cit.*, pp. 155—158.
[2]) *Ibid.*, p. 161.
[3]) *Ibid.*, p. 163 urm.

mântat la Fântâna Albă. Urmaş al său deveni arhiereul vicar *Atanasie* care îşi însuşi titlul de *mitropolit a tuturor Lipovenilor staroobredţi din lume*. Indată după înscăunarea sa, Atanasie hirotoni pe preotul *Olimpiu Cuşmin* din Galaţi în arhiereu vicar al mitropoliei dela Fântâna Albă [1]). Atanasie fu recunoscut de arhipastor şi de Lipovenii din România. Episcopia sufragană a Fântânei Albe era *Brăila*. In ultimul timp păstorea la Fântâna Albă arhiepiscopul Tihon Kacialski.

15. LIPOVENII BEZPOPOVŢI, MOLOCANII ŞI SCOPEŢII

Dar nu toţi Lipovenii din România recunosc arhipăstoria de mai sus. O parte din ei, bezpopovţii nu au preoţi. Secta aceasta lipovenească respinge taina preoţiei ca şi celelalte taine ale bisericii ortodoxe, afară de taina botezului care, după credinţa lor, poate fi săvârşită de mireni bărbaţi sau femei. Ei nu recunosc nici căsătoria religioasă, impunându-şi o vieaţă celebatară, trăind însă în promiscuitate. Statistica dela 1900 arată în judeţul Tulcea 3.810 Lipoveni bezpopovţi, faţă de 7.949 Lipoveni cu preoţi. In judeţul Constanţa numărul bezpopovţilor se reducea numai la 173 de suflete faţă de 3.810 Lipoveni popovţi [2]).

Episcopul Melchisedec arată la 1870 în Muntenia, Moldova şi Basarabia de Sud 13.647 Lipoveni popovţi faţă de 1518 bezpopovţi. Date mai nouă cu privire la acest raport nu ne-au stat la îndemână [3]). Numărul bezpopovţilor faţă de popovţi era disparent pretutindeni afară de Brăila-Piscu şi Climăuţi, unde ambele secte îţi ţineau cumpăna.

O altă ramură a bezpopovţilor este cunoscută sub numele de *molocani*, dela moloko — lapte, fiindcă aderenţii acestei secte nu se înfruptă cu lapte. Ei nu admit altă carte bisericească decât *biblia* şi resping semnul crucii, îngenunchierea, cultul icoanelor şi chiar biserica ca edificiu dumnezeesc. Ei nu gustă beuturi spirtoase şi de aceea mulţi dintre ei sunt

[1]) I. Polek, *op. cit.*, II, p. 44.
[2]) G. Ilioniu, *Cultele în Dobrogea, loc. cit.*, p. 636 urm.
[3]) Melchisedec, *op. cit.*, p. 484 urm.; D. Dan, *Lipovenii din Bucovina* p. 33 urm.

foarte bogați. Numărul lor după Melchisedec nu trecea de 213 suflete [1]).

O altă sectă lipovenească sunt *scopeții* adecă imaculații. Aderenții acestei curioase secte antisociale s'au pripășit în România numai la 1820, mai ales în orașele București, Iași și Galați. După Melchisedec numărul lor era de 533 suflete [2]). Pentru a scoate mai bine în evidență răspândirea Lipovenilor asupra teritoriului românesc, dăm în cele ce urmează numărul lor pe provincii, județe și comune după datele statistice din 1930 [3]).

16. RĂSPÂNDIREA LIPOVENILOR IN ROMÂNIA ȘI RECUNOAȘTEREA CULTULUI LOR

Provincia	Județul	Comuna	Numărul Lipovenilor
Bucovina	—	—	670
»	Rădăuți	—	17
»	»	Rădăuți-Oraș	15
»	»	Dornești	2
»	Suceava	—	—
»	»	Lipoveni	603
»	Câmpulung	—	25
»	»	Gura-Homorului	22
»	»	Pojorîta	2
»	»	Vama	1
Dobrogea	—	—	17.945
»	Tulcea	—	15.239
»	»	Sarichioi	3.350
»	»	Jurilovca	3.250
»	»	Carcaliu	2.807
»	»	Slava-Cercheză	1.543
»	»	Slava-Rusă	1.463
»	»	Șfiștovca	765
»	»	Mahmudia	640
»	»	Periprava	544
»	»	Chilia-Veche	334
»	»	Tulcea-Oraș	220
»	»	Sulina	138
»	»	Gorgova	83
»	»	Uzlina	27
»	»	Carmen-Silva	19

[1]) Melchisedec, *o. c.*, paragr. 70, p. 289 urm. și p. 487; G. Ilioniu, *Cultele în Dobrogea, l. c.*, p. 636.

[2]) Melchisedec, *o. c.*, p. 417 urm. și p. 487; G. Ilioniu, *Cultele în Dobrogea*, p. 636.

[3]) *Recensământul general al populației din 1930*, vol. II, part. 2, p. 522—750.

Provincia	Județul	Comuna	Numărul Lipovenilor
Dobrogea	Constanța	I. C. Brătianu	16
»	»	Isaccea	16
»	»	Babadag	6
»	»	C. A. Rosetti	5
»	»	Topologul	4
»	»	Ciucurova	3
»	»	Carasuhatul-de-Jos	3
»	»	Lunca	1
»	»	Principele Carol	1
»	»	Casimcea	1
»	»	—	2.386
»	»	Ghindărești	1.181
»	»	Năvodari	959
»	»	Două Mai	179
»	»	Constanța-Municipiu	41
»	»	Ovidiu	7
»	»	Oltina	7
»	»	Medgidia	3
»	»	Tuzla	3
»	»	Tichilești	2
»	»	Hârșova	1
»	»	Mangalia	1
»	Constanța	Sibioara	1
»	»	Valea-Neagră	1
Moldova	—	—	2.610
»	Baia	—	1.425
»	»	Manolea	609
»	»	Brătești	501
»	»	Lespezi	185
»	»	Baloșești	35
»	»	Boura	20
»	»	Știrbăț	9
»	»	Pașcani	3
»	»	Todirești	2
»	»	Fălticeni	1
»	Iași	—	594
»	»	Focuri	415
»	»	Târpu-Frumos	157
»	»	Iași-Municipiu	21
»	»	Scobălțeni	1
»	Roman	—	146
»	»	Roman-Oraș	146
»	Botoșani	—	100
»	»	Botoșani-Oraș	64
»	»	Hlipiceni	8
»	»	Todireni	7
»	»	Coșulău	5
»	»	Băncești	6
»	»	Călărași	4
»	»	Hârlău	4
»	»	Poiana-Flămânzi	2

Provincia	Judeţul	Comuna	Numărul Lipovenilor
Muntenia	Vaslui	—	276
»	»	Dumasca	246
»	»	Vaslui-Oraş	18
»	»	Codăeşti	12
»	Covurlui	—	42
»	»	Galaţi-Municipiu	42
»	Dorohoi	—	13
»	»	Cordărenii-Vechi	7
»	»	Vlădeni	4
»	»	Dorohoi-Oraş	2
»	Neamţ	—	11
»	»	Piatra-Neamţ	11
»	—	—	2.159
»	Brăila	—	1.825
»	»	Piscu	1.769
»	»	Brăila-Municipiu	55
»	»	Ianca	1
»	Ialomiţa	—	
»	»	Borduşani	303
»	»	Chioara	1
»	Ilfov	—	52
»	»	Bucureşti-Municipiu	52

Din constatările de mai sus s'a putut vedea că aderenţii vechiului cult creştin sau lipovenesc, cum se numea el după propovăduitorul său Filip dela Oloneţ, căutaseră refugiu în Moldova încă din timpul lui Petru cel Mare. In ţările noastre ei s'au bucurat totdeauna de o largă toleranţă religioasă şi de o sinceră ospitalitate. Propaganda lor religioasă nu s'a extins niciodată asupra populaţiei indigene româneşti. De aceea domnitorii Moldovei, Constantin şi Alexandru Mavrocordat, Alexandru Moruzi, Scarlat Calimachi şi însuşi Alexandru Vodă Cuza au conferit adepţilor vechiului cult creştin liberul exerciţiu al credinţei lor, tratându-i ca cetăţeni paşnici, muncitori şi de folos ţării. De libertatea cultului, proclamată prin convenţia dela Paris, prin constituţia din 1866 precum şi prin cea dela 1923, astăzi în vigoare, s'au bucurat şi continuă să se bucure. O recunoaştere formală a cultului vechiu nu s'a putut face însă multă vreme din considerațiuni de ordin extern. Guvernul român nu putea conferi recunoaşterea oficială unei comunităţi religioase ai cărei

membri se recrutau din refugiați dintr'o țară prietenă și vecină, în care exercițiul acestui rit era oprit prin lege.

Cum însă adâncile prefaceri politice, sociale și religioase din anii din urmă au înlăturat cu desăvârșire această piedecă, guvernul român a promulgat legea Nr. 728 din 10 Septemvrie 1946 pentru recunoașterea cultului creștin de rit vechiu — cultul lipovenesc — care de astăzi înainte urmează să se bucure de deplina libertate de manifestare religioasă, având aceleași drepturi și obligațiuni ca și celelalte culte recunoscute. Eparhiile, parohiile și mănăstirile cultului creștin de rit vechiu sau lipovenesc din România sunt și rămân persoane juridice de drept public. In conformitate cu principiile de organizare, luate de soboarele și adunările acestui cult, statul român nu va acorda niciun fel de ajutoare sau subvențiuni bănești pentru întreținerea cultului lipovenesc și a instituțiunilor sale sau pentru salarizarea clerului și personalului său[1]).

Astfel s'a pus capăt unui îndelungat proces confesional pentru împăciuirea spiritelor și îndrumarea unei pașnice conviețuiri a aderenților cultului lipovenesc cu adepții celorlalte culte religioase din țară.

[1]) *Monitorul Oficial*, anul CXIV, Nr. 212, partea I-a, p. 10023.

DOUĂ VEACURI DELA REFORMA LUI CONSTANTIN MAVROCORDAT
1746—1946

DE

GHEORGHE I. BRĂTIANU
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în ședința publică dela 13 Decemvrie 1946

Acum un secol, în anul 1846, apărea în al doilea volum al *Magazinului Istoric pentru Dacia*, studiul lui Nicolae Bălcescu «*despre starea soțială a muncitorilor plugari în principatele române în deosebite timpuri*» [1]. In această schiță de optsprezece pagine, însoțită de douăsprezece «acte diplomatice» sau documente publicate în anexă, avem una din cele mai vechi, dacă nu, de fapt, chiar cea dintâi încercare de istorie socială a claselor noastre rurale, scrisă de un Român. Ar fi de prisos să stăruim asupra locului pe care această lucrare îl ocupă în opera valorosului istoric și fruntaș al mișcării dela 1848, a suflului generos de libertate și de apărare a celor obijduiți de care e pătrunsă, în deplină conformitate de altfel, cu spiritul vremii și al generației, în rândurile căreia se număra Bălcescu. Deși autorul ei nu a găsit cu cale să sublinieze în mod deosebit această coincidență, scrierea sa se tipărea la împlinirea altui veac, ce se scursese dela unul din actele cele mai însemnate în legătură cu desvoltarea problemei țărănești, Cartea Obșteștii Adunări a Țării Românești, întărită de Constantin Mavrocordat la 5 August

[1]) *Op. cit.*, pp. 229—246, Acte pp. 247—308.

1746 « pentru desrobirea tuturor țăranilor »; reproducând acest document, B ă l c e s c u, după ce descrisese toată greutatea împilării de care sufereau în epoca fanariotă muncitorii gliei, legați de ea prin așezăminte mai vechi, tot atât de strâns și de temeinic cum erau colonii din ultimele timpuri ale imperiului roman, îl comenta în termenii următori: « In acele triste minute D-zeu vorbi în inimile celor puternici ai Țării. Ei recunoscură vina lor și osânda cerească, și își aduseră aminte că sunt creștini, și că Hristos s'au jărtfit pe pământ ca să piară robia. In seanța de la 5 August 1746, Obșteasca Adunare a Țării Românești declară: « că ea nu cunoaște mai greu și mai mare păcat decât a avea pe frații noștri cei întru Hristos supt jugul robiei noastre, de vreme ce Sf. Evanghelie ne zice: iubește pe aproapele tău ca însuți pe tine. Ca următori dar aceștii porunci nu trebue să robim pe frații noștri. Că robia n'au fost de nici un folos și încă un obiceiu de mare pagubă sufletelor noastre, rămasă fiind dela strămoși ca un blestem asupra capetelor noastre ». Ei hotărîră atunci libertatea tuturor țăranilor (vezi actele Nr. 6 și 7). Această declarație răsună cu putere în inimile tuturor, și obșteasca Adunare a Moldaviei nu întârzie a lua asemenea hotărîre (vezi actul Nr. 8). Aceste acte fură cele din urmă făcute de obșteștile Adunări alcătuite de toate stările, astfel cum era în vechime, și cum de atunci n'au mai fost, căci Divanurile ce fură după aceea până la Regulament, de și urma a se numi pe sine obștească Adunare, dar era tare deosebite de cele dintâi și prin compoziția și prin atribuțiile lor » [1]).

De sigur cercetările istoricilor mai vechi și mai noi, în cursul secolului care s'a încheiat dela publicarea acestor rânduri, au modificat din multe puncte de vedere, concepția străbătută de un atât de generos romantism, a lui N i c o l a e B ă l c e s c u. Nu e însă mai puțin adevărat că el a accentuat cel dintâi îndoitul aspect al actelor care alcătuesc reforma lui Constantin Mavrocordat, începuturi modeste față de întregimea problemei, dar de o deosebită însemnătate când le așezăm în cadrul epocii și le stabilim locul în ordinea lor

[1]) *Ibid.*, pp. 239—240.

cronologică, printre inițiativele de progres social ale istoriei moderne. Istoricul român dela 1846 a scos într'adevăr în evidență atât importanța actului de desrobire dela 1746, pentru desvoltarea țărănimii din țările noastre, cât și valoarea constituțională a unor hotărîri luate de corpuri constituite, de Stări întrunite în Adunarea care reprezintă țara, așa cum se întruneau Statele și Ordinele tradiționale în țările Europei Apusene și Centrale — hotărîri care primeau întăritura domnească după ce vădiseră consimțimântul obștei. Atât în ce privește întâia latură expusă mai pe larg de Nicolae Bălcescu, cât și pentru cea de a doua, indicată astfel doar în câteva cuvinte, credem că trebue folosit prilejul acestui îndoit centenar, dela reforma mavrocordotească și dela studiul care a pus-o cel dintâi, într'o mai deplină și adevărată lumină, spre a înregistra progresele înfăptuite în această chestiune de cercetarea istorică și a defini mai lămurit locul ce-i revine, în evoluția problemelor sociale și politice ale istoriei românești și generale.

I. REFORMELE LUI CONSTANTIN MAVROCORDAT: IMPREJURĂRILE POLITICE ŞI FISCALE

S'a recunoscut mai de mult că documentul dela 5 August 1746 nu poate fi considerat ca un act izolat: în însăși publicația lui Bălcescu, el este însoțit de cealaltă « Carte a Obșteștii Adunări » din Muntenia dela 1 Martie a aceluiași an, care stabilește condițiile întoarcerii țăranilor pribegiți în țări străine, și de « Actul pentru desrobirea vecinilor în Moldova » din 1749, precum și de « urbariul » fără dată, în 12 puncte, care cuprinde alte dispoziții privitoare la locuitorii satelor. Nu poate fi deci vorba de « Reforma » inițiată de acest Domnitor, ci de o serie de « reforme », proiectate și aduse la îndeplinire în decursul diferitelor sale domnii — zece la număr, din care șase în Țara Românească și patru în Moldova, între anii 1730 și 1769. De fapt, din aceste stăpâniri, care, cum s'a spus foarte potrivit, seamănă mai de grabă cu scurtele perioade de cârmuire ale unor guverne nestabile, așa cum le-a cunoscut mai târziu regimul parla-

mentar [1]), — pot fi socotite cu mai mult temei a treia și a patra domnie din Muntenia (Noemvrie 1735—Septemvrie 1741; Iulie 1744—Aprilie 1748), întâia, a doua și a treia din Moldova (Aprilie 1733—Noemvrie 1735; Septemvrie 1741—Iunie 1743; Aprilie 1748—August 1749). Ele alcătuiesc un șir aproape neîntrerupt de șasesprezece ani, în care, fie într'un Principat, fie în cellalt, activitatea sa a putut să se desvolte cu o continuitate neobișnuită în acea vreme. Ea se manifestă de altfel până și în protocolul oficial al actelor publice: prețioasa « Condică de cărți de poroncă și de tot felul de trebuință », a Divanului Moldovei, publicată de Nicolae Iorga la începutul acestui secol, arată a fi începută dela Septemvrie 1741, « la al trisprăzecile an a celei de-a cincea Domnii » a lui Constantin Mavrocordat, care este întâiul a celei de-a doua Domnii în Moldova [2]). Prin desele schimbări de scaun ale aceluiași Domnitor între București și Iași, se stabilea astfel o unitate între cele două țări, însemnată în perioada fanariotă și prin alăturarea celor două steme pe scutul Voivodului. Și obiceiurile și măsurile administrative, inspirate de același om, treceau dintr'un Principat în cellalt: în aceeași condică Domnul, alcătuind un nou regulament al birurilor în Moldova, precizează că a dat ascultare rugăminței tuturor « cerșind și pohtind așezământul dăjdilor ce s'au făcut Țării Românești » [3]). Aceste împrejurări așează această Domnie — sau acest șir de domnii — într'o lumină întru câtva deosebită de atâtea altele din perioada fanariotă, în care cele mai bune intenții erau dela început zădărnicite de condițiile generale politice și mai ales fiscale. « Ar mai fi trebuit, înseamnă în această privință Nicolae Iorga, spre a obține efecte mai importante decât ceea ce apărea uneori numai ca o contrafacere mediocră unor spirite puțin pregătite pentru o prefacere radicală, o legătură mai strânsă între principii reformatori, boierii, ajutoarele lor, preceptorii și secretarii străini, de o parte, iar de alta boierimea

[1]) I. Minea, « *Reforma* » *lui Constantin Vodă Mavrocordat*, Iași 1927, p. 132.

[2]) *Condica de porunci, corespondențe, judecăți și cheltuieli a lui Constantin Mavrocordat, ca domn al Moldovii (1741—42)*, *Studii și documente* VI, pp. 207—451.

[3]) *Ibid.*, p. 215, No. 66. V. de altfel textul « Constituției » din 1740 (Anexe, III) și însemnarea că ea a fost adoptată și în Moldova în Septemvrie 1741.

de țară și clasele muncitoare. Cu Fanarioții, având totdeauna un picior la Constantinopol și atârnând de vicisitudini care frământau Fanarul lor, era greu de a se ajunge la un asemenea rezultat de armonie trainică, de adevărată solidaritate națională » [1]). Această judecată, care își păstrează valoarea pentru epoca privită în întreaga ei desvoltare, nu se potrivește însă decât într'o măsură mai restrânsă activității reformatoare al celui de al doilea Domnitor din neamul Mavrocordaților. Și totuși nu i-au lipsit nici ei greutățile de tot felul care apăsau asupra țărilor noastre, într'o vreme în care se făcea tot mai puternic simțită presiunea sdrobitoare a exploatării otomane, care le considera drept « chelerul » principal, cel mai de seamă grânar și parc de oi și vite pentru îndestularea Capitalei de pe țărmurile Bosforului și a Curții Padișahului. Este de altfel meritul marelui nostru istoric de a fi pus în adevărata ei lumină această lature a împrejurărilor și de-a fi împlinit astfel cea mai însemnată lacună a studiului mai sus amintit, al lui Nicolae Bălcescu [2]). Aruncând într'adevăr întreaga răspundere a grelei situații economice și sociale a acelor timpuri în sarcina păturii conducătoare și a exercitării abuzive a puterilor ei, istoricul dela 1846 prezentase efectele, fără însă a ține seamă de cauza lor principală și determinantă. Ar fi de sigur tot atât de nedrept, ca un istoric al viitorului să enumere grelele sarcini la care s'au găsit supuse în zilele noastre economia și societatea românească, fără a face nicio mențiune despre pustiirile războiului și consecințele sale.

Nu trebuesc deci pierdute din vedere covârșitoarele sarcini de ordin public: *haraciul* care sporea mereu, *mucarerul* mare și mic, la înnoirile de Domnii, *geaigea* pentru tezaurul personal al Padișahului, *zahereaua* istovitoare din timp de războiu, dar care se mai cerea uneori și în vreme de pace; nu se pot nesocoti ipotecile nu mai puțin strivitoare ale apro-

[1]) *Le despotisme éclairé dans les pays roumains au XVIII-e siècle, Bulletin of the Internat. Committee of hist. Sciences,* IX 1937, p. 114.

[2]) V. în special N. Iorga, *Développement de la question rurale en Roumanie,* Iassy 1917. p. 18 și urm,; pentru reformele lui Constantin Mavrocordat, p. 37 și urm., și mai recent *Histoire des Roumains et de la Romanité orientale,* VII, p. 155 și urm.

vizionării Constantinopolului şi ale ·armatelor şi serviciilor otomane, cu dreptul lor de monopol asupra produselor ţării şi abuzurile negustorilor trimişi să le cumpere, după preţul oficial; nu pot fi în sfârşit lăsate la o parte cheltuelile neprevăzute, daruri şi plocoane către Paşale şi Viziri, sau cerinţe arbitrare care nu se puteau refuza, fără a se expune locuitorii jafului şi omorului. Iar pătrunderea armatelor creştine pe teritoriul nostru, în cursul războaielor din veacul al XVIII-lea, era şi ea aducătoare de destule turburări. La toate acestea se adăuga nevoia de a găsi numerar pentru toate plăţile prevăzute şi neprevăzute, atât de grea de realizat în ţări ce se aflau sub regimul unei economii mai mult naturale. Aceleaşi greutăţi, deşi mai puţin accentuate, erau să se ivească în aceeaşi vreme în Ungaria recucerită dela Turci, dar rămasă într'o situaţie de ţară tributară industriei mai desvoltate a provinciilor austriace. Şi acolo plata dărilor întâmpina mari piedici: « Nu 'era suma lor aşa de mare, scrie un cunoscut istoric ungur, punctul important era că ţăranul trebuia să plătească în numerar. Iar acesta era atât de rar în ţară, încât la 1783 comitatul Sáros se temea că va reîncepe negoţul schimbului în natură » [1]. Acelaşi fenomen se făcea simţit cu toate consecinţele sale, în Ţara Românească şi în Moldova, supuse stoarcerii nemiloase a fiscului turcesc. E caracteristică circulara prin care Constantin Mavrocordat aduce la cunoştinţa locuitorilor din optsprezece ţinuturi ale Moldovei, cum n'a putut ţinea regula pe care o stabilise, de-a încasa la termenele hotărîte cele patru « sferturi » pe an ale dărilor, « de vreme că au fost început, una după alta, atâte havalele, cu trecerea solului moschicesc şi a solului stăpânilor noştri, care s'au întors dela Moscali, şi pentru geaphanea şi hambarurile ce s'au făcut la Bender, şi pentru zahereaua ce s'au trimis la Anadol ». (era vorba de grâne pentru armatele turceşti din Asia Mică)... A încercat totuşi să uşureze nevoile locuitorilor « şi s'au pogorît de la al doilea cifert câte 5 parale de holtei, având nădejde precum vor lipsi greutăţile pe urmă şi să putem şi noi şi voi să răsuflăm. Şi fiind noi

[1]) H. Marczali, *Hungary in the eighteenth Century*, Cambridge 1910, p. 20.

tot asupra grijii ușurinții voastre, iarăși au vinit altă havalea pentru salahori și carăle ce s'au trimis la Ozù (Oceacov); aveam atuncea și așezarea menzilurilor la 50 de pungi de bani, și supărându-ne mult, nefiind bani la mână, cu ră inimă și mare silă ni-au făcut de am scos cifertul al triile mai înainte de vreme cu 15 zile ». Dar s'au tot înmulțit cerințele, ba pentru Ienicerii dela Bender, ba pentru Casapbașii, sau iar pentru « Anadol »; « s'au schimbat și Viziriul și alți mulți ai Porții, cu carii s'au cheltuit câți-va bani pentru obișnuitele pocloanele lor, și iarăși făcând datorie la Țarigrad, s'au dat și acele obișnuite darurile lor ». Văzând că datoriile și « havalelele » se înmulțesc fără oprire, și că se duce și al patrulea șfert, « s'au trimis și harzumazar de către partea tuturor pământenilor, de s'au făcut atâte jalobe. Dar cu toate aceste, câte una viindu-ne tare poruncă împărătească, și neputându-se face într'alt chip; am plătit; și măcar, că am plătit, împreună cu alte cheltuiale care s'au fost tâmplat la havalele, mai mult de trei ani haraciul în vreme a 6 luni a Domniei noastre, la sama mirii (socoteala Visteriei turcești) iar nu cuprind nici giumătate, și așa, mai mult decât 200 de pungi de bani păgubim ». Boierii consultați, au făcut diferite propuneri, toate împovorătoare: « unii au zis ca să adaogem un cifert și să le facem 5, iară alții au zis ca să le stricăm de tot și să scoatem văcărit, cuniță, și celelalte vechi obișnuite dăjdi; pentru care oțărându-ne, și nici de cum ca să auzim n'am vrut, știind că toată stingerea pământurilor acestora au stătut dăjdile acele ». In sfârșit se hotărește să se încaseze tot cele patru șferturi trimestriale, iar acum, pentru cheltueli extraordinare, să se ia « câte un leu pol de om casnic și câte 50 parale la holtei », pentru ca să se trimită cu un ceas mai de vreme « soma de bani » la Visterie [1]). Nimic nu aduce o mai bună mărturie decât acest document al vremii, expunere sinceră a nenumăratelor greutăți financiare ale nouei Domnii, judecății lui N i c o l a e I o r g a despre regimul epocii fanariote: « Chiar Domnitorii cei mai buni erau covârșiți de această nevoie de neînlăturat. « Grecul »

---

[1]) *Condica lui Constantin Mavrocordat, ibid.*, pp. 382—84, No. 1305.

trebuia să ceară ceea ce îi cereau lui Turcii, și pe lângă aceasta, fără să mai pomenim de întreținerea Curții sale, și tot ceea ce îi trebuia spre a-și menținea stăpânirea prin daruri la cei puternici din Constantinopol. In realitate totul era în voia întâmplării sau atârna de dispoziția de moment a acelor care stăteau la cârma împărăției turcești »[1]). Imprejurările și oamenii erau sub semnul « năpastei turcești », despre care pomenesc în cuvinte de resemnare, ca în fața unei calamități a naturii, puținii cronicari ai vremii [2]).

In astfel de condiții problemele care cereau întâietate erau în mod firesc acele de natură financiară și fiscală: totul depindea în cele din urmă de rezolvirea lor. Cea mai însemnată împărțire a țării era acea în « cisle » sau părți de bir ale locuitorilor, pe care le strângeau și le supraveghiau în mod firesc stăpânitorii domeniilor întinse, ei care ajungeau mai ușor în posesiunea numerarului și răspundeau prin aceasta de încasarea și plata dărilor față de Visteria domnească. Era însă firesc ca ei să folosească această situație, pentru a întinde la cât mai mulți din locuitorii satelor obligațiunile acestora de dijmă și de clacă, făcându-i să intre tot mai mult în legăturile de dependință ale *rumâniei* în Muntenia, sau ale *veciniei* în Moldova. Iar odată această evoluție începută, era nu mai puțin inevitabil ca să intervină și la noi dispozițiuni legale care opreau strămutarea liberă a muncitorilor agricoli de pe o moșie pe alta, sau dintr'un ținut într'altul, spre a nu lipsi moșiile de brațe de muncă, dar mai ales spre a nu turbura împărțirea cislelor de bir pe care se bizuia întregul regim de impozite al Principatelor [3]). Acesta este de altfel aspectul caracteristic al fazei mai vechi a problemei agrare în țările noastre, din clipa în care au fost cuprinse în sistemul de exploatare fiscală a imperiului otoman.

* * *

---

1) *Geschichte des Rumänischen Volkes* II, p. 144.
2) V. cronica lui Ioan Canta în *Letopisețe*², III, p. 184.
3) Cf. darea de seamă a cărții lui M. Emerit, *Les paysans roumains depuis le traité d'Andrinople jusqu'à la libération des terres*, de G. I. Brătianu în *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, III, 4, 1938, pp. 683—684.

Toată problema acestor stări anterioare reformelor mavrocordătești și care le lămurește în cea mai mare măsură rostul, nu poate fi înțeleasă deplin, fără a se ținea seamă de întreaga evoluție economică și socială din Europa Orientală. Bălcescu, deși nu i se poate aduce pentru aceasta nicio învinuire la vremea în care scriea, a considerat numai împrejurările din țările românești și a văzut în fenomenul de restrângere a libertății păturilor rurale și sporul necurmat de obligațiuni față de marii proprietari, doar consecința abuzului acestora, porniți cum erau să-și întindă mereu latifundiile în dauna moșnenilor sau a răzeșilor, și să confunde diferitele categorii de muncitori ai ogoarelor într'o singură masă de iobagi, legați de moșiile lor. De sigur abuzul celor bogați și puternici a avut aci o parte însemnată, ca în toate împrejurările omenești; dar evoluția e prea generală și paralelismele sunt prea izbitoare, pentru ca ele să poată fi lămurite numai prin asemenea argumente. Intr'un studiu mai vechiu al său, tot Nicolae Iorga a arătat asemănarea între această situație și aceea aproape contimporană din Cipru, unde asistăm în veacul al XVI-lea, în timpul stăpânirii venețiene, la același proces de confuzie între *francomati*, țărani liberi, datori a păzi doar coastele insulei, și *pareci* (πάροικοι) de obârșie bizantină, categorie echivalentă prin numele ei însuși, cu *vecinii* moldoveni: « nobilii, de origine franceză, își dădeau toate ostenelile pentru a confunda pe țăranii liberi cu parecii, și astfel, dela o bucată de vreme, se ceru și dela francomați o *slujbă*, așa-numita « fattion francomatica ». Sub acest pretext se dădeau în veacul al XVI-lea 36 zile de muncă pe an, plata fixă de 12 *soldi* și un dar de doi boi. Francomații care se împotriveau erau loviți și supuși chinurilor » [1]).

Este vorba, ca să folosim termenii consacrați de lucrările regretatului medievist francez Marc Bloch, dispărut în atât de tragice împrejurări la sfârșitul războiului, de o « reacțiune seniorială », care ne întâmpină în aceeași vreme în toată Europa de Răsărit, alcătuind un proces în totul asemănător cu acel pe care Iorga îl aflase în insula Cipru.

[1]) *Constatări istorice cu privire la vieața agrară a Românilor, Studii și Documente* XVIII, p. 12.

Pretutindeni în această regiune geografică, la începutul epocii moderne, îndatoririle oamenilor în dependență au fost sporite, și țăranii rămași liberi îngrădiți tot mai mult în drepturile și obiceiurile lor, confundați cu cei aflați mai de mult în legături de iobăgie: aceleași împrejurări le găsim de pildă în Polonia. « Organizarea economică a marei proprietăți..., scrie un istoric al economiei polone, era de sigur foarte păgubitoare populației rurale, și împotrivirea ce o provoca la țărani nu ne poate surprinde. Dacă statul ar fi dat sprijinul său acestei împotriviri, întinderea rezervei (senioriale) ar fi putut fi oprită dela început. Dar în a doua jumătate a veacului al XV-lea și în al XVI-lea, politica economică a Poloniei e tot mai mult subordonată intereselor marei proprietăți funciare. In loc ca statul să încerce a îngrădi desvoltarea modului de exploatare agricolă reprezentat de rezervă, va fi dimpotrivă gândul stăpânitor al politicei agrare de-a o favoriza » [1]. Toată această evoluție era în legătură directă cu desvoltarea negoțului și exportului de grâne prin porturile dela marea Baltică, ce ofereau marei proprietăți posibilități de câștig, pe care nu le cunoscuse până atunci. Ca și în Cipru și probabil pentru motive asemănătoare, o nouă fază economică determina o mai mare apăsare asupra claselor rurale. Paralelisme se pot constata și în Rusia, ca și în țările românești; dacă efectele sunt întru câtva asemănătoare, cauzele sunt însă aci deosebite. In Cipru și în Polonia, « fenomenul agrar » pe care l-am amintit reprezintă o fărâmițare a autorității de stat care abdică în mâinile marilor seniori, proprietari de domenii întinse, deci o evoluție de natură quasi-feudală, întârziată doar în timp față de Europa apuseană. In Rusia și în Principatele române, același fenomen de apăsare socială ne înfățișează dimpotrivă o înrâurire directă a nevoilor și cerințelor fiscale și administrative ale gospodăriei publice. Astfel, în Rusia marilor Principi dela Moscova și a întâilor țări din neamul Romanovilor, războaiele aproape neîntrerupte și întreținerea unor puternice armate îndeamnă la o întărire a dreptului așa zișilor *pomeșcici* (slujitori) asupra

[1] I. Rutkowski, *Histoire économique de la Pologne avant les partages*, Paris 1927, pp. 107—108.

țăranilor de pe moșiile lor, pe care ucazuri ca acel al lui Boris Gudunov din 1597, sau acele ce i-au urmat, din « vremea turburărilor » dela 1607 sau ale lui Mihail Feodorovici Romanov din 1621 și 1629, îi opresc de a părăsi pământul stăpânilor lor. « A lega omul de pământ, pentru ca « pământul să nu scape de bir », acesta e principiul pe care îl aplică țăranilor, mai ales acelor de pe moșiile ale căror proprietari sunt supuși serviciului ostășesc » [1].

In țările românești, sunt alte nevoi ale fiscului care se cer împlinite și duc la măsuri asemănătoare și aproape contemporane. Faimoasa « legătură a lui Mihai Viteazul » stabilind ca « fiecare să fie rumân veșnic unde se va afla », măsură de stabilizare fiscală în primul rând, cum s'a dovedit de cercetările mai recente — prin statornicirea contribuabilului, după mișcarea de panică și pribegie provocată de năvălirea oștilor lui Sinan Pașa, corespunde întocmai în timp ucazului lui Boris Godunov, după cum măsura asemănătoare luată în Moldova de Miron Vodă Barnovschi, în Ianuarie 1628, în ce privește pe vecinii fugiți de urgia altor armate turcești, se așează alături de ucazurile muscălești ale țarului Mihail [2]. Nu se poate vorbi la acea dată de o influență directă a împrejurărilor din Rusia asupra situației din țările românești; cauzele înseși sunt deosebite: de o parte nevoile proprii ale armatei și purtării războaielor, de alta presiunea economică și fiscală a unei puteri străine. Este însă neîndoielnic și un element comun, rezultând din stări de fapt asemănătoare și din același spirit al vremii: creșterea marii proprietăți și aservirea treptată a țărănimii, ca o chezășie mai sigură a strângerii birului [3], și mai ales a transformării produselor dijmei și a zilelor de clacă în numerarul, « soma de bani » care singură interesează organele fiscului și socotelile visteriei.

* * *

[1]) P. Milioukov, *Les premiers Romanov*, în *Histoire de Russie*, I, p. 225.

[2]) Cf. G. I. Brătianu, *Servage de la glèbe et régime fiscal* în *Etudes byzantines d'histoire économique et sociale*, p. 251 și urm.

[3]) Pentru începuturile acestei evoluții în Rusia v. Al. Eck, *Le grand domaine dans la Russie du Moyen Âge, Revue hist. du Sud-Est Européen*, XXI, 1944, p. 135—136 și J. Pirenne, *Les grands courants de l'histoire universelle*, II, Paris, 1946, p. 626 și urm.

Față de această situație, care putea fi reacțiunea păturii țărănești, asupra căreia cădea toată povara sarcinilor și a consecințelor lor? Impotrivire și răscoală nu se mai putea: oastea de țară se desființase, iar în războaiele Padișahului, locuitorii Moldovii și Munteniei dădeau doar care de transport și salahori. La orice nemulțumire și întârziere, zapciii veneau « tot cu mai grele ciubote », să împlinească porunca stăpânirii. Boierii, la rândul lor, țineau de aproape socoteala, spre a nu fi trași ei înșiși la răspundere pentru bir, când cislele din satele ce țineau de ei nu se plăteau la timpul cuvenit. Ce alt mijloc de scăpare mai rămânea decât acel tradițional pe acest pământ bătut de vrăjmași și de soartă, așezat de veacuri în calea răutăților? Era doar acesta singur: fuga, pribegia la munte, la codru, sau când urgia era prea mare, de-a-dreptul peste hotar, acolo unde trecerea graniței putea aduce o ușurare pentru « bejenari » — și nu de sigur căderea sub sarcini asemănătoare sau chiar sporite. Două direcții se înfățișau în această privință acelor care se hotărau, după vorba bătrânească, să « dea bir cu fugiții »: din Moldova de Sus, se putea trece spre răsărit, unde câmpiile Ucrainei primeau, mai ales din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, un spor necontenit de coloniști din toate neamurile din Centrul și Sud-Estul Europei, și mai stăruia poate amintirea vechei « slobode » căzăcești, de care încă se țineau haidamacii în veșnică frământare [1]). Iar din Moldova de Jos și din Țara Românească se putea trece în raielele turcești dela Dunăre, unde vieața muncitorului agricol era mai ușoară, deoarece asupra lui apăsau doar îndatoririle directe către stăpânirea otomană, fără a mai purta de grijă intermediarilor care colectau dările din Principate. Mai erau și categorii privilegiate de raiele, cum erau de pildă Voiniganii din Bulgaria, care în veacul al XVII-lea, când se lăsa mai greu apăsarea birului în țările românești, erau scutiți și de haraciu, și de dijmă, și de oieritul care acolo se chema *beglik*, pentru mai puțin de o sută de oi în turmă. Mai erau acolo printre creştini și « voinici » cu îndatoriri de pază, stăpâni altmintrelea pe

[1]) Cf. B. Krupnickij, *Geschichte der Ukraine*, Leipzig 1939, p. 198 și urm.

« baştinele » lor [1]). Aceste deosebiri de situaţii nu puteau să nu determine un curent puternic de emigrare, în primul rând peste Dunăre, atunci când împilările deveneau nesuferite şi nu se mai putea face faţă cerinţelor fiscului.

Dar aceasta nu e părerea istoricilor unguri, care şi în lucrările lor cele mai recente repetă cu stăruinţă că populaţia românească fugară se îndrepta cu deosebire spre Ardeal şi Ungaria. « In 1738, din calea stăpânirii turceşti, scrie în cunoscuta sa « Istorie maghiară » d-l Iuliu Szekfü, populaţia aceasta umflată a Valahiei Mici a dat năvală cu puterea elementară a revărsărilor de ape am putea zice, spre singurele teritorii europene rămase deschise, spre Ungaria şi Transilvania şi ştim că şi în părţile de răsărit ale Banatului, Valahii de acum încep să le inunde în măsură mai mare. Sub domnia munteană a lui Mihai Racoviţă, un membru al familiei Racoviţă din Moldova, concurentă a « lupilor fanarioţi », 15.000 de familii au imigrat în Transilvania, iar domnia lui Mavrocordat a scăzut populaţia Munteniei dela 147.000 de familii la 35.000. Pentru nenorocitul popor fugar, a celui din Muntenia mai ales, singure Transilvania şi Ungaria erau deschise, în Sudul Dunării se găsea doar stăpânirea paşalelor turceşti, care nu se lăsau mai prejos de cea fanariotă, iar sub stăpânirea rusească... putea să fugă mai mult valahimea din Moldova ». Sălbaticii păstori valahi găseau la apus ţări de o mai veche tradiţie de civilizaţie, cu o economie mai evoluată: « doar trecând graniţele Transilvaniei ei găseau numaidecât un mai înalt grad de cultură, o mai mare siguranţă a vieţii şi a averii, o mai fructuoasă muncă » [2]). Şi în cartea sa ultimă, apărută în limba franceză, care cuprinde unele studii mai vechi, d-l Szekfü stărueşte în această părere, aducând însă în sprijinul ei argumente de genul acestuia: « Sunt chiar exemple care dovedesc că iobagi români treceau Dunărea pentru a se refugia pe teritoriul turcesc, ceea ce ne face să înţelegem cum a sporit mereu numărul Românilor refugiaţi în Ardeal » [3]). Divergenţa între cele două direcţii

[1]) I. Sakâzov, *Bulgarische Wirtschaftsgeschichte*, Berlin—Leipzig 1929, p. 180 şi urm.
[2]) B. Hóman şi G. Szekfü, *Magyar Törtenet*, V. p. 126 şi urm.
[3]) *État et Nation*, Budapest 1945, pp. 162—163.

geografice ale emigrării nu pare a constitui nicio greutate pentru învățatul maghiar. Ceva mai discret, aceeași argumentare e susținută și de d-l Makkai în recenta sa « Istorie a Transilvaniei » [1].

Nu e locul de-a examina aci pe larg aceste păreri ale istoricilor unguri, despre care am avut prilejul să mă ocup aiurea mai amănunțit [2]. Va fi de-ajuns pentru laturea care ne interesează, să constatăm că cercetarea obiectivă a realităților economice și sociale duce la rezultate diametral opuse. Motivul cel mai de seamă al trecerii hotarului ar fi fost fără îndoială condiții mai ușoare de muncă și mai mari posibilități de câștig. Cum erau însă să le afle Valahii, care s'ar fi revărsat ca un puhoi asupra Ardealului, când pe moșiile nemeșilor unguri îi întâmpinau îndatoriri de *robotă* neasemănat mai grele decât obligațiunile de care fugiseră? De sigur întreaga administrație sub regimul împărăției habsburgice, era mai ordonată și funcționarea aparatului de stat mai sigură; erau mai puține « năpaste » neprevăzute ca în Principatele de dincoace de Carpați. Dar populația, și în special cea românească lipsită de privilegii, sub imperiul legiuirii aspre a lui Verböczi, era strivită mai sistematic și mai uniform de buna regulă birocratică a Impăratului dela Viena, decât acea care trăia în condițiile nesigure, ce le ofereau țările de margine ale imperiului otoman [3]. Zilele de robotă ale iobagului din Transilvania erau de 200 pe an, când nu depășeau chiar acest total; vom vedea că cel mai mare număr îngăduit în Moldova de legiuirea mavrocordătească era de 24, iar în Muntenia mai puțin [4]. Proporția era deci aproape de unul la zece, iar în ce privește « munca fructuoasă » și « nivelul mai înalt de cultură », izvoarele timpului arată o tendință a locuitorilor Ardealului să caute scăpare peste munți în Moldova sau în Țara Românească. Chiar în condica moldovenească a lui Constantin

[1]) *Histoire de Transylvanie*, Budapest 1946, p. 276.

[2]) Cf. G. I. Brătianu, *L'histoire roumaine écrite par les historiens hongrois*, 2-e partie, în Revue hist. du Sud-Est Européen, XXIII, 1946, p. 142 și urm.

[3]) D. Prodan, *Teoria imigratiei Românilor din Principatele române în Transylvania în veacul al XVIII-lea*, Sibiu 1944, p. 83 și urm.

[4]) I. Nistor, *Rumänische Wanderungen aus Siebenbürgen*, *Rev. hist. du Sud-Est Européen*, XVIII, 1941, p. 150.

Mavrocordat se găsesc dese mențiuni de « Ungurenii străini », sau de «străinii ce ar veni, auzind cartea Domniei Mele », cari nu vor da nimic în întâile luni, iar pe urmă vor intra și ei în cisle, la socoteala sferturilor [1]). Lucrarea de curând publicată a d-lui D. Prodan despre « Teoria imigrației Românilor din Principatele române în Transilvania » reluând cercetările d-lui I. Nistor, se încheie cu următoarele concluzii, a căror reproducere nu e nici ea de prisos: « După materialul adus până acum în discuție, bilanțul migrațiunilor românești peste Carpați, din ultimele două veacuri, se soldează pentru Transilvania mai curând cu deficit, decât cu profit; Românii din Transilvania mai mult emigrează, decât imigrează. In tot cazul o teorie inversă, cu materialul cunoscut, ar fi mult mai ușor de susținut și ar avea, după toate semnele, mai mulți sorți de a apropia adevărul istoric » [2]). Să nu uităm că a trebuit să se aștepte în Ardeal, pentru o ușurare a situației iobagilor, urbariile Mariei Tereze și reformele lui Iosif al II-lea în penultimul deceniu al veacului al XVIII-lea, care totuși au întâmpinat destulă împotrivire din partea nobilimei maghiare, ca să dea prilej răscoalei lui Horia și frământărilor sociale și naționale ce i-au urmat. Curentul de emigrare din principate trebuia să se îndrepte spre regiuni în care se puteau afla condiții de vieață mai ușoară și mai liberă, nu un regim de exploatare mai sistematic decât acel pe care fugarii îl părăseau. E de altfel de presupus că pe lângă « bejenarii » adevărați, cari treceau granițele mai mult spre Miazăzi sau spre Răsărit, mulți nu fugeau atât de departe și se ascundeau în alte sate sau ținuturi. Astfel ispravnicul de Bacău trimitea știre « precum oamenii, lăcuitori de acolo, de prin satele acelui Ținut, s'ar fi strămutat de pe la casăle și locurile unde șideau, ducându-se unii dela un sat la altul, alții de la un loc la altul, alții și pentr'alte Ținuturi, scornind ei voroavă între dânșii că ar fi voie și poroncă dela Domnia Mea ca să să mute cine unde i-a plăcea » [3]). Pe toți aceștia Vodă hotăra să fie aduși

[1]) *Condica lui Const. Mavrocordat, ibid.*, p. 317, No. 747, 748, 749; p. 321, No. 781; p. 347, No. 994.
[2]) D. Prodan, *op. cit.*, pp. 164—165.
[3]) *Condica lui Const. Mavrocordat, ibid.*, p. 356, No. 1079.

« la urma lor ». Dar Constantin Mavrocordat era un Domnitor prea luminat ca să nu înțeleagă că o asemenea situație nu se putea îndrepta prin simple măsuri de poliție. O reformă a întregului sistem de gospodărie era neapărat necesară, și se impunea în acelaşi timp o uşurare a sarcinelor care loveau în special populația rurală, spre a împiedeca fuga contribuabililor și scăderea puterii de plată a țării. Intregul program al reformatorului a răspuns întocmai acestor cerințe și se cuvine să fie analizat în lumina lor.

II. REFORMELE LUI CONSTANTIN MAVROCORDAT: ROSTUL LOR ADMINISTRATIV ŞI SOCIAL

Cercetările mai nouă, printre care trebuesc amintite cu deosebire acele ale lui Ilie Minea[1]) și Ion C. Filitti[2]), întemeindu-se pe lucrările anterioare ale lui Iorga și pe bogatul material documentar publicat de el, au lămurit într'adevăr, atât cronologia reformelor, cât și izvoarele lor de inspirație sau obiectivele urmărite. Constantin Mavrocordat moștenise dela tatăl său, Nicolae, a cărui lungă domnie în Muntenia dela 1719 la 1730, îi deschisese drumul, îndoita preocupare de a așeza mai bine și mai ușor sarcina birurilor și de a se ținea la curent cu ideile vremii, așa cum se puteau cunoaște din ce se scriea și se publica în țările apusene. Dacă împrejurări vitregi l-au silit, mai târziu, să desfacă bogata bibliotecă a părintelui, putem însă crede că atingerea ce a avut-o cu scrierile politice și economice contimporane nu a rămas fără urmări asupra spiritului său și lămuresc, măcar în parte, unele din inițiativele sale. Chiar preocuparea ce o arăta de a-și îngriji ceea ce s'a numit mai târziu propaganda, în cercurile politice și intelectuale din străinătate, cum a fost de pildă publicarea în *Mercure de France* din 1742, sub titlul falnic de Constituție,

[1]) I. Minea, *« Reforma » lui Constantin Vodă Mavrocordat*, Iaşi 1927.
[2]) V. în special *Despre reforma fiscală a lui Constantin Vodă Mavrocordat*, în *Analele Statistice și Economice*, No. 5—6, 1928, precum și *Proprietatea solului în Principatele române până la 1864*, Bucureşti 1935, p. 213 şi urm.; trebue menționată și expunerea lui Al. A. C. Sturdza, *L'Europe Orientale et le rôle historique des Maurocordato*, cap. VII și VIII, pp. 167—221.

a întâiului său așezământ pentru Țara Românească — probabil acel din 1740 [1]) — vădește alte intenții și năzuințe decât acele ce îi erau dictate de împrejurările locale. El nu era însă, ca toți Fanarioții de-altfel, un doctrinar care urmărea aplicarea marilor principii; situația sa șubredă îi impunea realismul de care a trebuit să dea dovadă, spre a se menținea atâta vreme la cârmă.

La metodele de administrație al căror exemplu îl afla în domnia lui Nicolae-Vodă — desființări de dăjdii prea grele, ca *pogonăritul* și *țigănăritul*, sau aranjamente cu fiscul, numite *rupte* sau *rumtori*, pentru a putea percepe o sumă globală în patru termene sau șferturi — el adaugă astfel și exemplele ce le putea culege din Oltenia vecină, care trecuse dela 1718 sub administrația austriacă. Mai fericit în această privință decât Grigore Ghica, al cărui sfârșit rămâne legat de răpirea Bucovinei pentru un veac și jumătate, i-a fost dat, în a treia sa domnie munteană, să vadă realipindu-se Țării Românești cele cinci județe dela dreapta Oltului, pierdute prin pacea dela Passarovitz și redobândite prin acea dela Belgrad din 1739. In acest interval de 21 de ani, care printr'o ciudată potrivire, anticipează cu două secole asupra intervalului dintre cele două războaie mondiale ale vremii noastre, birocrația habsburgică nu avuse timpul să introducă schimbări prea radicale. Totuși nu se poate tăgădui o mai bună catagrafie a impozitelor și a contribuabililor, păstrându-se din vechile zeciuieli numai oieritul și dijmăritul, și prevăzându-se o sumă hotărîtă de trei sau patru florini de cap de familie, și mai ales introducerea unei ierarhii administrative stabile, cu vornici pentru fiecare județ și ispravnici la ordinele lor. Boierii și clerul ceruseră scutirea de biruri, asemenea Ordinelor privilegiate din alte părți ale Monarhiei, dar n'o obținuseră decât în parte [2]).

Din toate aceste tradiții și influențe deosebite, rezultă așezământul lui Constantin-Vodă, elaborat după pacea dela Belgrad, probabil în vederea reluării sub cârmuirea sa a județelor oltenești. E doar o întâmplare că traducerea în limba fran-

[1]) I. Minea, *op. cit.*, p. 60.
[2]) Cf. Iorga, *Gesch. des Rumänischen Volkes*, II, p. 155.

ceză și publicarea în *Mercure de France* au mai întârziat doi ani. Actul, așa cum ni l-a păstrat această versiune, interesează mai puțin laturea socială care ne preocupă aci, decât acele cari i-au urmat câțiva ani mai târziu. El se înfățișează însă ca o introducere necesară la realizarea unui plan mai general, inițiat de altfel prin hrisoavele anterioare din 7 Noemvrie 1733 și Martie 1734 în Moldova [1]). Prima fază a reformelor are însă un caracter bine definit și se mărginește la măsuri administrative și fiscale. Insăși enumerarea dregătoriilor care însoțește textul « Constituției » întărește acest înțeles [2]).

Cele 13 articole sau « ponturi » ale Așezământului din 1740 cuprind măsuri complexe, menite să satisfacă în același timp clasele stăpânitoare care alcătuiau atunci reazemul principal al Domniei, și obștea plătitoare a birului, prin unele ușurări și o mai bună repartiție a sarcinilor. Mănăstirile, clerul și boierii dregători, cu fiii și descendenții lor au fost scutiți de dări; ei căpătau astfel asimilarea mult dorită cu Stările privilegiate din Austria, Ungaria și Polonia. Boierii în funcție urmau să fie retribuiți cu o leafă anume hotărîtă, cei neîntrebuințați în însărcinări administrative, trebuind să îndeplinească servicii de judecată a diferitelor pricini, înaintate divanului domnesc. Dări supărăcioase și pentru cei mici, ca văcăritul și pogonăritul, care stânjeneau creșterea vitelor și îngrijirea viilor, au fost desființate. De altfel, grija principală era și aci de a împiedeca dispariția materiei impozabile, prin scăderile înregistrate în producțiunea zootehnică și viticolă. Strângătorii de dări — boieri zlotași și zapcii — erau puși sub controlul unor comisari plătiți de visterie, care aveau căderea de a interveni în toate cazurile de asuprire sau nedreptate fiscală. Iar strângătorilor de biruri le era oprit să mai încarce satele și târgurile cu presupusele lor cheltueli, fiind de asemenea retribuiți de visterie [3]). După un termen împrumutat din Moldova, « mazilii », coborîtorii fără dregătorii ai boierinașilor sau dregători mici, au fost despărțiți de « neamuri », descendenții marilor dregători. Aceștia din urmă

---

1) I. C. Filitti, *Despre reforma fiscală*, p. 3 a extrasului.
2) V. Anexe III.
3) I. Minea, *op. cit.*, *p.* 61 și urm.

se bucurau de privilegiul scutirii complete, mazilii erau scutiți doar de unele dări. Boierii în funcțiune, neamurile și mazilii alcătuiau astfel cele trei trepte ale Stării nobiliare, ierarhie de inspirație evident apuseană, legată de slujbele ocupate, iar nu de proprietatea funciară. Celelalte categorii de mici proprietari, scutiți odinioară pentru rosturile lor ostășești, cum erau curtenii în Moldova și roșii în Muntenia, au reintrat în massa generală a platnicilor de bir, ne mai fiind nevoie de serviciul militar [1]). Pentru acești contribuabili de rând, s'a adoptat sistemul austriac al dării globale pe unități fiscale: « liude » și « cisle », cu plata în șferturi prevăzute din trei în trei luni. « Intr'un cuvânt, rezumă această primă reformă fiscală Ion C. Filitti, scutirea de dări a boierilor, în înțeles însă numai de dregători, și a urmașilor lor; desființarea oricăror alte privilegii fiscale. Ceea ce fiscul pierdea de o parte trebuia să se compenseze din altă parte » [2]). Acest sistem, aplicat cu mici variațiuni în ambele Principate, întregit cu unele dispozițiuni, cum era în Muntenia epitropia instituită asupra averilor mănăstirești, îngăduia o percepere mai regulată a dărilor, cu oarecare garanții împotriva abuzului, și urmărea să câștige Domniei sprijinul Stărilor privilegiate, constituite în corpuri organizate și mărginite ca număr. Ca o trăsătură caracteristică a acestei organizări, regăsim și aci sentimentul de neîncredere față de străini, căruia Domnitorul, cu toate că era Fanariot, trebuia să-i facă unele concesiuni. Așa se lămurește înlocuirea călugărilor greci, la biserici, prin preoți de mir, deoarece cum scrie cronica atribuită lui Enache Kogălniceanu: « Grecii când, tămâiează în biserică pe muieri, stau câte un minut înaintea fieștecării muieri... puind gând rău în capul lor asupra acelor muieri » [3]). De asemenea, Domnitorul însuși putea scrie vel căpitanului de Soroca « să nu ne mai scrii grecește, ci românește să ne scrii! ».

---

[1]) I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 14. Cf. de același *Administrația centrală a României* în *Enciclopedia României*, I, p. 276 și *Viața politică a Țării Românești și a Moldovei*, *ibid.*, p. 810—811.

[2]) I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 14.

[3]) *Letopisețe* [2] III, p. 203.

De altă parte, Domnitorul se străduia să înlăture cauza principală a neregulilor și a opresiunii, adică intervenția directă a Turcilor. Astfel se păstrează în condica lui din Moldova următoarea mustrare către ispravnicul de Suceava: « pentru supărările ce fac Turcii oamenilor, și-i bat, și banii ce-au dat oamenilor pe poame și pe altele își plinesc dela dânșii îndoit și întreit, și la porunca noastră nu să supun și ne arăți că n'ai ce să le faci, că fac ce le este voe, și nu poți să-i oprești — aceasta iaste blăstămăția ta: pentru ce să nu aperi pe oameni, și pentru ce să-i lași în voe lor, să facă ce le iaste voe? Sau, dacă nu poți tu și nu ești harnic de slujba aceasta, ca să aperi pe lăcuitori, să știm, să punem pe altul, carele va putea să le stea împotriva lor și să apere pe oameni. Ne arăți că sunt în Bosance vre-o 7—8 Adalăi, și pe aiurile, și numele lor nu le scrii. Pentru ce să nu-i scrii anume: ce Turci sânt și de unde sânt, și ce fel de răutăți și supărări au făcut. Că iată și ceauș împărătesc am adus, cu care să le putem veni de hacul lor... Din vreme că noi în tot chipul sărim ca să răsuflăm și să odihnim pe lăcuitori » [1]).

Aceste energice declarații nu erau vorbe goale. Știm de altă parte că sub domniile din Muntenia și din Moldova ale lui Constantin Mavrocordat, au fost scoși din țările noastre negustorii turci de vite și creditorii lacomi ai boierilor și țăranilor, care erau Lazii din Trapezunt, instalați împotriva oricărui obiceiu în principalele orașe și dându-se la camătă și prădăciuni de tot felul [2]). Indepărtarea acestor lipitori, la care contribuia prietenul Domnitorului, pașa de Babadag, Ali Hakim Oglu cu oamenii săi, trebuia să aducă o ușurare nenorociților datornici și să îngădue locuitorilor să « răsufle ». Dar abia se isprăvise o « năpastă » și altele se iveau, așa că sistemul statornicit pentru încasarea birului nu se putea menținea. Cronicarul Ioan Canta învinovățește pe însuși Constantin-Vodă de a fi ajuns, să ceară și douăzeci de « sferturi » într'un an! [3]). Rămânea cu deosebire o problemă nedesle-

---

1) *Condica lui Constantin Mavrocordat, ibid.*, p. 281, No. 535.

2) Cf. M. M. Alexandrescu-Dersca, *À propos d'un firman du sultan Mustafa III, Balcania*, VII, 2, 1944, pp. 367—69.

3) Iorga, *Gesch. des Rumänischen Volkes* II, p. 167. Știm însă că la 1744 a impus șase sferturi în Muntenia. I. Minea, *op. cit.*, p. 116.

gată: acea a sătenilor mutați fără voie sau fugiți dincolo de hotarul Principatelor. Din punct de vedere fiscal și economic, ea reprezenta o adevărată hemoragie, care putea istovi la un moment dat toată capacitatea țării de-a face față cerințelor împărătești. Această gravă primejdie, mai mult încă decât orice alte considerațiuni, trebuia să îndrepte întreaga atențiune a Domnitorului, dela Stările privilegiate a căror situație o întărise, la oamenii de rând ce trebuiau păstrați la locurile și cislele lor. Intrăm astfel în faza a doua a reformelor, în care precumpănește caracterul social.

* * *

Succesiunea însăși a hrisoavelor arată legătura lor cu aceste nevoi. Cel dintâi, din 1 Martie 1746, în Țara Românească, ca urmare a hatișerifului dela Constantinopol « ce cu multă milă au arătat și au poruncit că-i este voia, pohta și porunca să se adune cei înstrăinați », pune în fața Adunării clerului și boierilor o problemă de conștiință a Domnitorului. Se hotărîse anume, ca primă de încurajare pentru întoarcerea pribegilor, să li se ierte șase luni de dăjdii « pentru ca să-și poată face sălaș și ceale pentru chivernisirea vieții... Iar după aceasta nartul dăjdiilor să se știe pe an de om câte talere cinci la patru ciferturi, iar mai mult nu; și ori pe ce moșie se vor așeza să fie neopriți. Numai stăpânului celui cu moșia să-i lucreze pe an câte șase zile, și dijmă dela toate semănăturile lor să dea » [1]). Aceste condiții destul de ușoare, dacă le asemuim regimului muncilor agricole din Ardeal, erau însă aplicabile oamenilor în dependință, rumânilor, ajunși cu trecerea vremii sub un fel de robie la care ar fi trebuit să cază din nou, după întoarcerea lor în țară, de s'ar fi restabilit fără modificare vechile legături? Dacă se lua hotărîrea ca ei să fie din nou supuși vechii robii, care de fapt însemna zile de clacă la voia stăpânului, nu erau oare să fie opriți de-a se întoarce în « patrie »? [2]). Dacă încredințându-se chemării domnești, se întorceau, ca atunci de abia să afle că

[1]) *Magazinul istoric*, II, p. 281.
[2]) Cuvântul e chiar în hrisovul dela 1 Martie 1746.

sunt iarăşi robi? Nu însemna aceasta un mare păcat, pe care Vodă nu-l putea lua cu uşurinţă asupra sa?

Fiind o chestiune de conştiinţă şi un examen creştinesc, era logic ca Biserica să-şi spună cuvântul; aceasta era probabil şi în ordinea desbaterilor, aşa cum fusese mai dinainte întocmită, spre a da mai multă greutate hotărîrii finale. Fapt este că cel dintâi din Adunare « Sfinţia Sa Părintele Mitropolit au răspuns cu mare glas, că cu cale este acei rumâni care vor fi înstrăinaţi de pământul acesta, ori ai cui ar fi, vrând să fie la pământul lor, să fie slobozi de rumânie, şi să nu se mai numească rumâni ». Vorbind în sprijinul acestei păreri şi episcopul Râmnicului, şi după el « toată obştea boierilor » s'a formulat următoarea încheiere: « ca veri cari den rumâni, ori mânăstireşti ori boereşti vor fi fost înstrăinaţi de pământul acesta, aceia vrând să se întoarcă la pământul patriei lor să se aşeze unde le va fi voia şi de rumânie să fie slobozi şi iertaţi, ne mai având nicio supărare de către stăpânii lor. Şi încă să aibă a veni cine va vrea la divan, ca să-şi ia den divan carte osebită de slobozenia sa pe acest aşezământ » [1]).

Cum observă cu drept cuvânt I l i e M i n e a, prin această iscusită îndrumare a discuţiei, care ducea în mod logic la hotărîrea luată, Voivodul întinsese o adevărată cursă stăpânilor de moşii, deoarece îi obliga fără putinţă de împotrivire la desfiinţarea totală a rumâniei: « ţăranii rumâni după această dată n'aveau decât să fugă, pentru ca apoi chemaţi în ţară să devie ţărani liberi, fiindcă hotărîrea amintită nu prevedea niciun termen » [2]). In mod fatal trebuia să urmeze şi al doilea act, de desfiinţare a rumâniei fără deosebire de categorii, fie că oamenii legaţi de ea pribegiseră sau nu de pe moşiile pe care lucrau. Acesta a fost prilejul unei nouă Adunări mai numeroase, la care au luat parte cele mai de seamă feţe bisericeşti şi fruntea boierimii, la 5 August a aceluiaşi an. De rândul acesta hrisovul n'a mai cuprins procesul-verbal al discuţiei, ci se aşează dela început pe temeiul sfânt al cuvântului

[1]) *Magazinul istoric*, II, p. 282.
[2]) I. M i n e a, *op. cit.*, p. 119.

Evangheliei, pe creştineasca datorie de a ajuta pe aproapele şi de a izbăvi sufletele de păcatul robiei. De sigur asemenea motivări, de o înaltă ţinută etică, nu trebue să ne facă să pierdem din vedere scopul practic care se urmărea. Cu vreo patru veacuri mai de vreme, în Franţa, charta de desrobire a regelui Ludovic Semeţul începea de asemenea cu o prea frumoasă declaraţie: « *Comme selon le droit de nature chacun doit naistre franc... considerants que nostre Royaume est et est nommé le Royaume des Francs* », pentru a se putea răscumpăra şerbia personală de pe domeniile regale. Dar un ordin dat trei zile după acest document solemn, din 3 Iulie 1315, cerea comisarilor regali să impună la o taxă extraordinară pe acei care nu s'ar răscumpăra din şerbie. Actul de desrobire era în acest caz şi un expedient fiscal [1]).

Şi hrisovul nostru dela 1746 are o lature financiară, pe lângă considerentele de morală şi etică bisericească; ea e cuprinsă chiar în încheiere: « aşa am găsit cu cale... ca ori la cine den neamul boeresc sau la mănăstiri vor fi rumâni cu moşiile lor; moşiile să rămâe la stăpânirea noastră, să le stăpânim cum şi până acum. Dar cât pentru capetele rumânilor fără de moşie care dintre noi va vrea din bunăvoinţa lui ca să-i iarte pentru a sa pomenire bine va face; iar de nu va vrea să facă această facere de bine sufletului său, să aibă a face acei rumâni cum vor putea, şi să dea bani de fieşte ce cap câte taleri zeace, şi să se răscumpere, şi cu voe de va fi stăpânului său, şi fără de voe. Ei să facă bani şi să dea la stăpânul său, şi nevrând să-i priimească, va veni de va face jalbă la divan » [2]).

E drept însă că în acest caz, răscumpărarea nu mai e în folosul fiscului, ci constitue o compensaţie pentru stăpânul moşiei, deşi trebue să recunoaştem că redactarea însăşi a hotărîrii punea într'o situaţie morală mai grea, pe acei care n'ar fi consimţit de bună voie şi fără plată la desrobire. Oricât s'ar considera partea ce trebue totdeauna lăsată formei şi figurilor de stil, şi s'ar avea în vedere dedesubturile fiscale

[1]) Cf. H. Sée, *Esquisse d'une histoire économique et sociale de la France*, Paris 1929, p. 50.
[2]) *Magazinul Ist.*, II, p. 285.

ale acestei măsuri, ea apare ca o concesiune necesară păturii de jos a muncitorilor agricoli, însufleţită de un spirit generos, pe care nu-l întâlnim la acea dată în multe alte ţări. S'au adăugat de altfel la hrisovul domoesc întăririle date de Patriarhii ortodocşi, Partenie al Ierusalimului şi Matei al Alexandriei, spre a spori şi mai mult autoritatea hotărîrii [1]).

Tot astfel se poate considera şi desfiinţarea « veciniei » din Moldova, trei ani mai târziu. Şi acolo cauza fundamentală e aceeaşi: trebuia oprită fuga de bir. Dar la aceasta se adăugau nenumăratele gâlcevi sau procese, dintre stăpânii de moşii şi ţărani, în lipsa unui criteriu bine stabilit, care să recunoscă drepturile unora şi îndatoririle celorlalţi. In perioada turbure în care Moldova fusese de atâtea ori teatru de război, şi în vecinătatea Poloniei unde legăturile şerbiei se întăreau, pe măsură ce creşteau rosturile nobilimii în cârmuirea statului, situaţia vecinilor se înrăutăţise, până a se confunda în unele cazuri cu acea a robilor, scoşi în orice timp la orice fel de muncă. Oamenii aveau însă conştiinţă de dreptul lor şi nu încetau cu jalbele la divan, pe când boierimea puternică şi numeroasă apăra obiceiul consfinţit de trecerea vremii. In acel conflict Voevodul, înţelegând interesul public, luase partea sătenilor: « şi strângându-se vecinătatea de pretutindeni la domn cu o mare obrăznicie, înseamnă cronicarul contimporan, căci îi făcuse Constantin Vodă, de nu băgau pe nimeni în seamă, viind şi boierimea de pe afară cei ce aveau vecini... » [2]) Imprejurarea a rămas în amintirea acelor cari l-au cunoscut, căci acelaşi cronicar, oglindind amărăciunea tagmei boiereşti, scrie cu privire la Domnitor: « uşele divanului era deschise şi multă vorbă cu prostimea avea, cât atâta le dedese obraz, cât putea nime din boieri ca să zică măcar cât de puţin lucru vre-unui ţăran că îndată sărea la Vodă şi pentru un lucru de nimica a unui ţăran cât de prost, făcea pe boier mare mascara şi-l închidea » [3]).

---

[1]) V. Anexe, IX şi X.
[2]) Cronica atribuită lui Enachi Kogălniceanu, *Letopisețe* [2], III, p. 214. Cf. I. Minea, *op. cit.*, p. 128.
[3]) *Letopisețe*, *ibid.*, p. 203.

Totuşi această stare de tensiune nu se putea prelungi şi se impunea rezolvirea totală a problemei [1]). După precedentul Ţării Româneşti a fost convocată deci la Iaşi, în mănăstirea Trei Ierarhi, la 6 Aprilie 1749 (st. v.), Joi a doua săptămână după Paşti, la scosul Sfintelor moaşte, o Adunare mai numeroasă decât acea din Muntenia, şi mai completă în alcătuirea ei, deoarece hrisovul aminteşte pe lângă partea bisericească şi boierească « şi altă obşte » [2]). S'a făcut cu acest prilej « sobor de întrebăciune » asupra acestor necontenite gâlcevi şi pricini, şi s'a ajuns la o definiţie care de fapt desfiinţa vecinia, deoarece asimila în totul vecinul şi îndatoririle sale cu acele ale cultivatorilor liberi stabiliţi pe moşii [3]). Se stabilea astfel că vecinii nu sunt robi, « fiindcă numai ţiganii au acea robie, carii cu femeile şi cu copiii lor slujesc pe toate zilele stăpânilor săi. Iară vecinii numai partea bărbătească slujesc, scoţând la lucru numai un om dintr'o casă, măcar câţi feciori va avea omul asemine slujesc ca şi lăturaşii; iară partea femeiască nu slujeşte; nici au acea supunere ca robii, că vecin va să zică sătean megiaş fără de moşie » [4]). Se oprea prin urmare vânzarea sau împărţirea lor în moştenire sau după foi de zestre, cum se făcuse în trecut. Ei nu erau volnici să se mute, « mergeau cu moşia » [5]) dar erau datori proprietarului nou, în caz de vânzare, « slujba obişnuită », care însă nu trebuia să treacă de « 24 de zile de om într'un an, ori la ce lucru se va pune », şi dijma de pe produsele lor. Boierii urmau să primească un număr de scutelnici, drept compensaţie. Cu această hotărîre a Obşteştii Adunări, întărită la 1 Iunie de Domnitor, se încheia un lung proces de ceartă între stăpânii moşiilor şi sătenii aşezaţi pe ele. E destul să comparăm aceste condiţii cu acele din Ardeal, ca să ne dăm seama de pasul făcut din îndemnul acelui, care impusese şi răscumpărarea rumânilor din Principatul vecin. Astfel, printr'un ciudat fenomen de

[1]) Incercări parţiale în aşezămintele din 1742 şi 1743 « pentru oamenii, ce şăd pe moşiile mănăstireşti ». Cf. R. Rosetti, *Pământul, sătenii şi stăpânii în Moldova*, p. 316 şi urm. şi aici, Anexă, IV.
[2]) *Magazinul Ist.*, II, p. 289.
[3]) I. C. Filitti, *Proprietatea solului în Principatele Române*, pp. 222—223.
[4]) *Magazinul Ist.*, II, p. 290.
[5]) R. Rosetti, *Pământul, sătenii şi stăpânii în Moldova*, p. 324.

reversiune, presiunea fiscală care determinase în secolul al XVI-lea și al XVII-lea legarea omului de glie și sporul nelimitat de sarcini, ca odinioară la sfârșitul lumei antice prin asprele legiuiri ale colonatului, ajungea acum prin însuși excesul ei, și spre a opri dispariția elementului contribuabil, la inițiative de desrobire și de ușurare. Nu numai în Franța deci, s'a dovedit adevărată definiția lui Marc Bloch, că « mizeria a fost uneori generatoare a libertății » [1]).

Ceea ce sporește însă interesul reformelor, care poate ar fi avut mai mult răsunet, dacă domnia lui Constantin Mavrocordat s'ar fi prelungit (ea s'a încheiat de fapt în Moldova la 31 August a aceluiași an, 1749, iar scurtele sale treceri pe scaunul Țării Românești sau al Moldovei în cele două decenii următoare, nu i-au mai îngăduit să desvolte programul său), este data la care s'au produs: ea precedează aproape toate măsurile de acest gen pe care « secolul Luminilor » le-a introdus în diferitele țări ale Europei. S'a luat mai de mult obiceiul, după unii autori contemporani nu întotdeauna favorabili, nici măcar obiectivi [2]), să nu se dea inițiativelor lui Constantin Mavrocordat decât o însemnătate redusă. Chiar într'o lucrare recentă, de altfel valoroasă, în care epoca lui Tudor Vladimirescu e precedată de o lungă introducere asupra regimului fanariot, reforma acestui Domnitor nu află prea mare prețuire: « Constantin Mavrocordat, ni se spune, a desrobit pe rumâni în 1746 și pe vecini în 1749, dându-le voie să se răscumpere cu zece taleri de cap (ceea ce e adevărat numai pentru rumâni). El a suprimat apoi scutirea de dări către Stat de care se bucurau unele sate boerești. Dar obligația pentru țăranii desrobiți și pentru satele boerești supuse la dajdie de a presta claca și a da zeciuiala din produsul delniței lor se menține. Emanciparea țăranilor prin Reforma lui Constantin Mavrocordat nu trebuie deci înțeleasă în sensul de abolire a drepturilor feudale, pe care i l-a dat Kogălniceanu, ci în acela literar de *desrobire*. Ei nu mai puteau fi tratați

---

[1]) M. Bloch, *Les caractères originaux de l'histoire rurale française*, Paris 1931 p. 114.

[2]) Cf. I. Minea, *op. cit.*, p. 4 și urm.: mai ales cartea generalului rus De Bauer *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie*.

ca robii țigani, vânduți și împărțiți ca o marfă, mutați dintr'un loc într'altul și luați cu femeile și copiii lor la slujbe domestice — ca țiganii. Reforma lui Mavrocordat acordă țăranilor libertatea lor personală, dar menține servitutea reală » [1]).

De sigur, astfel privită, chestiunea pare redusă la proporții modeste. Dar perspectiva se schimbă, când o considerăm în lumina evoluției generale a desrobirii țăranilor din Europa. Problema a fost pusă și soluționată în fapt, mult mai de vreme în țările din Apus, unde prefacerile economice dela sfârșitul Evului Mediu au determinat un proces natural de înlăturare a servituții, prin răscumpărare. Șerbia personală a dispărut din Franța mult înainte de Revoluție, mai puțin prin efectul Ordonanțelor regale, care am văzut că ascundeau uneori și interese fiscale, decât prin jocul natural al cererii și ofertei brațelor de muncă, după pustiirile războiului de o sută de ani și progresele tehnicei agricole din timpurile moderne. In Anglia de asemenea, după turburările agrare dela 1381, desființarea șerbiei personale a fost realizată fără alte sguduiri [2]). Unde întâlnim măsuri colective, ca pe teritoriul unora din comunele Italiei de Mijloc și de Nord—Florența, Bologna, Assisi, Vercelli sau mai târziu în Piemont și Savoia, — ele se întemeiază fie pe cuvântul Scripturii, așa cum a făcut și Obșteasca Adunare dela 1746, fie pe ideea de libertate a omului într'un regim de republică populară [3]). E de altfel caracteristic că în comunele italiene ca și în orașele germane, așezarea țăranului neliber înlăuntrul cetății îi dă libertatea, după principiul că « aerul orașului îl face liber » *(Stadtluft macht frei)*. In Cantonul Zürich s'a ridicat dela 1525 șerbia personală, tot din motive religioase [4]).

Dar în tot centrul și Răsăritul Europei, evoluția a fost deosebită și împrejurările politice și economice au înăsprit din potrivă legăturile cari apăsau asupra țărănimii, în timp ce

[1]) A. Oțetea, *Tudor Vladimirescu și mișcarea eteristă în țările românești*, *Balcania*, IV, 1941, p. 34.

[2]) Cf. P. Vaccari, *Le affrancazioni collettive dei servi della gleba*, Milano 1939, pp. 9—10.

[3]) *Ibid.*, p. 23. Cf. p. 47, Statutul din Bologna din 1257: *quod omnes habitantes et qui deinceps habitabunt in civitate Bononie vel districtu pro liberis et ingenuis habeantur et teneantur...*

[4]) H. Sieveking, *Wirtschaftsgeschichte*, Berlin 1935, p. 137.

ele slăbeau, sau se desfiinţau chiar, în Apus. Desrobirea a fost aci mult mai târzie. Când în 1620, regele Cristian al IV-lea al Danemarcei ia iniţiativa desrobirii pe domeniile sale, dieta nobiliară refuză să-i urmeze pilda [1]). In veacul al XVIII-lea, singurele iniţiative cari precedează pe acea a domnitorului fanariot în ţările noastre, sunt în anul 1719; atunci, de o parte ducele Leopold al Lorenei desfiinţează şerbia personală, fără răscumpărare pe domeniile sale, şi cu un preţ foarte moderat pe acele ale seniorilor, iar de alta regele Friederic Wilhelm I al Prusiei hotăreşte suprimarea ei pe propriile sale moşii, fără însă a ajunge la rezultate deosebite [2]). In toate celelalte ţări ale Europei Centrale şi răsăritene, desrobirea — cea personală, necum de servituţi feudale, dijme şi clăci, în general — e mai târzie decât în principatele române. Şerbia personală *(Leibeigenschaft)* a fost desfiinţată de Iosif al II-lea tocmai la 1781, după ce urbariile Mariei Tereza îi uşurează sarcinile. In Rusia Ţarilor, tendinţa era dimpotrivă la întărirea legăturilor de dependinţă: în 1738 ele se întind în Ucraina. « Dela 1764, proprietarii folosesc dreptul de a cere pe vechii lor iobagi, cari fuseseră liberaţi din serviciul armatei. Ei profită de faptul că pot alcătui la fiecare recensământ oficial, lista şerbilor lor. Cum dela 1764, guvernul acordă acestor liste o valoare legală, fără control prealabil, e de-ajuns ca proprietarul să înscrie pe un om liber, pentru a-l face iobagul său » [3]). « Sufletele » se vindeau cu moşia şi se împărţeau cu ea, dar şi deosebit pentru servicii domestice. In « Gazeta din Moscova » se mai putea ceti la 1801 următorul anunţ: « De vânzare, trei vizitii bine dresaţi şi de o frumoasă corpolenţă, şi două fete, una de 18 şi cealaltă de 15 ani, amândouă de bună aparenţă şi iscusite la lucrul de mână. In aceeaşi casă, de vânzare doi coafori: unul de 21 ani ştie să citească, să scrie şi să cânte dintr'un instrument de muzică » [4]). Era regimul Ţiganilor din

---

[1]) J. Pirenne, *Les grands courants de l'histoire universelle*, II, p. 625.
[2]) Sieveking, p. 138; H. Sée, *Esquisse d'une histoire du régime agraire en Europe aux XVIII-e et XIX-e siècles*, Paris 1921, pp. 189—190. V. şi I. C. Filitti, *Proprietatea solului în Principatele române*, p. 215, n. 1.
[3]) M. Kizevetter în *Histoire de Russie* II, p. 505.
[4]) H. Sée, *op. cit.*, p. 184, după D. Mackenzie Wallace, *Russia* (trad. franc. Bellanger, I, p. 149).

țările noastre. Va trebui să vie la 1857 după războiul Crimeei, hotărîrea liberatoare a lui Alexandru al II-lea, pentru ca desrobirea să devină lege la 1861. In Prusia, după alte inițiative ale lui Frideric al II-lea, oarecum contemporane cu cele mavrocordătești, chestiunea țărănească va trebui să aștepte reformele lui Stein, la începutul veacului al XIX-lea. Șerbia personală s'a desființat în unele state din Germania în timpul perioadei napoleoniene și a fost *reintrodusă* în 1815 [1]). De-abia la 1848 s'a desăvârșit desrobirea în monarhia habsburgică. In Apus se acordă o deosebită însemnătate reformei realizate în Savoia de Carol Emanuel al III-lea, după alte încercări mai vechi, care precedează Revoluția franceză; dar decretul său de desrobire prin răscumpărare e din 1762 [2]). Se prea poate ca Voivodul român, foarte atent la tot ce se petrecea aiurea, să fi avut cunoștință la 1746 de reformele încercate în Lorena și în Prusia, cu un sfert de veac mai de vreme [3]), deși nu avem nicio dovadă precisă despre influența acestor exemple asupra acțiunii sale. Mai de grabă putem crede într'o înrâurire a spiritului vremii, prin bogatele lui lecturi și contactul cu străinii întâlniți la Constantinopol, sau în trecere prin Principate și primiți cu mare alaiu la Curtea domnească. Faptul care rămâne însă, și se cuvine să fie subliniat, nu e numai prioritatea relativă a acestor reforme sociale din țările românești, rămase necunoscute manualelor clasice de istorie economică a Europei în epoca modernă: este durata lor, Dispozițiunile de ordin fiscal, hotărîte cu cele mai bune intenții, nu s'au putut menține; lăcomia turcească le-a dat repede peste cap, și reformatorul însuși nu le-a mai respectat în ultimele sale domnii. Dar îndoita desrobire din Țara Românească și din Moldova a rămas, iar cuvintele de *rumân* și *vecin* au ieșit din limba vorbită. A existat de atunci o singură mare problemă țărănească, care desigur nu putuse fi rezolvită prin cărțile Obșteștilor Adunări dela București și Iași de acum două sute de ani, după cum n'a fost multă vreme, nici în atâtea alte țări ale continentului nostru. Dar începutul a fost făcut, prin-

[1]) H. Sieveking, *op. cit.*, p. 137: Hanovra și Hesa.
[2]) H. Sée, *ibid.*, p. 193.
[3]) Cf. G. I. Brătianu, *Servage de la glèbe et régime fiscal*, *ibid.*, p. 252.

cipiul libertății personale consfințit prin îndoita autoritate a Bisericii și a Statului, și calea astfel deschisă spre marile reforme cari, în veacul al XIX-lea și în primele decenii ale secolului nostru, vor duce la bun sfârșit nu numai desrobirea dar și împroprietărirea țărănimii românești. Cu acest înțeles, Constantin Mavrocordat a putut fi denumit cel dintâi « țărănist » [1]), și poate nu este exclus, dacă opera sa va avea odată întregul răsunet pe care credem că îl merită, ca și alte formațiuni politice să-l revendice printre ascendenții lor. Dar în această concurență eventuală a posterității, Domnitorul de la 1746 nu mai are niciun fel de răspundere.

III. VALOAREA CONSTITUȚIONALĂ A REFORMELOR

Ne rămâne să examinăm în câteva cuvinte și aspectul constituțional al hotărîrilor luate de Obșteștile Adunări. Acum câțiva ani, când Comitetul Internațional al Științelor Istorice instituise o cercetare comparată asupra despotismului luminat în diferitele țări, N i c o l a e I o r g a, considerând problema în Principatele române, scosese în evidență împrejurările epocii fanariote, ca unele ce înfățișau mai deplin această formă de cârmuire. Printre exemplele asupra cărora se oprește mai mult este acel al reformelor lui Constantin Mavrocordat, inspirate de noul spirit « filosofic » al vremii [2]). Eforturile sale, pentru a reorganiza administrația, justiția și biserica, și a răspândi cultura, mai ales în tagma preoțească, dar cu atât mai mult hotărîrile luate în chestiunea agrară i se par trăsături caracteristice ale aceleiași tendințe reformatoare, care a îndrumat pe Frideric al II-lea al Prusiei sau pe Impăratul Iosif al II-lea. Este adevărat că în ce privește obiectivele urmărite, definiția dată de marele istoric al Belgiei, H e n r i P i r e n n e se potrivește și programului urmărit și în parte realizat, de Domnitorul român: « despotismul luminat este raționalizarea Statului » [3]). O raționalizare a serviciilor publice și a sistemului

[1]) I. M i n e a, *« Reforma » lui Constantin Mavrocordat*, p. 37.
[2]) N. I o r g a, *Le despotisme éclairé dans les pays roumains*, *Bullet. Internat. Committee of hist. Sciences*, IX, 1, pp. 101—115.
[3]) Citat de M. L h é r i t i e r, *Le despotisme éclairé de Frédéric II à la Révolution française*, *ibid.*, p. 193.

fiscal, așa cum se putea urmări atunci, în împrejurările pe care le-am amintit, a voit-o fără îndoială și Constantin Mavrocordat. In ce privește însă mijloacele, trebuie găsit alt termen de comparație. Despotismul, fie el luminat sau « legal », cum îl botezaseră fiziocrații, presupune totuși concentrarea tuturor puterilor, dar mai ales a celei legiuitoare și executive, în mâinile suveranului. El consideră, în vorbele Marelui Elector de Brandenburg, principatul ca proprietatea poporului, nu a sa proprie; dar el este reprezentantul cel mai calificat al acestui popor, fiind întâiul slujitor al statului. Toată opera de guvernare va fi deci îndeplinită cu ajutorul unor consilii restrânse, lucrând sub directa supraveghere a capului statului, fără a mai recurge ca în trecut, la consultarea corpurilor privilegiate și constituite în Adunări. Acestei concepții îi corespunde declarația făcută la 1789 de Ludovic al XVI-lea, deputaților Stărilor Generale, atât de depărtată însă de realitatea faptelor pe cari le cunoaștem: « *Si par une fatalité loin de ma pensée, vous m'abandonniez dans une si belle entreprise, seul je ferais le bien de mes peuples, seul je me considérerais comme leur véritable représentant* » [1]). De aci până la unele principii dictatoriale ale vremii noastre, distanța nu mai este atât de mare.

Din acest punct de vedere, Domnitorul a folosit însă alte metode. A recunoscut-o și Nicolae Iorga, când analizează în studiul amintit reforma socială și arată cum s'a ajuns la înfăptuirea ei: « La Iași mai întâi, capitala moldovenească, unde pătrundeau mai de vreme, și prin Polonia vecină, nouăle idei apusene, pe urmă la București, Constantin Mavrocordat chiamă pe reprezentanții clasei privilegiate pentru a le propune marea schimbare la care de mult s'a gândit. Nu este o adunare puțin amestecată și frământată, cum era obiceiul de veacuri în țările românești, oastea de caracter popular, și mulțimea de pe stradă luând parte la ea. Nu e nici sfatul domnesc la care s'ar fi adăugat boierii ce nu veneau în mod obișnuit, și stareții mănăstirilor. S'ar putea crede că deoarece e vorba de o jertfă și de o compensație, Domnitorul a chemat

---

1) M. Lhéritier, *ibid.* p. 188, n. 12.

pe toți cei interesați, și numai pe ei. Dacă ne amintim că în aceeași vreme, era vorba să se înființeze chiar în Imperiul otoman un corp deliberativ, chestiunea se schimbă. Este deci de admis că reformatorul a voit să aibă în fața sa ca un fel de State Generale ale națiunii sale. Poate învățase și dela sfetnicii săi, Iezuiții unguri, ce era în Ungaria imperială una din acele diete pe care Casa de Austria le ocolea, pe cât era cu putință » [1]).

Obșteștile Adunări ale vremii, care au avut un rost atât de însemnat în elaborarea reformelor și proclamarea solemnă a hotărîrilor, nu au fost până acum, pe cât știm, obiectul unui studiu mai amănunțit [2]). Ele nu se potrivesc în niciun caz cu instituțiile politice ale despotismului luminat, așa cum le-au definit acei cari le cunosc și le-au expus atât de complet și de lămurit.

Mai întâi este o deosebire de făcut între Adunarea din Țara Românească și cea din Moldova. Intăritura domnească care s'a dat hotărîrilor dela 1 Martie și 5 August 1746 dela București, pomenește de « toată obștea bisericească » și de « toți boierii țării ». Pe primul act sunt patruzeci și șapte de iscălituri, din cari 30 au fost descifrate și reproduse în *Magazinul Istoric* » al lui Bălcescu. Pe cel de-al doilea sunt 64 de iscălituri, dintre cari 58 au fost identificate și publicate. Cartea Adunării dela 1 Martie o iscălesc 14 fețe bisericești, în frunte cu mitropolitul Neofit al Ungrovlahiei, cea dela 5 August e semnată de 16 reprezentanți ai bisericii, (printre care doi ierarhi străini, ai Lidiei și Cesareei) tot în frunte cu Mitropolitul. Mulți din ei iscălesc grecește și sunt în cea mai mare parte egumeni de mănăstiri. Ceilalți semnatari sunt toți boieri și dregători, din toate « neamurile » cunoscute în istoria Țării Românești: Văcărescu, Greceanu, Brâncoveanu, Rosetti, Cantacuzino, Dudescu, Filipescu, și unele nume cu mai puțină strălucire, dar toate însoțite de calificativul unei demnități mai mari sau mici, dela Vel Logofăt, Vel Ban sau Vel Vornic, la șătrari, cluceri de arie, vătaf de aprozi, postelnicel

[1]) *Ibid.*, p. 109—110.

[2]) Unele indicații în cartea d-lui A. V. Boldur cu sub-titlul *Contribuții la studiul istoriei Românilor*, Chișinău, 1937, I, p. 27—29.

sau căpitan de dorobanţi [1]). Este formula clasică a unei Adunări de Stări privilegiate, în care nu figurează însă decât cele două ordine ale clerului şi nobilimii. Tot ele apar şi în « Constituţia » dela 1740, în care împărţirea birului în sferturi se înfăţişează ca o iniţiativă a lor, încuviinţată de domn [2]). E de altfel caracteristic că după textul propriu-zis al Constituţiei, sunt înşirate în *Mercure de France*, în traducere franceză, demnităţile şi dregătoriile tuturor acelor cari au luat parte la această Adunare [3]). Reprezentanţi ai oraşelor sau ai ţărănimii libere ca în alte ţări, alcătuind starea a treia şi a patra, nu se amintesc. Nu se face în această Adunare ca în Ungaria, cu ale cării diete seamănă întru cât-va, vreo deosebire între magnaţi şi nobilimea mică şi mijlocie [4]).

In Moldova Adunarea dela Iaşi din 6/17 Aprilie 1749 are altă înfăţişare. Ea este mult mai numeroasă; hrisovul ce cuprinde hotărîrea ei, a cărui copie Kogălniceanu o obţinuse dela Muzeul din Odesa, spre a o publica în *Archiva românească*, de unde Bălcescu a reprodus-o în *Magazinul Istoric*, e descris ca o « Charta Magna », de şapte palme în înălţime şi de cinci în lăţime, căptuşită cu meltek (mătăsărie) verde. Actul are nu mai puţin de 170 iscălituri, din care 88 au fost descifrate. Dintre acestea 23 sunt ale feţelor bisericeşti în cap cu Nichifor, Mitropolitul Moldovei şi Episcopii de Roman şi Huşi, ceilalţi fiind arhimandriţi şi egumeni. Urmează boieri de neam cu dregătoriile lor: Ioniţă Canta Vel Logofăt, Sturdza Logofăt, Kostaki vĕl Vornic, Iordache Balş Vornic, Iordache Cantacuzino vel Clucer, Ioniţă Cuza vel Pitar, Miron Gafencu biv vel Stolnic, Constantin Kogălniceanu, vel Clucer şi alţii. Sunt pe urmă nume fără indicaţie de dregătorii, neamuri de mazili sau boernaşi care

[1]) *Magazinul istoric* II, 283, 286—287. De curând originalele păstrate în Arhivele Statului din Bucureşti, Suluri 18 şi 19, au fost revăzute de d-l Mihai M. Regleanu, arhivar-şef, care a descifrat toate semnăturile de pe ambele hrisoave, cu excepţia a două care se reduc la iniţiale. Prin bunăvoinţa d-sale, le reproducem în Anexă, Nr. VII şi VIII.

[2]) Cf. Anexă, Nr. III.

[3]) *Ibid.*

[4]) Cf. pentru dietele ungureşti contemporane H. Marczali, *Hungary in the eighteenth Century*, p. 350 şi urm. Lipsa elementului burghez e relevată şi de un raport austriac cu privire la Oltenia, Hurmuzaki, *Doc.* IX, 1, p. 636.

au fost cândva sau se vor ridica mai târziu, peste veac: Lupul Tăutul, Ion Bantăş, Enache Negruţ, Toader Carp, Şerban Flondor. Mai isçălesc şase căpitani şi doi vornici de noapte, dar întâlnim şi o serie de nume care au un caracter vădit popular, fără nicio legătură cu stările boiereşti: Iordache Şoimariul, Sandu Pili, Tănase socrul lui Dobre, Constantin Nagâţu, Sandul Bontici, Neculai Indigan, Ioniţă Palipoţchi, Negoiţă, Timofte Cotic, Gheorghe Ghiţă, Neculai Brat Pilnici, Ion Giomă, Ion Dobre, Radu Borcilă. De altfel protocolul hotărîrii arată că s'au adunat la Trei Sfetitele partea bisericească şi boierească *şi altă obşte* [1]). Cuvântul are oarecum înţelesul pe care îl au « Comunele » în apus. Este limpede că aci, pe lângă reprezentanţii clerului şi boierii dregători, mai sunt şi alţii, cari înfăţişează o tradiţie politică deosebită. Un exemplu mai vechiu de Adunare moldovenească — acea dela 16 Ianuarie 1628, convocată tot la Iaşi de Miron Barnovschi —, arată că Domnia s'a sfătuit « *cu mitropolitul şi cu alţi episcopi, şi cu egumeni, şi cu boierii cei mari şi al doilea şi a treia, şi cu mazilii, şi cu feciorii de boiari de ţară, şi cu slugi domneşti voinici dinnainte, şi cu toată ţara* » [2]). Intr'o descriere de o frumoasă inspiraţie, ce o făcea a Adunării dela 1749, Alexandru Papadopol Calimah presupunea că « boierii cei cu vecini cuprinsese de cu noapte biserica, alţii stau afară, iar *obraznica vecinătate*, prin vechili dintre ei, apucase şi ea, parte biserica, parte ograda şi uliţa până la poarta curţii domneşti » [3]). Se poate crede că elementul popular se adunase în jurul Sfatului, dar mai mult pentru a face ceea ce se numeşte astăzi « atmosferă », decât pentru a interveni în desbateri. Semnăturile de pe hrisov sunt probabil ale categoriilor inferioare de slujitori, care totuşi sunt chemaţi la Adunare, alături de feţele bisericeşti şi de boieri. Obşteasca Adunare a Moldovei are deci un caracter mai puţin aristocratic decât acea a Ţării Româneşti şi se întemeiază pe o reprezentare mai largă. Ea seamănă

---

[1]) *Magazinul Istoric*, II, p. 289; *Arhiva Românească* [2], I, pp. 94—99.
[2]) Publicat de Haşdeu în *Arhiva istorică a României*, I, 1865, p. 175—176.
[3]) Al. Papadopol Calimah, *Desrobirea ţăranilor în Moldova*, *Convorbiri Literare*, XXI, 1887, p. 10.

din acest punct de vedere mai puţin cu dietele nobiliare ale Ungariei şi Poloniei, şi se apropie fie de Adunările de Stări din provinciile austriace, în care şi ţărănimea liberă privilegiată avea cuvânt, fie de Soborul Ţării (Zemskii Sobor) al ţarilor ruşi din întâia jumătate a veacului al XVII-lea, care cuprindea de asemenea, pe lângă boierii şi demnitarii Bisericii, reprezentanţi ai nobilimei de serviciu — echivalentă cu slujitorii —, ai orăşenilor, uneori chiar şi ai ţăranilor [1]). Şi acolò ideea era de a consulta « ţara în întregime » [2]) — « toată ţara » ca în Moldova, după cum şi în ţările germane Stările adunate « erau » ţara. Tradiţia în Moldova arată a fi fost mai veche, deoarece încă din veacul al XV-lea ne întâmpină în documente noţiunea de « Stări » (стадла) în înţeles de « États » sau de « Stände » [3]). O comparaţie între Obşteştile Adunări din ţările noastre şi Adunările de Stări din Centrul şi Răsăritul Europei ar duce de sigur la rezultate interesante [4]).

Rămâne însă faptul că recurgând astfel la consultarea corpurilor constituite, şi încercând să le definească mai bine rosturile în vieaţa statului, Constantin Mavrocordat se îndepărtează de concepţia despotismului luminat. El nu e nici « despotul legal » al fiziocraţilor, contemporanii săi. De este să căutăm o apropiere sau o inspiraţie ideologică, mai de grabă o aflăm în scrierile lui Montesquieu, deşi *l'Esprit des Lois* a văzut lumina tiparului la 1748 şi n'a putut influenţa direct gândirea şi acţiunea Voivodului reformator. Sunt însă idei care n'au neapărată nevoie, pentru a circula şi a pătrunde, să capete dela început o formă literară desăvârşită şi prestigiul unui scriitor ilustru. Opera însăşi a lui Montesquieu era expresiunea unui curent de gândire, răspândit în multe ţări ale Europei, iar definiţia ce o dă Monarhiei va fi fost împărtăşită de mulţi, care nu cunoşteau

[1]) P. Milioukov, *Les premiers Romanov*, în *Histoire de Russie*, I, p. 186.
[2]) Cf. V. Sergheevici, *Prelegeri şi cercetări cu privire la istoria veche a dreptului rus* (în l. rusă). St. Petersburg 1910, p. 172 şi urm.
[3]) V. M. Costăchescu, *Doc. Moldoveneşti*, II, Nr. 201, p. 699.
[4]) Cf. în legătură cu această problemă G. I. Brătianu, *Sfatul Dmnesc şi Adunarea Stărilor în Ţările Româneşti în cadrul istoriei generale*, trei memorii în *Anal. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.*, s. 3-a, XXVIII, 1946, pp. 1—27, 303—305 şi XXIX.

termenii în cari o formulase. Ea se oglindeşte în programul de reforme, ca şi în concepţia de cârmuire a lui Constantin Mavrocordat. Pentru el ca şi pentru marele gânditor francez, « *les pouvoirs intermédiaires, subordonnés et dépendants constituent la nature du gouvernement monarchique, c'est-à-dire de celui où un seul gouverne par des lois fondamentales. J'ai dit les pouvoirs intermédiaires, subordonnés et dépendants: en effet, dans la monarchie, le prince est la source de tout pouvoir politique et civil. Ces lois fondamentales supposent nécessairement des canaux moyens par où coule la puissance: car, s'il n'y a dans l'Etat que la volonté momentanée et capricieuse d'un seul, rien ne peut être fixe, et par conséquent aucune loi fondamentale* » [1]. Toată străduinţa Domnitorului de a organiza Ordinele privilegiate, în principal acel al nobilimii, de a ridica nivelul clerului, de a afla un echilibru sănătos al sarcinilor care să uşureze « ţara », mulţimea celor fără scutiri şi privilegii, îl aşează nu printre despoţi, ci în rândul reprezentanţilor autentici ai regimului de Stări şi ale temeiurilor sale constituţionale [2]. Această concepţie a monarhiei, moderate prin puteri intermediare şi corpuri constituite, stăpâneşte instituţiile politice ale Europei, dela sfârşitul Evului Mediu la sfârşitul epocii moderne. Ea se întemeiază şi în ţările noastre pe o veche tradiţie, care sufere după învierea ei de Constantin Mavrocordat, o eclipsă de trei sferturi de secol. Dar Obşteştile Adunări ale vremii sale pregătesc şi prevestesc acele ale Regulamentului Organic [3]) — care ele înseşi alcătuesc în ţările noastre transiţia pe care pretutindeni secolul al XIX-lea o înseamnă spre noul regim parlamentar, în formele sale succesive: censitare şi democratice. Şi pe această lature deci, domnia Fanariotului dela 1746 se dovedeşte premergătoare aşezămintelor României moderne.

* * *

[1]) *L'Esprit des Lois*, Cartea II-a, cap. IV.

[2]) Cf. pentru o părere asemănătoare, despre regele Filip al II-lea al Spaniei, considerat totuşi de mulţi ca prototipul monarhului absolut, şi relaţiile sale cu Stările regatelor iberice: L. Pfandl, *Philipp II, Gemälde eines Lebens und einer Zeit*, München, 1938, p. 549 şi urm. E totuşi exact că el a pus capăt autonomiei Stărilor, către sfârşitul domniei.

[3]) Cf. I. Minea, *op. cit.*

Asemenea considerațiuni ne îndeamnă să generalizăm mai puțin înțelesul de hulă care se leagă și acum de acest nume, după cum se lega până däunăzi de Bizanțul pe care Fanarul l-a moștenit. Au fost și în această vreme Domnitori mai buni sau mai răi, în împrejurări de o vitregie, pe care istoricii din generațiile trecute le-au dat prea lesne uitării, dar suntem poate mai în măsură decât ei să le înțelegem. Reformatorul dela 1746 el însuși le-a căzut victimă, pierind în cele din urmă, în timpul războiului ruso-turc, de sabie străină. Ne răsună în amintire strigătul de desnădejde al lui Ioan Neculce: « Ajuns-au osânda pe biata Moldovă, că tot le zice că nu se mai satură de Domni; iară acmu, de când au stătut Domni străini, li agiunge, de nu li vine și alt amar și mai cumplit... Vai, vai de țară, ce vremi cumplite au agiuns și la ce cumpănă au căzut. Doară Dumnezeu de a face milă ! » [1]).

Dar și în aceste timpuri întunecate de atâta restriște, se iveau figuri ca acea a lui Constantin Voivod, care deși « prea mic de stat și de făptură prost, și căutătură încrucișată și vorba lui înecată », totuși era, după spusele aceluiași cronicar, « înalt la hire și cu mândrie vrea să se arăte, cazne, bătăi rele la oameni nu făcea, nici la sânge nu era lacom, și răbdător mult..., îi era dragă învățătura, corespondenții din toate țările străine să aibă, prea silitor spre vești, ca să știe ce se face printr'alte țări... » [2]). Nu degeaba Nicolae Iorga, în ultima sa redactare a Istoriei Românilor, l-a așezat printre « Reformatori ». Iar în jurul său a găsit destulă înțelegere în însăși clasa stăpânitoare, ca să poată înfăptui cu concursul ei, în formele dreptului și ale tradiției, unele reforme de interes obștesc, care aiurea au trebuit impuse de mișcări revoluționare ale popoarelor, sau de puterea despotică a suveranilor. E și în aceasta o trăsătură caracteristică a istoriei noastre, care dăinuește în vremurile și împrejurările pe care noi înșine le-am apucat, la începutul acestui secol.

---

1) *Letopisețe* [2], II, p. 379.
2) *Ibid.*, p. 380.

ANEXĂ

AȘEZĂMINTELE
LUI CONSTANTIN VODĂ MAVROCORDAT
IN MOLDOVA ȘI ȚARA ROMÂNEASCĂ
1733—1749

Am adunat aci, spre a fi mai ușor accesibile și a se putea urmări mai bine activitatea reformatoare a Domnitorului, diferitele hrisoave cuprinzând « așezămintele » sau reformele sale, așa cum au fost publicate în diferite reviste sau publicații istorice. Ordinea lor cronologică a fost astfel stabilită de Ion C. Filitti: « 7 Noemvrie 1733 și Martie 1734 în Moldova, Februarie 1740 în Muntenia, 17 Ianuarie 1742 în Moldova, 1742 tot în Moldova, fine Martie 1743 iarăși în Moldova, 1 August 1746 în Muntenia și 6 Aprilie 1749 în Moldova »[1]). Din succesiunea lor rezultă destul de limpede preocupările, la început mai mult fiscale și administrative, dar care la urmă ating și laturea socială — singura de altfel, în care s'au arătat durabile.

Spre deosebire de edițiile anterioare, hrisoavele din 1746 sunt publicate aci în textul lor revăzut după originalele din Arhivele Statului, cuprinzând toate semnăturile membrilor Obșteștii Adunări. S'au adăugat și două întărituri grecești inedite, cu privire la aceeași chestiune, ale Patriarhilor Partenie al Ierusalimului și Matei al Alexandriei.

Textul francez al « Constituției » din 1740 este reprodus în versiunea integrală, apărută în *Mercure de France* din Iulie 1742, reprodusă de Legrand-Dapontes, *Ephémérides Daces* II, Paris 1881, p. L—LXI fără lista dregătorilor, dar copiată în întregime în Ms. 2550 al Academiei Române.

[1]) *Despre reforma fiscală a lui Constantin Vodă Mavrocordat*, *Analele Statistice și Economice*, Nr. 5—6, 1928, S'a adăugat Cartea Obșteștii Adunări a Țării Românești dela 1 Martie 1746 și « urbariul » fără dată, publicate de Nicolae Bălcescu în *Magazinul Istoric*, II, 1846.

I

7 Noemvrie 1733. *Hrisov pentru mănăstirile închinate de la Constantin Mavrocordat*

Io Constantin Neculaĭ Voevod boj. mitos *(sic)*. Gosp. Zemli Moldavski. De vreme ce toate bunătățile și sufletești și trupești și toată stăpînirea și puterea dela unul adevăratul D-zeŭ atot stăpânitorul de avem. Dela carele și nouă dintru singură mila Sfinției sale, dîndu-ni-se Stăpîna Doamna țara Moldovă, cu aceste daruri cu toate ce ni-au dat D-zeŭ, să cade să-l slujim și să-l cinstim fieșicare după a sa putință și a arăta înaintea sa cele ce să văd spre mulțămita și fapte bune. Avînd dară și Domnia mea această râvnă spre slujirea și cinstea lui D-zeŭ întru inima noastră înrădăcinată, luatam aminte de rândul Sfintelor Mănăstiri, ce se află aicea în țară, care sunt locașuri D-zeești, întru care deapururea se săvârșește jertfa cea fără de sînge a Domnului și Mântuitorului nostru Is. Christos. Carele cu prea sfântul și prea cinstitul său sânge au rădicat pecatul atoată lumea. Și n-a vrut D-zeŭ să se chivernisească sfintele legi cu alt mijloc, fără numai cu mila a pravoslavnicilor creștini — precum se vede — că cei ce au zidit sfintele Mănăstiri, le-au și întărit cu multe daruri pentru starea lor. Așa dar și noi fiind îndemnați de râvna cea d-zeească și datoria creștinească spre miluirea sfintelor Biserici, și de vreme că și cinstit reposatul părintele Domniei mele Neculai Voevod, avînd evlavie asupra Monastirilor au făcut această începătură de milă spre folosul sfintelor Mănăstiri ertîndu-le dejdea lor. Aseminea dară și Domnia mea, măcar că din tâmplările vremilor țara au ajuns acum și la maĭ mare slăbăciune și cheltuelele țerei se tot adaogă, ci noi de acesta nu ne-am spământat că ni va fi v-o scădere ci mai vârtos am socotit că ruga sfintelor rugi ni va ajuta mai spre mult sporiu și ne-am lăsat cu toată nădejdea și cu tot razemul în otcârmueala lui D-zeŭ. Și-ată că și în blagoslovenia a patru ai noștri ai țărei Sfinți Arhierei: Kir Antonie Arhiepiscop și Mitropolit țărei, Kir Atanasie Episcopul Romanului și Kir Misail Episcopul Rădăutzilor, Kir Ghedeon Episcop Hușilor și cu tot sfatul nostru boerii cei mari și cei mici. Am socotit și am făcut mila cu Sfintele Mănăstiri cu toate, precum cele de țară, așa și a Ierusalimului și a Svetagorei a Sinaei și toate și pe ciurele *(sic)* închiriate și li-am ertat dajdea[1]) lor și

[1]) In text: daptea.

am scos-o din totala vistieriei, ca să nu dea dejde nici odată. Numai ci să aibă a ruga pe milostivul D-zeŭ pentru sănătatea noastră și iertarea păcatelor noastre și a părinților noștri și ca să-și întoarcă D-zeŭ mila spre țara aceasta și să ne ferească viața în domnia cu liniște și fără primejdie. Și după petrecerea vieței noastre să ne învrednicească împărăției cerești a fi partași. Insă să aibă toți Egumenii a purta mare grijă de sfintele Mănăstiri. Și care Egumeni vor fi vrednici și silitori spre sporul Mănăstirilor, nici odată fără pricină și fără știrea Domniei să nu se schimbe din Egumenie. Precum și care s-or pune Egumeni, unde va fi trebuință, după alegerea sfinției sale părintelui Mitropolitului și a Soborului, să-l aducă pe acel Egumen să iea toiag din mîna Domnului. Și fieș-care Egumen de la toată Mănăstirea la Bobotează să vie, să dea samă la cine va orândui Domnul, de toate bucatele și veniturile Mănăstirei ce i s'au dat pe samă. Ca să se arate a fiește-căruia silința și sporul la care sa purta cu vrednicie, va remânea neschimbat. Ear carele va arăta nesilința sau paguba Mănăstirei, se va scoate și va lua și plata după vina sa.

Insă Călugării de la o Mănăstire la alta să nu se mute cu Egumenia, ci de la fie-care Mănăstirea sa să se facă Egumen. Și satele Mănăstirești, închiriate pe la boeri să nu fie, ci călugării să le stăpînească, să aducă folosul și venitul la Mănăstire. Nici moșiile Mănăstirești să nu fie volnici călugării a le vinde, măcar la ori ce trebuință. Deci precum închiem mila ce-am făcut cu toate sfintele mănăstiri așa să remâe neclintite și stătătoare în toate zilele domniei noastre și într'alte zile viitoare. Așa dară poftim pe care va milui D-zeŭ cu Domnia țărei Moldovei ca nici odată să nu strice mila și legătura aceasta, ce s-aŭ făcut de folosul sfintelor mănăstiri. Să nu se lupte cu biserica lui Christos, ci mai vârtos se adaogă ca mila, și să întărească, ca și D-zeŭ pe acel blagocistiv Domn să-l cinstească și să-l miluiască întru a sa stăpânire în lina pace și în cela veac ce va să fie, la odihnă să fie sufletul. Ear cine nu va cinsti, nici va întări și va îndrăzni a strica și a se lupta cu biserica lui Christos, or domn stăpânitor, sau boear sfătuitor, cine va lipsi și va strica mila sfintelor Biserici, unul ca acela sa aibă răsplătire de la domnul D-zeŭ și de la prea curata Maica Sfinției Sale și de la 12 Apostoli și de la 318 părinți sfinți, de la Soborul Nichea și de toți sfinții să fie legat și afurisit și dat anatemii, și în toată viața lui procopsală să nu aibă și tot prilejul lui să ardă în foc, și parte să aibă ca Iuda vînzătorul și ca hulitorul Arie și ca toți Ereticii și improtivnicii lui Christos și a Sfintei Biserici și să-i se șteargă numele din cartea vieței ca acelora de la Sodoma și Gomora. Și părîși să fie toți Sfinții hramurile sfintelor mănăstiri, la înfricoșatul judeţ — amin.

Vleat 7242 (1734) [1]. Luna Noemvr. 7.

Iscălit: Noi Constantin Voevod (L. S. roșu).

Arhiva, Organ al Societății Științifice și Literare din Iași, XI, 1900, pp. 382—384.

[1]) Corectat de I. C. Filitti, *op. cit.*, *ibid.* în *1733*.

II

Martie 1734. *Hrisov de scutire a boierilor din Moldova de dăjdiile visteriei.*

Noi Constantin Nicolae Voevod Bojeiu milostiiu gospodar Zemli Moldavskoi. Din vreme ce de cât toate bunătăţile Domnilor şi dragostea cea arătată către cei supuşi, mai mult sânt cunoscute facerile de bine, căci aceste ca nişte pârâe din isvoarele cele cu blândeţe ale stăpânilor isvorând şi către cei supuşi răvărsându-se, nu numai că-i răcoresc şi totdeauna mai mult îi viează, ce încă şi a rămâne în veci şi a se cruţa îi arată, pentru că nici un lucru atâta de mult nu s'au obicinuit oraşele a creşte şi a mulţi, după cum cele către dânsele stăpâneşti căzute daruri şi faceri de bine, cum dar să nu se socotească lucru mare facerea de bine, prin care cu atotţiitorul Dumnezeu se asamănă nişte, întru dânsul petrecând şi vieţuind, carele totdeauna de către milostivirile, purtare de grijă din darurile cele nedeşertate nu contineşte, după cum Sfântul Grigorie Bogoslovul zice: « Socoteşte că făcând bine, lui Dumnezeu te asemini ». Ce dară tuturor stăpânitorilor se cade să alerge spre această materie, adecă a facerei de bine, şi cât va fi prin putinţă sârguind către toţi supuşii, asemene să verse bunătatea sa, însă nu către toţi toate după cum zice Sfânta Evanghelie, ce fieştecăruia după măsura stării sale; pentru că darul cu bună socoteală făcându-se, cu adevărat se numeşte dar. Aceste dară şi Domnia mea, care cu mila lui Dumnezeu şi pravoslavnica ţara aceasta chivernisim şi ocârmuim, cu dreaptă socoteală cugetând şi chibzuind şi pentru cele mai de aproape ale Domniei mădulare, adică pentru blagorodnică ceata boierilor, am aflat, având trebuinţă de acest fel de milă şi păstav, care încă şi mai dinainte se cuvinea să aibe, ca să fie făr de dajdie Visteriei; şi aceasta ca un lucru cu cale şi către starea lor potrivit nici de cum nu s'au mai prelungit, ce îndată cu ajutoriul celui Prea Inalt am isprăvit ca să se hotărească aceasta şi către sfârşit să se aducă. Şi măcar că aice era obicei, care şi noi priimindu-l l'am lăudat, ca o samă de boieri, adecă de la vel Logofăt până la Vel Stolnic, să fie nesupăraţi de dajdea Visteriei (însă numai când vor fi întru cinstea boieriilor sale) iară schimbându-se şi dintru dregătorii lipsindu-se să dea iarăşi obicinuita dajde mazililor la Visterie pe an, ca nişte boieri mazili. De care noi luând aminte pentru micşurarea acestei mile, cu cale am ales, ca nu numai *ceata boierilor să se adaogă şi să se înmulţească*, ce prin oare care alte năstavuri, atât pe boierii cât şi pe fii dumilor sale să-i osăbim, după cum mai jos isbrănid (*sic*) vom adeveri. Deci dară prin acest al nostru Domnesc hrisov hotărâm ca de acum înainte boierii carii sunt şi vor fi subt această stăpânire, începând de la Vel Logofăt până la Trete Logofăt atât dumnialor cât şi fii dumilorsale, nu numai când vor fi întru dregătorii, ce şi lipsiţi fiind, de dajde mazilească ce da pre an să fie slobozi şi iertaţi, în veci nime să nu-i bântuească sau să-i supere, cerşindu-le dajde. Făcurăm Domnia mea acest năstav, socotind că întâi venitul dregătoriilor sale este puţin, al doele şi mai vârtos întru

și cinstea Domniei și a toată de Dumnezeu păzită țara aceasta; pentru că foarte necuvios lucru ni s'au părut, boierii ce s'au cinstit de Domni cu dregătorii, să fie supărați de dajde; de vreme ce ei nelipsiți se află lângă Domnie, slujind la toate trebile și poroncile Domniei, câte s'a întâmpla. Cu dreptate este să afle de către stăpân dar milă și îndurare, după cum și ei sânt mai de aproape a le Domniei mădulari, pentru că de subt legăturile dăjdiei slobozinduse și odihninduse, mai cu fierbinte sârgueală să se afle către slujbele și poroncile stăpânești. Ce dar acest năstav, după cum s'au hotărît prin acest al nostru hrisov, atâta pentru boierii carii s'au numit, cât și pentru fiii dumnealor voim și isbrănim ca să rămâe în veci, și neclintit să se păzească; eară de vreme că ceealaltă ceată a boierilor mazili, carii nu se cuprind într'acest privileghium, adecă cei ce n'au avut dregătorie până la Trete Logofăt nici ei nici părinții lor nu s'au ertat de dajde, ce au rămas să dea la Visterie după obiceiu; între carii fiind unii și din cei mai de jos și nu sânt din ceata boierească amestecați, și aceasta am socotit Domnia mea, ca lămurindu-se să se îndrepteze, pentru ca să se păzească cinstea neamului boieresc: pe unii ca aciea nu numai că din ceata mazilească iam despărțit, mutândui la altă breaslă, ce încă și de acum înainte aceasta a se mai face de tot am zăticnito; adecă nime din cei proști și mai de jos să numai cuteze nici într'un chip a se mai vârî, să se numere în ceata mazilească. Dară tâmplânduse cinevași vre odinioară a se trage spre mazilie, de neam de boier să fie, eară cei de neam prost prin acest al nostru Domnesc hrisov, cu tărie poroncim nici de cum să nu se primească. Poftim dară pe acei din urma noastră iubitori de Hristos Domni carii cu mila lui Dumnezeu vor primi scaunul acesta a acestei țeri, să păzească și să întărească acest al nostru hrisov, pentru aceste către cinstiți și credincioși boieri faceri de bine, și pornindule și după dragostea cea stăpânească să urmeze, având și datorie, ca nici de cum hrisoavele ce se facu să nu le clintească sau să le strice, după cum și noi am întărit și am păzit hrisoavele acelorlalți pristăviți Domni; și mai vârtos fiind cătră cinstea celor din preajmă, dintre care se înființezu se păzescu și se fericescu Domniile, știind și bine cunoscând, că lângă alte și aceasta care stăpânilor se cade a ave, adecă dragoste către cei supuși, și mai vârtos către boieri este carte întărită și temelia stăpânirei. Pentru aceea dară îndemnăm și pe cei din urma noastră Domni, ca să păzească această facere de bine nescăzută și nestrămutată, după cum am mai zis, vredniciea stăpâniilor socotind, de se cade Domnilor să calce și să strice aceasta, pentru care s'au făcut și s'au întărit și acest al nostru Domnesc hrisov în anul dintai al Domniei noastre. Noi Constantin VVda M. P. (H. P.) anul 7245 Mart.

Scrisus'au de Tănasie Măcărescul Uricar

Arhiva Românească[2], Iași, 1860. Vol. II partea II-a, pp. 190—194.

III

7 Februarie 1740. *Textul francez al Așezământului pentru Țara Românească*

Constitution faite par S. A. M. le prince Constantin Maurocordato, prince des deux Valachies et de Moldavie, le 7 février 1740, portant suppression de plusieurs impositions onéreuses aux habitans de la Valachie et prescrivant plusieurs règles utiles au gouvernement de cette province.

Pour satisfaire le désir qui nous a toujours animé de soulager les peuples et conformément aux conseils du feu prince de glorieuse mémoire, notre seigneur et père Nicolas Alexandre Maurocordato; après une sérieuse réflexion, nous avons travaillé à faire les établissemens dont on va voir le détail. Ayant reconnu qu'ils ne pouvoient être que très utiles à la Province, nous leur avons donné la force et l'authenticité convenables, et, pour cet effet, nous y avons fait apposer le sceau de notre principauté.

C'est pourquoi nous requérons que tous les princes, soit de notre famille ou de quelque autre que ce puisse être que Dieu élèvera au gouvernement de cette province, soutiennent de toute leur autorité la force et la teneur de ce décret, parce que nous sommes persuadés que, dans sa pleine exécution, ils trouveront leur utilité unie à celle de toute la nation. Que, s'il se trouvait parmi les nobles quelqu'un qui travaillât à faire changer cette présente constitution, nous le déclarons rebelle aux ordres de son souverain et ennemi de la patrie.

Nous souhaitons donc de toute la sincérité de notre coeur que, suivant les lumières de la grâce divine, ils travaillent tous de concert à soutenir et à observer eux-mêmes tous ces établissemens.

Déclaration du Clergé et de la Noblesse, faite au Prince à l'occasion de ses nouveaux établissemens.

Il est des bienfaits qu'on ne sçauroit dignement reconnaître: tels sont ceux dont nous a comblés Son Altesse notre sérénissime et très clément prince Constantin. Par sa droiture et son grand sçavoir dans le gouvernement il est devenu, grâce au ciel, le Père de la patrie. C'est à sa prudence que l'État ecclésiastique et l'Etat séculier sont redevables des avantages dont ils jouissent. Les règlemens de S. A. S. en sont une preuve convaincante. Nous nous dispenserons de nous étendre sur sa vigilance continuelle, sa sagacité et son grand art de gouverner, qualités qui ont été soutenues de cette fidelité à toute épreuve; que ses ancêtres lui ont transmise après l'avoir gardée eux-même dans le glorieux ministère du très florissant empire, et qui lui ont mérité l'estime et la confiance du très auguste empereur. Soutenu par le bras du Tout-Puissant, il a gardé et conservé cette province au milieu des troubles d'une guerre allumée entre trois différents empires: enfin, ce qui nous fait le plus vivement sentir ce que nous devons à notre sérénissime Prince, c'est que nous avons vu que cette guerre a presque ruiné les provinces voi-

sines, malgré la bonne intention de leurs gouverneurs, dans ce temps même où nous félicitons notre Prince de nous avoir conservés.

Quoique nous nous regardions incapables de remercier dignement notre bienfaisant seigneur, cependant, pour qu'on ne nous taxe pas d'ingratitude, nous voulons transmettre ses belles actions aux nations voisines, à notre postérité la plus reculée et à tous les habitans de cette principauté, qui ne sont pas moins obligés que nous de faire éclater les sentiments de leur vive reconnaissance, et nous souhaitons que notre présent témoignage soit un monument éternel pour la glorieuse mémoire de notre maître et de notre bienfaiteur, afin que par ce moyen nos princes, ses futurs successeurs, soient engagés à suivre son exemple.

CONSTITUTION

Article premier. *Sur la contribution des monastères.* — Quoique les monastères ayant toujours payé les tributs, comme quelques-uns nous ont paru tellement destitués de biens, qu'on a laissé à l'abandon les lieux où ils avaient été bâtis, comme d'autres se sont trouvés tellement chargés de dettes que, faute de prêtres, le service divin ne se faisoit plus aux heures réglées et que d'ailleurs les abbés, sous prétexte de lever la contribution, vexoient à leur gré les monastères, nous avons ordonné que les monastères seront, à l'avenir, exempts de la contribution.

Art. II. *Au sujet des abbés des monastères.* Etant venu à notre connaissance que les abbés, loin d'avoir à coeur le bien commun de leurs monastères, tournèrent à leur profit les revenus et les autres choses appartenant aux dits monastères: nous avons ordonné que, dans l'assemblée générale des abbés, on en choisiroit huit, connus par leur probité et par leur piété, qu'ils porteroient le titre de procureurs des monastères, et que les abbés, tant des grands que des petits monastères ou chapelles, leur rendroient compte de tous les revenus annuels, même les plus petits, de leurs monastères. Avons ordonné aux procureurs de travailler avec une bonne économie à augmenter de tout leur pouvoir les revenus des monastères.

Art. III. *Sur la contribution des prêtres.* Quoique ce soit un ancien usage dans ce pays d'exiger le tribut des prêtres, cependant, comme le Trésor public n'en retiroit pas un grand avantage, parce que plusieurs d'entre eux sont dans une grande indigence et peuvent à peine fournir à leur propre subsistance; voyant d'ailleurs que les collecteurs ne pouvoient pas, sans une sorte d'indécence, agir contre les prêtres, qui, plusieurs fois inquiétés par ces collecteurs, dont ils dépendoient par rapport au tribut, avoient fermé les églises et interrompu l'exercice du service divin, nous avons exempté les prêtres du tribut, jugeant qu'il n'étoit pas convenable que l'exaction du tribut dérangeât les saints exercices de la Religion.

Art. IV. *Au sujet des archiprêtres dans les différents districts.* Tous les ans, les archiprêtres qui vont dans les églises exercer leur inspec-

tion et instruire les ecclésiastiques et les paroissiens, ne se contentant pas de diriger les affaires qui regardoient purement les églises, se mêloient de choses qui convenoient peu à leur caractère, comme d'avoir des prisons où ils retenoient des criminels et autres personnes, desquelles ils exigeoient injustement des sommes d'argent considérables; pour remédier à un tel abus, nous ordonnons que, désormais, les archiprêtres n'auront aucun droit de faire emprisonner qui que ce soit.

Art. V. *Sur les Nobles qui exercent la justice.* Quoique les Nobles qui ont été revêtus de quelque charge dans la province n'ayent eu jusqu'à présent aucune rétribution du Trésor public, cependant, pour leur faire sentir les effets de notre liberalité, pour les mettre en état de s'acquitter dignement de leurs emplois, et pour qu'on puisse plus facilement donner audience à ce grand nombre de suppliants qui s'assemblent de toutes parts dans cette capitale, il a été ordonné que tous les Nobles qui ne seroient pas occupés dans quelque emploi dans la province et au dehors de cette ville, et qui, suivant notre Cour, donneroient leur avis par écrit sur les différens procès de particuliers, recevroient un salaire convenable pour récompense de leurs travaux dans l'administration de la justice.

Art. VI. *En faveur des Nobles.* Ayant vu avec douleur que la contribution qu'on imposoit sur les Nobles avoit réduit plusieurs familles dans la dernière misère, il nous a paru peu convenable que des familles d'une noblesse reconnue et confirmée par les lettres patentes des princes nos prédécesseurs tombassent dans l'indigence, à cause de la contribution; c'est pourquoi nous avons ordonné qu'ils en seroient exempts.

Art. VII. *Des commissaires établis dans les districts en qualité de juges.* Comme plusieurs habitans ne pouvoient, à raison de leur pauvreté, satisfaire aux frais d'un long voyage pour venir faire juger leurs procès à notre Cour, et comme ils ne pouvoient se faire rendre justice par les capitaines des districts, nous avons établi des commissaires choisis dans le corps de la Noblesse, et nous leur avons accordé une pension sur notre Trésor public, leur avons ordonné de rendre justice aux pauvres, de les mettre à l'abri de toute injustice et violence de la part des collecteurs du tribut, d'avoir l'oeil à l'élection des burgraves, et surtout d'empêcher qu'on n'opprime les pauvres, et que des collecteurs ne les chargent d'aucune contribution pour les frais qu'ils sont obligés de faire pour lever le tribut.

Art. VIII. *Touchant les dépenses des collecteurs du tribut dans toute la Province.* Les collecteurs du tribut, qui parcouroient la Province pour s'acquitter de leur emploi, ont jusqu'à présent été dans la mauvaise coutume de charger à leur gré les villages et les bourgs des frais de leur dépense, ce qui donnoit occasion aux Burgraves de faire des répartitions sur les habitants, lesquelles surpassoient souvent du double ou du triple les frais que les collecteurs avoient exigé des dits burgraves; nous avons fait de très expresses défenses qu'aucuns collecteurs ne passent dans la suite aucune dépense au désavantage des villages ou

des bourgs, leur avons ordonné de tirer leur subsistance du salaire et des deniers que nous leur avons assignés sur notre Trésor public, parce que nous avons voulu *délivrer les habitans de cette injuste contribution.*

Art. IX. *Au sujet de la contribution sur les boeufs et vaches, appelée vulgairement Vaccarit.* Les princes nos prédécesseurs ne pouvant trouver de moyens assez efficaces pour se mettre en état de satisfaire à toutes les dépenses publiques que les circonstances du temps font naître journellement, le prince Constantin Brancovan, dans un temps où la Province étoit en bon état, ajouta aux contributions ordinaires, qui, n'étant pas levées suivant une bonne méthode, donnoient lieu à bien des injustices, la contribution appelée *vaccarit;* elle consistait alors en 33 aspres [1]) pour chaque bœuf et autant pour chaque vache. Or, comme suivant l'usage et l'état du pays, les habitans tirent presque toute leur subsistance de la multitude de leurs animaux, chacun, pour se soustraire au tribut, commença à les vendre et à s'en défaire, de sorte que; la seconde année, le nombre en étoit extrêmement diminué; alors on se trouva dans la nécessité d'augmenter la taxe, au point que, sous les successeurs du prince Brancovan, la taxe sur chaque animal monta jusqu'à 76 aspres. Enfin, les besoins étant devenus encore plus pressants, on leva cette imposition deux fois l'an et on l'augmenta jusqu'à 152 aspres; de là il arriva que non seulement les pauvres furent privés de l'utile et douce subsistance que leur fournissoient leurs troupeaux, mais même que les ecclésiastiques, les nobles et tous les habitans, qui avoient des possessions, ne pouvoient cultiver les terres; de là s'ensuivit une si grande disette que la plus grande mesure de blé coûtoit 10 talairs [2]); celle de millet et de blé de Turquie, 8; les bêtes à cornes, 10 à 15 talairs; la hocque de viande, 3 aspres; la hocque de beurre, 10; ce qui fit que, dans le temps de la guerre, la disette des vivres étant encore devenue plus grande, il étoit impossible d'exécuter les ordonances impériales; bien plus, les habitans se dispersoient parce que, faute d'animaux, les pauvres paysans se trouvoient dans la nécessité de quitter leurs demeures. Quoique les derniers princes nos prédécesseurs eussent fait tous leurs efforts pour abolir ce tribut, il ne leur avoit pas été possible de conduire leurs desseins à une heureuse fin. Le prince Nicolas Alexandre, d'heureuse mémoire, notre seigneur et père, n'avoit jamais perdu de vue ce projet, et, dans l'espérance que nous pourrions un jour être élevés au gouvernement, il nous communiquoit ses vues et ses projets, et nous faisoit une vive peinture des malheurs qu'attiroit après soi cette imposition pernicieuse, afin de nous engager, en cas que, par la faveur du ciel, nous fussions élevés au gouvernement, à tenter tous les moyens possibles pour détruire une contribution si contraire au bien de la Province.

Dieu nous ayant découvert les voyes convenables pour exécuter ce projet, nous avons ordonné que le *vaccarit seroit pour toujours supprimé.*

[1]) Un aspre valait 6 deniers, monnaie de France.

[2]) Un talair valait à peu près 55 sols, monnaie de France.

Art. X. *De la contribution sur chaque arpent de vigne, appelée vulgairement Pogonarit.* Ce tribut, que payoient chaque année les possesseurs d'arpents de vigne, a été pareillement établi pour fournir aux nécessités de la Province, mais ne fournissant pas une somme assez considérable, quand il s'agissoit de faire quelque grande dépense pour les besoins de l'État, loin de lui être de quelque utilité, il lui étoit très préjudiciable. En effet, avant l'établissement de ce tribut, il y avoit une si grande quantité de vins que tout le monde pouvoit en avoir suffisamment; d'ailleurs, les monastères et tous les habitans trouvoient dans la vente de leurs vins une ressource utile pour la soutien de leur famille. Mais la contribution du pogonarit, jointe aux dépenses que les vignes exigent de ceux qui les cultivent, obligea les habitans à abandonner les travaux nécessaires à leur culture, ce qui fit qu'on abandonna la moitié des vignes et que les autres, qu'on ne cultiva qu'avec négligence, perdirent presque toute leur fertilité; de là survint une extrême disette de vins, et le prix en devint exorbitant; la hocque *(oca)* de vin se vendoit 30 aspres, et avant cet impôt elle n'en coûtoit que 2.

Cette contribution fit encore beaucoup de tort au Trésor public, en ce que les pauvres, pour ne pas payer le pogonarit qu'on exigeoit d'eux, quoiqu'ils ne cultivassent pas leurs vignes, quittoient leurs établissements pour se transporter dans d'autres lieux. C'est pourquoi, pour nous conformer aux avis de feu notre seigneur et père le prince Nicolas Alexandre, et pour faire connaître que rien ne nous touche plus vivement que le bien public, *nous avons*, de l'avis de notre conseil, *aboli cette pernicieuse contribution.*

Art. XI. *En faveur de ceux qui ont des possessions dans cette Province.* Il nous a paru injuste que les paysans, qui tiroient leur subsistance des possessions et des terres appartenantes aux monastères, à la Noblesse ou aux autres habitans, quittassent les possessions de l'un pour entrer dans celles de l'autre. Car delà il s'ensuivoit que certains propriétaires et terriers avoient dans leur bien grand nombre de paysans, tandis que les possessions de quelques autres restoient désertes et sans culture. Pour obvier à cet inconvénient, il nous a paru équitable d'ordonner que tout habitant, établi dans la possession d'autrui, demeureroit au service de son maître, travailleroit pour lui un certain nombre de jours pendant le cours de l'année et lui payeroit, comme il est d'usage, le dixième du revenu.

Art. XII. *Qui ordonne que les habitans payeront le tribut dans le lieu ou ils demeurent.* Comme les habitans d'un bourg ou village, quand il s'agissoit de payer le tribut, assuroient, pour se soustraire au payement, qu'ils étoient sujets à un autre bourg ou village, et quoique établis dans un district, disoient qu'ils payoient dans un autre; ces mauvais prétextes causant beaucoup de confusion et donnant lieu aux Burgraves de faire de sourdes rapines, par des répartitions injustes, qu'ils faisoient sur les autres habitans, nous avons expressément défendu une pareille manœuvre, et avons, en conséquence, ordonné que qui-

conque seroit établi dans un bourg ou village y payeroit le tribut, et non ailleurs.

Art. XIII. *De la contribution annuelle, payable à quatre trimestres (Discours du clergé et de la noblesse).* « Comme nous avons remarqué que les réglemens faits pour lever les contributions, loin de nous être utiles, attiroient, avec un grand désordre, la perte de la Province, nous nous sommes plusieurs fois assemblés devant Son Altesse Sérénissime pour trouver quelques moyens de faire lever la contribution suivant une méthode équitable et utile, afin de nous mettre par là en état d'exécuter les mandemens de l'Empereur, et de satisfaire à toutes les nécessités et charges de la Province.

A ces fins, notre sérénissime prince Constantin, éclairé des lumières du ciel, a, du consentement de son conseil, établi *quatre trimestres par chaque année*, pour faire les répartitions et les collections du tribut qui sera payé par tête, suivant le pouvoir de chacun; un an après ce règlement, nous avons reconnu qu'on a levé les deniers publics sans aucune vexation des pauvres, que tous les habitans commençoient à se trouver mieux et plus stables dans leur établissement, que les mandemens de l'empereur étaient exécutés avec facilité, que les autres affaires publiques se faisoient dans un très bon ordre, et enfin que le nombre des peuples augmentoit.

A la vue de tant d'avantages, nous avons eu recours à la clémence de notre Prince, nous l'avons prié d'abolir tous les règlemens qu'on avoit établis jusqu'à présent pour la levée du tribut, d'établir, non pour un temps, mais pour toujours, que *le tribut se payeroit désormais quatre fois l'an seulement;* sçavoir, une fois par chaque trimestre. Son Altesse Sérénissime après avoir favorablement écouté nos prières, a confirmé ce juste règlement et, pour le revêtir de l'autorité nécessaire, elle y a fait apposer le sceau de sa principauté.

Et nous, pour empêcher que qui que ce soit, national ou étranger, donne aucune atteinte à ces règlemens, dictés pour la juste administration de la Province et pour l'utilité publique, et afin que quelqu'un ne soit assez hardi pour rappeler le *vaccarit* et le *pogonarit*, nous déclarons qui quiconque oseroit de pareilles entreprises, soit regardé comme un rebelle et comme ennemi de la patrie. En foi de quoi nous avons signé de notre propre main toute cette constitution » [1]).

Legrand Dapontes, *Ephémérides daces*, II, Paris, 1881, pp. L—LXI şi Alexandre A. C. Stourdza, *L'Europe orientale et le rôle historique des Maurocordato*, Paris 1913, Annexe III, pp. 382—387.

(Extrait textuel du *Mercure de France* du mois de juillet 1742). O copie ms. după *Mercure de France*, juillet 1742, pp. 1506—1525 în Bibl. Acad. Române, *Msse Române*, 2250, după care reproducem aci fol. 11—19 cu listele de dregători şi de judeţe. Ms. mi-a fost semnalat de d-l prof. G. Zane căruia îi aduc şi pe această cale cele mai vii mulţumiri.

---

[1]) Semnăturile lipsesc. Listele care urmează sunt reproduse după copia din Ms. Acad. Române, amintit mai sus.

LISTE DE CEUX QUI ONT SIGNÉ CETTE CONSTITUTION EN VALACHIE

Ecclésiastiques

Les trois Archevêques
Deux Evêques
Les huit Procureurs des Monastères
Soixante et neuf Abbés des Monastères.

Nobles.

Le sous-gouverneur, en charge, de la Valachie Transalutaine.
Le Gouverneur émérite de la même Province.
Le Grand Juge.
Le Grand Chancelier, en charge.
Le Grand Chancelier émérite.
Le Grand trésorier en charge.
Le Grand trésorier émérite.
Le Grand Général de la Cavalerie et Grand Ecuyer, ou Porte Épée.
Le Grand Commissaire des vivres.
Le Grand Maréchal de la Cour, en charge.
Deux Émérites.
Le Grand Échanson, en charge.
Deux Émérites.
Le Grand Maître d'Hôtel, en charge.
Trois Émérites.
Le Grand Maître des Écuries, en charge.
Quatre Émérites.
Le Général d'Infanterie.
Un Émérite.
Le Capitaine des Nobles, qui servent volontairement.
Le Grand Écuyer tranchant, en charge.
Un Émérite.
Le Grand Inspecteur des Équipages, en charge.
Un Émérite.
Le Grand Référendaire.
Deux Émérites.
Le Grand Pourvoyeur des vivres, en charge.
Deux Émérites.
Le Grand Maître de Camps, en charge.
Trois Émérites.
Le Grand Maître des Fourages, en charge.
Deux Émérites.
Le Grand Camérier, en charge.
Deux Émérites.

Le Grand Camérier, en charge.
Un Émérite.
Le Sur-intendant des Mines de Sel.
Le Grand Maître des Douanes.

Liste des Districts de la Valachie.

Rimnik	Argis
Buzeou	Oltoul
Sekoiani	Romanatz
Praorva.	Voulcsia
Ialomitza	Dolzi
Erfovoul	Gorzi
Dembovitza	Mechedintz
Ulaska	Boukourest
Teleorman	Kraiova
Muscieloul	

L'an 1741, le premier de Septembre, le Sérénissime Prince Constantin, ayant été élevé au Gouvernement de la Moldavie, cette Constitution fut acceptée dans une Assemblée de tous les Ordres de la Province, et soussignée par les États Ecclésiastique et Séculier, excepté seulement l'Article second, touchant l'Élection des Procureurs des Monastères, lequel Article n'a point encore été exécuté.

Liste des Ecclésiastiques et des Nobles qui ont souscrit la présente Constitution en Moldavie.
L'Archevêque
Trois Évêques.
Quatre Archiprêtres.
Quarante sept Abbés des Monastères.

Liste des Nobles.

Le Grand Chancelier, en Charge.
Six Émérites.
Le Grand Général de la Cavalerie, et Grand Ecuyer ou Porte Épée.
Le Grand Maréchal de la Cour en Charge.
Un Émérite.
Le Grand Échanson, en Charge.
Un Émérite.
Le Grand Trésorier.
Le Grand Maître d'Hôtel, en charge.
Trois Émérites.
Le Grand Maîtres (*sic*) des Écuries, en Charge.
Deux Émérites.
Le Général d'Infanterie.
Un Émérite.

Le Grand Écuyer tranchant, en Charge.
Huit Émérites.
Le Grand Commissaire des vivres, en Charge.
Cinq Émérites.
Le Grand Inspecteur des Équipages, en Charge.
Six Émérites.
Le Grand Maître de Camp, en Charge.
Cinq Émérites.
Le Grand Maître d'Artillerie, en Charge.
Huit Émérites.
Grand Camérier.

Liste des Districts de la Moldavie.

Sucsiava
Niamzoul
Bakeoul
Poutna
Tekucsioul
Kovorloui
Toutova
Vasloujoul
Talchi
Lapousna.

Orheyoul
Soroka
Czerneoutz
Herteoul
Dorohogerit
Botochan
Kerligatoura
Territoire d'Yassi
La ville d'Yassi

(Academia Română, Mse. române no. 2250, Fol. 11r.—14r).

IV

12 Ianuarie 1742. *Aşezământul lui Constantin Mavrocordat în Moldova pentru slujba oamenilor ce şed pe moşii mănăstireşti*

In ştiinţă dăm tuturor cui se cade a şti, de vreme ce Domnia mea îndată ce am venit la scaun voind a face tuturor de obşte aşezământ, pe lângă altele şi această poroncă cu tărie am dat ca tot omul moşan, să fie volnic a stăpâni moşia sa. De acum dară viind înaintea Domniei mele, toţi Egumenii pe la toate sfintele mănăstiri din ţară. Arătat-au mare jalobă zicând, că satele cu oamenii ce au avut mănăstirile, ceale mai multe au fost închinate pe la boieri cu toată slujba lor, de către care mănăstirile nici un folos n'au avut, şi încă şi cele ce nu era închinate iară şi oamenii ce locuià pe acele moşii puţin folos făcea mănăstirilor, lucrând în voea lor, iar nu după dreptate ce s'au căzut ne având un nart, nici Egumenii de vor poronci cât se cădea şi la aceasta cerând dreptate fiind şi Sfinţiele lor Episcopii a ţării şi dumnealor toţi boierii de faţă, asemene au mărturisit şi dumnealor, c'au avut mănăstirile această strimbătate; şi cu dreptate iaste ca să-şi stăpânească moşiile după poronca

ce s'au dat, şi cu toate aceste c'un glas pofti de toţi Egumenii hotărîrea dela Domnia mea. Pentru oamenii ce locuesc pe moşiele mănăstireşti cei ce nu sunt vecini să le dea un nart de câte zile vor lucra pe an ca şi oamenii să ştie ce va fi slujba lor pe an şi Egumenul mai mult să nu-i supere.

Socotit-am Domnia mea şi cu sfatul de obşte am hotărât: tot omul casnic ce va şedea pe moşia mănăstirească, ori om domnesc ori boeresc, ori slujitor, ori ce fel de breaslă ar fi, să aibă a sluji 12 zile într'un an mănăstirii, ori cu clacă, ori cu carul cu boi, de va sluji la ceva sau cu sapa sau ori la ce fel de lucru va fi orânduit de Egumeni toate acele 12 zile să-i socotească, şi dijma locului încă să-şi dea tot omul pe obiceiu şi vornicii prin sate încă şi Egumenii să-şi pue pe care ori socoti. Iară oamenii ce se vor arăta cu blăstămăţii ne urmând de poronci ca să lucreze mănăstirilor după hotărârea ce arată mai sus, unora ca acestora să le facă zap. Egumenii, şi să-i pue la lucru ca să-şi împlinească slujba lor şi tot omul după ce îşi va isprăvi lucrul, să ia răvaş dela mâna vornicelului în care, să arăte c'au lucrat deplin, şi vornicii să dea samă la Egumeni; acest nart îl vor avea mănăstirile dela oamenii ce nu sunt vecini, iară pe vecinii lor să-i stăpânească pe obiceiu. Oamenii de prin satele boereşti de s'ar întâmpla a veni la satele mănăstireşti nicidecum Egumenii să nu-i primească, dară şi boerii să fie volnici a lua de prin satele mănăstireşti şi să-i ducă la urma lor, iară oamenii străini ori câţi de mulţi ar veni să se aşeze pe moşiile lor slobozi să fie, şi acei oameni nici odată să nu se vecinească nici să aibă grijă de vecinie. Aceasta facem ştire.

R. Rosetti, *Pământul sătenii şi stăpânii în Moldova*, Apendice, I, pp. 453—454. *Uricariul*, V, p. 400.

V

1742. *Aşezământul lui Constantin Mavrocordat în Moldova* [1])

Fără dată. Constantin Vodă, fiind Domn al ţerii, anunţă « tuturor boiarilor şi boerenaşilor, mazilii i altor dregători, vorniceilor, vătămanilor şi tuturor lăcuitorilor ţărăi », că, « avănd purure milă de ţară şi de săraci, întocmai ca de o patrie a noastră », a ascultat rugămintea tuturora, « cerşind şi pohtind aşădzământul dăjdilor ce s'au făcut Ţărăi-Romăneşti ». El hotăreşte deci următoarele:

« Pentru dajdea văcăritului şi a coniţii, fiind lucru ştiut că mult(ă) pagubă şi stricăciun(e) prič(i)nuiaşte ţărăi, până încăt lăcuitorii, neputând să plătiască văcăritul şi coniţa, văndzăndu-ş dobitocile, să micşura hrana sa; care aduce mare stricăciune săracilor, s'au socotit de s'au rădicat aceste dăjdi...

[1]) Datat de I. C. Filitti după Condica din care este extras.

Pentru pogonărit așijdere, mult din lăcuitori îș părăssia viel(e) și nu-s mai adăogè dintr'această pric(i)nă, și vinul în toat(ă) țara să scumpis(e); care și ačasta mar(e) pagubă țărăi și tuturor de obștie fiind, s'au socotit și ačastă dajde de s'a rădicat.

Pentru cheltuialil(e) slujbașilor și ale altor dregător(i) care mărgu pen țară cu trebi, și aceste multă măncătur(ă) și pagubă prič(i)nuia săracilor, că cu ačastă prič(i)nă da îndămăna vorniceilor și vătămanilor de făcè măncătur(ă), cisluind banii îndoiț și întreiț pe sărac(i), care cheltuiali să ağungè cu dajde lor ce o trăgè, —s'au hotărăt, și pentru ačasta li s'au rădicat...

Fieștecar(e) zlotaș au dregător să cheltuiască cu ban(i). Se va plăti de zlotași în bani conacul, cu prețul curent, și nu se va mai găti de «vornici sau vătămani»; se va da «vornicelului și vătămanului» «foe iscălită» pentru aceste cumpărături.

In locul acestor dăjdi, vor fi patru čferturi într'un an, adică: Noemvri, Dechemvrie, Ghenar, čfertul d'intăiu, etc. Să caute tot omul să iasă, să-ș ià peč(e)te și să intre în foe domniască de cislă, atăta casnicii căt și holteii de vărstă, sluj(i)tor(i), păstor(i), argaț, slugi boirești și altora; au de să va numi mazil sau neguțitoraș, sau curtian, au căp(i)tan, au oamin(i) strein(i) așădzați în țară, au ruptaș Cămării, au vornicii i vătămani, sau ce om sau rufet vor fi, —toț să-s pue la cisla satului și să-ș ià pec(e)ț pe fețil(e) lor, afară din boiarii mazili și neguțitor(i) ce vor fi în foaia domniască peč(e)tluit(ă), —aciia să nu ià peč(e)te... Jid(o)vii și Armenii să-ș ià și ei peč(e)ți osăbite și să cisluiască și ei între dănșii osăbit, iarăș după orănduiala ačasta; însă cii ce sănt pe lăngă tărguri să-s cisluiască între dănșii cu foe domniască de cislă, iar cii ce sănt răs(i)piț pen sate, să-ș plătiască peč(e)te sa și să nu-s cisluiască cu satul.. Orbii, șchiopii, ciunții, carii nu pot să-s hrăniască, și(i) holtei carii nu sănt de vărstă, cine li va da peč(e)ți, li va plăti (ban(i) îndoiț; holteii de vărstă, ce ar(e) casă și est(e) făr de părinți, ca un casnic să-s cisluiască; și să plătiască pe căt(e) capete îl va ağunge cisla satului; holteii de vărstă ce ar(e) părinți și șăd în cas(ă) cu tată-său, să nu fie volnic a-i pun(e) la cisla satului măcar un ban mai mult decăt 20 de paral(e), —din vrem(e) că casa aceluia, căt îi vin(e) după prilejul lor, să încarcă părinții lor la cislă.

Foi de cislă cu peč(e)te domniască s'au dat zlotașilor, ca să dia pe la toat(e) satil(e), să-s cisluiască; însă cislă să-s facă pe capitil(e) oaminilor, pe dobitoač(e), pe vii, pe hrana omului și tot prilejul său, și fieștecare cum îl va ağunge cisla, cu dreptate să-ș plătiască dajd(e) sa. La fieștecar(e) sat s'au rănduit căte 2 foi de cislă; ce una dintr'acest(e) să rămăe iscălit(ă) de boiarii zlotaș la sat, și alta să rămăe, asemin(e) ca ačasta, iscălită de popa și de vornicel și de văt(ăman), la boiarii zlotaș, să o trimit(ă) la Visterie.

La cisla satului boiarii zlotaș sau vornicii sau văt(ămanii) nič de cum să nu-s amesteč(e), afară de oamen(i) lăcuitori ai satului; ei săngur(i) cu toți la un loc să-ș facă cisla între dănșii, socotindu-s(ă) în

scris a fieştecărue bucate şi tot prilejul, şi fieştecine să-s încarce după putinţa sa; dar, de nu vor fač(e) aşa..., să va pedepsi cu mar(e) certar(e). Unde vor fi unul, doi sau trei, au păr la 10 omin(i) osăbiţ, orce fel de briaslă, curten(i), căpitan(i), sluj(i)tor(i) neguţitoraş, pe aceştie pe toţ să-i trageţ la satul unde(e) vor fi mai pe apr(o)ape, şi să-s cisluiască cu satul; şi, căt îi va ağunge după bucate, hrana şi tot prilejul lor, să-i încarce, iar nič cum stră(m)bătate să nu l(e) facă... Or(i)cari sat mari şi cătuni, adică lăturaş pin preğur, cu toţ în foe domniască de cislă să-s cisluiască; iar boiarii zlotaş la tabla Vist. să li scrie osăbit satul cătunili, fieşticarili cu numil(e) pământului, und(e) şi pe č(e) moş(ie) şăde: acolo să-ş dea dajde sa, iar nu să şadă într'un sat şi să-ş dè dajde la alt sat... Boiarii zlotaş nič de cum peč(e)ţi la călător(i) să nu dè; că cini va da, îi va plăti peč(e)t(e) întriit; ce pe tot omul la satul său să-l scrie, iar vornicelul şi văt(ă)manul pe oamin(i) ce-i va avè călătoriţ, pe toţ aciia, atăta casnicii cât şi holtiei, să-i dè înscris la boiarii zlotaşi şi să-i scrie la foe de cisla satului, cisluindu-i după prilejul lor; şi peč(e)ţil(e) acilora să le lasă la vornicei şi la văt(ă)mani; şi, când va vini călătoriul la satul lui, să-i dè peč(e)te vornicelul şi văt(ămanul), scris(ă) pe feţile lor. Că, la cercătur(ă) în urmă găsindu-s(ă) călătorul făr de peč(e)te de la sat au nescris pa faţa lui, va plăti peč(e)te împătrit; iar vornicelul şi văt(ămanul) satului aceluia să va globi cu toată casa, şi să va pedepsi cu mar(e) certar(e).

Indată după cislă şi împărţala peč(e)ţilor, s'au hotărăt cercătur(a), cu mar(e) tărie, şi orcare nu va avè peč(e)te, sau va avea şi nu va fi scris pe faţa lui, acela va plăti peč(e)te, sau va avea şi nu va fi scris pe faţa lui, acela va plăti peč(e)te lui îndoit, iar vornicelul şi văt(ămanul) satului aceluia cu mar(e) pedeapsă va pedepsi şi să va globi.

Boiariul źlotaş mai mult decăt 105 parale, adică 105 de peč(e)te să nu ià, măcar jum(ă)tate de ban, nič vorniceii, nič văt(ă)manii mai mult decăt banii domneşti să nu cisluiască; că, care va lua mai mult, va plăt(i) înzăcit. Zlotaşul sau vornicelul sau văt(ămanul) nici de cum să nu îndrăzniască a lua banii dăjdii de la un om pentru un altul; numai fieştecar(e) după cum îl va ajunge cisla satului, în voe domniască să-ş dia bani.

Nič un om dintr'un sat într'altul de acum înnainte să nu-s mute, că unul ca acela ce va îmbla mutăndu-s(ă) să va globi şi să va pedepsi. Ori oamini răzeş ce şăd pe moşiil(e) lor, aciia nimărui să nu fie supuş, nič să lucredză, nič să clăcuiască cuiva, ce să fie pre sama g(ospo)d. Or oamini ce vor şădè pe moşiia boiriască sau măn(ăs)tiriască, stăpănul moşii aciia să-i stăpăniască şi să-i lucredze după obiceiu, că aşa este cu dreptate, iar nu altora.

Nič un fel de clacă, nič cheltuel(i) sau alte supărăr(i) ce avè lăcuitori păr acum de la dregătorii Ţănuturilor, de la căp(i)tan(i), de la vornicei şi văt(ămani), de acum înnainte să lipsască acestea toat(e). In scurt, nimărui să nu mai clăcuiască: nič un fel de cheltuial(ă) să nu mai plătiască. Boiarii zlotaş să scrie la tablă satil(e) pe rănd, fieşte-

care cu cătunul lui osăbit, cum vor vini, sat după sat, iar nu amestecat: un sat din sus între ceale de ğos, sau unul den ğos între ceal(e) de sus.

Tabla să facă într'o coal(ă) de hărtie întriagă, ș'într'o faţă de coală 2 răndur(i) de nume, și fieștecar(e) sate cu cătunel(e) sale cinuit *(sic)* din ğos. Iar la mar(gi)ne tablii să scrie fieșt(e) car(e) sat și cătun și numil(e) pămăntului și stăpănul moși(i) aciia, și cu soma de măd(u-lare) a fieștecărue sat și çătun, osăbit, și cătunul de ce sat ţine; scriindu de josul satului acelui mari, numindu-s(e) ot tam, —după cum li s'au dat izvod. Tabla ce va aduč-o la Vist(ierie), să scrie zlotașul numil(e) omului, poriclil(e), și numil(e) tătăni-său, după cum scrie în foe gd. de cislă, și pe holtei cei de 20 de par(a)le să-i pue la tablă mai ğos decăt ceilalţi casnicii, osăbit, la fieşte-car(e) sat.

Așijder(e) și la foile de cislă, careĭ den boiarii zlotaș nu vor fi săr-guitor(i) asupra slujbii și nu va sluj(i) cu dreptat(e), în urmă găsăndu-s le cercătur(ă) oameni făr de peč(e)ţ au cu peč(e)ţ nescris(e) pe feţil(e) omenilor, fiind hotărăt ca să-s facă cu mar(e) tărie cercătur(ă), s'au hotărăt, răsura ce est(e) să ià, să o piiardză, și să fie lipsit de mila domniască și dezlipit de slujba Curţii. Iar carii s'a pune toat(ă) si-linţa și nevoinţa asupra slujbii cu dreptat(e), și va găs(i) pri tot omul, negăsăndu-s sporiu la cercătur(ă) în urmă, fieșticaril(e) osăbit(ă) milă, după slujba sa, va avea de la Domniia Mea. Pecete gospod. Și iscăli-tura Mării Sal(e). —Fol. 57 și urm.

Din Condica lui Constantin Mavrocordat în Moldova, publ. de N. Iorga în *Studii și Documente*, București 1904, VI, pp. 215—218.

VI

Martie 1743. *Al doilea așezământ al lui Constantin Mavrocordat în Moldova. Așăzământul ţărei Moldovei din 1741* [1])

Ioan Constantin Nicolae V-vod Boji Milosti Gospodar Zemli Moldavskoi.

Poronci ce s'au dat Ispravnicilor de ţinuturi de când am venit Domnia mea la scaun de la luna lui Septemvrie let 7250 și până acum la sfârșitul lui Martie let 7251. La fieşte care lună cum arată în jos anume:

Pentru care vă poroncim Ispravnicilor de pe la ţinuturi ca să vă aflaţi deșteptaţi foarte, să luaţi sama ce cuprind aceste ponturi, să urmaţi poronca, și întâiu să se citească la zile de târgu și la vamă în trei zile de târgu, și apoi în toate satele ca să se înștiinţeze pe toţi locuitorii, că de om afla pe urmă din ceia ce vin la Divan că n'au înţeles poroncele, să știţi că cu urgie vă vom pedepsi.

Pe la târguri și la ţară pe nicăire, casa nimăruea cu sila fără de voea omului și fără de tocmală de chirie și plată deplină, nimine să nu o găzduească.

---

[1]) Rectificat de I. C. Filitti, *ibid.* în «fine Martie 1743».

Gloabe, angarii, clăci, preț de un ban, Ispravnicii de la nime să nu eie, afară de gloabele tălharilor ce au poroncă, că pentru aceea s'au oprit ca să nu judece pe tălhari, că și globănit și judecători nu este cu cale.

Din casele neguțitorești, au armenești, au jidovești sau a altora așternut, vase, blide la musafiri de la nicăirea nimica să nu se ea, ear cui i se va lua ceva să dee jalubă și i se va împlini împătrit. Târgurile să fie volnice, și slobode la ori ci fel de or și cine cu ce va vre să se hrănească, ne oprit să fie.

Cii din streini ce vin și vor veni la orașe și la sate să se așăză, pecetea lor să o plătească osăbit; în cislă să nu fie.

Moșie cine are să se știe că s'au dat la tot omul volnicie aș stăpâni moșia sa cu tot venitul, iar unul pe a altuea să nu stăpânească, precum se întâmplase la unii.

Moșiile de olatul Grecenilor și din partea Ciuhurului s'au dat cu tot venitul în stăpânirea moștenilor.

Oamenii străini ce vor veni să se așeză pe moșii monastirești sau boerești ori cât vor vra pe acele moșii, să nu se vecinească, afară de cei ce vor fi vechi vecini.

Oamenii ce vor șede pe moșii monastirești ne fiind vecini să fie datori a face de om douesprezece zile într'un an și dejma să dea: ear vecinii monastirești au boerești să dee pe obiceiu.

Zile... câte pe slujbă din cei ce șăd pe moșii monastirești au boerești; acele zile cât va fi tocmala să se orânduească mai mult în cele 6 luni de vară la fiește care lună câte; oaminii să facă slujbă pe rând, ear nu tot odată; ear cine se va tocma cu bani asemene de patru ori într'un an să plătească.

Ispravnicii de ținuturi, Nemesnici nici de cum să nu aibă la ținuturi, ci singur ispravnicul să fie judecătoriu.

Zaharelele de orz, de făină, conace, podvezi de cară, cai de olac când va fi trebuință, afară de mezil, ori ce feliu de trebuință de scânduri de lemn fără tocmală și fără plată deplin dela nime, să nu se iea, și întăi să se de bani în mâna omului, apoi să se iea cu voea lor, ear nu cu sila sau cu jac.

Vamișii, Părcălabii, Kaminarii, Besmănarii, Mortasăpii... marii, afară din ce le vor scrie cărțile gospod, de la nimine nici un ban mai mult să nu iee.

Ispravnicii de ținuturi să poarte grijă a giudeca pe oameni, ușile lor să fie deschise și în toate zilele necontenit să giudece.

Față știrea Ispravnicului de ținut nici un om gospod cu poruncă prin ținut să nu umble, nici altul la nimică să nu se volnicească.

Tâlharii ce se vor prinde numai cât să le iea sama Ispravnicii de faptele lor pe cine de ce au nărăvit și îndată să-i trimită la Divan, făcând știre cu carte slobodă de pagubile ce au făcut.

Ispravnicii de pe la ținuturi să se ferească a nu giudeca ei la hotărâte giudecăți a Domnilor, și unile ca acelea la Divan să vie.

Moșiile din cele 2 ceasuri latul și 32 ceasuri lungul unde lăcuesc Tatarii, cine va dovedi cu drease înaintea Divanului moșia sa, s'au hotărât ca să stăpânească fieşte cine moşia sa, şi să-şi ia tot venitul pe obiceiu.

Moşiile afară din cele 2 ceasuri, cine va ave să le păzască, să nu are pe vară, adică să ni facă noă ştire să-i oprim, căci carele nu va face ştire se va păgubi de venitul moşiei.

Desetnicii de stupi şi goştinarii de mascuri şi de oi, afară din bucatele ce vor găsi de faţă, năpăşti nimănui să nu pue, ce pe bucatele ce n'au văzut cu ochii nici un ban de la nime să nu iea.

Ispravnicii să aibă a cerca ţinuturile sale pentru răspopi, ipodieconi sau alţi oameni fără dar, ce se poartă cu chip bisăricesc, să nu-i pedepsiţi, unora ca acelora să le dea peceţi.

La Mitropolie şi la trei Episcopii carii vor fi să ia cinul preoţesc, până nu se va face nu numai Diacon, să păzască câtă-va vreme şi să înveaţe de obraze învăţate care vor fi rânduite de la păstorii nărodului, nu numai cele trebuincioase ale pravoslaviei, care are trebuinţă mare fieşte care creştin a le şti, ci şi cele ce sânt ale acestui sfânt cin preoţesc, adică, cum şi în ce feliu se cade a ocârmui pe creştini, fiii lor cei sufleteşti.

La Mitropolie şi la Episcopii şi la toate monastirile s'au hotărît să fie dascăli şi copii la învăţătură fieşticare după putinţa sa.

Mitropolitul şi Episcopii la Eparhiile lor pe la târguri şi pe la sate mari să aşeze preoţi de ispravă, să înveţe copii şi întâiaş dată să-i înveţe ruga şi credinţa, adică, cele 12 punturi ale creştinătăţii ce se cuprind la Veroe, adică Crezu întru unul D-zeu, şi cele 7 taine ale bisericei şi cele privitoare la Dumnezeu, şi aceste ne fiind osteneală multă să le înveţe pe înţăles, să li se de... şi să-i înveţe a scrie.

Călugării să nu şadă nici de cum pe la alte locuri pin casele lor, ci toţi pe la monastiri să şadă.

Călugării nici de cum să nu se facă fără ştirea Mitropolitului.

Şi de vreme ce călugării lăsândusă de ale lumii să se ducă la monastiri ca să-şi păzască ruga... ei să nu fie văcari au prisăcari au păcurarii şi alte ca aceste.

Egumenii fără cale să nu se schimbe ci să fie până la moartea sa, dar când va ave vr-o pricină, cu mare cercare să se dovedească şi înscris dândusă să se lipsiască.

Egumenii de la nime altul să nu se aleagă ci cu scrisoare de la călugării monastirei aceea să se aleagă a fi egumen, dar când nu se va afla cu bună dovadă om vrednic din monastirea lor, atunce să se aleagă de aiurea.

A fieşte cărue venit şi cheltueală la vremea sa să se arăte înscris la soborul mănăstirei şi fiind cu cale primit să se iscălească cu toţii, de vreme ce toţi au parte la adaosul şi folosul mănăstirei.

Despre partea Sardarilor făcândusă multe răle şi jafuri salahorilor şi cărăuşilor ce se trimit cu plată în slujbele împărăteşti, s'au hotărît,

din toată plata lor ce li se dă de la Visterie, nici un ban să nu le oprească Sărdariul nici leu de car, nici ort de om pedestru la purces, nici bani de paidos, nici de leafa logofeţelului ce va ave Serdarul, nici bacşişi Lipcanilor nici de un feliu, ci toată plata lor să li se dea deplin în mănăle lor şi ei să fie volnici a-şi cumpăra pită, carne, băutură, de mâncarea lor de unde vor vre şi toată trebuinţa lor şi să nu cuteze Serdarul cu sila şi fără voea lor a-i sili, nici un feliu de lucru, macar preţu de un ban, să cumpere de la dânsul.

Pentru ţigani şi ţigance, ce sânt a doi stăpâni, nici de cum nime să nu cuteze prin D-zeeasca lege să-i despartă, ci numai stăpânii acelor ţigani să aibă a-şi împărţi copiii, au să-şi ia schimb: atâta pentru părinţi, cât şi pentru feciori.

Ţiganul ce va lua moldovancă, au moldovan ce va lua ţigancă să nu cuteze nime de acum înainte să facă pe moldovan au pe moldovancă ţigani robi, au pe copiii lor, dar ca să nu se deie pricină ţiganilor a ieşi din robie cu această pricină s'au legat plată grea, cum arată mai gios, ci dar moldovanu şi moldovanca şi copiii lor să fie slobozi şi volnici a se apăra, iar ţiganul şi ţiganca până la moartea lor să fie robi precum s'au şi născut.

Plata să dea stăpânului ţigancei moldovanul ce va lua ţigancă 70 lei pentru copii ce păgubeşte stăpânul şi Popa ce va cununa 50 lei şi Naşul 30 lei; iară ţiganul ce va lua moldovancă s'au hotărât, că fiind unii din ţigani bogaţi şi ca să nu se îndemne a ieşi sământa lor din robie, să dea îndoit, adică, numai ţiganul cu moldovanca 300 lei care se face cu gloaba popii şi a Naşului 380 lei şi aceasta s'au făcut ca să lipsiască cele fără de cale obicinuite şi să se înfrâneze, nici de cum moldovan cu ţigan să nu se amestece, nici Popii, Naşii a nu-i mai cununa.

Slugile vorniceşti unde vor afla femei sau fete cu pricini de şugubiri să nu fie volnici a lua ceva atât de la fată cât şi de la bărbat fără giudecata Isprav. de ţinut, şi pe vorbe omeneşti fără dovadă să nu vinuească pe vre-o femee sau fată să le ocărască.

Tidva de vin sau ocă de holercă de cofă nici un pârcălab să nu iea.

Vadră domnească de cramă de la Odobeşti s'au hotărât a nu se mai lua.

Banii de gros sau vamă de legumi ori de ce feliu sau fânu fără bani nici un Isprav. să nu aibă a mai lua.

Copii slugi au fete slujnice de vrâstă până la 30 ani s'au hotărât la jidovi să nu se mai afle slujind.

Copii de moldovan de vrâstă până la 20 de ani la prăvăliile turceşti şi a sluji la turci să nu se afle, de vreme ce s'au întâmplat multe pricini făcute de unii din cei răi perind mulţi copii care s'au aflat la robie.

Ori la ce oraş va fi târgul Duminica s'au hotărât să-l mute la altă zi, având datorie oamenii Duminica a păzi biserica.

Femei cârcimăriţe, precum moldovence aşa şi jidoavce, s'au hotărât să nu se afle vânzând băuturi nici la târg nici la ţară, de vreme că s'au cunoscut că pricinuescu multe lucruri fără de cale, fiind într'adins femei şi fete tinere.

Așijderea înștiințăm și pentru giudecăți afară de când câte odată se va întâmpla să nu putem a face Divan necontenit în toate zilele, va fi Divan precum și până acum.

Dar văzând că pe zi este 100 de jalbe viind și nu-i cu putință să se isprăvească toate, și mai mult de cele mai de trebuință nerumpându-le rândul zăbovesc a se isprăvi, fiind dintre cele 100 cele mai multe lucruri mici nemergând la rânduiții giudecători.

Giudecătorii au poroncă de a giudeca necontenit și la gasdele Dumilorsale.

Veliții boeri cu toții de lucruri mai mari.

Vel-Logofătul de moșia fieștecăruia.

Vel-Vornicul de țara de gios pe oamenii de ținuturile de gios.

Vel-Vornicul de țara de sus pe oamenii de ținuturile de sus.

Vel-Hatman pe ceata sa și pricini de giudecăți de țigani și pe streini.

Vel-Visternicul pe cei ce jăluesc de slujbași și pricinile dăjdiilor precum hotăresc ponturile.

Vel-Spătariu pe oamenii străini ce vor merge la D-lui.

Vel-Agă pe târgoveți.

Ispravnicii de ținuturi pe boeri și pe mazili și țăranii ce sânt la ținutul său, de tot feliul de giudecată, având toată puterea Divanului, afară numai de moarte de om; pe tălhari de furtișag să nu hotărască, numai să iee samă și să-i trimită aice.

Fiecare dintr'aceste giudecăți mare mică, carte de giudecată să se dea și toate să le pue în condică.

Moșii cine are a hotărâ sau țigani fugiți ori la ce ținut, să se caute dreptatea lor de Ispravnicii de ținut, cum de toate altele și de aceste.

Giudecăți de 100 de ani este hotărât să nu se caute cum hotărăște pravila, ci așa să se urmeze.

La giudecăți mari cum sunt pricinele de moșii, de țigani, împreună cu Ispravnicul să se afle și doi mazili acelui ținut pre carii va chema Ispravnicul să giudece.

La hotărâtul de moșii, pe cine din mazili va rândui Ispravnicul să meargă să hotărască.

Cine va veni la giudecată pe sorocul Ispravnicului să se trimită să-l aducă fără de voea lui ori cine va fi.

Treapăd de la oamenii de frunte să iei 6 potronici.

Al doilea mână trei potronici.

Al treilea mână să de 5 parale.

Ciubote feciorii Ispravnicilor... înplinelile dăjdiilor nici de cum să nu iee și ficiorilor să le dee simbrie că zăciuiala ce ieu zlotașii... să strângă bani.

Cărțile de giudecată să se potrivească cu rânduiala... în scurt scriindu-se, adică, jaluba pârâșului și respunsul celui ce părăște isbrănirea pricinei, dovada și hotărârea giudecății.

Pe toată luna condica să se trimată la noi să i se pecetluiască foile, să se vadă dreptatea ce se face oamenilor și un izvod de condică să

oprească ei, și ce nu va fi scris în condica ce ne va trimiti-o să nu se ţie în samă, de vreme ce s'au poroncit toate să se pue în condică.

Cine va cunoaște că i s'au făcut strâmbătate la giudecățile mai sus numite cu cela ce au avut pâră cu carte de giudecată să iasă la Divan.

Când va merge oamenii la giudecători și nu-i vor giudeca atuncea iar să ne dee jalubă.

Părășul fără de cel cu care ar ave giudecată să nu vie, că unul singur nu se giudecă.

Părășul de-l va chema la Divan și nu va veni să-și pue marturi că l-au chemat și să dea răvaș la noi, că unul ca acela se va pedepsi.

Ispravnicul de ținut când se va schimba toate... poroncile să le lasă la cel ce va fi pus Ispravnic.

Din oamenii țărani carii vor ave oi să se pue în cislă 30 oi drept o vacă, și oamenii ce au avut boi și vaci în cisla anului trecut, și făcând meșteșuguri le-au vândut, cu banii ce au luat din prețul vitelor fac alte neguțitorii, s-au hotărât, pe neguțitorii ce vor fi făcând cu acei bani, să-i pue în cislă.

Egumenii de pe la Mănăstiri au boerii, au locuitorii, nimene viniturile moșiilor să nu le vândă la Turci, că s'au dat voe Ispravnicilor de pe la ținuturi ca să cerce și a cui moșie se va afla că s'au vândut Turcilor să se oprească în sama domnească, și venitul acelor moși să fie a Ispravnicilor.

(L. P.)

Procitok Vasile Buhăescu Vel Postelnik.

Nota editorului T(eodor K(odrescu): «Originalul acestui Așezământ este scris pe hârtie lipit pe astaru cu 4 peceți roșie și pe 4 coloane; pe la unele locuri nu s'au putut ceti fiind rupt. Prea Sf. Sa Arhiereul Filaret Scriban, cu ocazia ducerei sale la Odesa au împrumutat din Muzeul de acolo originalul acesta, unde se păstrează, și ni l'au dat nouă spre publicare, după care iarăși l'am înapoit spre a-l trimite Muzeului Antichităților de unde l'au luat. ..».

Uricarul, Iași 1857, IV, pp. 396—408.

VII

1 Martie 1746. *Carte a Obșteștii Adunări a Țării Românești pentru desrobirea țăranilor înstrăinați ce s'ar întoarce la locul lor*

Intăritura Domnească.

Io Costandin Nicolae VV. i Gospodar zemli Ung rovlahischie.

Această hotărîre ce s'au făcut printr'această carte atât de către toată obștea bisericească cât și de către toți boierii țării, am întărit și Domnia mea cu pecetea și cu iscălitura Domnii meale ca să se păzească nestrămutat.

Martie 1. Leat 7254.

Io Costandin Nicolae Voevod milostiu Bojiu gospodar
(s. d.) Io Constandin Voeevod

Vrându Măria sa prea luminatul și prea înălțatul nostru Domn Io Costandin Nicolae Voevod ca să tragă și să adune pe toți fiii patriei cei răsipiți din pământul lor, dupe cum este datoria stăpânească, și dupe hatișeriful prea puternicii împărății, ce cu multă milă au arătat și au poruncit, că-i iaste voia, pohta, și porunca să să adune cei înstreinați, sfat de obște cu noi făcându Măria Sa cu toată boerimea, s'au aflat cu cale ca nartul dăjdii cel obicinuit ce iaste asupra țăranilor, la acești înstreinați să se micșoreze, și întăi după ce vor veni în țară, pentru ca să-și poată face sălașu, și ceale pentru chiverniseala vieții, să aibă odihnă și să fie fără de dajde șase luni. Iar dupe aceasta nartul dăjdiilor să să știe pe an de om căte talere cinci la patru ciferturi, iar mai mult nu; și ori pe ce moșie să vor așeza, să fie neopriți. Numai stăpânului celui cu moșiea să-i lucreze pe an căte șase zile, și dijmă den toate semănăturile lor să dea, după cum pe larg se dovedește în cărțile cele dintăi ce s'au tipărit. Iar după aceasta socotindu Măria Sa prea înălțatul nostru Domnu pentru vre unii den pământeanii țărani acești înstreinați care vor fi rumăni au la mănăstiri, au la boiari, ca nu cumva jugul robiei aceștia să-i zăticnească a nu veni la patria lor, și despre altă parte încredințându-se ei chemării Mării sale, și viindu în loc de a-și căștiga răpaos și odihnă, să cază iarăși de iznoavă suptu jugul robiei, temăndu-se Măria Sa ca să nu cază păcatul acela asupra Mării Sale de vreame ce pentru aceasta la cărțile ceale dentăi nimic nu s'au pomenit. De iznoavă sfat au făcut Măria Sa cu noi cu toți, fiindu de față la Divan și Prea-sfințitul Mitropolitul țărăi noastre *Chir Neofit și Sfinția Sa Părintele Episcopul Râmnicului* Chir Chlimentu, ne-au întrebat Măria sa: care din doaă ni să pare a fi mai cu cale; a să zăticni unii ca aceștia să nu vie la patria lor, au viindu să fie suptu jugul rumăniei ca și mai înainte, căci Măria Sa va să dea aceasta întru înștiințare acelora, să nu rămăe Măria Sa suptu păcatul acela. Pentru care au răspuns Sfinția Sa părintele Mitropolitul, cum că viind prin chiemarea Măriei sale, și de vor rămănea să fie iarăși rumâni va avea Măria Sa mare păcat, și încă păcat de moarte și în ceaialaltă viață să va osăndi, sufletul Măriei Sale, fiindu că Măria Sa să face pricină robiei lor. Ci dar pentru ca să nu rămăe aceștia înstreinați de patria lor, și nici Măria Sa prea Inălțatul nostru Domnu să nu căștige acel păcat și osăndă, de vor rămănea iarăși suptu rumănie. Intăi Sfinția Sa părintele Mitropolit au răspunsu cu mare glas, că cu cale este acei rumăni care vor fi înstreinați de pământul acesta, ori ai cui ar fi, vrăndu să fie la pământul lor, să fie slobozi de rumănie, și să nu să mai numească rumăni. Așăjderea și Sfinția Sa părintele Episcopul Rămnecului și noi toată obștea boiarilor, iarăși asemenea fiește care deosebi, am zis părerea noastră și am dat sfat: ca veri care den rumâni ori mănăstirești ori boerești vor fi fost înstreinați de pământul acesta, aceia vrănd să se întoarcă la pământul patriei lor să se așeze unde le va fi voia, și de rumănie să fie slobozi și ertați, ne mai avându nici o supărare de către stăpânii lor, și încă să aibă a veni cine va vrea la Divan, ca să-și ia den Divan carte osebită de slo-

bozenia sa pe acest aşăzământu. Care hotărâre fiindu-ne tutulor de obşte bine plăcută, s'au dat înscris printr'acestu hrisov ce s'au iscălit de către Sfinţia Sa părintele Mitropolitul, i Sfinţia Sa părintele Episcopul Rămnicului, i Egumenii, şi de către noi toţı boiarii ţării, rugându-ne Măriei sale prea Inălţatului nostru Domn de l-au întărit şi Măria Sa cu a Măriei Sale Domnească iscălitură şi pecete ca să fie nestrămutat. Şi s'au scos după aceste isvoade asemenea tipărite, şi întărite cu pecetea Domnească de s'au trimis în toată ţara.

Martie 1, Leat 7254.

Neofit al Ungrovlahiei. 'Αγιοργίτης 'Ανθίμος.
Ghenadie arhimandrit igumen Cozian. 'Ραδουλήότης 'Ιωσήφ.
Μιχαλιότης Θεοφάνης. Gherasim egumen Căldăruşani.
'Αρχιμανδρίτης Μακάριος. Grigorie egumen Cotroceni. 'Ηγούμενος Σαρανταρίου "Ανθιμος, 'Ηγούμενος τοῦ ἁγίου 'Ιωάννου Δανίηλ. 'Ο τοῦ ἁγίου Σάββα ἡγούμενος Γαβριήλ. 'Ηγούμενος τοῦ Σταυροπόλεως Παρθένιος. Ilarion igumen a Toţi Sfinţii. Καστζοράνος Παγγράθιος. N. Roset biv vel logofăt. Grigore Greceanu vel ban. Antonie vel vistier. Barbul Văcărescu vel logofăt. Constantin Dudescu biv vel logofăt. Constantin Brâncoveanu vel clucer. Fiera Brezoianu biv vel vistier. Gavrilaşco biv vel postelnic. Şerban Căndescul biv vel paharnic. Răducan vel stolnic. Ioan Roset. Toma Greceanu biv vel stolnic. Ştefan Văcărescu vel comis. Grigorie Topliceanu biv vel comis. Iordache Cantacuzino vel sărdar. Alexandru Duca biv vel sărdar. A. [1]) biv vel sărdar. Ştefan vel medelnicer. Dimitrie Greceanu biv vel pitar. Costandin Florescu biv vel pitar. Costandin Căndescu vel şătrar. Mihai Bărbătescu biv vel şătrar. Costandin Strămbeanu biv vel şătrar. Pârvu Cantacozino vel clucer arie. Mihai biv vel clucer za dorobanţi. P. Muruz biv vel cămăraş za ocnă. Radul Văcărescu vtori logofăt. Ia. [1]) D. vtori vistier. Manolachi Cantacuzino vtori postelnic. Pană Filipescu vătaf za aprozi. Mihai Cantacuzino ceauş za aprozi. Sandul postelnic (?).
Scris de Mihai logofăt şi trecut la condică.

Arhivele Statului Bucureşti, Suluri 18.

Am reprodus copia după original făcută de d-l arhivar-şef Mihai G. Regleanu. Ea se deosebeşte de textul publicat de Bălcescu, *Magazinul Istoric pentru Dacia*, II, 1846, p. 280—282, prin cuvintele tipărite în italice, şi prin descifrarea tuturor semnăturilor înafară de două, care se reduc la iniţiale. Se constată astfel că confusia între Mitropolitul Neofit şi *Episcopul* Climent, semnalată şi de I. Minea, «*Reforma*» *lui Constantin Vodă Mavrocordat*, p. 118, n. 1 se datoreşte unui rând sărit, aşa cum de altfel presupunea.

[1]) Semnături care nu au decât iniţiale.

VIII

5 August 1746. *Carte a Obşteştii Adunări pentru desrobirea tuturor ţăranilor.*

Intăritura Domnească.

Io Costandin Nicolae VV. i Gospodar zemli Ungrovlahischia.

Această hotărâre ce s'au făcut printr' această carte pentru slobozirea şi răscumpărarea rumănilor, atăt de către toată obştea bisericească căt şi de către toţi boiarii ţării, am întărit şi Domnia mea cu pecetea şi cu iscălitura Domniei mele ca să să păzească nestrămutat.

Meseţea Avgustu 5. leat 7254.

Io Costandin Nicolae Voevod Bojieiu milostiiu Gospodar. Io Costandin Voevod

In pămăntul ţărăi noastre vedem că multe den ceale vechi obicinuiri care s'au cunoscut că săntu bune şi de folos, şi de cei în urmă stăpănitori s'au întemeiat desăvărşit, şi săntu păzite nestrămutate; dar şi unele dentr'aceste vechi legături vedem că nu numai că nu au fost de nici un folos, ci şi de mare pagubă sufletului creştinesc, după cum au fostu acestu vechiu obiceaiu al rumăniei' carele de la moşii şi strămoşii noştri pănă astăzi au rămas asupra capului nostru. Pentru că a fi fraţii noştri cei întru Hristos suptu jugul robiei noastre nu iaste altu păcat mai greu şi mai mare, pentru că şi Domnul nostru Iisus Hritos în Sfănta Evanghelie ne învaţă zicăndu: iubeşte pe de aproapele tău ca însuţi pre tine. Ci de vreame că să cade să fim supuşi aceştii porunci şi învăţături, nu trebue să punem pe fraţii noştri cei întru Hristos suptu jugul robiei.

Deci dar cunoscănd şi noi cu toţii de obşte că acest lucru, a avea supuşi robiei pe pravoslavnicii creştini, care săntu întru o credinţă cu noi, nu iaste lucru creştinescu, ci de mare pagubă sufletelor noastre, socotit-am cu toţii pentru rumănii ce i-am avut pănă acum la stăpănirea noastră, fiind vănduţi cu moşiile lor den vremile ceale vechi la strămoşii noştrii. Aşa am găsit cu cale mai mult pentru uşurarea sufletelor noastre şi a părinţilor, a moşilor şi a strămoşilor, ca ori la cine den neamul boerescu, sau la mănăstiri vor fi rumăni cu moşiile lor moşiile să rămăe la stăpănirea noastră, să le stăpănim cum şi pănă acum, iar căt pentru capetele rumănilor fără de moşie care dintre noi va vrea din bună voinţa lui ca să-i iarte pentru a sa pomenire bine va face; iar de nu va vrea să facă această facere de bine sufletului său, să aibă a face acei rumăni cum vor putea, şi să dea bani de fieşte ce cap căte talere zeace, şi să se răscumpere, şi cu voe de va fi stăpănului său, şi fără de voe, ei să facă bani şi să dea la stăpănul său, şi nevrăndu să-i priimească, va veni de va face jalbă la Divan, pentru că acest lucru bun şi sufletescu noi cu

toții l-am găsit și l-am legat să fie la mijlocul nostru păzit și întărit și de către noi și de către tot neamul nostru carii în urma noastră vor rămânea noaă moștenitori. Pentru care noi după hotărârea ce am legat, rugatu-ne-am și Mării sale, Prea luminatului nostru Domn Io Costandin Nicolae Voevod ca să fie și cu voia Mării sale, și să ne întărească această legătură și facere de bine sufletului nostru și cu a Mării sale domnească pecete și iscălitură; și noi împreună cu Prea sfinții Arhierei ce să află la această parte de loc, și cu toți părinții egumeni, am iscălit și am pus și pecețile noastre ca să rămăe în veci nestrămutat, Și s'au scris cartea aceasta în anul de la zidirea lumii, leat 7254, iar de la nașterea Domnului și Măntuitorului nostru Iisus Hristos 1746.

Neofit Mitropolitul Ungrovlahiei. † ὁ Καισαρείας 'Ανανῆας.

† ὁ Λιδίας Ναθαναῆλ. † πρώην 'Ριμνίκου Νεόφιτος. † ὁ πρώην Παμφιλίου Διονύσιος. † ἁγιογιοργίτης 'Ανθίμος. Gavriil arhimandrit, igumen Tismănii. 'Ραδουληότης 'Ιωσίφ, Μιχαλιώτης Θεοφάνης, ἡγούμενος Σαρανταρίου 'Ανθίμος. ἀρχιμανδρήτης Μακάριος ἡγουμένου τοῦ ἐν Φοξιανίω ἁγίου 'Ιωάννου Θεόκλητος † Κοτροτζανίου Γρηγόριος, ἡγούμενος τοῦ ἁγίου 'Ιωάννου Δανίηλ. 'Ο τοῦ ἁγίου Σάββα ἡγούμενος Γαβρίηλ. 'Επίτροπος τῆς ἁγίας 'Εκαταιρίνης Φυλάρετος. ἡγούμενος τοῦ Σταυροπόλεως Παρθένιος. N. Roset biv vel logofăt. Grigorie Greceanul vel ban. Costandin Dudescu vel vornic. A. Caliarh vel vistier. Barbul Văcărescul vel logofăt. Costandin Năsturel biv vel vistier. Costandin Brăncoveanu vel clucer. Gavrilașco biv vel postelnic. Mihai Bărbătescu biv vel paharnic. Șt. Dudescu biv vel paharnic. Părvul Cantacuzino biv vel stolnic. Radu Crețulescu vel stolnic. Șt. Văcărescu vel comis. Grigorie Topliceanu biv vel comis. Costandin Cantacuzino biv vel agă. Ianache vel sărdar. Manolache Roset biv vel sluger. C. Not. [1]) biv vel sărdar. 'Αλέξανδρος Δούκας μέγας σερδάρη. A.[1]) biv vel sărdar. Mihai Cantacuzino vel medelnicer. D. Racoviță biv vel medelnicer. D. Greceanu biv vel pitar. Costandin biv vel pitar. Matei Comăneanul biv vel pitar. Iosif Calichi vel armaș. Mihai Bărbătescu biv vel șătrar. Matei Fărcășanu biv vel șătrar. Costadin Strâmbeanu biv vel șătrar. Costandin Brăiloiu biv vel șătrar. Mihai Theodul vel șătrar. Pârvu Cantacuzino biv vel clucer arie. Alexie biv vel clucer za arie. Iordache biv vel clucer za arie. Petre biv vel clucer za arie. P. Murus biv vel cămăraș za ocnă. Ia [1]) D. vtori logofăt. Iordache Pandre vtori vistier. Pană Filipescu vtori postelnic. Iordache Micșunescu biv vel căpitan za dorobanți. Radul logofăt za visterie. Costandin Cocorăscu logofăt za visterie. Costandin Lupoianu logofăt za visterie. Preda Uescu logofăt za visterie. Mihai Cantacuzino vătaf za aprozi. Mihai Popescu postelnic.

Arhivele Statului București, Suluri 19.

Am reprodus copia după original făcută de d-l arhivar-șef Mihai G. Regleanu.

[1]) Semnături care nu au decât inițiale.

IX

Intăritura Patriarhului Partenie al Ierusalimului, adăugată la hrisovul din 1 Martie 1746

† Παρθένιος ἐλέῳ Θεοῦ πατριάρχης τῆς ἁγίας πόλεως Ἱεροσολήμων καὶ πάσης Παλαιστίνης..

† Οὐ γὰρ τὸ πεσεῖν χαλεπὸν ἀλλὰ τὸ πεσὸν τακεῖσθαι ὁ τῶν ἱερῶν διδασκάλων ἀπεφήνατο θίασος ταῦτ' ἄρα πρὸ χρόνων οἱ τῆς θεοφιλάκτου ταύτης αὐθεντείας τῆς Οὐγροβλαχίας οἰκίτορες εἰς παράπτωμα πεσόντες παγχάλεπον τὸ τοὺς τῷ δεσποτικῷ αἵματι ἐξαγορασθέντας, καὶ αὐτὸν τὸν δεσπότιν διὰ τοῦ θείου βαπτίσματος φορέσαντας, ὅσοι γὰρ εἰς Χριστὸν ἐβαπτίσθητε Χριστὸν ἐνεδύσασθε τὸ ἱερὸν φησὶ λόγιον, καὶ τῆς αὐτῆς μετέχοντας τραπέζης τοῦ δεσποτικοῦ σώματος τε καὶ αἵματος, δούλους εἶναι, καὶ ταῦτα κατὰ κληρονομίαν, ὥστε μηδέποτε οὔτι αὐτοὺς οὔτε τοὺς ἀπογόνους αὐτῶν ἐλευθερίας τυγχάνειν, καὶ αἰτίαν τῆς δουλείας ὅπερ καὶ λέγειν αἰσχρὸν τὸ πεινῶντας θρέψας ποτὲ, ὅπερ καὶ ταῖς εὐσεβέσιν αὐτοῖς ἀλλότριον κρίνεται πολλοῦ γε αἰδεῖ χριστιανοῖς, εἰς τὸν τὸ τοίνυν τὸ· παράπτωμα περιπεσόντες, δεῖν ἔγνωσαν μεταμελείᾳ χρήσασθαι καὶ ἐκ τοῦ πτώματος τούτου ὀψέποτε ἀναστῆναι, καὶ δὴ δι' ἰδίου αὐτῶν γράμματος, τὴν ἄφεσιν τοῖς τοιούτοις δεδώκασι ἐνθεύτοι καὶ ἡμεῖς ὡς ἀξιωθέντες ὑπογράψαιτε καὶ ἐπικύρωσαι τὴν παρ' αὐτῶν ἰδίᾳ βουλῇ γενομένην ἄφεσιν, πρῶτον συνεχωρήσαμεν τὸ προγεγωνὸς ἁμάρτημα ὡς ἐξαγνοίας γεγωνὸς καὶ συγκεχωρημένοις ἔχομεν παρὰ τῆς ἁγίας καὶ ὁμοουσίου καὶ ζωοποιοῦ καὶ ἀδιαιρέτου τριάδος, τοὺς δὲ μετὰ ταῦτα ἀναιρέσαι τολμήσοντας τὸ καλῶς καὶ θεοσεβῶς γενόμενον τῷ αἰωνίω καθυποβάλλομεν ἀναθέματι.

† ὁ Ἱεροσολύμων Παρθένιος Πατριάρχης ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι ἀποφαίνεται.

X

Intăritura Patriarhului Matei al Alexandriei, adăugată la hrisovul din 1 Martie 1746

† Ματθαίος ἐλέῳ Θεοῦ Πάπας καὶ Πατριάρχης τῆς μεγάλης πόλεως Ἀλεξανδρείας καὶ κριτῆς τῆς οἰκουμένης.

† Οὐτοσοῦτον ἡ πτῶσις δεινὸν, ὅσον τὸ μὴ ἀναστῆναι παγχάλεπον, φασὶν οἱ τῆς ἐκκλησίας διδάσκαλοι.

Ἐπεὶ τοίνυν πρὸ χρόνων ἱκανῶν οἱ τῆς θεοστηρίκτου ταύτης αὐθεντείας τῆς Οὐγγροβλαχίας οἰκητόρες, δεινῷ προπεσόντες παραπτώματι τῷ δουλίας πιέζειν, δηλονότι ζυγῷ, οὓς ἐξηγόρασιν ὁ θεάνθρωπος Ἰησοὺς, διὰ τῆς ἐκχύσεως τοῦ παναγίου αὐτοῦ αἵματος, τό τε τῆς ἀφθαρσίας ἐνεδύσαντο ἄμφιον διὰ τοῦ θείου βαπτίσματος καὶ κοινωνοὺς τοῦ παναχράντου αὐτοῦ σώματος καὶ αἵματος ἐποιήσατο καὶ ταῦτα ἐν λόγῳ κληρονομίας,

ὥστε μηδέποτε οὔτε αὐτοὺς οὔτε τοὺς ἀπογόνους αὐτῶν ἐλευθεριάζειν καὶ τὸ τῆς δουλείας αἴτιον οὔτε λέγειν ἐπάξιον, τὸ πεινῶντας αὐτοὺς ποτὲ, δηλονότι ἐκθρέψασθαι, ὅπερ μὴ ὅτι γε εὐσεβέσιν, ἀλλὰ καὶ τοῖς-ἀσεβέσιν αὐτοῖς ἀπηγόρευται. Εἰς τοῦτο φημὶ τὸ πτῶμα προπεπτώκοτες, μεταμεληθῆναι δεῖν ἔγνωσαν, καὶ ἐξαναστῆναι τοῦ πτώματος καὶ δὴ ἀφέσεως αὐτοὺς ἀξιώσαντες δι' ἰδίου αὐτῶν γράμματος, ταύτῃ ἐλευθέρωσιν, διά τοι ταῦτα καὶ ἡμεῖς, τοῦ τῆς Λιβύης ἀρχιερατικοῦ θρόνου πρό ὀλίγον προϊστάμενοι, καὶ τὸ παρὰ τοῦ πανιερωτάτου ἁγίου Οὐγγροβλαχίας συγχωρητικῷ γράμματι τοῦ αὐτοῦ πτώματος συναποφαινόμενοι, ἅτε δὴ πνευματικὸς πατὴρ τυγχάνοντες πολλῶν τῶν ἐνδοξοτάτων καὶ πανευγενῶν ἀρχόντων τῆς πανεκλάμπρου ταύτης αὐθεντείας καὶ καλῶς ταυτης γνώμης αὐτῶν περὶ τῆς ὑποθέσεως ταύτης ἐπιστάμενοι τὰ νῦν δὲ θείῳ ἐλέει τῆς τῶν Ἀλεξανδρέων μεγάλης πόλεως πατριαρχείας ἀξιωθέντες καὶ ἐπικυρώσας τὴν παρ' αὐτῶν ἰδίᾳ βουλῇ γενομένην ἄφεσιν παρακληθέντες, πρῶτον συγχωροῦμεν αὐτοῖς τὸ προγεγονὸς αὐτῶν ὡς ἐξαγνοίας ἁμάρτημα, καὶ συγκεχωρημένους ἔχομεν παρὰ τῆς ὁμοουσίου καὶ ἀδιαιρέτου καὶ ζωοποιοῦ Ἁγίου Τριάδος, τοὺς δὲ ποτε μετὰ ταῦτα παραβῆναι τολμήσοντας, τὸ καλῶς τοῦτο καὶ εὐσεβῶς γεγονός, τῷ αἰωνίῳ καθυποβάλλομεν ἀναθέματι.

† ὁ Ἀλεξανδρείας Πάπας καὶ Πατριάρχης Ματθαίος ἐν ἁγίῳ πνεύματι ἀποφαίνεται.

Arhivele Statului Bucureşti, Suluri 18

Transcrise de d-l Arhivar-şef Mihai G. Regleanu.

XI

6 Aprilie 1749. *Act pentru desrobirea vecinilor în Moldova.*

Intăritură.

Noi Costandin Nicolai V.V. Bojii milosti Gospodar Zѣmli Moldavschi.

Această hotărîre ce s'au făcut printr'această carte, atăta de către toată obştia bisericească, căţ şi de către toţi boiarii ţerii, am întărit şi Domnia mea, cu pecetea şi iscălitura Domniei mele, ca să se păzască nestrămutat. Intr'alt chip să nu fie.

Iunie 1, 7257 (L. I.) (L. P.)

Hotărîre Obştească.

Pîrele de pricina vecinilor şi la alţi luminaţi Domni, cum şi la trecute Domniile Măriei Sale Prea Inălţatului, luminatului Domnului nostru, Constantin Nicolae V.V. n'au lipsit; iară la această a triea Domnie şi mai mult jalobe făcănd oamenii Săteni ce şedu pe moşiile mănăstireşti şi boereşti, făcănd pîră asupra stăpănilor Satelor, că-i supunu cu vecinătate: adecă părăndu-le oamenilor că acest nume de vecinie

n'are osebire de robie, și se silia ca să găsască îndreptare și mîntuire de numele vecinii, arătănd și pricini că unii din stăpănii Satelor s'au fost obijduit a vinde pe vecini ca pre robi, ș'a-i împărți cu împărțală ca pre țigani, și a da numele lor în foi de zăstre, ș'a-i despărți pre copii de la părinți, luăndu-i în casă la slujba lor, ș'a-i muta de la un loc la altul; nefiind acea volnicie a se vinde și a se supune pănă într'atăta ca pre robi. Pentru care cercetănd Măria Sa Vodă cu amăruntul ca să afle adevărul, din ce pricinuescu aceste gălcevii și neodihnă oamenilor, ce strămbătate ar fi avănd de fac atăta necontenită jalobă; și ce va să zică vecini, cu volnicie, ce supunere au stăpănii moșiilor asupra lor, cu căt sînt mai supuși de căt lăturașii ce ședu pe moșii boierești și facu slujba lor, și ca pre robi ce stăpănescu, au ca pre țigani, cum au fost obiceiul, au cerut Măria Sa Vodă răspunsu la fieşte care de noi.

La șesă zile a lui April, Joi întru a doua săp ămănă după Paști, fiind noi cu toții adunați, atăta parte bisericească, căt și boierească și altă obștie, în mănăstirea Triisfetitelor, la scosul Sfintelor Moaște, s'au făcut Sobor de întrebăciune acestor pricini mai sus arătate. La care cu toții cu un glas am răspuns mărturisind adevărul că *vecinii robi nu sînt*, nici să stăpănesc cu nume de robie; fiind că numai țiganii au acea robie, cari cu femeile și cu copiii lor slujescu pe toate zilele stăpănilor săi. Iară vecinii numai partea bărbătească slujescu, scoțănd la lucru numai un om dintr'o casă, macar căți ficiori va ave omul, asemine slujescu ca și lăturalnicii; iară partea femeească nu slujește; nici au acea supunere ca robii, că vecin va să zică sătean megieaș fără de moșie, atăta numai că din sat nu este volnic ca să iasă; care poruncă este și de la Domnie și a Visteriei și a Pravelii, poruncind: săteanul să nu fie volnic a eși din sat, și de unde va eși să se dea la urmă. Care rănduealǎ s'au păzit și de răposații Domnii cei vechi, cum s'au văzut la Hrisoavele lor, că cănd s'au pîrit doă sate pentru un sătean, de unde s'au dovedit c'au fostu de baștină, acolo s'au dat. Numai îndrăsneala unora din stăpănii moșiilor i-au supărat fără de cale; cu vînzările și împărțările, și mutările ce s'au purtat de la un loc la altul, le-au dat pricini de jalobă, părăndu-le lor o supunere ca de robie. Care lucru a se vinde vecinii, sau a se despărți cu împărțală, sau a se da în foi de zestre pe frați, sau a se muta dintr'un sat într'altul, sau a se schimba numai pe oameni făr de moșie, sau pe copii a-i despărți de la părinți, n'au fost volnici stăpănii Satelor, și nici de acum înainte această volnicie asupra lor nimeni să nu aibă, că nu este cu cale. Și cănd s-a vinde moșie *oamenii să nu se vănză*, ci ca niște Săteni a satelor în sat să rămăe, făcănd slujba obicinuită; însă și slujba să o facă cu nartu, 24 de zile de om într'un an, ori la ce lucru se va pune, și dejma să dea de... pe moșie. *Așa mărturisim și ne priimim*; și ca să fie păzit acest așăzămînt ne-am iscălit cu toții, care așăzămînt să se întărească și de Măria Sa Vodă.

Urmează iscăliturile: Nichifor Mitropolit Moldaviei. — Iacov Episcop Romanului. — Ieroteu Episcop Hușului. — 'Αθανάσιος ὁ 'Αρχιμανδρίτης τοῦ 'Αλεξανδρίας καὶ ἡγουμένος τοῦ Χάγκου — 'Ο τοῦ ἁγίον

Σαββα Ραφαήλ —'Ο τρηεραρχίτης Γαβρηλ —'Ηγούμενος τοῦ Μπάδω Παρθένιος. —Ieromonah Lazăr, Igumen Neamţului —Gheorghie Igumen. ——Ghedeon, Igumen Slatinii. —Teofan Igumen ot Agapia. —Ieromonah Meletie, Igumen de Bisericani. ——Ieromonah Varlaam, Igumen ot Berzonţu. —Naftanail, Igumen Solcăi. —Stefan, Igumen Dobrovăţului. ——Sava Ieromonah, Igumen ot Căscueţii. —Γρηγόριος Πυρσυχάνος.—Igumen de Bogdana.—'Αθανάσιος Γρετζάνος.—Calistru, Igumen de Runcul.—Antim Ieromonah, Igumen Mavromolul.—Natanail Proin Igumen. —Teofil, Igumen de Bizantia. —Ioniţă Canta vel Logofăt. —Sturza Logofăt —Costachi Vel Vornic. ——Iordachi Balş Vornic. —Iordachi Cantacuzino vel Clucer. —Iordachi biv vel Sărdar. —Ion[1]) Rusu Medelnicer. —Ioniţă Cuza vel Pitar. ——Constandin vel Armaş. ————Constandin Gîndul vel Vist. —Miron Gafencu biv vel Stolnic. —Ion vel Armaş. —Gheorghie Medelnicer[2]). —Gavriil Frătuţa. —Costaşco Bran. —Toader Coşăscu Medelnicer. ——Iftimie, biv vel Căpitan. —Lupul Tăutul. —Ştefan Caş. —Iordachi Şoimariul. —Sandu Pili. —Pascal Hoşe. —Dimitrie Căpitan. —Ioniţă Moreanu, biv Păhărnicel. —Simeon Panin. —Manoli Pisar. ——Toader Botez. —Ion Bantăş. —Enachi Negruţ.—Vasile Căpitan. —Ursachi Căpitan. ——Gavril Rusu. —Ioniţă Căpitan. —Tanasie, socru lui Dobre. —Constandin Nagîţu. —Sandul Bontici. —Neculai Indigan. —Ioniţă Palipoţchi. —Lupaşc Păhărnicel. —Stratulat Onescu.— Negoiţă. —Antohi Căpitan. —Timofti Cotic. —Gheorghi Ghiţă. — Neculai Brat Pilnici. —Ion Giomă. —Ion Dobre. —Manoli Căpitan. ——Radu Borcilă. —Ştefan Căpitan. —Toader Carp. —Constandin Timuş. —Grigoraş Ursachi. —Constandin vel Pitar. —Şerban Flondor. —Mihalachi Catargiu. —Iordachi Rusu treti Jicnicer. —Ion Strijcă. —Toader sîn Ilie Armaş. —Gavril Pilat. —Nicolai Tiron, vornic de poartă. —Neagol Ciocărlie vornic de poartă. —Ştefan Popăscu biv treti Armaş. —V. Isăcescul Post.

« Această Charta magna este de şapte palme în lungime, şi de cinci palme în lăţime căptuşită cu maltec verde şi acoperită cu 165—170 iscăliturі din care numai cele sus numite se pot ceti. Acest act s'au tipărit de pe două copii trimise de D. Spat. Antohi Sion, şi D. C. Hurmuzaki, scoase întocmai după originalul ce se află în muzeul dela Odesa.

Noi l'am împărtăşit din Arhiva Românească T. I. ». (N. lui N. Bălcescu).

Ibid., pp. 288—292. Text reprodus din *Arhiva Românească*², I, p. 126—132 şi retipărit cu mici variante *ibid.* ed. 2-a, p. 94—99. Reprodus de Al. A. C. Stourdza *Les Mavrocordato*, p. 387—388.

---

[1]) In *Arhiva Românească*, ed. II-a, I, p. 98 se intercalează: Ion *vel Armaş* — *Gheorghi* Medelnicer, care revine a 2-a oară mai jos.

[2]) In *Arhiva Românească*, I, ed. 1-a, p. 131, ed. 2-a, p. 98 se intercalează aci: *Constantin Kogălniceanu vel Clucer.*

XII

Urbariul sau pontul făcut de Domnul Costandin Nicolae Mavrocordat [1]).

1. Tot clăcaşul trebue să lucreze pe an 8, 10 şi 12 zile, dupe cum se va învoi cu stăpînul moşiei care să îndatorează să-i dea cămp, livede, lemne de construcţie şi de ars, ş. c. l.
2. Pentru acestea, ţăranul trebue să mai dea stăpînului dijmă din toate semănăturile, a cincilea din făn, şi a doăzecilea din foii de la albine.
3. Pentru tot stupul trebue să dea stăpînului 3 parale pe an, şi pentru tot mielul 2 parale vara şi 4 iarna, şi pentru toată turma de oi un miel şi a zecea parte din brănză. Pentru o capră trebuia să plătească patru parale, şi pentru un porc cinci.
4. Nimeni nu poate sădi vie pe moşie streină, sau livede de pomi roditori fără voia stăpînului ei.
5. Asemenea ţăranul nu poate pescui pe moşie fără voia stăpînului.
6. Dar poate văna unde va voi.
7. Nimeni nu poate vinde vin, rachiu şi alte băuturi spirtoase fără voia stăpînului moşiei.
8. Nimeni nu poate avea cămp, livede sau loc de semănături de căt acele ce-i va alege stăpînul.
9. Cănd un ţăran va fugi pe ascuns din sat şi nu să va întoarce pănă în trei săptămăni, stăpînul are voe a da casa lui altuia.
10. Ţăranul poate a-şi lăsa satul pentru o pricină bine cuvîntată, şi cu voea stăpînirei, altmintrelea stăpînul îl întoarce la urma sa.
11. Pentru lunca de islaz care nu trebue stăpînului, ţăranul să poate folosi de dănsa plătind şase parale, iar în aceea care e pentru trebuinţa stăpînului nimeni nu poate băga vite fără voia lui.
12. In munţi asemenea nimeni nu poate băga vite să pască fără ştirea şi învoirea stăpînului moşiei.

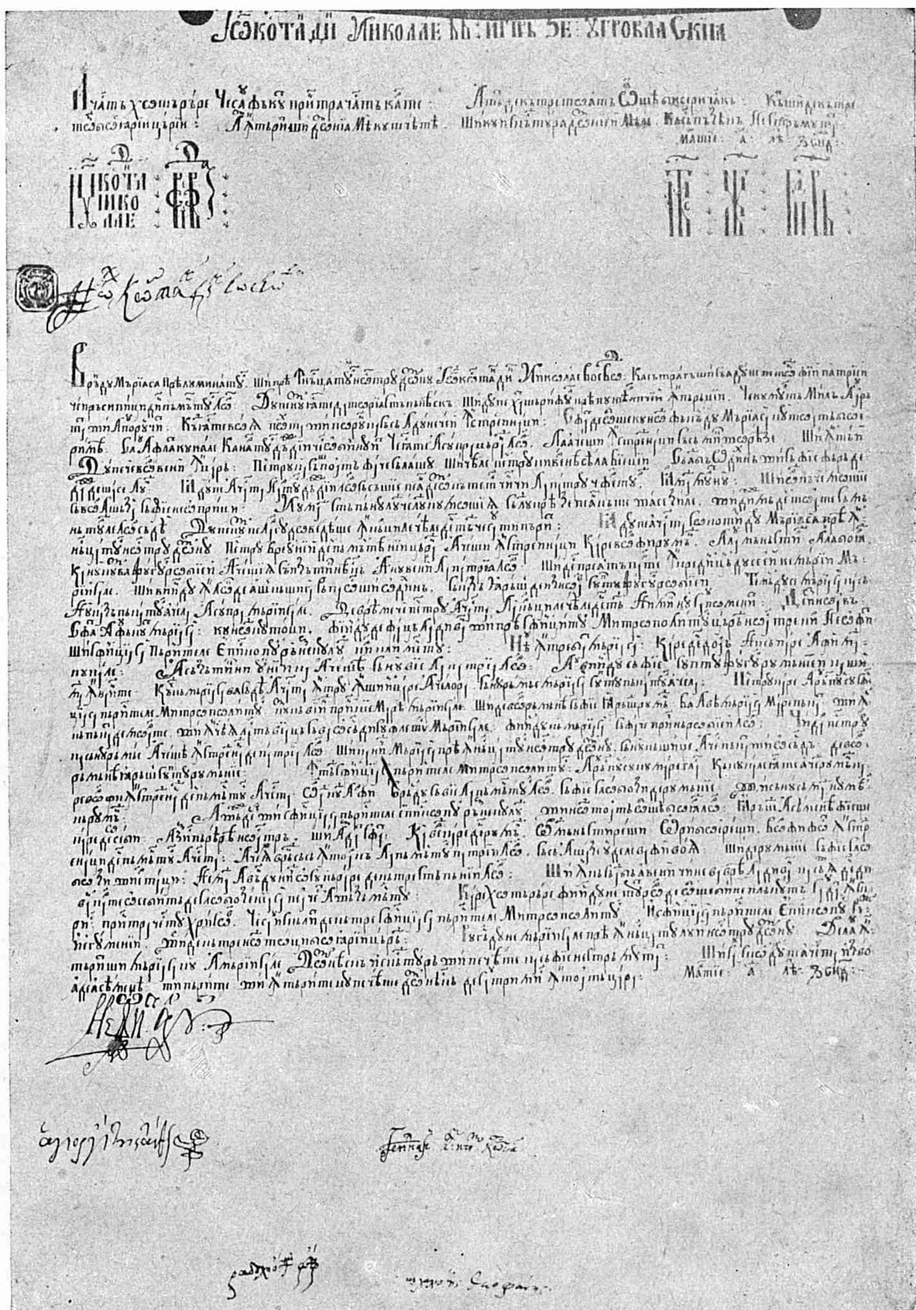
« Noi dăm acest urbariu astfel cum ni s'a păstrat de istoriografii contimporani dar actul oficial nu l-am găsit ».

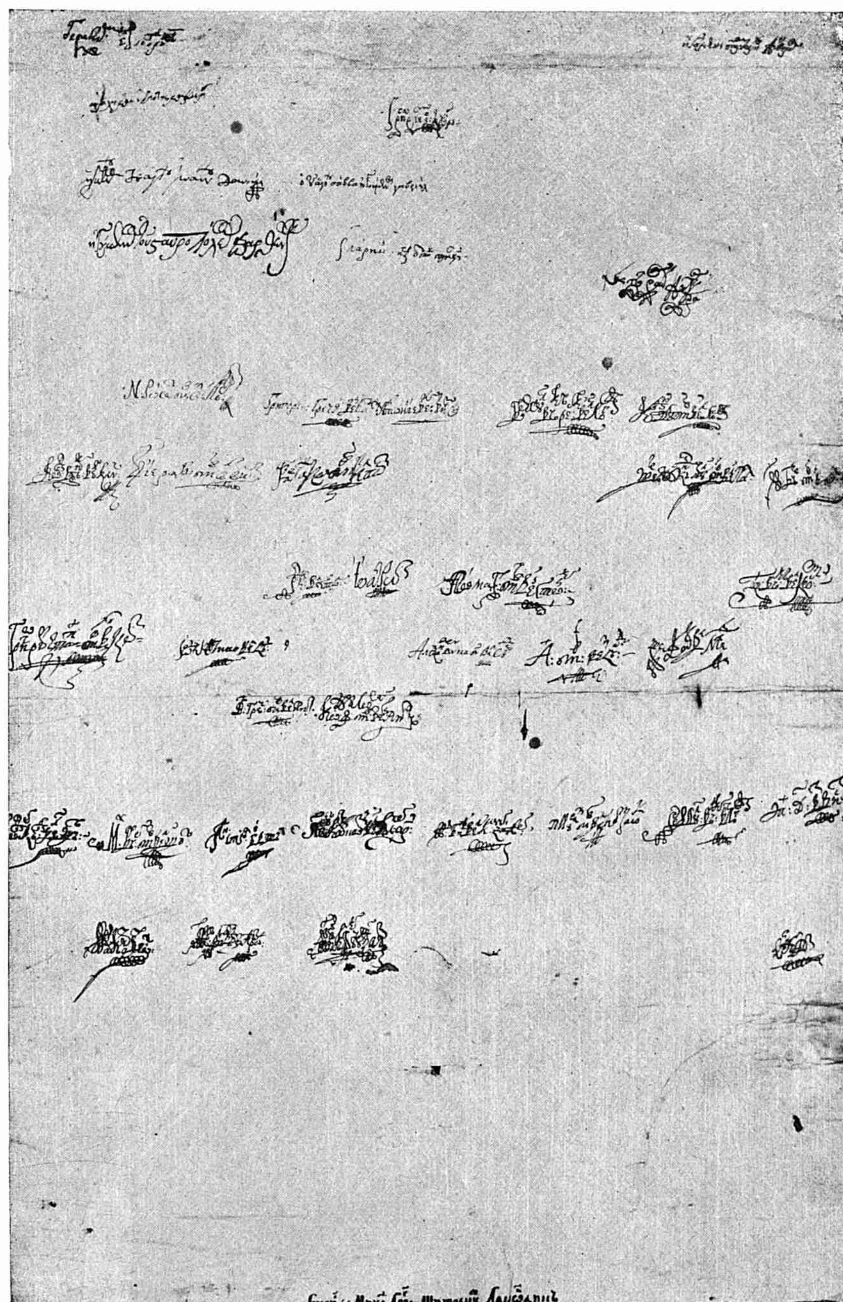
1) *Magazinul istoric*, II, pp. 293—294.

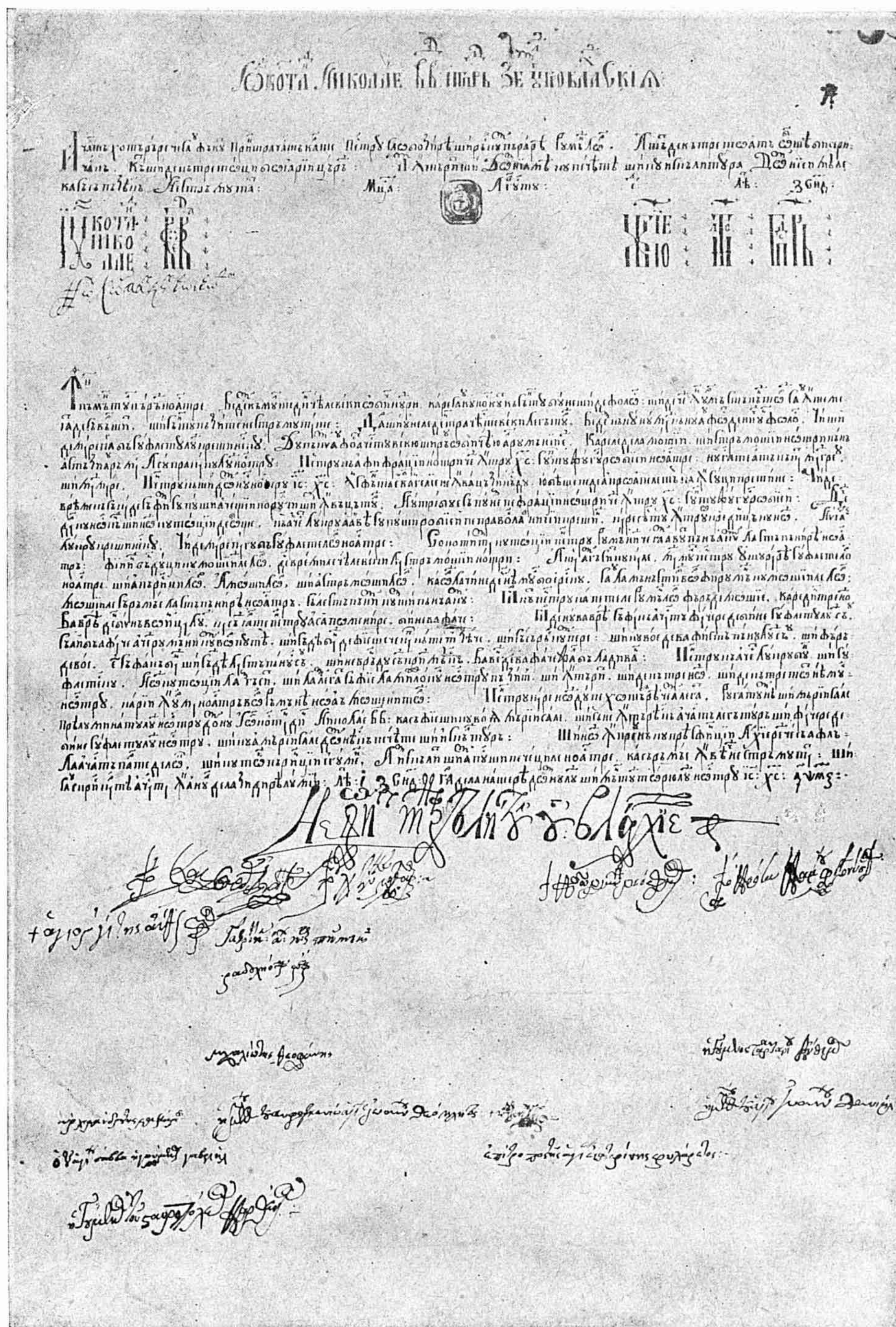
Constantin Vodă Mavrocordat.

Cartea Obşteştii Adunări a Ţării Româneşti din 1 Martie 1746.

Cartea Obşteştii Adunări din 1 Martie 1746. Iscăliturile.

Cartea Obşteştii Adunări a Ţării Româneşti din 5 August 1746.

NOUĂLE CERCETĂRI ŞI SĂPĂTURI ARHEOLOGICE DIN ROMÂNIA

DE

TEOFIL SAUCIUC-SĂVEANU
MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în şedinţa publică dela 1 Noemvrie 1946

Era până în 1925, obiceiul, vechiu de aproape 15 ani, după cum ne arată Vasile Pârvan în comunicarea sa despre săpăturile arheologice din România, făcută în şedinţa Academiei Române din 18 Septemvrie 1925 (An. Acad. Rom. Tom. XLVI, Buc., 1926, p. 9) de a veni, odată pe an, în faţa Academiei Române, cu o expunere asupra rezultatelor săpăturilor arheologice din cursul fiecărei veri. Astăzi când Consiliul Naţional de Cercetări Ştiinţifice, de sub auspiciile Academiei Române, a ţinut să acorde, pentru anul 1946, prin subcomisiunea istorică-arheologică, suma de 7.000.000 lei pentru cercetări şi săpături arheologice în Dobrogea, socotim de datoria noastră de a veni să reluăm firul acestui frumos obiceiu, cu atât mai mult pentrucă acel « collegium archaelogicum Dacoromanum », compus din bătrâni şi tineri, despre care vorbea cu mândrie Vasile Pârvan şi pe care reuşise să-l înjghebeze, îşi continuă activitatea şi misiunea, pe urma realizărilor strălucite ale celui care a fost V. Pârvan, şi se afirmă prin o surcrescenţă tânără, dinamică întru împlinirea unei datorii patriotice, în slujba ştiinţei şi a progresului, şi pentru omagierea memoriei acelui care este iniţiatorul acestui colegiu.

Inainte de a intra în miezul expunerii despre nouăle cercetări şi săpături arheologice în România să-mi fie îngăduită

o remarcă preliminară: Aproape toate lucrările arheologice din ţară s'au făcut şi se fac sub egida Muzeului Naţional de Antichităţi (M.N.A.) din Bucureşti care s'a afirmat, cu un program de lucru vast şi cu un personal ştiinţific select, ca singurul for competent în materie de arheologie preistorică şi greco-romană. Aproape toată activitatea arheologică, ştiinţifică dela noi este legată, de vreo 65 ani încoace, de Muzeul Naţional de Antichităţi [1]). Direcţia Muzeului avea, încă înainte de 1893, când s'a votat Legea şi regulamentul pentru descoperirea monumentelor şi obiectelor antice, grija cercetărilor arheologice precum şi supravegherea tuturor săpăturilor publice şi particulare din ţară. Cu toate că, în 1913, grija privigherii şi cercetării ruinelor şi cea a săpăturilor arheologice a fost trecută, prin lege, dela Muzeul de Antichităţi la Comisiunea Monumentelor Istorice, Muzeul a rămas răspunzător pentru activitatea arheologică şi pentru progresul ştiinţei arheologice din ţară, Ministerul însuşi lucrând direct şi numai cu Muzeul.

Muzeul Naţional de Antichităţi trebue să continue să se afirme aşa şi mai departe până vom ajunge să avem, pentru serviciul de cercetări şi săpături arheol. o organizaţie permanentă, cu tot aparatul necesar ştiinţific şi tehnic, într'un Institut Arheologic Român, întocmit după modelul celorlalte state, un Institut înzestrat cu acele mijloace care să-i dea posibilitatea unei iniţiative ştiinţifice şi ad-tive cât se poate de largi şi fructuoase.

In expunerea noastră cu privire la nouăle săpături arheologice din România pentru care am folosit rapoartele conducătorilor şantierelor arheologice din 1945 şi 1946, vom proceda cronologic începând cu aşezările neolitice foarte numeroase de pe suprafaţa solului Daciei, aşezări caracterizate prin întrebuinţarea de piatră şlefuită şi începutul întrebuinţării metalului cum este aurul, cunoscut înaintea bronzului, care începe cam de pe la 1800 înainte de Hristos. Coborînd prin

[1]) V. Pârvan, *Mem. asupra săpăturilor arh. în România*, citit în şedinţa dela 19 Mai 1914. «An. Acad. Rom.», Ser. II, Tom. XXXVI (Desbateri), Bucureşti, 1914, pp. 3—7; cfr. V. Pârvan, «Anal. Acad. Rom.», Tom. XLII, şed. din 21 Oct. 1921 şi Tom. XLVI, pp. 7—19; vezi şi V. Pârvan, *Probleme de arh. în România*, «Transilvania», LII, 1921, Nr. 1—2, pp. 4—14.

eneoliticul, prin epoca de bronz, protoistoria fierului, vom ajurge să amintim lucrările arheologice din vremea aşezărilor greco-romane până aproape de epoca întemeierii Principatelor Române. Regretăm de a nu fi putut da concursul nostru la continuarea săpării cetăţilor dace din munţii Sebeşului, dela Sud de Orăştie, dela Costeşti şi dela aşezarea principală dela Grădiştea Muncelului, care trebue să fie una dintre preocupările noastre de căpetenie şi care are în persoana prof. Const. Daicoviciu dela Universitatea din Cluj, un competent conducător.

Şantierele noastre de săpături preistorice din anii 1945 şi 1946 sunt următoarele: 1) Glina din com. Bobeşti-Bălăceanca, jud. Ilfov; 2) Piscul Cornişorului cunoscut sub numele de Sălcuţa, jud. Dolj; 3) Sărata-Monteoru, jud. Buzău; 4) Vădastra, jud. Romanaţi.

1. In satul Glina s'au reluat săpăturile M.N.A. din 1926 şi 1927, executate de d-l prof. I. Nestor, în movila preistorică «la Nuci» din epoca neolitică şi din începutul epocii de bronz. Lucrările din 1945-1946 au fost conduse de d-l M. Petrescu-Dâmboviţa, asistent la Muzeul Naţ. de Antich. şi aveau de scop de a degaja complet o aşezare compusă din acumulări succesive de resturi de locuiri preistorice şi de a determina exact succesiunea fazelor de civilizaţie preistorică, începând cu cel mai vechiu neolitic din Câmpia Munteană până la începutul epocii de bronz. Prima stratigrafiere a perioadelor de civilizaţie din neoliticul nostru s'a făcut la Glina, unde după cum se ştie s'a stabilit cel mai vechiu aspect de civilizaţie neolitică din Câmpia Munteană, numit Boian A, căruia îi succede de abia o epocă nouă, numită Gumelniţa şi înlocuită la începutul epocii de bronz cu o nouă civilizaţie, numită Glina III. Săpăturile din 1945 şi 1946 urmăresc încercarea de a subîmpărţi, mai amănunţit, aceste trei aspecte principale ale preistoriei mai vechi a regiunii, reuşindu-se să se determine de pildă 2 nivele în civilizaţia Boian A, un strat de transiţie dela Boian A către aspectul Gumelniţa şi 2 nivele principale ale civilizaţiei de tip Gumelniţa dintre care cel mai vechiu nivel a putut fi şi el subîmpărţit în 2 subnivele. In stratul Glina III s'a putut determina în cam-

pania din 1946 prezența și a unui nivel de locuire deosebit, caracterizat prin resturile unei civilizații, din plină epocă de bronz, denumită civilizația de tip Tei (Lacul Tei din marginea de Nord a Bucureștilor) și stabilită prin d-l prof. I. Nestor. Campania 1946 a adus în plus și rezultatul important al descoperirii și studierii atente a unor morminte de inhumație în stratul Boian A, care reprezintă cele mai vechi înmormântări rituale din neoliticul regiunilor dela Dunărea de jos.

Lucrările vor continua până la desvelirea întregului complex preistoric de așezări succesive din tell-ul dela Glina. Mișcarea a mii de mc de pământ, săpăturile până la o adâncime de 4,5 m pe o suprafață care va totaliza cel puțin 2.000 mp, nu este ușor de efectuat, mai ales în împrejurările de azi cu brațe de muncă scumpe și cu mijloace prea puțin suficiente.

2. D-na Hortensia Dumitrescu, șef de lucrări la M.N.A., a săpat în vara anului 1945 împreună cu d-nii Dorin Popescu, șef de lucrări la M.N.A. și cu dr. C. S. Nicolaescu-Plopșor, Directorul Muz. Reg. al Olteniei din Craiova, în cunoscuta așezare neo-eneolitică dela Piscul Cornișorului, intrată în literatură sub denumirea improprie de Sălcuța, jud. Dolj. D-na H. Dumitrescu a continuat în vara anului 1946 singură săpăturile în aceeași așezare. Stațiunea dela Sălcuța, proprietatea d-lui C. Marinescu, este destul de cunoscută prin săpăturile anterioare, începute de prof. I. Andrieșescu în 1914, și continuate în anii următori. In timpul primului războiu mondial a făcut acolo săpături și arheologul german Karl Schuchardt. Din nenorocire, rezultatele săpăturilor prof. Andrieșescu au rămas nepublicate, iar materialele se află în muzeele din Craiova, București și Berlin. Meritul descoperirii acestei stațiuni revine, cu mulți ani în urmă, d-lui C. Nicolaescu-Plopșor, cercetătorul pasionat și neobosit al meleagurilor Olteniei. Stațiunea aceasta este așezată pe o movilă care face parte dintr'un bot de deal cu mai multe șei despărțitoare și care la rândul său se înglobează în platforma olteană. Săpăturile întreprinse în 1945 și continuate în 1946 au fost trasate în așa fel încât să se poată ocoli vechile

gropi şi urme ale săpăturilor anterioare care fuseseră efectuate mai ales pe panta din spre Sud. Recentele săpături au fost începute pe versantul de Nord şi au fost continuate în spre centrul aşezării. Aici se deosebesc 2 rânduri de aşezări succesive corespunzătoare celor 2 straturi de chirpici ars, gros de 25—30 cm: I şi II. Aceste două straturi bogate de urme de vieaţă preistorică sunt despărţite între ele printr'un strat intermediar de 30 cm grosime, cuprinzând mai puţine rămăşiţe. La suprafaţa staţiunii s'au găsit urme rare romane şi barbaro-medievale, apoi un strat sporadic de tip « Coţofeni » şi dedesubt un strat intermediar de cca 40 cm gr de tip « Sălcuţa », care merge până la stratul de chirpici ars. In ceea ce priveşte locuinţele, ele nu s'au putut delimita, nici nu s'a putut urmări forma lor, deoarece chirpiciul arzând a alunecat peste tot spaţiul săpăturii. Judecând însă după numărul parilor ale căror urme se mai văd pe alocurea în pământul sănătos, pare să fi fost mai multe locuinţe; iar despre forma lor, cabana miniatură, găsită pe tăpşanul orizontal al movilei, ne indică tipul de locuinţă dreptunghiulară cu o deschidere rotundă pe una din laturile scurte ale patrulaterului. Elementul arhitectonic găsit aci, un vârf de par, ne arată gustul pentru podoaba cu caracter spiralic, cât şi pentru polihromie al locuitorilor dela Piscul Cornişorului. Deşi s'au dovedit 2 straturi de chirpici ars, care denotă 2 aşezări succesive de tip « Sălcuţa » distruse prin incendiu, în privinţa materialului găsit nu se poate preciza nicio diferenţă stilistică esenţială. Inventarul bogat al formelor cât şi al ornamentelor găsite, conţine unele tipuri inedite care fac posibilă presupunerea unor nouă legături şi influenţe culturale între civilizaţia « Sălcuţa » şi celelalte civilizaţii contemporane. Tehnica picturii în alb pe fond roşu, observată pe cele câteva fragmente dela Sălcuţa, ne arată de asemenea înrudiri cu ceramica asemănătoare dela Turdaş şi în genere cu regiunile cu ceramică corespunzătoare din Nord şi Est. Din punct de vedere cronologic staţiunea dela Sălcuţa se situează la sfârşitul epocii eneoliticului şi anume atât prin caracterul general al ceramicei cât şi al celorlalte rămăşiţe găsite. Se semnalează şi apariţia obiectelor de metal-aramă. Problema urmărită de nouăle săpături

dela Sălcuța este acea a determinării diferitelor faze de evoluție și o definire mai exactă a inventarului acestei civilizații. Aspectul civilizației Sălcuța se pare a caracteriza, ca o variantă regională a civilizației de tip « Gumelnița », regiunea de Vest a câmpiei dunărene.

3. Un alt șantier al M.N.A. este cel dela Sărata-Monteoru, jud. Buzău. Săpăturile arh. au fost inițiate aci de prof. I Andrieșescu în 2 campanii în 1926 și 1927. Ele au fost reluate, din 1937, de d-l prof. I. Nestor. In campaniile anilor 1945 și 1946, principala problemă urmărită a fost ca prin desveliri de suprafață pe cetățuia dela Sărata-Monteoru, să se stabilească precis stratigrafia depunerilor arheologice dela sfârșitul neoliticului și din epoca de bronz. Problema a fost rezolvită în sensul că s'a stabilit definitiv, că civilizația neolitică târzie de tip « Cucuteni B », reprezintă o mai veche locuire preistorică pe cetățuia dela Sărata-Monteoru, ea încheind, în jurul lui 1800 a. Chr., ciclul viețuirii neolitice de tip « Bandkeramik târziu » în această regiune. Epoca de bronz este caracterizată prin instalarea unei nouă civilizații numită de tip « Monteoru », care parcurge o evoluție caracterizată prin 3 faze principale în cursul cărora civilizația materială a acestui grup degenerează treptat în unele manifestări ale ei, de pildă în ceramică și marchează în altele un vădit progres, de pildă în metalurgie. Această evoluție se plasează foarte probabil în întregul bronz timpuriu și mijlociu, data exactă a încetării civiliz. de tip Monteoru neputând fi încă determinată cu datele căpătate până acum. Săpăturile dela Sărata-Monteoru își păstrează mai departe importanța lor mai ales pentru studiul epocii de bronz din Moldova și Muntenia nordică, aceasta cu atât mai mult cu cât ele au permis și descoperirea necropolelor respective, necropole care au fost săpate între 1937—1941 și care au furnisat un material antropologic destul de prețios pentru aspectul fizic al Tracilor din epoca de bronz, prin descoperirea a minimum 200 de morminte cu circa 100 de cranii apte pentru studiu.

4. In 1946, M.N.A. a luat hotărîrea să continue săpăturile începute cu 20 de ani înainte, de către regretatul profesor V. Cristescu, în așezările preistorice din raza com.

Vădastra, jud. Romanați, însărcinând cu aceste lucrări pe d-l C. Mateescu, asistent la catedra de Preistorie și Arheologie la Facultatea de Litere București. Sondajele făcute de Cristescu ca și alte sondaje ulterioare nu au reușit să determine în mod exact natura depunerilor arheologice de pe movila numită Măgura Fetelor dela Vădastra și nici succesiunea lor stratigrafică. Ipoteza lui V. Cristescu după care ar fi vorba de morminte de incinerație, a fost infirmată prin cercetări și studii anterioare, care au stabilit existența unor resturi de așezare și nu de necropolă în Măgura Fetelor dela Vădastra. S'au identificat până acum următoarele nivele arh.: La bază este un strat cu silozuri paleolitice sau protoneolitice, după care urmează un strat al civilizației de tip Vădastra I, care reprezintă în acea regiune cea mai veche civilizație documentată până azi. Vădastra este suprapus de stratul reprezentativ Vădastra II care este urmat de stratul de civilizație de tip Sălcuța. Elemente ale civilizației târzii neolitice de tip Coțofeni apar pe Măgura Fetelor deocamdată ca simple intrusiuni izolate fără a constitui un nivel arheologic bine determinat. Nu s'a găsit, cu toată amploarea săpăturilor, până acum, niciun element care să aparțină civilizației Glina III.

Inafară de săpăturile sistematice pe șantierele amintite, M.N.A. a întreprins prin personalul său științific, o serie de explorări de suprafață însoțite de mici sondaje în vederea identificării sau precizării diferitelor stațiuni preistorice din țara noastră, pentru a se putea completa harta arheologică. Astfel de cercetări au fost făcute de d-l B. Mitrea, șef de lucrări la M.N.A. în Oprișorul, pe piscul Dealul cu Țapa, jud. Mehedinți, împreună cu d-l Nicolaescu-Plopșor, apoi în Alunișul de Sus, Buzești, Crâmpoaia, Izvoare și Profa (jud. Olt); de d-l M. Petrescu-Dâmbovița în comuna Tăuteu, jud. Bihor, în legătură cu lotul de bronzuri achiziționat de M.N.A., ajutat de studenții Seminarului de Arheologie și Preistorie dela Universitatea din București, în jud. Ilfov, la Stoicani și în alte părți ale jud. Covurlui, precum și în jud. Teleorman unde s'a putut folosi de zelul pr. Ion Spiru dela Surdulești; de d-l Vlad Zirra, în jud.

Vâlcea și Dolj, de-a-lungul râurilor Olt, Olteț, Amaradia, Gilort, Jiu, Sohodol, Jaleș și Motru. In vara 1946 d-l Dorin Popescu a strâns informații la Muzeul din Cluj, pentru o lucrare intitulată « Aurul preistoric din Transilvania » și, cu ajutorul d-lui Zirra, a continuat să strângă material pentru un volum intitulat « Fibulele preistorice, romane și barbare din România », din colecții particulare (Caracal, Corabia și Orlea) și din Muzee (Turnu-Severin, Timișoara, Orșova și altele).

Ceea ce urmărim cu cercetările noastre preistorice este de a putea schița o succesiune în timp și o relațiune în spațiu între civilizațiile preistorice care se încrucișează pe pământul nostru. Pe baza cercetărilor stratigrafice și tipologice trebue urmărită chestiunea originelor istorice ale civilizațiilor din mileniile III, II și I în. de Cr., nu numai dela noi, dar din întregul Sud-Est al Europei. Și vom reuși: căci în sectorul preistoric, grație pregătirii și elanului d-lui profesor Ion Nestor, s'au putut deschide o serie de șantiere-școală și să se inițieze un anumit număr în studiul greu al preistoriei românești pentru care avem călăuză, valabilă încă lungă vreme, lucrarea prof. Nestor, « Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien », 1933 (din 22. Bericht d. Röm.-Germ. Kommision).

In sectorul greco-roman s'au făcut aproape toate săpăturile arh., afară de Sucidava, în Dobrogea. Și e natural să fie așa căci Dobrogea, coridorul de trecere a atâtor popoare și civilizații, este pământul cu urme arheol. cele mai numeroase, mărturii de netăgăduit ale diferitelor civilizații, care s'au topit în acest mare cazan antropogeografic.

1. La Histria, unde Vasile Pârvan a început săpăturile arheologice în 1914, în lipsa d-lui prof. Sc. Lambrino, titularul șantierului, și în înțelegere cu el, d-l prof. I. Nestor, ajutat de d-na A. Matrosenco, asistentă la M.N.A. și d-l C. Mateescu, după o vizită a noastră din 19 Iunie 1946, a făcut inspectarea șantierului și a clădirilor anexe, luând măsuri pentru buna conservare a ruinelor, a Muzeului și depozitelor și procedând la reorganizarea administrației șantierului. Ruinele importante dela Histria nu au suferit decât foarte

puţin în anii de războiu în care din 1942 lucrările nu au putut fi reluate. Să sperăm că după reîntoarcerea în ţară a d-lui prof. Sc. Lambrino, lucrările dela Histria vor continua iar în acelaşi ritm vioiu ca pe vremea lui V. Pârvan.

2. In ce priveşte săpăturile dela Callatis, care se fac din 1924 sub conducerea celui ce vă vorbeşte azi aci, ele diferă ca metodă şi practică de cele dela Sucidava, Histria, Dinogetia, Capidava, Arrubium sau Adamclisi. La Callatis nu e vorba de săpături pe un loc liber, nelocuit în care te îndreaptă sondajele şi şanţurile, cu o urmă de zid sau resturile de aşezare omenească şi le poţi urmări. Pe locul Callatis-ului vechiu, în toată întinderea acestui oraş, se găseşte Mangalia de astăzi. « Deasupra ruinelor Callatidei s'au sălăşluit, ne spune Vasile Pârvan în articolul său « Pentru Callatis » (din Analele Dobrogei, 1922, vol. III, p. 118) într'un biet târg sărac şi urît, barbarii vremurilor noastre. Delicatele reliefe funebre de marmoră, aurite de uşoare colori care se adăugau lucirii prea albe a pietrei, sunt material de ars var, pentru genialii turcotătari ai prezentului. Am spus puternicilor zilei, i-am rugat, să aşeze cocioabele contemporane ceva mai de parte de sacrele ruine. E loc destul împrejur, dar cu cine să te înţelegi ? Nu sunt eu însumi un pribeag rătăcit cu visuri din altă lume, în mijlocul celor ce au interes numai pentru ce e îmbuibarea greoaie a trupului, dar nu au nimic pentru bruma de suflet câtă a mai rămas pâlpâind în bietele lor fiinţe de o clipă ? Callatis se va acoperi, glăsueşte profetic Vasile Pârvan, încet de urîţenie modernă. Anticii vor dormi încă mult sub moloz. Bucuria lor copilărească spusă pe atâtea din pietrele lor de mormânt, de a mai vedea odată buna lumină a soarelui, nu le va fi sortită. In mormintele artei şi vieţii lor, se vor coborî subsolurile măcelăriilor şi cârciumilor moderne. Din marmorele lor vor face mortar şi piatră de clădit la căzărmile lor informe. . . Şi totuşi o litanie, o plângere, o amintitoare cântare de dragoste va fi răsunat şi pentru Callatis, înainte de a fi plecat eu la umbră ». Cât adevăr în această litanie ! Dar V. Pârvan ar modifica el însuşi concluzia la care ajunge în articolul său « Pentru Callatis ». Cuvintele « şi între nenorocirea Tomilor şi soarta bună a Histriei stă Callatis » nu se

pot ține azi, căci Callatis împărtășește azi în toate soarta orașului Tomis. In cercetările și săpăturile din Callatis, am aplicat după cum se vede din cele 8 Rapoarte preliminare, (publicate în Dacia, la urmă *Dacia*, IX—X, 1945, pp. 243—347), metoda de a sonda cât mai multe locuri virane pentru o completare a topografiei acropolei callatiene și a orașului Callatis. Posibilitățile de a face săpături arheologice în interiorul orașului Mangalia, scad pe zi ce trece pe urma construcțiilor nouă care se ridică. Numărul locurilor virane, de întinderi mai mari, e foarte redus. Nu este ușor de a obținea uneori autorizația din partea proprietarilor de locuri virane. Cu privire la împrejurările și condițiile în care se fac azi săpăturile arheologice în Mangalia, ele nu s'au schimbat față de cele de acum 30 de ani. In raportul său despre campania primă de săpături arheologice dela Callatis, din 1915 (vezi V. P â r v a n, « Raport asupra activității Muzeului Naț. de Antich. în cursul anului 1915 », Buc., 1916, tip. întâi în « Anuarul Com. Mon. Ist. », p. 31 și urm.), d-l prof. D. T e o d o r e s c u, ne arată decepția sa dela începerea lucrărilor pe teren când planul de executare a săpăturilor arheologice ale M.N.A. din Buc. trebuia modificat și lucrările sistate, din cauza opoziției proprietarilor particulari în spre ale căror parcele îndreptau monumentele sau resturile de ruine descoperite. Și ce era mai grav: cei mai mulți din proprietarii sau posesorii de parcele cu resturi antice, nu locuiau chiar în Mangalia, astfel că trebuiau făcute o sumă de intervenții neplăcute. Dar de câte ori n'am dat de proprietari care nu erau dispuși să admită răscolirea parcelelor pentru nu știu a câta oară, chiar dacă te obligai să le pui pământul la loc și a nu le lăsa terenul deteriorat prin șanțurile făcute ! Și de câte ori nu trebuia să abandonăm descoperirea sistematică a zidului descoperit acolo unde continua el fără îndoială, din cauza unui zid împrejmuitor, unei clădiri, unei cocioabe, unei străzi, sau unei grădinițe cu flori sau pomi roditori ! Nu-i ușor să faci săpături în Mangalia și totuși rezultatele cercetărilor și săpăturilor din Mangalia pot fi calificate ca satisfăcătoare. In 1945 am făcut săpături pe parcela din str. V. Alecsandri 8, propr. succesorilor Dr. Racovschi, unde se găsise un frag-

ment de colonetă de marmoră şi numeroase cioburi. Acolo am dat la o adâncime de 1,25 cm, de un zid în dir. N-S de 68—125 cm înălţime şi 50 cm lăţime pe care l-am putut urmări pe o întindere de 380 cm când împrejmuirea şi strada ne-au oprit continuarea săpăturilor. Niciun indiciu pentru precizarea cronologică a zidului, alături de care s'a găsit un pavaj, nici din obiectele mărunte găsite în cele două strate care se disting, nici din structura zidului cu lespezi mici legate intreolaltă cu pământ. Cu ocazia campaniei din 1945 am putut aduna în Muzeul din Mangalia, mai multe fragmente de inscripţii, numeroase resturi de monumente arhitecturale şi sculpturale precum şi de ceramică.

In 1946 descoperirea cea mai interesantă am făcut-o pe parcela d-lui C. Anastasiu din str. Ştefan cel Mare 3, unde proprietarul parcelei pregătea să pună temelia unei case nouă. Sistând lucrările construcţiei, am făcut săpături şi am ajuns să desvelim la 250 cm adâncime un zid pe o întindere de 320 cm. Inălţimea zidului este de 218 cm. Zidul e construit din lespezi mari în cele 3 rânduri de jos şi din pietre mai mici în partea de sus, legate intreolaltă cu pământ. Interesant e că la adâncimea de 2,40 m am constatat urme puternice de incendiu, cărbuni şi grăunţe de grâu arse, un opaiţ de bronz atins de foc, alte două opaiţe de argilă arsă, numeroase fragmente de lame de bronz şi, pe partea răsăriteană a zidului, numeroase fragmente de ţigle, olane şi fragmente de chirpici. In grămada de cărbuni s'au găsit două monete, una complet distrusă de foc, iar cealaltă s'a dovedit a fi o monetă de bronz din Callatis a împăratului Filip numit Arabs (244—249 d. Cr.). Prin această monetă am câştigat un terminus post quem pentru datarea zidului şi a incendiului. Moneta aceasta ne dă, pentru prima dată din cursul săpăturilor noastre dela Callatis, un indiciu preţios pentru stabilirea stratigrafiei în Callatis al cărei pământ e răvăşit de nenumărate ori în cursul veacurilor agitate ale acestei colonii dorice de pe malul apusean al Mării Negre. Iulius Capitolinus, biograful împăraţilor Pupienus Maximus şi Balbinus (la « Scriptores Historiae », XXI, 16, 3) ne aduce informaţia că sub aceşti împăraţi care au domnit pe la mijlocul anului

238 p. Chr., a început războiul cu Goții (Scythicum bellum) și că atunci s'a întâmplat distrugerea orașului Histria (fuit et Histriae excidium eo tempore). Prof. L a m b r i n o într'un studiu care se ocupă de distrugerea Histriei și reconstrucția acestui oraș în secolul al III-lea [1]), ajunge la concluzia judicioasă, că Histria a fost distrusă, nu în anul 238, ci probabil în 248, când împ. Filip Arabs, după succesul în contra Carpilor în 245 și 246, sistează plata unor subsidii către Goți și se vede, în 248, în războiu cu gintele germanice ca Taifalii, Asdingii (Hasdingii), Peucinii aliați cu Carpii, sub conducerea regilor Goți A g a i t h u s și G u t e r i c h u s. Acești barbari invadează provincia Moesia Inferior și asediază Filipopolis, și e foarte probabil că, în acești ani de lupte grele cu gintele barbare, a fost distrusă nu numai Histria, dar și Callatis, căci, în 248, barbarii ajung până la poalele munților Haemus. Cu ocazia acestei expediții de jaf pare-se că a fost distrus și orașul Callatis. Căci urmele de incendiu dela zidul descoperit nu par a aparținea unui incendiu parțial ci unui incendiu general pe urma unei invazii și distrugeri dușmane. Și la punerea temeliei casei vecine Nr. 5 din str. Ștefan cel Mare din Mangalia s'au constatat urme de incendiu, precum în aceeași stradă la Nr. 17 am putut constata, încă în 1924, enorme resturi de țigle, olane pe urma prăbușirii de foc a părților superioare cu acoperișul. Și în altă parte a Mangaliei, la punerea temeliei casei dr. O c t a v A b a g e r i u din str. Vânătorului, s'au constatat la fel, la aceeași adâncime, urme de incendiu, care va fi fost un dezastru pentru orașul întreg.

La o adâncime de 280 cm s'au găsit pe partea răsăriteană a zidului, sub pământul cu arsură, resturi de cărămidă de chirpici de formă rectunghiulară, de 5,2 cm grosime, alături de nenumărate fragmente de țigle-olane. Clădirea dela care avem descoperită numai o mică parte, avea deasupra temeliei de piatră, pereți formați și din chirpici și era acoperită cu țigle care s'au prăbușit cu ocazia incendiului general.

In vara 1946 am mai completat săpăturile din 1940 de pe parcela d-lui N. Roșculeț din Mangalia, la Vest de baia

[1]) *Revue des études latines*, XI, 1933, p. 457 și urm. Vezi și R. V u l p e, *La Dobroudja* (Acad. Rom., IV), 1938, p. 264 și urm.

comunală unde putem adăuga la zidurile cunoscute din 1940, un alt complex de zidării. La o zidărie am putut constata un început de boltă format din lespezi legate întreolaltă numai cu pământ.

Un mormânt în forma celui scitic de pe ghiol, transformat în vremea din urmă într'o gheţărie, a putut să fie stabilit pe partea stângă a B-dului Ferdinand fără ca să se fi putut face sondaje şi studiile necesare.

Nu voiu insista aci asupra obiectelor mărunte, fragmentelor epigrafice, sculpturale, arhitectonice şi ceramice care vor forma obiectul unui raport special pentru « Dacia ».

3. Pe stânca din com. Măcin, jud. Tulcea, exploatată azi în partea NV, SV şi S de Soc. « Granitul », este aşezată cetatea antică romană « Arrubium », de formă aproape dreptunghiulară cu laturile 220 m pe 170 m, cu o suprafaţă totală aprox. a cetăţii de 37.400 mp. Săpăturile dela Arrubium conduse de d-l prof. Emil Condurachi au avut ca obiectiv imediat în prima şi în cea de a doua campanie (vara 1943 şi vara din 1946) degajarea incintei cetăţii romane, fondată în epoca lui Traian şi — probabil — complet refăcută în secolul IV. In prima campanie s'a degajat tot ceea ce mai rămăsese încă nedărâmat prin exploatarea pietrei din stânca cetăţii pe latura de V, care mărginea braţul Dunării. La capătul unui fragment de zid rămas suspendat pe stâncă, s'a degajat complet, încă din 1943, un turn de curtina care străjuia colţul de N-E al cetăţii. Pornind dela acest turn de curtină, s'a continuat degajarea unei părţi din zidul de Nord pe o lungime de circa 19 m.

In campania de vară a anului 1946 s'a mai degajat încă o parte din latura de N a incintei, întărită în 2 puncte, situate la circa 12 m unul de altul, de 2 contraforturi. Este probabil că toată latura de Nord a cetăţii era întărită prin acelaşi sistem de contraforturi.

La capătul laturei de Nord, se află un turn, complet degajat încă din săpăturile anterioare. In campania din vara anului 1946 s'a degajat de o parte şi de alta a acestui turn, pe o lungime de cca 40 m, zidul incintei în direcţia N şi V. Pe latura de Vest, la circa 12 m mai spre Est, la un nivel mai jos, s'a

degajat complet un complex de ziduri, al căror rost n'a putut fi încă bine precizat. La prima vedere pare poarta cea mare a cetății.

In același timp, s'a făcut un sondaj la capătul platoului ce se întinde la Est de cetate. S'a descoperit un mormânt roman de inhumație, construit din olane, alături de care, la un nivel puțin mai jos, s'au descoperit și morminte romane de incinerație. Inventarul mormintelor este extrem de sărac.

Cetatea dela Arrubium s'a păstrat, datorită incendiilor și prefacerii de către Turci, în condiții foarte rele. Din cauza enormei cantități de pământ îngrămădită deasupra zidurilor, randementul săpăturii este adesea cu totul redus. Sondajul executat pe platoul din partea de Est a cetății pare a dovedi că, în acest loc, se afla așezarea civilă dela Arrubium. Săpăturile ulterioare vor putea confirma această identificare, de cel mai mare preț pentru vieața romană din Dobrogea.

4. La cetatea de pe grindul Bisericuța, com. Garvăn (jud. Tulcea) — probabil Dinogetia antică — săpăturile începute în 1939 sub conducerea d-lui prof. G h. Ș t e f a n, au continuat și în vara anilor 1945 și 1946.

In 1945 s'a executat degajarea unei porțiuni din zidul de Vest al cetății atât spre Sud cât și spre Nord de poarta de pe această latură și o secțiune perpendiculară pe zidul cetății prin presupusul val și șanț de apărare de lângă latura de Vest a fortificației. Această secțiune, lungă de 40 m dela creasta valului până la zidul cetății, urma să fie prelungită pe versantul opus al valului. S'a putut stabili că zidul cetății se sprijine în această parte direct pe stânca naturală și că este foarte probabil ca zidurile să fi fost construite cu piatra scoasă de pe loc. Valul este o construcție târzie și constă dintr'un nucleu de piatră și pământ. Sub el se găsesc urmele activității și locuirii omului reprezentate prin ceramică mai veche (fragmente de amfore, vase de pastă roșie și cenușie etc.). Faptul că printre fragmentele de olărie târzie din val se găsesc și cioburi de factură mai veche, care s'au scos odată cu pământul cu care s'a ridicat valul, dovedește că acesta s'a construit destul de târziu, poate secolul V—VI. Inventarul obiectelor rezultate din săpături este uniform și relativ sărac. El constă

mai ales din olărie mai numeroasă din speciile târzii şi din puţine obiecte de metal. Menţionăm o monetă anonimă de bronz cu chipul lui Cristos pe avers şi crucea composită pe revers, precum şi o monetă skyphată de billon reprezentând pe Alexios I-iul Comnen.

Cel mai vachiu document s'a descoperit la poalele dealului numit Dealul lui Vodă şi constă dintr'o tegulă purtând stampila « Cohors II Mattiacorum », unitate care a fost identificată şi în castrul roman dela Barboşi.

Lucrările dela Dinogetia din vara anului 1946 au avut ca scop executarea unei secţiuni în interiorul cetăţii pentru obţinerea primelor ştiri asupra succesiunii straturilor arheologice. Secţiunea are o lungime de 66 m şi merge în latul cetăţii dela o lature la cealaltă a acesteia. In această campanie săpătura n'a putut fi adâncită decât până la baza stratului din vremea împăratului Justinian — ceea ce înseamnează până la circa 3 m — rămânând pentru campania viitoare adâncirea ei până la stratul cel mai vechiu, — ceea ce înseamnează aproximativ încă 3 m. In secţiunea executată anul acesta s'a constatat existenţa a două mari strate.

1. Stratul roman târziu este reprezentat printr'un foarte bogat inventar alcătuit din olărie, opaiţe, pietre de râşniţe, greutăţi de plasă, monete etc. şi se încheie cu sfârşitul secolului al VI-lea p. Chr. Opaiţele şi fragmentele ceramice cu semne şi simboluri creştine măresc numărul obiectelor paleo-creştine descoperite în campaniile anterioare. Intre obiectele recoltate în acest strat merită o atenţie deosebită: un cântar de bronz cu 3 cârlige pentru suspendat şi 4 muchii dintre care 3 sunt gradate pentru greutăţi dela 1—60 librae. Importanţa deosebită a acestuia constă în inscripţia de caracter oficial din vremea eparhului Constantinopolului, cu numele Gerontios — acelaşi praefectus urbi din vremea lui Justinian care a apărut anul trecut pe o greutate de sticlă descoperită de d-l D. Tudor la Sucidava.

2. Deasupra acestui strat şi pe dărâmăturile lui găsim un strat masiv « barbar », reprezentat printr'o serie de ziduri de o tehnică cu totul rudimentară — pietre lipite cu pământ — şi printr'un inventar ceramic extrem de bogat, însă foarte

uniform. Este vorba, în primul rând de oala fără toartă, cu gât scurt și buza evazată, uneori cu găuri practicate în pereții ei pentru a fi suspendată de o sfoară, fie lucrată la roată, fie modelată numai de mână. Caracteristica acestei specii ceramice este ornamentarea, care constă fie din valul simplu sau multiplu executat cu un pieptene, fie din motive scobite (Rädchenverzierung). Un alt semn deosebit al acestei specii îl formează mărcile de pe fundul oalelor, mărci care constau din cruci, svastici, triunghiuri etc., executate în relief. Atât formele și tehnica vaselor cât și motivele ornamentale și mărcile de pe fund sunt foarte cunoscute în ceramica regiunilor invadate de Slavi, atât la Slavii nordici cât și la cei sudici și de aceea această olărie este socotită ca « slavă ». La noi ea apare pentru prima dată într'o măsură așa de covârșitoare și unul din țelurile ce vor trebui urmărite în săpăturile viitoare, va fi acela, de a căuta să se precizeze cronologia acestei specii înlăuntrul intervalului de timp dintre secolul VII—XII p. Chr.

Grosso modo, atât pe baza monetelor lui Ioan Zimisces și a urmașilor acestuia, găsite în săpăturile dela Dinogetia, cât și prin datele din mormintele de aiurea, putem data această olărie între veacurile IX—XII p. Chr.

Marele număr de gropi cu oase și solzi de pește ca și greutățile de plasă improvizate din bucăți de țigle și olane vechi alături de fusaiolele ce nu pot avea aci altă întrebuințare decât ca anexe ale plaselor și năvoadelor de pescuit, ne dau o imagine clară a vieții locale de după sec. al VI-lea.

O serie de inele de bronz ca și o cruce de bronz cu ornamente filigranate aparținând aceluiași strat se află în curs de curățire și de aceea nu putem spune mai mult despre ele. Dintre cereale s'a constatat că se folosea sigur meiul.

In încheiere, cetatea dela Bisericuța — Dinogetia —, pe lângă datele nouă pe care le așteptăm pentru epoca romană atunci când se va ajunge în stratul vechiu al ei, a dat o sumă de informații prețioase asupra epocii romane târzii și mai ales asupra acelor vremuri întunecate ale istoriei naționale care se întind între sec. al VII—XII-lea p. Chr.

5. Săpăturile arheologice dela Capidava, conduse de d-l conferenţiar universitar Gr. Florescu, au avut ca obiect, în vara anului 1945, determinarea topografică a elementelor de fortificaţie a castelului târziu, redus la 1/4 din toată întinderea cetăţii, adică: şanţul, berma şi zidul înconjurător. De asemeni s'a deteiminat topografic şi zidul-incintă construit din piatră cu pământ, al aşezării rurale contemporane din celelalte 3/4 ale întinderii cetăţii. Afară de acestea s'a consolidat şi paramentul curtinelor zidului înconjurător din spre sat, care, în câteva locuri, fiind ars în incendiile din antichitate, sub acţiunea agenţilor atmosferici, începuse să se desfacă.

In vara anului 1946, d-l Gr. Florescu a continuat cercetarea stratului superior (al 5-lea), numit în genere « barbar ». După monetele găsite îl datează între, probabil, sec. al VI-lea şi al X-lea. Locuinţele scoase la iveală sunt în unele locuri, adică acolo unde dărâmăturile erau mai abundente, îngropate pe jumătate în pământ, iar în altele ridicate la suprafaţă, din lemn — un fel de gard de nuiele lipit cu lut amestecat cu paie şi pe dinăuntru şi pe dinafară, — după cum arată cenuşa şi cărbunii în cantitate mare şi chirpicii arşi în incendiu. Locuinţele au formă dreptunghiulară şi se compun dintr'o singură încăpere cu vatra în mijloc. După obiectele găsite în locuinţă, d-l Florescu a ajuns la unele concluzii de caracter cultural-etnografic. Obiecte de fier puţine şi între ele nicio armă ci numai unelte, ca fier de plug, casmale, etc. sau cuţite — fireşte în stare fragmentară. Apoi râşniţe, piue de piatră, în sfârşit greutăţi pentru plasă de prins peşte. S'au găsit de asemenea ca resturi de bucătărie, oase de animale domestice, oi, porci, bovine, pasări, cum şi foarte mulţi solzi şi oase de peşte. După toate acestea, d-l Gr. Florescu deduce că avem de a face cu o populaţie paşnică, care se ocupa cu agricultura, creşterea vitelor şi pescuitul. In ceea ce priveşte ceramica, pe baza căreia d-l Gr. Florescu urmăreşte a ajunge la concluzii mai ales de caracter etnografic, ea a ieşit până acum la iveală în cantitate destul de mare şi de formă variată. Această ceramică a fost caracterizată până acum ca slavă şi adusă la noi odată cu migraţiile slave. D-l Gr. Florescu, pe

baza cercetărilor sale, constată că nu e slavă și într'un studiu pe care crede că îl va publica în curând, va lămuri în bună parte această problemă.

6. Săpăturile dela Sucidava pe locul comunei Celei, din plasa Dunării, jud. Romanați, au fost începute în 1936. In 7 campanii s'a putut stabili acolo o așezare care are la bază un strat preistoric (neolitic și La Téne dac). Peste stratul acesta urmează imediat stratul Constantinian. Pe un platou înconjurat de șanț natural se găsește o fortificație din vremea lui Constantin cel Mare, restaurată de împăratul Justinian. Stăpânirea romană este aci continuă dela Constantin cel Mare și anume dela anul 328 până la Teodosius al II-lea (447 când e dărâmată de Huni). Vremea bizantină ține dela Justinian (526—565) până la Mauriciu Tiberiu (582—602) dela care avem, din 597, ultima monetă.

Săpăturile din 1945 au fost făcute la Sucidava de d-l D. Tudor, șef de lucrări la M.N.A., în lungul laturii de N a cetății, și ele s'au extins până la colțul S-E al fortificației care este mai ridicat decât restul suprafeței și e separat cu un șanț. Porțiunea săpată între vechiul șantier din 1943 și acest colț, apare de asemenea răvășită iar zidăria aproape complet distrusă. S'a urmărit a se găsi linia de postamente care întovărășește în interior zidul de înconjur. Nu s'au putut descoperi decât fundamentele lucrate din mari blocuri de piatră a 2 postamente, restul a fost dărâmat cu desăvârșire. In vederea săpăturilor următoare, s'au executat 2 tranșee lungi de cca 20 m peste șanțul și peste panta ridicăturii dela colțul de S-E al cetății. Față de bănuiala lui Pârvan și mai târziu a d-lui Tudor care găseau acolo o frura din epoca lui Justinian, rezultatul a fost cu totul surprinzător. S'a putut determina că stratele de pământ sunt cu totul răvășite și într'o epocă mult mai recentă. Cum în această regiune Tocilescu a găsit, în 1899, cu ocazia altor sondaje o cărămidă cu litere cirilice, iar în 1945 s'a dat și peste o monetă de argint dela împăratul Rudolf al II-lea, rămâne a se presupune că avem de a face cu o redută din secolul al XVI-lea, făcută în epoca lui Mihai Viteazul pentru a supraveghia garnizoana turcă de pe malul bulgăresc din Ghighi. In 1946

s'a terminat desvelirea zidului cetăţii în colţul de S-E, unde s'a descoperit un turn de apărare în cea mai mare parte distrus. Lângă o curtină s'a găsit aproape intactă o groapă de bucate bizantină, zidită din cărămizi în felul unui puţ. Săpăturile au fost mutate în interiorul cetăţii la Apus de termele săpate. neştiinţific de ocupanţii germani în 1918. Printr'o fericită întâmplare s'a dat acolo peste o basilică creştină din veacul al VI-lea. Aceasta e prima descoperită în Nordul Dunării şi cea mai veche biserică din Dacia, care precedează cu 7—8 secole pe cele gotice dela T. Severin. Basilica măsoară 20,90 m lungime şi 10,20 m lăţime. E orientată spre E şi prevăzută cu simplă absidă. Deşi distrusă în cea mai mare parte, s'a putut preciza forma şi funcţiunea ei. Era pavată în altar cu un strat de mortar peste care se aşternuseră cărămizi pătrate. Corpul navei nu avea despărţituri şi era şi el pavat cu cărămizi mari aşternute peste un strat de pământ galben bătut. In centrul basilicei se păstrează un postament de zid (3,50 m × 1 m), ce pare a fi format baza unui amvon. In interiorul bisericii au apărut 2 morminte de cărămizi care nu conţin niciun fel de obiect funerar. Una dintre cărămizile folosite la un atare cosciug, are pe ea o cruce închisă într'un cerc. Alte morminte atât în interior cât şi înafară pe lângă ziduri erau răvăşite. Graţie unei conducte păstrate în zidul de Sud al basilicei, se poate stabili că ea primea apă, probabil dela termele vecine. După obiectele descoperite, ceramică, monete, fibule, etc., basilica datează din epoca lui Justinian (526—565) — Mauriciu Tiberiu (582—602) Materialul arheologic descoperit în această campanie este destul de redus faţă de campaniile anterioare.

7. Nu putem încheia acest sector, fără a atinge şi Monumentul dela Adamclissi şi şantierul nostru dela Tropaeum, cu 3½ ha 5240 mp pentru Monument şi 37 ha 8927 mp pentru cetatea lui Traian. Monumentul dela Adamclissi, de forma unui turn circular clădit masiv numai din piatră şi ciment, cu un diametru de 28 m şi înălţimea de 18 m., cu pietre cioplite, cu sculpturi care compuneau veştmântul său exterior cu coronamentul, acoperişul, acest Monument, « simbolul latinităţii dela Dunărea de Jos, imaginea

puterii și majestății romane » a trecut dela descoperirea lui, dar mai ales după apariția, în 1895, a publicației frumoase a lui Tocilescu, în colaborare cu savanții germani Otto Benndorf și Georg Niemann, ca importanță arheologică-istorică, dincolo de frontierele noastre naționale, ajungând unul dintre obiectele cele mai de seamă de artă și de studiu de interes mondial, un obiect care nici azi nu și-a găsit deslegarea definitivă în ce privește partea istorică, arhitectonică și artistică. In apropierea acestui Monument este vechiul Tropaeum, numit, în epoca lui Constantin cel Mare, Tropaeensium civitas, astăzi cetatea dela Adamclissi. Titularul șantierului arheologic dela Adamclisi era, la urmă, mult regretatul Paul Nicorescu, profesor de Istorie Antică la Universitatea din Iași. Moartea prea timpurie a acestui savant român, întâmplată la 24 Iunie 1946, ne-a silit să luăm pe seama M.N.A. atât Cetatea cât și Monumentul. Delegând pe d-l prof. Gh. Ștefan la fața locului, am putut constata că la Adamclissi se resimte lipsa unui plan unitar în cercetările întreprinse. Tocilescu a pornit săpăturile de-a-dreptul până în jos neglijând determinarea straturilor printr'o secțiune pentru ca apoi să cerceteze strat cu strat. S'au săpat clădiri importante și uneori izolate din interior, înainte de a se fi terminat desvelirea incintei. După Tocilescu a lucrat la Adamclissi prof. G. Murnu. De abia în săpăturile regretatului Paul Nicorescu care, în repetate rânduri, și-a spus cuvântul său competent în ce privește Monumentul dela Adamclissi, la urmă într'o comunicare făcută la Congresul al VI-lea Internațional de Arheologie din Berlin din August 1939, se vede lămurit tendința de a termina cu zidurile incintei înainte de a continua explorarea interiorului cetății. Șantierul dela Adamclissi, cu toată importanța națională și internațională a Monumentului dela Adamclissi, nu are utilajul tehnic necesar, în special materialul rulant cu linii și vagonete. Nici nu ne putem imagina continuarea științifică a lucrărilor arheologice fără a se remedia mai întâi această lipsă. Ultimele săpături care trebue să fi cerut eforturi foarte mari, au putut duce la degajarea interiorului unui număr însemnat de turnuri, însă dărâmă-

turile şi molozul evacuate rudimentar cu lopeţile sau cu mâinile, au ajuns în exteriorul turnurilor de unde vor trebui ridicate la o distanţă mai mare spre a se izola cetatea. Muzeul Naţional de Antichităţi are de gând să facă din cetatea dela Adamclissi un şantier arheologic modern, un şantier-şcoală, numind un titular cu calităţi de autoritate şi iniţiativă ştiinţifică, dar şi cu cele de bun gospodar şi cu adânc spirit de abnegaţie, întru cât prima datorie a conducătorului acestui şantier important va fi, de a face o radicală ordine şi curăţenie în ceea ce s'a săpat până acum. In multe locuri taluzul şanţurilor de explorare s'a dărâmat, în turnuri s'au încuibat tufişuri de mărăcini şi buruiană, ba au crescut şi copaci. Părţi din ziduri nefiind consolidate s'au dărâmat din cauza intemperiilor. Lucrări de consolidare s'au făcut în prea mică parte. Monumentele epigrafice, sculpturale şi arhitectonice vor trebui ridicate de pe locurile unde zac astăzi şi puse la adăpost într'un Muzeu care trebue construit acolo. Pentru toate aceste şi pentru buna întreţinere a cetăţii va fi necesar să se asigure şantierului o activitate continuă şi intensă şi pentru aceasta, avem nevoie de posibilităţi materiale masive. Abia după lucrările aceste preliminare şi înzestrarea şantierului cu utilajul necesar, se va putea păşi la etapa a II-a, la săpături nouă. Muzeul Naţional de Antichităţi instituind o comisiune, e pe punctul de a întocmi un plan pe lungă durată, după care vor fi dirijate nouăle săpături în cetatea dela Adamclissi împărţită în zone. La acest şantier ţinem să pregătim surcrescenţa de tineri arheologi care lucrând o serie de ani alături de cei mai bătrâni, să se poată iniţia din vreme în toate direcţiile şi pentru continuarea şi conducerea lucrărilor. Căci să ne dăm seama: Cetatea cu labirintul zidurilor pentru care se cere întocmirea unui ghid, reclamă o muncă ştiinţifică intensă şi continuă de generaţii de arheologi, pentru a pune în adevărata lumină istorică Trofeul şi cetatea acelui împărat a cărui mărire pretorienii şi legionarii romani vroiau să o vestească, urbi et orbi, de pe meleagurile Dobrogei de azi. Şi odată cu şantierul dela Adamclissi sperăm să se rezolve şi problema metopelor aduse, aproape 1/2 de secol, de G r. T o c i l e s c u la Bucureşti,

care metope așezate în Parcul Carol I, în jurul Muzeului Militar Național, se găsesc azi, după dărâmarea acestui Muzeu, aruncate pe două rânduri în marginea aleei principale din Parc, care urcă dela lacuri la Observatorul Astronomic. Unele din metope stau în picioare, altele sunt căzute pe spate, destul de multe rupte în două sau mai multe bucăți, cu reliefurile lovite, rupte sau tocite. Monumentul dela Adamclissi, după cum se exprimă d-l Tudor într'un raport, se macină singur în Parcul Carol I, așa că în cel mult 10 ani aceste metope nu vor mai avea nevoie de niciun adăpost căci vor rămânea blocuri informe de calcar spălat de ploi și crăpat de soare. Cum Muzeul Național de Antichități, cu bugetul său anual de 14 milioane, nu poate acoperi costul transportului de cca 150 milioane de lei care ni se cereau pentru adăpostirea provizorie a lor în curtea Muzeului de Artă Națională « Regele Carol I » din Șoseaua Kiseleff, nici suma de sute de milioane necesară pentru construirea unor barăci pe locul unde se găsesc acum, rămâne, după executarea unui album cu fotografii ireproșabile, să răsturnăm metopele cu fața sculptată în marginea aleei și pe partea colinei unde au fost mutate, ca să le ferim de colțul vremii și de distrugerile și pângăririle oamenilor de astăzi, până ce o generație mai generoasă și mai fericită le va așeza la locul de cinste cuvenit [1]). Aflu chiar acum, că Ministerul Artelor, sezisat de Muzeul Național de Antichități, face eforturi să rezolve problema metopelor din parcul Carol I.

In Iulie 1946, d-l Gh. Ștefan luând în seamă pentru Muzeul Național de Antichități inventarul șantierului dela Adamclissi, a făcut o mică săpătură descoperind un arc din apeductul care alimenta cu apă cetatea Tropaeum, ridicat peste o viroagă ce venea din direcția NE. Bolta este formată de 17 pietre calcaroase foarte frumos tăiate și are deschiderea de 2,4 m înălțimea de 1,20 m și grosimea de 75—76 cm. Cheia de boltă tăiată dintr'un vechiu monument, poartă pe partea de Sud, un relief reprezentând un vultur din față

[1]) D-l Arh. Horia Teodoru, într'o comunicare ținută la 26 Februarie 1946, la MNA, a examinat toate posibilitățile orânduirii provizorie și definitive a reliefurilor dela Adamclissi.

cu aripile în jos şi capul spre dreapta, iar pe faţa de Nord o rozetă în şapte colţuri cu un gurguiu în centru. Peste acest arc treceau tuburile apeductului care nu se mai păstrează, dar ale căror urme se pot constata în câteva locuri. In orice caz este o lucrare foarte bună care arată importanţa pe care Romanii dela Tropaeum o acordau problemei aprovizionării cu apă a cetăţii, problemă care reprezintă şi astăzi dificultăţi pentru locuitorii dela Adamclissi.

Paralel cu cercetările arheologice au mers şi cele numismatice făcute pe teren de d-l B. Mitrea, şef de lucrări la Muzeul Naţional de Antichităţi. După apariţia în Ephemeris Daco-romana (X, 1945, p. 3—154), a studiului d-lui B. Mitrea întitulat «Penetrazione commerciale e circolazione monetaria nella Dacia prima della conquista», ne dăm seama de necesitatea completării studiilor şi cercetărilor numismatice pe teren, căci numai aşa putem avea informaţii preţioase şi reale. In studiul său d-l Mitrea reuşeşte să stabilească prezenţa activă a comerţului oraşelor adriatice Apollonia şi Dyrrhachium, în regiunea de Vest a Illiricului şi în Dacia, între anii 229 şi 100 a. Chr. După această dată, deşi Apollonia continua să mai bată monete, drahmele Apolloniei nu se mai găsesc pe teritoriul arătat mai sus. In schimb apare acolo, în foarte numeroase tezaure, moneta republicană romană care ne indică, dela 100 a. Chr., prezenţa activă a comerţului republican roman în părţile acelea. Până acum am avut informaţii insuficiente asupra diferitelor descoperiri monetare. D-l Mitrea a fost delegat de Muzeul Naţional de Antichităţi să facă cercetări la faţa locului cu privire la descoperiri incidentale recente şi la alte mai vechi, pentru a strânge date cu privire la mediul în care au fost găsite şi se găsesc aceste tezaure. Rezultatele acestor cercetări pe teren nu au întârziat. S'a putut stabili pentru unele din tezaurele de monete romane republicane ca de pildă în Alungeni (jud. Trei Scaune), Bălăneşti (Olt) şi Sfinţeşti (Teleorman), că ele au fost găsite în mod sigur în aşezări dacice. Acest rezultat precum şi faptul că se găsesc o serie de imitaţii locale după originalele romane republicane, ne dovedesc că aceste tezaure au fost strânse şi folosite de către populaţia dacă. D-l

M i t r e a a făcut cercetări numismatice pe teren în: Fărcașele și Viișoara (jud. Romanați). Sfințești și Vodă Carol (jud. Teleorman), Strâmba (com. Pietrari, jud. Dâmbovița) și Alungeni (Trei Scaune). Continuându-se cu aceste cercetări se vor putea stabili unele prețioase concluzii istorice cu privire la penetrațiunea monetei romane republicane în Dacia. Până acum am putut constata în Muntenia vreo 25 de descoperiri de tezaure de felul acesta, iar în Oltenia, 17. Numărul acesta arată frecvența circulațiunii monetare republicane romane. Urmează să se studieze penetrațiunea romană în Dobrogea, Moldova și Transilvania sub raportul numismatic. Paralel cu acest lucru pe teren vor fi studiate tezaurele dela Muzeul Național de Antichități, Academia Română precum și din colecțiile particulare și vor fi controlate toate notițele despre descoperiri de tezaure dela noi și dincolo de hotarele Țării noastre.

In dreptul satului Olteni din jud. Vâlcea, la 6 km la N de orașul R. Vâlcea, a fost semnalat de d-l Dem. Popescu, notarul comunei Bercioiu din jud. Argeș și de Poliția orașului R. Vâlcea, că în albia Oltului, 3—4 m de malul vâlcean, la 1 m adâncime, a fost găsită de zlătari care căutau fire de aur în apa râului, o comoară de monete de argint. D-l D. T u d o r, delegat al Muzeului Național de Antichități deplasându-se a făcut în Septemvrie 1946 cercetări pe teren și a adus 190 monete de argint dela Septimius Severus (193—211) — Valerian (253—256). Ultima monetă este chiar din 256. Comoara aceasta a fost ascunsă pe vremea primejdiilor barbare și pe vremea invaziilor gotice de pe la mijlocul secolului al III-lea d. Cr.

In ce privește planul de acțiune pe viitor în sectorul arheologiei clasice greco-romane: el trebue conceput în sensul ridicării nivelului de lucru. Aparatul primitiv cu care operăm astăzi trebue înlocuit cu un aparat tehnic cerut de progresul științei arheologice. Fără materialul rulant, fără desenatori și experți în arta fotografică nu se pot face săpături arheologice sistematice, strict științifice. Arheologul singur nu poate îmbrățișa toate cunoștințele din toate ramurile de știință pe

care le reclamă adeseori descoperirile făcute la săpături arheologice. El trebue să aibă legături în toate direcţiile cu specialişti. Cât de necesară este o catedră de arheologie practică, insistent cerută la Universitate de Vasile Pârvan! Dar planul de acţiune trebue conceput nu numai în direcţia continuării şantierelor noastre din Dobrogea, unde s'au păstrat, mai bine şi mai numeroase, monumentele din antichitate, şi unde rezultatele erau mai arătoase şi adeseori se speculau pentru obţinerea fondurilor necesare şi pentru o propagandă în direcţia aceasta. Planul trebue conceput în acea direcţie în care se pot rezolvi atâtea probleme de mare actualitate naţională, prin săpături cu rezultate mai puţin răsunătoare dar de interes istoric urgent. Să atacăm aşezări civile, rurale, pentrucă din rezultatul acestor fel de săpături vom putea primi răspunsurile la probleme care ne interesează în prima linie. Din săpăturile şi descoperirea aşezărilor rurale, de pildă a celor de pe Dunăre, vom putea învăţa mai uşor decât din cercetările din jurul diferitelor castre, cu vieaţa lor militară şi oficial dirijată şi al diferitelor oraşe în care se anunţă totdeauna influenţa modei, cum s'a desfăşurat contactul între Romani şi populaţia autohtonă şi cum a cedat tradiţia locală influenţei străine şi ce s'a petrecut în aşezările rurale după părăsirea Daciei de către Romani, ce a rămas fără schimbare şi cum s'a desfăşurat mai departe vieaţa rurală. Aşezările rurale ne pot informa mai bine cu privire la începutul şi sfârşitul vieţii romane; în ele putem găsi mai lesne veriga legăturilor între civilizaţia autohtonă şi Romani pe de o parte şi între cea din epoca migraţiunilor pe de altă parte. Din aşezările rurale civile putem cunoaşte mai bine evoluţia civilizaţiei autohtone, dacă s'a desfăşurat ea în mod natural şi paşnic sau a suferit vreo influenţă străină, vreo tulburare. De aci putem cunoaşte şi întru cât a putut influenţa elementul rural vieaţa de prin castre sau oraşe. Evident că pentru a capta toate elementele necesare pentru aceste probleme, săpăturile trebue să înceapă printr'o secţiune pentru stabilirea exactă a stratigrafiei şi abia apoi să se facă planul de lucru ulterior. In felul acesta vom putea mai uşor să dovedim că nu suntem un popor fără certificat de naştere sau

fără istorie. Vom putea arăta că adeseori nu poate fi vorba de suprapunerea unei populații nouă care ar fi întunecat vechea civilizație, căci nu poate fi calificat un strat superior atât de repede ca strat barbar dacă nu s'a cercetat într'o așezare rurală, legătura acestui strat cu stratul roman. Pe urma cercetărilor așezărilor rurale civile, se va cunoaște mai bine decât din stratigrafia culeasă de prin castre și orașe, că ceea ce se găsește în stratele de sus are legătură firească cu ce a fost jos. Aceste constatări s'ar putea face pe regiuni mai întinse și dincolo de hotarele țării noastre, prin vizite reciproce la fața locului. In felul acesta am putea să lămurim din partea arheologilor atâtea probleme importante din vremea protoistoriei noastre până spre întemeierea Principatelor.

Recunoscători pentru concursul material din anul acesta acordat de Ministerul Educației Naționale și cel de Finanțe precum și de Consiliul național de cercetări științifice, nu ne îndoim că vremea de pace definitivă care ne surâde, ne va aduce Institutul Arheologic atât de mult așteptat și fondurile masive necesare pentru satisfacera unor cerințe de ordin științific și național.

DE SENECTUTE

BĂTRÂNEȚA IN CADRUL MUNCII PENTRU CULTURĂ

— SCĂDERE ȘI ADAUS —

DE

S. MEHEDINȚI
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în ședința publică dela 15 Noemvrie 1946

Scăderea trupului,
Inălțarea sufletului.

In latura etică,
bătrâneța e culminarea vieții.

In ultima comunicare [1]), mărturisisem că aș dori să vă spun câteva cuvinte despre *România Viitoare*, așa cum o văd geografii și etnografii. S'a ivit însă din capul locului o întrebare: Cei ajunși în seara târzie a vieții mai au ei oare vederea destul de ageră spre a zări măcar ceva din ceea ce va putea fi mâne ori poimâne?

Urma deci dela sine că ar trebui să cercetăm mai întâi *Bătrânețea*, — cel puțin în cadrul muncii pentru cultură, când e vorba de Academie. Gândul acesta se leagă însă și de o imprejurare mai veche. Stând odată de vorbă cu Titu Maiorescu, îndrumătorul generației noastre, mi s'a părut că se uita cu oarecare sfială spre zilele bătrâneței. Trecuse de 60 de ani, în plină sănătate trupească și sufletească. Intimpinase multe — multe greutăți, unele nebănuite nici de prietenii cei mai de aproape, cum se constată din « Insemnări-le » de curând publicate. Văzând însă vioiciunea excepțională a minții și munca atât de punctuală a întemeietorului criticei

[1]) *Metoda geografică* în științele naturale și sociale (ședința dela 5 Octomvrie 1946).

române, nu ştiu cum mi-a venit să-i spun că bătrâneţa e doar o boală, iar cine poate lucra ca'n zilele tinereţei n'are temeiu să se plângă.

Cumpănit ca totdeauna, magistrul m'a privit câteva clipe în tăcere; apoi, dându-şi seama că vorbele acelea nu erau o măgulire de ocazie, s'a înseninat. — Totuşi, stângăcia mea de a pune în faţa unui om cărunt bătrâneţa şi boala pe acelaşi cântar mi-a lăsat o amintire foarte neplăcută. — Dar aveam o scuză: In copilărie, nu văzusem niciun bătrân bicisnic. Vasile Diaconu, care păşea cel dintâi la nafură, sta în mijlocul bisericii drept ca un brad, măcar că pletele lui erau albe. Ioniţă Vornicu — tot aşa. Al-de Bitirez, Balcu, Vândevară, Bunghez, Gosav, Sfârnog . . . un sobor de moşnegi tot unul şi unul. — Iertaţi-mă că înşir aici numele unor oameni, care neam de neamul lor n'au visat că vor fi pomeniţi dincolo de marginea satului acela ascuns între munţi. Dar s'a mai întâmplat ceva: Copilul, care văzuse acei falnici bătrâni, s'a nimerit să citească pe la 15 ani cartea lui Cicero *De Senectute*. Şi măcar că n'avea pregătirea cuvenită, a simţit o reală plăcere. Avusese parte de un dascăl rar, un cărturar şi jumătate, care colindase prin multe ţări, ştia o mulţime de limbi — învăţase şi sanscrita. Ce nu citise, ce nu văzuse şi ce nu povestea, când era în toanele lui cele bune! Clasa ajungea o şezătoare . . . Şi astfel, minune a tuturor minunilor, nişte băietani, în anii jocului cu mingea, au citit într'o întinsoare toată cartea lui Cicero « Despre Bătrâneţă ».

Fie-mi deci îngăduit, pe temeiul acestor vechi amintiri şi a celor văzute şi trăite de atunci încoace, să vă spun ceva despre ultima fază a vieţii omeneşti. — Bucuros aş fi lăsat altora sarcina asta, dar nu mai văd împrejurul meu pe nimeni dintre cei aflaţi aici acum 31 de ani. Ştiind însă că există o asociaţie pentru cercetarea fenomenelor legate de bătrâneţă, m'am încumetat să vă înşir câteva observări, care s'ar putea să aibă: întâi, oarecare interes din punctul de vedere pur ştiinţific; apoi, fiindcă se vor lega la urmă şi cu noua ramură a ştiinţei — *Etnopedagogia*, de care a mai fost vorba aici, când am înfăţişat Academia fiecărei naţiuni, ca cea mai înaltă instituţie educativă a naţiei respective.

I

In latura fizică — scădere, apoi cădere. *Insuperabile fatum.*

Să începem cu partea fizică. — Din capul locului, cată să mărturisim că bătrâneța însemnează o firească scădere. Tot începutul are și un sfârșit. Se aprind și se sting sorii, se înalță și se ruinează munții, se nasc și pier speciile vegetale și animale; se ridică și cad popoarele și împărățiile... Cum să nu scadă, apoi să cadă și individul omenesc! E numai o chestie de timp și de *tempo*. Cedrii Californiei umbresc pământul de sute și mii de ani. Unii au fost contemporani cu faraonii care clădeau piramidele Eghipetului. Câte dinastii și câte imperii n'au trecut de atunci până azi! Va trece, și împărăția cedrilor uriași *(sequoia gigantea)*, ca să le urmeze alte dinastii vegetale. La fel și popoarele. Iar poetul care a spus că nu se sperie „de moarte, ci de veșnicia ei", ar fi fost mai logic, dacă s'ar fi speriat mai de grabă de încremenirea lui într'o vieață veșnică. Vechii Elini aveau despre moarte o închipuire destul de firească. Morții lor se odihneau de-a-pururi; nu mai simțeau nimic, nu mai știau nimic [1]. Singur Tiresias, ghicitorul cel încărcat de ani, păstrase și sub pământ știința lui, ne spune Homer. Insă era sătul bietul moșneag de povara științei și-ar fi dorit din suflet, să aibă și el parte de liniștea morții depline. — Iată cum se tânguia:

« O Zevs, părinte și stăpân, de ce nu mi-ai dăruit o vieață mai scurtă, și de ce nu m'ai făcut părtaș neștiinței oamenilor? Tu nu mi-ai voit binele, când mi-ai lungit traiul șapte veleaturi de om »...

Așa dar, gândul trecerii *dincolo*, în liniștea eternă, ar trebui să fie cel mai odihnitor pentru om. Insă ivirea creștinismului a răsturnat dintr'odată toate perspectivele. In loc de lumea sub-pământeană a lui Hades, unde umbrele stau cuprinse de un somn necurmat, teologia creștină ne-a pus înainte două mari priveliști: o genune de chinuri nesfârșite în flacări și smoală topită — Iadul, și o veșnică ferie — Raiul. Ce se

[1]) Doar cei fără mormânt mai rătăceau noaptea, arătându-se în vis rudelor și prietenilor, rugându-i să-i îngroape spre odihna de veci.

găsește în fiecare, putem afla chiar din pridvorul bisericilor (de pildă la Mitropolie). Iar cine vrea să știe și mai multe, să citească opera lui Dante. Vorba cronicarului: « Se sparie gândul ... », citind numai o pagină din povestirea poetului florentin, despre grozăviile Infernului. — E drept, că la el mai găsim și un Purgatoriu, deci o rază de speranță. Culmea ororilor au atins-o însă acei creștini, care cred că oamenii sunt dați Diavolului chiar dela naștere, și că Dumnezeu s'a înșelat, croind Iadul prea îngust, așa că trebue acum să-l mai lărgească spre a încăpea toată gloata celor ce se nasc și se vor mai naște.

Cumplită perspectivă! Noroc că cineva a găsit leacul ... Există un popor cu atâta simț de armonie și atât respect față de logică, încât a scăpat și pe acești creștini pesimiști de grija lărgirii iadului. Poporul acela judecă așa:

Este Dumnezeu A-tot-puternic? — Este. Atunci, Diavolul a fost un mare nătărău, când a început războiu cu creatorul lumii. Cum să te lupți cu cel A-tot-puternic? Infinitul nu poate fi biruit de nimeni niciodată. (E chestie de logică și de bun simț). De aceea, Satana a pierdut războiul și a fost aruncat, cu toate oștile lui drăcești, în adâncimile întunecate ale Iadului. — Cu timpul va vedea și el cât a fost de neghiob, îi va părea rău și se va pocăi ...

Apoi, este Dumnezeu nemărginit de bun? Este. Așa dar îl va ierta și pe Scaraoschi ... Iadul va rămânea ca o șandrama pustie, iar morților, potrivit cu vrednicia lor, le va rămânea o singură împărăție, a Cerului, « unde nu este durere, nici întristare, nici suspin, ci vieață fără de sfârșit ». — Dialectica optimistă a poporului din Carpați (fără analogie în folklorul altor neamuri) este o dovadă pipăită că doctrina Dacilor « nemuritori », atât de admirați de Greci și de însuși Socrate, a putut da creștinismului o nuanță de unică armonie. Concepția neamului românesc despre lume este un document de o neprețuită valoare etnopedagogică. — Pot să se sperie alții de moarte și de iad; noi, cei legați de pământul dacic și de străvechile datini, care fac să însoțim cu veselie priveghiul morților (ba în unele ținuturi dela munte, să trimitem și scrisori până la cei din cer ... unde ne așteaptă Lumina cea

veșnică), noi suntem deplin asigurați. In locul Iadului mohorît al anticilor, în care bietul Tiresias nu-și putea afla odihnă, și în locul grozavului Infern al lui Dante și al creștinilor pesimiști, care cer lărgirea Iadului, blândul popor din Carpați, cu seninătatea sa dacică, a simplificat radical problema, deschizând tuturor calea spre Raiu, — până și Diavolului (dacă se va pocăi . . .).

De n'ar fi făcut poporul acesta pe fața pământului nicio ispravă, afară de cea mai frumoasă *baladă*, cea mai duioasă *doină* și cea mai omenească exegeză a creștinismului, și tot s'ar cuveni să fie respectat și îngrijit de toate Națiunile-Unite, ca o raritate a tuturor rarităților omenirii. (Iar asta nu ca o favoare, ci ca un act de riguroasă dreptate. — In deosebi ne sunt datoare neamurile pesimiste, de oarece exegeza țăranului român le-a scăpat de grozavul ponos că Dumnezeu, cel A-totputernic și nemărginit de bun ar consimți să împartă pe veci stăpânirea lumii cu Belzebut, simbolul mișeliei și al răutății).

* * *

Bine. Toate bune. Ne-am asigurat deocamdată în ce privește frica de moarte . . .

Cum stăm însă cu neajunsurile bătrâneței?

După anii fermecători ai copilăriei, care găsește mari bucurii chiar jucându-se cu pietricele și cu surcele; după spornica tinerețä, când omul trăiește « zile cu trei sori în frunte. . . cu izvoare ale gândirii și cu râuri de cântări », să vezi în amurg puterile scăzând, nu e oare o pedeapsă care întunecă toate plăcerile din trecut? La ce slujește chiar nectarul, băutura zeilor, dacă în fundul cupei, cele din urmă picături sunt amare ca veninul?

Datori suntem să răspundem limpede la astfel de întrebări. — Și iată răspunsul. E adevărat, foarte adevărat că bătrâneța aduce cu sine dela un timp o scădere fizică. Dar să nu uităm că și finalul unei opere muzicale e o scădere; unele instrumente ale orchestrei amuțesc și totuși sentimentul armoniei crește în loc de a scădea . . . Recunoaștem dar că bătrâneța coboară pe om fizicește, începând cu agerimea simțurilor. Cele mai viu dintre toate, văzul, își scurtează raza. Doamne,

câtă înlesnire în tinerețǎ, când din vârful unui munte cuprinzi cu ochii depărtări pe care ar trebui să le străbați cu piciorul ceasuri și chiar zile întregi! De pe culmea Zboinei, la cotul cel mare al Carpaților, ciobanul zărește tocmai în câmpia Siretului trenul înaintând ca o omidă neagră. (Vede vălătucul de fum, lungindu-se în urma locomotivei). Baciul cel bătrân duce palma la ochi, în chip de strașină, dar nu mai poate desluși vedenia din depărtarea încețoșată, are însă destulă agerime să deosebească bine toate oile boteiului ce se apropie de strungă, la mulsoare; ba încă să bage și firul în undrea, când trebue să cârpească gaura vreunui burduf.

Apoi, să nu uităm că mai sunt și ochelari. Greu era, când omenirea nu cunoștea încă meșteșugul de a îndrepta văzul, ajutându-se cu sticle subțiate în anume chip, după nevoile fiecăruia. De atunci, ochiul a căpătat puterea de a întineri. Nu mai pomenim de lunete și alte aparate, care lungesc ori scurtează raza vederii după voie. Cu telescopul, pot vedea și bătrânii până în adâncimile spațiului ceresc, iar cu microscopul ei pot descoperi într'o picătură de apă sumedenie de vietăți, pe care nici ochii tinerilor nu le pot zări fără ajutorul lentilelor.

Doamne ferește, să nu rămână cineva chiar orb. Insă asta se poate întâmpla nu numai bătrânilor, ci la orice etate.

Apoi, dacă e vorba numai de slăbirea unui simț, trebue să ținem seamă că mai rămân altele, care pot să-i împlinească lipsa. Ceea ce nu vezi, poți pipăi, poți auzi, gusta ori mirosi. Când vederea pictorului impresionist Degas a slăbit, el s'a lăsat de pictura în uleiu, care cere mai multă agerime vizuală, înlocuind-o cu pastelul (servindu-se de creioane colorate și de linii tari), iar în cele din urmă a părăsit și pastelul, și s'a apucat de sculptură. Sensibilitatea ochiului se mutase oarecum în vârful degetelor, ajutându-l să modeleze lutul. — Compensarea aceasta nu e numai o iluzie. Nu prea de mult, botanistul cel mai vestit din Scoția era un orb, dar asta nu-l împiedeca să iasă la câmp spre a erboriza. Cunoștea plantele după pipăit; alteori după miros și după gust. Nici cetitul nu lipsește orbilor, dacă se ajută cu degetul. Cine a văzut odată un orb, primblând palma pe pagina cărților

făcute anume pentru pipăit, și cum zâmbește de plăcere, când degetul arătător se oprește la pasajele interesante, acela nu se mai sperie nici de pierderea văzului. Natura se ajută în multe multe feluri. Orbirea agerește nu numai pipăitul, dar ascute și auzul, apoi întărește și memoria. Lipsa vederii nu l-a împiedecat pe Homer să ticluiască în gând miile de versuri ale Iliadei și Odiseei. — E un lucru știut că cele mai multe cântece și cele mai lungi le cunosc lăutarii orbi.

Mai greu e cu auzul. Când începi a fi tare de-o ureche, te bizui pe cealaltă, cum te ajuți și cu un singur ochiu, când ai nenorocul să-ți lipsească celălalt. Unde mai pui înlesnirile timpurilor din urmă. Cum ochiul e ajutat de ochelari, urechea se ajută cu un soiu de pâlnie, care adună și întărește sunetul; megafonul poate întări în chip uriaș vocea, microfonul poate culege și cele mai fine vibrații acustice, iar cu stetoscopul auzim nu numai ce se petrece în anume părți ale corpului, dar am ajuns să sondăm chiar adâncimile Oceanului. Prin urmare, și urechea bătrânilor poate întineri. — E de prisos să mai amintim lungirea auzului prin telefonie și radiofonie, care ne permi azi să auzim ca și cum ar vorbi alături, pe cel ce ne șoptește ceva din dosul pământului, tocmai dela antipozi. In sfârșit, de când am putut înregistra până și răsunetul undelor trimise în spațiile interplanetare, ne putem aștepta la isprăvi și mai mari. — Fără de voie, ne gândim la Pitagora, al cărui Cosmos era imaginat ca un imens instrument muzical; mișcarea astrelor da naștere la o « dulce muzică de sfere », pe care urechea zeilor o auzea « cum se naște din rotire și cădere ». Cu atâta deci e mai dureroasă pierderea totală a auzului — al doilea corifeu în ierarhia simțurilor. Ce grozavă schimbare: dintr'odată oamenii rămân muți, pasările mute, apa râurilor și chiar valurile mării — mute; mut și vântul care frânge copacii, mută și furtuna care răscolește oceanul. Cumplită pagubă lipsa vocilor omenești și a nenumăratelor sonorități armonioase, născute din atâtea și atâtea instrumente muzicale. Orchestra, cu dirigent cu tot, pare o ceată de smintiți, care se strâmbă pe întrecute . . . Ii mai rămâne surdului doar amintirea sunetelor. După cum muzicantul cetește parti-

tura, cum cetește în tăcere gazeta, ascultând însă în gând orchestra, tot astfel cel care a păstrat în memorie unele fraze le poate repeta în gând (cum se zice în « surdină ») și simte același fior de bucurie, ca și când le auzise în zilele cele pline ale vieții. Așa se înțelege de ce Beethoven, chiar după ce asurzise, a continuat a făuri melodii nouă, ascultându-le doar în minte. — Prin urmare, nici pierderea auzului nu-i tocmai o catastrofă.

Nu mai înșirăm celelalte simțuri: pipăitul, mirosul și gustul. In genere, când slăbește unul, îi poate ținea locul în oarecare măsură altul. Cât de departe poate ajunge compensarea aceasta, o știm din întâmplarea cu Hellen Keller. Imbolnăvindu-se de scarlatină, când era numai de doi ani, a rămas oarbă, surdă și mută. Până la 7 ani, a vegetat ca o plantă. Atunci o profesoară isteață a izbutit s'o învețe alfabetul, scriindu-i literele pe palmă, cu vârful degetului și punând fetița să pipăe îndată lucrurile de care era vorba. Ajutându-se astfel numai cu pipăitul, copila cea oropsită de soartă a ajuns să treacă examene la universitate, apoi să scrie opere — cunoscute azi până la marginile pământului. Dar mirarea tuturor mirărilor este filosofia ei optimistă. A trăit (și mi se pare că trăiește și azi) încântată de vieață. Cunoaște oamenii după felul cum dau mâna; atingerea degetelor unui copil, adierea vântului, alipirea unui trandafir de obraz . . . au fost pentru dânsa adevărate izvoare de bucurie. Și dacă o biată ființă oarbă, mută și surdă a putut fi atât de mulțumită, se cuvine oare să se plângă de slăbirea simțurilor cei ce văd, aud, vorbesc, cetesc și se desfată privind atâtea peizaje pe fața pământului și pe bolta înstelată a cerului?

Cer iertare că mai înșir lucruri atât de evidente pentru cine are ochi de privit și minte de gândit. Dar le înșir fiindcă lumea prea le trece cu vederea, când e vorba de izvoarele de bucurii ale bătrâneței. Scăderea simțurilor — da; nu însă cădere ca în fundul unei carcere. Veștejire — da; însă este și o bătrânețã verde. Pe amândouă, poezia populară le arată în imagini pline de înțeles:

Bătrânețe, haine grele!
Mult aș vrea să scap de ele . . .

Obosit trebue să fie bătrânul, care simte și greutatea hainelor de pe el! — Suind încet plaiul, baciul își amintește sprinteneala din tinerață, când urca priporul, cântând din frunză, și chiamă codru'n ajutor:

Fagule, cu frunza lată
Din poiana cea rotată,
Schimbă șirul anilor,
Anilor dușmanilor,
Să 'nflorească culmea toată
Să mai fiu ce-am fost odată...

Melancolie — firește. Dar nu totdeauna și nu la toți. Dela Gheorghe Buian, care la 80 de ani călărea ca un haiduc, am auzit altă vorbă:

Tinerețe c'ale mele
Se mira lumea de ele,
Patru veri am fost haiduc,
Și la vară iar mă duc...

Râdeau ștrengărește ochii moșneagului. Căldura anilor tineri îi înviora și apusul vieții. Se temea de un singur lucru: Să nu cumva să-l părăsească puterile pe neașteptate; să nu se pozmăgească, ajungând ca o « babă turcească », să râdă și copiii de el. Fudulie? Nu. Dar se ferea să nu rămână slut, fiindcă bătrânul cel verde avusese parte de ceea ce se întâmplă unor oameni norocoși: să fie la bătrânețe mai înfățișători decât la tinerețe. Se zice că așa era Plato. Cel din stanzele lui Rafael e senin, puternic, dominator — ca un zeu Se înțelege, frumusețea aceea este creația pictorului. Dar lăsând la o parte fermecătoria artei, e știut că chiar în realitatea vieții, la unele popoare (la Francezi, bunăoară), tocmai în anii bătrâneței, fisionomia capătă expresia cea mai fină și mai caracteristică.

Dar dacă asta e o excepție, o altă împrejurare e aproape regulă generală: Boalele molipsitoare ocolesc pe bătrâni; organismul lor capătă un fel de stabilitate. Zicătoarea populară sună așa: « Am văzut mai multe piei de miei, de cât de oi bătrâne ». In adevăr, mortalitatea cea mai mare este în anii cei dintâi ai vieții, iar cei care au apucat multe ierni și multe veri, dacă ritmul traiului lor nu e prea sbuciumat, aceia se apropie de ceasul inevitabil într'un *tempo* destul de domol, făcând popa-

suri care îi odihnesc și-i desfată. A se mișca cu foarfeca în mână printre pomii unei grădini cât de mici este pentru un bătrân un izvor de bucurie zilnică. Pe când excursiile tinerilor sunt însoțite de sbenguială — o sburdare animalică — plimbarea potolită a bătrânilor bucură sufletul tot atât (sau chiar mai mult) decât corpul. Odihnindu-se la malul pârâului, pe un trunchiu de copac sau pe un bolovan, moșneagul stă de vorbă cu apa ce saltă peste pietre, ascultă cântecul pasărilor din zăvoiu, se bucură de vântul care îi aduce miros de iarbă cosită, iar susurul cetinei brazilor îi amăgește urechea, ca răsunetul unei cascade foarte depărtate. Iluzie . . . ! Dar amestecând cele ce-i stau acuma înaintea ochilor cu cele văzute ori auzite cu ani și ani în urmă, i se deșteaptă în suflet amintiri care îl fericesc . . . Pe când tinerii se plimbă mai mult cu picioarele, bătrânii călătoresc mult și cu gândul. — Câtă deosebire între alpinistul acrobat, care se leagă cu funia de mijlocul călăuzei și, potcovit cu scoabe de fer, se cațără pe stânci drepte ca zidul (căzând uneori prostește în prăpastie) și bătrânul care, cu un bețișor în mână: hai, hai . . . colindă în voie potecile, gustând pe îndelete priveliștile naturii. Tinerii aleargă, bătrânii contemplă. — Uneori, în pauzele mai lungi ale somnului, ei repetă agale: suirea pe cutare munte, cutare coborîre cu plutele pe sub vârfurile golașe ale unui pisc ce se aseamănă cu o mănăstire înălțată spre cer, cutare pescuit de noapte, cu fachia aprinsă, în lungul pâraielor pe unde calcă numai sălbătăciunile codrului . . . panorame peste panorame, văzute în gând cu aceeași mulțumire, ca și în zilele cele mai spornice ale vieții. — Bucurii și iarăși bucurii, fără nicio osteneală.

In sfârșit, dacă șirul anilor e prea lung, natura se îngrijește de o ultimă compensație:

Când dorești mai mult somnul? Atunci, când te simți foarte obosit. In ceasul acela, ce noroc poate fi mai mare, decât să închizi ochii și s'adormi somnul cel mai lung dintre toate. Poeții — filosofi (ca Alfred de Vigny ori Eminescu) departe de a se teme copilărește de veșnicia morții, au spus dimpotrivă:

Sunt însetat de somnul pământului s'adorm . . .

Liber deci să creadă fiecare ce va voi și cum va voi. Dar, pentru orice om cu judecată, gândul la moarte și la locul unde se odihnesc morții — *campo santo*, cum zic, așa de frumos Italienii — trebue să fie cel mai liniștitor dintre toate. Vederea unui cimitir e ocazie de înseninare, nu de încruntare. Și nu e vorba numai de cimitirele cu multe flori, cu sculpturi de artă sau cu bogate amintiri istorice, ci chiar de cele mai umile, cu cruci fără nume ori cu niscaiva lespezi pe mormintele năpădite vara de buruieni. Până și astfel de cimitire, pentru omul care e om, sunt ocazie de socoteli cu veșnicia și de înălțare peste nivelul vieții de toate zilele.

Dar să fie destule cele spuse despre latura fizică; să ne întoarcem acuma și spre sufletul bătrânilor.

II

In « partea sufletului », vedem: cum crește *cantitatea cunoștințelor*, cum sporește *calitatea gustului estetic* și cum se înalță *tonalitatea simțului etic*.

Dacă în partea corpului e scădere, în latura sufletească se poate constata în unele priviri o reală adăugire.

A) NUMĂRUL CUNOȘTINȚELOR CREȘTE. — SINTEZE ȘTIINȚIFICE.

Mai întâi, sporește numărul cunoștințelor. Cine a văzut multe și-a auzit multe, nu se poate să nu știe multe. Cetind azi una, mâne alta, dela o vreme saltarele bătrânilor se umplu cu tot felul de însemnări. — In « Trilogia Științei », am arătat că cei care stau în preajma cărților, vrând-nevrând ajung spre bătrâneță erudiți. In țările cu o vieață mai ticnită, nu e familie în care să nu se fi adunat o mică bibliotecă, potrivită cu gusturile și ocupațiile celor din casă. A ceti e pe-acolo un obiceiu zilnic. Mi-aduc aminte de o Franțuzoaică bătrână, care cetea în fiecare seară câteva capitole din istoria Franței de Michelet. Era pentru toți pensionarii ei un fel de enciclopedie . . . Adesea o auzeam zicând: *Si jeunesse savait . . . si jeunesse savait . . .* Adevărul e că toți cei înaintați în etate știu multe, — uneori chiar mai multe decât

ar fi dorit să ştie. De aceea, şi sunt buni de sfat; spre ei se îndreaptă în zilele grele ochii tuturor. Formula cea mai solemnă la Romani era: *Senatus populusque romanus*, adică « adunarea bătrânilor » întâi, apoi gloata poporului. — In Iliada, cel mai respectat dintre Greci era bătrânul Nestor. La serbările pentru înmormântarea lui Patroclu, alături de ceremonia funerară, se organizase şi jocuri de întrecere: alergare cu carele de luptă, tragere cu arcul, trântă, fugă, bătaia cu pumnul . . . şi altele, şi altele. Au ieşit din rânduri, vitejii vitejilor: Ajax, cel mai înalt şi mai spătos dintre Achei, purtând un scut din şapte piei de taur; Diomed cel cu lancea cât un răzlog şi cu un glas care acoperea strigătul unei cete de 50 de luptători; apoi puternicul şi vicleanul Ulyse, şi mulţi — mulţi alţii. Indureratul Achile a împărţit tuturor premiile cuvenite, dar « urna cea mai adâncă şi neatinsă încă flacără », ştiţi cui a dat-o? Unuia care nu luptase, ci numai privise: divinului Nestor, înţeleptului bătrân, care ştia să dea Grecilor sfaturile cele mai potrivite, povestind cele văzute şi păţite de dânsul, în vremuri pe care tinerii n'aveau de unde să le cunoască. La Roma, tot aşa. Când Pyrrhus încercase cucerirea Italiei, aducând în contra legiunilor chiar elefanţi (un fel de tancuri ale epocei), spre cine s'au îndreptat ochii tuturor? Nu spre consuli, tribuni, auguri sau vreun *pontifex maximus*, ci spre unchiaşul Appiu Claudiu, adus de mână la Senat, de fiii lui, fiindcă vederile îi slăbiseră. Nu însă şi mintea. — Cuvântul lui a hotărît atunci soarta Italiei şi prin urmare a tuturor ţărilor dimprejurul Mediteranei. (Asta nu mai e poezie, ca la Homer, ci politică de stat, adică realitatea cea mai aspră dintre toate). Să mai amintim că Roma a ajuns la apogeu, dobândind pe cel mai bun împărat, *optimus princeps*, după chibzuinţa cui? A bătrânului senator Nerva care, ales împărat, cu fireasca grijă şi smerenie a bătrânilor, a pus ochii, dintre toţi generalii, tocmai pe Traian şi l-a înfiat, chemându-l la tron? (Cât de vrednic a fost « alesul », se poate judeca dintr'o împrejurare unică: Un papă din evul mediu, care revizuia pe semne listele celor din raiu, s'a rugat de Dumnezeu, să primească în locul cel mai de cinste şi pe monarhul cel prea bun, măcar că nici nu fusese botezat.

Dumnezeu i-a ascultat rugăciunea, dar cu o condiție: să nu mai ceară așa ceva pentru nimeni altul).

E de prisos să mai stăruim. Prin firea lucrurilor, tinerii n'au de unde să știe o sumedenie de fapte, pe care abia încercările vieții le scot la iveală. Vorba ceea: « Tot pățitu-i priceput », de unde a ieșit și înțeleapta zicătoare: « Cine n'are un bătrân, să-l cumpere ». — Să lăsăm însă la o parte vieața practică, unde hotărăște întâi de toate bunul simț și să vedem dacă bătrâneța ajută și munca pentru cultură.

Din capul locului, răspunsul este afirmativ. Tinerii, îndată ce găsesc câteva fapte nouă, își închipuesc că au ajuns reformatorii specialității lor. Cum se îndeasă unele femei frivole să cumpere grabnic ceea ce numesc ele « modern » (un calificativ foarte impropriu), tot astfel începătorii ambițioși sunt gata să primească în bagajul lor științific cât mai multe noutăți — mai ales, vorbe nouă — ca semn de cultură. In ajunul războiului mondial, bântuia pe la noi mania inovațiilor « cu orice preț ». Cuvântul *proaspăt* ajunsese o adevărată obsesie. Cei cu procesul generațiilor țineau să asigure mereu lumea că ei sunt « proaspeți », adică trufandale. Bătrânii însă care în cursul vieții lor au văzut atâtea « noutăți » ajunse vechituri (și chiar cârpe aruncate pe maidan), nu-și mai pierd cumpătul în fața nici unei mode. Verificând mereu faptele și teoriile, ei știu că este o primejdie tot atât de mare a te închide cu nătângie în cadrul unei singure teorii, considerată ca un fel de Coran al specialității, pe cât e de mare pericolul de a schimba teoriile ca decorațiile, numai din dorința de paradă.

Bătrânii sunt scutiți de astfel de fudulii; sunt gata să primească și înnoiri, dar cu măsură și sub rezerva unei verificări cât mai lungi. Pe lângă inevitabila erudiție, ei dobândesc un simț critic tot mai fin. Apoi, dela o vreme, capătă ceva și mai de preț: putința de a ajunge la sinteze, o însușire care nu se poate cere tinerilor. Pentru ce? Pentru că sinteza, pe lângă un material considerabil, mai are nevoie și de un fel de presbiție intelectuală, adică înlesnirea de a vedea lucrurile mai depărtate, fără să te împiedeci de cele apropiate. Iată câteva pilde. Alex. Humboldt a scris marea sa operă *Cosmos*, abia după 70 de ani; foile din urmă le-a dat la tipar în al

89-lea an al vieții sale neobosite. (Despre valoarea acestei monumentale sinteze, e destul să amintim atât: Contemporanii credeau că secolul al 19-lea se va numi « Secolul lui Humboldt », după cum al 18-lea fusese numit « Secolul lui Voltaire »). — Dar vestitul istoric Ranke l-a întrecut și pe Humboldt ca inițiativă până în seara târzie a vieții. După ce publicase o sumă de opere capitale, patriarhul istoricilor începu la 90 de ani să mai scrie și o istorie universală *(Weltgeschichte)*, dând gata câte un tom pe fiecare an. — S'a oprit la al șaselea volum, lăsând în al 96-lea an al vieții lucrarea neterminată. — Din fericire, putem cita pilde chiar din România. Frumoasa sinteză bio-geografică, prezentată anul trecut Academiei în chip atât de elogios de colegul nostru d-l Traian Săvulescu, este opera octogenarului naturalist dela Grumăzești. Entomologul « filosof », ajuns la 89 de ani în plină activitate științifică, e o dovadă pipăită că bătrâneța nu împiedecă pe cineva de a ocupa un loc de onoare în cadrul muncii pentru cultură. Și fiindcă e vorba de științele naturale, se cuvine să mărturisim că, după cum d-l Caradja a făcut dintr'un sat moldovean « un centru pe glob » [1]), Clujul a ajuns și el un centru de însemnătate mondială în ce privește Speologia prin silințele altui bătrân naturalist, profesorul Racoviță.

Puteau să fie realizate astfel de opere, fără o muncă urmărită până la adânci bătrânețe? Fără de voie ne aducem aminte în șirul acesta de idei și de vestitul entomolog Fabre. Putea el să ajungă, cum i s'a zis, « Homer al animalelor », fără ostenelile unei lungi vieți în pusnicia grădinei sale, unde a venit însuși Președintele Republicei să-i aducă omagiul Franței întregi? — In minunata sa operă Banchetul, Plato pune în gura lui Socrate aceste cuvinte: « Ochii minții nu văd limpede decât atunci, când ai trupului slăbesc ».

Solemnă mărturisire și vrednică de ținut minte, fiindcă fusese făcută față de floarea intelectualității ateniene, din cel mai luminos secol al culturii antice. Nu uitați că între alții erau de față spiritualul Socrate și amarul umorist Aristo-

[1]) Traian Săvulescu, *Aristide Caradja — entomolog și filosof.* (Analele Acad. Rom. Mem. Secț. Științif., XX.8.1945).

fan). Dar iată alături de lumină și inevitabila umbră. Dacă bătrânețea, sporind cunoștințele și ascuțind simțul critic, înlesnește sintezele, nu-i mai puțin adevărat că amânarea operei până în anii din urmă ai veleatului omenesc e și o reală primejdie. De-ar fi murit Humboldt la 70 de ani, mai exista un *Cosmos?* Câte și câte întâmplări nu pot risipi munca cuiva chiar în clipa din urmă! Incendii, cutremure, revoluții, războaie, epidemii și alte și alte calamități. Intâmplarea este a-tot-puternică și în bine, dar și în rău. Zeul roman *Fatum* era legat la ochi... (Uneori la întâmplările oarbe ale naturii fizice se mai poate adăuga și nătângia omenească. In astfel de cazuri, singura speranță e că opera să fie continuată de cineva dintre urmași, iar răspunderea întârzierii cade întreagă pe creștetul celor ce au împiedecat realizarea la timp a operei de sinteză).

Un lucru însă rezultă clar din faptele înșirate până aici: Măcar că bătrânețea însemnează scădere fizică, ea poate fi în latura intelectuală un real câștig, atât prin sporul cunoștințelor, cât și prin întărirea simțului critic, care înlesnește închegarea marilor sinteze stiințifice.

B. SPOR IN CALITATEA GUSTULUI ESTETIC.

Mai mare și decât sporul cunoștințelor este ascuțirea gustului estetic.

Cine nu îndrugă în anii adolescenței câteva stihuri, « ce din coadă au să sune », ca și smeii de hârtie! Dar zornăiala asta încetează iute și de grabă. Răsunet durabil au numai operele cu adevărat artistice, iar acelea se ivesc tocmai spre maturitate. Ce deosebire între Faust, abia însăilat de tânărul Goethe și opera deplină, cum ne-a lăsat-o la 82 de ani bătrânul poet, după ce o netezise până la sfârșitul vieții, potrivind mereu cuvintele! Căci ce este versul decât un mozaic de vorbe, menite a deștepta în sufletul altora anume cugete, anume armonii de imagini și anume ritmuri muzicale (fără a cădea în exagerarea simbolistului care cerea *de la musique avant tout)*. Dar spre a realiza o astfel de operă, pe lângă geniu, mai trebue timp, timp și iarăși timp. Ce viu a simțit adevărul acesta Goethe, scriind tocmai la sfârșitul vieții

cuvintele dedicaţiei din Faust. — Copleşit de mulţimea amintirilor din tinereţe, e cuprins de melancolie, văzându-se acuma aproape singur:

S'a risipit îmbulzeala prietenilor!
Cântarea mea răsună mulţimii necunoscute [1]...

Ce-i sta dinaintea ochilor i s'a părut dintr'odată departe, foarte departe, iar ce fusese odinioară îi devenise iarăşi o realitate apropiată. Lacrimile îi păinjinesc vederea *(Thräne folgt den Thränen)* ... Insă bătrânul maestru îşi dă seama că, fără larga perspectivă a unei vieţi atât de lungi, cu atâtea bucurii şi atâtea întristări, n'ar fi putut înfăţişa în opera sa tot universul moral: Cerul, Pământul şi Iadul laolaltă, — o nouă *Divina Comedia*, însă nu în tonul contemplativ al descrierii epice, ci în desfăşurarea dramatică a vieţii înseşi (punând faţă în faţă cei doi poli ai omenirii: «eternul feminin» — frumuseţea şi simţirea Margaretei, şi eternul masculin — cugetarea şi fapta lui Faust). Drama aceasta filosofică (un fel de *Cosmos* al sufletului) ar fi fost cu neputinţă să ajungă la împlinire, dacă artistul însuşi n'ar fi ajuns, ca şi doctorul Faust, până la limanul liniştit al bătrâneţei. — Mare noroc pentru Goethe, cum mare fusese şi norocul lui Humboldt coborîrea aceasta lină spre pragul din urmă al vieţii!

Doamne, de ce n'a trăit şi Eminescu nostru, să fi apucat anii poetului dela Weimar! Ce păcat că mintea cea mai cuprinzătoare şi simţirea cea mai adâncă, dintre câte s'au ivit în vieaţa neamului românesc, n'au avut parte să dea la iveală tot ce era sădit în ele! Geniul care îşi arătase puterea de creaţie în *Satire* şi *Luceafărul*, zugrăvind ca nimeni altul marile aspecte cosmice:

Un cer de stele dedesubt,
Deasupra — cer de stele,
Părea un fulger ne 'ntrerupt,
Rătăcitor prin ele...;

inspiratul cântăreţ care, în fragmentul epic dela Rovine, a reînviat trecutul mai clar decât toate volumele istoricilor, de ce n'a apucat să isprăvească măcar drama sa *Decebal!*

---

[1]) Mein Lied ertönt der unbekannten Menge... zerstoben ist das freundliche Gedränge...

In lumina de apoteoză a flacărilor Sarmisegetuzei, el ar fi arătat lumii, că nu la Troia, la Tyr sau la Cartagina, ci în Carpați s'a arătat culminarea sufletului antichității în latura etică. — Cel care a scris « Rugăciunea din urmă a unui Dac », și a implorat ca pe un sfânt pe Ștefan-Vodă în versurile Doinei, cel care colindase toate ținuturile neamului românesc, plângându-i toate durerile și bucurându-se de toate bucuriile lui, ne-ar fi lăsat la urmă acel *Carmen Saeculare* ce-l visase el odată . . . ca un etern imn pentru toată suflarea românească. — De aceea, întunecarea atât de timpurie a lui Eminescu este și va fi o veșnică umbră deasupra vieții poporului nostru. De-ar fi avut parte de regala bătrânețā a lui Goethe, contribuția românească la cultura omenirii ar fi fost de pe acuma atât de însemnată, în cât am fi putut privi cu seninătate orice nenorocire trecătoare.

Ce norocos a fost neamul elin!

In Iliada și Odiseea, Homer a lăsat întregului popor grec un nesecat sprijin sufletesc și un temeiu de educație națională, chiar și pentru veacurile când atinsese culmea filosofiei, artei și științei antice. Care efeb atenian se suia pe Acropole, fără să se simtă înviorat de amintirea unor strămoși « asemenea zeilor », cum îi înfățișase genialul povestitor al tinereței neamului elin! Virgiliu a dat și el poporului roman un fel de încununare seculară prin Eneida și Georgice. Dante, călăuzit de Virgiliu, a dăruit la rândul său o operă de artă mai durabilă decât toate statuele, templele, palatele și pânzele din muzeele întregii Italii, iar Goethe, scriind Faust, a lăsat țării sale și lumii întregi o zestre sufletească, ale cărei dimensiuni nu știm cum vor mai putea fi întrecute. Ce nu ne-ar fi dăruit Eminescu, dacă ar fi atins pragul bătrâneței, după ce încă din anii tineri se așezase alături de cei doi-trei poeți-filosofi ai omenirii!

Căci nu sunt veșnici oamenii ca Traian!

Așa suspina acuma vreo două veacuri și mai bine Miron Costin, după ce văzuse ruinele podului făcut de împărat la Dunăre și se gândea la toate amărăciunile de care a avut parte *Dacia felix*, așezată « în calea răutăților ». Ce păcat că geniului i-a lipsit Timpul . . . când știm că toate operele

mari au avut nevoie și de mult timp, iar pentru muritori, timpul lung se chiamă bătrânață.

E drept că anii amurgului pot aduce cu ei și multă umbră în suflet. Cicero mărturisește că bătrâneța l-a făcut mai amar *(amariorem me senectus facit)*. Este însă vreo etate scutită de amărăciuni? Apoi să nu uităm și anume împrejurări din vieața «amărîtului» Orator. De soție se despărțise; Fata lui, Tullia (Tulliola cum o alinta el) murise, iar bătrânul făcuse greșeala să se însoare din nou, luând o femeie mai tânără și sub nivelul său sufletesc; băiatul — trimis la Atena pentru studii — se alesese un rău: se ținea numai de petreceri și de blestemății. Câtă deosebire față de anii tinereței, când Cicero se dusese până la Rhodos, să asculte pe învățatul Posidonius, a cărui cultură universală și echilibru sufletesc îi făcuse reputația unui fel de Goethe al antichității. Unde mai pui și decepțiile politice... Să vezi Roma frământată de Catilina și alții de teapa lui; să vezi că tânărul pe care l-ai ridicat, în loc să fie apărătorul republicei, se arătase un oportunist de rând, gata să pună (cum l-a și pus) pe binefăcătorul său în capul listei celor ce aveau să fie asasinați sub noul triumvirat.

Dar asta nu înseamnă că bătrâneța e de vină. Dimpotrivă, experiența anilor din urmă îl ajutase să scrie *De Senectute* și alte opere filosofice, iar în Senat, să pronunțe *Catilinarele*, după care au urmat *Filipicele* ce l-au ridicat alături de faima lui Demostene.

Repetăm: e adevărat că zilele amurgului sporesc umbra. Dar faptele înșirate mai înainte sunt de ajuns spre a dovedi că bătrâneța poate fi un dar, iar uneori — chiar darul cel mai mare al vieții, când ajută împlinirea unor opere capitale în știință sau în artă. — Ce s'ar fi ales de Goethe, de Beethoven, Michel Angelo, Leonardo da Vinci ori Dante, dacă ar fi murit și ei în tinerețe, ori măcar la jumătatea drumului vieții?

E de prisos să mai întrebăm, când știm că chiar celor mai puternici între puternici, vieața lungă le adaugă nu numai cantitatea cunoștințelor, dar și calitatea gustului estetic, ducând pe artist până la opere de universală însemnătate.

C) SPORUL SIMȚULUI ETIC.

Al treilea câștig al vieții lungi este cel mai însemnat dintre toate: Bătrâneța sporește nu numai cantitatea cunoștințelor și calitatea gustului estetic, dar înalță și tonalitatea simțului etic. Eroii științei sunt respectabili și merită toată recunoștința noastră. Eroii artei sunt vrednici de admirație, fiindcă lor le datorim partea cea mai încântătoare a culturii. Dar eroii moralei stau și mai sus în ierarhia valorilor sociale, fiindcă munca lor e cea mai grea dintre toate.

Pentru ce? Pentru că toți ceilalți au măcar libertatea de a se odihni, după ce muncesc. Omul de știință — chiar când ajunge la treapta de savant — nu creează decât intermitent. Ideea sa cea mai originală (intuiția majoră, cum ar fi zis Descartes) apare de obiceiu pe la începutul carierei, iar mai târziu urmează desvoltarea corolarelor ei. Și încă ceva: Munca pentru progresul științei e în bună parte colectivă, sprijinindu-se pe colaborarea contemporanilor și pe temeliile puse de predecesori. Chimistul Ostwald spunea încă de acuma jumătate de secol, că o descoperire științifică poate fi comandată ca o păreche de încălțăminte, — atât de întinsă e colaborarea celor ce dau asalt aceleiași probleme. N'am fost și noi martori la pregătirea bombei atomice după comandă? Cutare institut tehnic (Zeiss, bunăoară) are la îndemână o cohortă întreagă de specialiști, care lucrează numai la deslegarea problemelor de optică. Iată de ce numărul oamenilor de știință crește azi atât de repede.

In artă, lucrurile, stau altfel. Faust întreg e opera lui Goethe. Ajutat-a cineva pe Beethoven să compună Simfoniile, ori pe Eminescu să scrie Satirele? E drept că unii artiști (în sculptură, arhitectură și chiar în pictură) se folosesc și de muncă străină pentru unele părți din opera lor. In tablourile sale uriașe, Rubens încredința executarea unor fragmente discipolilor mai meșteri; dar gruparea figurilor, expresia fizionomiei, armonizarea colorilor și dinamismul scenei întregi . . . într'un cuvânt, partea esențială era toată de mâna maestrului. Insă creația artistului, întocmai ca și a savantului, este intermitentă. Nici Leonardo da Vinci, cu toată universalitatea și puterea lui neasemănată, nu picta în toate zilele — și nici

măcar în toți anii — câte o Mona Lisa. — Ba încă la unii artiști, izvorul inspirației seacă chiar dela început, mărginindu-se apoi la repetarea clișeului. Și totuși, numărul artiștilor, ca și al oamenilor de știință este relativ mare. Poeți, pictori, sculptori. dramaturgi, arhitecți, actori, muzicanți și cântăreți — cu sutele și cu miile.

Din contra, geniile etice, sunt extrem de rare; le putem număra pe degetele dela mână în tot șirul veacurilor. De ce? Fiindcă morala nu admite intermitențe. Ea cere o încordare neadormită — fără pauză. Omul de știință face azi o descoperire însemnată, iar mâne poate cădea în cine știe ce erezie; fără să sufere partea pozitivă a muncii sale. Cuvier creează anatomia comparată, apoi vine la Academie ca basmul catastrofismului, *Discours sur les révolutions du globe*. Basmul s'a dus, anatomia a rămas. Artistul tot așa: azi, creator puternic; mâne — un adormit ori autor al unei opere secundare. Din timp în timp, adoarme și te adoarme chiar povestitorul genial, care a fost Homer. Așa mărturisea Horațiu, și poetul roman știa ce spune, fiind el însuși un mare artist, ba încă și autorul unei *Ars poetica*. — Dar nici în artă, scăderea de azi nu anulează genialitatea de ieri.

Cu totul altele sunt canoanele moralei. E de ajuns o singură cădere gravă, — și tot restul vieții rămâne definitiv surpat. Maiorescu avea o vorbă pe care bătrânul critic o spunea cu un fel de seriozitate umoristică. Despre unul care se poticnea rău, el zicea: Bun, bun băiat . . . Atâta numai că a ucis pe tat-su . . . Cine a greșit odată grav, acela s'a sinucis moralicește. (Despre astfel de nenorociți, nu se mai poate repeta vorba veche: *De mortuis nihil nisi bene* . . . Veninul le-a otrăvit tot vinul, oricâtă vechime și orice aromă va fi avut).

Repetăm: Creația artistului și a savantului e sporadică; ținuta morală este ceva permanent și cere o necurmată apropiere de notele cele mai înalte ale gamei. — Iată de ce geniile etice au fost atât de rare, dela marele mucenic Socrate, până la martirul contemporan Ghandi.

Intorcându-ne acuma spre bătrânețe, ce găsim? Un lucru nu se poate mai îmbucurător: cu cât se apropie amurgul vieții, cu atâta numărul greșelilor scade. Departe de noi gândul

că bătrâneța ar însemna perfecțiune. Nu, hotărît — nu. Greșește omul cât trăiește, « au cu fapta, au cu gândul ori cu cuvântul . . . cu știință și fără știință ». Un lucru e însă vădit: pe măsură ce scade încordarea luptei pentru traiu, scade și egoismul — izvorul atâtor rele, așa că ocazia de a greși e tot mai rară. La tineri, e precumpănitor nesațul; uneori sunt chiar agresivi; cumpătarea se ivește abia la maturitate și tocmai bătrâneța aduce cu sine liniștea și renunțarea. — E cunoscut și prea cunoscut aforismul intemeietorului Junimei: « Arta vieții ? Rezervă, discrețiune, cumpătare; în genere negațiune și în rezumat abnegațiune ». Vorbele astea parcă sună a prohodire. Nu ne împăcăm chiar cu toate, însă recunoaștem că ele cuprind mult adevăr mai ales în ce privește faza din urmă a vieții. Căci dacă bătrâneța nu-l apropie pe om de perfecțiune, e sigur că-l apropie cel puțin de abnegare. E știut că părinții dau dela o vreme copiilor lor tot ce-au agonisit, iar din « partea sufletului » lasă cât pot și așezămintelor publice, pe care le socotesc mai potrivite cu idealul urmărit de ei în vieață. Imputarea că bătrânii ar fi sgârciți se reazemă pe o iluzie; ei sunt « strângători » nu sgârciți, știind din experiență că e greu să găsești ceea ce n'ai pus bine din timp. Sgârcitul e altceva: Chiar din tinerețe, e lacom și acaparator, cărăbănește de toate și dela toți numai pentru el. Père Grandet al lui Balzac e un monstru, un rechin gata să înghită orice pradă. In loc să lase bănetul și toată averea fetei, singura lui moștenitoare (o mucenică, împreună cu biata maică-sa), ce-i dă diavolul în gând ? Indeamnă fata, să-i facă ea testament lui ! Avarii lui Plaut, Molière și Balzac nu-s niscaiva căzături neputincioase, ci oameni în puterea anilor și plini de o luciditate reptiliană; dacă ar putea, s'ar încoloci ca șerpii, împrejurul propriului lor corp . . . ; își ascund trupul sub haine corcoțoase, gem, se tânguesc, ca cerșetorii ce se prefac că-s bolnavi și lipsiți; își mănâncă de sub unghii, iar la moarte îi găsește lumea încremeniți pe saltele putrede, în care stau dosite averi nebănuite de nimeni.

Din contra, bătrânii sunt de obiceiu miloși și darnici. Isprăvindu-și socotelile vieții, ce le rămâne decât să dea ? A dărui e pentru ei nu numai ceva logic, dar și un izvor de

bucurie. — Bătrânețe: cumpătare, îngăduință, înseninare, abnegare.

Putem spune fără teamă de a greși, că *asprimea sufletului este invers proporțională cu etatea.* Copiii se încaieră ușor și adesea, din lipsa de experiență, sunt și cruzi cu animalele; tinerii ajung chiar la violențe *(joco di mano)*; bărbații se stăpânesc, iar bătrânii sunt îngăduitori nu numai față de semenii lor, dar blânzi cu toate vietățile. Gândiți-vă: Idealul cel mai dintâi al copilului e să crească repede și puternic. Campionul clasei este fala camarazilor, — chiar dacă e sărac la minte; abia în rândul al doilea sunt prețuiți școlarii talentați și muncitori; cât despre însușirile etice: simțul de dreptate, lealitatea, modestia, generozitatea, discreția și altele, târziu dacă sunt luate în seamă. Și cum sunt indivizii, așa sunt și popoarele tinere. La Homer, faima cea mai mare o au ghiogarii cei puternici: Ajax, Diomed și în fruntea tuturor bătăiosul Achile, asemănat mereu de poet cu un leu înfuriat, gata să rupă și cu dinții din trupul lui Hector, târît după carul de luptă, până în tabăra Grecilor. Iar cine crede că astfel de apucături brutale se potriveau numai cu timpurile lui Homer, să nu uite că și azi, gloata puțin reflexivă, adică tânără la minte, prețuește întâi de toate vârtutea, nu virtutea. Cel mai admirat în circuri, arene și cinematografe este cel tare la ciolan (cutare Negru: Jim, Joe, Noe . . . sau cum îl mai chiamă); entuziasmul e la culme, când labele lui de urs aruncă pe podeala ringului altă namilă tot atât de grobiană, cu fălcile fărâmate și cu gura plină de sânge.

In rezumat:

In pruncia omenirii, pornire instinctivă și brutalitate animalică: *homo homini lupus.* Mai târziu, începe a miji simțul estetic — un mare pas spre îmblânzire (zorile culturii); și tocmai spre maturitate se adaugă respectul față de înțelepciune și *omenie*, însușirea cea mai caracteristică și mai târzie a speciei colective *homo sapiens.*

Trecând dela omenire la individ:

Pruncul și copilul e abia un sâmbure de om și stă deci foarte aproape de restul animalelor. Adolescentul și tânărul, adăugându-și experiența, începe a-și înfrâna pornirile ani-

malice, stăpânindu-și egoismul; iar omul matur face un pas și mai departe: Caută punctul de contact cu antagoniștii și încearcă să stabilească norme de purtare, valabile pentru toată lumea. In sfârșit, bătrânul, văzând cât de jos rămâne vieața reală față de etica ideală, își anulează aproape tot egoismul, devenind ca budiștii prieten al tuturor făpturilor, până și al firului de iarbă, peste care e nevoit să calce. După faza ofensivă a traiului urmează astfel o nouă fază — retragerea, manifestată întâi și întâi prin ștergerea oricărei urme de vanitate. Căci ce este vanitatea? E forma cea mai neghioabă și mai ridicolă a egoismului; e mulțumirea omului-fleac cu aparența lucrurilor — cu coaja fructelor, chiar când miezul lor lipsește. Am putea spune aforistic: Omul are exact atâta vanitate, câtă inteligență și cât bun simț îi lipsește. Poate fi inteligent cel care ia aparența drept realitate? Care poartă decorații cerute prin milcgeală? Care se laudă cu recensii scrise tot de el? Se bucură de banchete și de omagii pe care singur și le-a pus la cale? Astfel de păpușării sunt semn sigur de paupertate intelectuală. Din contra, pe cât e vanitosul de mișcăreț și grandilocvent, umflându-și vocea și încărcându-și pieptul cu alămuri, cordoane, colane, panglici și alte panglicării din bâlciul deșărtăciunilor omenești, pe atâta e de rezervat și smerit cel care își dă seama de caducitatea formelor. Și tocmai acesta e cazul bătrânilor. In locul ostentației și grandilocvenței, ei simt plăcerea tăcerii (*libido tacendi*, cum zicea mi se pare Juvenal); în locul ambiției de a întrece pe alții, ei simt mulțumirea de a înlesni desvoltarea tuturor valorilor pozitive — oriunde le-ar întâlni. Văzând că vieața nu-i geometrie, cel ajuns în pragul bătrâneței începe a mai schimba chiar unele din aforismele pe care le primise în tinerețe fără nicio împotrivire. Cu experiența unor timpuri neasemănat mai grele de cât acelea prin care trecuse generația lui Maiorescu, în fața aceleiași întrebări am ajuns acum la alt răspuns: «Ințelepciunea vieții? — *Smerenie* (în fața întâmplării a-tot-puternică în bine, dar și în rău), *discreție, rezervă, iar ca pavăză contra factorilor imponderabili, muncă din toată inima*» [1]. — Am pus în frunte smerenia, fiindcă

[1] Cf. *Decalogul muncii* în «Altă creștere — Școala muncii».

ea însemnează simțul relativității valorilor și ne îndeamnă la respectarea Adevă ului. Fără adevăr, nu poate fi nicio formă de asigurare a vieții, nici înțelepciune, nici *omenie* — însușirea supremă a speciei *omenești*. Când vanitosul pune aparența în locul realității, el minte. Poate fi mincinosul înțelept? El nu-i de cât o maimuță, care ar vrea să treacă drept om. Din contra, cei ajunși în seara vieții, prin firea lucrurilor, sunt în genere scutiți de o astfel de ridicolă slăbiciune. Trupește, bătrâneța e scădere și desfigurare; sufletește însă este o transfigurare, adică lepădarea de toate impuritățile, începând cu cea mai neroadă — vanitatea. Dela egoism, trece tot mai mult spre altruism, dela semeție la modestie. Dovada, Faust. După ce încercase să cuprindă în mintea sa Universul (studiase filosofia, medicina, *Juristerei* — ba încă și teologia [1]), cu ce se mulțumește după atâta sbucium care îl dusese până la un pas de sinucidere? Ajuns la bătrânețe, își simte sufletul împăcat, fiindcă a izbutit să sece o mlaștină făcând-o loc bun de arătură!

Va zice însă cetitorul: Faust e literatură, adică ficțiune. Goethe, ca un burghez alintat de soartă, a trăit toată vieața cu deprinderi aristocratice în cercul curții dela Weimar, culegând florile cele mai frumoase și mai bine mirositoare din grădina vieții. — Fie și așa!

Iată însă cazul lui Tolstoi. Se născuse între cei de sus și cunoscuse în tinerețe toată lărgimea unei vieții întemeiate nu pe sclavie, ca cea din anticitate, dar pe un fel de iobăgie asiatică, nu prea departe de sclavie. Pe ce cale îl îndreaptă experiența vieții și bătrâneța? Se leapădă de toate; îmbracă sumanul mojicilor, trăiește între țărani, muncind cu palmele și găsind pacea cugetului în măruntele creații ale plugarului. — Poate că nimeni între moderni n'a arătat atâta sete de purificare, ca mucenicul dela Iasnaia Poliana. Asemenea prorocului retras în pustia Iordanului, bătrânul conte trăia predicând nu numai cu vorba, ci și cu fapta, smerenia și altruismul începutul unei epoci nouă în vieața omenirii.

Şi asta e literatură? — Pentru cel care s'ar îndoi și de sinceritatea lui Tolstoi, nu ne rămâne de cât să trecem dincolo

[1]) Leider auch Theologie . . .

de lumea cărturarilor spre a judeca bătrâneţa celor care nu-şi obosesc mintea cetind şi scriind. — Iată cutare moşneag « cu mână bună ». Il ştie tot satul. In ce grădină nu-s pomi altoiţi de mâna lui? De când a îmbătrânit, care e rostul lui cel mare? In fiecare primăvară, colindă grădinile satului, altoind pădureţii, ale căror poame el ştie bine că nu va apuca să le vadă şi e mulţumit bătrânul ca un preot care, ieşind din liturghie, dă binecuvântare poporenilor lui zicându-le: Pace vouă! — Asta nu mai e literatură, ci pildă de reală înseninare la cei ajunşi în amurgul vieţii. Iar dacă ne uităm cu luare aminte, astfel de pilde putem descoperi în toate colţurile lumii şi pe toate treptele sociale. — Nu strică să amintim câteva chiar din vieaţa poporului nostru.

La 1891, cu câteva luni înainte de moarte, Mihail Kogălniceanu a primit însărcinarea de a rosti în faţa regelui Carol I cuvântarea festivă la împlinirea unui sfert de secol dela întemeierea Academiei. Cel care ţinuse în tinereţe vestita prelegere despre istoria patriei, un imn ce răsunase în sufletul Românilor de pretutindeni, apoi îşi măcinase timpul şi puterile slujind ţara, nu ambiţiile sale ori interesele vreunui partid, cu toată suferinţa trupească, a pronunţat aici, la 74 de ani, o cuvântare tot aşa de vibrantă, ca cea din tinereţe, rezumând istoria întregii noastre Renaşteri. — Cel mai inimos orator al neamului (repet: cel mai inimos) a lăsat atunci şi Suveranului cărunt, şi tânărului principe de coroană, îndrumări « cu limbă de moarte »:

« Sire, în timpuri foarte grele (se gândea la sfârşitul războiului pentru neatârnare) aţi dus Ţara la izbândă. Moştenitorul vostru să ia învăţătură, să urmeze şi el cu aceeaşi stăruinţă lucrarea cea mare a redeşteptării şi înălţării Neamului Românesc ».

Se putea o atitudine mai solemnă, mai multă uitare de sine şi grijă de urmaşi?

Altă pildă. — La 1913, Titu Maiorescu, în etate de 73 de ani, după ce condusese atât de magistral politica ţării, că atrăsese laude tuturor Puterilor Mari (afară de Austro-Ungaria, monarhia cu două capete) iată-l prezidând tot aşa de magistral şi pacea dela Bucureşti, apogeul domniei regelui

Carol. Indată însă ce sarcina a fost împlinită, el renunță la rangul de prim-ministru, se desbracă chiar de șefia partidului, lăsând altora onorurile. — Adânc îngrijorat, dar și înduioșat până la lacrimi, regele Carol, îmbrățișându-l i-a zis: Ai fost nu numai Ministrul, ai fost și prietenul meu.

Se putea mai multă lepădare de sine și de toate slăbiciunile omenești în fața intereselor pentru Stat?

Cred că nu mai este acuma nicio îndoială că bătrâneța, mai mult de cât tot restul vieții, ajută înălțarea simțului etic.

Făcând deci suma celor înșirate până aici, socot că nu ne depărtăm de adevărul faptelor, încheind așa:

In latura intelectuală, pentru omul de știință, norocul cel mai mare e să trăiască destul spre a-și aduna materialul necesar cercetărilor sale, iar — dacă poate — să ajungă și la o sinteză originală, ceea ce prețuește totdeauna mai mult de cât orice lucrare parțială.

Pentru artist, fericirea cea mai mare e să aibă destul timp pentru realizarea operelor capitale și în deosebi a capodoperelor care se leagă mai adânc de firea poporului din care s'a născut, îmbogățind astfel cu ceva nou cultura omenirii.

In sfârșit, pentru omul de temperament etic, soarta cea mai prielnică e să se poată apropia măcar la bătrânețe — și să apropie și pe alții — de ceea ce se chiamă *omenie*, însușirea cea mai de preț a vieții. La fel, în lunga călătorie pe bolta cerului, soarele — cât e de soare — aproape nu-i luat în seamă. Momentul solemn al zilei e spre seară, când astrul se stinge pe încetul în aureola propriei sale lumini.

Aceasta e treimea postulatelor omului de cultură, iar realizarea lor — cum vedeți — presupune între altele și apropierea de bătrânețe.

Atâta am avut de spus.

Și acuma, o ultimă întrebare: Nu cumva, în cele afirmate aici, povestitorul s'a arătat părtinitor față de cei cu părul alb?

Să lăsăm răspunsul pe seama celor ce au ascultat de ce a fost vorba. Geografului să-i fie permisă o singură consta-

tare: Cel mai larg orizont se înfățișează călătorului nu pe umerii muntelui, ci tocmai pe culme, după ce târîș-grăpiș a trecut de greutățile urcușului. De acolo își poate arunca privirea până în zare, unde pământul se sfârșește și începe seninul Cerului. In acea altitudine, gândindu-se la cei ce vin pe urmă, el nu mai are alt interes de cât al adevărului: să le spună cât mai exact ce-a văzut în cale, spre a le cruța orice zadarnică abatere din drum.

Povestitorul a spus ce-a văzut. Dacă în mijlocul aproximațiior traiului zilnic, ochii săi nu vor fi deosebit lucrurile destul de precis[1]) iar alții au avut norocul să descopere Adevărul deplin, datoria acelora e să nu ascundă lumina sub obroc, ci s'o arate întreagă omenirii întregi. După zile de atâta întunerec, de care am avut parte în secolul al XX-lea până azi, să ne putem bucura măcar de aici înainte de « mai multă lumină », cum a dorit cel mai senin dintre muritori în clipa din urmă a vieții.

---

[1]) Inşirând scăderile bătrânilor, văd că n'am stăruit destul asupra unei împrejurări, pe care o pot judeca exact numai cei sosiţi la pragul din urmă. E amărăciunea lor că nu mai pot îndrepta unele erori. Cine are timp înainte compensează cât de puţin greşelile. Când se apropie însă noaptea cea mare, toate isprăvile vieţii nu trag la cântar cât o singură lunecare.

Rămâne doar o mângâiere: Speranţa că vei scuti măcar pe urmaşi de eroare. Cum? In două chipuri: arătându-le ce fel s'ar putea ocoli rătăcirile şi ce lacune trebue să fie împlinite, apoi atrăgând tineretului luarea aminte asupra slăbiciunilor firii omeneşti. — Cea mai obişnuită este supra-evaluarea. « Vanitatea este atât de înfiptă în inima omului, că chiar tâmpitul ise laudă şi ar dori să aibă admiratori » *(Pascal)*. Mai ales începătorii cad lesne în spită. Indată ce au făcut doi-trei paşi, cred că Soarele stă pe loc să se uite la ei. Bătrânii fireşte nu mai au astfel de slăbiciuni (afară de rare secături, a căror vanitate e fără leac).

In ce priveşte întâia sarcină, autorul a căutat s'o împlinească scriind *Terra*; pentru a doua, ar fi dorit să termine o lucrare cu acest titlu: *Cum s'ar putea scrie biografia unei ştiinţe?* (Vezi **Premise şi concluzii la Terra. 1946**, p. 247).

Imprejurările i-au fost protivnice; s'a mărginit deci să înşire câteva premise într'o *Anexă*. Dacă vor folosi cuiva, nu se ştie. Ele dovedesc însă măcar atâta: Dorinţa bătrânilor de a fi impersonali. — In India, unii cărturari îşi leapădă chiar numele, semnând cu un număr (un fel de *Nirvana* lietrară). Dacă nu pot înlătura imperfecţiunile vieţii, pot nimici măcar numele celui care a greşit ... cu gândul, cu cuvântul ... cu conştiinţă şi chiar fără ştiinţă. Un francez, Père Foucauld, a mers mai departe. Lepădând titlul de nobleţă, renunţând la rangul din armată, s'a făcut misionar în Africa şi, pe lângă sarcina preoţiei, a terminat opera filologică a altui erudit misionar, tipărind-o numai cu numele răposatului pe copertă. Doar lucrarea interesa ... Ce mai preţueşte şi un biet nume în faţa eternităţii?

Batrânii ajung uşor la astfel de gânduri. Cei mai mulţi se apropie de convingerea exprimată în cunoscutul aforism: « Inţelepciunea vieţii? — Discreţie, rezervă, în genere negaţiune, în total abnegaţiune », iar ca ultimă alinare *munca*.

DESVOLTAREA BIBLIOTECILOR NOASTRE PUBLICE

DE

ION I. NISTOR

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

(Comunicare făcută în şedinţa publică dela 10 Ianuarie 1947)

CUPRINSUL: 1. Vechile biblioteci româneşti. — 2. Biblioteca publică din Bucureşti. — 3. Biblioteca publică din Iaşi. — 4. Biblioteca ţării din Bucovina. — 5. Biblioteca muzeului ardelean din Cluj. — 6. Biblioteca română din Paris. — 7. Bibliotecile Centrale din Bucureşti şi Iaşi. — 8. Inceputurile bibliotecii Academiei Române. — 9. Contopirea Bibliotecii Centrale din Bucureşti cu biblioteca Academiei. — 10. Colaborarea interbibliotecară.

1. Vechile biblioteci româneşti.

Vechii noştri cărturari, clerici şi mireni, erau stăpâniţi de nobila pasiune de a aduna carte cu carte pentru studiile şi cercetările lor, dar şi pentru satisfacerea cerinţelor spirituale ale contemporanilor, dornici de a se instrui. Diacii şi clericii setoşi de învăţătură de pe la mănăstiri şi chiriarhii adunau cărţi sfinte, dar şi lumeşti, punând astfel temelia *biblotecilor monahale* şi *episcopeşti*, care se desvoltară cu vremea în mari şi celebre aşezăminte de erudiţie şi luminare pentru toată cărturărimea din regiune.

Stareţii şi chiriarchii iubitori de carte îmbogăţeau colecţiile de cărţi prin lucrările lor, dar şi prin achiziiţi de valoare din toate părţile. Nu era mănăstire mai bine înzestrată care să nu fi avut biblioteca ei de *manuscrise* şi *cărţi tipărite* în toate limbile. De asemenea fiinţau biblioteci şi pe lângă scaunele episcopeşti şi mitropolitane [1]).

[1]) N. Iorga, *Vechile biblioteci româneşti*, în « *Floarea Darurilor* », 1, 2, p. 65 urm.

Din cuprinsul unui catalog grecesc, care se păstrează în manuscrisul Nr. 603 dela Academie, aflăm bunăoară că pe lângă mănăstirea *Văcărești* ființa una din cele mai bogate biblioteci în cărți românești și străine precum și foarte numeroase manuscrise, cuprinzând letopisețele țării [1]).

Pe manuscrisul Nr. 266, fila 65, ce se păstrează la Academie, se află o însemnare din secolul al XVII-lea, care arată că «în acea vreme se aflau *vivliotichi* la *mitropolia* din București, la mănăstirea *Văcărești*, ce este zidită de Nicolai Voivod Mavocordat, lângă București. Este și altă vivliotichi mai mică la *Sfeti Sava* în București, unde este școala elinească și în *eparhia episcopiei*. A fost cea mai mare vivliotichi, decât toate acestea, cu multă cheltuială, și multe cărți elinești, latinești, franțozești, turcești la mănăstirea *Mărgineni*, la ținutul Prahovii, ce este zidită de Constandin Cantacuzino, ce au fost postelnic mare la Matei Vodă Basarab. Dar cele mai multe cărți s'au rădicat dă Niculae Vodă și le-au dus la vivliothichi al său, ce făcuse la Țarigrad la casele lui, la Bata, a căror răpunere, neprelungind, am văzut cu ochii noștri că toate cărțile câte strânsese, atât acestea fără drept (cât și cele cumpărate cu bani de dânsul) luate dela Mărgineni și dela mulți din boierii de țară cât și cele de dânsul cumpărate, toate le-au luat datornicii ce împrumutase bani fiului său Constandin Vodă» [2]).

Intemeietorul școalei dela Sf. Sava, stolnicul Constantin Cantacuzino, dărui ctitoririi sale și cărțile din bogata sa bibliotecă. Unele din aceste cărți s'au păstrat până astăzi cu stampila colegiului și autograful stolnicului [3]). La 4 Februarie 1709 patriarhul Hrisant arată că «numai din cauza ciumei din vara trecută nu s'a putut începe cu Tipografia și Biblioteca la Sf. Sava». La 12 Aprilie 1714 dascălul Marcu, scria patriarhului: «Vei găsi Biblioteca gata, numai Dumnezeu Sfântul să dea stare de pace» [4]).

---

[1]) D. Russo, *Elenismul în România*, p. 67; Gh. Cardaş, *Biblioteci vechi româneşti*, în *Boabe de Grâu*, I, p. 612.
[2]) N. Iorga, *Studii şi Documente*, III, p. 56; cfr. Gh. Cardaş, *l. c.*, pp. 613.
[3]) Ştefan Pop, *Colegiul Naţional Sf. Sava*, în *Boabe de Grâu*, IV, p. 411 urm.
[4]) Hurmuzaki-Iorga, *Docum.* XIV, p. 413.

Prin hrisovul din 1776, principele Ipsilante aprobă regulamentul Bibliotecii zicând: « Asemenea să se treacă în condică atât cărțile școalei cât și celelalte ce se dăruesc școalei de către oameni pioși și iubitori de Dumnezeu, sau în bani, sau în lucruri. Peste cărți să fie un bibliotecar credincios, care să le păstreze bine, dacă vreunul din școală ar avea trebuință de vreo carte, să i-o dea, luându-i dovadă scrisă de mâna lui și pe urmă iarăși să aibă grijă a o lua și a o pune în bibliotecă» [1]).

La 1791 Biblioteca fu mutată dela Sf. Sava la mănăstirea Sf. Gheorghe Vechiu. Dascălul Panait, care fu însărcinat cu inventarierea bibliotecii, în locul lui Ambrosie, primi autorizația domnească de a-și lua un ajutor « unul sau doi ucenici procopsiți » [2]).

Multe cărți din bibliotecile mănăstireşti s'au adus cu vremea la mitropolia din Bucureşti, îmbogățind biblioteca mitropolitană, al cărei catalog, alcătuit la 1836 de Petrache Poenaru, se păstrează la Academie [3]). Cu vremea însă multe cărți din această bibliotecă s'au risipit, iar cele ce mai rămăseseră încă, fură cedate Seminarului Central, pentru a constitui biblioteca acestui așezământ de învățătură teologică.

Biblioteci vechi și bogate ființau și pe lângă mănăstirile din Moldova, așa la *Neamț* și la *Putna*. De asemenea existau biblioteci pe lângă scaunele episcopești dela *Rădăuți*, care a fost descrise de protoiereul Dimitrie Dan [4]). La mănăstirea *Voronețului* s'a descoperit, precum se știe, faimosul Codice Voronețian, cu texte românești din secolul al XVI-lea, ce se păstrează la Academie. O mare și bogată bibliotecă se înjghebase și pe lângă *mitropolia din Iași*. Din nenorocire însă, o bună parte din manuscrisele și cărțile acesteia fură evacuată în Polonia, de mitropolitul Dosoftei, de unde n'a mai fost readusă în Iași [5]).

Din relatările mitropolitului Iacob Stamati, care a păstorit biserica Moldovei între anii 1792—1803, aflăm că pe lângă

[1]) V. Urechia, *Istoria Românilor*, IV, 70.
[2]) Ștefan Pop, *l. c.*, p. 412.
[3]) Ms. Nr. 2683,
[4]) D. Dan, *Cronica Episcopiei de Rădăuți*, p. 130 urm., *idem*, *Mănăstirea și comuna Putna*, București, 1905, pp. 69—104.
[5]) Dr. George Popovici, *Index Zolkieviensis*, în « *Candela* », 1884—1886.

mănăstirea dela *Socola*, ființa o bogată bibliotecă și că « epistatul și păzitorul cărților era dator a păzi cărțile, încă întregi si fără lipsă, după izvod, știind că niciodată cartea afară de școală nu se scoate, afară numai prin însemnarea epitropilor și zapisul celui ce o va lua. Iar de nu, apoi va plăti prețul pierdutei cărți, din leafa sa și va pune alta asemenea în locul ei ».

« *Iar spre împodobirea și bunul nume al acestei biblioteci, nici unul dintre negutători nu va aduce în pământul acesta carte nouă și de curând ieșită la lumină, până nu va da una dintr'însele să se pue în biblioteca aceasta de obște; iar de va fi cartea mare și de mult preț, atunci i se va da prețul pe jumătate* » [1]).

Vechii noștri cronicari și istoriografi ca *Grigore Ureche*, *Miron* și *Nicolai Costin*, *Ion Neculce*, *Constantin Cantacuzino*, *Dimitrie Cantemir* ș. a., aveau biblioteci bine înzestrate, care s'au risipit în vâltoarea vremurilor, astfel că numai prea puține exemplare din colecțiunile lor au putut ajunge până în zilele noastre. O lăudabilă excepție face doar biblioteca stolnicului Constantin Cantacuzino, din care nu mai puțin de 80 de volume se păstrează în Biblioteca Academiei Române, cu însemnarea. « *Ex libris Constantini Cantacuzini* ». Din bogata bibliotecă a lui Dimitrie Cantemir se păstrează în Biblioteca Academiei un singur exemplar și anume: Dictionarium Graeco-Latinum, cu nota, «*Ex libris Ioannis Demetriy Cantemyri Voivodae Principis Terrarum Moldaviae 1696* ».

In arhivele domnitorilor români dela Iași și București se găseau adunate multe manuscrise și cărți rare. Așa se păstra bunăoară în biblioteca lui Alexandru-Vodă Lăpușneanul, singurul exemplar cunoscut până atunci din « *libri Ciceronis de Republica ad Atticum* », exemplar care a fost ridicat dela Suceava de Laski, cunoscutul aliat al lui Despot-Vodă, în lupta pentru răsturnarea domnului legitim din scaunul domniei [2]).

[1]) *Uricarul*, III, p. 12 urm.; A. D. Xenopol și C. Erbiceanu, *Serbarea școalară dela Iași*, Acte și Documente, Nr. IV, p. 197 urm.

[2]) N. Iorga, *Faze sufletești și cărți reprezentative la Români*, p. 5; cfr. G. Cardaș, *l. c.*, I, p. 612

Biblioteci mari şi variate se găseau pe lângă curtea lui Constantin Brâncoveanu, Nicolae şi Constantin Mavrocordat, Mihai Sturdza, Barbu Ştirbey ş. a. Biblioteci bine înzestrate fiinţau şi pe la conacurile boiereşti cum era biblioteca *Ecaterinei Sturdza, născută Eni Valeanca* din satul *Valeni*, al cărei *catalog general de cărţi Româneşti*, păstrat în manuscris din 1854, am onoarea de a-l prezenta în dar Academiei.

2. *Biblioteca publică din Bucureşti*

Ideea înfiinţării de *biblioteci publice* o găsim exprimată în anaforaua epitropiei şcoalelor din Moldova, dela 1 Ianuarie 1828. Membrii acestei eforii şi anume, mitropolitul Veniamin Costache şi eforii Costache Mavrocordat, Mihalache Sturdza şi Gh. Asachi, cereau principelui Sandu Sturdza să aşeze în zilele Inălţimii Sale « *o bibliotecă naţională pentru sporul învăţăturilor* » [1]). Ideea aceasta a fost îmbrăţişată de comisiunile de boieri ce fusese însărcinate cu elaborarea regulamentelor organice. Şi în adevăr, în regulamentul pentru Muntenia, găsim la art. 65, 13, o alocaţie bugetară pentru « *ţinerea unei biblioteci* ». Aceeaşi alocaţie bugetară o găsim şi în regulamentul pentru Moldova, pentru « *ţinerea unei biblioteci publice* » [2]).

In art. 246 din Regulamentul Organic pentru Muntenia se prevede că: « *Pentru a se întocmi pe nesimţite o Bibliotecă în colegiul dela Sf. Sava şi alta în şcoala dela Craiova, se va întrebuinţa suma de lei 5.000 pe an, pentru cumpărarea cărţilor, iar acum se vor aduna în Biblioteca Naţională din Bucureşti, în colegiul Sf. Sava, cărţile şi manuscrisele ce se vor afla împărţite la felurite locuri publice, precum la mitropolie, la episcopii, la mănăstiri şi altele* ». Prin articolul 247 se institui *depozitul legal: Se va face încă o rânduială, ca autorul sau editorul ce va publica vreo carte în Principatul Ţării Româneşti, să fie dator a da cinci exemplare pentru biblioteca şcoalei dela Craiova* ». Articolul 249 prevede că: Unul din profesori va

---

1) *Uricarul*, III, p. 53; Xenopol-Erbiceanu, *o. c.*, Nr. VI, p. 204.
2) *Regulamentul Organic al Moldovei şi Valahiei*, ed. P. P. Negulescu şi Gh. Alexianu, I, pp. 17 şi 190.

îndeplini slujba de bibliotecar şi pentru aceasta i se va da şi un om de ajutor » [1]).

In 1836 Biblioteca avea 10.000 volumuri. Biblioteca era aşezată în localul nou anume clădit la Sf. Sava. Profesorul G. Ioanid era numit director (prefect sau conservator) al bibliotecii.

Pilda aşezămintelor bisericeşti fu urmată curând şi de unii boieri iubitori de carte, ca Ştefan Bălăceanu, care se grăbi să sporească patrimoniul de cărţi al bibliotecii naţionale, prin donaţii generoase din biblioteca sa [2]).

In editorialul ziarului *Romania* din 8 Iunie 1838, găsim următoarea relaţie foarte preţioasă cu privire la fundarea şi funcţionarea « *bibliotecii naţionale* » dela Sf. Sava:

Potrivit cu dispoziţiunile regulamentului şcoalelor, aşezându-se în colegiul din Sf. Sava o bibliotecă naţională, compusă din cărţile ce s'au mai cumpărat cu bani din casa şcoalelor şi săvârşindu-se acum catalogul cărţilor celor franţozeşti, se deschide publicului deocamdată numai această parte a bibliotecii, rămânând a se lucra necontenit şi catalogul celorlalte cărţi, latineşti, italieneşti, greceşti, nemţeşti, englezeşti şi româneşti, spre a da şi acelora cât mai curând în întrebuinţarea obştească. De astăzi dar biblioteca colegiului va fi deschisă publicului în toate zilele dela 10 ceasuri înainte de amiază până la trei după amiază. In sala de citire, intrând cineva şi adresându-se către bibliotecar, va cere orice carte va vedea că se coprinde în catalog şi îndată i se va da acea carte cu care aşezându-se la masă, va putea citi sau scrie dintr'însa ce-i va plăcea, având toată libertatea şi comoditatea trebuincioasă la această îndeletnicire.

Pe lângă masa de citire se află la îndemână toate obiectele ajutătoare, precum şi dicţionare în limbile cele mai cultivate, harte de multe feluri, globuri, ceresc şi pământesc. Deosebit se mai află în sala de citire toate gazetele cele româneşti şi unele din cele literare franţozeşti. Cu cumpărătoarea, ce se face pe tot anul de cărţi nouă, din fondul ce este legiuit pentru aceasta prin regulamentul şcoalelor, precum şi cu daniile ce se fac în deosebite ţări, de unele persoane voitoare de binele obştesc, numărul cărţilor se va adăoga din ce în ce mai mult.

Acum dar, cea mai neapărată a eforii datorie este, să îngrijească pentru buna păstrare a cărţilor şi a altor obiecte ce se află aici aşezate şi care se vor mai aduna de acum înainte; de aceea eforia, luând în băgare de seamă că biblioteca numai atunci se va putea păstra, când *nu* se vor da cărţi

---

[1]) V. Urechia, *Istoria Românilor*, IV, p. 362.

[2]) Anastasie Fătu, *Despre încercările făcute pentru desvoltarea ştiinţelor naturale în România*, în An. Acad. Rom., Ser. I., 5—7. Bucureşti, 1873.

nimănui afară din bibliotecă, pentrucă de se vor da cărţi şi pă afară, nu numai că persoanele care vor veni să citească aceste cărţi în bibliotecă vor fi lipsite multă vreme de citirea lor, ci încă acele cărţi aruncate pe fie unde, se vor dărăpăna mai mult şi poate se vor şi pierde de tot, rămânând a intra bibliotecarii în judecată cu persoanele însemnate pentru plata cărţilor răpuse. In destulă pildă pentru aceasta este dărăpănarea bibliotecii dela mitropolie, în care puţine uvrajuri s'au găsit, fără a lipsi unul sau mai multe volume.

Pentru paza liniştii în sala bibliotecii singur publicul iubitor de citire este interesat, prin urmare se socoteşte de prisos a se recomanda cu deosebite reguli straşnice apărarea de toată turburarea ce s'ar putea pricinui cititorilor cu vorba tare, cu dispute sau cu tropăituri sgomotoase. De aceea Eforia ia în dispoziţia fieştecăruia iubitor de citire să preţuiască ce trebue ca să fie în conversaţia ce o face cu ajutorul său şi nădăjdueşte că mai niciunul nu va intra în sala de citire ca să *distreze* pe cineva, ci ca să respecte sfinţenia acei adunări şi să se folosească de înlesnirile ce dă acest aşezământ obştesc [1]).

In August 1838 G. Ioanid, directorul, prefectul sau conservatorul bibloitecii publice, aduce omagii de mulţumire şi recunoştinţă arhimandritului *Neofit Duca*, pitarului *Alexandru Lesviodax*, serdarilor *Costache Brăiloiu* şi *Simion Marcovici* pentru cărţile pe care aceştia le dăruiseră bibliotecii naţionale a colegiului Sf. Sava din Bucureşti. Darul consista din cărţi greceşti şi franceze din diversele domenii ale teologiei şi ştiinţei [2]).

Cu ocazia împărţirii darurilor pentru anul şcolar 1837—1838 în colegiul dela Sf. Sava, comisul P. Poenariu, directorul şcoalelor, arată elevilor că « li este deschisă şi biblioteca colegiului, unde într'un număr de vreo zece mii volumuri pot găsi destule cărţi, în limbile cele mai învăţate ».

In Noemvrie a aceluiaşi an, se aducea mulţumită marelui logofăt *Nestor*, pentru 24 volumuri cărţi greceşti de felurite materii pe care le-a închinat bibliotecii naţionale.

In numărul 24 din 5 August 1836 gazeta *Muzeul Naţional* arată că « prcum muzeul naţional, aşa şi biblioteca, care acum se aşează alăturea cu acesta, în colegiul Sf. Sava, şi care este să se deschiză publicului peste puţine zile, dobândeşte simţitoare daruri. Dumneaei cucoana vorniceasa *Safta Rali* a

[1]) *Romania*, Nr. 133 din 8 Iunie 1838, pp. 529—530.
[2]) *Ibid.*, Nr. 187 din 11 August 1838, p. 7 urm.

dăruit colegiului biblioteca ce a rămas dela soțul Dumneaei, compusă din 280 cărți, din cele mai alese în limba franțozească, grecească și rumânească. *Costache Brăiloiu* dăruește bibliotecii 42 bucăți de cărți franțozești, din cele mai de trebuință tinerimii studioase. De asemenea și căpitanul *Ștefan Golescu* [1]).

La 1838, *Gazeta Transilvaniei* dedica bibliotecii colegiului Sf. Sava, un articol, arătând că, « prețuindu-se râvna doritorilor de sporirea așezămintelor întemeiate spre cultivarea duhului, din care mai cu seamă este și *biblioteca națională*, fiind un izvor nesleit de tot felul de cunoștințe, se recomendează recunoștinții publicului nostru, persoanele mai jos însemnate, care binevoind a înzestra biblioteca cu un număr de cărți, meritează toată lauda și recunoștința celor ce aleargă a se adăpa dintr'însele cu ideile de care fieștecare în parte este însetat ». Donatorii lăudați erau arhimandritul Neofit Duca, pitarul Alexandru Lesviodax, păharnicul Hlafla, serdarii Constantin Brăiloiu și Simion Marcovici. Articolul este semnat de custodele bibliotecii, profesorul Gheorghe Ioanid [2]).

Cu ocaziunea serbării de fine de an dela Sf. Sava, din 1860, *Ion Maiorescu* observa că « institutul bibliotecii colegiului n'a fost apreciat până acum din adevăratul său punct de vedere. Din această cauză, în singura bibliotecă ce are statul, lipsesc chiar și colecțiunile sistematice de operele clasice antice și moderne. Prin urmare eforia s'a crezut datoare a da bibliotecii o desvoltare corespunzătoare, mărindu-i fondul și adăogând numărul funcționarilor necesari ». Ion Maiorescu mai cerea ca biblioteca să se mute în noul local al universității, care se spera a fi terminat [3]).

3. *Biblioteca publică dela Iași*

In condițiuni similare a luat ființă și biblioteca centrală dela Iași și anume pe lângă academia mihăileană de acolo,

[1]) *Muzeul Național*, anul I, Nr. 24 din 5 August 1838, p. 96.
[2]) *Gazeta de Transilvania*, Nr. 11 din 1838, p. 42 și urm.
[3]) St. Pop, *l. c.*, p. 413 urm.

care fu inaugurată la 16 Iunie 1835. Biblioteca număra atunci 30.000 de volume [1]).

La 8 Noemvrie 1839, praznicul arhanghelului Mihail, patronul domnitorului Mihai Sturdza, o delegație de profesori dela academie prezentă ctitorului înaltei instituții omagii de admirație și recunoștință pentru viul interes pe care-l purta academiei. Ziarul Albina Românească insera în numărul din 9 Noemvrie 1839 că «la acest prilej I. S. au poruncit a să trimite la academie 600 tomuri alese care au a fi începutul pentru înființarea unei *vivlioteci publice*. Comitetul academic, împreună cu referendarul, au avut norocire a depune I. S. rostirea simțirilor de recunoștință pentru acest semn a Inaltei Sale protecții» [2]).

Regulamentul pentru funcționarea nouei biblioteci publice poartă titlul: «Regulamentul atingător de organizația unei biblioteci publice, de ținerea și condițiile intrării în sala cetirei» a fost întocmit de membrii «Epitropiei învățăturilor publice» și anume de mitropolitul Veniamin, de logofătul M. Cantacuzino, de N. și Iorgu Șuțu și de referendarul G. Asachi. Regulamentul a primit încuviințarea principelui Mihai Sturdza și a fost publicat în Supliment la Albina Românească din 17 Noemvrie 1840 [3]). Regulamentul cuprinde 32 articole și este împărțit în trei capitole.

Capitolul I, tratează despre organizarea bibliotecii, pe cheltuiala epitropiei. In articolul întâiu se arată că «*biblioteca se va alcătui din adunarea de uvrajuri clasice elinești și latine, din o alegere de cărți franțeze, germane, italiene, rosiene, grecești moderne și moldo-romane, din o culegere de uvrajuri sau foi periodice atingătoare de științe și arte*». *Articolul al 2-lea* arată că «*epitropia va primi cu recunoștință darurile de cărți și vechi manuscrise moldo-romane, pe care doritorii binelui public le-ar hărăzi bibliotecii și va înveșnici aducerea aminte a generozității lor, înscriind numele dăruitorilor în numărul binefăcătorilor acestui așezământ. Articolul al 3-lea* arată că «*potrivit cu orânduirile reglementului școalelor, autorii scriirilor*

[1]) A. D. Xenopol — C. Erbiceanu, *o. c.*, p. 156.
[2]) *Albina Românească*, gazetă politică și literară, anul X, 1839, p. 363.
[3]) *Albina Românească*, X, Nr. 87, pp. 386—388.

nouă vor fi datori să depună în biblioteca publică câte cinci exemplare din uvrajurile tipărite, care exemplare bibliotecarul va fi îndatorit a le cere ecs ofițio. Două din aceste exemplare se vor păstra la bibliotecă, iar celelalte vor putea a se schimba, după încuviințarea epitropiei, cu alte cărți folositoare ».

Articolul al 4-lea autoriză pe bibliotecar « *de a avea relații cu alte așezăminturi străine de acest fel, pentru a face schimbarea cărților publicate în Moldova cu acele de pe aiurea* ».

Capitolul al II-lea tratează de « *ținerea* » bibliotecii care avea un bibliotecar în frunte, numit de epitropie. Acesta grijea de catalogarea cărților, de așezarea și de « *despulberarea* » lor.

In *capitolul al III-lea* se arată condițiile primirii în sala de cetire. Orele de lectură dela 9—12 dimineața și dela 3—7 seara, iar iarna dela orele 9—3 după amiază. Autorizația de intrare în bibliotecă se dădea de epitropie pe timp de 4 luni. Autorizația putea fi reînnoită. Scutiți de această formalitate erau membrii epitropiei și referendarul, profesorii și binefăcătorii bibliotecii. Articolele 19—32 cuprind dispozițiuni cu privire la consultarea cărților în sala de lectură. Imprumuturile erau strict oprite.

Pregătirile pentru deschiderea bibliotecii fură terminate numai în cursul verii 1841, astfel că epitropia o putea aduce din vreme la cunoștința publicului.

Epitropia făcea cunoscut « că deschiderea se va face la 1 Septemvrie viitor și că doritorii de citire se vor putea folosi, după cuprinderea dispozițiilor publicate în regulamentul atingător de aceasta. Catalogul cărților se va afla la dregătorii bibliotecii » [1]).

In proiectul de lege asupra organizației școalelor din Moldova, pe care principele Mihai Sturdza îl supuse, în Februarie 1847, desbaterii obșteștii adunări din Iași, se face mențiune și de *bibliotecile școalelor*, care urmau să fie conduse de o persoană cu calități alese. Persoana aceasta rămânea responsabilă eforiei școlare în virtutea unui regulament spe-

[1]) *Ibid.*, X, 1841, p. 134.

cial. Se cerea ca în bugetul anual al școalelor să figureze o prevedere specială pentru achiziționarea de cărți [1]).

« *Așezământul pentru reorganizarea învățăturilor publice alcătuit de o comisie rânduită de prea Inălțatul Domn* » primi întăritura domnească numai la 1851. In partea II-a intitulată: « *Despre biblioteca și tipărirea cărților naționale* », se prevăd în secția I-a dispozițiuni privitoare la biblioteci. Dispozițiunile acestea sunt cuprinse în art. 200—238 [2]).

Regulamentul bibliotecii din 1851 desvoltă mai de aproape dispozițiile regulamentului din 1840. Articolul 201 prevede ca pentru cumpărarea de cărți să se prelimineze în bugetul anual al școalelor o sumă corespunzătoare.

Art. 203 prevede ca biblioteca să se înzestreze cu « *toate cărțile românești, tipărite în țară sau aiurea, precum și manuscrisele, ce ori unde se vor putea găsi sau în original sau în copie adevărată și mai ales acelea ce ar privi asupra istoriei naționale, asemenea și cu toate cărțile istorice scrise în limbi străine privitoare către istoria țării* ».

Art. 204 prevede *depozitul legal*, decretând că « autorii sau editorii ce vor publica vreo scriere în principat, sunt datori a da gratis *șase* exemplare pentru biblioteca publică, spre a se putea forma și pe la celelalte gimnazii, biblioteci românești ».

Art. 205 obligă și « pe redactorii gazetelor și altor scrieri periodice a da de asemenea câte *șase* exemplare gratis, spre a înlesni tinerilor înaintarea în literatură. Biblioteca va fi prenumerată cu câte un exemplar la foile celorlalte țări, tipărite în limba românească, asemenea la una sau două din foile literare străine ».

Art. 207 arată că « bibliotecarul va fi dator a cere ex-oficio cărțile care după art. 202 și 203 al acestui regulament, autorii scrierilor nouă vor fi datori a da bibliotecii publice și anume câte *șase* exemplare, din care două se vor păstra în bibliotecă, iar celelalte vor putea a se schimba după încuviințarea departamentului, cu alte cărți folositoare ».

[1]) Raportul lui Eisenbach către Metternich, din 9 Aprilie 1847, în Ion I. Nistor, *Rapoarte consulare*, în Hurmuzaki, *Documente*, XXIII, Nr. XVIII.
[2]) *Manualul administrativ al Principatului Moldovei*, pp. 332—335.

Art. 208 spune că « biblioteca se va compune dintr'o adunare de cărți clasice eline și latine, dintr'o alegere de cărți franceze germane, italiene, rosiene, grecești moderne și românești, din o culegere de cărți sau foi periodice, atingătoare de științe și arte ».

Art. 209 prevede primirea de daruri.

Art. 210 spune că « după autorizația departamentului, bibliotecarul va avea relație cu alte așezăminte străine de acest fel, pentru a face schimbul cărților publicate în Moldova cu acele de pe aiurea.

Art. 212 arată că « biblioteca va fi așezată în una din casele academiei, având și o cameră alăturată pentru conversația cetitorilor ».

Art. 215, spune că « se vor face *două cataloage de cărțile aflătoare în bibliotecă*, după *rânduiala materiilor*, cu însemnarea de anul tipăririi și al ediției ».

Art. 220 arată că « toate cărțile se vor *despulbera* cel puțin de două ori pe an ».

Articolele următoare cuprind dispozițiuni privitoare la orariul bibliotecii, la garderoba, la condițiile de consultare a cărților etc.

La art. 228 se arată că « nu se va putea da unui cetitor mai mult de *trei volumuri* odată ».

Art. 229 oprește de a se face semne pe carte cu creionul sau condeiul.

Art. 235 oprea împrumuturile afară de bibliotecă.

Art. 237 dispunea ca nimeni nu va putea intra în bibliotecă cu lumânarea.

Art. 238, prevede că acest regulament să fie tipărit în limba română și franceză și afișat la ușa de intrare și în sala de lectură.

4. *Biblioteca Țării din Bucovina*

Inființarea bibliotecilor naționale dela București și Iași servi de nobil îndemn pentru cărturărimea bucovineană, care se strădui și ea de a înjgheba și la ea acasă o bibliotecă publică așa numită a țării. Intre revindicările culturale ridicate de Bucovina la 1848 era și aceea a creerii unei *biblioteci publice*.

După potolirea revoluției și restabilirea ordinei publice prin despărțirea Bucovinei de Galiția și organizarea ei ca provincie autonomă, se constitui un comitet de inițiativă, care lansă la 17/5 Iunie 1851 o «*Prochemare spre daruri pentru biblioteca țării Bucovinei*». Din cuprinsul «prochemării» aflăm că cărturarii bucovineni au întreprins o adunare de bani cu suma de 1000 fl. pentru înființarea unei biblioteci a țării, care să rămână proprietatea țării și care să fie deschisă fiecărei persoane cultivate. Componistul *Carol Mikuli* spori fondul bibliotecii cu 1000 fl., venitul unui concert dat în acest scop. Pilda lui fu urmată de *societatea doamnelor* din Bucovina. La 22 Aprilie 1851 se alese un comitet pentru înființarea bibliotecii, din care făcea parte bătrânul *Eudoxiu Hurmuzaki*, *Alexandru Costin*, *Iacob Mikuli* și alții [1]). Delegații guvernului Moldovei, în frunte cu primul ministru *Nicolai Cantacuzino Pașcanu*, care în 1851 veniseră în Bucovina întru întâmpinarea împăratului Franz Iosef, vărsară în fondul bibliotecii 50 de galbeni. Domnul Moldovei *Mihai Sturdza* dărui 2000 fl. Frații *Scarlat și Constantin Vârnav* dăruiră casa lor din Cernăuți pentru adăpostirea bibliotecii [2]). Cărturarii dela orașe și plugarii dela țară contribuiră și ei cu obolul lor la sporirea fondurilor pentru bibliotecă. După o muncă de colectare foarte zeloasă biblioteca țării se deschise la 29 Sept. 1852. Intre ctitorii și adaugătorii bibliotecii bucovinene se găsea și *Mihail Kogălniceanu*, care se grăbi să dedice «vivliotecii naționale din Bucovina» un exemplar din Letopisețele Moldovei, editate de curând. Eudoxiu Hurmuzaki spori depozitul de cărți al bibliotecii prin daruri prețioase pe care le obținuse dela editurile din Viena.

In Aprilie 1861, realizându-se autonomia Bucovinei, prin constituirea dietei provinciale, comitetul trecu conducerea bibliotecii în seama *comitetului provincial*, sub ocrotirea căruia rămase până la 1875, când biblioteca fu cedată nouei universități bucovinene.

---

[1]) Constantin Mandicevski, *Intemeierea Bibliotecii Țării*, în «*Junimea Literară*», 1931, p. 270 urm.

[2]) Eugen I. Păunel, *Biblioteca Universității din Cernăuți*, în «*Boabe de Grâu*», IV, p. 226 urm.

Biblioteca bucovineană se bucura de reputația unui așezământ cultural și peste hotarele Bucovinei. Ea întreținea legături strânse nu numai cu centrele culturale din Austria, ci și cu biblioteca centrală din Iași. La 1 Martie 1868, Cesar Cătănescu, directorul bibliotecii centrale din Iași, adresă colegului său din Bucovina, care era Eusebiu Popovici, autorul cunoscutei opere de istorie bisericească, următoarea scrisoare.

« Inaltul Guvern, inspirat de un interes adevărat național, acela de a înavuți această bibliotecă cu toate cărțile ce au apărut în limba română, a autorizat pe subsemnatul, acordându-i și creditele necesare, de a intra în corespondență cu bibliotecile existente din toate țările române, pentru a efectua preschimbări sau cumpărări de cărțile române, care nu se află în biblioteca centrală din Iași.

Convins că d-voastră veți binevoi a primi cu interes, ocaziunea de a servi o chestiune așa de importantă pentru Români, subsemnatul are onoarea de a trimite, pentru biblioteca ce dirijați, trei exemplare din catalogul bibliotecii centrale din Iași, rugându-vă să binevoiți a onora și d-voastră pe această bibliotecă cu catalogul bibliotecii bucovinene. Prin mijlocul acesta sperăm a putea afla și procura mai ușor cărțile române ce ne lipsesc, realizând și posibilitatea de existență mutuală între ambele stabilimente de aceeași natură.

Totodată rugăm pe d-voastră a ne încunoștiința dacă din exemplarele de rezervă, puteți vinde sau schimba pentru alte opuri de care s'ar interesa biblioteca d-voastră și pe care le veți putea scoate în rezerva însemnată la fiecare op din catalogul ce vă trimit.

Biblioteca centrală din Iași salută pe sora sa din Bucovina, rămânându-ne personalmente a vă asigura, Domnule bibliotecar, și colega, de stima prea deosebită ce vă conserv » [1]).

5. *Biblioteca Muzeului Ardelean dela Cluj*

La 1859 lua ființă la Cluj Societatea Muzeului Ardelean, prin subscripție publică. Intre donațiunile masive pentru acest muzeu era cea a contelui *Emeric Mikó*, care dărui societății palatul și parcul său dela Cluj. Pilda grofului Mikó găsi curând imitatori între membrii multor societăți din Cluj, Unguri dar și Români, ca mitropoliții *Andrei Șaguna* și *Alexandru Sterca Șuluțiu de Cărpiniș*, care contribuiră cu obolul lor la realizarea scopului societății care, pe lângă

[1]) *Junimea Literară*, 1931, p. 278 urm.

crearea unui muzeu al Transilvaniei, urmărea și înființarea unei biblioteci publice, care se deschise la 1860 cu un depozit de cărți de 11.000 volume. Iar când la 1873 luase ființă la Cluj universitatea ardeleană, biblioteca trecu asupra noului așezământ de înaltă învățătură. La Biblioteca universității fură vărsate și cărțile din biblioteca Academiei de Drept din Sibiu, care fusese desființată.

6. *Biblioteca Română din Paris*

Interesul pentru adunarea de cărți și așezarea lor în biblioteci publice pentru consultarea obștească era împărtășit și de tinerii români care își făceau studiile la Paris. Intre aceștia se distingea prin zelul și dragostea sa de carte tânărul ***Scarlat V. Vârnav*** din Moldova. Acesta era fiul banului Vasile Vârnav, pe care G. Sion îl considera ca pe unul dintre «veteranii literaturii române» și marii donatori de manuscrise. Banul Vasile Vârnav tradusese între anii 1813—1827 mai multe cărți de istorie și filosofie, între care și Istoria Daciei a lui Dionisie Fotino [1]). El făcea parte din vechea familie a Vârnavilor din Moldova, deopotrivă cu protomedicul Constantin Vârnav, unul dintre ctitorii și adăugătorii bibliotecii țării din Bucovina [2]).

Ajungând la Paris, Scarlat V. Vârnav intră în «Societatea Studenților Români» de acolo de sub patronajul lui Lamartine, pe lângă care înțelegea să înființeze și o bibliotecă de cărți românești. Trecând la înfăptuirea acestui gând, Scarlat Vârnav arătă într'o broșură intitulată «*Biblioteca Română din Paris*», fundată în anul 1846, motivele care-l determinaseră la înființarea acestei biblioteci. Broșura, cu motto: «*Invățătura este podoaba bogatului și averea săracului*» apăru în limba română la Paris la imprimeria Eduard Bautruch, 90,

---

[1]) *Analele Societății Academiei Române*, Ser. I, Tom. XI, pp. 6 și 249 urm.
[2]) Ion I. Nistor, *Corespondența diplomatică și consulară*, în col. Hurmuzaki, vol. XXII, Nr. XI, p. 13, Nr. XIII, p. 14; Nr. XXI, p. 21; Nr. LXXVI, p. 78; Nr. LXXXI, p. 79; Nr. CXXX, p. 124; Nr. CCXXXVI, p. 253; Nr. CCCXX, p. 399; cf. Sim. Fl. Marian, *Familia lui Vasile Vârnav*, în *Junimea Literară*, III, p. 174 urm.

Ruc de la Harpe, 1846 [1]. Considerațiunile care-l determinaseră pe Scarlat Vârnav la crearea acestei biblioteci erau următoarele:

«Pentru a vă răspunde frumoaselor simțiminte ce junimea noastră a arătat la înființarea Societății Studenților Români, eu m'am îndemnat și am preluat asupra-mi, așezarea unei biblioteci naționale aici la Paris.

Acum iată că, potrivit făgăduinței ce am dat, o și pun în lucrare.

Socotesc de prisos a mă sili să dovedesc folosul însemnat ce poate să aducă în viitorime o asemenea instituție, însă nu mă pot opri de a rosti în public, cât de mult râvnesc să văd lucrul acesta împlinit după cuviința lui: și aceasta mai vârtos, că sunt încredințat, că poate mult se contribue însuși la dobândirea rezultatelor dorite de societatea noastră. Eu acum mă îngrijesc să găsesc pentru biblioteca noastră un local care să cuprindă:

1. Biblioteca cu cabinet de studii.
2. Reședința Societății Studenților Români, cu cancelaria ei.
3. Un salon de întâlnire pentru Românimea aflătoare în Paris.

Cu aceste socotesc a-mi împlini și făgăduința ce am dat societății noastre, de a-i hărăzi o bibliotecă și un mobiliment și îmi place a păstra încredințarea că tinerimea noastră va prețui însemnatele folosuri ce pot aduce societății noastre îmbinarea interesurilor ei cu scopul bibliotecii, care gratuim astăzi junimii studioase din Paris.

Cât ni este de trebuință un asemenea lucru, numai noi putem a-l simți mai bine, noi care venim să creștem aici, pentru ca să ne întoarcem pe urmă în țară, să aducem mângâiere bătrânilor noștri, care presimțesc, oarecum, noua epocă în care au intrat țările noastre și nu cruță nimic spre a ne face vrednici de dânsa.

Mulți venim pă 'n întracea de ne uităm și limba noastră.

Așa pentru a aduce oricum vindecarea acestui rău, socotesc că se vor găsi prea puțini, care să nu afle bine încuviințată ținerea așezământului bibliotecii noastre.

Noi mai toți, când venim tineri aici, ne închipuim că învățătura trebue să ni ploaie din cap. Cât de tare ne înșelăm întru aceasta, înșine noi putem să o judecăm. Nu cu mult înainte era de tot cu neputință tineretului venit aici să găsească un prieten, dela care să poată căpăta la vreme un sfat de priință. Acum însă vremea aceea trece și Societatea Studenților Români au făcut un pas de experiență pentru viitorime ca una ce este gata a îmbrățișa cu sfaturile cele mai priincioase și frățești, pe tot Românul ce sosește în această civilizatoare capitală.

Așezând Biblioteca aceasta pentru junimea studioasă de aci din Paris, am voit să o fac cât mai folositoare. Deci ea va fi deschisă *gratis*, pentru

[1] Textul este reprodus întocmai de agenția austriacă din Iași în raportul ei din 9 Aprilie 1847, urmând a fi publicat în vol. XXIII din col. Hurmuzaki, Nr. XVIII. Exemplarul românesc se găsește la Biblioteca Academiei sub cota II, 105, 481.

tot Românul și la toată oara, din faptul zilei până la 10½ ore seara, îndemânare ce nu se găsește nici la o bibliotecă publică. Intr'însa va fi cabinetul de studii, în care studentul român va putea găsi în tot timpul, un loc îndemnânatec și potrivit, unde să se pue să mediteze și să lucreze notele, în răstimpurile dela un curs la altul; așteptând astfel cu folos și cu plăcere ora deosebitelor prolecții. Pentru a dobândi mai cu seamă cu folos de căpetenie, am căutat a așeza biblioteca noastră în loc potrivit în prinvința distanței dela o școală la alta. (Adresa este Piața Sorbona, Nr. 3). Localul se află astăzi mobilat gata dimpreună cu o parte din cărțile bibliotecii.

Asemenea pregătind tot în localul bibliotecii noastre o Residenție, Societatea Studenților Români, unde să fie statornicită cancelaria ei, am voit a întâmpina greutățile ce pot cășuna oarecare stingherisiri în lucrările comitetului, însărcinat cu cârmuirea ei. Cred că societatea va primi cu mulțumire întrebuințarea făcută astfel din mobilimentul ce i-am fost hărăzit într'una din ședințele ei din luna lui Martie trecut.

Iar scopul drept care am lipit tot pe lângă biblioteca noastră și salonul de întâlnire a Românilor aflători aici, nădăjduesc că nu se va socoti de mai puțin folositor, luându-se mai vârtos în băgare de seamă pierderea de vreme ce se cășunează cu facerea vizitelor, în deosebi unii pe la alții.

Intâlnirile în salonul acesta înlesnindu-ne comunicația și înfrățirea ideilor, ne vor fi cu atâta mai prețioase, cu cât înmulțirea numărului tinerimii noastre se face din zi în zi mai serioasă și mai interesantă.

Așa întemeind cu aceste principii biblioteca noastră, avem a nădăjdui că nu va fi privită fără interes de către toți binecugetătorii compatrioți.

In privința aceasta mai ales socotesc a face folositoare biblioteca noastrră junimei studioase, îndemnându-i mai întâi toate cărțile române în care se poate învăța limba cu vârstele literaturii noastre, care n'ar fi fără interes înseși pentru învățații străini, când am voi s'o prețuim noi înșine; al doilea toate gazetele și foile românești următoare dela anul viitor.

Insă pentru ca însemnatul acesta folos să-l poată căpăta tinerimea noastră cât se poate mai îndemânatic și fără pierdere de vreme dela studiile sale, vom mai adăogi biblioteca Română cu o colecție cât se va putea mai completă de cei mai însemnați autori vechi și moderni atingători mai cu seamă de ramura studiilor literare, morale și politice; lucru care pe cât va fi de folsoitor studenților cu mijloace mai puține, pe atâta va fi de îndemânatec și celor cu mai multe: căci celor dintâi le-ar cruța însemnate cheltueli, iar celor de al doilea le-ar prinde bine atunci când, fiind cu locuințele mai departe de școli, vor putea găsi îndemână sala de studii potrivit dispozate.

Regulamentul atingător de organizarea bibliotecii acesteia îl lasă a se alcătui prin chibzuiala Societății Studenților Români în viitoarea ședință anuală — când atunci socotesc a-i trăda și toate cele făgăduite din parte-mi în ședințele trecute.

Cu aceste folosuri și pe asemenea principii întemeind biblioteca română pentru junimea studioasă din Paris, îndrăsnim a face rugare tuturor binevoitorilor neamului nostru, de a ne sprijini și a ne ajutora în fapta aceasta cu cât va voi, fiindcă acum, la început mai ales, însăși jertfa cea mai mică este cel puțin o sporire de încurajare.

Din parte-mi am rugat unii din prietenii mei de a-mi cumpăra și a-mi expedui cât mai neîntârziat o seamă de cărți și sunt gata a nu cruța nimic pentru aducerea aici a orice daruri s'ar face în favorul bibliotecii noastre. Asemenea domnilor traductori și tipografi români, ne adresăm îndeosebi cu rugămintea de a ni trimite liste de tomurile și prețurile publicațiilor ce pot avea în dispoziția domniilor lor. Pe domnii redactori care sunt totodată și proprietari de tipografie, îndrăsnim a-i ruga să ni trimită răspuns de pot să ni înlesnească din arhivele D-lor câte un exemplar din tipăriturile a căror autori sau traducători nu sunt în viață, precum totodată și din foile periodice și gazete dela începutul lor. Iar domnilor autori și traducători socotim de prisos a le mai jura recunoștința noastră pentru darurile cu care ar binevai să onoreze pe născânda bibliotecă română din Paris. Pe domnii editori și librari îi rugăm mai vârtos a ni trimite cât se va putea mai curând listele tipăriturilor cu litere latine, căci mai dintâiu cu aceste voim a împodobi biblioteca noastră. In sfârșit rugăm pe toți acei ce vor pătrunde folosința așezământului noastru să nu pregete a ne honora cu oricât de mici jertfe vor putea să facă în priința lui. Noi le vom primi cu deopotrivă recunoștință, încredințați fiind că adesea însăși plecarea de a face bine este un bine.

Noi avem aici toate închipuite; însă greutățile ni sunt multe și nebizuindu-ne a le putea întâmpina singuri, avem mare nădejde că vom putea însemna în analele nației, multe nume dulci Românilor. Dar și atunci când mijloacele ne-ar fi dèajuns, totuși n'am lăsa ca să nu fim datori cumpatrioților noștri cu bunele lucruri ce ne-am pus a ne forma aici, spre a crește pentru îndeletniciri vrednice de frumoasă viitorime ce așteptăm pentru nația noastră.

Sk. V. Vârnav, birnic
Piața Sorbona Nr. 3.

Nota. — Domnii binefăcători pot să încredințeze cărți sau alte daruri în privința bibliotecii române, în București, la librăria D. C. A. Rosetti; în Iași la Dumnialui bibliotecarul D. D. Pop; în Brașov la D. Barițiu; în Sibiu la d. Servian Popovici; în Blaj la D. . . . . .

Asemenea și la comitetele Societății Studenților Români din Iași și București, care primesc totodată și subscrierile ce se fac în favorul acestei societăți ».

Despre întemeietorul Bibliotecii Românești din Paris, Scarlat sau Charles Vârnav știm că el, după terminarea studiilor, se întoarse în Moldova, luând parte activă la mișcarea

unionistă, activând la Roman. Intre semnatarii actului de adesiune la unire din Roman din 10/22 Iunie 1856, găsim între alții pe Sc. Vârnav [1]). In « Doleanța unioniștilor Moldoveni către comisiunea europeană » întrunită în București, din 22 Aprilie, 4 Mai 1857, găsim și semnătura sublocotenentului *Ch. B. Vârnav* [2]). *S. Vârnav* se găsește între semnatarii adresei locuitorilor din districtul Roman către comitetul central al Unirii din Iași, din 21 Mai (2 Iunie) 1857 [3]). La 7/19 Iulie 1857 *C. V. Vârnav* scria din Țibănești lui Constantin Hurmuzaki în chestia unirii, începând scrisoarea cu « Vivat Unirea » și încheind-o cu cuvintele: « Salutare și Unire » [4]). Cu aceleași lozinci la începutul și sfârșitul scrisorii se adresa *C. V. Vârnav* la 15,17 Iulie 1857 din Helișeni, președintelui comitetului central al Unirii din Iași [5]). La 18/30 Iulie 1857 Ch. V. Vârnav, postelnic, făcea o declarație în fața consulului francez din Iași în chestia unirii [6]). La bătrânețe Scarlat Vârnav, primind cinul monahal sub numele de *Sofronie*, organiză seminarul din Neamț, ca proistos al acestuia. La Bârlad cuviosul Sofronie ctitori și un spital, iar la Iași el contribui la înființarea pinacotecii de acolo [7]).

7. *Bibliotecile Centrale din București și Iași*

După unirea Principatelor și unificarea legislațiilor deosebite, s'a decretat un *Regulament pentru bibliotecile publice* care a fost sancționat de Alexandru-Vodă Cuza la 23 Octomvrie 1864, la propunerea lui N. Crețulescu, ministrul Justiției, Cultelor și Instrucțiunii Publice [8]). Regulamentul prevede la art. 1 trei categorii de biblioteci și anume:

[1]) D. A. Sturdza, *Acte și Documente, relative la Istoria Renășterii României*, III, Nr. 560, p. 552.
[2]) *Ibid.*, IV, Nr. 1133, p. 500.
[3]) D. A. Sturdza, *Acte și Documente relative la Istoria Renașterii României* IV, Nr. 1239, p. 716; cfr. 1249, p. 7391; Nr. 1262, p. 759; Nr. 1268, p. 771; Nr. 1290, p. 841.
[4]) *Ibid.*, V, Nr. 1521, p. 171 urm.
[5]) *Ibid.*, V, Nr. 1587, p. 264; cfr. Nr. 1641, p. 330.
[6]) *Ibid.*, V, Nr. 1642, p. 349; Nr. 1643, p. 365 și 368; VIII, Nr. 236 p. 26.
[7]) Eugen I. Păunel, *Boabe de Grâu*, IV, p. 227 urm.
[8]) *Monitorul* jurnal oficial al Principatelor Unite Române 28 Octomvrie 9 Nov. 1864, Nr. 240.

a) *biblioteci didactice speciale*
b) *biblioteci comunale;*
c) *biblioteci publice centrale.*

a) Bibliotecile didactice speciale urmau să ia fiinţă pe lângă fiecare şcoală secundară şi primară, alimentându-se cu *cărţi didactice pentru trebuinţele elevilor sărmani lipsiţi de mijloace de a-şi procura cărţile didactice necesare.* Bibliotecile acestea se conduceau de directorul sau învăţătoriul superior al şcoalei şi se întreţineau din fondurile alocate bugetului ministerului Instrucţiunii Publice (art. 2—4).

b) Bibliotecile comunale cădeau în sarcina consiliilor comunale respective care erau obligate să înfiinţeze mici biblioteci publice populare. Ministerul Instrucţiunii venea în ajutorul bibliotecilor comunale din Galaţi, Brăila, Craiova, Bârlad, Botoşani, Ploeşti, Buzău şi Râmnicul-Vâlcii, prin subvenţiuni prevăzute anual în bugetul şcoalelor la capitolul *Bibliotecilor.* Supravegherea acestor biblioteci cădea în sarcina revizorilor şcolari (art. 5—9).

c) *Biblioteci Centrale* erau numai *două* şi anume una la *Bucureşti* şi alta la *Iaşi.* Ele cuprindeau tot felul de cărţi şi în toate limbile şi anume cărţi, litografii, gravuri, manuscrise, autografe, sigilii, medalii şi monete. Bibliotecile centrale primeau depozitul de cărţi, ziare, etc. datorite de autori şi editori, după legea presei. *Ele împărţeau pe la bibliotecile didactice şi comunale cărţi din care aveau mai mult de două exemplare.* Bibliotecile centrale îşi sporeau stocul lor de cărţi prin daruri, prin cumpărături prin schimb şi prin depozitul legal (art. 10—13).

Personalul bibliotecii se compunea din bibliotecar, subbibliotecar, custode şi oameni de serviciu, plătiţi din bugetul ministerului. Comitetul bibliotecii se compunea din rectorul şi decanii universităţii şi din revizorul şcolar (art. 14—15). Indatoririle şi atribuţiunile personalului bibliotecilor se găsesc enumerate în art. 16—19, cu alineatele lor.

Comitetul special al bibliotecii recomandă cărţile ce urmau să fie cumpărate, aproba schimburile şi controla redactarea cataloagelor. El avea supravegherea asupra tuturor bibliotecilor centrale, didactice şi comunale (art. 20, alin. *e).*

Articolul 22 arată că bibliotecile centrale se împărțeau în următoarele secțiuni și anume:

a) Secțiunea cărților
b) » manuscriselor,
c) » stampelor,
d) » numismatică,
e) » varietăților.

Art. 25 prevede că sporurile de cărți de pe la bibliotecile centrale să se publice pe fiecare an în Anuarul Ministerului Instrucțiunii Publice, iar art. 26 cere ca «*pe la principatele bibliotecci din Europa să se trimită copii sau exemplare separate de catalogul bibliotecii, pentru a se putea negocia schimburile de cărți*».

Art. 28 impune să se țină un *Registru de Aur* al Bibliotecii în care să se însemneze numele donatorilor. O copie de pe acest registru se afișează în sala de lectură (art. 29). Donatorii de cărți și obiecte de o valoare mai mare decât 200 galbeni, să fie considerați și înscriși în lista fondatorilor bibliotecii (art. 30). Pentru darurile de cărți și obiecte de o valoare mai mică decât zece galbeni, să se exprime mulțumiri în scris, iar numele donatorilor să se publice în Anuarul Ministerului (art. 31).

Articolele 32—52 cuprind dispozițiuni cu privire la consultarea cărților în sala de lectură și la obligațiunile cetitorilor. Intrarea în sala de numismatică și varietăți era îngăduite numai Duminicile și sărbătorilor, în zilele de timp neploios, dela orele 11—3 după amiazi (art. 36). Orele de lectură erau, dela Octomvrie până în Martie, între orele 10—3 și seara dela 7—10, dela Martie până în Octomvrie, dela 9—2 și dela 6—9 seara (art.37). In zilele de Duminecă și sărbători, biblioteca era deschisă numai în orele de seară (art. 38). Biblioteca era închisă în lunile Iulie și August și câte zece zile la Paști și la Crăciun. In timpul acesta se va face despulberarea și revizuirea generală (art. 39). Nu se dau unui cetitor deodată mai mult de 4 volume (art. 43). Art. 47 arată că era oprit de a face semne prin cărţi, de a se îndoi foile și de a le murdări în orice fel.

Art. 51 stabilește că împrumuturi acasă se puteau face numai de către donatorii trecuți în cartea de aur, de către profesorii publici și de cei ce depuneau cu anticipație prețul operei împrumutate, drept garanție. Sub nici un cuvânt nu se puteau împrumuta deodată mai mult de două volume și aceasta numai pentru termenul de o lună de zile.

In discursul său de recepțiune la Societatea Academică Română, rostit la 27 August 1872, Anastasie Fetu, arată că în momentul când fu decretată formarea Bibliotecii Centrale din București, numărul volumelor luate dela mitropolie se ridica la 12.000. Erau cărți de istorie, filosofie, știință, literatură precum și mai multe cărți de drept. Mai apoi Biblioteca Centrală se înavuți prin achiziții și daruri primite între altele dela *Ștefan Bălăceanu* și *Constantin Hurmuzaki*. Acesta dărui bibliotecii 3.794 opere în 8.426 volume. In August 1872 Biblioteca Centrală din București numără 14.946 opere în 25.794 volume și broșuri [1]).

8. *Inceputurile Bibliotecii Academiei Române*

Se știe că prin decretul Locotenenței Domnești a Principatelor Unite dela 1 Aprilie 1866 luase ființă « *Societatea Literară Română* » [2]). Conducerea acestei societăți, numită și *Academică*, avu fericita inspirație de a-și crea *o bibliotecă proprie*. Izvodul din 29 August 1868 cuprinde numele primilor donatori în frunte cu *Timotei Cipariu* urmat de episcopul Dionisie, Ministerul Cultelor, Treboniu Laurian, episcopul Melchisedec, V. A. Ureche, I. G. Sbiera ș. a.

In ședința a XI-a din 23 August 1867 se făcea mențiune despre donațiunea bibliotecii Olteniciane, făcută de episcopul Buzăului, Dionisie [3]).

In protocolul ședinței din 30/31 August, se decise a se mulțumi în scris comitelui Scarlat Rosetti pentru punerea bibliotecii sale la dispozițiunea societății [4]).

---

[1]) *Analele Soc. Acad. Rom.*, Ser. I, Tom. V, p. 149 urm.
[2]) *Ibid.*, Ser. I, Tom. I, 1867, p. 3 urm.
[3]) *Ibid.*, p. 58.
[4]) *Ibid.*, p. 85.

In ședința dela 2 August 1869, se arată necesitatea de a aduce biblioteca în ordine și de a se întocmi cuvenitul regulament [1]). In ședința dela 11 August se numi o comisiune compusă din membrii: A. Papiu Ilarian și Alexandru Roman, pentru elaborarea acestuia [2]).

In ședința din 15 Septemvrie 1869, Roman raporta verbal că a cercetat împreună cu Papiu Ilarian biblioteca Academiei și că a aflat cea mai bună ordine în înregistrarea a 153 opere din care se compunea atunci biblioteca [3]). In bugetul Societății pe anii 1869—1870 găsim alocate sumele de lei 2.380 pentru cumpărarea de cărți și lei 1.234 pentru lucrările de catalogare [4]).

In bugetul pe 1870—1871, găsim pentru cumpărarea de dicționare și alte cărți necesare, lei 2.350 [5]). In ședința dela 7 August 1871 Barițiu propunea, ca în Analele Societății să se publice un *catalog de toate cărțile oferite bibliotecii dimpreună cu numele donatorilor* [6]).

In ședința dela 23 August 1871 se numi o comisiune specială compusă din membrii Academiei Române, V. A. Urechia și I. Caragiani ca să examineze starea bibliotecii și să raporteze în plen [7]). Și aceasta în urma raportului lui Iosif Hodosiu care cerea ca « delegațiunea să fie invitată ca în rapoartele sale viitoare să releve și această parte a averii societății și să ni spună înaintarea ei în cursul anului și starea ei reală la fiecare sesiune » [8]).

In ședința dela 1 Septemvrie 1871 se vota suma de lei 2.500 pentru cumpărarea de cărți și legatul lor [9]). In ședința dela 4 Septemvrie 1871 se arată că la data de 1 August 1871 se aflau în biblioteca societății 297 cărți donate, 46 cumpărate în 134 volume, cu arătarea donatorilor [10]). Tabela cărților

[1]) *Anal. Soc. Acad.*, Ser. I, Tom. I, p. 203.
[2]) *Ibid.*, p. 210.
[3]) *Ibid.*, p. 286.
[4]) *Ibid.*, Ser. I, Tom. II, p. 120 urm.
[5]) *Ibid.*, p. 132.
[6]) *Ibid.*, Ser. I, Tom. IV, p. 8.
[7]) *Ibid.*, p. 64 urm.
[8]) *Ibid.*, 77.
[9]) *Ibid.*, p. 99.
[10]) *Ibid.*, p. 106—108 și 190—200.

cumpărate în 1871—1872, fu publicată în Anale [1]. In cursul anului 1872—1873 cărțile bibliotecii au sporit cu 400 volume primite în dar [2].

In cursul anului 1872—73 delegația a hotărît să facă *depozite* de desfacere pentru publicațiile secțiunilor și anume: la *Viena* (Gerold), *Paris* (Frank Durand, Auguste et Perdonne, Laurel, Dumoulin), *Londra* (Henri Sotheran), *Roma* (Spithöver), *Madrid* (Baily Bailliere), *Berlin* (Ascher), *Petersburg* (Isacoff) [3]. Depozitele acestea din străinătate să fie reînnoite. Raportul asupra bibliotecii din 1873—1874 arată un spor de 450 volume [4]. *Tot atunci s'a întocmit un catalog alfabetic. Se cerea-și alcătuirea catalogului pe materii* [5].

In 1874—1875 sporul cărților era cu 163 volume, prin cumpărare și dar [6]. In 1875—1876 sporul era cu 149 volume, donate și cumpărate [7].

Comisiunea pentru revizuirea bibliotecii și a colecțiunilor raporta în ședința din 25 August 1877 că s'a întocmit un întreit catalog *după formate* sau topic, *după numele autorilor* și *după materii*. Numărul operelor se ridica la 1877 la 3422 volume. S'au legat 92 volume pentru suma de 840 lei [8]. In raportul asupra bibliotecii, citit în ședința dela 27 Septemvrie 1878, se arată numărul cărților cu 2190 opere în 3805 volume [9].

Prin legea nr. 749 din 29 Martie 1879, Societatea Academică Română fu declarată *Instituit național* cu denumirea *Academia Română*. Prin articolul V, statul se obligă să pună la dispoziția Academiei un teren pentru clădirea unui edificiu propriu [10].

In noul statut al Academiei votat la 21 Iunie 1879, la art. 20 se arată că Academia are un personal accesoriu pentru

1) *Anal.*, Ser. I, Tom. V, p. 16—20.
2) *Ibid.*, Ser. I, Tom. VI, p. 7.
3) *Ibid.*, Ser. I - Tom. VI, p. 6 urm.
4) *Ibid.*, Ser. I, Tom. VII, p. 78 urm.
5) *Ibid.*, p. 79.
6) *Ibid.*, Ser. I, Tom. VIII, p. 79.
7) *Ibid.*, Ser. I, Tom. IX, p. 2 urm.
8) *Ibid.*, Ser. I, T. X, p. 31 urm. ; cfr. p. 164—170.
9) *Ibid.*, Tom. XI, p. 227 urm.
10) *Ibid.*, Ser. II, Tom. I, p. 1 urm.

lucrările sale de cancelarie și pentru păstrarea și *rânduirea colecțiunilor sale* [1]). Dispozițiunea aceasta este desvoltată în articolele 50 și următoarele din regulamentul general, unde se arată că «arhivistul-bibliotecar este însărcinat a cataloga și a rândui biblioteca Academiei, în urma încheierilor consiliului de bibliotecă, compus din cei trei secretari de secțiuni». Articolul 54 din noul regulament prevedea că pentru păstrarea colecțiunilor speciale de numismatică, antichități, documente etc., Academia va denumi, prin alegere, câte un conservator dintre membrii săi [2]). In urma modificărilor ulterioare s'a ajuns la alegerea unui *singur* conservator pentru conducerea bibliotecii și al tuturor colecțiunilor Academiei.

In 1879 biblioteca primi două donațiuni însemnate și anume 1185 volume din biblioteca lui *Ghenadie Popescu* și 1934 volume din biblioteca lui *Alexandru Papiu Ilarianu*. In ședința dela 23 Iunie se propune ca în noul regulament al Academiei să se prevadă un articol cu privire la alcătuirea comisiunii bibliotecii, compusă din trei membri, delegați de cele trei secțiuni ale Academiei [3]).

In sesiunea generală din 1880 se hotărî mutarea bibliotecii în palatul creditului funciar rural. Bugetul Bibliotecii era de 3000 lei, din care una mie era pentru legatul cărților [4]).

In 1881 numărul cărților dăruite era de 157 volume [5]). In 1882 s'a înavuțit cu 746 volume [6]). In ședința dela 30 Martie s'a votat noul regulament pentru biblioteca Academiei Române, care cu modificările introduse la 1909, 1914, 1924, 1937 și 1940, a rămas până azi în vigoare [7]). Dispozițiunile noului regulament sunt în punctele lor esențiale identice cu regulamentele bibliotecilor centrale din București și Iași, despre care s'a amintit mai sus. In ședința Academiei dela 4 Aprilie 1884, s'a ales, la propunerea delegațiunei, *Ion Bianu*, cu majoritate de voturi, bibliotecar al Academiei [8]).

1) *Anal. Acad. Rom.*, Ser. II, Tom. I, p. 110.
2) *Ibid.*, p. 135.
3) *Ibid.*, p. 136.
4) *Ibid.*, Ser. II, Tom. II, p. 234 urm.
5) *Ibid.*, Ser. II, Tom. III, p. 256.
6) *Ibid.*, Tom., V, p. 66.
7) *Anal. Acad. Rom.*, Ser. II, Tom. VI, p. 83—87
8) *Ibid.*, p. 107.

9. *Contopirea Bibliotecii Centrale cu Biblioteca Academiei*

Sub conducerea noului bibliotecar, colecția de cărți a Academiei sporise mereu până la 1901 când, prin decretul regal nr. 1823 dela 11 Aprilie, *toate cărțile, manuscrisele, stampele, mobilierul și orice aparținea Bibliotecii Centrale a Statului din București*, trecea pe data de 1 Aprilie 1901 asupra Academiei Române, pentru a fi incorporate propriilor ei colecțiuni. In articolul 2 se prevedea că Academia va putea ceda bibliotecii universității din Iași, bibliotecii Urechia din Galați, precum și altor biblioteci, care se vor găsi că merită, dubletele de cărți care se vor constata la *contopirea* Bibliotecii Centrale cu biblioteca Academiei Române. Articolul 3 prevedea desființarea serviciului Bibliotecii Centrale din București cu începere dela 1 Aprilie 1901. Prin articolul 4, statul se obligă să acorde Academiei, pentru întreținerea și desvoltarea bibliotecii precum și pentru funcționarea serviciului, o subvenție fixă de lei *25.000* pe fiecare an, din care sumă numai jumătate putea fi întrebuințată pentru personal [1]).

Deodată cu Biblioteca Centrală trecu asupra Academiei și *dreptul depozitului legl* pentru toate cărțile ce apăreau în țară. Prin legea din 19 Martie 1904, cu modificările ei din 1922, 1937, proprietarii atelierelor de arte grafice sunt obligate să trimită Academiei câte 2 exemplare din publicațiunile lor de orice natură pentru a înlesni astfel creșterea colecțiunilor ei.

Pe lângă cărțile dela fosta Bibliotecă Centrală, Academia mai primi, la 1892, în dar și biblioteca episcopului *Melhisedec*, care numără 2511 cărți și 82 manuscrise [2]).

Biblioteca Centrală fu cedată Academiei în anul de criză 1901. Cheltuelile de întreținere trecură în seama Academiei în schimbul unei subvenții anuale de 25.000 lei, o sumă mai mult simbolică, care figura până nu demult în bugetul Ministerului Educației Naționale. In ședința Academiei dela 19

---

[1]) *Anal. Acad. Rom.*, ***Desbateri***, Ser. II, Tom. XXIII, p. 130 urm., Tom. XXIV, p. 3.

[2]) *Anal. Acad. Rom.*, ***Desbateri***, Ser. II, Tom. XV, p. 12 și 17.

Martie 1901, Spiru Haret arăta că, studiind în toate amănuntele bugetele Ministerului Instrucțiunii Publice, a ajuns la ideea de a face Academiei această propunere, pe care o crede bună și folositoare, atât pentru Stat, cât și pentru Academie. Urechia, Xenopol și Sturdza, erau pentru primire, numai Tocilescu se întreba dacă Academia va putea împlini obligațiunile ce decurgeau din această cesiune. De aceea dânsul propuse să se aleagă o comisie de trei pentru studierea problemei. Dar la propunerea lui D. A. Sturdza oferta ministrului fu primită de plenul Academiei [1]). La anul 1901 biblioteca Academiei numără 36.977 opere în 66.995 volume și broșuri. In urma incorporării Bibliotecii Centrale colecția de cărți a Academiei a sporit cu 26.035 opere în 47.736 volume și broșuri, ajungând astfel cea mai mare bibliotecă românească cu un depozit de cărți de 62.012 opere în 111.631 volume și broșuri. Nu trebue însă să scăpăm din vedere că multe din publicațiunile primite din depozitul Bibliotecii Centrale se găseau și la Academie, astfel că acestea au trebuit să fie trecute la dublete sau chiar triplete.

La 31 Decemvrie 1946 colecțiunile din Biblioteca Academiei se prezintă precum urmează:

400.000 opere în 450.000 volume și 150.000 dublete; 120.000 volume periodice și 60.000 dublete; 1.464 volume Cartea veche românească (1508—1830) și cel puțin tot atâtea volume dublate; 9.200 manuscrise; 59.300 documente; 750 pachete hârtii de cuprins diferit; 310 pachete corespondență comercială Hagi Pop; 50.000 foi volante tipărite; 34.987 monete; 2.388 medalii; 157 ponduri; 375 sigilii; 682 obiecte de muzeu; o bună colecție filatelică (mărci românești); 832 atlase; 2.462 hărți; 88 hărți murale; 1.135 albumuri; 10.588 stampe; 12.540 fotografii; 269 tablouri în uleiu și acuarelă; 240 desene originale. 6.917 opere muzicale 676 manuscrise muzicale și 126 discuri muzicale.

Tendința Statului de a trece conducerea și întreținerea bibliotecilor publice asupra unor instituțiuni de drept public, se manifestă și la Iași, unde vechea Bibliotecă Centrală fu

[1]) *Anal. Acad. Rom. Desbateri,* Ser. II, Tom. XXIII, p. 130 urm.

trecută asupra universităţii ieşene. De altfel acelaşi procedeu s'a putut observa şi în Transilvania şi Bucovina, unde Biblioteca Muzeului Ardelean şi Biblioteca Ţării Bucovinei trecură la 1873, respective în 1875 asupra universităţilor provinciale care luaseră fiinţă la Cluj şi Cernăuţi.

Intr'un articol publicat la 1930 în revista *Boabe de Grâu*, organizatorul bibliotecii noastre, neuitatul *Ion Bianu*, arată că « Biblioteca Academiei trebue să fie un organ de neîncetată desvoltare spre a servi scopurile culturale ale instituţiei. Din întâii ani ai îndrumării ei spre desvoltare, 1884—1886, au fost trase liniile unui program pentru viitor. Biblioteca Academiei trebue să ţintească să cuprindă toate documentele tipografice şi scrise relativ la vieaţa culturală românească ».

Regulamentul Bibliotecii prevede în art. I că « Academia conservă şi ţine la dispoziţiunea *membrilor ei şi a persoanelor doritoare de cercetări ştiinţifice*, publicaţiunile, tipăriturile, manuscrise, documente, stampe şi alte colecţiuni din toate domeniile de activitate culturală ». Prin dispoziţiunea aceasta biblioteca noastră îşi păstrează caracterele ei de *bibliotecă ştiinţifică şi documentară*.

Necesităţile timpului de azi reclamă însă pe lângă biblioteci ştiinţifice de specialitate, care funcţionează pe lângă toate şcoalele superioare şi institute de cercetări ştiinţifice, şi *biblioteci pentru educarea şi culturalizarea maselor*.

Neuitatul Nicolae Iorga constata încă la 1900 că « cercurile cetitorilor celor ce au neapărată nevoie de a ceti, s'au mărit. Nu mai sunt ca altă dată numai breslele de cărturari care să-şi poată hrăni sufletul în lumea lor cea mică: monahii la mănăstire, boierii între sine, şcolarii în cuprinsul şcolii. O clasă mijlocie s'a format şi se întăreşte, având nevoie pentru a se desvolta la lumină şi *după* plecarea de pe băncile şcolii. Până şi din mulţimile celor mari ale mahalagiilor şi sătenilor plugari se desfac oameni care cer cărţi. Intre cele mai mari datorii este deci întemeierea în fiecare oraş a bibliotecilor populare. Cărţi sunt din belşug. In loc ca moştenitorii nepioşi să le arunce pe preţ de nimic precupeţilor anticvari, ele ar fi lăsate de adunătorii sau păstrătorii lor chiar acestor aşezăminte binefăcătoare. Atâţi particulari ar putea da localul, pe

care în caz contrar e dator a-l da orice primărie. Intreținerea costă puțin. Iar îngrijirea se cuvine să o aibă școlile mai înalte, profesorii și școlarii la un loc și fără nici o plată » [1]).

10. *Colaborarea interbibliotecară*

Comparând regulamentul actual al bibliotecii Academiei cu vechile regulamente ale fostelor biblioteci centrale dela București și Iași, ne surprinde marea asemănare între ele. Cele mai multe dispozițiuni privitoare la organizarea și funcționarea bibliotecii Academiei se găsesc articulate în *vechile regulamente* astfel că azi, după mai bine de un secol, putem vorbi cu drept cuvânt de o *tradiție* în desvoltarea bibliotecilor românești.

Ideea înființării de biblioteci publice a pornit precum am văzut dela cărturarii cu dragoste de carte, iar înfăptuirea acestei idei a primit forma legală în regulamentele organice din ambele Principate. Prin aceste regulamente statul lua asupra sa obligația de a crea și întreținea biblioteci publice. Acestea urmară să-și sporească stocul lor de cărți prin daruri benevole, prin schimb și prin cumpărare. Pentru cumpărarea de cărți statul prevedea în bugetul anual sumele cuvenite.

O a patra cale de alimentare a bibliotecilor publice sau naționale cu cărțile necesare era cea a *depozitului legal*, de care încă pe la 1800 făcea mențiune mitropolitul Moldovei Iacob Stamate, cerând librarilor să pună gratuit la dispoziția bibliotecii un exemplar din cărțile pe care le aduceau din străinătate.

In regulamentele de mai târziu ideea *depozitului legal* a găsit altă formulare, obligând pe autorii și editorii indigeni să pună în mod gratuit la dispoziția bibliotecii obștești 5—6 exemplare din publicațiile lor. Două din aceste exemplare erau menite pentru sporul stocului de cărți al bibliotecii, iar celelate 4 exemplare serveau de schimb cu alte biblioteci.

---

[1]) N. Iorga, *Vechile Biblioteci Românești*, în *Floarea Darurilor*, I, 2, p. 80 urm,

Ideea mitropolitului Stamati de a obliga pe librari să cedeze fără plată un exemplar din cărțile primite din străinătate, n'ar putea fi pusă în aplicare. Nu este însă mai puțin adevărat că, librarii ar putea ținea, contra cost, la dispoziția Academiei câte un exemplar din cărțile comandate, firește însă că numai din acele care ar prezenta interes pentru studiile și cercetările științifice. Conducerea bibliotecii noastre a și întreprins pașii necesari în direcțiunea aceasta.

In urma recentelor reglementări a depozitului legal Biblioteca Academiei nu primește decât 2 exemplare, unul pentru uzul cetitorilor iar altul ca dublet. In condițiunile acestea nu ne putem gândi la cesiuni de exemplare pentru alte biblioteci, dintre care unele se bucură și ele de dreptul la depozitul legal. Nu este însă mai puțin adevărat că biblioteca Academiei dispune uneori de *mai multe de două exemplare* din aceeași operă. Acest surplus de exemplare ocupă fără niciun rost mult loc prețios în depozitele noastre, iar alte biblioteci rămân lipsite de aceste publicații, adesea de mare valoare. In schimbul acestor exemplare s'ar putea primi opere pe care biblioteca Academiei nu le are, completându-și în felul acesta colecțiunile ei de cărți și periodice.

Pentru a ajunge la acest rezultat se impune să intrăm în corespondență cu bibliotecile existente în vederea schimbului de cărți, înlesnind astfel *asistența mutuală* între așezămintele de aceeași natură, cum observa așa de nimerit conducătorul Bibliotecii Țării din Bucovina. *O conferință* a conducătorilor de biblioteci ar putea aduce lămuririle cuvenite în această problemă așa de însemnată pentru desvoltarea bibliotecilor noastre publice. O *colaborare* cât de strânsă între bibliotecile românești se impune azi mai mult ca oricând. Știm doar cu toții ce pagube mari au suferit așezămintele noastre de cultură din cauza războiului.

Conferința reprezentanților bibliotecilor publice va trebui să se pronunțe și asupra necesității înființării unei *uniuni a bibliotecilor românești*. Intre altele uniunea aceasta ar trebui să se ocupe de *catalogarea metodică* a cărților precum și de *schimbul de cataloage* pentru a înlesni astfel consultarea operilor de studii și de informațiuni. Ea ar putea să se preocupe

şi de situaţia *personalului de serviciu* precum şi de *procurarea mijloacelor materiale* pentru o mai largă înzestrare a bibliotecilor, dat fiind că, la alcătuirea bugetelor anuale ale statului, bibliotecile continuară să fie cel mai *vitreg* tratate dintre toate aşezămintele de culturalizare.

Uniunea va trebui să întocmească şi *un plan de organizare a bibliotecilor populare*. Regulamentul pentru bibliotecile publice din 1864 prevede trei categorii de biblioteci. *Bibliotecile didactice* s'au desvoltat pe lângă şcoalele de toate gradele. Ele sunt astăzi în fiinţă şi stau la dispoziţia tineretului studios. *Biblioteca publică centrală dela Bucureşti* a trecut la Academie, iar *biblioteca similară dela Iaşi* a trecut la universitatea de acolo. O a treia categorie de *biblioteci* erau cele *comunale*, a căror desvoltare a rămas în urmă. La acestea se gândea Nicolae Iorga când insista asupra utilităţii lor, zicând:

« Cartierele oraşelor şi comunele rurale nu mai pot rămâne fără biblioteci populare, în care plugarii şi muncitorii manuali să-şi poată găsi cuvenita reculegere sufletească după munca zilei. In bibliotecile noastre se găsesc depozitate fără nici un folos multe cărţi care, puse în mâna muncitorilor şi plugarilor, ar putea contribui foarte mult la luminarea şi edificarea sufletească a acestora. Acestea ar putea fi alese şi puse la dispoziţia bibliotecilor populare, de care de altfel statul va trebui să îngrijească, punându-le la îndemână mijloacele necesare. Personalulu experimentat al bibliotecilor existente ar putea ajuta foarte lesne la organizarea şi punerea în funcţiune a acestor biblioteci ».

Cu începutul anului curent 1947 va reapărea « *Buletinul Lunar* » al bibliotecii Academiei Române, ca organ de legătură cu bibliotecile din ţară şi ca mijloc de informaţie asupra nouălor achiziţii ale bibliotecii prin dar, schimb şi cumpărare. In coloanele Buletinului se vor trata şi chestiunile de organizare şi înzestrare a bibliotecilor publice.

Bibliotecile noastre publice nu mai pot rămânea în *splendida lor izolare* ca până acum. Intre ele trebue să se stabilească o *legătură organică*. Schimbul de cărţi trebue însă să fie precedat de un schimb de *cataloage* pentru ca să avem informa-

țiuni exacte asupra tezaurului de cărți ce se găsesc depozitate în fiecare bibliotecă în parte. Chestiunea *catalogării* cărților este una din cele mai urgente. Vechile regulamente ale bibliotecilor noastre cereau să se întocmească cataloage, *unul alfabetic după autori și altul după rânduiala materiilor*. Principiul *catalogării bipartite* a fost respectat de Biblioteca Centrală dela București, care, la înglobarea ei în Biblioteca Academiei, avea un catalog pe materii *tipărit*. Pe foile albe care au fost intercalate la acest catalog pe materii s'au înregistrat regulat și cărțile din biblioteca Academiei. Catalogul acesta a fost ținut la curent și cu nouăle achiziții până la 1905, când s'a introdus catalogarea pe *fișe-mobile* după sistemul *Otto Hartwig*. După acest sistem s'a lucrat la Academie 10 ani. La 1915 însă acest sistem a fost abandonat și înlocuit prin *sistemul zecimal al lui Dewey*, după care s'a lucrat la Biblioteca Academiei până în 1929, când lucrările au fost întrerupte pentru a fi reluate numai la 1934 și continuate până în prezent.

Aplicarea acestui sistem în toate amănuntele lui întâmpină însă mari dificultăți și reclamă un foarte mare număr de funcționari bine pregătiți pentru această muncă grea și complicată. In împrejurările de astăzi însă Academia nu dispune de mijloace financiare și nici de localul necesar pentru angajarea de noi funcționari. De aceea nu trebue să ne mire dacă în condițiunile acestea așa de vitrege mai bine de *100.000 de opere au rămas încă necatalogate pe materii*. Dar numărul restanțelor crește din zi în zi prin publicațiunile pe care le primim din depozitul legal, din daruri, schimburi și cumpărări. Această stare de lucruri nu putea dăinui, până la infinit și de aceea s'a întocmit *o nouă schemă a împărțirii catalogului pe materii după sistemul zecimal prescurtat*, care s'a pus în aplicare cu începutul anului 1947. Grație acestor măsuri se vor putea cataloga cel puțin cărțile ce incurg zilnic, rămânând ca restanțele din anii trecuți să fie catalogate de echipe speciale, formate într'acest scop. Dar până ca acest scop să poată fi atins, frecventanții Bibliotecii Academiei vor trebui să se mulțumească cu folosirea catalogului alfabetic după autori, care a ajuns să fie ținut la zi,

Conferința bibliotecarilor care va fi convocată curând, va avea să se ocupe și de problema catalogării cărților după un *sistem unitar* pentru a putea ajunge cu un ceas mai de vreme la întocmirea *unui catalog general al tuturor bibliotecilor românești.*

Iar cât privește biblioteca Academiei Române ținem *să accentuăm că ea îndeplinește rolul unei adevărate biblioteci naționale, înfățișând imaginea activității românești pe orice teren.* Biblioteca Academiei trebue deci să fie înzestrată în *primul rând cu tot ce s'a scris și se scrie de către Români, atât în românește, cât și în limbi străine.* Conducerea acestei biblioteci s'a străduit în trecut și continuă să se străduiască și în prezent să adune în depozitele ei *tot ce s'a scris de către străini cu privire la România și la țara lor.* Ea trebue să conserve și să adune *tot ce stă în legătură cu existența și activitatea poporului român.* Publicațiunile de acest fel trebue să constitue *partea esențială* din tezaurul de manuscrise și imprimate al Academiei, tezaur, care la rândul său, reprezintă *contribuția originală a poporului nostru la patrimoniul culturii și civilizației umane.*

Biblioteca Academiei ține firește să aibă în tezaurul ei, pe cât posibil, și *principalele opere de știință pură și aplicată.* Ea nu se poate lua însă la întrecere cu *bibliotecile de strictă specialitate.* Operele de această natură își au locul lor în bibliotecile de pe lângă institutele de cercetări științifice precum și în bibliotecile laboratoarelor și seminariilor care ființează pe lângă școalele noastre superioare. Astfel credem să fi înfățișat unele din principalele probleme în legătură cu desvoltarea bibliotecilor noastre publice.

BIBLIOTECI NAŢIONALE [1])

PARIS, LONDRA, WASHINGTON, MOSCOVA, ACADEMIA ROMÂNĂ

DE

GENERALUL R. ROSETTI

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în şedinţa publică dela 19 Martie 1947

N'am nevoie să reamintesc că încă din timpurile cele mai depărtate s'a simţit nevoia de a strânge şi adăposti acte şi ceea ce numim azi manuscrise, alcătuind adevărate arhive, care, cu desvoltarea « literaturii » au devenit biblioteci şi că în trecut au existat asemenea biblioteci în Asiria, Egipt, Grecia, cum şi la Alexandria, Pergam, Roma şi Constantinopol, amintind numai pe cele mai de seamă.

De asemenea este un ce cunoscut că nevoia şi numărul bibliotecilor s'a înmulţit mult după născocirea tiparului.

Se poate spune că, în trecut, o bibliotecă era o colecţiune de scrieri tipărite sau manuscrise, definiţiune dată de ultima ediţiune a enciclopediei britanice [1]).

O definiţiune mai completă este însă aceea dată de enciclopedia italiană: biblioteca (este) o colecţie de cărţi, pusă în

---

[1]) Comunicarea de faţă nu este o urmare a comunicării pe care colegul I. I. Nistor a făcut-o în şedinţa dela 10 Ianuarie 1947. Ea a fost concepută şi am început a lucra la ea cu multe luni înainte, când nici nu ştiam că d-l Nistor va face acea comunicare. Dar, precum se va constata din cuprinsul ei, ea este o completare a datelor foarte interesante ale lucrării d-lui coleg.

Ţin să mulţumesc domnilor profesori C. Marinescu, directorul Şcoalei Române din Franţa, D. Mitrany dela Universitatea din Princeton, U. S. A. şi Iorgu Iordan, ambasadorul României la Moscova, ca şi d-lor Tr. Popovici şi A. P. Todor, directori de servicii la Biblioteca Academiei, pentru concursul binevoitor ce mi l-au dat, procurându-mi cele mai multe din datele necesare lucrării de faţă.

[1]) *Encyclopaedia Britannica*, ed. 14, vol. XIV, p. 1.

ordine și păzită, cu cataloage potrivite, în anumite scopuri culturale [1]).

Insă, nicio asemenea definițiune nu este îndestulătoare scopului ce urmăresc pentrucă, în alcătuirea unei biblioteci, nu intră numai cărțile, diferitele alte soiuri de tipărituri și manuscrisele — element primordial și de bază — ci și o sumă de alte elementecetrebuesc cercetate, ceea ce vom face perând.

Inainte însă de a trece la studiul elementelor unei biblioteci, este bine să lămurim ce se înțelege prin: *bibliotecă națională.*

In general o bibliotecă este alcătuită în vederea și poartă de obiceiu numele categoriei de cetitori care o folosesc sau specialității ce formează preocuparea de seamă a folositorilor săi. Așa sunt biblioteci: populare, științifice, comunale, municipale, universitare, artistice, istorice, linguistice, militare, etc. Fiecare din ele este înzestrată cu cărți, reviste, etc., referindu-se mai cu seamă disciplinei ce interesează pe cei ce o cercetează sau cu gradul lor de cultură.

O bibliotecă menită să folosească unei întregi națiuni cuprinzând toate categoriile de cetitori și de cercetători trebue să aibă deci tot materialul tipărit și manuscris necesar tuturor acestor categorii. Asemenea biblioteci sunt cuprinse în clasa celor socotite în general naționale.

Aceasta fiind stabilit, să trecem la cercetarea elementului primordial și de bază a unei biblioteci: cartea și în general tot ce sè reproduce mecanic precum și manuscrisul sau documentul.

I. Mai întâi o bibliotecă națională trebue să posede, pe cât e cu putință, *tot ce s'a tipărit, în toate ramurile de cunoștințe.* Aceste tipărituri se pot împărți în două mari categorii: cele tipărite în țara respectivă și cele tipărite în alte țări.

Pentru cele dintâi, toate țările, afară de Elveția, au legi impunând depozitul legal a tot ce se tipărește (sau reproduce mecanic) în favoarea cel puțin a bibliotecilor naționale. Acestea însă trebue să controleze executarea dispozițiunilor

[1]) *Enciclopedia italiana*, VI, p. 942.

legii respective, deci să posede un organ special, care alcătueşte al doilea element al unei biblioteci.

Dar tipăriturile din ţară nu ajung pentru a îngădui cercetătorilor să cunoască tot ce trebue în sfera cercetărilor lor. De aceea e nevoie ca biblioteca să posede şi publicaţiuni străine, ceea ce duce la organizarea celui de al treilea element al unei biblioteci: serviciul de achiziţiuni şi de schimburi.

Aci trebue arătat că înzestrarea cu cărţi a unei biblioteci nu este niciodată desăvârşită, pentrucă, chiar dacă s'ar fi putut înzestra biblioteca cu tot ce s'a tipărit sau scris până la un moment dat, încă urmează a se completa cu ceea ce se tipăreşte mereu.

De aceea o bibliotecă nu este o alcătuire statică ci este o organizare în continuă devenire.

O carte odată intrată în bibliotecă are nevoie de a fi întreţinută în bună stare. Pentru aceasta trebue să fie mai întâi legată — ceea ce constitue un alt element al unei biblioteci: serviciul sau atelierul de legătorie — şi apoi curăţită de praf şi adeseori vindecată de boale. Acestei din urmă sarcine răspunde un alt element al bibliotecii: laboratorul fizico-chimic, ce se găseşte azi în alcătuirea tuturor marilor biblioteci străine.

Cărţile au însă nevoie de localuri potrivite păstrării şi folosirii lor, localuri ce sunt al şaselea element al unei biblioteci, după mulţi chiar cel dintâi element.

Pentru controlul fiinţării şi uşoara folosire a publicaţiilor, acestea trebuesc inventariate, aşezate sistematic în depozite şi catalogate, ceea ce dă naştere la al şaptelea element: serviciul catalogării.

In fine pentru lesnicioasa folosire a imensei mase de cunoştinţe înmagazinate în colecţiile unei biblioteci mai este nevoie de următoarele elemente:

VIII. Serviciu de informaţii şi documentare.

IX. Serviciu de împrumuturi.

X. Ateliere de fotografii şi de reproduceri mecanice.

Toate aceste elemente însă nu sunt puse în valoare decât dacă biblioteca dispune de factorul de seamă constituit prin: personal de conducere şi de execuţie.

Relațiile cu publicul mai cer alcătuirea a încă unui serviciu: acel al permiselor de intrare în bibliotecă; în multe biblioteci acesta este unul și același cu cel al împrumuturilor.

In fine o bibliotecă are nevoie de o administrație ocupându-se de partea materială și de cea bănească, foarte importantă.

II. *Serviciul controlului depozitului legal* este unul din cele mai importante pentru o bibliotecă națională menită a poseda în colecțiunile sale *tot* ce produc atelierele tipografice, litografice și de alte soiuri de reproduceri mecanice din țara respectivă. Nevoia lui s'a constatat de toate bibliotecile bucurându-se de dreptul depozitului legal, pentrucă omul are adesea tendințe să nu respecte prevederile legilor, și mai ales când acestea îi micșorează câștigul.

Un asemenea serviciu are nevoie de:

Urmărirea amănunțită a tuturor buletinelor, cataloagelor, etc., bibliografice.

Controlul prin legături cu alte biblioteci ce au dreptul depozitului legal.

Dreptul de control asupra tipografiilor.

Un organ contencios sau de colaborare intimă cu contenciosul întregii instituțiuni.

Bibliotecile nedispunând de organele necesare acestui control permanent sau neexecutând zilnic și în chipul cel mai conștiincios această supraveghere se depărtează nu numai dela menirea lor firească dar și dela prevederile legilor prescriind depozitul legal, căci acestea, în general, nu prescriu numai îndatoririle tipografilor, editorilor și autorilor în privința executării acestui depozit ci îndatoresc și bibliotecile să păstreze și să urmărească depozitarea lor în folosul lor a tot ce se tipărește.

III. *Serviciul de schimb și de achiziționare de publicațiuni străine* cuprinde două categorii de lucrări: urmărirea primirii și expedierii publicațiunilor ce se capătă în schimb și achiziționarea de publicațiuni nouă străine. Această din urmă lucrare este îndeplinită de mai mulți colaboratori având bogate cunoștințe; ea se întemeiază pe datele publicațiunilor bibliografice și are nevoie și de larga colaborare a cercetă-

torilor, în care scop se găsesc de obiceiu în sălile de cetire, registre în care cetitorii propun achiziționarea anumitor publicațiuni de care nu dispune încă biblioteca respectivă.

IV. *Serviciul de legătorie*. In principiu toate publicațiunile trebuesc legate și chiar cât mai solid legate. Sunt două soluțiuni: aceea a legării prin ateliere particulare și aceea a atelierelor proprii ale bibliotecilor; aceasta este de obiceiu preferată fiindcă îngădue o supraveghere mai lesnicioasă și este și mai ieftină.

V. *Laboratorul fizico-chimic*. Boalele cărților, alterarea hârtiei și a cernelei de tipar, mai ales pentru cele tipărite în cursul ultimelor două războaie mondiale, carii și alte insecte ce se găsesc în cărțile mai vechi, necesită mijloace speciale pentru descoperirea agenților nocivi, pentru distrugerea lor, cum și pentru conservarea clișeelor și a tot ce constitue colecțiile. De aceea marile biblioteci, începând cu cea din Londra, s'au înzestrat cu laboratorii ce se desvoltă din ce în ce mai mult și au ajuns, de pildă la Moscova, la o înzestrare foarte bogată. Aceste laboratorii, cel dela British Museum spre pildă, au editat manuale speciale arătând mijloacele potrivite fiecărei operațiuni de conservare.

VI. *Localurile* sunt de sigur unul din elementele de căpetenie ale unei biblioteci.

Aceste localuri trebuesc clădite ad-hoc, răspunzând tuturor nevoilor bibliotecii respective, lucrate fiind din materiale bune și conform cu tehnica modernă. Ele nu vor răspunde menirii lor dacă se uită că o bibliotecă este o instituție totdeauna în devenire, pentrucă numărul cercetătorilor crește mereu, cum cresc și colecțiile iar pe de altă parte tehnica produce metode nouă de lucru necesitând încăperi nouă. De aceea localul unei biblioteci trebue așa conceput ca să îngădue mărirea sa continuă, altfel aceste măriri sunt greu de realizat, și costă mulți bani. Modernizarea și mărirea Bibliotecii Naționale franceze, a bibliotecii dela British Museum precum și a Bibliotecii Bodleiane dela Oxford, inaugurată de Regele Angliei la 9 Noemvrie 1946, au cerut sume mari, dând loc la probleme arhitectonice foarte grele, fiind vorba de a mări într'un spațiu redus, localurile respective.

Cea din urmă bibliotecă a fost mărită așa ca să satisfacă nevoile creșterii ei în timp de 200 de ani [1]).

Clădirile bibliotecii propriu-zise trebue să conțină următoarele categorii de încăperi: *a)* depozite pentru cărți, periodice, manuscrise, stampe, hărți, material muzical, material numismatic, clișee, plăci fonografice, etc.; *b)* săli de lucru pentru cercetători, având în imediată apropiere sălile cu cataloage și, nu prea departe, garderoba, bufete ca și săli de toaletă; *c)* săli de lucru pentru personalul de conducere, pentru dispensarul medical ca și pentru fiecare serviciu. De asemenea pentru materialele alte ca colecțiile; *d)* încăperi pentru ateliere.

Inafară de această clădire, principală, o bibliotecă mai are nevoie de următoarele clădiri: *a)* un local pentru dublete. Primejdia de incendiu, cea de furt, de pierdere a volumelor împrumutate, de deteriorare a lor, apoi cea reieșind din fapte de războiu, din revoluții, fac ca să fie nevoie, și ca legile depozitelor legale să oblige bibliotecile naționale să aibă cel puțin câte două, alte ori câte trei, exemplare din fiecare publicație. Aceleași primejdii cer ca aceste dublete, triplete, precum și publicațiile ce se folosesc rar, să fie adăpostite în depozite destul de depărtate și chiar în localități deosebite de cele în care se află biblioteca națională respectivă. Așa marea bibliotecă dela British Museum își are depozitul de dublete la Reading, oraș ce se află la 80 kilometri de centrul Londrei; *b)* unul sau mai multe localuri pentru locuitul personalului, precum și case de repaus pentru acesta, undeva la țară.

VII. *Serviciul inventarierii și catalogării*, poate cel mai important dintre toate serviciile, este acela care îngădue colecțiilor unei biblioteci să dea randamentul cel mai mare, economisind cercetătorilor timpul și munca. Acest serviciu cere nu numai un personal bine pregătit dar și destul de numeros așa ca, nu numai tot materialul aflat în colecții să fie catalogat, atât alfabetic cât și pe materii, dar și ca tot materialul ce intră pe baza legii de depozit legal, cumpărături,

---

1) *The Times*, 10 Noemvrie 1946.

schimb şi daruri, să poată fi pus cât mai repede la dispoziţia cercetătorilor. Personalul acestui serviciu trebue să mai întocmească pentru uşurarea lucrului cercetătorului: cataloage generale şi speciale, bibliografii de tot soiul şi studii tehnice.

VIII. *Serviciul de informaţiuni şi documentare* este un serviciu complementar al celui precedent care s'a desvoltat mult în ultimele decenii şi a căpătat o importanţă din ce în ce mai mare. El procură la unele biblioteci, în chip gratuit iar în altele contra unei plăţi mici, informaţiuni amănunţite şi face chiar cercetări în cărţi, manuscrise, documente, mai ales pentru cercetătorii nelocuind în localitatea unde se află biblioteca.

IX. *Serviciul de împrumuturi acasă* îngădue cercetătorilor să folosească publicaţiile bibliotecii acasă la ei, uşurându-le mult lucrul. Pentru desvoltarea acestui chip de folosire a colecţiilor unei biblioteci (desvoltare ce a luat un foarte mare avânt în străinătate) e nevoie înainte de toate însă de un public cetitor civilizat şi cinstit.

X. *Ateliere de fotografiere şi de reproducere mecanică* sunt anexe de care nu se mai pot lipsi bibliotecile de azi. E nevoie de ele, atât pentru serviciul publicului, care are trebuinţă, din ce în ce mai mult, de còpii fotografice, de reproduceri de texte, cât şi pentru bibliotecă. In adevăr, orice bibliotecă are texte rare (tipărite sau manuscrise) sau texte ajunse în rea stare de conservare ce nu trebue a fi mânuite prea des şi care pot fi înlocuite pentru folosinţa curentă prin còpii fotografice (cazul unor manuscrise Eminescu la Biblioteca Academiei Române). De asemenea, bibliotecile nu au tot ce le este necesar şi de aceea pot înlocui unele texte prin còpii fotografice (cazul cărţilor vechi româneşti la aceeaşi bibliotecă).

In fine, toate bibliotecile au nevoie de còpii fotografice ale documentelor şi manuscriselor mai importante. Aceste còpii — pentru a fi mai ieftine şi a ocupa un spaţiu mai mic — se fac azi în mărimi mici de tot (doi centimetri şi jumătate pe patru) folosindu-se pentru cetirea lor aparate de proiecţiune.

XI. *Personalul.* Prin nimic nu se învederează mai bine necunoaşterea rostului unei biblioteci ca prin credinţa foarte răspândită că oricine ştie să scrie şi să citească poate îndeplini serviciul de bibliotecar. Eroarea aceasta este cât se poate de dăunătoare.

In realitate există azi o serie întreagă de cunoştinţe care la un loc alcătuesc o adevărată ştiinţă căreia i s'au dat felurite nume, din care cel mai cuprinzător este acel de *biblioteconomie*, o ştiinţă mai ales de amănunte. Fără aceste cunoştinţe personalul unei biblioteci este nu numai puţin folositor ci chiar nociv. De aceea trebue a se renunţa la ideea că acest personal se poate culege de pe stradă, ci să se aibă ca bază a recrutării sale pregătirea sa ştiinţifică specială ca şi o serioasă selecţionare. Apoi pregătirea lui ştiinţifică trebue mereu desvoltată prin lucrări speciale, prin cercuri de studii, prin călătorii în străinătate, cum trebue să se infiltreze o unitate de doctrină, stabilită prin regulamente speciale, punând lucrările la adăpostul fantaziei personale a unor conducători vremelnici.

Calitatea acestui personal nu este însă îndestulătoare pentru ca să dea un randament maxim ci mai este necesar ca efectivul său să fie îndestulător în vederea îndeplinirii cât mai repede a însărcinărilor sale.

In fine trebue să i se asigure — şi aşa se face în marile biblioteci naţionale — un standard de vieaţă potrivit. Acest standard se asigură prin:

O remunerare bănească potrivită costului vieţii proporţională cu sarcinile familiare.

Locuinţe igienice sau o indemnizare de locuinţă iarăşi potrivită costului vieţii.

Ingrijiri medicale.

Imbrăcăminte de serviciu (halate).

Uşurări de aprovizionare (economate).

XII. *Serviciul de permise.* Aproape niciuna din marile biblioteci nu îngădue cercetarea sălilor de lucru fără permis. Aceasta pentru a putea avea un control asupra celor ce frecventează biblioteca şi a o feri de furturi de cărţi. La unele biblioteci — Biblioteca Naţională din Paris spre pildă — se

cercetează la plecare chiar servietele sau orice pachet au cei ce au lucrat în bibliotecă. Controlul e mai ales necesar în acele țări în care simțul de respectare a bunului public e mai puțin desvoltat.

De altfel e nevoie și se face și în săli un control mai mult sau mai puțin aparent, pentru a se feri stricarea cărților, prin însemnări, sublinieri, prin tăierea de pagine sau de ilustrații, sălbăticii ce se întâmplă chiar în centre de înaltă cultură și se comit uneori chiar de persoane crezute culte.

XIII. *Serviciul administrativ.* Când o instituție are un așa de numeros personal și un material atât de mare, rezultă dela sine că are nevoie și de un departament administrativ, care să îndrume și să supravegheze bunul mers al serviciului îndatorit să asigure cea mai repede și mai desăvârșită punere la dispoziția cercetătorului a cuprinsului colecțiilor, întreținute în cele mai bune condițiuni.

Unei biblioteci îi trebue însă nu numai o organizare temeinică ci, pentru a fi mereu înzestrată cu tot ce-i trebue, ca întreaga sa zestre să fie bine întrebuințată, ca efectivul personalului său să fie îndestulător și de cea mai bună calitate, are nevoie și de îndestulătoare mijloace bănești.

In cele mai multe cazuri însă, chiar și în bibliotecile înzestrate cu veniturile cele mai mari, acestea nu sunt îndestulătoare pentru a satisface toate nevoile. Nu am întâlnit încă conducător al vreunei biblioteci naționale, și am cercetat mai de aproape vreo opt asemeni biblioteci, care să se declare mulțumit cu totul de mijloacele bănești puse la dispoziția sa.

Pentru a ne da seama de desvoltarea la care pot ajunge bibliotecile naționale, voiu înfățișa în chip sumar, datele ce am putut dobândi despre alcătuirea principalelor biblioteci naționale din Franța, Marea Britanie, Statele-Unite și Uniunea Sovietelor. Fac aceasta nu cu ideea că am putea să le egalăm, ci spre a arăta alcătuirile cele mai desăvârșite dela care putem lua pilde.

Incep cu acea bibliotecă care ne este în general mai bine cunoscută, *Bibliothèque Nationale* din Paris. Această biblio-

tecă, împreună cu bibliotecile S-te Geneviève și Mazarine, formează: *La réunion des bibliothèques nationales*, organizațiune având personalitatea civilă și înzestrată cu un buget special a cărui folosință o are. Este deci o instituție autonomă.

Bibliothèque Nationale are 11 servicii (Départements), înzestrate așa cum se arată la fiecare, și anume.

1. Administrația.
2. Primirile.
3. Imprimatele (6.000.000 volume) cu serviciul de catalogare.
4. Manuscrisele (150.000).
5. Stampele și gravurile (3.500.000).
6. Medaliile și monetele (220.000 plus 7500 obiecte de artă).
7. Geografia (peste 200.000 de hărți și planuri).
8. Muzica (500.000 volume) la care se adaugă colecțiile *Conservatorului Național de Muzică* (1.000.000 de volume imprimate și muzicale) și ale *Operei* (10.000 partițiuni muzicale, 90.000 volume de literatură muzicală și dramatică, 25.000 de fotografii și 50.000 de stampe).
9. Biblioteca zisă a Arsenalului (1.000.000 de volume, 10.000 de manuscrise, 120.000 stampe, 2.500 cartoane conținând documentele Bastiliei, 130.000 de piese de teatru).
10. Serviciul de documentare și de periodice, ocupându-se și cu cercetări bibliografice.
11. Centrul de istorie contemporană (arhive referitoare la istoria Republicei a III-a și la societățile secrete).

Inafară de cataloage pe fișe (pe autori și pe materii) *Bibliothèque Nationale* a editat și editează o serie de cataloage, cum este catalogul cărților imprimate (91 de volume), apoi cele speciale pentru istorie (pe țări și generale), pentru teologie, pentru drept, pentru medicină, a medaliilor (acesta de o mare valoare științifică), de « factums » (memorii, mai ales legale), « actes royaux » (diplome și decrete regale) și altele. De asemenea publică buletine bibliografice.

Personalul folosit pentru catalogare este de 60 de bibliotecari și 53 de auxiliari.

Din anul 1924 există o înțelegere între *Bibliothèque Nationale* și principalele biblioteci din Paris, pe temeiul căreia

ele își comunică achizițiunile, căutând a-și folosi mai bine fondurile bănești.

Creșterile colecțiilor în primele zece luni ale anului 1946 au fost de:

25.750 opere, pe baza depozitului legal, precum și zeci de mii de afișe și proclamații electorale, broșuri de propagandă și piese de publicitate comercială.

887.857 exemplare periodice, tot pe temeiul depozitului legal.

10.985 volume primite în dar sau schimb.

2.870 volume cumpărate.

O hotărîre din 1901 îngădue împrumutarea între biblioteci a manuscriselor aflate în cel puțin două exemplare.

Trec acum la principala bibliotecă din Anglia, acea dela British Museum.

Creată în 1753 ca bibliotecă a lui Sir Hans Sloane, cu 50.000 de volume și înzestrată ulterior cu alte colecții, păstrate în mare parte ca fonduri separate, a ajuns să aibă, în 1937, 4.450.000 de cărți și broșuri (printre care 9.600 incunabule [1]) și 57.000 de manuscrise (printre care 2.700 texte grecești și latine pe papyrus), 85.000 de hrisoave și pergamente [2]).

Numărul mijlociu anual de cercetători, în anii 1933—1937 a fost de 235.000 consultând, în 1938, 2.030.476 volume.

Achizițiunile, altele decât depozitul legal, au fost în 1938 de 47.541 cărți și broșuri.

Această bibliotecă face parte din *British Museum*, o instituție autonomă condusă de un comitet permanent alcătuit din 20 de persoane, din care cele mai de seamă sunt: arhiepiscopul de Canterbury (primatul Angliei), lordul înalt cancelar (președintele Camerei lorzilor) și Speaker-ul (președintele) Camerei Comunelor.

Ca și în alte instituțiuni, și biblioteca din British Museum ține mult la experiența trecutului — și azi încă se simte influența lui Anthony Panizzi, fost director al ei dela 1841 la

[1]) *The Encyclopaedia Americana*, Ed. 1937, Tom. IV, *sub voce.*
[2]) *Idem.*

1879 — ceea ce nu împiedecă adaptarea vechilor norme la nouăle cerințe.

Biblioteca publică cataloage, monografii științifice, etc.

British Museum cu toate colecțiile sale, are venituri proprii întregite prin subvenții din bugetul Statului.

In Statele-Unite ale Americei biblioteca cea mai de seamă este aceea a Congresului — parlamentului. Ea nu este însă numai o bibliotecă ci și una din cele mai mari edituri din lume pentru anumite feluri de publicațiuni. Așa de pildă este cea mai mare producătoare de muzică de cameră (texte) din lume.

Această bibliotecă a fost creată în anul 1800. Creșterea colecțiilor sale se face prin:

a) Subvenții anuale date de Stat;

b) Publicațiuni primite pe temeiul legii depozitului legal;

c) Daruri și schimburi. In schimb se primesc anual circa 40.000 de volume de publicațiuni oficiale ale guvernelor străine.

Biblioteca are menirea de a folosi următoarele categorii de cercetători în ordinea arătată: *a)* Membrilor Parlamentului; *b)* Funcționarilor guvernului federal; *c)* Publicului.

Ea execută la cerere cercetări și lucrări documentare.

In 1945 poseda: 7.877.002 volume și broșuri, 7.929.903 manuscrise. Colecțiile sale au crescut în același an cu: 572.821 volume și broșuri. 139.287 manuscrise.

Numărul cercetătorilor a fost de 397.846, consultând 1.596.854 de publicațiuni. S'au împrumutat în aceeași scurgere de timp 197.604 publicațiuni.

Biblioteca cuprinde următoarele « departamente »:

1. Administrația.
2. Achizițiuni.
3. De relațiuni și cercetări. Aceasta cuprinde următoarele « diviziuni »: Aeronautică. Documente. Informații generale și bibliografice. Imprumuturi. Manuscripte. Hărți. Muzică. Orientală. Stampe și fotografii. Cărți rare. Lucrări în continuare. Depozit și cetitori.

Precum și următoarele « servicii »: Fondul hispanic. Informațiuni legislative. Informațiuni pentru public.

4. Metodic, cuprinzând următoarele « diviziuni »: A creșterilor. A fișelor. A catalogului pe materii. A catalogului descriptiv. A pregătirii catalogului și a întreținerii.
5. Un serviciu contencios.
6. Un serviciu pentru înscrierea drepturilor de autor și a proprietății literare.

Inainte de ultimul război efectivul personalului era de 1.449.

Biblioteca este întreținută de Stat și e condusă de un comitet care în 1945 a primit subvenții atingând aproape 5.000.000 de dolari, aproape în întregime dela Stat. Din această sumă 29% reprezentau salariile personalului bibliotecii propriu zise iar 15,5% erau destinați achizițiunilor. Raportat la populația Statelor-Unite se cheltuia deci pentru Biblioteca Națională 0,17 dolar de cap de locuitor. Iar pentru bibliotecile municipale cheltuiala era, în 1926, între 1 dolar și 1,65 dolari de cap de locuitor.

In U.R.S.S. toate marile biblioteci sunt instituțiuni de stat, întreținute de acesta. Biblioteca cea mai de seamă este: *Biblioteca de Stat a U.R.S.S. « V. I. Lenin » decorată cu ordinul « Lenin »*.

Colecțiile sale cuprind 11.000.000 volume-cărți, reviste și colecțiuni de ziare. Toate publicațiunile sunt trecute în trei cataloage: alfabetic, sistematic și pe materii. Inafară de acestea sunt și cartoteci speciale, de pildă o cartotecă a marxisto-leninismului, o cartotecă literară, etc. Aceste cartotece conțin circa 20.000.000 de fișe. Și alte biblioteci din Moscova au trei soiuri de cataloage, de pildă *Biblioteca științifică « Gorki »* a Universității de Stat din Moscova, iar *Biblioteca Medicală Centrală de Stat* are, înafară de catalogul alfabetic și de cel pe materii: un catalog al tezelor de doctorat, un catalog pe materii al lucrărilor litografiate, unul de « noutăți », unul de lucrări de popularizare a medicinei, o cartotecă de firme și mai multe cartoteci auxiliare, provizorii.

Personalul bibliotecii « Lenin » ce se ocupă de operațiunile de catalogare cuprinde 177 de funcționari, din care o parte se îndeletnicește, înafară de lucrările curente de catalogare,

de lucrări științifice pentru întemeierea schemelor unui catalog sistematic și de organizarea unui catalog de totalizare a cărților rusești.

Creșterile colecțiilor au fost: în anul 1945: 150.000 cărți, 56.000 exemplare de reviste, 448.000 exemplare de ziare, iar în primele zece luni ale anului 1946: 178.000 de cărți, 95.000 exemplare de revistă, 667.000 exemplare de ziare.

Biblioteca are dreptul la depozitul legal (3 exemplare) și este întreținută din bugetul Statului.

* * *

Bibliotecile naționale înfățișate sunt bibliotecile unor state mari, dispunând de mijloace bogate. Ele au fost înființate de multă vreme. Așa Bibliothèque Nationale își are originea în secolul al XVII-lea, cea dela British Museum în mijlocul celui de al XVIII-lea, acea a Congresului American în anul 1800, iar dacă acea din Moscova a fost creată mai curând, ea a fost înzestrată în bună parte cu colecțiile unor biblioteci mai vechi.

Toate primesc subvenții dela statele respective. Cele trei dintâi sunt autonome în privința folosinței fondurilor ce li se pun la dispoziție. Ele de asemenea — n'am informații pentru cea din Moscova — au o completă autonomie în tot ceea ce privește partea tehnică a funcționării lor.

Conducerea lor este îndrumată de consilii alcătuite, cum am văzut că este cazul pentru biblioteca dela British Museum, din personalități de seamă.

* * *

După ce am văzut care este menirea și organizarea unei biblioteci naționale, precum și alcătuirea, foarte sumar expusă, a unora din marile biblioteci naționale și a relațiilor dintre dânsele și statele respective, să trecem acum la ultima parte a acestei expuneri, alcătuind de fapt însuși scopul comunicării de față, arătarea organizării și realizărilor Bibliotecii Academiei Române până acum ca și perspectivele ei în viitor.

Pentru aceasta este mai întâi nevoie să stabilim în care categorie de biblioteci poate fi ea clasată.

Afirm că Biblioteca Academiei Române este de fapt o bibliotecă națională a României.

Ea este de fapt biblioteca națională a României pentrucă nu mai este în tot cuprinsul țării nicio altă bibliotecă, care să împlinească această menire în chipul cum îndeplinește ea scopul une asemeni instituțiuni, prin bogăția colecțiilor sale, prin organzarea și chipul ei de funcționare și prin marele serviciu ce a adus culturii românești.

Ea este de drept o bibliotecă națională pentrucă:

Așa a fost concepută de cel ce dintâi a pus pe hârtie planul infiînțării unei Academii și a bibliotecii sale încă din anul 1860. In adevăr, colegul Anibal Teodorescu ne-a arătat, în comunicarea sa din 18 Octomvrie 1946, cum că, într'un aricol publicat în *Revista Carpaților* [1]), G. Sion propunea ca în localul destinat de guvern Academiei ce trebuia să se înființeze, să fie așezată și biblioteca Statului (ulterior Biblioteca Centrală) « *care trebuia pusă sub conducerea Academiei* ».

Apoi I. Bianu, întemeietorul de fapt și conducătorul Bibliotecii Academiei timp de peste o jumătate de veac, (4 Aprilie 1884 — 13 Februarie 1935), spune într'un articol din *Boabe de Grâu* [3]):

« In 1883...i-am spus (lui D. A. Sturdza) ce văzusem în Apus și necesitatea de a se desvolta la Academie o *bibliotecă națională*... Ideea a fost îmbrățișată cu entuziasm ».

In vederea înzestrării unei asemenea biblioteci Bianu redactează legea din 1884 asupra depozitului legal.

Existând însă atunci Biblioteca Centrală a Statului, rostul oficial de bibliotecă națională, cu toată desvoltarea mai mare a bibliotecii Academiei, a rămas Bibliotecii Centrale, încă 17 ani, până în Martie 1901, când Statul a trecut colecțiile și rostul acestei biblioteci Academiei. Cu prilejul votării legii pentru această cedare, Spiru Haret, ministrul Cultelor și

[1]) Anul 1860, semestru I, pp. 295 sq.
[2]) Italicele sunt ale mele.
[3]) Anul I, Nr. 1, p. 7.

Instrucțiunii Publice, a întemeiat prezentarea ei pe următoarele considerente:

Biblioteca Academiei Române era o bibliotecă model, din toate punctele de vedere.

Academia era o instituțiune de Stat.

Biblioteca Statului (Centrală) vegeta [1].

Ea este de asemenea bibliotecă națională pentrucă rostul său, proeminent față de celelalte biblioteci, se recunoaște prin legea depozitului legal care prevede anumite drepturi pentru dânsa ca:

Acela de a fi singura căreia i se depune câte un exemplar din gravuri.

Acela de a primi câte un exemplar pe hârtie de lux atunci când o lucrare se tipărește pe mai multe soiuri de hârtie.

Acela de a fi singura căreia i se depun câte două exemplare din imprimatele cu caracter particular menite a se împărți într'un cerc restrâns de persoane și care nu se pun în comerț [2].

Acela de a primi tipăriturile oficiale cu caracter confidențial [3].

Indeplinit-a Biblioteca Academiei Române rostul de biblioteca națională din luna Martie 1901 și până azi? Răspunsul este hotărît: *da*. Și iată pe ce temeiuri:

1. La aportul Bibliotecii Centrale de 26.035 opere în 47.736 volume, 104 atlasuri, 138 stampe, 87 hărți geografice, 8 albumuri, 23 bucăți muzicale, ea a adăugat 36.977 opere în 66.995 volume catalogate și 20.088 dublete, ...? manuscrise, ...? documente, 57 atlasuri, 316 hărți, 1.144 stampe, 218 fotografii, 378 albumuri, 8 tablouri în uleiu și acuarelă, 14 desene originale și 591 opere muzicale, aflate în acea dată în colecțiunile sale. La data fuzionării celor două biblioteci aportul Bibliotecii Academiei a fost deci cu 50% mai mare ca acel al Bibliotecii Centrale. Iar de atunci aceste colecții s'au mărit, prin depozitul legal, cumpărări, schimb și daruri,

[1]) *Desbaterile Adunărei Deputaților 1900—1901*, p. 142.
[2]) Art. 1, 2, 3 din lege.
[3]) Art. 3 din regulamentul aceleiași legi.

mult, aşa că azi se află în depozitele Academiei (în cifre aproximative):

400.000 opere în 450.000 volume şi 150.000 dublete.
120.000 volume periodice şi 60.000 dublete.
1.464 » Cartea veche românească (1508—1830) şi cel puțin tot atâtea volume dublete.
9.200 manuscrise.
59.300 documente.
750 pachete hârtii de cuprins diferit (coresp. Sturdza-Bianu).
310 pachete corespondență comercială Hagi Pop.

circa 50.000 foi volante tipărite, 34.987 monete, 2.388 medalii, 157 ponduri, 375 sigilii, 682 obiecte de muzeu.

O bună colecție filatelică (mărci româneşti).

832 atlase, 2.462 hărți, 88 hărți murale, 1.135 albumuri, 10.588 stampe, 12.540 fotografii, 269 tablouri în uleiu şi acuarelă, 240 desene originale, 6.917 opere muzicale 676 manuscrise muzicale, 126 discuri muzicale.

Colecțiunile bibliotecii noastre au crescut deci, după felul lor, în proporții variind dela 5 la 1 la 10 la 1. Nicio altă bibliotecă națională n'a crescut, în acelaşi interval de 46 de ani, în asemănătoare proporțiune, după datele ce le-am avut la îndemână.

2. Acest material este în bună parte inventariat şi catalogat, în (cifre aproximative):

315.000 fişe alfabetice pentru cărți.
245.000 » sistematice pentru cărți.
32.000 » de control pentru periodice.
30.500 » alfabetice pentru periodice.
28.000 » sistematice pentru periodice.
28.000 » geografice pentru periodice.
circa 50.000 » cronologice pentru documente.
15.751 » descriptive geografice.
22.733 » » tablouri, stampe, fotografii.
12.437 » muzicale (alfabetice şi sistematice).
6.417 » alfabetice şi sistematice geografice.
4.805 » » » » pentru picturi, gravuri şi fotografii.

3. Materialul dela Secțiunea imprimatelor este legat în proporție de 60%, iar la celelalte secțiuni (manuscrise, stampe) în proporție de peste 80%.

4. In intervalul dela 1901 până azi s'au publicat de Bibliotecă următoarele cataloage și inventare:

Bibliografia Românească veche (pentru epoca 1508—1830), Tom. I—IV, socotită de un istoric maghiar ca cea mai de seamă bibliografie națională, ce s'a publicat până acum.

Publicațiile periodice românești (ziare și reviste), Tom I, cuprinzând catalogul alfabetic al periodicelor din 1820—1906.

Catalogul descriptiv al manuscriselor românești, Tom I—III.

Catalogul descriptiv al manuscriselor grecești Vol. I—II.

Creșterea colecțiunilor Bibl. Acad. Rom. începută în 1903 cuprinde creșterile pe anii 1903—1919 1936 și 1937 iar pentru manuscrise documente, stampe și colecțiile numismatice și pe anii 1920—1935 și 1938—1942.

In anul 1932 s'a publicat un *Buletin lunar* cuprinzând numai cărțile străine (daruri, schimburi și cumpărături) intrate în Bibliotecă. Au apărut 12 numere (5 broșuri) pentru anul 1932.

5. Dela 1901 până azi colecțiile Bibliotecii au fost cercetate de 605.063 cititori, care au consultat 1.672.422 volume imprimate, 132.737 manuscrise, 599.320 documente și 20.650 cărți vechi românești.

In acelaș interval de timp s'au împrumutat la 42.440 cetitori 117.774 volume.

Toate cifrele acestea arată pe de o parte marile progrese ce a făcut biblioteca noastră națională în cei 46 de ani de când e sub îngrijirea Academiei Române iar pe de alta marile servicii ce a adus cercetătorilor și științei românești.

Totuși trebue să recunoaștem că ea n'a atins încă un standard îndestulător de înalt. De aceea ea este criticată făcându-se comparațiuni cu marile biblioteci. Se uită însă de acești critici că acele biblioteci ființează de cel puțin un veac și jumătate și că ele au avut la dispozițiune mijloacele unor țări mari și bogate. Dacă se face vreo comparație, aceasta trebue să țină seama și de durata proporțională a ființării

fiecărei biblioteci și de proporția mijloacelor materiale ale popoarelor respective.

Ținând seama de aceste elemente se constată că Biblioteca Academiei Române a făcut progrese uimitoare și că sub conducerea ei autonomă a transformat o bibliotecă, care după spusa ministrului responsabil «vegeta», într'un organism viu și de cel mai mare folos pentru cultura românească.

Această constatare ne îndritueşte a fi siguri de viitorul ei pentrucă precum în trecut au existat Români ca D. C. Sturdza-Scheianu, D. A. Sturdza, mitropoliții Ghenadie Enăceanu, Iosif Naniescu și Nifon Bălăcescu, Ion Ghica, Emanoil Pantazi, Gh. Em. Filipescu, Maiorescu, Mihai Sutzu și alți mulți, foarte mulți bărbați ce și-au dat seama de menirea bibliotecii noastre și au înzestrat colecțiile ei cu cărți, manuscrise, documente, tablouri și stampe, medalii și monete, așa constatăm că și azi — și aproape zilnic — alți Români urmează pilda lor și să fim siguri că și în viitor alții vor îngriji ca și cărțile, documentele, manuscrisele, etc., pe care le au strâns și le-au întrebuințat cu dragoste, să intre în folosința obștească, prin îngrijirea Bibliotecii Academiei Române.

Tot asemenea trebue să fim siguri că precum în trecut au fost bărbați cu răspundere politică, ca și instituțiuni și chiar particulari care să ajute această bibliotecă fie vremelnic, fie în chip permanent, nu se poate ca oameni luminați, conștienți de binefacerile culturii, să nu contribue la nevoile materiale ale Bibliotecii Academiei, mai ales azi și de sigur și în viitor când imperativul nevoilor neamului cere ca mase din ce în ce mai mari să poată folosi binefacerile culturii.

Nici unii, nici alții nu vor lăsa să ardă mai puțin viu făclia acestei instituțiuni, făclie ce luminează drumul spre o cultură mai desăvârșită și mai generalizată a poporului român.

RĂSPUNDEREA CIVILĂ DUPĂ JURISPRUDENŢA ROMÂNĂ ACTUALĂ

DE

AL. COSTIN

MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în şedinţa publică dela 23 Noemvrie 1945

Prin răspundere civilă, juriştii înţeleg răspunderea de ordin material sau bănesc pe care o are acel care, prin vina lui şi fără drept, cauzează cuiva un prejudiţiu, o daună. Este un elementar principiu de etică socială, că dacă pricinuesc, prin culpa mea, cuiva o pagubă, fără să fiu îndreptăţit a-i face aceasta, se cuvine să-i plătesc o despăgubire echivalentă pagubei produse. Răspunderea aceasta s'a numit civilă spre a se deosebi de răspunderea penală, pe care o are acel care a săvârşit o încălcare sau o violare a legii penale, adică o infracţiune.

Pentru ca autorul daunei să răspundă după lege, trebue să se dovedească în sarcina lui o vină sau, cu termenul tehnic adecuat, *o culpă*. Legea nu explică, nu precizează şi nu defineşte culpa, ci se mărgineşte să stabilească un principiu, lăsând judecătorului sarcina anevoioasă şi delicată de a-l aplica în vieaţa practică. Noţiunea de culpă este relativă şi conţinutul ei depinde de evoluţia concepţiilor sociale. S'au făcut încercări să se determine noţiunea ei, susţinându-se că ea ar însemna încălcarea unei obligaţiuni preexistente şi s'au înşirat obligaţiunile a căror violare ar constitui culpa. In practica juridică această încercare n'a izbutit şi astăzi se recunoaşte, aproape în mod unanim, că numai judecătorul poate

să cerceteze « in concreto », interesele părților aflate în luptă și să aprecieze care interese ia înfățișarea unui drept, adică care poate fi considerat ca legitim, deci susceptibil de a fi apărat de lege [1]). Mărimea culpei este o chestiune lăsată la aprecierea instanței care judecă. Uneori se întâmplă ca amândouă părțile, — autorul daunei și victima —, să fie în culpă; în asemenea caz trebue să se stabilească proporția culpelor, iar eventual să se ajungă la compensarea lor. In anumite materii, cum este aceea a răspunderii profesionale, jurisprudența ia în considerare numai culpa de oarecare gravitate. De exemplu, o simplă eroare de diagnostic sau o lipsă de perspicacitate nu atrag răspunderea medicului sau a chirurgului, ci numai o vină gravă, personală şi neobinuşită, adică ceea ce se numește o culpă caracterizată. Explicația dată este că o prea mare severitate ar împiedeca, pe de o parte, cercetările sau inițiativele ştiințifice, iar pe de alta ar avea de efect să vatăme înseși interesele bolnavilor, deoarece medicii s'ar abține de a interveni în cazurile în care ar risca o răspundere exagerată. Această rezervă prudentă a tribunalelor nu înseamnă o tendință către impunitate, ceea ce ar fi de nejustificat, ci numai că se urmăreşte o cât mai potrivită echilibrare a interesului particular al pacientului cu interesele generale sociale [2]).

O aplicare interesantă a concepției jurisprudențiale în ce priveşte culpa este în materia cunoscută sub numele de « abuzul de drept ».

Când cineva pretinde că faptul său constitue exercițiul unui drept, el își închipue că nu trebue să răspundă pentru

---

[1]) M. Planiol - G. Ripert, *Traité élém. de droit civil*, ed. XII, vol. II, Nr. 863 şi urm.

H. Mazeaud, *Essai de classification des obligations*. « Rev. trimestrielle de droit civil », 1936, p. 1.

L. Josserand, *Cours de droit civil positif français*, tom. II, ed. 3-a, 1939; Sirey, Nr. 422, p. 240.

R. Bălănescu şi Al. Băicoianu, *Drept civil român*, 1934. Socec, vol. II, Nr. 225.

[2]) *Cas. Franc.*, 20 Mai 1936; Dalloz, 1936, I, 88, nota E. P.

L. Josserand, *loc. cit.*, Nr. 427, pp. 245—246.

Cas. rom., S. I, 666 din 3 Iunie 1941, « Buletinul C. Cas., 1941, p. 377 şi publicată cu adnotație în « Pandectele Române », 1942, partea I, p. 1.

H. Lalou, *Traité pratique de la responsabilité civile*, III-e éd., pp. 422 şi urm.

dauna pe care, prin fapta sa, s'ar putea să o producă cuiva. Totuși noțiunea de « drept » nu trebue înțeleasă în sens absolut, căci fiecare drept subiectiv fiind o creațiune a societății, nu poate avea decât un sens relativ. Nu poate fi îngăduit ca cineva să-și exercite în mod abuziv dreptul său, adică în așa fel ca să cauzeze cuiva o daună nejustificată. Incă de peste 30 ani jurisprudența franceză, împinsă de necesitățile practice și sub sugestia opiniilor doctrinare, a ajuns la concepția că Dreptul trebue să fie adaptat realității faptelor, iar nu să rămână în stare de formule abstracte și rigide. Acest fel de a înțelege rolul științei Dreptului nu era decât reamintirea și imitarea dreptului pretorian din timpul Romanilor, care înțelegeau prin Drept « ars boni et aequi », adică arta de a înfăptui echitatea. Tot ei au alcătuit, în mod lapidar, maxima « malitiis non est indulgendum », adică nu trebue să îngăduim răutățile. In limbajul juridic modern aceasta înseamnă că exercițiul unui drept nu poate avea drept scop numai să vatăme pe cineva. Un fapt va fi socotit normal dacă a fost determinat de un mobil sau motiv legitim, adică în conformitate cu funcțiunea dreptului; în cazul contrar faptul va fi considerat ca abuziv. De exemplu, proprietarul, în special proprietarul funciar, în exercițiul dreptului său este ținut să se servească de proprietate, astfel încât să provoace cât mai puțină vătămare terțelor persoane, adică trebue să se folosească în mod normal de dreptul său. Cu alte cuvinte se cere ca mobilul și intenția să nu fie antisociale [1]).

S'au adus critici în contra acestor concepții, căutându-se să se scoată în evidență prea marea putere de apreciere încredințată judecătorilor în examinarea scopului urmărit de acel care-și exercită dreptul său. Totuși din moment ce se recunoaște puterea, oarecum discreționară de a determina și

[1]) Ne mărginim la câteva citații informative pentrucă asupra acestei materii cunoscută sub numele de « abuzul de drept » s'a scris o bogata literatură.

L. Josserand, *De l'esprit des droits et de leur relativité*, 1927.

L. Josserand, *Cours de droit civil positif français*, ed. 3-a, tom. II, Nr. 428 și urm., Sirey, p. 425.

H. și L. Mazeaud, *Traité th. et prat. de la responsabilité civile, delictuelle et contractuelle*, 1938, III-e éd.; Sirey, tom. I, Nr. 547 și urm.

Gutteridge, *Abuse of rights*, « Cambridge Law Journal », 1933, p. 22.

Pollock, *Law of torts*, p. 141 și urm.

măsura culpa cuiva, pentru a-i stabili răspunderea, nu se poate justifica teama de a se acorda o egală putere de apreciere în ce privește abuzul de drept. Menționăm că ideea abuzului de drept a fost reglementată în unele coduri civile recente [1]).

Răspunderea pentru prejudițiul cauzat cuiva încetează în unele cazuri. Astfel, dacă actul dăunător se datorește chiar culpei victimei, fără ca celui reclamat în justiție ca autor să i se poată imputa ceva, atunci raportul de cauzalitate dintre daună și pretinsa culpă a celui pârît dispare cu totul, ceea ce atrage înlăturarea răspunderii pârîtului.

Uneori dispare în parte, — ceea ce micșorează răspunderea —, dacă se constată că ambele părți, victimă și autor au contribuit la producerea daunei. Această regulă se aplică, în mod curent, în acele accidente de circulație, când și conducătorul vehiculului și persoana accidentată au fiecare partea lor de vină. Atunci răspunderea lor se împarte, putând chiar eventual să se compenseze [2]).

Răspunderea celui care este învinovățit a fi autor al daunei poate fi înlăturată, chiar în întregime, în cazul când faptul dăunător a fost produs de un caz de forță majoră, adică de o cauză exterioară și străină de persoana făptuitorului, de exemplu un fapt de războiu, o revoluție, o inundație, cutremur, uragan sau produs prin ordinul autorității legitime; ori prin faptul unei terțe persoane cum ar fi cazul când o mașină izbește pe o alta, care din această cauză, lovește ori rănește pe un trecător sau pe proprii ei ocupanți.

In anumite cazuri în loc de o forță majoră se poate întâmpla un caz fortuit, adică o întâmplare de proveniență nu

---

[1]) G a s t o n M a r i n, *Quelques observations critiques sur le concept d'abus du droit*, vol. II din « Recueil d'études en l'honneur d'Edouard Lambert », p. 467.

G. R i p e r t, *Le régime démocratique et le droit civil moderne*, « Libr. gén. de droit et de jurisprudence », 1936, Nr. 117 și urm.

Id. La règle morale dans les obligations civiles, 1925, « Libr. gén. de droit », Nr. 89 și urm.

H. D e m o g u e, *Traité des obligations*, tom. IV, Nr. 634 și urm., 1924. « Libr. Rousseau.

Cas. Rom. s. I, dec. 26 din 11 Ianuarie 1935 și dec. 1296 din 21 Ianuarie 1940, « Buletin. Cas. », 1940, p. 481.

[2]) L. J o s s e r a n d, *Cours, loc. cit.*, vol. II, Nr. 450, p. 267; Cas. franc., 16 Iunie 1936; D a l l o z H., 1936, 477 și S i r e y, 1936, 1, 231.

externă, ci în strânsă legătură cu activitatea obișnuită a întreprinzătorului. Astfel explozia unei mașini industriale într'o fabrică, — fără vreo vină directă a proprietarului ei —, se consideră că nu este un caz de forță majoră, deoarece nu este cauzată de un fapt străin de activitatea lui industrială, și că un industriaș mai precaut ar fi putut, prin anumite măsuri, să împiedece accidentul. Problemele de această natură sunt, evident, foarte delicate și în cazurile când legiuitorul nu a intervenit cu măsuri speciale, tribunalele din diferite țări procedează cu multă prudență [1]). Se observă, în general, tendința de a se substitui concepției subiective a răspunderii o concepție de natură obiectivă, care caută să dea satisfacție echității. Vom reveni, mai jos, în mod explicit asupra acestei probleme.

Principiul că nu poate exista răspundere decât dacă se dovedește existența unei culpe a fost, totuși, în anumite cazuri înlăturat chiar de legiuitor, care a prevăzut că, în unele împrejurări, suntem ținuți răspunzători, de plin drept, adică fără să mai fie nevoie să se dovedească vreo culpă.

Astfel tata și în lipsa lui mama, sunt răspunzători pentru faptele dăunătoare săvârșite de copiii lor minori, cât timp aceștia locuesc cu ei, adică sunt sub supravegherea și educația lor.

De asemeni institutorii și meseriașii, rspund pentru faptele elevilor și ucenicilor, cât timp aceștia se găsesc sub supravegherea lor. Răspunderea acestora se întemeiază tot pe ideea de culpă imputabilă părintelui, institutorului sau meseriașului, care nu ar fi avut suficientă supraveghere, dar culpa lor este presupusă, astfel că acel prejudiciat nu mai are nevoie să o probeze. Rămâne însă posibilitatea, pentru cel răspunzător să facă el dovada că n'a putut împiedeca săvârșirea faptului dăunător. Este deci o simplă inversare a sarcinii probei, soluțiune admisă pentru a ușura situația celui

---

[1]) L. Josserand, *Cours, loc. cit.*, Nr. 451—453, cu numeroase referințe la jurisprudența franceză.
H. și L. Mazeaud, *loc. cit.*, Nr. 624—633, Nr. 1429 și urm. mai ales Nr. 1540—1614.
Cas. rom. s. unite, dec. 48 din 21 Oct. 1943.

prejudiciat. Ea este valabilă numai până la proba contrară, care poate răsturna prezumpția legală. Altă dispoziție prevede legea pentru răspunderea patronului (codul civil zice « stăpânului ») pentru faptele salariaților din serviciul său, precum și a comitentului pentru acele ale prepusului său, în îndeplinirea misiunii sau funcțiunii ce ei i-au încredințat. In aceste cazuri pentrucă patronul sau comitentul sunt presupuși de legiuitor că nu și-au ales bine salariatul sau prepusul, culpa lor nu poate fi combătută cu proba contrară și de aceea răspunderea se zice că este irefragabilă. Doctrina și jurisprudența mai recente explică însă că în realitate răspunderea aceasta se întemeiază pe autoritatea și mai ales pe puterea de control și de îndrumare pe care o au patronul și comitentul asupra prepusului, care le este subordonat. In ultima analiză se vede că responsabilitatea pentru faptul prepusului este de ordin obiectiv, adică nu se mai întemeiază pe ideea de culpă, ci pe aceea de risc. Prin faptul că comitentul folosește serviciile pe care i le procură activitatea prepusului, el își asumă, consecințele însărcinării, introducându-se astfel ideea de risc, despre care vom vorbi mai jos [1]).

Codul nostru civil prevede și un altfel de răspundere, anume pentru *faptul lucrurilor* pe care cineva le are sub paza sau supravegherea sa. Astfel, proprietarul unui animal, sau acela care îl întrebuințează răspunde de dauna cauzată de animal, fie că îl are sub paza sa, fie că i-a scăpat sau s'a rătăcit. Această răspundere nu poate fi înlăturată prin dovada că proprietarul nu ar fi fost în măsură să împiedece faptul dăunător, deci nu se admite proba contrară. Totuși, răspunderea este înlăturată dacă se dovedește un caz de forță majoră sau culpa victimei. Și în această privință răspunderea se rezumă, în ultimă analiză, pe ideea de risc, în sensul că dacă cineva întrebuințează, în mediul social un element care

[1]) L. Josserand, *Cours, loc. cit.*, Nr. 492, 507, 510, 513.
H. și L. Mazeaud, *loc. cit.*, t. I, Nr. 707—783; 784—852; 857—1004.
H. Lalou, *La responsabilité civile*, ed. III, Nr. 1019. Paris.
H. Demogue, *loc. cit.*, t. V, Nr. 881-2; 900, 919.

poate dăuna, el își asumă riscul pe care acest fapt îl poate produce [1]).

De asemeni proprietarul unui edificiu este răspunzător de daunele pe care ruinarea clădirii le-ar provoca cuiva, dacă acea dărâmare este cauzată de lipsa de întreținere sau de vițiul construcțiunii. Dar și această răspundere încetează în cazurile de forță majoră (cutremur, bombardament de războiu și altele). Prin natura ei această răspundere se întemeiază atât pe ideea de culpă, — întru cât lipsa de întreținere se poate imputa, de cele mai multe ori proprietarului —, cât și pe ideea de risc, deoarece de multe ori vițiul construcțiunii a putut să fie necunoscut acestuia prin faptul că s'a încrezut în specialistul care a construit clădirea [2]).

Trecem acum la un alt fel de răspundere pe care o putem avea, anume la răspunderea pentru prejudițiul cauzat de lucrul ce se află sub paza noastră. Această regulă este prevăzută într'un crâmpeiu de frază, din textul unui articol devenit mai târziu celebru. Timp de aproape un secol această parte de text a trecut neobservată în Franța și numai în urma desvoltării mașinismului, în deosebi în industrie, el a ajuns izvorul unei întregi evoluțiuni doctrinare și mai ales jurisprudențiale, ceea ce a avut de efect să constrângă pe legiuitor de a interveni în sensul curentului de opinii ce s'a format. Puterea mașinilor introduse în marile uzine provoacă deseori accidente, care nu se datorează culpei lucrătorului salariat, dar nici în sarcina patronului industriaș nu se poate stabili vreo vină. De altfel era în practică greu ca salariatul să poată strânge și aduce dovezi, fie cu martori, fie cu experți, în contra patronului care are, incomparabil, mai multe mijloace și lupta este cu totul inegală. De aceea tribunalele franceze au început prin a găsi că împotriva patronului ar fi întotdeauna o prezumpție de culpă în asemenea cazuri și că deci patronul trebue să se apere spre a o înlătura. Era o

[1]) L. Josserand, *Cours, loc cit*, nr. 515—523.
H. Lalou, *loc. cit.*, Nr. 538 și urm.
H. și L. Mazeaud, *loc. cit.*, II tom. Nr. 1071—1137.
[2]) L. Josserand, *Cours, loc cit*, Nr. 524—528.
H. și L. Mazeaud, *loc. cit.*, Nr. 1019—1020, p. 12—51.

răsturnare a sarcinii probei care, după principiul general, îi incumbă celui ce pornește o acțiune în justiție. Curând s'a ajuns la ideea, admisă și de Curtea de Casație franceză, că patronul este răspunzător, chiar înafară de orice culpă a lui, de accidentul întâmplat la o mașină a fabricei sale. Nu insistăm asupra istoricului chestiunii și ne mărginim numai a arăta că hotărîrea aceasta a Casației franceze din 1896 a făcut ca legiuitorul să vină cu legea pentru accidentele de muncă din 1898, care consacra sistemul jurisprudențial de răspundere în domeniul muncii în fabrice [1]).

Textul despre care am vorbit mai sus (art. 1384 al. I din codul civil francez se găsește și în codul nostru civil, art. 1000, al. I), care a fost introdus în 1864, prin imitarea celui francez, în cea mai mare parte. Intocmai după cum acel care are în paza și supravegherea sa un animal, răspunde de daunele produse de acesta fără să mai fie necesar a i se dovedi vreo culpă, — după cum am arătat mai sus —, tot astfel acel care are paza, controlul și îndrumarea unui lucru neînsuflețit răspunde de daunele ocazionate de acest lucru. Jurisprudența în Franța a ridicat această regulă la înălțimea unui principiu și a aplicat-o în cele mai diferite cazuri, precum pentru daunele produse prin lucrările de canalizarea apei, ori a gazului, a firelor electrice —, pentru funcționarea unui ascensor; a unei batoze mecanice în caz când scânteile ei au provocat un incendiu la casa vecinului; — pentru explozia unui sifon care a rănit pe un consumator într'un restaurant; — pentru daune ocazionate de materialul căilor ferate sau al tramvaielor, sau pentru acelea pricinuite de un automobil, motocicletă sau chiar bicicletă. Și frunzele căzute dintr'un copac, dacă au astupat canalul unui vecin au justificat plata unei daune [2]).

Acest principiu nu s'a pus în aplicare numai pentru lucrurile primejdioase prin ele însele, ci a fost generalizat pentru

---

[1]) R. Savatier, *Le gouvernement des juges en matière de responsabilité civile* (Introduction à l'étude du droit comparé, « Recueil d'études en l'honneur d'Ed. Lambert , tom. I, p. 45 și urm.

[2]) Josserand, *Cours*, loc. cit., Nr. 529—555, cu o însemnată bibliografie. H. și I. Mazeaud, *loc. cit.*, tom. II, Nr. 1138—1367. H. Lalou, *loc. cit*, Nr. 1156—1299, p. 634—704.

orice fel de lucru care se află sub conducerea, controlul și sub paza cuiva și care lucru poate deveni dăunător.

Principiul privește numai cazul când faptul dăunător este cauzat de însuși lucrul neînsuflețit; dacă însă dauna se datorește, în mod voit paznicului lucrului (de ex. cu o armă) atunci urmează să se facă aplicarea regulei obișnuite, mai sus arătate, — după care acel ce pretinde că a fost prejudiciat de cineva, este dator să facă dovada alegațiunii sale. Această deosebire este uneori foarte anevoioasă în practică, de exemplu în cazul accidentelor de locomoțiune, cum sunt cele provocate de automobile și biciclete, deoarece trebue să stabilească cu preciziune dacă accidentul se datorește faptului lucrului sau faptului omului (paznicului).

S'a încercat să se argumenteze că principiul trebue să-și găsească aplicare numai când automobilul a produs accidentul prin el însuși, fără intervenția conducătorului, cum ar fi, de exemplu, în cazul când s'a rupt o piesă a mașinei sau a pornit singură la vale, dar nu și atunci când ea era pornită și acționată de mâna conducătorului, deoarece în această ultimă ipoteză, conducătorul nu numai că are în paza sa mașina, ci și o conduce, deci accidentul s'ar datori faptului său personal, iar nu lucrului. Jurisprudența franceză, totuși, s'a fixat în sensul că chiar când mașina se află în mers, conducătorul rămâne responsabil de plin drept ca paznic și că nu trebue să se facă deosebire după cum lucrul care a ocazionat accidentul era sau nu era acționat de mâna omului [1]).

In ce privește bicicletele, atât autorii cât și jurisprudența franceză nu s'au fixat, în mod definitiv, deoarece la acest vehicul rolul biciclistului este mai determinant decât al lucrului [2]).

Răspunderea incumbă deci, paznicului, iar nu proprietarului lucrului. Ceea ce legitimează acest fel de a înțelege răspunderea nu este însă, precum s'a susținut de unii juriști, ***puterea juridică*** ori ***puterea de fapt*** sau ***de folosință și profit*** asupra lucrului (conform maximei «ubi emolumentum,

---

1) J o s s e r a n d, *Cours, loc. cit.*, vol. II, Nr. 539—542.
H. L a l o u, *loc. cit.*, Nr. 1238—1250.
2) J o s s e r a n d, *Cours, loc. cit.*, Nr. 343.

ibi et onus esse debet »), ci puterea de *comandă*, de *îndrumare* și *control*. Regăsim aici, în acest fel, aceeași idee pe care am văzut-o ca explicație pentru răspunderea pentru faptul altuia sau pentru faptul animalului, unde am arătat că fundamentul răspunderii era aceeași putere de a ordona, ori de a îndruma.

Această pază juridică este deosebită de proprietate și se poate ca proprietarul lucrului, — care în mod obișnuit are paza juridică — să fi încheiat un contract care încredințează chiriașului odată cu folosința lucrului și paza juridică a lui. Astfel, prin contractul de închiriere al unor lucruri, precum automobil, bicicletă, vas comercial, batoză mecanică, etc., paza juridică trece la chiriași. Tot astfel pentru aparatul de telefon proprietatea materialului telefonic rămâne pe seama societății, dar odată cu folosința trece la abonat și paza juridică a materialului aferent. In general, însă proprietarul lucrului este prezumat a fi paznicul lui, până la proba contrară.

Paza juridică se deosebește și de paza materială, care consistă într'o simplă deținere a lucrului. De aceea conducătorul nu pierde paza juridică a automobilului, atunci când părăsește volanul spre a se ocupa de altceva, căci trebue un act juridic spre a se trece această pază dela conducător la o altă persoană. Prin consecință jurisprudența franceză s'a pronunțat că, în cazul de furt al unui automobil, proprietarul lui nu este descărcat de răspundere ca paznic al mașinei, în cazul când hoțul care a furat-o ar săvârși, în fuga lui, fapte dăunătoare în paguba cuiva. Vom reveni mai jos asupra acestei soluțiuni care pare că nu se potrivește cu intuiția echității. In orice caz prepusul lucrează pentru și pe seama celui care l-a însărcinat și i-a încredințat mașina (comitent), astfel nu șoferul va răspunde de daunele pe care le-ar provoca terțelor persoane, ci proprietarului îi incumbă răspunderea de plin drept, deoarece el nu s'a desbrăcat de dreptul și puterea sa de îndrumare și supraveghere.

Răspunderea paznicului nu este întemeiată pe presumpția de culpă, prin urmare este indiferent, — după jurisprudența franceză —, « dacă într'un caz concret dat, paznicul era sau nu în culpă ». Este vorba aici, de o presumpție de răspun-

dere care nu este cu putință să fie înlăturată, fiind irefragabilă. Pentru această rațiune nu se poate admite o probă, de exemplu dovada cu martori —, spre a se stabili lipsa de culpă a paznicului [1]).

Răspunderea paznicului încetează, totuși, în cazul când prejudiciul suferit de victimă a fost cauzat prin însăși culpa ei. Uneori se întâmplă ca numai în parte culpa victimei să fi ocazionat dauna, iar în parte să rămână presumpția de răspundere a paznicului, deci urmează a se face o împărțire a răspunderii, — corespunzătoare obligațiunilor respective. Astfel, jurisprudența franceză a hotărît că pietonul care traversează o șosea, printr'alt loc decât acela fixat pentru trecere, are o vină, dar ea nu este de natură să înlăture toată răspunderea conducătorului mașinei și a comitentului său, întru cât aceștia nu pot avea dreptul să suprime vieața trecătorilor.

Această răspundere a paznicului este înlăturată în cazul unei forțe majore. Reamintim că jurisprudența înțelege prin forță majoră întâmplarea de proveniență externă, iar nu accidentul inerent existenței și funcționării lucrului. De aceea spargerea unei anvelope, deraparea, răsturnarea automobilului, ruperea unei piese, reaua stare a drumului, care împiedecă o bună vizibilitate, nu constituesc o adevărată forță majoră, ci niște împrejurări care, în terminologia tehnică juridică se numesc *cazuri fortuite*. Forța majoră este faptul întâmplător, străin de lucru și cu un caracter de neprevizibilitate și de neînlăturat. In cazul furtului unui automobil de pe stradă, jurisprudența franceză consideră că paznicul lui după lege, de exemplu proprietarul lui, — în ipoteza cea mai obișnuită,— rămâne mai departe răspunzător, deși mașina este deținută de hoț. Justificarea dată acestei soluțiuni este că simplul furt al mașinei, fără de a fi însoțit de alte împrejurări, — cum ar fi spargerea garajului, sau atacul cu mâna armată, nu poate exonera pe cel răspunzător după lege ca paznic. Această interpretare a dat naștere unor vii discuțiuni. S'a adus pentru justificarea ei, argumentul că paza juridică nu poate fi desființată prin voința unilaterală a terțiului (hoțul) [2]). Curtea

[1]) Josserand, *Cours, loc. cit.*, Nr. 544—544 bis.
[2]) *Id. Ib*, Nr. 545—547.

de Casație franceză în 1941, în Secțiuni Unite, a decis că în caz de furt al automobilului, proprietarul lui a pierdut paza juridică și nu mai are răspundere [1]).

Legislațiile recente din unele țări, precum Elveția, Cehoslovacia, Polonia, Germania, Finlanda, Suedia, au precizat că responsabilitatea automobilului încetează, în asemenea cazuri, dacă mașina a fost luată în stăpânire fără drept de vreo altă persoană [2]).

Jurisprudența franceză a admis că răspunderea aceasta de plin drept încetează și este înlocuită cu răspunderea de drept comun când acel care are paza juridică a automobilului a fost solicitat de victimă ca să o transporte în mod gratuit cu vehiculul, sau când victima a primit un asemenea serviciu gratuit. In aceste ipoteze dacă are loc un accident, răspunderea pentru faptul lucrului este înlăturată și paznicul răspunde numai dacă i se poate imputa vreo culpă, cu bună știință. S'ar putea critica această soluțiune care se sprijine pe *teoria riscului acceptat*, pentru motivul că nu poate cineva dispune de vieața și de integritatea lui corporală, ca de un lucru oarecare, lăsat la libera transacție. Apoi tot jurisprudența franceză a declarat nevalabile clauzele prin care o persoană ar căuta să se exonereze de răspunderea pentru daune, în caz când ar cauza cuiva un prejudițiu și soluțiunea de mai sus contravine acestui principiu. De altfel, când victima accidentului ar fi un incapabil (copil, alienat mintal) nu s'ar mai aplica jurisprudența, fiindcă nu s'ar putea susținea că el și-a asumat riscul în mod conștient. Se observă că Curtea de Casație franceză nu a precizat că victima prejudiciului ar fi putut renunța la protecția legii, cel puțin în caz de culpă gravă [3]).

Când între paznic și victimă exista un contract privitor la folosirea lucrului dăunător, cum de exemplu este în cazul transportului cu autobusul sau cu calea ferată, jurisprudența

[1]) H. Lalou, *loc. cit.*, Nr. 1230—1241 (Cas. fr., s. V, 2 Dec. 1941).

[2]) In studiul alcătuit — dar încă netipărit, după câte știm — de către Institutul Internațional pentru Unificarea Dreptului privat, 1935, Roma, sub titlul: ‹ Responsabilité civile des automobilistes › (étude préliminaire), se arată indicațiuni asupra stării legislative din 26 țări, asupra acestei chestiuni.

[3]) Josserand, *loc. cit.*, Nr. 551.
H. Lalou, *loc. cit.*, Nr. 462—464, p. 314—316.

franceză consideră că răspunderea rămâne reglementată în baza contractului de transport sau de cărăușie. Dacă contractul nu prevede nimic în privința răspunderii, se aplică regula răspunderii de plin drept, pentru faptul lucrului [1]).

Aruncând o privire sintetică asupra evoluției jurisprudențiale în ce privește răspunderea civilă, dela ideea de *culpă dovedită* la aceea de *culpă presumată*, — care nu admite uneori să se dovedească lipsa de culpă, — avem, în ultim rând, o altă etapă: aceea a răspunderii de plin drept, întemeiată pe concepția de *pază*.

Se înlătură, astfel, un procedeu tehnic sau o ficțiune (aceea a culpei presumate în mod irefragabil), ajungându-se dela presumpția de culpă la presumpția de responsabilitate, adică la o presumpție legală, echivalentă cu ceea ce s'a numit *riscul creat*, izvor al răspunderii obiective, care elimină orice subiectivism.

Principiul admis înseamnă că acela care ia inițiativa unei acțiuni, de exemplu conduce o activitate industrială, comercială, profesională, etc. își asumă riscurile pe care activitatea sa le poate crea, adică devine propriul său asigurător. Deci nu mai este o problemă de imputabilitate ci o chestie de repartiție a daunelor, ori de obligație la despăgubiri, după perniciozitatea inițiativei luate [2]).

După această parte generală a comunicării noastre trecem acum la concepția jurisprudenței românești, astfel precum reiese dintr'o hotărîre dată de Curtea de Casație, în Secții Unite, la 21 Octomvrie 1943. — Speța era simplă: soția victimei unui accident de automobil a chemat în judecată pe proprietarul mașinei pentru a fi obligat a-i plăti o sumă de bani ca daune. Tribunalul respinsese acțiunea, dar Curtea de Apel obligase pe proprietarul pârît să plătească daune, după ce constatase că șoferul conducător al mașinei era în

[1]) Josserand, *loc. cit.*, Nr. 552.
[2]) *Id*, *loc. cit.*, Nr. 556—558.
Dalloz, *Réc.*, 1930, I, 70, dec. Cas. franc. secții unite, dela 11 Febr. 1930, cu concluziile procurorului general P. Matter. Pentru dreptul american: Rufus C. Harris, *Liability without fault Tulane Law Review*, April 1932, p. 337—368.
W. A. Seavey, *Principles of torts*, *Harv. Law Rev.* vol. 56, Sept. 1942, p. 72.

serviciul proprietarului ei. Curtea respinsese proba cu martori cerută, în apărare, de proprietarul mașinei, spre a dovedi că șoferul nu avea nicio culpă. Curtea motivând această respingere pe considerațiunea că, din moment ce proprietarul are paza juridică a lucrului, — adică dreptul de a da dispoziții cu privire la supravegherea lucrului, și dreptul de control asupra activității lucrurilor sale, — indiferent dacă aceste atribuții sunt îndeplinite de alte persoane —, dovada cu martori în descărcare este neconcludentă. Făcându-se recurs, procesul a ajuns înaintea Secțiunilor Unite dela Curtea de Casație, care a respins recursul. Motivele acestei deciziuni sunt că textul din codul civil — care prevede că suntem răspunzători de prejudiciul cauzat de faptele persoanelor, pentru care suntem obligați a răspunde sau de lucrurile care sunt sub paza noastră (art. 1000 c. c.) — stabilește o răspundere de sine stătătoare, independentă de răspunderea generală pentru culpă. Că acel text proclamă o presumpție de culpă contra aceluia care are sub paza sa, un lucru neînsuflețit, ce produce o daună altuia și această presumpție nu poate fi înlăturată decât prin culpa victimei, ori prin faptul unei terțe persoane pentru care nu suntem ținuți a răspunde. De aceea suprema instanță a conchis că respingerea probei cu martori, ca neconcludentă, a fost justificată.

Se poate observa, dela început, că hotărîrea Casației române vorbește de o răspundere independentă de răspunderea pentru culpă, dar numaidecât mai departe, explică în realitate că aceasta, după concepția judecătorilor ei, înseamnă o presumție de culpă. Acest mod de a se exprima se deosebește de terminologia hotărîrii Casației franceze dela 13 Februarie 1930, care întrebuințează cuvintele « presumpție de responsabilitate ». Fără a insista asupra amănuntelor acestei chestiuni care nu și-ar putea găsi locul cuvenit în această comunicare, ne mărginim a observa că cel puțin din punct de vedere practic deosebirea dintre presumpție de culpă, despre care vorbește hotărîrea românească și presumpție de răspundere, pe care o găsim în decizia franceză, dispare din moment ce amândouă au efecte identice întru cât răspunderea stabilită de ele nu poate fi înlăturată decât prin aceleași

cauze, anume, forță majoră și culpa victimei. Hotărîrea românească vorbește și de faptul unei terțe persoane și de cazul fortuit.

Aceasta înseamnă că ea consideră cazul fortuit alături de forța majoră, deși după cum am arătat mai sus aceste întâmplări nu sunt identice. Cazul de forță majoră este evenimentul străin anume cauza exterioară persoanei căreia i se impută dauna, și acest eveniment este neprevizibil și irezistibil pentru persoana în chestiune. Insă cazul fortuit n'are valoare exoneratoare, pentrucă este o întâmplare necunoscută ce are loc înnăuntrul întreprinderii sau sferei de obligațiuni a întreprinzătorului, iar nu provenită dinafară.

Menționăm aici, că, dacă evenimentul extern nu este de neînlăturat și irezistibil, ci este constituit numai din împrejurări sau condițiuni mai grele de înlăturat, jurisprudența nu a considerat că această onerozitate ar putea constitui un caz de forță majoră. De aceea jurisprudența noastră, cu drept cuvânt, n'a admis, în materia raporturilor contractuale dintre debitor și creditor, așa numita teorie a impreviziunii, de care s'a vorbit mult și în țara noastră, cu deosebire mai înainte de legile de conversiune [1]).

Faptul unei terțe persoane de care vorbește decizia Casației noastre trebue să fie apreciat după noțiunea forței majore, și am dat mai sus un exemplu de acest fel când am menționat ipoteza în care un vehicul lovește violent pe un alt vehicul și-l face să rănească pe un trecător sau pe propriii săi ocupanți. Dacă faptul terțiului nu este singura cauză a daunei, nu poate fi considerat un caz de forță majoră. Prin decizia Curții de Casație se mai explică și că prin pază legea a voit să înțeleagă paza juridică, iar nu paza materială, adică adoptă modul de a vedea admis în jurisprudența și doctrina franceză, — precum am expus mai sus —, după care, când conducătorul mașinei (șoferul) este un prepus al proprietarului ei (comitentul), el este considerat că nu are decât stăpânirea de fapt sau materială a lucrului, în calitate de

[1]) Curtea de Apel Buc. s. II-a, 25 Iunie 1921 și Trib. Ilfov, s. I comerc., 28 Iunie 1921, publicată în « Pandectele Române », 1922, p. II, p. 51 și « Pand. Rom. », 1924, I, p. 113.

executant și deci răspunderea, întemeiată pe pază juridică, rămâne asupra proprietarului.

Prin acest mod de a înțelege chestiunea, jurisprudența română s'a declarat pentru concepția care consideră răspunderea ca derivată dintr'o dispoziție legală, deci independentă și înafară de orice fapt personal al omului.

Jurisprudența noastră a consacrat sistemul răspunderii obiective, care face abstracție de orice idee de culpă. In decizie se arată precis că « proprietarul lucrului neînsuflețit nu poate fi admis a dovedi că el n'a comis nicio greșeală ».

Această concepție a răspunderii independente de orice idee de culpă a început să se impună, în anumite materii, chiar în legislația mai recentă din diferite țări. Astfel în materia accidentelor de locomoțiune s'a adoptat răspunderea de plin drept, fără de orice culpă, în sensul că automobilistul trebue să suporte daunele cauzate de vehiculul său, prin legi diferite în Elveția, în 1932 și în Cehoslovacia, în 1935. In Germania în 1932, pentru circulația aeriană s'a acceptat același principiu. In Franța, începând din 1898, cu legea pentru accidentele de muncă, legiuitorul a stabilit, în diferite domenii, același fel de răspundere obiectivă și ne mărginim a menționa aici numai legea franceză din 1924 asupra navigației aeriene, care pune în sarcina celui care exploatează aeronava toate daunele cauzate persoanelor și lucrurilor așezate la suprafața solului.

Ajunsă la o concepție atât de largă, problema depășește cadrul pur juridic, pentru ca să capete o amploare ce interesează concepțiile sociale și cele etice ale epocei noastre. S'a adus în sprijinul ideii riscului creat argumentul că, dacă nu s'ar admite noua concepție, cei slabi ar fi sacrificați în profitul celor mai puternici. Recunoaștem că acei care au mai puține mijloace de rezistență materială trebue să fie apărați împotriva acțiunilor celor puternici, care de multe ori lucrează sub imboldul unui interes personal și material. Este, în mod firesc, echitabil ca riscul să privească pe cel care acționează, iar nu pe cel care nu profită, — cel puțin în mod direct, — de roadele acțiunii întreprinse de altul.

Acel care ia o inițiativă are putința să se asigure în contra riscurilor inerente întreprinderii sale și astfel de asigurări sunt obișnuite în marile țări străine, în deosebi în Statele-Unite Americane.

Nu este oare mai echitabil ca întreprinzătorul să suporte singur costul unui asemenea asigurări limitate, iar nu ceilalți cetățeni care ar fi siliți să suporte costul unei asigurări generale și nelimitate?

Dacă aruncăm o privire asupra evoluției istorice găsim că aceste considerațiuni sunt confirmate. In timpurile primitive ale omenirii acel care era victima unei agresiuni nu se interesa de culpabilitatea agresorului, și reacționa din instinct, căutând să se răzbune, chiar dacă acel care atacase era un om lipsit de rațiune, ori un animal sau un lucru. Astfel se explică nașterea acțiunilor numite « noxale », prin care se cerea ca autorul daunei să fie dat în mâinile victimei, spre a se răzbuna împotriva lui. Dreptul roman, însă, a ajuns curând la precizarea că trebue să se urmărească cauzalitatea internă a faptului dăunător, adică să se stabilească culpabilitatea, pentrucă numai ea poate fundamenta dreptul de a cere despăgubiri. Totuși la Romani nu se făcea deosebirea între delictul privat, care impunea o pedeapsă infractorului, — deci făcea parte din domeniul dreptului penal și chestiunea repartițiunii, adică a despăgubirilor pentru prejudiciul suferit —, ceea ce ține de dreptul civil. Astăzi legiuitorul și mai ales doctrina și jurisprudența nu mai iau în considerație persoana, spre a-i cântări culpabilitatea și caută să o elimine din discuție, căci nimeni nu se mai gândește la pedeapsa privată. Se urmărește mai ales raportul dintre patrimoniul aceluia care a ocazionat dauna și al aceluia care a suferit prejudiciul. Din motive de ordin social-economic se ajunge la ideea că pierderea de valoare trebue să o suporte patrimoniul autorului daunei, căci acesta putea să evite dauna, dacă rămânea inactiv, și apoi, el beneficiază de foloasele activității sau ale întreprinderii ce a creat, — victima, dimpotrivă nu numai că nu era în măsură să împiedece faptul dăunător, și nu a realizat vreun profit de pe urma acestui fapt, dar a cules numai pagubă. Totul se rezumă, astfel, la o problemă

de reparație a daunelor, deci de justiție distributivă și de echitate [1]).

S'a mai adus argumentul că față de marile societăți, organizate puternic în zilele noastre, victima accidentului a ajuns într'o adevărată imposibilitate de a face dovada faptului dăunător.

Apoi această situație s'a agravat și din împrejurarea că, în urma desvoltării neîncetate a forțelor mecanice, de multe ori nu se poate lămuri cauzele accidentului, și deci atuorul lui devine anonim.

In contra sistemului răspunderii obiective s'au adus critici numeroase și juriști de eminentă valoare s'au declarat pentru menținerea vechiului fundament al culpei. Menționăm că, în procesul în care Curtea de Casație românească a dat hotărîrea mai sus analizată, procurorul general a combătut teza răspunderii obiective [2]).

In jurisprudența străină s'au găsit cazuri când persoana asupra căreia cade răspunderea obiectivă nu este în același timp aceea care a avut vreun profit oarecare de pe urma faptului pentru care răspunde. Apoi s'a scos în evidență că dacă acel care ia o inițiativă este amenințat a-și asuma toate consecințele acțiunii sale, chiar dacă ea este legitimă, se va ajunge la suprimarea inițiativelor. S'a mers până la susținerea că pentru om acțiunea este o necesitate și ea devine o adevărată forță majoră, care, dacă nu se dovedește vreo culpă, ar trebui să justifice exonerarea lui de orice răspundere.

---

[1]) Josserand, *loc. cit.*, vol. II, Nr. 558.
E. P. Walton, *La responsabilité délictuelle dans le droit civil moderne* (plus particulièrement dans le droit français), comparé avec la théorie anglaise du délit civil (torts), în *Introduction à l'étude du droit civil comparé*, « Recueil d'études en l'honneur d'Edouard Lambert, t. II, ï 69, pp. 48—67.

[2]) Eug. Bănescu, *Răspunderea pentru faptul lucrurilor* (concluziuni înaintea In. Curți de Casație, s.-unite), « Curierul Judiciar », București. Prin aceste concluziuni d-sa a conchis că răspunderea pentru faptul lucrurilor — (și indiferent dacă lucru este sau nu acționat de mâna omului, dacă este mobil sau imobil, periculos sau nepericulos, ori cu vreun vițiu inerent lui) — se întemeiază pe ideea de culpă presumată, iar nu pe aceea de risc. Deci, după d-sa, — de acord cu o mare parte din doctrina franceză, — proprietarul răspunde pentru paza lucrului, dar nu răspunde pentru faptul lucrului, când accidentul se datorește faptului omului (p. 39—40).

Intorcând o privire sintetică asupra expunerii noastre, nu se poate evita, credem, o întrebare firească: în ce sens evoluează răspunderea civilă? Disciplina juridică face parte dintre științele sociale, fiindcă se ocupă cu realitățile sociale și rolul ei nu s'ar putea concepe înafară de mediul social, înțeles în accepțiunea cea mai largă, chiar de valoare internațională. Dar Dreptul are un rol normativ, întru cât stabilește reguli de purtare, deduse din necesitățile sociale și apoi impuse prin organele care reglementează convietuirea socială. Dacă aceste reguli ar fi stabilite « in abstracto », ele s'ar putea înfățișa ca niște construcții logice și sistematice, dar nu întotdeauna adaptabile realităților. De aceea transformarea Dreptului se săvârșește după prefacerile sociale, și o prevedere asupra evoluției lui nu ar putea avea loc decât în măsura în care ar fi posibile prevederile sociale. Credem că s'ar putea totuși, să considerăm că, în problema răspunderii civile, de care ne-am ocupat, evoluția se face, — cum întrezărea, printr'o intuiție magistrală, I h e r i n g, în admirabila sa lucrare despre « Spiritul Dreptului Roman », prin micșorarea treptată a domeniului culpei, și ne îngăduim a adăuga noi, prin depersonalizarea răspunderii, adică prin eliminarea punctului de vedere subiectiv și înlocuirea lui cu considerații de ordin obiectiv.

O concepție asemănătoare s'a exprimat, cu vreun sfert de secol în urmă, de profesorul M a t e i C a n t a c u z i n o, în tratatul său despre « Elementele Dreptului Civil », în sensul că răspunderea, în cazurile de care ne-am ocupat, nu derivă din noțiunea de culpă sau de imputabilitate, ci din principiul că orice pagubă ocazionată printr'un lucru, trebue să fie garantată de patrimoniul aceluia care a întrebuințat acel lucru și care este dator să garanteze pe alții de riscul rezultat din această întrebuințare.

De vreo jumătate de secol evoluția juridică s'a obișnuit să se caracterizeze ca o tendință spre « socializarea » Dreptului. Alegerea acestui cuvânt « socializare » nu pare potrivită, de și ea a fost determinată, probabil spre a evidenția o reacțiune împotriva individualismului exagerat dela începutul secolului al XIX-lea, individualism izvorît din concepțiile liberale ale

marii revoluțiuni franceze și care era la rândul lui justificat față de stările sociale anterioare acelei revoluțiuni. Excesul individualismului, însă, ajunsese să imprime științei și tehnicei jurisprudențiale un sistem de interpretare prea strâmtă și teoretică, în opoziție strigătoare cu realitățile sociale, ce se transformaŭ rapid sub impulsul desvoltării prodigioase a mașinismului modern. Astăzi atât concepțiile juridice și sistematizarea teoretică a Dreptului, cât mai ales aplicarea judecătorească a principiilor și a normelor de drept în vieața socială concretă, s'au despărțit în mod hotărît de vechea metodă exegetică, abstracționistă și pur logică, tinzând să urmărească și să corespundă, cât mai echitabil, nevoilor și concepțiilor predominante ale societății omenești.

Dacă ar fi să încercăm o caracterizare a evoluției concepțiilor juridice, ea ne-ar apărea ca o sforțare a geniului omenesc de a ajunge — printr'o continuă devenire și prin orientări care sunt supuse mereu discuțiilor — către o cât mai justă și echitabilă armonizare și echilibrare a intereselor individuale cu interesul general al colectivității omenești. In această alergare neîncetată, idealul de ieri pare astăzi depășit, dar totuși succesiunea idealurilor poate constitui urma cea mai elocventă a drumului spre progres, străbătut de spiritul omenesc.

ISTORICUL BIZANTIN DUCA

OMUL ŞI OPERA SA; O EDIŢIE CRITICĂ A CRONICII LUI, IMPORTANŢA LUI DUCA PENTRU ISTORIA ROMÂNILOR

DE

VASILE GRECU

MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în şedinţa publică dela 17 Ianuarie 1947

Izvoarele narative — şi cronica lui D u c a e unul din aceste izvoare nu neînsemnat — cercetate fiind mai de aproape în ediţii critice îngrijite, pot aduce încă bogate şi preţioase lămuriri pentru cunoaşterea trecutului nostru.

Istoricul bizantin D u c a este vădit un scriitor de talent şi cronica sa, care ar putea să aibă foarte bine titlul de Istoria turco-bizantină dela 1241—1462, este o scriere de mare valoare din punct de vedere şi literar şi istoric.

Despre persoana lui D u c a ştim numai atâta cât putem scoate din însăşi cronica sa, care ni s'a păstrat fără început şi deci fără titlu şi fără numele autorului.

Originea lui Duca şi pronumele său.

In cronica sa p. 21—23 [1]) vorbind despre măcelărirea în închisoarea din palatul cel mare a aderenţilor, mai bine de 200 la număr, ai răsculatului Ioan Cantacuzino, împăratul de mai târziu, D u c a ne spune că între cei şase care, deghizaţi în haine de

[1]) Toate citatele se fac după ediţia din « Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae », pusă la cale de istoricul B. G. N i e b u h r sub auspiciile Academiei de Ştiinţe din Berlin: *Ducae Michaelis Ducae nepotis historia Byzantina*, recognovit et interprete Italo addito supplevit *Im.* B e k k e r u s, Bonn 1834.

călugări, au scăpat cu fuga, a fost și bunicul său după tată [1]) Mihail Duca, coborîtor ca o verigă de aur din neamul de demult al Ducilor [2]). In baza acestei știri scoase din însăși cronica sa, în ediții și istorii literare, drept autor al cronicii este arătat Duca (Δούκας) nepotul lui Mihail Duca.

Cu oarecare probabilitate cred că s'ar putea spune că și pe nepot l-a chemat, ca și pe bunic, tot Mihail. Abstragând dela obiceiul, foarte des întâlnit la Bizantini, de a-și numi copiii după numele părinților, mai intervine un fapt care întărește această bănuială. Fostul consul francez pe lângă Ali-Pașa din Ianina dela începutul secolului trecut, F. C. H. L. Pouqueville a publicat, în al său *Voyage dans la Grèce* ed. 1-a, tome 5, Paris 1821, p. 200 urm., o cronică a Epirului care ajunge până la 1400 și care, începând textual ca și primele două capitole din cronica lui Duca [3]), are titlul de *Istoria Epirului a lui Mihail nepotul lui Duca* (Ἱστορία τῆς Ἠπείρου Μιχαὴλ νεπότα τοῦ Δουκός). E foarte greu de crezut că istoricul nostru Duca a scris și această cronică epirotă cu același început ca și în istoria sa turco-bizantină. Despre un lucru ca acesta nu se știe nimica. Apoi Duca e mult prea departe și prea străin de Epir și de oamenii și întâmplările de acolo. Mult mai probabil e că autorul sau vreun copist al cronicii epirote a scos din vreun manuscris cu cronica lui Duca rezumatul cronologic ce-i formează începutul [4]) și care se

---

[1]) ὁ πρὸς πατρὸς ἐμὸς πάππος cod. Gr. Paris. 1310, f. 390ᵛ; I. Bullialdus ed. Paris 1649, p. 10 B a citit greșit πατρὸς πατὴρ καὶ ceea ce a trecut și în ed. din Bonn p. 23, 8, pentru πρὸς πατρὸς.

[2]) γένει τε καταγόμενος τῶν ἀνέκαθεν Δούκων κἀκ τῆς αὐτῆς σειρᾶς χρυσόκοσμος κρίκος p. 23, 16. Pentru această precizare s'a crezut că istoricul nostru ar fi coborîtor din dinastia împărătească Ducas (Bullialdus, ed. Bonn, p. 545 și K. Krumbacher, *Geschichte der byzant. Lit.* ed. 2-a München 1897, p. 305), care a domnit în Bizanț între 1059 și 1078. Dar s'a întâmpinat cu drept cuvânt că această înrudire împărătească nu e numaidecât să fie sigură; vezi E. Cernousov, *Duca, odin iz istorikov contza Vizanti* in Vizantijskiĭ Vremennik 21 (1914) Petrograd, p. 185.

[3]) pp. 10—14, 21 ed. Bonn sunt egale cu cronica epirotă ed. Pouqueville, *op. cit.*, tone V, p. 200—210. Titlul nepotrivit din Duca: ἀριθμοὶ ἐτῶν ἀπὸ τοῦ α'ἀνθρώπου ἕως τῆς ἡμετέρας γενεᾶς (numerele anilor dela întâiul om până la generația noastră) a fost înlocuit în cronica epirotă cu ἀριθμοὶ τῶν ἀπὸ κτίσεως κόσμου ἐτῶν μέχρι τῆς βασιλείας Ἰωάννου υἱοῦ Ἀνδρονίκου τοῦ Παλαιολόγου· ἐν ῇ καὶ ἡ ἅλωσις ἐγεγόνει τῶν Ἰωαννίνων ὑπὸ τῶν Σέρβων (numerele anilor dela zidirea lumii până la domnia lui Ioan, feciorul lui Adronic Paleolog; sub aceasta s'a întâmplat și cucerirea Ianinei de Sârbi).

[4]) Vezi și K. Krumbacher, *op. cit.*, p. 394.

potrivește ca început și la orice altă cronică. P o u q u e v i l l e (*op. cit.*, V, p. 310) nu ne dă o descriere mai amănunțită a manuscrisului publicat; el pare să fie de o dată mai recentă, căci mai însemnează știri istorice până la 1740; și atunci cuvântul νεπότα ar putea da eventual de bănuit că textul a fost scos chiar din ediția lui B u l l i a l d u s din 1649 care are titlul de *Ducae, Michaelis Ducae nepotis historia Byzantina.* Dar acest lucru nu este cu putință, căci scriitorul sau copistul manuscrisului publicat de P o u q u e v i l l e, a avut la îndămână un text mai bun decât cel publicat de B u l l i a l d u s [1].

Este deci mult probabil ca pe istoricul nostru să-l fi chemat ca și pe bunicul său tot Mihail Duca (Μιχαὴλ ὁ Δούκας) [2].

Scăpând cu vieața, bunicul său s'a refugiat în Asia Mică la Isa Beg I, feciorul lui Aidin, unul din stăpânitorii turci de pe atunci de prin Asia Mică. Acesta având în vedere situația înaltă, marea învățătură și religioasă și profană, ca și cunoștințele de medicină ale refugiatului, l-a primit bine, l-a așezat cu locuința în Efes și l-a înzestrat cu venituri de tot felul; și el considera noua-i așezare ca o adevărată patrie, iar pe stăpânitorul străin îl cinstea ca pe un domn de D-zeu încoronat, căci prevedea că în puțin timp Turcii vor ajunge stăpâni până la Dunăre (μέχρι Δανούβεως p. 24, 2).

Mutarea familiei Duca din Constantinopole, silită de împrejurări politice, în Asia Mică la Efes a avut loc în vara anului

---

[1]) In cronica lui D u c a citim bunăoară următorul text stricat: Μετὰ δὲ τὸν Ἀνδρόνικον ἐβασίλευσεν Μιχαὴλ ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἔτει . . . Μετὰ δὲ τὸν Μιχαὴλ ἐβασίλευσεν Ἀνδρόνικος ὁ ἐπωνομαζόμενος γέρων ἔτη ιγ' Cod. Graec. Par. 1766 f. 23v (căci din cod. Gr. Par. 1310 s'au pierdut două foi, după ce a fost publicat de I. Bullialdus), ed. Paris, p. 4 B, ed. Bonn, p. 14, 3—5: După Andronic a domnit Mihail feciorul lui ani . . . După Mihail a domnit Andronic numit cel Bătrân ani 13. Textul însă în manuscrisul lui P o u q u e v i l l e a fost mai bun, căci el îl publică așa: Σὺν αὐτῷ δὲ τῷ Ἀνδρονίκῳ ἐβασίλευσε Μιχαὴλ ὁ υἱὸς αὐτοῦ. Μετὰ δὲ τὸν Μιχαὴλ ἐβασίλευσεν Ἀνδρόνικος ὁ ἐπονομαζόμενος νεώτερος ἔτη 13 (Impreună cu însuși Andronic a domnit Mihail feciorul lui. După Mihail însă a domnit Andronic numit cel Tânăr ani 13), ceea ce vădit e mai corect.

[2]) Nu poate fi decât o scăpare din vedere că M. J u g i e, *Le voyage de l'empereur Manuel Paleologue en Occident* în « Echos d'Orient » XV 1912, p. 322, n. 1 îi spune Jean, adecă Ioan Duca. Tot o greșeală trebue să fie și la S t. B. P s a l t e s, *Grammatik der byzant. Chroniken* în « Forschungen zur griech. u. lat. Grammatik » hrsg. v. P. Kretschmer u. I. Wackernagel 2. Heft, Göttingen 1913, p. VII, X și XII, unde i se spune Constantin Ducas,

11*

1345. Căci măcelărirea aderenților răsculatului Ioan Cantacuzino s'a întâmplat a doua zi, după ce a fost ucis de unii dintre ei, la o inspecție în închisoare, marele duce Alexie Apocaucos, adversarul principal al lui Ioan Cantacuzino. Dar alt istoric bizantin, Nichifor Gregoras care se afla atunci în Constantinopole, ne precizează în istoria sa (cart. XIV, cap. 10 ed. Bonn, vol. II, p. 729, 14—740, 10) că uciderea lui Apocaucos s'a întâmplat în ziua de 11 Iunie (ἑνδεκάτῃ δ' ἦν 'Ιουνίου II, 731, 18); și evenimentele în legătură cu care ne-o spune aceasta, se desfășură toate în anul 1345 [1].

Din vieața lui Duca. Nu putem ști când familia Duca a părăsit ținuturile stăpânite de Turci și s'a mutat mai spre Nord de Efes sub stăpânirea genoveză. Dar istoricul nostru ne spune despre sine că-și avea casa la Focea Nouă (Νέαν Φώκαιαν . . . ἐν ᾗ καὶ ἐγὼ τὴν οἴκησιν κέκτημαι, p. 162, 15: Focea Nouă . . . în care și eu îmi am locuința); acolo Genovezii aveau încă din timpurile lui Mihail VIII Paleolog (1258—1282) în exploatare un munte de piatră acră, a cărei pregătire Duca ne-o descrie în chip amănunțit (p. 160, 12—161, 12).

Incă înainte de a ne spune această știre, Duca mai amintise despre sine odată în istoria sa și anume în legătură cu o sectă turcă religioasă de un caracter social pronunțat comunist. Această lature comunistă a mișcării care căuta stăruitor o apropiere de creștini, Duca o prinde foarte bine și cu mult talent în cuvinte puține, dar tari: « Eu în casa ta ca într'a mea și tu în casa mea ca într'a ta, afară de partea femeiască » (p. 112, 5), așa-i învăța pe Turci dascălul sectei, Mustafa. Și după ce acesta și-a pierdut vieața, se povesteau felurite lucruri minunate despre el, că n'a murit, ci trăiește și că trece apa mării ca pe uscat; și Duca ne spune că le-a auzit și el (p. 113, 6) și că a întrebat de ele, dar că nu le crede (p. 115, 2). Această mișcare și capătul ei s'au petrecut în timpul

[1]) Gy. Moravcsik, *Byzantinoturcica* I Budapest 1942, p. 126 pune greșit 1341; compară și G. Ostrogorsky, *Geschichte des byzant. Staates*, München 1940, p. 373, unde e corect 1345.

domniei sultanului Mahomet I (1413—1421) [1]. Dar vreo încheiere cronologică din această știre s'ar putea face mai greu, deoarece se poate ca Duca să fi auzit și să se fi interesat de această mișcare și de minunile predicatorului ei și mai târziu decât când s'au petrecut lucrurile.

Știri însă mai prețioase, din care se pot face încheieri cronologice mai sigure, Duca ne dă cu alt prilej. La moartea sultanului Mahomet I în 1421, feciorul și urmașul său, Murat II se afla în Asia Mică; și Bizantinii i-au scos în Europa un contrapretendent și Murat se găsea la mare strâmtoare. Și atunci podestatul genovez din Focea Nouă, Giovanni Adorno care pentru exploatarea minei de piatră acră rămase dator sultanului cu arenda pe 6 ani, spre a scăpa de această datorie, ia, ne spune Duca, « o hotărîre vitează și cuminte pentru interesul său, dar stricăcioasă pentru mulți creștini » (p. 164, 22); el se oferă să pună la dispoziție sultanului oamenii și corăbiile de care avea nevoie, spre a putea trece peste Elespont în Europa. Și scrisorile către Murat II la Amasia și apoi la Prusa ce i le trimete Giovanni Adorno, Duca ne spune că i « le-am scris eu » (ἅς ἐγὼ γέγραφα p. 165, 1 și 14).

Istoricul nostru îndeplinea deci slujba de diac la curtea podestatului genovez Giovanni Adorno din Focea Nouă și, pentru ca în anul 1421 sau începutul 1422 să fi fost în stare să-i compună și să-i scrie scrisorile de care avea nevoie să i le trimeată sultanului, Duca trebue să fi avut atunci cel puțin vreo 20 de ani, așa încât cred că nu greșim, punând data nașterii sale pe la 1400 sau vreo câțiva ani chiar mai de vreme.

Mai târziu, când anume, nu știm, Duca a trecut de pe țărmul Asiei Mici dela Focea Nouă în insula Lesbos, unde îl găsim îndeplinind misiuni diplomatice în serviciul domnului latin din Mitilene din dinastia genoveză Gattiluzi, înrudită prin căsătorie cu dinastia împărătească a Paleologilor [2].

---

[1]) Inființătorul acestei secte a fost șeicul Bedreddin; v. F. Babinger, *Scheich Bedr ed-din, der Sohn des Richters von Simaw*. Ein Beitrag zur Geschichte des Sektenwesens im altosmanischen Reich. Berlin și Lispca 1921, extras din « Islam » XI.

[2]) Cronica lui Duca, ed. Bonn, p. 41,5; vezi și Averkios Th. Papadopulos, *Versuch einer Genealogie der Palaiologen* 1259—1453. Inaug. Diss. München; 1938, p. 49.

In toamna anului 1452, D u c a este la curtea sultanului Mahomet II care se găsea la Didimotich, unde D u c a vede trupurile marinarilor venețieni executați și pe căpitanul lor tras în țeapă (p. 248, 19), pentrucă n'a voit să oprească la somația Turcilor din cetatea nou construită pe țărmul european al Bosforului Πασκεσέν ce se traduce cu Tăietoarea de capete (p. 242, 2); e faimoasa cetate Rumeli-hisar, ale cărei ziduri și turnuri impunătoare se văd și azi.

După trei ani, când în vara anului 1455, amiralul turc Chamza, trimes de Mahomet II cu o flotă de 180 corăbii asupra Rodosului, e în trecere pe la Lesbos, domnul latin din insulă îl trimete pe istoricul nostru cu daruri bogate să-l îmbuneze pe comandantul turc; și D u c a izbutește să câștige prietenia lui Chamza, de l-a făcut ca un frate al domnului său (p. 321, 24). La întoarcere amiralul turc se abate iarăși pe la Mitilene și D u c a e trimes din nou să pregătească masa și întâlnirea domnului său cu amiralul turc (p. 326, 12).

Acest an 1455 e un an plin de peripeții în vieața lui D u c a. Când în același an domnul Lesbosului Dorino Gatteluzi moare, D u c a este trimes de feciorul acestuia, noul domn Dominico Getteluzi la 1 August 1455 la Adrianopole să ducă sultanului tributul anual obișnuit (p. 328, 12). Vizirii însă cer ca noul domn să se prezinte personal. D u c a se întoarce la Lesbos și pornește înapoi la drum cu noul domn și cu alți înalți dregători greci și latini. Mahomet II însă fugind de molima de ciumă, se mută din loc în loc cu toată curtea sa. Și Duca luându-se pe urma lui, pleacă din Adrianopole la Filipopole, iar de acolo peste munți greu de străbătut, îl ajunge pe sultan în 3 zile, într'un sat bulgăresc numit Izlati (Zlatița). Și aici, după tratative anevoioase, noua domnie din Lesbos este acceptată de Mahomet II și noul domn este îmbrăcat cu caftan domnesc, țesut cu fir de aur, iar însoțitorii lui, între care și D u c a, cu caftane de mătase; și după 13 zile ajung înapoi cu bine la Lesbos, mulțumind lui D-zeu că au scăpat teferi din mânile nelegiuitului asupritor (pp. 329, 14—331, 3). Dar abia ajuns acasă la Mitilene, D u c a trebue din nou să plece la Constantinopole, trimes fiind de domnul său să-l apere în fața vizirilor, pentrucă un amiral

turc pretindea că soacra domnului e prizoniera sa de războiu din Hios și deci să i-o extrădeze. Și D u c a spunând tot adevărul și amiralul turc toată minciuna, ei jură în fața vizirilor și amiralului i se dă câștig de cauză și nu lui D u c a, iar domnul său are de ales între războiu sau o gloabă de zece mii. Cum D u c a se împotrivește acestei nedreptăți, sultanul îl ține pe loc, până ce, fără să știe nimeni, trimete de ocupă în Decemvrie 1455 Focea Veche care era a domnului din Lesbos; și după aceea îl lasă pe D u c a să plece acasă, stingând judecata (p. 334, 19—335, 6).

Pe lângă știrile înșirate până acuma, D u c a ne mai dă încă una singură despre sine. In anul următor 1456 este trimes de domnul Lesbosului să ducă tributul datorat la Adrianopol, unde cu acest prilej răscumpără prizonieri latini care căzuseră în mânile Turcilor, când aceștia au fost chemați să ocupe insula Lemnos, și pe care sultanul îi osândise la moarte, dar după aceea s'a răsgândit (p. 337, 17—24).

Cronica sa se încheie cu cucerirea insulei Lesbos de către Mahomet II în 1462; D u c a trebue deci să fi trăit câtva timp după acest an, mai ales că ne istorisește și sfârșitul tragic al celui din urmă domn Gattiluzi din Lesbos care s'a hotărît să se predea sultanului; dar apoi, aruncat în închisoare, ca să-și scape vieața, și-a renegat legea; nu i-a ajutat însă nimic, căci a fost sugrumat cu o coardă de arc, ceea ce făcuse și el frăține-său, ca să-i ia domnia (p. 512).

In ani rotunzi deci vieața lui D u c a poate fi așezată între anii 1400 și 1470 [1]).

Dimitrie Duca. După ce stăpânirea turcească s'a întins și asupra Lesbosului, urmașii lui D u c a sau poate și el însuși trebue să fi luat toiagul pribegiei spre celelalte insule de sub

[1]) Când în cronica sa scrie despre înțelegerea ce s'a încheiat între Genovezii din Focea Nouă și emirul Sarchan (1300—1345), dela care aceștia își răscumpără liniștea prin plata unui tribut, Duca ne mai dă o indicație cronologică și anume că « sunt de atunci până acuma aproape vreo 180 de ani » (p. 163,8). Dacă această înțelegere s'a încheiat chiar din primul an de domnie a lui Sarchan, 1300, am ajunge la încheierea, că era prin 1480, când Duca scria acest loc din cronica sa, ceea ce e vădit prea mult, mai ales dacă avem în vedere că Duca se exprimă numai cu oarecare aproximație « aproape vreo », apoi că cronica sa a început să și-o scrie încă înainte de 1462 (vezi mai jos p. 25) și că el trebue să se fi născut cel târziu la 1400 sau chiar vreo câțiva ani încă înainte de acest an.

stăpânire italiană. Aşa s'ar explica bine cuvintele grele ce le scrie D u c a asupra Turcilor şi mai ales asupra lui Mahomet II. Şi între învăţaţii umanişti greci care la începutul secolului următor, al 16-lea, editează la Veneţia texte greceşti, Retorii greci la 1508 şi 1509, scrieri din Plutarh la 1509 ş. a., întâlnim şi-un Δημήτριος Δούκας ὁ Κρής Dimitrie Duca din Creta [1]). Poate că e un vreun urmaş de al istoricului nostru şi poate că şi însuşi D u c a se va fi refugiat la Creta.

Duca patriot bizantin. D u c a s'a născut şi a trăit sub stăpânire străină şi a stat în slujba domnilor latini, italieni genovezi, din Focea Nouă şi Asia Mică şi apoi din Mitilene în insula Lesbos. Totuşi D u c a a fost un bun patriot bizantin. Când Ioan Cantacuzino răsculându-se, se hotărăşte să îmbrace pantofii roşi de împărat, provocând războiul civil, D u c a deplânge în cuvinte adânc simţite soarta nenorocită a Bizantinilor, căci « era de văzut o jalnică privelişte », scrie dânsul. « Cine făcea robi? Bizantinii! Cine erau făcuţi robi? Bizantinii! Cine era tăiat de sabie? Bizantinii. Cine trăgea sabia? Bizantinii! Ale cui erau trupurile ucise? Ale Bizantinilor! Cine erau ucigaşii? Bizantinii! Vai ce nenorocire straşnică?! » exclamă D u c a (p. 35, 14—18). Descriind isprăvile lui Mahomet II, D u c a îşi cere scuze compatrioţilor săi, « căci nu s'ar cădea să treacă în istorie biruinţele şi faptele de vitejie ale nelegiuitului asupritor şi duşman neîmpăcat şi nimicitorul neamului nostru » (p. 318, 9—11). Dar o face, încrezut fiind că se apropie împlinirea unei vechi profeţii, că deodată au început şi deodată au să se sfârşească şi domnia Paleologilor şi stăpânirea sultanilor osmanlâi (p. 318, 14). D u c a credea într'adevăr că Mahomet II are să fie cel din urmă sultan turc (p. 271, 15).

Unionist convins. Tot din motive patriotice s'a spus (E. Černousov, *op. cit.*, p. 216—220 şi Gy. Moravcsik, *op. cit.*, I, p. 127) că D u c a a fost pentru unirea bisericilor. E drept că D u c a vedea în unirea bisericilor un ajutor însemnat pentru naţiunea sa strâmtorată de Turci; dar el le face cona-

[1]) Vezi E. Legrand, *Bibliographie hellenique* Paris 1885, vol I p. CV, 82, 85, 89, 92, 115, 121, 192—195. Cp. *id.* sec. XVII Paris 1894, vol. I, p. 454.

ționalilor săi și aspre imputări, că nu sunt sinceri cu atitudinea lor în această chestiune. Căci D u c a, influențat se vede și prin faptul că a trăit sub stăpânire latină și a stat în slujbe înalte și de încredere la domnii latini din Focea-Nouă și Mitilene, a fost într'adevăr un sincer unionist, din convingere și nu numai din interese patriotice. El credea sincer că prin această unire credința lui adevărată ortodoxă nu sufere nicio știrbire. Cu mare bucurie constată el în cronica sa că Latinii în Veneția la vederea slujbei după ritul bisericii răsăritului, au exclamat: « Căci noi care nu i-am văzut încă pe Greci și nici n'am văzut rânduiala lor, îi știam numai din auzite și-i credeam niște barbari. Acuma însă am văzut și am crezut că Grecii sunt fiii primii născuți ai bisericii și că spiritul Domnului este care grăiește și lucrează întru dânșii » (p. 213, 7—11) [1]).

Duca, om citit și învățat. Ca și bunicul său, D u c a a fost un bărbat plin de învățătură și bisericească și profană. Cunoștea bine cărțile sfinte și citise mult din literatura antică și cea bizantină. Aceasta se desprinde limpede din felul, cum își scrie cronica.

Deplângând cucerirea Constantinopolei, își scrie plângerea, având pe profetul Ieremie de diriguitor al acestei jalnice tânguiri (τὸν 'Ιερεμίαν ἔχων ἔξαρχον τῆς ἐλεεινῆς τραγῳδίας p. 307, 16). Și partea cea mai mare din plângerea lui (p. 307, 17—311, 23) e o parafrazare a plângerilor profetului biblic, « căci aceste plângeri și tânguiri ce le-a plâns Ieremie la cucerirea vechiului Ierusalim cred că », ne spune D u c a, « duhul bine i le-a sugerat profetului și despre noul Ierusalim » (p. 311, 2—4), adecă Constantinopolea. D u c a în cronica sa nu odată citează sau face aluzii la locuri din sfintele scripturi (din psalmi p. 216, 21; 307, 4; din profetul Amos, p. 292, 19—293, 18; din evanghelii, p. 126, 14 și aiurea). Ba, întâlnim și o rară și de obiceiu greșit înțeleasă apropiere din literatura hagiografică. Viteazul emir turc Omur dela Smirna, luptând ca un al doilea Λυαῖος (p. 29, 16) cu frații călugări latini (φρέριοι), cavalerii dela Rodos, își dă sufletul în chip năprasnic.

[1]) Bullialdus și după el Bekker sar cuvintele καὶ ἐνεργοῦν « și care lucrează », care însă în manuscrise se găsesc: cod. Graeci Paris. 1910, f. 349^r și 1766 f. 254^r.

Vădit e o aluzie la un loc din Vieața sfântului Dimitrie, unde se descrie, cum uriaşul păgân Lie este răpus de sfântul Nestor prin întărirea și binecuvântarea sfântului mare mucenic Dimitrie, izvorîtorul de mir [1]). Greu ar putea fi o apropiere de zeul antic Dionysos-Bacchus [2]), care a avut și acest nume, (Λυαῖος Izbăvitorul de grijă în calitatea lui de zeu al vinului) dar care n'a fost niciodată un zeu războinic. E o simplă coincidență de nume numai.

Multe sunt în cronica lui D u c a apropierile de istoria și mitologia antică. Mahomet al II-lea, la împresurarea Constantinopolei, trecând corăbiile sale peste uscat pe după spatele Galatei în Cornul de Aur, l-a întrecut pe Xerxe care a făcut pod peste mare și și-a trecut oastea ca pe uscat; acest nou Machedon însă a prefăcut uscatul în mare și și-a trecut ca pe valuri corăbiile peste vârfuri de dealuri. Și acela trecând peste Elespont, a fost bătut cu rușine de Atenieni, acesta însă trecând peste uscat ca pe apă, a cucerit Constantinopolea, Atena cea cu adevărat de aur, podoaba lumii și împărăteasa orașelor (p. 271). Bărbații aruncați în închisoare de marele duce Alexie Apocaucos, între care, am văzut că a fost și bunicul istoricului, sunt eroi semizei, coborîtori din Pelopizi și Aiacizi (p. 21, 16). La împresurarea cetății dela Smirna de către Timur-Lenk, cad ostași de ai săi ca lăcustele ucise de vrăbii, de umplu șanțurile, dar în loc răsar alții ca și capetele hidrei (p. 74, 9). Iancu din Hunedoara e inimos și războinic ca un al doilea Ahil sau Ector (p. 207, 7). Zalele viteazului apărător al Constantinopolei, Ioan Giustiniani sunt făurite ca și armele lui Ahil (p. 284, 17). Ienicerii însoțitori ai lui Mahomet II sunt arcași mai ceva decât Apolo, urmași proaspeți de ai lui Ercule (p. 298, 11). Locuri de acestea, doveditoare de întinsele și temeinicele cunoștințe ale lui D u c a din literatura antică, ar putea fi citate încă foarte multe și felurite din cronica lui.

[1]) Vezi Τὰ θαύματα τοῦ ἁγίου Δημητρίου (Minunile sf. Dimitrie) în Διονυσίου τοῦ ἐκ Φουρνᾶ Ἑρμηνεία τῆς ζωγραφικῆς τέχνης ed. A. Papadopoulos-Kerameus, St. Petersbourg 1909, p. 185: Ὁ ἅγιος Νέστωρ φονεύει τὸν Λυαῖον.

[2]) Precum cred W. M i l l e r, *The historians Doukas and Phrantzes* în « Journal of hellenic Studies 46 (1926), p. 64; N. I o r g a, *Medaillons d'hist. litt. byz.* în « Byzantion » II (1925), p. 297; și în deosebi E. Č e r n o u s o v, *op. cit.*, p. 176—178.

Dar Duca a citit mult nu numai literatură antică, ci şi literatură bizantină. Acuma primul său editor Is. Bullialdus (ed. Paris, 1649, p. 273; Bonn, p. 621) a făcut observaţia că Duca a scris plângerea Constantinopolei, care începe cu cuvintele Ὦ πόλις, πόλις, πόλεων πασῶν κεφαλή (cap. 41: *O orş, oraş, cap al tuturor oraşeloi*), luându-se după istoricul bizantin dela începutul sec. 13 Nichita Choniat, a cărui plângere la căderea Constantinopolei sub jugul latin în 1204 începe şi ea: Ὦ πόλις, πόλις, πόλεων πασῶν ὀφθαλμέ (Nic. Chon. ed. Bonn, p. 703, 4: *O oraş, oraş, ochiu al tuturor oraşelor*). Şi descrierea cuceririi Salonicului de către Murat II în vara anului 1430, scrisă de Ioan Anagnostes, Duca pare să o fi citit, căci locuri din cronica sa în care ne spune cum Turcii sunt grăbiţi la pradă, cum fecioare pe care abia ochii tatălui lor de le-au văzut, sunt târîte de bărbaţi în robie şi cum sultanul cere pentru sine numai oraşul gol, toate averile lăsându-le pradă ostaşilor cuceritori, aduc aminte mult de locuri asemănătoare din descrierea lui Ioan Anagnostes. Duca, p. 292, 2 spune: ἐβιάζοντο οἱ ἅρπαγες *erau grăbiţi prădători*; dar şi Anagnostes, ed. Bonn, p. 510, 9 spune: σπουδάζοντες ἁρπάσαι *silindu-se să prade*; la Duca, p. 291, 20: παρθένους ἅς οὐχ ἑώρα ἥλιος, παρθένους ἅς ὁ γεννήσας μόλις ἔβλεπεν, ἑλκόμεναι *fecioare pe care soarele nu le vedea, fecioare pe care abia tatăl de le privea, târîte fiind*, iar la Anagnostes, p. 511, 10: κόραι πολλαὶ μήπω πρότερον ἀνδράσιν ὀφθεῖσαι μηδὲ τῆς πατρικῆς οἰκίας ἐξιέναι καταθαρήσασαι . . . χερσὶν ἀνδρῶν ἐκρατοῦντο *fete multe pe care mai înainte bărbaţi încă nu le-au văzut, nici din casa părintească să iasă n'au îndrăsnit . . . mâni de bărbaţi le ţineau;* la Duca, p. 200, 2: μόνον τὴν πόλιν ἐμοὶ ἄφετε *singur oraşul lăsaţi-mi-l mie*, iar la Anagnostes, p. 517, 5: τὴν δὲ πόλιν ἔχειν ἔγωγε βούλομαι *oraşul, eu unul vreau să-l am.*

Duca s'a folosit de istoria bizantină a lui Nichifor Gregoras.

Dar aici poate că ar putea fi vorba de vreo apropiere numai de locuri oarecum comune. De bună seamă însă Duca trebue să fi cunoscut istoria bizantină a lui Nichifor Gregoras. Scena uciderii marelui duce Alexie Apocau-

cos, deși mai pe scurt și în rezumat, D u c a ne-o istorisește chiar în amănunte ca și N i c h i f o r G r e g o r a s. Și unul și altul ne spun că Apocaucos a intrat în închisoare însoțit numai de un singur trabant (μόνος . . . πλὴν ἑνὸς δούλου D u c a, p. 22, 12: singur... afară de un slujitor; μεθ' ἑνός τινος N i c h. G r e g., II, 732, 1: cu unul singur), că arestații au fost vreo 200 la număr (τὸν ἀριθμὸν ὑπὲρ διακοσίους D u c a, p. 21, 16: peste două sute la număr; οὐ μεῖον διακοσίων ὑπάρχοντες N i c h. G r e g., II, 734, 4: fiind nu mai puțin de două sute), că s'au refugiat în biserica numită Nouă (ἐν τῷ ὑπογαίῳ τοῦ ναοῦ τῆς Νέας D u c a, p. 23, 6: în subsolul bisericii ce se ține de mănăstirea Nouă; ἐς τὴν ἐχομένην τῆς Νέας μονὴν N i c h. G r., II, 737, 16: în-clădirea ce se ține de mănăstirea Nouă), și că acolo au fost jertfiți (τοὺς πλείονας ἐν μέσῳ τοῦ ναοῦ τούτου κατέθυσαν D u c a, p. 23, 6: pe cei mai mulți i-au jertfit în mijlocul acestei biserici; ἀλλὰ δίκην ἱερείων ἐπὶ βωμοῦ τηνικαῦτα καὶ οὗτοι ξὺν οὐδενὶ κόσμῳ πάντες ἐθύοντο N i c h. G r e g., II, 738, 12: ci ca niște victime pe altar au fost jertfiți atunci și aceștia toți fără nicio deosebire). Și de descrierea din Istoriile lui Ioan Cantacuzino a acestei scene, descrierea lui D u c a nu se deosebește, dar Cantacuzino nu dă nici numărul celor arestați, iar biserica în care s'au refugiat arestații, o numește a celor nouă cete îngerești (ναὸν τὸν τῶν ἐννέα ταγμάτων I o a n C a n t a c u z i n o, *Ist.*, II, 543, 5). N i c h i f o r G r e g o r a s nu amintește nimică de aceia care au scăpat cu fuga; iar I o a n C a n t a c u z i n o spune numai că foarte puțini au scăpat de pericol și mai ales aceia care l-au ucis pe marele duce (διέδρασαν τὸν κίνδυνον ὀλίγοι πάνυ καὶ μάλιστα οἱ τὸν μέγαν δοῦκα ἀπεκτονότες I. C a n t a c., *Ist.*, II, 545, 17). Numai D u c a ne arată cum au scăpat cei șase (p. 23, 5), între care și bunicul său; aceasta, D u c a o știa fie din tradiția în familie, fie din vreo altă scriere istorică. La o astfel de scriere istorică, însuși N i c h i f o r G r e g o r a s, după ce a arătat cum au fost înmormântați cei uciși, pare să facă aluzie cu cuvintele: τὰ δ' ἐπὶ τούτοις ἔστιν ἀκούειν διαρκέστερον ἄλλων διεξιόντων (N i c h. G r e g., II, 740, 9: cele ce au urmat după acestea

pot fi auzite mai amănunțit dela alții care le-au tratat până la capăt). Și poate că dintr'o astfel de scriere pe care noi nu o mai știm, a scos Duca tot ce ne spune despre această întâmplare care îl interesa așa de mult din punct de vedere familiar.

Dar că Duca a cunoscut și s'a folosit de Istoria bizantină a lui Nichifor Gregoras se vede mai lămurit dintr'alt loc din cronica sa. Voind Duca, după înfrângerea lui Baiazit I, în 1402 și după pustiirea Asiei Mici, să arate cât de bine sunt echipați în vederea scopului ce-l urmăreau, și cât de repezi sunt în expedițiile lor războinice Mongolii lui Timur-Lenk, pe care el îi numește Sciți, scrie, fiind vorba de o lucrare la care nu iau parte toți ostașii, următoarele: Ποῦ γὰρ ἦν ὁ πᾶς ἀριθμὸς τοῦ στρατοῦ τότε; — καθὼς ἔφημεν, περικυκλώσαντες τὴν ἅπασαν, ἄλλην ἐξ ἄλλης πρὶν ἀκουσθῆναι καταλαμβάνοντες, γῆν καὶ τριῶν διὰ μιᾶς ἡμέρας πολλάκις δίκην πτηνῶν αἰθερίων περιτρέχοντες οἰκουμένην, μηδὲν μὲν ἐπαγόμενοι, πάντα δ' οὖν ἔχοντες, ὅσα πρὸς τὸ ῥᾳδίως νικᾶν ἐφόδια κράτιστα· εἶναι γὰρ ταυτὶ τό τε κατὰ πλῆθος ἐξιέναι μικροῦ καὶ ἀριθμὸν ὑπερβαῖνον, τό τε τῆς κινήσεως εὔστροφον καὶ ὀξύτατον· καὶ ὅ τούτων μεῖζον τὸ τελέως ἀφειδεῖν ἑαυτῶν καὶ κατὰ πρόσωπον δίκην ἀγρίων θηρῶν ἀπαντᾶν εἰς τὰς μάχας. (Duca, p. 73, 16—74, 4: Căci unde era întreg numărul oștirii atunci? — înconjurând, precum spuneam, întreg pământul, ajungeau dintr'o țară în alta, înainte de a se fi auzit de ei, cutreerând prin lume, deseori într'o singură zi cât în trei, ca niște lăcuste prin aer sburătoare; și nu purtau nimic cu ei, toată înzestrarea însă o aveau foarte bună, câtă era nevoie pentru obținerea cu ușurință a victoriei. Căci aceasta, când e vorba s'o ia la drum, întrece și în privința mulțimii aproape orice număr și în privința mișcării este lesne de condus și e foarte iute; și ce-i mai însemnat din toate acestea, e că pe sine să nu se cruțe de loc și în lupte să meargă de-a-dreptul asupra inimicului ca niște fiare sălbatice). Dar și în Istoria bizantină a lui Nichifor Gregoras, făcând acesta o digresiune mai lungă (cart. II, cap. 4) și fantastic de savantă asupra Mongolilor (Tătarilor) care în timpul împăratului Ioan

IV Duca Vatațes (1222—1254) au început să invadeze Asia și Europa și care și la Nichifor Gregoras sunt numiți Sciți, citim în caracterizarea felului lor de vieață aceleași cuvinte: Οἱ δὲ τὸν ἄσκευον καὶ κοῦφον ἀσκοῦντες βίον ἀεί, ῥᾳδίως τὰς ἐκστρατείας ποιοῦνται καὶ τριῶν διὰ μιᾶς ἡμέρας πολλάκις δίκην πτηνῶν αἰθερίων περιτρέχουσι γῆν, ἄλλην ἐξ ἄλλης πρὶν ἀκουσθῆναι καταλαμβάνοντες, μηδὲν μὲν ἐπαγόμενοι, πάντα δ' οὖν ἔχοντες, ὅσα πρὸς τὸ νικᾶν ῥᾳδίως ἐφόδια κράτιστα· εἶναι γάρ ταυτὶ τό τε κατὰ πλῆθος ἐξιέναι μικροῦ καὶ ἀριθμὸν ὑπερβαῖνον, τό τε τῆς κινήσεως εὔστροφον καὶ ὀξύτατον, καὶ ὅ τούτων μεῖζον, τὸ τελέως ἀφειδεῖν ἑαυτῶν καὶ κατὰ πρόσωπον δίκην ἀγρίων θηρῶν ἀπαντᾶν εἰς τὰς μάχας. (Nich. Greg. ed. Bonn, I, 35, 5—13: Și aceștia ducând mereu o vieață ușoară și fără mult bagaj, pornesc cu ușurință în expediții războinice și deseori cutreeră ca niște lăcuste prin aer sburătoare, pământ într'o singură zi cât în trei, ajungând dintr'o țară în alta, înainte de a se fi auzit de ei; și nu purtau nimic cu ei, toată înzestrarea însă o aveau foarte bună, câtă era nevoie pentru obținerea cu ușurință a victoriei. Căci când e vorba s'o ia la drum, întrec și în privința mulțimii orice număr și în privința mișcării sunt lesne de condus și-s foarte iuți; și ce-i mai însemnat din toate acestea, e că pe sine să nu se cruțe deloc și în lupte să meargă de-adreptul asupra inimicului ca niște fiare sălbatice). Și Nichifor Gregoras mai repetă odată această caracterizare cu prilejul unei invazii neașteptate a Tatarilor de pe la Dunăre (οἱ παρὰ τὸν Ἴστρον οἰκοῦντες Σκύθαι Nich. Greg., I, 99, 16: Sciții care locuiau la Istru) în Tracia la începutul domniei lui Mihail VIII Paleolog (1258—1282): Ταχυδρόμον γὰρ τὸ τῶν Σκυθῶν ἔθνος καὶ μιᾶς ὁδὸν ἡμέρας πολλάκις ποιεῖται τὴν τῶν τριῶν (Nich. Greg., I, 99, 18: Căci repede la drum este neamul Sciților și un drum de trei zile deseori îl fac într'o singură zi). Din aceste locuri se vede limpede că Duca nu numai a citit, dar a și folosit Istoria bizantină a lui Nichifor Gregoras la alcătuirea cronicii sale.

Duca s'a folosit și de scrieri necunoscute nouă.

Am văzut că Duca, știrea despre bunicul său, cum a scăpat dela moarte, se poate să o fi scos dintr'o scriere necunoscută nouă, la care Nichifor Gregoras pare să facă aluzie. Dar în cronica lui Duca mai sunt semne care arată că el a citit și s'a folosit și de alte scrieri istorice bizantine ce nu ni s'aŭ păstrat și pe care nu le știm, ci numai le putem bănui. Despre tânărul împărat Ioan V Paleolog, Duca scrie că era un slăbănog (μεθ' ὅσης ναρκότητος p. 19,19) și că o ducea în beție și în îmbuibare (ἐν σπατάλῃ καὶ μέθῃ p. 41, 1), ceea ce nu se întâlnește nici în Istoria bizantină a lui Nichifor Gregoras și nici în Istoriile lui Ioan Cantacuzino. Aceștia dimpotrivă găsesc cuvinte de bună apreciere pentru tânărul împărat Ioan V Paleolog (Nich. Greg., III, p. 250, 23 urm. și p. 538, 7), mai ales Ioan Cantacuzino, socrul său (δοχεῖον ἄν τις εἶπε χαρίτων παντοδαπῶν Ioan Cant., III, 9, 17: vas de alese însușiri de tot felul i-ar fi spus careva; apoi III, 53, 7—12). Aceasta e o dovadă că Duca trebue să fi avut la dispoziția sa o scriere istorică defavorabilă lui Ioan V Paleolog, în schimb foarte prielnică lui Ioan Cantacuzino, despre care scrie în termeni admirativi, (ἄνθος εὔοσμον Duca, p. 19, 23: o floare cu bun miros numindu-l; apoi p. 20, 4 și aiurea). Despre călătoria împăratului Ioan V Paleolog în Apus, Duca ne spune că acesta a ajuns nu numai în Italia, ci și în Franța (ἔν τε Ἰταλίᾳ καὶ Γερμανίᾳ, p. 40, 8) [1]. Dar e lucru știut că Ioan V Paleolog în călătoria sa după ajutor în Apus n'a ajuns așa de departe. Intocmai aceeași greșeală o aflăm și la alți doi istorici bizantini, contemporani cu Duca și anume la Gheorghe Franțis (πρὸς τὸν ῥῆγα Φραγκίας Κάρολον la regele Franței Carol) [2] și Laonic Chalcocondil (ἐπὶ τὸν Κελτῶν βασιλέα la împăratul Celților) [3]. E o confuzie cu drumul ce l-a făcut trei decenii mai târziu

[1]) Γερμανία la Duca înseamnă Franța, iar Germania e Ἀλαμανία, ca și la alți istorici bizantini.

[2]) Georgios Phantzes, *Chronicon* vol. I ed. I. B. Papadopoulos, Lipsca, B. G. Teubner, p. 57, 14.

[3]) Laonici Chalcocandylae, *Historiarum demonstrationes* rec. E. Darkó, tom. I, Budapesta 1922, p. 46, 11.

(1399—1402), fiul și urmașul său Manuil II Paleolog (1391—1425), care într'adevăr a ajuns până în Franța și Anglia. Faptul că aceeași confuzie se întâlnește la câteștrei, dovedește că informațiile lor se reduc la același izvor scris, rămas nouă necunoscut. Ca să depindă vreunul de celalalt, nu se poate admite, căci fiecare are deosebiri particulare numai sieși Astfel numai Franțis știe de luptele și certele ce erau în apus, din cauza cărora împăratul n'a putut obține niciun ajutor; numai Chalcocondil amintește de boala regelui Franței; numai Duca ne spune că împăratul a rămas doi ani întregi în Italia și Franța. Apoi Duca mai așează acest eveniment cu totul greșit din punct de vedere cronologic încă în timpul regenței lui Ioan Cantacuzino (1347—1354). Această călătorie însă a lui Ioan V Paleolog care a ajuns însă numai până la Veneția, s'a întâmplat cu 15 ani mai târziu, în 1369 [1]).

Duca se folosește în expunerile sale de cuvântări directe.

Cunoscător bun al istoriografiei antice și bizantine, Duca întrebuințează în expunerile sale vorbiri directe ca și istoricii antici, după care cei bizantini s'au luat cu multă stăruință; și el pune în gura personajelor descrise cuvântări directe, firește cuvântări fictive care nu au fost ținute niciodată, dar pe care așa credea istoricul după concepția sa că acele personaje ar fi trebuit să le rostească, dacă le-ar fi ținut, spre a-și expune mai bine și mai convingător punctul de vedere [2]).

[1]) Despre călătoria lui Ioan V Paleolog în apus vezi O. Halecki, *Un empereur de Byzance à Rome.* 20 ans de travail pour l'union des eglises et pour la défense de l'empire d'Orient 1355—1375. Warschau 1930 și A. A. Vasiliev, *Il viaggio di Giovanni V Paleologo in Italia e l'unione di Roma del 1369* în « Studi bizantini e neoellenici » 3 (1931), p. 153—192.

[2]) De acest mijloc tehnic al cuvântărilor directe în expuneri istorice s'a folosit în chip magistral Tucidide. El o și spune precis că aceste cuvântări n'au fost ținute, așa precum le scrie el. dar că așa ar fi trebuit să fie ținute; și el le scrie și le compune pentru a desvălui mai bine legătura cauzală a evenimentelor istorice și a prinde mai exact atitudinea persoanelor și a lămuri mai limpede acțiunile lor. Acest mijloc tehnic de expunere cu ajutorul cuvântărilor directe în scrieri istorice a trecut din literatura istorică antică în literatura istorică bizantină și nu numai în cea bizantină, ci și în întreaga istoriografie scrisă sub influența renașterii și n'a fost părăsit decât abia de știința istorică modernă.

Cuvântările acestea la Duca sunt mai mult literare și se apropie de genul celor din Erodot, nu din T u c i d i d e; și unele sunt din punct de vedere istoric mai puțin nimerite, ca bună oară cuvântarea lui Timur-Lenk pe care o ține ostașilor săi înaintea luptei dela Ancara, aducându-le aminte de isprăvile strămoșilor săi Xerxe și Artaxerxe în contra unor eroi semizei, precum au fost anticii Eleni, față de care acești Turci amestecați cu barbari sunt ca niște lăcuste față de lei (p. 64, 16—65, 11); altele în schimb sunt foarte bine nimerite, ca bunăoară cuvintele ce le spune marele duce Luca Notara, ca să-și încurajeze fiul și ginerele, când Mahomet II i-a osândit pe câteștrei la moarte. « Dragii copii, ați văzut ziua de ieri, că într'o scurgere de o clipă toate al noastre s'au spulberat: averea noastră nesfârșită, mărirea noastră minunată pe care o aveam în acest mare oraș și prin el în toată lumea locuită de creștini. Acuma însă în ora aceasta nu ne-a mai rămas decât vieața. Dar și aceasta nu ne va fi fără sfârșit! Căci odată tot vom muri. Și încă cum? Lipsiți de toate bunătățile ce le-am pierdut, de mărire, de cinste, de domnie, batjocuriți de toți,

Luca Cârjă n'a ținut niciun discurs în fața regelui polon. De aceea cred că e o greșeală de interpretare, când se vorbește în istoriografia românească despre acel « monument al elocvenței politice a străbunilor noștri » H a s d e u cit. după A. D. X e n o p o l, *Ist. Rom. din Dacia Traiană*, ed. 3-a de I. Vlădescu, vol. IV, Cartea Rom., p. 22) sau când se scrie că « boierul Luca Cârje a rostit în fața regelui și consilierilor lui un strălucit discurs, al cărui cuprins ni s'a păstrat » (C. C. G i u r e s c u, *Ist. Rom.*, vol II, ed. 2-a București 1937, p. 134) sau că « Luca Cârjă vorbea astfel înaintea sfetnicilor regelui Poloniei » (N. I o r g a, *Ist. Rom.*, vol. IV, Cavalerii București 1937, p. 315). Solul Luca Cârjă, trimes de Ștefăniță Vodă, domnul Moldovei (1517—1527), la Sigismund I, regele Poloniei și mare duce al Lituaniei, n'a ținut niciun discurs în fața regelui și a sfetnicilor săi, așa precum ni-l transmite istoricul contemporan polonez Stanislau Gorski, subcancelar al coroanei, care își scrie cronica sub influența renașterii, folosindu-se, în expunerile ce le face, în largă măsură de mijlocul tehnic al cuvântărilor directe. Fondul și ideile sunt în general istorice adevărate, aduse la cunoștința fie a regelui fie a sfetnicilor de solul moldovean în scris sau mai de grabă în graiu viu. Cronicarul polonez din acestea și cum credea el că trebuiau sau ar fi trebuit să fi fost spuse, a compus o cuvântare și o pune în gura solului român, potrivit tradiției, cum trebuia să fie scrisă istoria în vremile acelea. Și cronicarul polonez G o r s k i procedează la fel și cu răspunsul regelui, pe care iarăși îl face să țină o cuvântare directă, deși acesta n'a dat lui Luca Cârjă niciun răspuns personal și n'a ținut nicio cuvântare (Vezi H o r i a I. U r s u, *Domnia lui Ștefăniță Vodă* în « Biblioteca istorică » Nr. 3, Cluj 1940 p. 60). Și încheierea că aceste cuvântări, și a lui Luca Cârjă și a regelui Sigismund nu sunt reale, ci compoziții literare de ale cronicarului Stanislau Gorski sunt cu atât mai aproape de adevăr cu cât e lucru știut că Gorski, născut la 1489, și-a făcut studiile nu numai la Universitatea din Cracovia, ci și la cea din Padua în Italia și a avut deci o cultură clasică antică sub o puternică influență a Renașterii.

despreţuiţi şi asupriţi, până ce în sfârşit ne va ajunge moartea, luându-ne din lumea asta cu fără nicio cinste. Unde-i împăratul nostru? N'a fost ucis ieri?! Unde-i cuscrul nostru şi tatăl tău, marele căpitan de oşti? Unde-i Paleolog protostratorul cu cei doi feciori ai lui? N'au fost ucişi ieri în războiu?! O, de am fi murit şi noi cu ei! Dar şi această oră este de ajuns, ca să nu mai păcătuim încă. Căci cine ştie armele diavolului, dacă, întârziind, nu o să fim răniţi de săgeţile lui înveninate?! Acuma arena de luptă este pregătită; în numele celui ce s'a răstignit pentru noi şi a murit şi a înviat, să murim şi noi, ca împreună cu el să avem parte de bunătăţile lui». «Cu aceste cuvinte i-a îmbărbătat pe tineri», continuă D u c a, «şi toţi erau gata să moară. Şi-i spune gâdelui: «Fă ce ţi s'a poruncit, începând cu cei tineri!» — Şi ascultându-l călăul, le-a tăiat capul tinerilor, în timp ce marele duce stătea şi spunea: «Mulţumescu-ţi, Doamne!» şi: «Drept eşti, Doamne!» — Apoi i-a spus gâdelui: «Frate, dă-mi puţin răgaz să intru şi să mă rog». — Căci era în locul acela o bisericuţă mică. Şi l-a lăsat şi intrând s'a rugat. Când a ieşit din uşa bisericii, trupurile copiilor erau acolo, încă svâcnind; şi iarăşi dând mărire lui D-zeu, i-a tăiat capul. Luând călăul capetele lor, a intrat la ospăţ şi le-a înfăţişat fiarei însetoşate de sânge» (p. 304, 15—306, 1). Şi această scenă este redată de istoricul nostru cu atât mai dramatic şi tragic, cu cât mai înainte ne spusese că acest mare duce Luca Notara, fiind în contra unirii bisericilor, însuşi scăpase vorba în timpul împresurării, că «mai bine să vadă domnind în mijlocul oraşului fesul turcesc decât tiara latină» (p. 264, 14).

Duca, literat de mare talent. D u c a a fost nu numai un istoric învăţat şi citit, ci şi un scriitor de mare talent; aceasta s'a putut desprinde limpede şi din puţinele citate ce au fost făcute şi până acuma din cronica sa. El ştie să scrie colorat, vioiu şi dramatic; scrisul său simplu şi firesc porneşte din inimă şi merge la inimă şi te impresionează adânc. Din toţi contemporanii, şi bizantini şi italieni, care ne-au descris cucerirea Constantinopolei de către Turci, D u c a ne-a lăsat cea mai frumoasă şi mai mişcătoare descriere a

acestei mari nenorociri ce a dat peste neamul său [1]. « Şi era de văzut întreg oraşul în corturile din tabără şi era pustiu şi mort, despoiat şi fără de glas, ne mai având nici chip nici frumuseţe » (p. 306, 9—11), sunt cuvintele simple, dar atât de lămuritoare cu care D u c a îşi încheie descrierea. In cuvinte puţine, dar puternice, ştie să prindă o situaţie sau o persoană. Pe unde trec Mongolii lui Timur-Lenk, lasă locurile atât de pustii, încât « nici lătrat de câne nu se mai auzea, nici cântec de cocoş, nici scâncet de copil. Ci precum pescarul dând cu plasa, o trage la ţărm din mare şi tot ce întâlneşte în cale, aceea scoate la uscat, fie că e peşte mare sau mic, ba chiar şi un peştiuleţ şi răculeţ netrebnic, tot aşa şi aceştia plecau, jefuind întreaga Asie » (p. 77, 2—8). Iar cea de a doua soţie a împăratului Ioan VIII Paleolog are o statură sveltă şi bine, dar la faţă e urîcioasă de tot: « Intocmai », îşi încheie D u c a descrierea ce i-o face, « precum spune o vorbă proastă: din faţă postul cel mare, din spate Paşte » (p. 100, 17). Frumos şi bine e prinsă şi zădărnicia luptelor bizantine în contra Turcilor din cauza disproporţiei numerice. « Şi la un Bizantin cădeau trei Turci. Dar împăratului (Manuil II Paleolog) nu-i plăcea aceasta. Căci îşi păzea ostaşii ca ochii din cap, pentrucă erau puţini; şi el spunea: Ce-mi foloseşte, dacă din o sută de ostaşi bizantini voiu pierde zece?! Sau ce pagubă are Musa, dacă din o mie de Turci va pierde o sută?! » (p. 93, 6—10). Sultanul Mahomet II, obsedat de gândul cuceririi Constantinopolei, « deseori când se făcea seara, ieşind călare numai cu doi, alteori pe jos cutreera în haină de ostaş Adrianopolea toată, ascultând ce se grăieşte de el; iar dacă vreunul din mulţime băga de seamă că este sultanul şi voia să-l salute cu urarea obişnuită, de împărat, însuşi în aceeaşi clipă îi dădea lovitura de moarte fără cruţare, fără îndurare; ci precum cineva strivind un purice, simte o plăcere, tot aşa şi acesta cu însăşi mâna lui ucigând, el vrednicul să fie ucis, se răcorea » (p. 249, 19—250, 4).

---

[1] Cp. şi K. Krumbacher, *op. cit.*, p. 306; G. Ostrogorsky, *op. cit.*, p. 336 şi N. Iorga, *Medaillons* etç. p. 296.

Dublicitatea de limbă la Duca. S'a spus că, în ce privește limba, Duca a rupt-o cu trecutul [1]), că nu mai întrebuințează limba literară artificială anticizantă, ci scrie în limba populară obișnuită a timpului său [2]). Cred că greu se pot face asemenea afirmații, când Duca, spunându-ne că sectarii turci comuniști, întâlnind un creștin, îl cinsteau ca pe un înger al lui D-zeu, întrebuințează pentru cuvintele din urmă termeni ca ὡς ἄγγελον τοῦ Διὸς (p. 112, 11: ca pe un trimes al lui Zeus); sau când, Hioții crezând că au pus bine la cale cearta și că l-au împăcat pe amiralul turc Chamza, dar o întâmplare neprevăzută avea să răstoarne tot planul lor, Duca își începe pasagiul cu fraza atât de clasic antică ἡ δὲ τύχη βλέψασα βλοσυρῶς πρὸς τοὺς Χίους, τί κλώθει (p. 325, 7: iar ursitoarea întorcându-și fața posomorîtă către Hioți; ce fir toarce?); sau când Duca nu stă pe gânduri să întrebuînțeze forme la dual ca ταῖν χεροῖν și τὼ πόδε (p.143, 7 și 9) și διστάντε (p. 173, 20); sau când pentru nume etnice și geografice deseori întrebuințează denumiri clasice antice, dar și mai deseori denumirile curente din timpul său. Pe Mongolii lui Timur-Lenk, Duca îi numește de obiceiu, Sciți (οἱ Σκύθαι p. 74, 9 și aiurea de vreo 20 de ori), dar de două ori și Tatari (p. 172, 11 și 182, 6), dar și Perși (Πέρσαι p. 126, 2 și 155, 25); Dunărea o numește cam tot de atâtea ori și Ἴστρος și Δάνουβις dar uneori și simplu ποταμός, fluviu; Bulgarilor le spune odată Misi (Μυσοί p. 25, 10), de obiceiu Βούλγαροι și pe Români odată îi numește Misi (p. 146, 20), de obiceiu însă Βλάχοι Vlahi; Ungurilor mai rare ori le spune Οὖννοι Huni, mai dese ori Οὖγγροι· Sârbilor mai rar le spune Tribali (Τριβαλλοί), de mai multe ori Σέρβοι· pe Turci îi numește o singură dată Perși (Πέρσαι p. 125, 1 sau și Περσοτοῦρκοι p. 124, 23), de altfel numai Turci Τοῦρκοι. E prea adevărat că în limba lui Duca se întâlnesc nu rareori termeni și forme populare curente și neologisme și cuvinte și fraze străine [3]) pe lângă termeni și forme anticizante. Exemple și într'un sens și în

[1]) E. Černousov, *op. cit.*, p. 175 și 178.
[2]) Gy. Moravcsik, *op. cit.*, I, p. 127.
[3]) Vezi W. Miler, *op. cit.*, p. 65.

altul pot fi citate multe. Spre a da o explicare acestui aspect formal din cronica lui Duca, St. B. Psaltes, *Grammatik der byzantinischen Chroniken*, p. X, crede că în limba lui Duca s'ar oglindi limba vorbită în cercurile culte bizantine din sec. 15 la Constantinopole. Ar fi deci un fel de limbă literară καθαρεύουσα de atunci ca și aceea vorbită și scrisă la începutul secolului nostru în Grecia de azi. S'ar putea să fi fost și așa, deși greu ne putem închipui pe atunci o limbă, cathareusa curentă, vorbită și scrisă de cercurile culte de atunci și mai ales încă de Grecii care trăiau în acele timpuri sub stăpâniri latine de prin insulele Mării Egee, precum e cazul lui Duca. Eu unul cred mai de grabă că istoricul nostru ca și orice scriitor bizantin a vrut și s'a silit să scrie într'o limbă curată anticizantă, în limba literară bizantină pe care o știa bine. Dar pe de altă parte Duca a fost un scriitor prea talentat și natural, decât să-și pună frâu gândului și simțămintelor printr'un limbaj mort și artificial; și de aceea nu s'a oprit să spună lucrurilor pe nume și să lase drum liber la ce gândea și simțea. Evenimentele și simțămintele îi smulg fraza și cuvântul potrivit, chiar dacă acela e din graiul zilnic al mulțimii. Duca, precum am spus, ne vorbește din inimă și se adresează inimii. Și așa se face că întrebuințează cuvinte și fraze populare, ba chiar și străine: turcești și italiene. Dacă inima și talentul de scriitor îl împingeau în sensul acesta, judecata și învățătura îl făceau să nu uite nici de limba curată literară savantă. Și de aici cred că provine dublicitatea de limbă în cronica lui Duca [1]). Duca a fost apreciat de obiceiu mai mult ca istoric, cred că și mai mult face să fie apreciat ca literat.

Duca apreciat ca istoric. Ca istoric, Duca dispune de o conștiincioasă și bună informație asupra evenimentelor din timpul său și asupra țărilor și popoarelor, cu cât acestea sunt mai aproape de el. El a căutat să se informeze și dela Turci și

[1]) Nicăiri n'am putut afla M. Galdi, *La lingua e lo stile del Ducas*, Napoli 1910, așa că nu știu întrucât și dânsul a remarcat dublicitatea de limbă a lui Duca și dacă și cum încearcă să o explice.

dela creştini [1]). In cronica sa citează fraze turceşti (p. 114, 19—20; 177, 5—6), aşa că Duca ştia turceşte [2]). Diac la curtea podestatului genovez din Focea Nouă şi apoi mare dregător la curtea domnilor tot genovezi din Lesbos, trebue să fi ştiut şi italieneşte. In cronica sa însuşi ne spune că după căderea Constantinopolei, întâlnindu-se cu Turci ce au luat parte la luptă, dela aceştia a aflat că, după ce au intrat în oraş au ucis ca la două mii de oameni de frică, crezând că sunt mai mulţi; căci de ar fi ştiut că sunt aşa de puţini apărători, pe toţi i-ar fi vândut ca pe nişte oi. « Căci aşa de iubitor de bani e neamul acesta, încât şi ucigaşului tatălui său pentru aur îi dă drumul, dacă s'ar întâmpla să-i cadă în mână » (p. 287, 17). Iar că Bizantinii, unirea bisericească au făcut-o în chip nesincer, călugăriţe, ne declară Duca, l-au îndemnat s'o spună şi s'o scrie aceasta (p. 253, 14). Duca e un istoric iubitor de adevăr şi obiectiv. Deşi latinofil, nu pregetă să o spună că podestatul Giovanni Adorno a luat o hotărîre bună pentru câştigul său, dar rea pentru mulţi creştini, când s'a hotărît să-i ajute lui Murat II să treacă din Asia în Europa (p. 164, 22). El e patriot bizantin şi-şi iubeşte neamul, dar îi critică şi descopere scăderile. Pentrucă Bizantinii şi-au călcat jurămintele făcute (p. 25, 15; 256, 11), i-au ajuns atâtea nenorociri, până ce în sfârşit li s'a şters numele de pe pământ, al lor şi al Constantinopolei (p. 256, 18). Şi Dumnezeu a împietrit inima lui Ioan Cantacuzino, despre care de altfel Duca scrie numai în termeni admirativi, ca proclamându-se împărat, să vâre dihonie în împărăţia bizantină şi astfel să-i aducă pe Turci, care să supună tot pământul bizantin şi nu numai cel bizantin, ci şi al altor popoare, Dumnezeu pedepsindu-le pe acestea, pentrucă s'au răsculat în contra domniei bizantine, iar pe Bizantini, pentrucă şi-au călcat jurămintele. E interesant că încă şi la Duca, după căderea Constantinopolei, mai stărue concepţia bizantină des-

[1]) Vezi E. Černousov, *op. cit.*, p. 188 şi W. Miller, *op. cit.*, p. 64.
[2]) I. Minea, *Vlad Dracul şi vremea sa*, Iaşi 1928 (Extras din Cercetări Istorice, IV), p. 26 nota 2— p. 27, e chiar « de părerea că Duca a utilizat la compunerea cronicii sale şi o cronică turcească, azi necunoscută, dar care prezenta asemănări cu cele mai vechi cronice turceşti publicate până acum ». Nu ştiu dacă această afirmaţie ar putea fi dovedită.

pre împăratul bizantin că numai el singur este îndrituit să domnească peste alte popoare pe care Dumnezeu le pedepsește pentru neascultarea lor față de stăpânirea bizantină (p. 25, 12).

Duca și ceilalți istorici bizantini contemporani.

După căderea Constantinopolei sub Turci în 1453, literatura istorică bizantină înregistrează patru istorici însemnați: Gheorghe Franțis (Phrantzes), Duca, Laonic Chalcocondil și Critobul din Imbros (Michail Critopulos). Intre acești patru istorici contemporani, cred că lui Duca i se cuvine locul întâiu și ca literat și ca istoric. El e cel mai natural și sincer în scrisul său atât de adânc simțit. Laturea aceasta, e drept că o împarte cu Gheorghe Franțis, dar cronica lui Duca față de cea a lui Franțis are un plan mai unitar și mai bine închegat. Amânduror cronicarilor le e comună nota personală, pe care noi o apreciem așa de mult, dar pe care scritorul bizantin de obiceiu o înconjura cu atâta grijă, persoana sa căutând să o facă să dispară cu totul în dosul scrisului său. La Chalcocondil și mai mult la Critobul, care e mai neiscusit, calitățile literare sunt foarte mult întunecate de marea lor stăruință de a scrie, și ca limbă și ca fond, aidoma ca modelele lor antice, devenind imitatori servili. Chalcocondil în silința-i de a se arăta cât mai multilateral și mai savant ca un adevărat umanist ce e [1]), nu odată devine confuz, în schimb e bogat în multe și variate știri. La Duca și Franțis informația e mai precisă și clară; iar față de Franțis, Duca e mai independent în judecată, cu vederi mai largi și mai obiectiv.

Câteșpatru acești istorici tratează istoria acelorași timpuri. Totuși niciuna din cronicile lor nu ne este de prisos, căci ei se completează, se corijează și se întregesc în chip minunat. Gheorghe Franțis este cel din urmă istoric bizantin la care centrul preocupărilor sale îl formează încă imperiul bizantin și în deosebi însăși persoana sa proprie, căci s'a spus cu drept cuvânt că cronica sa are un caracter pronunțat autobiografic (W. Miller, *The hist. Doukas and Phrantzes* în

[1]) Compară și N. Iorga, *Medaillons*, Byzantion II, 1925, p. 298, n. 1.

« Journ. of hel. St. » 46, p. 65). Duca, am spus că scrie mai mult istoric turco-bizantină și istoria bizantină o judecă și o vede cu ochiul înaltului demnitar al domnilor latini din răsăritul bizantin. La Chalcocondil centrul preocupărilor este creșterea și desvoltarea puterii turcești otomane și, în cadrul istoriei acestei puteri, Chalcocondil caută prin digresiuni lungi și savante asupra multor altor țări și popoare să facă din cronica sa aproape o istorie universală a timpului tratat. Critobul e în sfârșit numai istoricul panigiric al primilor 17 ani din domnia lui Mahomet II Cuceritorul (1451—1481). Primii trei suportă cu greu noua stăpânire turcească, în deosebi Duca și Phrantzes care și așteaptă sfârșitul ei; Critobul se încadrează deplin în nouăle împrejurări (vezi K. Krumbacher, *Gesch. der byzant. Lit.*, ed. 2-a, p. 310).

Cercetători mai vechi ai istoriei otomane că I. Hammer-Purgstall și I. W. Zinkeisen l-au apreciat cel mai mult pe Chalcocondil ca unul ce le dădea cele mai bogate lămuriri asupra creșterii puterii turcești, dar cred că Berger de Xivrey, în a sa și acuma încă temeinică monografie asupra împăratului Manuil II Paleolog (*Mémoire sur la vie et les ouvrages de l'empereur Man. Pal.* în « Mém. de l'Inst. de France. Ac. des Inscr. et Bel. Let. », vol. 19, 1853, p. 18). pe bună dreptate îi pune pe Duca și Franțis înaintea lui Chalcocondil și Critobul, iar pe Duca îl pune mai presus de Franțis. Cercetători ruși mai vechi ca M. Stasiulevici (*Osada i vzjatie Vizantii Turkami* în « Učenîia zapiski vtorago otdiel. mp. Akad. Nauk »; Kniga I. Sanktpeterburg, 1854, pp. 71—72), apoi V. G. Vasilievski și P. D. Pogodin îl învinuiau pe Duca de lipsă de patriotism, de părtenire și ură, impresionați mai mult de atitudinea filolatină a lui Duca. Un cercetător mai nou rus însă, E. Černousov are toată dreptatea în apărarea, buna apreciere și judecată ce i-o face lui Duca într'o cercetare și analiză mai întinsă asupra persoanei și operei sale (*Duca, odin iz istorik. contza Viz.* în « Viz. Vrem. », 21, 1914, pp. 171—221 și mai ales p. 173). Superficial îl judecă pe Duca E. Darkó, *Die letzten Geschichtschreiber von Byzanz* în « Ungarische Rundschau », II, 1913, p. 390, preocupat mai mult de autorul său favorit Chalcocondil pe care

l-a studiat în chip mai aprofundat și l-a și editat, dar a cărui bună apreciere o cam exagerează (vezi și « Byz. Zeit. », 17, 1908, p. 222). Bine apreciat și cu dreptate judecat e Duca în scurtele, dar substanțialele pasaje din studiile lui W. Miller (*The hist. Doukas and Phr.* în « Journ. of hel. St.», 46, 1926 pp. 63—65) și Gy. Moravcsik, *Byzantino-turcica*, vol. I, Budapesta, 1942, pp. 126—128. Unele precizări și întregiri mi-am îngăduit însumi să le fac într'un mic studiu: *Pour une meilleure connaissance de l'historien Doukas* ce o să apară în « Mélanges Louis Petit » în memoria întemeietorului Institutului francez de studii bizantine din București.

OPERA

Când și-a scris Duca cronica. Dela Duca ne-a rămas o singură scriere: cronica sa. El a început să și-o scrie între 1453, căderea Constantinopolei și 1462, cucerirea Lesbosului. Că a început să-și scrie cronica după cucerirea capitalei bizantine, însuși pare să ne-o spună cu cuvintele ταῦτα ἃ γράφω μετὰ τὴν τῆς Πόλεως ἅλωσιν, οὐκ ἔξεστί μοι γράφειν (p. 318, 8: acestea ce le scriu după cucerirea Constantinopolei, n'aș avea voie să le scriu). Dar dacă aceste cuvinte s'ar putea referi eventual numai la evenimentele de după cucerire ce le mai descrie, căci abia atunci se exprimă astfel, apoi mai sunt și alte locuri în cronica sa din care se poate desprinde că poate chiar tragicul eveniment ce l-a impresionat așa de adânc, al cuceririi capitalei bizantine, l-a făcut să devină istoric. Incepând să descrie lupta dela Ancara din 1402, Duca scrie: « Să vedem lucrurile minunate ale lui Dumnezeu, cum a înecat un Faraon prin alt Faraon și cum poporul Domnului a aflat ușurare de necazurile lui cele multe, ci el n'a văzut și n'a priceput » (p. 64, 5). Iar când împăratul Manuil II Paleolog credea că prin faptul că deține contrapretendenți la tronul turcesc, s'a pus la adăpost de primejdia turcească, Duca îndurerat scrie: « Dar ursita Bizanțului care vedea viitorul, suspina » (p. 128, 4); și nenorocirile întâmplate la cucerirea Salonicului în 1430, sunt pentru Duca semnele

prevestitoare de ce are să se întâmple în capitala împărătească (p. 200, 12). Din locuri ca acestea care ar putea fi înmulțite, se desprinde că D u c a a început să-și scrie cronica sub impresia căderii Constantinopolei. A început să și-o scrie deci după 1453, dar încă înainte de cucerirea insulei Lesbos de către Turci în 1462, eveniment cu descrierea căruia D u c a își încheie cronica sa, căci istorisind cum împăratul Ioan al V-lea Paleolog i-a dat lui Francesco Gatteluzi pe soru-sa de soție și insula Lesbos zestre, D u c a adaugă că neamul acesta continuă să domnească prin succesiune peste insulă « până acuma » (μέχρι τοῦ νῦν p. 46, 16). Incepând deci D u c a să-și scrie opera istorică după nenorocirea nației sale din 29 Mai 1453, alte evenimente mari, desfășurate mai ales în regiunile din apropierea sa, l-au ajuns din urmă. Terminându-și istoria cu descrierea dramatică și adânc simțită a cuceririi Constantinopolei, D u c a a continuat să înregistreze an de an, mai pe larg sau mai pe scurt, și evenimentele ce au urmat. Intr'adevăr partea ce urmează după sfârșitul imperiului bizantin (dela p. 319, 16 ed. Bonn înainte) are mai mult înfățișare de cronică anuală.

Inceputul cronicii lui Duca. Așa cum ni s'a păstrat scrierea istorică a lui D u c a, are un început cu totul particular numai sieși. Niciun istoric bizantin nu-și începe scrierea istorică în chipul în care o face D u c a. Istoricii bizantini își încep operele istorice de obiceiu cu o precuvântare, în care autorul arată importanța și folosul istoriei și de ce s'a hotărît să scrie istorie și cum înțelege el să se achite de datoria sa de istoric. Obiceiul de a-și înzestra operele istorice cu o precuvântare lămuritoare, istoricii bizantini l-au moștenit din antichitate și au înțeles să-l păzească cu deosebită consecvență. In întreaga literatură istorică bizantină nicio scriere istorică nu este lipsită de această obișnuită prefață. E drept că în faimoasele memorii istorice ale marelui învățat bizantin din secolul al XI-lea Mihail Psellos tot nu întâlnim așteptata prefață. Dar chiar din această cauză, întărită și de alte vajnice argumente, regretatul învățat grec I. S y k u t r i s, *Zum Geschichtswerke des Psellos* în « Byzantinische Zeitschrift 30

(1930), p. 61—67, a dovedit că Χρονογραφία lui Mihail Psellos în a doua ei redacție care singură ni s'a păstrat, n'a mai ajuns să fie terminată și pusă la punct. Dar și așa cum ni se înfățișează, totuși aflăm în cuprinsul ei pasaje întregi care expun punctele de vedere ale autorului, cum înțelege el să se achite de datoria sa de istoric. (*Chronografia lui Psellos*, cart. VI, cap. 26—28). D u c a, am văzut că este un bun cunoscător al literaturii antice și bizantine; și el și caută să-și scrie cronica după felul și obiceiul istoricilor antici și bizantini, așa încât greu s'ar putea admite că numai istoricul D u c a singur în toată literatura istorică bizantină să facă excepție [1]) și să nu-și fi înzestrat istoria cu o precuvântare. Cred mai de grabă că deodată cu numele autorului și eventual cu titlul scrierii lui Duca ni s'a pierdut, căzând vreo foaie dela început, și precuvântarea atât de obișnuită. Și această bănuială pare cu atâta mai aproape de adevăr, cu cât din cronica lui D u c a par să mai fie și alte lipsuri, precum vom vedea mai la vale. Așa precum ni s'a păstrat, cronica lui D u c a începe cu o înșirare de epoci mari de ani după obiceiul cronografelor dela Adam până la Alexie I Comnen.

Cuprinsul cronicii lui Duca. Incepând cu Alexie Comnen, înșiră împărații bizantini până la Ioan Paleolog (1341—1391), arătând sub care din ei anume părți din imperiul bizantin au fost cucerite de diferiți emiri turci. Intreg acest rezumat de cronograf e făcut doar pe două trei pagini (cap. 1—2). Amintind de moartea sultanului Orchan (1326—1359) și de venirea la domnie a feciorului acestuia Murat I (1359—1389), ne istorisește numai lupta dela Cosovo din 1389 și cuceririle noului sultan Baiazit I (1389—1403) prin Asia Mică (cap. 3—4). Se întoarce apoi la domnia lui Ioan al V-lea Paleolog (1341—1391) și ne istorisește pe scurt de tot unele evenimente din domnia acestui împărat, oprindu-se ceva mai mult asupra războiului civil cu Ioan Cantacuzino, în care și D u c a a avut într'atâta un interes personal, întru cât a putut aminti

[1]) Un singur fragment dintr'o cronică epirotă are un început egal cu al cronicii lui Duca și cu drept cuvânt se crede că acest început a fost copiat chiar din Duca (vezi mai sus, p. 2 și nota 4).

și de bunicul său (cap. 5—10). In istorisirea celor câteva fapte din istoria lui Ioan al V-lea Paleolog, ca plecarea sa în Apus, înlăturarea socrului său Ioan al VI-lea Cantacuzino (1347—1354) dela domnie, răscoala fiului său Andronic, în înțelegere cu un fecior de al sultanului Murat I, luptele și împăcările între Ioan al V-lea Paleolog și feciorul său Andronic, Duca nu este lipsit de intervertiri, greșeli și repetiții (cap. 11—12). Cu observația că războiul civil între Ioan al V-lea Paleolog și Ioan al VI-lea Cantacuzino l-a făcut să se întoarcă dela Baiazit I la bunicu-său Orchan, Duca revine din nou la Baiazit I Fulgerul, arătând asupririle acestuia în contra Constantinopolei și a împăratului Ioan al V-lea Paleolog care, amărît și bolnav, încetează din vieață, la domnie urmându-l feciorul său Manuil al II-lea Paleolog (1391—1425) care, după biruința lui Baiazit I la Nicopole în 1396, pleacă în Apus după ajutor, lăsând în locu-i pe nepotul său de frate Ioan al VII-lea Paleolog (cap. 13—14).

Până aci cronica lui Duca este mai mult un rezumat făcut destul de pe scurt și pe sărite din istoria turco-bizantină. Incepând însă cu descrierea pe larg a luptei dela Ancara din 1402 și a pustiirilor făcute de Timur-Lenk și a sfârșitului tragic al lui Baiazit I Fulgerul (cap. 15—17), Duca scrie pe larg și este foarte bine informat, devenind un izvor istoric de mâna întâia și de mare preț.

După căderea lui Baiazit I, împăratul Manuil al II-lea Paleolog se întoarce la Bizanț și Duca ne dă apoi descrierea destul de amănunțită a luptelor pentru domnie ce au urmat între feciorii lui Baiazit, dintre care Musulman (Suleyman I 1403—1411) ajunge la domnie cu ajutor bizantin (cap. 18), apoi Musa (1411—1413) cu ajutorul lui Mircea cel Bătrân. Dar împăratul Manuil al II-lea Paleolog aduce în contra lui Musa pe fratele acestuia, pe Mahomet I (1413—1421). (cap. 19). In timpul acestuia împăratul Manuil II Paleolog are liniște, ca să-și vadă de treburile domniei (cap. 20), în timp ce Mahomet I poartă războaie în contra emirului Țineit (Güneyt) dela Smirna, în contra Venețienilor, în contra sectarilor comuniști (cap. 21), în contra sultanului Caraman dela Iconion și în contra pretendentului la tronul său, Mustafa care se

ridică, ajutat fiind de Mircea cel Bătrân. Mustafa însă învins, se predă împăratului Manuil al II-lea Paleolog care-l pune sub pază. Sultanul Mahomet I murind, moartea-i este tăinuită 40 de zile (cap. 22). Noul sultan Murat al II-lea (1421—1451) neînțelegându-se cu Bizantinii, aceștia îi scot contrapretendent pe Mustafa; și acesta ajunge sultan în Tracia, dar nu-și ține făgăduielile date Bizantinilor. Murat al II-lea cu ajutorul podestatului genovez dela Focea Nouă trece din Asia în Europa și-i ia lui Mustafa tronul și vieața (cap. 23—27). Impresoară apoi în zadar Constantinopolea, pune însă capăt domniei lui Ţineit care-și pierde vieața (cap. 28). Impăratul Manuil al II-lea Paleolog murind, îi urmează fiul său Ioan al VIII-lea Paleolog (1425—1448); acesta încheie pace cu Murat al II-lea, care însă cucerește Salonicul în 1430, pentrucă fusese cedat Veneţienilor în oarecare măsură. Aici Duca inserează un pasaj întreg de istorie românească privitor la luptele de domnie între urmașii lui Mircea cel Bătrân (cap. 29). Descrie apoi expedițiile sultanului Murat al II-lea în Transilvania și Serbia (cap. 30); sinodul din Florența (cap. 31); expediția în contra Turcilor a lui Iancu din Hunedoara care ajunge până la jumătatea drumului dintre Sofia și Filipopole, încât Murat al II-lea încheie pace. Murindu-i feciorul cel mai mare, Murat al II-lea se retrage dela domnie, punând în locu-i pe Mahomet, dar lupta dela Varna din 1444 îl aduce înapoi în fruntea statului (cap. 32). După moartea împăratului Ioan al VIII-lea Paleolog, la Bizantini urmează la domnie Constantin al XI-lea Paleolog (1448—1453), iar la Turci după moartea lui Murat al II-lea se urcă pe tron Mahomet al II-lea (1451—1481). Acesta se preface că are intențiile cele mai bune de pace față de toată lumea. In apus încheie pace, spre a putea pleca (cap. 33) în răsărit asupra lui Caraman.

Aflând însă că Bizantinii ar voi să-i scoată un contrapretendent, Mahomet al II-lea încheie repede pace cu Caraman și tot gândul și-l îndreaptă asupra cuceririi Constantinopolei. Și Duca ne dă pe larg dintre toți istoricii bizantini cea mai frumoasă și mai sguduitoare descriere a pregătirilor ce le face Mahomet al II-lea, a împresurării, a eroicei și disperatei apărări și a cuceririi Constantinopolei, ca și a suferințelor îngro-

zitoare îndurate de locuitorii robiți ai orașului căzut în zorii zilei de Marți 29 Mai 1453 și cum bisericile au fost despoiate și sfintele odoare batjocorite de necredincioși (cap. 34—41).

După cucerirea Constantinopolei, Duca își continuă scrierea mai mult în formă de cronică anuală, descriind an de an dela 1454 până la 1462 evenimentele ce s'au mai întâmplat, în deosebi mai pe larg acelea din regiunea sa.

In 1454 Mahomet al II-lea întreprinde fără ispravă o expediție în contra Serbiei (cap. 42); în 1455 și 1456 își trimete flota în contra insulelor Hios, Rodos și Cos și, la cererea locuitorilor, trimete să fie ocupată insula Lemnos. Insuși în 1456 pleacă asupra Belgradului, este însă învins de Iancu de Hunedoara. In 1457 trimete o flotă asupra Lesbosului și-i vin soli dela Uzun-Chasan cerându-i tribut în batjocură. In 1460 cucerește Peloponesul. In 1461 ocupă Sinope, pleacă asupra lui Uzun-Chasan care fuge în munți, și pune capăt împărăției din Trapezunt. Un 1462 pleacă fără ispravă asupra domnului Țării-Românești Vlad Țepeș și după aceea asupra insulei Lesbos pe care o cucerește (cap. 43—45). Cu descrierea acestui eveniment D u c a își încheie cronica.

Cronica lui Duca e mai mult istorie turco-bizantină.

Cronica lui D u c a, precum se vede și din scurta arătare a cuprinsului ei ce am făcut-o, e mai mult istorie turco-bizantină decât bizantină. Intr'adevăr moartea împăratului bizantin Ioan al VIII-lea Paleolog și urcarea pe tron a lui Constantin al XI-lea Paleolog, este amintită doar în câteva rânduri (p. 223, 15—24), în schimb moartea sultanului Murat al II-lea și urcarea pe tron a lui Mahomet al II-lea sunt descrise pe mai multe pagini întregi (p. 224, 1—230, 9). Dar scriind mai mult istorie turco-bizantină, Duca atinge nu odată și evenimente ce sunt dincolo de orizontul turco-bizantin. Și regretatul N. I o r g a (*Medaillons d'hist. litt. byz.* în «Byzantion», II, 1925, p. 297) în sumara apreciere ce face asupra lui D u c a, spune că informațiile lui D u c a asupra chestiunilor europene nu sunt multe și amănunțite, dar merită să fie preferate celor din alți scriitori bizantini contemporani pentru caracterul lor sigur și pentru prezentarea lor clară.

Lipsuri și nepotriviri în cronica lui Duca. Din cronica lui D u c a făceam încheierea că ni s'a pierdut prefața cu numele autorului și eventual cu titlul scrierii. Dar pe lângă această lipsă mai întâlnim și altele. In înșirarea anuală a evenimentelor după căderea Constantinopolei, anii 6967 și 6968, adecă 1459 și 1460 sunt săriți, dela 6966 (p. 339, 1) sare la 6969 (p. 340, 22). Și această lipsă este arătată și în amândouă manuscrisele ce ne păstrează cronica lui D u c a, printr'un mic loc lăsat alb (cod. Graec. Paris 1310, f. 389ᵛ și 1766, f. 401ᵛ). Sub anul 6966 (1458) se arată că sultanul a trimes soli la despoții Peloponesului, cerându-le tributul rămas neplătit pe trei ani. Apoi fără nicio trecere sau legătură se amintesc în pasajul următor solii ce vin dela Uzun-Chasan cu cereri de tribut în batjocură și sultanul le răspunde că în anul viitor însuși va aduce tributul cerut. La acest loc în manuscrise este arătată lipsa. In pasajul ce urmează în loc să fie vorba de expediția așteptată în contra lui Uzun-Chasan, ni se spune că, în iarna aceea, sultanul a clădit cetatea Iedi-cule; venind primăvara, a pornit de a cucerit Peloponesul. Peste iarnă a rămas în Adrianopole și Constantinopole, unde a clădit bazarul. Și abia la anul 6969, adecă 1461 se arată că a pornit asupra lui Uzun-Chasan și că a cucerit Sinope și Trapezunt. Continuitatea istorisirii ar fi mult mai potrivită, dacă pasajul cu solii dela Uzun-Chasan (p. 339, 10—19) s'ar afla imediat înainte de povestirea acestei expediții (adecă după p. 340, 21). Dar dat fiind caracterul de cronică anuală al acestei părți din istoria lui D u c a, evenimentele au fost înșirate în ordine cronologică, pentrucă într'adevăr Laonic Chalcocondil ed. Darkó, vol. II, p. 227, 16 ne spune că Mahomet al II-lea și-a amânat expediția în contra lui Uzun Chasan pentru anul următor, plecând mai întâiu asupra Peloponesului.

Lipsa din anii înșirați ca și lipsa precuvântării s'a făcut, căzând foi din manuscris, căci numărul anului 6968 nu este arătat, dar evenimentul principal din acel an, cucerirea Peloponesului de către Mahomet al II-lea, este înregistrat, așa încât nu se poate spune că însuși D u c a să fi sărit peste acești ani,

Dar dacă aceste lipsuri s'ar putea explica pe cale mecanică prin pierdere de foi din manuscris, mai sunt în cronica lui D u c a și alte nepotriviri pentru care e mai greu de găsit vreo explicare. Astfel, la urcarea pe tron a noului sultan Mahomet al II-lea, solii bizantini cer și obțin dela el un venit de 300.000 aspri pentru întreținerea « sus zisului Orchan, coborîtor din Osman » (τοῦ 'Ορχὰν τοῦ προλεχθέντος ἀπογόνου τοῦ 'Οθμάν p. 233, 1). Dar mai înainte D u c a n'a amintit în istoria sa nimica despre vreun prinț turc Orchan care să fi ajuns sau să fi rămas la curtea împăratului bizantin Ioan al VIII-lea Paleolog și apoi a fratelui său Constantin al XI-lea Paleolog. Poate că s'ar putea referi la locul unde D u c a ne spune că Mustafa, când a fost scos de sub pază și lansat în contra lui Murat al II-lea, a dat împăratului Manuil al II-lea Paleolog spre încredințare pe feciorul său (τὸν υἱὸν αὐτοῦ εἰς πίστιν p. 139, 21). Dar D u c a nu ne spune că pe acesta l-ar fi chemat Orchan [1]).

Tot așa o trimitere ce nu se găsește, este și cea următoare. La împresurarea Constantinopolei vine și feciorul lui Spentiar, ginerele lui Murat II, ținând « pe sora lui Mahomet pe care cuvântul de mai înainte a amintit-o » (ἀδελφῇ τοῦ Μεχεμέτ, ἣν ὁ λόγος προλαβὼν ἐμνημόνευσεν p. 243, 21). Dar această fată a lui Murat II și soră a lui Mohamet II care ar fi fost măritată după feciorul emirului din Sinope Spentiar, n'a fost amintită nicăiri mai înainte în cronica lui Duca. Dacă aceste nepotriviri provin din vreo scăpare de vedere a autorului sau din vina vreunui copist, nu avem de unde ști. Nici vreo lipsă nu mai putem descoperi, așa ca să putem spune că locul ce răspundea la trimitere, s'ar fi pierdut.

[1]) Laonic Chalcondil în cronica sa ne spune că acest Orchan a fost un nepot de fiu al fostului sultan Suleyman I (1403—1411): 'Ορχάνην τὸν Μουσουλμάνεω υἱιδοῦν (II, p. 162, 4 ed. Eug. Darcó); dar nici el nu ne da vreo indicație cum a ajuns în mânile împăraților bizantini. Iar Critobul în istoria sa a lui Mahomet al II-lea îl face pe acest Orchan frate cu Murat al II-lea și că a fugit de frica acestuia în Constantinople ('Ορχάνης ὁ τοῦ βασιλέως θεῖος, ὃν εἶχε βασιλεὺς Κωνσταντῖνος ἐν τῇ Πόλει... φυγάδα πρὸ πολλοῦ ὄντα διὰ τὸν φόβον τοῦ ἀδελφοῦ (Fragmenta Hist. Graec. ed. C. Müller, vol. V, part. I. Paris, 1870, p. 97: Orchan, unchiul împăratului pe care Constantin împăratul îl avea în Constantinopole . . . fugit fiind de mult de frica fratelui său). N. I o r g a, *Geschichte des osmanischen Reiches*, vol. II, Gotha, 1909, p. 31, fără să indice vreun izvor, sau vreo lămurire mai de aproape spune numai « Auch sah man den türkischen Prätendenten Orkhan unter den Führern der Besatzung ».

Alte nepotriviri par să fie mai de grabă scăpări din vedere ale autorului sau poate Duca n'a apucat să-și mai revadă și să-și pună la punct scrierea. Căci odată ne spune că Musulman (Suleymen I, 1403—1411) i-a dat împăratului Manuil II Paleolog ostateci pe unul din frații săi, nevârstnici încă, și pe una din surorile sale Fatmacatun (p. 78, 22—79, 1). Mai pe urmă însă ne spune că ostaticii au fost trei și că un frate cu soru-sa Fatma a fost slobozit și trăia la Prusa, iar alt frate s'a încreștinat și s'a săvârșit din viața la Constantinopole (p. 98, 16—99, 20). Tot o nepotrivire și o repetiție de prisos este când Duca ne spune de două ori (p. 121, 23—123, 17 și p. 182, 3—22) aceleași lucruri despre originea și răutatea unui trădător, fără ca a doua oară măcar să facă o trimitere la locul întâiu, precum are obiceiul s'o facă de atâtea ori (b. o., p. 35, 19; 87, 23; 113, 7; 115, 15; 126, 2; 128, 6; 139, 17; 205, 7; 217, 1 și aiurea).

O EDIȚIE CRITICĂ.

Pentru pregătirea unei ediții critice a cronicii lui Duca avem, la dreptul vorbind, numai un singur manuscris și în oarecare măsură o veche traducere italiană. Manuscrisul care ne-a păstrat cronica lui Duca este codicele grecesc n-rul 1310 din Biblioteca Națională din Paris. Vom numi acest manuscris de acuma înainte cu sigla P.

Manuscrisele P și P_1. Manuscrisul P e un codice miscelaneu, cuprinzând diferite scrieri de cuprins divers, teologic, bisericesc, religios, literar, filosofic, istoric, apoi astronomic, mineralogic și altele.

Pe foile 288^r—391^r e cuprinsă cronica lui Duca; pe pagina de mai înainte, f. 287^v, se află lista împăraților Egiptului dela Alexandru cel Mare până la Cleopatra. Acest fapt te-ar putea face aproape să crezi că și înșirarea seacă de mari epoci de ani, în felul cronografelor, e poate cu totul străină de însăși cronica lui Duca, din care prima foaie fiind căzută, vreun copist se va fi simțit obligat să potrivească și să adauge, ca un fel de început al cronicii, acea înșirare seacă de epoci.

Și atunci primul capitol din edițiile actuale poate că ar trebui să fie scos cu totul din textul cronicii lui Duca.

Codicele P e un codice de hârtie, format mic, scris îndesat și cuprinde de toate 444 foi [1]). Foile au fost numerotate mai târziu cu cifre arabe. Încă înainte de această numerotare, între foile 288 și 289 au căzut două foi, pentrucă, deși după foaia 288 urmează foaia 289, între aceste două foi lipsește textul din ed. Bonn, p. 15, 5 ὁ καὶ până la p. 18, 11 ἐγκρατής. Inițialele lipsesc uneori; se vede că în modelul lui P au fost scrise cu roșu și copistul lui P n'a mai apucat să le adauge. Pe margine, manuscrisul P are note uneori ca niște titluri, indicând cuprinsul pasajului respectiv, bunăoară ἑάλω πόλις φιλαδέλφεια παρὰ τοῦ παγιαζήτ (P f. 289^r: A fost cucerit orașul Filadelfia de Baiazit, p. 19, ed. Bonn) sau ὅρα συμφορὰν ῥωμαίων (P f. 290^r: Vezi nenorocirea Bizantinilor, p. 21, ed. B). Alteori aceste note par să arate mai de grabă impresia cititorului, b. o., ῥωμαίων παρὰ θεοῦ ἐγκατάλειψις (P f. 295^v: Părăsirea Bizantinilor de către D-zeu, p. 35, 14— 18); sau: οὐαί σοι πόλις și οὐαί σοι Γαλατά (P f. 376^v: Vai, de tine, Constantinopole și Vai, de tine, Galata, p. 296); sau μακάριοι ὑμεῖς (P f. 379^r: Ferice, de voi! p. 304), exclamare privind moartea creștinească de sabia turcească a marelui duce Luca Notara cu feciorul și ginerele său. Aceste note deci provin dela vreun cititor sau copist și aceștia uneori au ținut să adauge și unele precizări. Bunăoară Duca înregistrând moartea împăratului Ioan V Paleolog (p. 48, 22), nu arată anul morții, nota marginală însă precizează ἐκοιμήθη ὁ βασιλεὺς ἰωάννης ἐν τῷ ἔτει, ϛω4θ' ἰνδ. ιδ' (P f. 299^r: a murit împăratul Ioan în anul 6899 indictionul 14). Notele acestea nu urmează în mod consecvent; la început mai dese, se fac tot mai rare, până ce la urmă dispar aproape cu totul.

Incă înainte de a fi căzut cele două foi dintre foile 288 și 289 și fără să fie copiate și notele de pe margini, cronica lui Duca a mai fost copiată odată chiar din manuscrisul P. Și această copie se păstrează în Biblioteca Națională din Paris sub cota cod. Graec. 1766 și de acuma înainte o vom numi

[1]) Vezi H. Omont, *Inventaire sommaire des manuscrits grecs de la Bibliotheque Nationale*, vol. I, Paris 1898, p. 295—297.

cu sigla P_1. Şi acesta ca şi originalul său P este un codice de hârtie, format mic, dar este scris mai rar şi mai citeţ şi cuprinde de toate 452 de foi [1]. Foile căzute din P ne sunt păstrate în P_1 pe ff. 22ᵛ—28ᵛ. Şi P_1 e un codice miscelaneu de cuprins divers ca şi P şi înaintea cronicii lui Duca se găseşte aceeaşi listă a împăraţilor egipteni dela Alexandru cel Mare până la Cleopatra. Cronica lui Duca în P_1 urmează pe foile 19ʳ până la 409ᵛ şi e fără nicio îndoială o copie fidelă chiar din P. Amândouă manuscrisele au exact aceleaşi lipsuri, P_1 mai adaugând încă multe altele prin greşeala la copiat aşa numită haplografie, când copistul sare dela un cuvânt la altul egal din rândurile următoare. Compară bunăoară P 379ʳ cu P_1 361ʳ: ἱσταμένους până la παλατίου p. 309, 9—11, ed. Bonn; P 309ᵛ cu P_1 108 : ὁ δὲ până la Βλαχίαν p. 88, 5—6; P 383ᵛ cu P_1 377ᵛ τοῦ până la μονῇ, p. 318, 4—6 şi multe altele. P_1 face apoi o mulţime de greşeli mărunte, care se explică numai prin scriitura lui P care fiind chiar în acel loc neclară, făcea posibile greşelile din P_1. Astfel bunăoară P f. 295ʳ rând 9 de jos scrie în μαχιμότατοι litera μ aşa că ar putea fi citită uşor λι şi copistul lui P_1 f. 48ʳ rând 4 de jos a şi transcris nonsensul λιαχιμότατοι. P f. 298ᵛ rând. 2 de sus scrie τῇ βασιγυναικί, punând deasupra literelor βασι puncte în semn că şterge şi corijează în γυναικί. Codicele P_1 f. 61ᵛ rând 1 de sus transcrie însă exact cuvântul fără sens τῄβασι γυναικί. Cod. P la sfârşitul foii 323ᵛ termină ultimul rând numai cu prima silabă ῥῄ a unui cuvânt a cărui terminare a fost uitată în pagina următoare. Copistul lui P_1 f. 160ᵛ rând 3 de sus copiază într'un rând τὰ ῥῄ δείγματα (Bonn 133,11), lăsând şi el cuvântul neterminat, dar înăuntrul aceleiaşi pagini. Exemple de acestea de transcriere mecanică ar putea fi aduse încă foarte multe.

Neputând încăpea nicio îndoială că P_1 e o copie fidelă chiar a lui P, la stabilirea textului cronicii lui Duca într'o ediţie critică, P_1 nu se mai poate avea în vedere doar decât pentru locurile greu de citit sau stricate din P, ca să se vadă cum le-a înţeles copistul lui P_1. Oarecare valoare mai are P_1

[1] Vezi H. Omont, *op. cit.*, Seconde Partie, Paris 1888, p. 137—138.

și pentru foile pierdute ulterior din P pe care ni le-a păstrat. Amândouă manuscrisele, și P și P_1 nu sunt datate, dar după scriitură, P este datat de obiceiu în secolul XV, iar P_1, copia sa, în secolul XVII [1]). Dar după o examinare paleografică mai atentă, eu unul cred că vârsta amândoror codicelor va trebui scăzută cu aproape câte un secol întreg. P, l-aș așeza la începutul secolului XVI, iar P_1, copia lui, aș așeza-o la începutul secolului XVIII; acesta din urmă a și intrat în Biblioteca Națională în anul 1719 [2]).

Un fragment de tot mic din cronica lui Duca se mai păstrează și într'un codice grec aflător în biblioteca Vaticană sub Nr. 1408 la f. 154ʳ [3]).

O veche traducere italiană. Din manuscrisul arhetip din care s'a copiat P sau modelul său trebue să fi căzut prima foaie, căci, precum am mai spus-o din cronica lui Duca trebue să se fi pierdut la început precuvântarea autorului cu numele său și eventual cu titlul scrierii; dar nu numai prima foaie, ci și ultima trebue să fi căzut, căci în textul grecesc al cronicii, așa precum ni s'a păstrat, lipsește și sfârșitul, istorisirea întrerupându-se în mijlocul frazei: ὁρῶντες οὖν οἱ ἐντὸς (p. 346, 19: Văzând deci cei dinăuntru). Pierderea aceasta de foi nu s'a putut întâmpla în manuscrisele grecești actuale, deoarece aceste manuscrise sunt codice miscelanee și cronica lui Duca se află în ele pe la mijloc, așa încât aceste pierderi de foi dela început și sfârșit s'au petrecut la un manuscris anterior, dela care apoi a pornit manuscrisul P de acuma. Dacă începutul cronicii lui Duca ne-a rămas până acuma necunoscut, în schimb sfârșitul, avem norocul să ni se fi păstrat într'o veche traducere italiană ce a fost descoperită în biblioteca Marciană din Veneția [4]). Traducătorul trebue să fi fost un dalmatin supus venețian. La adresa Veneției el adaugă atribute de laudă și preamărire (quella inclita e benigna signoria, p. 378; la Illustrissima Signoria

[1]) Vezi H. Omont, *loc. cit.* și Gy. Moravcsik, *op. cit.*, I, p. 127.
[2]) Vezi G. Moravcsik în « Bzyant. Zeitschr », 29 (1929), p. 289.
[3]) Gy. Moravscik, *Byzantinoturcica*, I, p. 127.
[4]) Vezi Duca ed. Bonn, p. V—VI și Gy. Moravcsik, *op. cit.*, p. 127.

de Venetiani, p. 450; el magno e glorioso ducha col sue excellentisimo senato nel ducal Bucintoro, tutto ornato d'oro, p. 457 compară cu p. 212—213, și în multe alte locuri); subliniază în mod deosebit ajutorul ce-l dau Venețienii la apărarea Constantinopolei (cp. p. 275, 21—22 cu pp. 477—478); omite ce e defavorabil Venețienilor (cp. p. 198, 17—19 cu p. 450). Venețienii prin hotărîrea marelui lor consiliu dau înapoi lui Mihail VIII Paleolog Constantinopolea (i Venetiani per decreto del gran conseglio restituirono Constantinopoli ad Michel Paleologo imperadore, p. 351); că Latinii au fost goniți de Mihail VIII Paleolog (p. 13, 7), nu amintește de loc. Traducătorul trebue să fi fost dalmatin, căci întrebuințează cuvinte iugoslave (sdravize, p. 394, 431 și 451); se poate să fi avut știre și de izvoare sârbești. Lupta dela Cosovo din 1389 o descrie mai pe larg și cu amănunte și știri mai bogate decât cum e în cronica lui Duca (cp. p. 6—7 cu 352—355 [1]). Și lupta dela Nicopole din 1396 o descrie cu înfloriri de stil, tânguiri și exclamări adăugate dela sine (cp. p. 51—52 cu 375—376). Și adaugă știri și dela el, ca bunăoară că la sinodul din Florența interpretul între Greci și Latini a fost prea înțeleptul Nicolaus Sagundino (p. 458). Redând locul din Duca despre acest sinod, îi dă o înfățișare tendențioasă și pornită asupra Bizantinilor (cp. p. 255—256 cu p. 469). Locul unde un sol unguresc le arată Turcilor cum să bată zidurile Constantinopolei, ca să cadă mai repede, îl trece cu totul sub tăcere (cp. pp. 273, 16—274, 5 și 275, 4—7 cu p. 477); numai Bizantinii, pentru păcatele lor, sunt vinovați de pierderea cetății (p. 469 r. 6 de jos).

Traducerea e făcută în mod liber; traducătorul uneori amplifică și adaugă, alteori prescurtează și omite (cp. b. o., p. 211, 9—212, 6 cu p. 457); câte odată se întâmplă și să nu înțeleagă textul grecesc, traducând greșit (p. 187, 5 ἱκανοὺς χρόνους destui ani traduce cu poccho tempo, p. 445 puțin

[1]) N. Radojcic, *Die Qellen zur Schlacht am Kosovo-Polje* în « Byzantion », VI 1931, p. 243 îl numește pe traducător sârbo-croat și crede că traducerea în dialect venețian a fost făcută în secolul al XVI-lea și că adosul despre lupta dela Cosovo se întemeiază pe tradiția națională sârbească. N. Iorga, *Médailons* etc. în « Byzantion », II 1925, p. 297 crede că traducerea venețiană e din secolul al XV-lea sau XVI-lea, făcută de un supus al republicii.

timp; p. 186, 17 ἐν γράμμασι Ῥωμαΐκοῖς pentru scrisori grecești traduce cu lettere Latine, p. 445, r. 7 de sus: scrisori latinești; mai compară p. 69, 14 cu p. 385, 4 de sus sau p. 71, 5 cu p. 385, 6—5 de jos ș. a.). Neînțelegând verbul διαλαμβάνων (p. 339, 2 spunând în chip aspru), îl ia drept nume propriu de persoană (Un servo nominato Dialambano, p. 508, 8). Cu toate aceste scăderi, vechea traducere italiană ne e de folos; ea ține locul unui manuscris și în câteva locuri ne ajută chiar la o mai bună stabilire a textului, așa că la pregătirea unei ediții critice a lui Duca nu poate fi neglijată cu totul. Chiar față de codicele grec P, ea ne e de mare preț, pentrucă ne-a păstrat măcar în traducere sfârșitul cronicii lui Duca. De altfel nici textul acestei traduceri nu e scutit de lipsuri; întreg textul din ed. Bonn, pp. 227, 5—246, 16 îi lipsește bunăoară (vezi p. 465). Această lipsă sfârșindu-se în mijlocul unei fraze, se vede că s'a produs pe cale mecanică, pierzându-se foi din vreun manuscris cu traducerea italiană. Celelalte lipsuri ca precuvântarea dela început cu numele autorului și lipsa din istoria anilor 6967 și 6968 (vezi mai sus p. 27 și 31) sunt comune și manuscriselor grecești și celui italian. In schimb manuscrisele grecești P f. 289^r și P_1 f. 29^v (ed. Bonn, p. 19, 7) mai indică printr'o jumătate de rând rămas nescris o lacună, pe care traducerea italiană pare să o împlinească cu cuvintele « destituta de ogni speranza de soccorso » (p. 356 r. 7 de jos: « pierzând orice nădejde de ajutor »); e vorba de cucerirea orașului Filadelfia în Asia Mică de către Baiazit I Fulgerul.

Un vechiu rezumat neo-grecesc. C o n s t a n t i n L i t z i c a, *Catalogul manuscriptelor grecești*, București 1909, p. 7—8 semnalează în Biblioteca Academiei Române un codice grec sub n-rul 4 copiat din 21 Oct. până la 13 Noemvrie 1765, despre care spune că cuprinde o « traducere în greaca vulgară a istoriei bizantine a lui Duca ». Acest rezumat începe cu domnia împăratului Ioan VII Paleolog, lăsat în locu-i de unchiul său Manuil II Paleolog, când acesta a plecat în apus după ajutoare în 1399, și continuând, după ce termină cu istoria lui Duca, până la Moartea sultanului Mahomet III

din 1604. Partea din urmă, spune Litzica, pare să stea în legătură cu «cronica lui Dorothei din Monembasia». De fapt însă acest codice nu e o traducere în greaca vulgară, ci un rezumat făcut pe larg în neogrecește din cronica lui Duca, pe ici colo câte vreun loc fiind rezumat mai pe scurt sau chiar sărit cu totul, ca b. o., ed. Bonn, p. 256, 1—257, 13, fiind un loc prea filolatin în ce privește unirea bisericilor, sau p. 318, 8—319, 15 cuprinzând scuza lui Duca, de ce scrie despre isprăvile cotropitorilor neamului său (compară cu cod. grec. 4 p. 83 r. 2 de sus — 8 de jos și p. 106 r. 3 de sus). Rezumatul a fost făcut chiar după textul publicat de Ism. Bullialdus la Paris în 1649, căci cuprinde lipsuri și greșeli provenind chiar din această ediție. Și cod. gr. 4 p. 32 dă greșit numele Λαχανήν ca și Bullialdus, p. 73 D, deși în P 323^v e corect Λαχανάν· și cod. gr. 4, p. 66 nu amintește nimic de învățătura în științele creștinești ale lui Marcu al Efesului, purtătorul de cuvânt al partidului în contra unirii bisericilor, pentrucă Bullialdus p. 119 C a sărit acest rând din P f. 349^v (cp. ed. Bonn, p. 213, 20).

Nici cu cronograful lui Dorotei al Monemvasiei, cod. gr. 4 pare să nu stea în legătură. Cod. gr. 4 are note marginale și, când termină de rezumat cronica lui Duca, arată într'o astfel de notă marginală că de aici înainte rezumează din cronica lui Chalcocondil (ἐκ τοῦ Χαλκοκονδύλου cod. gr. 4, p. 115); și după ce termină cu Chalcocondil, arată din nou pe margine ἐκ τῆς ἱστορίας Ἰωάννου τοῦ Σαγρίδου (cod. gr. 4, p. 121: din istoria lui Ioan Sagridis) [1].

Aceste două note marginale par să arate că modelului după care a fost copiat cod. gr. 4, i-au lipsit foi dela început, căci pe una din aceste foi căzute trebue să fi fost și o notă marginală asemănătoare, care să arate că rezumatul e făcut

[1]) Acest Ioan Sagridis nu poate fi decât istoricul venețian Giovanii Sagredo, născut la 1616 și mort la 1691. In 1676 a fost ales doge al Veneției, dar alegerea i-a fost invalidată de adunarea poporului, pentrucă a urmat imediat după expirarea demnității de doge a fratelui său. Spirtul republican nu admitea ca această demnitate să rămână neîntreruptă în aceeași familie. Retras din vieața politică, a scris « Memorie istoriche dei monarchi ottomani de 1300—1646 » apărute la Veneția în 1677, (vezi « Enciclopedia Italiana », vol. 30, Roma, 1936, p. 439: Sagredo Giovanni), pe care însă cod. Gr. Nr. 4, nu le rezumează chiar dela început și până la capăt.

din Duca, precum s'a arătat mai departe că e făcut din Chalcocondil și Sagridis. Prin pierdere de foi s'ar putea și explica de ce rezumatul începe cu domnia întâmplătoare și neînsemnată a efemerului împărat Ioan VII Paleolog și nu de mai înainte. Acest codice grec n-rul 4, fiind un rezumat după o ediție tipărită, nu are deci niciun preț pentru stabilirea textului cronicii lui Duca, totuși pentru interpretare poate fi de folos, precum se va vedea mai la vale.

Edițiile de până acum. Din codicele P, cronica lui Duca a fost editată pentru prima oară în acel frumos corp al istoricilor bizantini (Corpus Byzantinae historiae), publicat la Paris sub auspiciile regelui soare Ludovic XIV și ale sfetnicilor săi, sub titlul de: «*Ducae Michaelis Ducae nepotis Historia Byzantina* res in imperio Graecorum gestas complectens a Ioanne Palaeologo ad Mehemetem II. Accessit Chronicon breve, quo Graecorum, Venetorum et Turcorum aliquot gesta continentur. E Bibliotheca Regia nunc primum in lucem edita, versione Latina et notis illustrata studio et opera Ismaelis Bullialdi. Parisiis e typographia regia 1649». Ediția e închinată cardinalului Iuliu Mazarin și I. Bullialdus a înzestrat-o, scrise fiind toate în latinește, cu o mică introducere, cu un rezumat al cuprinsului, cu o traducere latină și cu un comentar, care nu e lipsit cu totul de preț și astăzi încă. In această editio princeps din Paris, cronica lui Duca apare de obiceiu legată într'un foliant mare împreună cu istoria împărăției din Nichea scrisă de Gheorghe Acropolit, cu cronograful lui Ioil și descrierea împresurării Constantinopolei de Murat I în 1422 scrisă de Ioan Cananos, toate editate de Leon Allatius cu un studiu al aceluiași învățat umanist despre scriitorii bizantini cu numele Georgios, toate apărute în 1651. Cronica lui Duca legată la urmă își are însă paginația sa osebită.

Ediția lui I. Bullialdus a fost retipărită întocmai la 1729 ca volum al 6-lea din «Corpus Historiae Byzantinae» apărut la Veneția între 1729 și 1733; se adaugă numai un scurt Index Glossarum Ducae, explicând unii termeni din limbajul particular lui Duca.

Tot ediția lui Bullialdus a fost reprodusă și de I. P. M i g n e, *Patrologia ;* Series Graeca, în vol. 157, Paris, 1866 col. 749—1166.

O nouă ediție a lui Duca a fost pusă la cale pentru « Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae. Editio emendatior et copiosior, consilio B. G. Niebuhrii C. F. instituta, auctoritate Academiae Litterarum regiae Borussicae continuata ». Colecția a fost inițiată deci de istoricul B. G. Niebuhr și continuată, după moartea lui, sub auspiciile Academiei de științe din Berlin. Și în această colecție, cronica lui Duca a și apărut sub titlul: « *Ducae, Michaelis Ducae nepotis Historia Byzantina.* Recognovit et interprete Italo addito supplevit I m m a n u e l B e k k e r u s. Bonnae impensis Ed. Weberi, 1834 », cuprinzând pe pp. V—VI prefața noului editor I. Bekker; pp. VII—XIV dedicația către Mazarin și prefața lui Bullialdus; pp. 1—9 rezumatul lui Bullialdus; pp. 10—346 textul grecesc cu traducerea lui în latinește; pp. 347—512 vechea traducere italiană; pp. 573—527 același Chronicon breve ca și în ediția lui Bullialdus și pp.528—659 comentarul și indicele lui Bullialdus, ediția lui Bekker adăugând pp. 634—640 un indice gramatical. Niebuhr punea în vedere o ediție emendatior et copiosior îndreptată și îmbogățită. Dar Im. Bekker, filolog clasic distins, textele bizantine însă tratându-le cu mult dispreț, despre Duca scrie în prefața sa că « Barbarum perditorum temporum testem sordibus suis relinquebam neque ultra orthographiam aut interpunctionem emendabam: martor barbar al unor timpuri decăzute, l-am lăsat în murdăria sa și afară de ortografie și interpuncție n'am îndreptat nimică » (p. V). Im. Bekker în ediția sa n'a reprodus și el decât ediția lui Is. Bullialdus cu tot ce a scris acesta, prin ediția sa punând numai, mai la îndămână, prima ediție din Paris. Că Bekker s'a mulțumit numai cu textul tipărit de Bullialdus și n'a recurs deloc la manuscris, sunt dovezi de neclintit. In ediția lui Bullialdus, Bekker a aflat — poate numai greșeli de tipar — un articol ὁ, unde te-ai aștepta la un pronume relativ ὅς (p. 150, 2), un pronume interogativ πόσης, unde ai aștepta adjectivul πάσης (p. 160, 9), un genitiv μετάλλου, unde ai aștepta un acuzativ μέταλλον (p. 164, 4); și el face îndreptă-

rile cuvenite și le înregistrează în aparatul său critic. Altădată Bullialdus omite prepoziția κατὰ (p. 176, 13), altădată predicatul ἦν (292, 3), altădată a citit ἦν μαχαίρα « era un cuțit » în loc ἐν μαχαίρᾳ, (a murit) de cuțit » (p. 228, 19). Și Bekker face și aci coniecturile cuvenite și le însemnează în aparatul critic; și astfel pune în seama manuscrisului scăderi pe care acesta nu le are, căci în manuscris toate aceste forme se găsesc bune și corecte și nu era nevoie de nicio îndreptare și de nicio înregistrare în aparatul critic, dacă s'ar fi recurs la manuscris. Și cazuri de acestea ar mai putea fi sporite mult. Bekker are numai meritul să fi adăugat în ediția sa vechea traducere italo-venețiană, descoperită de istoricul L. Ranke și să fi revăzut pe ici colo traducerea latinească a lui Bullialdus (cp. b. o., Bull., p. 152 A cu Bekk., p. 269).

Având în vedere cum s'a procedat, după ediția din Paris, la publicarea edițiilor următoare ale lui Duca, se poate spune că cronica lui Duca n'a avut parte decât de o singură ediție adevărată, și anume cea a lui Bullialdus dela Paris din anul 1649. Se împlinesc 300 de ani de atunci și de o nouă ediție critică a lui Duca s'a simțit și se simte mare nevoie, căci ediția lui Bullialdus nu este lipsită de multe scăderi foarte supărătoare, care toate au fost repetate în edițiile sau, mai bine spus, în retipăririle ulterioare. Bullialdus citește greșit πατρὸς πατὴρ καὶ (p. 28, 8) pentru πρὸς πατρὸς (P f. 290ᵛ); ἁμαρτίας (24, 5) pentru ἀνομίας (P 291ʳ); ὡς (25, 11) pentru οἷς (P 291ᵛ); ἀπὸ (30, 2) pentru μέχρι (P 293ʳ); ἐλήλυθε (30, 23) pentru ἐληλύθει (P 293ᵛ); ἐν (33, 3) pentru ἐπ' (P 294ᵛ); ἀρξάμενος (39, 5) pentru ἀρξαμένου (P 296ᵛ); μέλαινα (42, 21) pentru μέλανα (P 297ᵛ); καὶ (49, 4) pentru τί (P 299ʳ); Ῥωμαίων (51, 8) pentru Ῥωμάνων (P 299ᵛ); ἀναπαύσθητι (69, 19) pentru ἀναπαύθητι (P 304ᵛ); ὑπ' αὐτοῦ (71, 2) pentru ὑπ' αὐτὸν (305ʳ); Τουρκουμάνου (88, 3) pentru Τουρκομάνου (309ᵛ); εὐειδεστάτη (100, 16 ap. crit.) pentru ἀειδεστάτη (P 313ʳ); καὶ (109, 21 ap. crit.) pentru αἱ (P 315ᵛ); οἰκοδομεῖν κάστρον (115, 19) pentru οἰκοδομὴν κάστρου (P 317ᵛ); διδοῖ (116, 23) pentru δίδει (317ᵛ); οὐκ ὀρεγεθήσεται (141, 17 ceea ce nu are niciun înțeles aici) pentru οὐ χορηγηθήσεται (P 327ʳ ceea ce dă un înțeles foarte satisfăcător);

εὐφημίζοντες (142, 6) pentru φημίζοντες (P 327[r]); οὐ₁ (149, 10) pentru καὶ (P 330[r]); εὐηθῆ (158, 14) pentru εὐθῆ (P 333[v]); μεταχειρίζεται (167, 17) pentru μεταχειρίσηται (P 337[r]); τῆς ὄχθης (181, 10) pentru ταῖς ὄχθαις (P 340[v]); ἀθροίσας (181, 23) pentru ἀθροίζει (P 341[r]); ἐκβάσας (206, 10) pentru εἰσβάσας (P 347[v]); ἐτελείωτο (224, 24) pentru ἐτετελείωτο (P 352[r]); παρητισμαμένον (298, 2; ed. Paris, p. 167 D propunând coniectura παρητιμασμένον) pentru παρητημασμένον (P 377[r] care e παρητοιμασμένον dela παρετοιμάζω dând un înțeles foarte bun); și exemple de greșeli de acestea ar putea fi aduse încă foarte multe. Nu lipsesc și nume redate cu totul greșit, ca Λαχυνὴν (138, 8) și Φιλανθρωπίνινον (207, 13) pentru Λαχανάν (P 323[v]) și Φιλανθρώπινον (P 347[v]), greșeli pe care toate celelalte ediții le repetă întocmai. Dar și mai multe cuvinte în rând au fost sărite nu odată de Bullialdus. Astfel chiar în rândul întâiu (10, 1) după ἀνθρώπου au fost sărite cuvintele τοῦ πλασθέντος παρὰ θεοῦ (P 288[r]); după λαλοῦν (213, 11 care grăiește) au fost uitate cuvintele καὶ ἐνεργοῦν (P 349[r]; și care lucrează); după μαθήμασιν (213, 20: învățăturile) Bullialdus a sărit cuvintele ἄκρος πεπαιδευμένος καὶ ἐν τοῖς τῶν χριστιανῶν μαθήμασιν (P f. 349[v]; foarte învățat și în învățăturile creștinilor); după πύλην (295, 1: poartă) a sărit cuvintele σὺν πεντακοσίοις, ἀφῆκε φυλάττων τὴν πύλην (P 376[r]: cu cinci sute, a lăsat paza porții). Prin omisiuni ca aceste două din urmă, se strică însuși fondul știrilor date de Duca, în primul caz cu privire la pregătirea și învățătura mitropolitului Marcu al Efesului, conducătorul Grecilor antiunioniști în sinodul dela Florența, în cazul al doilea cu privire la retragerea marelui duce Luca Notara dela Poarta Impărătească pe care o apăra, când Turcii au pătruns în Constantinopole.

Βλαχία în loc de βλακεία. Dar în ediția lui Bullialdus sunt și greșeli ce ar putea da prilej și la încheieri însemnate cu totul eronate. Duca ne istorisește cum Mustafa, un fecior de al lui Baiazit-Fulgerul, care fusese susținut și de Mircea cel Bătrân ca pretendent la tron în contra fratelui său, sultanul Mahomet I, după moartea acestuia ajunge, de astădată cu

ajutor bizantin, sultan în 1421 și cum intrând, în palatele dela Adrianopole ale decedatului său frate, «a găsit comori nenumărate și altă gătire peste măsură, veșminte și pietre scumpe, femei frumoase şi băieți tineri, frumoși la față și cu deosebire chipeși la trup și tot celălalt belșug din Țara-Românească (πᾶσαν ἄλλην ὕλην Βλαχίας 157, 19); şi şedea trăind în îmbuibări și îmbătându-se zi de zi și petrecând în desfrânări». Cuvântul Βλαχίας din Țara-Românească, cuvânt care a fost repetat, începând cu ediția lui Bullialdus (p. 88 A) care dă și traducerea în latinește cu «aliaque Walachiae spolia) în toate edițiile care au urmat, și în cea dela Veneția (p. 70), și Bonn (p. 157, 19) și în Patrologia lui Migne (vol. 157, col 944 A), te-ar putea face să crezi că persoane şi lucruri deosebite trebuiau să fi fost date din Țara-Românească pentru belșugul și traiul în desfătare din saraiul sultanilor dela Adrianopole, încât un istoric bizantin, bine informat asupra împrejurărilor din timpul său dela curtea sultanilor otomani, să fi simțit nevoia să o sublinieze în mod osebit și mai ales în chip izolat, nu în legătură cu alte popoare creștine, precum o face de atâtea ori. Dar orice încheiere s'ar face, n'ar fi decât greșită, căci nu s'ar întemeia decât pe o greșeală de citire a primului editor Ismael Bullialdus al cronicii lui Duca, greșală ce a fost repetată apoi de toți ceilalți. Căci în amândouă manuscrisele grecești — traducătorul italian a lăsat cuvintele netraduse (p. 431), iar în cod. grec. al Acad. Rom. Nr. 4 p. 43 rezumatorul le-a trecut cu vederea — se găsește scris lămurit nu βλαχίας, ci βλακείας deci πᾶσαν ἄλλην ὕλην βλακείας (P f. 333^v și P_1 f. 189^r), adecă Mustafa a găsit în palatul decedatului său frate comori nenumărate, veșminte și pietre scumpe și mărgăritare, femei frumoase şi băieți tineri și tot celălalt belşug nu «din Țara Românească», ci «pentru o vieață în plăceri», căci aceasta înseamnă βλακεία.

O ediție nouă critică a cronicii lui Duca.

Cred că acest loc este deosebit de concludent, de câtă nevoie e de o nouă ediție critică a cronicii lui Duca. Nu mai vorbesc de cercetări de limbă, care s'au făcut în baza textului publicat, citându-se

exemple care se dovedesc inexistente [1]). La pregătirea ediției critice a unui autor, lucru ideal ar fi să avem însuși textul autograf al scriitorului. Cronica lui Duca nu ni s'a păstrat însă decât numai într'o singură copie P de mai târziu, făcută cu vreo jumătate de secol după moartea autorului; spunem numai într'o singură copie, căci cel de al doilea manuscris P_1, dovedindu-se că a fost copiat chiar după primul, nu poate avea valoarea unei copii nouă. Așijderea nicio valoare în vederea unei ediții critice nu poate avea nici cod. grec. 4 al Acad. Rom., dovedindu-se că e un rezumat chiar după ediția lui Bullialdus. Oarecare valoare are în schimb vechea traducere italiană, căci aceasta a fost făcută după un manuscris pe care nu-l mai avem, și deci îi ține în oarecare măsură locul. Prin urmare, venind de astădată în vedere numai un singur manuscris P, s'ar putea crede că pregătirea unei ediții critice a cronicii lui Duca ar fi un lucru destul de ușor, nefiind de colaționat zeci de manuscrise ca în atâtea alte cazuri. Puținătatea manuscriselor e drept că te scutește de munca obositoare de colaționare care cere timp așa de mult, în schimb însă la munca de stabilire a textului, mult mai grea și cu răspundere, te lasă fără niciun ajutor în atâtea cazuri de nedumerire, când un număr de mai multe grupe de manuscrise ți-ar putea da prețioase indicații. Manuscrisul P ne oferă multe cazuri de nedumerire ca la ac. sing. θυγατέραν (P 314^v 320^v, 347^v cp. ed. Bonn 17, 22; 105, 10; 125, 1; 217, 18), γυναῖκαν (P 308^r, ed. B. 83, 8), dar și de mai multe ori formele antice θυγατέρα și γυναῖκα. Manuscrisul P ne mai oferă la ac. sing. ἅλυσον lanț (P 367 , ed. B. 268, 6) pentru ἅλυσιν apoi βοῶντας (P 297^v ed. B., p. 42, 15) ca nom. sing. masc.; ὄντας ca nom. pl. masc. (ὄντας ἀργυρώνητοι fiind robi cumpărați pe bani P 300^r, ed. B., 52, 6) pe lângă atâtea alte cazuri, unde participiul prezent își are formele regulate antice. După aceea întâlnim și construcții sintactice

[1]) St. B. Psaltes, *Grammatik der Byzant. Chroniken*, p. 207 citează bunăoară din cronica lui Duca un exemplu de suprimare a reduplicării la mai mult ca perfect ἐτελείωτο καὶ ὁ γάμος și nunta s'a fost sfârșit (224, 24), dar în manuscrise e ἐτετελείωτο (P. 352^r P_1 267^r), formă deci cu reduplicarea regulată; sau la p. 188 aduce ca exemplu din cronica lui Duca forma neobișnuită τὰ μέλαινα (p. 42, 21 ed. Bonn), dar în manuscris e forma corectă μέλανα (P. 297^v).

ca βασιλεύς . . . ἔτι ὄντος. . . ἀπέδωκε (P 299ʳ ed. Bonn 48,3: împăratul. . . pe când era încă. . . a dat) și ἐν κάστρῳ τινί, Νύμφαιον ἐπονομαζόμενον (P 348ᵛ, ed. B. 210, 8: într'o cetate, numită Nimfeon), fără acordul gramatical cuvenit. Substantivul ναῦς corabie îl declină după declinarea 3-a, dar nu odată și după 1-a (b. o. νῆαι P 334ᵛ, ed. B. 161, 7; νήαις dat. pl.; ἐν τριήρεσι καὶ νῆες P 336ʳ cu ε pentru αι, *Bullialdus* dând νήυσι, Bekker îndreptând în νηυσὶ p. 165, 6; ș. a.); ba, odată dăm chiar peste ἐμπορικὰ νῆά ἐσμεν (P 297ʳ ed. B., 41, 18: corăbii de comerț suntem) neutr. plur., poate și fem. sing., deși e vorba de două corăbii. Apoi întâlnim ἐντὸς cu dat. (P 320ʳ și 321ᵛ ed. B., 124, 11 și 128, 7), dar și cu genit. (P 321ᵛ ed. B. 128, 19); prepoziția ἀπὸ de mai multe ori cu acuz. (P 368 ed. B. 270, 20; P 370ʳ, 388ʳ, ed. B., 276, 7; 335, 7 și aiurea), dar și genit. (P 316ʳ, 390ᵛ, ed. B., 111, 6; 343, 7 și aiurea); εἴασαν (P 338ᵛ, ed. B., 174, 9) cu augment deci, dar și ἔασαν (P 382ʳ, ed. B., 313, 10) fără aug. la aor. Prepoziția εἰς apare în P cam pe a cincea parte sub forma ionică ἐς, de mai multe ori însă sub forma obișnuită nouă atică εἰς. Să păstrezi inconsecvența, căci poate proveni foarte bine și dela însuși autorul, sau s'o uniformizezi, căci și copiștii pot să o fi pricinuit în largă măsură, e foarte greu de hotărît. D n cazurile de inconsecventă de limbă înșirate mai sus, aș păstra formele θυγατέραν θυγατέρα, γυναῖκαν și γυναῖκα, aș păstra genit. absol. construit mai liber βασιλεὺς. . . ἔτι ὄντος. . . ἀπέδωκε, aș păstra construcția variată a lui ἐντός, considerând că a primit înțelesul de ἐν, ca și construcția lui ἀπὸ cu acc., ca o concesie făcută limbii populare; aș păstra inconsecvența întrebuințării augmentului și a reduplicării; și aș păstra pe ἐς și pe εἰς, precum e în manuscris. Dar aș primi în text coniectura lui Bullialdus ὄντες, spre a face acordul cu ἀργυρώνητοι. Aș păstra însă βοῶντας și ἐπονομαζόμενον ca acuzative absolute, despre care se observă că sunt mult obișnuite la Duca; βοῶντας ar mai putea fi la Duca eventual și forma populară neogrecească invariabilă a particip. prez. întrebuințată și sub influența limbii bisericești. Aș păstra declinarea lui ναῦς și după decl. a 3-a și 1-a, dar ἐμπορικὰ νῆα aș îndrepta în ἐμπορικαὶ νῆαι, căci ἐμπορικὰ νῆα nu

poate fi nici neutru la plur., nici fem. la sing., spre a putea fi păstrat; Bekker (p. 41, 18) propune o coniectură ἔμποροι κατὰ νῆα (negustori cu corabia) care încă ar putea fi bună, deși e puțin silită. Cazuri de acestea de inconsecvență în limba lui Duca s'ar putea cita din manuscrisul P ce ne-a transmis cronica sa, încă foarte multe și aici ne-ar prinde așa de bine măcar două, dacă nu trei grupe de manuscrise, spre a putea desprinde oarecare indicații, când să păstrăm această inconsecvență ca o urmare a tendinței lui Duca de a face concesii limbii populare ca un scriitor de talent ce era, și când totuși să o corijăm, întru cât e vădit că Duca e un bun cunoscător al limbii antice și se silește să scrie și într'o limbă bizantină curat literară anticizantă. Am văzut doar la el chiar forme la dual și fraze sunând atât de clasic antic. Neavând la dispoziție mai multe grupe de manuscrise, ca să ne fie de ajutor, a trebuit să examinăm fiecare caz în parte, să ne orientăm după faptul cât de deseori se întâlnește cutare sau cutare formă, când era cazul, să avem în vedere și felul de a scrie al istoricilor bizantini în general și al lui Duca în special, dar firește că nu ne-am putut desbăra cu totul nici de judecata noastră subiectivă. De aceea în general, ca întotdeauna, dar în special la cercetări de limbă, va fi nevoie să se recurgă mereu și la aparatul critic de sub linie.

ROMÂNII IN CRONICA LUI DUCA.

Spuneam că cronica lui Duca cuprinde istorie turco-bizantină; dar în legătură cu aceasta, el face incursiuni remarcabile și în istoria ungară, sârbă, română, genoveză și venețiană. Asupra istoriei românești se oprește nu o dată; unele știri ce ni le dă din trecutul nostru, sunt mai puțin însemnate, altele în schimb sunt de toată importanța, unele chiar unice. Cele mai multe ne sunt date în legătură cu Turcii; puțin scrie Duca despre noi în legătură cu Bizantinii, dar chiar de aceea aceste știri sunt mai de preț și unele poate ar merita să fie subliniate mai mult în cărțile noastre de istoria Românilor.

Știri ținute în termeni generali.

In legătură cu Turcii, o parte de știri sunt generalități, din care greu s'ar putea face vreo încheiere anumită, precum e știrea bunăoară că, de pe la 1400, sultanul Baiazit I Fulgerul stătea în palatele sale, petrecând cu băieți și cu fete mai strălucitoare ca soarele și fiecare cântând în limba sa, fără să vrea. Și de ale cui erau acestea? « De ale Bizantinilor, Sârbilor, Românilor (Βλάχων) Albanezilor, Ungurilor Sașilor, Bulgarilor și Latinilor (ed. Bonn, p. 57, 11). Făcând o digresiune asupra organizării corpului ienicerese la Turci, D u c a spune că în acesta nu se găsea niciun turc, niciun arab, ci toți erau băieți de creștini « de ai Bizantinilor, Sârbilor, Albanezilor, Bulgarilor, Românilor (Βλάχων) și Ungurilor », (p. 138, 22).

Din alte știri însă, deși și acestea pot fi caracterizate mai mult ca știri ținute în termeni generali, se poate face totuși încheierea că sultanii turci țineau seama de puterea românească și că apreciau faptul că au fost în stare să o înfrângă. Sultanul Mahomet I (1413—1421) în anii din urmă ai domniei sale, a trimes pe viitorul său urmaș Murat să stea de pază la granițele de răsărit la Amasia în Asia Mică, așa precum însuși la Adrianopole, « rotind sulița asupra Bizantinilor, Ungurilor, Românilor (πρὸς Βλάχους), Bulgarilor » (p. 125, 9), supușii lui puteau să ducă în pace o vieață fericită. Sultanul Mahomet I îi și încredințase paza Dunării pela Nicopole fostului emir dela Smirna, viteazul și îndrăznețul Ţineit (Güneyt), dându-i un feud militar în partea locului (πρόνοιαν ἐν τοῖς μέρεσι Νικοπόλεως, ἐγγὺς τοῦ ποταμοῦ Δανούβεως p. 111, 19) și îndemnându-l să păzească bine acele margini și să lupte strașnic pentru Musulmani. Când marele vizir Baiazit, la moartea sultanului Mahomet I în 1421, ține să preamărească faptele mari ale înaintașilor lui, amintește că au făcut tributari nu numai pe Bizantini și Sârbi, « ci și pe Românii de dincolo de Dunăre » (ἀλλὰ καὶ Βλάχους ὑπὲρ τὸν Δάνουβιν, p. 130, 7) și pe Unguri, Albanezi și Bulgari. Locul e mai mult retoric și nu s'ar putea face vreo încheiere cronologică, de când Ţara Românească a început a plăti tribut Turcilor, căci și Ungurii sunt arătați tributari, deși încă nu erau nici ei.

Sultanul Murat al II-lea, cerând dela puternicul emir turc Ţineit (Güneyt) care se întorsese la Smirna, să-i trimeată potrivit învoielii pe feciorul său să plece cu el în războiu, spre a-i arăta importanța expediției ce vrea să o întreprindă, îi spune « că am de gând să trec peste Dunăre » (ὅτι· μέλλω περᾶν τὸν Ἴστρον p. 189, 12); firește că numai în contra Ţării-Româneşti, căci să treacă Dunărea în contra Ungariei, Turcii încă nu începuseră.

Şi însuşi Duca, făcând o digresiune asupra expedițiilor războinice de pradă ale Turcilor, ține să sublinieze isprăvile lor în contra Românilor. « Au înfrânt până la capăt nu numai numeroasele și marile popoare până la Dunăre, ci și pe Românii de dincolo de Dunăre » (ἀλλὰ καὶ μετὰ τὸν Ἴστρον Βλάχους ἐς τέλος ταπεινώσαντες p. 136, 16); și pe Unguri i-au împuținat și pe Albanezi i-au micșorat și « pe Români așijderea » (Βλάχους ὁμοίως p. 137, 10); și pe Sârbi și Bizantini i-au sdrobit.

In preajma luptei dela Varna din 1444, Duca ne spune că lui Murat II i s'a anunțat la Prusa, unde se afla, « că pe malurile Dunării se adună mare mulțime de Unguri și Români » (ὅτι ἐν ταῖς ὄχθαις τοῦ Ἴστρου συνάγεται πλῆθος Οὔγγρων καὶ Βλάχων πολύ, p. 220, 16).

Soli români la sultanii turci. Ori de câte ori Duca, la schimbări de sultani sau la vreo biruință mai însemnată a vreunuia din ei, semnalează veniri sau trimiteri de soli, amintește și de soli români. Când sultanul Mahomet I izbutește în 1413 să-l răstoarne de pe tron pe frate-său Musa, se prezintă la el solii împăratului bizantin « și așijderea soli (πρέσβεις) de ai Serbiei și Ţării-Româneşti (καὶ Βλαχίας, p. 97, 22) și ai ducelui de Ioanina și despotului de Lacedemonia și ai principelui din Ahea și pe toți sultanul îi primește bine și-i ospătează și, închinând păharul, le spune: « Anunțați domnilor voștri, eu tuturora pace dau și pace iau; cine uneltește în contra păcii și Dumnezeul păcii în contra lui » (p. 98, 4).

După ce sultanul Murat II (1421—1451,) la începutul domniei sale, izbutește să-i înfrângă și să-i înlăture pe cei doi rivali ai săi cu numele Mustafa, « trimete în anul acela

olăcari în Ţara-Românească (ἀκιντζίδας ἐν Βλαχίᾳ, p. 189, 17) şi în Serbia, arătând urcarea lui pe tron ». « Şi atunci vin soli trimeşi (ἀποκρισιάριοι) de pretutindeni, aducându-i urări la intrarea în domnie, şi dela despotul Serbiei şi dela voivodul Ţării-Româneşti (ἀπὸ βεηβόδαν Βλαχίας p. 189, 20); şi a făcut pace cu ei ». Tot aşa şi când Mahomet II în 1451 se urcă pe tron, vin soli din Bizanţ, « de asemenea şi cei ai Ţării-Româneşti (καὶ οἱ τῆς Βλαχίας, p. 233, 4) şi ai Bulgarilor şi de prin insulele Mitilene, Hios, Rodos şi dela Genovezii din Galata, dela toţi au venit cu daruri şi s'au închinat acestui demon cu adevărat în carne şi oase; şi primind, după cum credeau ei, asigurări, au plecat » (p. 233, 3—8).

O ştire mai de preţ şi mai precisă, pentrucă ne dă şi numele domnului, e când Duca ne spune că, după înfrângerea şi uciderea în 1426 [1]) a puternicului şi neastâmpăratului emir Ţineit (Güneyt) dela Smirna, puterea lui Murat II a crescut foarte mult şi că sultanul plecând, a ajuns până la Smirna şi Efes şi că atunci au început să curgă soli (ἀποκρισιάριοι) de pretutindeni dela domnii din apropiere, ba şi de departe. Căci împăratul bizantin l-a trimes cu daruri foarte multe pe primul său ministru Luca Notara, « şi aşijderea şi Lazar, despotul Serbiei, dar şi Dan, domnul Ţării-Româneşti » (ἀλλὰ καὶ Ντάνος ὁ Βλαχίας ἡγεμών, p. 196, 20) [2]) şi domnul Mitilenei şi Hioţii şi Rodienii, toţi aducându-i urări şi cuvinte de credinţă şi el legând pace şi prietenie cu ei.

Mircea cel Bătrân în luptele de domnie turceşti. Dar cu privire la istoria românească, în cronica lui Duca ni s'au păstrat nu numai ştiri de acestea ţinute oarecum în termeni generali, ci şi ştiri precise despre anumite evenimente foarte importante. Astfel Duca ne informează despre intervenţia lui Mircea cel Bătrân în luptele de domnie între sultanii urmaşi ai lui Baiazit I Fulgerul. După moartea neaşteptată

[1]) Vezi Akdes Nimet, *Die türkische Prosopographie bei Laonikos Cholkokondyles*, Dissert. Hamburg 1933, p. 45.
[2]) E Dan II care a domnit cu mai multe întreruperi între 1420 şi 1431, vezi C. C. Giurescu, *Ist. Rom.* II ed. 2. Bucureşti 1937, p. 2.

a acestuia în 1403 în prinsoarea lui Timur-Lenk, au rămas pretendenţi la tronul otoman patru feciori de ai lui: Musulman (Suleyman), Musa, Mahomet şi Mustafa. Musulman şi Mahomet au fost susţinuţi de împăratul bizantin Manuil II Paleolog, iar Musa şi Mustafa de domnul român Mircea cel Bătrân. Despre Musa, Duca (p. 87, 23—91, 6) ne istoriseşte că a trecut dela Ancara la domnul din Sinope, Turcomanul Spentiar, şi i-a cerut să-l treacă peste Marea Neagră în spre Ţara-Românească (τὰ πρὸς Βλαχίαν, 88, 5). Şi acesta îi împlineşte cererea şi-l «trece în Ţara-Românească» (εἰς Βλαχίαν περᾷ, p. 88, 6). «Şi întâlnindu-se cu Mircea Voivod· (τῷ Μίλτζῃ βεηβόδᾳ συντυχών) şi încunoştinţându-l cine e, de unde şi cum a venit, i-a dat voie să umble în toată Ţara-Românească şi să facă ce-au hotărît» (δίδωσιν αὐτῷ ἄδειαν τοῦ περιπατεῖν ἐν πάσῃ Βλαχίᾳ καὶ πράττειν τὰ δόξαντα p. 88, 7—9). Paşalele ce păzeau părţile Dunării, îi scriu însă lui Musulman despre venirea lui Musa în Ţara-Românească; şi după ce Musa s'a proclamat sultan, Musulman trimete dela Adrianopole o oaste asupra lui, care e însă bătută pe aproape de Sofia. Musulman vrând să fugă spre Constantinopole, în drum este ucis de nişte tineri locuitori dintr'un sat şi Musa (1411—1413) rămâne singur sultan.

Turcii prezentau o primejdie mare pentru domnul român, dar vădit şi mai mare pentru împăratul bizantin. Şi atunci nu putem să nu ne întrebăm de ce oare, într'o împrejurare atât de prielnică amândurora, amândoi monarhii n'au purces mână în mână, spre a slăbi şi stăvili creşterea puterii turceşti, ci şi-au slăbit reciproc lupta în contra primejdiei comune, fiecare susţinându-şi câte un candidat propriu la tronul turcesc. La această firească întrebare o deosebit de preţioasă lămurire ne dă alt istoric bizantin contemporan, Laonic Chalcocondil care în cronica sa, subliniind că Musa a avut dela Români armată destulă (ἀπὸ Δακῶν στρατὸν ἱκανὸν ed. Darkó, vol. I, p. 161, 1) şi că s'a înţeles cu Mircea să-i dea acestuia venit şi ţară nu puţină în dreapta Dunării, dacă va izbuti să ia domnia, mai adaugă şi o ştire însemnată şi lămuritoare. E ştirea că Mircea cel Bătrân era în relaţii de duşmănie cu Bizantinii, pentrucă aceştia primiseră în Bizanţ pe un băiat de al lui

Mircea şi făgăduiau că-i vor obţine domnia cu ajutorul lui Musulman. (πρός τε γὰρ Ἕλληνας πολέμια ἦν αὐτῷ, ἐπεί τε Μύρξεω παῖδα αὐτοῦ ἐν Βυζαντίῳ ὑπεδέξαντο καὶ ὑπέσχεντο τὴν ἀρχὴν αὐτῷ μετὰ Μουσουλμάνεω ἐπιτηδείου συγκάτεργάσεσθαι. ed. E. Darkó I, 160, 16—18: Căci el cu Grecii era în relaţii duşmănoase, deoarece au adăpostit acolo în Bizanţ pe un băiat de al lui Mircea şi i-au făgăduit să-i obţină domnia cu prietenia lui Musulman).

Laonic Chalcocondil e unul din scriitorii bizantini cei mai clasicomani; ţine să imiteze morţiş stilul lui Tucidide şi din cauza aceasta deseori este destul de neclar. Editorul său Im. Bekker în prefaţa la ediţia din Bonn spune că, în această tendinţă a sa, Chalcocondil «dese ori pare că însuşi n'a ştiut ce vrea să spună». Şi atunci nu e nicio mirare că şi acest loc din cronica lui Chacocondil a fost interpretat în chip foarte felurit. I. M i n e a, *Vlad Dracul şi vremea sa*, p. 29 nota 3 referă αὐτῷ la Musa. Acelaşi acord l-a făcut şi primul traducător din 1556 în latineşte, traducerea ce însoţeşte şi textul grecesc din ediţia Bonn şi care în acest loc sună: Erat enim Graecorum hostis. Praeterea Byzantii filium Myrxae susceperunt· promiseruntque se huic et Musulmani regnum tradituros (p. 171: Căci era duşman al Grecilor. Pe lângă aceea l-au primit în Bizanţ pe fiul lui Mircea şi au făgăduit că vor da acestuia şi împărăţia lui Musulman). Interpretând la fel textul, P. P. P a n a i t e s c u, *Mircea cel Bătrân*, p. 313—314, face încheierea ce nu se poate susţine că Bizantinii ar fi umblat cu planul interesant, «oricât de utopic» ar fi, să pună «pe tronul împărăţiei otomane creştinate pe fiul unui domn român». Incheierea nu poate fi susţinută căci interpretarea textului, precum o'dă traducătorul Conrad Klauser în latineşte, vădit nu este nimerită. ὑπέσχοντο τὴν ἀρχὴν αὐτῷ μετὰ Μουσουλμάνεω ἐπιτηδείου συγκατεργάσεσθαι nu poate să însemne: «au făgăduit că vor da acestuia şi împărăţia lui Musulman». Aşa ceva nu stă în textul grecesc, ci numai: «au făgăduit că-i vor ajuta împreună cu Musulman prietenul sau ruda să obţină domnia». (Cp. şi N. I o r g a *Istoria Românilor*, III, Bucureşti, 1937, p. 326, p. 1). συγκατεργάζομαι nu poate însemna decât «fac ceva împreună, colaborez, ajut la ceva»;

iar μετὰ Μουσουλμάνεω ἐπιτηδείου nu poate însemna decât şi « cu ajutorul lui Musulman prieten, rudă, destoinic, potrivit, indicat, să dea ajutor ». Inţelesul acestor cuvinte este limpede şi sigur; şi de aceea cred că şi αὐτῷ « el, acela », din cuvintele πρός τε γὰρ Ἕλληνας πολέμια ἦν αὐτῷ (căci el, acela era în duşmănie cu Grecii) se referă mai de grabă la Mircea, ceea ce se poate admite uşor, decât la Musa ceea ce din punct de vedere gramatical încă se poate, dacă din punct de vedere al înţelesului s'ar potrivi cu ceea ce urmează. Căci Musa nu avea de ce să fie supărat pe Bizantini, pentrucă susţineau un contrapretendent român, Mircea însă da; şi de aceea a căutat să-i ajute lui Musa în contra fratelui său Muşulman (Süleyman) susţinut şi adus pe tronul turcesc de Bizantini.

Dar fireşte că în acest caz nu putea fi vorba de o acţiune comună a domnului român şi a împăratului bizantin pentru combaterea aceleiaşi primejdii. De altfel împăraţii bizantini s'au mai amestecat la ocuparea tronului Ţării-Româneşti, precum vom mai vedea din însuşi D u c a.

Dar împăratul bizantin Manuil II Paleolog faţă de sultanul susţinut de domnul român, sultan duşmănos imperiului său, chiamă din Asia alt fecior de al lui Baiazit. Şi astfel Musa îşi pierde tronul şi vieaţa şi sultan ajunge Mahomet I (1413—1421). Dar şi Mircea cel Bătrân îşi are din nou alt candidat al său. Cu acesta însă n'are să izbutească de astă dată; şi Duca (p. 117, 4—118, 1) ne istoriseşte că, după ce Mahomet I s'a întors la Adrianopole dintr'o expediţie în Asia Mică, îi vine ştirea că Mustafa, cel din urmă dintre fraţii lui, « petrece în Ţara-Românească » (ἐν τῇ Βλαχίᾳ ἦν. διάγων p. 117, 6). Mahomet I neavând încredere în emirul Ţineit (Güneyt) căruia îi încredinţase paza Dunării la Nicopole (vezi mai sus p. 48), trimete să i se taie capul. Dar şi acesta trecuse de două zile în Ţara-Românească, unindu-se cu Mustafa (ἦν γὰρ πρὸ δύο ἡμέρας τὸν ποταμὸν περάσας ἑνωθεὶς τῷ Μουσταφᾷ p. 117, 9: căci trecuse înainte de două zile peste Dunăre, unindu-se cu Mustafa). Şi amândoi trec înapoi Dunărea, « având Români într'ajutor (ἔχοντες Βλάχους εἰς βοήθειαν p. 117, 16). Dar lângă Salonic (prin 1416), sunt bătuţi

de Mahomet I și, scăpând cu fuga în oraș, împăratul Manuil II Paleolog, cu toată insistența sultanului prieten, nu vrea să-i extrădeze, ci-i făgăduește că-i va ține sub pază bună, ceea ce se și întâmplă, cât trăiește Mahomet I. Din cauza proclamării lui Mustafa, sultanul Mahomet I, după ce l-a înfrânt, a purtat dușmănie Românilor (κατὰ τῶν Βλάχων τρέφων ἔχθραν ἕνεκα τῆς τοῦ Μουσταφᾶ ἀναῤῥήσεως p. 121, 17: nutrind dușmănie în contra Românilor pentru proclamarea lui Mustafa) și « trimete (prin 1417)[1]) oaste multă și pradă și arde și face pagubă în partea cea mai mare » (πέμπει στρατὸν πολὺν καὶ λεηλατεῖ καὶ πυρπολεῖ καὶ ζημιοῖ τὰ πλεῖστα p. 121, 19).

Știrea că Mustafa a fost ajutat de Mircea cel Bătrân, Duca o mai amintește odată, când vizirul Baiazit este trimes de noul sultan Murat II tot în contra lui Mustafa care, la moartea sultanului Mahomet I, încearcă încă odată să urce treptele tronului turcesc, îndemnat și ajutat de astădată de împăratul bizantin care-l scoate de sub pază. Marele vizir Baiazit încurajându-și ostașii la luptă, le amintește din trecutul lui Mustafa între altele că acesta, când a văzut prietenia între împăratul bizantin și fratele său sultanul Mahomet I « a fugit și a ajuns în Țara-Românească și, stând la Mircea care era domnul de atunci al Misilor » (ἀποδρὰς ἐς Βλαχίαν ἀφίκετο, συνδιάγων τῷ Μίλτζῃ τότε τῶν Μυσῶν ἀρχηγῷ ὄντι p. 146, 19), a cerut și a venit cu puțin ajutor de acolo.—Fiind vorba aici de o δημηγορία, o cuvântare festivă publică, poate de aceea și Duca scrie într'un stil mai savant anticizant, întrebuințând pentru Români în loc de termenul popular obișnuit la el Βλάχοι, termenul antic clasic Μυσοί, care de obiceiu în istoriografia bizantină este întrebuințat pentru Bulgari. — Vizirul Baiazit este înfrânt și Mustafa ajunge pentru puțin timp sultan în Adrianopole. Dar, Murat II trecând din Asia, îl înfrânge la Galipole și Mustafa o ia la fugă spre Adrianopole, de unde însoțit de puțini încearcă să scape « în spre părțile Țării-Românești » πρὸς τὰ τῆς Βλαχίας μέρη p. 180, 9). Dar ajuns din urmă de oamenii lui Murat, este prins « undeva pe aproape de malurile Dunării » (ἐγγύς που ταῖς τοῦ Ἴστρου ὄχθαις

[1]) Cp. și P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, București, 1944, p. 342.

p. 181, 10) și e spânzurat, pentrucă Murat II spunea că e un fecior mincinos de al lui Baiazit; și de aceea nu i-au făcut parte de moartea în taină prin juvăț, rezervată coborîtorilor lui Osman, ci prin spânzurătoarea în public ca unui făcător de rele de rând. Duca însă afirmă că acest Mustafa a fost cu adevărat feciorul lui Baiazit I Fulgerul (p. 181, 19) și credem că are dreptate.

Vlad Dracu și Murat II. De asemenea prețioase și destul de bogate sunt știrile ce ni le dă Duca despre legăturile dintre domnul român Vlad Dracu și sultanul Murat II. Prin anul 1437 sultanul Murat II plănuia o expediție în contra sultanului Caraman dela Iconion; în acest scop trece la Prusa, unde așteaptă să se adune oștile sale de răsărit. Și atunci, ne istorisește Duca (p. 204, 6—16), a venit la Murat II la Prusa cu o suită mare « de peste trei sute » (ὑπὲρ τριακοσίους p. 204, 15) de oameni « Vlad Dracu, voivodul Țării-Românești » (Δραγούλιος ὁ βεηβόδας Βλαχίας p. 204, 7), de i s'a închinat și « i-a făgăduit că atunci, când Murat II o să trebuiască să treacă în Ungaria, el îi va da vad, el va fi acela care va merge înainte până la granițele Alamaniei și Rusiei » (αὐτὸς δώσει πόρον, αὐτὸς γενήσεται προοδοποιὸς ἄχρις ὁρίων Ἀλαμανίας τε καὶ Ῥωσίας p. 204, 10—12). Vlad Dracu se prindea deci să dea sultanului trecerea liberă peste Dunăre și hrană prin Țara-Românească. Și Murat auzind aceasta, s'a bucurat și l-a invitat la masă și l-a cinstit foarte și i-a dat multe daruri, lui și însoțitorilor lui.

Și Duca (p. 206, 6—207, 3) singurul între toți istoricii bizantini[1]), ne descrie apoi expediția lui Murat II în contra Transilvaniei dela începutul verii, anul 1438. Murat II trece Dunărea (Δάνουβιν) la Nicopole și Vlad Dracu (Δραγούλιος) îi iese înainte și-l însoțește cu armata sa (σὺν τῷ στρατῷ αὐτοῦ p. 206, 7) pe Murat, ducându-l înăuntru cale de patru zile. Turcii însă găsesc pământul părăsit, căci Ungurii (οἱ Οὔγγροι) aflând de invazia lui Murat, au mutat satele și orașele mai mici; și Turcii au călcat mult pământ pustiu și nu au câștigat

[1]) Cp. Gr. Moravcsik, *Byzantinoturcica*, I, 127.

decât o cetate de tot mică pe care au găsit-o, fără să se aştepte, deschisă şi lipsită de apărători. Plecând mai departe, Turcii ajung până la Sibiu (ἄχρι Ζιπηνίου p. 206, 20), unul din oraşele cele mai însemnate ale Ungariei. Locuitorii însă se apără vitejeşte, omorînd mulţi Turci, aşa încât Turcii repede iau calea întoarsă, « având mereu pe Vlad Dracu mergând înaintea lor » (ἔχοντες ἀεὶ τὸν Δραγούλιον προοδοποιόν, p. 207, 1), căci Murat se temea ca Vlad să nu-l ducă în vreo cursă, şi din cauza aceasta, ajungând la Dunăre, trece repede înapoi.

De aceea, în anul următor, ne istoriseşte Duca (p. 209, 23—210, 12), Murat II, când Vlad Dracu (ὁ Δραγούλιος) vine la închinăciune, îl trimete legat la Galipole şi-l aruncă într'un turn, sub pretext că în Ungaria umbla cu gânduri de trădare, pe lângă alte pricini pe care i le născocea unul din marii lui dregători cu numele Fadulah, duşman neîmpăcat al creştinilor. Şi Vlad Dracu « stând zile multe în închisoare » (ποιήσας οὖν ἡμέρας πολλὰς ἐν τῷ πύργῳ p. 210, 4), i-au cerut pe feciorii lui ostatici; şi a trimes după ei şi i-a predat, fiind încă nevârstnici. Şi Murat II luându-i, i-a trimes în Asia Mică la Nimfeon, punând să fie păziţi bine. Iar pe Vlad Dracu (τὸν δὲ Δραγούλιον, p. 210, 9) « l-a lăsat să plece în Ţara-Românească » (ἀπέλυσεν ἐν Βλαχίᾳ, 209, 10), după ce şi-au jurat unul altuia (δοὺς ὅρκους καὶ λαβών 209, 9) că va fi cu credinţă de acuma înainte.

După un timp, pe cât se pare pe la 1443, Vlad Dracu îşi primeşte înapoi pe cei doi fii ai săi ostatici. Sultanul Murat II s'a văzut nevoit la aceasta în urma expediţiei lui Iancu din Hunedoara în contra Turcilor, întreprinsă la stăruinţele despotului Gheorghe al Serbiei şi făcută pe cheltuiala acestuia (Duca, ed. Bonn, p. 217—218). Iancu a ajuns până la Zlatiţa (Ἰζλατή, p. 217, 21 la jumătate drum între Sofia şi Filipopole; după o luptă crâncenă nehotărîtă, Murat II se hotărăşte să încheie pace, dând înapoi despotului toate oraşele lui şi cetatea Smedrovo (Smederevo, Semendria) şi pe cei doi feciori ai despotului ce-i avea ostatici şi pe care-i orbise; şi a dat înapoi « aşijderea şi pe ai lui Vlad Dracu » (καὶ τοῦ Δραγουλίου ὁμοίως, p. 218, 15).

Expediția lui Mahomet II în contra lui Vlad Țepeș.

Nu atât de pe larg și nu cu atâtea amănunte, neîntâlnite nicăiri aiurea, ca Laonic Chalcocondil (vol. II, p. 250, 1—264, 7, ed. E. Darkó), și Duca (p. 343, 19—345, 20), fără a ne da numele domnului român, ne istorisește, așa precum a intrat în istoriografia noastră chiar din cronica lui pe cât se pare, expediția lui Mahomet II Cuceritorul în contra lui Vlad Țepeș din vara anului 1462. Sultanul «în anul 6970 trimete un sol la voivodul Țării-Românești» (Ἐν δὲ τῷ ἑξακισχιλιοστῷ ἐνακοσιοστῷ ἑβδομηκοστῷ ἔτει πέμπει πρὸς τὸν βεηβόδα Βλαχίας ἀποκρισιάριον, p. 343, 19) și-i cere să vină în grabă la închinăciune, să aducă neapărat cu sine 500 de băieți și tributul anual care era «de 10.000 galbeni» (χρυσίνους χιλιάδας δέκα, p. 343, 22). Domnul român îi răspunde: galbenii îi are pregătiți, băieții însă nu poate să-i dea; și să vină personal, nu poate nici atâta. Atunci sultanul trimete un sol cu un diac de al său după tribut, căci de celelalte va avea el grijă. Aceștia venind și spunându-i Românului (τῷ Βλάχῳ) cuvintele sultanului, acesta îi trage în țeapă. Apoi trece în părțile Silistrei (ἐν τοῖς μέρεσι Δύστρας, p. 344, 9), pustiind și robind. Și toată mulțimea robită, trecând-o în Țara-Românească, a tras-o în țeapă. Unul din comandanții sultanului din acelea margini, voind să facă o ispravă mare — după precizarea lui Chalcocondil avea să-l aducă prins prin vicleșug pe Vlad Țepeș — «trece cu 10.000 de Turci în Țara-Românească» (περάσας εἰς Βλαχίαν σὺν χιλιάσι δέκα Τούρκων p. 344, 13). Dar Românul (ὁ Βλάχος) bătându-se cu ei, pe care îi ucide în luptă, îi ucide, iar pe care i-a prins, pe toți i-a tras în țeapă cu Chamza, comandantul lor, în mijloc. Când sultanul a aflat aceasta, i s'a făcut negru înaintea ochilor (πλήρης σκοτοδινίας καὶ ζάλης τυχών 344, 17); și pornind primăvara din Adrianopole, a venit la Dunăre (εἰς Δάνουβιν) și, ridicând corturile, a așteptat să i se strângă toată armata, peste 150.000 (ὑπὲρ τὰς ρν' χιλιάδας 344, 18). Românul însă (ὁ δὲ Βλάχος) și-a mutat supușii la munte și în păduri și vitele le-a mânat înăuntrul hotarelor din spre Alani și Huni (πρὸς Ἀλανοὺς καὶ Οὔννους 345, 1), adecă spre granițele ungurești și rusești, dacă sub Alani nu

sunt de înțeles mai de grabă cumva Sașii. Sultanul trecând Dunărea, mai bine de 7 zile merge prin locuri pustii, până ce dă de un loc frumos ca o livadă cu mii de pari sădiți în pământ și încărcați în loc de poame cu oameni morți, pe Chamza recunoscându-l după îmbrăcămintea-i roșie. Sultanul îngrozit, peste noapte își întărește tabăra cu șanțuri. Dar Românul (ὁ δὲ Βλάχος) rânduindu-și bine oamenii de sub mâna sa, nimerește în partea dreaptă a taberei, făcând mult omor, până în zorii zilei, mulți Turci din cauza întunerecului omorîndu-se între ei. Când s'a făcut dimineața, « Românii au intrat în țarcurile lor și s'au culcat » (οἱ μὲν Βλάχοι εἰς τὰς μάνδρας αὐτῶν εἰσελθόντες ἐκοιτάσθησαν 345, 17), iar sultanul sculându-se plin de rușine, a trecut peste Dunăre, plecând la Adrianopole.

Știri despre Iancu din Hunedoara. Tot ca știri privitoare la istoria noastră se cuvine a fi înregistrat și tot ce ne istorisește Duca despre voivodul Transilvaniei și apoi regent al Ungariei, Iancu din Hunedoara, viteaz și vajnic luptător în contra Turcilor. După retragerea lui Murat II din fața Sibiului în vara anului 1438, unde ajunsese călăuzit de Vlad Dracu, regina, căci rege era un copilaș mic, văzând îndrăsneala Turcilor și nefiind un epitrop a pus pe unul din nobili general comandant al armatei (μέγα δομέστικον τοῦ φωσάτου p. 207, 6), pe un bărbat îndrăsneț și inimos, un al doilea Ahil sau Hector în ale războiului (πρὸς τὰ πολεμικὰ ἕτερον Ἀχιλλέα ἢ Ἕκτορα p. 207, 7). « Și conducerea întreagă a țării este dusă de mâna reginei, mama regelui și a protostratorului Iancu » (τὰ πάντα ἐκυβερνῶντο διὰ χειρὸς τῆς ῥηγένης τῆς μητρὸς αὐτοῦ καὶ Ἰάγγου τοῦ πρωτοστράτορος p. 217, 6); și Duca (p. 217, 1—219, 2) ne descrie apoi destul de pe larg expediția lui Iancu în contra lui Murat II, întreprinsă la stăruința despotului Gheorghe al Serbiei, expeditie pe care am amintit-o când cu restituirea de către Murat II a băieților lui Vlad Dracu, deținuți de sultan ca ostatici. Aici Duca îl numește pe Iancu comandant suprem al oștilor (ἦν γὰρ πρωτοστράτωρ ὁ Ἰάγγος 218, 17: căci era Iancu protostrator); și ne spune, dovedindu-se de astădată

mai puțin bine informat, căci știrea e inexactă, că «locțiitorul craiului Ungariei era regele Saxonilor» (ὁ δὲ τοποτηρητὴς τοῦ κράλη Οὐγγρίας ἦν ὁ ῥὴξ τῶν Σάξων p. 218, 18). Și când Murat II, pe urma expediției lui Iancu, se vede nevoit să încheie pace; numai regele Saxonilor jură că va ținea condițiile de pace, Iancu însă nu, ci răspunde: «Eu ascult de domn, nu domnesc (ἐγὼ δεσπόζομαι, οὐ δεσπόζω 219, 1). Când însă mai târziu Mahomet II, la urcarea sa pe tron în 1451, încheie o pace pe trei ani cu Ungaria, Duca ne spune că o încheie cu epitropul, adecă regentul Ungariei Iancu (τῷ ἐπιτρόπῳ Οὐγγρίας τῷ Ἰάγγῳ p. 233, 12). La împresurarea Constantinopolei în primăvara anului 1453, din acești trei ani nu se împlinise decât un an și jumătate; și Duca (p. 273, 18—275, 7) ne istorisește că în fața orașului împresurat a venit un sol de al lui Iancu (ἀποκρισιάριος τοῦ Ἰάγγου p. 273, 18). Și solul îi învăța pe Turci cum să bată zidul cetății cu tunurile, ca să cadă mai repede. Solul o făcea aceasta, pentrucă lui Iancu, necăjit de o nouă biruință turcească, i-a prezis un călugăr bătrân că Turcii vor fi norocoși în războaie numai până la căderea Constantinopolei. Și pricina sosirii solului, ne spune Duca, a fost încetarea regenței lui Iancu și deci și a răspunderii pentru păstrarea păcii, pentru restul de timp, regele Ungariei luând toată conducerea și având toată răspunderea și nu Iancu. Duca (p. 337, 7—16) ne mai istorisește în sfârșit despre eroul român Iancu din Hunedoara, cum l-a bătut și gonit din Belgrad pe Mahomet II Cuceritorul în vara anului 1456, cum i-a cucerit tabăra și i-a ars flota de pe Dunăre, sultanul, rănit la șold și rușinat, întorcându-se la Adrianopole.

Pretendenți la tronul Țării Românești în Bizanț.

Știrile de până acuma privind istoria românească, scoase din cronica lui Duca, sunt în legătură cu istoria turcească. Duca însă ne dă și știri în legătură cu istoria bizantină, e drept că mult mai puține, dar cu atât mai vrednice de atențiunea noastră; știrile privesc luptele pentru domnie în Țara-Românească între urmașii mai îndepărtați și mai apropiați ai lui Mircea cel Bătrân.

Duca după ce ne istorisește cucerirea Salonicului în primăvara anului 1430 de către Murat II din mânile Veneţienilor şi Bizantinilor şi după ce ne spune că Veneţienii au trimes soli şi au încheiat pace, temându-se să nu piardă şi Eubeea, începe un pasaj nou de următorul cuprins:

« In zilele acelea s'a sculat unul din feciorii lui Mircea, voivodul Ţării-Româneşti; căci avea mulţi din flori, trăind în curvie. Şi s'a ridicat din Constantinopole, căci petrecea acolo la palatul împăratului Ioan în ţinută militară şi stătea zi de zi la sfat cu oameni mai tineri şi îndemânateci la lupte şi rebeliuni; căci în timpul de atunci se găseau şi Români în Constantinopole. Şi ei l-au luat şi au mers la o margine a Ţării-Româneşti şi acolo, adunându-se destui, se adunau zi de zi şi s'a făcut o armată puternică. Căci era neamul Românilor iubitor de desbinări şi-şi îndrepta cu uşurinţă gândul la răsturnarea domnilor.

Căci voivod în timpul de atunci era un nepot de al lui Mircea, feciorul fratelui, care se chema Dan. Şi când a aflat că Mircea a murit, acela se găsea cu Murat în expediţie în contra Constantinopolei; şi ca unul ce era gata la orice faptă de războiu şi mergea şi însuşi cu Turcii la pândă, s'a strecurat pe ascuns în oraş. Şi dându-se de cunoscut împăratului, lua parte la ieşirile Bizantinilor şi săvârşea fapte mari de vitejie în contra Turcilor. Şi cum Murat s'a lăsat de împresurat Constantinopolea şi n'a ajuns la ce nădăjduia, ci a greşit ţinta, şi Dan, închinându-se împăratului, i-a cerut slobozenie să plece pe drumul cel mai drept acasă. Impăratul dându-i toată cinstea, l-a urcat în una din cele mai mari corăbii şi l-a trimes pe Marea Neagră la Cetatea-Albă. Acolo boierii Ţării-Româneşti ce se aflau, l-au proclamat pe el domn şi l-au pus în domnia strămoşească, omorîndu-l pe feciorul din flori al lui Mircea. Cum s'a făcut însă domn a toată Ţara-Românească, a trimes soli la Murat, căutând să-l împace; şi s'a făcut, căci era Murat bun din fire şi blând. Şi dădea deci tributul cuvenit în fiecare an şi avea linişte în orice privinţă şi Dan domnea peste Ţara-Românească.

Ci cuvântul să mi se întoarcă acuma la Dracu (εἰς τὸν Δραγούλιον p. 202, 20); căci aşa se chema, pentrucă era rău

şi viclean în felul lui; căci numele Dracu (τὸ Δραγούλιος ὄνομα) se şi traduce cu rău şi viclean. Purtând războiu cu Dan, i-a tăiat capul şi a stat domn pe tronul tatălui său. Murat însă când a aflat de această faptă, s'a necăjit rău; căci el avea în mână alt frate al lui Dan şi, voind să-l pună pe el domn în locul fratelui lui ucis, l-a trimes cu armată în Ţara-Românească. Dracu (Ὁ δὲ Δραγούλιος) însă pornind războiu crâncen în contra năvălitorilor, i-a pus pe fugă şi până la urmă i-a nimicit şi pe fratele lui Dan l-a ucis şi însuşi a moştenit domnia » (Ἐν δὲ ταῖς ἡμέραις ἐκείναις ἠγέρθη τις τῶν υἱῶν τοῦ βεηβόδα Βλαχίας Μίλτζου· εἶχε γὰρ πολλοὺς νόθους ἀσώτως ζῶν. Καὶ ἀπάρας ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἦν γὰρ ἐκεῖ διάγων ἐν τῷ παλατίῳ τοῦ βασιλέως Ἰωάννου ἐν στρατιωτικῷ σχήματι καὶ συνομιλῶν καθεκάστην σὺν νεωτέροις καὶ πρὸς μάχιμα καὶ ἀνταρτικὰ ἐπιδεξίοις· ἦσαν γὰρ καὶ Βλάχοι τινὲς εὑρισκόμενοι τῷ τότε καιρῷ ἐν τῇ Κωνσταντίνου. Καὶ δὴ λαβόντες αὐτὸν ἀπῄεσαν ἐν ἑνὶ ἄκρῳ Βλαχίας κἀκεῖ ἀθροισθέντες ἱκανοὶ, τὸ καθ' ἡμέραν ἠθροίζοντο καὶ παρεμβολὴ κραταιὰ ἐγένετο. Ἦν γὰρ τὸ γένος τῶν Βλάχων ἀσύστατον καὶ πρὸς ἐπιβουλίαν τῶν ἡγεμόνων ῥέπον τὴν γνώμην εὐκίνητον.

Ὁ γὰρ βεηβόδας τοῦ τότε καιροῦ ὑπῆρχεν ἀνεψιὸς τοῦ Μίλτζα, υἱὸς ἀδελφοῦ, Νδάνου ὀνομαζομένου. Μαθὼν οὖν, ὅτι τέθνηκε Μίλτζας, ἐκεῖνος δὲ ἦν διάγων σὺν τῷ Μουράτ, ὅτε ἐστράτευσε κατὰ τῆς Πόλεως· καὶ ὡς ἐν παρατάξει πολέμου ἕτοιμος καὶ αὐτὸς σὺν τοῖς Τούρκοις δραμὼν εἰς ἐνέδραν, ἔλαθεν εἰσελθὼν ἐν τῇ πόλει. Καὶ ἐμφανῆ ποιήσας ἑαυτὸν τῷ βασιλεῖ, ἐξήρχετο, σὺν τοῖς Ῥωμαίοις καὶ ἠνδραγάθει κατὰ τῶν Τούρκων. Ὡς οὖν ὁ Μωρὰτ ἀπέστη τῆς Πόλεως μὴ τυχὼν ὅ ἐν ἐλπίσιν ἦν, ἀλλὰ ἀποτυχὼν τοῦ σκοποῦ, καὶ ὁ Νδάνος προσκυνήσας τῷ βασιλεῖ ἐζήτει ἐλευθερίαν καὶ ὁδὸν εὐθείαν τοῦ ἐλθεῖν εἰς τὰ ἴδια. Ὁ βασιλεὺς φιλοτιμήσας δὲ καὶ εἰς μίαν τῶν μεγίστων νηῶν εἰσάξας ἔστειλεν αὐτὸν ἀπὸ τοῦ Ποντικοῦ Πελάγους εἰς τὸ Ἀσπρόκαστρον. Ἐκεῖ δὲ οἱ τῆς Βλαχίας εὑρισκόμενοι ἄρχοντες εὐφήμησαν αὐτὸν ὡς ἡγεμόνα καὶ εἰς τὴν παππικὴν ἡγεμονίαν ἀπεκατέστησαν, κτείναντες τὸν νόθον υἱὸν τοῦ Μίλτζα. Ὡς δ'ἐγένετο κύριος πάσης Βλαχίας, ἔστειλεν εἰς τὸν Μωρὰτ ἀποκρισιαρίους

εἰρηνεύσων αὐτόν· καὶ ἐγένετο, ἦν γὰρ χρηστὸς τῷ ἤθει καὶ ἥμερος ὁ Μωρὰτ. Ἐδίδοτο γοῦν παρ' αὐτοῦ τὸ κατ' ἔτος τέλος καὶ εἶχε παντοίαν ἀνάπαυσιν καὶ τὴν Βλαχίαν ὁ Νδάνος αὐθέντευεν.

Ἀλλ' ἐπανίτω μοι νῦν ὁ λόγος εἰς τὸν Δραγούλιον· οὕτω γὰρ ἐκαλεῖτο, πανοῦργος τοῖς τρόποις ὤν· καὶ γὰρ τὸ Δραγούλιος ὄνομα πονηρὸς ἑρμηνεύεται. Κροτήσας οὖν πόλεμον μετὰ τοῦ Νδάνου ἀπέτεμε τὴν αὐτοῦ κεφαλὴν καὶ κύριος τῆς ἡγεμονίας τοῦ πατρὸς αὐτοῦ κατέστη. Ὁ δὲ Μουρὰτ μαθὼν τὸ δρᾶμα βαρέως ἔφερεν· εἶχε γὰρ ἐν χερσὶν ἄλλον ἀδελφὸν τοῦ Νδάνου καὶ βουληθεὶς τοῦ καταστῆσαι αὐτὸν ἡγεμόνα ἀντὶ τοῦ φονευθέντος ἀδελφοῦ αὐτοῦ, ἔστειλεν αὐτὸν σὺν δυνάμει ἐν Βλαχίᾳ. Ὁ δὲ Δραγούλιος πόλεμον στεῤῥὸν ἐγείρας κατὰ τῶν ἐπεμβαινόντων, ἔτρεψε καὶ εἰς τέλος ἠφάνισε καὶ τὸν ἀδελφὸν τοῦ Νδάνου ἔκτεινε καὶ αὐτὸς τὴν ἡγεμονίαν ἐκληρονόμησε p. 201, 12—203, 5).

S'a spus despre acest loc din cronica lui Duca precum că n'ar fi destul de limpede (I. M i n e a, *Vlad Dracul și vremea sa*, p. 27 nota); și N. I o r g a, *Ist. Rom.*, IV, București, 1937, p. 11 n. 1 și p. 25 n. 2, îl și caracterizează drept confuz. Locul pare mai greu de înțeles, pentrucă Duca nu ni-l numește din capul locului pe feciorul din flori al lui Mircea cel Bătrân care se afla deținând o demnitate militară la curtea împăratului Ioan al VIII-lea Paleolog (1425—1448) și care s'a ridicat cu alți tineri români ce se găseau în Constantinopole, să răstoarne pe domnul Țării-Românești. Apoi spunând cine era atunci acest domn, adecă un nepot de frate al lui Mircea cel Bătrân, trece așa de pe nesimțite la istorisirea antecedentelor acestuia, încât la o neatenție cât de mică ți s'ar părea că și acestea îl privesc tot pe primul [1]). Despre acest nepot al lui Mircea, Duca ne spune că era feciorul fratelui care se chema Dan, nu precizează însă iarăși din

[1]) Vezi b. o. A l. A. V a s i l e s c u, *Urmașii lui Mircea cel Bătrân până la Vlad Țepeș*, București 1915, p. 17—18 (Extras din Rev. pentru Ist. Arh. și Filolog. XV), unde confundă pe Δραγούλιος cu Dan, deși Duca face distincție lămurită între amândoi, spunând despre primul că e un fecior din flori al lui Mircea cel Bătrân, iar despre Dan că e un nepot de frate; tot așa greșită e acolo și concluzia, că Dan l-ar fi omorît pe Mihail, căci acesta era fecior drept al lui Mircea cel Bătrân, iar Duca spune lămurit ca boierii lui Dan au ucis pe un fecior din flori.

capul locului că şi feciorul se chema tot Dan, ci abia în cursul istorisirii îl numeşte şi pe el Dan. Şi abia după ce termină cu istorisirea privitoare la acest Dan, nepot de frate al lui Mircea cel Bătrân şi aflător pe tronul Ţării-Româneşti, când feciorul din flori al lui Mircea cel Bătrân se porneşte cu alţi tineri români din Constantinopole la o margine de Ţară-Românească cu gând de răscoală, abia acuma Duca ne dă şi numele acestuia cu cuvintele 'Αλλ' ἐπανίτω μοι νῦν ὁ λόγος εἰς τὸν Δραγούλιον p. 202, 19: Ci cuvântul să mi se întoarcă acuma la Dracu. Cuvintele acestea sunt formulate aşa, încât îţi vine a crede că numele trebue să fi stat din capul locului şi mai înainte şi că printr'o scăpare de vedere a vreunui copist a dispărut din text.

Făcând aceste precizări, înţelesul locului ne apare destul de lămurit şi nu poate fi decât aşa precum l-a prins şi rezumatorul cronicii lui Duca din codicele grec Nr. 4 al Academiei Române. Iată cum e rezumat acolo acest loc din cronica lui Duca: «'Εν ταύτας τὰς ἡμέρας ἠγέρθη (ἠγήρθη ms) ἕνας ἀπὸ τοὺς υἱοὺς τοῦ βοεβόδα Βλαχίας Μήρτζης, λεγόμενος Δραγούλιος, διότι εἶχε πολλοὺς υἱοὺς νόθους ζῶντας ἀσώτως. Τοῦτος διέτριβεν εἰς τὸ βασιλικὸν παλάτιον τοῦ βασιλέως 'Ιωάννου, εἰς σχῆμα στρατιώτου, συναναστρεφόμενος καθ' ἡμέραν μὲ νεωτέρους καὶ ἐπιδεξίους εἰς τὰ πολεμικά· ἦσαν δέ καί τινες Βλάχοι ὁποῦ εὑρίσκοντο τότε εἰς Κωνσταντινούπολιν, οἵτινες λαβόντες αὐτὸν ὑπῆγαν εἰς ἓν ἄκρον τῆς Βλαχίας· καὶ ἐσυναθροίζοντο (ἐσιναθρίζονται ms) καθ' ἡμέραν ἱκανοὶ καὶ ἔγινε παρεμβολὴ μεγάλη καὶ ἰσχυρά, διότι ἦτον ἀσύστατον τὸ γένος τῶν Βλάχων καὶ εὐκολοκίνητον κατὰ τὴν γνώμην εἰς ἐπιβουλὴν τῶν ἡγεμόνων.

Δραγούλιος υἱὸς νόθος Μήρτζα.

Ἦτον δὲ τότε βοεβόδας ὁ ἀνεψιός (ἀνιψιός ms.) τοῦ Μήρτζα, υἱὸς τοῦ ἀδελφοῦ του, ὁποῦ ὠνομάζετο Ντάνος. Τοῦτος εἰς καιρὸν ὁποῦ ἐξεστράτευσεν ὁ Μουρὰτ ἐναντίον τῆς Πόλεως, συνεστρατεύετο καὶ αὐτός. 'Επειδὴ δὲ ἔμαθεν, ὅτι ἀπέθανεν ὁ Μύρτζας, ὁτὰν ἔτρεχε μὲ τοὺς Τούρκους ἐναντίον τῶν 'Ρωμαίων, ἔφυγε κρυφίως καὶ εἰσέβη εἰς τὴν πόλιν καὶ ἐφανέρωσε τὸν ἑαυτόν του εἰς τὸν βασιλέα· ὅθεν εὔγαινε (εὔγηναι ms) μὲ τοὺς 'Ρωμαίους καὶ ἔκαμεν ἀνδραγαθίας ἐναντίον τῶν Τούρκων. Ὅταν λοιπὸν

Ντάνος ἀνεψιὸς (ἀνιψιὸς ms.), Μήρτζα.

ἐσήκωσεν τὸν ἀποκλεισμὸν ὁ Μουράτ, ἐπροσκύνησε τὸν βασιλέα καὶ ἐζήτει ἐλευθερίαν νὰ ὑπάγῃ εἰς τὸν τόπον του. Καὶ ὁ βασιλεὺς τὸν ἐφιλοδώρησε καὶ ἔπεμψεν αὐτὸν μὲ ἕνα μεγαλώτατον καράβιον ἀπὸ τὴν Μαύρην Θάλασσαν εἰς τὸ Ἀσπρόκαστρον.

Ντάνος εὐφιμίζεται ἡγεμὼν Βλαχίας.

Ἐκεῖ εὑρισκόμενοι οἱ ἄρχοντες τῆς Βλαχίας εὐφίμισαν αὐτὸν ἡγεμόνα καὶ τὸν ἔβαλαν εἰς τὴν πατρικὴν ἡγεμονίαν, φονεύσαντες τὸν νόθον υἱὸν τοῦ Μύρτζα. Ὡς δὲ ἔγινε κύριος τῆς Βλαχίας, ἔπεμψε πρέσβεις πρὸς τὸν Μουρὰτ νὰ κάμῃ εἰρήνην· καὶ ἔγινε, διότι ἦτον χρηστὸς κατὰ τὸ ἦθος ὁ Μουρὰτ καὶ ἥμερος· τοῦ ἔδιδε λοιπὸν κατ' ἔτος φόρον καὶ εἶχεν πᾶσαν ἀνάπαυσιν ὁ Ντάνος καὶ αὐθέντευσεν·

Δρτγούλιος φονεύει τὸν Ντάνον καὶ γίνεται ἡγεμών.

Ὁ Δραγούλιος λοιπόν, ὁποῦ ὠνομάζετο τοιουτοτρόπως ὄντας πανοῦργος κατὰ τοὺς τρόπους, διότι τὸ ὄνομα Δραγούλιος ἐξηγεῖται πανοῦργος, συνεκρότησε πόλεμον μὲ τὸ Ντάνον καὶ ἔκοψε τὴν κεφαλήν του καὶ ἔγινεν κύριος τῆς ἡγεμονίας τοῦ πατρός του. Ὡς δὲ ἤκουσε τοῦτο ὁ Μουράτ, ὠργίσθη καὶ ἔπεμψεν εἰς Βλαχίαν μὲ στράτευμα ἕνα ἄλλον ἀδελφὸν τοῦ Ντάνου, ὁποῦ εἶχεν εἰς τὰ χέριά του. Ἀλλ' ὁ Δραγούλιος ἤγειρεν πόλεμον κραταιὸν ἐναντίον ἐκείνων καὶ τοὺς ἀφάνισε τελείως καὶ ἐφόνευσε τὸν ἀδελφὸν τοῦ Ντάνου καὶ ἐκληρονόμησεν αὐτὸς τὴν ἡγεμονίαν. (Cod. Gr. 4 Ac. Rom. p. 60 r. 4 jos până la p. 61 r. 10 de jos: In zilele acestea s'a sculat unul din feciorii voivodului Ţării-Româneşti, Mircea, numit Dracu; căci avea mulţi feciori din flori, trăind în curvie. Acesta petrecea în palatul împărătesc al împăratului Ioan, în ţinută de ostaş, întâlnindu-se în fiecare zi cu oameni mai

Dracu, fecior din flori al lui Mircea.

tineri şi îndemânatici în ale războiului; erau şi Români care se găseau atunci în Constantinopole, care luându-l, s'au dus la o margine a Ţării-Româneşti; şi se adunau zilnic destui de mulţi şi s'a făcut armată mare şi puternică, pentrucă iubitor de desbinări era neamul Românilor şi cu uşurinţă îşi schimba gândul la răsturnarea domnilor.

Dan, nepotul lui Mircea.

Era atunci voivod nepotul lui Mircea, feciorul fratelui său, care se chema Dan. Acesta în timpul, când Murat pornise cu războiu

asupra Constantinopolei, era și el împreună. După ce a aflat că Mircea a murit, când mergea cu Turcii la atac în contra Bizantinilor, a plecat în taină și'a intrat în oraș și s'a arătat împăratului; de aci ieșea cu Bizantinii și făcea isprăvi de vitejie în contra Turcilor. Și când Murat a ridicat împresurarea, s'a închinat împăratului și a cerut voie să meargă în țara sa. Și împăratul i-a dat daruri multe și l-a trimes cu o corabie foarte mare pe Marea Neagră la Cetatea Albă.

Dan este proclamat domn al Țării Românești.

Boierii Țării Românești care se găseau acolo, l-au proclamat domn și l-au pus în domnia părintească, omorînd pe feciorul din flori al lui Mircea. Cum s'a făcut domn al Țării Românești, a trimes solii la Murat să facă pace; și s'a făcut, căci Murat era bun la nărav și blând; și-i dădea deci în fiecare an tribut și avea toată liniștea Dan și domnea.

Dracu ucide pe Dan și se face domn.

Dar Dracu, care se chema în acest chip, fiind făcător de rele după obiceiurile lui, căci numele Dracu se tălmăcește făcător de rele, a bătut războiu cu Dan și i-a tăiat capul și s'a făcut domn în domnia tatălui său. Cum însă a auzit Murat de aceasta, s'a mâniat și a trimes cu armata în Țara-Românească un alt frate de al lui Dan, pe care-l avea în mânile lui. Ci Dracu s'a sculat cu războiu mare în contra acelora și i-a nimicit cu desăvârșire și l-a ucis pe fratele lui Dan și a moștenit el domnia »).

După informațiile deci pe care le avea D u c a, feciorul din flori al lui Mircea cel Bătrân care se găsea în haină ostășească la curtea împăratului Ioan VIII Paleolog (1425—1445) și care s'a ridicat să răstoarne pe domnul Țării, este Δραγούλιος Dracu. Pe tronul Țării-Românești se afla atunci, după Duca, un nepot de al lui Mircea, feciorul lui Dan. Acesta tot Dan numindu-se, se găsea în tabăra lui Murat II, când acesta împresura în 1422 Constantinopolea. Auzind de moartea unchiului său Mircea cel Bătrân, se strecură în Constantinopole și luptă vitejește în contra Turcilor. Când Murat II se lasă de asediu, Dan cere împăratului bizantin Manuil II Paleolog (1391—1425) și acesta îl trimete cu cinste într'o corabie foarte mare, adecă de războiu, la Cetatea Albă, unde

e proclamat domn; înlătură pe un fecior din flori al lui Mircea cel Bătrân care deținea domnia și, rămânând singur domn, știe să-l împace pe Murat II (1421—1451), plătindu-i tribut. Împotriva lui Dan, nepotul de frate al lui Mircea cel Bătrân, se ridică Δραγούλιος Dracu, învingându-l și tăindu-i capul. Murat II însă trimete împotrivă-i alt frate de al lui Dan ce-l avea la sine. Dar Δραγούλιος Dracu îl învinge și-l ucide și pe acesta și a rămas singur domn [1]).

Acestea-s știrile ce ni le comunică Duca. Și cele ce ni le spune despre Dan, care e Dan II, domnul, cu întreruperi, al Țării-Românești între 1420 și 1431, se împacă bine cu ceea ce știm despre dânsul din alte izvoare [2]). El l-a înlăturat mai întâiu pe vărul său primar Mihail, fiu drept al lui Mircea cel Bătrân, dar mai târziu l-a prins și ucis și pe alt rival al său pe Radu zis Chelul, Prasnaglava, un fiu din flori de al lui Mircea cel Bătrân, care revenea mereu cu ajutoare turcești în contra lui Dan. Și pe acest Radu Chelul se vede că-l are Duca în vedere, când ne spune că boierii dela Cetatea-Albă l-au pus domn, «omorîndu-l pe feciorul din flori al lui Mircea» (κτείναντες τὸν νόθον υἱὸν τοῦ Μίλτζα, p. 202, 14). Știrea că Dan II a căutat apoi o împăcare cu Murat II, plătindu-i tribut, o întăresc și alte izvoare [2]). Știrea unică însă în legătură cu Dan II ce ne-o dă Duca, e că acesta odată trebue să fi ajuns pe tronul Țării-Românești și cu ajutor bizantin, oricât de puțin va fi fost acest ajutor, venind din Constantinopole, unde s'a strecurat dela Turci care împresurau Bizanțul în 1422, luptând apoi vitejește în contra lor, luptă de viteaz pe care a continuat-o aproape toată domnia lui.

Mai greu sunt de împăcat știrile ce ni le spune Duca despre feciorul din flori al lui Mircea cel Bătrân pe care-l numește Δραγούλιος Dracu și care, ridicându-se din Constantinopole, l-a răsturnat și ucis pe Dan II. Duca, pe acest Δραγούλιος-Dracu, îl identifică cu Vlad Dracu, căci atunci, când acesta vine cu o suită de 300 de oameni la Prusa și-i

[1]) Comp. și I. Minea, *Vlad Dracul și vremea sa*, p. 27 28, unde înțelesul acestui loc din cronica lui Duca este prins bine.

[2]) Vezi N. Iorga, *Ist. Rom.*, IV, Cavalerii. București 1937, p. 10—26 și C. C. Giurescu, *Ist. Rom.*, II, ed. 2-a, București 1937, p. 2—5,

făgăduește lui Murat II că-i va da vad peste Dunăre și-i va fi călăuză în expediția lui din Transilvania (vezi mai sus p. 55—56), Duca ne spune despre el ὁ πρὸ μικροῦ ῥηθεὶς Δραγούλιος, ὁ βεηβόδας Βλαχίας (p. 204, 7: de curând amintitul Dracu, voivodul-Țării-Românești). Cu cuvintele de « curând amintitul », Duca face trimitere în chip vădit chiar la locul pe care-l interpretăm, așa că despre această identificare nu încape îndoială. Dar în baza altor izvoare și documente, Vlad Dracu, care după D. Onciul [1]) își începe domnia la 1431 iar după N. Iorga și C. C. Giurescu [2]) la 1436 și o sfârșește la 1446, a ajuns pe tron cu ajutorul împăratului Sigismund, venind din Apus, și între domnia lui Dan II și Vlad Dracu s'a mai desfășurat domnia lui Alexandru-Aldea, tot fiu al lui Mircea cel Bătrân și el [3]). Duca se dovedește de altfel bine informat asupra lui Vlad Dracu și în baza știrii lui poate ar trebui admisă după Dan II, nepotul lui Mircea cel Bătrân, o scurtă domnie a acestuia, venind din Bizanț, cu atât mai mult, cu cât sfârșitul domniei și vieții lui Dan II nu ne este cunoscut de nicăiri. Singura știre a lui Duca, un istoric atât de conștiincios, cred că merită să fie ținută în seamă, mai ales dacă avem în vedere multele schimbări de domnie încă nu destul de lămurite din acea vreme.

Ceea ce însă este destul de însemnat și putem reținea în chip sigur din aceste știri ale lui Duca, este faptul că la curtea împărătească bizantină feciori de domni și alți tineri români îndeplineau funcții militare și că luptau alături de Bizantini în contra Turcilor, așa că nu în zadar alt cronicar bizantin Gheorghe Frantis în cronica sa, redacțiunea mai mică, între alte popoare, le face și Românilor imputări, că n'au sărit într'ajutor, când Constantinopolea a fost împresurată și cucerită de Turci în 1453. « Care dintre creștini », exclamă îndurerat Frantis, « sau poate din ai împăratului din Trapezunt sau dintre Români (ἢ τῶν Βλάχων) sau

[1]) D. Onciul, *Din istoria României*, Bibl. Socec București, 1909, p. 187.

[2]) N. Iorga, *op. cit.*, IV, p. 55 și C. C. Giurescu, *op. cit.*, II, ed. 2 p. 8.

[3]) N. Iorga, *op. cit.*, IV, p. 27, 31—34, 44—45, p. 55—57; C. C. Giurescu, *op. cit.*, II, ed. 2, p. 5—8; în deosebi însă I. Minea, *Vlad Dracul și vremea sa*, o conștiincioasă și amănunțită monografie asupra acestui domn p. 57.

dintre Iviri au trimes un singur ban sau un singur om într'ajutor fie pe față fie într'ascuns?!» (M i g n e, *Patrologia*, series Graeca vol. 156, col. 1063 A). Apoi din locul acesta desbătut al cronicii lui D u c a, alăturat și de locul amintit din cronica lui Laonic Chalcocondil (vezi mai sus p. 51—53), mai aflăm și faptul, cred vrednic de a fi reținut, că și curtea bizantină nu era cu totul străină de niciun amestec în luptele de domnie din Țara-Românească. Cum însă imperiul bizantin a dispărut în curând, a fost uitat apoi și acest amestec.

Demnitatea bizantină de despot a lui Mircea cel Bătrân. Tot prin acest interes al curții bizantine pentru puterea politică și militară ce o reprezenta Țara-Românească în acele timpuri, cred că trebue să ne explicăm și titlul de despot ce-l purta Mircea cel Bătrân. Acest titlu era o înaltă distincție dată de împăratul bizantin fiilor săi sau unor suverani străini. E drept că în literatura istorică bizantină nu găsim semnalat faptul că Mircea cel Bătrân a fost încoronat despot de vreun împărat bizantin. Dar avem un caz analog întâmplat cu craiul Serbiei Gheorghe, semnalat în cronica lui D u c a, unde vorbindu-se despre el cu atributul de despot, continuă: «Căci a fost încoronat în iarna aceea; împăratul Ioan adecă trimețând pe Gheorghe Filantropinos cu insemnele, l-a făcut despot (σὺν τοῖς παρασήμοις ἐποίησεν αὐτὸν δεσπότην) al Serbiei». (p. 207, 12—14). E mai mult decât probabil că așa trebue să se fi întâmplat, câteva decenii în urmă, și cu Mircea cel Bătrân; când a devenit despot. Explicarea că domnul român a purtat acest titlu în baza stăpânirii asupra Dobrogei[1]) e neîndestulătoare. Titlul despot era o distincție bizantină, presonală și pe vieață, fără a putea fi moștenită și fără a fi legată de posesiunea vreunei țări. Domnii Serbiei sunt numiți de istoricii bizantini de obiceiu κράλης craiu, termen întrebuințat și azi în Serbia, pentru rege. Laonic Chalcocondil în limba savant anticizantă îi spune chiar βασιλεὺς ceea ce, la drept cuvânt e împărat. Dar titlul de δεσπότης despot implică neapărat explicarea dată de D u c a în cazul

[1]) P. P. P a n a i t e s c u, *Mircea cel Bătrân*, p. 47 și 188.

Serbiei, pe care o credem bună şi pentru titlul de despot al lui Mircea cel Bătrân; ca şi craiului Serbiei împăratul Ioan VIII Paleolog (1425—1448), tot aşa şi domnului român împăratul Ioan V Paleolog (1341—1391) trebue să-i fi trimes coroana de despot, căci în Ianuarie 1390 Mircea îşi spunea acuma « terrarum Dobrodicii despotus » (Hurmuzaki Docum. I, 2 p. 322). Dealtfel şi Dobrotici dela care Dobrogea şi-a primit numele, şi el trebue să-şi fi primit titlul de despot ca o distincţie împărătească bizantină tot dela Ioan V Paleolog [1]). Numai stăpânirea Dobrogei, care nici nu era despotat bizantin ca bună oară Peloponesul, nu e îndestulătoare spre a justifica şi explica titlul de despot, ci presupune negreşit un gest al împăratului bizantin; căci titlul de despot precum s'a spus atât de nimerit, « era un rang, nu un titlu teritorial » şi bănuiala lui N. Iorga că Mircea îl « primise dela Bizanţ », — Iorga credea că « din cauza originii mamei sale » — (v. N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. III, Bucureşti 1937, pp. 291—292 şi 296) e confirmată prin acest loc din cronica lui Duca.

Dreptul la tron venit prin influenţă turcă.

Dar în cronica lui Duca mai găsim şi alte ştiri de acestea indirecte pentru noi, din care putem deduce preţioase lămuriri la trecutul nostru. E lucru ştiut că, în ce priveşte succesiunea la domnie în trecutul nostru, condiţia principală şi neapărată era ca pretendentul să fie os de domn, adecă să coboare din familia domnească. Această instituţie constituţională, cred că ne-a venit prin influenţa popoarelor turco-mongole, dela Turcii osmanlâi sau poate chiar de mai înainte dela vreun popor ca Pecenegii, Uzii sau Cumanii care au hălăduit în adâncul timpurilor prin părţile noastre. Căci Duca în cronica sa, istorisindu-ne cum împăratul Manuil II Paleolog, după moartea sultanului Mahomet I, neînţelegându-se cu urmaşul acestuia Murat II, îi scoate în cale un contrapretendent la tron în persoana celui din urmă fecior al lui Baiazid I Fulgerul, Mustafa pe care-l avea în paza sa, ţine să accentueze « Căci la Turci era un obiceiu

[1]) Cp. P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 207.

din vechime să nu se intereseze al cui băiat este acesta și al cui acela, ci numai și numai dacă este coborîtor de al lui Osman. Dacă însă nu este din aceeași tulpină (τῆς αὐτῆς ῥίζης) nu se poate să-i urmeze și să-i dea cinstea de domn » (p. 134, 18—22). Aceeași instituțiune o semnalează Laonic Chalcocondil în cronica sa și la Tătari, din Oarda de Aur, când ne spune despre ei, pe care el în limbaju-i anticizant îi numește Sciți, « că-și aleg domn pe cel ce este din adâncă vechime de neam domnesc » (ed. Darkó I, p. 120, 23) și cei din Bosfor (Crimeea) sunt « sub ascultarea unui conducător din casă domnească » (ed: Darkó I, p. 121, 2). Cred deci că în baza acestor știri s'ar putea spune că instituția succesiunii la domnie pentru orice bărbat în temeiul coborîrii din tulpina domnească, a prins în trecutul nostru rădăcină prin influența venită dela vreun neam turcesc.

Granița Țării Românești la Marea Neagră. Alte știri indirecte scoase din cronica lui D u c a, cred că destul de însemnate, sunt următoarele. Când împăratul Manuil II Paleolog, scoțându-l de sub pază, îi propune lui Mustafa să se proclame sultan, cu ajutorul său, în contra lui Murad II, în anul 1421, Mustafa, între altele, îi făgăduește împăratului bizantin, că, în caz de izbândă, îi va da și « părțile din spre Marea Neagră până în granițele Țării Românești » (τὰ Ποντικὰ μέρη ἄχρις ὁρίων Βλαχίας p. 139—140). Din această știre se poate deduce că domnul Țării-Românești pe acea vreme stăpânea în dreapta Dunării țărmul Mării Negre cu granițele împinse mult mai spre Sud decât azi, încât să poată ajunge în hotar cu stăpânirea bizantină, atât de redusă atunci.

O domnie autonomă la gurile Dunării și Cetatea Albă? Sultanul Mahomet II Cuceritorul pregătește în 1461 o flotă mare. Planurile ce le are, și le ascunde cu atâta grijă, încât dascălul lui de legi, și judecătorul judecătorilor încercând să-l descoase, sultanul îi răspunde că un fir din barba sa de i-ar surprinde gândul, l-ar smulge și l-ar arunca în foc. Așa de ascuns la gând și de pornit la mânie era omul. Și atunci sunt apucați de mare spaimă toți: « și Românii care locuesc

la Licostomion » (οἱ οἰκοῦντες ἔν τε τῷ Λυκοστομίῳ Βλάχοι p. 341, 14) şi Cafa şi Trapezunt şi Sinope şi insulele dinMarea Egee tremură de frică, deşi-i plăteau tribut, căci îi ştiau nestatornicia. Amintirea aceasta de către Duca în chip osebit a Românilor de la Licostomion (Gura Lupului), dela Chilia se crede de obiceiu, dar ar putea fi şi în general dela Gurile Dunării, căci traducerea lui Λυκοστόμιον răspunde Vâlcovului de azi [1]), este foarte interesantă şi arată că pe atunci în părţile acelea era vreo guvernare românească autonomă. Şi acelaşi lucru pare să-l indice şi Laonic Chalcocondil în cronica sa, când vorbind despre întinderea Moldovei, ne spune că-şi are reşedinţa domnească la Cetatea-Albă (ἡ μὲν Μέλαινα Πογδανία ἡ ἐν τῇ Λευκοπολίχνῃ καλουμένῃ τὰ βασίλεια ἔχουσα ed. E. Darkó vol. I, p. 125, 5: Bogdania Neagră care îşi are reşedinţa domnească în Cetatea Albă numită).

Din cele spuse, credem că se desprinde în chip lămurit însemnătatea cronicii lui Duca atât din punct de vedere literar, cât şi istoric, în general şi pentru istoria română în special, aşa încât această cronică merită îndeajuns o ediţie critică în româneşte, însoţită de traducere şi comentar, lucrare pe care o avem gata de tipar, aşteptând mult doritele posibilităţi de publicare.

Apoi cazul cronicii lui Duca generalizându-l cred că se poate spune cu toată hotărîrea, că izvoarele narative, publicate în ediţii critice îngrijite şi cercetate mai de aproape, pot aduce încă multe lămuriri preţioase la cunoaşterea pământului şi trecutului nostru. De aceea ar fi aşa de nimerit şi de dorit ca preţioasa şi atât de folositoarea colecţie Hurmuzachi de izvoare documentare a Academiei Române să fie sporită printr'o nouă colecţie de izvoare narative, începând cu acea carte a patra din Istoria lui Erodot, continuând cu istoricii şi cronicarii bizantini, slavo-români şi români şi sfârşind cu un Dionisie Fotino, Naum Râmniceanu şi Zilot Românul dela începutul secolului trecut.

---

[1]) Vezi şi C. C. Giurescu, *Ist. Rom.*, vol. I, ed. 4. Bucureşti 1942, p. 195.

CUPRINSUL

Omul, scriitorul și istoricul, p. 1—25.

Originea lui Duca și pronumele său, p. 1. — Din vieața lui Duca, p. 4. — Dimitrie Duca, p. 7. — Duca patriot bizantin, 8. — Unionist convins, p. 8. — Duca, om citit și învățat, p. 9. — Duca s'a folosit de istoria bizantină a lui Nichifor Gregoras, p. 11. — Duca s'a folosit și de scrieri necunoscute nouă, p. 15. — Duca se folosește în expunerile sale de cuvântări directe, p. 16. — Luca Cârjă n'a ținut niciun discurs în fața regelui polon, p. 17. — Duca literat de mare talent, p. 18. — Dublicitatea de limbă la Duca, p. 20. — Duca apreciat ca istoric p. 21. — Duca față de ceilalți istorici bizantini contemporani, p. 23.

Opera, pp. 25—33.

Când și-a scris Duca cronica, p. 25. — Inceputul cronicii lui Duca, p. 26. — Cuprinsul cronicii lui Duca, p. 27. — Cronica lui Duca e mai mult istorie turco-bizantină, p. 30. — Lipsuri și nepotriviri în cronica lui Duca, p. 31.

O ediție critică, pp. 33—47.

Manuscrisele P și P_1, p. 33. — O veche traducere italiană, p. 36. — Un vechiu rezumat neogrecesc, p. 38. — Edițiile de până acum, p. 40. — βλαχία în loc de βλακεία p. 43. — O nouă ediție critică a cronicii lui Duca, p. 44.

Românii în cronica lui Duca, pp. 47—71.

Știri ținute în termeni generali, p. 48. — Soli români la sultanii turci, p. 49. — Mircea cel Bătrân în luptele de Domnie turcești, p. 50. — Vlad Dracu și Murat II, p. 55. — Expediția lui Mahomet II în contra lui Vlad Țepeș, p. 57. — Știri despre Iancu din Hunedoara, p. 58. — Pretendenți la tronul Țării-Românești în Bizanț, p. 59. — Demnitatea bizantină de despot a lui Mircea cel Bătrân, p. 68. — Dreptul la tron venit prin influență tucească, p. 69. — Granița Țării-Românești la Marea Neagră, p. 70. — O domnie autonomă la Gurile Dunării și Cetatea-Albă ?, p. 70.

GÂNDURI ȘI PLANURI PENTRU ÎNFIINȚAREA ACADEMIEI ROMÂNE

DE

PROF. ANIBAL TEODORESCU
MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în ședința publică dela 18 Octomvrie 1946

Când am citit prima oară decretul Locotenenței Domnești, care a înființat Academia Română sub modestul nume de *Societatea literară română*, m'am întrebat cu legitimă surprindere: cum se explică o asemenea înaltă preocupare culturală din partea unui organ politic, care a avut o vieață atât de efemeră în istoria noastră? In adevăr, *Monitorul* din 5 Aprilie 1866 a publicat decretul din 1 Aprilie, acel an, prin care Locotenența Domnească aproba regulamentul pentru formarea acelei societăți literare; decretul era semnat de N. Haralambie, unul din membrii Locotenenței [1]), și contrasemnat de C. A. Rosetti, ministrul Instrucțiunii Publice și Cultelor din guvernul de atunci al lui Ioan Ghica. Din acel regulament reieșea că scopul special al societății, înființată astfel de Stat, era « de a determina ortografia limbii române, de a elabora gramatica și de a începe și realiza lucrarea dicționarului român », misiune ce putea fi rezumată în cuvintele: unificarea și fixarea limbii române.

---

[1]) Colonelul Nicolae Haralambie semna la acea dată în mod valabil pentru întreaga Locotenență Domnească, fiind autorizat prin decretul Nr. 571, publicat în *Monitorul* din 31 Martie 1866, să lucreze singur cu miniștrii atât timp cât ceilalți doi Locotenenți, Lascar Catargiu și Generalul Nicolae Golescu, aveau să lipsească din București, duși să viziteze unele județe ale țării.

Referatul adresat cu acea ocazie de Rosetti Consiliului de Miniştri este pentru noi un document preţios sub raportul lămuririi şi precizării scopurilor iniţiale ale viitoarei noastre Academii: « In mijlocul preocupaţiunilor de reforme regenerătoare ale ţării noastre, zicea el, nu trebue să uităm ceea ce datorim limbii şi literelor noastre naţionale. Limba poporului român, eterna dovadă a latinităţii noastre, reclamă imperios cultul său, sub pedeapsa de a nu mai putea servi de veiculă cugetării naţionale în noua sa desvoltare ». Pe de altă parte, anarhia şi confuzia ce domneau în acea epocă în procesul de desvoltare a limbii, graţie introducerii fără nicio pregătire a alfabetului latin, precum şi adoptarea de către nouăle instituţii şi texte de legi a o sumă de termeni juridici şi tehnici străini, preocupau adânc nu numai pe Românii din Principatele de curând unite dar şi pe cei din provinciile înconjurătoare. « Guvernămintele, adăuga referatul lui Rosetti, pentru a răspunde la o atare preocupare, nu pot considera cu ochi indiferenţi o asemenea stare de lucruri. Istoria ne arată în adevăr, cât sunt de mari influenţele limbii, influenţele literare asupra spiritului şi însuşi caracterului naţional. . . ».

Una din caracteristicele nouei societăţi sta în componenţa ei: ea era formată din 21 de membri, luaţi nu numai din cele două Principate, ci şi din toate ţările locuite de Români dar aparţinătoare statelor învecinate, urmărindu-se prin aceasta nu numai scopul mărturisit de Rosetti prin afirmaţia că « gramatica şi dicţionarul român nu trebue, nu pot să fie ale cutărui dialect român, ci gramatica şi dicţionarul limbii române », dar şi scopul nemărturisit de a stabili, sub auspiciile Statului însuşi, raporturi culturale strânse între toţi fiii aceleiaşi naţiuni, deşi ei se găseau risipiţi politiceşte sub atâtea suveranităţi străine. Iar, pentru ca să liniştească îngrijorările şi să risipească bănuelile întrezărite, autorul referatului se adresa în primul rând Austriei şi apoi şi celorlalte guverne, de a căror bunăvoinţă şi concurs el declara că nu se îndoieşte niciun moment, fiind vorba de instituirea unei simple societăţi exclusiv filologice.

Acest referat a fost aprobat de Consiliul de Miniştri în şedinţa sa din 12 Martie 1866.

Societatea literară română, devenită chiar din anul următor *Societatea Academică Română* [1], a fost transformată treisprezece ani mai târziu, prin legea din 30 Martie 1879, într'un institut național denumit *Academia Română*, al cărui câmp de activitate a fost cu mult lărgit: cultivarea limbii și a istoriei naționale, a literelor, a științelor și a artelor frumoase. Legea din 1879 o declara persoană morală, independentă în lucrările sale de orice natură, stăpână exclusiv pe organizarea sa și pe administrarea averii sale; ea întreținea numai relațiuni cu guvernul prin intermediul Ministerului Cultelor și al Instrucțiunii Publice.

Este știut însă că Locotenența Domnească a luat frânele guvernării îndată după abdicarea Domnitorului Cuza, într'o vâltoare de îngrijorări și de temeri, și sub apăsarea copleșitoare a unui cer sumbru, pe care se împânzeau problemele politice cele mai grele și mai amenințătoare pentru însăși siguranța tânărului Stat Român. Misiuni compuse din oameni de seamă ca Manolache Costache Epureanu, Costaforu, Vasile Boerescu și alții, fuseseră îndreptate spre Constantinopol și spre Paris pentru a liniști, pe de o parte, alarma curților străine iar, pe de altă parte, a căuta un principe pentru tronul rămas vacant. Unele puteri europene, în special Turcia, se ridicau împotriva acestei legitime năzuințe, căci pretindeau că unirea celor două Principate fusese acceptată numai pentru durata domniei lui Alexandru Cuza [2]. Se cerea atunci instituirea unor camere deosebite la Iași și la București, care să aleagă fiecare câte un hospodar, primejduindu-se cu chipul acesta nu numai autonomia politică dobândită prin Statutul din 1864, dar însăși unirea Principatelor. Se mai pretindea, în sfârșit, a ni se trimite comisari străini pentru a cerceta la fața locului rezultatele unirii.

Camera ieșită din aplicarea Statutului fusese disolvată la abia o lună dela instituirea Locotenenței, Senatul închis, și, ca și cum greutățile nu erau de ajuns de mari, în primăvara

[1]) D. A. Sturdza, *Raport asupra activității Academiei române*, București, 1891, p. 8.
[2]) A. D. Xenopol, *Istoria Românilor*, ed. III-a, vol. XIV, partea II-a. p. 189 și urm.; Andrei Rădulescu, *24 Ianuarie 1862*, 1936, p. 8 și urm.

acelui an izbucnise mişcarea separatistă dela Iaşi, având în frunte pe însuşi Mitropolitul Moldovei, Calinic Miclescu. In Muntenia chiar era un curent îndreptat împotriva alegerii unui principe străin [1]).

In asemenea împrejurări deosebit de grele, cum ne putem explica oare că Locotenenţa Domnească, organism politic hibrid, destinat prin însăşi natura sa să aibă o vieaţă trecătoare, în timpul căreia să pregătească numai reintrarea în starea normală a ţării, să aibă totuşi gânduri atât de senine şi de înălţătoare, ce nu aveau nimic comun cu rosturile ei, şi, în vălmăşagul problemelor care o copleşeau, să le înlăture la un moment pe toate pentru a pune bazele societăţii, care avea să devină Academia Română?

Cred că dacă este să deslușim mai în adânc partea contributivă a fiecăruia la actul de naştere al Academiei noastre, vom găsi că nu datorim nimic Locotenenţei Domneşti, care a semnat actul, ci totul ministrului care l-a contrasemnat, lui C. A. Rosetti, care venise de mult în contact cu cultura apusului şi la care o asemenea preocupare îşi avea toată justificarea. Tot astfel se poate afirma încă dela început că la originea acestei instituţii nu va sta nevoia de împrumut dela străini, aşa cum s'a întâmplat cu alte instituţii publice, ce domnia lui Vodă Cuza, în dorinţa de a realiza cât mai grabnic un progres, pe care istoria îl întârziase, le-a primit din apus câteodată chiar fără modificări. Academia Română va fi departe de a se înfăţişa ca o operă neaşteptată a legiuitorului; ea va fi dimpotrivă o instituţie ce a purces din nevoile culturale şi naţionale ale unui popor, aflat în plin proces de unificare. De aceea ideile exprimate de C. A. Rosetti în referatul său răspund unor gânduri şi unor deziderate mai vechi; ele îmbracă uneori chiar forme exterioare, pe care le-am întâlnit mai înainte cu decenii, aşa că din acest punct de vedere decretul din 1866 nu este un început, ci concluzia firească a unui întreg trecut de dorinţe şi de fapte.

Este neîndoios că bunicii noştri vor fi cunoscut cuvântul *Academie* cel puţin de pe la începutul secolului al XVIII-lea,

[1]) Astfel, atitudinea lui Eliade Rădulescu prin *Legalitatea*, 1866.

şi vor fi ştiut încă de pe atunci că el însemna o şcoală de învăţături înalte, aceasta graţie pătrunderii la noi a culturii greceşti, care nu va fi omis a aminti de acele grădini de odinioară ale lui Akademos, unde Hipparc înfiinţase un gimnaziu şi unde Platon se complăcea să filosofeze, plimbându-se pe sub platani în tovărăşia elevilor săi. Sub asemenea înrâuriri mulţi domnitori români au avut ambiţia să înfiinţeze asemenea şcoale; de altfel, ele au existat realmente atât în Iaşi cât şi în Bucureşti. Astfel, istoria aminteşte de « domneasca Academie » existentă în Iaşi pe la 1717 [1]), a cărei reorganizare o face un act din 1775 [2]).

Mai târziu, pe la 1802, Mitropolitul Iacov al Moldovei, ajutat de boierul cărturar Scarlat Sturza, cere lui Alexandru Moruzi reórganizarea învăţământului şi înfiinţarea în acelaşi timp a unei Academii, în acelaşi înţeles de şcoală de învăţături înalte [3]). Şi la Bucureşti a fiinţat o asemenea Academie pentru învăţătura limbii eline, a cărei mutare din chiliile dela Doamna Balaşa o pomeneşte istoria, pe la 1800, şi pe ai cărei elevi i-a atras în parte şcoala de mai târziu a lui Gheorghe Lazăr [4]).

In primii ani ai secolului trecut, a început însă să se manifeste nevoia înfiinţării unor asemenea şcoale înalte de învăţătură *românească*. Astfel, când Gheorghe Lazăr, venit din Ardeal, adresează un apel tinerimii române, în August 1818, el spune, între altele, şi următoarele: « pentru un popor şi neam ce este aşa vechiu, aşa vestit, proslăvit şi înzestrat cu toate rodurile pământului, precum şi cu toate darurile duhovniceşti, cu un cuvânt neam împărătesc, să se facă o şcoală mai de treabă, o Academie cu ştiinţă chiar în limba maicii sale, ne mai fiind el mai slab, mai scăzut şi mai batjocurit decât toate celelalte limbi şi popoară ale feţei pământului » [5]). Aceasta ne şi explică de ce, atunci când Lazăr a întemeiat cea dintâi şcoală bucureşteană de ingineri, eforii Grigore

---

1) N. Iorga, *Istoria învăţământului românesc*, 1928, p. 62.
2) *Ibid.*, p. 100.
3) N. Iorga, *Istoria Românilor*, 1938, vol. VIII, p. 142.
4) N. Iorga, *Istoria învăţământului românesc*, p. 245.
5) *Ibid.*, p. 168.

Ghica, Bălăceanu și Iordache Golescu s'au grăbit să o transforme în « Școală academicească de feliu științe filosoficești și matematicești » [1]).

La Iași, școala înființată pe vremuri de către Vasile Lupu la Trei Ierarhi, și care, reorganizată mai târziu, era cunoscută sub numele de « Școala vasiliană », s'a văzut transformată în 1835, sub îndemnurile stăruitoare ale lui Gheorghe Asachi, el însuși « mădulariu Academiei de Roma » [2]) în acea renumită « Academie Mihăileană », înalt Institut de învățământ secundar și superior, în care se predau cursuri de filosofie, drept și teologie precum și cursuri anexe de agricultură, silvicultură și medicină veterinară.

Mă grăbesc însă să precizez că nu aceste Academii, grecești la început și mai apoi românești, au condus la decretul din 1866, ci alte împrejurări desprinse din frământările secolului trecut. Se știa de mult anume că limba poporului nostru era o fiică a limbii latine, iar descendența noastră din Romani era constatată și proclamată nu numai de vechii noștri cronicari ci chiar de scriitori străini. Limba românească nu era o limbă cultă, căci ea nu era limba scrisă a poporului nostru ci numai limba lui vorbită. Influențe străine îi suprapuseseră o limbă oficială, limba cancelariei domnești, a uricelor și a ispisoacelor, a liturghiei bisericești, care a fost la început limba slavă și mai târziu limba elină, ambele deopotrivă de străine și de neînțelese de popor. Corpurile de legiuiri din secolul al XVII-lea au fost elaborate mai întâi în limba greacă și numai după aceea traduse și tipărite în limba română, considerată în mod curent pe atunci ca o limbă inferioară, insuficientă pentru a exprima idei înalte, subtile, sau simțiminte alese.

Iată astfel pe Daniilă Panoneanul, om învățat, unul dintre traducătorii și întocmitorii *Indreptării legii* a lui Matei Basarab, tipărită în 1652, că se adresează Mitropolitului Ștefan al Târgoviștei cu următoarele cuvinte: « aceasta auzind și eu mai micul, prostul și plecatul prah de supt picioarele cinstite ale sfinției tale (O sfinte Creaștete) de mulți lachedemoneani voii

[1]) *Ibid.*, p. 167.
[2]) *Ibid.*, p. 358.

cu toată inema, cu blagoslovenia şi îndreptarea sfinţiei tale, a prepune această Indreptare de leage dă pre limba ellinească, pre limbă proastă rumănească. Nu doar dăîn nevrednicia prostimei meale sau dă veîntr'o învăţătură învăţată, fără numai cât m'am ispitit a linge pre din afară puţinel Grammatica şi Syntaxisul»[1]). Iar Kyr Ştefan Mitropolitul, care a susţinut cu cheltuiala sa această lucrare, se exprimă în prefaţa, cu care însoţeşte prezentarea legii, în limbajul înflorit al vremii: «Ziş[2]): să dau şi eu ceva Domnului mieu deîn câte mi-au dat ca să nu mă arăt să zic că voesc numai folosul binelui mieu... ca să nu las comoara ascunsă nici grădina încuiată: ce să zic capetele Dumnezăeştilor Pravile, să le adun şi să le prefac dă pe ellineaşte pre cuvinte proaste rumăneaşte»[3]).

Dar, deşi limba românească începuse să fie folosită, apărând în cărţile sfinte, în cronice şi în legi, asemenea începuturi nu puteau fi mulţumitoare. Inaintaşii noştri, fie că erau ardeleni, fie că erau de dincoace de munţi, îşi dedeau bine seama că folosirea unei limbi, care nu poseda reguli gramaticale bine statornicite, nu putea ajuta în mod efectiv culturii. Astfel încep să apară gramaticile: lui Molnar, care tipăreşte la Viena în 1768 gramatica sa germano-română, îi urmează în curând un Samuil Clain, un Ienăchiţă Văcărescu, un Iorgovici, un Tempea şi alţii, fiecare cu câte o gramatică românească.

La aceste încercări destul de onorabile pentru epoca aceea, se cuvine să adăugăm dicţionarele, începând, poate, cu acel Lexicon românesc-nemţesc, compus de Budai Deleanu pe la 1818 şi rămas în manuscris, trecând, la dicţionarul lui Bob tipărit la Cluj pe la 1822—1823 şi apoi la Lexiconul lui Samuil Clain, Petru Maior şi alţii, din 1825, gramatici şi dicţionare care nu aveau un caracter ştiinţific, definitiv, ci puteau fi cel mult considerate ca tot atâtea încercări de a înzestra limba cu reguli, după care se va desfăşura apoi construcţia ei literară. Poeţii şi scriitorii nu ne lipseau însă. Ei îşi arătau măsura puterilor şi a talentului lor prin traduceri din alte limbi ca şi prin lucrări originale, folosind ca instrument de manifestare

[1]) Ioan Bianu şi Nĕrvă Hodoş, *Bibliografia românească veche* I. Bucuresci, 1903, pp. 192—193.

[2]) Zisĕ.

[3]) Ioan Bianu şi Nerva Hodoş, *loc. cit.*, p. 200.

o limbă maternă nedesăvârşită, schimbătoare după regiuni, pe ale cărei inflexiuni nu erau siguri, o limbă socotită de mulţi atunci ca fiind în stare de revoluţiune. Această limbă se cerea cultivată, dorinţă ce boierul poet Ienăchiţă Văcărescu îmbrăca într'o formă atât de fericită atunci când lăsa moştenire urmaşilor lui, pe lângă a patriei cinstire, şi *creşterea* limbii româneşti.

Din toate părţile toţi clamau nevoia de cultivare a limbii. Dar cum? Cine să o facă? Răspunsul nu era prea greu de dat: prin *societăţi* de oameni învăţaţi, specialişti, aşa cum se făcuse şi în alte părţi. In această privinţă se schiţează un curent destul de susţinut chiar de pe la sfârşitul secolului al XVIII-lea, când se înfiinţează în Ardeal o « Societate filosofească a Neamului Românesc »[1]. După puţin timp, întâlnim pe bănăţeanul Constantin Diaconovici, jurist cu studii făcute la Pesta, autorul unei « Ortografii sau drepte scrieri » şi al unei « Gramatici române », care adresează un apel pentru întemeierea unei « Societăţi pentru cultivarea limbii române », apel în care el schiţa şi un plan de dicţionar.

Eliade Rădulescu ne relatează în al său *Equilibru între antithesi*, cum în 1827 a luat fiinţă din iniţiativa lui şi a lui Dinicu Golescu, cu care se întâlnise pe acelaşi plan de preocupări, « Soţietatea literară românească »[2], asociaţie despre care însă vom avea mai puţin de vorbit, deoarece sub aparenţe de preocupări literare, ascundea scopuri politice şi naţionale. Totuşi această societate prezintă pentru Academia noastră însemnătate prin faptul că, în primele ei şedinţe, Eliade şi-a citit *Gramatica* sa, care cuprindea lecţiile făcute, la Colegiul Sf. Sava între anii 1822—1825. Inspirată de Gramatica franceză a abatelui Condillac, Eliade a publicat *Gramatica românescă* la Sibiiu, în anul 1828,[3] cu cheltuiala « dumnealui Coconului Scarlat Roset », dedicând-o Marelui Vornic Iordache Golescu, precum şi « Societăţii literale rumăneşti ». Această gramatică este întovărăşită de o prefaţă, o minunată prefaţă, în care autorul rezumă sistemul său şi vede cel dintâi, într'o Academie, opera de desăvârşire a limbii române. Pen-

[1]) D. A. Sturdza, *Op. citat*, p. 6.
[2]) Bucureşti, 1859—1869, p. 77.
[3]) I. Eliad, *Gramatica Românească*, Sibiu, 1828. *Prefaţa*, p. XXXIII.

tru prima oară remediul la lipsurile şi neajunsurile semnalate până atunci în folosirea limbii este indicat cu precizie: « dar ca să se desăvârşească limba şi mai bine, zicea el, şi să se hotărască odată cum să rămâe terminii cei noi, aceasta nu se va putea până când nu se va întocmi *o academie* de câţiva bărbaţi, a căror treabă să fie numai literatura rumânească, cari cu vreme vor pune în regulă şi vor desăvârşi limba prin facerea unui dicţionar ».

Ideea prinde consistenţă şi captează tot mai mulţi partizani. Astfel, prietenul lui Eliade, vornicul Iordache Golescu visează şi el, în prefaţa lucrării sale « Băgări de seamă asupra canoanelor gramăticeşti », tipărită în 1840, o « soţietate de cei mai învăţaţi profesori ai şcoalelor, de ştiinţa canoanelor grămăticeşti », adunaţi din toate colţurile românismului, care să hotărască atât ortografia limbii, cât şi unitatea şi puritatea ei [1]).

Astfel, după pipăiri nesigure şi încercări timide, se afirmă la noi nevoia înfiinţării unei Academii cu aproape patruzeci de ani mai înainte ca aceasta să ia fiinţă în mod efectiv.

Fost-au la mijloc şi unele influenţe franceze? O cred, căci la acea dată ochii multor Munteni şi ai multor Moldoveni erau îndreptaţi către îndepărtata Franţă şi mulţi din fiii lor

---

[1]) « Oare când la un neam de atâtea milioane de suflete, s'ar canonisi o grămatică de obşte pentru toţi, şi o închipuire de slove, după care toţi să vorbească, şi să scrie, mai ales când şi stăpânitorii acestor ţări, ar vrea, ca după o asemenea canonisită grămatică, şi slove, să se întrebuinţeze şi la canţelariile divanurilor lor, oare cu ce înaintare întreapăd va alerga înlesnirea spre un asemenea obştesc folos! Aceasta socotesc că cu mare înlesnire s'ar săvârşi, când din fieşcare ţară (unde să grăieşte această limbă) s'ar aduna la un loc câte unul sau doi, din cei mai învăţaţi profesori ai şcoalelor, de ştiinţa canoanelor grămăticeşti, şi cu toţii într'o glăsuire, ar canonisi şi grămatică, şi slove obşteşti, silindusă ca şi cuvintele să le aducă, cât va fi prin putinţă, la o regulă, a lipsi neregularitatea lor, şi slovele se le asemeneze, cu cele latineşti, ce sînt slove obşteşti. Şi aşa în scurtă vreme, ne vom înţelege, unii cu alţii, toţi cei ce grăim această limbă, şi ce vom scrie într'un colţ de loc, să va auzi în toată întinderea aceştii limbi. Insă la o asemenea lucrare, de trebuinţă este, şi nu puţină cheltuială, de aceea din toate aceste părţi, socotesc că în ţara Rumânească, şi în ţara Moldovii, s'ar putea înlesni mai cu îndemnare, fiind multe mijloace spre ajutorinţă. Când o soţietate de câte-va obraze, ce sînt în stare a înlesni această jertfă către patria lor, vor vrea să jertfească spre acest obştesc folos, o prea mică părticică din prisoasele lor. Ce mare dar înlesnire spre un folos obştesc, şi în veci pomenit, când am avea şi voinţă, după cum avem mijloace, fiind o dată pentru totd'auna! O ce Koloson vor lăsa spre pomenirea lor, cei ce se vor întrece, a îmbrăţişa o asemenea lucrare, pentru patria lor! » *(Băgări de seama asupra canoanelor grămăticeşti* de D. Vornicul Iordache Golescul fiiul răposatului Banului Radul Golescul, Bucureşti, 1840, *Inaintecuvântare,* pp. 6—7).

căutau să se împărtășească în acea țară dela o cultură ce nu le putea fi oferită de propria lor țară. Ei vor fi cunoscut astfel Academia franceză și vor fi aflat împrejurările în care ea luase naștere. Ei vor fi aflat cum gruparea prietenilor lui Valentin Courart, secretarul Regelui, fusese transformată de Richelieu în Academia franceză, căreia i se desemnase ca scop tocmai desăvârșirea limbii franceze prin alcătuirea unui dicționar, a unei gramatice, a unei retorice și a unei poetice. Ei vor fi aflat de asemenea cu mult interes cum această Academie, ajunsă a fi considerată în timpul lui Ludovic al XIV-lea ca cea mai ilustră instituție ce a existat în analele literelor, fusese desființată de Revoluțiune și reînființată sub Burboni, la o dată foarte apropiată deci de vremea când ei își făceau studiile în Franța. Mulți din acești tineri ca și alții de altfel care, deși rămași în țară, au cunoscut totuși civilizația franceză, vor fi rămas cu certitudine impresionați de locul de seamă ce ocupa Academia în cultura Franței. Era deci natural ca și unii și alții, puși în fața aceleiași probleme în propria lor țară, să adopte aceeași soluțiune, ale cărei rezultate fericite le putuseră aprecia aiurea.

Aceasta era, în câteva cuvinte, starea de spirit ce domnea la noi către mijlocul secolului trecut, când tinerimea cultă năzuia dela o Academie îndreptările de nevoie. O Academie și încă o Academie, la formarea căreia să participe Românii de pretutindeni, răspundea unui vis ce se înfiripa pe vremea aceea din ce în ce mai stăruitor. « Un spirit panromânesc, zice Iorga, se trezise fără îndoială în momentul când Germania și Italia purcedeau la realizarea unității naționale. El era hrănit puternic, pe alături de politica oficială. . ., de o întreagă literatură care. . . se inspira, într'o nouă undă de romantism activ, din trecutul, plin de îndemnuri la unitate, al neamului » [1]).

Și totuși, dacă toti se plângeau și reclamau, înfăptuirea era încă îndepărtată. Un Kogălniceanu cere în 1840, în « introducția » Daciei Literare, « o limbă și o litteratură comună pentru toți » [2]). Un Constantin G. Florescu reclamă, pe la 1857,

[1]) N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. X, *Intregitorii*, 1939, p. 86.
[2]) T. I, Iași, 1840, p. 6.

o comisiune de învăţaţi care să prelucreze dicţionarul limbii române [1]). Chiar Adunarea Electivă a Moldovei înscrie în bugetul pe 1860 premii « pentru acii cari ar compune scrierile cele mai bune, în privirea desvoltărei limbei Române » [2]).

Această stare de lucruri era şi mai mult agravată de cunoscutele curente latinist şi italienizant susţinute cu tărie până la înverşunare de către promotorii şi aderenţii lor respectivi.

Dar dacă lui Eliade Rădulescu îi revine meritul de a fi aruncat sămânţa ce avea să fecundeze mai târziu, acela care a primit-o, a cultivat-o cu dragoste şi cu îngrijire, pregătind-o astfel ca să încolţească şi mai sigur, a fost Gheorghe Sion, a cărui figură este din ce în ce mai învăluită de umbrele uitării.

Din cauza rolului ce Sion a jucat în pregătirea întemeierii Academiei Române, voiu întârzia puţin asupra vieţii şi activităţii lui. Coborîtor al unei vechi familii boiereşti din Moldova, ale cărei origini tradiţia le urcă până la o nepoată a lui Ştefan cel Mare, căsătorită cu un fiu creştinat al hanului tătăresc, Gheorghe Sion, după ce a dobândit puţină ştiinţă de carte în casele părinţilor săi, a făcut două clase la Colegiul Sf. Sava şi apoi şi-a căutat mijloacele de traiu prin diferite cancelarii administrative, ocupaţiune ce-i lăsa suficient timp ca să struneze din când în când şi coardele lirei. Prins în mişcarea anului 1848 şi trecut pe lista proscrişilor, Sion, ca să se salveze, a luat calea pribegiei, mai întâi în Muntenia, de unde trece în Ardeal şi apoi în Bucovina, unde se bucură de larga ospitalitate a boierului Dochsachi Hurmuzachi. Până în 1860 Sion se face remarcat atât cu versuri originale cât şi cu numeroase traduceri, după moda şi necesitatea timpului, din operele clasicilor francezi: Voltaire, Molière, Lamartine şi alţii, la care adaugă şi traduceri din limba greacă. Traduce cele trei volume ale lui Dionisie Fotino, « Istoria Daciei », apărute la Viena în 1818; publică două volume de versuri şi face să apară ziarul « Diua ». In

[1]) A. D. Xenopol, *Istoria Românilor*, vol. XIV, ed. III-a, partea II-a, p. 125 şi V. A. Urechia, *Istoria Şcoaelor*, III, p. 125.

[2]) *Monitorul Oficialu a Moldovei*, an. II, Nr. 247 din 10 August 1860. Adresa Adunării Elective către Preşedintele Consiliului de miniştri, Nr. 254 din 30 Iunie 1860.

sfârşit, Gheorghe Sion întemeiază în 1860 propria sa revistă literară, *Revista Carpaţilor*, a cărei publicare o continuă şi în anul următor, cu toate greutăţile timpului. Acum el îşi poate exprima în toată libertatea opiniile personale în materie literară, poate formula critici şi poate schiţa unele planuri şi proiecte care vor sta mai târziu la temelia însăşi a Academiei Române.

In primul număr al acestei reviste, Sion publică, între altele, un articol « Despre litere », în care apropiând starea literelor de starea politică şi socială de atunci, constată « aceleaşi erori, aceleaşi anomalii, aceleaşi confuzii, aceleaşi lupte şi aceleaşi mizerii » [1]. El se ridică împotriva alfabetului cirilic, străin de originea poporului nostru, şi constată cu satisfacţie o reacţiune generală împotriva lui, căci cei mai mulţi scriitori îl repudiau, în timp ce în administraţie alfabetul latin îi lua locul cu repeziciune, împotriva rezistenţei opuse de bătrânii funcţionari.

In chestiunea ortografiei Sion se ridică împotriva dreptului ce-şi arogaseră unele autorităţi publice, Eforia şcoalelor din Bucureşti şi Consiliul şcolar din Iaşi, ba chiar şi Ministerul din Läuntru, de a fixa anumite reguli ortografice, şi se bucură când constată că mulţimea nu înţelegea însă să se supună, căci acele organe nu înfăţişau pentru cei mulţi « o autoritate morală ». Dar fixarea ortografiei nu este cu putinţă în lipsa unui dicţionar al limbii şi a regulilor stabile ale unei gramatici raţionale, ceea ce constitue, este adevărat, o operă vastă, uriaşă dar indispensabilă progresului poporului român, la a cărei realizare este interesat însuşi Statul. In acest scop Sion invoacă un argument, pe care l-am mai întâlnit la premergătorii lui şi anume pericolul de a vedea cum termenii juridici întrebuinţaţi în legiuirile ţării pot conduce la interpretări greşite care să falsifice însuşi spiritul legilor. (Iată cum necesităţile dreptului au dus în parte la ideea înfiinţării Academiei Române !).

Chestiunea apărea atât de importantă, încât nu putea fi lăsată la voia întâmplării, ci trebuia încredinţată intervenţiei

[1] *Revista Carpaţilor*, 1860, sem. I, p. 295 şi urm.

Statului, care să înfiinţeze o instituţiune similară celor din alte state civilizate, o *Academie*, zicea Sion, « compusă din bărbaţi competinţi, erudiţi atât în ştiinţele pozitive cât şi în cele abstracte, aleşi după valoarea operelor, din orice provincie română ». « O asemenea autoritate numai, proclama el, lucrând un dicţionar analitic şi critic, regulând concursuri şi premii pentru gramatici şi cărţi filologice, va putea pune în rânduială anarhia literelor în care ne învăluim ».

După ce a schiţat astfel prefaţa preocupărilor sale, în numărul din Aprilie 1860 al revistei sale, Sion merge şi mai departe: sub titlul « Despre Academie » [1]), el arată trecutul unor asemenea instituţiuni culturale, organizarea lor în alte ţări şi — ceea ce este mai preţios pentru noi — schiţează planul de organizare a viitoarei Academii Române, după ce aminteşte Academia Mihăileană din Iaşi şi după ce ne dă amănuntul puţin cunoscut astăzi, că în 1858, Domnitorul Alexandru Dimitrie Ghica a pus, cu deosebită solemnitate, piatra fundamentală a unei nouă clădiri, în curtea şcoalei dela Sf. Sava, destinată să adăpostească o înaltă şcoală, denumită în actul de fundaţie « Academia Naţională ».

Trecând la partea de realizare practică a ideilor sale, Sion respinge proiectul de inspiraţie germană al Eforiei Şcoalelor din Bucureşti, care preconiza înfiinţarea, sub titlul de *societăţi academice*, a unor comitete restrânse chemate să se ocupe de ştiinţe, de arte şi lexicografie, şi înclină către tipul francez. O asemenea academie ar fi singura în stare « de a avea o destinată mai cu succes şi a putea să vivifice şi să îmboldească geniul inteligenţei române ». Ea trebuia să revină intervenţiei Statului.

In această parte a proiectului său, interesantă mai ales prin precizarea unor idei, care şi-au găsit realizarea în organizarea de mai târziu a instituţiunii noastre, găsim expus planul lui Sion: un corp literar, sub numele de *Academia Română*, compus din 15 membri, a cărui menire să fie a se ocupa cu toate chestiunile referitoare la limbă, la alcătuirea gramaticii şi la statornicirea ortografiei; a lucra dicţionarul român după

[1]) *Ib.*, p. 165.

modelul operelor similare ale Academiilor franceză și italiană; a-și da avizul asupra operelor literare, filologice, morale, filosofice și istorice, ce ar merita să fie premiate; a colecționa și ordona, în sfârșit, documentele și inscripțiunile ce ar ajuța la completarea istoriei naționale.

Nouă membri din cei cincisprezece urmau să fie numiți de guvern; aceștia alegeau pe ceilalți șase iar, pentru viitor, vacanțele urmau a fi completate numai prin alegere. Membrii trebuiau să fie Români, fără deosebire de provincia de proveniență sau de protecția de care se bucurau. In ceea ce privea valoarea lor personală, li se cerea un « oarecare titlu literar cunoscut » sau, cum am zice astăzi, « merite literare recunoscute ».

Calitatea de membru al Academiei era dobândită pe vieață.

Membrii erau remunerați.

In sfârșit, localul Academiei, destinat de guvern, avea să primească în el și Biblioteca Statului, care trebuia pusă sub conducerea Academiei.

Acestea erau, în rezumat, propunerile pe care Sion le oferea meditației celor ce dețineau în mâinile lor « mandatul de a regenera Principatele Unite prin instituțiuni bine cugetate și folositoare ». Inființarea Academiei îi apărea ca o necesitate națională de cea mai mare urgență. « Credem de cuviință a repeta, scria el, că, fără de aceasta talentele sunt osândite a zace în întunerec ca florile mirositoare abandonate între mărăcini sau călcate în picioarele profane. Fără de aceasta, limba se va învârti încă mult timp în rătăcirile ignoranței sau a emimatiei (instrucțiune nedesăvârșită), sau, cu alte cuvinte, în anarhie și desordine » [1]).

Donația de 5.000 galbeni făcută Statului Român de către bogătașul grec Evanghelie Zappa, cu destinația de a se lucra o gramatică și un dicționar, dă prilej lui Sion ca, în primul număr al revistei sale din anul 1861 [2]), să critice în termeni severi felul cum oficialitatea a înțeles să administreze acel fond, să ceară mijloace materiale cu mult mai importante și să revină astfel la vechea lui idee de creare a

[1]) *Ib.*, p. 165.
[2]) *Revista Carpaților*, 1861, anul II, Ianuarie.

unei societăţi care « să reprezinte inteligenţa, eruditiunea şi geniul României »[1]).

Soarta i-a fost favorabilă, căci împrejurări propice ulterioare au făcut ca propunerea lui să iasă, aproape pe neaşteptate, din faza pur teoretică, pentru a îmbrăca un început de realizare efectivă. In adevăr, în 1860 era ministru la Departamentul Justiţiei şi interimar la Culte şi Instrucţiunea Publică în cabinetul Manolache Costache Epureanu, Vasile Boerescu, om prea învăţat, profesor la Facultatea de drept din Bucureşti. In această calitate el a crezut că este de a lui datorie ca să pregătească elaborarea istoriei poporului român, strângând mai întâi, cum era şi firesc, materialul trebuincios, aflat risipit şi, în bună parte, încă necunoscut. După ce a obţinut oarecari fonduri din partea Adunării legislative, Boerescu a numit şi a convocat, în Septemvrie 1860, o comisiune compusă din: August Treboniu Laurian, Eliade Rădulescu, Ioan Maiorescu, Aron Florian, Ioan C. Brătianu, P. Cernătescu, Alexandru Odobescu şi Gh. Sion, consideraţi atunci a fi cei mai pregătiţi pentru scopul urmărit. Convocarea era făcută printr'o entuziastă scrisoare, în care Boerescu arăta însemnătatea istoriei pentru un popor: « imagine a trecutului, din care rezultă învăţăminte şi exemple pentru viitor, ea conservă drepturile şi ne aduce aminte datoria. . . ».

Un demers similar fusese făcut şi pe lângă guvernul din Iaşi, care era solicitat să ia aceleaşi măsuri.

In şedinţa din 5 Noemvrie 1860, această comisiune, întrunită la Camera deputaţilor, sub preşedinţia lui Dimitrie Ghica, titularul departamentului, a ales ca preşedinte provizoriu pe Laurian şi ca secretar pe însuşi Gheorghe Sion, pe care l-a invitat să prezinte la următoarea şedinţă un proiect de statute. Pentru Sion această împrejurare neaşteptată a fost prilejul cel mai potrivit ca, îmbrăţişând un orizont cu mult mai larg, să se întoarcă la vechea lui idee de înfiinţare a Academiei Române, căreia, pe lângă alte atribu-

[1]) *Ib.*, p. 69.

țiuni, i-ar fi revenit în mod natural și sarcina de a aduna și ordona materialul trebuincios alcătuirii istoriei noastre. Iată astfel pe Sion, chemat în chip oficial, să lucreze la ridicarea acelui edificiu grandios, pe care-l visase și-l plănuise cu atâta stăruință. Propunerea lui a fost atât de bine primită, încât a întrunit unanimitatea Comisiunii, mai puțin votul lui Eliade Rădulescu, care s'a abținut în mod sistematic dela lucrări.

In expunerea de motive, ce însoțește proiectul, Sion face să se perinde toate considerațiunile și argumentele folosite în articolele publicate în *Revista Carpaților*, insistând în deosebi asupra necesității desvoltării intelectuale a poporului român. Economia proiectului, care cuprindea 31 articole [1]), era în rezumat următoarea:

Se institue *o Societate Academică Română*, dotată și subvenționată de bugetele ambelor Principate Unite, pusă sub patronajul guvernului și atârnătoare de jurisdicțiunea Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, cu scopul de a stimula științele și literele, de a aduna și publica materialul trebuincios istoriei naționale și a da impulsul indispensabil culturii limbii. Această societate avea inițial numai două secțiuni: secțiunea istorică și cea literară și lexicografică, putând fi întregită mai târziu cu o a treia secțiune, aceea a științelor naturale.

Proiectul amănunțea atribuțiunile fiecărei secțiuni.

Numărul membrilor era pentru început de 18, câte 9 pentru fiecare secțiune. Guvernul numea direct 6 membri, dintre persoanele cu o competență cunoscută. Aceștia alegeau, la rândul lor, pe alți șase, iar toți împreună alegeau încă șase membri.

Proiectul cerea membrilor Societății să fie Români, din orice provincie, să aibă vârsta legiuită și să se bucure de o vieață respectabilă. Numirea lor urma să se facă printr'o diplomă, act prin care autorul priectului înțelegea, probabil, un decret domnesc.

Membrii erau pe vieață, remunerați cu o indemnitate fixă lunară, plus un jeton pentru fiecare ședință [2]).

---

[1]) Printr'o eroare de numerotare, art. 16 apare de două ori.
[2]) 300 lei lunar și 16 lei jetonul de ședință (art. XII).

Societatea mai avea un număr determinat de membri onorari şi membri donatori.

Fiecare secţiune îşi alegea anual un preşedinte şi un vicepreşedinte. Cei doi preşedinţi de secţiuni îndeplineau, alternând câte un semestru, atribuţiunile de preşedinte general al Societăţii.

Secţiunile aveau de asemenea, câte un secretar permanent.

Ele lucrau nu numai separat ci şi întrunite în şedinţe generale, prezidate de unul din preşedinţii de secţiune.

Lucrările secţiunilor erau publicate în analele Societăţii.

Proiectul mai cuprindea, în sfârşit, o sumă de dispoziţiuni referitoare la numirea personalului accesoriu, care se făcea de ministru, la împlinirea vacanţelor, la concedii, la contabilitate, care era supusă controlului general al Statului, etc.; el cerea şi elaborarea unui regulament interior.

Deşi înfiinţată de către Stat, care păstra dreptul de numire a unei treimi din membri precum şi dreptul de control al gestiunii ei, Societatea Academică plănuită de Sion îşi avea încă dela înfiinţare în destul de asigurată independenţa, proclamată de altfel de art. VI al proiectului, prin dreptul de a-şi completa ea singură numărul membrilor, prin dreptul de a-şi împlini prin ea însăşi vacanţele eventuale, prin dreptul de a-şi alcătui regulamentul interior, prin dreptul de a-şi modifica statutele şi, în sfârşit, prin dreptul preşedintelui ei general de a ordonanţa cheltuelile trebuincioase.

Proiectul era însoţit şi de bugetul anual, care se cifra la un total de 304.000 lei în care se includeau cheltuelile de imprimerie, cele necesitate de cercetări şi de premii precum şi o sumă de 6.000 lei odată pentru totdeauna, destinată « movilaturii » (mobilierului) trebuincioase.

Insuşit, cum am spus, de întreaga comisiune, acest proiect a fost înaintat Ministerului în Decemvrie 1860, iar Sion menţionează cu vădită satisfacţie în numărul din 15 Ianuarie 1861 al revistei sale [1]), sub titlul: « Societatea Academică », faptul că s'au primit ulterior cele mai bune asigurări din partea ambelor ministere.

¹) *Ib.*, p. 69.

Din nefericire, evenimentele politice următoare nu au mai fost favorabile realizării acestui proiect. Nemulțumirile provocate de aplicarea legii patentelor și a legii recrutării, au condus la disolvarea Adunării iar, în primăvara lui 1861, guvernul Manolache Costache Epureanu s'a retras dela putere. Vasile Boerescu, inițiatorul comisiunii, a trecut în opoziție, în care a rămas până în toamna anului 1863. Probleme grave de politică internă ca și de politică externă, unite cu dese schimbări de guverne, au făcut ca această preocupare să treacă cu totul în umbră, astfel că nu se va mai vorbi despre propunerea de înființare a Societății Academice Române.

Peste doi ani, în 1863, Vasile Boerescu a fost numit membru în Consiliul superior al instrucțiunii, atunci înființat [1]). Om de cultură occidentală, autor al unui valoros plan de reforme, profesor de drept comercial mai întâi la Colegiul Sf. Sava și apoi la tânăra Facultate de drept din București, puternic și fericit susținător al Unirii, Boerescu era unul din cei mai chemați să înțeleagă pe Sion, a cărui activitate o cunoștea și de al cărui proiect, după cum am văzut, nu era străin.

Problema reorganizării învățământului public era pe atunci una din problemele ce faptul Unirii pusese cu mai multă acuitate. Incă din 1859, de sub ministerul lui Constantin A. Crețulescu, se vorbise de o reformă completă a învățământului, ce trebuia să țină seamă și de ceea ce se făcuse până atunci în această privință în Moldova. De aceea și întâlnim, lucrând împreună la Comisiunea Centrală, pe Ștefan Golescu și pe Brăiloiu din partea Munteniei, pe Kogălniceanu, P. Roset și Mălinescu din partea Moldovei. Amânările intervenite atunci, cu sau fără justificare, au împiedecat însă ca aceste sforțări să ducă la rezultatul dorit [2]).

Insărcinat de către colegii săi din Consiliul Superior, încă dela 2 Mai 1863, ca să întocmească un proiect de lege pentru reorganizarea instrucțiunii publice, Vasile Boerescu s'a executat în Octomvrie al aceluiași an, depunând Consiliului

[1]) Destinat să unifice și să înlocuiască atât Eforia Școalelor din București cât și Consiliul Instrucțiunii din Iași.

[2]) N. Iorga, *Istoria învățământului românesc*, p. 324.

un memoriu, care cuprindea proiectul cerut, însoţit de cuvenita expunere de motive [1]).

Inspirat, cum o mărturiseşte el însuşi, de lucrările parţiale ale unora din membrii Consiliului, de un memoriu al lui George Costaforu [2]) ca şi de materialul adus de acesta din apus, Boerescu a găsit fără îndoială prilejul să pună la contribuţie mai ales propriile sale idei şi convingeri.

Acest proiect, adevărat cod al instrucţiunii publice, căci cuprindea 671 articole, propunea reorganizarea integrală a învăţământului nostru public, primar, secundar şi superior, precum şi dispoziţiuni referitoare la organizarea administraţiei instrucţiunii publice şi la învăţământul privat. Preocupările lui Boerescu în legătură cu obiectul comunicării de faţă se întâlnesc, cum era şi firesc de altfel, în partea destinată instrucţiunii superioare. Şi el împărtăşeşte nevoia înfiinţării unei Academii; are însă o concepţie cu totul diferită, nu despre finalitatea unui asemenea aşezământ, ci despre bazele organizării lui. Pentru Vasile Boerescu termenii *Academie* şi *Universitate* sunt sinonimi, şi unul şi cellalt însemnând o colectivitate de şcoale superioare, mai precis o colectivitate de facultăţi. Academia nu mai poate fi din această cauză o instituţiune iniţiată de Stat şi trecută apoi în sarcina oamenilor de ştiinţă, ci devine o instituţiune cu totul oficială, rezultatul legal şi forţat al organizării învăţământului superior. Astfel, Consiliul universitar, compus din toţi profesorii aceleiaşi universităţi, se putea transforma în *Societate Academică*, având atribuţiunea de a se ocupa în mod exclusiv de probleme de înaltă ştiinţă şi literatură, căci nimic nu apărea mai natural decât ca profesorii universitari să se preocupe de probleme de asemenea natură. A întemeia un corp academic special, i se părea lui Boerescu o imitaţie pretenţioasă şi fără sens; el găsea că însăşi denumirea de Academie este nepotrivită, de aceea propunea pe cea de *Societate Academică*, aceasta fiind cu mult mai modestă.

Pentrucă el nu considera însă ştiinţa ca pe un apanagiu rezervat exclusiv profesorilor universitari, admitea ca pe lângă

[1]) *Projectu de lege pentru reorganisarea instrucţiunii publice.*
[2]) *Studii asupra instrucţiunei din mai multe state civilizate din Europa.*

aceştia să intre în compunerea Societăţii Academice şi un număr egal de membri onorifici şi corespondenţi, aleşi din afara Universităţilor, dintre persoanele distinse prin cunoştinţele şi specialităţile lor, astfel încât *toate* luminile să fie întrunite, — compunere pe care el punea un preţ deosebit.

In sfârşit, nu pot termina expunerea proiectului lui Boerescu fără să amintesc dispoziţiunile art. 650 care relua vechea idee de independenţă, formulată de Sion, dându-i de astădată o stilizare juridică: « Societatea Academică se va considera ca persoană morală, pusă sub inspecţiunea morală a Ministrului şi Consiliului superior; capabilă de a avea un fond special, şi a primi legaturi, daruri sau orice alte fonduri, destinate pentru progresul literelor şi ştiinţelor ».

In concepţia lui Vasile Boerescu se puteau înfiinţa chiar două Societăţi Academice, de vreme ce proiectul lui de lege organiza două Universităţi, pe cea din Iaşi şi pe cea din Bucureşti. De altfel, el însuşi vorbea de mai multe asemenea societăţi atunci când cerea, ca un regulament dat în forma regulamentelor de administraţie publică, să organizeze mai pe larg aceste societăţi [1]).

O întrebare îmi răsare acum în minte: ce motive au putut determina pe Boerescu să propună un alt sistem de organizare a Academiei decât cel închipuit de Sion, care fusese adoptat şi propus de unanimitatea Comisiunii numite de Boerescu însuşi? Ce l-a îndemnat să lege viitoarea Academie de Universitate, făcând-o astfel o emanaţiune directă a acesteia? Fost-a numai faptul că el însuşi fiind profesor universitar, nu vedea acest înalt aşezământ de cultură separat de Universitate ci găsea, dimpotrivă, că era foarte natural ca aceasta să-i servească de temelie, cu atât mai mult cu cât preocupările Academiei nu erau de loc străine de preocupările constante ale profesorilor universitari?

Fost-a pe de altă parte faptul că, împotriva aşteptărilor sale, Vasile Boerescu, care fusese iniţiatorul şi autorul Comisiunii, ale cărei lucrări conduseseră la proiectul Sion, se vedea exclus din Academie ca unul ce, prin pregătirea şi specialitatea sa

[1]) Art. 651 al proiectului.

culturală nu ar fi putut intra nici în secţiunea istorică, nici în cea literară, singurele admise pentru început de acel proiect? Nu aş putea afirma cu certitudine, dar înclin să cred că în aceasta trebue căutată adevărata cauză a diferenţierii celor două propuneri.

Nici proiectul lui Boerescu nu a avut o soartă mai norocoasă ca cel care-l precedase, din cauza împrejurărilor politice ale epocii, deşi autorul său a continuat să joace un rol politic de întâia mână. Legea asupra instrucţiunii din 5 Decemvrie 1864, care a avut la bază un alt proiect, nu a mai amintit nimic despre vreo societate academică.

A trebuit ca evenimentele ulterioare să aducă pe C. A. Rosetti în minister şi anume chiar la Departamentul Cultelor, pentru ca Academia Română să ia fiinţă sub forma iniţială ce-i cunoaştem. Scriitor, ziarist, editor, dar mai presus de toate om cult şi partizan al reformelor naţionale pe toate tărâmurile, Rosetti întâmpinase în trecutul lui aceleaşi neajunsuri, se sbătuse în aceleaşi greutăţi pricinuite de nesiguranţa limbii şi-şi făurise aceleaşi idealuri. Când Sion se plângea de neăpsarea contemporanilor săi, acuzându-i că nu puteau înţelege şi încuraja întemeierea unei asemenea instituţiuni culturale, dar întreţineau un club, în care se petrecea, se spuneau lucruri nefolositoare şi se jucau «jocuri speculative», nu adăuga el oare: «Dar facă-se propunere pentru un club literariu? Nimeni nu va veni, nimeni nu va contribui! D. C. A. Rosetti a cercat-o; dar cum a izbutit?» [1]). Xenopol, făcând istoricul Teatrului nostru Naţional, nu ne desvălue şi el că «multă osteneală îşi dăduse mai ales Rosetti spre a scoate teatrul din «babilonul limbistic» în care se afla căzut, fiind convins că orice osteneală de regenerare a teatrului naţional va rămânea fără efect, va fi nulă, când se va scăpa din vedere că limba formează una din primele baze ale edificiului naţional?» [2]).

Era natural dar ca, atunci când i s'a ivit prilejul şi s'a văzut în stare să ducă opera la bun sfârşit, Rosetti să păşească cu toată încrederea şi cu tot curajul la împlinirea acestui gol.

[1]) *Revista Carpaţilor*, an. I, 1860, Aprilie, p. 167.
[2]) *Naţionalul* din 15 Ianuarie, 1861; A. D. Xenopol, *Istoria Românilor*, vol. XIV, partea II-a, p. 121.

Ceea ce a și făcut în 1866. A fost ajutat în această activitate de V. A. Urechia, directorul lui general de minister.

După cum ați văzut, Academia noastră, nu a fost produsul spontan al unei voințe arbitrare; ea nu a fost rezultatul vreunei imitațiuni de moment și nici măcar acela al unui proces de mai lungă durată de adaptare a unei instituțiuni străine. Dimpotrivă, această Academie își are rădăcinile ei adânc înfipte în tot acel trecut de preocupări și de frământări culturale ale poporului nostru, având ca punct de plecare măreața și minunata moștenire lăsată de străbuni urmașilor lor necunoscuți: « creșterea limbii românești », preocupări și frământări al căror substrat îl forma convingerea că unitatea națională și, după ea, independența politică a unui popor trebuiau să aibă la temelie unitatea lui de limbă.

Cine mai poate afirma acum că în actul de naștere al Academiei Române, în decretul Locotenenței Domnești, nu se întrezărește proiectul Comisiunii din 1860? Că în acela nu întâlnim gândurile și propunerile lui Gheorghe Sion și că, în sfârșit, în ideile lui Sion nu regăsim pe Eliade Rădulescu susținut de toți reformatorii literari ai epocii sale? Lung șir de discuții și de greutăți, de dorințe și de nădejdi, de planuri și de proiecte, împletite toate ca verigele aceluiași lanț, Academia Română are cea mai nobilă ascendență ce s'ar fi putut dori. Ce admirabilă solidaritate spirituală a generațiilor, pe care timpul le desparte iar ideile le apropie și le leagă!

Pentru a sfârși, să-mi fie îngăduit un cuvânt despre iluștrii pionieri ai Societății noastre: Eliade Rădulescu a intrat în Academie, fiind numit printr'un decret din 2 Iunie 1867. El a fost cel dintâi președinte al Academiei, onoare ce i se cuvenea cu prisosință. Odată cu el au mai fost numiți August Treboniu Laurian, C. A. Rosetti, V. A. Urechia și alții.

Față de Sion, Academia și-a plătit datoria de recunoștință puțin mai târziu, la 16 Septemvrie 1868, când l-a chemat în sânul ei.

UN AN DE ACTIVITATE ÎNAFARĂ DE ȚARĂ

— CREAREA INSTITUTULUI SOCIAL AL NAȚIUNILOR —

DE

D. GUSTI

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în ședința publică dela 11 Iulie 1947

I

1. *Introducere;* 2. *Comunicare la Academia Română;* 3. *« Colectivul » din Palestina;* 4. *Națiunea Libaneză;* 5. *Comunicare la «Académie des Sciences Morales et Politiques». din Paris;* 6. *New-York, Capitala O.N.U.;* 7. *Adunarea Generală a O.N.U.;* 8. *Consiliul Economic și Social;* 9. *6 Iulie 1946;* 10. *Memoriul pentru Consiliul Economic și Social;* 11. *Institutul Social al Națiunilor;* 12. *Ecole Libre des Hautes Etudes;* 13. *Sesiunea Academiilor din Philadelphia si Washington;* 14. *Studiul Societății Internaționale la Princeton;* 15. *Prelegere, Wisconsin;* 16. *Prelegere, Chicago;* 17. *Prelegere, Harvard;* 18. *Prelegere, Yale;* 19. *Prelegere, Paris;* 20. *Incheiere.*

II

Documente: 1. *Vers une conception réaliste et scientifique de la paix;* 2. *Création d'un Institut international pour la connaissance des Nations;* 3. *Projet de Création de l'Institut Social et Economique des Nations Unies;* 4. *Memorandum sur la première étape de l'activité de l'Institut Social des Nations, vezi asemenea:* Nr. 5, 6; 7. *The Structure of Humanity;* 8. *Telegrama de numire ca profesor la New-York, din 1941; Discursul ținut în sesiunea Academiilor Americane și Străine în Philadelphia;* 10. *Al doilea discurs cu acest prilej;* 11. *Bicentenarul Universității din Princeton;* 12. *Nota lui Mr. Haitung King;* 13. *Scrisoarea D-lui Ed. Chapuisat (Genève).*

I

1. INTRODUCERE. Domnilor Colegi, după cum v'am promis, când stimatul și iubitul nostru Președinte mi-a făcut onoarea a mă saluta în prima ședință la care am asistat, după întoarcerea mea din străinătate, în această comunicare intenționez să vă prezint o serie de documente, care ilustrează activitatea desfășurată de mine timp de un an, cât am lipsit din mijlocul d-voastre, în Statele Unite și Franța.

In acelaşi timp voiu schiţa un tablou cât mai veridic şi voiu face o cronică cât mai exactă a faptelor ce se desprind din aceste documente.

Nu voiu prezenta impresii literare ori note de călătorie şi nici nu voiu face consideraţii generale şi abstracte, ci voiu înfăţişa numai bilanţul retrospectiv al faptelor văzute şi trăite, reale şi concrete, care vor forma la un loc, cu toată diversitatea lor, un film unitar şi obiectiv al mersului şi ascensiunii unei idei: Ştiinţa Naţiunilor.

Despre străduinţele şi experienţa depuse în serviciul acestei idei, aşa cum s'au desfăşurat în procesul a 14 faze de confruntare şi verificare a ei, în activitatea mea din anul 1946/1947 în Franţa şi Statele Unite, vreau să vă vorbesc.

2. COMUNICARE LA ACADEMIA ROMÂNĂ. Prima fază o constitue comunicarea, pe care am făcut-o în această incintă a Academiei Române, în ziua de 8 Martie 1946. Ce am spus atunci? Un adevăr foarte simplu, dar care-şi face drum foarte anevoios şi încet. Anume că o mai bună cunoştinţă a Naţiunilor despre ele însele va aduce după sine o mai bună cunoaştere şi înţelegere a intereselor lor sociale şi economice şi a aspiraţiilor lor etice, şi deci o mai solidă cimentare a Unităţii lor.

Trebue creată o opinie şi o unitate internaţională pe baze solide documentare, adăugam în acea comunicare, şi nu pe expresii verbale ori pe temeiuri formale, cum se practică de obiceiu şi de preferinţă şi astăzi.

Naţiunile trebuesc să vorbească direct Naţiunilor, prin mijloace directe, eficiente, reale şi ştiinţifice, şi nu prin mijloacele cunoscute, formale ori diplomatice.

Invitând Naţiunile a se cunoaşte unele pe altele, peste frontierele lor, după ce s'au cunoscut în adâncime acasă la ele, — a înţelege din ce în ce mai bine caracterul şi temperamentul naţional cu manifestările multiple şi variate de vieaţă socială a tuturor popoarelor pământului, înseamnă a le uni pe toate prin legături din ce în ce mai ferme, prin schimb de produse şi de idei, ceea ce va aduce după sine înţelegerea mutuală şi încrederea reciprocă, adică adevărata şi reala organizaţie

mondială către o pace durabilă, către progres şi prosperitate.

In serviciul acestor Idei centrale s'au pus expunerea şi propunerile mele din comunicarea pe care am făcut-o în fața d-voastre.

Cu această preocupare fundamentală am pornit la drum, punându-mi continuu întrebarea: Ce ştim noi despre vieața Națiunilor? Ce ştiu Națiunile despre ele însele şi despre relațiile necesare dintre ele? Apoi, cum se cercetează o Națiune şi cum se pot cerceta raporturile dintre Națiuni?

Cu alte cuvinte mă întrebam: cum poate exista o Ştiință a Națiunii şi cum este posibilă o Ştiință a Națiunilor, adică o Ştiință a Umanității?

3. « COLECTIVUL » DIN PALESTINA. Scurta călătorie pe mare, pe care am făcut-o pe frumosul vapor român Transilvania, cea mai bună propagandă ambulantă românească, dela Constanța la Marsilia, m'a întărit în convingerile mele şi m'a îmbogățit cu încă două argumente puternice pentru justificarea şi legitimitatea întrebărilor ce mi le puneam.

Aceasta constitue *a doua* fază a experienței mele privitoare la Ştiința Națiunilor. Oprindu-mă la *Haifa*, din Palestina, ca un incorigibil cercetător social pe teren, am cerut să văd de aproape comunitățile Kibbutz ori Kvustal, despre care auzisem vorbindu-se vag în cursul călătoriei, sub denumirea de « colectiv ».

A fost o revelație. Am descoperit cel mai remarcabil exemplu de fermă colectivă şi de comunitate cooperativă.

In drum spre *Degania*, cea mai veche formă de « colectiv », m'am oprit în biblicul « Nazareth », un sat curat arab, plin însă de biserici şi de amintiri atât de scumpe creştinismului.

In Degania am întâlnit o comunitate anticapitalistă, anticomercială, fără clase, fără proprietăți, fără monetă şi fără autoritate impusă.

Membrii acestui colectiv alcătuesc o nouă formă de familie, bazată nu pe sânge, ci pe legăturile cele mai strânse de solidaritate economică şi socială.

Comunitatea Degania formează un tip de democrație directă și socială de fapte, fără constituție ori lege scrisă, constituția fiind însăși conștiința membrilor ei.

Am vizitat cu de-a-mănuntul această societate nouă și am putut constata condițiile superioare de vieață în care trăiește. Așa, am cunoscut sala comună de mese, sala de recreație, atelierele, locuințele; am admirat apoi jocurile și exercițiile de gimnastică ale copiilor. M'a interesat în special comunitatea de copii pe trei vârste. Educația copiilor este încredințată specialiștilor. Copiii au casele lor, mobilate după vârsta lor. Ei studiază în special « Palestinografia » — adecă istoria, geografia, biologia, populația, topografia, economia, sociologia Palestinei. Biblioteca comunității este bogată și variată, accesibilă oricărui și oricând.

« Colectivul » Degania este situat în valea Iordanului.

Astfel am luat cunoștință de o nouă și mare realizare, organizarea acestei văi de către un elev al fostului vicepreședinte al Statelor Unite, d-l Henri Wallace, care, pe când era ministrul agriculturii a trimis pe d-l Walter Clay Lowdermilk, din « Institutul pentru cercetarea solului » din Statele Unite, pentru a studia valoarea pământului din Orientul mijlociu. D-sa a creat, după modelul T. V. A. (Tennessee Valley Authority) din Statele Unite, (vezi studiul meu publicat în Nr. 2 al revistei Româno-Americane), I. V. A. (Jordan Valley Authority), care a făcut din valea Iordanului centrul unei vieți nouă de viguroase creații, cu irigații, canalizări, ș.a.m.d.

Adevărata descoperire pe care o face vizitatorul Palestinei este că acolo se formează acum o Națiune, care până acum exista numai sub forme fragmentare, rasiale și confesionale, răspândite în toată lumea.

La fiecare pas se constată lupta unui popor pentru afirmarea originalității lui naționale și pentru crearea unei civilizații proprii.

Astfel s'a transformat un deșert pietros și lipsit de apă în veritabile grădini de Eden, de unde ies mii și mii de tone de portocale, mere, piersici și struguri și, din nimic, s'a creat prima și cea mai modernă industrie din Orientul mijlociu, când înainte de 1918 ea era inexistentă.

4. NAŢIUNEA LIBANEZĂ. A doua oprire a vaporului s'a făcut la Beyruth, Capitala Libanului. Aici, o nouă revelaţie.

Sosisem, când tocmai părăsise oraşul înaltul Comisar al Republicei Franceze şi se întemeiase Republica Libaneză. Mi s'a arătat cu multă mândrie noul local al parlamentului republicei.

Oraşul Beyruth se afla în plină transformare; pretutindeni se lărgea, se înfrumuseţa şi se construia.

Mă aflam în locul de naştere şi în centrul intelectual al naţiunii şi renaşterii culturii arabe.

Am vizitat minunata clădire nouă a muzeului naţional din Beyruth, care poate servi de model multor muzee din Occident. Şi am aflat acolo, că există o Naţiune Libaneză, altoită din cele mai diverse popoare. Urmaşii de 25 de secole ai Fenicienilor, Libanezii au vorbit mai întâi limba feniciană, care a cedat cu vremea locul limbii elene, apoi limbii latine, aramiene, siriene şi, în sfârşit, limbii arabe.

Naţiunea libaneză este produsul unei încrucişeri de rase, cum arareori întâlnim în istoria Naţiunilor. Astfel ea este alcătuită din semiţi (fenicieni, arameni, arabi) şi arieni (persani, mirdiţi, europeni). Asemenea întâlnim în Libania cele mai diferite confesiuni: creştini (maluiţi, maroniţi, iacobiţi), alături de musulmani (suniţi, chiiţi, druzi şi nosairi). Rasa şi Confesia au pierdut însă orice importanţă. Ceea ce contează este ţara unde se trăieşte din strămoşi.

« Noi nu suntem decât Libanezi », mi-a spus eminentul director al muzeului din Beyruth, adăugând: « Fenicienii ne sunt precursori, Arabii ne-au dat limba, dar noi suntem Libanezi ».

Am întâlnit în Beyruth un nivel de cultură neaşteptată, datorită, de sigur, faptului că oraşul posedă două mari universităţi: universitatea iezuită, franceză şi cea americană, creată în 1861.

Am vizitat universitatea americană, care posedă o organizaţie şi o activitate remarcabilă; ea numără 1938 de studenţi, de 14 naţionalităţi, aparţinând la 11 religii şi secte. Am întâlnit şi un student român.

Iată o națiune străveche, Națiunea Libaneză, conștientă de valoarea ei în lume, care joacă un rol însemnat în Liga Națiunilor Arabe și ocupă un loc important alături de celelalte Națiuni în O. N. U.

Intr'adevăr, mai târziu, am întâlnit în Consiliul Economic și Social al O. N. U. din Lake Success, pe reprezentantul Libanului, care a făcut o minunată propunere, aprobată în unanimitate de Consiliu și de Adunarea Generală, de a se traduce clasicii de significație universală și de valoare permanentă, în toate limbile. Acest proiect de caracter internațional și de o importanță capitală pentru desvoltarea cooperației internaționale în domeniul cultural, arată valoarea intelectuală a reprezentantului unei națiuni, care numără ceva peste 900.000 de locuitori.

Şi acum, Domnilor Colegi, repet întrebarea pusă la începutul acestei expuneri.

Ce știm noi despre creațiile sociale atât de însemnate din Palestina? Ce știm noi despre Națiunea Libaneză? Ce știm noi despre aceste două țări, ale cărei populații la un loc nu depășesc populația orașului București?

Palestina, Libania — au format ilustrații vii ale necesității cunoașterii Națiunilor.

5. COMUNICARE LA «ACADÉMIE DES SCIENCES MORALES ET POLITIQUES» DIN PARIS. De aceea, ajuns în Paris, în ziua de 20 Mai 1946, am făcut o comunicare la «*Académie des Sciences Morales et Politiques*», despre același subiect, tratat la 8 Martie 1946 la Academia Română, cu unele adausuri. Eram curios să văd cum va fi primită concepția mea despre o pace pe baze realiste și științifice în sânul unei instituții, care numără atâtea ilustrații în domeniile istoriei, filosofiei, economiei, diplomației și moralei.

De când făcusem ultima mea comunicare la «Académie des Sciences Morales et Politiques», înainte de al doilea războiu mondial, în 1939, s'a introdus acolo obiceiul discuțiilor după comunicări.

După comunicarea mea au luat cuvântul pentru a-şi da adeziunea d-nii Germain Martin, Firmin Roz şi abatele Sertillanges, ceea ce a determinat pe preşedintele de atunci d-l Reclus, care era în acelaşi timp şi Preşedintele Institutului Franţei, prin rotaţie, să declare că: «membrii Academiei în linii generale s'au declarat de acord cu proiectul d-voastră». Aceste cuvinte sunt caracteristice pentru a patra fază a confirmării concepţiei mele despre o pace bazată pe cunoaşterea Naţiunilor.

6. NEW-YORK, CAPITALA ORGANIZAŢIUNII NAŢIUNILOR UNITE. Mă atrăgea însă o verificare autentică şi mai largă în chiar mijlocul laboratorului, unde se pregătea noua organizare a Naţiunilor Unite. Şi atunci am plecat pentru New-York, sediul permanent al O.N.U.

Era a doua călătorie pe care o făceam în Statele Unite. Cea dintâi am întreprins-o în 1939, pentru organizarea pavilionului României la Expoziţia Internaţională din New-York.

Nici nu se putea face o alegere mai nimerită pentru Capitala O.N.U. Căci New-York este o O.N.U. în mic.

Dintre cele 55 de naţiuni, care sunt membre ale O.N.U., — 30, deci mai mult ca jumătate, au o populaţie numerică mai mică decât a oraşului New-York.

Cea mai mare organizaţie a Lumii, creată pentru a face să domnească pacea între oameni, şi-a ales sediul ei permanent în oraşul unde aproape opt milioane de oameni de cele mai deosebite nationalităţi trăiesc în pace şi cunosc binefacerile armoniei.

Populaţia din New-York vorbeşte 23 de limbi şi dialecte diferite. In 3181 de biserici, temple şi sinagoge, credincioşii aparţin la 114 de culte sau secte diferite. Printre 863.000 de copii, care frecventează şcoalele publice, toate rasele, naţionalităţile şi credinţele sunt reprezentate. In Harlem şi Lenox Avenue se află cea mai mare comunitate neagră din lume. In cartierul chinez, Chinatown, te simţi ca în China.

Sunt mai mulţi Italieni la New-York, decât la Roma şi mai mulţi Irlandezi, ca la Dublin.

New-York este o lume aparte, o icoană fidelă a continentului Statelor-Unite, care adăpostește o națiune originală, alcătuită din cele mai diferite Națiuni.

Orice străin poate găsi la New-York o mică secțiune din țara sa natală, transportată acolo ca prin miracol, cu obiceiuri, biserici, restaurante proprii. Așa, întâlnești cartiere spaniole, italiene, germane, evreești, chineze și, în mică măsură, românești.

Orașul New-York nu este totuși o adunare artificială de cartiere separate ori un aglomerat de ghettouri independente, ci dimpotrivă, ele formează o vastă familie, care trăiește, lucrează, călătorește și se distrează împreună.

New-York rămâne prin excelență orașul unde cele mai diferite popoare și rase știu să conlucreze și să conviețuiască în pace.

In anul 1683, conducerea orașului New-York a convocat în Adunare generală pe toți Olandezii, Englezii, Francezii, Portughezii și Finlandezii din oraș, pentru a-și da un nou și mai bun guvern.

O.N.U. poate găsi deci în orașul care-i este capitală un exemplu permanent, o sursă de inspirație și o regulă de conduită. Căci dacă în New-York, oraș multinațional și multicolor acei opt milioane de locuitori, trăiesc și lucrează împreună, pentruce oare Națiunile Unite n'ar forma și ele o singură și bună familie?

Orașul New-York a fost și pentru mine o sursă bogată de observații continue asupra problemei capitale ce mă preocupa, constatând însă cu surprindere, că orașul, care numără patru mari universități, precum și nenumărate fundații științifice, nu posedă vreun studiu aprofundat asupra naționalităților, care locuiesc compact în cartierele lui.

Contactul des și scrutător cu aceste cartiere a format pentru mine una dintre cele mai instructive lecții și constitue *a cincea fază* de confruntare a planului meu de cercetare cu realitățile plurinaționale și totuși unitare din New-York.

7. ADUNAREA GENERALĂ A ORGANIZAȚIEI NAȚIUNILOR UNITE. A șasea și a șaptea fază formează studiul documentar pe care

l-am întreprins pentru a cunoaşte «Catedrala modernă a Păcii», cum a fost numită O.N.U. de un om de stat francez.

Am dobândit un acces liber la toate manifestările şi organismele O.N.U., graţie unei cărţi de intrare de ziarist, pe care am dobândit-o punând la dispoziţia Secretariatului cele 3 reviste pe care le dirijez, din care două în limba franceză.

Datorită acestei situaţii de ziarist, organizaţia multiplă, variată şi în continuă transformare a O.N.U. nu mai avea secrete pentru mine.

Am cunoscut astfel toate peregrinările şi localurile O.N.U.

Am vizitat mai întâi o şcoală, — Hunter College din Bronx, — apoi o sală de bal din Hotelul Hudson, — în al treilea rând o mare fabrică din Lake Success, cu un labirint de coridoare — şi, în sfârşit, o sală de patinaj, pe ghiaţă şi pe rulete, din Flushing Meadows, — care, toate, rând pe rând, au fost sediile O.N.U.-lui.

Distanţele erau totdeauna mari, călătoria foarte obositoare şi, mai ales, care înghiţeau foarte mult timp.

Cu o altă ocazie voiu vorbi despre ce am văzut şi observat asupra activităţii febrile din aceste localuri. Acum mă mărginesc a vă comunica impresia puternică, pe care am dobândit-o, toţi acei privilegiaţi, care au avut favoarea de a asista la deschiderea Adunării Generale a O.N.U, considerată cu drept cuvânt drept parlamentul mondial ori parlamentul Omului.

Cine a cunoscut clădirea New-York City Building dela Expoziţia Internaţională din 1939 a rămas uimit de schimbarea ei, în puţin timp, într'o instalaţie maièstoasă a unei mari conferinţe internaţionale. Sala Adunării Generale constitue într'adevăr triumful arhitecturii şi al antreprizei.

Inaltă, cu o profuzie de lumină indirectă, cu o vastă hartă în albastru şi aur a Lumii, care domină enormul spaţiu şi ocupă o mare parte din zidul din fundul sălii, o hartă uşor convexă, ce dă impresia de relief. Imediat în faţa hărţii se găseşte biroul Preşedintelui Adunării, iar, mai jos de el, se află tribuna oratorilor. 55 de mese sunt aranjate circular pentru delegaţi, supleanţi şi consilieri. Vin apoi 885 locuri pentru public şi 550 locuri pentru ziarişti. Clădirea cuprinde săli

de documentare și informație, birouri, saloane mobilate în stil modern și în diferite colori, săli speciale pentru presă, radio, fotografie și televiziune. Seara, ședințele Adunării Generale în această sală făceau impresia unei mari și strălucite gale de operă.

21 Octomvrie 1946 (data deschiderii a părții a 2-a a primei sesiuni a Adunării Generale a O.N.U.) a fost o dată istorică. Regiunea îmi era cunoscută, era parcul mlăștinos din Flushing Meadow, asanat de către administrația Expoziției Internaționale din 1939. Amintirile erau covârșitoare: auzisem la deschiderea expoziției (intitulată în preajma războiului al doilea mondial, cu o ironie nevoită, « Lumea viitoare ») glasul răsunător și sigur al fostului Președinte Franklin Roosevelt, care în aplausele entuziaste ale mulțimii făcea apologia păcii. Iar acum, după șapte ani, am avut ocazia să aud în același loc discursul urmașului și discipolului al fostului Președinte, al Președintelui Truman, care făcea aceeași apologie a Păcii.

Erau orele 4½ d. a., când Președintele Truman, întovărășit de aghiotanții săi navali și militari, și-a făcut apariția într'o atmosferă plină de freamăt și aclamat de un public de 2500 de persoane, printre care delegații națiunilor, care reprezentau nouă zecimi din populația globului, și peste 500 de ziariști din toate colțurile lumii.

Președintele Adunării, d-l Spaak, salutând Adunarea și pe Președintele Truman și făcând aluzie la « scepticii, pesimiștii și negativii », care se îndoiesc de succesul O.N.U-lui, a declarat: « trebue să fim convinși, sincer și profund că O.N.U formează o comunitate umană nouă ». Și d-sa a adăugat apoi: « pentru a reuși va trebui mai întâi a practica virtutea comprehensiunii ».

Președintele Truman a ținut o cuvântare foarte importantă, unanim aplaudată și la un nivel foarte ridicat de optimism.

D-l Președinte a început cu o profesiune de credință, care a însemnat renunțarea definitivă la izolaționism. « După primul războiu mondial, a spus d-sa, Statele Unite au refuzat să facă parte din Societatea Națiunilor, locul nostru a rămas gol la prima ședință a Adunării Generale a Socie-

tăţii Naţiunilor. De astă dată ţara mea nu numai că este membră a organizaţiei Naţiunilor Unite, dar este chiar gazdă ».

Vorbind apoi despre posibilitatea unui războiu mondial, Preşedintele este convins că temerile sunt fără fundament: « Nu cred, a afirmat d-sa, că există divergenţe de interese, care se opun, astfel că nu pot fi rezolvite conform principiului Chărţii. Inainte de toate, a continuat d-sa, nu trebue să permitem ca diferenţele între sistemele economice şi sociale să constitue un obstacol pe drumul păcii ».

Preşedintele a încheiat expunerea sa într'o tăcere emoţionantă, cu cuvintele: « O.N.U. nu este un expedient provizoriu, ci o asociaţie durabilă a tuturor popoarelor lumii, pentru menţinerea păcii universale ».

Imi este imposibil să vorbesc despre acele 73 de chestiuni, care au fost obiectul rezoluţiilor adoptate în cursul sesiunii generale, unele dintre ele de o imensă importanţă mondială. Adunarea Generală a depus o muncă intensă timp de 53 de zile, având la activul ei 35 de şedinţe plenare şi 375 de şedinţe de comisii şi subcomisii. Esenţialul desbaterilor şi concluziile au fost consemnate în 10.000 de pagini (text englez şi francez).

Din rezoluţiile admise, cea mai importantă a fost, de sigur, propunerea făcută de d-l Ministru de Externe al Uniunii Sovietice, Molotov, în şedinţa din 14 Decemvrie 1946 pentru reducerea generală a armamentului şi forţelor armate. Această rezoluţie a fost votată în unanimitate şi a format punctul culminant al lucrărilor. Căci dacă desarmarea progresivă şi controlată ar deveni o realitate, toate raporturile internaţionale vor intra într'o eră nouă şi decisivă.

8. CONSILIUL ECONOMIC ŞI SOCIAL. Am cercetat de aproape toate organismele O.N.U.: complicatele organisme ale Secretariatului , Comisia energiei atomice, ca şi celelalte lucrări numeroase ale Consiliului Securităţii. De multe ori regretam timpul întrebuinţat pentru participarea la aceste lucrări, care-mi aduceau aminte de caracterizarea Congresului dela Viena: « le congrès danse, mais ne marche pas ». Consiliul Securităţii discuta, vota, dar nu progresa.

Am asistat ca observator ştiinţific şi la lucrările organizării internaţionale a Sănătăţii — şi aceasta până acum fără rezultate pozitive. Afluenţa la acest congres a fost foarte mare, fiind invitate toate ţările, fără excepţia ţărilor foste beligerante ori neutre, şi toate aceste ţări au trimis observatori oficiali, afară de România şi Siam. (United Nations. Economic and Social Council 17-th June 1946).

De sigur lucrările Consiliului Securităţii au o însemnătate capitală de actualitate politică, (deşi, cred, că nu trebue să se dea prea multă atenţie discuţiilor controversate de acolo).

Cine însă vede departe şi consideră cea mai bună garanţie a păcii în dispariţia cauzelor care provoacă războaiele, găseşte că cel mai eficace şi necesar instrument în lupta pentru pace este opera constructivă pe care O.N.U o realizează prin Consiliul Economic şi Social.

Căci în stabilirea unei păci durabile nu este de ajuns a elabora tratate ori formule de compromisuri politice, de multe ori numai aparente, ci de a opera în adâncime.

Aceasta este opera urmărită de mine cu un interes special la Consiliul Economic şi Social.

Am constatat că în sânul acestui Consiliu s'a lucrat după alte reguli, decât cele obişnuite diplomatice.

S'a lucrat mai mult cu seriozitatea unor membri de consilii de administraţie, a unor judecători dela Curtea de Casaţie, ori a unor profesori universitari, conducători de laboratorii ori de cercetări pe teren.

Fireşte, pentru mulţi sentimentul de nostalgie era mare, la gândul vechii sălii a Reformei din Geneva unde Aristide Briand a pronunţat cuvintele celebre, ascultate şi de mine: « A bàs les canons. A bàs la guerre ». Văd încă pe gentlemenul diplomat entuziast al delegaţiei australiene, care agitând batista striga: « Trois Hurràs pour Briand ».

Atmosfera de lucru a Consiliului Economic şi Social este departe de a fi un cadru romantic, ca în Geneva; ea este mai mult un cadru pentru lucrări austere şi pozitive.

9. 6 IULIE 1946. Când am sosit la O.N.U., Consiliul Economic şi Social se afla în căutarea unei metode, având con-

știința că instituția este depășită de numărul și varietatea problemelor care se tratau fragmentar și izolat, atunci când ele propriu zis aparțineau unei unități științifice.

Reprezentantul Secretariatului General la Consiliu, de formație de știință experimentală, este fostul profesor de fiziologie dela Sorbona, d-l Henri Laugier.

D-l Secretar Adjunct Henri Laugier, luând cunoștință de comunicarea mea dela «Académie des Sciences Morales et Politiques», pe care a cetit-o în manuscris, a luat întâi măsuri, ca ea să fie tipărită în revista franceză ce apare la New-York, «*La République Française*», din al cărei Comitet de redacție face parte. (Vezi studiul publicat în partea II, la Documente, nr. 1). Fiind invitat la Lake Success să-l vizitez, D-l Laugier mi-a spus textual, după notele luate de mine, îndată după conversația avută cu d-sa: «D-le Coleg, «Votre programme est magnifique». «Propunerile d-tale au întreaga mea adeziune. Sunt tocmai ceea ce ne trebue. Și noi am lucrat în această direcție, dar d-ta ne dai ceva complet și bine închegat».

După ce mi-a spus aceste cuvinte și m'a întrebat cât mai stau în New-York, a sunat și a cerut să vină d-l Alfred Métraux, șeful secției de studii, dispunând ca, negreșit, chiar a doua zi să mi se prezinte pentru a redacta împreună un plan de reorganizare fundamentală științifică a lucrărilor Consiliului Economic și Social.

In carnetul meu de călătorie găsesc această notiță: «*6 Iulie 1946*, primit vizita reprezentantului O.N.U, care-mi comunică faptul că Laugier a admis planul meu, și i-a indicat în acest sens să lucreze. Victorie!»

D-l Métraux a venit, a făcut un raport amănunțit și elogios la care, după cererea sa, am adaus unele completări esențiale, care nu se găsesc în comunicarea tipărită în «*La République Française*» (Vezi studiul publicat la Documente nr. 2).

D-sa a găsit însă, că planul meu ar fi «trop gigantesque» și «trop grandiose» și că bugetul Consiliului nu ar permite, pentru moment, o interprindere într'un stil așa de mare...

Așa dar victoria, de care vorbeam în notițele mele, era numai în principiu.

Eram în plină vară. Pe o mare căldură umidă, sufocantă, care este vara la New-York, am rămas în oraş, pentru a face corecturile şi a prepara publicarea în limba engleză a studiului meu şi pentru a sta la dispoziţia d-lui Laugier.

D-sa, înainte de a pleca în Europa, m'a asigurat încă odată, că rămâne mai departe adeptul planului meu, dar având în vedere chestia bugetară, mă sfătueşte să rog pe şefii vreunei delegaţii din Consiliu pentru a face propunerea admiterii acestui plan la prima sesiune a Consiliului.

D-sa a avut amabilitatea a schiţa chiar un proiect de cum ar trebui să fie redactată această propunere, care va avea întreg sprijinul său.

10. MEMORIU PENTRU CONSILIUL ECONOMIC ŞI SOCIAL. S'a alcătuit atunci un Memoriu documentat, pe care d-l profesor de drept internaţional dela Universitatea din Liége, Fernand Dehousse, pe atunci preşedintele delegaţiei belgiene în Consiliu, şi-a luat sarcina să-l prezinte în sesiunea din Ianuarie. (Vezi acest Memoriu, care prezintă faza a 8-a a experienţei mele, la Documente nr. 3).

D-l prof. Dehousse, unul din autorii planului socialist pentru reorganizarea Belgiei pe o bază federală, se afla la Conferenţa de pace din Paris.

D-sa, deşi îşi anunţase sosirea la New-York pentru sesiunea din Ianuarie a Consiliului Economic şi Social, a fost totuşi împiedecat a părăsi Conferinţa din Paris, telegrafiind că va face propunerea în sesiunea viitoare a Consiliului.

In această sesiune însă Belgia fiind aleasă în Consiliul de Securitate, nu mai avea căderea a lucra în Consiliul Economic şi Social. Trebuia acum o altă delegaţie să intervină în locul delegaţiei belgiene, la o altă sesiune de lucru a Consiliului. De fapt mai multe delegaţii erau dispuse să facă acest lucru. Trebuia fixat, care din ele şi când.

Părăsind New-York în 26 Februarie 1947, a rămas ca propunerea să se facă la altă dată.

11. INSTITUTUL SOCIAL AL NAŢIUNILOR DIN NEW-YORK. In acest interval de discuţii şi tratative cu organele Consiliului

Economic şi Social profesorii dela Universitatea Columbia, din New-York, au arătat şi ei un deosebit interes problemei.

In fruntea lor se afla d-l Robert Morrison Mac Iver, profesor de filosofie politică şi sociologie la Columbia University, gânditor de mare prestigiu, autor de lucrări clasice şi de reputaţie mondială. D-l prof. R. Mac Iver este considerat ca decanul sociologilor americani.

Am căzut de acord cu profesorul Robert Mac Iver, că este trebuinţă de o nouă instituţie, care să completeze O.N.U. pentru a o servi mai bine şi a o ajuta în împlinirea nobilelor şi marilor ei scopuri.

Căci dacă O.N.U. este o organizaţie de reprezentanţi ai guvernelor, este nevoie de o instituţie înafară de guverne şi care să reprezinte liber naţiunile, sub forma cea mai obiectivă a oamenilor de ştiinţă socială, o instituţie care ar însemna într'adevăr o Uniune de Naţiuni şi nu de State.

Pentru îndeplinirea acestui act de mare curaj intelectual, trebuiau acum precizate numele, metoda şi întreaga organizare a nouei instituţii. In acest scop, s'a alcătuit un comitet restrâns executiv, alcătuit din prof. Mac Iver, decanul Boris Mirkine-Guetzévitch şi din mine, care în numeroase întâlniri a discutat aceste probleme. Aceste şedinţe au avut loc la Clubul universităţii, la mine unde locuiam, ori în palatul de expoziţii şi muzeu care este sediul american al editorului lui « *Gazette des Beaux Arts* », d-l G. Wildenstein din Paris. Cele mai importante întâlniri ale noastre au fost: Prima şedinţă de constituire, din 22 Octomvrie 1946. A doua, din 6 Noemvrie 1946, când sub privirile de superioară şi nobilă energie ale celebrului tablou de Tintoreto « Francesco Duodo », la care s'a mai adăugat şi patronajul privirilor încurăjătoare ale portretului unei frumoase regini spaniole, tablouri, care se aflau în camera unde am lucrat, în palatul Wildenstein, s'a luat hotărîrea ca noua instituţie să se numească *Social Institute of Nations*, *Institut Social des Nations*, *Instituto Social dos Naciones*.

Şi, în sfârşit, şedinţa comitetului de direcţie ţinută la Clubul Harvard din New-York, în ziua de 15 Ianuarie 1947, la care au participat reprezentanţi ai Ştiinţei Sociale din Sta-

tele Unite, Mexico, Cehoslacia, Canada, Jugoslavia, Franța, Spania republicană și România. In această ședință, fiindcă d-l președinte R. Mac Iver a comunicat că ideea Institutului a purces dela mine, Comitetul de direcție m'a însărcinat să redactez programul de lucru. (Vezi textul la Documente, nr. 4, 5, 6).

D-l prof. Robert Mac Iver a fost rugat și a primit să fie Președintele noului Institut. D-l prof. B. Mirkine-Gutzévitch și cu mine fiind vicepreședinți.

Cu conducerea lucrărilor, ca Secretar General, a fost aleasă d-na Ruth Benedikt, una din cele mai cunoscute cercetătoare în domeniul antropologiei popoarelor, profesoară la Columbia University, autoarea recentei lucrări asupra poporului japonez și a unei lucrări din timpul războiului, care se află în manuscris, asupra poporului român. (Rumanian Culture and Behaviour by Ruth Benedikt, November 1943. Not for publication).

Sediul Institutului Social al Națiunilor se află acum în localul propriu al lui « *Woochefee Institute of New-York* » Riverside Drive, New-York 24, N. Y., un institut chinez, ce poartă titlul marelui filosof național Woochefee, și care urmărește trei scopuri originale: de a lupta pentru crearea unei democrații internaționale, de a înființa o universitate mondială, cu participarea tuturor națiunilor și, în sfârșit, de a edita o nouă enciclopedie, după ființa și activitatea creatoare a fiecărei națiuni în parte.

Institutul Woochefee a oferit o parte din localul lui Institutului Social al Națiunilor, tocmai pentrucă a apreciat marea afinitate spirituală între cele două institute.

(Vezi, *Link*, vol. 2, n. 1, Ianuary 1947, Woochefee Bulletin for cultural Cooperation, published by Woochefee Institute of New-York, p. 15).

Iată, domnilor colegi, după șase luni, de când am făcut comunicarea la Academia Română, s'a înfăptuit la New-York gândul exprimat atunci prin creația Institutului Social al Națiunilor.

Aceasta constitue faza culminantă a experienței mele.

Vă mărturisesc că satisfacția și emoția mea au fost mari.

Se împlinise aniversarea de 25 de ani a Institutului Social Român, care, dacă a trecut cu indiferență și aproape neobservată la noi, deși s'au publicat două volume: unul asupra publicațiilor și altul asupra cercetărilor din 626 de sate, orașe și regiuni, iată, în New-York, Institutul românesc a devenit un model și i s'a adus o recunoaștere, nu numai metodei de lucru, de către Consiliul Economic și Social și de sociologii americani, dar chiar prin însușirea titlului pentru o instituție creată a aplica această metodă la cercetările mai vaste ale tuturor Națiunilor.

Institutul Social al Națiunilor a fost deci constituit: el are program de lucru, președinte, vicepreședinți, Comitet executiv, comitet de direcție și sediu. Când eram în New-York se socotea adeziunea singură a unor reprezentanți autorizați și eminenți ai științelor sociale din 30 de națiuni. Rămânea ca să se consacre ființa Institutului într'un Congres al tuturor membrilor lui. Am fost însărcinat să propun un subiect pentru acest Congres. Am ales cea mai grea, cuprinzătoare și programatică problemă: a Umanității. (Vezi la Documente, nr. 7) și anume am sugerat discutarea a trei mari probleme, care cuprindeau în esență rostul adânc al Institutului Social al Națiunilor, de altfel ca și al Organizației Națiunilor Unite:

1. Individul, Națiunea și Umanitatea, ca unități sociale;
2. Studiul Umanității prin Institutul Social al Națiunei; și
3. Realizarea Umanității prin Națiunile Unite. (vezi Documente, n. 8).

In acest stadiu am lăsat Institutul Social al Națiunilor, înainte de a părăsi Statele Unite..

De atunci am avut puține informații asupra mersului instituției.

După corespondența primită la Paris, din partea eminentului coleg R. Mac Iver, reiese că se lucrează. De altfel și personalitatea Secretarului General, prof. Ruth Benedikt este o garanție.

Intre timp d-l Maç Iver mi-a comunicat că, având însărcinarea din partea Societății americane de sociologie, care numără peste 1500 de sociologi americani, de a constitui o « Societate internațională a Socilogiștilor », m'a rugat să

primesc Preşedinţia Institutului, cu avizul unanim al Comitetului executiv, rămânând ca d-sa să figureze mai departe ca vicepreşedinte şi membru în comitetul executiv. După multe ezitări, şi numai după a treia scrisoare de insistenţă, am răspuns profesorului Mac Iver că înţeleg să mă supun hotărîrii luate, dacă este în interesul instituţiei.

12. ÉCOLE LIBRE DES HAUTES ÉTUDES DIN NEW-YORK. Cel mai hotărît sprijin şi o adeziune fără reticenţă l-a găsit programul meu de cercetare la una dintre cele mai interesante instituţii universitare, create în timpul războiului în New-York.

Este vorba despre Universitatea franceză « *Ecole libre des Hautes Études* » în cadrul şi cu concursul cunoscutei *New School for Social Research.*

École libre a fost fondată în New-York, în 14 Februarie 1942, sub preşedinţia lui Henri Focillon, « constituită de un grup de savanţi francezi, belgieni şi din ţările de limbă franceză, care-şi au rezidenţa în America şi hotărîţi a rămânea credincioşi libertăţii » — cum sună declaraţia Consiliului de direcţie al şcoalei.

Ea a fost deci creată ca o şcoală superioară de luptă, ca un dârz exponent spiritual al mişcării rezistenţei franceze în Statele Unite.

In fruntea creatorilor acestei Universităţi franceze au fost Henri Focillon şi Henri Grégoire, ambii membri de onoare ai Academiei Române.

Genialul Henri Focillon a rămas ceea ce a fost totdeauna: un mare prieten al Românilor. Directorul marelui muzeu Metropolitan din New-York, mi-a spus că a învăţat să aprecieze şi să stimeze cultura română, de când era elevul lui Focillon, la Paris. In scrisoarea vibrantă pe care a trimis-o cu ocazia întemeierii Seminarului Iorga [1]) la « École », Focillon a regretat că din cauza suferinţei n'a putut fi, cu propriile lui cuvinte: « au milieu de vous, mes chers amis roumains, je pourrais dire mes chers compatriotes, car l'amitié que j'ai rencontrée au pays de la Dambovitza n'a pas seulement embellie ma vie, elle m'a fait l'un des vôtres pour toujours ».

[1]) Condus de D-na E. Dvoicenco.

Urmează, apoi, cel mai mișcător și reușit portret al lui N. Iorga, pentru a încheia cu aceste cuvinte: « La France libre salue avec respect ce grand citoyen et ce haut esprit. L'Ecole des Hautes Études est fière de s'associer au Séminaire qui porte son nom ». (Din « Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves. Dédié à la Mémoire des victimes de l'Invasion et de la persécution des Barbares. New-York. Editions: H. Grégoire, 1944).

Sala cea mai încăpătoare din localul lui « École libre » poartă numele lui Henri Focillon. Aveam totdeauna o senșatie deosebită de evlavie față de memoria lui Focillon, ori de câte ori făceam cursurile și conferințele în sala ce-i poartă numele.

Profesorul Henri Grégoire, din Bruxelles, în scrisoarea pe care mi-a trimis-o la New-York în ajunul plecării sale, din 12 August 1946, după ce arată cât este de mândru de a fi succesorul lui Focillon, definește « École » ca « un grand acte de foi, non seulement dans la culture latine, mais encore dans l'unité européenne ». Aflându-se în al 6-lea an academic, profesorul Grégoire găsește că École Libre « est devenue vraiment la grande université internationale de langue francaise ou si vous le preférez, une émanation universitaire de l'U.N.O. ».

Iată o bună caracterizare a lui École, care a fost dată de cel mai autorizat fondator și conducător al ei.

Reîntorcându-se la Bruxelles, Președintele lui École, profesorul Grégoire, d-l Boris Mirkine-Guetzévitch, vicepreședintele școalei a luat conducerea ei. D-sa este membru corespondent al Academiei Române și doctor honoris causa al unei universități românești; este directorul a 8 reviste și creatorul unui « Institut de studii comparative asupra Guvernelor și Educației (The Institute of Studies Comparative Government and Education), de pe lângă Teachers College al Universității Columbia din New-York.

Rareori am întâlnit un temperament mai vioiu, mai cald și mai dinamic ca d-l prof. Mirkine.

D-l B. Mirkine a organizat, cu concursul celor mai distinși membri ai Secretariatului O.N.U. o serie de conferințe asupra

O.N.U. în limba franceză la École și în limba engleză la Institutul de Studii Comparative.

La ambele serii am fost invitat să vorbesc.

Când am ținut prima conferință, d-sa m'a salutat în tripla calitate: de coleg de Academie Română, coleg de Institutul Social al Națiunilor și coleg de Facultatea de Drept dela École.

Cu prilejul sosirii în New-York a d-lui decan al Facultății de Drept din Paris, d-l Julliot de la Morandière, Consiliul Facultății de Drept și de Științe Politice al lui École a făcut două alegeri în unanimitate: prima ca profesor onorar a d-lui de la Morandière și a doua, — 15 minute după aceasta, cu expresia proprie a d-lui decan,— a mea, ca profesor de științe sociale.

Nu mă pot opri să vă împărtășesc și d-voastre cât am fost de mișcat, când atât la recepția din zi, ca și la banchetul de seară în onoarea d-lui Julliot de la Morandière, s'a proclamat oficial alegerea amândorora.

Ziua de Vineri, 20 Septemvrie 1946, înseamnă pentru mine o dată, care-mi este cu atât mai scumpă, cu cât ea amintește alegerea mea ca profesor la New School for Social Research, din 1941,— alegere ce mi s'a comunicat sub forma originală a unui contract-telegramă, din partea președintelui lui New School, d-l A. Johnson și întărit de decanul avocaților din New-York. (Vezi la Documente nr. 8).

Regimul de atunci m'a împiedecat însă să-mi iau în primire catedra.

Iar acum, după cinci ani, trecând anii războiului, precum și ai acelui regim, am avut satisfacția să redevin profesor la aceeași universitate americană. Căci École Libre des Hautes Études fiind afiliată la New School for Social Research, profesorii dela École aparțin și lui New School.

Participarea, ca profesor, la lucrările lui École libre des Hautes Études, în cadrul căreia proiectele mele au găsit o deosebit de înțelegătoare rezonanță și mai ales adeziunea decanului Facultății de Drept și de Științe Politice, d-l B. Mirkine, care mi-a acordat cel mai susținut și eficace sprijin, formează una din cele mai simpatice faze — a 10-a — a experienței mele.

Domnilor Colegi, vine acum o avalanşă de evenimente, unele mai însemnate ca altele pentru vieaţa mea trăită în Statele Unite, în anul 1946—47, despre care sunt dator să amintesc.

13. ACADEMIILE DIN PHILADELPHIA ŞI WASHINGTON. Cu câteva zile înainte de a se deschide sesiunea Adunării Generale a O.N.U., la Academiile din Philadelphia şi din Washington, ca şi la Universitatea din Princeton s'au organizat puternice manifestări pentru cultivarea şi studierea spiritului internaţional, la care am fost invitat să iau parte.

Academia Naţională de Ştiinţe din Washington împreună cu cea mai veche Academie americană, creată în 1743, în Philadelphia, sub numele de « Societatea americană de Filosofie », au avut fericita idee să invite toate Academiile din lume pentru a participa la obişnuita lor sesiune generală din toamnă.

Primind din partea Preşedintelui nostru o telegramă de a reprezenta Academia Română la această sesiune, am luat parte la lucrările Academiilor americane, constatând că, în ordinea vechimei lor, din cele 29 de Academii străine invitate, Academia noastră are rangul al 16-lea — cea mai veche fiind « Accademia Nazionale dei Lincei » din Roma, din 1603 — şi cea mai nouă « Academia Nacional de Ciencias Exactas » din Buenos Aires, creată în 1937. (Vezi, Meetings of the American Philosophical Society and the National Academy of Sciences, on the occasion of the Visit of Representatives of the Academies of Sciences of other Nations. October 1946).

Au avut loc trei serii de comunicări:

Prima serie a fost organizată de Societatea din Philadelphia despre: Rolul Americei în evoluţia de creştere a Ştiinţei (Symposium on America's Role in the Growth of Science); iar seria a 2-a şi a 3-a organizate de Academia naţională de Ştiinţe din Washington: despre « Tendinţele prezente şi Interdependenţa internaţională dintre Ştiinţe » (Symposium on present Trends and International Implications of Science) şi « Probleme de cooperaţie internaţională în Ştiinţă » (Problems of International Cooperation in Science).

După tradiția americană consacrată, punctul culminant și reprezentativ al sesiunii generale academice îl forma dineul oficial, la care luau parte toți membrii și invitații.

Era într'adevăr o adunare impozantă acest banchet! Și după părerea unui savant american, unul dintre cele mai reușite, căci pentru întâia oară pe lângă academicienii și savanții americani, participau savanți academicieni ai 29 Academii străine.

Cu o zi înainte, vicepreședintele Societății Americane de Filosofie, d-l Luther P. Eisenhart, mi-a comunicat, că Prezidium-ul mă roagă să iau și eu cuvântul la acel dineu, pentru care se făceau cu mult dinainte preparativele. In seara dineului am avut plăcuta surpriză să constat că locul reprezentantului Academiei Române se afla la masa de onoare și că el a fost desemnat să vorbească printre cei cinci vorbitori oficiali ai serii, dintre toți savanții de față, și anume: primul a vorbit d-l Harlow Shapley, din partea Academiilor americane, al doilea d-l Bernardo Alberto Houssay, din partea Academiilor din America de Sud, al treilea, reprezentantul Academiei Române, al patrulea, d-l Maurice Caullery din partea Academiei de Științe din Paris și, ultimul, Sir Alfred Egerton din partea The Royal Society, din Londra. (Vezi textul discursului ținut, la Documente nr. 9).

Din cauza grevei personalului hotelurilor din Washington, ședințele Academiei de Științe de acolo s'au ținut tot la Philadelphia.

Din bugetul prezentat de această Academie reiese că, întocmai ca și la Academia Română, îi este alipit un Consiliu Național de cercetări științifice. (National Research Council).

Preocupările centrale ale programului de comunicări ale Academiei Naționale de Științe din Washington fiind exclusiv de ordin științific internațional, m'a determinat că în a doua cuvântare pe care am ținut-o, în numele Academiei Române, pentru Academia din Washington, să caracterizez adunarea savanților chemați să ia parte la acele lucrări, ca o O.N.U. a spiritului. (Vezi la Documente nr. 10).

14. STUDIUL SOCIETĂȚII INTERNAȚIONALE LA PRINCETON. Dacă în Philadelphia s'a cultivat un spirit activ internațional științific, la Universitatea din Princeton s'a întreprins o cercetare sistematică asupra Societății internaționale.

Universitatea din Princeton, cordonul intelectual dintre New-York și Philadelphia, este o universitate aristocrată, situată într'un frumos peisagiu, cu arbori și peluze, unde se găsesc presărate case și instituții de o splendidă arhitectură. Studenților li se recomandă a se conduce ca studenți și ca gentlemeni. Am vizitat numeroase cluburi studențești, unde își au întâlnire familii din New-York și din alte părți, alături de studenții universității.

Fostul președinte al Universității din Princeton, care a fost președintele Statelor Unite, Woodrow Wilson, a dat expresie marilor obligații săvârșite de Universitate prin fraza « Princeton în serviciul Națiunii » — « Princeton in the Nation's Service ».

Cu ocazia serbării aniversării de 200 de ani de existență a Universității, întemeiată la 1746, Universitatea din Princeton a serbat bicentenarul ei într'un mod original, organizând din Septemvrie 1946 până în Iunie 1947 cincisprezece serii de comunicări asupra bilanțului și perspectivei tuturor disciplinelor științifice, la care au fost invitați savanții cei mai autorizați americani și străini. In acest fel Universitatea din Princeton a devenit în acest an centrul intelectual al Americei. (Vezi la Documente nr. 11).

Intre 11 și 14 Octomvrie a avut loc a 5-a serie de conferințe, asupra: « Desvoltării Societății Internaționale » la care am fost invitat să iau parte (The Development of International Society. Princeton University. Bicentennial Conferences. Series 1. Conference 5. 1946).

A doua oară am fost la Princeton, împreună cu academicienii străini din Philadelphia, pentru a asista la impozanta decernere a doctoratului honoris causa la 33 de savanți străini. Cu acea ocazie am făcut cunoștința cu d-l A. Einstein și cu d-l Trygve Lie, Secretarul General al O.N.U., unul dintre sărbătoriți.

Referatele asupra « Societății Internaționale » au plutit în discuții generale și sterile, ceea ce a format faza a 12-a a experienței mele.

15. PRELEGERE, WISCONSIN. Nu-și poate cineva imagina un oraș mai fermecător ca Madison, unde se află Universitatea, — un oraș ca o bandă de pământ între două lacuri. Orașul, ca și Statul Wisconsin sunt cunoscute ca unele din cele mai simpatice și democratice din Statele Unite.

Universitatea din Wisconsin este cea mai vastă și mai cunoscută dintre Universitățile de Stat americane.

Am ajuns la ora 5 în Madison, după un drum greu, de aproape o noapte și o zi; la ora 7 am luat parte la un dineu, cu 20 de profesori ai Universității, și la ora 8½ am ținut prelegerea, urmată de filmul sociologic, sonor și documentar, luat de membrii Seminarului de sociologie din București în satul Șanț, din județul Năsăud. Atât prelegerea cât și filmul au deșteptat un deosebit interes, — ceea ce s'a dovedit prin discuția vie a studenților ce a avut loc, prezidată de prof. Becker. Expunerea metodei de lucru și a rezultatelor cercetărilor pe teren a găsit un firesc răsunet, pentrucă la Universitatea din Wisconsin se află una din cele mai renumite Facultăți de « Sociologie rurală », precum și un nu mai puțin celebru « Colegiu de Agricultură ».

Imediat după prelegere, am fost rugat de unul dintre profesorii cu autoritate ai Facultății de Sociologie rurală, prof. Kolb, să iau parte a doua zi la lucrările Seminarului acelei Facultăți. Ceea ce am făcut. La lucrările Seminarului au participat, pe lângă profesorii în frunte cu d-nii Hill și Kolb, numai candidații la doctorat, în număr de peste 30 de persoane, printre care un chinez și un indian.

Profesorii și studenții, timp de două ore, mi-au pus întrebări, pentru ca la urmă d-l prof. Hill să declare, că, în special metoda colectivă de cercetări pe teren, este considerată de ei ca « o minune ».

A doua zi, foarte de dimineață, s'a anunțat la hotel unul dintre participanții la Seminarul amintit. Dați-mi voie să vă cetesc rândurile pe care mi le-a lăsat după vizita sa, tra-

duse din limba engleză. «D-l Haitung King, student avansat în Economia națională și Sociologie rurală. Se interesează foarte mult de reforma agrară din România și dorește a avea publicații privitoare la acest program. Plănuește a veni în România curând, pentru a studia și a lucra sub direcția profesorului Gusti și a școalei sale». (Vezi textul englez, la Documente nr. 12).

D-l Haitung King înainte de a pleca mi-a spus că vrea să vină în România, pentrucă a aflat că avem sate, ca și în China, ceea ce nu este cazul în Statele Unite, unde nu sunt decât ferme, că aceste sate sunt cercetate, după o metodă nouă și sunt chiar filmate, apoi cu surâsul cunoscut și după obiceiul de politeță chinezească, în modul cel mai amical, s'a închinat, m'a invitat să vin în China, pentru a comunica și acolo felul de lucru al sociologiei românești și m'a rugat să-mi îngrijesc și să-mi păstrez sănătatea.

16. PRELEGERE, CHICAGO. Dela Madison în patru ore am fost la Chicago.

Universitatea din Chicago, situată între lacul Michigan și un vast parc, ilustrează mai mult ca orice altă parte a orașului Chicago, denumirea lui de «oraș al vânturilor».

Viscolul din ziua sosirii mele în Chicago a întrecut cu mult viforul din Madison, aducându-mi aminte de cele mai grele zile de iarnă din România.

Al doilea oraș ca mărime al Statelor Unite, Chicago, este unul din marile centre feroviare al lumii moderne. Având o poziție centrală, Chicago este locul de preferință al marilor congrese americane. Printre multele și specificile curiozități, fără pereche în lume ale orașului, este biblioteca centrală din Washington Street, care posedă două duzini de sucursale, 135 de stații de împrumuturi de cărți și servicii telefonice pentru informații de tot felul, chiar pentru chestiuni de ortografie, pronunțare și curiozități literare.

De sigur însă că mândria orașului, de altfel ca și a vieței spirituale americane, este Universitatea.

Dacă Universitatea din Wisconsin ține recordul în ce privește sociologia rurală, aceasta din Chicago este cunoscută mai ales prin cercetările ei de sociologie urbană.

Pentru aceea însă expunerea mea la Universitate a fost privită cu un deosebit interes și reținută pentru a fi tipărită în revista « American Journal of Sociology », organul școalei sociologice din Chicago, fiindcă metoda despre care am vorbit se referă atât la cercetări rurale, ca și urbane.

La dejunul organizat de președintele Societății Americane de Sociologie, ca și la prelegerea ținută, am făcut cunoștința printre profesori renumiți și cu doi români, tineri distinși, unul, renumit antropolog, Ion Victor Mură (John Murra — în limba engleză), instructor în Antropologie, și al doilea păr. Trutza, candidat la doctoratul în Sociologie, cu o teză asupra stărilor culturale și sociale românești. Fiind suferind l-am vizitat în apartamentul său pe al treilea român, John Landesco, profesor vestit de Criminologie la Universitatea din Chicago și director al Institutului american de cercetare a Legii criminale și criminologiei (Research director. American Institute of criminal Law and Criminology). D-l Landesco, originar din Piatra Neamț, mi-a destăinuit la plecare că sufere de nostalgia Ceahlăului.

17. PRELEGERE, HARVARD. Dela Chicago m'am reîntors înapoi la New-York — o distanță de 16 ore — pentru ca imediat a doua zi dimineață să iau trenul pentru Boston, lângă care se află un orășel numit Cambridge, care, din 1673, adăpostește cea mai veche, bogată și celebră universitate din lume, Harvard.

Universitatea face parte de fapt din orașul Boston, numit Atena de Nord a Americii (Nashville fiind Atena de Sud). Boston este cel mai european oraș din Statele Unite. Lumea este foarte închisă, constituind o mare familie exclusivistă. Studenții din Harvard sunt totuși primiți în mod excepțional în familiile bostoniene, ca făcând parte dintr'o categorie deosebită socială.

Când cineva spune: urmez ori voiu urma la « Harvard », aceste simple cuvinte îl clasează imediat printre tinerii de

bună condiție. Un profesor din Harvard îmi spunea, că în Boston lumea te întreabă ce știi și ce cunoștințe ai?, — în timp ce în Philadelphia ești întrebat din ce familie te tragi, iar în New-York, câți dolari câștigi?

Pentru profesori și studenți este o mare onoare a face parte din acest templu universitar.

La Universitatea din Harvard am întâlnit un nou gen de Facultate, anume *Facultatea de relații sociale*, care cuprinde sociologia, antropologia, statistica și psihologia.

Acest început de Facultate de Științe Sociale, în care ar fi trebuit să nu lipsească științele economice și juridice își propune ca, din punct de vedere didactic și științific, să apropie disciplinele care în mod artificial de obiceiu fac parte din Facultăți diverse.

Am fost invitatul acestei Facultăți, și în fața membrilor ei, ca și a studenților din ultimul an, am ținut prelegerea. Decanul, unul dintre cei mai talentați dintre sociologii americani, d-l prof. Talcott Parsons m'a recomandat.

După terminarea prelegerei, cunoscutul profesor d-l Pitirim Sorokin s'a adresat cu temperament studenților, invitându-i să se ducă la Președintele Universității și să-i ceară ca să facă cercetări după modelul școalei sociologice din București.

18. PRELEGERE, YALE. Dela Harvard în șase ore am ajuns la universitatea rivală Yale, din New Haven.

Universitatea Yale este concurenta cea mai serioasă a Universității Harvard, pentru succesele ei școlare, pentru bogăția ei și pentru producția ei de oameni celebri.

Aici am întâlnit o veche cunoștință a mea, dela al 13-lea congres internațional de sociologie din Paris, 1937, pe d-l Decan prof. Maurice Davie; în cabinetul decanatului am descoperit o fotografie a congresiștilor, printre care eram și noi doi.

Textul prelegerii mele a fost reținut atât de biblioteca Facultății, cât și de aceea a Seminarului. Iar președintele Clubului studențesc sociologic, Lee, mi-a declarat, în numele colegilor săi, că față de frumusețea excepțională a satului

românesc, cum a apărut în film, şi de metoda cercetării lui pe teren, cum a reieşit din prelegerea mea, ei sunt hotărîţi la prima călătorie în Europa, să vină în România.

La dejunul dat de Facultate, am făcut cunoştinţă cu cel mai mare antropolog social american, prof. Ralph Linton, şi unul din creatorii Sociologiei regionale americane, prof. H. W. Odum.

Cu Universitatea din Yale am încheiat ciclul prelegerilor mele.

Câteva zile după reîntoarcerea mea în New-York, şi cu două zile înainte de a mă îmbarca pe vapor, am primit următoarea scrisoare din partea d-lui decan M. Davie, cu data 24 Februarie 1947.

In traducere românească începutul acestei scrisori sună astfel: « Doresc a vă comunica, cât de mult am apreciat vizita d-voastre aici. Prelegerea d-voastre, urmată de filmul documentar, a impresionat foarte mult. Indată după vizita d-voastre am convocat un Seminar pentru discuţia textului d-voastre ».

(Iwant to tell you how much we appreciated your visit here. Everyone who heard your lecture and saw your documentary films was very much impressed. Following your visit we devoted a Seminar to discussion of your paper).

La Universităţile din Wisconsin, Chicago, Harvard şi Yale am avut ocazia fericită a lega prietenii preţioase, a cunoaşte de aproape vieaţa universitară americană, adăugind încă foarte importante şi nouă caracteristici, la aceea ce ştiam dela universităţile Columbia din New-York; Princeton, din New-Jersey; Michigan de lângă Detroit; Cleveland din Ohio; cercetate mai de mult. Dar în special am avut ocazia rară să demonstrez pretutindeni necesitatea întemeierei unei Ştiinţe a Naţiunilor.

Când la dineul oficial, pe care mi l-a oferit Facultatea de relaţii sociale din Harvard, profesorul Sorokin m'a întrebat cam indiscret şi insistent să le spun, ce părere am despre defectele Sociologiei americane; după ce am declarat că nu-i găsesc defecte ci numai calităţi, am adăugat totuşi că ar fi de dorit să se concentreze marile şi bogatele forţe ale so-

ciologilor americani, pentru a întreprinde împreună, concentrați într'o instituție specială, cercetarea vastă a Națiunii Americane, ceea ce acum se face de sute și mii de instituții în mod fragmentar și fără legături între cercetări și câteodată inutil. Am avut satisfacția să constat că propunerea mea a avut aprobarea tuturor.

19. PRELEGERE, PARIS. După încheierea ciclului de prelegeri la universitățile americane, reîntors la New-York am luat parte la un consiliu al Facultății de Drept și de Științe politice de la École libre des Hautes Études, cerând și aprobându-mi-se un concediu, precum și la o ședință a Comitetului executiv al Institutului Social al Națiunilor — și apoi m'am îmbarcat pentru Paris.

Incă pe când eram la New-York am fost invitat de către prof. Gurvitch să vorbesc la « Centre d'Études Sociologiques » din Paris, nou creat cu scopul de a face cercetări și de către prof. Wright, la London School of Economics din Londra.

N'am putut să vorbesc la Londra.

Am ținut însă o prelegere despre « L'Étude de la Réalité Sociale d'après l'École Sociologique Roumaine », în localul Institutului de Oceanografie, unde se păstrează o bună amintire fostului nostru coleg Antipa. D-l prof. Lévy-Bruhl, președintele Institutului francez de Sociologie, m'a salutat cu cuvinte nespus de măgulitoare, declarând, după conferință și înainte de a începe rularea filmului, că sociologii francezi vor lua drept model experiența sociologică românească de peste un sfert de veac.

Sunt bucuros să constat că și la Paris am întâlnit o înțelegere deplină planurilor mele. Directorul Secțiunii de științe sociale de la UNESCO, d-l Dr. Arvid Brodersen mi-a dat o întâlnire, pentru a-mi spune că reține planul Institutului Social al Națiunilor pentru discuții și hotărîri viitoare, iar d-l Germain Martin, membru al Academiei de Științe Morale și Politice din Paris și fost Ministru al Finanțelor, mi-a scris, (în 12 Aprilie 1947), ca răspuns la trimiterea comunicării mele din 20 Mai 1946, tipărită, textual: « Vous êtes le chevalier de la Paix et je souhaite de tout coeur que vous soyez compris et

suivi ». (Vezi la Documente, nr. 13 și scrisoarea d-lui Ed. Chapuisat, membru corespondent al Academiei Române).

In Paris am venit în contact direct cu importante instituții, create recent, și care au arătat un interes special lucrărilor închinate cercetării națiunilor: Institut National d'Études démographiques, — Musée national des Arts et traditions populaires, — La Société d'Éthnographie française, — Centre National d'Information économique și L'Institut Français d'Opinion Publique.

Experiența din Statele Unite s'a mărit și întărit, prin contactul cu instituțiile franceze, constituind a 14-a, și ultîma fază importantă a experienței mele.

20. INCHEIERE. Iată, domnilor colegi, filmul pe care vi l-am promis la începutul acestei comunicări.

După cum ați văzut s'au perindat în fața d-voastre: popoare, orașe, instituții, persoane, curente, stări, organizări, — toate ca ilustrații ale unuia și aceluiași gând.

Dacă filmul a fost prea lung, de vină nu este producătorul, ci varietatea și întinderea cuprinsului lui.

Și încă atâtea și atâtea lucruri au trebuit să fie amânate pentru altă dată, — bunăoară, reprezentarea Academiei Române la cea mai mare serbare culturală a Românilor Americani, la Detroit și la « Vatra Românească », cu ocazia a 40 de ani dela apariția primului ziar românesc din Statele Unite «America» [1]).

Plin de recunoștință, aduc cele mai mișcate și calde mulțumiri tuturor care m'au primit atât de cordial, colegial și amical. Am întâlnit pretutindeni o atmosferă de primire simpatică, ce a întrecut cu mult așteptările mele.

Imaginea de ansamblu, care se desprinde din comunicarea mea, este aceasta: acele 14 faze ale gândirii și experienței, care au format străduințele mele continue și intense, fără pauză și răgaz, timp de un an, în Franța, și Statele Unite, așteaptă cu încredere faza ultimă de consolidare a Institutului Social al Națiunilor din New-York. Până atunci constatăm că Institutul există și activează.

[1]) Precum și parohia Sf. Dumitru din New-York a vrednicului părinte V. Hațiegan.

Din călătoria de studii m'am întors mai convins ca oricând, că toți oamenii și toate popoarele, conștienți de primejdiile și necesitățile tragice ale orei, trebue să se angajeze pretutindeni într'o imensă sforțare de cercetare și de interdependență realistă, care va trebui să ajungă în satele cele mai mici ca și în orașele cele mai întinse ale Lumii, pentru a crea acea forță irezistibilă a comprehensiunii, singura capabilă a impune o pace durabilă și definitivă.

Ne trebue o cruciată universală pentru o pace de reală cooperație și de frățească uniune între toate Națiunile Globului, pe baza cunoașterii lor mutuale.

Ne trebue un plebiscit real și științific de fiecare zi al Umanității. Acesta este scopul suprem urmărit de Institutul Social al Națiunilor din New-York, capitala Organizației Națiunilor Unite.

II

D O C U M E N T E

I.

VERS UNE CONCEPTION RÉALISTE ET SCIENTIFIQUE DE LA PAIX[1])

par *D. Gusti*

Les organisations internationales ont eu deux grands problèmes à résoudre au cours de ces dernières années.

D'abord un problème négatif: comment prévenir, empêcher ou supprimer les guerres au moyen d'instruments politiques et juridiques tels que l'arbitrage, les procédures juridictionnelles, le désarmement, la sécurité collective, moyens d'action qui ont passionné l'opinion publique et les gouvernements avant que n'éclate la seconde guerre mondiale, mais qui se sont révélés inefficaces, incapables d'arrêter la catastrophe.

Ensuite un problème positif: comment organiser et construire la paix de manière à tenir compte de l'évolution et de l'état de fait des nations. L'échec de la S.D.N. est dû à la disproportion qui existe entre la nature politico-juridique des rapports entre les Pays et leur structure sociale et économique.

On n'a pas encore écrit l'histoire détaillée de la S.D.N. au cours de ses vingt années d'existence; il faut pourtant que l'on constate non seulement les lacunes du pacte, mais aussi les raisons profondes de son insuccès. Il faut également établir le bilan des déficiences et l'inventaire des erreurs commises. Toutefois, il convient de reconnaître à la S.D.N. le mérite d'avoir accumulé une riche expérience, féconde en enseignements de choix pour les observateurs de la vie internationale. L'entreprise genevoise nous apprend qu'une organisation internationale ne peut être considérée comme une panacée universelle: il ne s'agit point d'une formule magique, d'une affirmation de mysticisme humanitaire revêtue d'apparences juridiques pompeuses qui font

---

[1]) *La République Française* est hereuse d'être la première à publier l'importante communication faite par le professeur D. Gusti à l'Académie des Sciences Morales et Politiques, à Paris, le 20 Mai 1946.

Studiul publicat în vol. III, n. 9. Septembrie 1946, New-York al revistei; a apărut şi în versiune engleză sub titlul: « Toward a realistic and scientific Conception of Peace ».

*53**

songer à ces admirables paroles: « Il y a des mots qui sont comme des tambours: beaucoup de bruit, rien au dedans ».

Le pacifisme, c'est-à-dire la volonté de paix, possède une valeur décisive, capable de créer une communauté internationale viable, réelle, et non point seulement sur papier, lorsqu'il repose sur les possibilités et la nature profonde des réalités nationales et internationales.

L'expérience genevoise a le grand mérite d'avoir démontré que les plus belles institutions politiques, les meilleurs travaux des juristes, les assemblées fréquentées le plus assiduement, les tribunaux d'arbitrage les plus impartiaux, l'idéalisme le plus élevé, la jurisprudence la plus avisées et les hommes d'état aux pensées les plus audacieuses ne peuvent rien réaliser de durable, si le fondement social et économique des nations ne correspond pas à l'édifice politique et juridique que l'on veut pacifiquement construire.

En vérité, nous nous demandons — abstraction faite de certaines activités techniques dans lesquelles la S.D.N. s'est engagée et qu'elle a en partie menées à bien, tels l'organisation du travail et le contrôle de la santé publique, — nous nous demandons donc à quoi ont bien pu servir le vaste organisme créé en 1919, les grands programmes mis en chantier, les plans de fédération internationale et les projets d'institutions bâties au dessus de la souveraineté des Etats. Tout cela n'eut qu'une valeur éphémère: le point de départ était faux. On a mis l'accent plutôt sur la nature des rapports juridiques et politiques qui s'établissent entre les nations et non pas sur la structure sociale de ces rapports. Il existe en effet un pacifisme formel, utopique, fondé sur l'abstrait: mécanique homicide, génératrice d'une paix transitoire entre deux guerres, simple pause avant un massacre qui approche. « On prépare la prochaine ». Ainsi peut-on caractériser le rôle d'une paix de ce genre, paix toute formelle, encadrée par deux guerres.

Il nous faut au contraire un pacifisme réel, scientifique, qui sache tenir compte des enseignements de la science sociale, qui fasse de la paix un objet de connaissance et qui prenne pour point de départ l'étude de la structure sociale et économique des nations.

Telle est la mission profonde de l'Organisation des Nations Unies. Elle se distingue de la Société des Nations par un trait de caractère essentiel: sa raison d'être principale est en effet d'organiser les Nations (on le voit au titre qu'elle porte) et non pas les Etats. La S.D.N., au contraire, portait un titre impropre et faux. Elle aurait dû s'appeler: Société des Etats.

L'idée grandiose et salvatrice de maintenir la paix par la fraternité entre les nations exige avant tout, et de façon naturelle, un concours effectif de la part des nations elles-mêmes. A cet égard, la Charte des Nations Unies, telle que l'a rédigée la Conférence Roosevelt de San-Francisco le 26 juin 1945 ne contient que des dispositions vagues. Les principes de base sur lesquels doit se fonder l'édifice de l'ordre mondial sont souvent imprécis.

Ainsi, le préambule de la Charte contient un accouplement de termes qui surprend: « Nous, peuples des Nations Unies — déclare le texte — décidés à défendre les générations futures du fléau de la guerre, qui à deux reprises dans l'espace d'une vie humaine a imposé à l'humanité d'indicibles souffrances ». On parle des « peuples des nations », comme si les nations étaient constituées par des peuples.

Mais l'imprécision dans le choix des termes employés ne cessent d'apparaître plus évidentes à mesure que l'on avance dans la lecture de la Charte. Ainsi, per exemple, l'article 3 désigne comme membres de l'organisation des Nations Unies non plus les peuples, dont il s'agissait tout à l'heure, mais les Etats. En voici le texte: « Sont membres fondateurs des Nations Unies les Etats qui ont pris part à la conférence ».

Dans l'article 75, on introduit un nouveau terme: celui de « territoire ». « L'organisations de Nations Unies, déclare cet article, établira sous son autorité un régime international de tutelle pour l'administration et la surveillance des territoires qui seront placés sous ce régime ». L'article 76 revient sur cette expression de « territoire » et parle de la « population » de ces territoires. Ainsi, l'on se propose à l'alinéa b « de favoriser le progrès politique économique et social des populations des territoires sous tutelle ».

Donc: nation, peuples des nations, états, territoires, populations des territoires, tels sont les termes ambigus, employés sans précision suffisante pour définir les réalités particulières auxquelles est consacrée la Charte.

Une paix véritable, effective, ne peut être que le résultat d'efforts continus et d'une volonté inébranlable de la part de la majorité des nations du monde. La sécurité internationale ne peut être fondée simplement sur des principes généraux: elle doit être organisée en étroite liaison avec la vie concrète des nations.

Une organisation internationale ne devient une réalité vivante que si les nations parviennent à s'entendre effectivement les unes avec les autres, et non point seulement de manière provisoire, temporaire et accidentelle. Les textes d'accords internationaux sont indispensables, certes, mais ne suffisent pas à assurer le succès d'une organisation: il importe que l'entente se fonde sur des intérêts communs tirés au clair par des recherches approfondies. La paix universelle est indivisible en ce sens qu'elle exige la communauté universelle des nations.

Il s'agit donc de créer entre les nations un minimum d'homogénéité, afin que chacune d'entre elles puisse s'intégrer de façon honnête et sincère dans le système général: ce système sera élaboré selon une méthode non pas déductive, mais inductive. Il devra correspondre en effet aux aspirations sociales et humanitaires de chaque nation prise à part et d'une époque prise dans son ensemble. Il nous faut une paix inductive, réelle, sociale et économique par sa constitution même et non une paix déductive, formelle, ne reposant que sur des règles exclu-

sivement politiques et juridiques. Il nous faut une paix qui ne soit pas l'illustration de la formule fameuse de Renan: « Nous vivons du parfum d'un vase vide ». Il nous faut une organisation internationale qui ne soit pas conçue comme un simple instrument politique, mais qui possède une structure sociale, économique, spirituelle, et politique cohérente. Un des graves problèmes qui se posent à la démocratie internationale est précisément de savoir découvrir la vie internationale elle-même et de savoir appliquer à la communauté internationale les méthodes de la connaissance scientifique. .

On ne saurait découvrir le véritable fondement de la sécurité permanente qu'au moyen d'une patiente et pénétrante méthode d'analyse et de synthèse et d'étude des nations: cette méthode, d'ailleurs, n'exclut ni l'enthousiasme, ni l'adhésion généreuse, ni l'affirmation d'une fraternité largement étendue. Adressons-nous à cet univers qui s'offre à notre étude pour apprendre le langage de la collectivité et d'objectivité, pour découvrir les données permanentes, profondément sociales économiques, spirituelles et politiques des nations humaines. Ainsi la solution du problème central, la recherche du facteur décisif pour une paix véritable, résident une fois encore, dans la connaissance de la structure sociale et économique des nations.

Nous devons étudier les immenses problèmes sociaux, économiques, politiques et culturels du monde moderne dans un esprit de grand courage intellectuel, avec des méthodes sévèrement réalistes, avec une scrupuleuse attention scientifique, — sans négliger de faire appel aux représentants de la science sociale dans le monde. Il s'agit d'une discipline nouvelle: *la science des nations, la science des rapports entre les nations ;* elle est destinée à remplacer l'ancien cannibalisme international, et doit apporter au monde la paix véritable, voilà une cause digne, croyons-nous, d'être servie. Et nous citerons ici les mémorables paroles du Président F.D. Roosevelt, extraites du discours qu'il préparait quelques heures avant de mourir et qu'il prononcait à l'occasion de « Jefferson Day », paroles qui, à elles seules, nous tracent tout un programme:

« Aujourd'hui nous nous trouvons, écrivait Roosevelt, en face de ce fait essentiel: si nous voulons que la civilisation survive, il nous faut cultiver la science des relations humaines, développer l'habilité des peuples, de tous les peuples, à vivre et à travailler ensemble dans un même monde et en paix ».

Quelles furent jusqu'à présent les institutions consacrées à la connaissance des nations? Quelles furent les méthodes employés? Prenons l'exemple de Genève. Née en désordre en 1918, accueillie au début par un enthousiasme frénétique, la Société des Nations est morte dans la confusion, non sans avoir provoqué des déceptions cruelles: il lui a manqué une méthode de travail.

Tout le monde connaît le système des fameuses commissions de la S.D.N.: on convoquait à la hâte des experts pour étudier tel ou te problème, on nommait des rapporteurs, on élaborait des projets sans

une information approfondie et méthodique, et ces projets, la plupart du temps, ne voyaient pas le jour.

L'organisation des Nations Unies prévoit, elle aussi, dans sa Charte, des mesures nombreuses qui manquent pourtant de consistance et de clarté. Le paragraphe 4 de l'article premier définit cette organisation comme « un centre où s'harmonisent les objectifs particuliers des nations en vue d'atteindre des buts communs ». Tout le long de la Charte, il est question de poursuivre ou de promouvoir des études (art. 11 et 13), de mener des enquêtes (art. 33 et 34), d'apporter des solutions (art. 55), de rédiger des rapports réguliers (art. 64), de réunir et de répendre des informations (art. 65), de constituer des questionnaires (art. 68). Mais la Charte ne dit pas quels doivent être les organismes chargés d'exécuter ces opérations complexes.

Elle parle en effet d'une manière générale de commissions (art. 63—70), d'organisations non-gouvernementales (art. 71), et surtout d' « Institutions internationales spécialisées », mais nulle part elle n'explique avec précision comment seront aménagées ces institutions ni comment elles devront travailler.

Dans sa forme actuelle, la Charte des Nations Unies est perfectible assurement. Elle a besoin d'une amélioration capable d'atteindre les objectifs essentiels qu'elle se propose: la connaissance mutuelle et l'union fraternelle des nations. Dans l'esprit de la Charte, îl faut donc créer un « Institut international spécialisé », qui possède un caractère permanent, à la différence des commissions temporaires, et dont le travail méthodique s'oppose aux improvisations hâtives qui ont été la règle jusqu'à ce jour. L'objet des recherches engagées par cet Institut ne peut être un monde abstrait, mais un monde concret, à savoir les nations qui font partie de l'O.N.U. et la synthèse finale de ces recherches est la science positive des nations, c'est-à-dire la science de l'Humanité, une Humanité jaillie d'un nouveau nationalisme, c'est-à-dire issue de la conscience même des nations qui la composent.

Il s'agit de supprimer la confusion encore régnante entre un nationalisme qui s'imagine être un but en soi, qui refuse d'admettre que les nations dépendent de façon étroite et nécessaire les unes des autres et un internationalisme qui refuse de reconnaître le principe de la souveraineté des nations et va jusqu'à leur dénier le droit d'une existence propre. Le néo-nationalisme bien compris mène à l'internationalisme: il n'est pas en opposition avec lui, il en représente la suite naturelle, le développement normal et la forme la plus haute. De cette manière, l'Humanité internationale devient une réalité.

L'Institut international que nous préconisons part des faits et non de certains postulats. Il s'appuie sur les matériaux par l'expérience et non sur des jugements utopiques. Il nous empêchera d'errer davantage sur l'océan brumeux de l'internationalisme, au hasard d'une navigation sans gouvernail ni compas. Il sonne la mobilisation de toutes

les forces scientifiques de l'univers afin de donner à la paix un compas et un gouvernail.

Les meilleurs instruments de travail mis au service de la paix sont donc les Instituts de recherches scientifiques créés dans chaque nation affiliée à l'O.N.U. et aussi l'Institut Central international installé au siège même des Nations Unies. Cet Institut Central unira tous les Instituts nationaux dans un organisme fédéral. Il aura la tâche non pas simplement de centraliser les recherches poursuivies dans chaque nation, mais aussi d'améliorer la qualité de ces enquêtes partielles de manière à fonder en valeur la science de l'Humanité, base solide sur laquelle on pourra construire un nouveau monde pacifique.

Nous ne nous faisons aucune illusion sur la redoutable complexité des tâches qui attendent des organismes de ce genre.

Les Instituts Nationaux et l'Institut Central International pour l'étude et la meilleure connaissance des Nations ne seront pas de simples bureaux techniques d'entente internationale, sans objectifs ni ambitions propres. Ils seront, bien au contraire, des organismes dynamiques et audacieux, des créations neuves à qui l'objet même de leur travail, les principes de leur organisation et le mécanisme de leur fonctionnement donneront efficacité et courage.

Ces Instituts ne se borneront pas à représenter, par leur seule existence, l'incarnation d'une idée dominante de paix: ils agiront dans le domaine de la vie sociale, économique, politique et spirituelle, que marque le signe de l'interdépendance universelle. Leur action fera de l'idée de paix une réalité authentique, et des réalités nationales, une réalité mondiale.

L'Institut Central International pour l'étude et la meilleure connaissance des Nations aura une quadruple mission à remplir:

1. Il sera un Institut scientifique, chargé de stimuler dans chaque nation la création d'instituts particuliers. Ces Instituts, par l'intermédiaire de représentants autorisés, établiront en commun un programme de travail et définiront une méthode unifiée de recherches. L'Institut Central classera les résultats des enquêtes et opérera un premier travail de synthèse.

2. L'Institut Central agira dans le sens de l'Interdépendance active entre les nations, il les instruira, les formera dans un esprit d'unité, afin de créer une communauté internationale réelle et vivante. La connaissance systématique de l'état social, économique, politique et spirituelle des nations, la connaissance de leur comportement à l'intérieur de leurs frontières et dans leurs rapports avec les autres nations sont ici indispensables.

3. L'Institut Central sera un organisme de coordination. Il harmonisera l'activité de tous les instituts chargés dans l'univers de l'étude et de la connaissance de l'état social économique et culturel des nations.

4. L'Institut Central sera un organisme consultatif permanent, chargé de fournir les études, informations, enquêtes, questionnaires et solu-

tions de problèmes, dont il est fait mention dans la Charte des Nations Unies.

L'Institut Central International que nous préconisons doit être, en d'autres termes, l'institution de base de l'Organisation des Nations Unies.

Le problème de l'organisation internationale n'est pas un objet de spéculations théoriques; c'est un problème pratique qui demande à être résolu dans la réalité vivante. Aussi, allons-nous présenter un Avantprojet d'organisation de l'Institut International Central pour l'étude et la meilleure connaissance des Nations:

I. Conseil et Comité de direction.

II. Secrétariat Général.

III. Directions.

1. Première Direction: *Relations* avec les Instituts et les Sociétés des différentes Nations—Appui et encouragement pour la création d'Instituts nationaux là où ils font défaut.

2. Deuxième Direction: *Documentation.*

a) Service des bibliothèques (livres, périodiques, fichier central des publications mondiales relatives à l'étude et à la connaissance des Nations).

b) Service des dossiers classés par questions et du matériel d'information inédit — (manuscrits, rapports et publications de tout genre, relatifs aux réunions, aux conférences internationales, ou aux assemblées et congrès nationaux ou internationaux).

c) Service de la statistique (chargé de dresser des statistiques mondiales selon des régles uniformes).

d) Service de la cartographie (chargé de dresser des cartes mondiales selon des règles uniformes).

e) Service photographique (classement et conservation des photographies; laboratoires chargés de la documentation photographique systématique et mondiale).

f) Service des films documentaires et des prises de vues sur le terrain à l'intérieur des différentes nations.

3. Troisième Direction: *Etudes.*

A) Organisation systématique des études selon une méthode commune dans toutes les Nations par l'intermédiaire de leurs Instituts nationaux. Rassemblement des résultats acquis, études comparatives, création d'une oeuvre de synthèse: la science des nations.

B) Classement des matériaux par rubriques et par nations au siège de l'Institut Central, par rubriques au siège des Instituts nationaux.

C) Rédaction et publication des résultats des recherces dans la collection «Encyclopédie des Nations».

4. Quatrième Direction: *Liaison et interdépendance entre les Nations:* recherche et diffusion des connaissances de tout genre relatives à l'intelligence réciproque des nations. Echange systématique et continu sur le plan international des valeurs économiques et financières, sociales

et culturelles de chaque nation prise à part. (Science, philosophie, littérature, théâtre, arts plastiques, musique).

A) Service des expositions périodiques au siège de l'Institut Central et des expositions ambulantes au siége des Instituts nationaux.

B) Service du Musée permanent au siège de l'Institut Central et des Musées permanents au siège des Instituts nationaux — (musées relatifs à la vie des Nations).

C) Service de la diffusion systématique parmi les nations, des films nationaux et internationaux.

D) Service de l'Université des Nations.

a) Cours et conférences sur la vie des nations, appuyés sur les études de l'Institut et donnés au siège central, en collaboration avec les services de documentation et d'information énumérés ci-dessus.

b) Cours et conférences par correspondance.

c) Préparation des méthodes et des cadres du personnel des recherches au siège principal et aux sièges des Instituts nationaux. Echange systématique et continu des valeurs nationales spirituelles et économiques par la radio, la presse, les publications et la correspondance.

5. Cinquième Direction: *Coordination.*

A) Coordination des institutions créées par l'O.N.U. ou affiliées à cet organisme (B.I.T.; UNESCO, etc.).

B) Coordination des Institutions nationales ou internationales étrangères à l'O.N.U.

Enfin, 6. Sixième Direction: Direction consultative pour l'étude et la rédaction des Avis demandés par les organes des Nations Unies. « Elaboration des études, des enquêtes, des questionnaires et des informations », en vertu des dispositions de la Charte des Nations Unies (articles 11,13,33,34,55,64,65,88).

Il importe de créer les Instituts Nationaux et l'Institut Central International pour l'étude et la meilleure connaissance des nations. Il s'agit là d'un devoir impérieux, dicté par les exigences essentielles de la vie internationale. Ces Instituts permettront de prendre une connaissance fidèle des besoins et des aspirations de l'Humanité.

Ils formeront une centrale destinée à connaître et à faire connaître la vie universelle sous tous ses aspects. On y verra naître la conscience de l'ensemble international: mais l'humble détail national ne sera pas déconsidéré pour autant. Bien au contraire, c'est lui qui servira de base et d'instrument.

La science sociale nationale et internationale saura ménager la transition nécessaire entre le présent et l'avenir. Elle imposera une discipline à l'idéalisme de certains esprits; elle dissipera les appréhensions et les préjugés de beaucoup d'autres.

Le problème de la paix devient donc aujourd'hui, sous l'ombre menaçante de la famine et de la bombe atomique, un problème gigantesque: c'est tout l'humanisme de la paix qui est en cause, c'est la constructon même de l'Humanité.

La Paix, jusqu'à présent fut une théorie généreuse, une grande idée; mais elle va quitter le domaine de l'utopie pour devenir une nécessité, pour passer dans la vie elle-même.

Les nations vont s'unir dans le culte de la vérité, dans le respect et l'estime réciproques; elles conquerront la paix en s'appuyant sur un examen objectif des difficultés qu'elles traversent. Cet examen leur permettra d'aborder en commun les problèmes à résoudre, et de se comprendre les unes les autres en connaissant mieux les traits du caractère spécifiquement national de chacune d'entre elles.

Ce qui semble aujourd'hui une utopie aux sceptiques, une impossibilité aux pseudo-réalistes, deviendra un jour une réalité qu'entrevoient déjà certains hommes d'Etat; l'O.N.U. prendra figure de parlement universel. Les nations y seront représentées par leur vote direct. Ce parlement n'aura qu'un objectif; l'organisation de la paix.

On élira un gouvernement mondial, choisi parmi les membres de cette assemblée.

On créera de la sorte la plus grande autorité souveraine du monde: elle prendra en charge le destin de tous les peuples. Ainsi naîtra un nouveau style de vie internationale, non seulement libéré des inquiétudes de la guerre, mais fondé sur la compréhension des réalités sociales et nationales; une harmonieuse cohésion pourra s'établir: elle reposera sur des intérêts communs, sur l'idéal commun d'une Humanité composée de Nations libres et égales entre elles, habitées par des citoyens libres et égaux entre eux sans discrimination de races ni de croyances.

Ainsi s'organisera le Monde sur des bases nouvelles, ainsi s'ouvrira dans son histoire une ère grandiose.

L'univers sortira de la période des aspirations générales et abstraites, des espérances magnifiques mais nébuleuses pour entrer dans celle de l'organisation concrète, active et effective de l'Avenir.

Pour la première fois dans l'histoire universelle, l'Humanité prendra connaissance et conscience d'elle même.

Alors la paix deviendra une réalité.

2.

UNITED NATIONS — NATIONS UNIES

Création d'un Institut international pour la connaissance des Nations.

Le Professeur D. Gusti préconise la création d'Instituts Nationaux et d'un Institut Central International pour l'étude et la connaissance des nations dans l'expoir de parvenir à une meilleure entente internationale reposant sur une science des nations.

Le but de ces Instituts sera de poursuivre des recherches systématiques dans le but de réunir des données qui permettront de connaître non seulement l'état social de chaque pays mais aussi ses besoins et ses aspirations.

La documentation réunie par ces centres ainsi que les synthèses qui en sortiront serviront de base à une coopération internationale et fourniront aussi les faits concrets sur lesquels pourra se fonder une politique intelligente et rationnelle.

Les instituts ne se borneront pas à étudier la réalité sociale, mais utiliseront les connaissances acquises pour faire des recommandations et signaler les dangers existant dans le développement de la vie nationale.

L'objet immédiat des études que chaque institut se proposera sera celui des unités de la vie sociale. L'explication de la vie sociale n'est possible que si l'on est à même d'interprêter les relations de la société avec le milieu géographique, avec le milieu biologique, avec le milieu historique et avec le milieu psychique. Donc une science des nations demande la coopération de spécialistes de toutes disciplines.

b) Cet idéal pourra être réalisé par des instituts nationaux installés dans chque pays membre des U.N. Ceux-ci seront en fait des universités de la nation dans laquelle des spécialistes appartenant à différentes disciplines se consacreront à l'étude des différents aspects de la vie nationale et aussi du cadre géographique dans lequel elle se déroule. L'accent sera mis sur la recherche directe, sur le terrain.

Une importance toute particulière sera attachée aux recherches collectives faites dans les communautés rurales selon la méthode employée avec tellement de succès par le Professeur Gusti en Roumanie. Des équipes de chercheurs procéderont à une étude systématique de tous les aspects de la vie sociale et ensuite coordonneront leurs résultats pour aboutir à une synthèse.

C'est de la somme de ces synthèses que l'on aboutira à la synthèse finale de la nation.

c) Les instituts nationaux ne peuvent parvenir à une connaissance et à une saine interprétation des faits sociaux que s'ils sont capables de faire abstraction des frontières nationales pour embrasser des unités géographiques et ethniques plus vastes. C'est pourquoi les instituts nationaux doivent dépendre d'instituts régionaux qui s'occuperont d'aires plus larges. Ainsi, au-dessus des instituts nationaux balkaniques il y aura un institut des Balkans.

d) Instituts nationaux et régionaux dépendront d'un Institut Central International qui assurera: 1. les relations avec les instituts et les sociétés des différentes nations; 2. centralisera la documentation qui consistera en un service de bibliothèque, en dossiers, en un service de cartographie et de photographie. L'Institut central s'occupera aussi des directives générales et cherchera à élaborer une méthode de travail unique.

Une des fonctions de l'Institut central consistera à organiser la diffusion des connaissances de tout genre qui pourront aider à l'intelligence réciproque des nations. Les échanges des données économiques et financières et des informations sociales et culturelles pourront avoir lieu par l'intermédiaire de l'Institut.

Le système préconisé par le Professeur Gusti est d'ailleurs résumé sous forme graphique dans les tableaux qui accompagnent cette note.

Alfred Métraux

I. INSTITUTS NATIONAUX

I. *Etudes — Recherches — Objectivement — Scientifiquement.*

1. Le Plan des Recherehes — des faits — de la Réalité Sociale et Nationale.

Le social:		*Unités sociales:*
a) Conditions:	physique	Famille
	biologique	Classes
	psychiques	Villages
	historiques	Villes
b) Activités:	économique	Régions
	spirituelle	Nations
	politique — administrative	Etats
	juridique	Eglises

2. *La méthode*

Directe — Collective — Par équipes.

3. *Les résultats: a)* Classification, *b)* Rédaction (Analyse, Synthèse des Unités Sociales, — La Nation).

4. *Les publications: a)* Bulletin, *b)* Revue, *c)* Collection des travaux: *La Science de la Nation.*

5. *L'Université de la Nation: a)* Préparation de la Méthode — du plan et des cadres scientifiques, *b)* Communication des résultats.

6. *La documentation de la Nation sur la Nation: a)* Statistiques, *b)* Carthographie, *c)* Bibliothèque et Dossiers, *d)* Centre des Photos, *e)* Centre des Films, *f)* Centre des Musées, *g)* Centre des Expositions.

7. *Office d'information: a)* Presse, *b)* Radio.

II. 1. La Liaison avec des Instituts Nationaux Voisins — de la Région — et avec l'Institut Central.

2. L'interdépendance entre les Nations voisines et entre toutes les Nations du Monde.

II. INSTITUTS NATIONAUX RÉGIONAUX

(Fédération des Instituts nationaux par régions)

I. Recherches collectives des Instituts nationaux.

II. Interdépendance entre les Nations voisines de la région.

III. Liaison avec l'Institut Central.

1. Amérique du Nord.
2. Iles Caraïbes.
3. Amérique du Sud.
4. Europe Occidentale
5. Europe Orientale.

6. Union Soviétique.
7. Moyen Orient (Afrique du Nord).
8. Afrique du Sud (Birmanie et Ceylan).
9. Chine — Australie.

III. INSTITUT CENTRAL DES NATIONS

(Fédération des Instituts nationaux et des Instituts nationaux régionaux)

I. *Le centre des études et recherches.*

1. Plan comun du travail.
2. Méthode commune de recherche.
3. Recherches Internationales.
4. Création des instituts nationaux.
5. Unifications des recherches des Instituts nationaux et régionaux.
6. Redaction synthétique.
7. Publications: *a)* Bulletin, *b)* Revues, *c)* Collections.
   La Science de l'Humanité.
8. L'Université Centrale des Nations.

Préparation du plan de la méthode commune — des cadres des recherches pour les Instituts nationaux — Communication des résultats.

II. *L'Interdépendance entre les nations.*

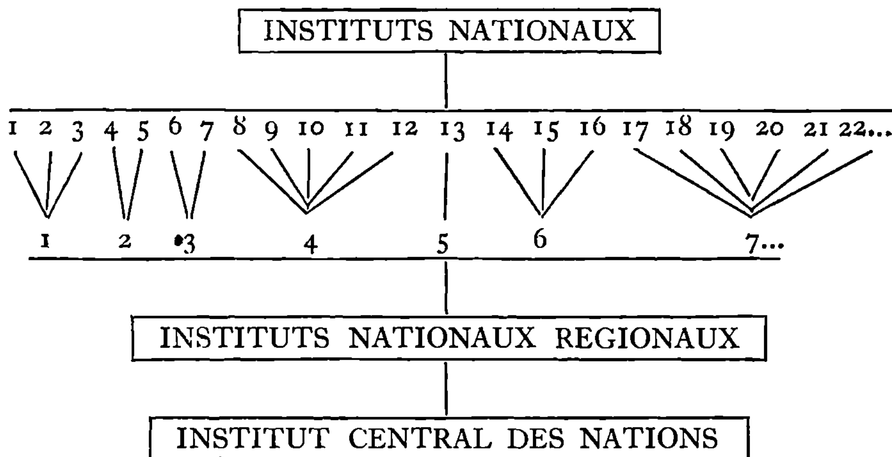
1. La circulation systématique des résultats.
2. La circul tion systématique des documentaires (Musée, photo, cartes, films, expositions).

III. *Office d'Information.*

IV. *Organe de Coordination.*

V. *Organe consultatif.*

IV.

D. Gusti.

3.

PROJET DE CRÉATION DE L'INSTITUT SOCIAL ET ECONOMIQUE DES NATIONS UNIES

L'organisation des Nations Unies est définie par l'article 4 de la Charte comme étant un «centre où s'harmonisent les objectifs particuliers des nations en vue d'atteindre des buts communs».

La Charte souligne la nécessité qu'il y a, pour remplir cette mission, de «poursuivre et promouvoir des études» (art. 11 et 13), «mener des enquêtes» (art. 33 et 34), «apporter des solutions» (art. 55), «rédiger des rapports réguliers» (art. 64), «réunir et répandre des informations» (art. 65), «constituer des questionnaires» (art. 68). Mais les textes ne précisent pas quels sont les organismes spécialisés qui seront chargés de ces opérations complexes. D'une manière très générale la Charte se réfère aux «commissions» (art. 63—70), aux organisations nongouvernementales» (art. 71) et surtout aux «institutions internationales spécialisées».

Le problème de l'organisation et du fonctionnement de ces institutions se pose surtout en ce qui concerne l'activité du Conseil Economique et Social. Ce fait est dû à plusieurs raisons:

1. La compétence du Conseil Economique et Social est particulièrement vaste. Elle englobe pratiquement toutes les questions que pose la vie des hommes en société. Dès lors, dans chacun des secteurs de son activité, le Conseil Economique et Social se trouve en face d'une multitude d'organismes nationaux et internationaux, les uns compétents et parfaitement outillés, les autres disposant de lumières et de moyens d'action plus réduits.

2. L'activité du Conseil Economique et Social est constante. Elle ne s'exerce pas à l'occasion d'une crise ou d'un conflit. Le Conseil a donc besoin d'une source d'informations permanente et spécialisée.

3. L'activité du Conseil Economique et Social est réformatrice. Elle tend à modifier les conditions de vie des hommes sur des points précis. Elle doit donc être assise sur une recherche scientifique rigoureuse, coordonnée, complète.

Ni le Conseil — organe de décision, ni les commissions — organes de préparation de délibération, ni les services spécialisés du secrétariat général — organe d'action, ne peuvent s'adonner à cette tâche d'information, dont dépend cependant la valeur de leur oeuvre.

La création d'un organe consultatif, laboratoire économique et social, se trouvant en contact avec toutes les sources d'information, disposant d'un personnel spécialisé, d'un matériel de documentation, est donc une nécessité impérieuse et urgente.

Le 13 juin 1946, la Commission temporaire des questions sociales a recommandé au Conseil la création d'une Commission permanente des questions sociales (Journal du Conseil, No. 25). Le secrétariat

général serait chargé de mettre un personnel spécialisé à la disposition de la Commission qui entretiendrait des rapports étroits avec les diverses organisations internationales.

Aux termes de cette recommandation, la Commission permanente demeurerait un organe de délibération, le travail de recherche, de documentation et de consultation, étant effectué en dehors d'elle. La recommandation met donc en relief la nécessité de confier à un organisme spécialisé le soin de renseigner le Conseil et ses diverses commission permanentes et temporaires.

La constitution d'un tel organisme a été conçue et exposée par le Professeur Gusti, Ancien Président de l'Académie de Roumanie et Président du 14 ème Congrès International de Sociologie, dans la communication qu'il a faite le 20 mai 1946 à l'Académie des Sciences Morales et Politiques à Paris.

Il s'agit de l'Institut Social et Economique des Nations.

L'Institut aurait pour mission de connaître et de faire connaître les faits sociaux et économiques dans l'ordre national et international, afin de servir la science des Nations. En tant qu'organisme d'étude, l'Institut effectuerait et ferait effectuer des recherches scientifiques portant sur les questions:

a) qui lui seraient soumises par le Conseil Economique et Social;

b) qui lui seraient posées par les organismes internationaux coopérant avec les Nations Unies;

c) qui seraient considérées par le Comité de Direction de l'Institut comme méritant de faire l'objet d'une étude approfondie.

En tant qu'organisme d'action, l'Institut:

1. Jouerait le rôle d'une instance consultative par rapport au Conseil Economique et Social.

2. Assurerait par tous les moyens à sa disposition la diffusion des recherches scientifiques, contribuant à la formation de la science des Nations.

3. Coordonnerait l'activité des institutions internationales travaillant en liaison avec les Nations Unies ou poursuivant un objectif qui rentre dans la compétence de l'Institut. Illustrons ce qui précède par un exemple: un des problèmes qui est à l'ordre du jour de l'actualité internationale est celui des « nations arriérées. » L'Institut chargé de l'étude de ce problème par le Conseil Economique et Social, ou bien s'en saisissant par décision de son comité de direction: ferait des recherches, des études, des enquêtes sur le terrain, centraliserait les résultats déjà obtenus par d'autres organismes de recherche et d'étude, effectuerait une synthèse des données d'observation et d'expérience, adresserait aux instances compétentes des Nations Unies, ainsi qu'aux institutions internationales spécialisées, le rapport consignant les résultats de l'étude effectué, assurerait, la diffusion de ces résultats sous forme de publications, films, émissions de radio, expositions, cours, carthotèques permanentes au siège central, etc.

Les avantages de cette manière de faire paraissent décisifs: L'Institut siège au centre même des institutions des Nations Unies, celles-ci n'ont en face d'elles qu'une seule source d'informations; la centralisation de la recherche permet d'éviter la dispersion des efforts, les lacunes de documentation, la perte de temps, les frais inutiles.

Plus tard, on peut songer à la création d'instituts régionaux et nationaux, constituant un réseau, dont l'Institut central serait à la fois l'élément moteur et centralisateur. Mais dans l'immédiat, l'Institut se bornerait à ajouter à son travail propre la coordination entre les organisme déjà existants.

L'Institut correspondrait à une formule modeste qui serait soumise à l'épreuve de l'expérience. L'ambition future de l'Institut aura pour mesure son oeuvre passée. La création de l'Institut central pose un problème de personnel, qui est plus qualificatif, que quantitatif, et un problème d'argent, qui est d'envergure réduite.

L'Institut prendrait soin de ne pas empiéter sur la compétence d'organismes déjà existants. Il est évident qu'une étude des conditions du travail, quelque fût son objet précis, mettrait l'Institut en contact avec le B.I.T., la fédération mondiale des Syndicats, l'Organisation internationale de la Santé, l'UNRRA ou l'organisme qui lui succèdera, l'UNESCO, la commission de statistique, la commission démographique, sans parler des organismes nationaux.

Mais les raisons d'être de l'Institut est précisément le travail de coordination que ne peut effectuer aucun des organismes spécialisés et dont ceux-ci sont appelés à bénéficier. Car l'étude précipitée, effectuée par l'Institut, pourrait plus tard faciliter le travail du B.I.T., l'action de la fédération des Syndicats, les délibérations des diverses commissions spécialisées.

Organe consultatif du Conseil Economique et Social, chargé de la recherche et de la diffusion des résultats obtenus, l'Institut est évidemment appelé à travailler en liaison avec l'UNESCO. Mais il importe de souligner que l'Institut n'est pas un corps savant, dans le sense qu'il est de tradition d'attribuer à cette expression. L'Institut n'est ni un établissement d'enseignement, ni un organisme de mise en contact de savants des divers pays, ni même une institution, dont la mission exclusive serait la propagation du savoir dans un but désintéressé.

L'Institut est avant tout un laboratoire de recherches destinées à fournir des moyens à l'action du Conseil Social et Economique en particulier et aux Nations Unies en général. Son but est ainsi à la fois plus étroit et plus positif.

Par rapport aux organismes créés. par l'UNESCO, l'Institut est ce que serait un laboratoire de recherches de chemins de fer à l'égard d'une école de physique.

La fonction de l'Institut est concrète et pratique: c'est celle d'un conseiller sociologique des Nations Unies qui sont déjà éclairées par les avis de conseillers juridiques, militaires et autres. Ainsi se trouve être

tracée la ligne de démarcation entre l'Institut et les établissements créés par l'UNESCO. Il n'en demeure pas moins vrai que cette institution internationale pourra bénéficier des résultats de l'activité de l'Institut au même titre et dans les mêmes conditions que les autres organismes créés sous l'égide des Nations Unies.

L'organisation interne de l'Institut peut se concevoir selon le schéma suivant:

1. Conseil et Comité de direction.
2. Secrétariat Général.
3. Directions:

1. *Première Direction:* Direction consultative chargée de la rédaction des avis demandés par le Conseil Economique et Social, ainsi que par d'autres organes des Nations Unies (Elaboration des études, enquêtes, questionnaires, informations, prévus par la Charte: articles 11, 13, 33, 34, 55, 64, 65, 88).

2. *Deuxième Direction:* Etudes et Recherches:

a) Organisation des recherches sur le terrain.

b) Organisation des recherches par l'intermédiaire des organes nationaux.

c) Centralisation des résultats obtenus par les organes nationaux et internationaux.

d) Rédaction et publication des résultats des recherches dans la collection « Encyclopédie des Nations ».

3. *Troisième Direction:* Documentation:

a) Service des bibliothèques (livres, périodiques, fichier central des publications mondiales relatives à l'étude et à la connaissance des Nations).

b) Service des dossiers (classement du matériel inédit: manuscrits, rapports, compte-rendus de réunions, de conférences internationales, d'assemblées, de congrès nationaux et internationaux).

c) Service des textes législatifs et de la documentation juridique.

d) Service de la statistique (chargé de dresser des statistiques modiales selon des règles uniformes).

e) Service de la cartographie (chargé de dresser des cartes mondiales selon des règles uniformes).

f) Service photographique (classement et conservation des photographies, laboratoires chargés de la documentation photographique systématique et mondiale).

g) Service des films documentaires et des prises de vue sur le terrain à l'intérieur des différentes Nations Unies.

4. *Quatrième direction:*

Relation avec les Instituts et les Sociétés des différentes Nations. Appui et encouragement fournis pour la création d'instituts nationaux là où ils font défaut. Coordination des institutions creés par les Nations Unies ou indépendantes des Nations Unies.

5. *Cinquième Direction:* Contribution à la science des Nations.
Recherche et diffusion de toutes connaissances aptes à développer l'intelligence réciproque des Nations: échange continu et systématique des valeurs économiques, financières, sociales, culturelles des nations respectives.

a) Service des expositions périodiques.

b) Service du Musée permanent au siège de l'Institut.

c) Service de l'Université des Nations: cours et conférences au siège de l'Institut, cours par correspondance.

d) Service de la préparation des méthodes et de la formation du personnel de recherche de la science des Nations.

e) Service de diffusion. Diffusion systématique par tous les moyens, des valeurs nationales, spirituelles et économiques.

L'Institut, tel que le conçoit le Professeur Gusti, écartera délibérément toute idéologie généreuse et humanitaire, mais non scientifique, pour se cantonner dans le domaine des faits. Il étudiera ceux-ci à la lumière d'une doctrine qui n'accepte plus le cosmopolitisme basé sur l'identité des individus et des Nations, mais qui, au contraire, reconnaît et étudie la diversité des uns et des autres, tout en s'attachant à dégager de cette diversité la conscience de l'unité, selon la formule « E pluribus unum ».

Tels sont les motifs impérieux qui militent en faveur de la création urgente de l'Institut Economique et Social.

En conséquence, le Conseil Social et Economique invite le Secrétariat Général des Nations Unies à réaliser le projet de création de l'Institut Social et Economique des Nations.

Georges Day

4.

MEMORANDUM SUR LA PREMIÈRE ÉTAPE DE L'ACTIVITÉ DE L'INSTITUT SOCIAL DES NATIONS

Programme. L'Institut Social des Nations doit avoir un programme solide et bien défini. C'est le seul moyen de gagner la confiance des savants d'attirer leur collaboration et d'obtenir les fonds dont il a besoin. J'ai eu le privilège de présenter un tel programme à l'Académie de Sciences Morales et Politiques, le 10 Mai 1946. Ce programme a été publié dans « La République Française », Septemvre 1946. Je suis toujours convaincu de la nécessité de réaliser un tel plan d'action. Aucune des objections provoquées n'a attaqué les principes fondamentaux de ce projet; elles ont simplement attiré l'attention sur l'importance et la portée d'un tel programme, en exprimant des doutes quant à la possibilité de réalisation. D'accord avec ces objections, je suggère que mon plan soit réalisé en étapes successives, la première étant organisée comme suit:

L'Institut Social des Nations, dédié aux recherches sociologiques, a été créé pour l'étude des nations, dans le détail, aussi bien que dans l'ensemble.

L'Institut Social des Nations est différent de toutes les autres institutions internationales parce qu'il commence par étudier chaque nation comme une unité, par un travail coopératif organisé dans la nation même, pour coordonner finalement les résultats obtenus, à l'aide d'une synthèse comparative internationale, réalisée par un Institut Central. Il incombe à l'Institut d'encourager la création d'Instituts indépendents dans la plupart des pays appartenant aux Nations Unies.

Deux problèmes essentiels s'imposent dès le début:

1. L'organisation des investigations dans les nations étudiées, en s'assurant la collaboration de savants, associations et institutions consacrés à des études analogues, à l'intérieur de ces nations.

2. *a)* La stimulation et coordination des recherches dans les pays investigués; *b)* la coordination des recherches scientifiques des différentes nations, par l'établissement d'un programme scientifique des différentes nations, par l'établissement d'un programme commun; *c)* la confrontation des résultats obtenus dans différentes nations, à l'aide d'une synthèse appliquée d'abord aux régions nationales, ensuite à des régions plus vastes.

Section de Documentation. Afin de pouvoir accomplir tout ceci, l'Institut Social des Nations doit posséder, dès le debut, un minimum d'organisation:

1. Une Section de Documentation, chargée de procurer des informations bibliographiques sur les personnalités, les associations et institutions nationales et internationales menant des recherches dans des domaines identiques ou alliés. Evidemment, ceci exige une correspondance suivie et complète, la création d'un système de fiches classées par nation et l'organisation d'au moins un noyau de bibliothèque.

Section de Coordination et Collaboration. 2. Les renseignements recueillis par la Section de Documentation de l'Institut Social des Nations doivent lui permettre de se mettre en contact avec les personnalités, les associations, et institutions menant des recherches identiques ou analogues dans les différents pays, en vue d'une collaboration éventuelle et de la coordination de leurs efforts en une seule institution, dédiée exclusimement à l'étude systématique de la nation respective.

Toute nation civilisée possède des organisations scientifiques nombreuses et variées, se spécialisant dans l'étude d'un aspect isolé de la nation, tel que l'aspect économique, philosophique, juridique, statistique, etc. Par conséquent, il ne devrait pas être difficile de stimuler une collaboration entre elles, en vue d'unifier les études, menées par chacune d'elles séparément et pour créer, enfin, un Institut Social de la Nation en question (même si chaque organisation désire garder son caractère individuel). Par exemple, la nation possédant le plus grand nombre de fondations, institutions, etc. (appartenant à des intêrets

privés ou à des universités) et autres organisations d'études sociales — c'est à dire, les États Unis — pourrait facilement créer un Institut Social des États Unis, s'assurant la collaboration de toutes les entreprises isolées, pour l'étude concrète de la nation américaine, des nationalités la composant, etc.

L'Institut Social des Nations doit prendre cette initiative; il est aussi de son devoir d'organiser la coopération et la coordination des organisations étudiant des aspects isolés de la vie de différentes nations. Pour commencer, l'Institut Social des Nations devra entrer en relations avec les organisations existentes. Suivent les noms de plusieurs organisations méritant une attention spéciale: « Centre d'Études Sociologique », Paris, fondé en 1946 — la plus récente organisation de ce genre; « Institute for Research in the Social Sciences », fondé en 1937, à l'Université de Yencing; « Institute de Investigaciones Sociales », fondé en 1930, au Mexique et l'Institut Social de Roumanie, situé à Bucarest, le plus ancien de tous, puisque organisé dès 1918.

Section de Recherches. Le contact entre l'Institut Social des Nations et les organisations nationales doit être établi sur des bases dynamiques et scientifiques.

L'Institut Social des Nations d'accord avec les représentants autorisés des organisations nationales intéressées, doit commencer son activité, soit par comités, soit par correspondence, afin de formuler la plus vite un plan d'action et une méthode commune de recherches.

Pour atteindre ce premier but, dont l'importance pour le prestige de l'Institut Social des Nations ne peut pas être exagérée, il serait bon, à mon avis, de former une équipe d'experts hautement spécialisés, comprenant: un sociologue, un économiste, un juriste, un statisticien, un géographe, un antropologue, un psychologue, un historien et un représentant des sciences poltiques et de la science des relations internationales. Cette équipe consacrerait tout son temps à un travail suivi, conforme à un réglement d'avance établi et sous la direction de son membre le plus âge. Elle réaliserait, avec la collaboration de spécialistes des différentes nations, un programme systématique pour l'étude des différentes nations.

Cette Section de Recherches sera chargée aussi de faire les premiers travaux comparatifs concernant les problèmes posés par la vie sociale des nations.

C'est encore à cette Section que sera confié le rôle d'établir des relations avec les Nations Unies et ses organisations spécialisées (surtout UNESCO), le Bureau International du Travail, le Comité Statistique et le Comité de la Population.

Le Bulletin. En attendant l'organisation d'une Section spéciale de Publications, la Section de Recherches devra s'occuper *d'urgence* de la publication d'un Bulletin de l'Institut Social des Nations, destiné à jouer un rôle important dans l'organisation d'un système uniforme de recherches, commun à tous les instituts nationaux intéressés. Les pre-

miers numéros de ce Bulletin devront inclure une liste des membres de l'Institut Social des Nations, une liste biographique des personnalités, des sociétés et organisations des différentes nations, des discussions internationales sur le programme et la méthode de travail adoptée ou proposée par l'Institut Social des Nations, des rapports sur lui et une bibliographie aussi complète que possible des études faites ou en cours, concernant les différentes nations.

Un tel Bulletin est indispensable pour que la collaboration active des représentants des différentes nations et le projet d'établir une méthode uniforme de recherches soit transformé en une réalité vivante.

Budget. La réalisation de ce programme-minimum exige un budget approprié.

Des mesures urgentes doivent être prises pour permettre à cette nouvelle organisation d'entrer en contact avec toutes les Fondations importantes (le Directeur devrait se mettre en rapport avec le Council of Science Social Research) et leur expliquer; en lignes générales, quels sont les buts immédiats qu'elle se propose d'atteindre. On dev ait surtout insister sur le fait que cet Institut est destiné à devenir un complément nécessaire des Nations Unies. En effet, étant une organisation formée de représentants des différents gouvernements, les Nations Unies trouveront toujours un appui et un point de vue plus objectif pour la réalisation de leur haute mission dans une institution dont les membres sont des représentants indépendents des nations. L'impossibilité de réaliser une collaboration harmonieuse entre nations, une des multiples conditions qui causent des guerres, deviendra facilement une chose dû passé, grâce à la fondation de l'Institut Social des Nations.

Le budget devra prévoir, en dehors de la somme nécessaire pour le local et les dépenses administratives, une somme suffisante pour les chefs des trois sections: Section de Documentation, Section de Coordination et Coopération et Section de Recherches. Une secrétaire et deux dactylos sont indispensables. Le budget devra inclure aussi les dépenses encourues pour la publication du Bulletin et des pamphlets destinés à distribuer les rapports et les systèmes et méthodes uniformes de travail.

A mon avis, l'Institut ne devrait pas commencer son travail avant d'obtenir ce budget minimum, car rien ne présente autant de danger pour le prestige de l'Institut que l'impossibilité de réaliser, dès le début de son activité, un minimum de programme.

Personnel. Si toutefois, comme je l'expère, on obtient les subventions nécessaires, il faudra se mettre en rapport avec des personnalités exceptionnellement capables et scientifiquement qualifiées (recrutés surtout parmi les jeunes savants de New-York) pour former l'equipe de recherches mentionnée plus haut et pour la direction des trois départements dont il a été question dans ce rapport.

La liste des membres de l'Institut Social des Nations devra être constitué de manière à inclure au moins deux représentants de nations

dont l'activité scientifique continue dans le domaine des sciences sociales est reconnue. Ces deux savants auront le rôle d'agents de liaison entre l'Institût Social des Nations et l'Institut Social organisé dans leurs pays respectifs.

Professor Mosely's Suggestion. Les sociologues du monde entier sont convaincus de la nécessité de faire une étude poussée des problèmes qui s'opposent à une paix permanente. L'Institut Social des Nations est tout qualifié à aborder ces problèmes contemporains vitaux. Pour commencer le Professeur Philipp Mosely a preparé le programme attaché, indiquant une voie possible de commencer l'activité de cet Institut; ce programme a été préparé pour la première Reunion du Comite de Direction. Malheureusement, le Professeur Mosely a été empêché d'assister.

J'ai envoyé le plan du Professeur Mosely au Professeur Mac Iver. Le Professeur Mosely propose comme premier sujet d'étude de l'Institut, un travail comparatif sur les problèmes de la *famille* ou du *village*.

Ne nous laissons pas décourager par les proportions de ce programme, ni par l'élément temps et le travail exigé pour sa réalisation. Il est vrai qu'une génération pourrait ne pas y suffire, mais tout ce qui importe c'est son utilité. Cette oeuvre doit être achevée et achevée d'urgence. Mettons nous donc au travail, avec ce courage intellectuel qui est seul capable de surmonter les obstacles.

D. Gusti

5.

SUPPLEMENTARY EXPLANATIONS. LOGIC OF THE ORGANIZATION

I. *National Institute.*
Social Institute of Nations:
A) What is the Social?
  (Social Reality)
1. Causality
a) Cosmic (geographic) conditions,
  biological conditions,
  historic conditions,
  psychic conditions,
b) economic activity,
  spiritual activity,
  political activity,
  juridical activity,
2. System of social units
  a) man
  b) social units

1. within the nation.
2. outside the nation,
c) social units according to regions.
1. within the region.
2. outside the region.
d) humanity.

B) The social indicates the method to be followed:
1. Direct contact with the social reality.
2. Colective contact with the social (through cooperative research).
3. Planing: creation of Regional Institutes within the National Institutes.

C) Results:
1. Studied material gathered at Institute.
2. Material classified.
3. Material worked upon (synthetic interpretation).

D) Report on results:
1. National University
   a) Documentation: library, press, radio, movies, photography, museum;
   b) classes and lectures;
   c) training of research personnel for the national institutes.
2. Publications,
   a) Administrative bulletin,
   b) Periodical,
   c) Collection: « Sociology of the Nation ».

E) Establishment of ties with Regional Institutes.
F) Establishment of ties with Central Institute.

II. ***Regional Institute.***

A) Establishment of ties with the National Institute of the region and creation of National Institutes, wherever they lack.
B) Collective research, following a unified plan of action.
C) Unification of results obtained from National Institutes.
D) Report on results, obtained in region.
1. University.
   a) Documentation,
   b) Classes and lectures,
   c) Training of research personnel for National Institutes.
2. Publications.

E) Establishment of ties with Central Institute.

III. ***Central Institute*** (Federation of regional and national institutes).

A) 1. Establishment of ties with national and regional institutes. Creation of new national and regional institutes.
2. Agreement on a common plan and method of action. Planning: research on regions and nations, according to a preestablished plan.
3. International research.
4. Unification of results obtained from national and regional institutes.

5. Report on results of national and regional institutes.
a) University of Nations.
1. Central documentation.
2. Lectures and classes.
3. Training of research personnel for regional institutes.
b) Publications.
1. Bulletin.
2. Periodicals.
3. Collection of work « Sociology of Nations ».
B) Establishment of ties with UNESCO — Interdependency of nations.
C) Establishment of ties with UN
1. Office of Information.
2. Consultative office.
3. Office of Coordonation.
Vast program. — Work of generations. — But necessary and urgent. — Cannot be postponed.
Therefore, the work must be started with intellectual courage.

D. Gusti

6.

SOCIAL INSTITUTE OF NATIONS — INSTITUT SOCIAL DES NATIONS

1. *The Goal.* The specific character of the Social Institute of Nations — different from the others Institutes which dedicate themselves to vague theories or fragmentary researchs:

A) First, the Study of the contemporary social work, the research of the Man and the Nation as a social Units — and not fragmentary.

B) Second, the comparative research of the Nations, which form a whole, a new synthetic Social Unit, the Humanity.

2. *The Means.* For this research it is necessary to create special instruments for research:

A) National Institutes for each country for the complete study of the respective Nation;

B) A Central Institute for the comparative study of all the Nations as an indivisible Unit.

3. *The method. A)* It must be direct, creative and not simply a compilation of studies just published or indirect by questionnaires.

B) It must be a cooperative work of specialists for the complete study of the social problems in its totality and simultaneously who will form the teams for engaging in research together (geographers, biologists, anthropologists, historians, psychologists, economists, jurists, statisticiens, sociologists . . .) — to avoid superficiality.

One social world, one social work, one social field of research.

C) It must be at the same time both analytically and synthetically integred, to avoid the sterility of empiricism trough a simple accumulation of the most varied facts.

4. *The social scientific Planning* by regional research for study of a nation and of nations.

5. *The practical Significance.* The sociology of a nation and the sociology of nations creat the realistic background of peace, new perspectives for a better understanding of the social world and a new conception of international relations as an International Social Science.

6. *Annexed.* Romanian Institute of Social Sciences, 1918—1945.

For the possibility of realising the propositions which I have made I refer to the long and riche 26 years experience of « The Romanian Institute of Social Sciences » which made studies of 626 villages, towns and cities.

It used the method which I recommend.

D. Gusti

December 10, 1946

7.

THE STRUCTURE OF HUMANITY

I. *Cosmopolitan Humanity*

1. Humanity as universal Reason (Cosmopolitan Philosophy).
2. Humanity as universal Man (Cosmopolitan Anthropology).
3. Humanity as racial Imperialism (Cosmopolitan Biology).
4. Humanity as the natural universal Right (Cosmopolitan Rights).
5. Humanity transcending as God (Cosmopolitan Religion).
6. Humanity as Imperialism of the universal State (Cosmopolitan Politics).
7. Humanity as universal Culture.
8. Humanity as universal History.
9. Humanity as universal Economy.

II. *International Humanity*

(Sociological Conception)

10. Individual, Nation, Humanity — as Social Units.
11. The Study of Humanity — by the Social Institute of Nations.
12. The Realization of Humanity — through U. N.

D. Gusti

8.

Demetrius Gusti care American Consulate, Bucuresci

(Sosită în Bucureşti 647 — 6 Feb. 1941)

21 New-York 134. 69.

Board of trustees New School for Social Research have elected you professor Sociology two years beginning April first or on arrival stop have cabled identical contract, consul Hibbard apply immediately nonquota visa inform me results cable adress univex-Alvin S. Johnson, President noterized Fred Grote New-York County clerks number eightynine.

9.

Discursul ţinut în numele Academiei Române în sesiunea Societăţii Americane de Filosofie din Philadelphia

Mister President, Gentlemen.

The joint meeting of the American Philosophical Society and the National Academy of Sciences has symbolic significance.

The goal of Science is Unity on Knowledge. And this is a problem of phylosophy of Science,

The claim to Unity of Science, in the sense of an all-comprehesive explanatory system, as a Science of Science, is a fundamental fact of our philosophical time.

As the Century turned a new approach, a new realism, a new mathematics, a new conceptions of matter and energy was needed.

The unlocking of the immense store of energy in the atom is pregnant with dramatic possibilities and potentialities.

The possession of Science brings with it ambitions to change customs, homelife, education and forms of governments.

Science, as a social function, accelerates a philosophical movement toward a more rational and realistic mutual international understanding of all nations.

The American Philosophical Society today dedicates its two hundred and three year old intellectual accumulation of experience and tradition to the spiritual and ethical advancement of the Philosophy of Science and better understanding of Nations.

On this occasion I take pride in beeing admitted to its circle and asked to speak in name of the Romanian Academy.

D. Gusti

10.

Al doilea discurs, în numele Academiei Române în sesiunea Academiei Naționale de Științe din Washington

Mister President, and Gentlemen,

I feel it a great honor to be with you to-day, and to have the privilege of adressing you for a few minutes.

As a representative of the Romanian Academy of Sciences, and on its behalf I wish to convey to you its high regard for American Sciences.

The Romanian Academy for the first time after a terrible war, which the Romanian people were forced to go trough, is happy to reestablish friendly and cordeal international relations and at this time especially with the magnificence and progressive Society of American Sciences.

Particularly because the Romanian Academy during the recent years has created a National Council for scientific research of which I am President and as it is conceded that science has no boundaries and that scientist all over the world are members of one family, Romanian Science hopes to receive a new stimulus and impetus toward greater discoveries for the benefit of Nations and Humanity.

Gentlemen,

I feel convinced that such universal collaboration will soon become an accomplished fact, especially trough the englightned inspiration of American Sciences.

We thank the American Academy of Sciences for bringing together so many celebrated scientist at the very time the General Assembly of United Nations is opening in New-York City. .

And so let us hope that the meetings of the Academy of Sciences will go far in forming a spiritual consolidarity in scientific Unity for all Nations of the world.

Truly, a United Nations of the spirit.

D. Gusti

11.

Bicentenarul Universității din Princeton (1746 — 1946) s'a sărbătorit prin organizarea a 15 conferințe, în două serii, între 23 Septemvrie 1946 și 15 Mai 1947

Series I: 1. The Future of Nuclear Science; 2. The Chemistry and Physiology of Growth; 3. Engineering and Human Affairs; 4. The Evolution of Social Institutions in America; 5. The Development of International Society; 6. The Humanistic Tradition in the Century Ahead.

Series II: 7. University Training for Public Service; 8. The Problems of Mathematics; 9. Genetics, Paleontology and Evolution; 10.

Higher Education and Cultural Interchange; 11. The Visual Arts —Planning Mans Physical Environment; 12. Near Eastern Culture and Society; 13. Far Eastern Culture and Society; 14. Research and Scholarship in the Arts; 15. Secondary School Education.

12.

Mr. *Haitung King* C/o Dept. of Agri. Econ. University of Wisconsin, Madison, Wisconsin. U.S.A.

Graduate Student in Land Economics and Rural Sociology. Very much interested in Land Reform programs in Rumania.

Like to have publications concerning those programs. Plan to come to Romania sometime to study and work under the direction Prof. Gusti.

13.

Ed. Chapuisat, într'o scrisoare adresată d-lui Prof. B. Mirkine Guetzévich, directorul revistei «La République Française», scrie din Geneva, 6 Noemvrie 1946, referindu-se la studiul meu publicat în revistă:

«. . .Il faut absolument rétablir la confiance et cette confiance, comme le dit très bien M. Gusti, ne peut être basée que sur une connaissance mutuelle et une union fraternelle des Nations.

. . . On pourrait dire que tout le reste de son article, est utopique, mais je suis bien placé comme Membre du Comité international de la Croix-Rouge (Génève), pour déclarer que les utopies les plus extraordinaires peuvent se transformer en réalités saisissantes.

Lorsque Henry Dunant fonda en 1863 le Comité international de la Croix-Rouge, il apparut devant le monde comme un fou.

Aujourd'hui, on veut bien reconnaître que le Comité International est la seule instance du monde, qui durant la guerre, put intervenir des deux côtés. . . ».

CUPRINSUL

Pag.

BĂNESCU (N.) Vechiul Stat bulgar şi Ţările Române ... 261
BRĂTIANU (Gheorghe I.), Sfatul domnesc şi Adunarea Stărilor. III. Adunările de Stări în ţările Europei centrale ... 165
— Două veacuri dela reforma lui Constantin Mavrocordat 1746—1946 391
COSTIN (Al.), Răspunderea civila după jurisprudenţa română actuală ... 571
GRECU (Vasile), Istoricul Bizantin Duca. Omul şi opera sa; o ediţie critică a cronicii lui. Importanţa lui Ducà pentru istoria Românilor ... 591
GUSTI (D.), Un an de activitate în afară de ţară. Crearea Institutului Social al Naţiunilor ... 685
LAPEDATU (Alex.), Austria şi reforma agrară din 1864 ... 297
MEHEDINŢI (S.), Metoda geografică în ştiinţele naturale şi sociale ... 113
De Senectute. Batrâneţea în cadrul muncii pentru cultura. Scădere şi adaus ... 489
NISTOR (Ion I.), Un tratat de topometrie din secolul al XVIII-lea ... 1
— Cercetări asupra cultului lipovenesc din România ... 355
— Desvoltarea bibliotecilor noastre publice ... 517
RĂDULESCU (Andrei), Curtea permanentă de justiţie internaţională ... 45
ROSETTI (Generalul R.), Corespondenţa maiorului D. Giurescu, mort în lupta dela Rahova, 7 Noemvrie 1877 ... 77
Moartea vitează a unor ofiţeri, 1877—1878 ... 137
Biblioteci naţionale, Paris, Londra, Washington, Moscova, Acad. Română ... 551
SAUCIUC-SĂVEANU (Teofil), Nouăle cercetari şi săpături arheologice din România ... 463
TEODORESCU (Anibal), Gânduri şi planuri pentru înfiinţarea Academiei Române ... 663